Uluslararası Türk Akademisi
Hodja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

SON SESLER KAYBOLMADAN
BEFORE THE LAST VOICES ARE GONE

VOLUME CİLT
1

TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ I
ENDANGERED TURKIC LANGUAGES I

KURAMSAL VE GENEL YAKLAŞIMLAR
THEORETICAL AND GENERAL APPROACHES

Editors / Yayımcılar: **Süer Eker & Ülkü Çelik Şavk**

ANKARA • ASTANA / 2016

UNESCO 2016 HOCA AHMET YESEVÎ YILI ANISINA
IN MEMORIAM OF THE UNESCO 2016 HODJA AKHMET YASSAWI YEAR
В ЧЕСТЬ ГОДА ХОДЖИ АХМЕТА ЯССАУИ, ЮНЕСКО 2016

VOLUME CiLT / 1

Uluslararası Türk Akademisi
Hodja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

SON SESLER KAYBOLMADAN
BEFORE THE LAST VOICES ARE GONE
ПОКА ЕЩЁ ЗВУЧАТ ЭТИ ЯЗЫКИ

TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ I
ENDANGERED TURKIC LANGUAGES I
ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ, НАХОДЯЩИЕСЯ ПОД УГРОЗОЙ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ I

KURAMSAL VE GENEL YAKLAŞIMLAR
THEORETICAL AND GENERAL APPROACHES

VOLUME **CiLT**
1

Editors / Yayımcılar: **Süer Eker & Ülkü Çelik Şavk**

ANKARA • ASTANA / 2016

Tehlikedeki Türk Dilleri I: Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar, Cilt 1
Endangered Turkic Languages I: Theoretical and General Approaches, Volume 1

Baskı Tarihi/Published in
Aralık/December 2016

Editörler/Editors
Prof. Dr. Süer Eker
Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk

Yayın Koordinatörü/Publishing Coordinator
Halil Ulusoy

Kapak Fotoğrafı/Cover Photograph
© TÜRKSOY Fotoğraf Arşivi/TÜRKSOY Photo Archive

ISBN: 978-9944-237-48-2

© Uluslararası Türk Akademisi/International Turkic Academy
Barış ve Uyum Sarayı Tauelsizdik Cad. No:57 Astana / Kazakistan
Tauelsizdik street 57, 010000, Palace of Peace and Reconciliation
Astana city, 010000, Republic of Kazakhstan
www.twesco.org • int@twesco.org
Tel: +7 (7172) 74-46-86

© Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı
Presidency of the Board of Trustees of the Khoja Akhmet Yassawi
International Turkish-Kazakh University
Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuğuoğlu Sokak. No: 30 06490 Bahçelievler/Ankara
Taşkent avenue Şehit H. Temel Kuğuoğlu street. No: 30 06490 Bahçelievler/Ankara, Turkey
Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 216 06 09
www.ayu.edu.tr • yayinlar@yesevi.edu.tr

Uyarı: Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmaz.

Disclaimer: The views and opinions expressed in this book are those of the authors and do not necessarily reflect the opinions of the International Turkic Akademy and Presidency of the Board of Trustees of the Khoja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University

AZERBAYCAN AZERBAYJAN АЗЕРБАЙДЖАН **KIRGIZİSTAN** KYRGYZSTAN КИРГИЗИЯ
KAZAKİSTAN KAZAKHSTAN КАЗАХСТАН **TÜRKMENİSTAN** TURKMENISTAN ТУРКМЕНИСТАН
ÖZBEKİSTAN UZBEKISTAN УЗБЕКИСТАН

TÜRK DEVLETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARININ 25. YILI ONURUNA

IN MEMORIAM OF THE 25th ANNIVERSARY OF THE INDEPENDENCE OF THE TURKIC STATES

ПАМЯТИ 25-ЛЕТИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ ГОСУДАРСТВ

TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ
ENDANGERED TURKIC LANGUAGES
ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ, НАХОДЯЩИЕСЯ ПОД УГРОЗОЙ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ

Prof. Dr. Darhan Kıdırali
Uluslararası Türk Akademisi Başkanı
President
Darkhan Kydyrali
International Turkic Academy

Dil, şüphesiz, insanlığın en değerli hazinelerinin başında gelir. İnsanlar, duygu-düşüncelerini aktarmak, kendilerini ifade etmek, bilgi ve birikimlerini paylaşmak, dünyayı tanımak ve tanıtmak için dile müracaat eder. Dil yeterliğine sahip olmayan, kelimeleri yerinde ve doğru kullanamayan bir insan sağlıklı düşünemez, dünyayı kavrayamaz. Aslında dili incelemek, insan şuurunun sırlarını çözmekle eşdeğerdir. Dolaysıyla, dil sadece bir iletişim aracı değildir, aynı zamanda insanı diğer varlıklardan ayıran, medeniyet inşa eden çok önemli kültürel değerdir; bir milletin geçmişini, bugününü ve geleceğini belirleyen önemli unsurdur. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. K. Atatürk'ün 'Türk dili, dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. *Çünkü, Türk milleti geçirdiği nihâyetsiz felâketler içinde bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.'* vecizesi büyük anlam taşımaktadır. Bu sebeple, sadece geçmişten süzülüp gelen sözümüzü değil, geleceğe bakan özümüzü de içerdiği için dilimizi korumamız ve zamanın gereklerine göre geliştirmemiz gerekmektedir.

Genel kabule göre, günümüz dünyasında 6,500-7,000 dil vardır. Maalesef, dillerin sayısı giderek azalmaktadır. Az nüfuslu halkların dilleri, dünya dillerinin yarısını teşkil etmektedir. Bu dillerin önemli bir kısmı yakın gelecekte kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Language is undoubtedly one of the most precious treasures of humanity. People apply language to convey feelings and thoughts, to express themselves, to share accumulation of knowledge, or even to recognize and promote the world. A person who does not know the language enough, who is not able to use words properly and correctly cannot think straight and comprehend the environment. In fact, examining the language is equivalent to explore mysterious of human consciousness. Therefore, language is not only means of communication; it is also very significant cultural asset that separates human beings from other beings and builds civilization. At the same time, it is important factor that determines past, present and future of a nation. In this regard, the brief expression of M.K. Atatürk has great meaning: *'Turkish language is the most beautiful, richest and easiest to understand language in the world. Turkish language is a sacred treasure for the Turkish nation. Because today the Turkish nation realizes that everything that constitutes its own nationality has been preserved by its language in endless disasters that the Turkish nation faces. Turkish language is the heart and mind of Turkish nation.'* Consequently, since the language includes not only our speeches coming from the past, but also our essence looking to the future, it is essential to protect and develop our precious language in compliance with the necessities of time.

According to general acceptance, there are 6,500-7,000 languages in today's world. Unfortunately, the number of languages has been getting smaller and smaller and many of them are in danger of disappearing. These are pri-

UNESCO tehlikedeki dillerin korunması maksadıyla çalışmalar yapmaktadır. UNESCO tarafından paylaşılan bilgilere göre, son 60-70 yıl zarfında 200'den fazla dil kaybolmuştur. Bugün ise 538 dil kritik, 502 dil ciddi tehlike altında ve 607 dil ise savunmasız durumdadır. Ne yazık ki, bu listede Türk dilleri/lehçeleri de yer almaktadır. Bu durum, özellikle SSCB'nin 20. yüzyılda izlediği dil politikalarıyla tahrip edici vahim olayların sonucunda ortaya çıkmıştır.

20. yüzyıl sonunda bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri, dillerini ve kaybolmakta olan değerlerini koruma altına almaya başlamıştır. Ancak, müstakil devletleri olmayan bazı Türk topluluklarının bu tehlikeyi atlattıkları söylenemez. Bu sebeple, Türk dilini araştırmakla mükellef olan ve "Son Sesler Kaybolmadan" öz deyişi ile yola çıkan Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Üniversitesi; değerli bilim adamları Süer EKER ve Ülkü ÇELİK ŞAVK'ın yürütmekte olduğu 'Tehlikedeki Türk Dilleri' temalı uluslararası araştırma projesine destek vermeyi kendilerine bir borç bilmiştir.

Sonuç olarak böyle önemli belgesel çalışmanın ortaya konulmasından kıvanç duyduk. Çalışmaya katılan bütün bilim adamlarını yürekten kutlar, bu çalışmanın güzel dilimizin korunması çabalarına katkıda bulunması dileğiyle saygılar sunarım.

marily the languages of minor communities that constitute half of the world languages.

For this reason, UNESCO endeavors to protect endangered languages. According to information given by the international organization, now 200 languages have disappeared in the last 60-70 years, 538 languages are in critical level, 502 ones are seriously endangered and 607 languages are vulnerable. Turkish language and dialects are unfortunately ranked in this list. This situation is especially the result of devastating events related to the foreign policy of the USSR in the 20th century.

After gaining their independencies at the end of the 20th century, Turkic Republics have begun to protect their languages and lost values. However, it cannot be claimed that some communities-without independent states have survived this danger. Therefore, International Turkic Academy who has been obliged to investigate Turkish language takes initiative "Before last voices disappear". Thus, Hodja Akhmet Yassawi University and International Turkic Academy support the research project called "Endangered Languages: Theoretical Framework" conducted by distinguished scientists Süer EKER and Ülkü ÇELİK ŞAVK. As a result, we are proud of revealing such important documentary work. I cordially congratulate all the scientists who participated in the work and I hope this work will make contribution to the protection of our beautiful language. Yours respectfully.

Prof. Dr. Musa Yıldız
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanı

Prof. Dr. Musa Yıldız
Hodja Akhmet Yassawi University
President of Board of Trustees

Dil, 'eşref-i mahlukât' olan insanı insan yapan en önemli değerlerinden biridir. Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar farklı sebeplerle yüzlerce dil yok olmuş, mevcut dillerden yüzlerce yeni dil doğmuştur.

Bu kesintisiz ama tabii süreç, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Batıda yükselen milliyetçi dalgaların, azınlıkları ve azınlık dillerini tehdit olarak algılamaya başlamasıyla farklı bir mahiyet kazandı. Bu dönemde, dil siyasetleriyle çoğunluğun dilinden ve resmî dilden farklı olan diller büyük ölçüde asimile edildi.

19. yüzyılın ortalarına kadar Arap alfabesiyle yazılan, söz varlığı ve gramer bakımından birbirinden çok farklı ve uzak sayılamayacak Osmanlı ve Çağatay Türkçelerinin kaderi de farklı olmadı. Gaspıralı İsmail'in 'Tercüman' gazetesiyle simgelenebilecek Ortak Dil çabaları, Çarlık Rusyasının, Müslüman Rusya Türklerinin ortak yazı dili Çağatay Türkçesini işlevsizleştirmesi, kamu alanından çıkarması ve zamanın ihtiyaçlarını karşılayamayacak hale getirmesiyle neticelendi.

1917 Ekim Devrimi'nin ardından kurulan Sovyetler Birliği de 'böl ve yönet' ilkesiyle çok sayıda mahalli yazı dili ihdas etti. Bu diller labirentinin yol açacağı anlaşmazlık ve kaos ortamı; Sovyetler Birliği sınırları dâhilinde farklı dilleri konuşan, farklı dinlerin müntesibi halkları Rusça konuşan, ateist 'Homo Sovyetus' yaratılması hedefine yönlendirdi. Bu politikalar, sahip oldukları demografik avantajlara rağmen çok nüfuslu Türk halklarının dillerini dahi orta ve uzun vadede bütünüyle işlevsizleştirme tehlikesiyle karşı karşıya getirdi.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Türk Cumhuriyetleri bu tür bir akıbetten kurtuldu. Rusya sınırları dâhilinde kalan Türk dillerinin ise, kısa ve orta vadede Rusçaya bir alternatif oluşturma imkânları bulunmadığı gibi, Rusça karşısında folklorik ve sembolik birer öğe olmaktan öte şansları yoktur. Rusya örneğindeki bu tespitin, Türk dillerinin yerli azınlık dili olarak konuşulduğu diğer ülkeler için de geçerli olduğu ifade edilebilir.

Günümüz şartlarında ise farklı dillerin kültürel zenginlik unsuru ve insanlığın binlerce yıl boyunca sahip olduğu birikimleri taşıyan bir araç olarak değerlendirilmeye başlamasıyla bu kez 'tehlikedeki diller' ve bu dilleri 'belgeleme veya yeniden canlandırma' girişimleri gündeme geldi.

Language is one of the most important values that make a human a human, which is the 'most valuable of the created ones'. Since ancient times of history, hundreds of languages have disappeared up to date, due to various reasons, and hundreds were born from the existing ones.

This continuous, yet natural process gained a different quality through perception of minorities and languages of those as a threat by the nationalistic waves, which increased especially in the West, after the 19th century. In this age, languages other than the language of the majority and that of the official language assimilated significantly, through language policies.

Until the mid-19th century, the fate of Ottoman and Chagatai Turkish, which could not be considered very different from and distant to each other in terms of words and grammar and which were written in Arabic Alphabet, was not much different. Efforts for a Common Language that could be symbolized with the newspaper 'Tercüman' of Gaspıralı İsmail, ended with the Tsarist Russia making the Chagatai Turkish, which was the common written language of Muslim Russian Turks, nonfunctional and omitting it from public use and making it become unable to respond to the needs of the time.

Soviets Union, which was founded after the October Revolution in1917, also created a big number of local written languages on the principle of "divide and govern". This environment of conflict and chaos leaded by this labyrinth of languages steered the communities that spoke different languages and were followers of different religions within the borders of Soviets Union to the target to create a Russian speaking and atheist 'Home Sovietus'. These policies, jeopardized the languages of highly populated Turkic people, despite the demographic advantages they had, to become non-functional in medium and long terms.

Turkic Republics evaded this end, with the dissolution of Soviets Union. Turkic Languages that remain in the Russian borders do not have a possibility to become an alternative to Russian in short and medium terms, nor a chance to become something more than a folkloric and symbolic element against Russian. This finding in the example of Russia, can be deemed as valid in the other countries, where Turkic languages are spoken as a language of local minorities.

Under the circumstances of today, upon the fact that different languages have started to be considered as an element of richness and a tool bearing the accumulation

Sosyal, siyasal, bilimsel farklı pek çok görünümleri bulunan 'tehlikedeki diller' olgusu, 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası kamuoyunun gündeminde önemli bir yer tutmaya başladı. Dilleri ve tabiatıyla kültürleri yok olma, gelecek nesillere aktarılamama tehdidi ile karşı karşıya kalan genellikle az nüfuslu halklar, özellikle Batı ülkelerinde sivil toplum kuruluşları ve misyoner teşkilatlarından üniversitelere kadar pek çok kurum ve kuruluşun ilgili odağı oldu.

Çoğu örnekte geri dönüşü mümkün olmayan bu süreçte, yok olma riskiyle karşı karşıya bulunan dilleri, diğer bir ifadeyle 'tehlikedeki diller'i belirli ölçüde kayıt altına alma, belgeleme ve bu dillerin yok olma süreçlerini, en azından, yavaşlatma konusunda UNESCO'nun 'Tehlikedeki Diller Atlası' ve Google tarafından desteklenen 'Endangered Languages' vb. dünya genelinde çeşitli çalışmalar yürütülmeye başladı. Anılan bu çalışmalar, dünyadaki bütün 'tehlikedeki diller'i kapsar nitelikte olmasına rağmen, özelde, risk altındaki Türk dillerinin durumu, Türkoloji araştırmaları içerisinde ayrıca ele alınması gereken bir konu haline geldi.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı ve Uluslararası Türk Akademisi tarafından desteklenen 'Tehlikedeki Türk Dilleri Projesi', yukarıda dile getirilen fiili durumlardan hareketle, konuya Türkiye merkezli ancak Türk dili konuşan halklara yönelik bir bakış ve yorum ortaya koymaktadır.

'Tehlikedeki Türk Dilleri Projesi', UNESCO'nun 'Tehlikedeki Diller Atlası'nda belirlenen ilkeler çerçevesinde ve yine bu atlasta yer alan konuşurlarını kaybetme, yok olma tehdidi ile karşı karşıya bulunan Türk halklarına ve dillerine yönelik farkındalık yaratmayı ve bu farkındalığı geliştirmeyi; konuyla ilgili bilimsel çalışmaları teşvik etmeyi ve bir araya getirmeyi, sonuçta temel bir başvuru kaynağı hazırlamayı amaçlayan disiplinlerarası ve uluslararası bir çalışmanın ürünüdür.

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının yirmi beşinci yılına ve UNESCO 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılına ithaf edilen 'Tehlikedeki Türk Dilleri Projesi'nin ürünü dört ciltlik ansiklopedi niteliğindeki kitap seti, başta Türkiye olmak üzere, ABD, Almanya, Azerbaycan, Çin, Kazakistan, Macaristan, Romanya, İsveç, Rusya, Ukrayna, Yunanistan vd. ülkelerden her biri ele aldığı konunun uzmanı çok sayıda bilim insanının Türkçe, İngilizce, Rusça ve Türk dillerinde kaleme aldıkları Fuyü Kırgızcasından Polonya Karaycasına; Dolgancadan Kaşgaycaya kadar az nüfuslu, az konuşurlu Türk dillerini ele alan, telif ve tercüme makalelerden oluşmaktadır

Bu düşüncelerle projenin hayata geçmesini sağlayan değerli bilim insanlarına çok değerli katkıları münasebetiyle teşekkür ederim. Bu çalışmaya imzalarını atan farklı ülkelerden bilim insanlarının ve araştırmacıların zor şartlar altında ve dört yılı aşan bir sürede oluşturduğu bu ortak platformun proje ile bir kitapta toplanarak yayımlanmasının, oldukça önemli olduğunu ifade etmek isterim.

of thousands of years of humanity, attempts to define the 'endangered languages' and 'certify and revive' these languages have come to fore.

The fact of 'Endangered languages' that has many different aspects as social, political and scientific, has become a very important subject in the agenda of international public since the 1990s. Generally underpopulated communities, which face with extinction in term of languages and thus, of culture and with the threat of not being able to transfer it to new generations, became the focus of attention of many institutions and organizations from the non-governmental organizations and missioner institutions to universities, in particular in the Western World.

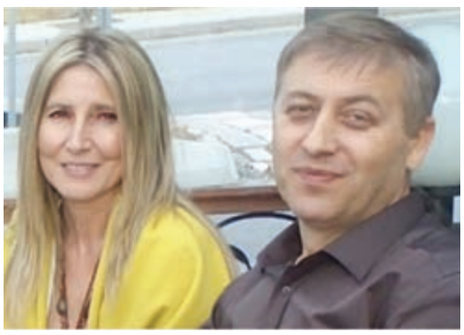
In this process, which is irremediable in most cases, various works have started at a certain level to record, certify and at least to slow down the extinction process of these languages that face with the threat to extinct, in other words 'endangered languages'.'Atlas of the World's Languages in Danger' of UNESCO and 'Endangered Languages' page supported by Google are two of those. Although these mentioned studies cover all the 'endangered languages' in the world, specifically, the situation of the threatened Turkic languages has become a subject that needs special consideration under the Turcology researches.

'Endangered Turkic Languages Project' supported by Hodja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University Presidency of Board of Trustees and International Turkish Academy, delivers a vision and interpretation to the subject, centered in Turkey, yet devoted to the Turkic language spoken communities based on the actual situation mentioned above.

'Endangered Turkic Languages Project' is the product of an interdisciplinary and international study aimed at raising awareness regarding the Turkic communities and languages that face extinction or loss of the speakers of the languages stated in the "Atlas of the World's Languages" of UNESCO and based on the principles in the Atlas, and develop this awareness, encourage and merge the scientific studies on the issue, and prepare a basic reference guide eventually.

The book set, at the quality of a four volume encyclopedia, which is the product of "Endangered Turkic Languages Project" and dedicated to the twenty fifth anniversary of independence of Turkic Republics and UNESCO 2016 Hodja Akhmet Yassawi Year consists of copyright and translation articles on Turkic Languages with little population and little number of speakers from FuyuKirgizh to Karai of Poland, from Dolgan language to Qashqai Language, written in Turkish, English, Russian and in Turkic Languages by numerous scientists, each of whom are the experts in their respective fields, primarily from Turkey and Azerbaijan, China, Germany, Greece, Hungary, Kazakhstan, Romania, Sweden, Ukraine, USA and other countries.

I would like to thank to the esteemed scientists, who ensured the realization of this project, for their substantial contributions. I would like to express that the publication of this common platform created under hard circumstances and in a period of time of over four years by scientists and researchers, who are the signatories of this study, from different countries, through the compilation in a book through the project is very important.

Süer Eker
Ülkü Çelik Şavk

TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ PROJESİ: GENEL BİR BAKIŞ

(ÖN SÖZ)

Yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler yeryüzündeki dil çeşitliliğinin giderek azaldığını ve UNESCO'nun saptamalarına göre yaklaşık 7,000 dilin büyük bir bölümünün konuşurlarının tümünü yitireceğini ortaya koymaktadır.

Yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan diller, kuşaklar arasında yeterince veya hiç aktarılmayan, dolayısıyla konuşur sayısı giderek azalan ve öngörülebilir süreçte konuşuru kalmayacak derecede risk altında bulunan dillerdir. Bu süreçte kültürel değerler tam anlaşılamadan yaşatılmaya çalışılmakta, birkaç kuşak sonra da baskın kültürün bir parçası hâline gelmektedir. Dillerin yok olması, aynı zamanda kültürlerin de yok olması, bu da dillerin ve kültürlerin insanlık tarihi boyunca taşıdıkları ve yaşattıkları bilgi ve birikimin yok olması anlamına gelmektedir.

Bugün pek çok ülkede özellikle kısa vadede yok olma tehlikesine maruz dillerin ve kültürlerin 'son sesleri duyulmadan' yarına aktarılmasına katkı sağlamayı amaçladığını ifade eden farklı ajandalara sahip üniversiteler, misyoner örgütleri, sivil toplum örgütleri vb. pek çok kurum, kuruluş ve bireysel inisiyatifler bulunmaktadır.

Tehlikedeki Türk Dilleri Projesi

Uluslararası yazında 'tehlikedeki diller' olarak adlandırılan diller arasında Türk dilleri de önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde bağımsız Türk cumhuriyetleri dışında özellikle Rusya Federasyonu'nda Tatarca, İran'da Azerbaycan Türkçesi, Çin'de Uygurca, Afganistan'da Özbekçe vb. Türk dilleri, konuşurlarının sahip oldukları demografik avantajlar nedeniyle kısa vadede tehlikede olmamalarına karşın diğer az konuşurlu Türkçe yazılı ve sözlü değişkelerin tamamı farklı düzeylerde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

ENDANGERED TURKIC LANGUAGES PROJECT: AN OVERVIEW

(PREFACE)

Research findings suggest that language diversity in the world has decreased and the UNESCO data indicate that the majority of nearly 7,000 languages will lose their speakers soon.

Endangered languages are those which are not or are less transferred to next generations, making their speakers less and putting these language under the rick of total extinction. There are revitalization attempts in regard to these languages. However, given that the significance of cultural values are not given importance in this process, such languages become part of the dominant culture after two or three generations. For a language to disappear also means the extinction of its culture and of its knowledge and experience background which are the products of that language and its culture.

Today there are many institutions and individual initiatives such as universities, missionary organizations, non-governmental organizations, etc. in different countries which have a common goal of contributing to the transfer of those languages under the risk of endangerment in short-term and their cultures to next generations before 'their last voices are heard'.

Endangered Turkic Languages Project

Turkic languages are significant part of 'endangered languages'. Turkic languages are currently spoken dominantly in the Turkic republics. The other Turkic languages are also spoken in different countries, such as Tatar language in Russian Federation, Azerbaijani Turkish in Iran, Uigur language in China and Uzbek language in Afghanistan. Although these languages are not under the risk of endangerment in short-term due to the advantageous demographical status of their speakers, there also other Turkic languages with less speakers. The latter group is under the the risk of endangerment in terms of their written and spoken varieties.

Öte yandan 'tehlikedeki dil' kavramının sınırlarını ve içeriğini belirlemek bir hayli tartışmalı konudur. Tehlikenin sınırları araştırmacıya, araştırma kurumuna göre değişebilmekte, bir tarafın tehlike sınırlarına aldığı bir dil, diğer tarafça 'güvende' görülebilmektedir. Bu çalışmada yer alan 'tehlikedeki Türk dilleri'ni belirlemede temel ölçüt olarak UNESCO'nun Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası **(**UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger) esas alınmıştır. Atlas'ta Rusya Federasyonu'nda konuşulan Türk dillerinin, Tatarca dışında, Başkurtça, Çuvaşça ve Yakutça dahil, tamamı farklı düzeylerde tehlikede gösterilmiştir. Atlas'ta yer almayan Çin Kazakçası, Çin Kırgızcası, Avrupa'daki yerli ve göçmen Tatar ve Başkurt vb. Türk dilleri de aynı şekilde proje kapsamına dahil edilmiştir.

Tehlikedeki Türk dilleri kitapları

'Tehlikedeki Türk Dilleri' projesi; dünya gündeminden nispeten uzak kalan az nüfuslu ve az konuşurlu Türk halklarını, onların dillerini ve kültürlerini bir arada, ortak ana başlıklar halinde ele almayı, tanıtmayı, bilgi ve belgeleri kamuoyu ile paylaşmayı ve bu yolla tehlikedeki Türk dilleri ve kültürleri konusundaki farkındalığı ve duyarlığı geliştirmeyi, sonraki kuramsal çalışmalar, dokümantasyon çalışmaları, yeniden canlandırma vb. diğer faaliyetler için müşterek bir akademik zemin ve platform oluşturmayı amaçlamaktadır. 26 ülkeden 130 bilim insanının telif ve tercüme toplam 132 özgün yazıyla yer aldığı 4 ciltlik kitap seti; süreli yayın, web sitesi vb. 'Tehlikedeki Türk Dilleri' adlı geniş kapsamlı projenin bir parçasıdır. Kitap seti 3 ana bölümden ve 4 ciltten oluşmaktadır:

1. Tehlikedeki Türk Dilleri: Genel ve Kuramsal Yaklaşımlar I · Cilt 1 (17 makale)

Bu bölümde tehlikedeki dil kavramıyla ve tehlikedeki Türk dilleri ile ilgili kuramsal ve ortak konular ele alınmıştır.

2. Tehlikedeki Türk Dilleri: Örnek Çalışmalar IIA · Cilt 2 (28 makale)

Tehlikedeki Türk Dilleri: Örnek Çalışmalar-IIB · Cilt 3 (33 makale)

'Tehlikedeki Türk Dilleri: Örnek Çalışmalar' adlı bölümde standart bir plan çerçevesinde yazılan makaleler bir araya getirilmiştir. 'Örnek Çalışmalar'; setin hacimce en yoğun bölümü olması dolayısıyla, 2 ayrı cilde ayrılmıştır.

3. Tehlikedeki Türk Dilleri: Disiplinlerarası Yaklaşımlar · Cilt 4 (52 makale)

Tehlikedeki Türk Dilleri I-IV, ulusal ve uluslararası alanda yapılan ve sonuçlanan Türk dillerine

On the other hand, there have been continuing debates over the limitations and scope of the concept of 'endangered languages'. Limitations about endangerment have been varied from one researcher to the others. A language can be categorized as an endangered language by a certain group of researchers, but the others may describe the same language as not under such endangerment threat. In the present study the basic criterion employed in identifying endangered Turkic languages is the UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger. In the Atlas all Turkic languages spoken in Russian Federation, including Tatar language, Bashkir, Chuvash and Yakut are classified as endangered languages at different levels. Those Turkic languages which are not classified as endangered languages in the Atlas are Kazakh and Kyrgyz languages spoken in China, and Tatar language, Bashkir spoken in Europe. The current project contains the latter group as well.

Books of endangered Turkic languages

Endangered Turkic Languages Project aims at studying and introducing those Turkic languages with relatively less speakers and their cultures under common points, at sharing related information and documents with related parties. The project also attempts to improve people's awareness and sensitiveness about endagered Turkic languages and to develop an academic platform for future studies , namely theoretical studies, documentation studies and revitalization studies about this topic. The project has several components, including a four-volume book which contains a total of 132 articles (both original studies and translations) by 130 scholars from 26 countries; a periodical, a web site. The book is made up of three sections and four volumes given as follows:

1. Endangered Turkic Languages: Theoretical approaches I · Volume 1 (17 articles)

This section involves theoretical studies concerning the concept of endangered languages and endangered Turkic languages.

2. Endangered Turkic Languages: Case Studies II A · Volume 2 (28 articles)

Endangered Turkic Languages: Case Studies I IB · Volume 3 (33 articles)

This section is made up of articles written following a standard plan. Given that the section, 'Case Studies', includes the highest number of articles, it is divided into two sub-volumes.

3. Endangered Turkic Languages: Multidisciplinary Approaches · Volume 4 (52 articles).

yönelik geniş katılımlı ve geniş hacimli ortak bir çalışmanın ürünüdür. 2011'de fikri temelleri atılan projenin, 2013'te Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinin, ardından Uluslararası Türk Akademisinin 'yayım desteği' taahhüdüyle 'Tehlikedeki Türk Dilleri I-IV' kitap yayımı ayağının eyleme geçirilme sürecine geçilmiştir. Bu süreçte çalışmanın tanıtılması maksadıyla farklı bilimsel etkinliklere katılım, Gagauzca örneğinde olduğu gibi alanda durumu bizzat izleme, basın-yayın ve medya aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşma vb. birçok yol ve yöntemden yararlanılmıştır.

Öz deyişi (motto) **Son Sesler Kaybolmadan** olan projede Çin'in kuzeydoğusundaki Fu-yü Kırgızcasından, Avrupa'nın en batısında Litvanya Karaycasına; Taymır yarımadasında konuşulan Dolgancadan, Basra körfezinin doğu kıyılarına yakın İran coğrafyasındaki Kaşgaycaya değin az nüfuslu, az konuşurlu Türk dilleri ele alınmaktadır. Yazıların tamamı bilimsel çalışma yaşamının önemli bir bölümünü bu projede ele aldığı Türk diline adayan yazarların kaleminden çıkmıştır. Yazarların önemli bir bölümü aynı zamanda ele aldığı dilin konuşurudur.

Kimi teknik hususlar

Proje makalelerinin dilleri, sayı bakımından İngilizce başta olmak üzere Türkçe, Rusça, Kazakça, Özbekçe vd. Türk dilleridir.

'Türk dilleri' kavramındaki 'dil' ifadesi, dilbilimsel ve toplumdilbilimsel bakımdan lehçeleri, alt-lehçeleri, toplumsal lehçeleri, hatta birey dillerini ve kesitlerini (İng. register) bir arada ifade eden 'dil değişkesi' (İng. language variety) veya daha basit biçimde 'değişke' olarak anlaşılmalıdır.

Projede yer alan makalelere teknik hataların dışında -aralarında görüş, düşünce ve içerik hatta sayısal veriler bakımından farklılıklar bulunsa da- yazar tercihine saygı çerçevesinde içeriğe müdahale edilmemiş, makaleler arasında uyum sağlama çabasına girilmemiştir. Ancak farklı ülke akademisyenlerinin makalelerdeki atıf, kaynak gösterimi vb. farklı teknik uygulamalarda mümkün olduğunca standartlaştırma yoluna gidilmiştir. Makaleler etnik adlara göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Makalelerde konu aldığı Türk halkının yaşadığı coğrafyayı ve kültürünü yansıtması, bu hususlarda en azından bir fikir vermesi amacıyla büyük bir kısmı makalenin yazarından temin edilen çok sayıda orijinal görsel kullanılmıştır.

Teşekkür

Bu çalışmanın hayata geçirilmesinde yayımcıların ve yazarların dışında hakem, düzeltmen, tanıtım

Endangered Turkic Languages I-IV is the product of a national and international comprehensive and bulky study completed recently. The idea of conducting such project appeared in 2011. In 2013 both International Khoja Akhmet Yassawi Turkish-Kazakh University and then, International Turkish Academy granted a publication support for the book 'Endangered Turkic Languages I-IV'. In the process distinct methods were employed and several complementary activities were realized such as participation in different scientific activities to introduce the project, field trips such as one conducted for Gagauz language and media-based actvities to make the project more familiar.

The project of which motto is **Before the Last Voices are Gone** deals with many varied Turkic languages, including Fu-yü Kyrgyz language spoken in Northeastern China, Karaim language spoken in Lithuanian; Dolgan language spoken in the Taymyr Peninsula, Qashqai language spoken in Iran, which have all less native speakers. The articles covered in the book are written by scholars who have dealt with the Turkic languages included in the project. In addition, the majority of the authors are native speakers of these languages.

Some technical principles

The articles covered in the book were written in different languages, including English, Turkish, Russian, Kazakh, Uzbek.

The word 'language' used in the concept of 'Turkic languages' refers to dialects, sub-dialects, social dialects and 'language variety' (meaning both idiolects and registers) in linguistic and sociolinguistic terms.

Although there are differences in the articles in terms of assumptions, scope and even, numerical data, these differences were not reviewed in order to pay respect to the preferences of the authors and there is no concern to provide a full consistency in the articiles. However, the different citation styles used in the articles occurred due to the distinct academic writing styles of the authors were made standard as much as possible. The articles were listed in alphabetical order, by ethnic names.

All articles have used original visuals in order to reflect the geography and culture of the native speakers and to make readers more informed about these points. These visuals were mostly provided by the authors.

Acknowledgment

This study could not be realized without the contributions of publishers and authors as well as

görevlisi ve benzeri pozisyonlarda akademisyen ve lisansüstü öğrencilerinin katkısı bulunmaktadır. Bunlar arasında projenin iletişim koordinatörlüğü görevini kusursuz biçimde yerine getiren **İsa Sarı**'nın adı özellikle belirtilmelidir. Ayrıca İngilizce ve Rusça metinlerin kontrol ve redaksiyonunda da uzmanların katkıları vardır. İngilizce ve Rusça makalelerin yayım sürecinde önemli editoryal katkıları bulunan **Aiiana Ozonova, Azad Mammadov, Aziyana Bayır-ool, Daniel Chatham, Defne Ersin Tutan, Gordon John Ross Marshall**, **Nilgün İsmail** ve **Valeriya Lemskaya**'nın adlarını özellikle anmak isteriz.

Son düzelti sürecinde katkıları bulunan **Bilge Gökter**'e, **Fatma Ay**'a, **Melike Üzüm**'e, **Özge Aksoy Serdaroğlu**'ya, **Reyhan Ay**'a, **Rysbek Alimov**'a, **Selcen Koca Sarı**'ya **Tülay Kuzu**'ya; yayım sürecindeki anlayışları ve çabaları için **Necdet Çeliktaş**'a, **Enver Aydın**'a; TÜRKSOY Genel Sekreteri **Prof. Dr. Düsen KASEİNOV**'a ve TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı **Prof. Dr. Fırat Purtaş'a,** TÜRKSOY nezdinde KKTC ülke temsilcisi ve fotoğraf sanatçısı **Güler Fedai**'ye, Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığından **Halil Ulusoy**'a ve projenin başlangıcından itibaren bilimsel desteğini esirgemeyen, ayrıca kitapta yer alan kimi makalelerin yazarları ile bizzat bağlantı sağlayan **Marcel Erdal**'a ve projenin hayata geçirilmesi sürecinde, Şor, Çalkan, Teleüt, Telengit, Dolgan, Tofa vb. tehlikedeki Sibirya Türk dilleri ile ilgili yazıların koordinasyonunda çok önemli katkıları bulunan **Irina Nevskaya**'ya teşekkür ederiz.

Son olarak projeye yayım desteği vererek kitabın hayata geçmesini sağlayan Hoca Ahmet Tesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi 'halef-selef' Mütevelli Heyet Başkanları **Prof. Dr. Musa Yıldız**'a ve **Prof. Dr. Osman Horata**'ya; Uluslararası Türk Akademisi Başkanı **Prof. Dr. Darkhan Kydyrali**'ye ve mensubu olduğumuz **Başkent Üniversitesi**nin ve **Hacettepe Üniversites**inin değerli yöneticilerine şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu projenin bundan sonraki süreçlerde başta akademisyenler olmak üzere akademisyen adaylarının ve konuya ilgi duyanların tamamına hitap etmesi, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Türk halklarının dillerine, kültürlerine ve yaşam biçimlerine yönelik bir platform olmasını diliyoruz.

academics and graduate students who functioned as reviewers, editors, or in other related roles. Of them, we must particularly mention **İsa Sarı** who assumed the role of communications coordinator of the project, who achieved this role perfectly. In addition, language experts contributed to the English and Russian reviews of the articles. Specifically, we should express our gratidute to **Aiiana Ozonova, Azad Mammadov, Aziyana Bayır-ool, Daniel Chatham, Defne Ersin Tutan, Gordon John Ross Marshall**, **Nilghiun İsmail** and **Valeriya Lemskaya** for their significant contributions to the process.

We thank to **Bilge Gökter, Fatma Ay**, **Melike Üzüm**, **Özge Aksoy Serdaroğlu**, **Reyhan Ay**, **Rysbek Alimov, Selcen Koca Sarı and** and **Tülay Kuzu** for their contributions to the final review process; to TÜRKSOY Secretary General **Prof. Dr. Düsen KASEİNOV and TÜRKSOY** Deputy Secretary General **Prof. Dr. Fırat Purtaş;** to **Güler Fedai** who is the KKTC representative at TÜRKSOY and who is a photographer, to **Halil Ulusoy** who is a member of Turkish-Kazakh University's Board of Trustees, to **Marcel Erdal** who scientifically contributed to the project from its start and who made it possible for us to reach some of the authors and to **Irina Nevskaya** for cooodinating work on many endangered Siberian Turkic varieties (Shor, Chalkan, Teleut, Telengit, Dolgan, Tofa etc.).

We would also like to thank **Prof. Dr. Musa Yıldız** and **Prof. Dr. Osman Horata** who are the successor & predecessor heads of Turkish-Kazakh University's Board of Trustees for their support for the publication of the book and to **Prof. Dr. Darkhan Kydyrali** who is the head of the International Turkic Academy as well as to the senior administrators of both **Başkent University** and **Hacettepe University** where we are working at.

We hope that this project will be a platform about the Turkic languages, cultures and lifestyles, which are facing with the risk of endangerment, for academicians, future academics and those who are interested in these subjects.

ПРОЕКТ «ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ, НАХОДЯЩИЕСЯ ПОД УГРОЗОЙ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ: ОБЩИЕ СВЕДЕНИЯ»

(ПРЕДИСЛОВИЕ)

Суер Экер
Улку Челик Шавк

Согласно данным, полученным в результате научных исследований, мировое языковое разнообразие постепенно сужается и, согласно прогнозам ЮНЕСКО, большая часть из почти 7,000 языков мира полностью утратит своих носителей.

К находящимся на грани исчезновения относятся языки, которые практически не передаются последующим поколениям и которым не учат детей, в связи с чем количество их носителей уменьшается и имеется риск их полного исчезновения в недалеком будущем. В этом случае происходит постепенное угасание культурных традиций, которые через несколько поколений становятся частью доминирующей культуры. Гибель языков означает и гибель культуры, утрату духовного и культурного опыта, который развивался и накапливался в языке на протяжении всей истории человечества.

Сегодня во многих странах различные организации и институты, включая университеты и общественные объединения, выступают с инициативами, имеющими целью содействие в передаче последующим поколениям языков и культур, оказавшихся в последнее время под угрозой исчезновения.

Проект «Тюркские языки, находящиеся под угрозой исчезновения: Общие сведения»

Тюркские языки занимают важное место в категории, обозначенной в международных документах как «языки, находящиеся под угрозой исчезновения». Благодаря демографическим преимуществам в близкой перспективе не попадают под угрозу исчезновения языки независимых тюркских государств, а также татарский в России, азербайджанский в Иране, уйгурский в Китае, узбекский в Афганистане и т.п., однако различные языки и диалекты тюркских языков, на которых говорит малое количество носителей, стоят на грани гибели.

С другой стороны, дефиниции понятия «исчезающий язык» также могут обсуждаться. Разные ученые и исследовательские институты по-разному определяют границы угрозы; одни считают тот или иной язык «исчезающим», другие могут определять его как «благополучный». В настоящем исследовании при определении исчезающих тюркских языков мы руководствовались подготовленным ЮНЕСКО «Атласом языков мира, находящихся под угрозой исчезновения» (UNESCO Atlas of the World›s Languages in Danger). В «Атласе» отражена различная степень жизнеспособности тюркских языков, на которых говорят народы Российской Федерации, в частности, башкирского, чувашского, якутского. Тюркские языки, которых нет в «Атласе», например, казахский и киргизский в Китае, языки татар и башкир, живущих в европейских странах, включены в данный проект.

Серия изданий «Тюркские языки, находящиеся под угрозой исчезновения: общие сведения»

Проект «Исчезающие тюркские языки» создан как общая научная платформа для исследовательской и другой деятельности в данной сфере. Он предусматривает изучение и популяризацию языков малочисленных тюркских народов, публикацию материалов и исследований, которые направлены на признание и понимание угрозы гибели тюркских языков и культур, а также на развитие теоретических исследований, документацию языков и их возрождение и т.п.

Проект «Исчезающие тюркские языки» является комплексным, он включает четырехтомное издание, в котором опубликовано 132 следования 130 ученых из 26-ти стран, а также одноименный журнал и сайт. Материал четырех книг организован по трем разделам:

1. Исчезающие тюркские языки: общие и теоретические подходы I · Том 1 (17 статей)

В данном разделе рассматриваются теоретические вопросы и общие проблемы как исчезающих языков в целом, так и тюркских языков, находящихся под угрозой исчезновения, в частности.

2. Исчезающие тюркские языки: исследования и материалы IIA · Том 2 (28 статей)

Исчезающие тюркские языки: исследования и материалы IIB · Том 3 (33 статей)

Исчезающие тюркские языки: исследования и материалы - это самый объемный раздел, включающий научные статьи по отдельным тюркским языкам. Он состоит из двух томов.»

3. Исчезающие тюркские языки: междисциплинарные исследования · Том 4 (52 статей).

Издание «Исчезающие тюркские языки I-IV» - солидный итог совместной работы многих ученых по исследованию тюркских языков, проведенной на национальном и международном уровнях. Проект, зародившийся в 2011 году, в 2013 году получил поддержку Международного казахско-турецкого университета имени Ахмеда Ясеви и, вслед за этим, Международной Тюркской Академии, которые оказали содействие в издании данного четырехтомного труда. С целью ознакомления более широкой аудитории с проводимой работой было предпринято участие в различных научных форумах, полевые экспедиции, как в случае с гагаузским языком, а также организованы презентации и пресс-конференции.

В проекте, осуществленном под девизом **«Пока ещё звучат эти языки»**, нашли отражение тюркские языки, число носителей которых невелико, - язык фуюйских кыргызов, проживающих на севере Китая, язык караимов Литвы, язык долган полуострова Таймыр, язык кашкайцев, кочующих на юге Ирана. Большинство авторов, принявших участие в настоящем проекте, являются носителями тюркских языков, изучению которых они посвятили большую часть своей жизни.

Редакционная политика

Статьи для данного проекта написаны на английском (большинство материалов), турецком, русском, казахском, узбекском, а также других тюркских языках.

В понятии «тюркские языки» под словом «язык» в лингвистическом и социолингвистическом аспекте, понимаются идиолекты, говоры, диалекты, наречия, социолекты и т.п., то есть то, что мы вкладываем в понятие «разновидности языка» (англ. language variety), или «разновидности».

В статьях сборника отражены различные мнения, взгляды и положения их авторов; встречаются противоречия в цифровых данных, однако это не стало поводом для редакционного вмешательства. При подготовке сборника к печати была лишь стандартизирована система примечаний и ссылок на источники.

Статьи сборника отражают географическое и культурное многообразие тюркского мира; для их иллюстрирования использован обширный фотоматериал, предоставленный авторами. Статьи расположены в алфавитном порядке этнонимов.

Благодарности

В подготовке настоящего издания, помимо авторов и издателя, большая заслуга рецензентов, редакторов и других участников проекта, научных сотрудников и магистрантов. Среди них особо следует отметить координатора проекта **Ису Сары**, который безупречно выполнил свою работу.

Отдельно нужно отметить специалистов, которые осуществили проверку и редактирование текстов статей на английском и русском языках. Это **Айана Озонова, Астрид Менз, Азад Мамадов, Азияна Байыр-оол, Дэниэл Чэтхэм, Дефне Эрсин Тутан, Гордон Рос Маршал, Нильгюн Исмаил** и **Валерия Лемская**.

Особая признательность **Бильге Гёктер, Мелике Узюм, Озге Аксой Сердароглу, Рейхан Ай, Рысбек Алимов, Сельджен Коджа Сары, тюлай кузу** и **Фатма Ай,** сделавшим последние правки. Выражаем благодарность Генеральному секретарю ТЮРКСОЙ **профессору Дюсену Касеинову** и заместителю Генерального секретаря **профессору Фырату Пурташу**, а также фотохудожнику, представителю Турецкой Республики Северного Кипра в ТЮРКСОЙ **Гюлеру Федаи** и членам попечительского совета Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясеви господам **Халиль Улусой**.

С самого начала работы над проектом неоценимую научную поддержку оказывал Марсель Эрдал, который также взял на себя труд осуществления коммуникации со многими авторами статей. Мы благодарны Ирине Невской, которая координировала работы по многим исчезающим сибирским тюркским языкам (шорскому, чалканскому, телеутскому, теленгитскому, долганскому, тофаларскому и др.).

Благодарим председателей попечительского совета Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясеви **профессора Мусу Йылдыза** и **профессора Османа Хората,** президента Международной Тюркской Академии профессора Дархана Кыдырали, а также руководство **Университета Башкент** и **Университета Хаджеттепе** за содействие в подготовке и издании книги.

Мы хотим пожелать, чтобы данный проект, который обращен как к научному сообществу, так и ко всем, кто интересуется данной темой, в дальнейшем стал платформой для изучения и сохранения находящихся под угрозой исчезновения языков и культур, образа жизни тюркских народов.

Irina Nevskaya
Marcel Erdal

Çev. Gökçe Yükselen

GİRİŞ

Geçen yıl, Avustralyalı meşhur dilbilimci Peter Austin, makalelerinden birinde, 2015 yılında, dillerin belgelenmesinin bağımsız bir bilim dalı olarak yirminci yılını tecrübe ettiğini yazmıştı. [1] Bu bilim dalının ortaya çıkması, küreselleşen dünyamızda, bugün yeryüzünde konuşulan dillerin çoğunun ortadan kalkmaya mahkûm olduğunun bilincinde olunması ile ilişkili idi. Günümüzde bilinen 6,500 civarındaki dilin % 70'inden fazlası yirmi birinci yüzyılın sonunda olmayacak.

Çok sayıdaki dilin varlığını ve sağlıklı gelişimini tehdit eden birçok sebep mevcuttur: küreselleşmenin yanında kitle iletişim araçları ve popüler kültürün yaygınlaşması; çeşitli dilleri konuşan insanların büyük çaptaki göçleri neticesinde meydana gelen asimilasyon süreçleri ve heterojen toplumlardaki ortak iletişim dili ihtiyacı vs. Mesela Sovyetler Birliği örneğine bakılabilir. Rus olmayan nüfusun neredeyse tamamının ana dillerinde ve Rusçada olmak üzere iki dilli olmaları, bütün nüfusun Rusça konuşan bir 'Sovyet Milleti' olarak birleştirilmesi yönündeki devlet politikaları, küçük nüfuslu etnik grupların konuştukları başta olmak üzere, anadillerinin düşük sosyal konumları ve daha birçok başka sebep, Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkışını müteakip birkaç on yıl içerisinde onlarca yerli dilinin ortadan kalkması veya yok olmanın eşiğine gelmesi sonucunu doğurmuştur.

Her etnik grup için, dilinin tehlike altında olmasının kendine mahsus sebepleri vardır. Tehlike altındaki dillerin karşı karşıya oldukları tehditlerin derecesini ölçmekle ve bu işlemler sonucunda ortaya çıkan değerlendirmeler için ölçütler belirlemekle uğraşan dilbilimciler, bir dil için; konuşurlarının

1 Austin, Peter K. (2016). 'Language documentation 20 years on', Luna Filipović and Martin Pütz (Ed.) *Endangered Languages and Languages in Danger. Issues of documentation, policy, and language right*s. John Benjamins Publishing Company, 147-170.

INTRODUCTION

Last year, the famous Australian linguist Peter Austin wrote in one of his articles that the year of 2015 saw the 20th anniversary of the existence of language documentation as a separate discipline.[1] Its emergence was connected with the overall awareness that in our global world the majority of languages spoken on the Earth are doomed to become extinct. Of about 6,500 languages known nowadays, more than 70% will not exist by the end of the twenty first century.

There are numerous reasons that endanger the health and free development of so many idioms: globalization and the spreading of mass media and popular culture; assimilation processes due to massive migrations of people speaking various varieties, and the need for *linguae francae* in heterogeneous societies among other factors. See, for instance, the example of the Soviet Union: The practically total bilingualism of its non-Russian population in native languages and Russian, the state politics directed towards the unification of the whole population as one "Soviet nation" that should, of course, speak Russian, the low social standing of native languages, especially those spoken by small-numbered ethnic groups, and numerous other reasons have led to a situation when within several decades of the existence of the Soviet Union dozens of indigenous idioms were lost or got to the brink of dying out.

The reasons why a language becomes endangered are unique for each ethnic group. Linguists dealing with measuring the degree of language endangerment and defining criteria for such assessments state that one should, among these, consider the number

1 The article was published 2016: Austin, Peter K. 2016: Language documentation 20 years on. In: Luna Filipović and Martin Pütz (Eds) *Endangered Languages and Languages in Danger. Issues of documentation, policy, and language right*s. John Benjamins Publishing Company, pp. 147-170.

sayısının, konumunun (ulusal, bölgesel, yerel, vs.), bir etnik idari bölgenin varlığının, yazılı şeklinin ve eğitim – öğretimde kullanılmasının, genç nesillere aktarılmasının, konuşurlarının dil davranışlarının ve dil tercihlerinin dikkate alınması gerekenler arasında olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca belirtilmelidir ki, her zaman, bir dilin bir sonraki yüzyılı görmesi ile varlığının konuşurlarının hayatlarına koşut olarak birkaç on yıl ile sınırlı olmasının arasındaki farkı ortaya çıkaran ve belirleyen, birçok birbirinden farklı amilin karışımıdır. Kendi tecrübelerimiz, sadece aile içerisinde konuşulsa bile, konuşurlarının bir dilin kendi etnik grupları için değerinin farkında olmalarının önemini ortaya koymuştur. Devlet sınırları içerisinde konuşulan bir dili desteklemek için çok bir şey yapmasa dahi, anneler dili çocukları ile konuşurken kullandıkları sürece, dil genç nesillere aktarılmaktadır. Aksi takdirde, dil, varlığını tehdit eden tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalmaktadır. Birkaç aksi örnek olmakla birlikte, belli bir noktadan sonra dili diriltmek çok zor, hatta imkânsızdır.

Dilleri tehdit eden evrensel amillerin yanı sıra, bazen, öngörülmesi çok zor olan karmaşık durumlara da şahit olunmaktadır. Bu yüzyılın başlarında, Frankfurt Türkoloji Bölümü, Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Cumhuriyeti'nin kuzeyinde konuşulan ve yazı diline sahip olmayan tehdit altındaki bir dil olan Çalkancanın belgelenmesi konusunda, Rusya Bilimler Akademisi'nin Filoloji Enstitüsü ile ortak bir proje yürütmüştü. Güney Altay ağızlarını temel alan resmî Ölçünlü Altayca, Çalkancadan oldukça farklıdır (Bu kitapta Çalkanca ile ilgili bölüme bakınız). O zaman, Çalkanca iki köyde birkaç yüz kişi tarafından konuşulmakta olmasına rağmen, dilin durumu istikrarlı gibi görünmekte idi. Mevzubahis köylerde, çocuklar dâhil herkes, hatta köyde yaşayan çoğunlukla karışık evlilik yapmış bazı Ruslar bile komşularıyla Çalkanca konuşmakta idiler. Projenin sonucu olarak, Çalkanca için bir yazı sistemi oluşturduk, çocuklar için birtakım Çalkanca kitaplar bastırdık ve Çalkanca, edebî Altaycaya ayrılan derslerde an azından dikkate alınmaya başlandı. Ancak, içerisinde bulunduğumuz on yıl içerisinde, durum çarpıcı bir şekilde değişti. Birçok Çalkan ailesi, ebeveynlerini kaybetmiş çocukları evlat edindi. Rusya Federasyonu'nda, hiçbir çocuğun yetimhanede ailesiz büyümemesi gerektiği yönünde devlet kampanyası başlatıldı. Yetimleri evlat edinen ailelere devlet kayda değer miktarda aylıklar bağladı. Bazıları neredeyse yetişkin olan, mevzubahis Çalkan köyleri dışından birçok çocuk, yerli Çalkan topluluklarının üyesi hâline geldi. Ancak Çalkanca bilmemekteydiler. Böylelikle çocuklara yardımcı olabilmek ve anlamadıkları bir dil konuşulan bir çevrede yabancılık çekmemelerini sağlamak için köylerde Rusça konuşulmaya başlandı. Sonuç olarak, sadece iki yıl neticesinde, neredeyse bütün Çalkan çocukları

of speakers of a language, its status (national, regional, vernacular, etc.), the existence of an ethnic administrative territory, a written form of the language and school education based on it, language transmission to younger generations, language attitudes and preferences of its speakers. And always it is a combination of many and different factors that make a difference and decide whether a language will survive into the next century or will be spoken just a few decades as long as its last speakers are alive. From our own experience, we know how important it is for speakers of a language to be aware of its value for the ethnic group itself, even if it is spoken only in the family. As long as mothers speak their native tongue to their children, the language will be given on to younger generations, even if the state where the language is spoken does not do much, if anything at all, to support it. Otherwise the language can get to the critical situation when its survival is threatened. At some point, it is very difficult, or next to impossible, to revive it, even if we know a few counter examples.

Along with more or less universal factors contributing to language endangerment, we sometimes witness paradoxical situations that are very difficult to foresee. In the beginning of the present century, Frankfurt Turcology had a cooperation project with the Institute of Philology of the Russian Academy of Sciences devoted to the documentation of Chalkan, an endangered unwritten Turkic language spoken in the North of the Altai Republic within the Russian Federation; the official Standard Altai language based on southern Altai idioms is rather remote from Chalkan (see the chapter devoted to Chalkan, this volume). Although already then there were only a few hundred persons speaking Chalkan in two villages, its situation seemed to be stable. In those villages, the whole Chalkan population including children spoke Chalkan; even some Russians who lived there, mostly as partners in mixed marriages, spoke Chalkan to their neighbors. As a result of the project, we developed a Chalkan orthography, printed several Chalkan books for children, and Chalkan was at least taken into consideration during lessons devoted to Literary Altai education at school. However, the situation has changed dramatically within this decade. Many Chalkan families adopted children who had lost their parents. There was a government campaign in the Russian Federation that no child should grow up in an orphanage without a family. Families that adopted orphans were supported by the state with considerable monthly payments. Many children from outside those Chalkan villages, some already almost grown-ups, became members of native Chalkan communities. But they could not speak Chalkan; thus, the whole Chalkan villages switched to Russian in order to be nice to those children and help them

da Rusça konuşmaya başladılar. O zaman zaten tehlike altında olan Çalkanca, artık ölmek üzeredir. Gayet insancıl bir durum ve yüce bir niyet neticesinde, dil durumunda, tahmin edilemez ve çarpıcı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu örnek, bir dilin geleceğinin ne kadar hassas ve kırılgan olabileceğini ortaya koymaktadır.

Her dil, hem onu konuşan etnik grubun, hem de bütün insanlığın en değerli manevi ortak mirası arasındadır. Bir halkın kültürünü içerir ve hepimizin ortak manevi mirasının emsalsiz bir parçasını temsil eder. Eğer bir dilin kurtulması veya dirilmesi için elimizden bir şey gelmiyorsa, en azından onu belgeleyebiliriz. Bu gerçeği anlamak, yirmi yıl önce, dillerin belgelenmesinin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. O zamandan itibaren, yirmi yıl boyunca, tehlikedeki diller beşeri bilimlerin odağında olmuştur. Dillerin belgelenmesi; dilbilimini, edebiyatı, antropolojiyi, psikolojiyi, bilgisayar bilimini asil bir görev uğruna, bir halkın manevi kültürünü bilim için, insanlık için ve o etnik grubun gelecek nesilleri için korumak uğruna birleştirmektedir.

Bütün bunlar Türk dilleri için de geçerlidir. Türk dilleri, devasa Avrasya kıtasının her tarafında konuşulmaktadır. Bağımsız ülkelerde veya büyük federal ülkelerin federal veya özerk cumhuriyetlerinde konuşulan ‘güvenli’ ve ‘abat’ diller olan Türkçe, Azerice, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Türkmence, Tatarca, Başkurtça veya Tuvaca gibi dillerin yanında, konuşurlarının ne kendi idari bölgeleri ne de ana dillerinde kitle iletişim araçları veya eğitim öğretimi olan onlarca daha küçük Türk dil değişkeleri de vardır. Etnik idari bölgelerin olamaması, diller için genellikle, devlet desteğinin olamaması, düşük sosyal mevki, çok sınırlı bir kullanım alanı, ölçünlü bir yazımın olmaması ve çağdaş gerçeklikleri ifade eden yeni terimlerin üretilmemesi manasına gelmektedir. Bütün bunlar ise, gönüllü asimilasyon ve genç neslin dili kullanmayı reddetmesi sonucunu doğurmaktadır. Gayet açıktır ki böyle dillerin tamamı farklı derecelerde tehlike altındaki dillerdir.

Sadece etnik bölgelere sahip olmayan küçük halkların dilleri tehlike altında olmayabilir. Ülkelerinde millî veya resmî statüye sahip, okulda öğretilen ve kitle iletişiminde temsil edilen diller bile tehlike altında olabilir. Mesela Rusya Federasyonu’na bağlı Hakasya Cumhuriyeti’nde Hakasça, tehlike altında olarak sınıflandırılmalıdır. Hakaslar, kendi cumhuriyetlerinde nüfusun % 2’sinden daha azına tekabül eden bir nüfusa sahiptirler, bundan da açıkça anlaşılacağı üzere, iletişimin çoğu Rusça ile yapılmaktadır. Yine, Hakasçayı tehdit eden amillerin karmaşık olduğu, ilk bakışta görülmektedir. Hakasçanın ölçünlü şekli, cumhuriyetin Trans-Sibirya Demiryolu

not to feel lost in a foreign language surrounding. As a result, after only 2 years had passed, practically all Chalkan children also switched to Russian. The Chalkan language was already endangered by that time, but now it has become moribund. Thus, even very humane circumstances and honorable intentions have caused unpredictable and really dramatic consequences in the language situation. This example shows how fragile, how breakable, the future of a language can be.

Each language belongs to the most cherished spiritual heritage both for the ethnos speaking it and for the whole of mankind. It incorporates the culture of a people and presents a unique piece of the spiritual heritage of us all. If we cannot save a language, or help it to get revived, the least we can do is to document it. Understanding this fact fostered the emergence of language documentation as a separate scientific discipline two decades ago. Since that time, for two decades, endangered languages have been standing in the focus of human sciences: Language documentation unites linguistics, literature studies, anthropology, psychology, computer science and other disciplines in pursuing one noble task – the preservation of the spiritual culture of a people for science, for mankind and for the descendants of this ethnos themselves.

All this refers also to Turkic languages. Turkic languages are spoken all over the huge territory of Eurasia. Beside “safe” and “prosperous” languages like Turkish, Azeri, Kazakh, Kirghiz, Uzbek, Turkmen, Tatar, Bashkir or Tuvan, spoken in independent countries or federal or autonomous republics of bigger countries having federal structure, there are dozens of smaller Turkic linguistic varieties whose speakers have neither their own administrative territory, nor mass media or school education in their native tongues. The absence of ethnic administrative territories often means lack of governmental support, low societal standing of such idioms, a very narrow sphere of usage, the absence of codified spelling and no coining of new terms denoting modern realities; all this results in a readiness for assimilation and the refusal of the young generation use the language. It goes without saying that all such idioms are endangered to different degrees.

Not only languages of smaller groups without any titular territory can be endangered. Even idioms that have the status of national or official language in their republics, taught at school and represented in mass media, can be in danger. Thus, Khakas in the Republic of Khakassia of the Russian Federation has to be classified as endangered. The Khakas count less than 2% of the population of their republic; obviously

hattına yakın bölgelerde konuşulan Kaça diyalektini temel almaktadır. O bölgeler Hakas olmayan nüfusun yoğun göçüne maruz kalan ilk bölgeler olması sebebiyle, Kaça ağzını konuşanlar ilk asimile olanlar olmuştur. Günümüzde anadilini bilen Hakasların çoğu, diğer büyük bir diyalekt olan Sagayca konuşurlar. Hakas dili öğretmeni olarak eğitilen öğrenciler Sagay'dır, televizyon ve radyo sunucuları Sagay'dır. Okullarda ise, Sagayca konuşan öğrencilere, kendi doğal değişkelerinden oldukça farklı olan Ölçünlü Hakasçayı konuşmaya çalışılan Sagay öğretmenler tarafından Kaça değişkesi öğretilmektedir. Ancak son yıllarda kalıplaşmış edebî normlar değişmiş ve Sagayca biçimleri de içerir hâle gelmiştir.

Sibirya'dan bahsediliyor olması bir rastlantı sonucu değildir. 'Giriş'in her iki yazarı da, geçmişte tehlike altındaki birtakım Sibirya Türk dil değişkesinin belgelenmesi, alfabelerinin oluşturulması, korunması veya diriltilmesi üzerinde çalışmıştır. Bu uğraşlar, bize, Türk dünyasının bu köşesindeki durum hakkında, tabiri caizse en yetkili ağızdan, bilgi verme imkânını sağlamaktadır. Ancak dil kaybının gerçekleştiği tek alan Sibirya değildir. Devlet dilleri bile tehlike altında olabilmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra, Frankfurt Türkoloji Bölümü, gözden geçirilmiş bir Kazak alfabesi oluşturmak için Kazak Bilimler Akademisi ile ortak bir proje yürütmüştür. Projenin Kazak katılımcıları Latin alfabesi temelli yeni bir Kazak alfabesi oluşturmak istiyorlardı. Alfabelerin çok fazla birbirlerine benzemeleri sebebiyle, genç nesil Kazakça konuşurlarının Kazakça kelimeleri telaffuzlarına Rus fonetiğinin karışmasını, bu isteklerine neden olarak göstermekte idiler. Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti kurulduğu zaman, Kazak nüfus kendi ülkesinde azınlık durumunda idi ve Kazakça devlet dili olarak Rusça ile yoğun bir rekabet içerisinde idi. Günümüzde ise, Kazakçanın, Kazak olmayan nüfus dâhil, Kazakistan nüfusunun çoğunluğunun konuşma dili hâline geldiği söylenebilir.

Bir diğer sorun, büyük Türk dillerininkiler de olmak üzere, diyalektlerin ölümüdür. Rusya'nın Altay Cumhuriyeti'nde sadece onlarca Tubaca konuşuru kalmıştır. Çalkancanın durumuna daha önce temas edilmişti. Altay Cumhuriyeti'nde, bütün Teleütler Ruslar tarafından asimile edildiği için, Teleütçe de neredeyse ortadan kalkmıştır. Yalnızca komşu Kemerovo bölgesinde birkaç yüz Teleüt yaşamaktadır. Hatta Türkçenin bile bazı diyalektleri tehlike altındadır. Volkswagen Vakfı'nın finansmanı ile Berlin ve Frankfurt Türkoloji Bölümleri tarafından iki Kazakistan üniversitesi (Millî Avrasya Üniversitesi ve Taraz Devlet Üniversitesi) ile ortaklaşa yürütülen 'Sovyet Dönemi Sonrasında Kazakistan'da Türk Dillerinin ve Kültürlerinin Etkileşimi' adlı proje kapmost of the communication is in Russian. Here again we find that, at first sight, the factors that contribute to the endangerment of the Khakas language are paradoxical: The standard Khakas variety is based on the Kacha dialect, spoken in the regions of the republic close to the Trans-Siberian railway. Since those areas were the first to receive massive migrations of non-Khakas population, Kacha speakers were the first to get assimilated. Nowadays, most Khakas who have command of their native tongue speak another bigger dialect, Sagay. Students who are educated as Khakas language teachers are also Sagay. TV and radio moderators are Sagay. However, at school, the Kacha variety is being taught to children, most of which also speak Sagay, by Sagay teachers who try to speak Standard Khakas, quite far from their native variety. Only in the last years have the rigid literary norms been changed so that they now include Sagay forms.

We have been speaking about Siberia, and this is not accidental. Both authors of the preface have dealt with the documentation, alphabet development, preservation or revival of a number of Siberian Turkic endangered varieties. This engagement allows us to report, so to say, from the horse's mouth, about the situation in this part of the Turkic world. But not only Siberia is the place where language loss is on the go. Even state languages can be endangered. Soon after the decline of the Soviet Union, Frankfurt Turcology had a cooperative project with the Kazakh Academy of Sciences, aimed at developing a revised Kazakh alphabet. The Kazakh participants wanted to create a new Kazakh alphabet based on the Latin one; they were explaining its necessity by the interference of Russian phonetics into the pronunciation of Kazakh words by young generations of Kazakh speakers, facilitated by the high similarity of the alphabets. When the independent Republic of Kazakhstan was created, the Kazakh population was a minority in its own country, and the Kazakh language as the state language was in hard competition with Russian. At present, we can say that Kazakh has established itself as the language spoken by most of the Kazakhstan population and not only by ethnic Kazakhs.

Quite a different problem is the death of dialects, even of bigger Turkic languages. In the Republic of Altai we find only a few dozen Tuba speakers, we have already referred to the situation with Chalkan, and Teleut has practically disappeared in the Republic as all Teleuts were assimilated by the Russians; only a few hundred Teleut live in the neighboring Kemerovo region. However, even some Turkish dialects are in danger. In the project "Interaction of Turkic languages and cultures in post-Soviet Kazakhstan", implemented by the Berlin and Frankfurt Turcologies in cooperation

samında, Kazakistan'daki çeşitli Türk kökenli etnik gruplar ele alındı. Bunlar arasında, 1944 yılında Gürcistan'dan sürülmüş, Mesket Türkleri olarak da bilinen 200,000 civarında Ahıska, Hemşin ve Laz Türkü de yer almakta idi.

Türkçenin bu gruplar tarafından konuşulan değişkeleri, Ölçünlü Türkçeden ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan diyalektlerden farklıdır. Yüz yıldan fazla bir süredir Türk nüfusu ile bağlantıları yoktur. Gürcüce, Ermenice ve diğer Kafkas dilleri ile olan yakın irtibatları, Türk olmayan grupları asimile etmiş olmaları, kendilerinin dışında kalmış oldukları Türkiye'deki dil devrimleri ve altmış yıldan fazla bir süredir Kazakça ile olan etkileşimleri neticesinde, konuştukları değişkeler Ölçünlü Türkçeden daha da farklılaşmıştır. Aslında gençler dâhil hepsi Türkçe konuşabilmektedir. Ancak gençler, Ölçünlü Türkçe konuşmaktadırlar. Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında, Ölçünlü Türkçenin bu değişkeler üzerindeki etkisi çok fazla artmıştır. Kazakistan'daki bilgi alanının Türkiye kaynaklı kitle iletişimine açık olması, Türkiye'ye sık yapılan seyahatler, Türk üniversitelerinde tahsil ve diğer sebepler yerel Türk değişkelerinin terk edilmesine sebep olmuştur. Günümüzde yalnızca yaşlılar tarafından konuşulmaktadırlar. Kazakistan'da yüz binlerce konuşurlarının olmasına rağmen, ciddi bir şekilde bu değişkeler de tehlike altındadırlar.

Sonsuza kadar örneklendirmeye devam edilebilir, ancak tehlikedeki Türk dillerinin bir ansiklopedisi olarak tanımlanmayı hak eden bu baskıya değinmek gerekir. Türkoloji araştırmalarında ilk kez, tehlikedeki diller, dil siyaseti ve dil sınıflandırması hakkında teorik meseleleri içeren bölümleri, Türk dünyasının faklı bölgelerindeki dil durumlarını sunan ve tehlike altında olan her Türk dilinin başlı başına emsalsiz bir bütünlük içinde tarif eden bölümlerle birleştiren benzersiz bir yayındır. Bu yayını, tehlikedeki Türk dillerinin bazı materyallerini temel alan dilbilimi araştırmalarını arz eden bölümler tamamlamaktadır. Ayrıca, bugüne kadar neler yapıldığı ve dil araştırmalarının kaydedilen dillere ve bu dillerin konuşurlarına hâlâ neler borçlu olduğu ortaya koyulmaktadır.

Elinizde bulunan bu ciltlerdeki yazarların çoğu, gelip geçen popüler bilim akımlarına bakmaksızın, on yıllarca Türk dil değişkelerinin belgelenmesi, korunması veya diriltilmesi için uğraşmıştır. Günümüzde çok popüler olan veri güdümlü yaklaşım, zamanındaki bütün imkânları kullanarak titiz bir şekilde dilleri belgeleyen Türk lehçebiliminin kurucusu Orta Çağ Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmut ile başlamak üzere, Türkoloji araştırmalarında her zaman zorunlu bir gereklilik olmuştur. Rus Türkolojisinin kurucusu olan Wilhelm Radloff, eşi ile birlikte gerçekleştirdi-

with two Kazakhstan universities (Eurasian National University and Taraz State University) and funded by the Volkswagen Foundation, we deal with various Turkic ethnic groups in Kazakhstan. Among these there are almost 200,000 so-called Ahıska, Hemshinli and Laz Turks, also known as Meskhetian Turks, deported to Kazakhstan from Georgia in 1944. The Turkish varieties spoken by these groups differ from Standard Turkish and from dialects found on the territory of the Republic of Turkey. They were cut off from the rest of the Turkish population more than one hundred years ago. Due to their close contacts with Georgian, Armenian and other languages of the Caucasus, the assimilation of non-Turkish groups, the language reforms which took place in Turkey but not among them and more than sixty years of interaction with Kazakh, their varieties developed even further away from Standard Turkish. In fact, they all speak Turkish, also the younger generations. But again, we have a paradox here! What the younger generations speak is Standard Turkish. The influence of Standard Turkish on these varieties has grown immensely during Kazakh independence: The openness of the informational space in Kazakhstan to mass media from Turkey, frequent trips to Turkey, studying at Turkish universities and other factors have led to the abandoning of native Turkish varieties; only elderly people now speak them. They are also acutely endangered in spite of the fact that there are hundreds of thousands of such speakers in Kazakhstan.

We can go on with illustrations forever, but we would prefer to refer to the present edition which can be rightfully defined as an encyclopedia of Turkic endangered languages. It is a unique edition uniting, for the first time in Turcology studies, chapters devoted to theoretical issues of language endangerment, language politics, and language classification with chapters that present the linguistic situation in different parts of the Turkic world and describe each Turkic endangered language individually with unprecedented completeness. Chapters presenting some examples of linguistic research based on material of Turkic endangered languages conclude this edition. It also shows, what has already been done, and what linguistic studies still owe to the languages that are listed here and to their speakers.

In this series of volumes which the reader is holding in his or her hands, most of the authors have, for many decades, been dealing with language documentation, preservation, or revival of Turkic varieties irrespective of popular scientific trends that come and go. The data driven approach, so popular now, has always been imperative for Turkic studies, beginning with the medieval Turkic linguist Maḥmûd

ği alan araştırması seyahatleri esnasında, Sibirya ve Orta Asya'daki Türk dil değişkelerini belgelemeye başlamıştır. Sonrasında, Sibirya ve Cungar bozkırlarında konuşulan Türk dil değişkelerinin sekiz ciltlik sözlüğü yanında, ciltlerce metin ortaya çıkmıştır. Takipçileri Malov (St. Petersburg), Ubrjatova, Nadeljaev (Novosibirsk) ve Dulzon (Tomsk), Sibirya Türk dil değişkeleri üzerinde araştırmaları devam ettirmiştir. Onların yetiştirdikleri, bu yayındaki birçok makalenin yazarıdır.

Bağımsız bir bilim dalı olarak dillerin belgelenmesinin yirminci yıldönümüne dönecek olursak, yok olmanın eşiğinde olan Türk dillerinin pek azının, günümüzde kullanılması zorunlu telakki edilen teknolojik imkânlar kullanılarak belgelendiğini itiraf etmek gerekir. Belgelenen dillerin çok daha az bir kısmı, elektronik çok kipli (İng. multimodal) bir külliyata sahiptir.

Biz diğer Türkologlarla birlikte, bilhassa tehlike altındaki dillerin konuşurları olan dilcilerin daha çok yapacak işimiz var.

Bu proje, yakın bir gelecekte büsbütün kaybolma tehlikesi altında olan diller üzerine yapılacak araştırmalar için bir isteklendirme ve ilham kaynağı olsun.

al-Kâshġarî, the founder of Turkic dialect studies based on thorough language documentation with the means available in his times. Wilhelm Radloff, the father of Russian Turcology, started documenting Siberian and Central Asian Turkic varieties during numerous field research trips together with his wife and then published his 8 volume dictionary of Turkic varieties of Siberia and the Dzungar steppe alongside numerous volumes of text materials. His followers who carried out research on Turkic varieties in Siberia were Malov (Saint Petersburg), Ubrjatova, Nadeljaev (Novosibirsk) and Dulzon (Tomsk). Their apprentices are authors of many of the articles in this edition.

Returning to the 20th anniversary of language documentation as a separate discipline, we need to confess that only a small part of the moribund Turkic languages has been documented using the technical means nowadays considered to be obligatory; an even smaller portion of our language documentations can boast of an electronic multimodal corpus. There is still much to do here, especially for linguists who are speakers of the endangered languages themselves, but also for us other Turcologists. Let this project be a motivation and inspiration for further research on the languages that might be forever lost tomorrow.

ВВЕДЕНИЕ

Ирина Невская
Марсель Эрдал

В прошлом году знаменитый австралийский лингвист Петер Остен написал, что 2015 год ознаменовался двадцатой годовщиной существования документации языков как отдельной научной дисциплины.[1] Её становление он связал со всеобщим осознанием того факта, что в нашем глобализованном мире большинство языков мира обречены на вымирание. По всей вероятности, более чем 70 % из 6,500 языков, известных нам сегодня, уже не будут существовать к концу двадцать первого века.

Имеются многочисленные причины, которые угрожают существованию и свободному развитию большинства идиом: глобализация и распространение массовых средств информации и массовой культуры, ассимиляционные процессы, идущие вследствие миграций огромных масс населения, говорящих на разных языках и нуждающихся в общем языке коммуникации (*lingua franca*) в неоднородном в языковом отношении обществе, среди множества других, более уникальных, причин. Давайте посмотрим на пример Советского Союза. Практически тотальное двуязычие нерусского населения (на родном и на русском языках), государственная политика, направленная на объединение всего населения в единый «советский народ», который, разумеется, должен говорить на русском языке, низкий престиж родных яхыков, особенно у малочисленных народов, а также целый пучок других причин привели к ситуации, когда за семьдесят лет существования Советского Союза десятки языков его коренных народов были утеряны или доведены до грани исчезновения.

Причины, почему тот или иной язык исчезает, уникальны для каждого из них. Лингвисты, занимающиеся изучением этих причин, а также стремящиеся выработать методику оценки степени угрозы исчезновения языка и найти объективные критерии для такой оценки, приходят к выводу, что среди таких критериев нужно учитывать количество говорящих, социальный статус языка (является ли этот язык национальным, региональным, или языком без официального статуса, т. е. используемым только в узком семейном кругу), существование административной этнической территории (республики, автономного района или округа и т. п.), существование письменности и школьного образования на данном языке, его передача молодым поколениям, отношение к языку и предпочтения в выборе языка общения его носителями в разных ситуациях и т. д. И всегда это комбинация многих разнообразных факторов, которые в конечном итоге дают ответ на вопрос, будут ли говорить на данном языке и в следующем столетии, или только в течение нескольких десятилетий, пока живы его последние носители. Из нашего собственного опыта мы можем сказать, как это важно для носителей языка быть уверенными в его ценности для всего этноса, пусть даже на нём говорят только в узком семейном кругу. Пока матери говорят с детьми на своём родном языке, язык будет передаваться следующим поколениям, даже если государство, в котором живет этот этнос, не оказывает его языку достаточной поддержки, если вообще что-то делает для его сохранения. Иначе язык может оказаться в критической ситуации, когда уже очень сложно, или даже невозможно, его сохранить или возродить (хотя мы и знаем несколько удачных попыток).

Наряду с более или менее универсальными факторами, вызывающими умирание языков, мы иногда сталкиваемся с парадоксальными ситуациями, которые сложно предусмотреть. В начале этого столетия франкфуртская тюркология проводила проект международного сотрудничества с Институтом филологии СО РАН, посвященный документации исчезающего чалканского языка, бесписьменного тюркского наречия, на котором говорит население двух деревень на севере Республики Алтай, субъекта Российской Федерации. Государственный язык Республики Алтай базируется на южно-алтайском диалекте *алтай-кижи,* который весьма далёк от чалканского (см. главу, посвященную чалканскому языку в данном издании). Хотя уже в то время было всего несколько сотен носителей чалканского языка, его ситуация казалась достаточно стабильной: в тех деревнях всё чалканское население, в том числе и дети,

1 Статья, о которой идёт речь, вышла в 2016 году: Austin, Peter K. 2016: Language documentation 20 years on. In: Luna Filipović and Martin Pütz (Eds) *Endangered Languages and Languages in Danger. Issues of documentation, policy, and language right*s. John Benjamins Publishing Company, pp. 147-170.

говорили на родном языке, даже те русские, которые жили там, в основном в составе смешанных чалканско-русских браков, говорили на чалканском языке с соседями. В результате проекта была создана чалканская письменность, опубликовано несколько книг для детей на чалканском языке, и чалканский язык стал учитываться во время школьных уроков алтайского языка. Однако, ситуация изменилась самым драматичным образом в данном десятилетии.[2] Многие чалканские семьи взяли на воспитание сирот из других районов Республики. В России в то время проводилась компания по усыновлению детей, чтобы ни один ребёнок не рос в приюте, без семьи. Семьи, взявшие на воспитание детей, получали неплохую государственную поддержку. Так в этих деревенях появилось много детей, которые не говорили на чалканском. Чтобы они не чувствовали себя плохо в иноязычном окружении, все жители этих деревень перешли на русский язык, которым так и так владело всё чалканское население. Прошло всего несколько лет, и исследователям пришлось констатировать, что теперь уже никто более не говорит на чалканском, чалканские дети также перешли на русский. Если ранее чалканский язык был под угрозой исчезновения, то теперь он оказался на грани вымирания. Так, даже очень благородные намерения и гуманные поступки вызвали непредсказуемые и действительно драматичные последствия для выживания чалканского языка. Этот пример показывает, в какой нестабильной ситуации может находиться исчезающий язык, насколько хрупким может быть его будущее.

А ведь каждый язык принадлежит к наиболее ценному духовному наследию и самого этноса – его носителя, и всего человечества. Он воплощает собой и культуру этого народа и уникальную часть нашей общей культуры. Если мы не можем спасти язык от вымирания, или не можем его возродить, то самое малое, что мы как лингвисты можем сделать – это его задокументировать. Именно понимание этого факта и обусловило возникновение документации языков как отдельной дисциплины двадцать лет тому назад. С того времени в течение двух десятилетий исчезающие языки стояли преимущественно в фокусе гуманитарных наук. Документация языков объединяет лингвистов, литераторов, антропологов, фольклористов, психологов, программистов и ученых ряда других дисциплин в их работе по достижению благородной цели – сохранения духовной культуры народа–носителя исчезающего языка, для науки, для человечества и для его потомков.

Всё вышесказанное относится также и к тюркским языкам. На тюркских языках говорят практически на всей огромной территории Евразии. Наряду с «благополучными» и «процветающими» языкам, такими как турецкий, азербайджанский, казахский, киргизский, узбекский, туркменский, башкирский или тувинский, которые являются государственными в независимых тюркских государствах или в республиках и автономных областях – субъектах других государств, имеющих федеральную структуру, существуют десятки малочисленных тюркских языков и наречий, чьи носители не имеют собственной административной территории, средств массовой информации на родном языке, школьного обучения или даже собственной письменности. Отсутствие собственной административной территории обычно означает отсутствие государственной поддержки, низкий уровень престижа родного языка как у самих носителей, так и у их соседей, узкий круг использования языка, отсутствие письменных норм, отсутствие слов для обозначения объектов и явлений современной реальности, отсутствие планомерной терминологической работы по созданию школьной и научной терминологии и т. д. и т. п. Всё это приводит к тому, что молодые поколения отказываются от языка и переходят на другой, более престижный или распространенный, язык, в конечном итоге они полностью ассимилируются. Очевидно, что все такие языки находятся под угрозой исчезновения.

Однако не только языки малочисленных народов без собственной титульной территории могут быть под угрозой исчезновения. Даже языки, которые имеют статус национальных или официальных языков в «своих»национальных республиках, которые преподаются в школах и имеют средства массовой информации, могут стать исчезающими. В частности, хакасский язык – национальный язык в Республике Хакассия Российской Федерации, можно тоже

2 Сведения предоставлены А. Н. Озоновой в устной беседе.

назвать языком под угрозой исчезновения. Хакасское население насчитывает только около 2% многонационального населения Республики, очевидно, что большая часть общения происходит на русском языке. И в данном случае мы видим, что факторы, которые усугубляют ситуацию хакасского языка, являются далеко не тривиальными. Хакасский литературный язык базируется на качинском диалекте, на котором говорит население северных районов Республики, примыкающих к Транссибирской магистрали. Поскольку эти районы были в числе первых, которых достигли волны массовых миграций из-за пределов Республики, качинцы оказались в числе первых хакассов, значительная часть которых была ассимилирована. В наши дни большинство хакассов, которые говорят на хакасском языке, являются носителями другого крупного хакасского диалекта - сагайского. Студенты, которые обучаются на учителей хакасского языка, являются в основном сагайцами, ведущие радио и телевизионных программ тоже сагайцы. Однако, в школе преподаётся качинский вариант хакасского языка детям, которые в основном являются сагайцами, учителями-сагайцами, которые стараются говорить на литературном качинском варианте, далеком от их родного языка! «Ошибки» в родном языке и отчаяние и учителей и учащихся предпрограммированы. Только в последние годы жёсткие литературные нормы стали признавать и сагайские формы.

Мы привели ряд примеров социолингвистической ситуации тюркских языков в Сибири. Это не случайно. Авторы предисловия занимались документацией целого ряда исчезающих сибирских тюркских языков, созданием их письменностей, их сохранением или возрождением. Это позволяет нам писать об этих языках и их ситуации, используя информацию, так сказать, из первых рук. Разумеется, не только Сибирь является тем местом, где происходит исчезновение тюркских языков. Ведь даже государственные языки крупных республик с миллионами носителей могут подойти к той черте, где они уже оказываются под угрозой исчезновения. Вскоре после распада Советского Союза франкфуртская тюркология проводила проект международного сотрудничества по разработке нового казахского алфавита совместно с Казахской Академией наук. Казахские участники предпочитали создать новый алфавит на основе латиницы. Они объясняли это тем, что казахский алфавит на основе кириллицы способствует интерференции русской фонетики в произношение казахских слов молодыми поколениями казахов, так как он близок русскому алфавиту. Нужно учесть то, что когда Казахстан стал независимым государством, казахи составляли меньшинство в своей собственной стране; большая часть его многонационального населения была русскоязычной. Часть казахов, особенно в крупных городах, утратила родной язык. Казахский язык только должен был ещё этаблироваться в Казахстане в качестве языка государственного в ситуации жесткого состязания с русским языком. В настоящее время мы можем сказать, что это удалось, казахский язык стал языком, на котором говорит большая часть населения Казахстана, а не только этнические казахи.

Совсем другой вопрос – это вымирание диалектов, этот процесс затрагивает даже крупные тюркские языки. В Республике Алтай осталось только несколько десятков тубинцев-носителей своего языка, при ситуацию с чалканцами мы уже упоминали, а носителей телеутского языка в Республике уже нет, они все были ассимилированы русскими, только несколько десятков носителей этого наречия живут в соседней Кемеровской области. Однако, даже диалекты турецкого языка находятся под угрозой исчезновения. В ходе работ по проекту «Взаимодействие тюркских языков и культур в пост-советском Казахстане», проходящем в Свободном университете города Берлин, во Франкфуртском университете (Германия), в Евразийском национальном университете и Таразском государственном университете (Казахстан), финансируемом Фондом Фольксвагена, были обнаружены различные, ранее не описанные, варианты турецкого языка, на котором говорят так называемые турки-месхетинцы (около 200000 человек), депортированные в Казахстан из Грузии в 1944 году и с тех пор там проживающие.

Среди них выделяются различные этнические группы, говорящие на различных вариантах турецкого языка, отличающихся как от литературного турецкого языка, так и от известных нам турецких диалектов на территории турецкого государства: ахыска, хемшинли, лазы и другие. Они были отрезаны от основ-

ного массива турецкого населения более ста лет тому назад. Благодаря их тесным контактам с грузинским и армянским языком, а также с другими языками Кавказа, ассимиляции и туркизации нетурецких этнических групп, проходившей во время их проживания в Грузии, реформе турецкого литературного языка, которая их не затронула, тесным контактам с казахским языком на протяжении более 60 последних лет, те турецкие диалекты, на которых они говорят, далеко отошли от стандартного турецкого языка и от других турецких диалектов. Они все говорят на турецком языке, в том числе и молодые поколения. Но и тут мы имеем парадоксальную ситуацию! Тот турецкий, на котором говорит молодое поколение – это стандартный турецкий язык. Влияние турецкого языка Республики выросло чрезмерно за годы независимости Казахстана: открытость информационного пространства Казахстана для всех турецких средств массовой информации, их популярность вреди казахстанского населения, частые поездки в Турцию, учеба в турецких университетах и другие факторы привели к тому, что турки Казахстана отказываются от своего варианта турецкого и переходят на литературный турецкий язык. Только пожилые люди говорят сейчас на своих исконных вариантах турецкого языка. В результате, эти варианты тоже находятся на грани исчезновения, несмотря на то, что сотни тысяч турок Казахстана говорят на турецком!

Мы могли бы продолжать приводить дальнейшие примеры, иллюстрирующие ситуацию с исчезающими тюркскими языками, но мы предпочитаем сослаться на данное издание, которое по праву можно назвать энциклопедией исчезающих тюркских языков. Это уникальная серия книг, объединяющих, впервые в истории тюркологических исследований, главы, посвященные теоретическим вопросам исчезающих языков, языковой политике, классификации языков, с анализом лингвистической ситуации в разных частях тюркского мира и описаниями каждого тюркского языка, находящегося под угрозой исчезновения, поотдельности с беспрецендентной полнотой. Главы, представляющие собой примеры лингвистических исследований на материале исчезающих тюркских языков, завершают эту серию. Это издание показывает, что уже сделано в этой области, и что лингвисты ещё должны сделать для языков, которые перечислены здесь, и для их носителей.

Большинство авторов серии книг, которые читатель держит в руках, занимались документацией, сохранением, возрождением и исследованием исчезающих тюркских языков в течение многих десятилетий, независимо от «модных» научных течений и направлений, которые приходят и уходят. Исследования, базирующиеся на корпусах языковых маериалов, столь популярные сейчас, всегда были обязательными для тюркологов, начиная с великого тюркского лингвиста Средневековья Махмуда Кашгарского, основателя тюркской диалектологии, опирающейся на тщательнейшую языковую документацию и корпус данных с использованием тех «технических» средств, которые были в его распоряжении. В. В. Радлов, отец русской тюркологии, начал свою научную карьеру, собирая материал по тюркским языкам Сибири и Средней Азии во время многочисленных поездок в экспедиции совместно со своей женой, а затем опубликовал восьмитомный сравнительный словарь тюркских наречий Сибири и Джунгарской степи наряду с многочисленными томами текстовых материалов. Его последователями, проводившими полевые исследования коренных языков Сибири, стали С. Е. Малов (Санкт-Петербург), Е. И. Убрятова и Д. М. Наделяев (Новосибирск), А. П. Дульзон (Томск). Их ученики и последователи являются авторами многих статей данного издания.

Возвращаясь к 20-ой годовщине языковой документации как отдельной дисциплины, мы должны признать, что только очень незначительная часть исчезающих тюркских языков была задокументирована с использованием технических средств, которые сегодня считаются обязательными для этой цели, еще меньшая часть этих языков может похвастаться наличием электронных мультимодальных корпусов.

Ещё очень многое нужно сделать в этом направлении, особенно лингвистам, которые сами являются носителями исчезающих языков и диалектов, но и всем нам, тюркологам.

Пусть этот проект станет мотивацией и вдохновлением для дальнейших исследований языков, которые могут быть утрачены навсегда уже завтра.

Prof. Dr. Darkhan Kydyrali
MESSAGE FROM THE PRESIDENT/BAŞKANDAN MESAJ
ПРЕЗИДЕНТТЕН ХАБАРЛАМА/ОБРАЩЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА
..... **VI**

Prof. Dr. Musa Yıldız
MESSAGE FROM THE PRESIDENT/BAŞKANDAN MESAJ
ПРЕЗИДЕНТТЕН ХАБАРЛАМА/ОБРАЩЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА
..... **VIII**

Süer Eker, Ülkü Çelik Şavk
PREFACE/ÖNSÖZ/ПРЕДИСЛОВИЕ
..... **X**

Irina Nevskaya, Marcel Erdal
INTRODUCTION/GİRİŞ/ВВЕДЕНИЕ
..... **XVI**

S. Bosnalı, S. Eker, M. Erdem, B. Erdağı Doğu, S. Koca Sarı
TEHLİKEDEKİ DİLLER: TEMEL KAVRAMLAR
ENDANGERED LANGUAGES: FUNDAMENTAL CONCEPTS
ЯЗЫКИ, НАХОДЯЩИЕСЯ ПОД УГРОЗОЙ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ: ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ
..... **1**

Jala Qaribova
ВЫЖИВАНИЕ ЯЗЫКОВ: ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И НАШЕ ВОСПРИЯТИЕ МНОГООБРАЗИЯ
LANGUAGE SURVIVAL: LINGUISTIC CULTURE AND OUR PERCEPTION OF DIVERSITY
DİL BEKASI: DİLBİLİMSEL KÜLTÜR VE FARKLILIK ALGILAMAMIZ
..... **75**

Nalan Büyükkantarcıoğlu
THINKING ON ENDANGERED LANGUAGES
TEHLİKEDEKİ DİLLER ÜZERİNE DÜŞÜNMEK
РАЗМЫШЛЕНИЯ О ЯЗЫКАХ, НАХОДЯЩИХСЯ ПОД УГРОЗОЙ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ
..... **113**

Nuray Alagözlü
ETHNOLINGUISTIC VITALITY AND ENDANGERED LANGUAGES
ETNİKDİLBİLİMSEL CANLILIK VE TEHLİKEDEKİ DİLLER
ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ВИТАЛЬНОСТЬ И ИСЧЕЗАЮЩИЕ ЯЗЫКИ
..... **119**

Gregory D. S. Anderson
ISLAMIC INNER ASIA: ENDANGERED AND THREATENED LANGUAGES
İSLAMİ İÇ ASYA: TEHLİKEDEKİ VE TEHDİT ALTINDAKİ DİLLER
ИСЛАМСКАЯ ВНУТРЕННЯЯ АЗИЯ: ЯЗЫКИ, НАХОДЯЩИЕСЯ ПОД УГРОЗОЙ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ
..... **127**

Дмитрий Насилов (Dmitry Nasilov)
ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
THE LEGAL FOUNDATIONS OF LANGUAGE POLICY IN THE RUSSIAN FEDERATION
RUSYA FEDERASYONU'NDAKİ DİL POLİTİKASININ YASAL TEMELLERİ
.....169

Lars Johanson, Éva Á. Csató
EXPLORATIONS OF TURKIC LANGUAGES AND VARIETIES
TÜRK DİLLERİ VE DEĞİŞKELERİNİN KEŞİFLERİ
ИССЛЕДОВАНИЯ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ И ДИАЛЕКТОВ
.....189

Astrid Menz
SPEAKERS OF TURKIC LANGUAGES: NUMBERS AND COUNTRIES
TÜRK DİLLERİNİN KONUŞURLARI: SAYILAR VE ÜLKELER
КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ СОСТАВ НОСИТЕЛЕЙ ТЮРКСКИХ
ЯЗЫКОВ И СТРАНЫ ИХ ПРОЖИВАНИЯ
.....199

Selcen Koca Sarı
TEHLİKEDEKİ DİL OLGUSUNU ORTAYA ÇIKARAN ETKENLER
VE TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ
FACTORS CAUSING LANGUAGE ENDANGERMENT AND
ENDANGERED TURKIC LANGUAGES
ПРИЧИНЫ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ ЯЗЫКОВ И ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ?
НАХОДЯЩИЕСЯ ПОД УГРОЗОЙ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ
.....205

Selcen Koca Sarı
TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ: GENEL BİR BAKIŞ
ENDANGERED TURKIC LANGUAGES: AN OVERVIEW
ИСЧЕЗАЮЩИЕ ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ: ОБЩИЙ ОБЗОР
.....225

Nadir Engin Uzun
TÜRK DİLLERİNİN TEHLİKEDE OLMA DERECELERİ VE
İLİŞKİ-KAYNAKLI ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE
ON THE DEGREES OF ENDANGERMENT OF TURKIC LANGUAGES AND
THEIR CONTACT-INDUCED FEATURES
О СТЕПЕНЯХ УГРОЗЫ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ
И ИХ КОНТАКТНО ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ
.....293

Robert Lindsay
MUTUAL INTELLIGIBILITY AMONG THE TURKIC LANGUAGES
TÜRK DİLLERİ ARASINDA KARŞILIKLI ANLAŞILABİLİRLİK
ВЗАИМОПОНЯТНОСТЬ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ
.....311

Ali Asker, Ramazan Alpaut
KAFKASYA TÜRK DİLLERİ: SOSYOPOLİTİK GENEL BİR BAKIŞ
TURKIC LANGUAGES OF CAUCASIA: A SOCIO-POLITICAL OVERVIEW
ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ КАВКАЗА: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР
.....385

Gülsüm Killi Yılmaz
ETNO-DEMOGRAFİK VERİLER IŞIĞINDA SİBİRYA GRUBU TÜRK DİL DEĞİŞKELERİ
SIBERIAN TURKIC VARIETIES IN THE LIGHT OF ETHNODEMOGRAPHIC DATA
ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ СИБИРИ В СВЕТЕ ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ДАННЫХ
.....401

Arienne M. Dwyer
ENDANGERED TURKIC LANGUAGES OF CHINA
ÇİN'İN TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ
ИСЧЕЗАЮЩИЕ ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ КИТАЯ
.....431

Гүлғайша Сағидолда, Мағрипа Ескеева (Mağripa Eskeyeva, Gülğayşa Sağiydolda)
«ҚЫТАЙ ТҮРКІЛЕРІ: ҚЫРҒЫЗДАР, ҰЙҒЫРЛАР, ЙОҒҰРЛАР (САРЫ ҰЙҒЫРЛАР)»
ДАЛАЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯ КҮНДЕЛІК
THE TURKIC PEOPLES OF CHINA: KYRGYZ, UIGHURS, YOGURS (YELLOW UIGHURS):
FIELD RESEARCH NOTES
ÇİN TÜRK DİLLERİ: KIRGIZLAR, YOGURLAR (SARI UYGURLAR):
ALAN ARAŞTIRMASI NOTLARI
ТЮРКСКИЕ НАРОДЫ КИТАЯ: КИРГИЗЫ, УЙГУРЫ, ЙОГУРЫ (ЖЕЛТЫЕ УЙГУРЫ).
ЗАМЕТКИ ПОЛЕВЫХ ЭКСПЕДИЦИЙ
.....451

Зулейха А. Хабибуллина (Zuleyha A. Habibullina)
ПРОБЛЕМА ЯЗЫКОВОЙ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ МЕЖДУ ДРЕВНЕ- И СРЕДНЕТЮРКСКИМИ ПИСЬМЕННЫМИ ПАМЯТНИКАМИ И СОВРЕМЕННЫМИ ТЮРКСКИМИ ЯЗЫКАМИ
THE PROBLEM OF LINGUISTIC CONTINUITY BETWEEN THE ANCIENT AND MIDDLE
TURKIC WRITTEN MONUMENTS AND MODERN TURKIC LANGUAGES
ESKİ VE ORTA TÜRK DİLİ YADİGARLARI VE MODERN TÜRK DİLLERİ ARASINDAKİ
DİLSEL BAĞLAR SORUNU
.....465

SON SESLER KAYBOLMADAN
BEFORE THE LAST VOICES ARE GONE
ПОКА ЕЩЁ ЗВУЧАТ ЭТИ ЯЗЫКИ

TEHLİKEDEKİ DİLLER: TEMEL KAVRAMLAR

S. Bosnalı
S. Eker
M. Erdem
J. Garibova
S. Koca Sarı
B. Erdağı Doğuer

Gagavuz, Moldova
'Ana Dili' yortusu,
Gençler Yürüyüşü,
Komrat, Moldova
© Gagauz Yeri

1. Dil çeşitliliği

İnsanın ve toplumların da bir parçası olduğu doğa; girift, birbirleriyle bağlantılı ve şaşmaz bir düzen içinde işleyen biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Kendine özgü ses, yapı ve anlam vb. düzeylerdeki altsistemleriyle insan dilleri de biyolojik türler kadar çeşitlilik sunar. Dilin bu çeşitliliği sadece genetik ve tipolojik anlamda değil, toplumsal bir olgu olması dolayısıyla aynı zamanda sosyal bakımdan da geçerlidir. Gerçekten, yeryüzündeki dağılımları, sosyo-politik konumları ve aralarındaki ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda dillerin önemli bir çeşitlilik sundukları görülür. Ne var ki bugün bu zenginlik tehlike altındadır. Zira yeryüzündeki dillerin büyük bir kısmı çeşitli nedenlerden dolayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu tehlikenin boyutunun ve öneminin bilinciyle, gerekli önlemlerin alınması için çok yönlü çalışmaların yapılması ve uygulamaların hayata geçirilmesi ivedilik arz etmektedir. 'Tehlikedeki Türk Dilleri El Kitabı' çalışması da, bu çerçevede hazırlanan projenin somut adımlarından biridir. 'Tehlikedeki diller' ve 'dil ölümü' konularının kuramsal çerçevesinin çizildiği bu bölümde, alanla ilgili kuram ve kavramların tanıtımı ile dil ölümleri karşısında yapılan ve yapılması gereken çalışma ve uygulamalar ele alınmaktadır.

Öncelikle dil çeşitliliği genel hatlarıyla tanıtıldıktan sonra, dillerin biyolojik varlıklar gibi ölüp ölmedikleri sorgulanmakta ve diller üzerindeki bu tehlikenin nedenleri üzerinde durulmaktadır. Dillerin farklı sosyal ulamlara ayrılması, onların geleceğini doğrudan etkileyen faktörlerden biri olduğu için dilbilim alanyazınında olduğu gibi bu kitapta yer alan çalışmalarda da sık olarak başvurulan önemli terim ve kavramların tanımlanıp açıklanması ve dillerin toplumsal ulamları ile yok olma tehlikesi arasında bir ilgileşim olup olmadığının sorgulanması önem arz etmektedir.

Dillerin biyolojik türler gibi kendiliğinden yok olmadıkları, diğer taraftan dillerin ölümüne sebep olan veya onları canlı kılan dillerin yapıları değil dil dışı olguların olduğu bir gerçektir. Bu olguların başında *dil düzenlemeleri* veya *dil politikaları* adı altında dillerin yapılarına, statü ve işlevlerine yapılan müdaheleler ile dil topluluklarının sosyo-kültürel ve politik konumları gelmektedir.

Dillerin ölümüne yol açan önemli hadiselerden bir diğeri dil değinimidir. Dünyada var olan dil sayısı (6,500-7,000) ile ülke sayısı (200) arasındaki orantısızlık, tek dilli bir toprak parçasının istisnai bir durum olduğunu göstermektedir. Gerçekten dünyanın bütün coğrafyalarında zorunlu bir toplum-dilsel yapı olan çok dillilik, kültürel ve dilsel çeşitliliğin de göstergesidir. Ancak bizatihi bu yapı, uygun düzenlenmediği takdirde, dillerin varlığını tehlikeye atan en önemli toplumdilsel durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten çok dilliliğin bir sonucu olan *dil değinimi*, sadece dillerin yapılarını değil aynı zamanda statülerini ve dolayısıyla geleceklerini etkileyen önemli bir hadisedir.

© Nükhet Okutan

Diller aniden veya kısa süre içinde yok olabilecekleri gibi, dil ölümü olarak adlandırılan nihai sona doğru yavaş yavaş ilerleyen uzun bir süreç sonucunda da yok olabilirler. Çoğu zaman bu süreci yaşayan bazı diller farkına varılmadan yok olup gitmiştir. Bundan dolayı, dillerin yok olma tehlikesi altında olup olmadığı ve bu tehlikenin seviyesi uygun ölçütlerle titizlikle belirlenmesi gerekir.

Bununla birlikte tehlikedeki diller için nelerin yapıldığı değerlendirilmeli ve nelerin yapılması gerektiği konusunda düşünülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ilk aşamada bilinçlenme, bilgilendirme ve duyarlı kılma amacıyla yapılan çalışmalara tanık oluyoruz. 1990 yıllarında, kaybolma tehlikesi yaşayan dillerin sayısının önemini kavrayan dilbilimci ve akademisyen çevrelerinde (Krauss 1992) ve Amerikan Yerlilerinin korunmasını savunan Sivil Toplum Kuruluşları arasında Tehlikedeki Diller konusuna duyarlılık oluşmaya başlamıştır. Bu sorun son yirmi yıl içerisinde UNESCO, Avrupa Konseyi gibi bazı uluslararası kurum ve kuruluşlarca da ele alınmaya ve kitap (Crystal 2000, Hagège 2000, Nettle & Romaine 2000), belgesel, makale (Harrison 2009) ve internet sitesi (SOROSORO, Linguapax vb.) gibi araçlarla kamuoyunun duyarlılığına da sunulmaya başlanmıştır. Bu aşama daha sonraki çalışmalar için gerekli teknik ve maddi koşulların sağlanması açısından önemlidir. Tehlikedeki diller belirlendikten sonra yapılması gereken çalışmalar betimleme, dokümantasyon, arşivleme ve yeniden canlandırma olarak sıralanabilir.

Dil dokümantasyonu konusunda özellikle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan dillerde yöntemsel olarak son on, on beş yılda büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Dilbilimciler ve yerli dil konuşurları, yok olma tehlikesi taşıyan dillerde insanlığın ortak mirası olan dilsel çeşitliği korumak için konuşma, hatırlama, duyma, öğrenme, kaydetme ve arşivleme çalışmalarını artırmaktadır (Harrison, Rood & Dwyer 2008: 1). Geleneksel çalışmalarda *alan çalışması* olarak bilinen metot şimdilerde *dil dokümantasyonu* veya *dokümanter dilbilimi* (documentary linguistics) şeklinde daha bağımsız ve kendi ilkeleriyle işleyen bir alan olarak kullanılmaktadır. Dokümanter dilbilimi, dünya dillerinin kayıtlarının ve kullanım alanlarının belirlenmesi ve korunmasıyla ilgilenmektedir ve geleneksel anlayıştan oldukça farklılaşır. Geleneksel anlayış sınırlı veriyle tanımlamaya dayanmakta ve çalışma hiyerarşik düzende sırasıyla bir gramer, sözlük ve metinlerden oluşmaktadır. Diğer taraftan dokümanter dilbilimi doğal oluşan söylemin doğrudan gösterimini hedeflemektedir (Woodbury 2003: 39). Bilimsel literatürde dokümantasyon, dilbilimsel amaçlar için yeniden canlandırma ise topluluk için yapılmaktadır. Günümüzde üniversitelerde veya çeşitli dil araştırma merkezlerinde yapılan dil dokümantasyonu çalışmalarında birçok farklı araştırma disiplini alana dâhil olmuştur. Gelecek nesiller için dilin belli konularının (olabildiğince bütün alanlarının) arşivlenmesi anlamına gelen dokümantasyon çalışmalarına dilbilimcilerin yanında antropologlar, etno-müzikologlar, yazılım geliştiriciler, derlem dilbilimiyle uğraşanlar da katılmıştır. Ekipteki en önemli kişi şüphesiz dilbilimcidir. Dilbilimsel bilgi ve donanım

© Nükhet Okutan

olmadan bir dil malzemesini değerlendirmek birçok açıdan eksik kalacaktır. Bugün birçok dilin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı düşünülürse hangi dilin dokümantasyonu yapılacağıyla ilgili bir öncelik sırası yapılmalıdır. Bu sıralamada söz konusu dilin tehlike derecesi, o dille ilgili doküman sayısının niteliği ve yeterliliği, dilin genetik ve/veya tipolojik izolasyonu ve ilgili dile ulaşım gibi ölçütler dikkate alınabilir (Krauss 2007: 20).

Dokümantasyon (ve dili yeniden canlandırma) çalışmalarının dil topluluğuna ve dilbilimine bakan yönü vardır. Dokümantasyon, söz konusu dili konuşan topluluk için yapılır. Topluluğun gerçek yardımı olmadan dokümantasyon yapmak veya bir dili canlandırmak imkânsızdır. Dokümantasyon çalışmaları dilbilimine dilsel çeşitliliğe ulaşmada yardımcı olur. Bu yardım, dilbilimsel alanlar için gerekli verileri içerebilir veya insanlığın tarih öncesi dönemleri hakkındaki birçok sorunun cevabını barındırabilir. Burada tehlike altındaki birçok dilin eskicil özellikleri barındırabileceği unutulmamalıdır. Tehlike altındaki bir dilin sözvarlığının sağlam bir biçimde belirlenmesi de dil akrabalıklarını veya dil ilişkilerini anlamada dilbilimine büyük katkılar sağlar (Comrie 2007: 27).

Yok olma tehlikesi taşıyan bir dilin dokümantasyonunu yapmak son derece önemlidir. Unutulmamalıdır ki bütün yönleriyle dokümantasyonu yapılmış bir dil varsayımsal olarak tekrar canlandırılabilir. Fakat dokümantasyonu, belgeleri, arşivi olmayan yok olmuş bir dil asla ve asla canlandırılamaz. İşte bu yüzden yok olma tehlikesi taşıyan Türk dillerinin ve Anadolu'daki diğer dillerin iyi planlanmış projelerle dokümantasyonunun yapılması son derece önemlidir. Bu amaçla birçok dil için dokümantasyon çalışmaları yapılmıştır (Ayrıntı için bk. *Tehlikedeki Diller İçin Neler Yapılıyor?)*.

Dilin kökeni ve yaşı konusunda olduğu gibi, tarih boyunca yeryüzünde kaç dilin var olup yok olduğu ve kaç dilin yaşamını sürdürebildiği konusu da belirsizdir. Hatta günümüzde yeryüzünde konuşulan dillerin tam olarak sayısı belirli değildir.

Dil sayılarının tam olarak belirlenememesinin nedenlerinden birincisi dil ve diyalektler arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Diyalekt, bir dilin farklı bir varyasyonu için kullanılır ve birbirlerinden uzaklıkları oranında farklılaşır. Bu anlamda diyalekt veya diyalektoloji sosyal sınırlara karşılık gelen coğrafi sınırlarla ilgilidir. Sosyal diyalektler bizim kim olduğumuzu, bölgesel diyalektler ise nereden geldiğimizi söyler (Romaine 2000: 2). Birbirine yakın diyalektler arasında karşılıklı anlaşılırlık yüksek iken birbirine uzak diyalektler arasındaki karşılıklı anlaşılırlık oldukça düşük olabilmektedir. İngilizcenin İskoç diyalekti ile Amerika'nın güneydoğu diyalekti arasındaki büyük fark gibi. Çince de bu durumun tersi için güzel bir örnektir. İlk bakışta Mandarince ve Kantonca konuşanlar bir dilin iki diyalektini konuşuyormuş gibi gelebilir. Eğer konuşurların biri sadece Mandarince, diğeri de sadece Kantoncayı biliyorsa bunlar kesinlikle birbirleriyle anlaşamazlar (Wardhaugh 2006: 32).

© Nükhet Okutan

Dil sayılarının belirlenmesini güçleştiren ikinci neden ise dilin birden fazla tanımının olmasıdır. Dil karşılıklı anlaşılır diyalektlerden oluşan bir yapıyı anlatabilir. Bunun yanında bir dilin birkaç diyalektini konuşanların standart yazma ve konuşma biçimlerini de ifade edebilir. İsveç, Norveç ve Danimarka dilleri bu durum için güzel bir örnektir. Bu üç dilin konuşurları birbirleriyle güçlük çekmeden anlaşabilirken her bir ülkenin standart edebi ve resmi dili vardır. Birbirleriyle güçlük çekmeden anlaşabilen bu ülkelerin dil(ler)i politik ve tarihi nedenlerden dolayı ayrı birer dil mi sayılmalıdır?

Sayının tam olarak belirlenememesinin nedenlerinden üçüncüsü diller hakkındaki çalışmaların yetersiz ve tamamlanmamış olmasıdır. Brezilya'da, Yeni Gine'de küçük toplulukların keşfedilmeyi bekleyen dilleri vardır (Dalby 2003: 26-27). Zaman zaman medyada yeni bir dilin keşfedildiğine ilişkin haberlere rastlanır, örneğin Hindistan'da *Koro* ve Peru'da ölmüş *Pescadora* dilinin keşfedilmesi konuyla ilgili haberlere iki örnektir.[1] Diller arasındaki sınırlar genellikle dillerin yapısal benzerliklerine göre ve o dilleri konuşanların birbirleriyle anlaşıp anlaşamamalarına göre yapılır. Fakat diller arasındaki sınırların sadece dillerin yapısal benzerlikleri ve karşılıklı anlaşılabilirlilikle belirlenemeyeceği açıktır. Dil sayılarının belirlenememesinin dil dışı çeşitli nedenleri vardır. Edwards (1994: 19) sayılardaki değişkenliğin ana nedenlerini temel bilgi eksikliği, ölü veya yaşıyor olma farklılığı, isimlendirme sorunu ve dil-diyalekt boyutu olarak açıklar.

Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı yeryüzündeki dil sayılarını ve konuşurlarını tam olarak belirlemek zordur. Bütün bunlara bazı ülkelerin kendi kimliklerini korumak ve yüceltmek için ülke içindeki farklı etnik grupları/dilleri görmezden geldiğini veya sayılarını az gösterdiğini de eklemeliyiz. Bütün bu karmaşık duruma rağmen bir dilin ne kadar sıklıkla hangi durumlarda kullanıldığı, kullananların yaş sınırları vb. durumlar bir dilin mevcut durumunu tespit etmek için oldukça önemlidir (Dalby 2003: 27, 30).

Yeryüzündeki dil sayısı ve dil aileleriyle ilgili veriler oldukça farklıdır. 20. Yüzyılın başlarında dünyada konuşulan dil sayısının 2,000-3,000 civarında olduğu düşünülmüştür (Edwards 2994: 19). 1980'lerde yazılan kitaplarda yeryüzündeki dillerin sayısı 6,000 ile 7,000 arasında, son zamanlardaki çalışmalarda bu sayı 3,000-10,000 arasında değişmektedir. Dalby (2003: 26), Crystal (2000) yeryüzünde yaklaşık 6,000-7,000 dil olduğunu söyler. Moseley'e göre (2007: vii) dünyadaki dil sayısı 6,000'in üzerindedir. Trask & Millar da (2007) dünyada 6,000 civarında dil olduğu kanısındadır. Dil istatistikleri konusunda en iyi kaynaklardan biri olan *Ethnologue*'un 16. baskısında yaşayan, konuşulan dillerin

1 http://www. sabah. com. tr/NewYorkTimes/2010/11/08/hindistanda_yeni_bir_dil_kesfedildi
http://www. sabah. com. tr/Dunya/2010/09/22/peruda_bilinmeyen_bir_dil_ortaya_cikarildi

© Nükhet Okutan

sayısı 6,809'dur (Lewis 2009). Bu sayı daha önceki baskılarda verilen rakamlardan doğal olarak daha yüksektir. Yukarıda verilerden hareketle günümüze dil sayılarının arttığı söylenebilir. Ancak bundan dünyadaki dillerin çoğaldığı anlamı çıkarmamak gerekir; söz konusu olan, daha önce dilbilimcilerin ulaşamadığı çok sayıda dilin son yıllarda keşfedilmiş olmasıdır. Aksine, son yıllarda dil çeşitliliğinin azaldığı söylenebilir. Daha da ürkütücü olan ise artan dil sayısına karşın birçok dilin yeni yetişen nesil tarafından öğrenilmemesidir (Sallabank 2011: 497).

Dillerin sayısı ilk duyulduğunda, düşünüldüğünden daha fazla olduğu için, şaşırtıcı gelebilir. Ancak diğer biyolojik türlerin sayısıyla karşılaştırıldığında bu rakamın o kadar da yüksek olmadığı görülür. Sayılarının az olmasına karşın diller genetik, yapısal ve sosyal bakımdan mükemmel bir çeşitlilik sunarlar. Ayrıca bu dil çeşitliliğinin biyolojik çeşitlilikle ilginç bir paralelliği vardır. Biyolojik çeşitlilikle dilsel çeşitlilik arasındaki bağ o denli ilginçtir ki biyolojik çeşitlilik ile dil çeşitliliğinin yoğun olduğu coğrafya örtüşmekte ve bundan dolayı 'biyo-dil çeşitliliği' (biolinguistic diversity) kavramı bile kullanılmaktadır.

1.1. Biyo-dil çeşitliliği

Ülke	Ülke nüfusu (Milyon)	Dil sayısı	En önemli dil grubu	EÖDG nüfus	EÖDG Oran (%)
Papua Yeni Gine	3,6	867	Inga	164,750	5
Vanuatu	0,143	111	Hano	7,000	5
Solomon Adaları	0,3	66	Kwara'ae	21,000	7
Fildişi Sahilleri	12,07	75	Baoule	1,620,100	13
Gabon	1,069	40	Fang	169,650	16
Uganda	17,593	43	Ganda	2,900,000	16
Kamerun	11,9	275	Beil	2,000,000	17
Kenya	25,393	58	Gikuyu	4,356,000	17
Namibia	1,372	21	Ndonga	240,000	17
Zair	35,33	219	Ciluba	6,300,000	18

Tablo 1: Dil çeşitliliği bakımından en zengin on ülke

© Nükhet Okutan

Dil çeşitliliği genellikle iki biçimde tanımlanır. Mutlak dil sayısı temelindeki birinci tanıma göre bir ülkede veya bölgede konuşulan dil sayısı ne kadar fazlaysa, dil çeşitliliği o oranda yüksektir (Skuntnabb-Kangas 2002: 8). Buna göre dil çeşitliliğinin coğrafi dağılımı düzensizdir. 1,995 dilin konuşulduğu Afrika dil bakımından en zengin kıtadır. Asya'da ise 380'i kuzey, 1,400'ü güney bölgelerinde olmak üzere 1780 dil bulunmaktadır. Amerika kıtasında yaklaşık 930 dil konuşulmaktadır. Bunların 230'ü Kuzey, 300'ü Merkez ve 419'u Güney Amerika'dadır. Avusturalya'da 234 dil konuşulmaktadır; ancak Pasifik adalarında 250 ve sadece Yeni Gine'de 1109 dil yaşamaktadır. Dil bakımından en fakir kıta, 209 dilin konuşulduğu Avrupa'dır. (Nettle & Romaine 2003: 42).

Robinson'un (1993: 54) önerdiği ikinci tanıma göre, dil çeşitliliği, en kalabalık nüfusu olan dilin konuşurlarının ülke nüfusundaki oranından hareket edilerek ölçümlenir. Buna göre, en kalabalık dil grubunun ülke nüfusundaki oranının en düşük olduğu ülke dil çeşitliliğinin en yüksek olduğu ülke olarak değerlendirilir; bu durumda diğer dil toplulukları çok daha düşük bir nüfus oranına sahiptirler. Bu tanıma göre ise dil çeşitliliği bakımından en zengin on ülke yukarıdaki tablodaki gibidir.

Dil sayısının fazla olması çevresel nedenlere bağlıdır. Ekvator veya tropikal bölgelerde yaşayan topluluklar kendi kendilerine yeten, ticaretle uğraşmayan ve bu yüzden de birbirinden bağımsız lokal gruplar halinde yaşamışlar, böylece kendi tek dilliliklerini ve kültürlerini korumuşlardır. Diğer taraftan yağmurun az yağdığı bölgelerde yaşayan topluluklar kış ayları için ticari ilişkilere ihtiyaç duymuşlardır. Ticari ilişkilerin sonucu olarak da *lingua francalar* yayılmış ve ekonomik gereklilikten dolayı iki dillilik yaygınlaşmıştır (Deumert 2011: 262).

Doğadaki biyolojik çeşitliliğin azalmasına paralel olarak dil sayıları da azalmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda bazı dillerin konuşurları kalmamış ve yok olmuşlardır. Son yüzyıllarda ve günümüzde dillerin yok olmasını kölelik, kolonileşme, turizm ve küreselleşme gibi etkenler hızlandırmaktadır. Dillerin yok olması karşısında zaman zaman yeni dil ve kültürler de ortaya çıkmaktadır. *Ethnologue*'da (2009) 77 krol (*creole*) dilinin oluşması buna örnektir. Krol dilleri ile ilgili ayrıntı için bk. Ginsburgh & Weber (2010: 33, 34). Dünyada konuşulan dillerin çoğu (yaklaşık 2,500) içinde bulunduğumuz yüzyılda yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İstatistiksel olarak her iki haftada bir dil yok olmaktadır. Fakat üzerinde düşünülmesi gereken şey dil sayısının rakamsal olarak artması değil dil sayısının gittikçe neden azalmakta olduğudur.

1.2. Genetik çeşitlilik

Her nekadar bazı dilbilimciler bütün dillerin tek bir kökenden türediğini kanıtlamak için çalışmalar yürütseler de (Ruhlen 1997), bütün dillerin tek kökenden (monogénèse) mi yoksa farklı

© Nükhet Okutan

mekân ve zamanlarda ortaya çıkmış farklı dillerden mi türediği (polygénèse) konusu henüz aydınlığa kavuşturulamamıştır. Bununla birlikte karşılaştırmalı dilbilimi çalışmaları önemli sayıda dil arasında genetik bağın bulunduğunu, yani bazı dillerin tarihin bir döneminde var olmuş bir 'anadilden' türediğini ispatlamıştır. Buradan hareket ederek aynı anadilden türeyen dillerin bütünü için 'dil ailesi' terimi kullanılmıştır. Ancak bu farklı dil aileleri arasında da genetik ilişkinin bulunduğunu ileri süren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Ruhlen bütün dünya dillerini on üç 'büyük dil ailesi' etrafında sınıflandırır. Bu tür çalışmalar, özellikle 'Nostratik' veya 'Avrasyatik' dil ailesi varsayımı çerçevesinde yaygındır. Pedersen (1903), Hint-Avrupa dil ailesini, Ural, Altay, Eskimo-Aleut ve Semitik dil aileleri ile birlikte 'Nostratik' diye adlandırdığı bir 'büyük dil ailesine' bağlamak istemiştir. Bu varsayım 1960'lı yıllarda, Rus ekolünden Dolgopolski ve Illitch-Svitytch tarafından ciddi biçimde ele alınmış ve geliştirilmiştir. Bunlar Nostratik büyük dil ailesine ayrıca Kartveli, Dravid ve Çukçi-Kamçatki ailelerini de katmışlardır. Son olarak, Nostratik kuramı taraftarı olan Greenberg (1987), Hint-Avrupa dillerinin, Ural, Altay ve Eskimo-Aleut dilleri ile akraba olduğunu ileri sürmüş ve bunları 'Avrasyatik büyük dil ailesi' adı altında değerlendirmiştir.

Johanna Nichols gibi bazı dilbilimciler ise, 'dil ailesi' yerine 'köken' terimini tercih etmişlerdir. Johanna Nichols dünya dillerini genetik açıdan 251 ayrı 'köken' (dil ailesi) olarak sınıflandırmıştır. Dillerin köken bakımından da düzensiz olduğu görülmektedir. Bazı kökenler yüzlerce dili barındırır: Pasifik ve Nijer-Kongo dil ailelerinin her biri yaklaşık 1,000, Hint-Avrupa dil ailesi 200 dilden oluşur. Bazı kökenler ise tek bir dilden meydana gelmektedir. Baskça gibi izole diller olarak adlandırılan bu dillerin diğer dillerle köken bağı bulunmamaktadır.

Köken temelinde ele alındığında, dil çeşitliliğinin coğrafi dağılımının düzensiz olduğu göze çarpar. Köken çeşitliliği bakımından güney yarım kürenin daha zengin olduğu açıktır. 157 farklı dil kökeni barındıran Amerika kıtasının en zengin coğrafya olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa kıtası ise sadece 6 köken ile dil çeşitliliğinin en az olduğu coğrafyadır. Yeni Gine'de ise çok sayıda izole dil bulunmaktadır (Nettle & Romaine 2003: 43). Dil çeşitliliğinin en yoğun olduğu bölgeler 'yerlilerin' yaşadığı alanlardır. Bu halkların dünya nüfusundaki oranı % 4 olmakla birlikte, dünya dillerinin yaklaşık % 60'ı bu nüfus tarafından konuşulmaktadır (Nettle & Romaine 2003: 18).

Dil çeşitliliği bakımından iki farklı bölge bulunmaktadır: 'kalıntısal bölgeler' ve 'yayılım bölgeleri'. Dil çeşitliliğinin yoğun olduğu 'kalıntısal bölgeler', farklı kökenden dilleri konuşan az nüfuslu dil topluluklarının yaşadığı ve çok dilliliğin neredeyse kural olduğu bölgelerdir. Papua Yeni Gine kalıntısal bölgelere en iyi örnektir. 'Yayılım bölgeleri' ise, tarihi süreç içerisinde bir veya birbirine yakın birkaç dilin farklı nedenlerle geniş coğrafyalara yayılarak oradaki diğer dilleri yok etmesi sonucu oluşan dil

© Nükhet Okutan

bölgelerdir. Örneğin Latincenin yayılması, Etrüskçe gibi daha birçok dilin yok olmasına yol açarak Avrupa'nın dil kökeni bakımından çeşitliliğini zayıflatmıştır (Nettle & Romaine 2003: 43).

1.3. Yapısal çeşitlilik

Temel işleyiş kuralları ve bazı yapısal özellikler (evrenseller) bakımından benzerlik göstermelerine karşın (Greenberg 1963), diller yapısal veya tipolojik bakımdan da müthiş bir çeşitlilik sergilerler. Amerikan dilbiliminin yerlilerin dilleri ile İngilizceyi karşılaştırmak amacıyla yaptıkları çalışmalar ile çağdaş dilbilimin 'dil tipolojisi' adı altında yürüttüğü incelemeler dillerin bu açıdan ne denli çeşitli olduğunu göstermektedir. Dünyada var olan 6,000 kadar dilin farklı bir sistemi olduğu varsayımından hareketle, 6,000 farklı sistemin varlığından söz edilebilir.

Hiçbir genetik ve tarihsel ilişkisi olmayan X ve Y dillerinde ortak şemalar mevcut olmakla birlikte diller farklı tipolojik özelliklerine göre sınıflandırılırlar. Gramer unsurlarından yola çıkarak gösterge değişkesi tipine göre diller bükümlü, eklemeli, yalın diller olarak farklı tiplerde sınıflandırılır. İlgi kavramlarının ifade şekline göre dilleri analitik, sentetik ve polisentetik olmak üzere farklı kategoride sınıflandırmak mümkündür. Bazı diller (Çince, Japonca, Tayca) klasifikatör kullanırken bazı diller bu tür sözcük kategorisine sahip değildir. Bazı diller ergatif, bazı diller akuzatif kullanırken bazı diller ise bunların hiçbirini kullanmaz. Bazı dillerde bağımlı (relatif) bileşik cümle vardır yerli dilleri bu tür cümle biçiminden yoksundur. Sözdizimi bakımından da diller çeşitlilik sunar. Bununla ilgili bir çalışma yapan Greenberg (1966: 107), bütün dil ailelerinin temsil edildiği 30 dilden hareket ederek dünya dillerinin sözdizimsel çeşitliliğini değerlendirmiştir. Sözdizimi bakımından bütün kombinezon mümkün görülmekle birlikte en yaygın modelin ÖTE (% 39 Türkçe, Japonca, Hintçe, Amerika yerli dilleri ve Okyanusya dilleri) ve ÖET dilleri (% 36 Rumence, Slav dilleri, Monkhmer vb.) olduğu görülmektedir. EÖT dillerin oranı % 15'tir (Semitik, Kelt dilleri vb.). Dillerin % 10'u ise (Malgaş, Polonezya, Melanezya dilleri vb.) diğer üç mümkün sözdizimi kuralına (TÖE, TEÖ, ETÖ) tabidir.

1.4. Toplum-dilsel çeşitlilik

'Bir dilin dilbilimsel tanımı başka, sosyo-politik tanımı ise genellikle çok başkadır' (Delbecque 2006: 289). Dünya dillerinin önemli bir bölümünü resmi olarak tanınmayan, hatta yazısı/alfabesi olmayan ve sadece yerel halk tarafından evlerde kullanılan diller oluşturur. Dil başına ortalama konuşur sayısı sadece 5,000 – 6,000 kişidir ve dillerin % 85'inin konuşur sayısı 100,000 kişiden azdır (Nettle & Romaine 2003: 37). Gerçekten diller sosyo-politik bakımdan da birbirlerinden farklıdırlar. Diller sahip oldukları siyasal statüleri ve sosyal işlevlerine göre veya konuşurlarının bazı niteliklerine

© Nükhet Okutan

göre farklı adlar altında farklı kategorilerde sınıflandırılırlar. Bu sınıflandırma veya adlandırma, diğer yandan, dillerin konumunu ve geleceğini bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak etkileyen bir unsurdur. Dolayısıyla siyasal ve sosyal açılardan dil ulamlarına ve bu bağlamda karşılaşılan bazı terim ve kavramlara değinmek faydalı olacaktır.

1. 4. 1. Ana dili, ortak dil, ulusal dil, resmi dil ve standart dil

Ana dili (*mother tongue*) konuyla ilgili diğer bir kavramdır. Ana dili, çocuğun (0-2, 3 yaşları) annesinden konuşmayı öğrendiği ilk dildir (Dalby 2003: xi). *Birinci dil* (*first language*) de zaman zaman ana diliyle örtüşür. Dünyada birçok yerde insanlar çok dilli, çok varyantlı ortamlarda yetişirler. Bu durumlarda ana diliyle birinci dil kavramları arasında fark oluşabilir. Bu tür çevrelerde ana dili belki ilk öğrenilen, edinilen dil olabilir. Fakat zamanla ikinci dil ilk öğrenilen dil konumuna yükselebilir. Örneğin Galler bölgesinde doğan bir çocuk annesinden Galceyi ana dili olarak öğrenir. Zamanla İngilizce kişinin daha çok kullanım alanına girer ve Galce çocuğun çocukluk anılarında kalan, kullanışlı olmayan bir dile dönüşebilir. Bu durumda artık birinci dil Galce değil, İngilizcedir. Bu gruptakine benzer ana dili artık birinci dil olmayan veya baskın dil olmayan birçok insan vardır (Davies 2001: 515).

Çince, Arapça, Latince, Aramice ve Sanskritçe gibi aynı zamanda bir dinle ilişkili olan diller, eski imparatorluklarda yönetim dili işlevini yerini getiren ortak dillerdir. Ancak Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi Rusya ve diğer Avrupa devletlerinde ortak dil ile devlet arasında organik bir bağ bulunmadığı için Hanedanlığa veya İmparatorluğa bağlı olan halkların hangi dili konuştuğunun pek önemi yoktur. XV. yüzyıldan itibaren Avrupada bölgesel devletlerin güçlenmesine paralel olarak o dönemin bilimsel iletişim dili olan Latincenin hâkim olduğu alanlara zaman içerisinde kendini dayatan siyasal iktidarların özdeşleştiği ortak diller ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, XVI. yüzyılda Avrupa bölgesel devletlerinde oluşturulan 'ortak dil' ile günümüz Avrupası için kullanılan 'ulasal dil' birbiriyle uyuşmaz. Bu 'ortak dil' ancak XIX. yüzyılda yeni bir sosyal yapı olan ulus-devletin olgunlaşmasıyla 'ulusal dil' niteliği kazanır. Modern ulus-devlette, dil ile ulus arasında yeni bir ilişki kurulur: burada dil ulusun temel taşıdır. Ulus-devlet kendi varlığı ve bekası için ülkenin dilsel olarak özdeş bir yapıya ulaşmasını hedefler. Dolayısıyla, etnik kökeni veya ana dili ne olursa olsun, örneğin her Fransız vatandaşının 'ulusal dili' Fransızcadır; onu Fransız yapan Fransızcadır. Almanya, İtalya gibi ülkeler için de geçerli olan bu model dünyanın birçok ülkesi (Japonya, Çin, Malezya, Endonezya, İran) tarafından da benimsenmiştir. Genellikle standart dili de kapsayan ulusal dil bölgesel veya etnik alt bölümleri de kapsar; politik, sosyal ve kültürel kimliğin dili olduğu için ulusal bir sembol görevi de üstlenir (Eastman 2001). Ulusal dille birlikte anılan resmi dil de ulusal kimliğin ve birliğin temel unsurlarındandır ve bir ulusun bireylerinin gurur kaynağıdır. Ulusal dil, okullarda eğitim dili olarak okutulan ve günlük konuşma dili olarak kullanılan dildir. Birçok

© Nükhet Okutan

ülke, anayasalarında ulusal dillerini belirtmişlerdir. Fasold (1984: 77) ulusal bir dilin özelliklerini a) ulusal birliğin ve kimliğin amblemi olması, b) geniş ölçüde günlük bütün iletişimde kullanılması, c) ülke çapında geniş kitleler tarafından akıcı bir şekilde kullanılması, d) ülkede bu dilin yerini alabilecek, onunla yarışabilecek bir dilin olmaması, e) birliğin sembolü olarak algılanması ve f) geçmişle kuvvetli bir bağ kurması şeklinde sıralar.

Ulusal dil ile çağdaş dönemin bir ürünü olan resmi dil kavramını da birbiriyle karıştırmamak gerekir. Resmi dil, ülkenin tamamı veya bir bölümünde resmi yazışmalar, devlet organları, idareler, mahkemeler, eğitim-öğretim ve kamuya yönelik tüm özel kuruluşlarda kullanılmak üzere yasayla belirlenen veya fiili olarak kullanılan dildir (Baggioni 1997: 192). Bağımsızlıklarını yeni kazanmış ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, devlet ve yönetim işlevlerinin gelişmesine bağlı olarak bu ülkeler için resmi dil seçimi kendini dayatmıştır. Genellikle bir dil resmi veya ulusal bir seviyeye taşınırken standartlaşma çalışmaları yapılır. Standartlaşmanın aşamaları için bk. Demir (2007). Her ne kadar bazı ülkelerde ulusal dil ile resmi dil kavramları tek bir dili ifade etse de, bu kavramların farklı dilleri ifade ettiği çok sayıda ülke bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, her ulusal dil resmi dil statüsüne sahip değil; her resmi dil de bir ulusal dil olmak zorunda değildir. Resmi dil, ülke sınırları içinde yaşayan herhangi bir halkın dili olabilir; söz konusu dil ülke toplumunun çoğunluğunun dili olabileceği gibi azınlığın dili de olabilir. Ayrıca ülkede yaşayan halkların dillerinden birine resmi statü vermek yerine bütün topluma yabancı olan bir dil de bu statüyü taşıyabilir. Örneğin Fransızcanın resmi dil olarak kabul edildiği birçok Afrika ülkesinde, ulusal dil ile resmi dil birbirlerinin zıttı konumundadır. Senegal bu ülkelerden biridir. Ayrıca bir devlet iki, üç veya dört dili resmi dil olarak tanıyabilir.

1. 4. 2. Azınlık dilleri, bölgesel, yerel diller

BM Genel Kurulu tarafından *etnik*, *dini* ve *dilsel* olmak üzere üç başlık altında değerlendirilen *azınlık* kavramı,[2] *Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi'*ndeki tanım, bugünkü AB terminolojisindeki *azınlık* teriminin de temelidir:[3]

'Sayısal olarak bir devletin nüfusunun geri kalanına göre az olan, egemen olmayan konumda bulunan, üyeleri etnik, dinsel ya da dilsel açıdan nüfusun geri kalanından ayrılan özellikler taşıyan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumak amacıyla üstü örtülü bir dayanışma duygusu gösteren bir gruptur.'

2 BM Genel Kurulunun 18 Aralık 1992 gün ve A/RES/47//135 sayılı kararı.
3 Council of Europe, *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Strasbourg, 1. II. 1995.

© Nükhet Okutan

Ancak 'ulusal azınlık' kavramı için bütün devletler tarafından kabul gören genel bir tanım bulunmamaktadır (Preece 1998: 14). Bu nedenle, her devlet kendi topraklarında hangi kesimlerin azınlık olarak değerlendireceği konusunda iyi niyete ve devletler hukukunun genel prensiplerine uygun olmak kaydıyla gerekli iradeye sahiptir.[4] Bir topluluğun azınlık sayılabilmesi için gerekli koşullar ise şu başlıklar altında toplanabilir:[5]

- Nüfusun çoğunluğundan sayı bakımdan daha az olmak, ancak farklılıklarını devam ettirebilecek yeterlikte bulunmak.
- Nüfusun çoğunluğundan dil, din, ırk veya etnik bakımdan herhangi bir bölgede veya ülke genelinde farklı olmak.
- Kültürünü, geleneklerini, dinini veya dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu içinde olmak.
- Nüfusun geri kalanı üzerinde hakimiyet tesis etmemiş olmak.
- Ülke vatandaşı olmak, misafir işçi, göçmen, sığınmacı, vatansız vb. olmamak.

Dilsel azınlık ise siyasal, hukuki, sosyolojik görünümlerinin dışında, dilbilimsel anlamıyla, aynı siyasal veya ulusal çevrede yaşayan halkın çoğunluğunun konuştuğu dilden farklı bir dili konuşan dil topluluğudur (Hartmann & Stork 1972: 142). *Bölgesel veya Azınlık Dilleri İçin Avrupa Bildirisi*'nde (B/ADAB)[6] azınlık dilleri veya bölgesel dil şöyle tanımlanmıştır:

(i) bir devletin herhangi bir bölgesinde (territory) devletin kalan diğer nüfusundan sayıca daha az olan milliyetler tarafından geleneksel olarak kullanılan, (ii) devletin resmî dilleri arasında yer almayan, resmi dil/dillerin diyalekti veya muhacirlerin dili olmayan diller'.

Yukarıdaki tanımda olduğu gibi azınlık dilini sadece nüfus ölçütüne indirgeyen veya bununla birlikte bazen yasal açıdan yaklaşan tanımlar nesnellikten ve toplumdilbilimsel gerçeklikten uzak kalmaktadır. Nüfus olarak azınlık konumunda olan bir topluluğun dilinin resmi dil olması önünde herhangi bir engel yoktur. Diğer taraftan, azınlık teriminde olduğu gibi, azınlık dilinin de ülkeden ülkeye veya örgütten örgüte değişen tanımları vardır. Bu yüzden bir ülkede azınlık dili olarak tanınan bir dil, bir diğer ülkede bu statüden yoksun olabilmektedir. Bu bakımdan, örneğin aynı örgüt çatısı altında bulunan ülkelerin azınlık dillerine karşı farklı yaklaşımları ve uygulamaları vardır. Örneğin Rusya Federasyonu, Ulusal

4 http://www. diplomatikgozlem. com/haber_oku. asp?id=1359 (F. Capotorti)
5 Azınlıklarla ilgili olarak AGİT (OSCE), AK (COE)'nin tanımları, Milletler Raportörü Francesco Capotorti'nin tanımı ile büyük ölçüde uyuşur.
6 Council of Europe, *European Charter for Regional or Minority Languages*, Strasbourg, 5. XI. 1992.

© Nükhet Okutan

Azınlıkların Korunması Hakkında Çerçeve Anlaşması'nı imzalamış, Avrupa Birliği Bölge ve Azınlık Dilleri Sözleşmesi'ni ise imzalamakla birlikte henüz onaylamamıştır.

Konunun yasal yönünü ilgilendiren bu gerçeklik bir tarafa bırakılırsa, nesnel toplumdilbilimsel ölçütlerden hareket edilerek bazı nicel, nitel, yapısal ve işlevsel veriler temelinde azınlık dilinin tanımını yapmak mümkündür. Kasbarian (1997: 186), azınlık dilini on toplumdilbilim ve dil-dışı ölçüt temelinde belirlemektedir. Buna göre azınlık dili; resmi dil, resmi dillerden biri veya ulusal dil gibi herhangi bir resmi statünün yanı sıra resmi ve idari metinler gibi kurumsal kullanımdan da yoksun olan dildir. Ayrıca azınlık dili, araç dil veya eğitim dili özelliği taşımaz; görsel-işitsel medyada kullanılmaz ve yazılı kullanımdan tamamen veya kısmen yoksun olduğu için daha çok sözel olarak aktarılır ve edinimi de okulda değil büyük oranda aile ortamında gerçekleşir. Diğer taraftan, toplumsal sınıf atlama, meslekte ilerleme bakımından konuşuruna hiçbir katkı sağlamadığı için toplumsal getirisi olmayan ve diğer dillerle 'rekabet temelli işlev dağılımı' ilişkisi içerisinde değil 'tamamlayıcı işlev dağılımına' dayalı uzun süreli sabit bir ilişki içinde bulunan ve nihayet ölçünleşme (normalisation)/standartlaşma süreciyle tanışmamış olan dildir.

Daha çok ülkenin herhangi bir bölgesinde konuşuldukları için 'bölgesel dil' veya 'yerel dil' adıyla da anılan azınlık dilleri, işlevleri de göz önünde bulundurularak 'aynı grubun üyelerinin kendi aralarında ve ev içi iletişimde informal konuşmalarda kullandıkları dil' anlamında 'vernaküler dil' terimiyle de nitelendirilirler (Calvet 1997: 291). Bu bağlamda, ana dilleri farklı olan topluluk veya grupların iletişim için başvurdukları dil ise 'vehiküler dil' (İng. *vehicular language*, 'araçsal dil') terimiyle ifade edilir. Bu dil, muhatapların dillerinden biri olabileceği gibi, bunlardan farklı bir üçüncü dil de olabilir (Calvet 1997: 289).

1. 4. 3. Baskın ve katil diller

Diller ulusal sınırlar içerisinde olduğu gibi, ulusal sınırların dışında da birbirleriyle ayrıca bir güç ilişkisi içerisindedirler. Bu ilişkide dillerin gücünü belirleyen faktör, nüfus sayısından daha çok konuşurlarının sahip olduğu siyasal, ekonomik ve kültürel konumlarıdır. Dil toplulukları arasında güç ve kaynakların (maddi veya maddi olmayan) eşitsiz dağılımı olarak da değerlendirilebilecek olan bu durum, dillerin bazılarına diğerlerine göre daha avantajlı bir yaşam alanı hazırlar. Böyle bir durumda avantajlı konumda olan dil, dil pazarındaki değeri daha yüksek olacağı için, kısa süre içerisinde diğer dillere kendi değerini kabul ettirir. Topluluk veya toplumlar dil pratiklerini dil pazarındaki bu şekillenmeye göre düzenler. Baskın dil adıyla da anılan dil pazarındaki değeri daha yüksek olan dil, yapısal ve işlevsel norm ve kurallarını diğer dillere dayatır. Bu dayatma zaman içerisinde baskın dilin

© Nükhet Okutan

diğer dillerin aleyhine yayılmasına yol açar. Toplumsal, sayısal, siyasal vb. bakımlardan baskın bir dilin yayılmasının diğer bir dilin ölümüyle, yani bütün konuşurlarını yitirmesiyle sonuçlanabilir. Bu durumda söz konusu dil için artık 'katil dil' nitelemesi yapılmaktadır.

'Katil diller' kavramı ilk kez Anne Pakir tarafından kullanılmıştır. İngilizce yalnızca doğal çevreye değil, fakat farklı bölgelerdeki 'dilbilimsel ekosistem'e de bir tehdit olarak algılanmaktadır. Organizma metaforu geleneğinde, diller bir ekosistemdeki böcekler, daha spesifik biçimde bu ekosistemdeki ajanlar olarak görülmektedir. İngilizce gibi küresel diller, istila eden yabancı böcekler şeklinde metaforize edilmekte; aynı militarist betimleme, *yaşam alanı tahribi* 'İng. *habitat destruction*' terimine benzer biçimde, yerli dilbilimsel çevreleri tahrip eden, hatta daha da şiddetli biçimde *katil dil, dil katili, dil savaşı* ve *dilsel yamyamlık, dilsel soykırım* vb. terimler çerçevesine alınmaktadır (Polzenhagenve Dirven 2008: 269, 272).

İngilizcenin, yakın ve orta gelecekte de bugün sahip olduğu ekonomik, politik, bilimsel vb. çeşitli alanlardaki rolünün ve değerinin giderek yükseleceğini, küreselleşmenin yükselmesiyle birlikte ortaya çıkacak çok yüksek yoğunluklu iletişim ihtiyacının, mevcut durumdan hareketle, İngilizce tarafından karşılanacağı, ulusal ve yerel dillerin yüksek bir işleve ve prestije sahip İngilizce karşısında önemli ölçüde mevzi ve değer kaybedeceği öngörülebilir. Ancak İngilizcenin (veya belirli coğrafyalarda Rusça vd. diğer dillerin) bir *lingua franca* olarak çok dilliliğe ve ulusal dillere yönelik bir tehdit ve 'katil dil' olarak algılanmasına karşı çıkan, bu tür değerlendirmeleri bir mit olarak değerlendiren çevreler de vardır.

İngilizcenin küresel ölçekteki bu rolüne benzer biçimde, Türk dilleri ile Rusça, Farsça vd. arasındaki asimetrik ilişkide baskın dillerin daha bugünden önemli bir risk ögesi olduğu, özellikle az konuşurlu Türk dillerinin işlev alanını giderek daralttığı, bu dillerin giderek resmî süreçlerden çekileceği, kâğıt üzerindeki hakların günümüzde dahi gerçek durumu yansıtmadığı, mevcut tek dilliliğin orta uzun vadede yerini Türk dilleri aleyhine tek dilliliğe bırakacağı değerlendirilebilir. Özellikle Vladimir Putin döneminde gelişen yeni Rus ulusçuluğu temelindeki siyasi, etnik ve dilbilimsel politikaların az konuşurlu dilleri derinden etkilediği, ana dili derslerinin ya da ana dilde eğitimin gittikçe formalite ve yük hâline geldiği bir sürecin Rusya Federasyonu'ndaki dilbilimsel çeşitliliği *de jure* olmasa bile *de facto* biçimde asgari düzeye indireceği hatta ortadan kaldırabileceği açıktır. Rusya Federasyonunda etnik coğrafi bakımdan diğer Türk dilli topluluklarda izole bir tür 'anklav topluluk'lar hâlinde yaşayan Başkurtça ve Tatarca için dahi orta ve uzun erimde bu risk yüksektir.

© Nükhet Okutan

2. Dil ölümü

'Ölü dil, topluluk içerisinde iletişim işlevini yitiren dil midir; yoksa son konuşuru ölen dil midir?' sorusu çerçevesinde yürütülen tartışma (Dal Negro 2004: 48) gereksizdir. Çünkü birinci tanımda, dil ölümünün 'işlevsizleşme' (minoration) boyutuna; ikinci tanımda ise, dil ölümünün 'azınlıklaşma' (minorisation) boyutuna, yani konuşur nüfusunun yok olmasına vurgu yapılmaktadır. Diğer bir deyişle; bir dil, işlevsizleşme sonucu ölebileceği gibi, azınlıklaşma sonucunda da yok olabilir. Ancak, çoğu zaman bu iki süreç eşzamanlı ve birbiriyle ilişkilidir. Bununla birlikte, azınlıklaşma mı işlevsizleşmeye öncülük eder; işlevsizleşme mi azınlıklaşmaya öncülük eder tartışması tutarlıdır. Crystal'in (2007: 13), 'bir dil artık konuşanı kalmamışsa ölür' tanımı, aslında her iki boyutu da kapsamaktadır.

Dil ölümü; çok yaygın ve basit tanımıyla, çeşitli nedenlerle herhangi bir dilin kullanım alanlarının daralması, iletişim işlevlerinin giderek sınırlanması ve sonuçta o dili konuşan ve/veya anlayanların kalmaması nedeniyle bütünüyle ortadan kalkmasıdır. Başka bir ifadeyle, konuşurların genellikle kuşaklar boyu devam eden süreçte kendi dillerini terk ederek bütünüyle başka bir dilin konuşuru hâline gelmeleridir. Belirli bir süre can çekiştikten sonra (İng. *moribund language*) son konuşuru da ölen, konuşuru kalmayan dile ise 'ölü dil' adı verilir (Crystal 2000: 1). Dil ölümü, genellikle *dil değişimi*nin (İng. *language shift*) bir sonucudur. Kuşaklar arası dil aktarımı, konuşur sayısı, konuşurların toplam nüfus içindeki oranı, dil alanlarının kaybı, yeni dil alanlarına cevap verme, dil eğitimi ve okuryazarlık eğitimi için malzeme, konuşurların kendi dillerine karşı tutumları, dil politikaları, dokümantasyon miktarı ve kalitesi vb. tehlike derecesini belirleyen etkenler içinde en kritik olanı, kuşaklararası dil aktarımının kesilmesidir (Brezinger 2007: x- xi).

İnsanlığın binlerce yıllık birikimini sözcüklere ve daha geniş dil birliklerine kodlanmış olarak taşıyan dillerin yok olması, çok büyük bir bölümü kayıt altına alınamayan bu birikimlerin de yok olması anlamında gelmektedir. En eski tarihî kayıtlardan izlenebildiği kadarıyla bugüne değin 6,000 civarında dil ölmüştür (Crystal).[7] Gerçekten dil ölümü yeni bir hadise değildir. Sadece Hint-Avrupa ve Afro-asyatik dillerinden çok sayıda dil tarihin çok eski dönemlerinde yok olmuştur. Bunlar arasında çok iyi bilinen Akadca, Ugarca, Eski İbranice, Eski Mısırca, Eski Yunancanın lehçeleri gibi yazı dili olmuş diller bulunmaktadır. Hint-Avrupa ailesinden daha az bilinen çok sayıda dilin yok olduğu bilinmektedir. İran dillerinden Pehlevice, Soğdca, Horezmce, Hotanca, Saka dili, Tumşukça, Luvice; Anadolu dillerinden Palaik, Lisi, Lidi, Karya, Sidetik ve Pisidi dilleri; İtalik dillerinden Faliskan, Oskan, Umbriyan, Paelinyan, Marusinyan, Vestiniyan, Venetik dilleri; Galya, Lepontik ve Keltiberik gibi Kelt dillerinin yanında Trak, Das ve Eski Makedonca gibi diller yazılı kalıntılar bıraktıkları için bilinmektedir. Bazı

7 http://hss. fullerton. edu/linguistics/cln/cardenas-crystal. pdf

© Nükhet Okutan

dillerin ise sadece isimleri günümüze kadar ulaştığı için bir zamanlar var olduklarını anlıyoruz. Ancak büyük olasılıkla, adını bile bilmediğimiz bunlardan çok daha fazla dil yok olmuştur (Janse 2003: xi).

Ölen dillerin yarıdan fazlasının ölümünün son beş yüzyılda gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Ethnologue'un 2000 yılında listelediği 6,809 dünya dilinden uzun vadede ise iyimser bir bakışla 600 civarında dilin hayatta kalabileceği öngörülmektedir (Janse 2003: ix). Buna göre yapılan araştırmalarda her 14 günde bir dilin öldüğü, 2100 yılında yeryüzündeki yedi bine yakın dilin yarıdan fazlasının yok olacağı ve ölen her dille farklı toplumların, dil ve folklor ürünleri, insana ve toplumsal yaşama ilişkin 'formula'ları; bitki örtüsü, hayvan varlığı, ekosistem vb. doğal yaşamın her alanına ilişkin bir daha telafi edilemeyecek kadar ayrıntılı ve yoğun bilgilerinin kaybolduğu biliniyor.[8]

Konuşuru kalmayan, yani sözlü iletişim işlevi ortadan kalkan Latince gibi kimi ölü dillerin kütüphaneleri dolduran geniş bir yazılı mirasa sahip olmalarının yanı sıra bu dillerin bilimsel, kültürel ve dinî hayatta yapay biçimde de olsa varlığının sürdürüldüğünü, örneğin Batı dünyasında bilim ve sanat dünyasında birçok kavramın Latince terimlerle adlandırıldığını, çağdaş dillerin ölü dillerin söz varlığıyla beslendiğini görüyoruz. Ölü dillere yeniden ulaşılmasıyla ilgili diğer bir örnekte Sümerler, Eski Mısırlılar Hititler vd. daha antik dönemlerde ölen, ancak farklı yazılarla yazılı eser bırakan dillerin özelikle 19. yüzyıldan itibaren erişilebilir hâle geldiğine, bu ölü dillerin metinlerinden çeşitli amaçlarla yararlanılabildiğine tanık oluyoruz.

Normal koşullarda bir dilin 'tedrici' biçimde ortadan kalkması, diğer dil ya da dillerle temasına bağlıdır. Sayısal, toplumsal, askerî vb. zayıf olan toplumların dilleri, etkileşimde bulunduğu devlet destekli büyük ve prestijli 'emperyal diller'e karşı âdeta savunmasızdır. Zorlayıcı toplumsal ve siyasal koşullar nedeniyle çekinik dilin konuşurları yaşam koşullarının iyileşmesi hatta varlıklarını sürdürebilmeleri için baskın dile yönelme eğilimindedir. Azınlık dili konuşuru olmanın getirebileceği maddi ve manevi yük, hatta kimi zaman risk unsurları, ebeveynleri, çocuklarına daha iyi bir hayat sürecek koşulların oluşturulabilmesi için ana dillerini çocuklarına öğretmemeye, onları baskın dilin iyi konuşurları olarak yetiştirmeye çalıştıkları biliniyor. Bu yaklaşımın tarihin her döneminde var olmakla birlikte özellikle milliyetçilikler döneminden 'tek dil, tek vatan, tek bayrak' sloganında ifadesini bulduğu şekliyle günümüzde daha da ivmelendiği açıktır.

'Tedrici' yok oluş sürecinde ilgi çekici noktalardan biri dillerin işlevinin 'yakın kod' (İng. *intimate code*) ile sınırlanması, yani toplumsal veya bölgesel bir grubun anlatım aracı olarak dilin kullanımının

8 http://travel. nationalgeographic. com/travel/enduring-voices

© Nükhet Okutan

yalnızca selamlaşma, atasözleri, şarkılar, şakalar vb. belirli formüllerde ve deyimlerde kullanılmaya başlamasıdır. Diğer ilgi çekici bir nokta da ölen bir dilin ritüelleşmiş bağlamlarda bulunabilmesidir. Kur'an Arapçasının din dili olarak kullanılması böyle bir sürecin ürünüdür. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına değin neredeyse yalnızca din dili olarak kullanılan İbranice örneğinde olduğu gibi, ritüelleşmiş bir dil canlandırılabilir.

Dillerin bütün biçimlerinin 'kökten' ve 'aniden' ölümü ise, ancak o dili konuşan topluluğun kültürünün tahribi ve terk edilmesi, ağır politik baskılar ve fiziksel olarak bütünüyle yok olması vb. olağanüstü koşullarda mümkün olabilir.

Dillerin ölümü konusu; son yirmi otuz yıldır bilim dünyasının gündeminde daha geniş ve derinlikli biçimde yer almasının yanı sıra, konunun niteliği itibarıyla entelektüel meraka uygun olması bakımından son dönemlerde, her ne kadar basmakalıp söylem ve bilgi düzeyinde tartışılsa da kamuoyunun ilgi alanına dâhil olmuştur. Gerçekte dillerin ölümü insanlık tarihiyle yaşıt olmalıdır. Yazılı tarihin başlangıcından itibaren belgelenen ve hâlen konuşulmakta olan dil yoktur. Aramice, Çince, Hintçe, Farsça gibi milat öncesi dönemlerden bugüne yazılı belgeleriyle kesintisiz biçimde ulaşabilen dillerin sayısı ise çok azdır. Sümerce gibi, tarihin bilinen en eski dilleri, ölü dillerdir.

Dillerin hiçbiri bir yıl ya da bir gün önceki dil değildir. Toplumsal iletişim aracı ve doğanın bir parçası olarak diller, diğer toplumsal ögeler ve doğadaki diğer varlıklar gibi sürekli durum değiştirirler. Dil değişimi ile dil ölümü arasındaki ilişkiyi dil değişiminin uç düzeyde gerçekleşmesi anlamında da değerlendirebiliriz. Örneğin, Klasik Latincenin veya tarihî Uygurcanın çok sayıda yazılı belgesinin elimize ulaşmasına karşın bu diller konuşuru kalmadıkları için yazında 'ölü' olarak kabul edilmektedir. Oysa Latince ve Uygurca örneklerinde olduğu gibi, tarihin belirli bir döneminde herhangi bir dilin değişkelerinden birini konuşan/yazansiyasal egemen gücün değişmesiyle, aynı dilin diğer bir değişkesini konuşan egemen gücün iktidara gelmesiyle ortaya çıkan durumu gerçekte dil ölümü olarak nitelemek paradoksal bir nitelemedir. Örneğin, Orhon Türkçesi, tarihî Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi vd. devletteki egemen ögeyi yansıtan etnik grubun dili olarak adını taşıdıkları devletlerin yıkılmasıyla bütün konuşurlarını yitirmemekte, aksine, dil, başka formatta ve ölçünlerde ve bir başka ad altında doğal gelişimine devam etmektedir. İnsanlar gibi diller de ölümlüdür; ancak ölü olarak değerlendirilen herhangi bir ana dilin (İng. *proto language*) genetik mirası, o ana dilden türeyen başka diller aracılığıyla tarihin başlangıcından günümüze değin ulaşabilir. Bugün yeryüzünde konuşulan bütün diller tarih öncesinin bilinmeyen dönemlerden bugüne aktarılan böyle bir genetik mirasın ürünleridir.

Rusya Federasyonu'nda her yıl bir dil, son konuşurunun ölümüyle birlikte, ölmekte, ölen dillerin çoğunun yazılı biçimleri bulunmadığı için geriye arşivlenmek üzere hiçbir belge kalmamaktadır.

© Nükhet Okutan

Son konuşurların ölümüyle bu diller taşıdıkları binlerce yılın birikimiyle birlikte sonsuza değin yok olmaktadır. Rusya Bilimler Akademisinin Sibirya Filoloji Enstitüsünde az bilinen ve ölmekte alan dilleri dokümante etmek üzere Hakasya, Tıva, Yakut ve Buryat'taki çoğunun konuşuru birkaç düzineyi geçmeyen 100'den fazla değişkeyi kapsayan bir Kırmızı Kitap hazırlanmaktadır. Altayca, Altay Cumhuriyeti'nde ikinci resmi dil olmasına karşılık Çalkanlar, Kumandinler, Tubalar, Teleütler ve Telengitler vd. her etnik grup kendi değişkesini kullanmaktadır. Bu değişkelerin konuşurları arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik derecesinin bazen çok düşük olduğu, konuşurların birbirlerini anlamadıkları görülmektedir. Araştırmacıların bilimsel amaçlarla oluşturdukları alfabeler dışında, bu değişkelerin hiçbirinin yazılı geleneği bulunmamaktadır. Ancak bu değişkeleri giderek günlük yaşamdan çekilmekte çocuklar aralarında oyunlarda dahi birbirleriyle Rusça konuşmakta, Altayca vd. değişkeleri yeterince öğrenememektedirler. Bütün bu çabalara karşın gelecek elli-yüz yıl içinde yüzden fazla dilin öleceği tahmin edilmektedir.[9]

Avrupa Birliği Parlamenterler Asamblesi Kültür, Bilim ve Eğitim Komitesinin 21 Ekim 2010 gün ve Doc. 12423 nolu 'yüksek derecede tehlikedeki dillerin korunması ve güçlendirilmesi' ile ilgili ölçütler başlıklı raporuna göre yüksek derecede tehlikede bulunan 17 dil arasında 'Türki' diller ailesinden *Karaim* (Litvanya, Ukrayna), *Kırım Tatarcası* (Bulgaristan, Ukrayna) ve *Gagauzca* (Bulgaristan) da yer almaktadır.

2.1. Kimi olgular ve kavramlar

Dil ölümünün çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte, Hagège (2000: 119-181) bunları fiziksel, sosyoekonomik ve siyasal olmak üzere üç ayrı grupta toplar. Ancak daha basit bir şekilde, bu nedenleri fiziksel ve kültürel olmak üzere, iki ana başlık altında değerlendirmek mümkündür.

Oldukça istisnai bir durum olan 'fiziksel ölüm', daha çok tanımın birinci bölümünü ilgilendirir. Bir toplumun fiziksel yok oluşu, dil ölümünün koşullarını oluşturan nedenlerdendir: bir dili konuşan bütün insanlar öldüğü zaman dilleri de yok olur. Toplu yok oluşlar da iki ayrı ulamda değerlendirilebilir. Birinci kategori, toplumun doğal yaşam ortamının tamamen yok edilmesine bağlı yok oluşları kapsar. Deprem, kasırga, sel, volkanik patlama gibi doğal afetler sonucu yok oluşlar, bu kategoriye girer. Diğer kategori, doğal ortam değişmediği halde, bir dizi ekonomik, politik ve iklim koşulları yüzünden oluşan toplu ölüm ve göçleri içerir. Kuraklık, açlık, kıtlık, hastalık, doğal kaynakların yabancılar tarafından sömürülmesi, savaş ve soykırım gibi nedenlerle toplumların yok olması; onların dillerinin yok olmasının da koşullarını oluşturur. Örneğin, 1845-1851 yılları arasında İrlanda'da patates hastalığının neden

9 http://english. ruvr. ru/_print/56562017. html

© Nükhet Okutan

olduğu kıtlık, milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Daha çok İrlandacanın konuşulduğu kırsal kesimde etkisini gösteren bu kıtlık, bu dilin düşüşünü hızlandırmıştır. Diğer taraftan, ilk Avrupalıların Amerika'ya gelmesinden sonraki 200 yıl içinde, yerli nüfusun %90'ından fazlasının onlarla veya beraberinde getirdikleri hayvanlarla gelen hastalıklar yüzünden ölmüştür. İspanyolların geldiği Orta Meksika'da, 1518'de 25 milyon olan nüfus, 1620'de 1,6 milyona düşmüştür. Bazı tahminlere göre, Avrupalılar gelmeden önce Yeni Dünya'nın nüfusu 100 milyon kadardı; 200 yıl içinde bu sayı 1 milyonun altına düşmüştür. Amazon yağmur ormanlarında yaşayan toplulukların yerel doğal kaynaklarının yabancılar tarafından sömürülmesi, bu dillerin yok olmasına neden olmuştur. Dünya savaşı sırasında Pasifik ve Hint Okyanusu adalarındaki bazı topluluklar yıkıma uğramış ve dilleri tehlikeye girmiştir (Crystal 2007: 90-95).

'Kültürel ölüm' başlığı altında; toplumların kitlesel biçimde yok olmalarına bağlı olmadan, kültürlerinin değişmesi yoluyla gerçekleşen dil ölümleri söz konusudur. 'Kültürel asimilasyon' olarak da adlandırılan bu yok olma biçimi; bir toplumun göç sonucu azınlık durumuna düşmesi veya bir kültürün diğer kültür üzerinde askeri, ekonomik ve siyasal egemenlik kurması sonucu ortaya çıkar (Hagège 2000). En yoğun dil ölümlerinin gerçekleştiği bu durum, 'dil değinimi' veya 'dil ilişkisi' olarak da nitelendirilir. İki veya daha çok dilin temas halinde olduğu durumlarda; dillerden birinin toplum tarafından kullanılmayıp diğer dilin tercih edilmesi sonucu (bu her zaman egemen dildir), bu ikinci dil bütün alanlara yayılmaya ve gelecek kuşaklara aktarılan tek dil olmaya başladığı zaman, birinci dil için ölüm kaçınılmaz olur (Dal Negro 2004: 48). Ancak hemen belirtmek gerekir ki, her dil değinimi, dil ölümüyle sonuçlanmaz. Dil ölümünün gerçekleşmesi için; nüfus, coğrafya, dil politikaları, sosyal ve kültürel alanlarla ilgili bazı koşulların bir arada olması gerekir. En önemli etkenlerden biri, dil değiniminin asimetrik ve dengesiz olmasıdır. Böyle bir ortamda egemen dille temas durumunda bulunan dilin ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalması ve uzun vadeli ve birçok aşamayı içinde barındıran bir sürecin sonunda da, ölü dil haline gelmesi güçlü bir olasılıktır.

Dil değinimi çerçevesinde dil ölümü sürecini, üç aşamada değerlendirmek olasıdır. Baskı aşaması olarak nitelendirilen birinci aşamada; 'yukarıdan aşağıya', 'aşağıdan yukarıya' veya 'yönsüz' baskılarla, topluma egemen dilin kullanımı dayatılır. 'Yukarıdan aşağıya baskı'; siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda teşvik, tavsiye veya hükümetçe getirilen kanunlarla ortaya çıkar. 'Aşağıdan yukarıya baskı'; toplum içindeki moda ve arkadaş grubu baskılarıyla açıklanabilir. 'Yönsüz baskı' ise, kısmen tanınan ve anlaşılan sosyopolitik ve sosyoekonomik faktörler arasındaki etkileşimin sonucu doğmuş baskılardır (Crtystal 2007: 97). İki dilliğin ortaya çıktığı ikinci aşama; topluluğun eski dilini anlayabildiği, ancak yeni dilini daha iyi kullanmaya başladığı safhadır. Daha sonra, iki dilliliğin hızlı bir şekilde düşüşe geçtiği ve eski dilin yerini yenisine bıraktığı; ikinci ve üçüncü aşama arasında yer alan geçiş dönemi

© Nükhet Okutan

bulunur. Bu aşamada, genç kuşak yeni dilinde iyice ustalaşır, kendini onunla tanımlar ve ihtiyacını karşılamak için birinci dilinin gereksiz olduğunu fark eder. Bu aynı zamanda eski dilin kullanımında utanmayı beraberinde getirir. Ev dışında çocuklar eski dil kullanımından vazgeçerler. Ev içi kullanımda yeni dil tercih edilmeye başlanır. Anne-babalar çocuklarıyla eski dillerinde daha az konuşmaya başlar ve dilin aktarımı kesintiye uğrar. Bir kuşak içinde, bazen 10 yıllık bir sürede, aile içi iki dilli durum, tek dilliliğe kayabilir ve dil ölümü söz konusu olabilir (Crystal 2007: 97-99).

2. 2. Dil düzenlemesi, dil politikaları ve dil planlaması

Dil düzenlemesi,[10] dillerin yapısı, konumu, kullanımı ve işlevleri üzerine yapılan bilinçli eylemlerin tümünü kapsadığı için bu alanda kullanılan en genel kavramdır. Ancak dil düzenlemesi, *dil politikası*, *dil planlaması, normalleşme* gibi değişik terimlerle ifade edilen farklı süreçleri kapsayan çok boyutlu eylemler zinciridir. Bunlar müdahalenin soyut görüşlerden mi yoksa somutlaşmış eylem planından mı ibaret olduğuna; söz konusu eylemlerin dilin düzgüsüne (norm) mi yoksa dilin statüsüne yönelik mi olduğuna; ayrıca müdahalenin niteliğine ve hangi aşamada olduğuna göre değişmektedir. *Dil düzenlemesinin* ilk aşaması, dilsel ve toplum-dilsel sorunların tespitine yönelik değerlendirme sürecidir. Bu aşamada dilin bütüncesinde veya statüsünde geliştirilebilir tarafları ortaya çıkaran durumun değerlendirmesi yapılır. Bir sonraki aşama olan *dil politikası*, hedeflerin formülleştirilmesinden ibaret olan düzenlemeye yönelik bir eyleminin en soyut aşamasıdır (De Robillard 1997: 229). *Dil politikası* ve *dil planlaması* arasında bir ayırıma giden Calvet için *dil politikası*, 'sosyal yaşam ile dil(ler) arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla bilinçli olarak yapılan sembolik veya pratik işlevli tercihlerin tümüdür'. *Dil planlaması* ise, 'dil politikasının somut olarak uygulamaya konulması; bir tür eyleme geçiştir'. Dil politikası devletin tekelinde değildir; dinî kuruluşlar, siyasî partiler ve kültürel dernekler gibi devletin dışında kalan aktörler tarafından da oluşturulabilir (De Robillard 1977: 230). Aynı görüşü paylaşan Calvet (1993: 111), 'yapılan bu tercihlerin uygulamaya konulması, yani planlama aşamasına geçilmesi için gerekli güç ve araçlara sadece devletin sahip olduğu' düşüncesini ekler.

Garmadi (1981: 185-186)'ye göre ise *dil planlaması*, 'dil politikasıyla belirlenen görüş ve seçimlerin kurumsal olarak somutlaştırılması; hukukî olarak eyleme geçiştir. 'Dil planlamasını, toplumsal, dilsel, yapısal ve işlevsel olmak üzere dört ayrı boyutta değerlendiren Haugen'e göre, dil politikasının yapısal boyutu, ilk olarak, dilin toplumsal yanına yönelik düzenlemeleri içerir. Statü planlamasının ilki olan bu karar süreci, sorun tespiti ve hedef tayini aşamalarını kapsar. Bütünce planlaması olarak adlandırılan

10 *Dil düzenlemesi*, İngilizce 'language planning' ve Fransızca 'aménagement linguistique' terimlerine; *dil planlaması* ise *dil düzenlemesi*nden farklı bir kavram olarak Fransızca 'planification linguistique' terimine karşılık olarak kullanılmıştır.

© Nükhet Okutan

ikinci aşama, düzenlemenin dilsel yanını oluşturur. *Standartlaştırma* terimiyle de tanımlanan bu aşama gramer, sözcük, alfabe ve yazım kuralları bakımından dilin düzenlenmesini hedefler. Dilin kültürel işleyişini ilgilendiren işlevsel boyut, standartlaşmış olan dilin eğitim ve öğretim çerçevesine dâhil edilmesiyle ilgilidir. Dilin toplumsal yanıyla ilgili olan bu süreçte, düzeltici önlemler alınır ve sonuçlar değerlendirilir. Dil planlamasının son aşaması olan dilin yenileştirilmesi sürecinde, terminoloji ve biçimsel işlevi bakımından dilin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilir (Haugen 1983).

Bu görüşlerden hareket edilerek, ilk aşamasından nihaî hedef olan dil durumunun normalleşmesine kadar uzanan *dil düzenlemesi* süreci basitleştirilerek üç aşamada ele alınabilir. İlk aşama olan karar süreci, dillerin yapısı veya statüsüne yönelik yapılacak müdahalelerin ve ulaşılmak istenen hedeflerin belirlendiği dil politikasıdır. Yapılacak müdahalenin belirlenmesi, bir önceki aşamada sorunlar tespit edildikten sonra şekilleneceği için, bu iki aşamayı birlikte ele almak daha uygundur. İkinci aşama, belirlenen dil politikası doğrultusunda alınan kararların somut olarak uygulamaya konulduğu *dil planlaması* sürecidir. Bu süreç, dilsel yapı ve sosyolengüistik işleyişi birlikte hedefleyen çift yönlü bir girişimdir. Bununla birlikte, bu aşamayı iki farklı boyutta ele almak daha doğrudur. Dilin yapısıyla ilgili ilk girişim, dilbilgisel, sözcüksel, sessel işleyişin düzenlenmesini hedefleyen 'normatif' tipli bir müdahaledir. *Kodlaşma* veya *normlaşma* olarak da adlandırılan bu süreç, *standartlaşma* sürecinden ayrı değerlendirilmelidir; standartlaşma, tarih içinde yaşanan 'diyalektalizasyon' sürecinden sonra ortaya çıkan farklı değişkeler içinden standart bir yapının belirlenmesi sürecidir. *Kodlaşma* düzgüyü ilgilendirirken, standartlaşma işlev veya sosyokültürel işleyişiyle ilgilidir. *Standartlaşmayı*, dilin statüsü ve bölgesini belirlemek, aynı toplumda kullanılan diğer dil/dillerin veya değişke/değişkelerin statüsü ve bölgesine karşı sadece sosyokültürel işleyişine yönelik eylem kapsamında değerlendirmek gerekir. Standartlaşma, siyasî bütünlüğü sağlanmış bir toprak parçası üzerinde gramere sahip olan ve güçlendirilmiş bir değişkenin, dil ve kültür kurumları gibi kurumlar aracılığıyla bilinçli ve rasyonel bir şekilde dayatıldığı bir süreçtir (Boyer-Lamuela 1996). *Kodlaşma* ve *standartlaşma* aşamalarında belirlenen yeni ölçünlerin, farklı yöresel veya sosyal değişkelerin bir arada bulunduğu bir sahada prestijli model olarak kendini dayattığı ve diğer pratiklerin ona uyum sağladığı süreç ise *normalleşme* terimiyle ifade edilir. Dil topluluğunun 'kendiliğinden' eğilimlerinden biri olan *normalleşme*, dil sisteminde kurallılık, düzenlilik (paradigma ve kuralların sadeleşmesi) ve toplum-dilsel tek düzelilik (bir modelin bütün topluma yayılması) olmak üzere iki seviyede gerçekleşir.

2. 3. Dil hakları/dilsel haklar

Dil bir kimlik yapıcısı ve bireylerin ait oldukları toplumların ve farklı kültürel değerlerin taşıyıcı ve simgesi olduğu için, özellikle azınlık dillerinin ya da tehlikedeki dillerin korunması ve geliştirilmesi

anlatım aracı olduğu dil topluluğunun olduğu kadar, egemen siyasal ve toplumsal gücün en temel ve doğal yükümlülüklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan dil hakları ya da dilbilimsel haklar; konuyla ilgili Birleşmiş Milletler, UNESCO, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Örgütü vb. kurum ve kuruluşlara ait *UNESCO Anayasası* (1945), *Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi* (1948), *Ulusal veya Etnik, Dini ve Dilbilimsel Azınlıklara ait Kişi Hakları Bildirgesi* (1992), *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı* (1992), *Yerli Hakların Hakları Taslak Bildirgesi* (1993), *Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Anlaşma* (1994), *Kültürel Çeşitlilik Üzerine Evrensel Bildirge* (2001) vb. pek çok uluslararası çok sayıda resmî belgede insan haklarının en önemlilerinden biri olarak nitelendirilmektedir.[11]

Örneğin 2001 tarihli bildirgenin 5. maddesinde insanlığın dilbilimsel mirasının korunması, 6. maddesinde dilsel çeşitliliğin teşvik edilmesi, ana dillerine saygı çerçevesinde, eğitimin bütün düzeylerinde en erken yaşlardan itibaren mümkün olduğunca çeşitli dillerin öğrenilmesinin sağlanması ve desteklenmesi, 10. maddesinde ise dilsel çeşitliliğin sağlanması ve kamu alanında bütün bilgilere küresel ağ aracılığıyla evrensel erişimin teşvik edilmesi önerilmektedir.[12]

Bölgesel veya azınlık dillerinin kamu hayatında kullanımını sağlamak üzere yapılması gereken veya önerilen dil haklarıyla ilgili *Bölgesel veya Azınlık Dilleri için Avrupa Bildirisi*'nde B/ADAB'deki ölçütler şu şekilde özetlenebilir:[13]

Eğitim alanı: Ana dilde okul öncesi eğitim; ilk, orta ve yüksek öğretim, teknik ve mesleki eğitim, yetişkin eğitimi, öğretmenlerin yetiştirilmesi.

Adli birimler: Talep halinde, ana dilde hukuki sürece katılabilme imkanlarının sağlanması,

İdari birimler ve kamu hizmetleri: İdari hizmetlerde, müzakerelerde azınlık dilini yazılı ve sözlü olarak kullanabilme, müracaatlara ana dilde cevap alabilme, resmi belgelerin ana dilde yayımı, gerekli durumlarda yer adlarını ana dilde kullanma, yoksa tercüme için eleman alma ya da eğitme, bilgi verme, ana dildeki soyadını kullanma.

Medya: En az bir radyo ve bir tv kanalının kurulması, bir gazete çıkarılması için kolaylık sağlanması, gazetecilerin ve diğer görevlilerin eğitimi; suç teşkil eden hususların dışında, azınlık diliyle aynı ya da benzer dilde yapılan komşu ülke tv ve radyo yayınlarını ve basılı yayınları izleyebilme.

Kültürel etkinlikler ve imkanların sağlanması: Kütüphaneler, video kütüphaneleri, kültür merkezleri, müzeler, arşivler, akademiler, tiyatro ve sinemalar, edebi eserler, film yapımı, festivaller ve bunlarla ilgili organların kurulmasını, farklı dillerdeki çalışmalar için tercüme dublaj, altyazı vb. imkânlarını teşvik etme.

Ekonomik ve sosyal hayat: Azınlık dillerinin kullanılmasını engelleyen veya sınırlayan haksız ve nedensiz hususların yasal mevzuattan çıkarma, şirketlerin iç düzenlemelerindeki ve özel belgelerdeki bu tür hususları yasaklama, ekonomik ve sosyal sektörleri kontrol altında tutabilme, etkinlikler organize edebilme, hastane, huzurevi vb. sosyal hizmet imkanlarının ana dilde yapılması;güvenlik direktiflerinin, tüketici haklarının ana dilde sunulması.

Sınırötesi değişim: Aynı ya da benzer dili kullanan ülkelerle kültür, eğitim, bilgi, mesleki eğitim ve sürekli eğitim alanlarında temas kurma imkanlarını kolaylaştırma konularını kapsar.

Ancak ilgili hukuki belgelerin hiçbir hükmü, 1. II. 1995 tarihli *Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Anlaşma*nın 21. maddesinde belirtildiği üzere, uluslararası hukukun temel ilkelerine ve özellikle, devletlerin hükümran eşitliği, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığı ile ters düşen bir eylem yapmak veya faaliyete girmek hakkının mevcut olduğunu ima edecek şekilde yorumlanamaz.

Dilbilimsel haklardan yoksunluğun çatışmalara yol açacağı, bu haklara saygı göstermenin çatışma ihtimalini azaltacağı değerlendirilmektedir.

11 Bu belgeler için bk. http://www. unesco. org/most/ln2int. htm
12 http://www. unesco. org/most/lnlaw37. htm
13 Council of Europe, *European Charter for Regional or Minority Languages*, Strasbourg, 5. XI. 1992.

2. 4. Dil asimilasyonu ve dilkırımı

Soykırımı **(**İng. *genocide*) terimine örnekseme yoluyla üretilen *dilkırımı* **(**İng. *linguicide*) herhangi bir dilin ya değişkenin kendi doğal gelişiminin dışında dış müdahale ile yok edilmesidir. Bir dili tamamen veya kısmen yok etmeyi veya bir dil ya da değişkenin doğal gelişimini engellemeyi amaçlayan şu eylemlerin dilkırımı olarak nitelendirilebileceği ya da dilkırımına yol açan etkenler olabileceği değerlendirilmektedir (Delvecchio 2011: 12-13; Rudnyc'kyi 1976: 23-24):

1. Herhangi bir dil ya da değişkenin konuşurlarını öldürmek,
2. Herhangi bir dil ya da değişkenin organik ve doğal gelişimini önlemek amacıyla baskıcı önlemler almak,
3. Zorla, iki dilli bir topluluğu tek dilli gruplara dönüştürmeye çalışmak,
4. Herhangi bir etnik-dilsel grubun rızasının dışında kamuya açık okullara öğretilme, basın, radyo, televizyon vb. kitle-medya organlarında kullanılma hakkını inkâr etmek,
5. Herhangi bir etnik-dilsel grubun taleplerine karşın ilgili grubun kültürel faaliyetlerine ve dili muhafaza çabalarına moral ve malzeme desteği sağlamayı reddetmek.

Azınlık dillerine karşı resmî tutumların taksonomisini yapan araştırmacılar; herhangi bir devletin, dilkırımına resmî dil olarak ilan etmeye uzanan ölçekteki şu beş tutumdan birini seçebileceğini ifade etmektedirler: 1. Dili öldürmeye teşebbüs. 2. Dilin ölmesine izin vermek. 3. Desteklenmeyen birlik varlık. 4. Belirli dil işlevleri için kısmi destek. 5. Resmi dil olarak uyarlama (Wei 2002: 47'den Cubarrubias 1983: 1).

Çeşitli ülkelerde konuşulan dillerin yalnızca % 4'ten daha azının herhangi bir şekilde resmî statüsü bulunmaktadır. Bir başka deyişle, dillerin büyük bir bölümünün yazılı geleneği bulunmamakta ve resmî olarak tanınmamaktadır. Bu dillerin işlevleri yerel topluluklarda ev dili olmakla ve küçük gruplar tarafından konuşulmakla sınırlıdır (Romain 2002: 1). Yeryüzünde binlerle ifade edilen dil sayısına karşın resmî statüsü bulunan dillerin küçük bir oran oluşturması, ülkelerin siyasal ve toplumsal koşullarına göre farklı amaçlarla politik amaçlı argümanlar olarak kullanılabilir. Örneğin, Türkçenin Avrupa Birliği ülkelerindeki milyonlarca konuşuruna karşın AB içinde hiçbir hukuki statüsünün bulunmaması, hatta zaman zaman Türkçeye yönelik sınırlandırmaların gündeme getirilmesi literatürde otokton/alokton dil ayrımıyla dilkırımı ya da dilkırımına kapı açan eylemler olarak görülmemektedir.

2. 5. Dilsel emperyalizm

Emperyalizm ve kültür emperyalizm kavramlarının sınırları içinde değerlendirebilecek *dilsel emperyalizm* veya *dil emperyalizmi* kısaca askerî, siyasi, ekonomik, kültürel vb. bakımdan baskın bir gücün diğer halkları ve dilleri baskı altına alması olarak tanımlanabilir.

'Dilsel emperyalizm' kavramını ilk tanımı şu şekildedir: 'Dil temelleri üzerine tanımlanan gruplar arasında güç ve kaynakların (maddi veya maddi olmayan) eşitsiz ayrımını meşrulaştırmak, icra etmek ve ortaya çıkarmak üzere ideolojilerin, yapıların ve pratiklerin kullanılmasıdır.' (Polzenhagen ve Dirven 2008)'den (Pllipson 1992: 47).

Bu kavramın ortaya çıkması yeni olmakla birlikte *dilsel emperyalizm*in tarihin en eski dönemlerinden bugüne süregeldiğini, ancak özellikle 19. yüzyılda Avrupalı ülkelerin diğer kıtalardaki sömürgeleştirme siyasetleri sonucunda dillerini başka halklara dolaylı veya doğrudan dayatmasıdır.

Başta İngilizce, Fransızca, İspanyolca olmak üzere sömürgeci ülkelerin dillerinin 'büyük' dillerin diğer diller üzerindeki baskınlığının, büyük dillerin ait oldukları kültürlerin 'çekinik' dillere dayatılması, dolayısıyla yerli dil ve kültürlerin değersizleşmesi ve marijinalleşmesiyle sonuçlandığını görüyoruz.

Gerek Çarlık Rusyası gerekse Sovyetler Birliği döneminde Rusçanın asimetrik biçimde temasta bulunduğu yerel dillere yönelik en önemli işlevi bu dillerin giderek silikleştirilmesi, etkisizleştirmesi ve değersizleştirilmesi olmuş, Rusça bilmeyenler için iş bulma, eğitim, adalet vb. bütün resmî süreçlerde yaşam alanları neredeyse bütünüyle ortadan kalkmıştır. Rusça, sosyalist rejim tarafından 'Sovyet İnsanı' yaratmanın bir enstrümanı olarak kullanılmıştır: Stalin'in ulusal dillere yönelik Kiril alfabesi dayatmaları, bu dillerde öğretim yapılmaması, zorunlu askerlik.

© Nükhet Okutan

Örneğin, İngilizcenin İrlanda dilini (Gaelik), Rusçanın Slav dilleri Beyaz Rusça ve Ukrainceyi resmî ve gayriresmi ortamlardan neredeyse silmesi; Rusçanın Rus olmayan nüfusun önemli bir bölümünün ana dili ya da ikinci dili durumuna gelmesi; hatta Sovyetler Birliği sınırlarını aşarak Varşova Paktı üyelerinin tamamında zorunlu yabancı dil olarak öğretilmesi ve Sosyalist Blok'un *lingua francası* hâline getirilmesi; Komünist Partide ve devlet organlarındaki yönetici-seçkin kadroların Moskova'da Rusça Sovyet-Rus eğitim sisteminden geçirilmesi dilsel emperyalizmin tipik örnekleridir. Diğer dillerin doğal gelişiminin önlenmesi, yasaklanması ve dil politikalarıyla politik ve toplumsal mühendislik uygulamalarının aracı olarak kullanılması Rusya'nın 'Sovyet İnsanı' yaratmadaki en önemli argümanlarıdır. 19. yüzyılda Romencenin yasaklanması, Moldova'da konuşulan Romencenin, Moldovan adıyla bir başka dil olduğu tezinin hayata geçirilmesi ve bu 'dil'in Romenceden farklı olarak Kiril harfleriyle yazılması dilsel emperyalizmin tipik uygulamalarıdır. Özellikle sosyalist dönemde Rusça dışındaki diller, yazılı Türkçe hatta Farsça Sovyet ideolojisinin yayılması ve Sovyet İnsanı'nın yaratılması yolunda, özellikle Stalin döneminde dil emperyalizminden dilkırımına uzanan uygulamalara sahne olmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde bir yandan da kolonizasyon aracı olarak kullanılan Rusçanın rolü, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1991 sonrası süreçte Rusya Federasyonu dışında dramatik biçimde değişmiş, özellikle güney Orta Asya ülkelerinde, Kafkaslarda ve Doğu Avrupa'da dil pazarında İngilizce, Türkçe vd. dillerle rekabet içinde bir yabancı dil konumuna gerilemiştir. Bunda bağımsızlıklarını ilan eden ülkelerin kimlik ve ulus inşa süreçlerinde dilbilimsel bağımsızlığı öncelikli bir argüman olarak değerlendirmeleri ve Rusçayı mümkün olduğunca resmi süreçlerin dışına çıkarma çabaları önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar eski Sovyet coğrafyasında Sovyet geleneği bir ölçüde sürse ve Rusça konumu kimi ülkelerde ve kimi sosyoekonomik statü gruplarında kısmen korunsa da, genç kuşakların Rusçayı giderek daha az sayıda konuşabildiği, konvansiyonel ve elektronik basın yayın dünyasında artık Rusçanın Sovyet dönemindeki gibi tek egemen güç olmadığı görülüyor. Bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerde titüler dillerin yegâne devlet dili statü kazanırken Rusçanın Tacikistan'daki gibi kimi ülkelerde halklararası iletişim dili statüsünü dahi yitirmesi, Rus azınlıkların geniş ölçüde bu ülkelerden Rusya vd. ülkelere göç etmeleri de Rusçanın egemenliğinin zayıflamasında önemli etkenlerdir.

Dilleri 'iletişim dilleri' ve 'kimlik dilleri' biçiminde sınıflandıran ve dolayısıyla dil emperyalizmi vb. savlara kuşkuyla yaklaşan görüşler de bulunmaktadır (bk. House 2003: 556-578). Nitekim eski Sovyet coğrafyasında Rusya'yı düşünce temelinde *siyaset Rusyası* ve *kültür Rusyası* olmak üzere ikiye ayıran ve bugünün ve geçmişin siyaset Rusyası'nı, Puşkin'in, Çehov'un, Tolstoy'un, Çaykovski'nin vd. nin Rusyası'ndan ayıran çevreler bu bakımdan Rusçanın bir 'sosyokültürolojik iletişim dili' işlevinde olduğu düşüncesindedir (Garibova 2012: 252). Rusçanın çağdaş edebiyat, sinema, medya ve bilim dünyasına erişimin bir aracı olduğuna, yerli dillerde bu imkânların bulunmadığı yaygın bir görüştür.

© Nükhet Okutan

Buna karşılık mevcut koşullarda, yani dünyada Batı tipi pazar ekonomisinin egemenliğini ilan ettiği süreçte Rusçanın, pratikte Rusya'da yaşamak veya 'göçmen işçi' olmaktan çok daha fazla avantajlar sunmadığına, özellikle genç kuşakların iş bulmada İngilizcenin hatta eski Sovyet coğrafyasındaki Türk şirketleri aracılığıyla Türkçenin daha avantajlı durumda bulunduğuna, herhangi bir Sovyet sonrası coğrafyada Rusça profesörü olmaktansa bir Türk inşaat şirketinde veya Batılı bir STÖ'de çalışmanın çok daha iyi bir gelecek sunduğuna ilişkin görüşler de bulunmaktadır (RFE).

Dil emperyalizmine hedef olan dil topluluklarında ortaya çıkan olumsuz sonuçlardan biri de yerli dillerin konuşurlarında oluşan kendi dillerine karşı güvensizlik ve kendi dillerinin Rusça gibi büyük diller karşısında yetersiz, geri kalmış; çağa uygun olmayan yaşam tarzının ifade aracı olarak algılanması, bir tür 'aydın nihilizmi'nin ortaya çıkmasıdır. Bu algı son derece güçlü olmuştur. Sovyet sonrası dönemde bağımsızlıklarını ilan eden cumhuriyetlerin ilk faaliyetlerinden biri titüler dilleri devlet dili olarak ilan etmelerine, Rusçayı halklararası iletişim dili şeklinde sınırlama girişimlerine karşın aradan geçen yirmi yıldan fazla bir sürede Rusçanın özellikle sosyoekonomik düzey bakımından seçkin kesimlerindeki rolü ve işlevinde Gürcistan ve kısmen Azerbaycan dışında önemli bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde Rusya'nın ve Rusçanın geniş kitlelere doğrudan ulaşmasındaki bazı sınırlamalar ve Rusça bilmeyen ya da Rusça bilgisi yetersiz kitlelerin kırsaldan kentlere göç etmesiyle büyük kentlerin demografik ve doğal olarak dilbilimsel profili kısmen değişmiştir. Bu değişiklik Gürcistan ve Azerbaycan'da çok açık biçimde, örneğin Kazakistan'da daha tedrici ve daha az yoğunluklu hissedilmektedir. Bu arada Batı dünyasının ve Amerika Birleşik devletlerinin Sovyet sonrası cumhuriyetlerle kurduğu diplomatik, siyasal, askerî ve ekonomik ilişkiler ve bu cumhuriyetlerin denge politikaları Rusçanın dışında başta İngilizce olmak üzere diğer dillerin de kamuoyunun gündemine gelmesini ve gençlerin iş bulma, müreffeh bir hayat sürme arayışları çerçevesinde bu dilleri öncelemesine de yol açmıştır.

Bu gelişmelere karşın Sovyet sonrası dönemde de Rusça yerli halklar arasında dünya görüşü bakımından âdeta turnusol kâğıdı işlevinde olmuş, Rusça, bilimin, aydınlanmanın, teknolojinin ve çağdaşlığın simgesi olarak görülmüş, Rus dilli yerli aydınların Rusça bilmeyenler karşısında sosyal prestiji yüksek olmuştur. Rusça bilenlerin entelektüel, çağdaş dünyaya açık, bilmeyenlerin ise yerel ve yetersiz oldukları anlayışı kamuoyunda örtülü biçimde egemen olmuştur.

Bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinden özellikle Özbekistan ve Türkmenistan'da Rusçaya yönelik politikalar sonucunda genç kuşaklar arasında Rusça bilenlerin sayısı ve oranı gittikçe azalmaktadır. Özbekçe ve Türkmencenin çağdaş dünyanın ihtiyaçlarını bütünüyle karşılayabilecek dilbilimsel altyapıya sahip olmaması, genç kuşakları ne ana dillerinde ne de Rusça gibi ikinci bir dilde yeterli kaynaklara ulaşamama riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu ülkelerde mevcut dil durumu

kaotik bir görünüm sergilemektedir. Dilin siyasal projelerin bir argümanı olarak kullanılması, yani dille salt yasal düzenlemelerin yapılması, onun toplumsal yaşamdaki işlevini düzenlemeye, ulusal devletin ifade ve icra aracı olabilecek bir konuma sahip olabilmesi için yeterli değildir. Dilin, doğal gelişimi içinde egemen bir devletin bir başka dile ihtiyaç duymadan bütün işlevlerini yerine getirebilmesi, o devletin siyaset, ekonomi, kültür, eğitim vb. alanlarda kendi kararlarını ne zamandan beri ve hangi koşullar altında alabildiğine yani ulusal iradenin ne zamandan itibaren devletin temel dinamiklerini oluşturduğuna bağlıdır.

Kazakistan ve Kırgızistan ise Rusçanın bu ülkelerdeki baskın niteliğinin büyük ölçüde devam etmesi nedeniyle bu riskle şimdilik karşı karşıya değildir.

Tehlikedeki Türk dillerinin Rusya Federasyonu ve İran, Afganistan, Çin vd. siyasal coğrafyalardaki konuşurları için ana diller lehine tek dillilik herhangi bir şekilde seçenek olamaz.

2. 6. Dilsel ırkçılık

Irkçılık, bir ırkın başka bir ırktan daha üstün olduğu inancına dayalı rasyonel olmayan, bir tür hastalıklı ayrımcılıktır. dilsel ırkçılık ise, ırkçılığın güçlü bir türüdür. Gerçekte, açığa vurulmayan, tanınmayan beyaz üstünlüğüne dayalı varsayımlara, normatif inançlara ve kolonyal ayrıcalıklara dayanır (Amin vd. 2007: 26). İlk kez 1992'de Phillipson tarafından kullanılan 'dilsel ırkçılık' (İng. *linguistic racism*, *linguicism*) terimi, dilbilimsel farklılıklar temeline dayalı ayrımcılığa işaret etmektedir. Buna göre kimi diller diğer dillerden daha gelişmiş veya modern yaşama diğer dillerden daha uygundur. Diller; iletişimin modern dilleri ve yalnızca kişinin kimliğini ifade etmeye yarayan, ancak herhangi bir iletişimsel ve kültürel değeri bulunmayan yerli diller şeklinde sınıflandırılmıştır (Mart, Ortegavd. : 2005: 82, 83). İnsan dillerinin tümünün yapı ve işleyiş bakımdan biricik ve çok gelişmiş karmaşık iletişim sistemleridir. Bu noktayı dikkate almayan, diller arasında üstünlük, gelişmişlik-ilkellik değerlendirmeleri yapan yaklaşımların dilsel ırkçılığa dönüşme riski vardır. Ancak insanlar İngilizce ve Fransızca vd. 'kolonyal diller'e açık biçimde olumlu tutum, diğer dillere özellikle yazılı geleneği bulunmayan, sözlü dillere karşı çoğu zaman daha kapalı biçimde olumsuz tutum sergiler. Oysa modern yaşamda da yazılı dil, bir bakıma sözlü dilin kayıt altına alınmış, 'seçkinleştirilmiş' sürümü olduğu gibi, sözlü dil de yaşamın resmî ya da gayriresmi her alanında vazgeçilmezdir. Herhangi bir dilin diğer dillere karşı daha avantajlı ya da üstün algılanmasının nedeni iç dilin yapısı ile sistemi ile değil, bütünüyle bunun dışında dil konuşurlarının sayısal, toplumsal, siyasal, askerî vd. özellikleri, yani dil dışı etkenlerdir. Aslında sorunun kökeni Antik Çağlara değin uzanmaktadır. Eski Yunanca *barbarimos*, Latince *barbarimus* yani 'yabancı gibi konuşmak' eylemlerinden türeyen *barbar* sözcüğü 'Yunan veya Romalı olmayan' ardından, 'bu kültürlerin dışında olan, vahşi, acımasız' vb., Hristiyanlaşma süreci ile 'Hristiyan olmayan, uygar olmayan; dinsiz, kâfir' anlamlarına gelişerek Batı uygarlığının dışında kalan halkları ifade etmek üzere kullanılmaya başlamıştır (bk. Train 2009: 52).

Dilsel ırkçılık yalnızca başka dillerin konuşurlarına karşı değil, aynı dilin ölçünlü değişkesinin dışındaki dil konuşurlarına da yönelebilir. Burada da temel faktör, ölçünlü dil (değişke) dışındaki değişkelerin yanlış, aşağı ve geri olduğu basmakalıp algısıdır.

Dilsel rekabet ve düşmanlık kolayca dilsel ırkçılığa gelişebilir. Kimi dilleri diğer dillerden üstün gören dilsel ırkçılık, dilsel emperyalizmle yakından ilişkilidir. Dilsel ırkçılık bir yönüyle de ulus ve kimlik inşasının önemli bir argümanı olarak kullanılmış, Türkçenin, Gürcücenin veya bir başka dilin yeryüzünün en eski hatta ilk dili olduğu vb. tezler bilimsel gerçekleri ortaya koymaktan çok, sosyal mühendislik faaliyetlerinin aracı olmuştur.

2. 7. Dilsel ayrımcılık

İnsanın ve toplumun sahip olduğu her değerin taşıyıcısı, ifadesi ya da aktarıcısı olan dil, bu yönüyle temel iletişim işlevinin çok ötesinde, kendi sisteminin dışında bireysel, etnik, kültürel, ulusal, hatta uluslararası işlevleri bulunan karmaşık bir sistemdir.

Uluslararası belgeler cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, politik veya herhangi bir düşünce, ulusal bir azınlığa mensubiyet, nitelik, doğum, engellilik, yaş veya seksüel yönelim esaslarına dayalı bütün ayırımcılıkları yasaklamaktadır.

Pek çok ülkede yerli halklar kimliklerinin ve dillerinin korunması ve geliştirilmesiyle ilgili temel haklara sahip değildir. Konuyla ilgili uluslararası hatta ulusal yasal belgelere, anlaşmalara karşın, resmî süreçlerde ve eğitimde ana dillerinin kullanılması; çoğunluktaki ve egemen durumundaki etnik-linguistik grupların, tek dilli homojen toplumlar yaratarak güçlü ulusal kimlikler inşa etme projelerinin karşısında önemli bir tehdit olarak algılanmaktadır. Dilsel ve kültürel farklılığın resmen kabulünün çok dilli ve çok kültürlü yenibir toplum ve devlet paradigmasına yol açabilecek bir risk ögesi olarak görülmektedir. Yirminci yüzyılda Avrupa'dan yayılan tek dilli monolitik devlet anlayışı son dönemlerde bireyin ve yurttaşın temel haklarını esas ve temel alan *yurttaş toplumu*'na (İng. *civic society*) doğru evrilmektedir. Gerçi anayasalarda ve diğer yasal belgelerde yurttaşların özgürlüğü, eşitliğine, dil, din, etnik bölge vb. ayrımcılıklara karşı genel hükümler yer almasına karşılık hukuki ve resmî mevzuatla fiilî gerçekler çoğu zaman birbirinden çok farklıdır. Hukuki ve resmi mevzuattaki eşitlik, gerçek yaşamdaki eşitsizliği önleyememektedir.

Ülkelerin çoğunda Eski sömürgelerden çok sayıda göç alan, nüfus içinde önemli ölçüde yerli veya göçmen azınlıklar bulunan kimi Batı ülkelerinde ulusal, etnik, dilsel, bölgesel, toplumsal vb. her türlü ayrımcılığın önlenmesi hususunda kimi düzenlemeler yapılmaktadır. Modern hukuk anlayışında iş yerlerinde dil ve aksan ayrımcılığı yapılması yasa dışı olabilmektedir. Ancak çalışanın görevinin, dilin etkin bir iletişim için kullanılmasını gerektirmesi durumunda durum farklı olabilmekte, işverenin dili yazılı ve sözlü anlatıda standart ölçülerde kullanabilenleri istihdam etme imkânı sağlanmaktadır. İş yerlerinde çalışma saatlerinde, yani görev sırasında iş yerinde kullanılan dilden başka bir dilde konuşması yasaklanabilmektedir.

2. 8. Antroponim ve toponimler

Antroponimlerin (insan adları) ayırımcılığa neden olduğu, baskın toplumsal, siyasal, dini grupların düşünce, inanç ve ideolojileri ile uyuşmadığı değerlendirilen özel adlar, kimi köktenci çevrelerde bu adları taşıyanlara karşı olumsuz tutum geliştirmelerine yol açabilmektedir. Birçok ülkede etnik, dini ve dilsel azınlık mensuplarının bu nedenle çoğunluk grubunun mensupları tarafından yadırganacağı endişesiyle gerçek adlarını hukuken veya kişisel olarak çoğunluğun yadırgamayacağı, hatta bu gruba ait adlarla değiştirdiği biliniyor. Belirli bir dine ya da etnik gruba aidiyet gösteren özel adların eleman istihdamı, insan kaynakları yönetiminde önemli bir ölçüt olduğuna ilişkin pek çok somut örnek olay bulunmaktadır. Çin devletinin kısa süre önce, çocuklara Müslüman adlarınının verilmesini yasaklayan yasası antroponim üzerinden Uygur Türklerine yönelik ayrımcılığın en belirgin örneğidir. Diğer taraftan, Almanya'da yapılan bir alan araştırmasında Alman ve Türk adlarıyla yapılan iş başvurularına geri dönüşte büyük firmalarda Alman adları Türk adlarına göre % 14; elliden az işçi çalıştıran küçük firmalarda ise % 24 oranında daha yüksek olmuştur. ABD'de özel bir hava yollarında görev yapan pilotun, Müslüman vurgulu adını yolcuların muhtemel endişelerini gidermek amacıyla değiştirdiği 2007 yılında Türk basınında yer almıştır.

'Kişilik kültü'; yerleşim merkezlerinin, bölgelerin, kentlerin, dağlar, dağ zirveleri gibi coğrafi oluşumların adları, baskın ya da egemen siyasal gücün iradesiyle otantik toponimlerin yerini alabilir.

Uluslararası çevreler Tacikistan ile ilgili bilgileri genellikle Rusya ve Rusça aracılığıyla aldığı için Rusça yazılışlar farklı dillerde Latin harflerine dönüştürülmektedir. Tacikçe vd. titüler dillerdeki yazılışlar ise ikinci planda kalmaktadır. Bu da, Tacikistan dâhil, ilgili ülkeler tarafından egemenlikle ilgili bir sorun olarak değerlendirilmekte ve Rusça yer adları resmen titüler dile çevrilmektedir. Bu nedenle kimi zaman herhangi bir coğrafi adın yazılışı birkaç biçimde görülebilmektedir. Örneğin, Tacikistan'da Hatlon bölgesinin yerlerini önderlerin, önemli kişilerin ya da ideolojik olguların adları yerlerini ya bağımsızlık dönemi sonrasının önderlerine ya da inşa edilen yeni kimliklere esas olacak tarihî kişiliklere bıraktı.

Coğrafi adlar her zaman dil politikalarının önemli bir argümanı olmuştur. Bir etnik ya da ideolojik grubun siyasal egemenliği altında bulunan azınlıkların dillerine ait yer adlarının egemen grupların benimsediği adlarla değiştirilmesi

Resmî belgelerdeki, haritalardaki toponimlerin (yer adları) yazılışları da önemli bir siyasal-kültürel göstergedir. Örneğin, *Kosovo* yazılışı Sırp, *Kosova* yazılışı Arnavut tezini ifade eder. Bu küçük yazım farkı, aslında büyük bir etnik-siyasal rekabetin simgesidir.

© Nükhet Okutan

2. 9. Dil politikası ile ilgili araştırmalarda öncelikli eğilimler[14]

Dil politikaları ve dil yapılanması ile ilgili çalışmalar 1960-1970'li yıllarda ortaya çıkmış ve dil politikası modellerinin tanımından başlayarak dillerin korunması ve dil hukuku gibi küresel konulara kadar uzun bir gelişim yolu katetmiştir. Dilbilimin diğer pek çok alanından farklı olarak dil politikaları ile ilgili çalışmaların genel kuramsal esaslarını belirlemek konusunda bazı zorluklar yaşanabilmektedir. Öyle ki, dil politikaları ve dil yapılanması, toplumsal dilbilimin başka araştırma alanları ile en çok kesişen konusudur ve bu nedenle dil politikasının nesnesi olan sorunların dayanak noktalarına genel sistem çerçevesinde bakmak mümkün değildir. Thomas Ricento'ya göre 'dil, politikaları ve yapılanması alanında genel bir kuram mevcut değildir. Bu esasen, toplumda dille ilgili sorunların farklılığından ileri gelir.' (Ricento 2006: 10).

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, dil politikaları temelde dil sorunlarının çözümüne yönelik bir politikadır. Dil sorunları ise çeşitli toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıkıyor veya farklı alanlara değiniyor. Bununla ilgili birtakım kuramsal sorular da beliriyor:

- Hangi sorunlar dil sorunları olarak düşünülmelidir?
- Dil sorunlarının yaşanmadığı bir toplum var mıdır?
- Böyle bir toplumunun varlığı mümkünse, bu toplumda dil politikası yürütülüyor mu (veya yürütülmeli midir)?

Bu soruların tamamen cevaplandırılamaması dil politikasının nesnesi olacak sorunlara da farklı yaklaşımların oluşmasına neden oluyor.

Ayrıca, toplumun gelişmişlik düzeyi, demokratik ilkelerin ne ölçüde egemen olduğu ve toplumun çeşitli kesimlerinin veya sosyal ve siyasi kurumlarının herhangi bir dil politikasının yürütülmesiyle ne derece ilgilendikleri (nesnel veya öznel amaçlarla) dil politikasının kim tarafından belirlendiği ve bu süreçte kimlerin yer alacağı meselesini ortaya çıkarıyor. Yani, dil politikası konusunun (dil politikası yürütücülerinin) de çeşitliliği meselesi ortaya çıkıyor.

Dil politikasının nesnesi ve öznesi ile ilgili görüş çeşitliliği dil politikasının parametrelerinin tespit edilmesini sağlar ve bu da araştırmalarda bildirilen 'ontolojik' noktaları izlemeye izin vermez. Donna Christian 1988 yılında şunları kaydediyordu: 'Dil politikası deneyimi bu alanın sınırlarının belli

14 Bu bölüm Tuğba Poçan tarafından Azerbaycan dilinden aktarılmıştır.

© Nükhet Okutan

edilebileceği noktaya henüz ulaşmamıştır' (Caroll 2001: 10). Bugün ise; dil politikasının sadece bu noktaya yaklaştığından, biraz daha aşağıda olduğunu, hatta gittikçe ondan uzaklaştığını bile söylemek mümkündür.

Diğer yandan, araştırmacının ilgi meselesi ortaya çıkıyor. Bilindiği gibi, dil sorunu aslında doğrudan dilin kendine ait bir sorun olduğu halde dahi, toplumda mevcut olan herhangi bir boşluğu yansıtmaktadır. Araştırmacının hangi dil sorunu ile ilgilendiği çoğunlukla onun bu sorunun arkasındaki daha büyük sorunlardan doğan kaygılarından kaynaklanır. Ayrıca, araştırmacıyı daha çok çeken mesele toplumda karşılaştığı dil sorunundan başka, onun sırf bilimsel merakı veya diğer sosyal ve siyasi çıkarları ile de ilgili olabilir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, konu sadece dil politikasının değindiği sorunların çeşitliliğine ait değildir. Sorun aynı zamanda dil politikası meselesinin daha küresel (makro) alanlarla, örneğin siyaset, ekonomi, sosyoloji, eğitim, hukuk vb.) ilgili olmasına bağlıdır. Ayrıca böyle bir bağlılık hem dil politikası sorununun hem de saha aidiyyetinin belirlenmesinde zorluk çıkarmaktadır.

Dil politikası aslında toplumdilbiliminin bir alanı olarak yayılım göstermiştir. Fakat bugün araştırmaların ölçeği ve değinilen sorunların dilbilim alanının sınırlarını aşması dil politikası sorunlarını siyasetin (devlet dili meselesi, dil politikası ve güvenlik sorunları vb.), sosyolojinin (iki dillilik, milli azınlık dili, dile yaklaşım, dil davranışı vb.) hukukçuların (vatandaşların dil hakları), ekonominin (dil politikası ve ekonomik verimlilik) alan nesnesi olmasını sağlamıştır. Ekonomi alanlarının hızla gelişerek baskın bir güce dönüşmesi dil politikasına yeni modellerin getirilmesi ve dil kuruculuğunun yeni yönler alması (örneğin ekonomik anılan kalemler, etkinliğin artırılmasında, veya piyasa ekonomisinin gelişmesinde dil politikaları ve dil kuruculuğunun rolü) ile sonuçlanmıştır. Yönelimlerde bu tür kalite değişikliği dilin uygun işlevlerinin genişlemesi ile sonuçlanır. Dilin herhangi bir işlevinin genişlemesi ise dil yapılanması çalışmalarının uygun yönde doğal olarak yoğunlaşmasını sağlar. Bu ise, aynı yönlerin geniş araştırma nesnesine dönüşmesi için esastır.

Nihayet, dil politikaları ile ilgili konular son zamanlarda kendileri ayrıca araştırma nesnesi olarak, o kadar bağımsızlık kazanmıştır ve öyle çeşitli yönlerde gelişmiştir ki onlar artık bağımsız alanlara dönüşmektedir. Dil politikaları ve ikidillilik, dil hakları vb. gibi alanlar artık toplumdilbilimin bağımsız araştırma sahaları gibi ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, ünlü Amerikalı araştırmacı Joshua Fishman dillerin korunması, dil değişimleri ve önlenmesi konularını tetkik ederek bu sorunları dil politikasının kapsamında bağımsız alanlar şeklinde geliştirebilmiştir.

Dil politikası araştırmalarının kuramsal esasları çeşitliliğe dayansa da, bu araştırmaların kaynaklandığı belli eğilimleri açıkça görmek mümkündür. Bu eğilimleri aşağıdaki temel gruplarda birleştirmek mümkündür:

- Kuramsal-akademik eğilim
- Ulusalcı-yurtsever
- Toplumsal adalet eğilimi
- Pragmatik-rasyonalist eğilim

Tabii ki, tüm diğer alanlarda olduğu gibi, toplumdilbilim araştırmalarında da net eğilimler mevcut değildir ve her bir çalışmada birkaç motif kendini gösterebilir. Bununla birlikte, genel dilbilim araştırmalarından farklı olarak toplumdilbilimsel araştırmaların nesnesi yalnızca dil değil, insan ve toplum etkeni ile kökten buna bağlı olduğu için, tarafsız veya nötral toplumdilbilimsel araştırmanın varlığı neredeyse mümkün değildir. Bu nedenle de, her durumda, özellikle de, belirttiğimiz son üç eğilimi içeren araştırmalarda, bu veya diğer motifin baskın olacağı mutlaktır.

1. *Kuramsal-akademik eğilim* dil politikası sorununun toplumdilbilim alanı olarak geliştirilmesi, kuramsal esaslarının incelenmesi, nesnesinin öğrenilmesi, amaç ve görevlerinin belirlenmesine yönelmişti. Bu eğilim 1960 – 1980'li yıllarda dil politikası araştırmalarının temelini teşkil ediyordu. Kuramsal-akademik eğilimli araştırmalarda genellikle gözlem, tanım, karşılaştırma yöntemleri kullanılarak analizler yapılıyordu. Bu araştırmalar aslında dil politikası, planlama modellerinin ve süreçlerinin yakından izlenmesine yöneliyordu. David Crystal'ın 1987 yılında dil politikası araştırmalarının betimsel karakterini kaydetmesi kuramsal-akademik eğilimin 1980'lerin sonlarındaki asıl istikamet olduğunu gösteriyor (Crystal 1987: 364). Hatta tanım temelinde bilim adamları 1960'ların sonunda dil politikasının (planlanmasının) kuramsal çerçevesini de belirlemeye çalışmış, fakat bu girişim sonradan bütün bir konferansın konusunu teşkil edecek 'Diller planlanabilir mi?' sorusunu doğurmuştu (Rubin 1973: VI). Tabii ki, kuramsal-akademik eğilimin aynı yıllarda asıl istikamet olması dil politikası alanının aynı yıllarda yeni ortaya çıkıyor olmasıyla da ilgiliydi: tasvir yolu ile analiz edilen konular sonradan dilbilimciler arasında toplumsal etkinlik ve dilbilimsel etik gibi durumların oluşmasına yol açacaktı. Artık dil politikası modellerinin erken dönemlerdeki betimsel araştırmalarında bile 'dillerin yönlendirilmesi', 'dil mitleri', 'dil politikası kararlarında bireylerin rolü' vb. gibi reformist kavramlar kendine yer buluyordu.

Fakat genel olarak bu eğilim etrafında gelişen araştırmalara göre dil normlarının gelişmesine, dilin korpusuna ve dilin standartlaşmasına yönelmişti. Dil politikasının nesnesi olarak dilin yazı normları, alfabe, sözlük içeriği, daha sonraları ise işlevleri araştırma konusu olarak ortaya çıkıyor, bu alanların geliştirilmesi dil politikasının temel amacı olarak görülüyordu. Haugen bunu 'dil planlaması' 'homojen olmayan' dil topluluklarında yazılı ve sözlü konuşma için talimat olarak düzenleyici (normatif) yazım, dilbilgisi ve sözlükler hazırlanması faaliyeti, şeklinde ortaya koymuştur (Haugen 1959: 8; Cooper: 1989: 29).

Dil politikasının önüne konulan bu talep dil sorunlarının araştırılması meselesini zorunlu kıldı ve araştırmalar dilin korpusuna ait sorunların araştırılmasına, sınıflandırmasına yönelmeye başladı. Dil sorunları dil planlaması ve dil politikasının temel amacı olarak tespit edilse de, kuramsal-akademik araştırmalara göre dil korpusuna ait sorunların üzerinde yoğunlaşıyordu. Emperyalizm sonrası çağda ortaya çıkan yeni devletlerin ve de bu devletlere gelen veya bu devletlerden göç eden muhacirlerin karşılaştığı güncel dil problemleri korpus meselesini zorunlu hale getirmiştir. Bjorn Jernudd "Bugünün dil planlaması 60'lı yılların toplumdilbilimi çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelerin artmakta olan dil sorunlarının pratik ve acil çözümünün bulunmasına duyulan ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır," demektedir (Jernudd 1973: 13).

Dilbilimsel sorunların öğrenilmesi onların arkasında duran daha derin ve ekstralinguistik etkenlerin/sorunların araştırılmasına ilgiyi arttırdıkça sadece dilin korpusu değil, aynı zamanda dilin statüsü meselesi de incelenmeye başladı. Dilin / dillerin statüsünün planlanmasını inceleyen çalışmalarda da ilk dönemlerde daha çok dilsel etkenler araştırma nesnesine dönüşüyordu. Yani bu araştırmalar devlet dilinin/resmi dilin belirlenmesi ve toplumda konuşulan dillere/dil varyantlarına uygun işlevlerin 'tahkim edilmesi' meselesinin tanımı ve analizi ile sınırlıydı. Nadiren dilin/dillerin statüsü meselesi ile daha derindeki ekstralinguistik etkenler/sorunlar arasında nedensonuç ilişkisi izleniyordu (Language

Planning: Current Issues and Research 1973). Araştırmacıları ilgilendiren önemli konulardan biri dil politikaları alanında terminolojik terimlerin belirlenmesiydi. Bugün batı literatüründe 'dil planlaması' terimi daha çok kullanılır ve bu terim bazı durumlarda 'dil politikası' teriminin eşanlamlısı olarak görev yapar. Fakat hala her iki terimle ilgili düşünce ayrılıkları vardır. Bazı kaynaklarda dil planlaması dil politikasına bağlanır, bazen ise aksine dil politikası dil planlamasının nesnesi olarak görülür. Örneğin; Florian Coulmas'a göre; 'dil planlaması dil politikasının amaçlarının yaşama geçirilmesi ile ilgilenir.' (Coulmas 2005: 186). Robert L. Cooper ise; dil politikasının bazen dil planlamasının eşanlamlısı olarak düşünüldüğünü, çoğu zaman ise dil planlaması amaçlarına ait edildiğini kaydeder. Cooper'a göre; 'dil planlaması' terimi toplumdilbilim Einar Haugen tarafından getirilmiştir (Cooper 1989: 29). Daha önce ise; 'dil yapılanması', 'dilin sınıflandırılması', 'dilin gelişimi' gibi terimler kullanılıyordu. Kuramsal-akademik eğilimli araştırmalar dil politikasına önemli teoriler, bakış açıları getirdi ve dil politikaları alanında sonraki eğilimlerin oluşması için temel oldu.

Ulusalcı-yurtsever araştırmalar daha çok araştırmacının ana dilinde olan sorunları ortaya çıkarmak ve onları çözme isteğiyle ilgilidir. Bunu başka devletlerde yapılan dil politikası ya da herhangi bir devlette mevcut olan dille ilgili sorunları inceleyen araştırmacıların coğrafyası veya etnik mensubiyeti bağlamında aramak mümkündür. Bununla ilgili birtakım örnekler mevcuttur. Örneğin, Norveç'te dil politikası araştırmacısı, tanınmış Amerikalı dilbilimci Einar Ingvald Haugen (1906-1994) ABD'de Norveçli bir ailede doğdu. Hindistan'ın ulusal dil politikasının tanınmış araştırmacısı Cyatirindra Das Gupta ise aslen Hindistanlıdır. Joshua Fishman II. Dünya Savaşı döneminde Yahudilere karşı işlenen soykırım sonucunda taşıyıcılarını kaybetmiş ve bunun sonucunda neredeyse yok olma riskiyle karşı karşıya kalmış kendisinin ana dili olan Yidiş dilinin korunması için halen çalışmaktadır.

Bildiğimiz gibi, dilin korpüsünün güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi, dilin yeni statü kazanması veya yeni statüde kendi işlevini rahat yerine getirebilmesi için oldukça önemlidir. Thomas Ricento'ya göre pek çok toplumdilbilimci faaliyetleri (kendileri tarafından) devlet kuruculuğuna ve milli birliğe hizmet gibi anlaşılıyordu; hangi dilin devlet dili olarak tespit edileceği çoğu zaman hangi dilin Batının gelişmiş teknolojik ve ekonomik desteğine izin verebileceğine bağlı idi (Ricento 2006: 13). Fishman ise; 'Dilinizi Yalnız Bırakmayın: Korpüs Planlanmasında Statüyle ilgili Gizli Motifler' adlı eserinde[15] korpus planlamasının dilin statüsüne etkisinden söz ediyor. Einar Haugen ise Norveç'te dil politikası ile ilgili araştırmalarında ülkede mevcut olan dil tartışmalarını geniş biçimde analiz ederek dilin de başka toplumsal olaylar gibi yönetilebileceği ve değiştirilebileceği fikrini ileri sürüyor (Haugen 1968: 684).

Belirtmek gerekir ki, son dönemlerde ayrı ayrı devletlerde yürütülen dil politikası araştırmaları araştırmacının ulusal veya yurtseverlik anlayışı çerçevesinden çıkmıştır. Özellikle Sovyet sonrası ülkelerinde yürütülen dil politikası çeşitli ülkelerden araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Landau and Kellner Heinkele 2012; Marshall 2002 vb.).

Toplumsal adalet eğilimi dil politikası araştırmalarında ortaya çıkan en güçlü eğilimlerden biridir. Dil politikaları alanında 'sosyopolitik' eğilim 60'lı yıllarda dünyanın birçok ülkesinde dalgalanan toplumsal hareketlere zemininde ortaya çıkmıştı. Bu dönemlerin yeni dünya düzeni milli azınlıkların dilsel ayrımcılığı ve dil hakları meselesini hayli güncelleştirdi ve bu meseleye sadece dilcilerin değil, aynı zamanda politikacıların, sosyologların, hukukçuların ilgisini de çekmeyi başardı. İnsan haklarının savunulması, kadın haklarını, din, inanç, düşünce özgürlüğü bu dönemde en güncel sorunlardandı. Bu düşüncelerin etkisi altında dil politikasının yeni sorunları meydana çıktı. Dil sorunları toplumsal adaletsizlik sorunları ile ilişkilendiriliyordu. Dilbilimciler kendi araştırmalarında toplumsal eşitsizliğin tezahürü olan dil eşitsizliğinin giderilmesi, ulusal azınlıkların dil haklarının korunması, iki dilli eğitim, baskın dillerin hakim konumuna son verilmesine yönelik dil politikası önerileri ve dil planlaması modelleri ileri sürüyorlardı. Toplumsal adalet eğilimli araştırmaların çoğu dil politikasını dil grupları arasında kaynakların, gücün ve yetkinin adaletsiz dağılımını yasalaştıran bir mekanizma olarak değerlendirmekteydiler (SkutnabbKangas 2006: 273-291).

Toplumsal adalet eğilimli araştırmacılar özel olarak ABD'de yetişiyordu. ABD'de geçen yüzyılın 60'lı yıllarında ortaya çıkan Amerikan Vatandaş Hakları Hareketi toplumda kök salmış adaletsizliğe, ırk ve cinsel ayrımcılığa, vatandaşların oy haklarının ihlaline, mültecilere ayrımcılık yapılmasına ve son olarak da ABD'nin Vietnam'a karşı tecavüzüne yönelikti.

15 Do Not Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy. Lawrence Erlbaum Associates, 2006.

© Nükhet Okutan

Bunların arkasında Amerikalı dilbilimciler görüşlerini insan haklarının bir parçası olan dil haklarının korunmasına yöneltmişlerdi. Yerli Amerika halklarının dillerinin korunması için modeller öneriliyor, konuşulmayan veya az konuşulan dilin yok olması meselesini güncelleştiriyorlardı. Bildiğimiz gibi, dilin yaşaması için aktif iletişim şarttır. Buna göre de, bazı araştırmacılar dilin korunması için doğal ortamın oluşturulması fikrini ileri sürüyorlardı. Bu ise dilin taşıyıcılarının 'kompakt' yaşamaları koşullarında mümkündür. David Crystal'a göre;

> 'Hükümetler bazen sorunun kısa sürede çözümünü tercih ederler. O zaman doğrudan yüzeysel sorunların çözümü için tedbirler alınır yani dikkat, dilin en çok tehlikede olan bir görünümüne odaklanır. Maalesef, bu tür önlemlerin verimliliği onların etrafında koparılan siyasi gürültünün ölçeği ile ters orantılıdır. Dilin korunması için düşünülmüş, uzun süreli planlama çalışmalarının yerini hiçbir şey veremez. Bu planlamada merkezi nokta dilin kültürel ortamı için koşulların yaratılmasıdır.' (Crystal 2000: 125).

Ayrıca, ABD'ye göç eden halkların dil ayrımcılığı meselesi müzakere ediliyordu. Araştırmacılar, önde gelen devletlerin tekdilliliğine karşı çıkıyor, dil çoğulculuğu düşüncelerini ileri sürüyor, göçmenlerin kendi ana dillerinde eğitim alma haklarını ve göçmenlerin taşıdıkları dillerin yok olmaktan korunmasının önemine dikkat çekiyorlardı.

J. Fishman ABD'ye göç etmiş yabancıların kuşaklar değiştikçe 'Amerikalılaşmalarını' entegre değil, 'zorla asimilasyon' olarak değerlendirdi ve dillerin yok olmasının tahmini ve bunun önlenmesi için sekiz kademeli skala yöntemini önerdi.

Amerika Vatandaş Hakları Hareketi'nin arkasından Avrupa'da da geniş çaplı olaylar baş gösterdi. Önce Doğu Avrupa'da, sonra ise Sovyetler Birliği'nde eski sistemler dağıldı ve yeni sosyalsiyasi düzen biçimlendi. Büyük imparatorlukların dahilinde önceleri ulusal kimlik düşüncelerinden uzak olan küçük halklar ve etnik gruplar yeni oluşmuş devletlerin dahilinde artık etnik köken, milli kimlik, milli dil, toprak vb. hakkında düşünmeye başladılar. Kendisini demokratik ilan eden devletlerin egemenliği altındaki etnik azınlıkların talep ettikleri haklardan biri de dil hakları idi. Tabii ki, yeni kurulmuş ve henüz yeterince güçlenmemiş, bazı durumlarda ise iç çekişmeler yaşayan genç devletlerde bunu talep etmek daha kolaydı. Diğer yandan ise, dünyaya paralel olarak gelişen süreçler bu halkları ve etnik grupları harekete sevk ediyordu. Geçmişte baskın olmayan konumdaki halkların dil ve kültürlerine ilgi duyulması bu hareketin güçlenmesine dolaylı biçimde etki ediyordu. Soğuk savaş dönemi sona erdikten sonra Orta ve Doğu Avrupa'da ulusal azınlıkların hakları, bu çerçevede dil hakları öğrenilmeye başladı.

© Nükhet Okutan

Ayrıca, Afrika'da ve Asya'da sömürgelerin dağılması ve yeni devletlerin kurulması birtakım etnik grupların milli kimlik sürecini hızlandırdı. Bu süreci azınlık haklarını savunan kuruluşlar, siyasetçiler, akademisyenler vb. destekliyordu. Dil politikası ile uğraşan bilim adamları ise bu dillerin statüsünün genişletilmesine, onların geliştirilmesine, bu gelişmeyi destekleyecek altyapının oluşturulmasına, bu diller için yazı sisteminin oluşturulmasına ve bu dillerde eğitimin temelinin konulmasına çağırıyorlardı.

Araştırmacılar Robert Phillipson'ın 'dilsel emperyalizm' olarak adlandırdığı egemen dillerin baskın rolünün güçlendirilmesi fikrine karşı çıkarak, baskın olmayan dillerin baskı altına alınmasının etik değerlerle uyuşmadığını düşünüyorlardı. Robert Phillipson dil emperyalizminin önceki ve modern imparatorlukların (özellikle, ABD, İngiltere ve Fransa'nın) eski sömürgelerde ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel ve eğitim alanında baskın olmak ve sömürmek için kullanıldığını ve bunun yerel dillere ölüm darbesi vurduğunu kaydediyordu (Phillipson 2006: 346-361). Phillipson'ın bu düşüncesi araştırmalarda çok tartışmalı konuların ortaya çıkmasına ve bazen onlarda aşırı eğilimlerin yer almasına sebep oldu. Mesela, gelişmekte olan devletlerde 'büyük' dillerin öğretiminin etik olup olmaması veya gelişmekte olan ülkelerde 'büyük' dillerin yayılmasının önlenmesi gibi problemler müzakere edilmeye başlandı (Ricento 2006: 16). Dil emperyalizmi eğilimlerine karşı sert tutum sergileyen araştırmacılardan biri, Tove SkutnabbKangas, toplumdilbilim 'dillerin yok edilmesi' ve 'dil soykırımı' gibi kavramlar getirdi. (SkutnabbKangas 2006: 273-291). Dilbilimcinin incelediği dil grubunun dil haklarını savunmasını şart olarak ileri süren 'dil etiği' kavramı gündeme getirildi (Trudgill: 2002).

Dilsel emperyalizme karşı dilsel çoğulculuk düşünceleri gitgide güçleniyordu. Joshua Fishman'ın çoğulcu düşünceleri etrafındaki birçok dilbilimciyi birleştiriyordu. Fishman, dünyanın geleceğini sadece bir dile (İngilizce, Almanca veya Rusça) bağlamayı aslında insan beyninin evrim sürecine yönelik girişimler olarak değerlendiriyordu (Adams and Brink 1991: 9).

Son yıllardaki araştırmalarda İngiliz dilinin diğer diller üzerindeki hegemonyasına daha realist ve daha yumuşak pozisyonlardan yaklaşıldığını da görüyoruz. 2013 yılının Temmuz ayında İzlanda'nın Reykjavik kentinde yapılan 'Yükseköğretimde Diller ve Uluslararasılaşma: İdeolojiler, Uygulamalar, Seçenekler (İng. *Languages and Internationalization in Higher Education*: *Ideologies*, *Practices*, *Alternatives*)' adlı sempozyumda birçok araştırmacı İngiliz dilinin gerçek konumunu kabul eden ancak onun başka dillerin varlığını tehlike altına almasını makbul görmeyen düşünceler öne sürmüşlerdir.

Bazı bilim adamları İngilizce ile mücadele etmenin önemsiz olduğunu vurgulayarak onun yerli dilleri yok etmesine (İng. *replacement*) izin vermeden yerli dil repertuarına eklenmesini (İng. addition) sağlayan politikanın uygulanmasını ileri sürmüşlerdir. Bununla ilgili, yerli dillerden belirli alanlarda, özellikle de bilim ve eğitim alanında yararlanılma imkanlarının geliştirilmesi düşüncesi de

son zamanlarda dilbilimciler tarafından desteklenmekteydi (Hamel 2006). Bununla birlikte, dillerin korunması ve dil çeşitliliği, dil ve kimlik, insanların dil hakları gibi toplumsal konular bugün de dil politikası araştırmalarının öncelikli yönleri olarak kalmaktadır.[16]

Pragmatik-rasyonalist eğilim, toplumsal adalet eğiliminden farklı olarak, daha çok toplumun dil politikasından pratik şekilde yararlanılmasına öncelik veriyor. Burada iki temel yönü vurgulamak gerekir: Tekdilli (İng. Monolingustik) toplum düşünceleri çerçevesinde biçimlenen yönelim ve toplumsal ve ekonomik refah fikri etrafında biçimlenen yönelim.

*Tekdilli (*İng. *Monolingustik) toplum düşünceleri çerçevesinde biçimlenen yönelim*

Bu yön esasen emperyalizm döneminin oluşturduğu dil davranışı ve dillerle ilişki modellerinin ifadesidir. İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Portekizce vs. Avrupa dillerinin bugünkü kudreti tarihsel olarak bu dillerin koloni olarak istila edilmiş geniş alanlarda sınırsız biçimde kullanılmasına verilen resmi veya gayriresmi hükmün doğrudan sonucudur. Bugün dilbilimciler ve dil siyasetçileri arasında bu eğilimi saklı tutmak, küçük veya dili o kadar da geniş çapta yayılmamış halkların kendi dillerini kültürel zenginlik gibi koruma teşebbüslerine küçümsyerek bakmak eğilimleri halen mevcuttur.

'Pragmatikrasyonalist eğilim'in temsilcilerinden biri İsviçreli bilgin François Grin'dir. Dil politikaları ve dil yapılanması meselelerine sadece ekonomik açıdan yaklaşan Grin'in uzmanlığı ekonomidir, fakat İsviçre'de ve Avrupa Birliği'nde dil durumunu ve bunun ekonomik sonuçlarını geniş biçimde tahlil eden yazıların yazarıdır. Grin dillerin korunması, dil çeşitliliği ve dillerin öğrenilmesi konularının daha küresel bağlamlarda, örneğin, dünyada yaşanan jeopolitik değişimler, göç, ulusüstü kurumların oluşturulması (Örneğin, Avrupa Birliği), üretimde uluslararası ticaretin payının artması vb. gibi hususların ışığında çözülmesi gerektiğini ileri sürüyor. Ona göre; ikinci meseleler birinci konulardan daha önemlidir ve dillerin korunması için mücadeleye sarf edilen kaynaklar daha verimli kullanılabilir. Örneğin, Grin, Avrupa Birliğinde Esperantonun kullanımının çok önemli ölçüde tasarruf sağlayacağını düşünüyordu (Grin 2003: 32). Grin, 2005 yılında yazdığı 'Foreign language teaching as public policy (Devlet Politikası Olarak Yabancı Dil Öğretimi)' adlı eserinde ('Grin Report') yabancı dillerin kurulmasının iktisadi masraflar ve maksada uygunluk bakımından tahlil eder. Dile 'toplumsal zenginlik' olarak bakan Grin, meseleye o kadar pratik yaklaşır ki, dilin konumunun 'toplumsal adalet' ve ulusalcı yurtsever' eğilimleriyle tam çeliştiğini görüyoruz: 'dil manevi zenginliktir (ve onu korumak gerekir) 'kavramı geçerli değildir. Eğer bir şey gerçekten servetse, toplumsal etkenler bunu genellikle bilir ve onlara bunu hatırlatmaya gerek yoktur.' (Grin 2003: 55).

Toplumsal ve ekonomik refah fikri etrafında biçimlenen yönelim

Bu yön dil politikasının ülkenin ekonomik gelişmesine, insanların somut bir dil grubu veya etnik birliğin temsilcileri olarak değil, daha geniş anlamda yaşadıkları toplumun üyeleri olarak dil politikasından yararlanabilmesi fikrini ileri sürer. Bu araştırmalar daha çok ayrı ayrı kurumlar tarafından yürütülen dil politikaları, dil politikasının ülkenin uluslararası pazarlara girişi için yönlendirilmesi, ülkeye yatırımların çekilmesi amacıyla dil politikaları vb. konular gündeme alınır.

Dil politikasında pragmatik noktaların vurgulanması gelişmekte olan ülkelerin istikrarlı gelişmesinde önemli rol oynayabilir. Milli değerlerin kurban verilmemesi ve etnik özelliklerin asimile edilmemesi aynı şekilde, dilin özel niteliklerinin korunması koşulu ile, dil politikasında aslında bu tür pragmatik noktaların bulunması ülkelerin yararınadır. Burada konu temelde dil politikasında önemli görünümlerden biri olan altyapı planlamasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren ulusüstü şirketler çoğu zaman o ülkenin kültürü, dili vb. ile tanışma meselelerini kendi stratejik planlarına dahil ederler. Toplumsal interaktiflik; yerli halkın diline ve kültürüne saygı, kültürlerarası yeterlilik şirketlerin işlerini ilerletmeleri için gerekli koşullardan biridir.

Kaplan, yerel dillerin benimsenmesinin Britanyalı iş adamları için de dış pazarlarda rekabet etmek, yeni ürünleri ortaya çıkarmak ve yerel temsilcilerle iletişim kurmak açısından zorunluluğunu belirtiyor (Kaplan and Baldauf 1997: 165). Tabii ki, bu tür etkenler ülkeleri dil politikası konusunda pragmatik ve esnek olmaya sevk ediyor.

16 http://library. hartford. edu/symposium/default. aspx

Diğer taraftan, "hükümetler nadiren 'altruizm' (İng. *Altruism*) pozisyonunda hareket ediyorlar. . . Hükümetlerin politikaları nadiren sadece toplumsal adalet ilkelerine dayanır. Aksine, hükümetler daha çok ekonomik zorunluluk açısından faaliyet göstermeyi tercih ederler" (Kaplan and Baldauf 1997: 180). Bunun için de, toplumsal ekonomik refahı temel alan araştırmacılar dil politikasının sadece dilbilimsel ve toplumsal adalet yönlerinin değil, siyasi ve ekonomik yönlerinin de dikkate alınmasını önemli kabul ederler.

Kaplan, ulusal azınlıkların dil haklarına saygıyla bakmış, bu dillerin merkezi hükümet tarafından finanse edilmesi meselesine pratik açıdan yaklaşmıştır. 'Samoan dilinin (veya herhangi bir ulusal azınlık dilinin) korunması "Samoan halkının kendi sorumluluğudur ve hükümetin (vergi) ödenek hesabına ek mali yük getirmemelidir" (Kaplan and Baldauf 1997: 184).

Pragmatikrasyonalist eğilimli çalışmalarda dikkati çeken yönlerden biri de postmodernist yöndür. Postmodernizme göre; aslında gerçek mevcut olan dil değil, insan gruplarının sürekli biçimde gelecek kuşaklara aktardığı konuşma modelleridir.

> 'Dil politikasına postmodern yaklaşım' dil varlığı 'ile ilgili mitlerin geçersizliğini kanıtlamaktadır. Bunun için de, dile antifundamentalist yaklaşım ileri sürerek, dilin önceden mevcut olan etnik, coğrafi vb. özelliklerle ilgili olan bir sistem değil, toplumsal etkileşiminin esnek ve sürekli değişen bir ürünü olduğunu söyleyebiliriz... Dillerin varlığı ve ontolojisi sorgulandığı halde, onların planlanmasından söz etmek mümkün değildir. Eğer dillere ontoloji statüsü tanıyamıyorsak, o zaman dil politikasının konusu nedir?' (Pennycook 2006: 60-76).

Postmodernistlere göre, dilin planlanması mümkün değildir, dil politikasının merkezinde ise iletişim, söylem, bağlam ve yerel konuşma sorunları bulunmalıdır. Son dönem araştırmacıları küresel ortamda dillerin gelişimi, dillerin daha verimli istifade edilmesi, az ayrıcalıklı grupların dil istifadesinin pratik açıdan optimizasyonu, dil ve eğitim, dil eğitimi vb. gibi pratik meseleleri de gündeme getirmektedirler.[17]

Son dönemlerde dil politikası artık disiplinlerarası bir alan olarak gelişiyor. Dil politikası toplumsal dilbilimin hukukla, siyasetle, sosyoloji ile kesiştiği alanların sorunlarını öğrenmeye başlamıştır. Bu tabii ki, dil politikaları araştırmacıları arasında yeni eğilimlerin ortaya çıkması için zemin yaratacaktır. Bu makalede dil politikası araştırmalarının genel yönlerini yansıtmaya çalıştık. Fakat küçük bir makalede dil politikası araştırmalarının gösterilen eğilimler kapsamında geniş analizini vermek mümkün olmadığı için, her bir yönde sadece birkaç örneği okuyucuların dikkatine sunduk. Belirttiğimiz eğilimleri daha ayrıntılı örnekler temelinde ilgili diğer araştırmalarımızda yer almaktadır.

2. 9. Dil değinimi ve iki/çok dillilik

Tarihin en eski dönemlerinden bu yana, yeryüzündeki bütün dil toplulukları, diğer dil topluluklarıyla az ya da çok, ama mutlaka temasta bulunmuşlardır. Dillerin birbirleriyle teması, dillerde veya dillerden birinde, farklı dilbilimsel düzeylerde daha önceden bulunmayan değişiklikler, yenilikler ortaya çıkarır. Temas sonucunda dillerin birbirlerini etkilemesi istisnai durum değil, bir normdur (Thomason 2004: 10). Diller, konuşurlarının çeşitli nedenlerle ilişkide bulunmaları sonucunda, birbirlerini etkiler. Herhangi bir dilin/değişkenin başka dillerden/değişkelerden bütünüyle izole olduğuna ilişkin bir kanıt yoktur (Thomason 2004).

'Dil değinimi' (dil teması), aynı zamanda 'iki dillilik' veya 'çok dillilik' hadiseleriyle de doğrudan ilişkili olduğu için, bu kavramlarla aynı çerçevede ele alınması gerekir. Dil değinimi (*language contact*) terimini ilk kullanan Weinreich (1953), 'iki dilin eşzamanlı mevcudiyetinin bireyin dil davranışını etkilediği her türlü durum' olarak tanımlayarak konunun sadece bireysel boyutunu göz önünde bulundurur. Bu bağlamda dil değinimi, genellikle *iki dilli* olarak adlandırılan birden çok dile hâkim olan bireyin ruh-dilsel (*psycholinguistic*) durumunu niteler. Bireysel açıdan iki dillilik 'bireyin iki veya daha çok dili akıcı bir biçimde konuşabilme yetisini' ifade eder. Bu durumun bireyin dilsel davranışları üzerindeki etkileri, 'birey düzeyinde dil değinimi' olarak ele alınır. Bu konuyla daha çok *psikolengüistik* alanı ilgilenir (Garrett 2005).

17 Humphrey Tonkin, Timothy G. Reagan, Language in the Twenty-first Century, John Benjamins Publishing, 2003.

© Nükhet Okutan

Oysa dil değinimi toplumsal düzeyde de kendini gösteren çok önemli bir toplum-dilsel hadisedir. Daha çok toplumdilbilimin ilgi alanına giren toplumsal açıdan dil değinimi, 'iki veya daha çok dilin, aynı coğrafyada, aynı toplumda birlikte var olma durumu' olarak tanımlanabilir. Toplumsal/kitlesel iki dillilik birkaç bireyin değil, bütün bir toplumun veya toplumun önemli bir bölümünün, bu toplumda birlikte var olan dillerin her birini öğrenmek ve kullanmak durumunda kalmasıdır. Dillerden herhangi biri sadece okullarda öğrenilip, yetişkinlerin normal yaşamında, çocukların okul dışındaki etkinliklerinde ve gerektirdiği dil kullanımlarında bir rol oynamıyorsa, burada 'toplumsal iki dillilik' söz konusu değildir (Marcellesi 1981: 5). Örneğin, Türkiye'de iki dilli okulların (Fransızca, İngilizce) bulunması toplumsal iki dilliliği beraberinde getirmez. Toplumsal çok dillilik durumunun söz konusu olabilmesi için, herhangi bir nedenle aynı topraklarda yaşamak durumunda olan, dilleri birbirinden farklı en az iki ayrı topluluğun bulunması gerekir. Çok dilliliğin ortaya çıkma nedenleri çok farklı olabilir (sömürge, göç, çok ulusluluk vb.) Bu şekilde meydana gelen 'toplumsal çok dillilik', hem oluşum hem de dillerin ilişki tarzı bakımından farklı kategorilerde değerlendirilmektedir (Calvet 1998: 42-43).

Oluşum bakımından çok dilliliğin farklı modelleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, aynı toplumun iki ayrı bölümünün farklı dilleri konuştuğu durumdur. Her nekadar aynı sahada yaşasalar da iki tek dilli topluluğun her biri kendi dilini konuşur ama diğer dili konuşmaz. Bir diğer model, toplumun bir bölümünün sadece dillerden birini, diğer bölümün ise her iki dili konuştuğu çok dillilik modelidir. Ayrıca toplumun tamamının mevcut dillerin hepsini konuştuğu durumlar da olabilir. Toplumun tümünün dillerden birini, geri kalan bir kesimin ise ayrıca bir başka dil konuştuğu durumlar ise farklı bir kategori oluşturur.

Dünyada çok dillilik çok yaygın bir durum olduğundan, bunun düzenlenmesi, planlanması da çok farklı biçimlerde yapılmaktadır. Bu açıdan çok dillilik modellerini ilk aşamada, 'dengeli' ve 'dengesiz' olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirmek gerekir. Dengeli veya sürdürümlü çok dillilik durumunda, eşit konumu, eşit statüsü, eşit işlevleri dolayısıyla eşit sosyo-ekonomik getirileri bulunan dillerin her biri hiçbir sınır gözetmeksizin kullanılabilir. Bu tür çok dillilik durumlarında, resmi olarak tanınmanın gereği olan yasal düzenleme ve uygulamalar söz konusudur. Sürdürümlü çok dillilik, bireysel, bölgesel ve ulusal olmak üzere üç ayrı temelde düzenlenmektedir. Kanada örneğinde olduğu gibi, bireysel temelde çok dillilik durumunda, ülkenin resmi dili olarak tanınan birden çok dil ulusal sınırların tamamında geçerlidir. Birey bu dillerden seçtiği herhangi birini veya isterse hepsini konuşmakta özgürdür. Devlet, bireyin seçtiği bu dilde ona hizmet vermekle yükümlüdür. Bölgesel temelde çok dillilikte ise, her bölge için ayrı bir resmi dil vardır. Bölgenin resmi dilini kullanmakla yükümlü olan birey ve toplum ülkenin diğer bölgelerinin resmi dillerini bilmek ve konuşmak zorunda değildir. En yaygın düzenleme olan bu modele en iyi örnek İsviçre'dir**.** Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanş İsviçrenin ulusal dilleridir,

© Nükhet Okutan

bunlardan ilk üçü İsviçre konfederasyonu Federal Yönetim birimlerinde eşit statüde resmi dillerdir**.** Ancak, İsviçre'de bu farklılıkların ortaya çıkardığı karmaşa nedeniyle ülke çapında İngilizce gibi tek bir genel geçer dilin resmi dil olması yönünde arayışlar da vardır. Eski Sovyet cumhuriyetlerinin bazılarında uygulanmış olan ulusal temelde çok dillilik durumunda ise, bireysel sistemde olduğu gibi, ulusal sınırlar içinde konuşulan bütün diller resmi dil olarak tanınmıştır; ancak burada, toplumun tamamı bu dilleri konuşmakla yükümlüdür. Yani birey seçtiği dili değil, resmi dillerin tamamını bilmek durumundadır.

Geçici çok dillilik olarak da nitelenen dengesiz durumlarda, çok dillilik resmen tanınmamakta ve toplum genellikle tek dilli olarak tanımlanmakta veya öyle olması istenmekte ve hedeflenmektedir. Dolayısıyla yönetim, ana dilleri ne olursa olsun toplumun tamamına tek bir dil dayatmaktadır. Birey gibi toplum da bu dili kullanmakla yükümlüdür. Dayatılan bu dil, duruma göre farklı olabilmektedir. Söz konusu dil ülkede konuşulan dillerden herhangi biri olabilir. Bu durumda, dayatılan dil, resmi dil veya milli dil olarak tanımlanmaktadır. Yerel dil veya lehçe olarak adlandırılan diğer dillerin ise, resmi bir statüsü ve işlevi bulunmamaktadır. Diğer taraftan dayatılan dil, ülkede konuşulan dillerden farklı bir dil, yani yabancı bir dil de olabilir. Daha çok eski sömürge ülkelerinde görülen bu modelde dayatılan dil, genellikle İngilizce, Fransızca gibi 'önemli' dillerdir. Dayatılan dil hangisi olursa olsun, burada asıl amaçlanan, toplumu çok dillilikten 'kurtarmak' ve tek dilli bir hale dönüştürmektir. Diğer bir ifadeyle, bu durumdaki çok dillilik 'geçicidir'. Bu tür durumları, aslında iki dillilik olarak tanımlamak doğru değildir. Zira iki dillilikten söz edebilmek için aynı statüdeki dillerin her türlü koşullarda ve her türlü alanda, hiç bir sınır ve kısıtlama olmaksızın kullanılabilmesi gerekmektedir. Oysa bu durumda, dillerin statüleri ve işlevleri farklıdır ve yerel diller her türlü alanda kullanılamamaktadır. Dolayısıyla, adil bir ilişki söz konusu değildir.

Dengesiz çok dilliliğin iki ayrı kategoride ele alınması gerektiği birçok dilbilimci tarafından savunulmaktadır (Boyer 1996: 93). Gerçekten bazı durumlarda, çok dilliliği oluşturan dillerin 'üst dil' ve 'alt dil' olarak sınıflandırılmasından ibaret olan dengesiz çok dillilik toplum tarafından benimsenip özümsenir. Toplum, dilsel tutum ve davranışlarını bu gerçekliğe göre düzenler. Sosyal ve kültürel değeri daha düşük olan alanlarda (günlük konuşma, ev içi, aile içi iletişim vb.) alt dili, sosyal ve kültürel değerleri daha yüksek olan alanlarda ve işlevlerde ise (resmi ve kamusal alanlar, yazı ve edebi alanlar) üst dil kullanılır. Böylece, iki ayrı ulamdaki bu diller, dil pazarını ve buradaki işlevleri dengesiz bir şekilde paylaşırlar. 'İşlev bölüşümü/paylaşımı' da denilen bu tür dil durumları 'diglosia' terimiyle tanımlanır. Bu terimin Türkçesi için, Ahmet Kocaman 'iki değişkelilik' terimini önermiştir. Yunaca'nın iki ayrı değişkesinin (lehçesinin) farklı işlevlerde kullanıldığı dil durumunu nitelemek için ilk defa Ferguson (1959: 325-340) tarafından kullanılan *diglosia* terimi, daha sonra iki ayrı dilin farklı işlevlerde kullanıldığı durumlar için de kullanılmıştır (Fishman 1968: 1970). Ferguson başta olmak üzere, özellikle

Amerika kıtasındaki dilciler, yukarıda bahsedilen dengesiz dil ilişkisi durumlarının, toplumsal uzlaşı söz konusu olduğu için, uzun süreli bir durağanlık sergileyeceğini ileri sürerler. Ancak, özellikle Avrupalı bazı dilciler, dengesiz dil ilişkisi durumlarının durağan olamayacağını; dengesiz ve adil olmayan bir ilişkinin mutlaka bir çatışmayı beraberinde getireceğini iddia ederler (Cichon & Kremnitz 1996: 120).

Biri politik olarak 'egemen' (resmi ve kamusal kullanım), diğeri politik olarak 'bastırılmış' olan birbirinden farklı iki dil karşıkarşıya gelince dil çatışması söz konusudur. Egemenliğin, 'açıkça baskıcı' biçimlerinden […], politik açıdan 'hoşgörülü' olmakla birlikte baskıcı gücünü daha çok ideolojiden edinen biçimlerine kadar uzanan farklı yapıları vardır. […] Bir dil çatışması ortaya çıktığı toplumun sosyal, politik ve kültürel şartlarına göre 'yumuşak' olabileceği gibi 'keskin' de olabilir.

Dolayısıyla, bu tür dil durumlarının 'dil ilişkisi' yerine 'dil çatışması' terimiyle nitelenmesinin gerçeğe daha uygun olduğu ileri sürülür (Boyer 1996: 93; Kremnitz 1981: 70).

2. 10. Dil değiştirimi (İng. language shift) ve dil 'köhneleşmesi' (İng. language obsolescence)

Dil değiniminin toplumsal ve dilsel yapı üzerinde dillerin ilişki biçimine göre farklılaşan birçok sonucu vardır. Bu sonuçları, dillerin yapısında olduğu gibi, statüleri düzleminde de gözlemlemek mümkündür. Bunların en önemlileri iki dillilik, kopyalama ve dilsel değişimdir. Dil değiniminin en ileri aşaması, farklı genetik ve tipolojik özelliklere sahip dillerin etkileşimleri sonucu ortaya çıkan karma dillerdir (Thomason 2004: 99). Bu kitabın konusu olan 'tehlikedeki diller' açısından önem arz eden en somut sonuçları ise işlevsizleşme ve azınlıklaşma olmak üzere iki farklı boyutu olan 'dil değiştirimi' (language shift) ve 'dil ölümü'dür'.

Sürekli yaşanan yoğun bir iki dillilikten sonra etnolinguistik grubun üyeleri baskın olan dile doğru bir dil değiştirmeye maruz kalırlar. Bu durum dillerin yok olma tehlikesi taşıdığı bölgelerde bir anlamda kaçınılmazdır. Dil değiştirme, farklı tiplerde gerçekleşebildiği gibi, genellikle üç nesilde gerçekleşir: Birinci nesil ya bir dilli veya baskın ana dil konuşurudur. İkinci nesil değişik derecelerde iki dillidir (L1/L2). Üçüncü nesil baskın veya tek dillidir (L2) (Blanc 2001). Dil değiştirmenin iki alt tipi vardır: Birincisi dil değiştirme bir güçle/baskıyla gerçekleşir. Tarih boyunca baskın gruplar güç kullanarak toplulukları parçalamışlar ve dillerini değiştirmişlerdir. Dil değiştirmenin ikinci şekli ise gönüllü dil değiştirmedir. Bu durumda topluluktaki kişiler kendi dillerini bırakıp baskın dili gönüllü olarak tercih ederler (Nettle & Romaine 2000: 90). 8,5-10 milyon konuşuru olduğu düşünülen *Keçuva* (*Quechua*) dili çeşitli nedenlerle çocuklara ana dili olarak aktarılamadığı için İspanyolcayla değiştirilmektedir (Crevels 2007: 162).

3. Tehlikedeki diller

Geçmişten günümüze diller daima birbirleriyle etkileşim içinde olmuşlardır. Bu ilişki sonucunda da dillerde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Thomason'a göre (2001: 70) dil ilişkileriyle oluşabilecek seviyeler şöyledir: Etkinin derecesi dilden dile değişir. Diller *sıradan bir etki* (İng. *causal contact*) ile karşılaşıp sadece söz varlıkları değişebilir veya bir derece daha ileri geçip *daha yoğun bir etki* (İng. *slightly more insense contact*) derecesine ulaşarak görevli kelimeleri de kopyalayabilir. Eğer ilişki derecesi daha sürekliyse *daha yoğun bir etki* (İng. *more intense contact*) gerçekleşir. Bu aşamada yapısal kopyalamalar artar, her dilde olan temel sözcükler yanında daha çok görevli kelime dile girer ve iki dillilik artar. İlişki derecesinin daha da artması *yoğun etkiyi* (İng. *intensive contact*) oluşturur. Bu aşamada yoğun bir iki dillilik göze çarpar. Dilin her seviyesinde diğer dilin etkisi hissedilir. Ana dilin yapısında, baskın dilin yapısal özellikleri (sözcük sırasının değişmesi, yeni sesbirimlerin alınması vb.) de görülür.

Yukarıda verilen aşamalar daha çok biçimsel özellik ve dil etkileşimleri dikkate alınarak yapılmıştır. Bu etkileşimler toplumdilbilimsel terimlerle söylendiğinde bir dilin diğer bir dile yoğun etkisi şöyle açıklanabilir: Birinci aşamada baskın dilin yoğun bir etkisi hissedilir ve bu yoğun etki sonucunda baskın dili konuşma artar. Genç nesil baskın dili öğrenir ve böylece iki dillilik gelişir ve bu ikinci aşamayı oluşturur. Fakat bu iki dillilik eşit düzeyde olmayan bir iki dilliliktir. Genellikle sosyal statüsü veya geniş ulusal, uluslararası kullanımı olan dil diğerine karşı büyük bir baskı oluşturur. Yerel dil bu duruma karşı koyacak güçte değildir. Genç nesil ile ana dili konuşan yaşlı nesil arasında iletişim sorunu giderek artar, zorlaşır. Bunun sonucu olarak da genç nesil, anne babalarının kullandığı dili terk eder (Hagège 2009: 80), dillerin baskın dillerle ilişkiye girerek oluşturduğu durumlar için bk. Hagège (2009: 81-105). Son

aşama genç neslin yeni dilde oldukça yeterli olmasını ifade eder. Bu aşamada kendi dillerini ihtiyaçları için kullanmaktan kaçınırlar. Ana dil sadece anne babanın evde kullandığı dil konumuna dönüşür. Bu aşamada birkaç nesil sonra dilin yok olacağını söylemek yanlış olmaz (Crystal 2000: 68).

Yukarıda verilen (Thomason ve Hagège) etkilenme derecelerine bakıldığında üçüncü ve dördüncü derece bir dilin tehlike sınırlarına girdiğini gösterir. Yani, bir dilin konuşulmama riski taşıması onu yok olma tehlikesindeki dil sınıfına sokar. Grenoble & Whaley (2001) tehlikede olma durumunu birbirine bağlı faktörlerle iki biçimde gerçekleştiğini söyler. Birinci tipteki tehlikedeki dilde, çocukların ana dillerini öğrenmesinde bir iki nesilden beri ölçülebilir bir düşme vardır. Bu düşüş kuşaklararası dil aktarımının bir noktada durduğunu gösterir. Artık bu aşamada dilin ölmek üzere olduğu, yaşama şansının hiç olmadığı düşünülür. İkinci tipteki tehlikedeki diller ise ana dil konuşurları zaten çok azdır. Her ne kadar kuşaklar arası dil aktarımı gerçekleşse de sınırlı konuşur sayısı dilin yok olmasını engelleyemeyecektir. Bu durumun örnekleri için bk. Grenoble & Whaley (2001: 465).

Dünden bugüne doğru bakıldığında her zaman çeşitli nedenlerle bazı diller yok olmuştur. Anadolu'da kurulan medeniyetlerin dilleri (Hitit, Sümer dili vb.) yüzyıllar önce ölmüştür. Fakat günümüz dünyasında başta iletişimin son derece gelişmiş olması bazı dillerin geleceğini zora sokmaktadır. Dillerin yok olmasını hızlandıran tek etken iletişimin gelişmiş olması değildir. Deprem, kuraklık, sel gibi doğal afetler; hastalıklar/salgın hastalıklar, savaş, soykırım; kültürel, ekonomik, politik baskı vb. özellikle az konuşuru olan dillerin durumunu her geçen gün zorlaştırmakta, hatta bazılarının yok olmasına neden olmaktadır. Örneğin, 1803'te İngilizlerin Avustralya'nın Tazmanya bölgesine gelmesiyle Tazmanyalılar İngilizlerin yerleşim planlarına engel oluşturdukları için yurtlarından sürülmüşler ve görüldükleri yerlerde öldürülmeleri emredilmiştir. 1830'larda sadece 200 Tazmanyalı hayatta kalabilmiş, bunlar da kamplarda yaşamlarını yitirmişlerdir (Trask & Millar 2007: 425). Konuyla ilgili diğer bir örnek de Endonezya'dan verilebilir. 1815'te meydana gelen volkanik patlamada bütün *Tambora* halkı dilleriyle birlikte yok olmuştur. 1937'de El Salvador'da yapılan katliamda *Cacaopera* ve *Lenca* dilleri tamamen ortadan kalkmıştır (Hagège 2009: 108).

Bu gibi nedenler dışında da dillerin durumu değişebilir. Çeşitli nedenlerle bölgeye gelen birçok göçmen, insanların yurtlarından zorla gönderilmeleri bir dilin geleceğini tamamen değiştirebilir. Avrasya'da ve Orta Asya'da yurtlarından zorla göç ettirilen çeşitli Türk topluluklarının durumunu hepimiz yakından biliyoruz. Ahıska Türkleri vatanları olan Güney Gürcistan'dan eski Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerine sürülmüşlerdir. Fakat şimdiki nesilden sonra kültürlerini ve dillerini kimin koruyacağı açık değildir (Aydıngün vd. 2006: 1, 24). Veya ekonomik nedenlerle, güç kullanarak bir bölgenin ele geçirilmesiyle de bir dilin geleceği değişebilir. Bu anlamda Amerika'ya gelen Fransız göçmenler Fransızcayı, Hollandalı göçmenler Hollanda dilini, Afrika kıtasından gelenler kendi yerel dillerini ekonomik nedenlerden dolayı koruyamamışlardır (Hagège 2009: 110).

Her ne kadar dünyadaki bazı diller çeşitli nedenlerden dolayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalsa bile onların yok olmasını engellemeye çalışmak gerekir. Dillerin yok olmasını engellemeye çalışmak insan haklarıyla ilgilidir. Her insanın, topluluğun kendi ana dilini konuşması en doğal hakkıdır. Dillerin yok olmasını engellemeye çalışmak dilbilimsel açıdan da önemlidir. Dille gelen, nesilden nesile aktarılan ve her dile özel bilgi de bir dilin yok olmasıyla ortadan kalkacaktır. Bir dilin yok olmaması biyolojik açıdan da önemlidir. Diller de yaşam kadar karmaşık ve paha biçilemez bir değere sahiptir (Krauss 2007: 13-17).

Bu bölümde son olarak dil ölümü, yok olmuş dil gibi kavramların kullanım alanları üzerinde durmak gerekmektedir. Dilbilimsel literatürde ölü dil, yok olmuş dil gibi kavramlar araştırmacılar tarafından zaman zaman farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Ölü dil (İng. *dead language*), ana dilin aktarılamamasından dolayı bir dilin konuşuru kalmaması durumunu anlatırken, yok olmuş dil (İng. *extinct language*) yaşayan bir dilin tarihi bir evresini ifade edebilir (Grenoble & Whaley 2001). Hagège (2009: 105) ikinci durum için *değişim* (İng. *transformation*) kavramını kullanır. Bu bir anlamda bir dilin geçirdiği değişim biçiminde algılanmalıdır. Eski Türkçenin zamanla çeşitli nedenlerle farklı Türkçelere dönüşmesi böyle bir değişimin sonucudur. Eski Türkçe uzun bir zaman diliminde değişerek kendini başka Türkçelere bırakmıştır. Diğer bir örnek de Latincedir. Latince de doğal olarak değişim geçirmiş ve bugün Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca ile varlığını devam ettirmektedir. Konuşurlarının olmaması ölü dilin ve yok olmuş dilin ortak özelliğidir. Hagège'nin (2009) dil ölümüyle ilgili kullandığı ikinci

© Nükhet Okutan

terim dışardan bir dilin bir bölgede konuşulan dilin yerine geçmesi anlamına gelen *yerdeğiştirme* (İng. *substitution*) ve üçüncü terim yok olma (İng. *extinction*) terimidir. Dikkat edilirse Hagège ve Grenoble & Whaley'in yok olma kavramları farklı dil durumlarını ifade etmektedir. Fakat bir dilin ölümünün başlangıcı dilin çocuklara normal yollarla aktarılamamasıyla başlar. Bir dilin konuşurları arasında çocukların olmaması onun yok olması anlamına gelir.

3. 1. Yok olma tehlikesinin ölçütleri ve tehlikedeki dillerin belirlenmesi

Bir dilin ne derecede tehlikede olduğu konuşurlarının ana dillerini kullanıp kullanmamalarıyla yakından ilgilidir. Sağlıklı olarak gelişimini sürdüren bir dilde dilin çocuklara aktarımı normal seyri içinde devam eder ve çocukların ana dili edinmelerinde bir sorun yaşanmaz. Dil, eğitimden basın yayın organlarına kadar her alanda kullanılır. Ama herhangi bir nedenden dolayı tehlike altında olan bir dilde dili edinme, dilin kullanımı ve aktarılması konusunda sorunlar yaşanır. Bu açıdan bakıldığında tehlikeye giren bir dilde dili kimlerin konuştuğu, dilin hangi alanlarda kullanıldığı oldukça önemlidir. Konuşur sayısı açık bir gösterge olmayabilir. Binlerce konuşuru olan bir dil tehlike altında olabilirken az konuşuru olan bir dil tehlike altında olmayabilir. Bu ve benzeri özellikleri düşündüğümüzde bir dilin tehlikede olup olmadığına karar verebilmenin ölçütleri ortaya çıkar.

Burada bir dilin yok olma tehlikesi altında olup olmadığını belirleme ölçütlerinden iki tanesi üzerinde durulacaktır. Bunlardan birincisi UNESCO (2003) tarafından geliştirilmiştir. UNESCO'nun *Dilin Canlılığı ve Tehlikede Olması* (İng. *Language Vitality and Endangerment*) ile ilgili raporun da kuşaklararası dil geçişi dikkate alınarak bir dilin tehlike altında olup olmadığı, aşağıda görüldüğü gibi, altı dereceyle ölçülmeye çalışılır.

Tehlikenin Derecesi	Aşama	Konuşurların Durumu
Güvende	5	Dil bütün yaş grupları (çocuklardan yaşlılara kadar) tarafından konuşuluyor.
Güvende değil	4	Dil çocukların çoğu tarafından kullanılıyor; bütün çocuklar tarafından sınırlı alanlarda kullanılıyor.
Belirgin bir şekilde tehlikede	3	Dil genellikle anne, baba ve yaşlılar tarafından kullanılıyor.
Ciddi tehlikede	2	Dil genellikle büyükanne/büyükbaba yaş gurubu tarafından kullanılıyor.
Çok ciddi tehlikede	1	Dil büyükanne/büyükbaba yaş grubu tarafından çok az konuşuluyor.
Yok olmuş	0	Konuşur kalmamış.

Bir dilin güvenli seviyede olması onun bütün nesiller tarafından kullanılmasıyla gerçekleşir. Bu durumda dilin aktarımı kesintisiz devam ettiği için başka bir dille gelen herhangi bir tehlike de yoktur.

© Nükhet Okutan

İkinci aşama bir dilin güvende olmadığı ve 4 puanla yer aldığı aşamadır. Burada önemli olan dilin özel bir alanda kullanılmasıdır. Üçüncü aşamada dikkati çeken husus çocukların evde ana dillerini öğrenememeleridir. Bu aşamada dilin en genç konuşurları anne-babalardır, anne baba dili çocuklarıyla konuşabilir, fakat çocuklar tam olarak anne-babalarına dilleriyle karşılık vermezler. Dilin ciddi tehlike altında olması dilin sadece büyükanne ve büyükbaba tarafından konuşulması anlamına gelir. Anne-baba dili anlayabilir fakat çocuklarıyla konuşmazlar. Dilin çok ciddi tehlikede olduğu durumda ise en genç konuşurlar büyükanne-büyükbabanın neslidir ve dil günlük iletişim için kullanılmaz. Bu yaşlı nesil dili kullanamaz, çünkü çevrelerinde ana dillerini kullanacakların neredeyse hiç kimse kalmamıştır (UNESCO 2003: 7-8).

Krauss benzer bir seviye analizini aşağıdaki gibi geliştirir. UNESCO'nun yaptığı sınıflandırmadan biraz farklı bir sınıflandırma yapan Krauss, sınıflandırmasında üç terimin önemli olduğunu söyler (2007: 1-8). Bunlar *g*üvende (İng. *safe*), *yok olmuş* (İng. *extinct*) ve *tehlikede* (İng. *endangered*) terimleridir. Güvenli seviye olan (a+) derecesi bir dilin sadece ana dil olarak öğrenilmesinin yeterli olmadığını aynı zamanda öngörülebilir bir zaman diliminde de konuşulacak olmasını ifade eder. Güvendeki dillerin 2100 yılında da varlıklarını sürdürebileceklerini varsayabiliriz. Dillerin yaklaşık % 5'i (6.000'den 300'ü) ancak *güvende*dir, bu da bu dillerin konuşurlarının bir milyonun üzerinde olduğunu gösterir. Konuşuru 10, 000'den az olan bir dil güvende sayılmaz.

Güvende			a+	
Tehlikede	Dengeli / sabit bir biçimde		a-	Herkes konuşur, çocuklar ve yaşlılar.
	Gerileme	Dengeli değil Aşınmış	a	Çocukların bir kısmı konuşur; bütün çocuklar bazı yerlerde konuşur.
		Belirgin bir şekilde tehlikede	b	Sadece anne, baba ve yaşlılar konuşur.
		Ciddi tehlikede	c	Sadece büyükanne ve büyükbaba ve yaşlılar konuşur.
		Çok ciddi tehlikede	d	Sadece yaşlı birkaç kişi tarafından konuşulur.
Yok olmuş			e	Herhangi bir konuşur yok.

Tabloda *yok olmuş* bir dil (e) ile gösterilir ve bir dilde herhangi bir konuşurun kalmadığını, herhangi bir kimsenin de artık o dili konuşamayacağını ifade eder. Yok olmanın da kendi içinde dereceleri vardır. Belki bir dilin bazı unsurları (kelimeleri, kalıplaşmış ifadeleri vb.) birileri tarafından hatırlanabilir fakat bunlarla ana dilin verdiği yetiden mahrum olunduğu için yeni cümleler, yapılar kurulamaz ve oluşturulamaz. Fakat yok olan dilin bazı dini veya destansı öğeleri hatırlanabilir veya çeşitli törenlerde okunabilir. Bu gibi durumlarda e+ derecesi kullanılabilir. Güvenli ve yok olma arasındaki bölge, dillerin yüzde doksan beşini içine alır ve bir dilin tehlikede olduğunu belirtir. Biyoloji biliminden kopyalanan

tehlike altında olma kavramı dilbilim çalışmalarında daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Tehlikedeki bölgenin ilk aşaması dengeli/sabit seviyesidir. Bir dil çocuklar tarafından ana dil olarak evde öğrenildiği sürece durumu dengeli/sabittir. Dilin dengeli/sabit olması bütün çocukların dili öğrenmesi ve bunu hem yaşıtlarıyla hem de yaşlılarla kullanması anlamına gelir. Burada önemli olan kavram *ev*'dir. Dışarıda (okulda, işte vb.) başka bir dil konuşulsa bile ilgili dilin durumu dengeli/sabittir. Bir sonraki (a) aşaması, çocukların bir kısmının bir yerlerde (bir köyde, geniş bir bölgenin değişik yerlerinde vb.) tam bir birlik içinde bulunmadan bir dili konuşmaları anlamını taşır. Yine bu aşama çocukların yaşlılarla kendi dillerini konuşmalarını, fakat kendi aralarında baskın dili konuşmalarını içerir. Bir sonraki aşama dilin görünür bir eşikten geçtiği evredir. Bu, çocukların tehlikedeki dili artık evde kendi ana dilleri olarak edinemedikleri aşamadır. Bu aşamada anne-babalar da çocuklarına baskın dilde cevap vermeye izin verirler. *Ciddi tehlike* aşaması artık tehlikedeki dilin çocuklara öğretilemediği aşamadır. Bir sonraki aşamada tehlikedeki dili konuşan sayısı 10 civarındadır ve bunlar da yaşlılardır.

3. 2. Tehlikedeki diller hakkında genel bilgiler

Bugün dünyanın her bölgesinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan birçok dil vardır. Bu bölümde bazı bölgelerde tehlike altında olan dillerin durumu kısaca özetlenecektir.

Kuzey Amerika'da (*Amerika*, *Kanada*, *Grönland*) bazı diller diğerlerine göre daha çok tehlike altındadır ve bu dillerden çok azı 10,000 kişiden fazla konuşura sahiptir. Uzun vadede bu dillerin hepsi yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bölgede son 500 yıl içinde 312 farklı yerli dili konuşuluyordu. 1930'dan önce bunların % 65'i yok oldu. Birçok dilin yok olmasına karşın birçok Kuzey Amerika Kızılderili dili bugüne gelmeyi başarabilmiştir (Golla 2007: 1-2).

Latin Amerika hem genetik hem de tipolojik açıdan büyük çeşitlilik gösterir. Avrupalılar bölgeye geldiğinde bölgede neredeyse bütün dil grupları konuşuluyordu. Bugün bölgede konuşulan yerli diller geçmişte bu bölgede konuşulan dillerin küçük bir grubunu oluşturur. Geçen dört, beş asırda bugün adını bile bilmediğimiz birçok dil yok olmuştur. Güney Amerika ve Karayip Adaları'nın büyük bir bölümündeki yerli dilleri baskı, sayısız katliam vb. nedenlerden dolayı tamamen yok olmuştur. Bugün Paraguay'da konuşulan *Guarani* dışında Güney ve Merkez Amerika'daki yaşayan yerli diller yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Adelaar 2007: 97).

Avrupa ve Avrasya kıtası Hint-Avrupa, Ural ve Altay dil ailelerine ev sahipliği yapar. Hint-Avrupa dil ailesine mensup eski Anadolu dilleri (*Karya*, *Lidya*, *Hitit* vb.) yüzyıllar öncesinden yok olmuşlardır. Ural ve Tunguz ailesine mensup bazı diller (*Ket*, *Yukagir* ve *Nivkh*) yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Avrasya'da birçok dilden oluşan Kafkas dil ailesi de gerçekte coğrafi bir sınıflandırmayı ifade eder. Kafkas dillerinden olan *Ubıhça* artık yok olmuştur (Comrie, Matthews, Polinksy 2003: 49, 51). Avrupa ve Kuzey Asya dilleri konusunda ayrıntı için bk. Salminen (2007: 211-280).

Orta Doğu'da iki dil ailesi dikkati çeker: Sami dilleri ve Hint-Avrupa dil ailesinin İran kolu. Sami dilleri hem Asya'da hem de Afrika'nın kuzeyinde konuşulur. Afrika'da *Berber*, *Kuşitik* (*Cushitic*) ve Çad dilleri Sami dillerindendir. Dünya dillerinin % 25'i Afrika kıtasında konuşulur. Son zamanlara kadar Afrika'da bir dil ailesinin (Bantu) varlığından bahsediliyordu. J. Greenberg Afrika dillerini, bazı noktalarda hâlâ tartışmalar olsa da dört gruba ayırır: *Afro-Asiatic*, *Nilo Saharan*, *Khoisan* (bu gruptaki diller tamamen yok olmuş veya neredeyse yok olmak üzere) ve *Niger-Kordofanian* aileleri (Bantu bu grubun alt kolu) (Comrie 2005: 9).

Güney Asya etnolinguistik olarak dünyanın en karmaşık bölgesidir. Bölge dilleri köklü bir geçmişe ve büyük bir nüfusa sahiptir. Hint-Avrupa dil ailesinin bir bölümü (Hint-İran bölümü; *Urduca*, *Hintçe*, *Bengali* vb. diller) Dravid (*Malayalami*, *Tamil* vb. diller), Tibet-Burma ve Avustroasyatik (Austroasiatic) dil aileleri de yer alır. Hint yarımadasında dört dil (*Khmer*, *Vietnam*, *Khasi* ve *Santhali*dilleri) hariç diğer Avustroasyatik dilleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dravid dillerinden yine dördü (*Kanarese*, *Tamil*, *Malayalam* ve *Telugu*) dışındakilerin konuşurları Hindistan yarımadasında az oldukları için tehlike altındadır. Bölge dilleri ve durumları için bk. Driem (2007: 283-347).

Doğu ve Güneydoğu Asya bölgesinde (Çin, Moğolistan, Japonya, Kore, Burma, Komboçya, Loas, Malezya, Tayland, Vietnam) tehlike altında olan 166 dil vardır. Bölgedeki en büyük dil ailesi Çin-Tibet dil ailesidir. Bölgedeki 60'a yakın Tibet-Burma dili yok olma tehlikesi altındadır. Asya'da konuşulan

Avustronezya (İng. *Austronesian*) dillerinden yarısı belli derecelerde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çin'deki bütün Tunguz dilleri, dört Moğol dili ve bir Türk dili tehlikededir. Bölge dilleri ve durumları için bk. Bradley (2007: 340-422).

Avustralya ve Pasifik bölgesindeki diller dört gruba ayrılır: *Austronezya* (1. 200 dil), *Yeni Gine* dilleri (Papuan languages, 780 dil), *Aborijin* dilleri (Aboriginal languages, başlangıçta 500'den fazla olmalı) ve Avustroasyatik. 1789'daki çiçek hastalığı salgınında birçok Aborijin dili (100 kadar) de ortadan kaybolmuştur. Bugün sadece 25 Aborijin dili bütün işlevleriyle kullanılıyor. 120 tanesi tehlike altında ve 50 de yok olmanın son aşamasında bulunuyor. Bölge dilleri ve durumları için bk. Wurm (2007: 425-466).

3. 3. Tehlikedeki diller üzerine neler yapılıyor?

1990'lı yıllarda başlayan tehlikedeki dillere olan ilgi 2000'li yıllarda artmış ve konuyla ilgili birçok somut adım atılmıştır. *Linguistic Society of America*, *Linguistic Society of Japan*, *The German Linguistic Society* gibi profesyonel dilbilim kuruluşları konuyla ilgili özel komiteler kurmuşlardır, *Terralingua* gibi kuruluşlar da kendilerini biyokültürel çeşitliliğin korunmasına adamışlardır. Tehlike altındaki dillerle ilgili çalışma yapan bazı kuruluşlar ve bunların çalışma alanları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

a. Burada ilk değinilmesi gereken kurum şüphesiz UNESCO'dur. 1993 yılında Paris'te düzenlenen konferansta *Tehlikedeki Diller Projesine* (İng. *Endangered Languages Project*) karar verilir. Bu projeyle birlikte Tokyo Üniversitesi Asya ve Pasifik Dilbilimi Bölümünde konuyla ilgili kapsamlı bilgi sağlamak amacıyla *International Clearing House for Endangered Languages* kurulur (Nettle & Romaine 2000).

UNESCO dilbilimsel çeşitliliği ve çok dilliliği öne çıkarır. Dillerin kimlik, iletişim, sosyal entegrasyon, eğitim noktasında insanlar ve dünya için önemli olduğunu vurgular. Az konuşulan, yok olmak üzere olan dilleri konu edinen *Tehlikedeki Diller Programı* (İng. *Endangered Language Programme*) topluluklara, uzmanlara ve ülke yönetimlerine dilsel çeşitliliğin değerlendirilmesi, desteklenmesi, gözlemlenmesi; politik tavsiyede bulunma, teknik bilgi ve eğitim verme, becerilerin transferi ve değişimi için bir platform görevini desteklemek amacıyla kurulur.

UNESCO'nun desteğiyle birçok akademisyenin ortak çalışması sonucu *Dilde Canlanma ve Tehlikede Olma* (İng. *Language vitality and endangerment*) adlı değerlendirme yazısı 2003 yılında yayımlanır. Bu yazı kısaca tehlike altında olan dillerin durumu, bunlar için neler yapılabileceği ve *Dilde Canlılık Değerlendirmesi* (İng. *Language Vitality Assessment*) ölçütlerini içerir. Yazının en önemli bölümü kuşkusuz *Dilde Canlılık Değerlendirmesi* kriterleridir. Dilde Canlılığı gösteren ve birbirleriyle sıkı ilişkili olan dokuz faktör sırasıyla şunlardır: 1) Nesillerarası dil aktarımı (ayrıntı için bk. 3. Bölüm), 2) Konuşurların mutlak sayısı, 3) Konuşurların toplam nüfus içerisindeki oranı, 4) Mevcut dil kullanım eğilimleri, 5) Yeni alanlara ve medyaya etki, 6) Dil eğitimi ve okuma-yazma malzemeleri, 7) Hükümet ve kurumların dil tutum ve politikaları, 8) Topluluk konuşurlarının kendi dillerine karşı tutumları, 9) Dokümanların kalitesi ve sayısı.

UNESCO'nun *Tehlikedeki Dünya Dilleri İnteraktif Atlası* (*Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*[18]) çalışması 2010 yılında Christopher Moseley editörlüğünde hazırlanan *Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası* (İng. *Atlas of the World's Languages in Danger*) adlı eserin çevrimiçi biçimidir. Çevrimiçi sorgulamada ülkeler, dil(ler), dillerin durumu vb. ile ilgili veriler elde edilebiliyor. Türkiye sorgulandığında toplam 18 dilin (Türkiye, Balkanlar ve Kafkasya'da) çeşitli aşamalarda tehlikede olduğu görülür.

b. *Tehlikedeki Diller için Yaşayan Diller Enstitüsü* (İng. *Living Tongues Institute for Endangered Languages*): Ticari bir amaç gütmeyen Tehlikedeki Diller için Yaşayan Diller Enstitüsünün[19] amacı dilbilimci ve toplum destekli hareket ederek dünyadaki yok olma tehlikesi altındaki dillerin dokümantasyonunu yapmak, onları korumak, yeniden canlandırmaya çalışmaktır. Proje ekibi Hindistan, Sibirya, Nijerya, Kırgızistan, Filipinler, Papua Yeni Gine, Paraguay ve Moğolistan'da yürüttükleri birçok projeyi sonuçlandırmıştır.

18 http://www. unesco. org/culture/languages-atlas/
19 http://www. livingtongues. org/(ET:28 Ekim 2011).

© Nükhet Okutan

c. *Kalıcı Sesler Projesi* (İng. *Enduring Voices Project*)[20] National Geographic ve *Tehlikedeki Diller için Yaşayan Diller Enstitüsü* (İng. *Living Tongues Institute for Endangered Languages*) ile birlikte yürütülmektedir. Projenin amacı tehlike altındaki dillerin konuşuldukları yerleri belirlemek, bu dillerin yok olmasını engellemek, bunlarla ilgili malzemeleri kültürleriyle birlikte kayıt altına alarak dillerin coğrafi dağılımlarını belirlemek, dilsel çeşitliliğin biyolojik çeşitlilikle nasıl bağlantılı olduğunu anlamak ve dil kaybı sorununa geniş bir ilgi uyandırmaktır. *Kalıcı Sesler*'in internet sayfasında yeryüzünde tehlike altındaki dilleri gösteren etkileyici bir harita da bulunuyor. Yaşayan Diller Enstitüsü Ös/Orta Çulım Dokümantasyon Projesi, Altay-Sayan Dil ve Etnografi Projesi vb. projeleri de yürütmektedir.[21]

d. *Hans Rausing Tehlikedeki Diller Pojesi* (*The Hans Rausing Endangered Languages Project, HRELP)*:[22] Arcadia tarafından desteklenen bu proje Londra Üniversitesinde SOAS (School of Orinetal and African Studies) çatısı altında yer almaktadır. HRELP'in amacı tehlikedeki dillerin dokümantasyonu yapmak, dil dokümantasyonu yapacakları eğitmek, toplanan verileri saklamak, yaymak ve yok olmak üzere olan dilleri korumaktır. Bu proje kapsamında yüksek lisans ve doktora eğitimi verilmeye de başlanmıştır (Austin ve Sallabank 2011: 2). Bu proje bünyesinde *Foundation for Endangered Languages*ve *Language Documentation and Linguistic Theory* konferansları düzenlenmiş ve burada sunulan bildiriler basılmıştır. Konferanslar yanında tehlikedeki dillerle ilgili derlenen veriler de multimedya yayını olarak basılmıştır. Bu multimedya yayınlarından birisi *Spoken Karaim* 'dir.[23]

e. *DoBeS*[24] *(Dokumentation Bedrohter Sprachen/ Documentation of Endangered Languages*): Volkswagen tarafından desteklenen portal dünyadaki tehlikede olan çeşitli dil verilerini barındırır. Birçok dilin verileri web sayfasına eklenmiştir. Bunlar arasında *Salarca ve Tofaca* ile ilgili veriler de yer alır.

f. *Endangered Language Program*/ *RosettaStone*: Rosetta Stone, 2004 yılında *Tehlikedeki Diller Program*ını[25] dillerin yok olmasını engellemek, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan dilleri de canlandırmak için kurar. Projenin internet sayfasında dil canlandırma projesi için seçilen toplulukları ve bunlarla ilgili bilgiler yer alır.

20 http://travel. nationalgeographic. com/travel/enduring-voices/(ET:28 Ekim 2011).
21 Proje ayrıntıları için bk. http://www. livingtongues. org/projects. html (ET. 08-01. 2013)
22 http://www. hrelp. org/ (ET:28 Ekim 2011).
23 HRELP yayınları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. http://www. hrelp. org/publications/
24 http://www. mpi. nl/DOBES/(ET:28 Ekim 2011).
25 http://www. rosettastone. com/global/endangered/resources (ET:28 Ekim 2011).

© Nükhet Okutan

g. İngiltere'de yer alan *Tehlikedeki Diller Kurumu* (İng. *Foundation for Endangered Languages*) tehlike altındaki dilleri desteklemek, dokümantasyonuna yardım etmek, korumak ve bu dillerin kullanımını özendirmek için kurulmuştur. Kurum amacını, içte ve dışta bütün iletişim yollarını kullanarak tehlikedeki dillere karşı duyarlılığı yükseltmek, bütün alanlarda (evde, eğitimde, medyada; sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta) tehlikedeki dillerin kullanımlarını desteklemek, dilsel politikaları ve uygulamalarını izlemek, tehlike altındaki dillerin dokümantasyonunu desteklemek, bunun için mali destek sağlamak, eğitim vermek veya sonuçlarını yayımlamak, tehlikedeki dilleri korumak için mevcut bilgiyi kullanım için toplamak, yukarıda sayılan aktivitelerin hepsini olabildiğince yaymak olarak açıklar.[26]

h. *Dünya Dil Dokümantasyon Merkezi* (İng. *The World Language Documentation Centre*, WLDC) araştırmacıların dilbilimsel çalışmalarını destekleyen ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. WLDC'nin, dünya dilleri hakkındaki bilgileri değerlendirmek, zenginleştirmek ve sürdürülebilirliğini sağlamak, WLDC'ye bilgi sağlayan kuruluşlarla birlikte hareket etmek, dil araştırmacılarının ihtiyaçlarını karşılamak, dünya dilleri ve toplulukları hakkında bilgi oluşturmak, araştırma yapmak, dünya yazı sistemleri hakkında bilgi sağlayarak çok dilli internet ortamı sağlamak gibi amaçları vardır.

i. *Linguapax*[27] dünya çapında dilsel çeşitliliğin korunmasını ve takdir edilmesini savunan bir sivil toplum örgütüdür. O, aynı zamanda dillerin insan türün zengin kültürel çoğulculuğunu ifade ettiğini ve bunların korunmasının uluslararası barışa önemli katkılar sağlayacağını iddia eder. UNESCO tarafından 1987 yılında kurulan Linguapax'ın merkezi 2001'den beri Barselona'dır. Katalonya'daki kamu kurum ve özel kuruluşların desteğine sahip olan kuruluş üç hedefiyle uluslararası bir ağ gibi çalışır. Bunlar:

   i. Toplumdilbilimi alanında yapılan çalışmaların; akademisyen, uzman, hükümet yetkilileri ve uluslararası eğitimciler, gazeteciler ve dil hakları savunucuları arasındaki yardımlaşmayla tanıtımı, koordinasyonu ve yayımlanması

   ii. Dilsel çeşitlilik ve belirli dilsel toplulukların dillerinin canlanmasını veya iyileştirilmesini hedefleyen programların korunmasını teşvik ederek ideolojik, politik ve yasal süreçlere öneri ve destek sağlamak

26 http://www. ogmios. org/manifesto/index. htm
27 Lunguapax ve yayınlarıyla ilgili ayrıntı için bk. http://www. linguapax. net/home/

iii. Öğretmen eğitimi girişimleri, öğretim yöntemlerinin ve öğretim materyallerinin yenilenmesi yoluyla yerel, ulusal ve uluslararası dillerde çok dilli eğitimin geliştirilmesi

Yukarıda sayılanların dışında tehlikedeki dillerle ilgili kuşkusuz başka önemli çalışmalar da vardır. Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Salminen (2007: 206-208).

3. 4. Tehlikedeki Diller Kırmızı Kitabı

Tehlikedeki Diller Kırmızı Kitabı denilince ilk akla UNESCO gelir. Her şeyden önce UNESCO projesini hazırlayan nedenler üzerinde durmak gerekir. Tehlike altındaki dillerle ilgili ilk müşterek çalışma 1991'de Robins ve Uhlenbeck'in *Tehlikedeki Diller* (İng. *Endangered languages*) adlı eseri, Permanent International Committee of Linguistics'in (CIPL) katkılarıyla yayımlanır. 1992 yılında *Dil* (İng. *Language*) dergisinin *Dillerin Tehlikede Olması* (İng. *Language Endangerment*) özel sayısı dikkatleri tehlikede olan dillere çeker. 1992'de Paris'te UNESCO'nun girişimleriyle *Tehlikedeki Diller Komitesi* (İng. *Endangered Languages Committee*) dilbiliminin önde gelen isimleriyle bir toplantı düzenler. Bu toplantıda Stephen Wurm'un girişimiyle dünyada tehlike altında olan tüm diller hakkında veri toplamak ve yayımlamak amacıyla büyük bir çalışma ve *UNESCO Tehlikedeki Diller Kırmızı Kitabı* (UNESCO Red Book of Endangered Languages) projesi başlatılır. Yine bu toplantıda *International Clearing House for Endangered Languages (ICHEL)* adında bir araştırma merkezi kurulur. Tokyo Üniversitesi Asya ve Pasifik Dilbilimi Bölümünde yer 1994 yılında kurulan bu araştırma merkezi azınlık ve tehlikedeki diller hakkında bilgi, Rusya'daki azınlık dilleriyle ilgili veriler sağlar (Salminen 2007).

Kırmızı Kitap Projesi ekibi 1993 yılında tehlikedeki her dil için birer sayfalık rapor hazırlar. Kırmızı Kitap Projesi'nin 1996 yılında S. Wurm tarafından *Atlas of the world's languages in danger of disappearing* adıyla basılır. Eserin gözden geçirilmiş, genişletilmiş ikinci baskısı yine S. Wurm tarafından 2001 yılında yapılır.

4. Tehlikedeki dillerin yeniden canlandırılması

Dilin yeniden canlandırılması, dilin canlandırılması, dil reformu gibi terimlerin hepsi tehlike altındaki dillerin kullanımının azalması sonucunda, söz konusu dilleri kendi toplumları için tekrar belirli bir kullanım düzeyine geri getirmek için kullanılır. Buna karşılık, *Dilin Sürdürülmesi* terimi, hala canlı olan, yani hala yeni konuşurlar kazanan ama gerileme süreci yeni başlamış olan bir dili destekleme ve güçlendirme çabaları için kullanılır. Hiçbir konuşuru olmayan diller için farklı terimler vardır. Ancak akademik alanda uzun süredir genel olarak 'yok olmuş' veya 'ölü' gibi terimler kullanılmıştır. Dil gönüllüleri ise 'yok olmuş' veya 'ölü' gibi iç karartıcı terimlere karşı durarak, dillerini tekrar kullanıma sokmak için çaba harcamışlardır. Konuşuru olmayan diller, canlandırma bağlamı içerisinde, genellikle 'uyuyan' veya 'hareketsiz /uyuşuk' diller olarak adlandırılır (Hinton 2001a). Bazı durumlarda 'dilin canlandırılması' terimi, yaşayan ana dili konuşuru kalmayan topluluklarda, bu dilin yeniden kullanılması çabaları için kullanılır (Dorian 1994, Ó Laoire 1995). 'Dil reformu' terimi ise, dilin dış etkenlerle kendi topluluğundan dışlandığı fakat daha sonra yine kendi topluluğuna geri getirildiği çağrışımını yapmaktadır (Leonard 2007). Ortak bir terim tercih edilecek olursa, diğer bütün terimleri yan anlamları ile birlikte kapsayan, 'dilin yeniden canlandırılması' teriminin kullanımı daha uygun gibi görünmektedir.

'Dil topluluğu' ve 'konuşur topluluğu' gibi terimler de açıklanması gereken terimlerdir. Şöyle ki, dilin yeniden canlandırılması hareketi bazen, bütün toplumu temsil eden merkezi kuruluşlardan çok, bireysel olarak yapılmaktadır. Bir 'konuşur topluluğu', bir veya birden fazla dili kendi içinde barındırabilir ve o topluluğun üyeleri de iletişimin nasıl işleyeceği ve dilin (dillerin) nasıl olması gerektiği konusunda ortak düşünce ve inançlara sahiptirler. Dil topluluğunun dili, genellikle o dilin üyeleri arasında ortak olma özelliğine sahiptir, ancak tehlikedeki ya da uyuşuk diller için bu durum sadece hatırlanan bir dilin bilgisi veya atalarının bir zamanlar bu dili kullandığı bilgisi veya anlayışını paylaşırlar ve bu, topluluğu birbirine bir konuşur topluluğu olarak bağlar. Burada, herhangi bir coğrafi birlik olmayabilir yani, bir zamanlar aynı dili paylaşan grup, coğrafi bütünlük içinde olmayabilir, tarihte herhangi bir nedenle farklı bölgelere dağılmış olabilirler (Warner 2009).

Yukarıda temel terimlerden söz ettikten sonra, tehlikedeki veya uyuşuk/hareketsiz dillerin yeniden kullanılmasını sağlamak için çeşitli biçimlerde ve çeşitli derecelerde yapılabilecekler şu şekilde sıralanabilir:

- Kalıplaşmış birkaç yapıyı öğrenme; örneğin selamlaşma, tanıştırma ya da kısa konuşmalar;
- Topluma dayalı kaynak ve arşivin oluşturulması için dilsel yayınlar, alan notları ve ses kayıtlarını toplamak;
- Bir yazı sistemi geliştirmek ve topluma dayalı sözlükler, pedagojik gramerler oluşturmak;
- Geride kalan (mevcut) konuşucular ile ses veya video kayıtları gerçekleştirmek, amaca yönelik çeşitli malzemelerden oluşturulmuş bir derlem kullanarak kendi dillerini belgeleyen arşivleme örnekleri bulundurmak;
- Dil dersleri, yaz okulu ve dil kampları düzenlemek;
- Çocuklar için yabancı dilde eğitim yapan okullar açmak ve desteklemek için kaynakları çalıştırmak.

Ayrıca tehlikede olan dili öğrenmek için bireysel çabalar gerekebilir**.** İstekli bir birey, bir konuşucu ile birlikte veya mevcut belgelerle veya dil dersleri alarak dil üzerinde kendi kendine çalışabilir, kendi dil eğitimini gerçekleştirebilir. Yine aynı şekilde, herhangi bir toplum programının desteği olmadan, kişisel çabalar gösterilebilir. Örneğin, ebeveyn ve bakıcılar, evde miras kalmış ve tehlikede olan dillerini çalıştırabilirler.

Evdeki düzenli iletişimin başarısız olduğu zamanlarda, insanlık tarihi boyunca toplumlar ve bireyler tehlike altında kendi öğrenmeye çabalamışlardır. Yirminci yüzyılın başlarında İsrail'de konuşulan İbranicenin tekrar canlandırılması gibi tarihî olaylar da yaşanmıştır. Ama dilin yeniden canlandırılması konusunda en büyük ivme, yirminci yüzyılda, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, insan haklarının kavramsallaştırılması bağlamında, Avrupa'da ortaya çıkmış ve nihayet 1960'larda Vatandaşlık Hakları Hareketi ile Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk adım atılmıştır.

Yine bu bağlamda, Ulusal ve uluslararası kuruluşlar, özellikle Birleşmiş Milletler, öncelikle bireysel hakları belirlemeye ve tanımlamaya odaklanmışlardır. Ancak halk hareketleri giderek grup haklarını talep etmiştir: kimliğini ve kültürünü korumak için azınlık gruplarının haklarını istemişlerdir (Casals 2006).

Dilin yeniden canlandırılması için iki önemli görev vardır:

1. Dili, bilmeyenlere öğretmek;
2. Dilin en geniş kullanımına ulaşabilmek için, hem dili yeni öğrenenlere hem de dili bilenlere ulaşmak.

Dil kaybı farklı düzeylerde olan toplumlar için farklı çareler bulunmalıdır. Joshua Fishman, bu konudaki görüşlerini '*Reversing Language Shift'* adlı kitabında belirtmiştir (Fishman 1991).

Fishman tarafından geliştirilen 'kuşaklar arası kademeli bozulma ölçeği (GRADED INTERGENERATIONAL DISRUPTION SCALE, GIDS), hem teorisyenler, hem de dili canlandırma uygulayıcıları için çok önemlidir. GIDS ölçeği, Fishman'ın Yiddiş, Gal ve Katalanca gibi diller üzerindeki uzun deneyimleri sonucunda gelişmiştir. Ancak okuma yazması olmayan azınlık yerli toplumlar için, örneğin Kızılderili, Kanada Kızılderili, Avustralya, Afrika ve Pasifik dilleri gibi, Fishman'ın GIDS ölçeği daha az uygulanabilirdir.

4. 1. Okul tabanlı dil canlandırılması

Aşağı yukarı 1970'lerden beri okullar, dillerin canlandırılması için harcanan çabaların bir parçası olmuştur. Bu, baskın toplumun kontrolü altında, yerli dillerin kökünü kurutmayı amaçlayan, bunu da gerçekleştirebilmek için birincil araç olarak okulları kullanan eğitim felsefesinin önceki yüz yılından beri büyük bir değişimdir.

Bu okulların birçoğu artık dilin yeniden canlandırılması için çalışmalar başlatmıştır. Okul-tabanlı programlar dilin yeniden canlandırılmasının en başarılı örneklerini de içerir. Bunun nedeni, potansiyel dil öğrenenlerin büyük bir bölümünün, günün çoğu zamanında okullarda bulunmak zorunda olmasıdır. Böylece geleceğin konuşucuları olan bütün bir neslin dili öğrenmesi sağlanmaktadır. Ayrıca çocuklara okulda, kendilerine miras kalan dilleri, hayatlarının en hızlı ve kolay öğrenme aşamasında iken öğretilebilir (Hinton 2011).

© TÜRKSOY

4. 1. 1. Dil dersleri

Tehlikede olan dillerin diğer bir yaygın öğretim şekli de gündüz dersleridir. Genellikle bir saat kadar sürer ve haftada beş kez uygulanır. Dil dersleri, anaokulundan yükseköğretime kadar farklı düzeydeki okullarda veya yetişkinlerin akşam sınıflarında, dünyanın her yerinde bulunabilmektedir. Burada, konular ve yöntemlerde büyük çeşitlilikler vardır. Örneğin tek kelime öğretmekten, cümle kurmayı öğretmeye; sözlü tabanlı yaklaşımdan, okuryazarlık üzerinde durmaya; dilbilgisi ve çeviri yönteminden, konuşmayı vurgulayan daha işlevsel yöntemlere kadar değişebilen konu ve yöntemler söz konusudur. Daha yoğun programlar, akıcı konuşucuların gelişiminde daha iyi sonuçlar gösterirken, birçok grup için bu düzeyde bir sınıf eğitimi, hiçbir çaba harcamamaktansa öğretmen ve yöneticileri tarafından verilen insani ve mali kaynakların eksikliğine rağmen kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Diğer seçenekler ise okul sonrası programlar ve yaz programları veya örgün eğitime dayalı olmayan diğer yaklaşımlardır. Yaygın olan görüş ise, okul tabanlı öğretimin bir dili canlandırıcı tek mümkün yol olmasıdır (bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Fishman 1991).

Tehlikede olan bazı diller, özellikle Avrupa'da olanlar, yıllardır okullarda varlıklarını sürdürmektedir. Örneğin Kelt dilleri olan İrlandaca ve İskoç Galcesi gibi diller, Britanya adalarında yaygın olarak öğretilmektedir ama bu diller hâlâ tehlikede olan diller olarak kabul edilirler.

Amerika gibi, dünyanın farklı dil bölgelerinde var olan dil öğretim programları genellikle küçük ve yereldir. Fakat çok sayıda okul artık yerel diller için muhtelif programlar teklif etmekte ve yeterli yerli nüfusa sahip olan bölgelerde, kurslara yerel kolejler de katılım sağlamaktadır.

Eğitim sisteminde, yerli ve tehlikede olan dillerin öğretiminde, bu dillerin konuşucuların çoğunun eğitimci kimliklerinin bulunmaması büyük bir sorundur. Bazı yerlerde, özel kanunlar kabul edilerek mekanizmalar oluşturulmuş ve tehlikedeki dillerin konuşucularının dil eğitimi yapmasını sağlayacak özel kimlikler kazandırılmıştır. Örneğin Avustralya'da ana dili konuşucuları 'öğretmen yardımcıları' olarak, sınıfta yerli olmayan öğretmenlere yardımcı olmak için görevlendirilebilmektedir.

4. 1. 2. İki dilli eğitim

İki dilli eğitim, akademik konuların bir çocuğun hem ana dilinde, hem de okul sisteminde baskın olan dilde eğitim aldığı modeldir. Burada iki dilli eğitimin altında yatan eğitici teori ise, çocuklar ana dillerindeki eğitici içeriği öğrenmeye başladıklarında yaşadıkları toplumun içindeki egemen olan eğitim dilini de öğrenirler ve dolaysıyla geride kalmayıp, öğrendiklerini, hakim oldukları takdirde egemen

© TÜRKSOY

(baskın) dile aktarma yeteneğine sahip olurlar. İki dilli eğitim birçok ülkede hükümetler tarafından desteklense de azınlık dilinin canlandırılması için bir araç olarak görülmesinden çok çocukların çoğunluk dilini öğrenmelerinde eğitimi destekleyici bir araç olarak görülür.

Ancak ve iki dilli eğitimin ilkeleri ve finansmanı geçerlilik kazandıktan sonra, yerli halklar ve diğer azınlık nüfuslar bunu dilin hayatta kalabilmesi için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bu dillerin eğitim sistemine geri getirilmesi; gündüz eğitim yapan ve yatılı okulların ana dillerini konuşan çocukların cezalandırıldığı, dilleri ile alay edildiği, çocukların ana dillerine saygı gösterilmeyen yerler olmaktan çıkarak söz konusun dillerin yeniden saygınlık kazanmasına ve genç neslin dillerine karşı olumlu tutum geliştirmesine neden olmuştur. Ayrıca kelime hazinelerinin geliştirilmesi, yazı sistemleri ve okuma materyalleri ve yeni türlerin yazılması için fırsatlar sağlanmıştır. Çocukların kendi dillerini hâlâ kendi evlerinde öğrendikleri toplumlarda bile, ebeveynler bazı kelimelerin aşındığını ve aşınan kelimelerin yerine egemen olan dillerin kelimelerinin ödünç olarak geçtiğini görebilir; eğitim de o zaman çocuklara kaybolan unsuru öğretme fırsatını sağlar. Ancak idarecilerin tümü dil değişikliğini ve bu gelişmelerin getirdiği standardizasyonu hoş karşılamamaktadır.

4. 1. 2. 1. İki dilli eğitimin sorunları

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki uygulamalarda, en iyi iki dilli okulların bile toplumlardaki dil kaybını tersine çevirme konusunda yetersiz olduğu yıllar içinde ortaya çıktı. Ev ortamındaki dil kayması sonucunda, kendine miras olan dilde konuşabilme yeteneği ile okula gelen çocukların sayısının gittikçe azaldığı tespit edildi. İki dilli eğitim modeli ise buna karşı durabilecek kadar yeterli değildi. Burada, odaklanma noktasının dilin korumasının olamayacağı, bunun yerine dilin yeniden canlandırılması olması gerektiği açıkça belli oldu. Böylece, çoğu iki dilli eğitim program uygulayan okul, yabancı dilde eğitimmodeline geçiş yapmış ve bu geçiş ile birlikte, çocukların evlerinde öğrenemedikleri, tehlikede olan dillerine akıcılık getirilerek başarılı olunmuştur (Hinton 2011)

4. 1. 3. Yabancı dilde eğitim yapan okullar ve dil yuvaları

Tehlikede olan diller için olan yabancı dilde eğitim yapan okullara aynı zamanda Dil Sağkalım Okulu adı verilmiştir. Bu okulda tehlikede olan dil, öğretim dilinin kendisidir. 1980'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde tehlikede olan diller için yabancı dilde eğitim yapan okullar gelişmeye başlamıştır. Bu okullarda, toplumun egemen olan dili hiç kullanılmadı, sadece yabancı dil olarak verildi. Diğer tüm konular tehlike altındaki dilde öğretildi; oyun faaliyetleri bile bu dilin kullanılacağı şekilde yapılandırıldı. Ders kitaplarında, duvarlarda ve sınıfların çevresinde yazılı olan materyallerde tehlikedeki dil kullanıldı.

Tehlikede olan diller için kurulan ilk yabancı dilde eğitim yapan okullar aslında okul öncesi eğitim kurumları veya dil yuvaları idi. Bunlar ilk yerli ana dili konuşucuları olan ve son nesli temsil eden büyük ebeveynler üzerine kuruluydu. Burada küçük çocukların bakımı ve eğitimi ile ilgilenip, sadece yerli dillerini kullanıyorlardı.

Dil yuvası kavramı ilk defa Yeni Zellanda Māorileri tarafından 1981 yılında geliştirilmiş ve ilk Maori dili yuvası resmi olarak 1982 yılında açılmıştır (King 2000). Hawaililer ise ilk dil yuvalarını 1984 yılında açmıştır (Warner 2001). 1980 yılında günlük dil olarak neredeyse tamamen İngilizceyi kullanan Yeni Zelanda Maorileri ve ABD'ye bağlı olan Hawai'de yerliler üzerindeki bu uygulamada dil yuvasının basit ama son derece etkili olduğu kanıtlanmıştır. Bu yuvalar, çocukların ata dili kullanımına akıcılık getirmiş ve aynı zamanda onlara yerli kültür ve değerleri konusunda erken eğitim verebilme olanağını sağlamıştır (Hinton 2011). Dil Yuva hareketi daha sonra, dünyanın birçok yerinde yaygınlaşmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Meyer and Soberanes Bojórquez 2009).

4. 2. Topluma dayalı öğrenme

Birçok toplumun, okul temelli dil programları olsun ya da olmasın, yaz aylarında dil ve kültür kampları vardır. Yabancı dilde eğitim yapılan okullarda genellikle aynı dil öğretim yöntemleri izlenmektedir. Yaz programları tek başına bir yıl boyunca kişi için bir dilde gerekli olan akıcı konuşmayı geliştirmeyi sağlayamazken, yoğun kazanımlar hafta veya ay boyunca her gün yapılan derslerle sağlanabilir (eğer bunun için tasarlanmış ise). Dil kamplarında okul kültüründen bağımsız olmanın avantajı vardır ve ayrıca zengin kültürel kazanımlar sağlanabilir.

Geleneksel kültür bilincini başarıyla yükselten ve gelişmiş dil yeterliliğini ortaya koyan başka bir yaz kampı örneği ise drama tabanlı öğretim yöntemini (Fang and Nathan 2009) kullanan Litvanya Vilnius'ta, bir Türk dili olan Karaimcenin öğretildiği Karaim Yaz Okulu'dur (Csató and Nathan 2006).

Amerika, Yeni Meksika'da bir grup olan Cochiti'liler bütün çalışmalarını okul sonrası programlara ve özellikle yaz boyu süren yoğun dil ve kültür programlarına yönlendirdiler. Cochiti dilinin (Keres dili) canlılığındaki düşüş, II. Dünya Savaşı sonrası başlamış ve 1960'ların sonlarında büyük ölçüde hızlanmıştı. 1993 yılında yapılan bir anket sonucunda, genellikle sadece otuz beş yaş üstündekilerin akıcı bir şekilde konuşabildikleri ortaya çıktı ve böylece toplum harekete geçmeye karar vererek zorunlu dil öğrenme programları geliştirildi.

Dilin ev tabanlı olarak canlandırılması gerekliliğinin sonucunda, Cochitler, geleneklerinin yeniden canlandırılmasına odaklandılar. Örneğin ziyaretler ve sosyal temizlik projeleri uyguladılar. Gençler toplumun büyüklerine günlük ev işlerinde yardımcı oldular ve bu süreç içinde Keres dilini öğrenmeye çalıştılar. Ama en ödüllendirici olay, çocuklar için geleneksel faaliyetlere odaklanarak geliştirilen bir yaz programı oldu. Kamp öncesinde yabancı dilde eğitim teknikleri hakkında iki hafta eğitim alan öğretmenlere, kampta yalnızca Keres dili kullanmaları kuralı kondu. Çocukların ise, başlangıçta İngilizce konuşmalarına izin verildi, ama programın ilk yılının üçüncü haftasında, birçok çocuk Keres dilinde cümle kurmaya başladı. Programın kültürel vurgusu, çocukların Cochiti dilinin miras ve değerleri ile daha yakın ilişkiler geliştirmelerini sağladı. Yaz programının asıl sonucu ise, Keres dilinin anadili konuşucuları arasında konuşma alışkanlıklarının yeniden kazanılmasıdır. Küçük çaplı topluluk girişimlerine başka bir örnek olarak ise, İskoçya'da Gal dilinin biçimlenmesi için ahşap işleri veya yemek pişirme gibi faaliyetlere reklam filmleri çekilmesi verilebilir (Hinton 2011).

4. 2. 1. Yetişkin dil öğrenimi

Yetişkin dil öğrenimi dilin yeniden canlandırılmasında önemli bir parçadır. Tehlikede olan birçok dil o kadar uzun süre kullanılmamıştı ki, sadece toplumun büyükleri (yaşlıları) tarafından hatırlanıyordu. Böylece nesli tükenmekte (tehlikede) olan diller için herhangi ikinci bir dili öğrenme programı, öğretmenlerin kendileri için zorunlu olarak ikinci dil öğrenmelerini gerektiriyordu**.** Örneğin, Havai'de yabancı dilde eğitim yapan okul öğretmenlerinin çoğu, ikinci bir dil olarak Havai dilini genellikle mükemmel yetişkin dil programları olan Hawaii Üniversitesi kampüslerinde öğrendiler.

Tehlikedeki dillerde eğitim, genellikle dili konuşabilen öğretmenlerin eksikliği nedeniyle aksamaktadır. Kaldı ki çoğu ana dili konuşucusu öğretmen değildi ve emeklilik yaşının ötesindeydi.

Böylece, yabancı dilde eğitim yapan okullarda çok iyi sonuç alınamamıştır. Aynı şekilde, yetişkin eğitimi için üniversite programları da denenmiştir ancak burada da genellikle metodoloji sorunu yaşanmıştır (King 2000, Warner 2001, Hinton 2011).

Yetişkinlerin her durumda kendi kaynaklarını bulma ve kendi öğrenimlerini yönetmek için güçlü bağlantılarını şekillendirme yeteneklerinden yararlanılarak oluşturulan, California'daki Usta Çırak Dil Öğrenme Programı (Master Apprentice Language Learning Program)'dır. Dünya çapında yayılmış olan bupopüler yöntemde bir konuşucu bir öğrenci ikilisi ve yabancı dilde eğitim tekniği eğitimi gereklidir. (Hinton *et al*. 2002). Bu program, birçok yetişkinin, tehlikede olan dilinde yeterli hale gelmesi ile sonuçlanmıştır (Hinton 2011).

4. 2. 2. Aile tabanlı olarak dilin canlandırılması

Dilin yeniden canlandırılması için nihai hedef, dilin günlük iletişim dili olarak konuşma topluluğundaki yerinin yeniden kazandırılmasıdır. Bunun olabilmesi için, dilin okul dilinden ya da bir kamp dilinden ya da usta ve çırak dilinden öteye gitmesi, evde konuşulan bir dile dönüşmesi gerekmektedir. Ancak çoğu dil canlandırma programındaki büyük boşluk, ailelere evlerinde kendi dilini kullanımında yardımcı olacak desteği sağlayamamaktır. Hawaililer aile için desteğin bir ihtiyaç olduğunu anlamış ve ikinci dili öğrenen ebeveynler tarafından anaokulları kurulmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Wilson 2001).

4. 3. Uyuyan dillerin yeniden canlandırılması

Eğer bir dil hiç konuşulmuyorsa o dili ikinci dil olarak öğrenmek daha da zordur. O dili ana dili olarak konuşan kimselerle yoğun bir şekilde iletişim kurarak öğrenmenin yerine kolayca konabilecek bir yöntem bulunmamaktadır. Fakat durum tamamen umutsuz değildir. Bir dili yeniden canlandırmanın sadece yazılı belgelerden başlandığında bile başarılı olabileceği görülmüştür. Örneğin İngiltere'de bir Kelt dili olan Cornish'i ana dili olarak konuşan son kişi muhtemelen 1700'lerin sonlarında ölmüştür (Ellis 1974). Yine de 1903'te başlayan bir canlanma sayesinde, bu dil bugün yüzlerce kişi tarafından konuşulmaktadır (Lewis 2009). Güney Avusturalya'da ana dili konuşucusu bulunmayan bir dil olan Kaurna konusunda da halk son on beş yılda çok önemli adımlar atmış ve dili öğrenmeye ve kullanmaya başlamıştır (Amery 1995, 2002).

Algonquian dilleri olan Miami (İndiana, Ohio, Oklahoma, ABD) ve Wampanoag'ın (Massachusetts, ABD) canlandırılmasına, yetenekli bir kabile üyesi öncülük etmiştir. Bu üye, birkaç kişiyle birlikte ilk olarak dili belgelerden akıcı bir biçimde öğrenmişler ve sonra daha çok konuşmaya dayalı metotlarla ailelerine ve toplumlarına öğretmeye yönelik çaba göstermişlerdir.

4. 3. 1. Dil merkezleri

Avustralya'daki Dil Merkezleri dilbilimciler ve dil üzerine çalışanlar arasındaki işbirliğine yaratıcı ve kullanışlı bir örnek teşkil etmektedir. Bu merkezlerden ilk kurulanı, Batı Avusturalya'nın kuzeybatısında bulunan Kimberley Language Resource Centre'dır. Kimberley Language Resource Centre, yirmi beş yıl önce Kimberley bölgesinde, yüzlerce kilometrelik alana yayılan Aborijin toplulukları ve örgütleri ile birlikte yapılan kapsamlı görüşmelerin ardından kurulmuştur. Şu anda Avusturalya'da, Federation of Aboriginal and Torres Strait Islander Languages (FATSIL) çatısı altında yaklaşık kırk dil merkezi bulunmaktadır. Bu merkezler, Aborijin dil çalışanlarının yerinde eğitimini gerçekleştirmekte, dilbilimsel veri ve materyal konusunda yerel kaynak merkezi olarak işlev görmekte ve topluluk dili programları için yardım ve eğitimin yanı sıra siyasi destek de sağlamaktadır. (Genetti and Florey, p. c.) ABD'de bulunan the Alaska Native Language Center ve Kanada'da bulunan the Yukon Native Language Center ve Yinka Dené Language Institute da benzer amaçlara hizmet etmektedir (Florey and Himmelmann 2010).

4. 3. 2. Arşivler ve dilin yeniden canlandırılması

Dilin yeniden canlandırılması konusu, üniversite ve müze arşivlerinde dille ilgili malzemelerin kullanılma yoğunluğunu artırmıştır. Dilbilimsel alan notları ve kayıtlar yerli topluluklar tarafından yoğunlukla talep edilmektedir; zira bu not ve kayıtlar, dilin yeniden canlandırılması konusunda,

© TÜRKSOY

yayımlanmış pek çok makaleden daha fazla yardımcı olmaktadır. Dilbilimsel yayınlar, doğası gereği kuramsal olmaktadır. Notlar ve kayıtlar ise, dilini akıcı bir biçimde konuşamayan toplulukların en çok ihtiyaç duyduğu ham veriyi sağlamaktadır. Topluluklar bu eski materyallerin birer kopyasını sipariş etmekte ve bunları yerel kütüphane ya da yönetim birimlerinde saklamaktadırlar. Bu malzemeler, sözlük, konuşma kılavuzu, dilbilgisi başvuru kitabı gibi yayınların geliştirilmesinde, metinlerin basılmasında ve her türlü öğrenim malzemesinin geliştirilmesinde kullanılabilmektedir.

5. Tehlikedeki Türk dilleri üzerine çalışmalar

5. 1. Afşar

Tepâ kasabasındaki Afşar dilinin özellikleri ile ilgili ilk çalışma L. Ligeti'nin 'Sur la langue des Afchars d'Afghanistan' (1957) adlı eseridir (Knüppel 2010). Daha sonraki dönemlerde İran ve Afganistan'daki Türk dilleri üzerine G. Doerfer öncülüğünde yapılan alan araştırmalarında Afşarca ile ilgili materyaller de derlenmiş, derlenen bu malzemeler ise G. Doerfer ile W. Hesche'nin *Südoghusische Materialien aus Afghanistan und Iran* (1989) başlıklı çalışmasında yayımlanmıştır. Bu çalışmada Tepâ ve Kâbul Afşarcası ile ilgili veriler bulunmaktadır. Aynı alan araştırmasına dayanan Kabil Afşarcası ile ilgili veriler ise G. Doerfer'in 'Ein türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān' (1983) ve 'Kabulafscharisch und Chaladsch' (1985) çalışmaları ile değerlendirilmiştir. Bu alanda Afşarlar ve dilleri ile ilgili genel bir çalışma yapan A. M. Abbasov'u ve 'Nekotorye zametki ob afsharakh Afganistana' (1975) adlı çalışmasını da saymak gerekir.

5. 2. Aynu

Aynuca üzerine çok az araştırma ve çalışma yapılmış bir Türk dilidir. Aynuca üzerine araştırma yapan isimlerin başında Zhao Xiang-Ru, Haşim Turdi, Tooru Hayashi ve A. Tietze sayılabilir. Zhao Xiang-ru ve Haşim Turdi'nin Aynuların dili üzerine genel değerlendirmelerinden oluşan (1982) ve Aynu dilinin nitelikleriyle ilgili (1981) iki önemli çalışması bulunmaktadır. A. Tietze ve O. Ladstätter ise 1994'te 'Die Abdal (Äynu) in Xinjiang' başlıklı çalışmaları ile genel olarak Aynuları ve dillerini tanıtmışlardır. Son dönemlerde Tooru Hayashi'nin Aynu dili üzerine yaptığı çalışmalar büyük bir önem taşımaktadır. Tooru Hayashi, Aynu dilini derleme ve tasvir etmeye yönelik bir alan araştırması projesini başlatmıştır. Hayashi; Sabit Ruzi, Tahircan Muhammad ve Wang Jianxin ile birlikte Aynuların yoğun olarak yaşadığı yerleşim yerlerinde saha çalışması yapmıştır. Hayashi (2000), Aynuların kendi yerleşim yerlerinin dışına yaptığı ziyaretlerde Aynucayı gizli dil olarak kullanan konuşurlar da bulmuştur (Johanson 2011: 34-35). Hayashi'nin alan araştırmasına dayanan çalışmalarından bazıları şunlardır: 'A Šäyxil vocabulary : a

© TÜRKSOY

preliminary report of linguistic research in Šäyxil Village, southwestern Xinjiang' (1999), 'Lexical copying in Turkic: The case of Eynu' (2000).

5. 3. Baraba Tatarcası

Baraba Tatarcası pek çok araştırmacı tarafından Tatarcanın bir diyalekti olarak kabul edildiğinden Baraba Tatarları ve dilleri ile ilgili veriler çoğunlukla Tatarlar ve dilleri ile ilgili genel çalışmaların içinde yer almıştır. Bununla birlikte Baraba Tatarcası ile ilgili az sayıda müstakil eser de bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi L. V. Dmitrieva'nın *Yazık barabinskih tatar-yazıki narodov SSSR* (1966) ve *Yazık barabinskih tatar, Materialı i issledovaniya* (1985) adlı çalışmalarıdır.

5. 4. Başkurt

Başkurtça grameri üzerine yapılan ilk sistematik çalışmalar arasında N. Poppe'nin *Bashkir Manual'i* (1964), N. K. Dmitriev'in *Grammatika bashkirskogo yazıka* (1948) ve *Başkurt Tilinin Grammatikahı* (1950) adlı eserleri ve G. F. Kiyekbayev'in *Başkurt Tilinin Fonetikahı* (1957) ve *Hezirgi Başkurt Tili* (1966) adlı çalışmaları sayılabilir. Daha sonraki dönemlerde de Başkurt dili ve edebiyatı üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: A. A. Yuldaşev, *Bashkirskiy yazık* (1997), É. F. İşberzin, *VoprosI leksikologii i leksikografii başkirskogo yazıka* (1983) ve *Oçerki istorii başkirskogo literaturnogo yazıka* (1989), F. G. Hisamitdinova, *Başkirskiy yazık* (2000), M. V. Zeynullin, *Hezirgi Başkurt Ezebi Tili*, *Morfologiya* (2002), G. G. Seyitbattalov, *Başkurt Tili* (1994). K. Z. Ahmerova tarafından 1958'de hazırlanan Başkurtça-Rusça sözlük (*Başkirsko-russkiy slovar'*) bugün de hala önemini korumaktadır. Bu çalışma dışında komisyonlar tarafından hazırlanan pek çok Başkurtça sözlük bulunmaktadır.

5. 5. Çalkan

Çalkanca çalışmaları 19. yüzyılda başlamıştır. Bu ilk dönemde W. Radloff (1865) ve V. İ. Verbitskiy (1884) tarafından Çalkancaya ait ilk dil verileri derlenmiştir. 20. yüzyılda ise Altay Türkçesi ve diyalektleri üzerine N. A. Baskakov pek çok çalışma yapmıştır. Baskakov'un Altay Türkçesi ve diyalektleri üzerine iki önemli çalışması bulunmaktadır: *Altayskiy Yazık (vvedenie v izuçenie altayskogo yazıka i ego dialektov),* (1957) ve *Dialekti altayskogo yazıka* (1988). Baskakov özellikle Altay Türkçesinin kuzey diyalektleri üzerine araştırmalar yapmış, 1985'te ise Çalkancayı tanıtan monografik bir eser [*Dialekt Lebedinskih tatar-çelkantsev (kuu-kiji)*] kaleme almıştır. Baskakov çalışmalarında kendi alan araştırmasına dayanan dil malzemelerini ve Altay Türkçesinin kuzey diyalektleri üzerine

yapılan daha önceki alan araştırmalarında derlenen dil malzemelerini ve verileri kullanmıştır. Çalkanca üzerine çalışmalar yapan önemli isimler arasında V. N. Kokorin, T. A. Nikolaeva ve N. A. Mandrova gibi araştırmacıları saymak gerekir. Özellikle Kokorin (1979, 1981, 1982 vd.) ve Mandrova (1983, 1984 vd.) Çalkanca fonetiği üzerine pek çok çalışma ortaya koymuşlardır. Altay Türkçesinin bir diyalekti olarak değerlendirilen Çalkancaya Altay Türkçesi üzerine yapılmış çalışmalarda yer verilmekle birlikte bu alanda çok fazla müstakil çalışma bulunmamaktaydı. Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Çalkanlar ve dilleri üzerine son yıllara kadar herhangi bir önemli çalışma yapılmamıştır. Son yıllarda ismi daha sonra S. S. Surazakov olarak değiştirilen Altay Araştırmaları Enstitüsü (Institute of Altaic Studies) ve Filoloji Enstitüsü, Sibirya Bölümü (the Institute of Philology, Siberian Branch) tarafından tehlikedeki Çalkancayı belgeleme ve yeniden canlandırma çalışmaları yürütülmektedir. 2000 ile 2004 yılları arasında Rusya Bilim Akademisi (RAS) Dilbilim Enstitüsü Sibirya Bölümü tarafından Çalkanların yaşadıkları yerlere bir araştırma gezisi düzenlenmiştir. Bu araştırma gezisi sırasında toplanan dil malzemeleri 'Languages of Indigenous People of Siberia' serisinin 7, 10, 13 ve 15. ciltlerinde yayımlanmıştır. RAS araştırmacılarından A. M. Kandarakova ise Çalkanlar arasından derlediği hikayeleri çocuklar için okuma kitabı [*Aba-yıştıŋ-aŋ-kuştarı* (Tayga'nın Hayvan ve Kuşları) (2004)] olarak hazırlanarak yayımlamıştır. Ayrıca 2001'de A. A. Ozonova ve A. R. Tazranova tarafından Çalkanca dil kullanım durumu ile ilgili araştırmalar yapılmış ve bu araştırmaların değerlendirmesi ise *Yazıkovaya situatsiya u çalkantsev* adlı eserle yayımlanmıştır. Temel Araştırmalar için Rus Vakfı'nın (Russian Foundation For Basic Research, RFBR) Germal Bilimsel Araştırma Topluluğu (Germal Scientific Research Society, DFG) ile 2004-2005 yılları arasında yürüttüğü bir proje ile de Çalkancayı korumak için yapılan derlemelerden elde edilen Çalkanca verilerinin korpusu ("The Corpus of Chelkan Text's Documentation of Spoken Chelkan Language with the Purpose of Preservation of the Data of this Language", 2004-2005) hazırlanmıştır.[28]

5. 6. Çulım

Çulım Türkleri ve dilleri üzerine ilk çalışmalar P. S. Pallas (1789) ve J. Klaproth (1823) tarafından yapılmıştır. 1860'larda ise W. Radloff Sibirya'nın çeşitli yerlerinde alan araştırmaları yapmış ve bu araştırmalarda derlediği Çulım Türkçesine ait birkaç metin örneğini *Obrazcy narodnoi lityeratury tyurkskih plyemyen* (1866) başlıklı çalışmasında ve Çulım Türkçesi sözvarlığına ait verileri ise *Opıt slovarya tyurkskih naryeçii* (1893 —1911) adlı sözlüğünde yayımlamıştır. Radloff'un Çulım Türkçesi ile ilgili derlediği dil malzemeleri N. Katanov'un *Opıt isslyedovaniya uryanhaiskogo yazıka* (1903) çalışmasında da değerlendirilmiştir. Çulımlar ve dilleri üzerine yapılan çalışmalara en büyük katkı A. P. Dul'zon tarafından yapılmıştır. 1946'da bu konudaki çalışmalarına başlayan Dul'zon, Çulım Türkçesinin fonetik, morfolojik ve leksik özelliklerini sistematik bir şekilde ele alan ilk araştırmacıdır. Dul'zon, Çulım Irmağı havzasında uzun süreli alan araştırmaları yapmış ve Çulım Türkçesiyle ilgili çok önemli veriler derlemiştir. Dul'zon'un *Çulımskie tatarı i ih yazık* (1952) ve *Çulımsko-turskiy* yazık (1966) çalışmaları Çulım Türkçesi üzerine yapılmış monografik çalışmalardır. Bu çalışmalarda ayrıca Çulım Türkçesi ve diyalektleri belirlenerek tanıtılmıştır. Çulım Türkçesi üzerine çalışmalar Dul'zon'dan sonra da devam etmiştir. R. A. Uraev (*Govor çulımskih turkov d. Eji*, 1955) tarafından Çulım Türkçesinin bir alt diyalekti değerlendirilmiştir. 1960'lardan sonra ise R. M. Biryukoviç Çulım Türkçesi fonetiği, morfolojisi ve leksikolojisi ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Onun bu konudaki çalışmalarından bazıları şunlardır: *Zvukovoy stroy çulımsko-turkskogo yazıka* (1979), *Morfologiya çulımsko-turkskogo yazıka, I-II* (1979-1981). 1970'lerin sonuna kadar Çulım Türkçesi ile ilgili alan araştırmalarından derlenmiş veriler toplam 9 cilttir. Bu dil malzemesi Tomsk Devlet Pedagoji Üniversitesi Sibirya Yerel Halklarının Dilleri Bölümündeki laboratuvar arşivlerinde (Tomsk State Pedagogical University Laboratory of the languages of peoples of Siberia) korunmaktadır. 1970'lerden sonra yaklaşık 30 yıl Çulımlar ve dilleri üzerine herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Kritik seviyede ölüm eşiğinde olan Çulım Türkçesi 2000'li yılların başında tehlikedeki dil olgusu bağlamında tekrar çalışma ve araştırmaların konusu olmuştur. 2003 yılında Living Tongues Enstitüsünü kuran Amerikalı dilbilimciler G. D. S. Anderson ve K. D. Harrison Çulım Türkçesi çalışmalarını tekrar başlatmışlardır. Bu araştırmacılar 2003, 2005, 2008 yıllarında bölgeye araştırma gezileri düzenlemişler, ancak sadece Orta Çulım diyalektinden derlemeler yapmışlardır. Anderson ve Harrison'un yaptıkları derlemelerin örnekleri Living Tongues Enstitüsünün web sayfasında[29] Enduring Voices Youtube kanalında[30] bulunmaktadır. Ayrıca Anderson ve Harrison (2003, 2004, 2006 vd.) alan araştırmasından elde ettikleri

28 lingsib. iea. ras. ru/en/languages/chelkan. shtml
29 http://www. livingtongues. org/hotspots/hotspot. centralsiberia. chulym. html
30 http://www. youtube. com/playlist?list=PL77E9549A1F2DB148&feature=plcp

verilerden yola çıkarak Çulım Türkçesinin karakteristik özellikleri ile ilgili çalışmalar da yapmışlardır. 2006 yılında Çulım Türkçesi ile ilgili Seul Devlet Üniversitesinin desteklediği bir proje daha yürütülmüştür. Y. S. Li'nin başkanlığındaki proje ile Tomsk'a gelen bir grup araştırmacı, birkaç Sibirya Türk dilinin örneklerinden oluşan bazı derlemeler yapmışlardır. Y. S. Li'nin grubu, 2008 yılında yaptığı Orta Çulımca derlemelerini bir kitap halinde hazırlayıp yayımlamışlardır (*A study of the Middle Chulym Dialect of the Chulym Language*, 2008). Aşağı Çulımca derlemelerinin yayımlanma durumu hakkında ise henüz herhangi bir gelişme yoktur (Lemskaya 2013: 350). Tomsk Devlet Pedagoji Üniversitesinin Sibirya Yerel Halklarının Dilleri Bölümünün Çulım Türk diyalektleri üzerine araştırmaları 2005'te V. Lemskaya ile başlamıştır. 2007 ve 2008 yıllarında bölgede alan araştırması yapan araştırmacının derlemelerine dair sonuç ve veriler henüz müstakil bir eser olarak yayımlanmamıştır. Lemskaya (2010) Çulım Türkçesi ile ilgili kendi derlemelerine ve kendisinden önce yapılan derlemelerin analizlerine yönelik birkaç makale yazmıştır (Lemskaya 2013: 351).

5. 7. Çuvaş

Çuvaşlar ve dilleri üzerine ilk çalışmalar 18. yüzyılda başlamıştır. G. F. Miller Kazan halklarını tanıttığı *Opisanie yivuşih v Kazanskoy gubernii yazıçeşkih narodov* (1756) adlı eserinde Çuvaşça kelimelerden oluşan bir liste ile Çuvaşça bir dua çevirisini yayımlamıştır. Bu ilk çalışmayı Piskopos Damaskin'in Novgorod halklarının dillerine ait sözlüğü takip eder. Çuvaşça üzerine sistematik çalışmalar ise 19. yüzyıl sonlarında N. İ. Aşmarin ile başlamıştır. Çuvaş dilbiliminin kurucusu sayılan Aşmarin'in Çuvaş fonetiği, morfolojisi, sentaksı ve kelime hazinesi üzerine pek çok çalışması bulunmaktadır (Kononov 2009: 241-243). Daha sonraki dönemlerde Çuvaşlar ve dilleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Çuvaş grameri üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: J. R. Krueger, *Chuvash Manual: Introduction, Grammar, Reader, and Vocabulary* (1961); I. A. Andreyev, *Chuvashskiy yazık*, (1997) ve *Uçebnik chuvashskogo yazıka dlya russkih* (1992); M. R. Fedotov, *Çuvaşskiy yazık* (1996). Çuvaşça üzerine ilk sözlükler N. İ. Aşmarin (1910) ve H. Paasonen (1908) tarafından hazırlanmıştır. V. G. Yegorov ise 1964'te Çuvaşçanın etimolojik sözlüğünü hazırlamıştır. Son yıllarda L. K. Lindsey (2011, 2013) tehlikedeki dil olgusu bağlamında Çuvaşlardaki dil değişimi üzerine araştırmalar yapmaktadır.

5. 8. Dayı

Dayı dili üzerine sistemli ilk çalışma Ingeborg Baldauf tarafından hazırlanmıştır. 2004'te Afganistan'ın Andhoy şehrinde Dayı dili ile ilgili alan araştırmaları yapan Baldauf, Dayıların dili, etnik yapısı, tarihi ve kültürü üzerine başlangıç niteliğinde değerli bilgiler derlemiştir. Baldauf, 2007'de 'The Dayi-Kargil of Andkhoy: Language, History and Typical Professions: Discourse on Local Identity' adlı kitap ve makalesiyle derlemelerine dayanan malzemeleri yayımlamıştır.

5. 9. Dolgan

Üzerine çok az sayıda araştırma ve çalışma yapılmış Türk dillerinden biri de Dolgancadır. Dolganlar ve dilleri üzerine ilk çalışma 19. yüzyılda M. A. Castrén tarafından yapılmıştır. Castrén, 1845-1849 yılları arasında gerçekleştirdiği Sibirya gezisinde bölgedeki Türk dillerini araştırma fırsatı bulmuş ve bu geziye ait rapor ve mektupları *Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845--1849* (1856) adlı eserinde yayımlamıştır. Castrén'in bu çalışması Dolganlar ve dilleri üzerine ilk bilgilerin yer aldığı kaynak eser olması bakımından önemlidir. Daha sonraki dönemlerde de Dolgan dili, kültürü, etnik yapısı ve folkloru üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Dolgancanın ilk sistematik grameri E. I. Ubryatova'nın bugün de önemini koruyan *Yazık noril'skih dolgan* (1985) başlıklı çalışmasıdır. Son yıllarda N. M. Artem'ev Dolgan grameri (*Dolganskiy yazık*, 2011), N. P. Belyıukova Dolgan fonetiği (*Konsonantizm dolganskogo yazıka*, 2004) ve M. Stachowski ise Dolganca kelime yapımı (*Dolganische Wortbildung*, 1997) üzerine çalışmalar yapmışlardır.

5. 10. Duha

Üzerine çok az çalışma ve araştırma yapılmış Türk dillerinden biri de Duhacadır. Badamhatan (1960, 1962, 1987), Diószegi (1961, 1963), Farkas (1992), Wheeler (1999, 2000), Somfai Kara (1998), Pedersen (2003) ve Plumey ile Battulga (2003) gibi araştırmacılar Duha etnolojisi ve antropolojisi üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların bazılarında Duhacaya ait kelimeler de verilmiştir. Dulam (1995) ve Chagdarsürüng (1996) Duha Şamanizmi üzerine, Seren (2000) ise Duha gelenekleri

© TÜRKSOY

üzerine çalışmalar yapmıştır. E. Ragagnin'in Duhaca üzerine yaptığı çalışmalara kadar Seren'in (1993) Duhalar ve dilleri üzerine yaptığı küçük bir araştırma dışında herhangi bir sistematik çalışma bulunmamaktadır (Ragagnin 2011: 3). Duhaca üzerine ilk ayrıntılı çalışmaları yapan Ragagnin, 1999-2008 yılları arasında defalarca Duhaların yaşadıkları bölgelere araştırma gezileri düzenlemiş ve Duhaca dil malzemesi derlemiştir. 2007 yılında derlediği dil malzemelerini değerlendirerek Duhalar ve Duhaca üzerine doktora tezini hazırlayan Ragagnin bu çalışmasını daha sonra genişleterek *The Turkic Dukhan of Northern Mongolia: Description an Analysis* (2011) başlığıyla kitap olarak yayımlamıştır.

Moğolistan'da konuşulan diğer bir Türk dili olan Tuhaca (Duhaca) üzerine ise ilk çalışmalar L. Bold'a (1968, 1975) aittir. Tuhalar ve dilleri üzerine çalışmalar yapan diğer bir araştırmacı ise T. Eriksonas'tır. Eriksonas 2008'de Tuha konuşurlarının bulundukları bölgelerde alan araştırması yapmıştır (Eriksonas 2013: 225). Son olarak 2009 ve 2011'de E. Ragagnin Tsagaan Üür kasabasına ve bu kasabanın çevresindeki yerlere araştırma gezileri düzenlemiş, Tuhalar ve dilleriyle ilgili malzemeler derlemiştir (Ragagnin 2013: 437).

5. 11. Fu-yü Kırgızcası

Fu-yü Kırgızları ve dilleri ile ilgili ilk sistemli çalışma yapan araştırmacı Hu Zhen-hua'dır. Hu Zhen-hua 1980'lerde Fu-yü Kırgızlarının yoğun olarak yaşadığı bölgelere geziler düzenlemiş ve bu geziler sırasında Fu-yü Kırgızcasına ait pek çok dil malzemesi derlemiştir. Hu Zhen-hua yaptığı alan araştırmasının sonuçlarını 1983'te Fu-yü Kırgızları ve dilleri üzerine hazırladığı monografik bir çalışma ve 1984'te yayımladığı Fu-yü Kırgızcasının fonetiği ile ilgili eserde değerlendirmiştir. Hu Zhen-hua'nın araştırmalarına kadar Fu-yü Kırgızcası Çin'deki genel Kırgızcadan ayırt edilmemekte, daha doğrusu Çin'deki Kırgızcanın bir diyalekti kabul edilmekteydi. Hu Zhen-hua çalışmalarında Fu-yü Kırgızcasının özellikle fonetik açıdan Kırgızcayla büyük farklılıklar gösterdiğini ve bazı karakteristik özelliklerini belirterek Fu-yü Kırgızcasını Kırgızcadan ayrı bir dil olarak değerlendirmiştir (Yuan-Xin 1994: 7). Ölüm eşiğinde olan Fu-yü Kırgızcasının belgelenmesi için son yıllarda çeşitli teşebbüsler olmuştur. Seul Üniversitesi Dilbilim bölümü araştırmacıları ve Kore Altay Araştırmaları Kurumu tarafından Fu-yü Kırgızlarının dillerinin araştırılması ve belgelenmesi için bir proje hazırlanmıştır. Y. Li, M. Ölmez ve J. Kim gibi araştırmacılardan oluşan proje grubu 2003 yılında Fu-yü Kırgızlarının bulundukları yerleşim yerlerinde derlemeler yapmışlardır. Alan araştırmasında derlenen veriler 2007 ('Some New Identified Words in 'Fuyu Kirghiz', I) ve 2010/2011 ('Some New Identified Words in 'Fuyu Kirghiz', II) yıllarında yayımlanmıştır. Proje araştırmacılarından olan M. Ölmez daha başka çalışmalarla ['Fuyu Kırgızcasında 'değil'', (2006); 'Fuyu Kırgızcasında Geçmiş Zaman Biçimleri', (2006); 'Fuyu Kırgızcası Hakkında Yeni Bilgiler ve Türkolojiye Katkıları', (2006)] elde edilen verileri analiz etmiştir. Ayrıca M.

Вершина Буркутаул (Хребет Нарымский, Южный Алтай) © TÜRKSOY

A. Çertikov'un Fu-yü Kırgızcasını derinlemesine incelediği iki önemli çalışması ['Fuyuyskie Kırgızı, I-II; (2008)] bulunmaktadır. Fu-yü Kırgızları ve toplum hayatıyla ilgili son dönemlerde yapılan en önemli çalışmalardan biri ise G. Salk ve T. Mambet tarafından hazırlanan 'Fuyu Gırgıs' according to the present-day situation and the legendary past, (1998) adlı çalışmadır (Ölmez 2013: 402).

5. 12. Gagauz

Gagauzca üzerine yapılan ilk gramer çalışmaları arasında N. K. Dmitriev'in *Gagauzskie etiudy morfologiia sintaksis i leksika gagauzskogo yazıka* (1939) ve 'Gagauzskii yazık' (1929) çalışmaları sayılabilir. Genel olarak Gagauzları ve dillerini değerlendiren çalışmalar arasında yer alan G. Doerfer'in 'Das Gagausische' (1959) ve W. Zajaczkowski'nin 'Gagauz' (1965) adlı çalışmaları bu alanda öncü çalışmalar arasındadır. Gagauzca grameri üzerine en fazla çalışma yapan isimlerden biri olan L. A. Pokrovskaya'nın bu konudaki çalışmalarından bazıları şunlardır: *Grammatika Gagauzkogo Yazıka Fonetka i Morfologiya* (1964), *Sovremennıy Gagauzskiy Yazık* (1997), *Gagauzskiy Yazık* (1997), 'Gagauzskiy Yazık' (1966), *Sintaksis Gagauzskogo Yazıka v Sravnitel'nom Osveshchenii* (1978). Gagauz halk edebiyatı ile ilgili derleme ve incelemelerden oluşan önemli çalışmalar da yapılmıştır. W. Zajackowski'nin *Jezik ı Folklor Gagauzow z Bulgarıı* (1997), V. A. Moşkov'un 'Nareçiya bessarabskih gagauzov' (1953) ve E. Kvilinkova'nın *Moldova Gagauzların Halk Türküleri* (2003) adlı çalışmaları bu tür çalışmalara örnek gösterilebilir. Gagauzca sözvarlığını ortaya koyan sözlüklerden başlıcaları Mihail Çakır'ın hazırladığı *Dictionar gagauz-roman* (1938) ve N. A. Baskakov editörlüğünde hazırlanan *Gagauzsko-russko-moldovskiy slovar'*dır. Son yıllarda Gagauz dili üzerinde önemle duran araştırmacılardan biri Astrid Menz'dir. Menz'in 'Indirectivity in Gagauz' (2000), 'Analytic modal constructions in Gagauz' (2000), 'On complex sentences in Gagauz' (2006), *Gagausische Syntax : Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel* (1999) gibi ağırlıklı olarak Gagauzca sentaksı üzerine çalışmalarının yanında Slav dillerinin yoğun etkisi altında bulunan Gagauzcayı dil etkileşimi ve değişimi bağlamında değerlendirdiği 'Gagauzca'da Alıntı Sözcükler' (1999) ve 'Slav dillerinin Gagauzcaya etkisi' (2003) gibi araştırmaları da bulunmaktadır. Onun 'Endangered Turkic Languages: The case of Gagauz' (2003) başlıklı çalışması Gagauzcayı tehlikedeki dil bağlamında değerlendiren önemli çalışmalardan biridir.

5. 13. Hakas

Hakasça ve diyalektleri ile ilgili çalışmalar 19. yüzyılda başlamıştır. 1857'de A. Castrén Koybal ve Karagas diyalektlerinin gramerini (*Versuch einer kobalischen und karagassischen Sprachlehre*), 1884'te ise V. Verbitskiy Altay ve Aladağ diyalektlerinin sözlüğünü hazırlamıştır. Bu ilk dönem çalışmalarına

N. Katanov (1907) ve W. Radloff (1929) yaptıkları etnolojik çalışmalarla katkıda bulunmuşlardır. Sovyet dönemi boyunca Hakasça üzerine çalışmalar oluşturulan yeni yazı dili ekseninde devam etmiştir. A. Kazanakov Hakas ortografisi üzerine en çok çalışan isimlerden biridir. 1944'te Abakan'da Hakas dili, Edebiyatı ve Tarihi Araştırma Enstitüsünün kurulmasıyla Hakasça ve diyalektleri ile ilgili araştırma va çalışmalar daha sistematik bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar arasında N. Direnkova'nın Hakas grameri [*Grammatika hakasskogo yazıka*, (1948)] ve D. Çankova'nın editörlüğünde hazırlanan Rusça-Hakasça sözlük [*Russko-hakasskiy slovar*', (1966)] sayılabilir.[31] Daha sonraki dönemlerde de Hakas grameri ve diyalektleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: V. G. Karpov, *Xakasskiy yazık* (1966), M. İ. Borgoyakov, *İstoçniki i istoriya izuçeniya hakasskogo yazıka* (1981), V. G. Karpov, *Hakasskiy yazık* (1966), N. A. Baskakov *K istorii izuçeniya hakasskogo yazıka* (1951) ve *Grammatika hakasskogo yazıka* (1975), G. Anderson *Xakas (*1998).

5. 14. Halaç

Halaççadan ilk kez V. Minorsky bahsetmiştir. Minorsky 'The Turkish Dialect of Khalaj' (1940-42) başlıklı çalışmasında Halaççaya ait olduğunu düşündüğü birkaç metin yayımlamıştır. Fakat bu metinlerden sadece birisi gerçekten Halaççaya aittir. Minorsky'den sonra Mohammad Moqaddam *Guyešhā-ye Vafs wa Āštiān wa Tafreš* (1950) adlı çalışmasında Halaççaya da yer vermiştir (Knüppel 2010). G. Doerfer'in İran araştırma gezisine kadar yapılan bu çalışmalarda Halaççanın ayırt edici özellikleri ile genel Türkçe içerisinde özel bir yere sahip olduğu ve bağımsız bir Türk dili grubunu meydana getirdiği farkedilmemiştir. Bu açıdan G. Doerfer başkanlığında 1968, 1969 ve 1973 yıllarında gerçekleştirilen araştırma gezileri Halaççanın yeniden keşfi anlamına gelmektedir.

Bu alan araştırmaları sonucunda elde edilen dil malzemeleri Doerfer tarafından hazırlanan *Khalaj Materials* (1971), Halaç folkloruna ait metinler ise G. Doerfer ve S. Tezcan tarafından yayımlanan *Folklore-Texte der Chaladsch (1994)* adlı çalışmayla gün yüzüne çıkarılmıştır. Ayrıca araştırma gezisinin ardından ilk defa Halaççanın grameri ve sözlüğü hazırlanmıştır: G. Doerfer, *Grammatik des Chaladsch* (1988) ve G. Doerfer ile S. Tezcan*, Wörterbuch des Chaladsch, Dialekt von Charrāb* (1980). Halaççа üzerine son yıllarda alan çalışması yapan Sonel Bosnalı'nın Halaçların yaşadığı bölgelerden birinin (Halacistan) etnik-dilsel durumunun değerlendirildiği 'İran Halacistan Bölgesinin Etnik-Dilsel Yapısı ve Halaç Türkçesi' (2009), Halaççanın tehlike durumunun dil kullanımı açısından ele alındığı 'Dil Edinimi Açısından Halaççanın Konumu' (2012), kod kopyalama olgusunun tasarlama kipleri üzerinden incelendiği 'Halaççanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış' (2010) ve 'Halaç Türkçesinde Gelecek Zaman: Biçim, Değişke ve Kullanım' (2012) başlıklı çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca Filiz Kiral Halaççanın çeşitli karakteristik özellikleri üzerine çalışmalar yapmaktadır. Onun 'Copied Relative Constructions in Khalaj' (2000) başlıklı çalışması bunlar arasında yer almaktadır.

5. 15. Horasan

Horasan Türkçesi ile ilgili ayrıntılı ve doyurucu bilgiler Göttingen Üniversitesi Türkoloji bölümü tarafından gerçekleştirilen İran coğrafyasındaki Türk dillerini araştırma gezisi sırasında elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu araştırma gezisi sırasında elde edilen verilerden hareketle G. Doerfer tarafından hazırlanan bazı önemli çalışmalar şunlardır: 'Das Chorasantürkische' (1977), 'Chorasantürkisch aus dem 'Türkenkessel'' (1992) 'Sprichwörter aus Nordchorasan' (1996) 'The Suffix of the Third Person Plural of the Verb in Khorasan Turkic' (1998). G. Doerfer ile W. Hesche Horasan Türkçesi üzerine en ayrıntılı gramer olan *Chorasantürkisch Wörterlisten, Kurzgrammatiken, Indices* adlı yapıtı 1993'te, araştırma gezisi sırasında Horasan Türklerinden derledikleri folklor malzemesini 1998'de *Türkische Folklore-Texte aus Chorasan* isimli çalışmayla yayımlamışlardır. G. Doerfer'in öğrencilerinden M. F. Bozkurt'un Horasan Türkçesinin Bocnurd diyalekti üzerine araştırması *Untersuchungen zum Bojnurd-Dialekt des Chorasantürkischen* (1975) ve S. Tulu'nun Kalat'tan yaptığı derlemelere dayanan çalışması ise *Chorasantürkische Materialien aus Kalāt bei Esfarāyen* (1989) ismiyle yayımlamıştır. Horasan Türkçesi üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar arasında E. A. Potseluevskij'in *Bodzhnurdi jazyk* (1997) ile *Xorasano-tjurkskij jazyk* (1997) isimli eserleri örnek gösterilebilir.

31 http://www. eki. ee/books/redbook/khakass. shtml

5. 16. İli

İli Türkleri ve dilleriyle ilgili bilinen iki çalışma vardır. Bunlardan ilki Zhào Xiāngrú ve Reinhard F. Hahn tarafından hazırlanmıştır. 'The Ili Turk People and Their Language' (1989) başlıklı bu çalışmada İli Türkleri ve dilleri kısaca tanıtılmıştır. R. F. Hahn tarafından yapılan diğer bir çalışmada ('An Annotated Sample of Ili Turki', 1991) ise İli Türkçesine ait dil verileri örneklerle açıklanmıştır.

5. 17. Karaçay-Malkar

Karaçay-Malkarca üzerine ilk araştırmalar W. Pröhle ve O. Pritsak tarafından yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Karaçay-Malkarca çalışmaları hız kazanarak devam etmiştir. Karaçay-Malkarca grameri üzerine çalışma yapan isimler arasında M. A. Habiçev (*Karachaevo-balkarskiy yazık*, 1966), N. A. Baskakov (*Grammatika karaçaevo-balkarskogo yazıka*, 1966), A. M. Bayramkul, H. M. Orusbiy (*Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası*, 1970), A. A. Çeçenov, I. K. Ahmatov (*Karachaevo-balkarskiy yazık*, 1997), S. Seegmiller (*Karachay, Languages of the World/Materials*, 1996), S. A. Goçieva (*Nareçiya v karaçaevo-balkarskom yazıke*, 1983) ve İ. H. Urusbiev (*Spryayenie glagola v karaçaevo-balkarskom yazıke*, 1963) sayılabilir. Karaçay-Malkarca fonetiği üzerinde ise A. A. Çeçenov (*İstoriçeskaya fonetika karaçaevo-balkarskogo yazıka,* 1996) ve Ş. H. Akbaev (*Fonetika dialektov karaçaevo-balkarskogo yazıka*, 1963) çalışmalar yapmıştır. U. B. Aliev (*Sintaksis karaçaevo-balkarskogo yazıka*, 1973) ve İ. H. Ahmatov (*Karaçaevo-balkarskiy yazık*, *Sintaksis*, 1992) gibi araştırmacılar Karaçay-Malkarca sentaksı üzerine incelemelerde bulunmuşlardır. A. M. Appaev ise *Dialektı balkarskogo yazıka v ih otnoşenii k balkarskomu literaturnomu yazıku* (1960) başlıklı çalışmasında Karaçay-Malkarca diyalektlerini ve edebi dilini değerlendirmiştir. É. R. Tenişeva Karaçay-Malkarca-Rusça sözlük (*Karaçaevo-barlkarsko-russkiy slovar'*, 1965) hazırlamıştır. Karaçay-Malkarca leksikolojisine dair de pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlar arasında İ. M. Otarov'un *Leksikologiya karaçaevo-balkarskogo yazıka* (1982) adlı çalışması ile H. Hacilaev'in *Oçerki karaçaevo-balkarskoy leksikologiya* (1970) başlıklı çalışması sayılabilir.

5. 18. Karakalpakça

Karakalpakça grameri üzerine yapılan çalışmaların başında N. A. Baskakov'un *Karakalpakskiy yazık* (1952) adlı çalışması ve S. Wurm'un *The Karakalpak language* (1951) başlıklı eseri yer alır. Daha sonraki dönemlerde de Karakalpakça üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. D. S. Nasyrov, Z. Qayırbaev, O. Dospanov tarafından Karakalpak grameri (*Qaraqalpak tili*, 1985) hazırlanmış, A. Däwletov ise Karakalpakçanın fonetiğini çalışmıştır [*Häzirgi Qaraqalpaq Tili (Fonetika),* 1994]. Karakalpakçaya ait iki önemli sözlük bulunmaktadır. Bunlardan ilki Baskakov tarafından 1958'de hazırlanan Karakalpakça-Rusça sözlük (*Karakalpaksko-russkiy slovar'*) diğeri ise D. B. Buranov ve P. K. Kurbanazarov tarafından 1970'de hazırlanan Karakalpakça-İngilizce sözlüktür (*Karakalpak-English Dictionary*). Son yıllarda David ve Sue Richardson tarafından hazırlanan *Qaraqalpaqs of the Aral Delta* (2012) adlı çalışmada Karakalpaklar ve kültürleri ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır. Günümüzde Özbekistan'daki birkaç üniversite, akademi ve enstitüde Karakalpak Dili ve Edebiyatı bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümlerde Karakalpak dili ve edebiyatı ile ilgili pek çok ilmi çalışma yapılmaktadır.

5. 19. Karay

Karayca üzerine ilk sistemli çalışmalar T. Kowalski'ye aittir. T. Kowalski Karaycanın Trakay diyalekti (*Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, 1929), Karayların etnik yapısı ve diyalektleriyle (*Przyczynki do etnografii i dialektologii karaimskiej*, 1929) ilgili öncü çalışmalar yapmıştır. Kowalski'den sonra ise A. Zajaczkowski (*Karaims in Poland: History, language, folklore, science*, 1961), K. M. Musaev (*Grammatika karaimskogo yazıka*, 1964 ve *Kratkiy grammatiçeskiy oçerk karaimskogo yazıka*, 1977) ve R. M. Kaplanov (*K istorii karaimskogo literaturnogo yazıka*, 1985) Karaylar ve Karayca ile ilgili çalışmalar yapan isimler arasındadır. Özellikle son yıllarda kritik derecede yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Karaylar ve dillerine ilgi artmış; Karay kültürü, edebiyatı, tarihi ve çağdaş Karayca üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Tarihi Karayca metinlerini deşifre eden ve bunların içeriklerinden hareketle Karay kültürü ile ilgili değerlendirmeler yapan isimlerin başında T. Harviainen gelmektedir. Harviainen St. Peterburg'daki Firkoviç koleksiyonunda ve diğer arşivlerde bulunan İbrani ve Arap harfleriyle yazılmış Karaycaya ait pek çok belgeyi analiz etmiştir (Csató 2010: 263). Harviainen'in öğrencilerinden Riikko Tuori ise Karay edebiyatı üzerine çalışmalar yapmaktadırlar. T. Harviainen, K.

Озеро кедровое
© TÜRKSOY

Hopeavuori ve K. Nieminen tarafından Litvanya-Polonya Karay şiirlerinin Finceye tercüme edildiği bir antoloji hazırlanmıştır (*Rannalla päärynäpuu: liettuan karaiimien runoutta,*1998). K. Hopeavuori'nin Karay edebiyatı üzerine hazırladığı *Karaim literature in the Karaim language* (2004) adlı çalışması bu alandaki en önemli çalışmalardan biridir. Tarihi Karay metinleri üzerine çalışan bir diğer araştırıcı ise M. Nemeth'tir ('North-Western and Eastern Karaim Features in a Manuscript Found in Łuck', 2010). H. Jankowski Karayca dini metinler ve Kırım Karaycası üzerine pek çok çalışma yapmıştır (*A Bible translation into the Northern Crimean dialect of Karaim*, 1997 ve 'On the language varieties of Karaims in the Crimea', 2003 vd.). Karaylar ve Karayca çalışmalarındaki en önemli isim É. Á. Csató'dur. Karaycanın yok olmasını önlemek ve yeniden canlandırılmasını amacına yönelik pek çok çalışma ve proje hazırlayan Csató, Ukrayna Haliç'teki ve Litvanya'daki konuşma dili olan Karaycayı belgeleme çalışması yürütmüştür. Onun yaptığı kayıtlar Leipzig Endangered Languages Archive (LELA) kayıtları arasında korunmaktadır (Csató 2010: 268). Csató'nun çalışmaları genellikle Karay dilinin belgelenmesi ve dil malzemelerinden hareketle Karay diliyle ilgili analizler yapılması ve Karaycanın tipolojik özelliklerinin ortaya konulmasıyla ilgilidir. Onun bu alandaki çalışmalarından bazıları şunlardır: 'On word order differences between Turkish and Karaim' (1994), 'Some typological features of the viewpoint aspect and tense system in spoken North-Western Karaim' (2000), 'Analyzing contact-induced phenomena in Karaim' (1999), 'Syntactic code-copying in Karaim' (2000), 'The Karaim language in Halych' (2002), 'Karaim: A high-copying language' (2002), 'The Karaim community in Lithuania' (2006).

5. 20. Kaşkay

Kaşkayca 20. yüzyılın ikinci yarısında keşfedilmiştir. Bu dile ait ilk materyaller A. Romaskevich ve S. A. Stein tarafından derlenmiştir. A. Romaskevich'in Kaşkay Türklerinden derlediği şarkı metinleri 'Pesni kashkaĭtsev' (1925) adlı çalışmasıyla yayımlanmıştır. S. A. Stein'in derlediği materyaller ise daha sonradan T. Kowalski tarafından yayımlanmıştır. T. Kowalski'nin *Sir Aurel Steins Sprachaufzeichnungen im Äinallu-Dialekt aus Südpersien* (1937) adlı eseri zamanının Kaşkay Türkçesini en detaylı şekilde tasvir eden çalışması olarak kabul görmüştür (Knüppel 2009). Daha sonraki araştırmacılardan Oliver Garrod, Karl Heinrich Menges ve Marie Therese Ullens de Schooten Kaşkay Türkçesine ait pek çok malzeme derlemişler, ancak bunların pek çoğu yayımlanmamıştır. Bu araştırıcılardan M. Th. Ullens de Schooten, 'Among the Kashkai. A Tribal Migration in Persia' (1954) ve K. H. Menges ise 'Research in the Turkic Dialects of Iran (Preliminary Report on a Trip to Persia)' (1951) çalışmalarıyla derleme sırasındaki gözlemlerini yayımlamşlardır. Samirom'a göre Menges'in derlediği malzemeler T. Kowalski'nin yayımladığı malzemeden çok farklı bir görünüm arz etmekteydi (Knüppel 2009). Daha sonraki yıllarda A. V. Gabain'in 'Die Südwestdialekte des

Райская долина
Алтая
© TÜRKSOY

Türkischen' *(1963)* adlı çalışması bu alanda yapılan çalışmalar arasında yer alır. 1968, 1969 ve 1973 yıllarında W. Hesche, Hartwig Scheinhardt ve Semih Tezcan tarafından Firuzabad'ta yapılan alan araştırması sırasında Kaşkayca ile ilgili pek çok malzeme derlenmiş ve derlenen bu dil malzemeleri de Doerfer, Hesche ve Ravanyar tarafından hazırlanan *Oghusica aus Iran* (1990) adlı eserde yayımlanmıştır. Bu çalışmada ayrıca K. H. Menges tarafından derlenmiş 3 metin de yer almaktadır. Son yıllarda ise É. Á. Csató Kaşkayca üzerine çalışmalar yapmaktadır. Onun bu konuda 'Present in Kashkay' (2001), 'On Copying in Kashkay' (2005) ve 'Gunnar Jarring's Kashkay Materials' (2006) isimli çalışmaları bulunmaktadır. Kaşkay Türklerinin sosyal ve kültürel hayatlarını tanıtan ve değerlendiren genel çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: O. Garrod '*The Qashqai Tribe of Fars*' (1946), A. Mohseni, *'Qašqā'īlär haqqïnda bir nečä söz'* (1989), P. Oberling, The Qashqā'i Nomads of Fārs (1974), L. Beck, The Qashqa'i People of Southern Iran (1981) ve *The Qashqa'i of Iran* (1986).

5. 21. Kırım Tatarcası

Kırım Tatarcası üzerine yapılan ilk çalışmalar arasında A. N. Samoyloviç'in *Opıt Kratkoy Krımsko-Tatarskoy Grammatiki* (1916), İ. S. Kaya'nın *Rukovodsto dlâ Obuçeniya Krımsko-Tatarskomu Yazıku po Novomu Alfavitu* (1928) ve È. V. Sevortyan'ın *Krımsko-tatarskiy yazyk* (1966) adlı gramer çalışmaları yer almaktadır. Kırım Tatarcası üzerine yapılan çalışmalar Kırım Tatarlarının 1967'den sonra Kırım'a dönmeye başlamaları ve özellikle de 1991'de Simferepol Üniversitesinde Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümünün açılmasından sonra hız kazanmıştır (Özkan 2007: 159). Son dönemlerde Kırım Tatarcası grameri ile ilgili hazırlanan çalışmalardan bazıları şunlardır: S. R. Izidinova, *Krımskotatarskiy yazık* (1997), H. Jankowski *Gramatika yezika krımskotatarskiego (*1992), E. S. Akmollayev ve L. A. Aliyeva, *Qırımtatar tili* (1988)**,** E. S. Akmollayev, *Kırım Tatar Tiliniñ Ameliyatı* (1980)**,** H. Jankovski, *Grammatuka Yezuka Krumskotatarskıego* (1992)**,** S. M. Useinoz *İzuçayte Krımskotatarskiy yazık, I-II* (1991-1992)**,** A. M. Memetov, *Qırım Tatar Tili* (1997)**,** A. M. Memetov ile K. Musayev *Krımtatarskiy yazık* (2003), J. Russel ve R. Cohn, *Crimean Tatar Language* (2012). Kırım Tatarcasının sözvarlığını ortaya koyan pek çok sözlük de hazırlanmıştır. Genellikle Kırım Tatarcası-Rusça olmak üzere iki dilli hazırlanan bu sözlüklerden A. N. Gargavets, Ş. A. Asanov, S. M. Useinov tarafından hazırlanan *Krımskotatarsko-Ruskiy Slovar'* (1988) ile S. M. Useinov'un hazırladığı *Krımtatarsko-Ruskiy Slovar'* (1994) ve *Qırımtatarca-Rusça Lugat* (2005) çalışmaları sayılabilir.

5. 22. Kırımçak

Kırımçaklar ve dilleri üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Kırımçakça ile ilgili ilk çalışmalar arasında İ. S. Kaya'nin *Krımçaki* (1916) adlı eseri ve V. İ. Filonenko'nun *Krımçakskie étüdy* (1972)

başlıklı çalışması sayılabilir. İ. B. Kotler [*Familii (krımçakov kak istoçnik ih étniçeskoy istorii*), 1985] ve V. Ü. Çernin (*O poyavlenii étnonima 'krımçak' i ponyatiya 'krımçakskiy yazık*, 1983) Kırımçakların etnik yapısı ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Son dönemlerde Kırımçaklar ve dilleriyle ilgili yapılan en önemli çalışma ise V. Lombrozo'nun *Krımchaks People Born in Crimea* (2000) başlıklı çalışmasıdır.

5. 23. Kumandı

Kumandı folkloru, tarihi, kültürü, etnik yapısı üzerine N. P. Direnkova (1949, 1941) ve F. A. Satlaev (1975, 1974, 1984 vd.) gibi araştırmacıların yapıtları öncü çalışmalar arasında yer almaktadır. Kumandı Türkçesi ile ilgili ilk çalışmalar arasında ise N. A. Baskakov'un Altay Türkçesi ve diyalektleri üzerine yaptığı *Altayskiy yazık* (1958) adlı çalışması yer almaktadır. Baskakov daha sonra Kumandı Türkçesi üzerine müstakil bir eser de yayımlamıştır. Kumandı Türkçesi gramerinin ele alındığı *Dialekt kumandintsev (kumandı-kiji)* (1972) adlı çalışmada Kumandı Türkçesine ait metinler ve bunların çevirisi ile Kumandı sözvarlığını ortaya koyan küçük bir sözlük de bulunmaktadır. Daha sonraki dönemler ise İ. A. Selütine özellikle Kumandı Türkçesi fonetiği ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Onun bu alandaki çalışmaları şunlardır: 'Kumandinskiy konsonantizm: Eksperimental'no-fonetiçeskoe issledovanie (1976), 'Kumandinskiy vokalizm: Eksperimental'no-fonetiçeskoe issledovanie' (1998), *Fonetika Yazıka kumandintsev kak istoriko-lingvistiçeskiy istoçnik: Eksperimental'no-fonetiçeskoe issledovanie* (2000). B. M. Petruşova ve L. M. Tukmaçev tarafından ise 1995'te Kumandı Türkçesi sözlüğü (*Kumandinsko-russkiy slovar'*) hazırlanmıştır. Kumandı dili ve kültürü ile ilgili çalışmalar 1992'de Bisk'te kurulan 'Altay Kumandı Canlandırma Topluluğu' tarafından yürütülmektedir. Bu topluluk 1998'de kurulan 'Altay Kumandı Canlandırma Derneği' ile çalışmalarını devam ettirmektedir. Bu kurumun amacı Kumandı etnik kimliğinin ve dilinin korunması ve yeniden canlandırılmasını sağlamak ve etnik hakların savunulmasıdır.

5. 24. Kumuk

Kumuklar ve dilleri üzerine ilk çalışmalar I. N. Berezin, F. E. Korş, G. Nemeth ve B. Çobanzade gibi bilim adamları tarafından yapılmıştır. Kumukça grameri üzerine yapılmış ilk çalışma T. F. Makarov'un *Tatarskaya Grammatika Kavkazskago Nareçiya* (1848) adlı eseridir (Erbay 2012: 70). Daha sonraki dönemlerde de Kumukça grameri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: N. K. Dmitriev, *Grammatika kumıkskogo yazıka* (1940), Ü. C. Canimedov, *Deepriçastie v kumıkskom literaturnom yazıke* (1967), D. M. Hangişev, *Priçastie v kumıkskom yazıke* (1985) ve *Kumıkskiy Yazık*, *Morfologiya* (1994), N. É. Gaciahmedov, *Grammatiçeskie kategorii glagola v kumıkskom yazıke* (1991), L. S. Levitskaya, *Kumıkskiy yazık* (1997). Kumukça diyalektleri ile ilgili de pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan D. M. Hangişev'in *Dialektologiya kumıkskogo yazıka* (1985) adlı çalışması ve İ. A. Kerimov'un *Oçerki kumıkskoy dialektologii* (1967) başlıklı çalışması en önemli kaynak eserler arasındadır. Ayrıca çok sayıda Kumukça-Rusça iki dilli sözlük de hazırlanmıştır. Z. Z. Bammatova 1960'da (*Russko-kumıkskiy slovar'*), A. G. Magomedov 1969'da (*Kumıksko-russkiy slovar'*) ve N. É. Gaciahmedov ise 1991'de (*Russko-kumıkskiy slovar'*) Kumukça-Rusça sözlükler hazırlamışlardır.

5. 25. Nogayca

Nogayca üzerine yapılan ilk sistematik çalışmalar N. A. Baskakov'a aittir. Baskakov Nogaycanın grameri (*Grammatika Nogayskogo Yazıka*, 1973; *Nogayskiy Yazık*, 1966) ve diyalektleri (*Nogayskiy Yazık i ego Dialekti-Grammatika-Tekstii i Slovar'*, 1940) üzerine pek çok çalışma ortaya koymuş, ayrıca günümüzde bile önemini koruyan Nogayca-Rusça sözlüğünü hazırlamıştır (*Nogaysko-Russkiy Slovar'*, 1963). Nogayca üzerine çalışmalar yapan bir diğer isim N. Z. Gacieva'dır. Nogay grameri ile ilgili çalışması 1959'da (*Nogayskiy Yazık*) yayımlanmıştır. Nogaycanın Ak-Nogay ve Kara-Nogay diyalektleri üzerine ise S. A. Kalmıkova'nın önemli çalışmaları ('O fonetiçeskoj sisteme aknogajskogo dialekta nogajskogo jazyka', 1959, 'Osobennosti karanogajskogo dialekte nogajskogo jazyka', 1968) bulunmaktadır. Son yıllarda Nogayca üzerine çalışmalar yapan en önemli isimlerden biri L. Ş. Arslanov'dur. Arslanov'un çalışmaları ağırlıklı olarak Alabugat Tatarcası ['Alabugatskih tatar (nogaycev) yazık', 1997], Astrahan Nogaycası ('Astrahanskih nogaycev-karagaşey yazık', 1997) ve Yurt Tatarları ['Yurtovskih tatar (astrahanskih nogaycev) yazık', 1997] ile ilgilidir. Ayrıca Çerkes'deki Tarih, Dil ve Edebiyat Çalışmaları Enstitüsü (Institute for Historical, Linguistic and Literary Studies in Cherkessk) Nogaylar ve Nogayca üzerine çalışmalar yapan en önemli merkezlerden biridir. Bu kurum

araştırmacıları tarafından hazırlanan Rusça-Nogayca sözlük (*Russko-nogayskiy slovar'*) 1956'da, Nogayca grameri (*Grammatika nogajskogo jazyka*) ise 1973'te yayımlanmıştır.

5. 26. Salar

Salarca üzerine ilk çalışmalar S. Kakuk, N. Poppe, T. Shibata, A. R. Tenişev ve K. Thomsen'e aittir. S. Kakuk 'Textes salar' (1961) adlı çalışmasında Salarcaya ait metin örneklerini, 'Un vocabulaire salar' (1962) adlı çalışmasında ise Salarca leksik verileri yayımlamıştır. N. Poppe ('Remarks on the Salar language', 1953), T. Shibata (*Seikaishono Shyunkano Sararugoni tsuite,* 1946) ve K. Thomsen ('Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische', 1959) çalışmalarıyla Salarcanın genel karakteristik özellikleri üzerinde durmuşlardır. Salarca üzerine yapılan ilk dönem çalışmaları arasında en ayrıntılı olanlar A. R. Tenişev tarafından hazırlanan incelemelerdir. A. R. Tenişev *Salarskij jazyk* (1963), *Salarskie tekstij* (1964), *Stroj Salarskogo jazyka* (1976) başlıklı çalışmalarında Salarcaya ait metinler yayımlamış, Salarca grameri ve yapısı üzerine incelemeler yapmıştır. Daha sonraki dönemlerde Salarca ile ilgili çalışmalar hız kazanarak devam etmiştir. Salarca grameri üzerine yapılan çalışmalar arasında Han Jianye'nin Salar morfolojisi üzerine yaptığı 'Salayu cifa gaishu' (1989) adlı çalışması ve L. Lin'in Salar grameri (*Salayu Jianzhi*, 1985) sayılabilir. L. Lin'in Salarca-Çince ve Çince-Salarca sözvarlığını derlediği çalışması *Sala-Han Han-Sala cihui* (1992) ile A. Yakup'un Salarca-İngilizce sözvarlığı ile ilgili çalışması (*An Ili Salar Vocabulary*: *Introduction and a provisional Salar-English lexicon*, 2002) Salar sözvarlığı ile ilgili son dönemlerde yapılan önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. 1991-1993, 2000-2005, 2007-2008 yılları arasında İç Asya'daki dillerle ilgili derleme ve belgeleme projeleri yürüten A. M. Dwyer Salarca ile ilgili pek çok dil malzemesi derlemiştir. A. M. Dwyer'in Salarca ile ilgili derlediği dil malzemesine dayanan en önemli çalışmalarından biri Salarca fonetiği (*Salar: a study in Inner Asian areal contact, Part I: Phonology processes,* 2007) diğeri ise Salar grameri (*Salar: A Study in Inner Asian contact processes, Part II: Grammar*, 2012) olmak üzere iki cilt olarak yayımlanan eserleridir. Dwyer'in uzmanlık alanlarından birisini de dil etkileşimi ve dil değişimi olduğunda Salarca ile ilgili çalışmalarında dil ölümünde etkili olan bu faktörleri de göz önünde bulundurmuştur.

5. 27. Sarı Uygur

Sarı Uygurca ilk defa G. N. Potanin'in, 1884-1886'daki Orta Asya araştırma gezisine ait raporlarına ek olarak neşrettiği sözlükler (*Tangutsko-tibetskaya okraina Kitaya i Tsentral'naya Mongoliya I-II*, 1893) vasıtasıyla tanınmıştır. 1907'de G. E. Mannerheim'in Orta Asya gezisi sırasında Sarı Uygurların yanında geçirdiği birkaç gün içinde dilleriyle ilgili malzeme derlemiş ve Sarı Uygurcaya ait kelimelerden oluşan bu dil malzemesini de 'A visit to the Sarö and Shera yögurs' (1911) adlı çalışmasında yayımlamıştır. 1910-1913 yılları arasında pek çok kere Sarı Uygurları ziyaret eden S. E. Malov, Sarı Uygurcayı derinlemesine inceleme fırsatı yakalamıştır. Malov bu alan araştırmasında elde ettiği verileri iki önemli çalışmada değerlendirmiştir: *Yazık jyoltıh uygurov* (1957) ve *Yazık jyoltıh Uygurov: Tekstı i perevodı* (1967) (Thomsen 1985: 191). K. Thomsen (1959), M. Räsänen (1960) ve M. İ. Borgoyakov (1979) gibi araştırmacılar da Sarı Uygurcayı tanıtan ve çeşitli karakteristik özelliklerini değerlendiren çalışmalar yapmışlardır. İlk dönem çalışmalarından sayılabilecek E. R. Tenişev'in Sarı Uygurca grameri (*Stroy sarıg-uygurskoga yazıka*, 1976) bu alandaki en önemli çalışmalardan biridir. Daha sonraki dönemlerde Geng Shimin ve L. Clark (1992-93) tarafından Sarı Uygurcaya ait dil malzemesi yayımlanmıştır. Çin'deki Sarı Uygurca çalışmalarının öncüsü olan Chen Zong-zhen'in (1977, 1982 vd.) Sarı Uygurlar ve dilleri ile ilgili pek çok çalışması bulunmaktadır. Son yıllarda ise H. Nugteren ve M. Roos Sarı Uygurca üzerine incelemeler yapan isimlerin başında yer almaktadır. Nugteren ve Roos (1996, 1998, 2006) özellikle Sarı Uygurca sözvarlığı, dil etkileşimi ve Sarı Uygurcanın genel Türkçe içerisindeki yeri ile ilgili çalışmalar yapmaktadırlar.

5. 28. Soyot

Soyotça üzerine en az çalışma yapılmış Türk dillerinden biridir. Soyotça ile ilgili ilk sistematik çalışmalar V. İ. Rassadin tarafından yapılmıştır. Rassadin 1970'lerde Okinskiy bölgesine yaptığı araştırma gezileri sırasında 5,000 Soyot kelimesini ve Soyot gramerine ait temel verileri yaşlı Soyotlardan derlemiş, bu dilin ses sistemi üzerine genel belirlemelerde bulunmuştur. Rassadin bazı araştırmacılara göre çoktan ölü bir dil olarak kabul edilen Soyotçayı tekrar canlandırmak için çeşitli çalışmalar yapmıştır. 2001'de Buryat Cumhuriyeti yetkilileri, Okinskiy bölgesi yöneticileri ve Soyot

Хакасские девушки
© TÜRKSOY

Derneğinin talebi üzerine Rassadin, Soyot yazı dilini oluşturmuş, Soyot ortografisi ile ilgili kuralları belirlemiştir. Rassadin 1970'lerde yaptığı derlemelerden elde ettiği veriler ile Soyotça-Buryatça-Rusça sözlük (*Soyotsko-buryatsko-russkiy slovar*, 2003) ve Soyot grameri (*O soyotah i ih yazıke*, 2002) hazırlamıştır. Bir diğer Soyot grameri ise N. L. Yukovskaya, M. V. Oreşkina ve V. İ. Rassadin tarafından *Soyotskiy yazık* (2002) başlığıyla yayımlanmıştır. Soyot dili üzerine pek çok çalışma yapan Rassadin özellikle son yıllarda Okinskiy bölgesi yöneticilerinin de isteği üzerine Soyotçanın öğretiminde kullanılacak pek çok materyal ve kitap hazırlamaktadır.

5. 29. Sungur

Göttingen Üniversitesi Altay dilleri ve Türkoloji bölümü tarafından İran'daki Türk dillerini araştırmaya yönelik alan araştırmaları yapılana kadar Sungur Türkçesi ve özellikleri ile ilgili çok az ve yetersiz bilgiler bulunmaktaydı. Sungur Türkçesi ile ilgili ilk çalışmalar arasında V. Minorsky 'Sunḳur,' (1956) ve K. H. Menges'in Sungur Türkçesi ile ilgili değerlendirmelerin de bulunduğu Kaşkay ve Aynallu Türkçeleri üzerine çalışmasına sayılabilir. K. H. Menges bölgede yaptığı araştırmalar sonucunda Kaşkay, Aynallu Türkçeleri ile birlikte Sungur Türkçesinin de karakteristik özelliklerini ortaya koymuş ve onu Azerbaycan Türkçesi ile Horasan Türkçesi arasındaki bir geçiş diyalekti olarak değerlendirmiştir (Knüppel 2010). G. Doerfer ve ekibinin İran coğrafyasında gerçekleştirdiği alan araştırmalarında Sungur Türkçesi ile ilgili doyurucu bilgiler elde edilmiş, bunlar da G. Doerfer'in 'Das Sonqor-Türkische (Ein vorläufiger Bericht)' (1977) başlıklı çalışmasında yer almıştır. Sungur Türkçesi grameri ile ilgili en önemli çalışma G. Windfuhr'nin 'Sonqori-Türkisch, Mini-Grammar [Morphology]' (1977) başlıklı küçük eseridir. Son dönemlerde İran'daki Türk dillerinin incelenmesi için alan araştırması yapan araştırıcılardan biri olan Christiane Bulut ise 'Iranian Influences in Sonqor Turkic' (2005) isimli çalışması ile Sungur Türkçesindeki Farsça etkisi üzerine durmuş ve Sungur Türkçesinde dil etkileşimi bağlamında meydana gelen değişimleri tehlikedeki dil olgusu bağlamında değerlendirmiştir. Sungur Türkçesi üzerine yapılan en yeni çalışma ise Abdulkadir Atıcı'nın *Sungur Türkçesi: Ses ve Şekil Bilgisi* (2015) başlıklı eseridir.

5. 30. Şor

Şorlar ve dilleri ile ilgili çalışmalar 18. yüzyılda başlamıştır. J. Gmelin (1751) ve J. G. Goergi (1776) Şorlarla ilgili ilk çalışma yapan isimler arasındadır. 19. yüzyılda ise W. Radloff ilk defa Şorcaya ait metinleri yayımlamış (*Obrazcy narodnoi lityeratury tyurkskih plyemyen*, 1866) ve hazırladığı *Opıt slovarya tyurkskih naryeçii*, 1893--1911 adlı sözlükte Şorca sözvarlığına da yer vermiştir. Radloff'un çalışmalarını V. Verbitskiy, N. Katanov ve S. Malov gibi araştırmacıların çalışmaları takip etmiştir. Daha sonraki dönemlerde Şor tarihi, etnonimi, folkloru ve kültürü üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Şor tarihi

© TÜRKSOY

ile ilgili en önemli çalışmalardan biri L. Potapov'un *Oçerki po istorii shorii* (1936) adlı çalışmasıdır. Ayrıca É. F. Çispiyakov Şor kültürü (1993, 1988), G. M. Patruşeva (2000, 1981, 1996) ve V. M. Kimeev (1991, 2000, 1985 vd.) gibi araştırmacılar da Şor tarihi, etnik yapısı ve kültürü üzerine çalışmalar yapmışlardır. Şor folkloru ve halk edebiyatı da çeşitli çalışmalarla pek çok kere ele alınmıştır. N. Direnkova *Shorskii fol'klor* (1940) başlıklı eserinde Şor folklorunu ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiş, A. I. Çudoyakov (1989, 1967, 1995 vd.), D. A. Funk, L. N. Arbaçakova (1996, 1998, 2001 vd.), G. F. Babuşkin (1940) gibi araştırmacılar da bu konuda çok sayıda çalışma yapmışlardır. Şorcaya ait ilk sistematik çalışmalar G. F. Babuşkin'e aittir. Babuşkin *Shorskiy yazık* (1966) adlı çalışmasında Şor gramerini tanıtmış, *O shorskogo dialektologii* (1968) başlıklı çalışmasında ise Şor diyalektlerini değerlendirmiştir. Şorca grameri ayrıca N. P. Direnkova (1941), E. F. Çişpiyakov (1992) ve G. I. Donidze (1997) gibi araştırmacılar tarafından da hazırlanmıştır. Ayrıca F. G. Çispiyakova (1980, 1984, 1986 vd.), I. A. Nevskaya (1999, 1993), I. V. Şentsova (1988, 1998), A. V. Esipova (2000) ve N. M. Meyekova (1973) gibi araştırmacıların Şorca karakteristik özellikleri, leksikolojisi, diyalektleri ve dil kullanımı ile ilgili çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Şorcaya ait iki önemli sözlük bulunmaktadır: Bunlardan ilki M. L. Sudaçakov, G. D. Çul'yanov ve G. V. Kostoçakov tarafından hazırlanan Şorca-Rusça sözlük *Şorsko-russkiy slovar*' (1992), diğeri ise N. N. Kurpeşko-Tannagaşeva ve F. Ä. Apon'kin tarafından hazırlanan Şorca-Rusça, Rusça-Şorca sözlüktür (*Şorsko-russkiy i russko-şorskiy slovar*, 1993).

5. 31. Telengit

Telengitlerin tarihi, etnik yapısı, kültürü ve dili üzerine çalışan başlıca araştırmacılar arasında L. P. Potapov, N. G. Potanin, N. P. Direnkova, V. I. Verbitskiy, V. P. Dyakonova ve N. A. Baskakov sayılabilir. Potapov, *Oçerki po istorii altaytsev* (1953) adlı eserinde Telengit tarihi, 'Etnonim tele i si' (1966) başlıklı çalışmasında ise Telengitlerin etnik yapısı ile ilgili bilgiler vermiştir. Direnkova, *Grammatika oyrotskogo yazıka* (1940) ve Dyakonova ise *Altaysi* (2001) isimli çalışmalarında Altay Türkçesinin bir diyalekti olarak Telengit dili ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Altay Türkçesi ve diyalektleri üzerine pek çok çalışması bulunan Baskakov, 1958 yılında hazırladığı *Altayskiy yazık: Vvedenie v izuçenie altayskogo yazıka i ego dialektov* adlı çalışmasında diğer Altay Türkçesi diyalektleri gibi Telengitçeye de yer vermiştir. O. F. Gertsog'un Telengitçenin ses sistemi üzerine çalışmaları (1986, 1988, 1989), N. A. Kuçigaşeva'nın ise Telengitçeyi kısaca tanıttığı 'Telengitskiy dialect altayskogo yazıka' adlı çalışması, G. F. Babuşkin'in Telengitçenin fonetik ve morfolojik yapısı üzerine 'O nekotoryh foneticeskih i morfologiçeskih osobennostjah telengitskogo dialekta' (1966) başlıklı çalışması bulunmaktadır (Tazranova 2013: 516). 2003 yılında, daha sonra 2010 yılında S. S. Surazakov Altaistik Enstitüsü çalışanları tarafından 'Altay Dilini Koruma ve Geliştirme' programı çerçevesinde Koş-Agaç bölgesindeki Telengitleri araştırma gezileri düzenlenmiştir. Bu geziler sırasında anketler düzenlenmiş

ve dil malzemeleri toplanmıştır. 2003 yılı gezisi sonucunda elde edilen dil verileriyle 'Koş-Agaç ve Ulagan Bölgeleri Lehçeleri Sözlüğü' (*Slovar' govorov Koş-Agaçskogo i Ulaganskogo rayonov*, 2006) hazırlanmıştır. 2000 yılında, Altay Cumhuriyeti Koş-Agaç bölgesinde bir Telengit Kültür Merkezi kurulmuştur. Bu kültür merkezinin amacı Telengit dil ve kültürünün korunması, geliştirilmesi ve bu alanda yapılacak araştırma veya programları teşvik etmektir (Tıdıkova 2013: 527).

5. 32. Teleütçe

Teleütler ve dilleri üzerine ilk çalışmalar 19. yüzyılda W. Radloff ve V. M. Verbitskiy tarafından yapılmıştır. Radloff, Sibirya'da yaptığı alan araştırmalarında Teleütlere ait halk edebiyatı metinleri derlemiş ve bu malzemeleri çeşitli çalışmalarında (1866, 1884, 1893) yayımlamıştır. Verbitskiy ise 1870'de yayımlanan *Altaitsi* adlı çalışmasında Teleüt folkloruyla ilgili bilgiler vermiştir. Teleüt tarihi, etnik yapısı, kültürü ve folkloru ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bu alanda çalışma yapanlar arasında E. P. Bat'yanova (1994, 1980, 1997 vd.), N. P. Direnkova (1927, 1949, 1936 vd.), N. M. Kondrat'eva (1989, 1997), L. P. Potapov (1949) ve D. A Funk (1995, 1993, 1996 vd) gibi araştırmacılar sayılabilir. Diğer Altay Türkçesi diyalektleri gibi Altay Türkçesi ile ilgili çalışmalar içerisinde değerlendirilen Teleütçe üzerine müstakil çok az çalışma yapılmıştır. Teleütçeyle ilgili müstakil çalışmalar arasında K. V. Merkur'ev'in Teleüt fonetiği ile ilgili *Baçatsko-teleutskiy konsonantizm* (1975) adlı çalışması ile N. A. Kuçigaşeva'nın Teleütçedeki akrabalık isimleri ile ilgili çalışması 'Termini rodstva v teleutskom dialekte altayskogo yazıka' (1981) sayılabilir. Teleütçe ile ilgili en önemli çalışmalar ise G. G. Fisakova'ya aittir. Fisakova 1977'de Teleütçe metinlerini (*Baçatsko-teleutskiye teksti, pogovorki i zagadki*), 1979'da ise Teleütçenin gramerini (İzuçenie yazıka baçatskih teleutov) yayımlamıştır. Teleütçe sözvarlığı Verbitskiy (*Slovar' altayskogo i aladagskogo narechiy turkskogo yazıka*, 1884) ve Radloff (*Opit slovarya turkskih narechiy*, 1893-1911) tarafından hazırlanan bazı sözlüklerde yer almıştır. Son dönemlerde ise L. T. Rümina-Sirkaşeva Teleütçe sözlük (*Teleutskiy slovar'*, 2003), L. T. ile N. A. Kuçigaşeva Teleütçe-Rusça sözlük (*Teleutsko-russkiy slovar'*, 1995) ve L. T. Rümina-Sirkaşeva ile N. M. Rümin ise Rusça-Teleütçe sözlük (*Russko-teleutskiy slovar'*, 2002) hazırlamışlardır. M. G. Tokmaşev ile D. M. Tokmaşev ise Rusça-Teleütçe deyimler sözlüğünü (*Russko-teleutskiy razgovornik*) 2005'te yayımlamışlardır.

5. 33. Tofa

T ofa dili, tarihi ve kültürü üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır. Tofa diline ait ilk veriler Karagas tanımıyla P. S. Pallas'ın 1787-1789'da yayımlanan karşılaştırmalı sözlüğünde (*Linguarum totius orbis vocabularia comaparativa)* yer almıştır. Bu alanda yapılan ilk çalışmalardan olan J. G. Georgi'nin Rusya İmparatorluğundaki halkları tanıttığı eserinde ise Tofalar yine Karagaslar olarak değerlendirilmiş ve Samoyed dilini konuşan bir halk olarak tanıtılmıştır. Tofaların dillerinin Türkçe olduğunu ilk defa ortaya koyan M. A. Castrén *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre* (1857) adlı çalışmasında Tofa dili gramerine de değinmiştir. N. F. Katanov 1880'de göçebe Tofaları ziyaret etmiş, Tofa dili ve folkloruyla ilgili pek çok malzeme derlemiştir. Onun derlediği bu malzemeler W. Radloff tarafından 1907'de yayımlanmıştır. 1930'larda ise N. P. Direnkova Tofalardan derlemeler yapmış ve bu verileri çeşitli çalışmalarında değerlendirmiştir. 1964'ten beri ise Tofalar ve dilleri üzerine V. İ. Rassadin çalışmaktadır. Tofaca fonetiği [*Fonetika i leksika tofalarskogo yazıka*, (1971)], morfolojisi [*Morfologiya tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osveşçenii,* (1978)] ve folkloru [*Legendi, skazki i* pyesni syedogo Sayana, Tofalarskii fol'klor, (1996)] üzerine çalışmalar yapan Rassadin ayrıca Tofaca-Rusça, Rusça-Tofaca sözlük (*Tofalarsko-russkiy, Russko-tofalarskiy slovar',* 1995) de hazırlamıştır. 1986 yılında Irkutsk bölgesi yetkililerinin isteği üzerine Tofa yazı dili ve ortografik kuralları Rassadin tarafından oluşturulmuştur. Tofa dilini koruma ve yeniden canlandırma çabaları dahilinde 1989'da ilk Tofa ABC kitabını, 1990 ve 1994'te ise Tofa öğretiminde kullanılacak okuma kitaplarını hazırlamıştır. Son yıllarda ise K. D. Harrison Tofacayı tehlikedeki dil bağlamında değerlendiren çalışmalar yapmıştır. Tofaca konuşulan bölgelere araştırma gezileri düzenleyen Harrison, Tofa konuşurlarındaki dil değişimini (G. Anderson ile birlikte, 2008) ve Tofacanın tehlike sürecini değerlendiren (2003) çalışmalar yapmıştır.

5. 34. Truhmen

Truhmenler ve Truhmence üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Bu konudaki temel veriler Kafkas bölgesi ile ilgili genel bilgilerin yer aldığı eserlerde ve dolaylı olarak da bu bölge sakinlerinden olan Truhmenlere ve dillerine yer veren eserlerde bulunmaktadır. Bu tür çalışmalar bir tarafa bırakılırsa

özel olarak Truhmenleri konu alan çalışmalar arasında S. Kurenov'un *Nekotorie istoriko-lingvistiçeskie svedenie o severo-kavkazskih (stavropol'skih) turkmenah* (1958) ve *Osobennosti turkmenskogo govora Severnogo Kavkaza (Stavropol'skiye) Avtoreferat* (1959) çalışmaları sayılabilir. Truhmence-Rusça iki dilliği üzerine iki önemli çalışma bulunmaktadır. Bunlar Z. Ş. Orozbayeva'nın 'Kommunikativnıye Situatsii Russko-Turkmenskogo Bilingvizma' (2009) ve O. N. Gromakova ile D. X. Djumayeva'nın (2009), 'Turkmensko, Russkiy Bilingvizim Turkmen Stavropolskogo Kraya' (2009) isimli çalışmalarıdır.

5. 35. Tuba

Tubalar ve dilleri üzerine araştırmalar 19. yüzyılda başlamıştır. 1860'larda Sibirya'nın çeşitli bölgelerinde alan araştırması yapan W. Radloff, bu bölgedeki Türkçe konuşan halkları tespit etmiş ve dilleriyle ilgili malzemeler toplamıştır. Radloff'un derlemeler yaptığı Türk dillerinden birisi de Tubacadır. Radloff derlediği Tubacaya ait metin örneklerini 1866'da yayımlanan *Obrazcy narodnoi lityeratury tyurkskih plyemyen* adlı eserinde değerlendirmiştir. 20. yüzyılda Altay Türkçesi ve diyalektleri dolayısıyla Tubaca üzerine N. A. Baskakov pek çok çalışma yapmıştır. Baskakov'un bir seri halinde yayımlanan *Severnye dialekti altayskogo (ojrotckogo) yazıka* (1965, 1966) adlı eserinde Tuba dilinden derlenen dil malzemesi ve bu malzemeye dayanan monografik bir tanıtım bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise S. B. Sarbaşeva Tuba fonetiği (*Fonologiççeskaja sistema tuba-dialekta altayskogo yazıka*, 2004) üzerine önemli bir çalışma yapmıştır. Kritik seviyede yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Tuba dili üzerine Novosibirsk Filoloji Enstitüsü, Sibirya Bölümü, RAS araştırmalar yürütmektedir. Bu kurumun araştırmacıları 2000-2004 yılları arasında Tubaların yaşadıkları bölgelerde keşif çalışmaları yapmışlardır. Bu keşif sonucunda elde edilen dil malzemesi *Yazıki korennih narodov Sibiri* (Sibirya Halklarının Dilleri) adlı serinin 7, 10 ve 13. cildinde yayımlanmıştır. 2006 yılında Moskovalı araştırmacılardan S. G. Tatevosov başkanlığında düzenlenen Tuba dili ile ilgili alan araştırmasına dayanan veriler ise *Tubalarskiye etyudi* adıyla 2009'da yayımlanmıştır.

5. 36. Tuva

Tuvaca üzerine ilk sistematik çalışma N. Katanov'a aittir. 1896-1899 yılları arasında Tuvaca konuşulan bölgelere araştırma gezileri düzenleyen Katanov bu geziler sırasında Tuva dil malzemesi derlemiştir. Katanov derlediği dil malzemesinin bir kımını *Opıt issledovaniya uryanhanyskogo yazıka s ukazaniem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy ego k druhim yazıkam tyurskogo kornya* (1903) adlı çalışmasında değerlendirmiştir. Katanov bu çalışmasında sadece Tuvacanın ilk gramerini ortaya koymamış aynı zamanda Tuvaca kelimeleri diğer Türk dilleriyle karşılaştırarak Tuvaca'nın ilk karşılaştırmalı sözlüğünü de hazırlamıştır. Katanov'un derlediği fakat yayımlayamadığı dil malzemesi ise W. Radloff tarafından hazırlanan 4 ciltlik karşılaştırmalı Türk dilleri sözlüğünde (1893-1911) Soyot başlığı altında ve Güney Sibirya sözlü edebiyatı ontolojisinde (1907) kullanılmıştır. Bu ilk dönem çalışmalarından sonra, Sovyet döneminde de Tuvalar ve dilleri üzerine çalışmalar devam etmiştir. Tuva yazı dilini oluşturan A. A. Pal'mbah 1930'larda doktora tezini Tuva yazı dili üzerine yapmış, daha sonraki yıllarda ise F. G. Ishakov ile birlikte Tuvacanın ilk akademik gramerini (1961), Tuvaca-Rusça sözlüğü (1955) ve Rusça-Tuvaca sözlüğü (1953) hazırlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Tuvalı araştırmacıların dilleriyle ilgili çalışmalar yapmaya başlamasıyla Tuvaca araştırmaları hız kazanmıştır. Ç. Ş. Sat (1973) genel olarak Tuvacanın yapısı ve gelişimi üzerine çalışmalar yaparken Kunaa (1957), Baitçura (1957), Seglenmey (1989) ve Zolhoev ile Bordamova (1999) gibi araştırmacılar Tuva fonolojisi üzerine araştırmalar yapmışlardır. Tuva morfolojisi üzerine ilk çalışmalar Sat (1959) ve Monguş'a (1959) aittir. Tuva sentaksı üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Tuva sentaksı üzerine çalışma yapan bazı araştırmacılar şunlardır: Kunaa (1970), Sat (1960), Monguş (1987, 1989, 1993 vd), Letyagina (1974, 1989) (Khabtagaeva 2009: 8). Ayrıca E. R. Tenişev (1968) ve D. A. Monguş (1980) tarafından Rusça-Tuvaca sözlük hazırlanmıştır. Tuvacayı tehlikedeki dil bağlamında ele alıp değerlendiren en önemli araştırmacılardan biri ise K. D. Harrison'dur. Tuvaca konuşulan bölgelere pek çok kere araştırma gezisi düzenleyen Harrison, Tuva dili, folkloru ve sözlü edebiyatı ile ilgili malzemeler derlemiştir. Doktorasını Tuva fonetiği ve morfolojisi (2000) üzerine yapan Harrison'ın bu konularda çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Harrison 2002'de G. Anderson ile birlikte Tuvaca-İngilizce, İngilizce-Tuvaca sözlük hazırlamış, bu sözlüğün çevrimiçi sürümü ise 2003 yılında erişime açmıştır.

5. 37. Urum

Urumca çalışmaları 19. yüzyıl sonlarında başlamıştır. 19. ve 20. yüzyılda O. Blau, V. Grigoroviç, G. Rosanov, F. Khartakhay ve S. Niazov Urum folkloru ve yazılı eserleri ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Urumlar ve Urumca üzerine yapılan bu ilk dönem çalışmaları küçük folklor araştırmaları ve birkaç sayfalık yazılı eser incelemelerinden oluşmaktadır. Urumlar ve dilleri üzerine sistematik çalışmalar ise A. Garkavets ile başlamıştır. Garkavets 1973'ten beri Urum kültürel mirası üzerine çalışmalar yürütmektedir. Garkavets'in derlemelerinden oluşan Urum folklor koleksiyonu 1999'da *Urumi Nadazovya (istoriya, mova, kazki, pisni, zakadki, prislivya, pisemni pamyatki)* başlıklı çalışmasında yayımlanmıştır. Bu çalışmada Urum tarihi, dili, folkloru ve yazılı eserleri üzerine geniş bir makale, Urumlara ait 900 şarkı, 400 masal ve hikâye, 5 şiir, 2 oyun, 1200 atasözü ve 12 Urum diyalektine ait veriler bulunmaktadır. Ayrıca Garkavets 2000 yılında Urumca sözlük de (*Urumskiy Slovnik*) hazırlamıştır. Garkavets'in çalışmalarının temel amacını yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Urum dilini ve kültürünü korumak ve geliştirmektir. [32]

19. yüzyıl başlarında Anadolu'dan Gürcistan'ın Trialeti bölgesinde Tsalka gölü dolaylarına göç eden Hristiyan Urumların dili bugün yok olmak üzeredir. S. Skopeteas tarafından Kırım Urumlarından ayırmak üzere Kafkasya Urumcası adı verilen bu Türk dili ile ilgili olarak Atina, Bielefeld, Bremen, ve Potsdam üniversiteleri tarafından Latsis Vakfı'nın sponsorluğunda 'Urum Documentation' adlı bir proje yürütülmektedir.[33]

5. 38. Yakutça

Yakutça çalışmaları 19. yüzyılda başlamıştır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında O. Böhtlingk, E. K. Pekarski ve W. Radloff gibi araştırmacılar Yakutça üzerine önemli çalışmalar yapmışlardır. Böhtlingk [*Uber die Sprache der Jakuten, Theil 2: Jakutisch-Deutsches Worterbuch,* (1851)] ve Radloff, Yakutça grameri [Die Jakutische *Sprache*, (1908)] üzerine önemli eserler vermişler, E. K. Pekarski ise Yakutça sözlüğü [*Slovar' yakutskago yazika*, (1907)] ve Yakut halk edebiyatı ile ilgili bir değerlendirme çalışması (1907) hazırlamıştır. Daha sonraki dönemlerde de Yakutça çalışmaları hız kazanarak devam etmiştir. Yakutça grameri üzerine hazırlanan bazı çalışmalar şunlardır: J. R. Krueger, *Yakut Manual* (1962), E. I. Ubrjatova, *Yakutskiy Yazık* (1966), L. N. Haritonov, *Saha Tılın Grammatikata-Morfologiya* (1951), N. K. Antonov, *Yakutskiy yazık* (1997), İ. E. Korkina, *Nakloneniya glagola v yakutskom yazıke* (1970), N. E. Petrov, *Yakutskiy yazık* (1958). Yakutçaya ait pek çok sözlük çalışması da yapılmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri P. A. Slepstova'nın 1972'de hazırladığı Yakutça-Rusça sözlüktür (*Yakutsko-Russkiy Slovar'*). Yakutça, edebiyatı ve çeşitli tipolojik özellikleriyle ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin S. Kaluzinski Yakutçadaki Moğolca unsurları incelemiş [*Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprache* (1961)], E. İ. Ubryatova Yakutça sentaks yapısı ve özellikleriyle ilgili ayrıntılı bir çalışma yapmış [*İssledovaniya po sintaksisu Yakutskogo yazika, I-II (1950-1976)*] ve M. Stachowski ise *Dolganisher Wortschatz* (1993) adlı eseriyle Yakutça sözvarlığını değerlendirmiştir.

6. Tehlikedeki Türk dilleri üzerine yapılan projeler

6. 1. The Karaim spoken CD

The Karaim Spoken CD projesinin amacı kritik seviyede tehlikedeki Litvanya Karaycası ile ilgili dilbilimsel verilerin belgelenmesidir. Karayca multimedya CD'si hazırlanırken toplum merkezli bir tutum izlenmiş böylece bu projenin çıktılarından hem Karayların hem de dilbilimsel çalışma yapacakların yararlanması amaçlanmıştır. Projeyi diğer projelerden ayıran bir diğer önemli nokta ise belgeleme metodunun Karay konuşurları ve bu dil topluluğunun ilgi alanları üzerine inşa edilmiş olmasıdır (Csató&Nathan 2003: 1). Projenin amacı geleneksel akademik bir dil çalışması olmaktan öte elektronik materyaller ve yeni uygulamalarla Karaycayı yeniden canlandırma çabalarına katkı sağlamaktır. Tokyo Üniversitesi Asya ve Afrika Dil ve Kültürleri Araştırma bölümü tarafından desteklenen proje Karayca üzerine pek çok çalışma yapmış É. Á. Csató, yok olmak üzere olan dilleri yeniden canlandırmak için multimedya kaynakları geliştiren David Nathan ve Karay müzikleri üzerine çalışan Karina Firkoviciute tarafından yürütülmüştür. The Spoken Karaim CD, Litvanyadaki Karaylardan, topluluk üyeleri ve Csató

32 http://www. christusrex. org/www1/pater/source/urums. html
33 http://urum. lili. uni-bielefeld. de

tarafından derlenmiş ve kayıt altına alınmış dilbilimsel ve kültürel materyallerden meydana gelmiştir. The spoken Karaim'in temel malzemesini 3 Karay konuşurunun yaklaşık 30 dakikalık doğaçlama konuşmaları oluşturmaktadır. Bu çekirdek ana malzemenin satır altı açıklamaları, sözlüğü, dizin ve grameri Csató tarafından deşifre edilerek hazırlanmıştır (Csató&Nathan 2003: 4). The Karaim CD Karaylar ve dilleriyle ilgili çeşitli bilgiler sunmaktadır. Projede Karayca dil olayları ile ilgili kayıtlar, dilbilimsel tanım ve analizlerin yanı sıra Karaylar ile ilgili tanımlar, tarihleri, din, yemek, edebiyat, müzikleri ile ilgili 150 fotoğraf ve 15 dakikalık video kayıtları da bulunmaktadır (Nathan 2000: 2). Csató'nun Trakay ve Haliç Karaycasından yaptığı derlemelerin arşivi Leipzig Endangered Language Archive (LELA)'de korunmaktadır. Ayrıca Csató son on yıldır İsveç Enstitüsünün Visby programı dahilinde Karay dilini desteklemek ve yeniden canlandırmak için yaz okulları düzenlemektedir.

6. 2. Researches on endangered Altaic Languages (REAL)

Tehlikedeki Altay Dilleri Araştırmaları (Researches on Endangered Altaic Languages, REAL), Kore Altaistik Topluluğu (the Altaic Society of Korea, ASK)'nun öncülüğünü yaptığı bir belgeleme ve dijital arşivleme projesidir. Projenin amacı Altay dilleriyle ilgili multimedya kaynak ve materyaller koleksiyonu meydana getirmektir. Belgeleme ve arşivleme projesi olan REAL'in asıl amacı dilleri korumak, dilbilimsel çalışmalar yaparak gelecekte tehlikedeki diller ile ilgili yapılacak yeniden canlandırma çalışmalarına katkıda bulunmayı sağlamaktır. ASK REAL dijital arşivi ise dilbilimsel çeşitliliği ve bu çeşitliliğin kültürel çeşitlilikle ilgisinin gösterilmesi ve tehlikedeki Altay dillerinin tanıtılması, bunların sesli/görsel formlarının oluşturulması amacıyla oluşturulmaktadır. ASK araştırma grubu 2003-2009 yılları arasında konuşulan Altay dillerinden veriler toplamak için bir alan araştırması yürütmüştür. Altay dil ailesi üç kola ayrılmaktadır: Mançu-Tunguz, Moğol ve Türkçe. ASK REAL Altay dil ailesinde yer alan 3 dili 55 farklı dil gruplarına ayırmıştır (Woonho&Hyun-Jo&Juwan 2012: 115). ASK REAL 6 yıllık alan araştırması sonucu 10'u Mançu-Tunguz, 8'i Moğol ve 20'si Türk dilleri olmak üzere toplam 38 Altay dilinden veriler toplamıştır (Woonho&Hyun-Jo&Juwan 2012: 116). Uzmanlar tarafından ana dil konuşurlarıyla yapılan tüm konuşma ve röportajlar konuşurları ile birlikte sesli ve görsel kayıt cihazlarıyla kaydedilmiştir. Araştırmacıların sesli materyallerde konuşurun telaffuzunu belirleyememeleri ihtimali göz önünde bulundurularak video kayıtlarında konuşurun özellikle ağız ve dudak şekilleri kaydedilmiştir. ASK REAL'in ana dil konuşurlarına yönelttiği anket beş bölümden oluşmaktadır: 1) Sözcüklerle ilgili sorular 2) Temel konuşma ile ilgili sorular 3) Gramerle ilgili sorular 4) Konuşurla ilgili ayrıntılı bilgiler 5) Araştırma sırasında derlenen sesli ve görsel materyallerin listesi. Sözcük soruları 24 semantik alan olarak sınıflandırılan 2. 856 kavramdan oluşmaktadır. Temel konuşma ile ilgili sorular günlük hayatta kullanılan 340 cümleyi içermektedir. Gramerle ilgili sorular yedi ayrı bölümden oluşmaktadır: 1) İsim ve durum işaretleyicileri 2) Fiil ekleri 3) İsim türetme ekleri 4) Kopula 6) Olumsuzluk, soru, aktarma 7) Diğer özel yapılar (Woonho&Hyun-Jo&Juwan 2012: 117-118). ASK REAL multimedya koleksiyonunun bir kısmı Center for Language Diversity of the Altaic Society of Korea[34] web sitesinde erişime açılmıştır. Web tabanlı açık dijital arşivde şimdilik 4 dilin kelime maddelerinin sesli ve görsel kayıtlarına erişim sağlanmaktadır. Bunlar Moğolca'dan Doğu Yugurca, Türkçeden Çulım Türkçesi, Mançu-Tunguzcadan Evenki ve Paleo-Sibirya ailesinden Nivkh dilleridir (Woonho&Hyun-Jo&Juwan 2012: 120).

6. 3. Altai-Sayan Language and Ethnography Project

Altay-Sayan Dil ve Etnografi projesi (Altai-Sayan Language and Ethnography Project, ASLEP), Altay-Sayan kültürel ve coğrafi kompleksinde yer alan tehlikedeki Türk dilleri ve kültürleri üzerine yapılan bir multimedya belgeleme projesidir. D. Harison ve G. Anderson öncülüğünde düzenlenen projede Todzhu, Duha, Tsengel, Monçak ve Tofa dilleri ile ilgili araştırmalar ve derlemeler yapılmıştır. Projede öncelikle geleneksel Altay-Sayan bölgesi ile ilgili çeşitli bilgiler derlenerek tehlikedeki diller belgelenmiştir. Altay-Sayan bölgesindeki tehlikedeki Türk dilleri ile ilgili oluşturulan arşiv Tofa başlığı altında DoBeS (Dokumentation bedrohter Sprachen) programında yer almaktadır. Bu proje kapsamında çocuklar için okuma kitapları, Tuvacanın online sözlüğü, çeşitli konularla ilgili makaleler yayımlanmıştır. Ayrıca D. Harrison'un dil ölümünü değerlendirdiği *When Languages Die* isimli teorik çalışması ve G. Anderson'un Altay-Sayan dillerindeki yardımcı fiil yapısı ile ilgili *Auxiliary Verb Constructions* başlıklı çalışması bu projenin uzantısı olan araştırmalardır.

34 http://www. cld-korea. org

6. 4. The ös Documentation Project (ASLEP)

Ös Belgeleme projesi (The Ös Documentation Project), ASLEP projesi kapsamındaki projelerden biridir. Bu proje dahilinde 2003'te K. D. Harrison ve G. Anderson Rusya Federasyonu'nun Tomsk oblastı Tegul'detskiy rayonundaki Orta Çulım konuşurlarının bulunduğu 4 kasabaya ziyarette bulunmuş ve bölgede iki haftalık pilot araştırma gezisi yapmışlardır. Bu tarihten önce Orta Çulım değişkesi ile ilgili sesli veya görsel herhangi bir belgeleme çalışması bulunmamaktadır. Pilot araştırması sırasında 12 akıcı konuşurla sesli/görsel kayıtlar yapılmış (yaklaşık 40 ayrı bölüm), yaklaşık 6 saatlik kayıttan oluşan dil malzemesi derlenmiştir. Çulım Türkçesine ait formal türlerin sayısı oldukça az olduğundan şu veriler toplanmıştır: 1) Selamlaşma 2) Şarkılar 3) Atasözleri 4) Ayı ve geyik avlama hikayeleri; informal ve bilgi edinilecek türlerden ise 5) Kişisel ve biyografik hikayeler 6) Kürk kaplı kayakların, balık tutmak için yemlerin, tahta kanoların ve diğer kültürel objelerin nasıl kullanıldığını tasvir eden anlatımlar 7) Spontene konuşmalar 8) Cümlelerin içinde fiil ve isim örnekleri 9) Toponimi, vücudun kısımları, renkler, fauna, flora, akrabalık terimleri, sayılar ve diğer leksik yapılardan oluşan kelime listeleri (Harrison & Anderson 2003a: 247). Harrison ve Anderson 2005 yılında bölgeye bir araştırma gezisi daha düzenlemişler, bu gezi sırasında ise 5 akıcı konuşur ve 2 yarı konuşurdan derlemeler yapmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda 8 saatlik video, 10 saatlik sesli kayıt ve 150 sayfalık notlar halindeki dil malzemesi kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmalar sonucunda ise Orta ve Yukarı Çulım diyalektleri arasındaki hem fonolojik hem de morfo-leksikal farklılıklar ortaya konulmuştur (Anderson & Harrison 2006: 51). Projenin temel amacı Orta Çulım dili ile ilgili web tabanlı dijital arşivleme yapılması ve böylece bilim adamları ve yerel topluluğun derlenen bu bilgilere kolayca erişimini sağlamaktır. Dijital arşivleme ve belgelemenin ötesinde proje Orta Çulım halkının dillerini ve kültürlerini koruma çabalarına da destek vermektir. Bu amaca yönelik Orta Çulım Türkçesinin milli yazı dili Living Tongues Enstitüsünün danışmanı Vasiliy Gabov tarafından oluşturularak geliştirilmiştir.

6. 5. Shorica: A Shor Electronic Database

Shorica projesi Frankfurt Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü ile Kuzbass Eğitim Akademisi işbirliği ile 1999-2002 yılları arasında yürütülmüştür. Şorcanın modern korpusunu hazırlamak için 1989'da Alisa Esipova ve İrina Nevskaya tarafından başlatılan proje ekonomik faktörler nedeniyle bir yıl sonra askıya alınmıştır. 1999'da M. Erdal'ın başkanlığında tekrar hayata geçirilen projede 1989-1990 yıllarında toplanan veriler de değerlendirilerek proje tamamlanmıştır. Projenin başlıca iki önemli çıktısı bulunmaktadır. Bunlardan biri Şorcanın elektronik ortamda hazırlanan korpusu diğeri ise elektronik Şorca-Rusça sözlüktür. Projede elde edilen veriler Shorica web sitesinde kullanıma sunulmuş,[35] ayrıca Shorica CD'si de hazırlanmıştır. Bununla birlikte projeye katılanlar tarafından Şorcanın çeşitli konuları ile ilgili çalışmalar yapılmış bu çalışmalar da Shorica projesi çerçevesinde derlenmiştir (Erdal & Nevskaya 2006: viii).

6. 6. The Urum Documentation Project

Urumca Belgeleme Projesi (The Urum Documentation Project) 19. yüzyılda Anadolu'yu terk ederek Gürcistan'a yerleşen Rumların konuştuğu Urumca (Türkçe) üzerinedir. Stavros Skopeteas başkanlığında yürütülen proje Athens, Bielefek, Bremen, Potsdam üniversiteleri işbirliği ve Latsis Foundation desteği ile hazırlanmıştır. Urumca belgeleme projesinin başlıca amacı, konuyla ilgilenen araştırıcıların ve Urum topluluğunun web sayfasında kolayca ulaşabileceği, Urum dilinin temel dökümanlarının (kelimeler, cümleler, metinler ve el yazmaları) oluşturulmasıdır. Bu projede temel dil materyalleri ile ilgili şu arşivler hazırlanmıştır:

- Tematik sözlük: 24 farklı semantik alandan 1419 kavramın çevirisi (4 ana dil konuşurundan derlenmiştir.)
- Cümle örnekleri: Bu örnekler gramatikal kategori ve yapıların incelenmesi için örnek olarak verilmiştir (4 ana dil konuşurundan derlenmiştir.)
- Metin: 80 öyküden oluşur (16 ana dil konuşurundan derlenmiştir.)
- Dil topluluğuna uygulanan sosyolinguistik anketin belgeleri (a) dilin kullanımı, b) konuşurların dile karşı tutumu) (30 ana dil konuşuruna uygulanmıştır.) (ayrıntılı bilgi için bk. projects. turkmas. voa. gr/urum)

35 http://shoriye. ngpi. rdtc. ru

Kaynaklar

(2002), Commentary: internal and external language advocacy. *Journal of Linguistic Anthropology* 12(2): 150–6.

(2011), Revitalization of Endangered Languages. In Peter Austin and Julia Sallabank (ed.), *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*, 291-311. Cambridge University Press.

Adams, Karen L. and Brink, Daniel T. (1991). Joshua Fishman on Language Planning: 'Brotherhood Does not Mean Uniformity': Language Planning. *Focusschrift in Honor of Joshua A. Fishman*. Edited by David F. Marshall. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company. pp. 713.

Adelaar, Willen (2007). Latin America. Christopher Moseley (Ed.) *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. London & New York: Routledge, 97-100.

Amery, Rob and Vincent Buckskin (2012). Handing on the Teaching of Kaurna Language to Kaurna Youth. *Australian Aboriginal Studies* 2: 31-11.

Anderson, Gregory; David K. Harrison (2006). *Ös tilı: Towards a comprehensive documentation of Middle and Upper Chulym dialects, Turkic Languages*, 10, 47-72.

Aydıngün, Ayşegül; Çiğdem Balım Harding, Matthew Hoover, Igor Kuznetsov, Steve Swerdlow (2006). *Meskhetian Turks: An Introduction to their History, Culture and Resettlement Experiences*. Washington: Cultural Orientation Resource Center.

Baker, Colin (2006), *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, 4th ed. (Bilingual Education and Bilingualism 54). Clevedon: Multilingual Matters.

Blanc, M. H. A. (2001). Bilingualism. Rajend Mesthrie (Ed.) *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier, 16-22.

Boyer, Henri (1996). *Eléments de sociolinguistique.* Paris: Dunod.

Boyer, Henri (Ed.) (1996). *Sociolinguistique: Territoire et objets*. Paris: Delachaux et Niestlé.

Bradley, David (2007). East and Southeast Asia, Christopher Moseley (Ed.), *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. Oxon: Routledge, 349-422.

Calvet, Louis-Jean (1998). *La sociolinguistique*. Paris: PUF.

Carroll, T. (2001). *Language Planning and Language Change in Japan*. Richmond, Surrey: Curzon Press.

Casals, Neus Torbisco (2006). *Group Rights as Human Rights: A Liberal Approach to Multiculturalism*. Springer.

Cichon, Peter & Kremnitz, Georg (1996). Les situations de plurilinguisme. Boyer Henri (Ed.) *Sociolinguistique: Territoire et objets*. Paris: Delachaux et Niestlé, 115-147.

Comrie, Bernard (2005). Introduction, Bernard Comrie (Ed.), *The Major Languages of South Asia, The Middle East and Africa*. London: Routledge, 1-14.

Comrie, Bernard (2007). Documenting and/or Preserving Endangered Languages, Osahito Miyaoka, Osamu Sakiyama and Michael E. Krauss (eds.), *The Vanishing Languages of the Pacific Rim*. Oxford: Oxford University Press, 25-35.

Comrie, Bernard; Stephen Matthews, Maria Polinksy (2003). *The Atlas of Languages: The Origin and Development of Languages throughout the World*. New York: Facts on File Library of Language and Literature.

Cooper, R. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coulmas, F. (2005). *Sociolinguistics. The Study of Speakers' Choice*. Cambridge University Press.

Crevels, Mily (2007). South America, Christopher Moseley (Ed.), *Encyclopedia of the World's Endangered Languages.* Oxon: Routledge, 103-194.

Crystal, D. (1987). *Cambridge Encyclopaedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, David (2000). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Csato, Eva A. and David Nathan. (2007). Multiliteracy, past and present in the Karaim communities. In Peter K. Austin (ed.) *Language Documentation and Description*, vol. 4, 207–30. London: SOAS.

Csató, *Éva Ágnes* (2010). Report on an Uppsala workshop on Karaim studies, *Turkic Languages,* 14, 261–282.

Csató, *Éva Ágnes;* David Nathan (2003). Multimedia and the Documentation of Endangered Languages, *Language Documentation and Description*, Peter K. Austin (Ed.), London: The Hans Rausing Endangered Languages Project, 73-84. (http://www. dnathan. com/eprints/dnathan_ etal_2004_multimedia. pdf).

Dal Negro, Silvia (2004). Language Contact and Dying Languages, *Revue française de linguistique appliquée*, 2004/2 Vol. IX, 47-58.

Dalby, Andrew (2003). *Language in Danger: The Loss of Linguistic Diversity and the Threat to our Future.* Columbia University Press: New York.

Davies, A. (2001). Native Speake, Rajend Mesthrie (Ed.), *Concise Encylopedia of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier, 512-519.

Delbecque, Nicole (Ed.) (2006). *Linguistique cognitif. Comprendre comment fonctionne le langage*. Bruxelles: De Boeck-Duculot.

Demir, Nurettin (2007). Ağız terimi üzerine, *Türkbilig* 4: 105-116.

Demir, Nurettin (2013). *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Deumert, Ana (2011). Multilingualism, Rajend Mesthrie (Ed.) *The Cambridge Handbook Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press, 261-282.

Dorian, Nancy C. (1977). 1994. Purism vs. compromise in language revitalization andlanguage revival. *Language in Society* 23 (4): 479–94.

Driem, George Van (2007). South Asia and the Middle East. Christopher Moseley (Ed.) *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. Oxon: Routledge, 283-347.

Eastman, C. M. (2001). 'National Language/Official Language', Rajend Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier, 657-662.

Edwards, John (1994). *Multilingualism*. London: Routledge.

Ellis, P. B. (1974). *The Cornish Language and its Literature*. London: Routledge and Kegan Paul.

Erbay, Fatih (2012). Kumuk Türkçesinin İlk Grameriyle İlgili Tespitler, *TÜBAR*, XXXII, 59-71.

Erdal, Marcel ve Irina Neskaya (2006). Introduction, *Exploring the Eastern Fronties of Turkic*, M. Erdal, İ. Nevskaya (Eds.), Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, vii-xiv.

Eriksonas, Tomas (2013). On the Phonology and Morphology of the Taiga-Sayan Tuha Language, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, M. Erdal, Y. Koç, M. Cengiz (Ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 225-246.

Fang, Meili and David Nathan(2009), Language documentation and pedagogy for endangered languages: a mutual revitalisation. In P. K. Austin (ed.), *Language Documentation and Description* vol. 6. London: SOAS.

Fasold, Ralph (1984). *The Sociolinguistics of society*. New York: Blackwell.

Ferguson, C. (1959). Diglossia. *Word.* no: 15, 325-340.

Fishman, Joshua A. (1968). *Readings in the Sociology of Linguage*. Mouton.

Fishman, Joshua A. (1970). *Sociolinguistics; a Brief Introduction*. Newbury House.
Fishman, Joshua A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages* (Multilingual Matters 76). Clevedon: Multilingual Matters.
Fishman, Joshua A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages (Multilingual Matters 76)***.** Clevedon: Multilingual Matters.
Florey, Margaret and Nikolaus Himmelmann (2010), New directions in field linguistics: training strategies for language documentation in Indonesia, in Margaret Florey (ed.) *Endangered Languages of Austronesia* 121–40. Oxford University Press.
Garrett, Paul B (2005). Language Contact and Contact Languages, Alessandro Duranti (Ed.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
Ginsburgh, Victor; Shlomo Weber (2010). *The Economics of Linguistic Diversity How Many Languages Make Sense*? Princeton: Princeton University Press.
Golla, Victor (2007). North America, Christopher Moseley (Ed.), *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. Oxon: Routledge, 1-96.
Grenoble, L. A. ; L. J. Whaley (2001). Endangered Languages. Rajend Mesthrie (Ed.) *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier, 465-467.
Grin, François. (2003). Language Planning and Economics. *Current Issues in Language Planning*. Vol. 4, No. 1, pp. 1-66.
Hagège, Claude (2002). *Halte à la mort des langues*. Paris: Odile Jacob Poches.
Hagège, Claude (2009). *On the Death and Life of Languages*. New Haven & London: Yale University Press.
Hamel, Rainer Enrique. (2006). Spanish in Science and Higher Education: Perspectives for a Plurilingual Language Policy in the Spanishspeaking World: *Current Issues in Language Planning*. Vol. 7, No. 1. pp. 95-125.
Harrison, K. David ve Gregory Anderson (2003). Middle Chulym: Theoretical aspects, recent fieldwork and current state, *Turkic Languages*, 7, 245-256.
Harrison, K. David, David S. Rood, Arienne Dwyer (eds.) (2008). A world of many voices. *Lessons from Documented Endangered Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Campany, 1-12.
Harrison, K. David, David S. Rood, Arienne Dwyer (eds.) (2008). *Lessons from Documented Endangered Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Campany.
Haugen, E. (1959). Planning for a Standard Language in Modern Norway. *Anthropological Linguistics*. 1(3). pp. 8-21.
Haugen, E. (1968). *Language Planning in Modern Norway: Readings in the Sociology of Language*. Edited by Joshua A. Fishman. Mouton. The HagueParis. pp. 673687.
Hinton, Leanne (2001). Audio-video documentation. In Leanne Hinton and Ken Hale (eds.), *The Green Book of Language Revitalization in Practice*, 265–71. San Diego, CA: Academic Press.
Hinton, Leanne, Matt Vera and Nancy Steele (2002), *How to keep your Language Alive: A commonsense Approach to One-on-one Language Learning*. Berkeley, CA: HeydayBooks.
http://fadn. gov. ru/atlas-narodov-rossii/stranitsa-1928
http://www. turksoy. org/tr/multimedia/photo-album
Janse, Mark, & Tol, Sijmen (Ed.) (2003). *Language death and language maintenance: Theorical, practical and descriptive approaches*. John Benjamins Publishing.
Jernudd, Björn H. (1973). *Language Planning: Current Issues and Research*. Ed. by Joan Rubin and Roger Shuy. Georgetown University. pp. 1123.
Johanson, Lars (2011). *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*, (Çev. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz), Ankara: Hacettepe Yayınları.
Kaplan, R. and Baldauf, R. Jr. (1997). *Language Planning. From Practice to Theory*. Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: Multilingual Matters Ltd.
King, Jeanette (2000), Te Kōhanga Reo: Māori language revitalization. In Leanne Hinton and Ken Hale (eds.), *The Green Book of Language Revitalization in Practice*, 119–28. San Diego, CA: Academic Press.
Knüppel, Michael (2009). Qašqā'ı Tribal Confederacy ii. Language, *Encyclopaedia Iranica*, online edition (http://www. iranicaonline. org/articles/qasqai-tribal-confederacy-ii-language).
Knüppel, Michael (2010). Turkic Languages of Persia: An Overview, *Encyclopaedia Iranica*, online edition (http://www. iranicaonline. org/articles/turkic-languages-overview).
Kononov, A. Nikolayeviç (2009). *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi*, (Çev. Nazım Muradov, Yakup Sevimli), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Krauss, Michael E (2007). Keynote- Mass Language Extinction and Documentation: The Race against Time, Osahito Miyaoka, Osamu Sakiyama and Michael E. Krauss (eds.). *The Vanishing Languages of the Pacific Rim*. Oxford: Oxford University Press, 3-25.
Krauss, Michale (2007). Classification and Terminology for Degrees of Language Endangerment. Matthias Brenzinger (Ed.) *Language Diversity Endangered*. Berlin: Walter de Gruyter, 1-8.
Kremnitz, Georg (1981). Du «bilinguisme» au «conflit linguistique» cheminement de termes et de concepts. *Language*. No: 61, 63-74.
Landau, Jacob M. And KellnerHeinkele, Barbara. (2012). Language Politics in Contemporary Central Asia. *National and Ethnic İdentity and the Soviet Legacy*. London: I. B. Tauris & Co. Ltd.
Lemskaya, Valeriya (2013). *Çulım Türk Ağızları: Yok Olma Tehlikesinde Olan Bir Dilin Saha Araştırması, Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, M. Erdal, Y. Koç, M. Cengiz (Ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 349-352.
Leonard, Wesley (2007). Miami language reclamation in the home: a case study. University of California: Berkeley Ph. D. dissertation.
Lewis, M. Paul (Ed.) (2009). *Ethnologue*: *Languages of the World*, Sixteenth edition. Dallas, Tex. : SIL International. http://www. ethnologue. com
Lewis, M. Paul (ed.) (2009). *Ethnologue: Languages of the World*. 16th edn. Dallas, TX: SIL International. www.ethnologue. com (8 January 2010).
Manger, Christian&Kaas, Leo (2010). *Ethnic Discrimination in Germany's Labour Market: A Field Experiment*. IZA. http://ftp. iza. org/dp4741. pdf
Marcellesi, Jean-Baptiste (1981). Bilinguisme, diglossie, hégémonie: problèmes et tâches. *Language*. No: 61, 5-13.
Marshall, C. A. A. (2002). PostSoviet Language Policy and the Language Utilization Patterns of Kyivan Youth. *Language Policy*, Volume 1, Number 3. pp. 237260.
Moreau, Marie-Louise (Ed.) (1997). *Sociolinguistique. Concepts de base*. Sprimont: Mardaga.
Moseley, Christopher (2007). General Introduction. Moseley Christopher (Ed.) *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. Oxon: Routledge, vii-xvi.

Myers-Scotton, Carol (2006). *Multiple Voices An Introduction to Bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing.

Nathan, David (2000). The Spoken Karaim CD: Sound, Text, Lexicon and 'Active Morphology' for Language Learning Multimedia, *Studies on Turkish and Turkic Languages,* A. Goksel, C. Kerslake (Eds.), Wiesbaden: Harrassowitz, 405-413. (http://www. dnathan. com/papers/karaimcd2. pdf).

Nettle, Daniel; Suzanne Romaine (2000). *Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages*. Oxford: Oxford University Press.

Nettle, Daniel; Suzanne Romaine (2003). *Ces langues, ces voix qui s'effacent*. Paris: Editions Autrement.

Ölmez, Mehmet (2013). Çin'deki Türk Dilleri ve Bugünü, Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, M. Erdal, Y. Koç, M. Cengiz (Ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 397-422.

Özkan, Nevzat (2007). Türk Dilinin Yurtları, Ankara: Akçağ Yayınları.

Pecos, Regis and Rebecca Blum-Martinez (2001), The key to cultural survival: language

Pennycook, Alastair. (2006). PostModernism in Language Policy. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method.* Edited by Thomas Ricento. Blackwell Publishing. pp. 6076.

Phillipson, Robert. (2006). Language Policy and Linguistic Imperialism: *An Introduction to Language Policy. Theory and Method.* Edited by Thomas Ricento. Blackwell Publishing. pp. 346361.

planning and revitalization in the Pueblo de Cochiti. In Kenneth Hale and Leanne Hinton (eds.), *The Green Book of Language Revitalization in Practice*, 75–82. San Diego: Academic Press.

Ragagnin, Elisabetta (2011). *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia: Description and Analysis*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

Ragagnin, Elisabetta (2013). Taiga Vs. Steppe Sayan Turkic Varieties in Khövsgöl Aymag in Mongolia, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, M. Erdal, Y. Koç, M. Cengiz (Ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 437-441.

Ricento, T. (2006). Language Policy: Theory and Practice. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method.* Edited by Thomas Ricento. Blackwell Publishing. pp. 1023.

Robinson, C. D. W (1993). Where Minorities Are in the Majority: Language Dynamics Amidst High Linguistic Diversity. In de Bot K (Ed) *Case Studies in Minority Languages*. AILA Review 10, 52 -70.

Romaine, Suzanne (2000). *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*, Second edition. Oxford: Oxford University Press.

Rubin, Joan. (1973). Introduction. *Language Planning: Current Issues and Research.* Edd by Joan Rubin and Roger Shuy. Georgetown University. pp. VX.

Ruhlen, Merritt (1997). *L'ORIGINE DES LANGUES. Sur les traces de la langue mère*. Débats-Belin.

Sallabank, Julia (2011). Language Endangerment. (Eds. Ruth Wodak, Barbara Johnstone, Paul Kerswill) *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. London: SAGE Publications, 496-512.

Salminen, Tapani (2007). Endangered Languages in Europe, Matthias Brenzinger (Ed.). *Language Diversity Endangered*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 205-232.

Salminen, Tapani (2007). Europe and North Asia, Christopher Moseley (Ed.). *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. Ed. Moseley Christopher. Oxon: Rutledge, 211-280.

Skutnabb-Kangas, Tove (2002). *Pourquoı préserver et favoriser la diversité linguistique en Europe? Quelques arguments*. Strasbourg: Direction de l'éducation scolaire, extrascolaire et de l'enseignement supérieur, DGIV, Conseil de l'Europe.

SkutnabbKangas, Tove. (2006). Language Policy and Linguistic Human Rights. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method.* Edited by Thomas Ricento. Blackwell Publishing. pp. 273291.

Tazranova, Alyona (2013). Altaycanın Telengit Lehçesinin Telengit-Teless ve Çuy Ağızlarının Bazı Farklılıkları, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, M. Erdal, Y. Koç, M. Cengiz (Ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 511-516.

Thomason, Sarah G (2001). *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Thomason, Sarah G (2004). *Language Contact. An Introduction*. Edinburgh.

Thomsen, Kaare (1985). Sarı Uygurların Dili ve Salarca, (Çev. *İlhan Çeneli), Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 191-197.

Tıdıkova, Nadejda (2013). Altay Cumhuriyeti'nin Az Sayılı Yerli Halklarının Dilleri ve Kültürleri, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, M. Erdal, Y. Koç, M. Cengiz (Ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 525-530.

Tonkin, Humphrey, Reagan, Timothy (eds.) (2003). *Languages in the TwentyFirst Century*. John Benjamins Publishing Company.

Trask, L. ; Robert McColl Millar (revised by) (2007). *Trask's Historical Linguistics*, 2nd ed. London: Hodder Education.

Trudgill, Peter (2002). *Sociolinguistic Variation and Change*. Georgetown University Press. http://lib rary. hartford. edu/ symposium/default. aspx

UNESCO (2003). Language Vitality and Endangerment, *Endangeredlanguages*. http://unesdoc. unesco. org/ images/0018/001836/183699E. pdf (ET: 28 Ekim 2011)

Wardhaugh, Ronald (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*. Malden, Mass. & Oxford: Blackwell Publishing.

Warner, Natasha, Quirina Luna, Lynnika Butler, and Heather Van Volkinburg (2009), Revitalization in a scattered language community: problems and methods from the perspective of Mutsun language revitalization. *International Journal of the Sociology of Language* 198: 135–48.

Warner, Sam L. No'Eau (1999), The right, responsibility, and authority of indigenous peoples to speak and make decisions for themselves in language and cultural revitalization. *Anthropology and Education Quarterly* 30(1): 68–93.

Weinreich, U (1953). *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York.

Wilson, William H. and Kauanoe Kamanā (2001), 'Mai loko mai o ka 'I''ini: proceeding from a dream': the ''Aha Pūnana Leo connection in Hawaiian language revitalization. In eanne Hinton and Ken Hale (eds.), *The Green Book of Language Revitalization in Practice*, 147–76. San Diego, CA: Academic Press

Woodbury, Tony (2003). Defining Documentary Linguistics, Peter K. Austin (Ed.), *Language Documentation and Description,* Volume 1. London: Hans Rausing Endangered Languages Project, 35-51.

Woonho, Choi, You Hyun-Jo ve Kim Juwan (2012). The Documentation of Endangered Altaic Languages and the Creation of a Digital Archive to Safeguard Linguistic Diversity, *International Journal of Intangible Heritage*, V. 7, 114-122.

Wurm, Stephen A (2007). Australasia and the Pacific, Christopher Moseley (Ed.), *Encyclopedia of the World's EndangeredLanguages*. Oxon: Rutledge, 425-466.

Yuan-Xin, Wang (1994). *Çin'deki Türk Diyalektleri Araştırma Tarihi,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ВЫЖИВАНИЕ ЯЗЫКОВ: ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И НАШЕ ВОСПРИЯТИЕ МНОГООБРАЗИЯ

Jala Garibova

© Gulgaysha Sagidolda & Magripa Eskeyeva

Introduction: Understanding diversity

Diversity, whether linguistic, cultural, religious or ideological, is one of the most paradoxical and controversial questions of social sciences and will remain so in our perception as long as we "tolerate" it. Controversy is caused by an immediate conceptual association that the phenomenon of diversity evokes in mind, i.e., an association with coexistence. Coexistence is a controversial phenomenon because it is never or rarely "co-EQUAL-existence and is highly susceptible to the principle of domination-subordination of its elements. This could suggest then that the principle of co-existence in itself creates a platform for inequality and unfair power distribution. Furthermore, co-existence is based on the principle of tolerance which is highly paradoxical by nature. Twyman states that "if you tell someone that they *must* be tolerant of something, that they must accept it *no matter what*, then you are yourself not being tolerant of their needs, choices, and identity".[1] The question then arises whether tolerance could be fraught with possible further socio-psychological outcomes such as resistance to change and novelty, social isolation, cainophobia etc. that may develop gradually and remain implicit for a long time. Another paradox is created by the controversy between the explicit good will expressed by the term "tolerance" and the internal stigma inherent in the concept: that we are tolerant is a positive thing; however, we tolerate something which we would probably not if we could take a decision based solely on our own feelings and choices (we usually tolerate what does not seem to be harmonious with our inner self, and we do not have to tolerate something that does not disagree with it).

Even the very fact that diversity is debated can present co-existence and its conceptual segments in a "potential problem" context. As Blommaert and Verschueren state, "The management paradigm which dominates the debate on diversity, ignores its status as a simple fact of life. In other words, …. the debate itself turns diversity into a problem to be managed. That is why even UNESCO's uncompromising acceptance of diversity is not without ambivalence: the acceptance itself goes hand in hand with a definition of diversity as a problem, which is why a programme is launched to research the potential of 'management'." (Blommaert and Verschueren 1998: 15).

Unequal co-existence of, and power relationships between, languages and cultures – a case in point – immediately brings to light the question of linguistic or cultural human rights. Interestingly, this produces further positive vs. negative factor paradox between linguistic inclusion and individual exclusion: the more minority languages are promoted through positive language policies, the more excluded their speakers become. Tonkin states in regard to the EU language policies that "as long as the formal policies

1 http://wavism.wordpress.com/2014/02/12/diversity-and-the-paradox-of-tolerance

of inclusion remain in place, they serve as a device to ignore exclusionary practices – and the more the European Union grows and takes in additional languages, the easier it becomes to justify exclusionary and discriminatory practices in the EU's political bodies on practical grounds." (Tonkin 2007: 213). As such, if the issue of linguistic human rights is at the heart of the debate, maintaining diversity, which is physically based on saving languages by increasing their functional domains, could be seen problematic and inversely proportional to the community's right to be included in the mainstream life, global integration, and internationalization.

Further, inclusion is not always about rights. And exclusion is not always about the one from the mainstream life and practices. The question has a psychological tenet: how much more do natives of "included languages and cultures" become excluded and marginalized in the perception of mainstream populations compared to those whose languages and cultures are not among the "included" ones? The more expanded a space given to an indigenous culture, the more emphasis on its exclusiveness. The very concept of "indigenous", which entails exoticness and uniqueness, is not often separable from the concept of "otherness" and "strangeness". The entire status quo (interacting with an exotic culture which makes your life more interesting and enjoyable, but which does not interfere with your native culture within which you feel more comfortable), however contradictory to minority interests, may well serve the mainstream population. Moreover, the majority will always like to have these languages and cultures "on the margin" because this is the only way they will stay unique. This brings up the question of how to find a fine line between promoting diversity and avoiding cultural appropriation. One of the popular arguments supporting cultural diversity is that it makes life in the world more interesting and less boring. The question is: for whom? The answer is: for titular communities in the first place – for those who are not parts and parcels of these marginal cultures. Indigenous communities' vision of their own culture is different - more than just entertainment: for them their culture is what they live with, in or through; this is also what connects them to their past and what they would be willing to transmit to their children if convinced in the benefits of such transmission. Therefore, what the mainstream population may see as an object of entertainment may be perceived by indigenous groups as a basic pattern of life (which they may or may not want to change depending on circumstances) or as a reservoir of cherished memories, deep emotions, or even sacred beliefs. Both perceptions held by natives of indigenous cultures render the topic of diversity a sensitive one.

The briefly discussed controversies make it a challenging task to stand for cultural and linguistic diversity. In this paper, we argue, first and foremost, that diversity should not be advocated on the principle of "tolerance" – although we believe that tolerance is the first step leading to respect, understanding and acceptance - because the concept of tolerance alone can make diversity a less desired phenomenon. Instead, it should be promoted based on the principle of a "value per se", which should take the perception of diversity beyond tolerance. Our argument is based on the assumption that diversity as a phenomenon to be tolerated would not be able to create favorable grounds for the protection of endangered languages because the approach itself lacks genuineness. But we also argue that linguistic and cultural diversity should be advocated as a value per se not only because it brings energy to our life, or because it makes the world a more democratic place through ensuring justice and equal opportunities (which, if fully plausible in this case, would be well justifiable premises). We claim that there should be other, more tangible arguments capable of justifying the "diversity as a value per se" approach in a more sustainable way. Our claim is based on the assumption that promoting diversity as a tool which makes the world a more interesting and enjoyable place is a great argument, but not a sufficient one to encourage communities to take up ownership of their indigenous heritages - because beneficiaries of diversity in this context will be mainstream populations (as well as politicians and linguists), but not indigenous communities themselves. The argument based solely on human rights and equal opportunities - however fundamental these concepts are for valuing diversity – is also conditionally plausible as opportunities are never equal and the question what would constitute linguistic humans rights is highly debatable (See: Wright 2004: 241; Spolsky 2004: 113-114).

We propose two basic arguments for justifying the "diversity as a value per se" premise. Our first argument, inspired by the powerful ideas of well-known scholars advocating linguistic diversity based on the language-identity linkage, is grounded on the significance of psychological human needs and on the importance of accommodating them as such. We argue therefore that the linguistic and cultural diversity should be embraced also because each language and culture is a unique mold shaping identity,

self-recognition and self-appreciation. The loss of a contact with the native culture or language, as well as witnessing their decay, causes unrecoverable psychological pain for humans and therefore should be prevented. Our argument has a direct emphasis on the benefits of the human being as a socio-psychological individual with immediate needs rather than the human being as a beneficiary of political justice (although we do not tend to challenge the role of political justice for the satisfaction of such needs).

We also argue that linguistic and cultural diversity should be promoted as a socio-economic value and should be linked to accommodating socio-economic human needs. We call attention to the fact that linguistic and cultural diversity is transferrable to a socio-economic capital (for example, in the area of ecotourism), and if promoted as such, could create certain tangible opportunities to communities with indigenous languages and cultures.

There is a significant challenge this position can face as not everybody believes in the future of many languages today, and not everybody deems efforts to save them necessary and even logical; many view the very fact of diversity a burden rather than an asset. But the task becomes much easier if the concept of "diversity as an asset" steps beyond policy on paper and a vague political discourse. The concept should therefore be brought down to real action where community initiatives are crucial, and should be built into societal awareness and support. Even when policies are most favorable, they will not be sustainable unless facts of diversity are publicly accepted, socially supported, and communitywide owned. We also emphasize therefore that communities should have a conscious and active ownership of their own cultural and linguistic heritages and should be a key factor in maintaining, promoting and transmitting them. Following the above stance, we also claim that societal awareness of "diversity as an asset" is a part of a larger social consciousness and social culture framework. Awareness of diversity can therefore be built upon (but not limited to) other, more fundamental ingredients of this framework such as public good, social responsibility, sharing space, respecting rights of others, initiating help, treasuring the past, valuing cultural history etc. We maintain that communication and discourse would be a great tool to boost common understanding and appreciation of diversity. We also argue therefore that language, education and cultural policies should include an important aspect such as societal awareness and understanding of diversity. The argument could be viewed as the one based on ideology construction. Even so, the ideology approach in this context will have an advantage rather than disadvantage. By being "missionaries", not regulators, we can avoid forcing people to accept something that is different form theirs; rather, we can show benefits of this difference, teach how to live with that, and thus avoid conflict, negativity and resistance. We therefore argue that communities should be encouraged to continue owning and transmitting their own languages and cultures to future generations.

We try to draw attention to another point of possible debate. The controversial nature of discussions on diversity raises several questions concerning the legitimacy of political and academic discourse on the topic. For example, given the fact that the "monolingualistic" attitudes are under pressure and that linguistic human rights are on the international agenda, do we sometimes only give a lip service to threatened languages because we have to? Are we sometimes motivated by other things which stand beyond the language? On the other hand, even when we genuinely want to raise our voices for threatened languages, how much can we do, and how far are we willing to carry out our agenda? These questions seem to be highly relevant especially because the debate on diversity "is clearly dominated by the (powerful) majority, to such an extent that minority members are not even allowed to participate. ….. the debate is really about the 'other' viewed from the perspective of the majority." (Blommaert and Verschueren 1998:15).

In this article we will also try to shed light to language policies and academic discourse on linguistic diversity, follow-up policy implementation and its effectiveness, research and its perspectives, utilization of various channels for shaping language ideologies, policies turning language into a socio-cultural asset, and policy impact on the prestige of languages, speaker attitudes and community involvement in maintaining and promoting diversity.

Throughout the paper, we also offer some suggestions concerning language revitalization and reversing language shift (RLS) efforts, policy-making, and community interactions, which have an intention of a possible (but not imposed) guidance through a complicated task of language maintenance

© Dmitri Popozoglo

The problem of language endangerment: discourse versus reality

Krauss states that the number of the languages which would be defined as safe is about 300, or 5% of all existing languages. (Krauss 2007: 2). On the other hand, Skutnab-Kangass and Phillipson refer to some pessimistic estimates which suggest that "only those 40-50 languages will remain in which people can, within the next few years, talk to their stove, fridge and coffee pot, i.e. those languages into which Microsoft software, Nokia mobile phone menus, etc., are being translated".[2]

What is then the continued discourse about language endangerment for if scholars are pretty much convinced about the linguistic future of the world?

Linguists do care about the future of languages since - to begin with - language is the object of their studies (this undoubtedly not being the only reason). However, is Linguistics in a position today to offer tools for preventing language death which will readily initiate action beyond discourse? And are we ourselves as linguists fully aware of the benefits (which surely exist) of saving languages to communities and to the mankind in whole? Or, even when we have a full, fair and modernized understanding of this benefit, do we always have a courage, willingness, or strategy to articulate it properly?

Our foremost problem in this context is that our discourse often overweighs our action, our understanding of the reality surrounding language endangerment, and our preparedness to offer effective remedy to help languages survive through this massive battle.

First of all, we keep addressing the problem of language endangerment often having in mind an imaginary world of gratuitous support from policy-makers: we often tend to forget that the world is growing more consumerist every day, and language may not be the top question on global political agendas. As Mühlhauser states, "Unfortunately, there is very little awareness among the world's leaders of the tragedy that is happening before their eyes" (Mühlhauser 2012: 7). We therefore may not sometimes have a clear understanding of who/what our target is (or should be), and of the costs involved in activities we are standing for. Nor do we often have functional response patterns, or rational solutions, which will not underestimate the reality. Certainly, huge credit should be given to outstanding research and great advocacy that scholars and social activists worldwide have generated for the sake of endangered languages. Successful cases of various governmental programs to reverse language loss should also be mentioned with gratitude. However, the scope of efficient methods, tools

2 Skutnab-Kangass & Phillipson http://www.xn--sprkfrsvaret-vcb4v.se/sf/fileadmin/PDF/Language_ Ecology.pdf

and assessments is not yet sufficient to support the increasing discourse on endangered languages. Discussions sometimes lack clarity, certainty and, to some extent, courage. Although alarm was set by Krauss at the Endangered Languages Symposium of the Linguistic Society of America in 1991, and the field of language revitalization has seen a very significant expansion since then (Brenzinger 2007: X), linguists have not yet reached a consensus on many issues concerning language endangerment. The question whether language death should be prevented or taken for granted and whether we should intervene with this process or "let the nature take its course" (Mufwene 2006: 112) still causes debates. It seems we have not fully clarified for ourselves a) what we want from revitalization or RLS activities; b) what the gains would be for the communities we target in our research; c) and who would most benefit from the outcomes.

It is still not clear from most of the research and academic discourse what the basic motives behind language revival activities are or should be: promoting linguistic rights or embracing the diversity as a socio-cultural asset - a value per se. Moreover, even when advocacy focuses on "human rights" principle alone, opinions shift from absolute and uncompromised espousal to support based on prioritization. Crawford, for example, states that "if there is little hope of preventing the extinction of a language, renewal projects may be ill-advised; scarce resources might be better devoted to other social and educational programs" (Crawford 1995: 29). Skutnabb-Kangas, on the other hand, views failure of governments to provide instruction in children's native languages genocidal. (Skutnabb-Kangas 2006: 279-281). With all due respect to pluralism of opinions, we however need to show that discussions on all these issues are abundant with diverse, often conflicting arguments, which makes support for linguistic diversity scarce. To cite but a few: Pennycook notes difficulties associated with the preservation of endangered languages due to the dynamic nature of the language (Edwards 2009: 234); Ladefoged challenges the suggestion for supporting diverse languages and cultures on behalf of communities: "It is paternalistic of linguists to assume that they know what is best for the community". (Ladefoged 1992: 810); Mufwene and Wright point to cases when linguistic rights clash with speakers' human rights (Mufwene 2006: 112; Wright 2004: 223-227); Ladefoget reports from his fieldwork with the Toda, speakers of a Dravidian language in South India: "I was working with an Indian colleague who has decided to forego the use of his and his wife's native language in their own home, so that their child could be brought up as a native language speaker of English. This choice, and any choices that the Toda might make, are clearly their prerogatives" (Ladefoged 1992, 810); Dorian, in her opposition, sees the issue in a longer-term perspective, and brings attention to future generations: from her perspective, letting the community exercise their right not to choose their native language would boil down to ignoring the interests and rights of the future generations to speak their native language (Dorian 1993: 576-577); Fishman debates that languages of weaker positions always need political support in order to function in a sustainable way. "… the absence of authoritative policy always works in favor of the stronger party.." (Fishman 2006b: 318). Wright views human rights justification of language diversity problematic as "it is difficult for individuals to choose the language(s) in which they are socialized or educated since this happens in childhood" (Wright 2004: 226).

On the other hand, the concept of "diversity as a value in itself" meets varying attitudes among scholars. Some see it as an unnecessary burden interfering even with human rights of making a choice. The advocacy for diversity is sometimes labeled as being formalist, and the value of linguistic diversity - questioned: "Many linguists, most of them formalists with no knowledge of what it takes to keep a language alive, have engaged in campaigns to revitalize and/or preserve endangered languages (very often without even making a notional distinction between "revitalization," "maintenance," and "preservation") in the sole interest of preserving linguistic diversity……. Nothing has been clearly articulated about the specific ways in which linguistic diversity can benefit mankind" (Mufwene 2006: 111-112). According to some other opinion, justifying minority languages through the stance of diversity as a cultural asset benefits the majorities and overshadows the very question of minority rights and dignity. (Lajcakova 2010). Will Kymlicka claims that the value of diversity should not be overstated. (Kymlicka 1995: 121). Mufwene draws our attention to the fact that diversity is still seen by many as a window into patterns of language universals and typology. (Mufwene 2006: 111). Debates over the arguments for diversity as a value per se will be described in more detail in the following sections of this paper. These few examples here are just necessary to state that as long as there is no common acceptance of diversity as a fact and no consensus among linguists concerning its benefits and value, it may not be easy to convince the communities in the worthiness of the action we propose. Communities will not be

interested in collaboration with linguists if they do not see linguistic diversity beneficial and themselves as beneficiaries of it. Communities should be convinced that maintaining the native language will bring them pride and self-confidence, enhance their identity feelings, facilitate the cognitive processes for the younger generation, and, in certain cases, ensure certain economic benefits.

Our way of seeing and interpreting the causes of language attrition could be another point for discussion. Unfortunately, the major part of linguistics research still concentrates on the same handful of reasons leading to language shift. We speak about language policies, resource allocation schemes, speaker attitudes, linguistic imperialism etc. as important factors behind language death. But we should also note that, although important, these are not the basic (or the only) reasons, and that there are more vital macroscopic factors (which we may see but avoid speaking of) that are able to play decisive roles in the fate of languages. As Mufwene states, "The factors that have produced language endangerment are much more complex than linguists have assumed to date." (Mufwene http://mufwene.uchicago.edu/langenda.pdf). Although the factors for language endangerment are often similar, they are not universal in the case of all endangered languages, and therefore we should avoid "totalizing generalizations". Sue Wright sees nation-building and globalization as key reasons of pressure on minority languages (Wright 2004: 241-243). However, we would like to add that concrete contextual frameworks of such pressure on different languages will very much depend on local factors. Even within one nation state there will be varying degrees of pressure on various minority languages. Or, the same status-quo will have a different implication in different nation states. For example, usually minority languages on borderlands are treated by central governments with more caution because ignoring them could be fraught with separatist tendencies. On the other hand, some polities, especially those where statehood is more fragile due to internal ethnic conflicts often provoked by outside forces (for example, a super state or a neighboring state trying to control the territory for the sake of certain political or economic interests), will naturally be cautious about providing greater autonomy to minorities on the borderland because this will threaten their territorial integrity and state sovereignty (in these states separatist tendencies are often masked with linguistic claims, and minority issues are sometimes interpreted by international structures with considerable prejudice). As Patten and Kymlicka maintain, "for a minority language group, recognition of its language is seen as a symbol of recognition of its nationhood. For the minority group, official multilingualism is desired in part because it is a symbol of, and a step towards, acceptance that it is a multination state, a partnership of two or more nations within a single state. Yet this is precisely what members of the dominant group typically wish to avoid. For accepting that a regional language group is also a 'nation' has far-reaching consequences. Assertions of nationhood typically involve not only claims to protection of a group's language and culture, but also a claim to territory (the nation's 'homeland') and a claim to self-determination over that territory, perhaps even its secession". (Kymlicka and Patten 2005: 5)

It can certainly be suggested that language endangerment is mainly linked to political causes. But it would be probably more useful to diversify the types of political causes depending on the location.

Generalizations often disable our capacity to respond efficiently. Clear identification of various factors would make us better suited to understand specific causes of language endangerment in each case.

There is also little consensus on what the linguist's role should be in reversing language shift. Ladefoged advocates non-interference (Ladefoged 1992), while Trudgill, following Labov's stance about linguists' duties to the community they work with, considers it unethical of a linguist if he packs up and leaves without giving anything back to the community as soon as the fieldwork is finished. Trudgill further expands the argument to state that as experts on language, linguists have duties not only to communities but also to themselves and to the human population of the planet. (Trudgill 2002: 137) Dorian, although warns against linguistic silence, does not seem to advocate active interference. As distinct from Labov and Trudgill, who call for the application of linguistic knowledge for the solution of language-education, language-law, etc. problems (Trudgill 2002: 137), Dorian seems to limit the linguist's role to providing honest and timely data in order to impact future processes: "It is unlikely that linguists can ever persuade a group either to give up or not to give up 'the use of their language in their daily life'... Such behaviors come as the result of a confluence of social, economic, and political factors, not as a result of persuasive powers of linguists. Reporting only on the abandonment phase of a language

within a social group can obscure a longer-term dynamic, however, by overlooking reacquisition efforts on the part of members of a later generation within some social settings." (Dorian 1993: 577). Dorian does see, however, linguists as decisive forces in obtaining truer information about a language situation: "… the linguist cannot enter the threatened-language equation without becoming a factor in it. S/he may try to minimize the size of the factor……, or s/he may try to maximize it by taking an explicit position pro or con whatever native speakers may be doing or thinking of doing or whatever a government may be doing or planning to do." (Dorian 1993: 578).

Last, but not least, we attend to the problem of language death mainly from the linguistic point of view – because we are linguists. Today studies in language endangerment are not sufficiently interdisciplinary as they ought to. But because language endangerment is a global issue impacted by global political, scientific, economic, military and socio-cultural tendencies, its study should involve experts from all these fields. For example, as Francoiz Grin has observed: "….important language-related questions, whether theoretical or empirical, often with direct policy implications, are better known thanks to economists' input…" (Grin 2014:16). To achieve desired results, we should therefore also borrow insights from other fields.

On the nature of language shift

David Crystal indicates several factors leading to language death (Crystal 2000). Apart from fatal circumstances when the entire speech community ceases to exist, the major process leading to language death is language shift, when a speech community replaces one language with another in its language repertoire. Language shift is a gradual process and bilingualism is its starting point. When, as a result of progressing shift unfolded in the course of several generations, the community ceases to speak the original language, language death or language loss occurs. Language death is the total disappearance of a language, while language loss is the case when a language leaves the repertoire of a speech community but is used elsewhere in the world.

Joshua Fishman provides a comprehensive overview of many factors resulting in language shift - a staged process through which a speech community voluntarily gives up their native language in favor of a language of a stronger position: physical and demographic dislocation, social dislocation, and cultural dislocation. These factors as well as ways to reverse them are broadly discussed in his volume entitled Reversing Language Shift (See: Fishman 1991: 81-114). To elaborate more on this topic, we would like to revisit the question of the nature of language shift, in the context of speech community interactions.

Speech community interactions create various formats of language contact. From the language contact perspective, we can consider three sets of contexts in which language shift would allegedly occur: language shift in the context of migrating populations; language shift among indigenous population in their own country as a result of political, economic or cultural domination of the more powerful titular language; language shift resulting from pan-nationalistic or integration policies. It will be useful for our analysis also to define whether all these contexts are equally powerful to cause complete language shift.

The issue of migrating populations is clearer: it would be impossible or difficult for a state to accommodate for all immigrant groups to have natural language environments. Urbanization, which is an end product of migration and mobility, encourages language contact and bilingualism which causes shift from a minority to the majority language. Tandefelt reports that "the members of a linguistic minority will show a greater tendency to shift in an urban setting than in a rural one. The urban milieu provides causes and opportunities for greater contact with speakers of the majority language, which requires bilingualism and can also result in an increasing number of exogamous marriages." (Tandefelt 1994: 247).

The context of indigenous population dominated in their own country should be clarified, however, in more detail. Sociolinguists usually analyze this kind of language shift in the framework of colonization patterns: as we have already stated above, bilingualism is subtractive and thus brings to language shift in a context (typical) of settler colonies, while exploitation colonies (or situations equivalent to exploitation colonies) usually trigger additive bilingualism, which is not so dangerous for minor languages (See: Mufwene 2002). Let us look at examples from the situation of Russian domination over various communities during the Soviet period. Complete language shift mainly occurred in places where

(Lenin)
© Süer Eker

Russians settled and mixed in the most part of the country. In Kazakhstan and Kyrgyzstan, where Russians made a considerable percentage of the population, shift to Russian was much stronger than in Azerbaijan. So the places where Russians settled more saw a higher degree of language shift than those where Russians did not comprise a huge percentage of the population. Even within one city or town, certain districts densely populated with Russians saw a higher degree of language shift as these districts could "act" as micro settlement colonies. One such district in Baku was Baladshary – an area inhabited mainly by militaries in the Soviet times. The "Only Russian" rule was a strict, although informal one, which was followed in almost every formal place. The "policy" continued for several years even after independence. As late as in 1991 Azerbaijani teachers in a Russian school (where the administrators were ethnic Russians), for example, were discouraged to speak Azerbaijani even in informal situations among themselves. The situation was different in places which were not densely populated with Russians (a model of exploitation colonization): people in these places were either monolingual or were developing additive bilingualism. Settlers as individuals rather than the State as a whole represented by these settlers are the main factor behind the "settlement colonization" triggering language shift. Settlers "establish" the language rules for their own convenience, not because they always mean to pursue the State's "assimilationist" policy. This kind of language shift does not usually take place in the context of shifts in other paradigms (for example, culture, cuisine, customs etc.), and therefore should be tackled separately from the shift caused by integration/assimilation policies. It is hardly observable that members of certain ethnic communities (for example, Tats or Lezgiz) in Azerbaijan quit their ethnic practices if they lose their native language competence for this or another reason. The same was true about the Kazakh people living in the cities: although they had lost their native language skills, they had retained certain ethnic religious and cultural practices (such as the "*kalym*"[1] pattern in marriages).

The third scenario – language shift as a result of transnational ideologies can be a factor in itself which may cause a shift on its own. The shift is usually to a "pan" language, a political Lingua Franca, or a unifying national/imperial language depending on the situation. The construction of the European Union appears as a mechanism fostering a corporate European identity. In spite of EU's clear articulation of a language policy supporting linguistic diversity and language rights,[3] in daily practice there is still a great risk for minor or European languages to continue to be dominated by major languages As Will Kymlicka states, "it is impossible for the institutions of the EU to conduct all aspects of their business in every language spoken by EU citizens. It would be prohibitively expensive for the EU to provide interpretation services for every meeting amongst civil servants or for it to translate every internal memo or briefing paper into all of the languages spoken by EU citizens or even into the eleven official languages recognized by the EU" (Kymlicka and Patten 2003: 9). Likewise, the enforcement of the overall American Identity may have a similar integrating effect over minor languages in the United States (the fact that academic and social advocacy for threatened languages is very powerful in US does not mean it has no opponents), although the latest tendency sees an ideological shift from the "Melting Pot" to the "Salad Bowl" concept. The probability of a transnational language causing a total shift is not great however. The language shift occurs only as part of the identity shift among those groups of minorities who quit the ethnic affiliation and adopt an empirical one. The example of Iran is quite illustrative. As a community overall, Azerbaijanis living in Iran identify themselves as Turks. However,

3 http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.13.6.html

Azerbaijanis who are involved in high official or political positions, promoted in the academic world, etc. are usually those who have shifted from the Turkic identity to the (not Persian, but) Iranian one, which is accepted as being transnational. These people usually do not speak Azerbaijani (or do not speak it well), and recognize themselves as Iranians rather than emphasizing their ethnic affiliation as Turks. The integration (or assimilation) tool in this case is "elitization" (acceptance in the higher social class by rejecting affiliation to one's own ethnic roots). In the majority of cases, in fact, it is mainly the elites that can be affected by pan-nationalistic ideologies. This claim is also supported by the following observation made by Patten and Kymlicka: "Democratizing the EU presupposes that citizens throughout Europe can form a single "demos", that is, that they can deliberate and act together as a single political community, whose decisions would reflect 'the will of the people' or 'popular opinion'. Yet it is very difficult to imagine how this sort of collective deliberation, agency, and will-formation can occur at a pan-European level….. While there is a growing elite that can participate effectively at the pan-European level, the only forms of political participation and deliberation that are truly popular (that is easily accessible to the mass of citizens) remain specific to each country, conducted in the national language(s)". (Kymlicka and Patten 1993: 10).

Religion can be another source to trigger a transnational integration, and it will be more powerful than "elitization". A community becomes more integrated if its members share the same faith and religious practices, as well as cultural patterns, which often becomes a much stronger factor than that of an ethnic affiliation. An informant reports that in early years of the Soviet Union, the Sunni Talysh, a minority within the Talysh community in Azerbaijan, would not be much willing to marry the Shia Talysh representing the majority. They instead preferred marriages within their own community or intermarriages with the Sunnis from other ethnic communities including Azerbaijanis. This attitude, which has not survived to our days, could have been a contributing factor to the language shift from Talysh to Azerbaijani.

In the Russian Federation, as well, the cultural and linguistic assimilation of Turkic peoples in Siberia was easier due to the preceding religious assimilation. Converting Turks from Islam to Christianity also changed their naming practices: Islamic names were not appropriate for Christian identity. The name is certainly a strong factor in self-recognition. Turks identifying themselves through Christian names were more vulnerable to quitting their previous linguistic and cultural practices, and adopting new ones dictated by their name patterns. (See, for example, reports on the Chuvash in Durmush 2012: 413)

This suggests then that contexts similar to settlement colonization and pan-nationalist assimilation triggered by religion would be more dangerous for maintaining indigenous languages. Following this, it would also be interesting to look at some factors which could halt language shift before it ever begins, including: the community's stable habitat and density; speakers' elevated socio-economic status; efficient language and education policies; effective resource allocation; and functional domains in which the language does not have to compete with a language of a stronger position. All these also result in a positive community attitude towards a language, which becomes a positive factor in itself. We consider some of these factors below.

First of all, there are certain "natural" factors at play. Isolated communities, far from the interaction with members of a dominating culture and language and thus far from the pressure from the dominant language, as in the case of exploitation colonialism (conquest of a land without settling metropolitan branches and mainly with the purpose of exporting resources to the metropolis), rarely see a complete language shift. The fact that they live in a compact way is a positive factor for maintaining their language and culture almost intact: dislocation of once compact speech community is a considerable threat to the sustainability of their language[2]. Fishman rightly states that "Physical and demographic arrangements have cultural (and, therefore, language-in-culture) consequences. Physical and demographic dislocation is immediately translatable into cultural (and, therefore, language-in-culture) dislocation" (Fishman 1991: 58). There are certainly cases of language loss among compact communities living in an isolated way for a long time. But in such cases, the titular language domination will not be the sole factor at play – or will not be a factor at all. The shift occurs among indigenous minorities where the state pursues a steady integration policy, usually expressed through religious integration, or transnational ideologies and policies, which was discussed above.

© Jala Garibova

However, although language attrition is rare and intergenerational language transmission is better sustained in rural places where the community lives in a compact way, this in itself may not be the only determining factor in all cases. The density of the indigenous populations in rural areas is also an important factor to consider. (Garibova 2012: 195). For example, among Turkic languages of Russia, the languages whose native speakers are predominantly in rural areas have better chances for survival. As Bacanli indicates, the Khakas language whose native speakers in rural areas are under 25% is at a greater risk of being lost compared to, for example, Yakut (75%) and Tuva (70%) (Bacanli 2012: 633; 658; 682). The power of the density factor is enhanced also by the fact that density creates a more stable framework for practicing religion and traditional culture, which are rarely or never performed through translation to another language. This density premise is reinforced by the idea that urbanization in itself is not the only determining factor for language shift either. In fact, as Tandefelt states, "many linguistic minorities are urban by origin." (Tandefelt 1994: 247). Therefore, the habitat factor, both from the rural and urban setting perspective, should be considered in a complex setting of different variables positively or negatively affecting language shift.

On the other hand, bilingualism is not often the major factor for language shift to start. Rural communities where the native language is maintained and transmitted to future generations are often bilingual and remain so for many decades. People living in borderline zones are also bilingual, but this type of bilingualism does not entail a tendency to shift languages (although the main reason could be that in borderlines zones the languages involved are not contesting ones). In both cases, bilingualism is an additive one. If bilingualism is additive, not subtractive, the danger of a weaker language to perish is much less. We will show below that bilingualism or even trilingualism in certain cases could also be seen as a positive factor for language maintenance as it provides a desired (not imposed) power distribution among the languages in the repertoire of the speech community.

The socio-economic status of a speech community also has a significant importance for the fate of a language. Under socio-economic status we mean political power, economic resources available to the speakers' community, and speech community's social activeness. Even in the case of a minority language with no official status and not a large number of speakers, or even no speakers (in the case of language revival efforts, for example), a high socio-economic standing of its speakers will make a positive difference in the fate of this language. In this regard, Crawford mentions the revival endeavors for the Hebrew language which had gone out of use for almost 2000 years: "it would be hard to find a community whose language is threatened today that has access to the level of resources the State of Israel devoted to the cause of reviving Hebrew. So the question of whether this kind of effort can succeed is very relevant." (Crawford 1995: 29).

Prestige and power of a speech community may also have a prospective effect. The experience of post-colonial countries shows that minority language promoting policies usually focus on those languages which were strongest during the colonial times due to the better political or socio-economic standing of their speakers. Such was the fate of Swahili in a number of African countries, Quechua in Americas, and Maori in New Zealand, whose speakers enjoyed more prestige and power during the colonial regime.

In multilingual countries, those languages whose speakers are more powerful socially or politically usually gain more support. More powerful speech communities often rally to lobby their languages through governmental policies, which may leave less powerful languages unattended. The active involvement of a civil society is a considerable factor as well. As Stefan Oeter states, "where civil society is strong, language protection can be strong; where civil society is weak, lesser-used languages may be lost. The Basque Country ….. is an exemplary case where such a situation is completely improbable – because of its extremely active and dynamic civil society." He further states that in Germany, for example, the organization of some linguistic minority is so fragile and deficient that the authorities do not come under the political pressure needed to induce them to implement some of the more challenging undertakings of the Charter (Oeter 2010: 192-193).

Community population size is not a less important factor. In Spain itself, it was the languages of the biggest minorities (Catalans, Basque and Galicians) that gained the official status alongside Castilian in the post-WWII period.

Smaller and less powerful languages have thus always been contested by more powerful ones of more privileged communities, in which, as Crawford states, language death does not happen (Crawford 1995: 35). This process cannot be completely reversed. However, the situation can certainly be mitigated with measures taken to ensure sustainable use of languages. The fact that not all languages can have all the same status is as obvious as the fact that not all the national or ethnic groups in the world will have their independent polities. However, policy-makers should try to secure peculiar functions for indigenous languages, thereby saving or at least extending their lives. And community members should be encouraged to support these functions in their practical life.

Languages with little political and economic support and of lower socio-cultural prestige will probably continue to die as long as their functional domains continue to be taken by more powerful languages. Globalization and integration processes bring minority languages to closer contact with majority languages. The result is bilingualism, which, in the absence of an adequate policy (which is sometimes difficult to pursue or implement) followed by consistent community response, will fail to be additive. And bilingualism is additive when the functional domain of the dominating and the dominated languages do not overlap. That is to say, additive bilingualism is secured when the stronger language does not penetrate into the domains of the weaker language. If smaller and less powerful languages have to contest for function with more powerful languages, the latter will win. Therefore, to exist in a sustainable way, a less powerful language should have separate functions not covered by a stronger language. As Albert Bastardas-Boada states, "Making a language sustainable in a sociocultural ecosystem will mean balancing a complex organization in the framework of which the corresponding code can be provided with a functional niche that is sufficient to guarantee an adequate homeostasis." (Bastardas-Boada 2004: 5). Of course, the expectation might be quite ambitious today because it will be an ever-going fight for minor languages for functions. The pressure from titular languages will be exerted by many ways: through political decisions, economic restrictions, social and cultural marginalization etc. Even if there is no such "institutionalized" pressure, the natural strength of the more powerful language will become a "pressure factor". Therefore, it is essential to empower communities through their languages and cultures, and to raise the prestige of these languages and cultures by creating favorable grounds for their sustainable use.

Policies in this direction will be more efficient if they are enhanced by legislation, worked through education and media, facilitate corpus development and focus on the creation of a cultural milieu. The latter, which is broadly discussed in David Crystal's famous "Language Death" (Crystal 2000), secures separate and unrepeatable function for indigenous languages and *is* feasible and necessary to maintain continued language use. First, it enhances the use of the language within the community, where the

language thrives in the most natural way. It also makes the language use more sustainable as it can become an economic asset for the community by attracting the tourism industry.

Moreover, cultural contexts will increase the use of metaphoric language which is essential from the language acquisition and retention perspective. Language will live as long as it is used. However, the externalized usage of a language is not sufficient for these purposes. By "externalized usage" we mean one's using the language only as long as one needs to use it (for example, at work, in formal ceremonies, at school etc.). Even the usage of a language at home can be externalized if one has to use it under family pressure or for enhancing it as a tool to be used in formal settings. Language use is internalized when we are able and willing to think in that language in various contexts. The creation of such contexts is enhanced by metaphors and idiomatic reservoirs as, through them, the brain produces image schemas – fixed conceptual patterns that work as moulds to process and shape further information. The creation of cultural domains (such as promoting folklore, creating conditions for socio-cultural and religious practices, developing ecotourism activities etc.), where metaphoric utilization will thrive, should therefore be seen as an efficient tool for enhancing internalized language use.

Meanwhile, it should be noted that a declared status is not always the sole factor protecting the language from attrition. Languages of titular nations can also face endangerment, especially if a language has the status of a national language, but not that of an official one, or if the national language shares the official status with some other language. Lack or sharing of an official (not national, which is often just nominal) status often means that a language has insufficient corpus and infrastructure to function in all possible spheres. The national status of the Kyrgyz language in Kyrgyzstan is not much helpful to prevent shift to Russian given that the Russian language is recognized as an official one and that the Kyrgyz language has a weaker corpus to cover various domains (Garibova 2012: 77). As Joshua Fishman states, "it is unwise for a language to attain new statuses (e.g., in government, the courts, higher education, the military, etc.) without having an adequate corpus by which the topics relevant to such statuses can be readily, accurately, and felicitously expressed." (Fishman 2006b: 315-316).

Quality of education in indigenous languages is another positive factor for encouraging communities to stand for their language. In fact, in many Turkic Republics of Russia, despite the recent language laws adopted to strengthen the functions of the native languages, parents still prefer to send their children to Russian schools because of the quality factor (Garibova 2012: 231-234).

On the other hand, quite interestingly, availability of schooling in the titular language (which is obviously seen by indigenous communities as a bridge to integration) also stands as a positive factor for maintaining the native language: once confident in the accessibility of the education in the majority language for their children, community members retain the indigenous language at home and in informal environments. It could therefore be a wrong impression that the education in the dominant language has only negative sides because it accelerates shift from the indigenous language. During a recent trip to Dara, a village in a Southern-Eastern Turkey which is a new touristic attraction due to a recently discovered archeological site, a group of Kurdish schoolchildren of 9-13 years old offered to guide us through the place in Turkish. These children could in fact speak three languages – Kurdish as their mother tongue, Arabic with their peers in the neighborhood, and Turkish which they studied at school. Their Turkish was very flawless and perfectly enabling them to guide us through a historical building in which they evidently took much pride. In "intermissions" they spoke fluent Kurdish or Arabic among themselves, depending on situations. An insight from an elderly in the community was that schooling in Turkish provided opportunities for future and makes the position of Kurdish and Arabic in the domestic repertoire more stable. Reports from members of indigenous communities in Azerbaijan also indicate that parents are very much willing to transmit the native language to their children who receive education in Azerbaijani. They believe that children should grow up speaking both titular and the native language, which is the marker of their identity. They may not always worry about preserving the written form (which they believe should be the domain of the titular language), but they ensure continued oracy, which is a basic pillar for the maintenance of the language.

On the contrary, the absence of contact with the dominant language can urge communities to shift (or support their children's shift) to the mainstream language. The fear that their children may not have an access to the dominant language due to their isolated location may discourage parents from speaking

the native language even at home. Moreover, if they are cut off from access to the dominant language, which provides a better opportunity for them, they may stop supporting education, services, media etc. offered in their native language, and seek opportunities to immerse themselves and their children into the dominant language. For example, a survey of opinions in Tatarstan revealed that many parents were not enthusiastic about instruction in Tatar and thought that schooling in the Tatar language would hinder their children's proficiency in Russian (Garibova 2012: 233). In rural areas in Azerbaijan with limited or no access to the Russian language, there have been cases when bilingual families (with Azerbaijani being the first language) shifted to the Russian language in order to immerse their children into the Russian-speaking environment. Usually parents in such families change their home language repertoire from Azerbaijani into Russian, but as they themselves are not proficient in Russian they feel insecure in terms of the child's acquisition of proper language competence. They therefore try to ensure that the child interacts only with Russian-speaking peers outside home, watches Russian TV, and reads Russian books. This is also practiced in families who plan to move to Russia. After moving, the child has almost no link with the Azerbaijani language: the parents discourage the child from speaking in Azerbaijani, listening to Azerbaijani music, and reading Azerbaijani books. Hence the child gradually becomes fluent in Russian, and by adolescence his/her Azerbaijani language competence becomes much weaker or almost completely lost. This is more evident in the case of families moving from peripheries than those living in Baku. (In Baku, families feel more secure in terms of their offspring acquiring Russian and do not usually tend to discourage their children from speaking Azerbaijani.) Shift towards Russian repeats the pattern existing during the Soviet period: as Russian schools offered better opportunities, many families sent their children to Russian schools. However, if the family's first language background was not Russian, the parents switched to the Russian-only policy after the child started school, and tried to ensure the maximum Russian-speaking environment for him/her. This was done to secure the child's better achievements at school and to ensure that the family's Azerbaijani language background does not interfere with the child's learning experience.

Therefore, odd as it may seem, providing access to communities to learn the dominant language could be considered not only a negative but also a positive factor. If community members can enjoy an easy and quality access to learning and practicing the dominant language in a sustainable way alongside their native language, they will not be worried about the chances of interacting in the dominant language. From this point of view, promoting quality education in the dominant language is as important for an indigenous community as promoting education in the relevant indigenous language. In order for communities to have an access to both languages in the schooling system, bilingual education is very important. But in this case, the purpose of such a system should not be smooth integration of children into the mainstream language only. The quality of instruction in both languages is essential. Instruction in both the titular and minority language should be seen as a purpose rather than a means.

Diversity as a value per se: "identity" of languages

Joshua Fishman compares a threatened language with a sick patient who needs a cure. He then shows that successful reversal of language shift in the case of a threatened language depends on how much those involved believe in the worthiness of reversal activities in the same way as the successful cure of a sick patient depends on how much curers believe in the worthiness of a cure. (Fishman 1991: 39).

Saving the life of a dying language indeed takes a genuine belief, of several communities, that investing time, energy, and funds in revitalization and RLS efforts is not a waste but instead, even rewarding.

Who are these groups that should believe in revitalization or RLS efforts? What is the reward to be gained? Let us imagine first what happens when/after a language perishes. Without first looking at the question from the human rights perspective (which, as we have shown above, is another point of debate in linguistics), we would like to revisit the issue of continuing debates about languages as cultural heritages. Advocacy for linguistic diversity as a good per se is not only a "moral debate" as Edwards states (Edwards 2009: 239). It also involves a strong belief in the inseparable link between the language and the traditional knowledge and culture proposed by Whorf. Reinforcing the Whorfian stance, George Steiner has stated that when a language dies, a way of understanding the world dies

with it. This view has further (or earlier) been maintained by many, in particular, representatives of the ecolinguistics school (for more information on this, see: Ecolinguistics Reader 2001), including, for example, R. Dixon: "Each language encapsulates the world-view of its speakers – how they think, what they value, what they believe in, how they classify the world around them, how they order their lives. Once a language dies, a part of human culture is lost – for ever." (Dixon 1997: 144). There exists a strong advocacy for this stance - for viewing languages as heritages, and a call for the linguistic concern about a serious damage to the cultural richness of the world in each single case of a perished language. For example, Nancy Dorian states that "languages not only reveal a great deal of human history that is often otherwise unrecoverable, in their genetic affiliations and in the evidence of cultural contact that they contain, but they also carry truly vast cultural content, only a part of which is typically passed over into another language in the process of language shift……. It seems a defensible intellectual as well as emotional position to hold that each loss in linguistic diversity is a diminution in an unusually powerful expression of human cultural life." (Dorian 1993: 578).

But, alas, "the defense of linguistic diversity is not as straightforward as some might imagine." (Edwards 2009: 239). There is an oppositional stance coming from other linguists. Mufwene, for example, states: "There has generally been a promotion of the "Paradise Lost" attitude, according to which the loss of traditional representational systems is disadvantageous to the relevant populations…….. Unfortunately, nobody has explained why the old systems were better than the new ones, whether those culture-specific world views were necessarily lost with the language shift, and, more fundamentally, whether there is any reason to conceive of cultures as static rather than as dynamic and co-evolving with their practitioners and creators." (Mufwene 2006: 112). John Edwards confronts Dixon's suggestion and states that there is no evidence proving language death causes irrecoverable loss of part of human culture (Edwards 2009: 239). Sue Wright challenges recent ecolinguistic tendencies to correlate language with specific knowledge and culture: "The ecolinguistic literature generally tends to assume a close and essential relation between language and knowledge. Accordingly, when intergenerational language transmission breaks down and a language disappears, there is likely to be a serious loss of inherited knowledge… The argument that protecting languages where relationships are encapsulated in particular ways might make us more respectful of nature is a weak one for the preservation of the language" (Wright 2004: 221). Sue Wright also challenges other arguments for the "diversity as a value in itself" principle, stating, for example, that language-identity relationship is not as strong as to justify diversity per se: "There is nothing intrinsic about language and identity: they can both shift; they can both be hybrid; they can both be layered." (Wright 2004: 225).

Who is right and who is wrong in all these debates? This should probably remind us of competing attitudes about city-building projects in some wealthy states, usually at times of political and economic transitions. One way of capitalizing on the growing wealth in these countries is the launch of a gigantic-scale construction industry. Sky-scrapers destroying older and smaller buildings spur heated discourse battles between those who praise the development and economic growth and those who cry for the lost architectural and historical heritage (obviously, construction boom of the recent decades is not so much driven by aesthetic design values, which becomes a great concern for the population living in "architecturally remarkable" places as it becomes part of their identity; rather, it often follows general "globalized" patterns that are typical of so many newly-built cities). Again, where does the truth lie about these discussions? There is evidently no single truth about this. But what is probably true is that we might not notice the cruelty with which we ignore feelings, emotions, and attachments that have accumulated through identification with such aesthetic items. Economic growth is a good thing – no one can deny it. It is important that people have food, place to live, fuel, electricity, sufficient funds to sustain their families, and to provide schooling for their children. But feelings, emotions and attachments are also essential. It is important for many things including internal harmony, work productivity, good will, social responsibility, and deserved citizenship. People may become de-motivated in their roles as community members, citizens, employees, and even family members just because they witness their cities lose their unique faces. They think they lose their identity with this, and they become isolated, socially inactive, and pessimistic. They arrest themselves either in an imaginary world, which they build for themselves in order not to interact with the outside reality, or in the world of their "romantic past", which does not have anything to do with the time in which they are present. Such is the state of mind when people are deprived of what is treasured and cherished by them and what holds an important place in their pride and identity.

© Democratik Union of Tatar Turkish Muslims of Romania

Languages are not different. I remember many people (non-linguists) in Azerbaijan startling when I told them about Esperanto. People, certainly far from linguistics, were scared at the idea that there may come times when they or their offspring will not be able to read Azerbaijani classical poetry in the Azerbaijani language. In this context, English is also thought of as a global danger. Many of our students have expressed their regret to see English spreading all over the world with enormous speed, because they see it as a threat to the future of their native language. If speakers of Azerbaijani – one of the best protected languages, are concerned about possible threat to their native language (however unjustified this concern might be), what would people of less protected languages think and feel in similar situations? One might argue that speakers of those less developed languages will not have the same thoughts and feelings about their languages. Maybe some of them will not. But there will always be some who will care. Not everybody in a "shifting city" in concerned about the shift as well, and some are even happy to see more new buildings appearing. In the same way, not everybody in the community of a dying language will be concerned about the language, but some will. The question is whether *we* should care. The answer is yes: as long as there is human pain involved, and as long as we can do something to help ease this pain, we should care. The "pain" factor has further impact on diverse levels. For example, as Grin states, "the psychological loss experienced when one's language is (formally or not) downgraded to a secondary position is a relevant form of cost; likewise, the pride that may be associated with the visibility of one's minority language in prestige domains is a relevant benefit". (Grin 2006: 86). Article 3 of the UNESCO Declaration on Cultural Diversity of 2002 also emphasizes the role of native languages and cultures for a more satisfactory intellectual, emotional, moral and spiritual existence.[4]

Some societies have better and more humanistic response to the "pain" factor, while some others need more experience and a better developed societal culture framework. Therefore, probably, while some cities change rapidly, some remain almost the same throughout years because there are elaborated programs, laws, rules, and ideologies against "city shift". Meanwhile, no one denies that every city welcomes new elements into its image all the time, as does every language during its whole lifetime. But if there are careful policies and proper attitudes from the community, these elements, which emerge only to accommodate new developments, trends, population growth etc., will not change the identity of the city. Changes within the structure and vocabulary of languages are also inevitable because languages are in constant interaction, and they mutually enrich one another. Nevertheless, with proper policies and attitudes in place, these changes will leave the "identity" of the language intact.

4 http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127162e.pdf

An interesting point here is that the "identity" of a language lives also in its metaphors. And languages that survive only orally are richer in metaphor. The idea of a language representing a tangible history should in one sense be related to its metaphoric and idiomatic reservoir. When a language dies, it takes with itself a rich heritage of indigenous knowledge, information and worldview, which usually live in its metaphors. Even though nations at the cutting edge of progress may not notice this, indigenous people have a deep sensitivity towards language. For example, the Maori word for language is "taonga" (treasure); the Navajo identify the language as a gift from God. Both communities are very keen in maintaining and transmitting the native language to future generations. Jeanette King states that both communities view the language as a heirloom which is passed down from ancestors to younger generations (King 2003: 106).

Languages are never fully inter-translatable, especially on metaphoric layers. As Skutnabb-Kangas maintains, the richness of traditional languages will not survive even one generation of language loss (Skutnabb-Kangas 2000: 259). Any language has specific metaphors not only at the verbal but also at the non-verbal level. "Communicating in another language means being sensitive not only to what is said but also to how it is said and to what is left unsaid. Every language involves visual features as well as words, and indirect messages as well as direct ones".[5] This can be illustrated on the example of the Maori language, which is abundant in metaphors used in almost any context of everyday communication. The concepts, which are building blocks of the Maori identity and culture, lose a lot of nuances and the true essence when translated into other languages. Each of them is multi-layered, and they are not easily and fully understood in their translation into other languages. For example, the word "manaakitanga", which can be dimly translated into English as "hospitality", is the traditional value in Maori community. It is an essential part of *Tikanga Maori* and has a broader semantic coverage than the word "hospitality" does. "Manaakitanga", Maori hospitality, is based on several concepts that are part and parcel of Maori cultural identity. The essential element in *manaakitanga* is "prestige" (mana), which is bestowed upon the guest. Prestige entails care, respect and honor to the guest. Food and rest of the guest is very important, but equally important is treatment of the guest (by word, gifts etc.). Another important element in *manaakitanga* is reciprocity: hospitality should be reciprocated and enhanced through shared practices. All these nuances entailed in the word "manaakitanga", are discoverable only through the language in which it exists. As Hirini Moko Mead notes, "one's understanding of tikanga Maoris is informed and mediated by the language of communication. One's understanding through te reo Maori is different from one obtained through the English language." (Mead 2003: 2).

Usually such are the words which have full living practices behind them. And these words live because the practices expressed through them live. *Manaakitanga* is so widely practiced in New Zealand that the concept has translated itself into a touristic industry, and the word has become a popular term in the "language of tourism". The opposite is also true: the practice exists because the language containing these concepts is still alive. We may be approaching the Whorfian hypothesis here (which we partially hold to), but it should be obvious that two Maori kids one growing with the word "manaakitanga" and the other with the word "hospitality" will have entirely different attitudes towards entertaining guests. Should we care about it? We should. Even if we put the obvious values of diversity maintenance aside and become purely pragmatic, we see that it is important. The revival of the Maori language has served to enhance the identity feeling of the Maori people, but it has also contributed to the socio-economic growth of the Maori community by making their language-linked culture a touristic attraction. Today, as explained below, the concept of *manaakitanga* is central to the New Zealand tourism industry and forms one of the core values of the New Zealand Tourism Strategy 2015.[6]

Of course, cultures and languages did merge into a melting pot throughout the history. However, in the 21st century, when the human factor is declared to be core of any activity, the tendency should change, and preserving a particular culture should be of great concern because it directly affects human feelings, minds and souls. We should also bear in mind that global integration tendencies are even faster in the 21st century, and therefore very much susceptible to transformation into assimilation tendencies. Therefore, if we let cultures evolve and change in their natural course, they will be swept away under the global totalitarian uniformity.

5 http://tereomaori.tki.org.nz/Curriculum-guidelines/Teaching-and-learning-te-reo-Maori/Key-under-standings-about-effective-language-learning/Te-reo-Maori-and-tikanga-Maori

6 http://www.newzealandtrademanual.com/manaakitanga-giving-new-zealand-visitors-an-experien-ce-of-true-hospitality

© Olga Kulaksız

Language policy responses to language endangerment

Language policy focused only on the titular language is a very rare (if not non-existing) case at present. The increasing focus on non-titular languages in policy papers, combined with constant monitoring and recommendations from international organizations, has triggered policy adjustments in language and education, and growth in funds allocation to language maintenance and revitalization processes.

The statements made in 1991 Symposium on Language Endangerment boosted higher awareness about language situation in the world and gathered together many more stakeholders of language maintenance (Simons and Lewis 2013: 3). The advocacy for the protection of indigenous languages has covered a longer way though. Throughout the history, languages have been given various functions: from simple communication to political to shaping human rights ideologies. Languages were praised, promoted, protected, or banned for purposes related to things other than language itself. At the times when nationalism ideas were flourishing in the nineteenth century, the language was mostly viewed as the marker of national identity (Spolsky 2004: 57). At later periods of the development of nation-states, the idea of a unifying language as a national identity marker became even stronger. In spite of the emerging awareness of the need to pay attention to minority languages, the idea of promoting titular languages and their standard forms was still very strong during the period between WW1 and WW2. However, in fact, titular languages or their accepted standards were not accessible to vast populations: hence non-standard varieties were marked as indicators of lower social hierarchy.

In its turn, the overall attitude towards linguistic diversity was affecting scholarly activities. As Joshua Fishman states in his book “Do not leave your language alone”, “in earlier and more innocent times, it was widely believed that language, just as any other gift from God, could neither be “planned” nor “improved”. As those times were coming to an end, an attempt was made by Professor Robert A. Hall (1950) to foster the complete disappearance of language planning by harsh criticism, discouraging scholarly activity in the language planning direction.” (Fishman 2006a: ix).

The awareness about the importance of studying various languages – popular or unknown - was growing with the failure of the idea of nationalism. The major discourse over linguistic diversity emerged, first of all, from the recognition of linguistic human rights after the WW2. The end of the colonial era and the post-WW2 period saw the emergence of a different world order: newly formed international political structures were setting new rules to guide human rights issues both in emerging post-colonial states and in states with longer statehood, which traditionally pursued monolingual

policies. The latter were under growing pressure to adjust their language policies and to accommodate for the protection and promotion of minority languages, maintenance of linguistic and cultural diversity, and to promote the use of minority languages in education, workplace and media. With the failure of radical nationalism in Europe and New Europe, the role of the civil society was increasing. The issue of minority languages was becoming part of human rights protection. Prohibition, ignorance, denigration and proscription that minorities and their native languages faced in these states were among many issues against which civil society activists, including minority groups, were rallying. Politicians had to follow these requirements coming from both international structures and civil society inside, and many states took up to adapt their language policies. Newly emerging post-colonial states also faced such pressure as the language policies in these states were almost totally denying (especially at their inception) any place to minority languages.

Today minority issues keep informing language policies adding new dimensions to their scope. Fighting for minority linguistic rights has generated a new, multifaceted perspective to language per se. Apart from the traditional tendencies focusing on language-human rights or language-national identity links there are recent trends in research emphasizing the role of language as a cultural asset, its value from the economic perspective, or its place in an ecosystem. These studies have been inspiring language policy-making or further research in the field, although consistency between the theory and practical implementation is, as stated above, still wanting.

New points of reference, often contradictory, guiding the mind through the complex issue of unprotected languages have also emerged: justifications for language protection now range from the question of human dignity to language as part of the eco-cultural capital to the role of language in the economic standing of an individual. Language as a tool for political or social integration is no longer a leading hypothesis amidst the new emerging ones. Yet, language as a human right still remains a strong and well-justified argument in these debates. A general and abstract "language as a symbol of national identity" discourse seems to be shifting to a more "tangible" and outcome-oriented "language as an expression of a personal and/or group identity" and "language as part of a value system" rhetoric. Language policy documents and research now make better attempts to decode the "(national) identity" context: more emphasis is placed on language as a cultural heritage, as a rich depository of indigenous knowledge, and as a channel carrying authentic information, than on language as a mere symbol of identity. In terms of explaining language-identity connection, on the other hand, more demand is placed on language research for elucidating identity expression through dynamic language use rather than through language in its static (or nominal) form. (Kecskes 2014: 84-85)

The place of languages in the entire ecosystem is gaining ground with growing scholarly initiatives of the school of Ecolinguistics. The concept of the language (and culture) as a key factor in personal development has found its way into several international documents including UNESCO declarations on cultural and linguistic diversity.

A new attitude towards assessing the value (and cost) of language use and maintenance is expressed in proposals to bring economic considerations into the field of language policy. F. Grin proposes that in any language policy there should be an attempt to reach efficiency: "An optimal language policy….. needs to pitch a search for efficiency at a higher, meta level" (Grin 2014).

Yet, even today, language policies, either in developed or in developing nations, have not been able to become a decisive factor in reversing language shift. This is of course a complicated issue first of all because language policies have always been affected by a vast array of ideologies spanning from uncompromised advocacy of revitalization to pessimism concerning feasibility of these efforts. On the other hand, however great expectations we might place on the language policy in reversing language shift, the truth is that there is no overarching language policy model universally applicable in all cases of language attrition and subsequent revitalization intentions because: a) language shift is a complicated issue in itself entailing many political, cultural, economic, and psychological dimensions; language shift should thus be treated and addressed in a complex interdisciplinary context; b) language shift occurrences and their consequences are locally bound, and therefore, RLS or revitalization activities should be elaborated for each specific situation.

© Jala Garibova

There are also often visible gaps between a policy declaration and its implementation by the executive government. Policy papers produced by international organizations are not always followed strictly by states who even sign to these documents. Romaine defines this as "weak linkages" and illustrates a number of cases where there is a deficiency of causal relationship between a policy formulation and its implementation (Romaine 2002: 8-17).

Romaine also draws attention to another aspect: trading-off linguistic benefits to reduce the scope of minority claims or expectations in some developed countries. "After years of suppressing the indigenous languages in New Coledonia, France provided financial support to encourage their use in education. This was clearly part of an attempt to promote peace with militant Kanaks who have long struggled against French control, and to mitigate anti-French sentiment in advance of a referendum on independence." Romaine illustrates this also through examples from Australian language policy trade-off with indigenous populations. (Romaine 2002: 4).

Furthermore, in the modern world, tendencies of consumerism often divert the minds of policy-makers to more pragmatic and tangible values, where linguistic and cultural diversity will hardly have a place. Modern consumerism is driven by tendencies of economic integration rather than maintaining cultural uniqueness. English is often blamed for having become a global communication tool. "Languages die for many reasons, but the current trend is driven by the juggernaut of the homogenising forces of globalisation and consumerism which seems unstoppable and whose language tends to be the new universal tongue, English……. Consumerism has now made it to every corner of the world. As the world embraces the synthetic monoculture of populism and consumerism, linguistic and cultural diversity risk being erased right across the world. For consumerism to operate efficiently, it requires as few operating languages as possible. That way, the message is consistent and the producer's cost is minimised."[7]

In the developing world, as well, social culture framework has not yet reached the level of embracing the otherness beyond toleration. Non-discrimination is still sometimes understood as a limit of what the majority can provide for minority groups. The majority-minority relationship is in harmony with, and reflects, other paradigms of societal cooperation, which is structured in a hierarchal way: the higher position is taken for granted and is seldom challenged. Like in the developed part of the world, the majority-minority relations represent the paradigm of social stratification based on dominance hierarchy: the difference is that politicians in the majority of developing nations do not deny the existence of such hierarchy.

7 See more at: http://www.cam.ac.uk/research/discussion/death-by-monoculture#sthash.3wzHD0R p.dpuf

It is also obvious from the language discourse in newly emerging post-colonial states, which is centered round the titular language (as the national identity marker). The titular language often forms the basis for social norms and behaviors, which usually overshadows the role of indigenous languages, and non-standard varieties of the titular languages. Language discourse mostly concentrates on language trauma experienced by minorities during the colonial regime. Nevertheless, while the political discourse formally covers all languages that suffered from the colonial regime, it is usually one language - the language of the now-dominant minority – that enjoys most (if not all) of the privileges after independence. The titular language is usually bestowed an enormous role in enhancing national identity and social integration in post-colonial countries. Hence language policy becomes a much focused area stimulating continuous policy evolvement. These countries also launch multi-faceted fights against the previous colony and try to abolish all colonial symbols, including the colonial language, thus excluding the previous imperialistic languages from social domains. As J. Fishman states, "previously disadvantaged RLSers who become cultural imperialists themselves, within their newly dominated networks, do great damage to the RLS cause, not only locally or regionally, but internationally as well" (Fishman 1991: 84). Such models are certainly far from nourishing positive societal attitude towards linguistic diversity.

One thing which is characteristic of language policies of post-imperialistic nations is the focus on "more visible", which is also a notable angle of social awareness deficiency. Again, it could be interesting to draw a parallel with city-building policies. In the context of a construction boom, city planners do try somehow to protect architectural gems. However, these are only those pieces that are too remarkable, and destroying them would be fraught with societal disappointment. Governments usually ensure the protection of those buildings which are recognized by public as architectural treasures; less remarkable and hence less known buildings often remain unattended however great value they might carry from the historic point of view. The same approach becomes evident with protecting endangered languages. Once protection of the linguistic diversity is declared by the Government, policy-makers will more probably focus on a language or dialect which for this or another reason has become noted by an international community; has been the center of political discourse; is mentioned in historical documents; etc. It follows then that the declaration of diversity protection in such cases boils down to the protection of a few selected languages making the policy itself a biased one.

The role of language policies in supporting linguistic diversity is made more and more complicated due to the above discussed realities. On one side, language policies are criticized for not accommodating for multiculturalism and linguistic diversity and thus depriving minorities from their ethnic identity, language and cultural practices, and for not allowing indigenous languages in education and workplace, which would enhance daily communication in that language; failure to provide such an opportunity to an indigenous language is labeled as genocide (Skutnabb-Kangas 2006: 278-279). The criticism is followed by other claims, including, for example, that education of minority children in their non-native language will impede their cognitive abilities and that states should accommodate for bilingual education or schooling in minority languages. On the opposite side, scholars (in particular those who are social or political scientists – not linguists) are cautioning that transnational democracy and citizenship ideas may be a great challenge to the protection of weaker languages and hence to the maintenance of linguistic diversity.

Let us take a brief look at how states react to these claims and what are possible consequences of various reactions. A state may or may not want to entrench an integration policy for certain reasons. Integration is usually motivated by the state's willingness to set up unifying citizenship principles through establishing a common national identity in order to avoid potential social, economic and cross-cultural problems (such as unemployment due to insufficient qualifications among minorities, education challenges etc.). Language (i.e., insufficient language skills of minorities) is seen to be in the root of all these problems. Skutnabb-Kangas reports that "many of the fears that prevent states from guaranteeing LHRs (linguistic human rights – JG) originate from claims about LD (linguistic diversity – JG) preventing the integration of a state through a common language". (Skutnabb-Kangas 2006: 282). Integration is therefore viewed by these States as the best policy to create "socially fit" citizens throughout diverse communities. Integration works through placing certain requirements, explicitly or implicitly, in regard to citizenship, employment, and even to marriage in some cases. All these requirements, again, are linked to language in the first place. Such integration policies (sometimes identified as "assimilationist"), although aimed at combating potential social hardships, pose serious threats to individual cultures and languages, and result in impoverished identities.

Let us also look at cases when States do not pursue integration policies. The motive for not pursuing may arise from a higher degree of willingness (or obligation) to accommodate diverse cultures. Ignoring minorities and failure to extend State policies to diverse communities can be another reason for not pursuing integration policies. Both are fraught with failure to assess the risk of, and to prevent, socio-economic problems caused by segregated communities. In the first case, the cause will be linked to groups who are "relaxed in their own cultural and linguistic environment". Isolation in fact may benefit some members of immigrant groups, especially if they are on welfare, as they do not have to study or work hard to integrate: it is extremely difficult for the most part of immigrant populations, especially for first generations, to achieve the expected results as they represent a different culture of learning, delivering and communicating (and immigrants usually bear this in mind). On the other hand, marginalization may be psychologically comforting: immigrant communities are usually not very optimistic about (and sometimes prejudiced against) being culturally accepted (not just tolerated) on equal terms with majorities. In the second case, the cause will be linked to those groups who have a high potential to contribute to unemployment and crime due to the lack of access to education and earnings (low or zero competence in the mainstream language will be the main reason for the lack of such access).

Let us however concentrate on the first motive – multiculturalism policy aimed at equal access of minorities to economic and cultural benefits with no integration costs. Most probably policy-makers in this case think that this principle will make the process of integration smoother. Nevertheless, in an analysis of West European countries, which have been main destinations of immigration since the mid-20th century, Koopmans claims that "multicultural policies - which do not provide strong incentives for host-country language acquisition and for interethnic contacts - when combined with an inclusive and comparatively generous welfare state, produce low levels of labour market participation, high levels of spatial segregation, and a relatively strong overrepresentation of immigrants among those involved in criminal behaviour."[8]

Let us also consider multiculturalism in a different context – in the context of new emerging nations. As stated above, fragility of sovereignty and territorial integrity is usually a concern for new nations especially if the previous empire is seen as a threat that can always emerge in a new face. Empires do not totally disappear from the regions they have once controlled, and states which inherit imperial power usually maintain their influence on post-imperial emerging states as long as their economic and geopolitical interests in the region continue. Any opposition against such implicit control can easily end up with separation movement of minorities, who are inspired from outside and whose political agenda is usually masked by linguistic claims. This is not surprising that while stable polities are able and willing to consider providing more space to minority languages as a response to minority claims, new nations, whose territorial integrity is fragile, cannot easily afford such provisions. Stephen May (2003: 123-124) points out that "language is a contributing feature in many political conflicts in the world today, including those in the Baltics, Belgium, Canada, Spain, Sri Lanka, and Turkey, to name but a few." The "minority question", which is fraught with bursting into separatism tendencies under outside influences, is therefore a sensitive issue in new nations.

In order to allow more space for varying arguments in the framework of this analysis, we would like to reinforce the two premises stated above:

A. *Language policies should be interdisciplinary and should have efficient tools to measure the value and costs of linguistic diversity*. As research in other fields demonstrates, linguistic diversity may not be as costly or as problematic as it may seem at the first sight. If diversity is reported to pose certain risks or threats whatsoever on economic growth and social stability, this may not necessarily be linked to the diversity per se; it may well be linked to the fact that relevant cost analysis of linguistic diversity is not conducted or is conducted in an inefficient way, or proper diversity management tools are not in place. An observation from Francois Grin is interesting: "…… linguistic diversity in a developing economy, often blamed (under the label of "fragmentation") for poor GDP growth rates, turns out to have no effect, or possibly a positive one, when allowance is made for the fact that it can be endogenous…." (Grin 2014: p.16).

8 Koopmans 2010 http://www.soc.aau.dk/fileadmin/user_upload/kbm/VoF/Kurser/2011/Multicultu ralism/ ruud_koopmans-trade-offs-between-equality-and-difference.pdf)

© Süer Eker

B. *The human rights aspect should not be the only justification in the rally against language death*. Linguists should bring new angles into their argumentation: this will help them gain more ground for their actions. It is true that the recognition of linguistic human rights has paved the way to the understanding of the value of linguistic diversity. However, the human rights problem is an ever-evolving issue, and due to certain realities (objective or subjective) that states face, this issue cannot often step beyond discourse and lip service. Even in those states where human rights protection is perceived to be flawless, people may get discriminated, humiliated and marginalized. This is because in the developed world, majority-minority relations often enter that category of social interaction which is characterized by a high degree of class stratification and limited social mobility. On the other hand, not all (even among minorities) are convinced that the right to access to a native language in a foreign country should be part of human rights. Justification of language maintenance only on the human rights basis bears some other risks for endangered languages. There are always realistic gaps between a state policy and the society's reaction to it. The state policy is not always followed by adequate societal attitudes and behavior. Minorities, however, are in direct interaction with the society whatever the official policy is. The state may rule out discrimination, but society members may go on excluding outer groups with open discrimination and biased attitudes. Even if they are not explicitly excluded, for example at work places or educational institutions, due to tolerance policies, they may somehow be rejected by the mainstream population. Teenagers and schoolchildren face this even more often. For example, minority children may get an equal access to an education institution based on their achievements or other results, but they may still feel left out when it comes to social interaction, trust, or membership in certain groups. They may further be rejected key positions, promotion or work privileges, although not explicitly. Claire Andre, Manuel Velasquez, and Tim Mazur claim, based on a study of 94 Fortune, that only 2.6 percent of the surveyed 1000 firms' executives were minorities. They also indicate other inequalities in the developed world stating that "nearly 97 percent of corporate senior executives in the United States are white. Only 5 percent of all professionals are black though blacks comprise 12.7 percent of the work force. Hispanics hold only 4 percent of white-collar jobs but make up 7.5 percent of the work force".[9]

The promotion of linguistic diversity with a heavy emphasis on human rights may lack objectivity sometimes: the focus of such policy may not always be those languages which really need support and promotions, but rather those whose speakers are more vocal for this or another reason, have more international support for some hidden political reasons, or have become a central case in human rights discourse by chance or have been made so intentionally.

As such, there are continuing discussions over linguistic diversity, language maintenance and linguistic human rights, and language policies are often caught between the two opposing positions: guaranteeing linguistic human rights (LHR) vs. social and political integration. In the middle of these opposing positions, there is one which focuses on the encouragement of the home use of threatened languages. Amidst all complicated arguments pro and con, this appears to be the most realistic and most feasible approach as it places emphasis on encouraging speech communities to be an active part in RLS. Joshua Fishman, one of the most outspoken advocates of this approach, elaborated an eight-

9 Andre, Velasquez and Claim http://www.scu.edu/ethics/publications/iie/v5n2/affirmative.html

stage system of language shift reversal to assist communities to enhance intergenerational continuity. The strengthened use of indigenous languages in family, neighborhood, community etc. is included as a necessary element through all the stages. In support of this vision, Joshua Fishman states that "endangered languages become such because they lack informal intergenerational transmission and informal daily life support, not because they are not being taught in schools or lack official status. (Romaine 2002: 2). Creating "home-use" functionality for languages is indeed essential for their maintenance as this is a most (but not the only) efficient way of intergenerational transmission. We can see some of the current language policies focus on fostering the use of a language in the family environment if revitalization is part of the agenda. This approach sometimes covers titular languages with the official or national status, which, in spite of such a status, are not strong enough to be fully functional in all vital domains. For example, enhancing home use and family prestige of the Kazakh language, which was almost doomed to decay in the Soviet times, is a central point in Kazakhstan's current language policy. Certainly, home use alone may not be able to save language from attrition as younger generation will always try to find ways to learn languages which will give them better access to modernized knowledge and information. This may gradually push indigenous languages out of community repertoires. Caution should therefore be taken not to link indigenous languages exceptionally to home use or ethnographic domains although the use in these spheres should always be encouraged. Indigenous languages should also be developed to carry certain information related to the modern world, industry and technology to in order maintain sustainability. Home use should therefore be linked to general educational goals of language policy which enables at least certain access to modernized information in indigenous languages.

These observations enable us to re-emphasize the value of linguistic diversity per se – diversity as a capital in itself. Language, its value as a cultural reservoir convertible into a sustainable economic asset, its importance as a psychological factor in an individual's social well-being, its importance as a cognitive framework for educational achievements, together with its role as a key factor in protecting human rights and dignity, should be bases for justifying the importance of combating language death. Continuity and sustainability of language use should be a focal point in RLS activities. This is because even the best and most development-oriented is not able to confront the impact of global processes. Therefore, "how to better sustain and support the community interest in language use" should be an ever-emerging question on RLS agendas.

Education policy and language survival

How do education policies around the world respond to the problem of perishing languages? Education policies usually target people, not languages, cultures, or diversity thereof. These policies, however, indirectly affect the status, standing and prestige of languages and cultures belonging to target populations. This means that although almost no education policy is designed with a general aim of preserving linguistic or cultural diversity, or with a specific aim of reversing a particular language shift, there are always language related outcomes (secondary though) resulting from the pursuit of all education policies. What are, and what should be, then expected from education language policies in terms of combating language death? In our traditional understanding, if there are any benefits for languages within educational policies, it should emerge from pursuing other aims directed, in particular, at language speakers. Has this approach ever been revised, and has the interpretation of the purposes of education evolved throughout many years?

The academic discourse of recent years provides certain answers to this question. We can see, for example, from the below quote, and from many similar ones, that the mission of education has been moving from ensuring societal continuity to accommodating individual interests and capacities. According to McGroarty (2002: 22), "…in any democratic society, education is not and ought not be merely reproductive of the social structure as it exists; it is also, meant…… to identify and nurture the particular talents and abilities of individual students."

How do, then, education language policies adjust to these changes? In multilingual settings, where less powerful languages are more susceptible to death, the stated mission would, for example, encourage the design of bilingual education models. The primary purpose of such models would naturally be to accommodate for minority linguistic rights (general aim) or to ensure efficiency of learning practices among members of non-titular population (specific aim) – both can look like collective aims at first sight,

but both target, in the long run, individual community members. Fair enough. What is then beyond that? Can, and should, education policies, beyond the societal and individual goals, also incorporate cultural and environmental ones? Are there schools where bilingual education is institutionalized not only for ensuring language rights (or, implicitly, for assisting the transition to the mainstream language), but also for promoting linguistic diversity as an environmental asset playing an important role in the life of the community concerned (and of the entire world in general)? Of course, there is no language without people who speak it. And language lives as long as its speakers do. However, when education targets only speakers, not languages themselves, language as value per se becomes secondary, and the purpose of education concentrates solely (or mainly) on linguistic rights, equal access to education, the right to access education in the child's native language etc. This is not sufficient for language maintenance. What if the community opts to give up the native language because it deprives them from mainstream benefits? What if the concept of linguistic rights is interpreted by minorities as not choosing a less powerful language?

Apparently, ideas are emerging to introduce linguistic and cultural goals into the philosophy of bilingual education where such goals are built into more basic and concrete human needs such as cognitive and cultural development. For example, Tamtam states that "vernacular languages should have a place throughout the basic education system. They should not be seen just as tools to achieve literacy skills and then be put aside. Let us provide the opportunity for children to learn in their rightful languages so they can be able to express their feelings and needs comfortably. By educating them in languages they do not use and ignoring languages they do use, we are doing more harm than good. We are not developing these young children adequately." (Tamtam 2004: 61). However, quite often, cultural aims of bilingual education, although clearly emphasized, seem to be lacking robustness and certainty, and not infrequently intermingled with "integrationalist" aims of bilingual education. According to Lynn Malarz, "Although bilingual education experts feel that cognitive and affective development should be at the core of the bilingual program, not everyone recognizes these as the primary goals. It is not uncommon to have people feel that the linguistic goals should be primary: 'The main purpose of the bilingual program is to teach English as soon as possible and integrate the children into the mainstream of education;' or to place emphasis on cultural goals: 'The main purpose of the program should be to maintain the native language and culture while the children learn English.' English-language acquisition is also emphasized in a bilingual program with linguistic and cultural maintenance, but also promoted is the value of linguistic and cultural diversity. Children are encouraged to become literate in their native language and to develop bilingual skills throughout their schooling even into their adult lives".[10]

Moreover, there is a tendency to interpret cultural aims of bilingual education as transitional ones. "By placing emphasis on the linguistic and cultural side of bilingual education, confusion and controversy often arise. Although transition to the mainstream language and maintenance of the native culture are both important, neither should be the central theme of the bilingual program.

A bilingual program with a transitional linguistic and cultural goal is one that uses the native language and culture of the student only to the extent necessary for the child to acquire English and thus function in the regular school curriculum. This program does not stress the child's native language (L1) and thus, does not teach the student to read or write in the native language".[11]

Obviously, the philosophy behind bilingual education has not yet reached the point where cultural diversity is one of the direct aims. Even ensuring linguistic rights is not the main purpose in many cases of bilingual education, particularly, in the case of more conservative policy designs. For the most part, currently, bilingual education is preparing grounds for integrating children in the mainstream language environment and uses the native language as a transitional channel. For example, the "No Child Left Behind" Act of Congress, launched in US in 1991, has received criticism for interfering with the immersion program of Native American language schools because the policy's measure of the success of every school depended on the kids' performance to a certain level on benchmark tests in English.[12]

10 Malarz http://www.ascd.org/publications/curriculum_handbook/413/chapters/Bilingual_Educa tion@_Effec tive_ Programming_for_Language-Minority_Students.aspx

11 Malarz http://www.ascd.org/publications/curriculum_handbook/413/chapters/Bilingual_Education @_Effec tive_ Programming_for_Language-Minority_Students.aspx).

12 Woodbury http://www.hrelp.org/events/workshops/eldp2008_6/resources/woodbury.pdf

© tehlikedekidiller.com

However, objectively speaking, such bilingual education models, although aiming at the integration of the minority population into the mainstream education, would be one stable framework for maintaining diversity, as long as this framework is sustainable. Once sustainability is ensured, the concept of mainstream integration would not be as much of a problem because sustainability, even at the lowest level, will contribute considerably to language maintenance. Nevertheless, sustainability is an issue for several reasons involving official policies, economic resources and the community support. Apart from natural causes that would challenge the existence of a language or language speakers, sustainability of bilingual programs would be greatly hampered by discouraging policy schemes, restricted financial allocations, or negative (or neutral) speaker attitudes. These factors can play a destructive role in continuity of bilingual programs even if they occur individually.

Support of bilingual education by official policies is essential. However, official policies cannot always afford actual multilingualism even if they entail it on paper. Even in those countries which are at the forefront of democracy, multilingualism encourages discontent from varying groups of the society. McGroarty (2002: 20), in reference to Ricento (1998: 89-91), states that in the United States, provision of bilingual education challenges some deeply held values, such as the belief in a common historical experience, the belief that cultural integrity requires linguistic unity, the belief that ethnolinguistic groups deserve no special protection of their intangible cultural resources such as language."

Political decisions greatly impact the allocation of economic resources, which is not always influenced by political decisions: it can also depend on the country's economic standing and budget capacity to fund bilingual education. In addition to objective monetary restrictions that countries may encounter, bilingual education is costly in itself, which can be a de-motivating factor for countries to invest in it. Albert Cortez remarks that "…… providing specialized instruction for children identified as limited English proficient – or English language learners – costs more than educating non-LEP pupils. Personnel costs include specialized teachers who supplement instruction provided by a mainstream teacher and professional development to strengthen the skills of teachers working with LEP students. These require extra outlays in local schools".[13]

13 Coertz http://www.idra.org/IDRA_Newsletter/February_2004_Self_-_Renewin g_Schools_Fair_Fun ding_for_the_Common_Good/Insufficient_Funding_for_Bilingual_Education_in_Texas/#sthash.zauxidig.dpuf

© Süer Eker

Community attitude plays the greatest role in language maintenance. It should be noted that attitude is the strongest among the three factors, as, when strong and sustained, it cannot be combated by the two other factors – political and economic. If the community has a strong will to defend its language and culture and to fight for its maintenance, it will both achieve a political decision and find necessary resources. And if the political will of the community is not sufficient, then no political decisions and no financial support will save the life of a perishing language. The analysis of the language education policy of Vanuatu, which became independent in 1980, provides a good example. Martin Paviour-Smith, in reference to Crowley, illustrates the following: "Despite having national language status, ……., Bislama (an English-based creole, which is used as a Lingua Franca in Vauatu - JG) is resolutely disallowed from the classroom, where the constitution prescribes the official language for use but not the national language or local vernaculars (Crowley 2000: 50).

Despite this situation, the idea of vernacular language education has experienced both community and governmental support since the time of independence, but the complexity of the language situation has made it slow and difficult task for a developing nation. The assistance of the World Bank saw the drawing up of an Education Master Plan (1999) that sought to introduce vernacular languages to the early years of education – kindergarten and at least Class 1 of primary school, as a bridge to learning in the metropolitan languages (Crowley 2000: 79). However, a change in government in 2004 saw the abandonment of the original master plan, although not a loss interest in vernacular education among local communities." (Paviour-Smith 2007: 222). As the case makes it evident, neither the lack of governmental support, nor the transitional nature of the education in the vernacular education was sufficient to cause discouragement of the community. Another illustration of a genuine community support of a vernacular language program is provided by Tamtam: "The Uripiv community helped to construct a classroom of traditional materials. The community supplied two vernacular teachers with food rather than their receiving a salary. Members of the community helped to put together contemporary vernacular writings, which the children were encouraged to read to the community. At the time of our visit to the community, 50 people turned up for a meeting called at short notice to discuss education." (Tamtam 2004: 62).

Cecila Ode reports community initiatives for the revival of Tundra Yukagir in the Sakha Republic of Russia: "Very encouraging is the new initiative in March 2012 by TY Vasilii Tret'iakov to create TY community in Chersky with official statutes, which gives him the possibility to apply for grants. This community of which Vasilii is the chairman now has a board with a secretary and a treasurer. All TY people who accept the statutes can become members, for which they pay a yearly fee of 600 Roubles

(15 euro). Vasilii already started a 'Sunday' school in Chersky where TY children learn their native language. So far such a possibility did not exist in Chersky".[14]

However, the community will is subject to attrition. Especially transitional bilingual education, which aims at integration, is fraught with the drop of interest and growth of negative attitude by non-titular communities towards their native language. As mainstream integration is attractive, such models can gradually cut younger generations off their traditional values. At later stages older community members can be persuaded against the worthiness of maintaining the native culture and language as it may be viewed requiring "unnecessary" high costs expressed in time, money, and "isolated identity". Even with the most explicit language policy directed at maintaining and developing non-titular languages, speakers of these languages will be vulnerable to shift if the titular language offers better opportunities and higher prestige, and, in particular, if its usage covers all of the domains in which the non-titular language functions. Such was the state of affairs with the titular languages of some sovereign states during the Soviet Union, although the Soviet language policy was sufficiently expressive about the importance of maintaining national cultures and languages. Titular languages of the sovereign states were not oppressed; but as the Russian language offered better quality and more opportunities, the non-Russian populations were gradually shifting to Russian. Such is today's reality with non-titular languages in many states including the Russian Federation – heir of the Soviet Union in regard to language policy. For example, as Degtyarov notes, the Chuvash language was almost banned under the Soviet "educational reforms" of 1960s, and the hours allotted to the Chuvash language were considerably reduced at schools. Instructions at schools and kindergartens became exclusively in Russian. As the Chuvash language was becoming an ethnographic relic, the people's attitude towards the language was also changing (Garibova 2012: 240).

Research and ethics

Research directed towards "other-than-major" languages can be traced back to the attempts of American anthropologists in the early 20th century. The trend known as American Descriptive Linguistics intended to establish reliable accounts of the structure and vocabulary of disappearing languages of Native Americans, which had not attracted considerable Linguistic interest before. This concern to study the threatened languages emerged a little later than the European interest to compare written corpora of various languages surfaced in the 19th century. As distinct from Europeans, American Anthropologists were to deal with spoken corpora because Native American languages did not have writing systems. Although the European initiative in Comparative Linguistics can be viewed as the beginning of scholarly interest in language diversity, it was American Anthropologists who emphasized the value of exploring unknown languages for understanding the language as a whole. The study of newly explored languages generated a new interest in finding links between language and culture, language and behavior, or language and the way of thinking. The theory of linguistic relativism/determinism reemphasized the value of linguistic diversity as the one encompassing varying worldviews and cultural models. Based also on the Humboldtian idea of a language as a key to interpreting the ethnic worldview, scholars such as Boas, Sapir, and more rigorously Whorf promoted linguistic diversity based on the stance that "characteristics of one's language can affect other aspects of life and must be taken into account." (Leavitt 2011: 2).

Further, exploring languages in their own environments made linguists aware of the fact that languages and their environments matched one another. This awareness, as Mühlhauser states, led to the emergence of a new sub-field called eco-linguistics (Mühlhauser 2012: 7).

The initiative, which boosted further scholarly interest in linguistic diversity, gradually introduced an entire research culture based on such elements as communicating with communities; dealing with community interests, preferences and needs; and societal responsibility and environmental awareness. As distinct from previous periods when the academic interest in diversity would mainly originate from scholars whose native languages were under threat, scholarly initiatives of 1990s were already focusing on linguistic diversity independent of the fact whether or not the scholars' own languages were under threat. One of the many outcomes of these initiatives was the International Linguistic Congress

14 Ode http://dare.uva.nl/document/2/117613

in Quebec of 1992, which recognized the disappearance of any language as an irretrievable loss to mankind, called UNESCO for an urgent action. (Crystal 2000: vii)

This genuine scholarly interest triggered an overall advocacy for languages in the world, and language endangerment gradually became a burning issue involving diverse interests of various communities. These were not only speech communities who wished to see their languages alive or linguists and anthropologists who understood the value of diversity for humankind. Among various stakeholders of language maintenance and language revitalization there were also politicians, social activists, or public figures of various profiles who, for example, wished to present their countries as democratic and diversity-oriented societies; pursued economic interest by turning the cultural mosaic of their countries into a touristic attraction; or raised their voices for the linguistic and cultural rights of their co-ethnics in other countries.

The research, which was encouraged further by such a broad interest, was also creating elaborate procedures. An example is Documentary Linguistics, which emerged from an initiative to document the corpora of endangered languages. At later stages, awareness of a broader range of language endangerment issues and of possibilities to restore primary language data triggered new paradigms in documentary linguistics: the focus was shifting from the grammatical analysis of the collected materials to recording much more diverse and richer language data. Moreover, elicitations and interpretations from the speakers were becoming part of the recorded corpora (Thieberger 2012: 2).

The growth of field linguistics brought about many more issues of researcher-individual and researcher-community interaction. We can also see how the attitude towards the concept of linguist's ethics evolved in the context of such interaction. Keren Rice provides an overview of the evolution of the concept in her thorough account of ethical issues in linguistic fieldwork. As she notes, the question of linguistic ethics was primarily bound to the compensation of the work of informants – the people who would help a linguist in collecting and interpreting linguistic data – with little consideration of the informant's personal priorities, preferences and even feelings during the collaboration. The question of the human factor, as Rice notes, was introduced later, by Kibrik in his book entitled "The Methodology of field investigations in linguistics" (1977). Once the human factor became a parameter, the fieldwork ceased to be viewed as only a contracted work between a linguist and an informant where the only stimulus for the informant would be the payment, and better consideration was given to the informant's personal emotions, social prejudices, individual preferences, psychological predispositions, unforeseen difficulties etc.[15] Later on, linguist's ethics started to embrace also the community interests as a whole. The community rules, rights, choices, preferences were entering the ethical concept of the linguistic fieldwork. The awareness led to a higher level community care, expressed in the protection of the environment in which the study was taking place, the willingness to consult with the community about the fieldwork, or attempts of linguists to give something back to the community (such as providing training, or producing dictionaries or printed materials in their languages etc). It was already considered essential to involve the community in the revitalization initiatives. It was also believed that at least certain groups in the community (in particular, elderly members) would be interested in the revitalization effort. Consultation with community leaders was thought essential because it was expected that not every effort in language revitalization of fieldworkers would be equally appreciated by community members (for example, it was taken into consideration that community members would be sensitive to sacred texts etc.). Chelliah and De Reuse note that while the linguist's main target of revitalization might be literacy, "it should not …. be blindly assumed that every community wants their language to be written down." (Chelliah and De Reuse 2011: 143).

In different versions of the Codes of Ethics of American Anthropological Association produced throughout almost 40 years, there are various aspects of ethical considerations covering responsibility to the environment, the community, the public in general, students, the sponsors and the discipline. The 2012 version of the Codes focuses not only on the responsibility to act but also on consequences that can be produced by failure to act: "The complex issues that anthropologists confront rarely admit to

15 Rice http://projects.chass.utoronto.ca/lingfieldwork/pdf/2.pdf

the simple wrongs and rights of moral dicta, and one of the prime ethical obligations of anthropologists is to carefully and deliberately weigh the consequences and ethical dimensions of the choices they make — by action or inaction".[16]

© Dmitri Popozoglo

How did communities benefit from such evolutionary progress of the concept of ethics? Languages did – for sure. What about speakers of these languages? As Keren Rice notes in reference to Sutton and Walsh, the field linguist has a responsibility that goes beyond working on the language – the fieldworker must also work for the speakers of the language.[17] Several other considerations have been voiced by other proponents of fieldworkers' responsibility to language speakers. The point however is whether there are elaborate tools to take the community benefit much farther beyond the monetary compensation of informants and several language corpus products (such as dictionaries, grammar books etc.) and projects (such as design of alphabets or writing systems). Without prejudice against genuine community care and responsibility (towards the languages and language speakers) initiatives taken by linguists while doing the fieldwork, the question of speaker benefit remains problematic (at least to some extent) even today. The problem stms from several factors.

First of all, there is a need in enhancing tools for preparing fieldwork researchers. Elaborate research tools acquired by researchers will increase their self-confidence as fieldworkers. Self-confidence of a researcher is an important factor for building trust with communities and convincing them in the value of the work and in the importance of the community involvement in the work. Brenzinger states that "training of field linguists and language teachers, and design and implementation of effective teaching methods are a sorely wanting field of study. It is still not clear what teaching methods work best or what assessment criteria should be used to determine the success of a revitalization program." (Matthias Brezinger 2007: XIII).

A great deal of the problem is related to our perception of the role of speakers/informants in the research of endangered languages. According to Rice, even though there has been a considerable improvement in the attitude towards informants between different generations of fieldwork linguists (for example, compared to 1960's, scholarly discourse of 1970s and 1980s focuses more on proper treatment of informants and consideration of their personal needs and preferences), the speaker's role was limited to providing data to the linguist. As Rice points out, little credit was given to the strength of the informant and his/her ability beyond the knowledge of his/her language was much doubted. Rice connects this with the contempt-based Western ideology towards not the languages themselves, but the intellectual heritages expressed through the languages. Let us try to see where this ideology might be rooted. "Because the standing of a language is so intimately tied to that of its speakers" (Dorian 1998: 4), language is endangered if it is not a prestigious one; and language is not a prestigious one if its speakers do not enjoy a high social standing, are not politically and economically powerful and hence do not enjoy intellectual and cultural benefits as powerful communities do. These facts will probably challenge the Western fieldworker's confidence in his/her informant as someone capable of going beyond providing the linguistic data. And the final product that the fieldworker (most genuinely) intends to produce for the benefit of the speakers has a connotation of slight sympathy: dictionaries, grammar books, textbooks, alphabets etc. for the communities in their own languages. How can the

16 http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-0-preamble
17 Rice http://projects.chass.utoronto.ca/lingfieldwork/pdf/2.pdf

informant who had never before encountered proper resources guiding him/her through his/her own language, or seen a proper schooling in his/her or in another language, be part of the linguistic analysis (let alone research) undertaken by the Western fieldworker who has always been exposed to the best practices of education and research? And what have we done to empower the communities? Have we thought of expanding the boundaries of our linguist's ethics beyond producing dictionaries and other language resources? How much effort has been used to empower the research potential within communities themselves? It is certainly true that language speakers' contribution to research will make the interest in language revitalization more sustainable. We, as linguists, should therefore explore more possibilities for training scholars from within communities.

A separate possible problem is linguistic fieldwork targeting other agendas (political, religious etc.) beyond the language and its speakers. The history of linguistic fieldwork abandons with cases when the first but implicit agenda of the fieldwork was the spread of a religious or political ideology among the communities. Chelliah and De Reuse note that fieldwork proposals are sometimes not funded because they have other hidden agendas (pedagogical or missionary) unrelated to the scientific work. (Chelliah and De Reuse 2011: 107). Although, throughout history, great efforts have been contributed to language revitalization processes by religious missionaries, and their services to a number of language maintenance initiatives cannot be denied, at current times, such initiatives behind language revitalization programs may jeopardize the project as a whole and impede the progress of the fieldwork.

Language Prestige and Empowering Communities For an endangered language to gain more power its prestige plays a significant role. The speech community's perception of their own language is the most powerful factor for preventing the loss of their native language. However, a speech community's linguistic attitude in its natural form should not be considered as a cause that is always to be taken for granted: that is to say, a speech community's "natural" or "untrained" attitude may not always have to be a basis for the decision about their language because such "natural" attitude may sometimes be negative. Crawford draws attention to the following statement by Krauss "You cannot from the outside inculcate into people the will to revive or maintain their languages. That has to come from them, from themselves" (Crawford 1995: 30). Furthermore, Wright maintains the following "……. if a group views membership of their language group as essential to their identity and believes their society would be fundamentally altered in ways that they do not want by language shift, then it seems their perfect right to couple identity and language….. The strongest argument for taking the necessary institutional decisions to support maintenance of a language has to be because its individual speakers wish to do so" (Wright 2004: 225). There are several other opinions suggesting that the community will should be taken for granted in preserving indigenous languages. However, we know that communities sometimes may not be fully aware of the value that is inherent in maintaining their native language. The bottom-up approach should therefore always be encouraged also by external support in RLS or language revival activities. Fishman criticizes non-interference identifying it as a "no-policy policy" towards weaker languages, and states that "most language shift of formal and written language is caused or consciously facilitated (i.e., by conquest or other major dislocations of the status quo), rather than that just happens" (Fishman 2006b: 318). The community's true ownership of their native language should have a political and economic support and their desire should be stimulated, and linguists' role should be important in this. This kind of community interest is essential for intergenerational language transmission - an important factor for the sustainability of the language use. If the community is interested in maintaining the language, they will bring it into families, and the maintenance (or revival) efforts will not be formal. Luykx draws attention to the fact that the revival of the Quechua language was restricted only to school reforms, and did not cover the enhancement of family use. Therefore, the stability of the Quechua RLS is not guaranteed (Luykx 2011: 146). Compared to this, the revival activities of Maori, which targets pre-school children and older generations, and is directed to enhance the "cultural heritage" perception of the language, is more successful. Besides, the Kohanga Reo ("language nest") Movement within the Maori language revitalization program entailed an immersion element for pre-schoolers and primary school-children where kids learn the language together with traditions and cultural knowledge.[18] This is an important element with great potential to attract children at an early age: since the cultural practices in indigenous language mostly covers folklore, folk traditions and religion, there is always a danger of the youth not to be upmost willing to engage in them unless they get exposed to these practices from early childhood.

18 http://www.nzhistory.net.nz/culture/maori-language-week/history-of-the-maori-language

Ways to encourage the use of a language outside the formal education may be diverse. Emphasis on the domains, which will reveal and demonstrate aesthetic features of the language as well as links between the language and history, habitat and traditional knowledge, is very important. Investing in high-quality theatre or music performances, international folk festivals, production of high quality books containing folk literature etc., would greatly contribute to the social prestige of the language. RLS or revitalization projects which put the use of an endangered language into rich contexts raise higher community interest and engagement thus making community members active participants of the revitalization or RLS work. Bernard Perley mentions several projects where language revitalization activities were carried out in traditional cultural contexts such as making baskets, braiding sweet-grass and gathering fiddle-heads. He points out to other successful projects for reversing the decay of the Maliseet language where activities involved media products, television series, storytelling projects, story books, and creation of new vocabulary for the use of the Maliseet in modern contexts (Perley 2013: 254-257). Perley also maintains that creative language use can establish new language domains and new socio-linguistic relationships thus encouraging other indigenous communities to undertake similar initiatives for their native languages.

However, community interest in the protection of the native language is not void of practical aspects. One of the possible pitfalls of any community directed project (whether fieldwork research, resource development, or literacy initiative) is missing real community expectations and needs. Tamtam reports, for example, based on certain sociolinguistic studies (including those of Street and Heath), that school literacy programs are often at odds with the community's using of literacy (Tamtam 2004: 52). As Crawford maintains, "tribal initiative and control are essential to the success of renewal efforts because language choices are a matter of consensus among speakers. They are very difficult to impose from without" (Crawford 2006: 30).

Linguists' initiatives will be more fruitful if they succeed to involve communities in language maintenance or revitalization activities. And success will be better guaranteed if community members involve themselves not only as contracted workforce, but also help the project with genuine willingness. This will be possible if community sees the objectives of the project tuned with their own priorities, needs, expectations and even methods. The desired success of the project will be hard to achieve if the community sees it as a borrowed practice which does not apply to its real practices and values. Himmelmann emphasizes that it is not sufficient that communities only accept a project, it is important that they also shape it in essential aspects: "One important topic pertains to the question of how the communities can be actively involved in the design of a concrete documentation project from the very beginning. In some communities there may be strong ideas about how documentation should proceed which do not necessarily completely overlap with the researchers' plans." (Himmelmann 1998: 188).

For many communities the native language is also a channel for communicating traditional work practices, crafts, art, and customs to younger generations. A fieldworker in a RLS or language maintenance project should be ready to answer such possible questions from older community members as: "Why should we care to communicate the old crafts to our youngsters? Why cannot they move to the city and leave a better life?" They should also be ready for questions from younger community members such as: "Why do I need to learn all this? I am going to move to the city one day anyway. I want to have a good education and work in the city, and I am not sure if I will ever come back here". These are realistic and much expected comments, and no fieldworker should disillusion himself that he is going to encounter upmost positive attitude from all community members in terms of their interest in the maintenance of their native culture and language.

Surely, today cities are positioned to offer better opportunities to indigenous people than their own communities can afford to. Therefore, even feelings of identity attached to traditional culture are susceptible to gradual erosion given today's economic opportunities. Therefore, it is essential that communities believe in the benefits that the language protection efforts will bring – whether economic, psychological, cultural, or developmental.

"No person willingly chooses poverty if they know that other people are living comfortably and easily, and most people will not change just because it will benefit someone else. If, on the other hand, you are living in a rainforest in Brazil and struggling to feed your family, for example, and you suspect that if

© Süer Eker

things go on as they are your children will starve but if your cut down our trees and plant soybeans you will get money for those soybeans, what will you choose? You will choose to cut down your trees…… If, on the other hand, there were a system where by retaining the trees and by keeping the water in the nearby river clean you could feed your children, you would probably do that instead." (Robertson 2014: 6). The principle could well work for endangered languages. If the speakers of an endangered language are confident that by giving up their language they will gain more benefit, they will most probably chose to do so. If, instead, there were a system where by maintaining and using vernacular languages, communities could gain the same benefit, they would probably choose to maintain their languages. How and to what extend can such "benefit" domains be created for endangered languages? Traditional culture is transferrable into an asset, including economic. Language policy-makers could collaborate with their counterparts in economics, ecology, tourism, culture and sports for creating and promoting such linguistic domains of "benefit". Activities of touristic attraction involving the language use would encourage the speakers to maintain and transmit the native language. Programs for fostering sustainable ecotourism with the community participation would be one useful tool. Nature tours, demonstration of indigenous knowledge, folklore, crafts etc., can become parts of such programs. Nature tours should include places of natural heritage, biodiversity areas, and sites of natural resources, which the members of the community should be able to demonstrate and interpret. These activities will help preserve the natural resources, protect indigenous cultural heritage and thus foster the feeling of national pride, and bring certain economic gain to the community. Once sustainable, these kinds of programs will encourage the community members to transmit the indigenous knowledge and practices to future generations: they will see them as a sustainable source of benefit and will attach them a higher social prestige. The indigenous knowledge and practice of hospitality of the Maori people, which is preserved through the linguistic practice, has become the focal point of New Zealand's tourism program. Mühlhauser states that "restoring languages to communities not only reduces individual and social dysfunctionality and illness (thus saving dollars otherwise spent on prisons, hospitals and social workers), it can also lead to new economic activities such as linguistic and cultural tourism. The value of traditional ecological knowledge (such as plant names and knowledge of plant use, weather knowledge or fire management knowledge) runs into many billion dollars world- wide and pilot projects such as an Australian project on Aboriginal weather knowledge has generated significant saving for agriculture and tourism." (Mühlhauser 2012: 7). And the transmission of indigenous knowledge and culture will also necessitate the use of indigenous language because the community will know that indigenous information loses its considerable part when expressed in a different language.

The sustainability of community interest and involvement will therefore greatly depend on real demands in the use of indigenous languages. As stated above, with sustainable funding and cooperation

with other spheres such as tourism, culture etc., language use in these domains can be developed into a profitable industry thus making the indigenous languages attractive for their speakers. This will also increase pride and enhance the native language related identity of indigenous communities, which would be a great service for indigenous language maintenance.

We should adopt that building motivation with communities can be a difficult and time-consuming task. Communities need to be communicated about the historic and cultural value inherent in languages, which strengthens their pride and identity. I will provide an illustration from a different domain, which can however elucidate the role of communication in people's perception of intangible values. I was once walking on an old narrow street in Baku with a thought that the 2-storey buildings I was passing by might fall victims of the new construction boom. As I saw a policeman leaning against a huge mulberry tree in front of an old bath house in the old Jewish quarter, I stopped and addressed him, which was obviously an unexpected thing for him:

- Please, don't let this tree go down. Don't let them cut it down
- No, I don't think they will cut it. They will probably keep it…… Do you live here?
- Yes, I live here.
- Here, you mean where?
- In this neighborhood. Very close here. But does it matter? We all live in Baku, and we all must protect the old tree, buildings (pointing at the bathhouse) – anything that is old and historic (my reference to Baku as our common place and my focus on history was intentional and aiming at motivation).
- I protect people – living beings, let alone the trees and the building.
- But these things are also live. Do you know how much spirit lives in these things? They are our history, our past, and our spirit lives in these buildings (another intentional focus on history, past, and spiritual values aimed at sympathy).
- (Smiling) ….. I wish everybody thought the way you do…

This discourse shows several interesting things about the popular attitudes people have towards their environment in transition societies. The policeman places an emphasis on protecting living beings vs. buildings and trees. This is the possible "if you don't hurt people, the rest is not important" attitude, which, once well-entrenched in people's minds, puts both tangible and intangible heritages, as well as environmental treasures, under a great threat in that particular society. Secondly, although history, past, and spiritual values are highly esteemed in these societies, people associate history mainly with personalities and places, and rarely with architecture and environment. Likewise, language (except for the titular language that is elevated through political discourse) and linguistic diversity are among those heritages, which will go unnoticed by people unless they are convinced in their value. Community work therefore should entail also the aspects of communication and elucidation.

For the prestige of the language it is important that the speech community desires to speak the language (in certain domains at least), is proud of it, is aware of the indigenous information that it carries, and is willing to transmit it to future generations. It is not however sufficient that prestige is recognized and established by the speech community alone, although the speech community's perception of their native language is a key factor for a language to gain or lose prestige. The attitude of the titular community is also important because the decline in the titular attitude may in the long run affect the speech community's feelings about their language. Therefore, it is equally important that the dominant group recognizes and accepts the functioning of the indigenous language in certain domains, and respects its positions in the overall linguistic repertoire of the given society. The fact that the majority groups have positive feelings about the functioning of the indigenous/minority languages and the fact that the indigenous/minority languages' acknowledged functions will be sustainable are interrelated.

For an indigenous/minority language to function sustainably, it is also important that the titular group feels secure about the position of the titular language. Haarmann sees this as a necessary aspect in any language planning, and thinks that this kind of planning – which he calls prestige planning – is capable of reducing ethnic conflict (Diarmait, 2003: 52).

Prestige planning is a new field in language planning. Although it has been attracting considerable scholarly attention, the term lacks clarity at the present moment, which makes it subject to diverse interpretations. From what sociolinguistic literature suggests, however, prestige planning can be formulated as a strategy aimed at forming a positive but a balanced attitude towards a language (especially those languages, which do not have official statuses and are not broadly used in a large variety of domains) by various groups. The goal of prestige planning is (or should be) the formulation of a policy which will impact perception of languages without a status not as a burden but as a value (national, cultural, economic etc.), which is not however imposed and does not overweigh other important issues in language planning. Prestige planning is based on human factor (Zhao and Liu 2007: 113), which may be a missing point in status, corpus and acquisition planning: however broad is the role of other actors (government, institutions, industries, schools etc.) in prestige planning, the speech community should be the first target. The success of a language planning does not only depend on the state policy and its implementation, but also on how the policy is accepted and embraced by the society. Haarman emphasizes that prestige planning should ensure a harmonious co-existence of various languages, in which each language will have its domain of functioning (Haarmann 1986: 88-91). O'Riagain also states that it is useless for small languages to compete with global languages, and that every language should be used in those domains which are recognized for it (O'Riagain 2005: 28).

Prestige planning based on these principles would be another favorable ground for preventing language endangerment: the fact that languages are not seen as rivals in a single society is an important factor for the perception of minority languages by majorities and of the titular language by the minority groups.

Conclusion

Recently, while I was walking on the seacoast in Baku, I noticed a group of young people of 18-21 speaking a language which was a mixture of Azerbaijani and Turkish possibly with some elements from other Turkic languages. I followed them for a while before approaching them with the questions I had already prepared. It turned out the group of young people represented Ahiska Turks living in Nasimikand village of Sabirabad, Azerbaijan.

- So you were speaking Ahiska Turkish then, - I asked.
- Yes.
- Do you use it in every-day life? Do you speak Ahiska Turkish among yourselves?
- Yes. Why shouldn't we? We use Azerbaijani when necessary – at school, with our teachers, at official places etc. But why cannot we use our native language in informal settings? I think no one can interfere with our speaking of the native language with friends and family, and no one can tell us what language we should speak where.

This avalanche of defensive responses implicitly expressing accusations (of majority language representatives imposing the titular language or interfering with minority's right to speak their mother tongue) came from a girl in the group as a response to my neutral question whether these youngsters use their native language at home and among themselves. I thought about the feeling of caution existing among minority groups against the attitudes of majority groups about their native languages and traditional cultures. This was an important sign to me setting an alarm about an urgent need to change our perception of minority languages and minorities as a whole – from toleration to embracement. Minority caution against majority interpretations is not unjustified; it stems from lack of confidence of minorities in the rightness of their own choice. The defensive discourse above should have stemmed from some subconscious fear present within the minority group that speaking the native language will put them in a disadvantageous position – economically, politically, socio-culturally and even morally – because they are just being *tolerated*.

We may not be ready to change our perception overnight. Nor can we change the perception of others. But we can gradually bring the concepts of appreciation, love, genuine embracement and pride into our initiatives to replace the concept of tolerance. There are notable efforts of scholars and social activists who fight for the life of their own native language, which is under serious danger. These efforts are not focused only on the rights of humans to be able to use their native languages; they are also directed to the importance of saving languages as rich reservoirs of culture and strong markers of identity. Their initiatives are infused with love and care towards their languages. Languages in this fast-growing world

are in great need for such support both from their speakers and from outside communities. As Joshua Fishman writes in the dedication part of his above-mentioned book, "… the most important care of all, for children as for languages, is offered by those who love them unconditionally" (Fishman 2006a).

Notes

1. Kalym, one of the oldest customs in Central Asia, is a payment given to the parents of a bride before marriage.
2. The compact living of Kurds in Azerbaijan was ceased after they had to flee their habitat following the Armenian occupation of Kurdish-populated areas in Azerbaijan in the process of the Nagorno Karabakh conflict. As a result, many if not all Kurdish language and cultural networks (schools, cultural centers, media sources) stopped functioning in a sustainable way, which has negatively affected the continuity of intergenerational language transmission in Kurdish families in Azerbaijan. This has "further increased the assimilation of this minority. Although limited Kurdish-language media are available, in the form of radio broadcasting and newspapers, a language shift to Azeri within Kurdish families is widely reported".[19]

References

Andre, Claire, Manuel Velasquez and Tim Mazur *Affirmative Action: Twenty-Five Years of Controversy.* http://www.scu.edu/ethics/publications/iie/v5n2/affirmative.html

Bacanli, Eyüp (2012). Sibiryadaki Saha (Yakutistan), Tıva, Hakasya, Altay Cumhuriyetleri: Uzaktaki Kimlikler ve Diller. *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu. Türk Dilli Halklar – Türkiye ile İlişkiler*(Ed. Erhan Buyukakıncı ve Eyüp Bacanlı). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Bastardas-Boada, Albert (2004). *Linguistic Sustainability for a Multilingual Humanity. Text based on the plenary speech for the X Linguapax Congress on 'Linguistic diversity, sustainability and peace' Forum*. Barcelona.

http://bibliotecavirtualut.suagm.edu/Glossa/Journal/jun2007/Linguistic%20Sustainability%20for%20a%20Multilingual%20Humanity.pdf

Blommaert, Jan and Jef Verschueren (1998). *Debating Diversity*. London and New York: Routledge

Brezinger, Matthias (2007). Preface. *Language Diversity Endangered* (Matthias Brezinger ed.). pp. V-IX.

Chelliah, Shobhana L. and De Reuse, Willem J. (2011). *Handbook of Descriptive Linguistic Fieldwork*. Dordrecht: Springer.

Cortez, Albert. Insufficient Funding for Bilingual Education in Texas. See more at:

http://www.idra.org/IDRA_Newsletter/February_2004_Self_-_Renewing_Schools_Fair_Funding_for_ the_Common_Good/Insufficient_Funding_for_Bilingual_Education_in_Texas/#sthash.zauxidig.dpuf

Crawford, James. (1995). Endangered Native American languages: What is to be done and why? *The Bilingual Research Journal,* 19(1), 17-38.

Crystal, David (2000). *Language Death*. Cambridge University Press.

Dixon, Robert M. W. (1997). *The Rise and Fall of Languages*. Cambridge University Press.

Dorian, Nancy (1993). A Response to Ladefoged's Other View of Endangered Languages. *Language*. Vol. 69, No. 3. pp. 575-579.

Dorian, Nancy (1998). Western Language Ideologies and Small-Language Prospects. *Endangered Languages: Language Loss and Community Responses* (Lenore A. Grenoble, Lindsay J. Whaley eds.). Cambridge. pp. 3-22.

Durmus, Oğuzhan (2012). Uzaktaki Kuzenlerimiz: Çuvaşlar. *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu. Türk Dilli Halklar – Türkiye ile İlişkiler* (Ed. Erhan Buyukakıncı ve Eyüp Bacanlı). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Edwards, John (2009). *Language and Identity*. Cambridge University Press.

Fishman, Joshua (1991). *Reversing Language Shift*. Multilingual Matters.

Fishman, Joshua (2006a). *Do not Leave Your Language Alone*. Mahwah: Lawrence Elbraum Associates, Publishers.

Fishman, Joshua (2006b). Language Shift. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method* (Thomas Ricento ed.). Blackwell Publishing. 2006. Pp. 311-328).

Grin, Francois (2006). Economic Considerations in Language Policy. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method* (Thomas Ricento ed.) Blackwell Publishing. pp. 77-94.

Garibova, Jale (2012). *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar. Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Grin, Francois. 50 years of economics in language policy Critical assessment and priorities. 2014. ELF Working Paper #13 http://www.unige.ch/traduction-interpretation/recherches/groupes/elf/ documents/elfwp13.pdf. Geneve, 2014.

Haarmann, Harald. (1986). *Language in Ethnicity: A View of Basic Ecological Relations*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Himmelmann, Nikolaus P. (1998). Documentary and Descriptive Linguistics. *Linguistics* (36) 161-195.

Hirini Moka Mead (2003).*Tikanga Maori: Living by Maori Values*. Huia Publishers. Wellington.

Kecskes, Istvan (2014). *Intercultural Pragmatics*. Oxford University Press.

King, Jeanette (2003). 'Whaia Te Reo: Pursuing the Language' How Metaphors Describe Our Relationships with Indigenous Languages. *Nurturing Native Languages* (J. Reyhner, O.Trujillo, R. L. Carrasco, L. Lockard (eds.). Flagstaff, AZ. Northern Arizona University. pp. 105-124.

Koopmans, Rood (2010). Trade-Off between Equality and Difference: Immigrant Integration, Multiculturalism and Welfare State in Cross-National Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 36, No. 1, January. pp. 1-26.

http://www.soc.aau.dk/fileadmin/user_upload/kbm/VoF/Kurser/2011/Multiculturalism/ruud_koopmans-trade-offs-between-equality-and-difference.pdf

Krauss, Michael (2007). Classification and Terminology for Degrees of Language Endangerment. *Language Diversity Endangered* (Matthias Brezinger ed. pp. 1-8)

Kymlicka, Will (1995). *Multicultural Citizenship*. *A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press. Oxford.

Ladefoged, Peter (1992). Another View of Endangered Languages. *Language*. Vol. 68, No. 4. pp. 809-811.

19 See more at: http://www.minorityrights.org/1942/azerbaijan/kurds.html#sthash.880HWbf5.dpuf

Lajcakova, Jarmila (2010). Exploring Cultural Diversity as a Justification of Minority Rights in the Context of Slovakia. Centre for the Ethnicity and Culture Bratislava, Slovakia http://www.cvek.sk/uploaded/files/Lajcakova_Heritage_for_the_Future_Budapest.pdf

Leavitt, John (2011). Linguistic Relativities: Language Diversity and Modern Thought. Cambridge University Press.

Mac Giolla Chrios, Diarmait (2003). Language, Ethnicity and Conflict: A comparative Study of Language in Ethnic Conflict. London and New York: Routledge

Malarz, Lynn. Bilingual Education: Effective Programming for Language-Minority Students http://www.ascd.org/publications/curriculum_handbook/413/chapters/Bilingual_Education@_Effective_Programming_for_Language-Minority_Students.aspx

May, S. (2003). Misconceiving Minority Language Rights: Implications for Liberal Political Theory. In (W. Kymlicka and A. Patten ed.) Language Rights and Political Theory. Oxford University Press. pp. 123-152.

McGroarty, M. (2002). Evolving Influences on Educational Policies. In (Toleffson, James W (ed). *Language Policies in Education*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. pp 17-38.

Mufwene, Salikoko S. (2002). Colonization, Globalization and the Future of Languages in the Twenty-first Century. International Journal on Multicultural Societies: Volume 4, No. 2. pp. 162-193.

Mufwene, Salikoko S. (2006). Language Endangerment. An Embarrassment for Linguistics. *Proceedings from the Parasessions of the Forty-second Meeting of the Chicago Linguistic Society*: Volume 42-2. pp. 111-140.

Mufwene, Salikoko S. Language Endangerment: What Have Pride and Prestige To Do With It? http://mufwene.uchicago.edu/langenda.pdf

Mühlhauser, Peter (2012). Prologue. *Endangered Metaphors* (Anna Idström, Elisabeth Piirainen eds.). Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.

Ode, Cecilia. Learning Your Endangered Native Language in a Small Multilingual Community: the Case of Tundra Yukagir in Andriushkino. http://dare.uva.nl/document/2/117613

O'Riagain, Donall (2005). "Respecting Linguistic Diversity: Building Peace – A Need For New Perspectives".*Development of Siberian Indigenous Languages and Cultures in a Changing Russia.*Materials from the International Conference September 22-24 2005, Abakan. Republic of Khakasia The Ministry of Education and Science of the Russian Federation – Federal Agency for Education Khakas State University – Institute of Sayan-Altai Turkology. Abakanss. 25-31.

Oeter, Stefan (2010). Ensuring the Charter is Effective in the European Legal Order. *Minority Language Protection in Europe: Into a New Decade. Regional or Minority Languages*. No. 8. Council or Europe Publishing. pp. 187-198.

Patten, Alan and Will Kymlicka (2003). Introduction. *Language Rights and Political Theory: Context, Issues, and Approaches. Language Rights and Political Theory* (W. Kymlicka and A. Patten eds.). Oxford University Press.

Paviour-Smith, Martin (2007). Is it Aulua or Education Dressed up in Kastom?: A Report on the Ongoing Negotiation of Literacy and Identity in a Ni Vanuatu Community. *Language Planning and Policy. Issues in Language Planning and Literacy* (Anthony J. Liddicoat ed.). Clevedon: Multilingual Matters Ltd. pp. 221-235.

Perley, Bernard (2013). Remembering Ancestral Voices. Responses to Language Endangerment: In honor of Mickey Noonan. New directions in language documentation and language revitalization (Elena Mihas, Bernard Perley, Gabriel Rei-Doval and Kathleen Wheatley (eds.). John Benjamin's Publishing Company. Pp. 243-270.

Rice, Keren (2004). Ethical Issues in Linguistic Fieldwork: An Overview.
http://projects.chass.utoronto.ca/lingfieldwork/pdf/2.pdf

Robertson, Margaret (2014). *Sustainability Principles and Practice*. London and New York: Routlegde

Romaine, Suzanne (2002). The Impact of Language Policy on Endangered Languages. *International Journal on Multicultural Societies*. (Vol.4, No. 2). http://www.unesco.org/most/vl4n2romaine.pdf

Simons, Gary and Lewis, M. Paul (2013). The World Languages in Crisis. *Responses to Language Endangerment. In Honor of Mickey Noonan.* (Mihas, Elena, Bernard Perley, Gabriel Rei-Doval and Kathleen Wheatley eds.). Amsterdam: John Benjamins. pp. 3-19.

Skutnabb-Kangas, Tove (2000). *Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Skutnabb-Kangas, Tove (2006). Language Policy and Linguistic Human Rights. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method* (Thomas Ricento ed.) Blackwell Publishing. pp. 273-291.

Skutnabb-Kangas, Tove & Phillipson, Robert. Language Ecology http://www.xn--sprkfrsvaret-vcb4v.se/sf/fileadmin/PDF/Language_Ecology.pdf

Spolsky, Bernard (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tamtam, Helen Lobanga (2004). Social Practices of Literacy in a Rural Village. *Rethinking Vanuatu Education*. (Kabini Sanga, John Niroa, Kalmele Matai and Linda Crowl eds.). The University of the South Pacific. pp. 52-62.

Tandefelt, Marika (1994). Urbanization and Language Shift. *The Sociolinguistics of Urbanization: The Case of Nordic Countries* (Bengt Nordberg ed.). Berlin: New York: p. 246-273.

The Ecolinguistics Reader. Language, Ecology and Environment (2001). (A. Fill and P. Mühlhauser eds). London and New York: Continuum.

Thieberger, Nicholas (2012). Introduction. *The Oxford Handbook of Linguistic Fieldwork* (Nicholas Thieberger ed.). Oxford University Press. pp. 1-12.

Tonkin, Humphrey (2007). Exclusion and Inclusion in Europe: The Search for a European Language Policy. *Multilingualism and Exclusion: Policy, Practices and Prospects* (Pol Cuvelier, Theodorus du Plessis, Michael Meeuwis, and Lut Teck eds.). Pretoria: Van Schaik. pp. 207-223.

Trudgill, Peter (2002). *Sociolinguistic Variation and Change*. Georgetown University Press. Washington D.C.

Twyman, M. Amon. *Diversity and the Paradox of Tolerance.*
http://wavism.wordpress.com/2014/02/12/diversity-and-the-paradox-of-tolerance/

Woodbury, Tony. *Defining Documentary Linguistics.*
http://www.hrelp.org/events/workshops/eldp2008_6/resources/woodbury.pdf

Wright, Sue (2004). *Language Policy and Language Planning. Form Nationalism to Globalization*. New York: Palgrave Macmillan

Zhao, Shouhui and Yongbing Liu (2007). "Home Language Shift and Its Implicationsfor Language Planning in Singapore: From the Perspective of Prestige Planning". *The Asia Pacific Education Researcher*. V. 16. No. 2. pp. 111-126.

http://www.newzealandtrademanual.com/manaakitanga-giving-new-zealand-visitors-an-experience-of-true-hospitality
http://www.cam.ac.uk/research/discussion/death-by-monoculture#sthash.3wzHD0Rp.dpuf
http://www.minorityrights.org/1942/azerbaijan/kurds.html#sthash.880HWbf5.dpuf
http://www.nzhistory.net.nz/culture/maori-language-week/history-of-the-maori-language
http://tereomaori.tki.org.nz/Curriculum-guidelines/Teaching-and-learning-te-reo-Maori/Key-understandings-about-effective-language-learning/Te-reo-Maori-and-tikanga-Maori
http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127162e.pdf
http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-0-preamble
http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.13.6.html

THINKING ON ENDANGERED LANGUAGES

S. Nalan Büyükkantarcıoğlu

© TÜRKSOY

The world is a perpetual caricature of itself;
at every moment it is the mockery
and the contradiction of
what it is pretending to be.

George Santayana

No matter what different ideology-based negative practices might have been observed on a variety of social, linguistic and cultural issues so far, the future seems not to be without hope. This short piece of writing aims to put an emphasis on the fact that, despite the negative phenomena observed in different parts of the world concerning the languages at various degrees of endangerment, a series of conscious attempts can work out once the well-intended attempts are seriously supported by sincere and well-planned local and global political decisions. Only then can the historically established negative attitudes towards the local linguistic and cultural rights and values be inverted and become part of a collective human truth globally shared.

The following notes are hoped to be developed into a full article for one of the forthcoming issues of *JofEL*. They are no more than a set of preliminary ideas on endangered languages from a human-ethical perspective. I simply want to make an emphasis on one of the inescapable facts of human nature: Wiping things out on the one hand and trying hard to replace what has been wiped out on the other. Such contradictions are endless. A variety of phenomena that have been observed throughout history and that are still observed in many of the human-based practices tell us all about it; say, from the efforts advocating the preservation, restoration and improvement of the natural environment to the awareness-raising health-conscious efforts and simultaneously observed health-threatening acts. For some, all such contradictions are a mere case of hypocracy, for others a long-termed conflict between the good and the evil, still for some others, a dialectical conception, which means the continuous unity of two opposing world outlooks. Whatever it is, the point applies to many facts today just as it did before, and the case of endangered languages is of no exception.

The link between political thus linguistic imperialism and the phenomenon of endangered languages is obvious. If there is one thing for sure, it is that the world's linguistic diversity was far richer before the European overseas explorations and the following colonial waves were given a start around the 15th century. The Western world dominance over indigenous peoples, their cultures and languages, accompanied by a series of unfortunate massacres, deportation or assimilation, mostly guided by economic, political and missionary drives were no different in the subsequent centuries either. Even

© Dmitri Popozoglo

the 18th and 19th century decolonialization era meant little in the deep side of the issue, for the radical impacts of cultural and linguistic imperialism had already achieved its subjective purposes long ago. However, what seems to be true is that the reasons for endangered languages, a phenomenon which has been the subject of both scientific and popular discourses, are to be searched for not only among the dusty pages of history but also within the socio-politically and linguistically manipulated local and global strategies of today.

Has the place of early colonialism as practice and imperialism as the idea been replaced by something totally different in the 20th century? A question the answers of which are only explicit. Linguistic imperialism of today's widely spoken tongues, particularly that of English on the one hand, and globally acknowledged economic, political, educational, occupational, etc. policies feeding oppressive processes on the other. All have been extensively studied on. No doubt that policies of oppression as well as racial, cultural, educational, military or economic hegemony, both in the Western side and in different parts of the globe also in the 20th century led to a series of power-related practices, including suppressing linguistic and cultural diversity, which for many today, means an important part of human cultural heritage.

One may easily be driven into thinking that the lately emerged discourses of endangered languages and related efforts put by governmental or non-governmental organizations, academia, native communities, etc. are actually implicit confessions of humanity; they are the confessional discourses of long-termed indifference, neglect, underestimation, self-interest, expedience, etc. They are now accompanied by efforts to save what has been destroyed by the hands of the human subjects. The efforts towards sustaining the linguistic diversity of humanity and giving support to those languages that are in danger or expressions of repentance over those that have already been extinct may now be taken as the discursive representations of a so-called clear conscience, grown perhaps out of the collective human memory with its embarrassing retrospections. If we are today able to talk about a new awareness at work which emerged during late 20th century, it is either due to this repentance or due to the further development of human cognition, the positive outcomes of which can only be worth appreciating even though those practices in the opposite trend have not yet been totally vanished.

Relying on the Foucauldian notion that knowledge, power and truth are interrelated, we have now reasons to hope for the further development of the type of conscientious power that would validate all human linguistic and cultural properties as parts of the essential knowledge of our truth. Would this be too utopic to be true?

© Dmitri Popozoglo

Commitments in the way to enact the linguistic protection and maintenance projects for the languages in danger keep the hopes of humanity alive. However, there are also those anthropologists and linguists who think that linguistic and cultural adaptation is something that inevitably has to occur, particularly due to the effects of globalization. The world is no longer as it used to be, they say. Contrary to the earlier era, future developments towards the decay of national boundaries are likely to intensify cross-cultural ad cross-linguistic interactions even more profoundly. The principle 'survival of the fittest' may prove to be correct on the part of the endangered languages as well. It seems that the academic awareness rising, documentation and research practices, which actually establish a firm background, definitely need the establishment and actualization of serious language policies put into effect by the governments both globally and locally. All these languages and cultures as the properties of the common heritage of humanity deserve to be the 'fittest'. Actually, all is a matter of adopted ideology concerning whether or not the local peoples, languages, and cultures should survive on their own or become assimilated within the dominant powers. Whether or not educational policies should support either of the two is again a decision of the powerful. If the precautions cannot go beyond the mask of good intentions, we would let the human history go by as it did before. Then, those who think about the hypocracy in contradictory human practices can keep on telling the same old story repeatedly narrated throughout the history of mankind.

As academics, let us hope for the best and go on with our scholarly efforts to strengthen the theoretical backbone.

ETNOLINGUISTIC VITALITY AND ENDANGERED LANGUAGES

Nuray Alagozlu

Introduction

Endangered languages are the languages that are exposed to a threat of disappearing. For several reasons, languages may go out of use or used for limited functions in a few domains by finite number of speakers. This paper primarily aims to review the factors that are used to assess vitality of languages that lead to a determination of degrees of language endangerment and compile related literature. As decreasing levels of vitality affects language use and causes difficulties in language maintenance; specifically either language shift or language death, the relation between ethnolinguistic vitality and language maintenance or death is also handled with.

© Minara Aliyeva

Assessment of language vitality

Languages in time may lose or diminish their vitality and be at risk of being extinct. To evaluate the vitality of a language requires a systematic perspective. A number of factors are considered to determine if the language of a certain community is in the danger of disappearing or losing its power. Ethnologue reports Language Vitality assessment is made according to several indicators given below:

- The speaker population
- The number of those who connect their ethnic identity with the language (whether or not they speak the language)
- The stability of and trends in that population size
- Residency and migration patterns of speakers
- The use of second languages
- The use of the language by others as a second language
- Language attitudes within the community
- The age range of the speakers
- The domains of use of the language
- Official recognition of languages within the nation or region
- Means of transmission (whether children are learning the language at home or being taught the language in schools)
- Non-linguistic factors such as economic opportunity or the lack thereof

Additionally, UNESCO (2003) proposes nine criteria to measure the vitality or endangerment of a language:

- Absolute number of speakers
- Intergenerational language transmission
- Community members' attitude towards their own language
- Shifts in domains of language use
- Governmental and institutional language attitudes and policies, including official status and use
- Type and quality of documentation
- Response to new domains and media
- Availability of materials for language education and literacy
- Proportion of speakers within the total population

Summer Institute of Linguistics (SIL) uses several other criteria to assess the vitality of languages (Landweer, 2000, pp. 5-22):

© Nükhet Okutan

- Relative position on the rural-urban continuum.
- Domains in which the language is used.
- Frequency and type of code switching
- Population and group dynamics
- Distribution of speakers with their own social networks
- Social Outlook regarding and within the speech community
- Language prestige, and
- Access to a stable and acceptable base.

These factors are found useful in indicating the probable direction a speech community will go relative to the maintenance of or shift from its traditional language. No one factor has become a leading indicator of vitality. Whether a language appears to be maintained or dying depends on collective impact of positive or negative indicators that place the language on a continuum of stable vitality, change, in process due to the other language interference, radical shift in progress, and death.

Constructing a basis for recent evaluation of the vitality of languages and covering almost all aspects above, *Ethnolinguistic Vitality Theory* proposed by Giles et al. (1977) is needed to look through to see where those aspects were originated from. The theory comprises of two perspectives: Objective and Subjective Group Vitality.

1. Objective group vitality

First, Fishman (1972: 21) wrote that one major factor affecting group members' attitudes or beliefs toward their languages was the degree to which the language varieties had "visible vitality" i.e. interaction networks that actually employ them natively for one or more vital functions. Fishman explained that the larger the quantity of speakers of a language variety is and the higher their status is, the greater the vitality of the group's language and the greater its chance for survival.

Following Fishman (1972, 2001), Giles et al (1977) attempted to link social psychological processes underlying inter-ethnolinguistic group behaviour to their proper sociocultural settings and identify the sociostructural factors promoting or impeding the maintenance of an ethnic minority language. Thereby, they introduced the notion of "ethnolinguistic vitality" and provided a conceptual tool to analyze the sociostructural variables affecting the strength of ethnolinguistic communities within intergroup settings as relations between groups are influenced by a range of sociostructural and situational factors that can fundamentally affect the nature and quality of intergroup contact between speakers of contrasting

ethnolinguistic groups. The vitality of an ethnolinguistic group was defined as "that which makes a group likely to behave as a distinctive and collective entity within the intergroup setting" (Giles et al. 1977: 308). It was proposed that the more vitality an ethnolinguistic group has, the more likely that it will survive and thrive as a collective entity in the intergroup context. Conversely, ethnolinguistic groups having little or no vitality are destined to disappear within the intergroup setting.

Three broad dimensions of structural variables were proposed as most likely to influence the vitality of ethnolinguistic groups. These were demographic, institutional support and status factors.

Demographic variables are those related to the sheer number of members composing the ethnolinguistic group and their distribution throughtout a particular urban, regional or national territory. Distribution factors refer to the numeric concentration of group members in various parts of the "territory", their proportion relative to outgroup members whether or not the group still occupies its "traditional" or "national"territory. Number factors refer to the community's absolute group members, their birth rate, endogamy-exogamy, and their patterns of emigration and immigration.

Institutional control factors stand for the extents to which an ethnolinguistic group has gained formal and informal representation in the various institutions of a community, region, state or nation. Informal support, is the degree to which an ethnolinguistic group has organized itself as a "pressure group" to represent and safeguard its own ethnolinguistic media, government services, business, finance and so on. Formal support refers to the degree to which members of an ethnolinguistic group have gained positions of control at decision making levels of the government apparatus, in business, industry, mass media and religious and cultural domains. Ethnolingustic groups who enjoy strong institutional control within state and private institutions are in a better position to safeguard and enhance their vitality as a distinctive collective entity than ethnolinguistic groups which lack institutional control in these different domains of activity. An eminent feature of institutional control, proposed by Harwood, Giles, and Bourhis (1994), is the presence and the quality of leaders who can head the formal and informal institutions representing the ethnolinguistic group. Gains in institutional support are frequently dependent on the emergence of activists to succeed in stimulating ethnolinguistic groups in favour of their own language, culture and ethnic survival in the intergroup setting (Fishman 1989: 3-15).

Status factors are the ones related to a speech community's social prestige, its socio-historical status and the prestige of its language and culture-not in the territory they live in, but internationally as well. It was proposed that the more status a linguistic community is ascribed to have on these items, the more vitality it could be said to possess as a collectivity. Status factors are not so quantifiable as demographic and institutional factors, despite this, high group status prominently contributes to a more positive social identity for group members than a low status group membership (Taifel and Turner 1979).

The concept of ethnolinguistic vitality and ethnic identification are included in the "Ethnolinguistic Identity Theory" (Hildebrandt and Giles 1983; Beebe and Giles 1984; Giles and Johnson 1987). Ethnolinguistic Identity Theory was originally formulated to address the issue of who in an ethnic group uses what language strategy, when and why, in an interethnic encounter. Specifically, it is an attempt to explain the reasons behind the accentuation of group differences (by dialect, language, or whatever) while conversing with outgroup speakers. In some situations, others may tend to get closer to the other groups by decreasing their linguistic distinctiveness.

2. Subjective vitality perceptions

Subjective vitality perceptions of the ethnic groups underscored by Bourhis et al. (1981) are emphasized because group members may not perceive their vitality in the same way as they perceive their objective status. In the same vein, Giles et al. (1981) have stated that subjective ethnolinguistic vitality (SEV), or the subjective assessment of a group's vitality by group members, may play as important a role in interethnic behavior as the group's "objective" vitality (Giles and Johnson 1981). Group members' perceptions of their group's ethnolinguistic vitality may be related to their skills and motivation to learn a second language, to intergroup attitudes, and to attitudes toward the use of code-switching strategies or the use of a given language (Bourhis et al. 1981).

There are studies conducted in certain ethnolinguistic contexts showing that ethnolinguistic group members indeed perceived their vitality in line with their "objective vitality" profiles. Such "realistic patterns" can be exemplified by majority English Canadians and second generation Italian Canadians, (Bourhis and Sachdev 1984), Anglo-Australian and second generation Greek Australians (Giles et al. 1985), Welsh bilinguals living in Wales (Giles and Johnson 1987), first and second generation Chinese Canadians in Toronto (Sachdev et al. 1987). Also, there are many vitality studies which show ethnolinguistic group members are biased in their assessment of specific features of their own group and outgroup vitalities such as the study on how cognitive and motivational factors can help account for the accentuation or attenuation of ingroup and outgroup vitality differences in multilingual settings. Along with ethnolinguistic group members' perceptions of their ingroup vitality, Bourhis et al. (1981) have also stated that perceptions of the outgroup's ethnolinguistic vitality may also play a role in intergroup behaviour.

Language maintenance: Language shift and death

When different languages are in contact in bi-multilingual settings, one of the languages tends to survive or be maintained, whereas the other languages undergo either language shift or loss. The speakers of a community switch to speaking another language, which is generally perceived as "more prestigious or higher status language". Hoffman (1991) describes language maintenance as a situation where members of a community try to keep the languages they have always used., i.e. to retain the same pattern of language choice.

Fishman (1989: 179-180) defines language maintenance as "the process and pursuit of intergenerational linguistic continuity" and sees language maintenance as a reflection of sufficient indigeneous control over and delimitation of ongoing intergroup interaction processes so that they do not overpower the indigenous ethnocultural system.

Appel and Muysken (1987: 32-38), in their overview of factors that govern language maintenance and shift, touch on the "ethnolinguistic vitality theory" in explaining language maintenance. As explained in detail previously, vitality factors have a profound impact on language maintenance. By Giles et al. (1977), it is argued that ethnolinguistic minorities that have little or no group vitality would eventually cease to exist as distinctive groups. Conversely, the more vitality a linguistic group has, the more likely it will survive and thrive as a collective entity in an intergroup context. With respect to the minority language, this implies that high vitality will lead to maintenance (or even shift towards extended use) and low vitality will result in shift towards the majority language or in some cases, towards another more prestigious vernacular. The group who has more "vitality"is likely to survive.

Matching major dimensions of Ethnolinguistic Vitality Theory of Giles et al. (1977), Appel and Muysken (ibid.) explains the factors affecting language maintenance by highlighting the intersection between them as below:

Economic status is a prominent factor in nearly all studies on language maintenance and shift by Appel and Muysken (ibid.). Where groups of majority language speakers have a relatively low economic status, there is strong tendency to shift towards minority language. He exemplifies this with the speakers of Spanish in the USA who find themselves in the low–income groups. They associate speaking English with academic achievement and economic progress. Spanish gets stigma of the language of poor people, and parents who themselves sometimes have a poor command of English try to urge their children to speak English because they have negative attitudes towards Spanish.

Social status is very closely linked with economic status and it is probably equally important with respect to language maintenance. A group's social status and self-esteem are related to its economic status. Speakers of perceived low-social status languages tend to shift towards more prestigious languages.

Socio-historical status is derived from the ethnolinguistic group's history. Many groups can refer to periods in which they had to defend their ethnic identity or their independence. Additionally, language status is given as an important variable in bilingual communities for language maintenance.

© Nükhet Okutan

Demographic factors, that is, the number of the speakers of a minority group and their geographical distribution also support the degree of use and maintenance of a specific language. Although there is no correlation found between the number of the speakers of one language and language maintenance (Clyne, 1982), in group marriages were proved to be significant in maintaining ethnic languages.

The geographical distribution of minority group members and immigration/emigration patterns affect language maintenance as well since groups concentrated in certain regions have better chances of maintaining their languages. This involves *urban-rural differences* in the analysis of patterns of language maintenance and shift. Generally, rural groups tend to preserve a minority language much longer than urban groups.

Giles et al. (1977) with "*institutional support"* related to language maintenance refer to the set of factors embraces support from mass media, religion, education governmental / administrative authorities and has a contributive value for language maintenance.

To the main factors overlapping with those of Giles et al. (1977), Appel and Muysken (1987) add *cultural (dis)similarity* as an important variable in the analysis of language maintenance/shift. Based on the data on language shift of immigrants in Australia, Clyne (1982) concludes that when cultures involved are similar there is a greater tendency for shift than when they are less similar. German and Dutch immigrants who have culturally much in common with the English speaking Australian community, show a greater shift towards English than Italian and Greek immigrants who will experience a greater cultural distance.

Due to low vitality and inadequate language maintenance efforts or several other social or political factors, languages may be lost or die. In UNESCO's Atlas of the World's Languages in Danger, languages in danger are categorized according to the degree of danger classified in five different categories: unsafe, definitely endangered, severely endangered, critically endangered, and extinct. The reasons why languages become extinct are listed by Fromkin et. al. (2003: 524-525) as follows:

- Sudden Language Death that occurs when all the speakers are dead or killed due to several reasons.
- Radical language death that is abrupt disappearance of a language not because all the speakers of that language are dead, but they stop speaking that language due to political repression or a genocide.
- Gradual languages death that occurs when the number of the speakers decrease due to migration, war, or political oppression. It generally happens to minority languages as the dominant language is widely used in the community. Fewer people speak that language.
- Bottom-to-top language death refers to a situation where a language survives only in specific contexts like homes and villages. As its use is confined to specific settings, it gradually disappears.

Conclusion

In this paper, we aimed to draw attention to the factors that are used to assess vitality indicators of world languages and compiled the related literature. In multicultural settings, the role of the levels of ethnolinguistic vitality in language maintenance and loss/death cannot be denied. Languages add great value to world culture as they are heritages from the older generations. Their loss inevitably causes the erosion of human knowledge and culture. Therefore, languages are to be protected as much as possible and properly documented so that they can be transmitted to the next generations.

References

Appel, R. And P. Muysken (1987). *Language Contact and Bilingualism*. London: Edward Arnold.

Beebe, L.M. And H. Giles. (1984). "Speech Accomodation Theories: A Discussion in terms of Second Language Acquisition". *International Journal of the Sociology of Language*. 46:5-32.

Bianet (2014 June 23rd) http://bianet.org/bianet/bianet/112702-unesco-turkiye-de-15-dil-tehlikede

Bourhis, R. Y. and I. Sachdev (1984). "Vitality Perceptions and Language Attitudes: Some Canadian Data" *Journal of Language and Social Psychology.* 3: 97-126.

Bourhis, R. Y., Giles, H. & Rosenthal, D. (1981). Notes on the construction of a `Subjective Vitality Questionnaire' for ethnolinguistic groups, - Journal of Multilingual and Multicultural Development, 2, 144-55.

Clyne, M. (1982). Multilingula Australia. River Seine Publications Ethnolinguistic Groups". Journal of Multilingual and Multicultural Development. 2:2, 145-155

Ethnologue (2014, August 20th.) http://www.ethnologue.com/endangered-languages

Fishman, J. A. (1972). Language in Sociocultural Change. Stanford University Press.

Fishman, J. A. (1989). Language & Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Multilingual Matters.

Fishman, J. A. (1991). Reversing language shift, Clevedon, UK, Multilingual Matters Ltd.

Fishman, J.A. (ed.) (2001). Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective, Clevedon, UK, Multilingual Matters Ltd.

Fromkin,V., N. Hyams, R. Rodman (2003). An Introduction to Language Heinle &Heinle Boston

Giles,H., R.Y. Bourhis and L. Young (1977). "Toward a Theory of Language In Ethnic Group Relations". In H. Giles (Ed.) *Language Ethnicity and Intergroup Relations*. 307-348.

Giles, H And B. Saint Jacques (1979). *Language and Ethnic relations*. Oxford: Pegamon Press.

Giles, H And P. Johnson (1987). "The Role of Language in Ethnic Group Relations. In *Intergroup Behavior*. J.C. Turner and H. Giles (Eds.) Chicago: University of Chicago Press.

Giles, H., D. Rosenthal And L. Young. (1985). "Perceived Ethnolinguistic Vitality: The Anglo- And Greek- Australian Setting". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Vol.6;3-4.

Giles, H. and N. Coupland (1991). *Language: Contexts and Consequences*. California: Brooks/Cole Publishing Company.

Harwood, J; H. Giles, and R.Y Bourhis (1994). "The Genesis of Vitality Theory. Historical Patterns and Discoursal Dimensions". *International Journal of the Sociology of Language*. 108. 167-206.

Hildebrandt, N. and H. Giles (1983). "The Japanese as Subordinate Group-Ethnolinguistic Identity Theory in a Foreign-Language Context" *Anthropological Linguistics*. V 25 4:436-466.

Hoffmann, C. (1991). *An Introduction to Bilingualism*. Oxford: Longman.

Landweer, M. L. (2000). Notes on Sociolinguistics 5.1:5-22.

Sachdev. Y, Bourhis and Richard Y. (1987). Status Differentials and Intergroup Behaviour. European Journal of Social Psychology. 17, 277-293.

Tajfel, H And J. C. Turner (1979). "An integrative theory of intergroup conflict". *Psychology of Intergroup Relations*. S. Worchel And W.A. Austin (Eds.). 33-53. Monterey: Brooks/Cole.

UNESCO (2014, February 12th) UNESCO's Language Vitality and Endangerment Methodological Guideline: Review of Application and Feedback since 2003 Retrieved from http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/unesco_language_vitaly_and_endangerment_methodological_guideline.pdf

ISLAMIC INNER ASIA: ENDANGERED AND THREATENED LANGUAGES

Gregory D. S. Anderson

© TÜRKSOY

1. Introduction

For the purposes of this brief report, I focus on the language endangerment situation across a large and increasingly important region in the middle of the Asian continent that includes the former Republics of Soviet Central Asia (viz., Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan), northern and eastern Afghanistan, northern parts of Pakistan (e.g., parts of the Northern Areas and the Northwest Frontier Province) and extreme western parts of Xinjiang Province, China–an area that I call here Islamic Inner Asia. While the history of ethnolinguistic consolidation and interaction, colonization and language shifts over the past 150 years have been rather different in specifics in each of the component sub-parts of the region, there has nevertheless been a shared history before and after this brief historical period that justifies uniting the languages and peoples of this region, as it is arbitrary to let accidental historical geo-political borders define the region under investigation.[1]

Language endangerment is a pressing global issue for the 21st century. While language shifts have been occurring throughout known history, and we can infer from comparative linguistic investigation or from scanty documentary evidence that this must have also occurred in prehistory in Islamic Inner Asia (e.g., the now extinct Tocharian languages), the pace at which linguistic diversity appears to be vanishing has increased dramatically in the past century. Language shift is not an inevitable consequence of two different languages coming into contact, but rather just one possible outcome, specifically one resulting from the spread of an aggressive and replacive language ideology associated with the (often geo-political) expansion of the bearers of a particular language and culture. Language endangerment in Islamic Inner Asia may be considered less severe than it is for example in the Americas or Australia, but there are nevertheless disturbing trends towards language shift in the region, with smaller languages being replaced by larger ones, and this is likely to continue throughout this century. What is perhaps most interesting about Islamic Inner Asia in this perspective is that there is frequently competition between local languages on the one hand and either regionally or (trans)nationally dominant languages on the other, so that there are often interlocking sets of competing language ideologies, and several languages thus compete for functional space in many minority communities.

What exactly causes one community to abandon their ancestral tongue in favor of another language results from a complex set of psycho-social considerations. Oversimplifying for the purposes of

1 It is an area that roughly coincides with an earlier understanding of macro-Turkestan, though as demonstrated below, there has been significant linguistic diversity in the area for millennia.

explanation, we can generalize the factors contributing to language shift to community-wide responses to perceived or actual differences between one language and another in their respective status, prestige, power, association with opportunities for socio-economic advancement, or functional range, or association with progress and the future or stagnation and the past, etc., that triggers a gradual shift by speakers from the lower status language to the higher status one. A wide range of factors can contribute to the enfranchising (either officially or *de facto*) of one language in a multilingual community over another, state enfranchisement through educational policies or market monopolization being two noteworthy ones.

2. Linguistic diversity in Islamic Inner Asia: A historical overview

In the following sections I give a brief outline of the linguistic diversity found in Islamic Inner Asia. Diversity from a linguistic perspective can be approached from various angles. With respect to linguistic diversity in a given region, one can of course speak of the total number of languages. As a whole there is a greater total number of indigenous languages in the southern part of Islamic Inner Asia than in the northern parts, but the region does not approach anywhere near the level of language diversity that characterizes parts of Africa, the Americas, the Pacific, or Southeast Asia.

The titular populations of the various former Soviet Central Asian Republics (e.g. Kyrgyz in Kyrgyzstan) now constitute majorities in their respective countries. These we can refer to as the *titular majority languages* (albeit not always accurately from a historical demographic perspective, see section 3 below). Typically there are also minority populations from these large groups that found themselves on the wrong side of an international border, which in this region largely dates from the dissolution of Soviet Turkestan or Soviet Uzbekistan into the five Soviet-era Central Asian Republics. Frequently, the population of these indigenous minoritized groups was further bolstered by immigration; see the discussion of the Soviet and post-Soviet census data below. These we may speak of as *indigenous/immigrant minority languages*. Sizable indigenous/immigrant minority populations include the Uzbeks in Kyrgyzstan and Tajikistan or the Tajiks in Uzbekistan. In certain countries, one can speak of *quasi-indigenous minority language* groups, such as the Dungan of Kyrgyzstan and Kazakhstan, which are undergoing significant language shift; other such groups include the Tajiki Arabic speaking community of Tajikistan or Uzbeki Arabic and Bukharic of Uzbekistan. They are quasi-indigenous in that they significantly pre-date the massive population restructuring that occurred during the Soviet period, but also clearly and obviously originally immigrant communities. Finally there are true immigrant languages of the area, which includes large groups of European origin like the Russians or Ukrainian, sizable exile or internally deported groups like the Chechens, Germans or Crimean Tatars, and various Soviet immigrant populations of significant size like Armenians or Tatars.

Outside of the former USSR, there is a similar distribution of *local* or *tribal minority languages*, *regionally dominant languages* and *(trans)national languages* all vying for space in the linguistic market. In Afghanistan, over the past few decades, there has been considerable disruption of the traditional linguistic picture of the region, due to displacement as a result of war, etc. Over the past three decades or so, refugee populations have made the once neatly delimited map of the minority language groups of Afghanistan a jumbled mess. This is sadly becoming increasingly the case of the minority tribal languages of the part of Islamic Inner Asia in northern Pakistan as well. The situation in Xinjiang, China sees smaller local/tribal languages like Xibe or Sarikoli competing both with the regionally dominant Uyghur and with the (trans)nationally dominant Chinese in addition.

Another approach to linguistic diversity is genetic or taxonomic linguistic diversity, that is, diversity in the language families to which the various languages of the region belong. The Islamic Inner Asian region under investigation shows a predominance of Turkic languages in the northern part. Indeed, Turkic speakers are found throughout Islamic Inner Asia including Afghanistan and Pakistan, not just in the areas where they are a majority population (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and rural parts of western Xinjiang, China). Iranian languages also form an integral part of the complex linguistic mosaic of the region. In addition to the Iranian languages, Dardic, Nuristani, and Indo-Aryan languages round out the Indo-European sub-families indigenous to the region. There was originally another Indo-European speaking group found in the eastern edge of the area, namely, the Tocharians, two of whose languages have been preserved in a fragmentary manner. However, Tocharian A and Tocharian B have been extinct as spoken languages for many centuries now. In Uzbekistan, Tajikistan

and extreme northern Afghanistan, there are small enclaves of Arabic speakers representing the Semitic language family. On the southwestern and southeastern peripheries of Islamic Inner Asia, respectively we find the Mongolic Mogholi in Afghanistan and the isolate language Burushaski and Tibeto-Burman Balti in Pakistan. On the northeastern periphery we find Sinitic Dungan in eastern Kyrgyzstan and Tungusic Xibe in western Xinjiang, China. Finally, a small number of languages remain unclassified due to lack of reliable data, such as Malakhel in Afghanistan.

A Table of the languages of Islamic Inner Asia under consideration and their genetic affiliations are listed in Table-1:

Language	Genetic Unit
Bateri	Dardic
Chilisso	Dardic
Dameli	Dardic
Gawar-Bati	Dardic
Glangali	Dardic
Gowro	Dardic
Indus Kohistani	Dardic
Kalami	Dardic
Kalasha	Dardic
Kalkoti	Dardic
Khowar	Dardic
Kohistani Shina	Dardic
Kundal Shahi	Dardic
Kurdari	Dardic
Ningalami	Dardic
Pashai, NE	Dardic
Pashai, NW	Dardic
Pashai, SE	Dardic
Pashai, SW	Dardic
Phalura	Dardic
Savi	Dardic
Shina	Dardic
Shumashti	Dardic
Tirahi	Dardic
Torwali	Dardic
Ushojo	Dardic
Wotapuri-Katarqalai	Dardic
Domaaki	Indo-Aryan
Parya	Indo-Aryan
Urdu	Indo-Aryan
Bokharic	Iranian
Munji	Iranian
N. Kurdish	Iranian
N. Pashto	Iranian
Ormuri	Iranian
Parachi	Iranian
Sanglechi-Ishkashimi	Iranian
Sarikoli	Iranian
Shughni	Iranian
Tajiki	Iranian
W. Balochi	Iranian
Wakhi	Iranian
Yagnobi	Iranian
Yazgulyam	Iranian

© TÜRKSOY

Yidgha	Iranian
Burushaski	Isolate
Mogholi	Mongolic
Tregami	Nuristani Indo-Aryan
Waigali	Nuristani Indo-Aryan
Wamai	Nuristani Indo-Aryan
Ashkun	Nuristani Indo-Aryan
Gambiri	Nuristani Indo-Aryan
Kamviri	Nuristani Indo-Aryan
Kati	Nuristani Indo-Aryan
Mumviri	Nuristani Indo-Aryan
Prasuni	Nuristani Indo-Aryan
Zemiaki	Nuristani Indo-Aryan
Tajiki Arabic	Semitic
Uzbeki Arabic	Semitic
Chinese	Sinitic
Dungan	Sinitic
Russian	Slavic
Balti	Tibetic
Xibe	Tungusic
„Ili“ Turk	Turkic
Karakalpak	Turkic
Kazakh	Turkic
Kyrgyz	Turkic
Turkmen	Turkic
Uyghur	Turkic
Uzbek, N	Turkic
Ejnu/Ainu	Turkic-Iranian Mixed Language
Malakhel	Unclassified
Warduji	Unclassified
Badeshi	Unclassified Indo-Iranian

Table-1: Languages/Genetic Units of Islamic Inner Asia

© TÜRKSOY

A third approach to linguistic diversity that is meaningful is typological diversity. Here we see that the languages of Islamic Inner Asia manifests typological diversity in a range of different ways. One can speak of the phonological typology of the languages of the region, where significant variation can be seen on the micro-level or even individual language level, not only when comparing languages across the different genetic linguistic groups represented in the region. Thus, while Kyrgyz and Turkmen show highly developed systems of vowel harmony and Kazakh and Karakalpak exhibit typically-Turkic looking vowel harmony systems, the system has undergone considerable shift, restructuring, or loss in Uzbek and Uyghur varieties. All of these languages belong to so-called Qypchaq and Qarluq sub-groups of the Turkic language family.

Uvular consonants can be found across the languages of the region; they are found, for example, in most of the Turkic languages of the northern part of the region as well as in the isolate language Burushaski on the southern periphery of the area.

Tone also plays an important role in the languages on both the eastern and southern peripheries. Thus, according to Baart (2003), there are three sub-types of tonal systems attested among the languages of northern Pakistan or the Afghanistan-Pakistan border region. One pattern contrasts three tones, one contrasts two and one has four or five distinctive tones. The last type is found in Kalami, Torwali and Kalkoti, while the second one, where the two contrasting tones appear only in syllables with long vowels, is characteristic of Shina, Burushaski, Phalura (Palula), and Indus Kohistani (Baart 2003: 137). It may also occur in Chilisso, Ushojo, Gowro, Bateri, Dameli, Gawar-Bati, but sufficient data is lacking to determine this as of yet.[2] On the northeastern edge of Islamic Inner Asia another, still yet different, tone language is found, viz., the Sinitic language Dungan.

From the perspective of morphosyntax, the languages of Islamic Inner Asia again show considerable diversity. In terms of alignment, we find both split-ergative languages like Burushaski and several of the Indo-Iranian languages, while nominative accusative alignment reigns among the Turkic languages. Further, many of the languages make extensive use of nominal (mainly local-directional) cases to express nominal adjuncts and thematic roles, as well as to form subordinate clauses of varying types (see Anderson 2002 for a discussion of these case-marked subordinate clause constructions in Burushaski). Lastly, all languages of the region make use of complex predicates and elaborate systems of verb-verb constructions called auxiliary verbs, light verbs, vector verbs, explicator verbs, etc.[3]

2 The first type occurs only in large languages of the macro-region like Punjabi, Hindko, Gujari, and Pahari-Potwari. The other two types are attested among the endangered and threatened languages of the region.

3 The choice of the specific terminology is largely dependent on the accepted academic tradition of the sub-discipline relevant

© TÜRKSOY

3. Historical Demographics and Present-Day Sociolinguistics in the Islamic Inner Asia

The demographic makeup of the population and the sociolinguistic practices thereof from the former Soviet Central Asian Republics differ from each other in detail and sometimes in broad strokes, but show a range of common trends as well. Emerging from a reorganization of Soviet Turkestan, the four Turkic-dominated Republics, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan, and the Iranian-language dominated Tajikistan each forged a separate quasi-national identity in the 1930s, further solidified by official national ethnic ideology in the subsequent decades of the existence of the USSR. While settled oases were to be found in the desert regions of, for example, present-day Uzbekistan and Turkmenistan, and some urban centers of Empire and learning as well, much of the rural population practiced semi-nomadic pastoral economies and organized themselves into sociolinguistic units based on clans, with no collective sense of identity, a process that continues to typify the indigenous populations of the southern part of Islamic Inner Asia. Thus, ethnoses such as Uzbek, Turkmen, Kazakh or Kyrgyz were largely artificial constructs of the Soviet state engine and its attendant ethnolinguistic ideology.[4] These constructed ethnolinguistic identities were codified in the educational and legal systems of the state apparatus of the Soviet Socialist Republics, and have been reproduced in immigrant communities across the Soviet Central Asian region. So one can now speak of Uzbek minorities in Kyrgyzstan or Tajikistan, when such concepts would have been alien to the traditional clan-oriented *Weltanschauung* of Turkic-speaking peoples of northern Islamic Inner Asia in previous generations. Contemporary national ethnolinguistic identities such as Kyrgyz, Kazakh, Turkmen, Tajik, or Uzbek continue to expand at the expense of minority language communities who adopt these national ethnolinguistic identities and associated linguistic practices with increasing frequency.

The population of the Soviet and post-Soviet Republics of Central Asia has undergone several step-wise periods of development over the past few centuries. Islam came early to the southern and more developed parts of the region, but only penetrated relatively recently into the region dominated by the nomadic Turkic-speaking peoples of modern-day Kazakhstan and Kyrgyzstan, and some of the high mountain parts of Pakistan and Afghanistan. Various small minority groups speaking languages of the Indo-Aryan family migrated northward from the southern part of Islamic Inner Asia, and Uyghur speakers came from the east. Subsequent to the spread of Islam came Arabic-speaking populations from the west to settle in enclaves in Tajikistan and Uzbekistan. Numerous smaller tribes divided into clans

to investigation of particular languages or families, see Anderson (2009) for more detail, with many examples from the languages of Islamic Inner Asia represented.

4 Affiliation with heritage or ancestral language as a salient and defining marker of ethnolinguistic identity, regardless of the degree or even actuality of linguistic competence in that language, is a hallmark of (post-)Soviet populations. This skews language use data from Soviet censuses considerably.

© Nükhet Okutan

who spoke varieties of languages of the Turkic or Iranian families were autochthonous to this region and to Turkmenistan as well. In addition, along the border with China, Islamicized Sinitic speakers, locally known as the Dungan, also migrated from the east (e.g., Shaanxi) and are found today mainly in eastern Kyrgyzstan, with small enclave communities in Kazakhstan, Uzbekistan and Tajikistan.

Russian conquest of Central Asia in the 19th century brought speakers of Russian to Central Asia and incorporated the mainly Turkic and Iranian speakers of Central Asia into the Russian Empire. It also set into motion population changes and language developments that continue to the present. The pre-Soviet Russian-speaking population of Central Asia remained relatively low. The 1920‘s and 1930‘s saw massive immigration from all over the former Soviet Union. Hundreds of thousands or millions even of Russian, Ukrainian, Belarussian, German, Armenian, etc. speakers arrived, as well as a fairly large number of Tatars and Azeris. The late 1930‘s and 1940‘s saw massive deportation of entire ethnic groups to Central Asia, particularly Uzbekistan. Thus, Chechen, Karachay, Balkar, Crimean Tatar, etc. populations were moved *en masse* to Central Asia from the Caucasus and Crimea, and Korean speakers from the far eastern region to Central Asia. The large Crimean Tatar population in Uzbekistan today is a relic of this era. Mass immigration and evacuation of Russian, Ukrainian, Byelorussian and other peoples of the USSR followed in the post-war period and this non-local population percentage increased with each census in most of the former Soviet Central Asian Republics.

Russian is the transnational and second national language of the populations of most of the Central Asian Republics (although note that today Tajikistan and Turkmenistan have particularly small Russian populations). This reached its zenith in the late Soviet period. The post-Soviet period is characterized by a declining Russian population and an increasing dominance of the local national languages.

The non-Soviet parts of Islamic Inner Asia (northern Pakistan, northern Afghanistan, and extreme western China) naturally witnessed their own specific individual histories, but the history of these areas in the pre- and post-Soviet periods are intricately interconnected with those of the northern part of Islamic Inner Asia that was dominated by the Soviet Union throughout the twentieth century, as they all reflect a mosaic of Turkic and Indo-Iranian peoples that ultimately came to be dominated by external colonial/Imperialist and post-colonial national powers (British/ Pakistani, Russian/Soviet, British/ Afghani/Soviet/Talibani or Imperial/National/Communist Chinese).

3.1. Kyrgyzstan

The population of the tiny and mountainous republic of Kyrgyzstan typifies the demographic, ethnolinguistic and diachronic sociolinguistic trends of Soviet Central Asia. Xaug (Haug 2004) provides an excellent overview of the history of the population of the former Kyrgyz SSR and current Kyrgyzstan Republic.

The first Soviet-era data about the population of Kyrgyzstan revealed roughly one million people living in this region, two-thirds of whom were members of the Kyrgyz ethnolinguistic group. The most sizable minorities were the Russians (11.8%), Uzbeks (11.1%) and Ukrainians (6.5%) so even by 1926 large-scale Slavic immigration had begun. Uzbeks represented the largest indigenous/immigrant minority, followed by Uyghurs, Tajiks, Kazakhs, and the quasi-indigenous minority Dungans each constituting less than one percent of the population of Kyrgyzstan in 1926.[5] Other immigrant minority groups were also minimally represented among the population of Kyrgyzstan, the largest and most noteworthy being the Tatars (at 0.5% of the population) followed by Germans (0.4%).

The subsequent decades saw a radical shift in the makeup of the population of Kyrgyzstan. One process which altered the demographic and ethnolinguistic map of the region was the harsh process of settlement and collectivization that the Soviets enforced on the largely nomadic population of the region. There was massive loss of life during this time, with millions of livestock slaughtered by the herders rather than turn their wealth over to the collective. In addition to death, the indigenous national populations of the Central Asian region (like the Kyrgyz) were reduced by emigration to safer havens in adjacent regions of China and Afghanistan, for example. Also, the 1930‘s witnessed the beginning of the mass ethnic population movements which altered the demographics of the republic significantly. Thus, according to Xaug (2004: 115), the internal deportation of Koreans from the Soviet Far East border region to Central Asia began in 1937. Further immigration from around the USSR also contributed to this changed ethnolinguistic landscape. By 1939, the Kyrgyz had dropped to barely over half of the population of the Kyrgyz SSR (51.4%) while Slavic-speaking populations surged, with Russians nearly tripling in number to then constituting just over one-fifth of the population (20.8%) and Ukrainians doubling their population to make up nearly a tenth (9.4%). The quasi-indigenous and indigenous/immigrant minority groups either grew very slightly in total number like the Uyghurs, or showed an actual decline in total numbers like the Dungan. In both cases the relative percentage of the population that these tiny groups constituted dropped, from 0.8% to 0.7% for the Uyghur and from 0.6% to 0.4% for the Dungan. The Uzbeks showed a normal growth rate, but this was not supplemented by immigration so their relative percent declined from 11.1% to 10.4%. The other indigenous/immigrant minority groups like the Tajiks and Kazakhs, on the other hand, rose massively. The Tajik population increased four-fold, while the 1939 population of Kazakhs in Kyrgyzstan was more than thirteen times that of 1926! Other immigrant groups that grew remarkably in this decade include the Tatars whose population quadrupled in this time and the Germans, of whom there were two and a half times more in 1939 than in 1926 in Kyrgyzstan.

The 1940s were a particularly important decade in determining the demographic makeup of Kyrgyzstan during the Soviet period. In 1941 a sizable German population was deported to Central Asia, as were numerous Caucasian minority groups, e.g. Karachay, Balkar, Chechen or Ingush, as well as the Volga Kalmyk and Crimean Tatars during 1943-1944. A third population movement that altered the ethnolinguistic landscape of Kyrgyzstan was the massive evacuation and resettlement of Russian populations that happened throughout 1941-1946 (Xaug 2004: 115).

The Second World War and its aftermath prevented an official census of the USSR from being taken during the 1940s, so the next official data from Kyrgyzstan (and all of the former Soviet Central Asian republics) is from 1959, and it is here that we see effects of these population movements. The Kyrgyz population overall rose to 836,831 but this constituted a mere 40.5%. The Russian population more than doubled since 1939 to 623,562 making up 30.2% of the population. Uzbek (10.6%), Uyghur (0.7%) and Tajik (0.7%) populations remained relatively stable, increasing in total size largely due to natural growth. The German population rose nearly four-fold in absolute terms to 39,915, constituting 1.9% of the population of Kyrgyzstan in 1959 and the immigrant Tatar community nearly trebled to 56,209, or 2.7% of the population. The quasi-indigenous minority Dungan virtually doubled in size in this period from 5,921 to 11,088 but constituted a relatively stable 0.5% of the population (up from 0.4% in 1939).

5 As mentioned above, other than the Dungans who may constitute a truly ‘indigenous’ minority of the region, (possibly also the Ili Turkic minority of Kazakhstan), albeit one that we know migrated to Kyrgyzstan from the east, the other majority populations of surrounding titular republics can be considered quasi-indigenous minorities in adjacent Central Asian states, due to the fact that the republican/international borders between the various members states of former Soviet Central Asia were not always drawn in accord with the specific settlement or movements of the populations in mind, and thus some Uzbeks and Tajiks ended up in Kyrgyzstan, etc. These populations also increased due to immigration, so that these groups have the unique dual status of indigenous and immigrant minorities. When population figures of these groups show greater than expected rates of growth, one can infer that the population was bolstered by immigration and natural growth together.

(1) Ethnic makeup of the population of Kyrgyzstan 1926-1959 (Xaug 2004: 115)

	1926	**1939**	**1959**
Total	1,001,697	1,458,213	2,065,009
Kyrgyz	669,004	754,323	836,831
Uzbek	111,772	151,551	218,640
Russian	117,816	302,916	623,562
Dungan	6,075	5,921	11,088
Ukrainian	64,880	137,299	137,031
Uyghur	8,159	9,412	13,757
Tatar	4,960	20,017	56,209
Kazakh	1,787	23,925	20,067
Tajik	2,699	10,670	15,221
Turk	3,619	--	542
German	4,342	11,741	39,915

(2) Percentages, Ethnic makeup of the population of Kyrgyzstan 1926-1959 (Xaug 2004: 115)

	1926%	**1939%**	**1959%**
Kyrgyz	66.8%	51.7%	40.5%
Uzbek	11.1%	10.4%	10.6%
Russian	11.8%	20.8%	30.2%
Dungan	0.6%	0.4%	0.5%
Ukrainian	6.5%	9.4%	6.6%
Uyghur	0.8%	0.7%	0.7%
Tatar	0.5%	1.4%	2.7%
Kazakh	0.2%	1.6%	1.0%
Tajik	0.3%	0.7%	0.7%
Turk	0.4%	--	0.1%
German	0.4%	0.8%	1.9%

Thus, Kyrgyzstan in the late 1950‘s was a mosaic of different ethnic groups from the former USSR, with the Kyrgyz forming the largest group but never an absolute majority. There were over 25,000 Chechens in 1959, but their official ‚rehabilitation‘ followed in the next years and there was mass return to the Caucasus over the next decade. Of the internally deported Caucasian populations, only the Meskhetian Turks had not been ‚rehabilitated‘ and allowed to return to Georgia by 1999 (Xaug 2004: 124-125).

The demographic trends seen in official census data in the later Soviet period (1970, 1979, 1989) can be summarized in the following manner: The overall size and percentage of the Kyrgyz population in Kyrgyzstan grew steadily in the 1970‘s and 1980‘s rising from 43.8% in 1970 to 47.9% in 1979 to 52.4% in 1989, the first time the Kyrgyz constituted a majority population in their titular republic. While the absolute numbers of Russians in Kyrgyzstan grew during the period, the rate of growth was rapid between 1959 and 1970 and much more slow after that period up until the collapse of the USSR. Reaching a peak of 30.2% in 1959, the Russian population percentage of Kyrgyzstan declined slightly through the subsequent three census cycles from 29.2 % (1970) to 25.9% (1979) to 21.5% (1989). By 1989, emigration of Russians had already begun, a process that was to markedly accelerate in the post-Soviet period.

Indigenous/immigrant minority groups like the Uyghurs, Kazakhs, Tajiks and Uzbeks all showed steady rises in both absolute terms and in percent of the total population they constituted, with Uzbek continuing to be the largest group of this type, ranging from a total population of 332,638 (11.3%) in 1970 to 550,096 (12.9%) in 1989. The German population showed the largest increase rising from 39,915, or 1.9% of the population in 1959 to 89,834, or 3.1% of the population in 1970. The most notable population loss in this period belonged to the Chechens, as mentioned above.

The Dungan minority on the other hand grew pronouncedly in absolute terms in this period, though this is reflected only marginally in the percentages. Thus in 1970 there were 19,387 Dungan who

© TÜRKSOY

made up just 0.7% of the population of Kyrgyzstan while in 1989 there were nearly twice that number at 36,928 but this constituted only 0.9% of the population. However, linguistically speaking, as in Kazakhstan (see below), the Dungan population of Kyrgyzstan began the still on-going process of language shift to Russian.

In other demographic trends, the Korean population grew steadily, and there was a massive increase in the number of Turks and Kurds in Kyrgyzstan as well during the later Soviet period.

(3) Ethnic makeup of Kyrgyzstan 1970-1989 (Xaug 2004: 124)

	1970	**1979**	**1989**
Total	2,934,137	3,522,832	4,257,755
Kyrgyz	1,284,773	1,687,382	2,229,663
Uzbek	332,638	426,194	550,096
Dungan	19,387	26,661	36,928
Uyghur	24,872	29,817	36,779
Kazakh	21,998	27,442	37,318
Tajik[6]	21,927	23,209	33,518

	1970	**1979**	**1989**
Russian	855,935	911,703	916,558
Ukrainian	120,081	109,324	108,027
Tatar	68,827	72,018	72,992
German	89,834	101,057	101,309
Korean	9,404	14,481	18,355
Chechen	3,391	2,654	2,873
Karachay	2,631	2,458	2,509
Kalmyk	3,887	4,437	5,050
Azeri	12,536	17,207	15,775
Turk	3,076	5,160	21,294
Kurds	7,974	9,544	14,262

6 According to Xaug (2004: 124-125), the rise of the Tajiki population between 1979 and 1989 reflects a reclassification of certain people as Tajik who were not so classified in the previous census.

(4) Percentages, ethnic makeup of Kyrgyzstan 1970-1989 (Xaug 2004: 124)

	1970%	**1979%**	**1989%**
Kyrgyz	43.8%	47.9%	52.4%
Uzbek	11.3%	12.1%	12.9%
Dungan	0.7%	0.8%	0.9%
Uyghur	0.8%	0.8%	0.9%
Kazakh	0.7%	0.8%	0.9%
Tajik	0.7%	0.7%	0.8%
Russian	29.2%	25.9%	21.5%
Ukrainian	4.1%	3.1%	2.5%
Tatar	2.3%	2.0%	1.7%
German	3.1%	2.9%	2.4%
Korean	0.3%	0.4%	0.4%
Chechen	0.1%	0.1%	0.1%
Karachay	0.1%	0.1%	0.1%
Kalmyk	0.1%	0.1%	0.1%
Azeri	0.4%	0.5%	0.4%
Turk	0.1%	0.1%	0.5%
Kurds	0.3%	0.3%	0.3%

With the fall of the USSR and the independence of the Kyrgyz Republic in 1991, significant demographic shifts have occurred in the population. The percentage of Kyrgyz among the population of their titular republic grew massively in the subsequent decade, as reflected in the first post-Soviet census of 1999. The 3,128,147 Kyrgyz represented nearly two-thirds (64.9%) of the population. To be sure, their rate of growth was higher than many of the other ethnic groups, but this massive percentage increase is due largely to the exodus of, in particular, European ethnic groups out of Kyrgyzstan. Specifically, the Russian population decreased from 916,558 in 1989 to 603,201(or just 12.5% of the overall population of the country) in 1999 and the Ukrainian population from 108,027 to 50,442 in the same period. Another group that had a mass exodus from Kyrgyzstan were the Germans, who emigrated in large numbers to Germany in the post-Soviet period, dropping from 101,309 in 1989 to 21,471 in 1999. About one third of the Tatar population left in this same time, while the Kurdish and Azeri groups showed a lesser decline. The indigenous/immigrant Central Asian minority groups (Uzbek, Kazakh, Tajik, Uyghur) on the other hand mainly showed an expected rise in population during this time. The Dungan population showed a relatively large increase in this period, which must reflect not only demographic growth and high birth rates in comparison with mortality rates, but also a reawakening of Dungan ethnolinguistic identity among a portion of the population within whom it had been previously submerged; in other words, some ethnic Dungan people stopped calling themselves Kyrgyz, Russian or some other group and began calling themselves Dungan again, even if linguistic practices did not reflect this, as shift to Russian, and to a lesser extent Kyrgyz, continues apace among the Dungan.

(5) Ethnic makeup of Kyrgyzstan in 1999 (Xaug 2004: 124)

	1999	**1999%**
Total	4,822,938	100%
Kyrgyz	3,128,147	64.9%
Uzbek	664,950	13.8%
Dungan	51,766	1.1%
Uyghur	46,944	1.0%
Kazakh	42,657	0.9%
Tajik	42,636	0.9%
Russian	603,201	12.5%
Ukrainian	50,442	1.0%
Tatar	45,503	0.9%
German	21,471	0.4%
Korean	19,781	0.4%
Azeri	14,014	0.3%
Turk	35,524	0.7%
Kurds	11,620	0.2%

© TÜRKSOY

For the 1999 census we have some sociolinguistic data that reflect trends in bi- and multilingualism and language shift among the various ethnic groups of Kyrgyzstan. The three main languages of the country are clearly Kyrgyz, Russian and Uzbek. For these three groups, language retention rates are extremely high, ranging from 98.4% of Uzbeks to 99.7% of Kyrgyz and 99.9% of Russians. The Dungan self-report a very high level of language retention in the census at 96.8% but given that 94.2% of people aged 15 and above are competent in a second language, 89% of whom speak Russian and 4.2% Kyrgyz, it is likely that the retention rate of the heritage Dungan language among the ethnic Dungan population of Kyrgyzstan is actually lower than reported. Retention rates among the other minority populations of Kyrgyzstan suggest that this is likely as well. Thus, the Tajiki and Kurdish population report high levels of retention (91.6% and 96.1%, respectively), other large ethnic minority groups show much lower rates of heritage language retention. Thus, while Kazakhs (76.1%), Azeri (76.1%), Tatar (71.7%), Uyghur (70.8%), and Turk (61.6%) all show above fifty percent language retention rates, many of the other ethnic minorities show much lower rates of heritage language retention, ranging from Korean with nearly half (49.5%) to Germans with 32.9%, to the shockingly low Ukrainian rate which stands at a mere 20.6%.

Russian is the most frequent second language used by the population of Kyrgyzstan, including among the Kyrgyz (49.2%) and Uzbek (36.4%), but small numbers of people have either Kyrgyz or Uzbek as a second language (Xaug 2004: 128). Thus, 20.8% of Turks, 18.9% of Uzbeks, 15.7% of Kazakhs, 13.8% of Tajiks, 12.9% of Azeris, 11.5% of Uyghurs and 11% of Kurds in Kyrgyzstan claim fluency in Kyrgyz, while an astonishing 49% of Tajik, 14.5% of the Turks, 11.8% of the Azeris, 4.6% of Uyghurs and even 3.4% of the Kyrgyz list Uzbek as their second language (Xaug 2004: 129). In addition, there are at least 26,000 self-identified members of the Kazakh, Uzbek, Uyghur and Tajik ethnic groups that have shifted to Kyrgyz as a mother tongue (Xaug 2004: 129). The 1999 sociolinguistic data are offered in (6)-(8) below.

(6) Language retention rates in Kyrgyzstan in 1999 (Xaug 2004: 130)

Language	**% Native Lg.**	**% age 15+ w/2nd Lg.**
Overall	96.6%	48.4%
Kyrgyz	99.7%	53.4%
Uzbek	98.4%	56.8%
Russian	99.9%	6.4%
Dungan	96.8%	94.2%
Ukrain	20.6%	28.3%

Uyghur	70.8%	84.1%
Tatar	71.7%	82.3%
Kazakh	76.1%	91.1%
Tajik	91.6%	87.4%
Turk	61.6%	86.7%
German	32.9%	46.4%
Korean	49.5%	61.9%
Azeri	76.1%	91.3%
Kurd	96.1%	88.8%

(7) Second language use in Kyrgyzstan in 1999 (Xaug 2004: 130)

Language	**%Russian**	**%Kyrgyz**	**%Uzbek**	
Overall	40.2%	3.8%	2.9%	
Kyrgyz	49.2%	0.2%	3.4%	
Uzbek	36.4%	18.9%	0.2%	
Russian	--	2.3%	0.4%	3.7% ‚Other‘
Dungan	89.0%	4.2%	0.2%	
Ukrain.	19.1%	2.5%	0.4%	
Uyghur	65.9%	11.5%	4.6%	
Tatar	67.1%	7.4%	3.2%	4.6% ‚Other‘
Kazakh	72.5%	15.7%	0.4%	
Tajik	23.3%	13.8%	49.0%	
Turk	49.5%	20.8%	14.5%	
German	34.8%	1.3%	0.2%	10.1% ‚Other‘
Korean	0.3%	1.7%	0.8%	9.1% ‚Other‘
Azeri	63.8%	12.9%	11.8%	
Kurd	74.2%	11.0%	2.4%	

(8) 1999 Kyrgyzstan sociolinguistic data (Xaug 2004: 129)

Language	**Speakers**	**% native speakers**	**2nd lang. users**	**% 2nd lang. use**
Kyrgyz	3,144,848	65.2%	234,935	11.5%
Russian	710,329	14.7%	1,532,909	75.0%
Uzbek	673,967	14.0%	168,237	8.2%
Others	293,794	6.1%	109,001	5.3%
Total	4,822,938	100%	2,045,082	100%

3.2. Kazakhstan

Kazakhstan‘s population in the late Soviet period (1970-1989) was characterized by a great diversity of immigrant minority language groups, and a tiny number of indigenous ones. Among the more noteworthy of the former include Russian, Ukrainian, German and Tatar (with Uzbek and Uyghur representing quasi-indigenous/immigrant language groups), while to the latter group belong most notably the endangered Dungan language.[7] Although the Dungan population grew steadily in this time in Kazakhstan, the number of speakers did not rise accordingly.

(9) Approximate Kazakhstan Population in latter Soviet period (NRK 1994: 12)

	1970	**1979**	**1989**
Total	13,009,000	14,684,000	16,464,000
Kazakh	4,234,000	5,289,000	6,535,000
Dungan	17,000	22,000	30,000

7 The so-called Ili Turki people, a tiny and uncounted minority, seem to be a group of farmers speaking a variety of Uyghur. Whether they are in fact to be considered separate from the Uyghur population of Kazakhstan linguistically speaking remains an open question.

© Süer Eker

In 1979, Kazakhs were neither a majority population, nor did they even constitute the largest ethnolinguistic group of the Kazakh Soviet Socialist Republic, an honor held by the Russians according to official census data. The other largest immigrant groups include the Germans, Ukrainians, Tatars, Byelorussians, Koreans, and Azeris, with Uzbeks and Uyghurs the largest indigenous/immigrant minority ethnolinguistic groups (and, as shown above, the quasi-indigenous minority Dungans formed a mere 0.2% of the population) of the Kazakh SSR.

(10) Kazakhstan 1979 Total Population: 14,684,283 (Porkhomovsky 1994: 7)

	Ethnic Population	**%**
Kazakhs	5,289,349	36.0%
Russians	5,991,205	40.1%
Germans	900,207	6.1%
Ukrainians	897,964	6.1%
Tatars	313,460	2.1%
Uzbeks	263,295	1.8%
Byelorussians	181,491	1.2%
Uyghurs	147,943	1.0%
Koreans	91,984	0.6%
Azeris	73,345	0.5%
Turks	25,820	0.2%
Jews	23,466	0.2%
Dungans	22,491	0.2%
Tajiks	19,293	0.1%

[NB: % calculation not in original source]

Among the sizable minority groups of Kazakhstan in 1989 were the Uzbeks, Tatars and Azeris. Tatars began migrating out in the post-Soviet period, and had declined in both absolute numbers and relative percentage of the population by 1996, a process that typified most immigrant minority groups (see below). Indigenous/immigrant minority groups did not show the same trends, e.g. Uzbeks, who continued to grow in size.

(11) Kazakhstan Population1989, 1996 (Patnaik 2003: 131-132)

	1989	**%1989**	**1996**	**%1996**
Uzbeks	332,000	2.0%	382,000	2.3%
Tatars	328,000	2.0%	313,000	1.9%
Others	988,000	6.0%	958,000	5.8%

These trends have continued in the ensuing decade. The Kazakh population of Kazakhstan continues to grow, and due to processes of out migration of non-Kazakh groups and immigration of Kazakhs from other parts of the former USSR, they constitute an increasingly large percentage of the population of their titular nation.

(12) Kazakhstan Population 1999, 2006, 2007 (QDZSZ 2007: 27)

	1999	**2006**	**2007**
Total	14,955,106	15,219,291	15,396,878
Kazakh	7,971,618 (53.3%)	8,913,315 (58.56%)	9,111,596 (59.18%)
Other	758,615 (5.07%)	766,807 (5.04%)	775,447 (5.04%)

As alluded to above, while the overall population grew, language retention rates among the Dungan of Kazakhstan, according to data from 1993/1994 census, show a trend of decline from Soviet times. Thus, of the 36,945 Dungan total in Kazakhstan of whom 30,333 (82.1%) live in a relatively compact area in Zhambylskaja oblast', only 18,066 (48.9%) speak Dungan, while 35,135 (95.1%) speak Russian as either a first or second language and a further 13,263 (35.9%) speak Kazakh, mainly as a second language, though some Dungan are also first language speakers of Kazakh (NK:ÈS 2003: 178). Thus, while Kazakh continues to expand in the twenty-first century, it is Russian that was the socially dominant language in the Soviet era when language shift began for the Dungan, and it is to Russian that the majority of the Dungan population of Kazakhstan has continued to shift.

3.3. Uzbekistan

Overall the same trends in population and development of ethnolinguistic identity seen in Soviet-era Kyrgyzstan and Kazakhstan were also found in Soviet-era Uzbekistan. A constructed Uzbek national identity emerged in the early twentieth century out of early Soviet ethnolinguistic ideology, combining two former Russian Imperial ethno-identity categories (that contrasted the settled/urban *sart* with the nomadic/rural *uzbek*) into a newly amalgamated Soviet Uzbek identity.

Uzbek is the largest of the Central Asian Turkic languages. Uzbeks were always the majority population in their titular Soviet Socialist Republic and remain so in the post-Soviet period. They are also often the largest of the so-called indigenous/immigrant minority groups in other former Soviet Central Asian Republics. In the 1959 census Uzbeks constituted 62.2% of Uzbekistan, a number which rose slightly to 65.4% by 1970. Uzbeks have a higher birth rate than Russians in Uzbekistan, and despite a large growth in absolute numbers of Russians among the population of Uzbekistan from 1.09 million to 1.47 million the percent this represented dropped from 13.5% to 12.5%. Tatars, Kazakhs and Tajiks made up the only other minorities of any size, ranging from 5.5% (Tatars) to 3.8% (Tajiks). Karakalpaks (2.1%), Jews (1.2%) and Koreans (1.7%) were three other minority groups of note in 1959. By 1970, like the Russians, all the minority groups showed a slight drop in percentage of the makeup of the overall population of Uzbekistan while increasing in overall total numbers, except the Tajiks who remained at 3.8% of the population.

(13) Uzbekistan population data 1959-1970

	1959	**1970**	**1959%**	**1970%**
Total pop.	8,105,500	11,799,000	100%	100 %
Uzbek	5,038,300	7,724,400	62.2%	65.4%
Russian	1,090,300	1,473,500	13.5%	12.5%
Tatar	444,800	573,700	5.5%	4.9%
Kazakh	335,300	476,300	4.1%	4.0%

Tajik	311,400	448,500	3.8%	3.8%
Karakalpak	168,300	230,300	2.1%	1.9%
Korean	138,500	147,500	1.7%	1.3%
Jew	94,300	102,900	1.2%	0.9%
Kyrgyz	92,700	110,700	1.1%	1.0%
Ukrainian	87,900	111,700	1.1%	0.9%
Turkmen	54,800	71,000	0.7%	0.6%
Turk	21,300	46,300	0.3%	0.3%
Armenian	27,400	34,200	0.3%	0.3%
Azeri	40,500	38,900	0.5%	0.4%
Uyghur	19,400	23,900	0.2%	0.2%
Belarussian	9,500	16,900	0.1%	0.1%
Other	151,900	194,500	1.9%	1.7%

(http://www.mansurovs.com/Umid/Main/Uzbekistan/Population/population.html, 02 Nov 2009)

Already in the late Soviet period do we witness in Uzbekistan the trend seen across the former Republics of Soviet Central Asia in the post-Soviet period of significant out-migration, and the increasing minoritization of most of the immigrant and quasi-indigenous speech communities in the country, with concomitant expansion of the Uzbek national language ideology.[8]

(14) Uzbekistan population 1979-1989

	1979[9]	**1989**	**1979%**	**1989%**
Total pop.	15,389,300	19,810,100	100%	100%
Uzbek	10,569,000	14,142,500	68.7%	71.4%
Russian	1,665,700	1,653,500	10.8%	8.3%
Tajik	594,600	933,600	3.9%	4.7%
Kazakh	620,100	802,200	4.0%	4.1%
Tatar	648,800	656,600	4.2%	3.3%
Karakalpak	297,800	411,900	1.9%	2.1%
Kyrgyz	142,200	174,900	0.9%	0.9%
Korean	163,100	183,100	1.1%	0.9%
Ukrainian	113,800	153,200	0.7%	0.8%
Turkmen	92,300	121,600	0.6%	0.6%
Turk	48,700	106,300	0.3%	0.5%
Jew	99,900	93,900	0.7%	0.5%
Armenian	42,400	50,500	0.3%	0.3%
Azeri	59,800	44,400	0.4%	0.2%
Uyghur	29,100	35,800	0.2%	0.2%

(http://www.mansurovs.com/Umid/Main/Uzbekistan/Population/population.html, 02 Nov 2009)

In the post-Soviet period, Uzbeks continue to increase in size and percentage and the Uzbek language

8 It is interesting to note that while demographically speaking this remains true (see below), Russian remains a common language of communication in Uzbek government and media.

9 The actual numbers from the 1979 census are as follows: Uzbekistan 1979 Total Population 15,389,307

	Ethnic Population	%
Uzbeks	10,569,007	68.7%
Karakalpaks	297,788	1.9%
Russians	1,665,658	10.8%
Tatars	648,764	4.2%
Kazakhs	620,136	4.0%
Tajiks	594,627	3.9%
Koreans	163,062	0.9%
Kyrgyz	142,182	0.9%
Ukrainians	113,826	0.7%
Turkmens	92,285	0.6%
Jews	99,908	0.6%
Azeris	59,779	0.4%
Turks	48,726	0.3%

(Porkhomovsky 1994: 7)

© prezident.tj

is expanding considerably in domestic domains across Uzbekistan. Russians are now almost as small a minority as Tajiks in Uzbekistan, whereas Uzbeks now make up 4/5 of the population.

(15) Uzbekistan population 1996 (Patnaik 2003: 131-132)

	1996	**%1996**
Tajiks	1,096,000	4.8%
Kazakhs	935,000	4.1%
Tatars	343,000	1.5%
Kyrgyz	205,000	0.9%
Turkmen	137,000	0.6%
Azeri	45,000	0.2%
Others	1,156,000	5.0%

As usual the Uzbekistan entry in *Ethnologue* is typically idiosyncratic for Central Asian states. Eight languages are listed[10], which includes Kazakh and Tajiki but not Kyrgyz or Turkmen despite shared borders and population overlap that is similar to all groups, and includes Crimean Tatar but not German or Korean despite shared exile histories. Further, the quasi-indigenous minority languages Uzbeki Arabic and Bokharic are logically included (as is naturally the truly indigenous minority Karakalpak) but neither the similarly quasi-indigenous Dungan nor the indigenous/immigrant Uyghur are included, out of apparent consideration for degrees of perceived indigeneity.[11]

The minority languages of Uzbekistan are largely in the threatened category, but some have begun the path towards language shift and must be considered to now be endangered languages. These include the largest minority group of Uzbekistan, the Turkic Karakalpak who have their own quasi-autonomous district. With over 400,000 speakers and a unique status legally as a recognized minority (an artifact inherited from Soviet era ethno-nationalist policies), the language is nevertheless beginning to show shift, particularly in urban areas where Russian dominates.

10 Really there are seven as the curiously listed Chagatay has been extinct as a spoken language for a long time already.

11 The official entry is as follows (minus the paragraphs on each of the 'official' eight languages listed for the country. Uzbekistan. 26,593,000. National or official language: Northern Uzbek. Literacy rate: 99%. Immigrant languages: Armenian (50,000), Bashkort (35,000), Belarusan (29,000), Chechen, Chuvash (8,870), Dargwa (1,340), Domari, Dungan (1,400), Erzya (14,200), Georgian (4,090), Ingush, Karachay-Balkar (610), Korean (183,000), Kyrgyz (176,000), Lak (1,760), Lezgi (1,590), Lithuanian (1,040), Nogai (150), North Azerbaijani (44,000), Osetin (6,000), Parya (1,000), Romanian (3,150), Russian (1,660,000), Standard German (40,000), Tabassaran (220), Tajiki Spoken Arabic, Tatar (468,000), Turkmen (228,000), Ukrainian (153,000), Uyghur (36,000), Western Farsi (31,100). Information mainly from S. Akiner 1983; H. Paper 1978; T. Sebeok 1963. The number of individual languages listed for Uzbekistan is 8.

Another quasi-indigenous minority language of Uzbekistan is the Iranian Bokharic language spoken by the Bukharan Jewish population. Many of the official 10,000 speakers of Bukharan have emigrated to Israel.

Lastly we find the small Uzbeki Arabic enclaves in the southern part of the country with a few thousand speakers at most remaining.

Finally, although not listed in any official records, speakers of the Parya language are found in the upper part of the Surkhandarya valley (Payne 1997: 145), Uzbekistan. This endangered Indo-Aryan language has an estimated population of 1,500 speakers in Uzbekistan and another 1,000-2,500 in Tajikistan and Afghanistan.

3.4. Tajikistan

Of all the former Soviet Central Asian Republics, Tajikistan has easily the most complex mosaic of indigenous minorities, though this is largely obscured in today's census taking ideology. Thus, no Pamiri languages are differentiated among the Tajik population officially in Tajikistan, despite having several independent and highly divergent languages that are in no sense mutually intelligible with Tajik. Conversely, several now Tajik- or Uzbek-speaking tribal groups (e.g., Ming, Durmen, Lakay, Kongrat, Katagan, Yuz or [Bed] Barlos) get individual enumeration in the post-Soviet census of the Republic of Tajikistan, despite lacking distinct languages.

Apart form these unfortunate ideological quirks in the census data, the historical demography of late Soviet Tajikistan reflects the ever growing dominance of the titular Tajik majority (even excluding the array of covert peoples listed among the Tajik population of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region [G-BAR]). It also shows a massive drop off of immigrant and non-local Central Asian populations through out-migration. Certain groups showed a huge drop in population and relative percentages between 1989 and 2000, including Russians whose numbers dropped 82% in this time to a mere 1.1% of the population or the same as the tiny and persecuted Kyrgyz minority. While nearly 80% of the population of Tajikistan is officially Tajik (and really it is only 2% or so of these who are not Tajiks proper but rather various Pamiri peoples), over 15% of the population is Uzbek (down from 23.5% in the last Soviet census).

(16) Tajikistan population 1979-2000 (TC 2003: 4-5)

	1979	**1989**	**2000**
Total	3,806,220	5,092,603	6,127,493
Tajik	2,237,048	3,172,420	4,898,382
G-BAR	115,484	143,932	193,589
Gypsy	1,139	1,791	4,249
Arab	176	276	14,450
Uzbek	873,199	1,197,841	936,703
Kyrgyz	48,376	63,832	65,515
Russ.	395,089	388,481	68,171
Ukr.	35,826	41,375	3,787
Korean	11,179	13,431	1,696
German	38,853	32,671	1,136
Tatar	78,179	72,228	18,939
Ming	--	--	243
Durmen	--	--	3,502
Lakay	--	--	51,001
Kongrat	--	--	15,102
Katagan	--	--	4,888
Yuz	--	--	1,053
Barlos	--	--	3,743

© TÜRKSOY

(17) Tajikistan population percentages 1979-2000 (TC 2003: 4-5)

	1979%	**1989%**	**2000%**
Tajik	58.7%	62.2%	79.9%
G-BAR	3.0%	2.8%	3.2%
Gypsy	0.03%	0.03%	0.07%
Arab	0.0%	0.0%	0.2%
Uzbek	22.9%	23.5%	15.3%
Kyrgyz	1.2%	1.2%	1.1%
Russ.	10.4%	7.6%	1.1%
Ukr.	0.9%	0.8%	0.06%
Korean	0.3%	0.2%	0.03%
	1979%	**1989%**	**2000%**
German	1.0%	0.6%	0.02%
Tatar	2.1%	1.4%	0.3%
Ming	--	--	0.0%
Durmen	--	--	0.06%
Lakay	--	--	0.8%
Kongrat	--	--	0.2%
Katagan	--	--	0.08%
Yuz	--	--	0.02%
Barlos	--	--	0.06%

[NB: % not in original source]

The number of speakers of Pamiri languages can be inferred and estimated and will be discussed below, but they are all subsumed under the G-BAR numbers in (18) below (but not uniquely and exhaustively so, including as it does also ‚real' Tajiks). Generally speaking (though not always) the „Other" numbers reflect shift to Russian, while the „Tajik" numbers naturally reflect shift to Tajik. Thus, shift is nearly complete to Russian among the Dungan of Tajikistan while more than half of the Tajiki Arabs and nearly half of the Gypsy population of Tajikistan are now first-language speakers of Tajik.

© president.gov.af

(18) Sociolinguistic Data 2000 Tajikistan Census (TC 2003: 46-47)

	Total Population	**Ethnic Lg = Native**	**Tajik = Native**	**Other=Native**
Overall	6,127,493	6,039,917	18,990	68,586
Tajik	4,898,382	4,886,853	--	11,529
G-BAR	193,598	193,135	--	454
Kyrgyz	65,515	64,423	337	755
Russian	68,171	67,972	2	197

	Total Population	**Ethnic Lg = Native**	**Tajik = Native**	**Other=Native**
Uzbek	936,703	927,449	5,954	3,300
Gypsy	4,249	2,394	1,831	24
Arab	14,450	5,168	9,142	140
Dungan	132	5	--	127
Yuz	1,053	857	--	196
Ming	243	196	17	30
Barlos	3,743	2,509	5	1,229
Kongrat	15,102	9,486	24	5,592
Durmen	3,502	1,776	9	1,717
Katagan	4,888	2,208	24	2,656
Lakay	51,001	21,114	155	29,732

(19) Language use percentage data 2000 Tajikistan census (TC 2003: 46-47)

	Total Population	**% Ethnic Lg = Native**	**Tajik = Native**	**Other=Native**
Overall	6,127,493	98.6%	0.3%	1.1%
Tajik	4,898,382	99.8%	--	0.2%
G-BAR	193,598	99.8%	--	0.2%
Kyrgyz	65,515	98.3%	0.5%	1.2%
Russian	68,171	99.7%	0.0%	0.3%
Uzbek	936,703	99.0%	0.6%	0.4%
Gypsy	4,249	56.3%	43.1%	0.6%
Arab	14,450	35.8%	63.3%	1.0%
Dungan	132	3.8%	--	96.2%
Yuz	1,053	81.4%	--	18.6%

© TÜRKSOY

Ming	243	80.7%	7.0%	12.3%
Barlos	3,743	67.0%	0.1%	32.8%
Kongrat	15,102	62.8%	0.2%	37.0%
Durmen	3,502	50.7%	0.3%	49.0%
Katagan	4,888	45.2%	0.5%	54.3%
Lakay	51,001	41.4%	0.3%	58.3%

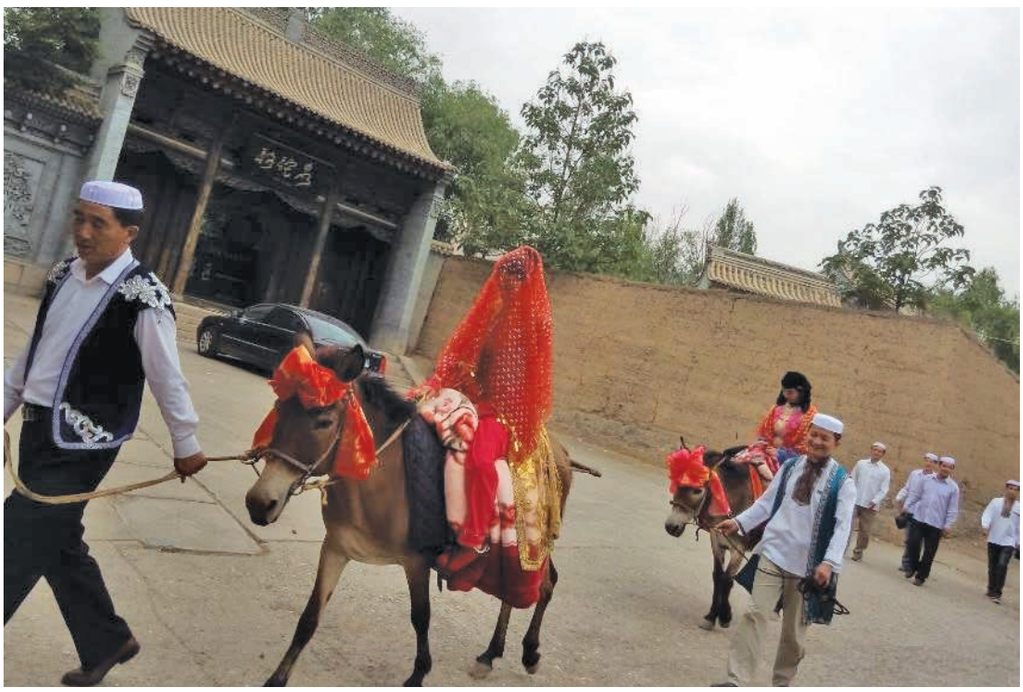
The Pamiri and other threatened and endangered minority languages of the high-mountain Gorno-Badakhshan Autonomous Region of Tajikistan includes the Shugni or Shugnani (including Rushani) language cluster, that serves as a kind of *lingua franca* (along with Pamiri Tajiki) of the Pamir region of Tajikistan (KM 2005: 4). The Shugni-Rushani language is considered by specialists to form a cluster of five sub-languages or dialects. Shugn[an]i proper (plus the divergent dialect of Bajuw) form the largest group with 30,000-40,000 speakers. Rushani (together with the Xufi or Khufi of Afghanistan) is the second largest language in this cluster with perhaps 20,000 speakers, with Bartang and Oroshor coming in with between 3,000-5,000 speakers each. Note that Sarikoli of Xinjiang, China belongs in this cluster of languages according to Paxalina (1969: 12).

Yazguljam is spoken in Vandzhsk rajon in the valley along the Yazguljam River (KM 2005: 4). There was an „Old Vandzh" language, now extinct, that has been replaced by Tajik that was formerly spoken in the district as well (KM 2005: 4).

The Ishkashimi occupy the eponymous Ishkashim rajon of Tajikistan. The Ishkashimi language is apparently closely related to the Sanglechi (Sanglichi) language of the Afghani Badakhshan (KM 2005: 4). Ishkashimi is mainly spoken in Ryn *kishlak* (400-500 total in Tajikistan) on the Afghanistan border by under 2,000 people with other speakers dispersed among Tajik speakers in three other *kishlak*s.

The Wakhi of Ishkashim rajon live along the upper reaches of the Pandj River, and are also found in the Afghani Badakhshan, Pakistan and Xinjiang (KM 2005: 4). There are under 10,000 Wakhi in the Ishkashimi rajon of Gorno-Badakhshan in Tajikistan, though the exact number of speakers in unknown (Paxalina 1969: 80-84)

Parya (Indo-Aryan) in Hissar Valley, which had perhaps 1,000-2,000 speakers in 1982 (Payne 1997: 145) is another endangered minority language of Tajikistan, and it is estimated that the present population of Parya-speakers in Tajikistan remains in a similar range.

Salar Muslims
© muslem.net.cn

Patnaik (2003: 129) discussed how various ethnic minorities identities are being absorbed into and subsumed under the Tajiki national identity. These include the Lakaits, Kungrats, Katagans, Yuzes, Bed Barlos, Durmans, Mings and Semizas, many of whom were originally Turkic-speaking, not Iranian; note that some of these peoples moved to Tajikistan from Uzbekistan.

Yaghnobi has around 12,000-13,000 speakers located in the upper Yaghnobi River area in the Zarafshan region of Tajikistan. It is an Eastern Iranian language and is a modern descendant of Sogdian.

Note that the Munjan[i] or Munji language of the Afghani Badakhshan with under 2,000 speakers and Yidgha in Pakistani Chitral with perhaps under 1,500 speakers belong taxonomically with the Pamiri languages of Tajikistan in the opinion of certain Soviet specialists (e.g. Paxalina 1969).

Gypsy languages are probably found in every former Soviet Central Asian Republic, but exact estimates on speakers, or details on language practices are not available.

3.5. Turkmenistan

Turkmen national identity emerged in the Soviet period as an overlay onto the still highly important tribal and clan identity structure that dominated and continues to dominate the culture of the Turkic-speaking majority population of the eastern Transcaspian desert region known today as the Republic of Turkmenistan, the former Turkmen Soviet Socialist Republic. The Turkmen represent a confederacy of five larger and several smaller tribal groups, the two most powerful of whom are the Teke or Tekke (further divided into the Ahal Tekke and Mary Teke) and the Yomud or Yomut (further divided into western and northern sub-tribes). The other three important groups in the Turkmen tribal confederacy include the Ersary or Arsary, the Chovdur or Chowdur, and the Salyk or Salyq, while smaller groups include those like the Göklen and the Salor (data partly from http://centralasia.imb.org/encounter/turkmen.html).

Much like the demographic trends revealed in the brief presentations above with respect to the neighboring countries of the region, the diachronic sociolinguistic situation and historical demographics of Turkmenistan show an ever increasing dominance of the titular majority population at the expense of immigrant populations, and a growing Uzbek minority population. Russians made up 17.3% of the minority population in 1959, a figure that slid to 14.5% already by 1970.

(20) Turkmenistan population percentages 1959-1970 (PCT 1995)

	1959	**1970**
Total	1,516,400	2,158,900
Turkmen	60.9%	65.6%
Uzbeks	8.3%	8.3%
Kazakhs	4.6%	3.2%
Russians	17.3%	14.5%
Ukrainians	1.4%	1.6%
Tatars	2.0%	1.7%
Balochi	0.5%	0.6%

The Russian population of Turkmenistan continued to diminish in significance throughout the late Soviet period, dropping to 12.6% by 1979 and under 10% by 1989. Meanwhile the Uzbek population showed significant increase in this same time rising to 9.0% by 1989.

(21) Turkmenistan population percentages 1979-1989 (PCT 1995)

	1979 (census)	**1989 (census)**
Total	2,764,700	3,522,700
Turkmen	68.4%	72.0%
Uzbeks	8.5%	9.0%
Kazakhs	2.9%	2.5%
Russians	12.6%	9.5%
Ukrainians	1.3%	0.3%
Tatars	1.5%	1.1%
Balochi	0.7%	0.7%

Looking at these percentages fleshed out slightly for 1979, one found a total population of 2,764,748 in Turkmenistan, broken down as follows:

(22) Turkmenistan population 1979 (Porkhomovsky 1994: 7)

	Ethnic Population	**%**
Turkmen	1,891,695	68.4%
Russians	349,170	12.6%
Ukrainians	37,118	1.3%
Uzbeks	233,730	8.4%
Kazakhs	79,539	2.9%
Tatars	40,432	1.5%
Balochi	18,584	0.7%
Daghestani	11,555	0.4%
Kurds	3,521	0.1%

The first post-Soviet census of Turkmenistan in 1995 revealed that over three-quarters of the population were now Turkmen, while Uzbeks increased slightly to 9.2%. Russians decreased markedly to only 6.7%. Of the indigenous minority groups, only data on Balochi is available throughout this time, remaining relatively stable between 0.7% and 0.9%.

(23) Turkmenistan population percentages 1995 (PCT 1995)

	1995 (census)
Total	4,437,600
Turkmen	76.7%
Uzbeks	9.2%
Kazakhs	2.0%
Russians	6.7%
Ukrainians	0.5%
Tatars	0.8%
Balochi	0.8%

Kurdish minorities seem to be largely ignored in the demographic and sociolinguistic data on Turkmenistan. In 1979 there were about 3,500 Kurdish people in Turkmenistan, or 0.1% of the population according to data published in Porkhomovsky (1994: 7). The *Ethnologue* lists a wildly outdated number of 20,000 from 1962 for Northern Kurdish speakers in Turkmenistan. The exact number of Kurdish speakers in Turkmenistan today remains unknown.

The *CIA World Factbook* (according to 2003 data) states that the ethnic composition of Turkmenistan is now estimated to be 85% Turkmen, 5% Uzbek, and 4% Russian. Whatever the actual percentages are, Turkmens are an increasingly large and dominant majority in the Turkmenistan region, while as many two million more Turkmen(-speaking) people are found across the borders in Afghanistan and Iran as well. Language loyalty is high among Turkmen with dialectal/tribal features remaining prominent. Shift to Turkmen and/or Russian in urban areas among minority groups is found to a limited extent but with increasing frequency and degree.

The *Ethnologue* entry for Turkmenistan is notably outdated and of low reliability, even among the generally unreliable and outdated entries for the former Soviet Central Asian Republics. The list of designated languages of Turkmenistan includes just five, viz., Uzbek, W. Balochi, N. Kurdish, Turkmen and Russian.[12]

3.6. Western Xinjiang, China

The extreme western part of China also belongs to the cultural sphere here called Islamic Inner Asia. On the very edge of China, where Inner Asia gives way to the Taklimakan Desert and East Asia, are found a number of endangered or threatened speech communities. Contemporary China recognizes only fifty-five official ethnic minority groups under which all of the various ethnolinguistic groups must be subsumed. Virtually all of the endangered languages of the Chinese part of Islamic Inner Asia are conflated under other official ethnic minority group headings, further undermining their chances for long-term survival.

There is a group of Turkic-speakers who are called the Ili Salar/Western Salar who live in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, mostly in Salar Dongxiang Ethnic Village in Samiyüz Rural District, Ili County. According to the 1994 census, the Salar population was 3,706, and by 2000 it stood at over 4,000, but only 2,000 in the Ili Valley (Dwyer 2007: 79), 1,747 of whom live in Salar village. Kazakh and Uyghur are the regionally dominant languages of the Ili Valley (Dwyer 2007: 79). In 1982, Ili Salars or Western Salars were also found in significant numbers in Samyüz (68% of the population), Kash (19%), Jiliyüz (4%), Uch'on (4%), Bayokay (4%) and Ara Östäng (1%) (Dwyer 2007: 79) for a total Ili Prefecture population of 2,452 (Yakup 2002: 15). Other sizeable Ili or Western Salar populations can be found in the following areas of Xinjiang (Yakup 2002: 15): Altay (431), Urumchi (200), Sanji (187), and Tarbaghatay (164) (Dwyer 2007: 79).

Sarikoli is an Iranian language spoken by several thousand people in south-western Xinjiang and by an unknown number in Chitral in Pakistan. There were formerly speakers of Murgab Sarikoli in the Eastern Pamirs but these have been linguistically and culturally assimilated to the Kyrgyz (KM 2005:4). Sarikoli speakers were schooled in Uyghur in the 1960s (Paxalina 1969: 10), but largely in Chinese today. They are officially considered to be part of the Tajik ethnic minority in China. All of these factors have had and will continue to have a profound impact on the likelihood for the long-term endurance of the Sarikoli language in China.

The Xibe of Xinjiang represent the linguistic relics of an ethnic Manchu outpost of the former Manchu Empire. Xibe is a Tungusic language spoken by a mere sixth or less of the Xibe ethnic community, but still by a total of several thousand people, possibly as many as 30,000, but the number is dwindling rapidly and the language should be considered severely endangered.

Of course the Tocharian languages Tocharian A and Tocharian B used to be spoken in this region of China as well, but these have been extinct for many centuries now.

12 The entry is as follows: Turkmenistan 4,863,169. National or official language: Turkmen. Literacy rate: 98%. Immigrant languages: Armenian (32,000), Bashkort (2,610), Belarusan (5,290), Brahui, Dargwa (1,600), Dungan, Erzya (3,490), Georgian (1,050), Karakalpak (2,540), Kazakh (88,000), Korean (3,490), Lak (1,590), Lezgi (10,400), Lithuanian (220), North Azerbaijani (33,000), Osetin (1,890), Romanian (1,560), Russian (349,000), Tabassaran (180), Tajiki (1,280), Tatar (40,400), Ukrainian (37,100), Western Farsi (8,000). Information mainly from T. Sebeok 1963. The number of individual languages listed for Turkmenistan is 5.

3.7. Afghanistan

That contemporary Afghanistan is a complex tapestry of tribal identities woven together has been codified in the recently adopted constitution of this important country of Islamic Inner Asia. Pashto and Dari from the Iranian family are the two dominant languages in the country. The northern areas of Afghanistan continue the languages of the tribal communities of the former Soviet Central Asian Republics, while the eastern ones share the tribal languages of north and northwestern Pakistan. There are of course also minority tribal language communities found only in Afghanistan. The languages of Afghanistan come from a range of different language families, e.g., Turkic, Iranian, Mongolic or Dardic.

Due to the nearly endless conflict that has plagued Afghanistan involving various local and international players for the past decades (or even centuries!), sociolinguistic and demographic data is understandably poor for many languages of Afghanistan, as well as secure data on their endangerment status. Unsurprisingly, reliable contemporary data are lacking on many of the minority languages of Afghanistan, due to the present-day refugee and war situation.

A particularly important language family that is found in northeastern Afghanistan is the Dardic language family. Some Dardic languages are spoken along both sides of the Pakistan-Afghanistan border, while the so-called Nuristani (previously known as Kafir or Kafiristani) languages are spoken predominantly or exclusively in Afghanistan. Most are very small languages that have been further disrupted by the decades-long hostilities that have been tearing apart the region.

Shumashti is the language of the upper Shumasht Valley and in the valley to the left of the Mazar Dara river (Edelman 1983: 21). Shumashti is now spoken by approximately 20 families in the village of Bar Shumashti on a right-bank tributary of the Mazar River in Kunar Province, as an enclave surrounded by Pashai speakers (Grjunberg 1999g: 86).

Glangali or Granggali (Grjunberg 1999e: 81) is spoken only in the village of Glangal (Grangal) in the middle courses of the Digal River in Kunar Province. It is a critically endangered language. Even in the 1970‘s some of the 50 or so families of the village had shifted to the local Pashto variety, a process that has continued until today. It is not currently known how many speakers of Glangali remain. The closely related Ningalami (Edelman 1983: 21) is a now probably extinct language formerly used in Ningalam village at the mouth of the Waigal River, Kunar Province (note that UNESCO considers the language to be critically endangered but not yet extinct). According to Grjunberg (1999f: 86), in 1949 only one speaker who was then 75 years old was located during a linguistic expedition, so the language likely is now longer used at all. It is hoped that if field conditions could improve, more research could be conducted and help to determine whether any speakers of this language remain today.

Katarkalai (or Katarqalai) and Wotapuri are related dialects of a language spoken in the villages of Katarqala and Wotapur, where it may already be extinct (Edelman 1983: 21). UNESCO again claims the language is endangered but not extinct. As an active war zone, it is impossible to know for sure what its current status is, and one hope that the language does in fact endure.

The Gawar [-Bati] language (aka Narsati) is spoken on both banks of the Kunar/Chitral River below where the Bashgal enters it (Edelman 1983: 21), straddling the Afghanistan-Pakistan border.

Tirahi is a heavily Pashto-ized language spoken in a small number of villages located to the southeast of Jalalabad (Edelman 1983: 22). It should be considered a severely endangered language, possibly moribund presently.

Kurdari is spoken in just two villages, Bar (Upper) Kurdar and Kuz (Lower) Kurdar, situated in a valley along the right-bank tributary of the Pech/Pich River just above where the Digal River joins the Pech. Kurdari is spoken by just a few hundred people, and might be a divergent Pashai dialect in origin (Grjunberg 1999d: 81). It is not listed as a separate language in the *Ethnologue*, and thus has no ISO 639-3 language code.

The speech of Sau village of Afghanistan can be considered a divergent dialect of the Phalura language of Pakistan (Edelman 1983: 24), often known in the linguistic literature as the Savi language.

Sau village is located in Kunar province along the Kunar River a left-hand tributary of the Kabul River. There may be as many 3,000 speakers (Grjunberg 1999b: 50), but the group is largely in refugee settlements in Pakistan at last report. Savi Men are almost all bilingual in Pashto and often trilingual in Dari/Farsi as well.

Pashai is a language/dialect cluster from southern Nuristan, spoken along the lower reaches of the Alishang and Alingar Rivers, in the Dar-i Nur valley and on the left bank of the Mazar Dara, among other areas (Edelman 1983: 20). *Ethnologue* and others speak of Northwest, Southwest, Northeast and Southeast language clusters within Pashai.

A small number of Iranian languages are reckoned among the threatened and endangered minority languages of Afghanistan. For example, Sanglechi (Sanglichi), a Pamiri Iranian language of the Afghani Badakhshan with under 1,500 speakers, is closely related to Ishkashimi of Tajikistan (KM 2005: 4). Wakhi used to be spoken by several thousand people in the Wakhi [Wakhan] Corridor, the northeastern panhandle of Afghanistan, but these have either been removed or dispersed into refugee camps. Parachi is spoken by only 10-15% of the Parachi ethnic group of around 5,000 primarily in Nijrau and Tagau villages near Kabul, as well as Pachaghan, Shutul, Ghujulan.

To the south of this region one finds an enclave of Ormuri speakers, but the language is moribund in Afghanistan and may well be extinct today. How many speakers of Ormuri remain in Afghanistan is not presently known. Some Ormuri speakers however are found across the border in Pakistan.

Munjan[i] or Munji is found along the upper courses of the Kokcha River. There were Munjan in village of Tsorj in Roshtkalin rajon of Gorno-Badakshan Autonomous Oblast‘ in Tajikistan but the adults mainly speak Pamiri Tajiki and the youth Shugni/Shugnani, not Munj[an]i any longer (KM 2005: 4).

The Nuristani languages are a divergent set of Indo-Aryan languages spoken only in the Afghani region of Nuristan, formerly Kafiristan. The exact number of Nuristani languages is unknown, as certain dialect chains are considered to be separate languages by some researchers.

Kati (Kataí) is spoken in its western variety in the Kantiwa/Ktiwi River valley (a right tributary of the Pech), and between the Ramgel and Kulum Rivers, and the Alingar River, and the eastern or Bashgali dialect on the Bashgal River a tributary of the Kunar/Chitral River, and into Pakistan.

The Kati variety of Kam(desh) village, aka Kamviri in Afghanistan (and Shekhani in Pakistan), is divergent and generally considered to be a separate language (Edelman 1983: 18).

Waigali is spoken in the Waigal River valley, left tributary of the Pech (Edelman 1983: 18-19).

The dialect chain of Tregami/Gambiri is found in Kaṭar, Gambir, and Devoz villages, while the tiny Zemiaki language is found in Zemiaki village, aka Zame or Jamlam (Edelman 1983: 19). Ashkun (*aşkũ*) is spoken between the Alingar and Pech Rivers. It is closely related to the aforementioned languages (Edelman 1983: 19). Wamai is a divergent dialect of, or a language closely related to, the Ashkun language that is spoken around Wama in the Pech Valley.

Prasun[i] or Paruni (aka Wasī-veri or Veron) is spoken in the Parun River Valley. It is very different from the other Nuristani languages (Edelman 1983: 19).

Mogholi is a remnant western Mongolic language of northwestern Afghanistan spoken by a small group of elders numbering no more than 200 out of a community of several thousand not overly far from the Turkmenistan border.

Some small tribal languages of Afghanistan lack sufficient data for them to be securely taxonimized, and thus remain unclassified. Such languages include Malakhel with under 3,000 speakers southwest of Kabul and Warduji which has perhaps 5,000 speakers on the Werdoge River west of Ishkashim (Ethnologue online accessed Nov 30 2009). It is likely that these two languages belong to one of the established genetic units of Afghanistan (e.g., Dardic Iranian or Nuristani), but this remains to be adequately demonstrated to all researchers satisfaction.

(24) Endangered and threatened minority tribal languages of Afghanistan

Language	**Genetic Unit**
Tirahi	Dardic
Pashai	Dardic
Kurdari	Dardic
Glangali/Grangali	Dardic
Shumashti	Dardic
Katarkalai	Dardic
Ningalami	Dardic
Gawar (in Pakistan too)	Dardic
Savi	Dardic
Ashkun	IA: Nuristani
Wamai	IA: Nuristani
Waigali	IA: Nuristani
Zemiaki	IA: Nuristani
Tregami	IA: Nuristani
Kati	IA: Nuristani
Kamviri	IA: Nuristani
Prasun	IA: Nuristani
Mogholi	Mongolic
Sanglechi	Iranian
Ormuri	Iranian
Munji	Iranian
Parachi	Iranian
Wakhi	Iranian
Warduji	Unclassified
Malakhel	Unclassified

3.8. Northern Pakistan

Modern Pakistan is home to a plethora of small, medium, and large language groups. A range of these languages in the northern part of the country (the region included under the auspices of our Islamic Inner Asia area) are undergoing language shift or are of low status with no state support, and thus must be considered endangered or threatened. Ali and Rehman (2001) provide an overview of the current status of the indigenous minority ethnic groups of Pakistan from a legal perspective. Rahman (1996) discusses the politics of language in Pakistan, while in Rahman (2006), he offers an insightful account of language vitality and language policy in present-day Pakistan, including languages we include here under the domain of Islamic Inner Asia.

The population of the northern and western edges of Pakistan share much in common with that of the neighboring areas of Islamic Inner Asia. The main areas in Pakistan under concern are the Northwest Frontier Province [NWFP] border areas with Afghanistan (e.g. Chitral, Kohistan) and the Northern Areas.[13] In the NWFP, a little more than a fifth of the population speak first languages other than Pashto (or Urdu) [CA: NWFP/FATA 1998: 45]. According to data reported by Rahman (1996), for the various relevant districts of the NWFP, viz., (part of) Swat, Kohistan and Chitral Districts, the breakdown was as follows in 1981:

(25) Pakistan language data, 1981 Census

Northwest Frontier Province

Chitral District	Khowar 95.34%	Pashto 4.4%
Swat District	Pashto 90.28%	Kohistani 8.67%
Kohistan District	Kohistani 94.68%	Pashto 4.89%

(Rahman 1996: 265)

13 Ironically, the Federally Administrated Tribal Areas which are famous for their social heterogeneity, are virtually homogeneous linguistically, with 0.45% of its population speaking so-called 'Other' languages (not Pashto or Urdu).

One can roughly categorize the languages of the Pakistani or southcentral- or southeasternmost portion of Islamic Inner Asia under consideration according to a five point endangerment scale:[14]

(26) Endangered and threatened languages of northern Pakistan

Language	Speakers	Endangerment Index
Bateri	28,251	4
Burushaski	87,049 [2000]	4
Chilisso	1,600-3,000 [1992]	2.5/3
Dameli	5,000 [1992]	3/3.5
Domaaki	300+ [2002]	1
Gawar-Bati	1,500 [1992]	3
Gowro	< 200	2
Kalami	60,000-70,000	4
Kalasha	5,029	3.5
Kalkoti	6,000	3.5?
Kamviri	2,000	3.5
Kativiri	3,700-5,100	3.5
Khowar	222,800	4
Kohistani	220,000	4
Kundal Shahi	500	2
Ormuri	1,000	2.5/3
Phalura	8,600	3, 4
Shina	300,000	4
Torwali	60,000	4?
Ushojo	1,000	2/2.5
Wakhi	9,100 [Pak; 32K]	3.5
Yidgha	6,145 [2000]	2.5/3

(Rahman 2006: 86-98)

5 = healthy, stable, or expanding
4.5 = mainly healthy but circumstances could change easily
4 = threatened
3.5 = bilingualism common and occasional individual shift
3 = endangered
2.5 = moderate shift
2 = severely endangered
1 = moribund

According to Decker (1992: 11), the demographics of the groups speaking the indigenous threatened minority languages of Chitral breakdown in the following way:

14 According to Rahman (2006: 85), other endangered languages of Pakistan outside of the northern area included in within the scope of the Islamic Inner Asia region under investigation include Aer with 200 speakers, Bhaya with under 700, Jandavra with 5,000 speakers, Kabutra, with a 1,000, Khetrani with 4,000, Lasi with 15,000, Loarki with 21,000, and Sansi with 16,200 (Rahman 2006: 85-92) spoken mainly in Sindh and Balochistan. Numbers are of course estimated, and current as of 1998.

(27) Indigenous Languages of Chitral, Pakistan (Decker 1992x: 11- 42)

Language	**Speaker Numbers**
E. Kativiri	3,700-5,100
Shekhani	1,500-2,000
Dameli	5,000
Gawar-Bati	1,300-1,500
Kalasha	2,900-5,700
Phalura	8,600
Yidgha	5,000-6,000
Wakhi	450-900
Khowar	173,000-200,000 (*lingua franca* of district)

The threatened and endangered languages of northern Pakistan include the following: Phalura, Bashkarik-Gawri, Gawar-Bati, Kati[viri], Ushojo, Torwali, Dameli, Kamviri/Shekhani, Wakhi, Yidgha, Kundal Shahi, Domaaki, Kalasha, Chilisso, Bateri, Ormuri, Kalami, Badeshi and Gowro.[15]

Phalura has 1000 speakers in Ashret, Ghos, Byori and Purigal villages in valleys stretched along the left-hand tributaries of the Chitral River and in Gumandand and Ashret in valleys along the right-hand tributaries of the Panjkor River, across from Chitral (Grjunberg 1999a: 47; Edelman 1983: 23). Specifically, Phalura (Decker 1992b:67-8, 76) is spoken in 8 villages from Purigal in the north to Ashret in the south, about 38 km in distance, near the city of Drosh, by an estimated population between 1,000 and 8,600 speakers in S. Chitral. As mentioned above, it is closely related to the Savi language of Sau village, Afghanistan (Edelman 1983: 24). It is surrounded by numerous other languages, including Khowar, formerly Kalasha (note that many Islamicized original Kalasha-speakers now speak Phalura in Kalkatak village), Pashto, some Urdu of course. The Shekhani in Badrugal speak Phalura, but many have shifted to Khowar.

Bashkarik is a Kohistani language in Dir-Kohistan on the upper Panjkora River (Edelman 1983: 22). Another dialect is known as Garwi spoken in the mountains along the Swat River (Edelman 1983: 22-23). Gawri-Bashkarik (Èdel'man 1999a: 56) is often known as Kalam Kohistani in the linguistic literature and is spoken in several mountainous villages situated along the upper reaches of the Panjkor River in so-called Swat Kohistan and Dir Kohistan. In 1995 there were approximately 60-80,000 speakers. Kalkoti with under 5,000 speakers is a closely related language (Rensch 1992: 8-9). Rajkoti may also be divergent enough to be considered a separate language from the northern (Dir) Kalami Kohistani continuum.

Torwali is spoken (Edelman 1983: 23;Grjunberg 1999c: 58) by 60,000-80,000 speakers in eight villages along the lower Swat River (and Panjkora River), a left-hand tributary of the Kabul River, in the Northwest Frontier Province. Note that Rensch (1992: 61) says that in the Torwali area, multilingualism is highly valued.

Dameli had 3-5,000 speakers in 1992 in a remote and difficult to access valley along a left-bank tributary of the Chitral River. Many probably also speak Pashto and/or Khowar (Grjunberg 1999i: 95; Edelman 1983: 19). Speakers of the Dardic Dameli (Decker 1992d: 116), aka Gudoji or Gudojo, language live in roughly a dozen villages in Damel Valley and now total somewhere between 2,000 and 5,000; a small number who live in Gawardesh on the Afghanistan side, northwest of Arandu. Some Dameli intermarry with Shekhani speakers of Kamdesh.

Kati, spoken in the remote valleys along the Kunar and Bashgal Rivers in the Eastern Hindu Kush of Afghanistan and in Chitral Pakistan, still retains to a certain degree its status as a *lingua franca* of Nuristan. It has a divergent dialect or close sister language in the Kamviri language as well (Grjunberg 1999j: 101-102). E. Kativiri (Bashgali) and Kamviri/Shekhani are related to Mumviri (of Bagalgram, Mangul and Sasku in Bashgal Valley, Kunarha Province, Afghanistan).

15 Of course it also includes a small and possibly threatened language community of Kyrgyz, as well as regionally dominant Pashto, and the national language Urdu as well as locally dominant languages like Shina, Khowar and Burushaski.

Kamviri/Shekhani speakers live in two villages in Afghanistan in southern Bashgal Valley and in Chitral in Langorbat/Lamerot and Barugal villages, the former north of Arandu, the latter between Kalkatak and Ashret villages, now in the Phalura language region (Kalkatak being formerly at least in part a Kalasha-speaking village). Kamviri is the name for the Afghani variety and Shekhani for the Pakistani one (Decker 1992e: 142). In Pakistan, Langorbat Shekhani is surrounded by Gawar-Bati speakers, except to the northeast, where there are Dameli. Pashto is the dominant market language, Khowar is used very little, and Urdu has the national status one would expect (Decker 1992e: 144-145). E. Kativiri is spoken in Bashgal Valley, Afghanistan and in Urtsun, Bumboret, Rumbur, and Lutkuh Valleys by a total of between 3,700 to 5,100 people.

Gawar-bati is spoken on both sides of the Afghanistan-Pakistan border near Arandu in Chitral by maybe 1,300 or 1,500 people. Locally they are known as Satr (by the E. Kativiri), Sutr/Sätre (by the Kati), Satra (by the Kalasha) or Satre (by the Prasuni). They call themselves Nuristani or Kohistani and their language Gawar-bati (Decker 1992f: 154). Closely related languages include Glangali and Shumashti (and the possibly already extinct Ningalami). The language appears to be relatively strong, but some also speak Pashto, Khowar or Urdu as well.

According to Decker (1992: 14-15), Wakhi is spoken in Gorno-Badakhshan, Tajikistan, extreme southwestern Xinjiang, China and traditionally in the Wakhan Corridor of Afghanistan, as well as in Chitral in far northeastern end of Yarkhun Valley, it is also spoken north of Hunza and east of Gojal in the Shimshal Valley, as well as west of Gilgit in the northern Yasin and Ishkoman Valleys. In Pakistan therefore Wakhi is spoken in Yarkhun Valley, Chitral District, Northwest Frontier Province and Hunza/Gojal, Ishkoman and Yasin Valleys, Northern Areas, Pakistan by 7,500-10,000 people (Backstrom 1992b: 59-61). In Pakistan, Shina and Khowar as well as Hunza and Yasin Burushaski are spoken in the immediate areas of Wakhi. Urdu bilingualism is increasing as the result of it being the medium of schooling for the Wakhi of Pakistan.

Yidgha (Decker 1992a: 43-44) speakers live in 12-18 villages in Lutukh Valley of W. Chitral, all but one of which are entirely Yidgha, an area that east to west covers only 12 miles. The one exception is the westernmost village, Gobar, where Yidgha is mixed with Khowar and Shekhani. Yidgha has between 5,000 and 6,000 speakers. They have little knowledge of Bashgali/Eastern Kativiri (and Shekhani?) but many Yidgha know Khowar, the local *lingua franca*. Men engaged in commercial pursuits often know Urdu as well.

Kalasha is the indigenous language of the people in Kalasha-Desh in Lower Chitral (Èdel‘man 1999b: 65). Kalasha is a Dardic language (Edelman 1983: 20, 22) spoken in the Bumboret, Kalashgum, and Birir valleys south east of Chitral. The traditionally animistic Kalasha (Decker 1992c: 102) adopt other languages when they convert to Islam. In different areas (Decker 1992c: 106-107), Kalasha is in contact with Khowar, E. Kativiri, Gujari, Phalura, Pashto, Kamviri/Shekhani, and Dameli, as well as English through the tourist trade. Khowar or Pashto are used with policemen, Khowar and Urdu in schooling. In Suwir and Jinjeret Koh Valleys former ethnic Kalasha have abandoned their ancestral language with the adoption of Islam, preferring the use of Khowar. In Kalkatak village, the replacing language for the new Muslim converts is Phalura. There are two dialects, Northern and Southern. It is estimated that there are between 2,900 and 5,700 speakers of Kalasha.

Chilisso on the east bank of Indus in the Jalkot area and in Mahrin village of the Kolai area. Perhaps 1,600 speakers of Chilisso can be enumerated but the exact number is unknown; the language appears to be moribund in Mahrin, and endangered in Jalkot. Most Chilisso are bilingual in Kohistani Shina to which they are shifting linguistically. Use of Pashto and Urdu is relatively low (Hallberg 1992a: 120-121). Chilisso was once thought to be closely related to Torwali, but recent studies suggest that this is not true (Rensch 1992: 10).

Ushojo is spoken by under 2,000 in Swat Valley of the NWFP in the Chail River Valley also known as Bishigram Valley, with a total of twelve Ushojo villages in the valley. Ushojo has roughly 2,000 speakers total and all villages are intermixed with Torwali speakers. Its closest linguistic relative within Dardic appears to be Shina. In addition to Torwali, Ushojo speakers use Pashto as a market language (the *lingua franca* of the Swat region) and Urdu as a schooling language or for out-migration work (S. Decker 1992: 77). Torwali women who marry Ushojo men generally use only Ushojo, as do their children.

Gowro or Gabar Khel is an endangered language spoken by now under 200 people of Mahrin village, on the east bank of the fabled Indus River in Kohistan. They do not leave their remote enclave in the upper reaches of the village very frequently (Hallberg 1992a: 126). Kohistani Shina is the dominant language of the people today. Some Gowro may know other Indus Kohistani varieties, though few if any speak Chilisso in Mahrin, as this language is nearly extinct there (Hallberg 1992a: 128).

Bateri is the language of 20,000-30,000 people in Batera in southern Kohistan on the east bank of the Indus River, just north of and across the river from the Pashto-speaking town of Besham (Hallberg 1992a: 133). Some men have Pashto and a few Urdu or English as well. It appears to be a relatively stable language, but it appears to be losing ground to Pashto in some areas.

Ormuri of Kaniguram, S. Waziristan may be spoken by as few as 1,000 people. It is moribund or possibly even already extinct in Baraki-Barak, Logar, Afghanistan, where in 1977 under fifty remained and this can not be more than a handful now (Kieffer 1977: 73-74; Hallberg 1992b: 54), the rest having shifted to Pashto or local Persian (Hallberg 1992b: 60). On the other hand, reliable data on the Ormuri speaking population of Pakistan is lacking and unofficial estimates range as high as ten or even forty thousand! Pashto is used in the bazaar and the mosques, while Ormuri (in theory at least), Pashto and Urdu is used in schools, while at home and in the *jirga*, Ormuri was traditionally used (Hallberg 1992b: 60). Whether this remains true is unknown at present.

The Domaaki (Backstrom 1992c: 76- 79) in Mominabad (Hunza) and Mominabad (Nagar) and several other villages (Shishkat, Gojal; Dumial, Gilgit; Oshkandas, Gilgit) are a musician and blacksmith caste. Many Doma have adopted Shina or Burushaski as their native tongue but several hundred retain their Domaaki language as well.

Even basic information on the Badeshi language is largely lacking. It is reported by some to have between 2,000 and 3,000 speakers, while others dispute that it is even a language at all. Naturally, with such limited information on the language, it has not yet been adequately classified. Assuming it is an actual language differing from the surrounding speech varieties, it is likely an Indo-Iranian language.

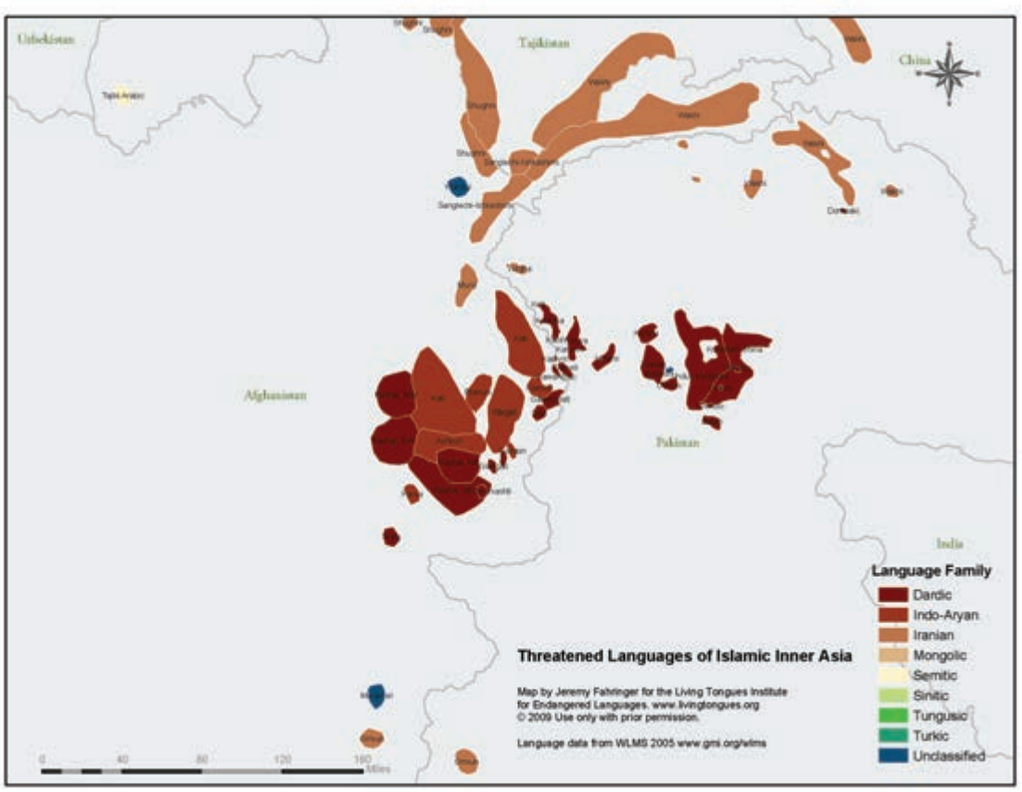

Figure 1: Map of Threatened and Endangered Minority Languages of S. Islamic Inner Asia

3.4. Use of locally, regionally and [trans] nationally dominant languages

As mentioned above, the national identity of the majority populations of the former Soviet Central Asian Republics developed under the auspices of Soviet nationalist ethnolinguistic policy. The many different tribal groups speaking Turkic varieties were amalgamated into newly constructed national ethnoses, viz., Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, or Turkmen. The process continues today even in Tajikistan, where both different Persian-speaking tribal groups have been consolidating and are coalescing around a national ‚Tajik' identity, and different Iranian-speaking (e.g. Pamiri) and originally Turkic-speaking groups have been shifting to Tajik in terms of both newly constructed ethnolinguistic identity and actual linguistic practice. In China, a similar ethnolinguistic consolidation process has increased the Uyghur population, but in a less pronounced manner. In Pakistan and Afghanistan, even when there has been shift in linguistic practices to locally and regionally dominant languages like Pashto or Shina, tribal ethnic identity often remains.

The countries of Islamic Inner Asia all have a multilingual marketplace, where several hierarchically ordered languages compete for space. Often, the dynamic reflects a hierarchy ranging from lower to higher from local/tribal languages, to regionally dominant languages, to national and/or transnational languages.

In the former Soviet Central Asian Republics one may distinguish between national and transnational languages which compete with the regional/local level languages. The national languages are those of the titular majority populations (e.g., Uzbek, Turkmen, Tajik, Kazakh or Kyrgyz), while Russian continues to serve in the role as a transnational and indeed *de facto* government language in places such as Uzbekistan, Kyrgyzstan or Kazakhstan. Russian was the main target language of shift in the Soviet period, and minority local languages like Dungan in Kyrgyzstan or Kazakhstan began their shift to the dominant Russian language in this period. It is really only in the post-Soviet period that the new national languages have been expanding their functional domains and causing shift from minority languages to these new national languages. It is in Tajikistan where this process of shift is most pronounced.

China of course has a strong national language policy that enfranchises the dominant Mandarin Chinese language. In the past, regionally dominant languages like Uyghur were also enfranchised for example in the system of compulsory education, but the recent national language ideology no longer tolerates any other quasi-official language. Local languages like Xibe or Sarikoli of course are doubly marginalized, dominated by both the regionally dominant Uyghur (or also Kazakh in the case of Xibe), and the (trans)nationally dominant Chinese.

Pakistan's complex mosaic of languages shows local tribal languages at the bottom of the hierarchy, and regionally dominant languages like N. Pashto, Shina, Khowar or even Burushaski on the next level, the national Urdu language occupying a next tier, with the transnational English language standing at the top of the language valorization cline, and available only to a selection of the population.[16] It is mainly due to the extremely strong ideology associated with the local tribal languages, in part as a means of maintaining individual identity and as a fundamental aspect of the social structure of the region, combined with the virtual exclusion of women from inter-ethnic interaction, that any of these languages are maintained at all. In cases where this ideology is not so strong, or in conflict with a strong ideology associated with a regionally dominant language that is competing for space in the linguistic market, e.g., the competition between the now severely endangered local/tribal Domaaki language and the regionally dominant Burushaski language, one typically finds shift from the local to the regional language.[17]

To be sure, Afghanistan has regionally dominant languages and local/tribal ones, and there are two languages which belong to that enfranchised elite category of national languages, Pashto and Dari. In addition to these, Uzbek and Turkmen are large regional languages of northern Afghanistan Many of the small tribal communities have suffered considerable disruption and dispersal due to their location in an extremely dangerous war zone. It is not at all clear what the status of many of these local or tribal

16 It is also sometimes the case that Urdu is also largely restricted to certain subsets of the population, for example to educated males in rural areas. Note that Arabic has its usual special place in the language scene throughout Islamic Inner Asia as a language of Islamic and Islamic scholarship.

17 Economically active and educated male speakers of Burushaski in turn face a threat from the strong national language ideology associated with Urdu. Note that this refers to Burushaski in the Northern Areas of Pakistan, not the now endangered enclave community in Srinagar which has become a restricted domestic language as it competes with locally dominant Kashmiri and regionally dominant Urdu (see Munshi 2006) for details on this endangered variety of Burushaski in India.

languages of Afghanistan is at present, nor what trends in language shift are exhibited. One positive note is that the new constitution of Afghanistan explicitly acknowledges the country's multilingualism so in theory there could be a chance for the small languages to flourish ultimately, assuming, of course, that they can survive the current rounds of conflict.

A selection of the regionally dominant, national and transnational languages of the Islamic Inner Asia region is offered in Table 2 below, represented graphically in Figure 2.

Language	Speakers	Main Countries
W. Balochi	60,000+ in IIA	Afghanistan, Turkmenistan
N. Pashto	millions	Afghanistan, Pakistan
Uyghur	millions	China, former Soviet Central Asia
Chinese	millions	China
Kazakh	millions	Kazakhstan, Turkmenistan, China
Kyrgyz	millions	Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, Afghanistan, China
Russian	millions	Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, less so in Turkmenistan and Tajikistan
Tajiki	millions	Tajikistan, Afghanistan
Turkmen	millions	Turkmenistan, Afghanistan
Urdu	millions	Pakistan
Uzbek	millions	Uzbekistan, Afghanistan, Tajikistan, Kyrgyzstan
English	millions	Pakistan
Shina	300,000	Pakistan
Khowar	200,000	Pakistan
Burushaski	100,000	Pakistan

Table-2: Major Languages of Islamic Inner Asia

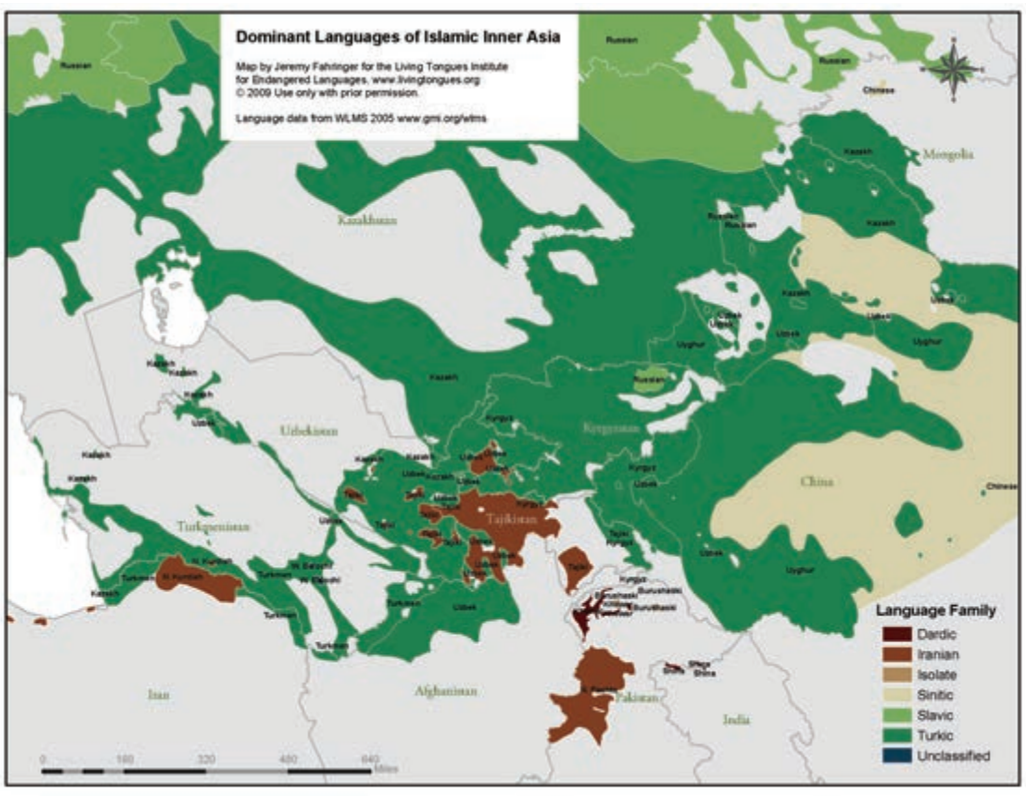

Figure 2: Map of Major Dominant Languages of Islamic Inner Asia

5. Prospects for the future of linguistic diversity in Islamic Inner Asia

Islamic Inner Asia has been an area of significant linguistic diversity over the past millennia. At least one genetic unit that occurred only in Islamic Inner Asia has been lost, Tocharian, and many languages are at risk. One can categorize these languages according to their level of endangerment. The healthy or relatively stable languages of Islamic Inner Asia were listed in Table 2 above and represented in Figure 1. The different threat or endangerment levels can be ranked according to a four-point scale, where 4 represents a threatened language and 1 a nearly extinct one.

The moribund and nearly extinct languages (endangerment indices of 1 and 1.5) of Islamic Inner Asia include Gowro, Mogholi, Glangali and Parachi and Shumashti of Afghanistan, Domaaki of Pakistan, and possibly also the enigmatic Ili Turkic of Kazakhstan. These languages are unlikely to endure more than a few more decades as their largely elderly speakers pass on.

Critically or severely endangered languages (endangerment indices of 2 and 2.5) of Islamic Inner Asia include a range of small tribal languages of northern Pakistan and Afghanistan (for example Ushojo, Tirahi, Chillisso, or Gawar-Bati) , Xibe of China, Yazgulyam and Ishkashimi in Tajikistan, Uzbeki Arabic, Dungan in Kyrgyzstan, and Wakhi throughout the Islamic Inner Asia area. For some of the larger languages of this group, it is at least possible that with sufficient efforts on the state or local level, language revitalization programs could still be effectively implemented with positive results.

Endangered languages and those starting to show shift in certain locales (endangerment indices of 3 and 3.5) are unfortunately relatively numerous in Islamic Inner Asia and cover the majority of the minority languages remaining from the region. Such languages include a host of small Afghani and Pakistani tribal speech varieties like Kalasha or Waigali, Tajiki Arabic and Yagnobi from Tajikistan, Bokharic of Uzbekistan and Sarikoli of China. With support and increased public awareness about the value of multilingualism and linguistic diversity, language revitalization programs would likely show significant degrees of success for these languages.

Finally there are a range of still relatively large and semi-stable languages of the region that have little or no state support, and can be considered threatened languages. Such languages include Karakalpak which although it has a uniquely recognized minority status in Uzbekistan, it still is undergoing incipient language shift. Other threatened languages of Islamic Inner Asia include the Pashai language cluster of Afghanistan, the mixed Turkic-Iranian Ejnu language of China and Indus Kohistani of Pakistan. These threatened languages of Islamic Inner Asia would have an excellent chance of enduring into the future with proper support on the educational level combined with public relations campaigns promoting tolerance to multilingualism and the benefits of linguistic diversity.

Thus, the most endangered languages would be priorities for documentation, and the less severely endangered languages of the Islamic Inner Asia region good candidates for the implementation of language revitalization or maintenance programs. A graphic representation of the distribution of the languages of Islamic Inner Asia is offered in Figure 3 and the list of these languages categorized according to endangerment level is offered in Table 3.

Language	Speakers	Living Tongues Endangerment Index
„Ili“ Turk	< 120?	1
Gowro	< 200	1
Mogholi	< 200	1
Domaaki	< 400	1
Glangali	< 1,000	1.5
Ningalami	< 500	1.5
Shumashti	< 300	1.5
Parachi	< 600	1.5
Wotapuri-Katarqali	0; < 1,000	2
Badeshi (bdz)	< 1,000	2
Munji	< 1,000	2

Sanglechi-Ishkashimi	< 1,000	2
Tirahi	< 1,000	2
Ushojo	< 1,000	2
Xibe	< 30,000	2
Yazgulyam	< 4,000	2
Parya	< 4,250	2
Kundal Shahi	< 500	2
Uzbeki Arabic	< 700	2
Tregami	< 1,000	2
Chilisso	< 3,000	2
Ormuri	< 1,000	2.5
Gawar-Bati	< 1500	2.5
Wakhi	< 20,000	2.5
Dungan	< 40,000	2.5
Gambiri	< 1,000	3
Bokharic	< 10,000	3
Yagnobi	< 12,000	3
Sarikoli	< 16,000	3
Waigali	< 2,000	3
Prasuni	< 3,000	3
Savi	< 3,000	3
Ashkun	< 5,000	3
Dameli	< 5,000	3
Kalasha	< 5,000	3
Tajiki Arabic	< 6,000	3
Yidgha	< 6,200	3
Kalkoti	< 6000	3
Zemiaki	400-500	3
Mumviri	< 1,000	3
Kamviri	< 2,000	3
Malakhel	< 3,000	3?
Kati	3,700-5,100	3
Kurdari	500	3
Phalura	< 8,600	3.5
Warduji	< 5,000	3.5?
Karakalpak	< 410,000	3.5
Shughni	< 40,000	4
Kohistani Shina	< 100,000	4
Burushaski	100,000	4
Indus Kohistani	< 220,000	4
Balti	270,000	4
Bateri	< 29,000	4
Kalami	60-70,000	4
Torwali	< 60,000	4
Ejnu/Ainu	< 6,600	4
Pashai, NE	30-60,000	4
Pashai, NW	30-60,000	4
Pashai, SE	30-60,000	4
Pashai, SW	30-60,000	4

Table 3: Threatened and Endangered Languages of Islamic Inner Asia

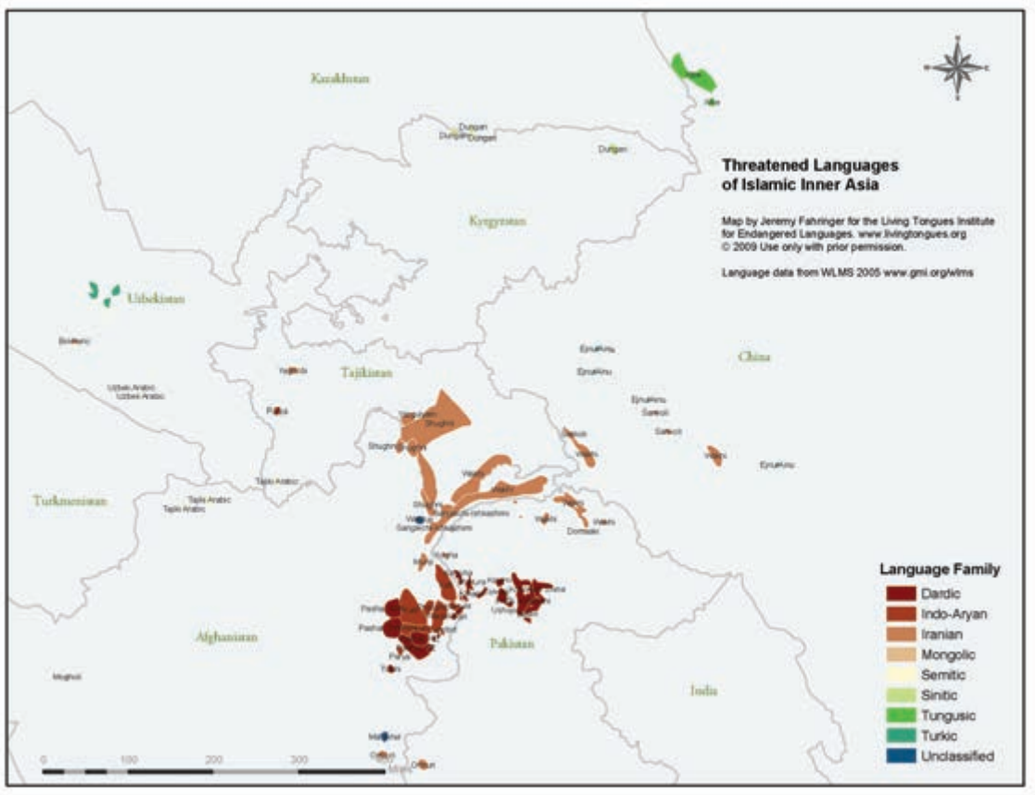

Figure 3: Map of Threatened and Endangered Minority Languages of Islamic Inner Asia

Almost all of the endangered and threatened languages of Islamic Inner Asia need to be better documented, so the region is a high priority in that respect. The Pamiri languages of Tajikistan and northern Afghanistan were studied over a number of decades by Soviet linguists, but many of these are outdated and have limited materials published in obscure venues and now out of print (e.g., Pakhalina 1969, Edelman 1983, *Jazyki Mira* 1999). The same can more or less be said about Dungan. The Central Asian Arabic varieties have been investigated but again updated studies would be most welcome. I have already commented on the state of recent documentation on most of the languages of the Afghani part of Islamic Inner Asia above, that is, there is very little. Georg Morgenstierne provided us with most of what we know in any detailed way about these languages through a series of now quite old but still useful studies on the languages of the region on both sides of the Afghanistan/Pakistan border. For a very useful bibliography on the documentation of the languages of northern Pakistan, see Baart and Baart-Bremer (2001), including not only endangered and threatened languages of the area, but regionally dominant ones as well. Of course, the titular majority languages of the former Soviet Central Asian Republics all have extensive documentation including national language traditions of linguistic and literary analysis.

References

1994. *Naselenie Respubliki Kazakstan 1993. Kratkij Statisticheskij Sbornik. Goskomstat Respubliki Kazakstan*. Almaty: Kazinformtsentr. [NRK]

1996. *Population census of Turkmenistan 1995*, Vol. 1, State Statistical Committee of Turkmenistan, Ashgabat. [PCT]

1998. *Census Atlas. NWFP and FATA*. Islamabad: Government of Pakistan Statistics Division, Population Census Organization [CA: NWFP/FATA]

1999. *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*. Rossijskaja Akademija Nauk, Institut Jazykoznanija. Moscow: Indrik.

2000. *Birinchi Uluttuk El Kattoo. Main Results of the 1st National Population Census of the Kyrgyz Republic, 1999*. Bishkek: National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic.

2003. *Natsional'nyj sostav naselenija Respubliki Tadzhikistan po dannym Vseobshchej perepisi naselenija 2000 goda*. Dushanbe: Kumitai davlatii omori Jumxurii Tojikiston. [TC]

2003. *Narody Kazakstana: Èntsiklopedicheskij spravochnik*. Almaty: Arys.

2005. *Jazyki i* Ètnografija *<Kryshi Mira>. "Roof of the World": Languages and Ethnography. Sbornik posvjachshaetsja 150-letiju Vostochnogo fakul'teta SPbGU i 80-letiju Gorno-Badaxshanskoj avtonomnoj oblasti Respubliki Tadzhikistan*. Saint Petersburg: Peterburgskoe Vostokovedenie.

2007. *Qazaqstannyng Demografijalyq Zhilnamasy Statiskalyq Zhinaq*. Astana: Qazaqstan Respublikasy Statiska Agenttigi. [QDZSZ]

Ali, Shaheen Sardar and Javaid Rehman, (2001). *Indigenous Peoples and Ethnic Minorities of Pakistan*. Richmond, Surrey: Curzon.

Anderson, G. D. S. (2002). Case Marked Clausal Subordination in Burushaski Complex Sentence Structure. In *Studies in Language* 26.3: 547-71.

Anderson, G. D. S. (2009). *Auxiliary Verb Constructions*. Oxford: Oxford University Press.

Anderson, G. D. S. and K. D. Harrison. (2006). Language Hotspots: Linking language extinction, biodiversity and the human knowledge base. Ms. available for download at www.livingtongues.org/hotspots.html.

Anderson, G. D. S., R. H. Eggert and N. H. Zide with F. Ramat (1998). *Yasin Burushaski Language Materials*. University of Chicago Language Laboratory.

Baart, J. L. G. (2003). Tonal features in the languages of northern Pakistan. In J. L. G. Baart and G. H. Sindhi (eds.). *Pakistani Languages and Society. Problems and Prospects*, pp. 132-144. Islamabad: SIL and National Institute of Pakistan Studies Quaid-i-Azam University.

Baart, J. L. G. and E. L. Baart-Bremer. (2001). *Bibliography of Languages of Northern Pakistan*. Islamabad: SIL and National Institute of Pakistan Studies Quaid-i-Azam University.

Backstrom, P. C. and C. F. Radloff (eds.). (1992). *Sociolinguistic Survey of Northern Pakistan. Volume 2: Languages of Northern Areas.* Islamabad: National Institute of Pakistan Studies and Summer Institute of Linguistics.

Backstrom, P. C. (1992a). Burushaski. In Backstrom and Radloff (eds.), pp. 31-56.

1992b. Wakhi. In Backstrom and Radloff (eds.), pp. 57-76.

1992c. Domaaki. In Backstrom and Radloff (eds.), pp. 77-88.

Berger, Hermann. (1998). *Die Burushaski-Sprache von Hunza und Nager*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Decker, K. D. (ed.) (1992). *Sociolinguistic Survey of Northern Pakistan. Volume 5: Languages of Chitral.* Islamabad: National Institute of Pakistan Studies and Summer Institute of Linguistics.

Decker, K. D. (1992a). Yidgha In Decker (ed.), pp. 43-66.

1992b. Phalura. In Decker (ed.), pp. 67-95.

1992c. Kalasha. In Decker (ed.), pp. 96-114.

1992d. Dameli. In Decker (ed.), pp. 115-128.

1992e. Eastern Kativiri and Kamviri/Shekhani. In Decker (ed.), pp. 129-150.

1992f. Gawar-Bati. In Decker (ed.), pp. 151-168.

Decker, S. J. 1992. Ushojo. In Rensch et al. (eds.), p. 65-84.

Dwyer, A. M. 2007. *Salar: A Study in Inner Asian Language Contact Processes. Part I: Phonology*. Turkologica 37.1. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Edelman, D. I. (1983). *The Dardic and Nuristani Languages*. Moscow: Nauka.

Èdel'man, D. I. (1999a). Garvi, ili bashkarik jazyk [The Gawri or Bashkarik language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999b. Kalasha jazyk [The Kalasha language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999c. Katarkalai jazyk [Katarkalai-[Wotapuri] language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

Ethnologue, 15th edition. 2005. R. Gordon (ed.). Arlington, Texas: SIL.

Grjunberg, A. L. (1999a). Pxalura jazyk [The Phalura language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999b. Savi jazyk/dialekt [The Savi language or dialect]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999c. Torvali jazyk [The Torwali language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999d. Kurdari jazyk/dialekt [The Kurdari language or dialect]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999e. Glangali jazyk [The Glangali language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999f. Ningalami jazyk [The Ningalami language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999g. Shumashti jazyk [The Shumashti language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999h. Gavar jazyk [The Gawar-Bati language]. *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999i. Dameli jazyk [The Dameli language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999j. Kati jazyk [The Kati language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999k. Vajgali jazyk [The Waigali language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999l. Zemiaki jazyk/dialekt [The Zemiaki language or dialect]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999m. Tregami jazyk/dialekt [The Tregami language or dialect]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999n. Ashkun jazyk [The Ashkun language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

1999o. Prasun jazyk [The Prasun language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

Grjunberg, A. L. and D. I. Èdel'man. (1999). Tiraxi jazyk [The Tirahi language]. In *Jazyki Mira. Dardskie i nuristanskie jazyki*.

Hallberg, D. G. (ed.) (1992). *Sociolinguistic Survey of Northern Pakistan. Volume 4: Pashto, Wanechi, Ormuri.* Islamabad: National Institute of Pakistan Studies and Summer Institute of Linguistics.

Hallberg, D. G. (1992a). The Languages of Indus Kohistan. In Rensch et al. (eds.), pp, 83-143.
1992b. Ormuri. In Hallberg (ed.), pp. 53-66.
Kieffer, C. (1977). The approaching end of the relict south-east languages Ormuri and Parači. *International Journal of the Sociology of Language* 12: 71-100.
Language Hotspots map. 2007. Living Tongues Institute for Endangered Languages.
Munshi, S. (2006). *Jammu and Kashmir Burushaski: Language, Language Contact, and Change*. University of Texas, Austin Ph. D. Dissertation.
Patnaik, Ajay. (2003). *Nations, Minorities and States in Central Asia*. Maulana Abul Kalam Azad Institute of Asian Studies. Kolkata: Anamika Publishers.
Payne, J. R. The Central Asian Parya. (1997). In S. Akiner and N. Sims-Williams (eds.) *Languages and Scripts of Central Asia*. London: SOAS, 145-154.
Pakhalina, T. N. (1969). *Pamirskie jazyki*. Moscow: Nauka.
Porkhomovsky, V. Ya. (1994). Historical Origins of Interethnic Conflicts in Central Asia and Transcaucasia. In V. V. Naumkin (ed.) *Central Asia and Transcaucasia. Ethnicity and Conflict*. pp. 1-17. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
Rahman, T. (1996). *Language and Politics in Pakistan.* Karachi: Oxford University Press.
2006. Language policy, multilingualism and language vitality in Pakistan. In A. Saxena and L. Borin (eds*.) Lesser-Known Languages of South Asia. Status Policies, Case Studies and Applications of Information Technology*. Berlin: Mouton de Gruyter. pp. 73-104.
Rensch, C. R. (1992). Patterns of language use among the Kohistanis of the Swat Valley. In Rensch et al. (eds.), pp. 3-64.
Rensch, C. R. , S. Decker and D. G. Hallberg (eds.) (1992). *Sociolinguistic Survey of Northern Pakistan. Volume 1: Languages of Kohistan.* Islamabad: National Institute of Pakistan Studies and Summer Institute of Linguistics.
Xaug, V. (2004). Demograficheskie tendentsii, formirovanie natsij i mezhètnicheskie otnoshenija v Kyrgyzstane [Demographic tendencies, the formation of nations and interethnic relations in Kyrgyzstan]. In Z. Kudabaeva, M. Gijo, M. Denisenko (eds.) *Naselenie Kyrgyzstana*. Bishkek: Natsional'nyj statischeskij komitet Kyrgyzskoj Respubliki. 109-157.
Yakup, A. (2002). *An Ili Salar Vocabulary. Introduction and a Provisional Salar-English Lexicon.* CSEL Series 5. Department of Linguistics, University of Toronto. Toronto: Bikoosha Printing Co.
• ^ Population estimates for Turkmenistan 2001-2006, *Demoscope Weekly*, No. 355-356, 1-18 December 2008.
• ^ Ethnic composition of Turkmenistan in 2001, *Demoscope Weekly*, No. 37-38, 8-21 October 2001.
http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/turkmenistan/tm_appen.html
https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html

Appendix

Language	Speakers	LTEI	Genetic Unit	ISO 639-3
Ashkun	< 5,000	3	Nuristani Indo-Aryan	ask
Badeshi	< 1,000	2	Unclassified Indo-Iranian	bdz
Balti	270,000+	4	Tibetic	bft
Bateri	< 29,000	4	Dardic	btv
Bokharic	< 10,000	3	Iranian	bhh
Burushaski	< 100,000	4	Isolate	bsk
Chilisso	< 3,000	2.5	Dardic	clh
Chinese	millions	5	Sinitic	zho/cmn
Dameli	< 5,000	3	Dardic	dml
Domaaki	< 400	1	Indo-Aryan	dmk
Dungan	< 40,000	2.5	Sinitic	dng
Ejnu/Ainu	< 6,600	4	Mixed Turkic-Iranian	aib
Gambiri	< 1,000	3	Nuristani Indo-Aryan	[trm]
Gawar-Bati	< 1500	2.5	Dardic	gwt
Glangali	< 1,000	1.5	Dardic	nli
Gowro	< 200	1	Dardic	gwf
„Ili“ Turk	< 120?	1	Turkic	ili
Indus Kohistani	< 220,000	4	Dardic	mvy
Kalami	60-70,000	4	Dardic	gwc
Kalasha	< 5,000	3	Dardic	kls
Kalkoti	< 6,000	3	Dardic	xka
Kamviri	< 2,000	3.5	Nuristani Indo-Aryan	xvi
Karakalpak	< 410,000	4	Turkic	kaa
Kati	3,700-5,100	3.5	Nuristani Indo-Aryan	bsh
Kazakh	millions	5	Turkic	kaz
Khowar	< 225,000	4	Dardic	khw
Kohistani Shina	< 100,000	4	Dardic	plk
Kundal Shahi	< 500	2	Dardic	--
Kurdari	500	3.5	Dardic	--
Kyrgyz	millions	5	Turkic	kir
Malakhel	< 3,000	3.5	Unclassified	mld
Mogholi	< 200	1	Mongolic	mhj
Mumviri	< 1,000	3	Dardic	--
Munji	< 1,000	2	Iranian	mnj
Ningalami	< 500	1.5	Dardic	--
N. Kurdish	< 25,000 in IIA	4.5	Iranian	kmr
N. Pashto	millions	4.5	Iranian	pbu
Ormuri	< 1,000	2.5	Iranian	oru
Parachi	< 600	1.5	Iranian	prc
Parya	< 4,250	2	Indo-Aryan	paq
Pashai, NE	30-60,000	4	Dardic	aee

Pashai, NW	30-60,000	4	Dardic	glh
Pashai, SE	30-60,000	4	Dardic	psi
Pashai, SW	30-60,000	4	Dardic	psh
Phalura	< 8,600	3.5	Dardic	phl
Prasuni	< 3,000	3	Nuristani Indo-Aryan	prn
Russian	millions	5	Slavic	rus
Sanglechi-Ishkashimi	< 1,000	2	Iranian	sgl
Sarikoli	< 16,000	3	Iranian	srh
Savi	< 3,000	3	Dardic	sdg
Shina	300,000	4	Dardic	scl
Shughni	< 40,000	4	Iranian	sgh
Shumashti	< 300	1.5	Dardic	sts
Tajiki	millions	5	Iranian	tgk
Tajiki Arabic	< 6,000	3	Semitic	abh
Tirahi	< 1,000	2	Dardic	tra
Torwali	< 60,000	4	Dardic	trw
Tregami	< 1,000	2.5	Nuristani IA	trm
Turkmen	millions	5	Turkic	tuk
Urdu	millions	5	Indo-Aryan	urd
Ushojo	< 1,000	2	Dardic	ush
Uyghur	millions	4.5	Turkic	uig
Uzbek, N	millions	5	Turkic	uzn
Uzbeki Arabic	< 700	2.5	Semitic	uaz
W. Balochi	60,000+ IIA	4.5	Iranian	bgn
Waigali	< 2,000	3	Nuristani IA	wbk
Wakhi	< 20,000	2.5	Iranian	wbl
Wamai	< 5,000	3	Nuristani IA	
Warduji	< 5,000	3.5	Unclassified	wrd
Wotapuri-Katarqali	< 2,000	2	Dardic	wsv
Xibe	< 30,000	2	Tungusic	sjo
Yagnobi	< 12,000	3	Iranian	yai
Yazgulyam	< 4,000	2	Iranian	yah
Yidgha	< 6,200	3	Iranian	ydg
Zemiaki	400-500	3	Nuristani Indo-Aryan	[trm]

Table 4: Languages of Islamic Inner Asia

NB: LTEI = Living Tongues Institute Endangerment Index

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Насилов Д.М.

© Erhan Büyükakıncı

1. Общие замечания

Авторитетный справочник «Лингвистический энциклопедический словарь» дает следующее определение понятию «языковая политика»: «Совокупность идеологических принципов и практических мероприятий по решению языковых проблем в социуме, государстве» [ЛЭС: 616]. Далее подчеркивается, что конкретное содержание языковой политики, то есть сознательного воздействия общества на язык, на его роль в жизни народа, во многом определяется многоязычием и полиэтничностью населения государства.

Конституция Российской Федерации, которая действует с 12 декабря 1993 года, начинается такими словами: «Мы, многонациональный народ Российской Федерации, соединенные общей судьбой на своей земле…». Уже в первых строках Основного закона страны содержится свидетельство того, что на огромных просторах России живут представители сотен народов, говорящих на множестве языков. По данным Всероссийской переписи населения 2010 г. в России свою национальную принадлежность зафиксировали представители 190 этносов, при этом здесь на отражены этнические группы внутри более крупных объединений [ниже все данные по Переписи населения 2010 г. даются по сайту: www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm .

Современная Россия – страна с федеративной формой государственного устройства. Это закреплено в ст. 5, п. 3. Конституции: «Федеративное устройство Российской Федерации основано на ее государственной целостности, единстве системы государственной власти, разграничении предметов ведения и полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти субъектов Российской Федерации, равноправии и самоопределении народов в Российской Федерации». Это означает, что в соответствии основными принципами федерализма субъекты Федерации имеют право на принадлежащие и за ними закрепленные предметы правового ведения и полномочия. Данная форма государственного устройства является наиболее оправданной, ибо федерация позволяет органично сочетать общие интересы всего многонационального народа России с интересами каждой нации и народности.

Конституция РФ устанавливает шесть видов субъектов РФ: республика в составе РФ, край, область, город федерального значения, автономная область, автономный округ. Все они равноправны в отношениях с федеральными органами власти. Однако в государственно-правовом статусе субъектов РФ разных видов имеются определенные различия, установленные Конституцией РФ, Федеративным Договором, а также специальными договорами между

Российской Федерацией и ее отдельными субъектами. Так, из всех субъектов РФ только республики могут принимать собственные конституции, тогда как другие субъекты должны принимать уставы.

Многовековая история российского государства показывает, что вместе с ним прошли длительную историю и народы, населяющие огромные географические пространства – от западных границ до побережья Тихого океана на востоке (всё население Российской Федерации на 01.01.2013 г. составило 143,3 млн. чел.). Каждый из коренных этносов, населяющих современную Россию, пережил свою историю вместе с русским народом, государствообразующим этносом. Русские являются в стране самым многочисленным народом и составляют более 111 млн. человек, или почти 81% от общей численности жителей России, указавших свою национальность.

В истории сложения России русский язык сыграл исключительную роль как язык межнационального, межэтнического общения. Неслучайно, Перепись 2010 г. констатирует, что почти 138 млн. человек в России владеют русским языком, что составляет 99,4% от числа жителей, ответивших на вопрос о владении русским языком. Среди языков есть такие, помимо русского, владение которыми указали миллионы человек (7 языков; из тюркских языков здесь представлены башкирский − 1.152.000 чел., татарский − 4.281.000 чел., чувашский − 1.043.000 чел.), но есть и такие языки, которыми владеют только тысячи, сотни или даже десятки человек (например, из тюркских этносов можно назвать шорцев − 2839 чел., долган − 1054 чел., телеутов − 975 чел., челканцев − 310 чел., тофаларов − 93 чел., чулымцев − 44 чел.).

Общее количество используемых в Российской Федерации языков и их диалектов, которое отразила Перепись, составляет 194 лингвонима. Конечно, в их число попало и несколько иностранных западных языков, и даже самые экзотические языки, например, африканские − хауса, фула, харари и другие. В целом, следует всё же признать, что количество языков народов России примерно соотносится с числом языков, определявшихся для СССР в 1960-е–1980-е годы и составляет по разным исчислениям от 130 до 150 языков. В таких подсчетах для СССР и Российской Федерации можно ставить знак равенства, поскольку в РФ проживают в качестве диаспоры представители всех государств СНГ, Закавказья и Балтии, входивших ранее в состав СССР, а также ряда других зарубежных стран.

В России среди коренных этносов второе место после русскоговорящих по численности занимают народы, говорящие на тюркских языках. По Переписи населения 2010 г. их общая численность составила почти 10 млн. 250 тыс. чел., а если прибавить сюда также и мигрантов, то общее количество тюркоязычного населения тогда составило более 12 млн. чел., или около 8% всего населения страны.

Ниже указаны тюркские языки, говорящие на которых народы имеют государственные или административные образования в составе РФ или компактно проживают на территории РФ с подавляющим большинством населения: татарский (Республика Татарстан), башкирский (Республика Башкортостан), чувашский (Чувашская Республика), ногайский, кумыкский, карачаево-балкарский (Северный Кавказ и Республика Дагестан), алтайский (Республика Алтай и Алтайский край), шорский (Кемеровская область), хакасский (Республика Хакасия), тувинский (Республика Тыва), якутский (Республика Саха–Якутия), долганский (север Красноярского края).

Из 21 республики как субъектов РФ в названия 9 республик входит имя тюркоязычного этноса, давшего наименование этой республике: Республика Алтай, Республика Башкортостан, Кабардино-Балкарская Республика, Республика Карачаево-Черкессия, Республика Саха (Якутия), Республика Татарстан, Республика Тыва, Республика Хакасия, Чувашская Республика. Таким образом, алтайцы, башкиры, балкарцы, карачаевцы, якуты (саха), татары, тувинцы, хакасы и чуваши – это «титульные этносы», давшие название субъекту РФ.

Однако, если посмотреть на этническую карту России, то можно увидеть, что представители проживающих в стране тюркоязычных этносов распространены практические на всей ее территории, о чем свидетельствуют данные переписей населения. Так, в самой отдаленной и северной Республике Саха (Якутия), с общим населением 959 тыс. человек, в настоящее время проживают представители более 100 национальностей (в том числе якуты 466 492 чел. – 45%, русских 353.649 чел. – 40%); из тюрок здесь живут, например, татары – 8122 чел., башкиры – 1819 чел., азербайджанцы – 2040 чел., чуваши – 1123 чел., казахи – 1338 чел., киргизы – 5022

© Erhan Büyükakıncı

чел., гагаузы – 233 чел., хакасы – 151 чел., узбеки – 3332 чел. и др. И подобное национальное разнообразие наблюдается во всех географических регионах России.

Среди населения, проживающего в России, особо выделяют малочисленные народы и этнические группы, не имеющие своих национально-государственных и национально-территориальных образований или проживающие за их пределами. В Конституции РФ установлено, что регулирование и защита прав национальных меньшинств находятся в ведении Российской Федерации (Конституция, ст. 72, п.1б), однако в российском законодательстве в настоящее время нет определения понятия «национальное меньшинство».

Еще в 1920-е годы в СССР была выделена особая группа населения, которая проживала в особо трудных климатических условиях и отличалась малой численностью и традиционным образом жизни. Это так называемые «малые народы Севера», тогда было названо 26 народов. Федеральным законом 1999 года «О государственной поддержке коренных малочисленных народов Российской Федерации» определено, что к данной категории населения относятся этнические группы менее 50 тыс. человек, представители которой ведут традиционный образ жизни (охота, рыболовство, морской промысел).

В настоящее время «Единый перечень коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока» (утвержден Распоряжением Правительства Российской Федерации от 17 апреля 2006 года № 536-р; в редакции от 18.05.2010) включает 40 этносов; их общая численность по Переписи 2010 г. составила около 280 000 человек. В этот список входят следующие 11 тюркоязычных этносов: долганы, кумандинцы, сойоты, теленгиты, телеуты, тофалары (тофа), тубалары, тувинцы-тоджинцы, челканцы, чулымцы, шорцы. Их общая численность около 40 тыс. человек.

Для поддержки малочисленных коренных этносов в России принят ряд Федеральных законов: «О гарантиях прав коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации» (принят 30 апреля 1999 года), «Об общих принципах организации общин коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока» (принят 6 июня. 2000 года), «О территориях традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока РФ» (принят 4 апреля 2001 года). Кроме того, согласно российскому законодательству, для коренных малочисленных народов предусмотрены многие преференции, включая освобождение от армейской службы и возможность представительства в региональных и местных структурах власти на основе специальных квот.

2. О языковом законодательстве Российской Федерации

Законодательство России о языках её народов основывается на Конституции Российской Федерации 1993 года, общепризнанных принципах и нормах международного права и международных договорах РФ, оно состоит из Закона о языках, других федеральных законов и иных нормативных правовых актов РФ, а также законов и иных нормативных правовых актов субъектов Российской Федерации.

Генеральным документом, в котором заложены основы языковой политики государства является его Основной закон – Конституция. В силу того, что Россия – страна с федеративной формой государственного устройства, в её законодательстве сложилась многоуровневая система законов. Её вершину составляют законодательные акты, которые приняты федеральной властью и распространяются на всю территорию страны. «Конституция Российской Федерации имеет высшую юридическую силу, прямое действие и применяется на всей территории Российской Федерации. Законы и иные правовые акты, принимаемые в Российской Федерации, не должны противоречить Конституции Российской Федерации» (Конституция, ст. 15, п. 1).

Затем идут законы, принимаемые республиками РФ, а затем и другими субъектами РФ, причем эта последовательность доходит до актов муниципального уровня. В связи с этим в России существует, например, федеральный закон «О языках РФ» и закон «О языках Татарстана», или закон «О языках Башкортостана», или «О языках Чувашии» и пр., а также закон Калининградской области «О защите русского языка на территории Калининградской области» (принят 22 февраля 1996 г.). Соответственно, есть и законодательные акты, регулирующие другие сферы общественной деятельности, но имеющие разный уровень правого применения.

Разделение функций между этими различными уровнями законодательства не всегда четко, но также нечетким часто остается и правоприменение относительно языков на уровне субъектов федерации. Правовые режимы, установленные на региональном уровне в субъектах РФ, различаются по множеству аспектов, и их можно понять только в терминах их политического развития; кроме того, зачастую возникают проблемы их совместимости с федеральным законодательством, что только добавляет сложности.

К ведению Российской Федерации Конституция РФ относит регулирование прав и свобод человека и гражданина, а значит, прав в языковой и образовательной сферах. Сюда входит также установление основ федеральной политики в области культурного и национального развития Российской Федерации, составной частью которой являются государственная языковая и образовательная политика (Конституция, ст. 71, п. «в», «е»). Защита прав и свобод человека и гражданина и общие вопросы образования, культуры и языка как ее компонента – к совместному ведению Российской Федерации и ее субъектов (Конституция, ст. 72, п. «б», «е»).

Таким образом, по смыслу указанных положений Конституции федеральный законодатель вправе устанавливать основы правового регулирования языков народов России, включая общие вопросы языковой политики, в том числе относящиеся к статусу государственных языков республик в его соотношении со статусом государственного языка РФ.

Следует заметить, что языковая политика, регулируемая специальными официальными законами общегосударственного (российского) и республиканского уровней, стала осуществляться практически только в рамках Российской Федерации, то есть после распада бывшего Советского Союза. В законодательстве бывшего СССР даже не был закреплен статус государственного языка, хотя все понимали, что таким языком на всей территории СССР является русский язык. Статус языка – это его правовое положение в социальной системе, декларируемое и закрепленное Конституцией или другими законодательными актами, а также социальное положение языка, определяемое его функциональными характеристиками.

Впервые статус государственного языка России – уже после распада Советского Союза, был законодательно закреплен за русским языком в статье 3 Закона РСФСР «О языках народов РСФСР» 1991 г.: «Русский язык, являющийся основным средством межнационального общения народов РСФСР в соответствии со сложившимися историко-культурными традициями, имеет

статус государственного языка РСФСР на всей территории РСФСР». Одновременно с этим республикам в составе РСФСР было дано право устанавливать статус государственного языка республики: «Республики в составе РСФСР могут устанавливать статус государственного языка республики в составе РСФСР». Эти положения впоследствии вошли и в Конституцию Российской Федерации 1993 г.

Конституция определяет статус русского языка как языка государственного: «Государственным языком Российской Федерации на всей ее территории является русский язык» (Конституция, ст. 68, п. 1). Русский язык в многонациональной (многоэтничной) России выступает как основное средство массовой коммуникации в персональном и общественном развитии. Владение русским языком обеспечивает гражданину РФ – вне зависимости от его этнической идентичности – на всей территории России социальную адаптацию и профессиональную конкурентоспособность, предоставляет возможности получения высшего образования и приобщения к общероссийским и мировым культурным ценностям.

Одновременно Конституция РФ признает за входящими в состав федеративного государства республиками (государствами) право устанавливать свои государственные языки. «В органах государственной власти, органах местного самоуправления, государственных учреждениях республик они употребляются наряду с государственным языком Российской Федерации и использовать их в государственных учреждениях республик наряду с государственным языком Российской Федерации» (Конституция: ст. 68, п. 2), то есть русским языком. Таким образом, в республиках Российской Федерации (в субъектах РФ) согласно этому положению законодательно установлено двуязычие, характер которого взаимосвязан со степенью бикультурности среды. Это важное установление Конституции следует учитывать при рассмотрении вопросов использования государственных языков в образовательном процессе.

Как видно, за термином «государственный язык» в российском законодательстве стоят два разных по функциональной значимости понятия: 1) русский язык как государственный язык всей страны, называемой Россия; 2) государственные языки, действующие в пределах отдельной республики как субъекта Российской Федерации. Например: татарский язык как государственный язык Республики Татарстан или алтайский язык как государственный язык Республики Алтай.

Все языки народов, проживающих в России, в соответствии с Конституцией РФ обладают статусом родного языка, в том числе и русский язык. Языки в статусе родных обладают равноправием. При этом равноправие языков народов РФ рассматривается как совокупность прав народов и личности на сохранение и всестороннее развитие родного языка, свободу выбора и использования языка общения: «Каждый имеет право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества» (Конституция: ст. 26, п.1). Это значит, что в соответствии с федеральным законодательством в России никто не вправе устанавливать какие-либо ограничения при использовании того или иного родного языка в различных общественных сферах.

«Российская Федерация гарантирует всем ее народам право на сохранение родного языка, создание условий для его изучения и развития» (Конституция, ст. 68, п. 3).

Равноправие родных языков в системе российского образования обеспечивается самим их присутствием в образовательном процессе как в качестве языков обучения, так и в качестве языков изучения. Их место в образовательном процессе определяется запросами участников образовательного процесса – самими учащимися и их родителями. Российская система образования предоставляет возможность реализации этих социально-культурных запросов.

Положение русского языка за пределами Российской Федерации в последние десятилетия претерпевает серьезные изменения. С одной стороны, он по праву сохраняет за собой статус мирового языка и остается важнейшим средством приобщения других народов к российской культуре. Русский язык продолжает быть де-факто средством межнационального общения на большей части постсоветского пространства, а также рабочим языком в международных организациях и органах стран СНГ. Однако условия его употребления и изучения серьезно трансформировались, и сейчас в поле зрения исследователей должны оказаться те процессы,

которые позволили бы объективно представить теперешнее положение русского языка как государственного и сделать вывод о перспективах его функционирования в ближайшем и отдаленном будущем.

В Российской Федерации так же выделяется особая группа языков, получившая название «официальный язык». Так, в Конституции Республики Саха (Якутия), в ст. 46 говорится: «Языки коренных малочисленных народов Севера являются официальными в местах компактного проживания этих народов». Закон «О языках Республики Саха (Якутия)» в ст. 6 определяет, что «Эвенкийский, эвенский, юкагирский, долганский, чукотский языки признаются местными официальными языками в местах проживания этих народов и используются на равнее с государственными языками». Таким образом, тюркский долганский язык получил в Якутии статус «официального языка». Все эти указанные языки являются обязательными для изучения всеми обучающимися в местных общеобразовательных учреждениях (школах, гимназиях, колледжах и пр.), то есть там, где эти этносы проживают компактно.

Социокультурные процессы развития полиэтничности в известной степени определили специфику российского языкового и образовательного законодательства.

3.1. Федеральный Закон Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации»

25 октября 1991 года в Российской Советской Федеративной Социалистической Республике (РСФСР) был принят Закон «О языках народов РСФСР» (№ 1807-1). Авторы закона учитывали опыт составления таких законов в других республиках СССР, а также опыт международного законотворчества о языках. Однако в декабре 1991 года перестал существовать Советский Союз, и Россия стала самостоятельным суверенным государством.

В июле 1998 года в указанный закон были внесены изменения и дополнения; новая редакция закона получила название «Закон о языках народов Российской Федерации» (№ 126-ФЗ). Последняя редакция этого закона была утверждена 11 декабря 2002 (№ 165-ФЗ); в этой редакции закон действует поныне, однако сейчас разрабатывается новая редакция этого закона.

Действующий Закон «О языках народов РФ» состоит из Вводной части и семи глав, всего в нем 28 статей.

Этот Закон направлен на создание условий для сохранения и равноправного и самобытного развития языков народов России. Он является основой для формирования системы правового регулирования деятельности юридических и физических лиц, разработки нормативных правовых актов в целях реализации положений данного Закона.

Закон о языках устанавливает, что в РФ недопустимы пропаганда вражды и пренебрежения к любому языку, создание противоречащих конституционно установленным принципам национальной политики препятствий, ограничений и привилегий в использовании языков, иные нарушения законодательства о языках народов страны.

Закон охватывает «сферы языкового общения, подлежащие правовому регулированию, и не устанавливает юридические нормы использования языков народов Российской Федерации в межличностных неофициальных взаимоотношениях, а также в деятельности общественных и религиозных объединений и организаций» (Закон 1991, ст. 1, п. 2).

Это важное положение закона нужно всегда учитывать, когда речь идет о языковом законодательстве России. В законодательных актах о языках любого уровня устанавливаются конкретные сферы использования языка, которые подлежат правовому регулированию. Все остальные случаи использования языка российскими законами не регулируются, а определяются существующим узусом, общественной моралью, культурными традициями и прочими общественными устоями.

© Erhan Büyükakıncı

Последнее обстоятельство закреплено в ст.2, п. 3 указанного закона: «Российская Федерация гарантирует каждому право на использование родного языка, свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества независимо от его происхождения, социального и имущественного положения, расовой и национальной принадлежности, пола, образования, отношения к религии и места проживания». Пункт 4 этой статьи гласит: «Равноправие языков народов Российской Федерации охраняется законом. Никто не вправе устанавливать ограничения или привилегии при использовании того или иного языка, за исключением случаев, предусмотренных законодательством Российской Федерации. Нормы, устанавливаемые настоящим Законом, распространяются на граждан Российской Федерации, а также на иностранных граждан и лиц без гражданства, находящихся на территории Российской Федерации».

Статья 5, п. 2 говорит следующее: «Знание или незнание языка не может служить основанием для ограничения языковых прав граждан Российской Федерации. Нарушение языковых прав народов и личности влечет за собой ответственность согласно закону».

Что касается регулируемых сфер использования языка, то они перечислены в законе и касаются преимущественно использования государственного языка РФ – русского или государственных и официальных языков республик и других субъектов РФ в работе федеральных органов государственной власти, органов государственной власти субъектов российской федерации и органов местного самоуправления. Прежде всего, в деятельности государственных органов, организаций, предприятий и учреждений РФ используются государственный язык РФ, государственные языки республик и иные языки народов Российской Федерации. Иначе говоря, официальное делопроизводство в государственных органах и в учреждениях ведется на русском языке как государственном языке страны. Официальное делопроизводство в республиках ведется также и на государственных языках данных республик. Среди государственных учреждений называются суды, нотариальное делопроизводство в государственных нотариальных конторах; заседания в верховных органах власти всех уровней; государственное законотворчество и пр.

Издание всероссийских газет и журналов, передачи всероссийского телевидения и радиовещания осуществляются на русском языке как государственном языке. Однако всероссийские газеты и журналы могут также по усмотрению учредителей издаваться на иных языках.

Кроме подобных определений сфер официального и законодательно регулируемого использования государственных и других функционирующих в России языков Закон о языках РФ содержит и другие нормы. Например, ст. 10, п. 4 говорит: «Каждый народ Российской Федерации, не имеющий своей письменности, обладает правом создавать письменность на родном языке. Государство обеспечивает для этого необходимые условия». Действительно, в последние десятилетия была создана письменность для тюрок-тофаларов и тюрок-сойотов (автор алфавита – известный тюрколог В.И. Рассадин); он же написал учебники по этим языкам для начальной школы, составил словари.

В то же время ст. 3, п. 6 устанавливает следующую норму: «В Российской Федерации алфавиты государственного языка Российской Федерации и государственных языков республик строятся на графической основе кириллицы. Иные графические основы алфавитов государственного языка Российской Федерации и государственных языков республик могут устанавливаться федеральными законами». В связи ростом межкультурных связей, развитием Интернета в ряде тюркоязычных республик возникли предложения о замене кириллического алфавита алфавитами на латинской графике. Как известно, в 1939–1940 гг. национальные письменности в бывшем Советском Союзе были переведены на кириллическую графику с добавлением особых графем

для передачи специфических тюркских звуков. Эти письменности действуют и до сих пор, что нашло дополнительное закрепление в Законе о языках. Поэтому в России все тюркоязычные народы пользуются письменностью на кириллице. На основании приведенных положений Закона о языках были отвергнуты как противоречащие Закону предложения татарских, башкирских, тувинских деятелей о переводе письменности на этих языках с кириллицы на латиницу.

Правительство Российской Федерации должно разрабатывать федеральные целевые программы сохранения, изучения и развития языков народов России и осуществлять меры по реализации таких программ. Органы государственной власти субъектов Российской Федерации могут разрабатывать соответствующие региональные целевые программы.

Как видно, федеральный Закон «О языках РФ» содержит разнообразные нормы, регулирующие функционирование языков внутри всей страны.

3.2. Федеральный Закон Российской Федерации «О государственном языке Российской Федерации» (№ 53-ФЗ)

1 июня 2005 года в России появился специальный Закон о государственном языке – русском языке. Статус русского языка как государственного закреплен в Конституции РФ и в Законе «О языках народов РФ», но всё равно было решено дополнительно укрепить позиции русского языка на огромной территории страны. Этот Закон направлен на обеспечение использования государственного языка Российской Федерации на всей территории государства, обеспечение права его граждан на пользование своим государственным языком, на защиту и развитие языковой культуры.

Авторы закона исходили из того факта, что государственный русский язык способствует взаимопониманию, укреплению межнациональных связей народов России в едином многонациональном государстве. Поэтому особая защита и поддержка русского языка как государственного языка способствуют приумножению и взаимообогащению духовной культуры народов Российской Федерации.

В то же время Закон подчеркивает: «Обязательность использования государственного языка Российской Федерации не должна толковаться как отрицание или умаление права на пользование государственными языками республик, находящихся в составе Российской Федерации, и языками народов Российской Федерации» (Закон 2005, ст. 1, п. 7). Другая статья защищает права лиц, не владеющих русским языком: «Лицам, не владеющим государственным языком Российской Федерации, при реализации и защите их прав и законных интересов на территории Российской Федерации в случаях, предусмотренных федеральными законами обеспечивается право на пользование услугами переводчиков» (ст. 5, п. 2).

В семи статьях Закона о государственном языке еще раз закреплен его статус, а также более четко определены сферы обязательного употребления государственного языка, которые регулируются российским законодательством; таких сфер в Законе прописано 11.

В Законе предусмотрены также защитные для русского языка меры. Например, «Порядок утверждения норм современного русского литературного языка при его использовании в качестве государственного языка Российской Федерации, правил русской орфографии и пунктуации определяется Правительством Российской Федерации» (ст.1, п. 3). При использовании русского языка как государственного языка не допускается использования слов и выражений, не соответствующих нормам современного русского литературного языка, за исключением иностранных слов, не имеющих общеупотребительных аналогов в русском языке (ст. 5, п. 6).

3.3. Федеральный Закон «Об образовании в Российской Федерации»

Закон об образовании впервые был принят в июле 1992 года (№ 3266-1), с тех пор он неоднократно уточнялся, дополнялся и развивался. Наконец, 21 декабря 2012 года Государственная Дума приняла новый закон «Об образовании в Российской Федерации» (№ 273-ФЗ), он одобрен Советом Федерации 26 декабря 2012 года, 29 декабря 2012 года подписан

Президентом РФ; закон вступает в силу с 1 сентября 2013 года (в редакции от 07.05.2013, № 99-ФЗ) [http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=146216; http://www.Graph-Kremlin.Consultant.Ru/Page.Aspx?1646176].

С принятием нового федерального Закона должны быть приведены в соответствие с ним и все республиканские законы об образовании, а также и другие нормативные акты, действующие в стране в сфере образования.

Состоящий из 15 глав и 111 статей Закон представляет собой пространный документ, охватывающий весьма детальным образом многообразные сферы организации как системы образования в целом, так и образовательного процесса на всех ступенях образования. В ст. 1 и 2 Закона определено его основное содержание: «Предметом регулирования настоящего Федерального закона являются общественные отношения, возникающие в сфере образования в связи с реализацией права на образование, обеспечением государственных гарантий прав и свобод человека в сфере образования и созданием условий для реализации права на образование (далее − отношения в сфере образования)… Настоящий Федеральный закон устанавливает правовые, организационные и экономические основы образования в Российской Федерации, основные принципы государственной политики Российской Федерации в сфере образования, общие правила функционирования системы образования и осуществления образовательной деятельности, определяет правовое положение участников отношений в сфере образования».

Таким образом, новый Закон об образовании − комплексный базовый акт, интегрирующий в себе как общие положения, так и нормы, регулирующие отношения в отдельных подсистемах образования. Закон направлен на обновление российской системы образования и призван заменить целый ряд действующих в стране нормативных правовых актов в сфере образования (в том числе, Закон РФ от 10 июля 1992 г. № 3266-1).

В целом, новый Закон об образовании призван регламентировать образовательную деятельность в стране, отвечающую новым социально-экономическим и культурным запросам современного российского общества. Например, это связано с введением в России Единого государственного экзамена (ЕГЭ) в качестве основной формы государственной итоговой аттестации обучающихся в средних образовательных учреждениях (школах). Результаты этого экзамена служат основанием для поступления учащихся в профессиональные учебные учреждения – высшие учебные учреждения (университеты и институты), а также в училища разных типов.

Закон закрепляет ряд важных для российского образования понятий, например, «федеральный государственный образовательный стандарт» и «образовательный стандарт» как совокупность обязательных требований к образованию определенного уровня или к профессии, утвержденных федеральными органами, которые ответственны за выработку государственной политики и нормативно-правового регулирования в сфере образования, или «образовательная программа» − комплекс основных характеристик образования (объем, содержание, перечень курсов, учебный график, планируемые результаты и пр.), педагогических условий и форм аттестации.

Законом определены также виды образования, получаемого гражданами России: «общее образование» − это вид образования, направлен на получение знаний, необходимых для жизни человека в обществе и выбора будущей профессии (практически, этот вид обеспечивают образовательные организации типа школ разных видов) и «профессиональное образование» − этот вид образования направлен на приобретение знаний, умений и навыков, позволяющих вести профессиональную деятельность по конкретной специальности (фактически, это образование обеспечивают высшие учебные заведения, университеты и институты, а также колледжи).

Статья 5 закона закрепляет права граждан страны на образование: «1. В Российской Федерации гарантируется право каждого человека на образование. 2. Право на образование в Российской Федерации гарантируется независимо от пола, расы, национальности, языка,

происхождения, имущественного, социального и должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств. 3. В Российской Федерации гарантируются общедоступность и бесплатность в соответствии с федеральными государственными образовательными стандартами дошкольного, начального общего, основного общего и среднего общего образования, среднего профессионального образования, а также на конкурсной основе бесплатность высшего образования, если образование данного уровня гражданин получает впервые. 4. В Российской Федерации реализация права каждого человека на образование обеспечивается путем создания федеральными государственными органами, органами государственной власти субъектов Российской Федерации и органами местного самоуправления соответствующих социально-экономических условий для его получения, расширения возможностей удовлетворять потребности человека в получении образования различных уровня и направленности в течение всей жизни.

Также более подробно регламентированы права, обязанности и ответственность педагогов. Так, оплата труда учителей не может быть ниже уровня средней зарплаты в соответствующем регионе.

Особые права новый закон закрепил за Московским университетом имени М.В. Ломоносова (МГУ), и за Санкт-Петербургским университетом (СПбГУ) и рядом других вузов, которым позволено самостоятельно разрабатывать и утверждать образовательные стандарты по всем уровням высшего образования.

Проблемам регулирования языковой политики в области российского образования в Законе посвящена отдельная ст. 14 «Язык образования». Она гласит: «1. В Российской Федерации гарантируется получение образования на государственном языке Российской Федерации, а также выбор языка обучения и воспитания в пределах возможностей, предоставляемых системой образования. … 3. В государственных и муниципальных образовательных организациях, расположенных на территории республики Российской Федерации, может вводиться преподавание и изучение государственных языков республик Российской Федерации в соответствии с законодательством республик Российской Федерации. Преподавание и изучение государственных языков республик Российской Федерации в рамках имеющих государственную аккредитацию образовательных программ осуществляются в соответствии с федеральными государственными образовательными стандартами, образовательными стандартами.

Преподавание и изучение государственных языков республик Российской Федерации не должны осуществляться в ущерб преподаванию и изучению государственного языка Российской Федерации. 4. Граждане Российской Федерации имеют право на получение дошкольного, начального общего и основного общего образования на родном языке из числа языков народов Российской Федерации, а также право на изучение родного языка из числа языков народов Российской Федерации в пределах возможностей, предоставляемых системой образования, в порядке, установленном законодательством об образовании. … 6. Язык, языки образования определяются локальными нормативными актами организации, осуществляющей образовательную деятельность по реализуемым ею образовательным программам, в соответствии с законодательством Российской Федерации».

Как видно, в системе российского образования функционируют языки разного статуса: государственный русский язык, государственный язык республики, родной язык.

К настоящему времени в общеобразовательных учреждениях России по блоку гуманитарных дисциплин языками обучения являются 33 языка, включая такие, как азербайджанский и казахский. Из них 33 являются языками обучения на ступени начального общего образования, 17 языков – на ступени основного общего образования и 14 языков – на ступени среднего (полного) общего образования. В старших классах школы тюркскими языками обучения являются: алтайский, башкирский, татарский, чувашский, якутский, Кроме того, в некоторых школах осуществляется изучение всех предметов гуманитарного цикла на казахском языке. В качестве учебного предмета в школах Российской Федерации изучается еще 47 языков. Такие языки преподаются на всех ступенях общеобразовательных школ (хотя в выпускных классах среднего

образования они изучаются довольно редко). В целом, в системе образования России в школьном учебном процессе используется свыше 80 родных языков.

Эти данные свидетельствуют о том, что в системе образования учебный процесс на родных, исключая русский, языках осуществляется в основном на распространенных в стране языках.

В области гармонизации этноязыковых отношений, очевидно, единственным эффективным средством решения проблем является ориентация на двустороннее (взаимное) двуязычие, которое было характерно ещё для национальных территорий дореволюционной России. Для педагогического процесса это означает введение преподавания родных языков как обязательного предмета (хотя бы и по специальной программе) для всего контингента учащихся. В то же время языковая политика принципиально не может быть сведена только к обучению языку. Это – политика, определяющая функционирование языка во всех сферах коммуникации и у различных коммуникантах.

Сосредоточение всего внимания на обучении языку младших школьников в условиях разрушающейся языковой среды любого языка означает его полупарализованное состояние в среде старших поколений. Поэтому для изменения ситуации и обеспечения успешного преподавания языка в учебных заведениях необходимо значительное усиление поддержки преподаваемого языка за пределами учебных заведений: в семье, в общественной жизни и духовной культуре регионов.

3.4. Другие Федеральные Законы Российской Федерации, касающиеся языковой политики

Конституция Российской Федерации, Закон «О языках РФ», Закон «О государственном языке РФ», Закон «О образовании в Российской Федерации» – это базовые юридические правовые документы, которые определяют проводимую в России языковую политику как на общегосударственном, федеральном уровне, так и в субъектах РФ – республиках (государствах), краях, областях, муниципальных образованиях и пр. Однако в соответствии с указанными основными языковыми законами в России существуют и другие отдельные правовые документы, в которых затрагиваются правила регулирования функционирования языков. Правда, эти правовые документы тоже скоро претерпят изменения в связи с новым федеральным законом об образовании.

В качестве нескольких примеров таких законодательных актов можно привести следующие.

Так, статьи 10 и 11 Федерального закона от 17 июня 1996 г. № 74-ФЗ «О национально-культурной автономии» посвящены праву граждан на выбор языка воспитания и обучения. Обеспечение национально-культурным автономиям права на получение основного общего образования на национальном (родном) языке и на выбор языка воспитания и обучения осуществляется путем создания негосударственных (общественных) образовательных учреждений дошкольного, общеобразовательного, начального, среднего и высшего профессионального образования с обучением на национальном (родном) языке; издания необходимых учебников, методических пособий, другой учебной литературы, на родном языке; организации в государственных образовательных учреждениях с обучением на русском языке углубленного изучения родного языка, национальной истории и культуры; организации подготовки и переподготовки педагогических и иных кадров для негосударственных (общественных) образовательных учреждений с изучением родных языков и другими мероприятиями.

В основных законодательных актах, регулирующих вопросы судопроизводства в Российской Федерации, содержатся общие нормы о том, что уголовное, гражданское, административное судопроизводства ведутся на русском языке, а также на государственных языках субъектов РФ (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года 174-ФЗ, статья 18; Гражданский процессуальный кодекс РФ от 14 ноября 2002 г. № 138-ФЗ, статья 9; Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30 декабря 2001 года № 195-ФЗ, статья 24, п. 2).

Участникам судопроизводства, не владеющим или недостаточно владеющим языком, на котором ведется производство по делу, должно быть обеспечено право делать заявления, давать

© fadn.gov.ru

объяснения и показания, заявлять ходатайства, приносить жалобы, знакомиться с материалами дела, выступать в суде на родном языке или другом языке, которым они владеют, а также пользоваться помощью переводчика. Указанные положения получили развитие в последующих статьях названных кодексов.

В Федеральном законе от 30 апреля 1999 года N 82-ФЗ «О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации» имеется общая норма о том, что лица, относящиеся к малочисленным народам, объединения малочисленных народов в целях сохранения и развития своей самобытной культуры и в соответствии с законодательством России вправе получать и распространять информацию на родных языках, создавать средства массовой информации (ст. 10).

В России защищаются права пациентов, находящихся в психиатрических стационарах. Так, в соответствии со статьей 37 Закона Российской Федерации от 2 июля 1992 года № 3185-1 «О психиатрической помощи и гарантиях прав граждан при ее оказании», пациенту должны быть разъяснены основания и цели помещения его в психиатрический стационар, его права и установленные в стационаре правила на языке, которым он владеет, о чем делается запись в медицинской документации.

В Законе Российской Федерации от 7 февраля 1992 года № 2300-1 «О защите прав потребителей» указано, что потребитель вправе потребовать предоставления необходимой и достоверной информации об изготовителе (исполнителе, продавце), режиме его работы и реализуемых им товарах (работах, услугах). Данная информация в наглядной и доступной форме доводится до сведения потребителей на русском языке, а дополнительно, по усмотрению изготовителя (исполнителя, продавца), на государственных языках субъектов РФ и родных языках народов России (ст. 8).

Федеральный закон от 24 мая 1999 г. «О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом» (№ 99-ФЗ) предусматривает меры поддержки соотечественников в области культуры, языка и образования; органы государственной власти России и субъектов РФ поддерживают соотечественников в деле сохранения и развития их культурного наследия и языка.

Можно привести и другие примеры защиты языковых прав народов России в самых различных федеральных законах. Однако и из приведенных положений видно, что государство заботится о

языковой культуре своих граждан, защите их прав в отношении использования языка, а также принимает меры по поддержке, сохранению и развитию языков всех народов, проживающих в РФ.

3.5. Языковые законы субъектов Российской Федерации

3.5.1. Конституции республик о языках

Как было сказано, Конституция РФ признает за республиками РФ право устанавливать свои государственные языки и использовать их в органах государственной власти, органах местного самоуправления, государственных учреждениях республик **наряду** с государственным языком РФ – русским языком (Конституция, ст. 68 п. 2). Однако это не означает равноправия функционального статуса государственных языков федерального и республиканского уровней. Федеральный Закон «О языках народов РФ» закрепляет только функциональное равноправие языков народов Российской Федерации в статусе родных языков, без подмены статуса государственного языка или исключения функций русского языка, закрепленных в Законе «О государственном языке РФ».

Государственные языки республик – языки этносов, чаще всего, давших название республикам.. Среди тюркских языков статус государственных имеют следующие языки: алтайский, балкарский, башкирский, карачаевский, ногайский, татарский, тувинский, хакасский, чувашский, саха (якутский)). Все эти 10 языков – литературные.

Статус этих языков как «государственный язык республики» закреплен в Конституциях этих республик. Так, в Конституции Татарстана (принята 6 ноября 1992 г.) статья 8 гласит:

«1. Государственными языками в Республике Татарстан являются равноправные татарский и русский языки.

2. В органах государственной власти, органах местного самоуправления, государственных учреждениях Республики Татарстан государственные языки Республики Татарстан употребляются на равных основаниях».

Аналогичная норма содержится в Конституции Республики Башкортостан (Принята 24 декабря 1993 г.): «Государственными языками Республики Башкортостан являются башкирский и русский языки» (ст. 1).

В Конституции Карачаево-Черкесской Республики (принята 5 марта 1996 г.) объявлено несколько государственных языков: «1. Государственными языками в Карачаево-Черкесской Республике являются абазинский, карачаевский, ногайский, русский и черкесский. 2. Языком межнационального общения и официального делопроизводства в Карачаево-Черкесской Республике является русский язык» (ст. 11).

В Конституции Дагестана (принята 10 июля 2003 г.) представлена иная правовая норма, изложенная в ст. 11: «Государственными языками Республики Дагестан являются русский язык и языки народов Дагестана. В Республике Дагестан гарантируется всем народам, проживающим на ее территории, право на сохранение родного языка, создание условий для его изучения и развития». Здесь, естественно, определен как государственный русский язык, а родные языки коренных этносов республики не названы. Это объясняется тем, что в Дагестане проживает большое количество этносов разной численности и назвать все их языки не представляется возможным. Однако на основании других законодательных актов в Дагестане получают преференции 14 языков наиболее крупных коренных народов. Среди этих языков есть и тюркские – ногайский, кумыкский, азербайджанский.

В Конституции Республики Саха (Якутия) (принята 4 апреля 1992 г.) читаем следующее: «Государственными языками Республики Саха (Якутия) являются язык саха и русский язык. Языки коренных малочисленных народов Севера являются официальными в местах компактного проживания этих народов» (ст. 46). Как видно, в этой статье закреплены языковые права

малочисленных коренных народов, проживающих в республике. Им дано право родной язык объявлять «официальным», что законодательно повышает его функциональный статус.

Таким образом, во всех конституциях республик с титульными тюркскими языками закреплены в качестве государственных тюркский язык и русский язык.

Как видно, вопросы, касающиеся правового статуса государственных языков республик, затрагивают конституционные права как граждан – носителей соответствующего государственного языка республики (в том числе проживающих в Российской Федерации за пределами данной республики), так и граждан, проживающих в ней и не владеющих этим языком. Это в первую очередь конституционные права граждан в области общения, воспитания, обучения, творчества, изучения и развития родных языков, а также в сфере культуры, включая право на доступ к культурным ценностям. Республиканские конституции закрепляют равноправное положение и равноправное функционирование государственных языков (включая русский) на всей территории субъекта РФ.

В формулировках республиканских конституций о статусе языков в республике обращает на себя внимание следующий факт. В статьях этих Конституций русский язык определяется не как язык государства – Российской Федерации, а как государственный язык республики, часто занимая при этом вторую по значимости позицию после титульного языка. Исключением является Конституция Республики Хакасия (прията 25 мая 1995 г.), где на первом месте стоит русский язык, а затем хакасский (ст. 69). Иначе говоря, русский язык в республиканских Конституциях не рассматривается в своем самостоятельном федеральном статусе как государственный язык для всей страны, но в таком толковании он получает статус республиканского государственного языка, имеющего иные социальные функции, чем язык федерального статуса. Такие толкования расходятся с положениями Конституции Российской Федерации, имеющей правовой приоритет перед конституциями республик.

3.5.2. Республиканские законы о языках

Согласно статье 3 Закона РФ «О языках народов Российской Федерации»: «Субъекты Российской Федерации в соответствии с настоящим Законом вправе принимать законы и иные нормативные правовые акты о защите прав граждан на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества». В развитие федерального законодательства субъекты РФ принимают свои законодательные акты в сфере языковой политики и определяют самостоятельно органы власти, ответственные за ее осуществление.

После принятия в 1991 году федерального закона о языках аналогичные законы появились в республиках – субъектах РФ.

Законы о языках республик по своей структуре обычно повторяют «Закон о языках РФ», совпадают в основном и их формулировки, которые приспособлены к законодательному уровню республик как субъектов РФ. В настоящее время республиканские законы о языках действуют в новых редакциях, которые соотносятся с меняющимся федеральным законодательством. В законах определен функциональный статус государственных и других языков, а также зафиксированы сферы законодательно регулирования их использования в общественной жизни.

Вот статьи из Закона Республики Татарстан «О языках народов Республики Татарстан» (в редакции от 03.12.2009, № 54-ЗРТ). В ст.1 сказано: «Законодательство Республики Татарстан о государственных языках Республики Татарстан и других языках в Республике Татарстан основывается на соответствующих положениях Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, Закона Российской Федерации “О языках народов Российской Федерации” и состоит из настоящего Закона и иных нормативных правовых актов Российской Федерации и Республики Татарстан, регулирующих языковые отношения.

Настоящий Закон не устанавливает правовых норм использования государственных языков Республики Татарстан и других языков в Республике Татарстан в межличностных неофициальных взаимоотношениях».

‘Во Всероссийском конкурсе учителей родных языков победила преподаватель русского’
© nazaccent.ru

Статья 2 закона гарантирует свободу выбора и использования языка общения, воспитания, обучения и творчества, а также осуществление основных политических, экономических, социальных и культурных прав граждан Татарстана вне зависимости от знания ими какого-либо языка.

Несколько более широкое толкование такие же положения находят, например, в законах о языках Республики Башкортостан и Чувашской Республики.

«Закон о языках» Башкортостана признает равноправие языков: «Равноправие языков – совокупность прав народов и личности на сохранение и всестороннее развитие родного языка, свободу выбора и использования языка общения» (ст. 2, п. 2). Ст. 3 трактует правовое положение языков: «Пункт 1. Государственными языками Республики Башкортостан на всей ее территории являются башкирский и русский языки: башкирский язык как язык башкирской нации, реализовавшей свое право на самоопределение, русский язык как государственный язык Российской Федерации. Пункт 2. В местности компактного проживания населения, живущего за пределами своих национально-государственных образований, наряду с государственными языками Республики Башкортостан в официальных сферах общения используется язык населения данной местности. Порядок использования языков в таких местностях определяется законодательством Российской Федерации и Республики Башкортостан».

В ст. 1 и в ст. 2 Закона «О языках в Чувашской республике» сказано следующее: «Государственными языками Чувашской Республики устанавливаются чувашский и русский. Статус чувашского и русского языков как государственных не ущемляет прав представителей других народов в использовании и развитии своих языков». В этом законе очень детально представлены условия функционирования и использования языков на территории Чувашии.

Кумыкский язык признан государственным языком наряду с русским и всеми другими языками Дагестана. Он используется в качестве средства обучения в начальной школе и преподается как предмет в средней школе, в средних специальных учебных заведениях и вузах. На кумыкском языке издается учебная, художественная и публицистическая литература, выходят газеты и журналы, осуществляется радио- и телевещание, функционирует театр.

3.5.3. Республиканские законы об образовании

Принятые в республиках России законы «Об образовании» определяют социальные, правовые и экономические основы сферы образования в соответствующих республиках, устанавливают гарантии на получение образования для граждан, проживающих на их территории. Как и в случае с республиканскими законами «О языках», законы об образовании в республиках в правовом регулировании фактически совпадают с предметом регулирования федерального Закона «Об образовании». В связи с принятием нового закона «Об образовании в Российской Федерации»

© fadn.gov.ru

и после его введения с 1 сентября 2013 года республиканские законы подлежат согласованию с положениями этого правового акта.

В соответствии с новым федеральным Законом «Об образовании в Российской Федерации» (ст.6, п.6) для всех государственных языков республик должны быть разработаны образовательные программы в соответствии с федеральными государственными образовательными стандартами и федеральными государственными требованиями.

Обучение государственным языкам республик с методической точки зрения выстраиваться на коммуникативной и этно-культурологической основах (приоритеты – развитие речи и знание этнической культуры). Это необходимо для того, чтобы русскоязычное население понимало ту языковую и культурную среду, в которой живет, и использовало государственные языки республик в бытовой сфере. Так как одна из социальных функций образования – это учить жить вместе, она в условиях законодательно закрепленного двуязычия, должна реализовываться через изучение государственных языков республик.

Проблема федеральных образовательных стандартов в равной мере распространяется на систему высшей школы.

Система образования коренных малочисленных народов России является составной частью её общего образовательного пространства. При этом учитываются прежде всего экономические условия проживания этих народов, их интересы, потребности, культурные и национальные особенности, специфика подготовки школьников к современной жизни, возможности полноценно участвовать в ней, осознавая принадлежность к своему этносу.

3.5.4. Другие республиканские законы, касающиеся языковой политики

Республики, пользуясь предоставленными Конституцией РФ правами, помимо перечисленных базовых законов, регулирующих языковую и образовательную политику, принимают также многочисленные правовые акты, в которых затрагиваются языковые права жителей республик.

Приведем пример. 5 июля 2011 г. Президент Республики Саха (Якутия) издал Указ № 789 «О Совете по языковой политике при Президенте Республики Саха (Якутия)». По Указу этот Совет создается для обеспечения согласованного взаимодействия органов государственной власти с институтами гражданского общества в процессе реализации языковой политики Республики

Саха (Якутия). Совет призван определять приоритетные направления языковой политики; разрабатывать программы мероприятий по реализации языковой политики и контролировать их реализацию; организовывать общественный мониторинг реализации языковой политики; поддерживать гражданские инициативы по сохранению, изучению и развитию государственных и официальных языков Якутии.

В этот Совет вошли выдающиеся представители якутской интеллигенции.

Правительство Республики Тыва 24 марта 2008 года приняло Постановление № 164 «Об утверждении состава терминологической комиссии при Правительстве Республики Тыва и положения о ней».Терминологическая комиссия является научно-консультативным совещательным органом. Основными задачами Комиссии являются разработка терминов по экономике, юриспруденции, медицине, технике, истории, филологии и других отраслей науки согласно литературным нормам тувинского языка, закрепление принятых терминов на практике, а также проведение терминологической проверки разработанных законов и иных нормативных правовых актов Республики Тыва.

Большой вклад в сохранение, развитие и расширение функций государственных и других родных языков вносят Программы по развитию языков. Эти программы принимаются обычно сроком на 5–10 лет. Они принимаются республиками и другими субъектами РФ, в них ставятся задачи по развитию функций языков, определяются мероприятия, устанавливаются источники проведения этих мероприятий (например, организация олимпиад по языкам, издание словарей, энциклопедий, организация выставок, фестивалей и пр.

3.6. Языковые законодательные акты субъектов РФ

По Конституции РФ законы принимает федеральная власть и республики с составе РФ. Другие субъекты РФ – край, область, автономный округ, автономная область – руководствуются уставами и принимают соответствующие законодательные акты. Эти субъекты также имеют правовые документы, в которых затрагивается языковая политика.

Например, известно, что в Тюменской области с общим населением 3 395 755 чел. проживает значительное число татар – 246 748 чел., башкир – 46405 чел., чувашей – 25690 чел., кумыков − 18668 чел. и другие национальности. Закон Тюменской области от 6 февраля 1997 г. № 71 «О библиотечном деле и обязательном экземпляре документов», гарантирует национальным меньшинствам право на получение документов на родном языке через систему государственных библиотек (ст. 7). Закон Ямало-Ненецкого автономного округа от 18 июня 1998 г. № 28 «О библиотечном деле и обязательном экземпляре документов» устанавливает, что пользователи библиотек из числа коренных малочисленных народов Севера имеют право на обслуживание и получение документов на родном языке в государственных и муниципальных библиотеках автономного округа или через межбиблиотечный абонемент (ст. 7).

4. Заключение

Характеризуя языковое законодательство России в целом, следует отметить, что его особенности вытекают, прежде всего, из многонациональности страны и из ее федерального устройства.

Приведенные законодательные акты свидетельствуют о большой заботе российского государства о судьбе языков, на которых говорят многочисленные народы страны. Государственный язык страны – русский защищен и Конституцией, и рядом специальных законов, хорошую защиту имеют также государственные языки республик. Беспокойство общественности вызывает положение родных языков малочисленных народов страны, которые, хотя и законами защищены, но на практике часто функционируют в узкой общественной сфере или даже ограничиваются использованием в кругу семьи.

Обращает на себя внимание многоуровневая структура языкового законодательства России. В этой законодательной области действуют правовые акты пяти уровней правоприменительной

практики: законы федерального уровня, законы совместного действия федеральной власти и республик, законы республик, законы других субъектов РФ (исключая республики), правовые акты муниципального уровня.

На современном этапе развития цивилизации язык (языки) представляют собой не только средство общения тех или иных групп населения, но и самостоятельную культурную ценность, которая, как и любая ценность, может быть утрачена. Проблема культурных ценностей и опасности их утраты без ущерба для социальной жизни людей еще более обострилась в эпоху глобализации.

Россия являет собой государство с богатством языкового и культурного многообразия, с которым не сравнится ни одна из стран Европы. В то же самое время, функциональное равенство родных языков остается открытым вопросом. Явно просматриваются различные уровни защиты родных языков на федеральном и региональном уровнях. Необходимо дальнейшее улучшение законов о языке, а также разрешение особой проблемы координации федеральной и региональных языковых политик.

Литература

Алпапюв В.М. Общественное сознание и языковая политика в СССР. 20-40 гг. //Язык в контексте общественного развития. Вып. 1. − М., 1994.

Артеменко О.И. Полиэтничность России: государственная образовательная и языковая политика // Тематическое приложение к журналу «Вестник образования». – М., 2008. №2, С. 4−54.

Артёменко О.И. Языки народов России, их использование в общеобразовательных учреждениях и возможные последствия ратификации Европейской Хартии региональных языков или языков меньшинств // Вестник российской нации, 2011, № 6, С. 73−98.

Баскаков Н.А. Очерки истории функционального развития тюркских языков и их классификация. − Ашхабад. 1988.

Концепция национальной образовательной политики Российской Федерации // Тематическое приложение к журналу «Вестник образования». – М., 2008. №2, С. 60−80.

Кузьмин М.Н., Артеменко О.И. Языки народов России: современное состояние // Национальные языки России: региональный аспект. – Пермь, 2005, С. 31−37.

ЛЭС − Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.

Никольский В. Б. Синхронная социолингвистика. − М., 1976.

Письменные языки мира: Языки Российской Федерации / Социолингвистическая энциклопедия. Книга 2. − М., 2003.

Ресурсы Интернета

http://www.fpa.su/zakon
http://constitution.garant.ru/region
http://constitution.garant.ru/rf/chapter
http://www.Graph-Kremlin.Consultant.Ru/Page.Aspx?1646176
http://dagkadastr.ru/press-tsentr/novosti/1332-s-dnem-konstitutsii-rossii
http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=146216
http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm
http://nazaccent.ru/content/18183-vo-vserossijskom-konkurse-uchitelej-rodnyh-yazykov.html

EXPLORATIONS OF TURKIC LANGUAGES AND VARIETIES

Lars Johanson
Éva Á. Csató

© Selcen Küçüküstel

The Turkic language family

The Turkic languages are commonly considered interesting because of their vast geographical distribution, their contacts with many different types of languages, their relative stability over time, and their regularity in morphology and syntax.[1] Due to their development at the end of the twentieth century, many Turkic languages have acquired increased political importance.

The Turkic linguistic map is comprehensive. It extends from the Southwest, Turkey and her neighbors, to the Southeast, to Eastern Turkistan and farther into China. From here it stretches to the Northeast, via South and North Siberia up to the Arctic Ocean, and finally to the Northwest, across West Siberia and East Europe. The area comprises a great number of different peoples and languages; after the breakdown of the Soviet Union also a set of new autonomous states with Turkic national languages. The regions in which Turkic languages are spoken include Anatolia, Azerbaijan, the Caucasus region, Iran, Iraq, Afghanistan, the immense areas of West and East Turkistan, South, North and West Siberia and the Volga region. In the past, the Turkic-speaking world also included compact areas in the Ponto-Caspian steppes, the Crimea, the Balkans, etc. A total of at least 125 million speakers of Turkic languages live today predominantly in Turkey, the republics in the Commonwealth of Independent States (CIS), Iran, Afghanistan, China, several countries in Northwestern Europe and other parts of the world. There are currently around twenty Turkic standard languages, the most important ones being Turkish, Azerbaijanian, Turkmen, Kazak, Karakalpak, Kirghiz, Uzbek, Uyghur, Tuvan, Yakut, Tatar, Bashkir and Chuvash. This volume is essentially concerned with its peripheral parts, with languages and dialects that have so far been insufficiently investigated.

Field research

In a programmatic talk given in 1975, Horst Wilfrid Brands, then professor of Turcology at the University of Frankfurt, expressed his conviction that field research might bring about further important discoveries (Brands 1977). Ten years earlier, he said, optimists who assumed the Turkic linguistic map of that time to be incomplete had been ridiculed. Since then, however, several rooted ideas about the distribution and classification of the Turkic languages had been shaken loose by Gerhard Doerfer's field research in Iran. Brands anticipated similar surprises from Afghanistan, and he also emphasized that the Turkic groups of China and Mongolia were far from sufficiently investigated. Subsequent developments have verified Brand's expectations. The political situation now makes it possible to carry out linguistic

1 This article presents a synopsis of Johanson 2001.

© Selcen Küçüküstel

fieldwork on the spot, to continue the work initiated in the 1920s and 1930s. Most of the previous severe restrictions against studying the genuine cultural life of Turkic minorities have been suspended.

There is presently much ongoing linguistic field research. This work presents a number of examples of current work on languages and varieties of highly different profiles and cultural backgrounds. There is a gradually developing network of persons engaged in the front line of this hunt for fresh primary data. The typical features of the current activities may be summarized in five points:

(i) The focus is on linguistic data.

(ii) The linguistic data are gained through field research.

(iii) Linguistic variation is absolutely respected.

(iv) Attention is paid to typological and areal aspects.

(v) The research is based on texts whose content is also essential from cultural, ethnological, folkloristic or historical points of view.

The question has to be raised: What is the purpose of language documentation? Why should we bother about small peripheral languages?

Languages in danger

Many Turkic languages are endangered, i.e. vulnerable to extinction. Several smaller varieties have expired during the twentieth century, and some other are now vanishing. Killer languages such as Russian, Chinese, Persian and the stronger Turkic languages are crowding out or eating up the weaker languages, many of which have already run out of time. Most of them have been under enormous pressure from Russian.

The situation is especially acute in the European and Siberian areas. According to Wurm (1999: 32), languages such as Chulym and Tofan are moribund in the sense that only a handful of mostly old speakers is left. Some are seriously endangered, since their youngest good speakers are largely past middle age: Karaim, Crimean Tatar, Gagauz in Bulgaria and European Turkey, Shor, Teleut and Altay Turkic. Others are endangered in various degrees: Bashkir, Chuvash, Noghay and other Turkic languages of the Caucasian area, Gagauz in Romania, Siberian Tatar, and Khakas. According to Wurm, most local languages of Siberia, except Yakut and Dolgan, are in danger of disappearing: Uralic, Samoyedic, Turkic, Mongolic, Tungusic, Palaeo-Siberian languages, Siberian Eskimo and Aleut. All the threatened

© Selcen Küçüküstel

languages exhibit changes through heavy copying of foreign structural features. However, the reason for their weakness is not structural decay due to this copying, but loss of social functions. Languages fade away when they are not needed, i.e. when they do not have sufficient social functions in order for parents to endeavor to transmit them to their children. The endangerment starts when the young generations begin to switch over to the dominant language because they find it more attractive and prestigious. They frequently become monolingual speakers of the dominant language since they fear remaining underprivileged if they keep their own language.

Bilingualism both maintains the dominated language and allows participation in the life of the dominant society. Many smaller languages are spoken by bi- or trilinguals, e.g. in Uzbekistan. However, this very situation is often thought to have negative effects, eventually leading to the extinction of the socially weaker language. It is claimed that a minority language can exist alongside a major language only as long as it retains a strong monolingual population. A counter example is Karaim which has been maintained over six hundred years in a multilingual setting (Csató in this volume).

Mass death of languages

Currently, increasing endangerment and death of languages is observed all over the world, a development that, like other kinds of globalization, will extinguish variation in an irrevocable way. A massive extinction is under way, the main killer languages being European, Arabic, Hindi, Mandarin and Indonesian. Most victim languages are non-European. About half of the languages in the world are believed to be endangered, even some languages with a large number of speakers, though under strong economic and cultural pressure from a dominant language. Language extinction is sometimes compared to species extinction, strong languages wiping out weak ones in the same way that man destroys rainforest species, etc.

However, why should we mourn the loss of languages? Isn't there reason to welcome reduction of inefficient diversity and variation? Why worry about the need to close down economically weak small local units? Some observers attribute the engagement in endangered language to sheer sentiment and claim that we might as well regret the loss of old costumes. Linguists, it is said, waist time lamenting the loss of fringe languages that have proved inferior and thus useless. While they may be beautiful, they cannot be preserved alive without far-reaching lifestyle changes. The increasing dominance of certain languages is inevitable. The parallels with evolutionary biology are misleading, since humanity can still function with a drastically reduced number of languages.

© Selcen Küçüküstel

However, humanistic arguments for studying languages in danger are often put forward. Each language is thought to reflect a unique world view and cultural heritage: “Human language is the most precious multi-form cultural possession of humanity, which in its thousands of forms expresses the different ways in which their speakers have come to terms with the concrete and spiritual world around them and within them, formed their various philosophies and different world views, and put their innermost thoughts into words and communicated them to others ...” (Wurm 1999: 28). With the loss of a language, an irreplaceable unit in our understanding of human thought is lost. Thus, maintaining knowledge of non-dominant languages preserves a cultural diversity, which is just as important as maintaining the physical biodiversity in the world. Compare the following summary of the value of field research documenting endangered languages: “The pressures of life in the twentieth century are leading to increasing homogenization of humanity, with many cultures and languages in imminent danger of extinction. We owe it both to the members of these cultures or speakers of these languages and to posteriority to record the contributions that these cultures and languages can make to our understanding of Man as a whole” (Comrie 1988: 6).

Revitalization and revival

Few field linguists cherish romantic ideas about preserving species threatened by extinction, i.e. about giving languages new life by artificial respiration. A language lacking sufficient social functions cannot be given new functions through ever so much field research. Nevertheless, there are some successful efforts to consolidate endangered languages. During the last decades there has been a reawakening of the self-consciousness of some linguistic minority groups, e.g. some Siberian peoples. They have shown a growing interest in preserving their languages and transmitting them to new generations. The value of language as a symbol of the identity of its speakers has increased. The old oppressive language policies have changed. For example, in southern Siberia a last attempt is being made to reanimate the Shor national culture, to restore some of the social functions of the Shor language and to reinforce the generally weak linguistic competence (Nevskaja 1998).

Revitalization in the sense of bringing endangered or almost extinct languages out of danger may thus be possible. Efforts to get speakers to (re)use moribund languages may be successful. Dialects believed extinct may also be found to still have speakers. So far, however, no attempt to revive a really extinct Turkic language has been made. When revitalizing a language, it is often necessary to renew its grammatical and lexical resources. The extant material may be meager or dubious. For this purpose, it is an urgent task to carry out descriptive work. Even if a language dies, records of it will be valuable for posterity. Thus, linguists are needed to study endangered or moribund languages, to document them

© Selcen Küçüküstel

before their last few speakers disappear. Activities of this kind actually tend to keep the languages alive. The low status of non-standard varieties makes their maintenance difficult, but research on them can consolidate their status.

Comparative studies

In what other ways can linguistic Turcology use the data collected? For example, it can use it for comparative purposes. The Turkic languages form a family with rather clear-cut internal genetic bonds and may be traced back relatively easily to prehistorical stages. On the other hand, they offer unusually rich data for the study of language contacts with Iranian, Slavic, Greek, Mongolic, Tungusic, Chinese, etc. The combination of genetic unity and varying typological changes yields a complex interplay of factors seldom observed in such an unambiguous and explicable way in other families. This is a model case for demonstrating how languages may function and develop. Its general importance goes well beyond the domain of Turcology. The possible external genetic relations with Mongolic, Tungusic, etc.. are still controversial, mainly because the individual languages have not been sufficiently studied. The comparative work cannot be confined to the standard languages. It must get under the cover of uniformity and regularity that characterizes most of them, in particular those in the central areas, which have been subject to removals and processes of mixing and thus developed leveled structures. In the fringe languages, we often find deviating structures that permit us to discover deeper layers and to reconstruct older stages. They often provide invaluable pieces for the comparative puzzle.

Research on typology

Today's linguistic Turcology is increasingly oriented towards typology and contact phenomena, which brings it closer to modern general linguistics. It can provide typologists with genuine data instead of the stale handbook data generally available. Conversely, it may derive inspiration from typological research. For general historical linguistics, languages spoken in small, isolated communities are important since they tend to manifest various rare structural developments. Language loss means lost opportunities to gather substantial data. This is an additional argument for extensive recording of Turkic languages on the brink of extinction. Several other fringe languages have been recorded just before becoming extinct. Knowledge of such languages is invaluable for research on linguistic universals, variation in cognitive structures and their linguistic encoding. In this field, Turcologists may make important contributions.

Turkic speaking parts of Eurasia exhibit numerous cases of complex areal interaction, ethnic and linguistic processes with permanent changes of boundaries, linguistic convergence, language shift, etc.

© Selcen Küçüküstel

This makes research on language contacts especially interesting. Areal typology is of crucial importance in peripheries where new structures emerge through language contact. Century-old intense contacts between languages of different origins have led to remarkable typological results. The roles of Turkic and Persian as means of interethnic communication during more than a millennium are particularly fascinating.

Empirical and theoretical work

The picture of Radloff as the field researcher and Bang as the closet scholar and theoretician illustrates the issue of the relation between empirical and theoretical work. After all, these two types, field linguistics and so-called armchair linguistics, do not conflict with each other, but must go hand in hand. Empirical and theoretical research are complementary to each other. What would the discoveries of the inscriptions have been worth without Thomsen's deskwork, which made them intelligible? And what would his acumen have achieved without this database? Modern discoveries *in situ* are equally futile without systematization and theoretical analysis. There is little sense in collecting data that are not interpreted in a wider context. The empirical work should be carried out in close contact with a more general theoretical and methodological development. For work on general and comparative typological and genetic problems, the theoretical framework is crucial.

Cultural studies

One significant aspect of linguistic field research is its vital importance for history, anthropology, ethnology, folklore, etc., i.e. for cultural research based on genuine texts. It provides invaluable information that actually cannot be acquired in other ways. Recorded texts are the key to the oral literature and mythology. Loss of a language does not only mean loss of linguistic diversity, but also of the culture of which the language has been the vehicle. Linguistic problems lead us to the socio-historical contexts in which the languages are spoken. Language mirrors social circumstances, historical change, history of culture and settlement, and constellations of political dominance. Linguistic data may thus help reconstruct historical facts. The problems of emergence and development of the varieties force us to pay attention to the interaction with extralinguistic facts. Areal typology highlights historical, cultural and ethnolinguistic problems of the areas in question. Studies on linguistic contacts introduce us to the history of civilization of the peoples concerned with special regard to the history of migration and settlement.

© Selcen Küçüküstel

Continuity and innovation

It is exciting, particularly for young people, to take active part in documenting languages and collecting new primary data, i.e. to feel involved in pioneering achievements of the kind discussed here. However, to be able to work successfully in the field thorough preparations are usually required. They include linguistic competence, training in descriptive, historical and theoretical linguistics, practical knowledge of languages, Persian, Slavic, Chinese, Mongolic, Tungusic etc., according to area, skills in field research technique and a good knowledge of local administrative structures. The researcher must also be open to cooperation with experts in other fields. A good deal of creativity may certainly be set free by active work which to a large extent consists of learning by doing. However, this can never mean acting in a self-contained way, ignoring previous achievements and inventing the wheel again and again. The impressive work that started with Thomsen, Radloff, Bang and others is a necessary basis for new research. This is often forgotten today, when The Turkic Central Asia and other Turkic-speaking regions are en vogue again. Innovation presupposes continuity; it cannot be achieved by underestimating the complex tasks and disregarding previous work.

International cooperation

Linguistic documentation is an urgent task that is best carried out in international cooperation. Scholars working in this field have shown a great interest in developing new ways of international cooperation. Thus, the recent years have seen the establishment of several projects aiming at collecting materials of endangered languages and organizing courses in field research. As far as Turkic languages are concerned, several initiatives have been taken.

Electronic resources

During recent years, increasing use has been made of electronic devices that allow easy access to materials and analyses. These tools will stimulate research and education in non-standard Turkic varieties, and perhaps motivate speakers of such varieties to document their own linguistic competence. For instance, the documentation of spoken Karaim, includes the development and publication of a CD-Rom containing linguistic material of the dialect spoken in Lithuania (Csató & Nathan 2001).

The old and the new situation

In many respects, today's linguistic fieldworkers are in a far better situation, morally and materially, than the discoverers of the old days. Their work is not governed by, or associated with, political and

strategic interests of great powers, as the old exploring expeditions often were. The field workers do not steal any materials; they do not commit vandalism. The old research expeditions to Central Asia removed huge amounts of antiquities, manuscripts and art objects from the ruin sites. The sad holes left after wall paintings brutally sawn out of the walls can still be observed in the Turfan area. It will not be discussed here whether these activities were thefts, as the locals claim, or culture-saving achievements. After all, it was through the discovery, preservation and interpretation of the finds by experts from outside that we came to know the Old Uyghur language and culture. Our knowledge of Central Asia would be highly incomplete without these materials. In any case, the effects are crucially different from those of the field research under discussion here. When it comes to the material conditions, we can only state that earlier journeys of discovery with the aim of deleting white spots on the Turkic linguistic map were mostly connected with extreme exertions in deserts and mountains. The Swedish Turcologist Gunnar Jarring himself caught typhoid fever in a caravansary on his journey across the Taklamakan desert. Only after a month did he regain consciousness, emaciated beyond recognition. He comments on this loss of time in the following typical way: "So I had to forego Khotan. It was unfortunate because the dialect spoken there was just about unknown at that time" (1986: 132). Today's field research is most often less connected with hardship. Though times have changed, even today's field researchers may need some of Jarring's youthful courage.

References

Brands, Horst Wilfried 1977. Zum Selbstverständnis der Turkologie. In: Voigt, Wolfgang (ed.) *XIX. Deutscher Orientalistentag vom 28. September bis 4. Oktober 1975 in Freiburg im Breisgau. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (Wiesbaden), Suppl. III: 2, 1122–1134.

Comrie, Bernard 1988. The role of the field linguist. *Notes on Linguistics* 41, 4–6.

Csató, Éva Á. & Nathan, David 2001. *Spoken Karaim. Multimedia CD-ROM*. ILCAA, Tokyo University of Foreign Studies & The Hans Rausing Endangered Languages Project, School of Oriental and African Studies, University of London.

Csató, Éva Á. (in this volume) *Lithuanian Karaim*.

Jarring, Gunnar 1986. *Return to Kashgar. Central Asian memoirs in the present*. Durham: Duke University Press.

Johanson, Lars 2001. *Discoveries on the Turkic linguistic map*. (Swedish Research Institute in Istanbul, Publications 5.) Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul.

Nevskaja, Irina 1998. The revival of the Shor written language. *Turkic Languages* 2, 253–269.

Wurm, Stephen 1999. Languages in danger. The life and death of the world's languages. *Multiethnica* (Uppsala) 24/25, 28.35.

SPEAKERS OF TURKIC LANGUAGES: NUMBERS AND COUNTRIES

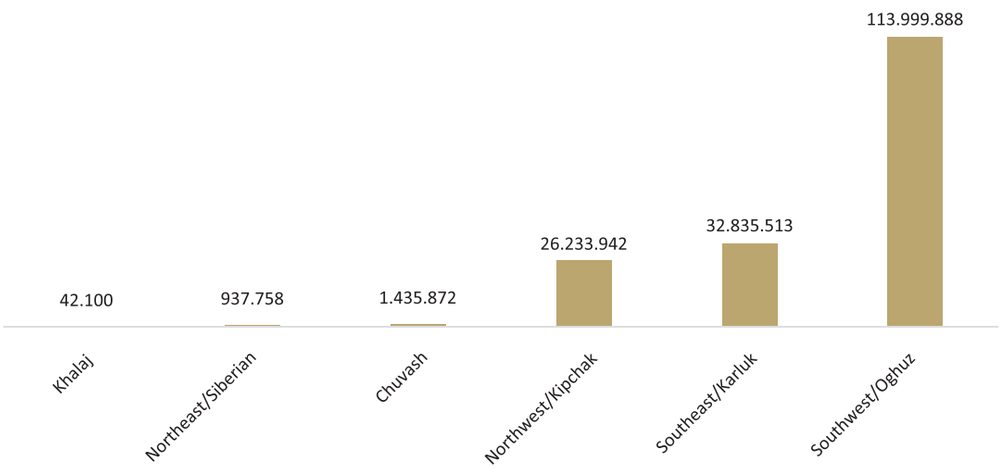
Astrid Menz

The following graphs are based on the figures compiled by Selcen Koca Sarı (this volume). They are intended to give an impression of the proportions of the different linguistic varieties within the group of Turkic languages. Koca Sarı compiled these figures out of a great many of sources from different years. They are partly official census figures of various countries partly only estimates and rough guesses. Official census data, even in cases where it had been collected with a certain openness to linguistic minorities, does not necessarily reflect one hundred percent of the (linguistic) reality.

One therefore should not take these figured too much at face level but rather as an approximation that mainly serves to give us a more or less rough survey of the size of the various linguistic groups, the locations where Turkic varieties are spoken and the number of speakers of any Turkic variety in the countries in question.

From the figures visualized by the following diagram we can see that the Southwestern or Oghuz group has by far the most speakers with Turkish as the biggest single language in this subgroup as well as in the whole linguistic family.

Diagram 1: Speakers / subgroup

Over 40 % of all speakers of a Turkic variety are (native or near-native) speakers of Turkish.[1] The next largest language is Azerbaijanian, spoken mainly in Iran and the Republic of Azerbaijan. The case of Azerbaijanian, with its high prestige among the speakers of Turkic varieties in Iran is a good example for the threat that closely related socially dominate languages constitute for smaller varieties with lesser prestige. Probably all of the varieties with more than 10 million speakers lead to leveling processes in the minority languages spoken on the same territory.

1 Koca Sarı (this volume) took the total figures of the Turkish population census as the numbers of speakers of Turkish in Turkey. Unfortunately, we have no data available regarding the question how many of the inhabitants of Turkey have Turkish as their first language and how many learn it only afterwards. There are obviously also still people, mainly women, who do not learn Turkish at all, because they do not attend school. These cases are, however, not very many. But it is probably save to say that in the Eastern rural parts of Turkey in many villages children learn Turkish first when they start to attend school, i.e. at the age of 5-6. Since this is a relatively young age one can assume that acquisition can lead at least to a near-native-speaker competence.

Diagram 2: Varieties with > 1,000,000 speakers

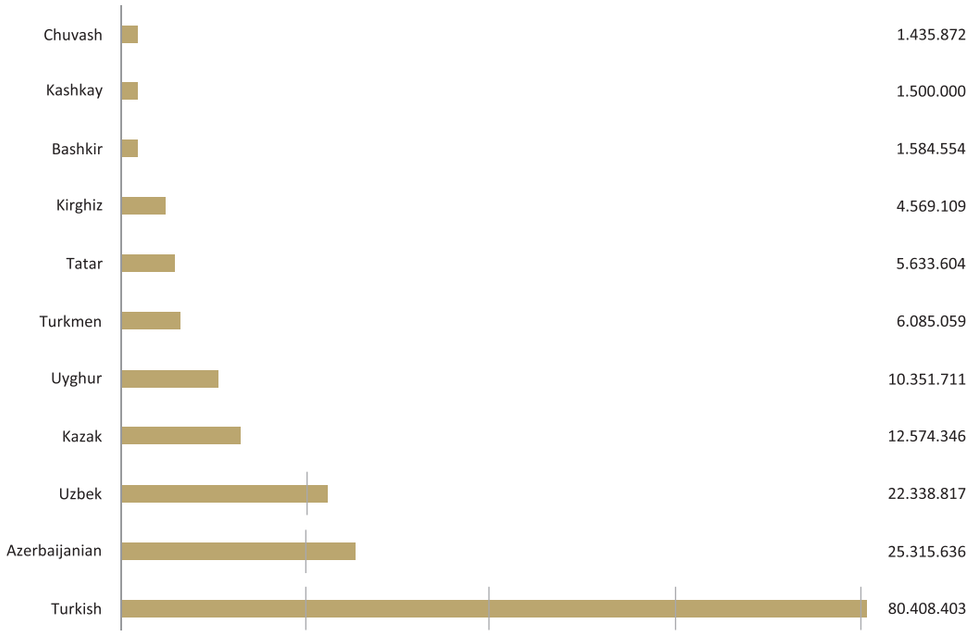
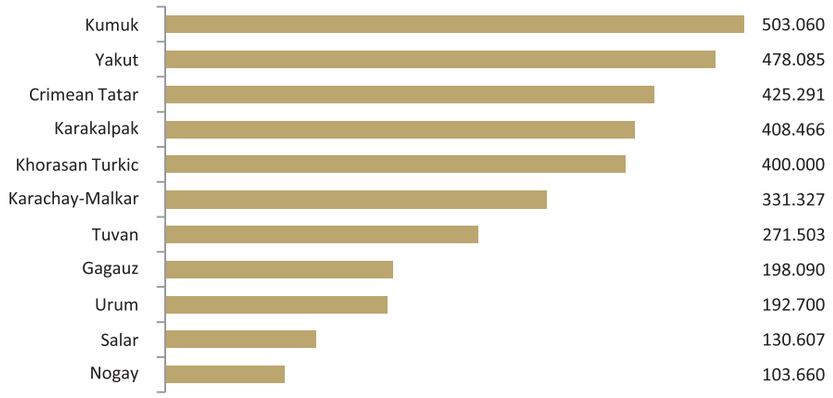

Diagram 3: Varieties with < 1.000.000 speakers

The varieties with less than 100,000 and less than 10,000 speakers are all under a serious endangerment of perishing over the next few years.

Diagram 4: Varieties with < 100.000 speakers

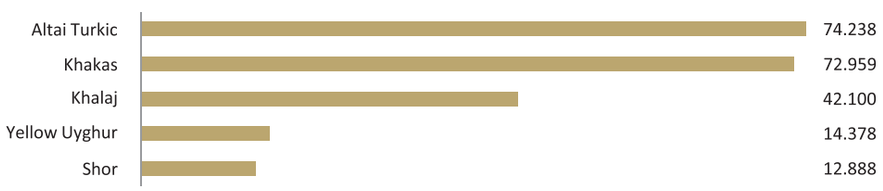
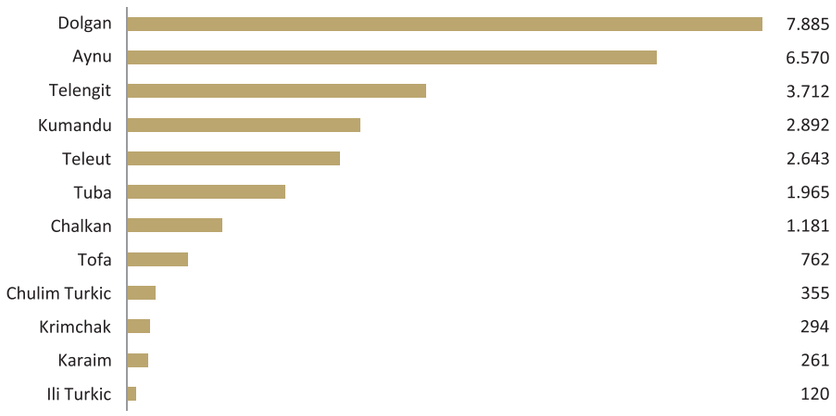

Diagram 5: Varieties with < 10.000 speakers

On the following pages the numbers of speakers of any given Turkic variety are added up for each country a Turkic language is spoken in. In the case of the Russian Federation, e.g., figures for Tatar, Bashkir, Yakut, all Turkic varieties of South Siberia etc. have been added up to a total of 11,315,029 speaker.

Diagram 6 : Countries with > 100.000 speakers of Turkic languages

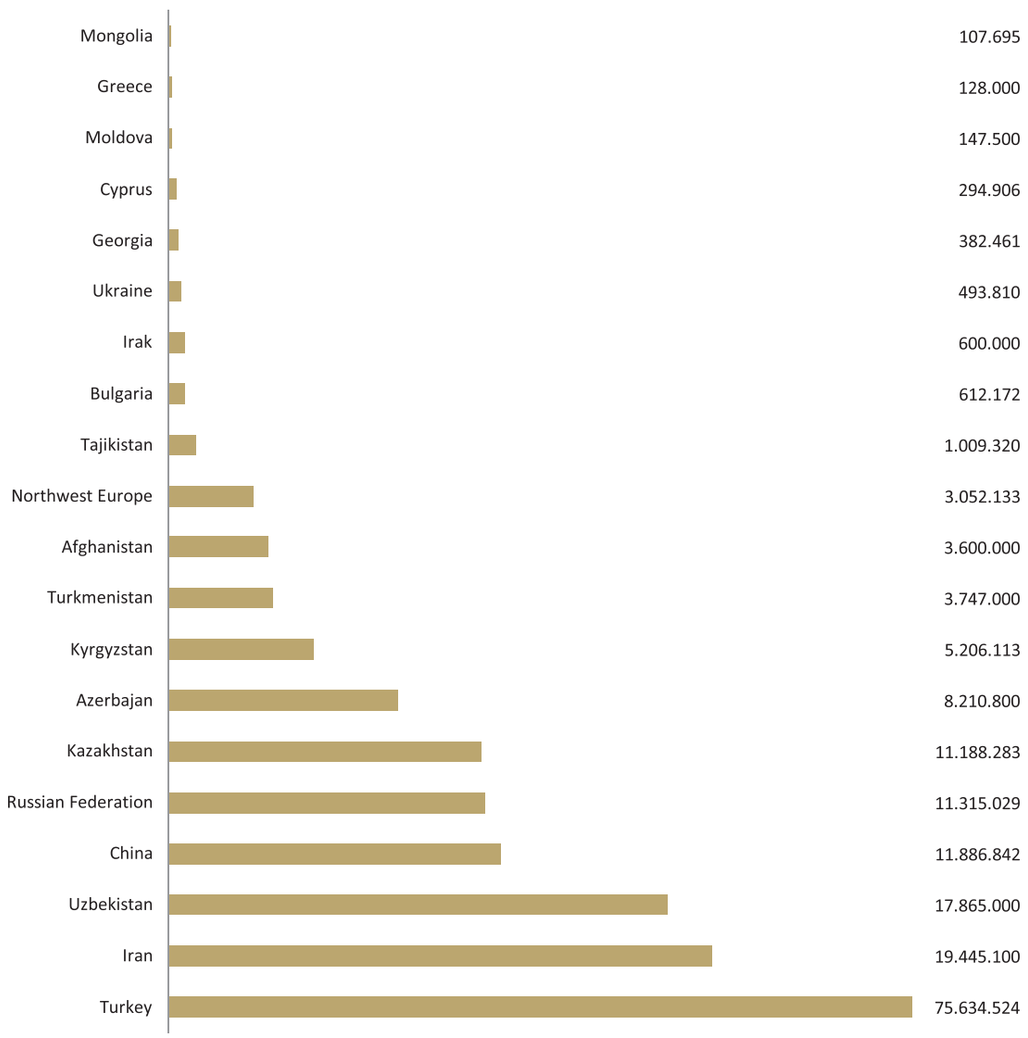

Diagram 7: Countries with < 100.000 speakers of Turkic languages

TEHLİKEDEKİ DİL OLGUSUNU ORTAYA ÇIKARAN ETKENLER VE TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ

Selcen Koca Sarı

© Eskeyeva & Sagidolda

Giriş

Günümüzde yaşayan dillerin sayısı ile ilgili kesin bir veri bulunmamaktadır. Bugüne kadar konuyla ilgili çalışmalarda 3.000 ile 10.000 arası değişen rakamlar öngörülmüş, yakın zamanda daha somut verilere dayanılarak yapılan çalışmalarda ise yaşayan dil sayısının yaklaşık 7.000 olduğu belirtilmiştir. Bu dil çeşitliliğine rağmen sayısal veriler göz önüne alındığında, dil sayısı ve konuşur sayısı bakımından oldukça dengesiz bir dağılımın var olduğu görülmektedir. Dillerin sadece çok küçük bir bölümü dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu tarafından kullanılırken, geriye kalan çok sayıda dilin konuşur sayısı oldukça azdır. Bu durumu sayısal oranlarla ifade etmek gerekirse, dünya dillerinin sadece %4'ü nüfusun %96'sı tarafından konuşulmaktadır. Bu veriler tersten değerlendirildiğinde ise dünya dillerinin %96'sının dünya nüfusunun sadece %4'lük bir kesimi tarafından kullanıldığı sonucuna varılmaktadır (Crystal 2010: 28). Ethnologue'un istatistiksel verilerine göre dünya dillerinin sadece 23'ü 50 milyondan çok konuşura sahiptir. Geriye kalan dillerin ise büyük bir bölümünün konuşur sayısı 100.000'den azdır.[1] Az sayıda büyük dilin baskısı karşısında zayıf ve savunmasız küçük diller yerlerini baskın dillere vermek zorunda kalmakta, bu da dillerin yok olma sürecine girmesine yol açmaktadır.

Yok olma riski ve tehdidi altındaki dil, yani tehlikedeki dil, belirli sebeplerle etkin bir şekilde kullanılmayan, konuşur sayısı azalma eğilimi gösteren veya nesiller arası dil aktarımının zayıfladığı dil olarak tanımlanabilir. Muhtemel sonucu, dillerin ölümü veya tamamen yok olması olarak değerlendirilebilen tehlike süreci, aşamalı biçimde ve görece uzun bir zaman diliminde tamamlanabileceği gibi, bu süreç oldukça kısa da olabilir. Buna göre, gerçekleşme hızı bakımından dil ölümü ikiye ayrılmaktadır: ani/hızlı ölüm ve aşamalı/yavaş ölüm (Tsunoda 2005: 44). Ani dil ölümleri dil konuşurlarının toplu olarak ölmeleri veya toplu bir şekilde dillerini başka dillerle değiştirmeleri, yani dil değişimi (İng. language shift), durumunda meydana gelirken, daha yaygın olan aşamalı dil ölümünde dil konuşurlarının belli bir süreç içerisinde azalması veya dil değişimi söz konusudur. Bir dilin konuşurlarının tamamının ani bir şekilde yok olmadığı tüm durumlarda dil ölümü, dil değişimi ile eşanlamlı hale gelmektedir. Başka bir deyişle, dil değişimi sürecinin başlaması ile 'tehlikedeki dil' olarak kabul edilen diller, bu sürecin tamamlanmasının ardından ölü diller haline gelmektedir. Dil konuşurlarının çeşitli sebeplerle ana dillerinin yanı sıra bölgesel, milli veya küresel ölçekte daha baskın ve prestijli bir dili öğrenmeleri dil değişimi sürecini başlatmaktadır. Ana dili yanında baskın dilin de kullanıldığı iki dilliliğin ilk aşamalarında ana dillerini yeterli seviyede kullanabilen konuşurlar giderek yeni dillerini daha iyi ve daha yaygın şekilde kullanmaya başlamaktadırlar (Crystal 2010: 99). Sonraki aşamalarda ana dili karşısındaki güçlü konumunun sağladığı avantajlarla baskın yeni dilin kullanım alanı genişlerken, baskın dilin karşısında

1 http://www.ethnologue.com/statistics/size

güçsüz ve zayıf kalan ana dilin kullanım alanı daralmakta ve iki dillilik baskın dil lehine yerini tek dilliliğe bırakmaktadır. Dil değişimi hızlı bir şekilde, bir veya iki nesilde tamamlanabildiği gibi uzun bir dönemde birkaç nesil boyu aşamalı olarak da gerçekleşebilmektedir.

20. yüzyılın son dönemlerinde dünya dilleri üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalarla tehlikedeki diller ile ilgili dikkat çekici nitelikte endişe verici tespitler ve tahminlerde bulunulmuştur. Örneğin dünya dillerinin yok oluş hızlarıyla ilgili tespitlerde bulunan Krauss (1992: 7) gelecek yüzyılda dillerin %90'ının ciddi şekilde tehlikede olacağını veya öleceğini, bu konuda nispeten daha iyimser tahminlerde bulunan Nettle ve Romaine (2000) ile Crystal (2010:33) ise gelecek yüzyılda dünya dillerinin %50'sinin yok olacağını öngörmektedirler. Yakın zamanda yapılan bir çalışmaya göre ise günümüzde yaşayan dillerin %32'sinin tehdit altında bulunduğu, %13'ünün ise kritik seviyede yok olma eşiğinde olduğu belirtilmiştir (Simons & Lewis 2013: 17).

Dillerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması veya yok olması, kültürel mirasın ve zenginliklerin geri döndürülemeyecek şekilde kaybolması sonucunu doğurmaktadır. Dillerin kaybı aynı zamanda kültürel ve tarihi deneyimlerle ilgili eşsiz bilgilerin de yok olmasıdır. Etnik kimlik ve kültürün ifadesi ve korunmasındaki en önemli araçlardan biri sayılan dilin yok olması, çoğu zaman etnik kimliğin de yok olması anlamına gelmektedir. Küreselleşmenin ve modernleşmenin az nüfuslu etnik gruplar ve bunların dilleri üzerindeki olumsuz etkilerinin daha açık bir biçimde gözlemlenebildiği 1990'lı yıllardan sonra tehlikedeki dil olgusu önem kazanmış; farklı disiplinlerden dille ve dilin kullanım alanlarıyla ilgilenen dilbilimciler, dil planlamacıları, sosyologlar ve politikacılar vs. araştırmacıların üzerinde önemle durdukları bir konu haline gelmiştir. 1990'lı yıllardan sonra tehlikedeki dillerle ilgili yapılan masaüstü ve alan çalışmalarında, bu dilleri koruyup geliştirmeye yönelik projelerde, hukuki, siyasi düzenlemelerde ve önlemlerde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Dil ölümüne zemin hazırlayan etkenleri tek bir nedene bağlamak mümkün değildir. Farklı bölgesel şartlar, değişen koşullar, çeşitli etkenler ve bazı özel durumlar dillerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır. Bu güne kadar yapılan çalışmalarda (Nettle ve Romaine 2000; Crystal 2000, Grenoble 2011 vd.) dillerin tehlike sürecine girmelerine neden olan faktörler başlıca dört kategoriye ayrılarak incelenmiştir:

1- Deprem, tsunami, kıtlık ve salgın hastalık gibi doğal afetler
2- Savaş ve soykırım
3- 'Milli birliği' sağlama adı altında uygulanan kültürel baskı, sindirme veya asimilasyon; zorunlu göç
4- Kültürel, politik ve ekonomik faktörler (Austin & Sallabank 2011: 5).

Belirlenen bu faktörlerden doğal afetler, savaş ve soykırım bir toplumun büyük bir bölümünün fiziksel olarak zarar görmesine, nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmesine neden olmaktadır. Nüfus gücünün zayıflaması da çoğu durumda dillerin yok olması sonucunu doğurabilmektedir. Tehlikedeki dil olgusunun ortaya çıkmasında en etkili faktörlerden biri de kültürel ve dilbilimsel asimilasyondur. Özellikle azınlık dillerinin pek çoğunun tehlike altında olmasının sebebi, kültürel ve dilbilimsel asimilasyon siyasetleridir. Kültürel, politik ve ekonomik faktörler ise dillerin kullanım alanlarını sınırlayıp onları işlevsizleştirerek varlıklarını tehdit etmektedir. Dillerin tehlike sürecine girmelerinde bu faktörlerden bazen sadece biri bazı durumlarda ise birkaçı veya tümü etkili olabilmektedir. Bir dilin yok olma sürecine girmesinde etkili olan bu faktörlerin etkilerini ve bu etkilerin boyutlarını, birden çok faktörün rol oynadığı durumlarda hangi faktörlerin belirleyici olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Daha açık bir ifade ile, bir dilin tehlike sürecine girmesine neden olan faktörlerin pek çoğu birbiri ile yakından ilişkili ve biri bir diğerinin nedeni veya sonucu olabilecek niteliktedir. Tehlikedeki bir dili tehdit eden faktörlerin incelenmesi hem faktörlerin bu özelliği hem de dilin kendi içerisinde devamlı değişen, gelişen ve dış etkilere açık yapısı nedeniyle oldukça güçtür.

Dünya dillerinin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi, günümüzde Türk dil ve diyalektlerinin de büyük bir kısmı yok olma tehdidiyle karşı karşıyadır. Doğu, Orta, Batı, Güney ve Kuzey Asya ile Doğu Avrupa'da konuşulmakta olan Türk dil ve diyalektlerinin birçoğu tehlike altında veya kritik seviyede ölüm eşiğindedir. Özellikle bulundukları bölgelerde azınlıkta kalan az nüfuslu Türk topluluklarının dilleri hızla erozyona uğramaktadır. Türk dillerinin dil ve diyalektlerinin, ölçünlü bir Türk yazı dili yerine, egemen siyasal, toplumsal, sayısal bakımdan baskın başka bir toplumun dili lehine yok olması, genel

© sovminrk.gov.uz

olarak Türk dillerinin dilbilimsel çeşitliliğinin azalmasına, geniş bir coğrafyada etkinliğini ve gücünü kaybetmesine sebep olması açısından önemlidir. Ancak son yıllarda önemle üzerinde durulmaya başlanan tehlikedeki Türk dilleri ve diyalektleri ile ilgili çalışmalar henüz yeterli ve doyurucu nitelikte değildir. Bu konuda alan araştırmasına dayanan dil çalışmaları ve bunların analizleri kadar tehlikedeki Türk dillerinin tehlike süreçlerini inceleyecek teorik çalışmalar ve bunların yok olmalarını engelleyecek yeniden canlandırma çalışmaları da önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmanın konusunu, tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinin tehlike sürecine girmesinde ve yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmasında etkili olan faktörlerin belirlenerek incelenmesi oluşturmaktadır. Dillerde tehlike durumunun ortaya çıkmasında etkili olan genel faktörler tespit edilmiş ve çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Dillerin geleceğini tehdit eden faktörlerin tamamı tüm tehlikedeki diller için geçerli değildir, dillerin içinde bulundukları özel durumlar ve şartlar, bu faktörlerin etki alanı, boyutları ve çeşitleri diller arasında farklılıklar göstermektedir. Aynı zamanda tehlike durumunun ortaya çıkmasında etkili olan bazı faktörlerin üzerinde önemle durulurken bazı faktörlerin ise tehlike sürecinin başlamasındaki etkileri yeterince aydınlatılmış değildir. Tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinde tehlike durumunun ortaya çıkmasında etkili olan faktörler üzerine bugüne kadar ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Tehlikedeki Türk dil ve diyalektleri üzerine yapılan müstakil bazı çalışmalarda dili tehdit eden faktörler sadece yüzeysel olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açan genel ve özel faktörler ile durumlar belirlenerek değerlendirilecektir. Tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinin tehlike sürecine girmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi ile konuyla ilgili yapılacak çalışmalara başlangıç olması amaçlanan bu çalışma, aynı zamanda bir dil grubunda tehlike durumunu ortaya çıkaran faktörlerin tamamının tespit edilmesi ve sınıflandırılması ile ilgili Türkçe literatürde bir ilk olacaktır.

Dillerin geleceğini tehdit eden faktörlerin tespiti ve sınıflandırması konusunda kesin bir çizgi çizmek, bu faktörlerin birbirleriyle yakından ilişkili ve biri diğerinin nedeni veya sonucu olabilmesi nedeniyle oldukça zordur. Bu çalışmada tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinin tehlike sürecine girmesinde etkili olan demografik, coğrafi, kültürel, politik, dilbilimsel ve sosyolinguistik, ekonomik, sosyal ve psikolojiklar olmak üzere sınıflandırılarak incelenmiş, birbiriyle ilişkili ve çeşitli açılardan ortaklıklar taşıyan faktörler ilişkili oldukları faktörlerin ele alındığı bölümlerde belirtilmiştir. Ayrıca, diğer dillerde olduğu gibi tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinde de tehlike durumunun ortaya çıkmasında tek bir etken belirleyici olabildiği gibi, çoğu zaman birden fazla faktör etkili olmaktadır. Bu nedenle tehlikedeki bir Türk dili veya diyalekti çoğu durumda birkaç faktör çerçevesinde değerlendirilmiş, bazı durumlarda ise tehlike durumunun ortaya çıkmasında en belirleyici etken üzerinde yoğunlaşılmıştır. Tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinin belirlenmesinde de bazı farklı görüşler mevcuttur. Hangi Türk dil ve diya-

© Photogov.cn

lektlerinin tehlikede kabul edileceği, hangilerinin edilemeyeceği ve bunların canlılık seviyeleri konusunda genel kabul gören ortak bir görüş yoktur. Bu nedenle çalışmada tek bir kaynağa bağlı kalınarak burada belirlenen tehlikedeki Türk dil ve diyalektleri üzerinde durulmayacak, tehlikedeki diller konusunda en bilinen proje ve çalışmaları ortaya koyan Ethnologue, UNESCO ve Tehlikedeki Diller Projesi tarafından ele alınan tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinin tamamı çalışmanın inceleme alanına dahil edilecektir.

Tehlikedeki Türk dil ve diyalektlerinde tehlikedeki dil olgusunu ortaya çıkaran etkenler

1. Demografik faktörler

Demografik veriler bir dilin tehlike seviyesinin belirlenmesinde en temel kriterlerden biri olmasına rağmen her durumda belirleyici bir ölçüt olarak kabul edilmemektedir. Tehlikedeki dilleri belirlemenin pratik yolu olarak görülen bir etnik grubun nüfusu ve etnik dil konuşur sayısının değerlendirilmesi bazı durumlarda yanlış tespitlerde bulunulmasına neden olmaktadır. Başka bir deyişle, konuşur sayısı fazla olan dillerde tehlike durumu ortaya çıkabilirken, az konuşuru olan diller güvende olabilmektedir. Dilin sürdürülebilirliğinde etkili olan diğer faktörler çoğu durumda topluluğun nüfus büyüklüğünden daha belirleyici olmaktadır. Örneğin tecrit edilmiş, kırsal bölgelerde 500 konuşmacı makul ölçülerde iyimser bir tahmine izin verebilirken, hızla büyüyen bir şehrin dört bir yanına dağılmış 500 kişilik bir azınlık grubunun dilinin hayatta kalma olasılığı oldukça düşüktür (Crystal 2010: 24). Nüfus verileri tehlikedeki dillerin ilk ve en basit göstergesi olarak değerlendirilmekle birlikte, çeşitli olumsuz faktörler nedeniyle milyonlarca konuşuru olan diller bile yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Her ne kadar etnik grup ve konuşur sayısı ile ilgili demografik veriler bir dilin tehlike seviyesinin tespitinde belirleyici bir kriter olarak kabul edilmese de konuşur sayısı bakımından azınlıkta kalan küçük dil grupları baskın ve prestijli diller karşısında daha kırılgan ve güçsüzdürler. Bu görüşü destekleyici nitelikte tespitlerde bulunan Krauss'a göre 10.000'den az konuşuru olan dillerin hiçbiri güvende değildir (2007: 2). Crystal ise 100'den az konuşuru bulunan bir dilin çok tehlikeli bir durumda olduğunu kabul etmektedir (2010: 25).

Etnik topluluğun nüfusunun ve konuşur sayısının az olması çoğu durumda doğrudan dilin tehlike sürecine girmesinde etkili olmasa da, dilin geleceğini tehdit eden diğer faktörlerin daha etkili ve yıkıcı olmasında belirleyici olmaktadır. Örneğin kalabalık bir konuşur topluluğuyla çevrelenmiş azınlık gruplarında sosyal çevreye adaptasyon için ortak iletişim diline daha çok ihtiyaç duyulmakta böylece kültürel asimilasyon kaçınılmaz hale gelmektedir. Ayrıca dillerinin statüsü ile ilgili yasal hakları, ana dillerinde eğitim görme hakları çoğu defa yeterli nüfus gücüne sahip bulunmamalarından dolayı kısıtlanmakta veya olmamaktadır.

Tehlikedeki Türk dillerini konuşur sayıları bakımından değerlendirmek gerekirse; Baraba Tatarcası, Kırımçakça, Alabugat Tatarcası, İli Türkçesi, Tubaca, Çalkanca, Kumandı Türkçesi, Şorca, Teleütçe ve Telengitçenin konuşur sayıları 10.000'den az; Tofaca, Duha Türkçesi, Çulım Türkçesi ve Karaycanın konuşur sayıları ise 100'den azdır. Diğer tehlikedeki Türk dilleri ise yaşadıkları bölgelerde azınlık durumundadırlar. Örneğin, Başkurtlar Başkurdistan nüfusunun sadece %22'sini oluşturmaktadır. Geriye kalan çoğunluk ise Ruslardan ve Tatarlardan meydana gelmektedir (Johanson 2006: 693). Titüler Başkurtlar kendilerine ait özerk idari bölgelerinde azınlıkta kalmakta, bu durum da başta eğitim olmak üzere iletişimin tüm alanlarında Rusça kullanılmasına neden olmaktadır. Hakaslar, Altay Türkleri ve Kırım Tatarları da Başkurtlarla aynı kaderi paylaşmaktadır. Tehlikedeki Türk dillerinin çoğunun tehlike sürecine girmesinde azınlıkta kalmanın getirdiği dezavantajlar belirleyici olmuştur. Kültürel asimilasyon karşısında güçsüz kalan azınlıklar, dillerinin kullanım alanı ile ilgili hak ve özgürlüklere sahip

olmamaları nedeniyle de yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmakta ya da *de jure* tanınan devlet dili veya resmi dil olma hakları *de facto* anlam taşımamaktadır.

Tehlikedeki dillerin tehlike seviyelerinin belirlenmesinde, dili tehdit eden faktörlerin tespitinde ve tehlikedeki dilin analizinde kullanılan tek kriter etnik grubun nüfusu ve konuşur sayısı ile ilgili veriler değildir. Tehlikedeki dillerin tespit ve analizinde kullanılan demografik veriler şunlardır:

- Etnik grubun toplam nüfusu,
- Toplam konuşur sayısı,
- Konuşur sayısının etnik grubun nüfusuna oranı,
- Etnik grupta nüfus artış hızı,
- Nüfus artış hızı ile konuşur oranı arasındaki orantı,
- İçinde yaşanılan ortamda etnik grubun nüfusunun diğer etnik gruplara oranı,
- İçinde yaşanılan ortamda bir toplumun ana dilini konuşma oranının diğer etnik grupların dil konuşurlarına oranı,
- Konuşurların bölgesel dağılımı,
- Konuşurların belli bir bölgedeki yoğunluğu,
- Tek dillilik, iki dillilik ve çok dillilik ile ilgili sayısal veriler,
- Etnik grubun nüfusu,
- Konuşurların yaşa göre dağılımı,
- Konuşurların cinsiyete göre dağılımı.

Bir topluluğun az nüfusa ve konuşur sayısına sahip olması dilin geleceğini tehdit eden önemli faktörlerden biridir. Bununla birlikte bir topluluğun nüfus ve konuşur sayısının düşük oranda artış göstermesi veya bu verilerdeki azalmalar, dillerin tehlike seviyelerinin daha ciddi boyutlara ulaşmasına neden olmakta, bu dillerde yapılan yeniden canlandırma ve geliştirme faaliyetlerini işlevsiz kılabilmektedir. Nüfus artış hızının azalmasında veya nüfusun düşüş göstermesinde etkili olan faktörlerin başında deprem, tsunami, sel, kıtlık, kasırga, volkanik patlama gibi doğal afetler, salgın hastalıklar, savaşlar, soykırım, göçler ve kültürel asimilasyon gelmektedir. Bunlardan doğal afetler, salgın hastalıklar, savaşlar, soykırım ve büyük çaplı göçler bir toplumun nüfusunun hızlı bir şekilde azalmasına ve hatta tamamen yok olmasına sebep olabilmektedir. Bu faktörlerin etkisi oranında diller tehlike sürecine girmekte, hızlı veya ani bir şekilde ölebilmektedir. Kültürel asimilasyon ve küçük çaplı göçlerde ise topluluğun nüfusu daha yavaş bir şekilde azalma eğilimindedir. Dilleri tehdit eden bu faktörlerin etkili olduğu durumlarda nüfustaki kayıp ile tehlike durumunun oranı arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

Bir topluluğun tamamının veya bir bölümünün fiziksel güvenliğine yönelik tehdit oluşturan doğal afetler, salgın hastalıklar ve savaşlar sonucunda bir toplumun nüfusu büyük oranda azalabilmektedir. Can güvenliğini tehdit eden bu faktörler nedeniyle pek çok dil yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış veya ölmüştür. Bu tür olumsuz faktörler özellikle küçük topluluklar için daha yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Başka bir deyişle küçük topluluklar dilleri ile birlikte tamamen yok olabilmektedir (Crystal 2010: 90). Dilin tehlike sürecine girmesinde etkili olan bu faktörler 'doğal' nedenler olarak kabul edilmektedir.

Bir toplumun varlığını ve geleceğini tehdit eden en önemli dış müdahalelerden biri soykırımdır. Birleşmiş Milletler'in 1948 tarihli 'Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne göre soykırım; ırk, kültür, din, dil, sosyal durum, siyasi görüş gibi ayırt edici bir özelliğinden dolayı, bir toplumun veya toplulukların bireylerinin başka bir toplum tarafından kendi çıkarları doğrultusunda bilinçli bir şekilde ve önemli sayıda yok edilmesi olarak tanımlanmaktadır.[2] Soykırım fiziksel ve kültürel veya dilbilimsel olmak üzere ikiye ayrılır. Fiziksel soykırımda farklı etnik yapıya, dile veya kültüre sahip bir grubun bütününün ya da bir bölümünün öldürme, bedensel veya zihinsel olarak zarar verme, yaşam koşullarını kötüleştirme ve doğum oranını düşürme gibi yöntemlerde yok edilmesi söz konusudur. Fiziksel soykırımda belli bir topluluğun nüfusunun azaltılması veya grubun tamamen yok edilmesi, potansiyel konuşurların yok olmasına ve dilin nüfus kaybı oranında hızlı bir şekilde gücünü kaybederek ölmesine neden olmaktadır (Skutnabb-Kangas 2000: 312). Kültürel ve dilbilimsel soykırımda ise fiziksel soykırımda olduğu gibi bir toplumun, öldürme yoluyla değil kültür, dil ve din gibi kimliğini oluşturan

2 United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" (http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CrimeOfGenocide.aspx)

özelliklerinin ortadan kaldırılarak yok edilmesi söz konusudur. Etnik kimlik, kültür ve dil arasında yakın bir ilişki olduğunda kültürel soykırım çoğunlukla dilbilimsel soykırım ile gerçekleştirilmektedir. Dilbilimsel soykırımın en önemli nedenlerinden biri önce iç siyasette daha sonra ise dış siyasette çeşitli haklar talep edebilecek potansiyel toplulukların gücünü kırmaktır. Dilbilimsel soykırımın gerçekleştirilmesinde üç çeşit yöntem vardır: fiziksel soykırım, dilin ölümüne göz yumulması veya öldürülmesi ve dilleri diyalekt, şive ve lehçe olarak sınıflandırarak görünmez hale getirilmesi (Skutnabb-Kangas 2000: 311). Yukarıda değinildiği gibi fiziksel soykırımda bir topluluğun bir kısmının veya tamamının öldürülmesi bu topluluğa ait dilin de ölmesine neden olmaktadır. Dilbilimsel soykırımda ise topluluk üyeleri yerine diller yok edilmekte çoğu durumda ise dillerin ölümüne göz yumulmaktadır. Özellikle azınlık dillerini korumaya ve geliştirmeye yönelik önlemlerin alınmaması veya görmezden gelinmesi durumunda konuşur sayısı bakımından küçük dillerin ölümü kaçınılmaz olmaktadır. Üçüncü yol olan dilleri diyalekt, şive ve ağız gibi altgruplara ayırarak güçsüzleştirme ve böylece dilin korunmasında gerekli haklardan mahrum etme söz konusudur. Bu tür uygulamalarla sadece bazı gruplar dil olarak tanımlanmak için gerekli önşartlara sahip olabilmekte, buna karşın diğerleri sadece bir iletişim, söylem şekli olarak kabul edilmekte, dil statüsünde olmadığı görüşü savunularak farklı gruplar ve dilleri arasında bir hiyerarşi oluşturulmaktadır (Skutnabb-Kangas 2000: 312).

Günümüzde ölüm eşiğindeki Türk dillerinden biri olan Kırımçakçanın tehlike sürecine girmesindeki en önemli etken soykırımdır. Kırımçakların %70'i İkinci Dünya Savaşı döneminde Naziler tarafından soykırıma uğratılmış, geriye kalanlar ise Türkiye, ABD ve İsrail'e göç etmek zorunda kalmışlardır. Kırım'da kalan veya savaş sonrası dönemde Kırım'a dönen Kırımçaklar bu bölgede küçük etnik gruplardan biri haline gelmiştir (Salminen 2007: 255). Nüfusunun büyük bir kısmını kaybeden Kırımçaklar için asimilasyon süreci başlamış ve böylece Kırımçakça geri döndürülemeyecek şekilde ölüm sürecine girmiştir.

Bir topluluğun belli bir bölgedeki nüfus yoğunluğu ve bölgeler arasındaki dağılımı da dilin canlılığını koruması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Nüfus yoğunluğu, grup içi iletişiminde ana dilin tercih edilmesinde etkili olarak dilin kullanım alanlarının ve yaygınlığının artmasında yapıcı rol oynamaktadır. Belli bir bölgede yoğun nüfusa sahip bir toplum, aynı oranda nüfus gücü bulunan fakat farklı bölgelerde birbirinden ayrı ve dağınık halde yaşayan, dil etkileşiminin sınırlandığı toplumlara nazaran ana dili korumada daha şanslıdırlar (Kibrik 1991: 259-260).

Belli bir bölgedeki nüfus yoğunluğunun ve bölgeler arasındaki dağılımın tehlikedeki Türk dilleri üzerindeki etkisine en iyi örneklerden birisini Gagauzca oluşturmaktadır. Bulgaristan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Yunanistan gibi Avrupanın çeşitli bölgelerinde dağınık ve küçük gruplar halinde yaşayan Gagauzların dili, Moldova Cumhuriyeti'nin özerk Gagauz Yeri bölgesinde toplu halde yaşayan Gagauzların diline göre daha kritik seviyede tehlike altındadır. Belli bir merkez etrafında, toplu halde yaşamayan Nogayların dili de ciddi derecede tehlike altındadır. Büyük bir çoğunluğu Rusya Federasyonu sınırları içerisinde dağınık bir şekilde yaşayan Nogaylar, başlıca Kırım, Dağıstan, Karaçay-Çerkes, Çeçenistan cumhuriyetleri ve Astrahan vilayetinin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir (Bulgarova 2013: 139). Dağınık bir şekilde ve küçük gruplar halinde yaşamaları, Nogayların siyasi bir yapı oluşturamamalarına, azınlıkta kalarak asimile olmalarına ve bulundukları bölgelerde azınlıkların sahip olduğu kimi hakları elde edememelerine sebep olmuştur. Tüm bu olumsuz faktörler Nogaycanın geleceğini tehdit etmektedir.

2. Coğrafi faktörler

İçinde yaşadığı bölgenin coğrafi özellikleri bir toplumun dilinin tehlike sürecine girmesinde etkili olabilmektedir. Bir dili tehdit eden coğrafi faktörlerin başında yaşanılan bölgenin fiziksel özellikleri (iklimi, doğal kaynakların miktarı, coğrafi konumu vb.), niteliği (anavatan veya göç yoluyla sonradan yerleşilen bölge) ve bölgenin jeopolitik özellikleri gelmektedir. Bir dilin canlılığının ve sürdürülebilirliğinin tespitinde yaşanılan bölgenin doğal yaşam alanı olup olmaması belirleyici bir kriter olarak kabul edilmektedir. Bir topluluğun doğal yaşam alanı, o topluluğun anavatanıdır. Anavatan aynı zamanda ana dilin en canlı ve etkili şekilde kullanıldığı bölgedir. Doğal yaşam ortamının çeşitli sebeplerle tahrip edilmesi, yok edilmesi veya terk edilmesi diller için çoğu zaman geri döndürülemeyecek şekilde tehlike sürecinin başlaması anlamına gelmektedir. İstila ve kolonileşme ile değişen siyasi sınırlar sonucunda bir etnik grubun doğal yaşam ortamına zarar verilebilmekte hatta tamamen yok olabilmektedir. Bu durumlarda azınlıkta kalan yerli gruplar ve dilleri, başka toplulukların doğal yaşam ortamlarını tahrip etmesi sonucu ya asimile olmakta ya da yok olmaktadır (Tsunoda 2005: 63).

© Salimet Nukova

Çeşitli sebeplerle bir topluluğun tamamının veya bir kısmının kendi isteğiyle veya dış baskılarla kendi doğal çevresinden ayrılarak başka bir bölgeye yerleşmesi/yerleştirilmesi çoğu durumda hem topluluğun etnik kimliğini hem de dilini tehdit eden önemli sebeplerin başında gelmektedir. Göç edilen bölgede azınlıkta kalma, kültürel asimilasyonu kaçınılmaz hale getirmektedir. Göçler kişisel istekler, çeşitli olumsuz faktörlerin etkisi gibi doğal yollarla gerçekleşebildiği gibi, siyasi nedenlerle ve zorunlu olarak da gerçekleştirilebilir. Daha iyi iş imkanlarına ve ekonomik koşullara sahip olma, daha kaliteli eğitim olanaklarından faydalanma gibi çekici unsurlar bir toplumun bireylerinin kendi istekleri ile başka bir bölgeye göç etmesine sebep olabilmektedir. Yaşanılan bölgenin iklim koşullarının olumsuzluğu, doğal yaşam kaynaklarının yetersizliği, yer şekilllerinin yaşamı olumsuz şekilde etkileyecek nitelikte olması ve ekonomik sıkıntılar göçe zemin hazırlayan faktörler arasında yer almaktadır. Siyasal yönetimler tarafından siyasi sebeplerle gerçekleştirilen zorunlu göçte ise bir toplumun tamamı veya bir kısmı yaşam ortamlarından ayrılmaya zorlanmakta ve başka bölgelere yerleştirilmektedir. Bu göç türlerinin tümünde doğal yaşam ortamından ayrılan insanlar göç ettikleri yeni bölgelerde azınlık haline gelmekte, varlıklarını sürdürebilmek için bulundukları bölgelerdeki yaygın ve prestijli dili olabildiğince öğrenmek zorunda kalmakta ve böylece ana dillerini kaybetmektedirler (Crystal 2010: 95).

Bununla birlikte ana kitleden ayrılarak başka bölgelere yerleşen göçmen grupların anavatanlarıyla herhangi bir şekilde iletişimlerinin sürmesi, sosyal ilişkilerin ve kültürel bağların koparılmayarak devam ettirilmesi dillerinin canlı kalmasını ve korunmasını sağlayabilmektedir (Baker 2011: 54). Ana kitleyle iletişimin kopması ve sosyal ilişkilerle kültürün beslenmemesi durumunda ise bu göçmen gruplardaki etnik kimlik ve kültür bilinci zayıflayarak asimilasyon kaçınılmaz hale gelebilmektedir. Örneğin Osmanlı devletinin yıkılışı ardından siyasi sınırların değişmesi sonucunda Yunanistan, Makedonya, Kosova, Romanya gibi Balkan ülkelerinin sınırları içerisinde kalarak ana kitleden ayrılan Türklerin, Türkiye Türkleri ile sosyal ve kültürel bağları zayıflamıştır. Bu durum da bahsi geçen bölgelerdeki Türkçenin canlılığını ve etkinliğini kaybetmesine yol açmıştır. Çoğunlukla ekonomik sıkıntılar nedeniyle Avrupa ve Amerika'ya göç eden ve buralarda diaspora grupları oluşturan Türklerin de dilini tehdit etmektedir.

Bir toplumun bölgelere göre dağılımı ve yaşanılan bölgenin coğrafi konumu da dillerin tehlike sürecine girmesinde etkili olan coğrafi faktörler arasında yer almaktadır. Yerleşim yerinin büyük şehirlere, kültür ve dil bakımından baskın ve prestijli toplumlara göre konumu dillerin korunmasında etkili olabilmektedir. Büyük şehirlerden uzak ve izole bölgelerde yaşayan toplulukların şehir merkezlerinde veya bu bölgelere yakın yerlerde yaşayan topluluklara kıyasla dillerini koruma şansları daha yüksektir (Tsunoda 2005: 50). Şehirlerden uzak ve izole bölgelerde yaşayan topluluklarda ulaşım, iletişim ve basın-yayın imkanlarının gelişmesi ile dillerin korunmasında etkili olan bu olumlu faktörün işlevi azalabilmektedir. Teknolojik gelişmelerin sağladığı imkanlar ile yabancı etnik grup ve kültürlere uzak kalan toplumlar izalosyandan kurtulacak, bu toplumların dilleri de baskın dillerin etkisi altına girmeye başlayacaktır. Bu açıdan bir dilin şehirlerde ve kırsal bölgelerde kullanım oranları arasında farklılıklar görülmektedir. Genellikle bir toplumun şehirlerde yaşayan kesiminde ana dilin kullanım oranı, aynı toplumun kırsal bölgelerde yaşayan kesimine göre daha düşük olmaktadır. Bu açıdan şehirleşmenin hızlı bir şekilde gerçekleştiği ve büyük bir bölümü şehirlerde yaşayan toplulukların dilleri daha yüksek seviyede tehlike altındadır. Bu durum tehlikedeki Türk dilleri için de geçerlidir. Tehlikedeki Türk dillerinin şehirlerde ve kırsal kesimlerde kullanım oranı arasında farklılıklar görülmektedir. Kırsal bölgelerde nesiller arası dil aktarımı büyük ölçüde devamlılığını korumakta ve ana dili daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Şehirlerde ise tam tersi bir gelişim söz konusudur; şehirlerde iki dillilik daha yaygınken ana dilin kullanım

© Wikipedia Commons

alanı sınırlanmakta ve nesiller arası dil aktarımı da sekteye uğramaktadır. Örneğin Gagauzca, Gagauz Yeri'nin başkenti Komrat'tan ziyade çevre köy ve kasabalarda daha işlevseldir. Son yıllarda yapılan bir çalışmaya göre kırsal kesimde, 1910-1930 yılları arasında doğanlarda %100, 1990-2010 yılları arasında doğanlarda %79 oranında ana dil konuşuru bulunan Yakutçanın, şehirlerde kullanım oranı sırasıyla %93 ve %61'e düşmektedir (Yefimov 2012: 117). Aynı durum Hakasça için de geçerlidir; Hakasça genellikle kırsal bölgelerde ana dil olarak kullanılmakta, şehirlerde yaşayan ailelerde tipik olarak Rusça tek dilliğinin yaygın olduğu görülmektedir (Salminen 2007: 254).

Yerleşim bölgesinin jeopolitik önemi de bölgedeki dillerin geleceği üzerinde etkili olmaktadır. Jeopolitik bakımdan önemli bölgeler cazibe merkezleri olarak dış istilalara daha açık, dışarıdan göç almaya daha elverişlidir. Bu durum da bölgedeki yerli kültür ve dilleri olumsuz şekilde etkilemektedir. Türkçe konuşan halkların yaşadıkları bazı bölgeler jeopolitik açıdan büyük güçlerin ilgi odağı olmuş, dış müdahalelere maruz kalmıştır. Örneğin Kırım jeopolitik açıdan önemli stratejik bir bölgedir. Kırım'ın 1783'te Ruslar tarafından ilhak edilmesinden sonra bölgede yaşayan Kırım Tatarlarının bir kısmı anavatanlarını terk ederek Balkanlara ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Kırım'da kalan Kırım Tatarları ise Kırım'ın Tatarsızlaştırılması gibi siyasi amaçlar doğrultusunda bir bahane ile 1944'te zorunlu göçe tabi tutulmuş; anavatanlarından sürgün edilen, nüfusunun önemli bir kısmını sürgün sırasında yitiren ve farklı ülkelere, dağınık bir şekilde yerleştirilen Kırım Tatarları dilbilimsel bakımdan da bir tür 'dil kırımı'na uğratılmıştır. Kırım Tatarları ancak 1967'den sonra hukuken anavatanlarına dönme imkanı bulabilmişler, ama bu süreç de ağır ve sancılı olmuş ve ana yurda dönüş bütünüyle başarıya ulaşamamıştır. 1991'de Ukrayna'ya bağlı özerk bölge olarak tanınan Kırım, 2014'te sözde bir refarandumun ardından Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Kırım'ın stratejik önemi nedeniyle istilaya açık olması ve Rusça konuşan baskın nüfusu, toplumsal-siyasi yapısı Kırım Tatarlarını ve dillerini olumsuz şekilde etkilemiştir. Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu zorlayıcı sebepler dolayısıyla yeniden Kırım'dan göç etmiş veya ettirilmiştir. Farklı bölgelere yerleşen Kırım Tatarlarının daha da azınlıkta kalmaları dillerinin kullanım alanının daralarak canlılığını kaybetmesine neden olmuştur. Politik-idari sistemdeki belirsizlikler ve risk unsurları, değişen politikalar ve farklı uygulamalar nedeniyle Kırım'da kalan veya anavatanlarına dönebilen Kırım Tatarlarının dilleri de günümüzde ciddi seviyede tehlikededir.

Ahıska Türkleri de Kırım Tatarlarıyla aynı kaderi paylaşmışlardır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Gürcistan ile Türkiye sınırında yaşayan Ahıska Türkleri, yaşadıkları bölgenin stratejik ve jeopolitik önemi dolayısıyla Sovyetler Birliği tarafından kontrol altında tutulmak istenmesi üzerine Orta Asya'ya zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Başta Özbekistan gibi Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yerleştirilen Ahıska Türklerinin, Stalin'in ölümünden sonra (1956) anavatanlarına dönmeleri hususundaki yasaklamalar kalmıştır. Ancak Ahıskaların anavatanlarının Sovyetler Birliği ve NATO arasındaki sınır bölgeye

© Чуваши России

komşu olması bölgenin jeopolitik öneminin artmasına neden olmuş, bu durum da Ahıskaların anavatanlarına tekrar yerleşmelerini imkansız kılmıştır (Pentikäinen&Trier 2004: 12). Başka bir ifadeyle, Ahıska Türkleri Kırım Tatarları kadar şanslı olamamış; zorunlu göçten sonra anavatanlarına dönüş yapamamışlardır. Günümüzde Rusya, Ukrayna, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve ABD gibi çeşitli ülkelerde diaspora hayatı yaşayan Ahıska Türkleri, yaşadıkları ülkelerde ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmemektedir. Birbirinden farklı ülkelerde dağınık ve küçük gruplar halinde yaşayan Ahıska Türklerinin dilleri ve etnik kültürleri ciddi seviyede tehlike altındadır.

3. Kültürel faktörler

Dillerin yok olma sürecine girmelerinde etkili olan faktörlerin çoğu aslında kültürel asimilasyonun nedenini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, dilleri tehdit eden diğer faktörlerin hepsi doğrudan veya dolaylı bir şekilde kültürel asimilasyona zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle kültürel asimilasyon dillerin tehlike sürecine girmelerinde ve yok olmalarında en önemli ve belirleyici faktör olarak kabul edilmektedir. Siyasi sınırların değişmesi, göçler ve teknolojik gelişmeler sonucunda ulaşım, iletişim ve basın-yayın araçlarının yaygınlaşması dil toplulukları arasındaki etkileşimi kaçınılmaz kılmaktadır. İki dil grubu arasındaki etkileşim ise çoğunlukla kültürel erozyon veya kültürel asimilasyonu beraberinde getirmektedir. Kültürel asimilasyonda siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve/veya demografik bakımdan baskın kültürün etkisinde kalma ve zaman içerisinde etnik kimliğin baskın kültür içerisinde eriyerek yok olması söz konusudur. Baskın kültür içerisinde azınlık durumundaki veya daha düşük statüye sahip olan topluluklar kendi kültürünü ve dilini terk etme ve baskın toplumun dilini ve kültürünü benimseme eğilimindedirler (Brezinger&Graaf 2006: 4). Böylece baskın kültürün etkisi altında kalarak yeni davranış ve yaşam şekilleri benimseyen toplum dili ile birlikte kimliğini de kaybetmeye başlamaktadır.

Bir topluluğun demografik, askeri, ekonomik, coğrafi ve sosyal yapısıyla ilgili bazı özellikler kültürel asimilasyona zemin hazırlayabilmektedir. Bir topluluğun bulunduğu bölgede nüfus bakımından azınlıkta kalması kültürel asimilasyonun gerçekleşmesinde en önemli faktörlerden biridir. Bulundukları bölgede azınlıkta kalan küçük topluluklar, ana kitleden ayrılarak başka bölgelere göç eden ve göç ettikleri bölgede azınlıkta kalan küçük gruplar, dışarıdan alınan göçlerle, istila, kolonileşme ve siyasi sınırların değişmesi sonucunda bir topluluğun doğal yaşam alanı içerisinde azınlıkta kalması kültürel ve dilbilimsel asimilasyona neden olabilmektedir. Bununla birlikte nüfus bakımından azınlıkta kalma her zaman kültürel asimilasyona zemin hazırlayan en önemli faktör olmamaktadır. Bir toplum yaşadığı bölgede azınlıkta olmasa bile siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel bakımdan kendinden prestijli ve güçlü başka bir toplum tarafından asimile edilebilmektedir (Crystal 2010: 97). Kültürel asimilasyonda 20. yüzyıla kadar etkili bir faktör olarak değerlendirilen coğrafi yakınlık günümüzde kültürel etkileşimde

belirleyici bir etken olarak kabul edilmemektedir. Teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla son yüzyılda ulaşım, iletişim ve basın-yayın imkanlarının artmasına ve kolaylaşmasına, böylece baskın kültürlerin etki alanlarını gittikçe genişletmelerine neden olmuştur (Crystal 2010: 97). Küreselleşme, modernleşme ve şehirleşmenin sonucunda oluşan 'tek tip' ortak kültür, tüm dünyayı etki altına alarak kırsal kesimlerde yaşayan toplulukları dahi kültürel erozyon tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştır. Asimilasyonda başka topluluklarla geliştirilen sosyal ilişkilerin yanında bir toplumun kendi diline ve kültürüne karşı tutumu da etkili olabilmektedir. Farklı etnik gruplarla sosyal ilişki kurmaktan çekinmeyen, dışa açık toplumlar; içine kapanık ve farklı etnik gruplara karşı olumsuz bakış açısı geliştiren toplumlara kıyasla kültürel etkileşime daha açıktır. Bununla birlikte kendi kültür ve diline karşı olumsuz tutum sergileyen, baskın ve prestijli kültürler karşısında kendi kültürünü düşük ve yetersiz gören, etnik kimlik bilinci zayıf toplumlarda ise kültürel asimilasyon kaçınılmaz hale gelmektedir.

Bir kültür diğer bir kültürün içinde asimile olduğunda, asimilasyon sürecindeki kültürün dili ile ilgili gelişmeler her durumda aynı sırayla gerçekleşmektedir. Kültürel asimilasyon sürecinde bir dili ölüme götüren üç temel aşama vardır: İlk aşamada hakim kültürün dilinin konuşulması için etki altındaki grubun konuşurlarına siyasi, sosyal ve ekonomik bakımdan baskı uygulanır. Bu baskı teşvik, tavsiye veya idari yönetim tarafından getirilen kanunlarla 'yukarıdan aşağıya' doğru; moda, arkadaş grubu baskısı gibi sosyal ilişkiler neticesinde 'aşağıdan yukarıya' doğru veya belirgin bir yönü olmayıp kısmen tanınan ve anlaşılan sosyopolitik ve sosyoekonomik faktörler arasındaki etkileşim sonucu meydana gelmiş olabilir (Crystal 2010: 98-99). Baskının sebebi ve yönü ne olursa olsun sonuç, kaçınılmaz olarak iki dilliliktir. İkinci aşama olan iki dilliliğin başlarında konuşurlar ana dillerini kullanırken, ilerleyen zamanlarda 'yeni' dillerini giderek daha yetkin ve yaygın bir şekilde kullanmaya başlarlar. İki dilliliğin zayıfladığı, ana dilinin yerini yeni dile bırakmaya başladığı üçüncü aşamada ise genç nesiller eski dilde yetersiz kalmakta, buna karşılık yeni dilleri, ana dilleri haline gelmekte, yani kendilerini bu dille tanımlayabilmektedir. Ebeveynler de çocuklarıyla veya aile içi iletişimde eski dilin kullanılması için daha az fırsat bulmakta veya eski dillerini kullanmamayı tercih etmektedir. Dillerini ısrarla kullanan aileler dil kullanımının aile içi iletişimle sınırlı kaldığını ve çoğu ailenin kendileri gibi yapmadığını görerek yeni ortama uyum sağlayamadıkları endişesine kapılmaktadırlar (Crystal 2010: 99). Sosyal ilişkilerde ve genel iletişim içerisinde ana dilinin gücünü kaybetmesi, ana dilinin işlevsiz hale gelmesine, yetersiz ve gereksiz görülmesine hatta ana dilinden utanç duyulmasına sebep olmaktadır. Bir nesil içerisinde hızlı bir şekilde veya birkaç nesil boyunca yavaş bir şekilde tamamlanan üçüncü aşamanın sonunda iki dillilik baskın dil lehine tek dilliliğe dönüşmekte ve ana dilin geri döndürülemeyecek ölüm süreci başlamaktadır.

Tehlikedeki Türk dillerinin neredeyse tamamının tehlike sürecine girmesinde ve yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmasında kültürel asimilasyon belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle bulundukları bölgelerde azınlıkta kalan, grup dışı sosyal ilişkileri yaygın olan, milli kültür ve dil bilinci zayıflayan Türk dilli topluluklar baskın ve prestijli dil ve kültürün etkisi altında dilbilimsel ve kültürel açıdan asimilasyona uğramışlar ya da asimilasyon tehdidiyle karşı karşıyadırlar. Coğrafi, kültürel ve siyasi sebeplerle Türklerin en çok etkisi altında kaldığı kültür Rus kültürüdür. Tehlikedeki Türk dili konuşurlarından Rusya Federasyonu sınırları içerisinde veya Rus kültürünün etkili olduğu bölgelerde yaşayan Alabugat Tatarları, Altay Türkleri, Baraba Tatarları, Başkurtlar, Çalkanlar, Çulım Türkleri, Çuvaşlar, Dolganlar, Gagauzlar, Hakaslar, Karaçay-Malkarlar, Karakalpaklar, Kırım Tatarları, Kırımçaklar, Kumandılar, Kumuklar, Nogaylar, Şorlar, Telengitler, Teleütler, Tofalar, Tubalar, Tuvalar, Yakutlar vd. baskın Rus dil ve kültürünün derin etkisi altındadır. Bu tehlikedeki Türk dilleri konuşurlarının büyük bir kısmı kendi ana dilinden başka Rusça da bilmektedir. Kültürel asimilasyon sonucunda bu iki dillilik, etkileşimin boyutuna göre çoğu Türk dili konuşurunda Rusça lehine tek dilliğe dönüşmüş ya da dönüşme eğilimi göstermektedir. Türk dilli halklar Rus kültürü dışında Çin ve Fars kültüründen de önemli ölçüde etkilenmiştir. Afşarlar, Halaçlar, Kaşkaylar, Horasan Türkleri ve Sungur Türkleri Fars dili ve kültürünün; Salarlar, Sarı Uygurlar ve Fu-yü Kırgızları ise Çin dili ve kültürünün etki alanında yer almaktadır.

4. Politik faktörler

Bir siyasi coğrafya içerisinde yer alan azınlık gruplarının ve dillerinin kaderi çoğu zaman siyasal yönetim tarafından azınlıklara ve dillerine uygulanan politik ve yasal uygulamalarla şekillenmektedir. Bu nedenle bir devletin azınlık ve dil politikaları, devlet dilinden başka diğer dillerin tehlike durumu ve geleceği ile ilgili öngörülerde bulunmada belirleyici bir kriter olarak kabul edilmektedir. Herhangi

bir siyasi coğrafyada uygulanan azınlık politikaları dolaylı olarak, dil politikaları ise doğrudan dillerin kullanım alanının ve statüsünün belirlenmesinde etkili olabilmektedir.

Dilbilimsel azınlıkların ve bulundukları bölgede azınlık olmasa bile başka etnik grupların egemen güç olduğu ülkelerde yaşayan dilsel azınlıkların resmi ve hukuki olarak tanınıp tanınmaması, statüsü ve sahip oldukları hak ve özgürlükler bu azınlıkların varlıklarını ve dillerini koruyabilmelerinde önemli rol oynamaktadır. Azınlıkların ya da başka bir egemen siyasal gücün yönetimi altında yaşayan etnisitelerin kimliğinin yasal olarak tanınması, bu etnisitelerin çeşitli hak ve özgürlüklere sahip olmasını sağlayabilmektedir. Yasal olarak tanınan grupların sahip olacakları hak ve özgürlüklerin başında etnik kimliklerinin ifadesi olan dil ve kültürlerinin korunmasına ve geliştirilmesine olanak sağlayacak önlemlerin alınması gelmektedir. Buna karşılık yasal statüsü olmayan ve siyasal yönetim tarafından tanınmayan grupların ise dil ve kültürlerini koruyacakları ve geliştirecekleri uygun ortamların bulunmaması bu grupların hem etnik kimliklerini hem de dillerini tehdit edebilmektedir.

Az nüfuslu Türk dilli yerli (otokton) toplulukların çoğu, yaşadıkları bölgelerde azınlık statüsüne sahip değildir. Azınlık olarak tanınmayan bu grupların etnik kimlikleri, kültürleri ve dillerini korumaya ve geliştirmeye yönelik herhangi bir önlem alınmadığı için bunların dilleri, diğer tehlikedeki Türk dillerine göre daha yüksek seviyede tehlike altındadır. Örneğin ayrı bir etnik grup olarak tanınmayan Astrahan Nogayları, Tatar; Babayurt Nogayları, Kumuk ve Kırım'da yaşayan Nogaylar ise Kırım Tatarı olarak kaydedilmişlerdir. Bu durum Nogay çocuklarının dahil edildikleri etnik grubun dilinde eğitim görmesine sebep olmuştur. Böylece buralarda yaşayan Nogayların dili büyük ölçüde Tatar ve Kumukçanın etkisine maruz kalarak değişmiş ve unutulmuştur (Bulgarova 2013: 140).

Dil uygulamaları, dil ideolojileri (dilbilimsel ideoloji) ve dil planlaması/dil yönetimi dil politikalarının temelidir. Dil uygulamaları büyük ölçüde sosyal şartlardan etkilenmekte, mevcut değişkeler arasında seçim yapma gerekliliği konusunda ise bu değişkelerin bir değer olarak kabul edilmesinde belirleyici olan dil ideolojilerinden beslenmektedir (Spolsky 2004:186). Dil yönetimi veya dil mühendisliği olarak da bilinen dil planlaması; edinimi, yapısı veya fonksiyonel dağılımı açısından dillere karşı izlenecek tutum ve davranışları açık bir şekilde belirleme çabası olarak dil politikalarının uygulama alanlarını oluşturmaktadır (Cooper 1989: 45). Bir siyasi coğrafyada yaşayan toplulukların dillerinin statüsünün, kullanım alanlarının ve sınırlarının belirlenmesinde, geliştirilmesinde ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında dil politikalarını oluşturan dil uygulamaları, dil ideolojileri ve dil planlaması belirleyici rol oynamaktadır. Bu açıdan dil politikaları dillerin geleceğini ve kaderini doğrudan etkilemekte, özellikle tehlikedeki dillere karşı izlenen dil politikaları bu dillerin hayatta kalması açısından çoğu durumda hayati önem taşımaktadır.

Bir siyasal coğrafyada yasal olarak tanınan devlet dili, resmi dil veya dillerin dışındaki diğer diller, ilgili siyasal coğrafyanın dil politikaları çerçevesinde kamusal alanda yasaklanabilir, sınırlı şekilde kullanımına izin verilebilir, yasal olarak desteklenebilir veya çeşitli statülerle tanınabilir (Tsunoda 2005: 55). Resmi dil/diller dışındaki dillere karşı olumsuz politikalar izleyen siyasal yönetimlerde bu dillerin kamusal alanda kullanımı yasaklanabilmekte, aksi durumda yaptırımlar ve cezalar uygulanabilmektedir. Bu tür politikalar azınlıktaki dillerin gelişimi ve geleceği için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Resmi dil/diller dışında kalan dillerin kullanımına sınırlı olarak izin veren yönetimlerde ise bu diller genellikle basın-yayın organlarında ve özel okullarda kullanılabilmektedir. Dilin yasal olarak tanınması; dilin yönetim tarafından desteklenmesinin ve korunmasının yolunu açabilmektedir. Siyasal yönetim tarafından resmi dil/diller dışındaki dillerin, eğitim sisteminde kullanılmasına olanak verilmesi, dilin gelişimine yardımcı olacak uygulamaların planlanması ve dilin belli bir bölgede resmi statüye sahip olması ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması yoluyla desteklenebilmektedir (Tsunoda 2005: 55). İdari yönetim tarafından yasal olarak dillerin tanınması ve desteklenmesi dillerin korunmasında yapıcı rol oynamaktadır. Bu imkanların bulunmadığı siyasal coğrafyalardaki dillerin ise yok olma tehdidi ve riski daha yüksek olabilmektedir.

Günümüzde tehlikedeki Türk dillerinden sadece Altay Türkçesi, Başkurtça, Çuvaşça, Gagauzca, Hakasça, Karakalpakça, Kırım Tatarcası, Tuvaca ve Yakutça resmi statüye sahiptir. Bu diller dışında kalan tehlikedeki Türk dillerinin tamamının herhangi bir resmi statüsü bulunmamaktadır. Resmi statüsü olmayan Türk dillerinin kullanım alanı her geçen sınırlanmakta, işlevsel kullanımı kısıtlanmaktadır. Bu durum tehlikedeki Türk dillerinin geleceğini ciddi derecede tehdit eden unsurların başında gelmektedir.

Azınlık ve dil politikaları arasında değerlendirilebilecek eğitim politikaları da dilin canlılığını koruması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Ana dili dışında baskın bir dilde eğitim alma genellikle birkaç nesil sonra ana dilinin yok olmasına neden olabilmektedir (McCarty vd. 2008: 300). Ana dillerinde eğitim alma hakkına sahip olmayan azınlık gruplarında nesiller arası dil aktarımı zayıflamakta, kültürel asimilasyon hız kazanmaktadır. Bununla birlikte ana dilde eğitim veren kurumların bulunmasına rağmen çoğu ebeveyn iyi bir iş imkanı sağlamayan nostaljik ana dili ile yaygın kullanıma sahip, kaliteli bir eğitim ve iyi bir iş imkanı sağlayan baskın dil arasında seçim yapma gerekliliği hissetmekte, genellikle baskın dilin avantajları yapılan seçimlerde belirleyici olmaktadır (McCarty vd. 2008: 301).

Ana dilinde eğitimin şekli ve kapsamı da dillerin sürdürülebilirliği açısından belirleyici olabilmektedir. Yaşadıkları bölgede azınlıkta kalan veya başka bir siyasi yapı içerisinde yer alan toplulukların ana dillerinde eğitim hakları çoğunlukla sınırlıdır. Ana dilinin genellikle özel statüdeki okullarda, belli bir dönem boyunca eğitim dili olarak kullanılması, ana dilinin müfredat içerisinde sadece bir ders -çoğunlukla seçmeli ders- olarak yer alması veya bazı kurs ve etkinliklerle ana dilinde eğitim yapılması, bu toplulukların ana dillerinde eğitim almalarına yönelik başlıca uygulamalardır. Bu tür yapıcı uygulamalar ana dilinde öğretim materyallerinin yetersizliği, kalitesizliği veya hiç bulunmaması, ana dilinde eğitim verecek nitelikte öğretmenlerin ve bu öğretmenlerin yetiştirilmesine olanak sağlayacak okulların bulunmaması, dilin eğitim dili olarak kullanılmasını sağlayabilecek nitelikte olmaması (yazı dilinin ve standart değişkenin bulunmaması vb.) gibi nedenlerle faydalı olmamakta, sekteye uğramakta ve sürdürülememektedir. Yukarıda belirtildiği gibi ana dilde eğitim veren okullar bulunsa bile ebeveynler, eğitimin kalitesi, iş imkanları açısından avantajlı olan baskın ve prestijli dilde eğitim veren okulları tercih etmektedirler. Bu durum da ana dilde eğitim veren okullara talebi azaltmaktadır.

Bazı tehlikedeki Türk dilleri için ana dilinde belli bir dönem eğitim verilmesine veya ana dilin müfredat içerisinde ayrı bir ders olarak yer almasına yönelik uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalar çoğu zaman eğitim materyalleri ve öğretmen eksikliğinden dolayı olumlu sonuçlar vermemektedir. Örneğin, son yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sarı Uygurcanın okullardaki 'özel ilgi alanı grupları'nda Sarı Uygur çocuklarına öğretilmesine yönelik bir uygulama başlatılmıştır. Ancak dilin öğretiminde kullanılacak kaynakların ve referans materyallerin yetersizliği Sarı Uygurca eğitimini büyük ölçüde işlevsiz ve yetersiz hale getirmektedir (Ba 2007: 85). Sarı Uygurca öğretimi için düzenlenen bu programlara katılım da fazla değildir. Sarı Uygurların bir kısmı, azınlık dili konumundaki dillerinin kullanım alanının olmadığını ve kendilerine pratik bir fayda sağlamadığını düşünmektedirler (Ba 2007: 86).

Ülke içinde yeterli ve kaliteli eğitim kurumlarının bulunmaması durumunda aileler çocuklarını yurtdışındaki eğitim kurumlarına göndermektedirler. Yurtdışındaki okullarda eğitim görmeleri nedeniyle aile ortamından uzakta yetişen genç kuşaklarda nesiller arası dil aktarımı sekteye uğramaktadır (Kibrik 1991: 259). Bu durum özellikle küçük toplulukların dillerini tehdit eden unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Rusya Federasyonu'nda genellikle bölge dışındaki okullara gönderilen Dolgan çocukları, yılın büyük bir kısmını evlerinden ve ana dillerinden uzakta geçirmektedirler. Yurtdışında eğitim alarak anavatanlarına dönen bu çocuklar, Dolgan aydınları olarak genellikle baskın ve prestijli dil olan Rusça konuşmayı tercih etmektedirler. Bu durum da Dolganlar arasında başarılı bir kariyer sahibi olma yolunun, iyi derecede Rusça konuşmaktan geçtiğine dair bir algı oluşturmaktadır.[3] Bu, kuşkusuz benzer durumdaki bütün Türk dilli halklar için de geçerlidir.

Ana dilde eğitim hakkının verilmemesi, birçok Türk dilinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Bulundukları bölgelerde azınlıkta kalan küçük Türk dilli topluluklar için ana dilinde eğitim, ana dilinin geleceği açısından önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Gagauzların Yunan ve Bulgar dillerinde eğitim almaları ana dillerini unutmalarına ve ana dillerini bu diller ile değiştirmelerine neden olmuştur (Gürgendereli 2013: 278). Özellikle Rusya Federasyonu'nda yer alan Türk dilli topluluklarda baskın ve prestijli dil Rusçanın eğitim-öğretim dili olarak yaygın bir şekilde kullanımı, Türk dili halkların iki dilli olması sonucunu doğurmuştur. Rusça sadece küçük azınlık gruplarının eğitim-öğretim dili değildir, nüfusça nisbeten büyük grupları oluşturan ve çeşitli statülerde özerkliğe sahip Türk cumhuriyetlerinin de başlıca eğitim-öğretim dilidir. Örneğin Çuvaşistan, Başkurdistan, Altay Otonom Cumhuriyeti ve Hakasya Otonom Cumhuriyeti'nde Rusça eğitim dilidir. Yüksek öğretimde ise Rusçanın egemenliği tartışılmazdır.

3 www.eki.ee/books/redbook/dolgans.shtml

5. Ekonomik faktörler

Ekonomik refah seviyesi ve iş imkanları dillerin yok olma sürecine girmesinde doğrudan ve dolaylı olarak etkili ve belirleyici olabilmektedir. Yaşanan bölgenin kuraklık, sel gibi olumsuz iklim koşulları nedeniyle tarıma elverişsiz hale gelmesi, doğal kaynakların tükenmesi, iş imkanlarının sınırlı ve yetersiz olması, küreselleşme ile yerel ekonomilerin güç kaybetmesi gibi faktörler iç ve dış göçün temel sebeplerini oluşturmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi göçler sonucu doğal yaşam alanlarından ayrılan gruplar yerleştikleri yeni bölgelerde azınlıkta kalmakta, bu durum da kültürel asimilasyonu kaçınılmaz kılarak dillerinin yok olmasına sebep olabilmektedir. Yaşanan bölgenin güç ekonomik koşullara sahip olması gibi, ekonomik koşulların gelişmiş olması da bölgedeki dilleri tehdit edebilmektedir. Zengin doğal kaynaklara, ucuz hammaddeye ve işçi gücüne sahip bölgeler içten ve dıştan göçe açık hale gelmekte, bu durum da beraberinde kültürel asimilasyonu getirebilmektedir.

Yaygın ve prestijli dilde eğitim alarak iş imkanlarına sahip olma, daha yüksek gelirli ve yaşam standartlarını yükseltecek bir işe sahip olmak amacıyla ana dilinin yanı sıra prestijli ve baskın dillerin de öğrenilmesiyle gündeme gelen iki dillilik, ana dilinin kullanım alanının sınırlanmasına, işlevselliğini yitirmesine ve tehlike sürecine girmesine neden olmaktadır. Özellikle son yüzyılda yerel ekonomilerin küresel ekonomi karşısında güç kaybetmesi ekonomik sebeplere bağlı dil ölümlerinin artmasına neden olmuştur. Örneğin, eğitim ve iş alanlarında Farsçanın baskın ve yaygın dil olması özellikle şehirlerde yaşayan Kaşkayların dillerini Farsça ile değiştirmesine sebep olmaktadır (Abadi & Karimmia 2003: 145). Halaçlar, Şorlar, Horasan Türkleri, Afşarlar ve Dolganlar gibi Türk topluluklarının dillerinin de tehlike sürecine girmesinde ekonomik faktörler belirleyicidir.

6. Sosyal faktörler

Bir topluluğun sosyal yapısı ve özellikleri, grup içi ve gruplar arası ilişkiler dillerin tehlike sürecine girmesinde belirleyici sosyal faktörleri oluşturmaktadır. Kültürle şekillenen sosyal yapının değişmesi doğrudan veya dolaylı olarak dilleri tehdit edebilmektedir. Kültürel etkileşimler, teknolojik gelişmeler sosyal yapıyı değiştirebilmektedir. Modernleşme ve küreselleşme eğilimi pek çok topluluğun kültürel ve sosyal yapısının değişmesine ve yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu değişimlerin hatta yeniden şekillenmenin izleri belirgin bir şekilde dil kullanımına yansımaktadır. Kültürel ve sosyal hayattaki değişimler çoğu zaman dil değişimini de beraberinde getirmektedir. Modern yaşama uyum sağlamaya çalışan toplumların dillerini koruma hususunda pek çok zorlukla karşılaştığı; buna karşın geleneksel yaşam şekillerini sürdüren toplulukların dillerinin geleceğinin daha umut verici olduğu bilinen bir gerçektir (Kibrik 1991: 260).

Günümüzde özellikle modern kitle iletişim araçları, basın-yayın ve medya organları kültürel etkileşimde ve sosyal yapının değişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Teknolojik gelişmeler sonucu ulaşım, iletişim ve haberleşme imkanlarının artması, modern ve küresel düşünce sisteminin tüm dünyaya yayılmasına ve böylece toplumların sosyal ve kültürel yapısının değişmesine neden olmaktadır. İletişim ve medyada yaygın kullanım alanına sahip dillerin, yok olma tehlikesi taşımayan, güvendeki büyük dilleri bile önemli ölçüde etkiledikleri gerçeği göz önünde bulundurulursa, bunların tehlike altındaki ve küçük diller üzerinde oluşturacakları yıkıcı sonuçları tahmin etmek zor olmaz.

Dil ile etnik kimlik ve kültürün ayrılmaz bir parçası olan din arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Din değiştirme beraberinde dil değiştirmeyi getirebildiği gibi, din ve dil arasındaki güçlü ilişki dilin korunmasında etkili olabilmektedir. Günümüzde ölüm eşiğindeki Karaycanın tehlike sürecine girmesinin nedenlerinden biri Sovyetler döneminde Karayların dinlerinin yasaklanmasıdır. Dinlerinin yasaklanması dini ritüellerde önemli bir role sahip olan dillerinin unutulmasına ve böylece nesiller arası dil aktarımının sekteye uğramasına neden olmuştur (Csató & Nathan 2003: 3). Din kitaplarının ve dini ritüellerin ana dilinde olması dilin korunmasını sağlayabilmektedir. Gagauzcanın bugüne taşınmasında yirminci yüzyılın başlarında Mihail Çakır'ın İncil'i Gagauzcaya çevirmesinin de katkısı bulunmaktadır. Kimi Hristiyan kurum ve kuruluşlarının, misyonerlerin İncil'i ve diğer bazı kutsal metinleri tehlikedeki Türk dillerine de aktardıkları, yıllarca süren bu tercüme faaliyetlerinin dillerinin korunmasında rol oynayabileceği öngörülebilir. Örneğin merkezi Rusya Federasyonu'nun başkenti Moskova'da bulunan İncil Çeviri Enstitüsü'nün farklı dinlerin inanırları ve aralarında Tuvaca gibi tehlikedeki Türk dillerinin

de bulunduğu 130 farklı dilin konuşurları için İncil'i bu halkların ana dillerinde yayımladığı biliniyor.[4] Tuvaca için yirmi yıla yakın süren bu çeviri faaliyetinde, Tuva dilinin en yüksek nitelikli sanatçılarının ve edebiyatçılarının katıldıkları, dini terminolojinin de büyük oranda Tuvaca terimlerle yapıldığı kaydedilmektedir.[5] Kimi zaman dil değiştiren toplulukların, bir zamanlar ana dilleri olan dillerinde üretilmiş ve donmuş olan kutsal metinler, dualar aracılığıyla bugüne taşıdıkları da bilinmektedir.

Özellikle çok uluslu, çok dilli ülkelerde ortak ve resmi bir iletişim diline ihtiyaç bulunmaktadır. Bu tür durumlarda yaygın kullanım alanına sahip, baskın ve prestijli dil ortak iletişim dili olarak kabul görmektedir. Ortak iletişim dili genellikle aynı zamanda devlet dili olmaktadır. Ortak iletişim dilinin, devlet dilinin bilinmemesi eğitim, medya ve hukuk hizmetlerinden yararlanamamaya, sosyal hayat içinde yer alamamaya neden olmaktadır (Austin&Sallabank 2011: 9). Bu nedenle ortak iletişim dilini öğrenme ve kullanma çoğu zaman keyfi olmaktan çıkarak zorunlu hale gelmektedir. Farklı etnik gruplarla bir arada yaşayan Türk dilli halkların çoğu yaşadıkları çok dilli, çok kültürlü siyasi coğrafyalarda ortak iletişim dilini öğrenmekte ve kullanmaktadır. Örneğin Karaçay-Çerkes ve Dağıstan Cumhuriyetleri'nin çok uluslu yapısı ortak bir iletişim diline ihtiyacı artırmaktadır. Bu cumhuriyetlerde ortak iletişim dili bölgenin prestijli ve baskın dili olan Rusçadır (Bulgarova 2013: 139). Rusçanın ortak iletişim dili olarak kabul edilmesi bölgede yaşayan Karaçay-Malkarların, Kumukların ve Nogayların diğer eski Sovyet ve Rusya Federasyonu yurttaşları gibi, büyük bir çoğunluğunun iki dilli olması sonucunu doğurmuştur. Bu durum, Rusya Federasyonu dışındaki diğer siyasal coğrafyalar için de söz konusudur.

Grup dışı evlilikler ana dilin tehlikeye girmesinde etkili olan sosyal faktörler arasında yer almaktadır. Bu tür evliliklerde statüsü daha yüksek olan, baskın ve prestijli dil aile içi iletişim dili olarak tercih edilmekte, buna karşın düşük statülü dil aile içi iletişimde kullanılmadığı ve nesiller arası dil aktarımı ile çocuklara öğretilmediği için unutulmaktadır (Baker 2011: 56). Genel olarak baskın ve yaygın dil grupları üyeleri ile yapılan evlilikler düşük statüdeki dilin tehlike sürecine girmesine sebep olurken, eşit statüdeki dil gruplarının üyeleri arasındaki evliliklerde dilin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması çok muhtemel görünmemektedir (Tsunoda 2005:52). Özellikle azınlıklarda grup dışı evlilik oranı yükselmekte, bu durum da azınlık dillerinin veya baskın dile kıyasla daha güçsüz dilin, aile içi iletişimde tercih edilmemesi ve genç nesillere öğretilmemesi nedeniyle nesiller arası dil aktarımının kesilmesine sebep olmaktadır. Bu tür azınlık topluluklarında genellikle ikinci ve üçüncü nesilden sonra miras dil tamamen unutulmaktadır (Baker 2011: 56). Bulundukları bölgede azınlıkta kalan Türk topluluklarından gruplar arası sosyal ilişkiler kuran ve dışa dönük sosyal ilişkiler geliştirenlerde grup dışı evlilikler görülmektedir. Bu tür evlilikler etnik kimlik bilincinin yok olmasına ve bazı Türk dillerinin tehlike sürecine girmesine neden olabilmektedir. Örneğin Çulım Türklerinin farklı etnik gruplarla birlikte yaşamaları ve yüksek oranda grup dışı evlilik yapmaları dillerini Rusça ile değiştirmelerini hızlandıran etkenlerin başında gelmektedir.[6]

7. Dilbilimsel ve sosyolinguistik faktörler

Diller arasındaki ilişkiler ve etkileşim, dilin yazı dili olup olmaması, standartlaşma, işlevsellik, tek dillilik veya çok dillilik ile çok dilliliğin türü ve boyutları, dillerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasında etkili olan dilbilimsel ve sosyolinguistik faktörler arasında yer almaktadır.

Diller arasındaki etkileşimde genellikle ekonomik, siyasi, demografik, sosyal ve kültürel açıdan daha zayıf, sınırlı kullanım alanına sahip, dolayısıyla düşük prestijli dil; baskın, prestijli ve yaygın kullanım alanına sahip dilin etki alanına girmektedir. Dil etkileşiminde zayıf dil leksik, fonetik, morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan güçlü dilden kopyalamalar yapmaktadır. Dil ilişkileri sonucu gerçekleşen farklı dilbilgisel düzeylerdeki kopyalamalar/alıntılar daha ileri aşamalarda dilin tipolojik özelliklerinin değişmesine, hatta yeni bir dilin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Etkileşimin derecesine göre bir dilin tipolojik özelliklerinin büyük ölçüde değişerek bambaşka bir görünüm kazanmasına yol açabilse de, diller arası etkileşimin tek başına dillerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasında etkili olduğu söylenemez. Bununla birlikte bir dilin ne kadar başka bir dilin etkisinde kalırsa o derecede canlılığını kaybedeceği de bir gerçektir (Kibrik 1991: 260).

4 http://ibt.org.ru/english/about_en.htm
5 Bu bilgi ve notlar için Novosibirsk Üniversitesinden Aziana Ozonova'ya teşekkür borçluyuz.
6 www.eki.ee/books/redbook/chulym_tatars.shtml

Yazı sistemi/yazı dili bulunup bulunmaması da dolaylı olarak dillerin geleceğini tehdit eden faktörler arasında yer almaktadır. Bir dilin yazı diline sahip olması dilin prestijini artırmakta, dil konuşurlarının dillerine karşı olumlu tutum sergilemelerinde etkili olmaktadır (Terrill 2002: 214-215). Yazı dili, dilin kullanım alanının genişlemesine; eğitim, edebiyat, sanat, bilim ve medya gibi dilin gelişmesinde belirleyici olan alanlarda dilin işlevsellik kazanmasında rol oynamaktadır. Kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında büyük bir öneme sahip olan yazı dili, tehlikedeki dilleri korumak ve yeniden canlandırmak için yapılacak çalışmalarda konuşurların dilleriyle ilgili yazılı materyallere ulaşabilmelerini ve böylece bu çalışmaların başarıya ulaşmasına katkı sağlamaktadır (Hinton & Hale 2001: 241). Yazı dillerinin oluşumunda ve gelişiminde yazım ve söyleyiş birliğinin, yani standardizasyonunun sağlanması gerekmektedir. Bu bakımdan tehlikedeki dillerin korunmasına ve yeniden canlandırılmasına yönelik çalışmalar arasında dilin standart şeklinin belirlenmesi ve bu şeklin toplumun genelinde yaygın kullanımını sağlama çabaları da yer almaktadır.

Tehlikedeki Türk dillerinin çoğu yazı diline sahip değildir. Yalnızca Çuvaşça, Başkurtça, Gagauzca, Kırım Tatarcası, Nogayca, Karakalpakça, Kumukça, Karaçay-Malkarca, Yakutça, Hakasça, Şorca, Altay Türkçesi ve Tuvaca aynı zamanda yazı dilleridir. Bunların dışındaki tehlikedeki Türk dilleri sözlü olarak varlıklarını sürdürmektedirler.[7] Yazı dili bulunmayan tehlikedeki Türk dillerinden bazıları diğer Türk yazı dillerini kullanmakta, böylece dil etkileşimi önemli ölçüde artmaktadır. Örneğin yazı dilleri bulunmayan Baraba Tatarları, Kazan Tatarcası yazı dilini kullanmaktadırlar. Bu durum Baraba Tatarcasının önemli ölçüde Kazan Tatarcasına benzemesine ve karakteristik özelliklerinin yok olmasına neden olmaktadır.[8] Uygur Türkçesinin etkisi altındaki Çin Kazakları ve Çin Tatarları için de benzer şeyler ifade edilebilir.

Bir toplulukta kullanılmakta olan dillerin sayısı, iki/çok dilliliğin boyutu ve özellikleri de azınlık dilinin tehlike sürecine girmesine neden olan sosyolinguistik faktörler arasındadır. Hakim ve prestijli dil, daha düşük statüdeki, sınırlı kullanım alanına sahip dillerin konuşurları tarafından sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi nedenlerle azınlık dili yanında ikinci bir dil olarak kabul edilmektedir. Hakim/prestijli dil ile azınlık dilinin özellikleri ve konuşurlarına sağladığı avantajlar farklılık göstermektedir. Hakim ve prestijli dil diğer toplumlarla sosyal ilişkilerin kurulmasını, istenilen yaşam standartlarına ve yaşam kalitesine ulaşılmasını sağlaması açısından caziptir (Crystal 2010: 100). Hakim ve hükmedilen dilin aksine azınlıktaki ana dilinin uluslararası veya kültürler arası ortak kabul gören bir dil olarak değeri yoktur. Ana dili grup içi sosyal ilişkilerin sürdürülmesinde ve güçlenmesinde, tarihi bağların korunmasında, milli duyguların ve bilincin gelişmesinde etkilidir. Bir topluluğun etnik kimliğinin canlı kalması ancak ana dilinin korunması ile gerçekleşebilmektedir. Dillerin birbirleri üzerinde hakimiyet ve baskı kurmadığı 'sağlıklı iki dillilik'te, ayrı rolleri ve avantajları olan farklı iki dil, birbirinin rakibi değil, birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görülmektedir (Crystal 2010: 101). Sağlıklı iki dillilik ortamında diller yaşam şansına sahip olurken, bir dilin veya kültürün diğeri üzerinde hakimiyet ve baskı kurduğu ortamlarda iki dillilik genellikle baskın dil lehine tek dilliliğe dönüşerek dillerin ölüm süreci başlamaktadır. Tehlikedeki Türk dillerinde iki dillilik oranı genellikle yüksektir. Örneğin 1989 yılı verilerine göre Gagauzların %80'i Rusça-Gagauzca olmak üzere iki dillidirler (Menz 2013: 151). Türk dilli topluluklardan özellikle Hakaslarda ve Başkurtlarda da iki dillilik oldukça yaygındır. Bu durum Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan gibi bağımsız Türk cumhuriyetlerinde, özellikle eğitim oranının yüksek olduğu kesimlerde de oldukça yaygındır.

Yaşam tarzındaki hızlı ve ani değişimler, geleneksel yaşam biçimine sahip toplulukların dillerinin yeni yaşam tarzına uyum sağlayacak fırsatı bulamadan yok olma süreci ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Örneğin İran'daki Türk dillerinden Kaşkayca göçebe hayat tarzına uyum sağlamış bir dildir. Başka bir deyişle Kaşkayca uzun bir süre göçebe hayat yaşayan Kaşkay Türklerinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte ve yeterliliktedir. Bu durum göçebe hayat tarzını bırakıp, şehirlerde yaşamaya başlayan Kaşkayların ana dillerinin önemini kaybetmesine buna karşın Farsçanın tercih edilmesine neden olmuştur (Abadi & Karimmia 2003: 145).

7 Bir dilde yazılı metinlerin bulunması, yayım yapılması yazı dilinin bulunduğu anlamına gelmez. Örneğin, İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde yaşayan Türkmenler, Arap harfleriyle Türkmence kitap yayımlamakta, süreli yayınlar çıkarmaktadır, ancak İran Türkmencesi yazı dili olarak kabul edilemez.

8 www.eki.ee/books/redbook/baraba_tatars.shtml

8. Psikolojik faktörler

Bir dilin tehlike sürecine girmesinde dil konuşurlarının kendi etnik kimliğinin, kültürünün ve dilinin yanı sıra diğer topluluklara karşı tutumu ve bakış açısı da dillerin yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmasında rol oynayabilmektedir. Etnik kimlik, kültür ve dil arasında güçlü bir ilişki vardır. Bunlardan birisinin önemini kaybetmesi veya yok olması bir diğerinin de aynı kaderi paylaşmasına sebep olmaktadır. Milli bilincin varlığı ve gelişmiş olması, dilin tehlike sürecine girmesine neden olan zorlukların üstesinden gelinmesini kolaylaştırabilirken, milli bilincin olmaması veya zayıflığı dilin yok olmasına yol açabilmektedir (Kibrik 1991: 260).

Bir grubun ve dilinin düşük statüsü ve prestiji, o dilin kimi konuşurlarının ana dillerine karşı utanç duymasına hatta ana dilinden nefret etmesine neden olabilmektedir. Bulunduğu toplum içerisinde düşük sosyal statüye sahip etnik grupların dil ve kültürlerinin de bulundukları toplum içerisinde daha az prestijli olduğu bir gerçektir. Diğer gruplar da bu dil ve kültürleri küçümsemekte, kötülemekte, bu dillerle ve konuşurlarıyla alay etmektedir. Böylece etnik grup ana diline karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmekte, ana dilini konuşmaktan utanmakta ve çekinmektedir (Tsunoda 2005:59). Dilin prestijinin ve konuşurları için öneminin artmasında dile ait güçlü bir edebi mirasın varlığı, dilin değişen hayat şartlarına uyum sağlayacak ve yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde modernleşmesi, güçlü bir milletlerarası duruş sergilemesi, konuşurların prestiji etkili olmaktadır (Tsunoda 2005: 53-54). Bununla birlikte dilin yeterli bir eğitim dili haline gelmesi, bilim dili olarak kullanımı, sanat, siyaset ve ekonomi alanlarında işlevsel olması da dilin prestijini ve önemini artırmaktadır.

Dile karşı tutum üç türlü olabilmektedir:

- Pozitif tutum,
- Negatif tutum,
- Kayıtsız tutum (Tsunoda 2005: 59).

Pozitif tutumda dille gurur duyulmakta, dilin etkin ve yaygın bir şekilde kullanımı konusunda istek görülmekte ve dil ile ilgili değerlere saygı duyulmaktadır. Dil ile etnik kimlik arasındaki ilişkinin belirlendiği ve milli bilincin geliştiği bu tarz tutum dilin canlılığının korunmasında olumlu rol oynamaktadır.

Negatif tutumda, dilin kullanımından utanç duyulması ve dilden nefret edilmesi söz konusudur. Dil genellikle geri kalmışlığın işareti ve sosyal konumda ilerlemenin engeli olarak görülmektedir (Crystal 2010: 104). Dile karşı gösterilen negatif tutumda baskın dil konuşurlarının azınlık dillerine karşı sergiledikleri olumsuz tutum etkili olmaktadır. Baskın dil konuşurlarının, azınlık ve dillerini küçük görmeleri, aşağılamaları, alay etmeleri, bu dilleri yetersiz ve geri kalmış olarak değerlendirmeleri azınlık gruplarının etnik kimliklerine ve dillerine olan güvenlerini sarsmakta, olumsuzlukları bu değerlerle ilişkilendirmelerine sebep olmaktadır (Tsunoda 2005: 60).

Kayıtsız tutumda, dile karşı olumlu veya olumsuz herhangi bir tutum sergilenmemektedir. Dillerine karşı kayıtsız kalan insanlar dillerinin öleceğine inanmamakta, kendileri dillerini kullanmasa da muhakkak kullanan birilerinin olduğunu düşünmektedirler (Tsunoda 2005: 61). Dillerin geleceği açısından kayıtsız tutum da en az negatif tutum kadar tehlikelidir.

Tehlikedeki Türk dilleri konuşurlarının çoğunlukla dillerine karşı pozitif tutum sergiledikleri görülmektedir. Özellikle Gagauzlar, Şorlar, Hakaslar ve Sarı Uygurlar arasında son dönemlerde milli bilinç gelişmiş ve ana dilini korumaya yönelik çalışmalar başlamıştır. Bununla birlikte çeşitli sebeplerle diline karşı negatif tutum sergileyen tehlikedeki Türk dilleri konuşurları da bulunmaktadır. Örneğin İran'da yaşayan Halaçlar Doerfer'e göre dilsel nedenlerden dolayı konumları hakkında aşağılık duygusu hissetmekte, bu durum da ana dillerini topluluk içi iletişim 'jargonu' olarak görmelerine ve topluluk dışı iletişimlerinde Farsçayı benimsemelerine yol açmaktadır (Bosnalı 2012: 45). Bugün iki dilli olan Halaç toplumunda resmi dil olan Farsça yakın zamana kadar sadece resmi yerlerde, yönetim ve öğretim yerlerinde kullanılmakta, mahalli çevrelerde ise mahalli dille, yani Halaççа ile iletişim sağlanmaktaydı. Son zamanlarda yavaş yavaş resmi dilin (Farsça) mahalli çevrelerde de Halaç dilinin yerini işgal etmeye başladığı görülmektedir (Cemrâsî 2012: 160-161).

Sonuç

İçinde bulundukları sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel şartlar göz önünde bulundurulduğunda, Türk dillerinin pek çoğunun yakın gelecekte yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı ve hatta bir kısmının halihazırda ölüm eşiğinde olduğu görülmektedir. Günümüzde Karayca, Kırımçak dili, Fu-yü Kırgızcası, Çulım Türkçesi ve Tofaca gibi Türk dilleri neredeyse yok olmak üzeredir. Bununla birlikte Soyotça ve Kırım Karaycası gibi Türk dilleri ise yakın zamanlarda ölmüş Türk dilleri arasındadır. Türk dillerinin geri döndürülemeyecek şekilde yok olması, Türk dilleri ailesinin dilbilimsel çeşitliğinin azalmasına, Türkçenin 'zenginliğini ve gücünü', bir ölçüde de olsa, kaybetmesine neden olması açısından önem taşımaktadır.

Tehlikedeki Türk dilleri üzerine yapılan çalışmaların tarihi oldukça yenidir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra tehlikedeki dillere karşı ilgi artmış ve ancak bu tarihten sonra kimi sistemsiz çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Henüz başlangıç aşamasında olan tehlikedeki Türk dilleri çalışmalarının nicelik ve nitelik bakımından gelişmesi, bu dillerin geleceği için hayati önem taşımaktadır. Tehlikedeki Türk dillerinin belgelenmesine ve kayıt altına alınmasına imkan verecek alan araştırması çalışmalarının yanında bu dilleri tehlikedeki dil bağlamında dilbilimsel ve sosyolinguistik açıdan değerlendirecek teorik çalışmalara ve tehlikedeki Türk dillerinin korunmasını ve yeniden canlandırılmasını sağlayacak dil planlaması ile ilgili çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın da bir parçası olduğu 'Tehlikedeki Türk Dilleri-Son Sesler Duyulmadan-' projesinin, tehlikedeki Türk dilleri ile ilgili ilk sistemli ve kapsamlı proje olması bakımından bu alanda yapılacak çalışmalara öncülük edeceği, başlangıç aşamasındaki eksiklikleri bir ölçüde tamamlayabileceği öngörülebilir.

Tehlikedeki Türk dillerinin hangi faktör/faktörlerin etkisiyle tehlike sürecine girdiğinin tespit edilmesi, bu alanda yapılacak çalışmalara yön gösterici nitelikte olması bakımından önemlidir. Bir dilin tehlike sürecine girmesinde etkili olan faktörlere işaret edilmesi; dilin tehlike derecesinin belirlenmesini, değerlendirilmesini ve dilin geleceği ile ilgili öngörülerde bulunulmasını sağlaması açısından dikkat çekicidir. Tehlikedeki Türk dillerinin korunması ve yeniden canlandırılması için yapılacak çalışmalarda öncelikle ele alınacak dilin neden, nasıl ve hangi faktörlerin etkisiyle tehlike sürecine girdiğinin tespit edilmesi, izleyen çalışmaların başarıya ulaşmasında belirleyici olmaktadır. Dili tehdit eden unsurların belirlenmesiyle bunların olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik sistemli çalışmaların yapılması tehlikedeki dillerin sürdürülebilirliğinin ve canlılığının korunması açısından oldukça önemlidir.

Kaynakça

Abadi, Hassan Siavosh ve Amin Karimnia (2003). A sociolinguistic study of Kashkay Turkic and its gradual extinction, *Turkic Languages* 7, s. 144-145.

Austin, Peter K. ve Julia Sallabank (2011). Introduction, *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*, eds. Peter K. Austin, Julia Sallabank, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-24.

Ba, Zhanlong (2007). A Sociantropological Analysis of the Function of Yugur-Nationality Schools, *Chinese Education and Society*, V. 40, No. 2, s. 77-88.

Baker, Colin (2011). *Foundation of Bilingual Education and Bilingualism*, Fourth edition, Clevedon: Multilingual Matters ltd.

Bosnalı, Sonel (2012). Dil Edinimi Açısından Halaççanın Konumu, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 32, s. 45-67.

Brenzinger, Matthias ve Tjeerd de Graaf (2006). Language Documentation and Maintenance, *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS 6.20B.10.3), UNESCO* (http://www.eolss.net/).

Bulgarova, Mariya (2013). Nogay Dilinin Bugünkü Durumu ve Kullanım Alanları, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M. Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 139-142.

Cemrâsî, Ali Asgar (2013). Halaç Çocuklarının Dillerini Öğrenmeleri Sorunu ve Halaççanın Yok Olması Tehlikesi, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M. Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 157-162.

Cooper, Robert L. (1989). *Language Planning and Social Change*, Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, David (2010). *Dillerin Katli*, (Çev. Gökhan Cansız), İstanbul: Profil Yayıncılık.

Csató, *Éva Ágnes* ve David Nathan (2003). Multimedia and the Documentation of Endangered Languages, *Language Documentation and Description*, (Ed. Peter K. Austin), London: The Hans Rausing Endangered Languages Projest, s. 73-84 (http://www.dnathan.com/eprints/dnathan_etal_2004_multimedia.pdf).

Gürgendereli, Rifat (2013). Yunanistan Kum Çiftliği (Orestiada) Urlu (Thourio) Köyünde Gagavuzlar, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 277-286.

Hinton, Leanne and Ken Hale (2001). *The green book of language revitalization in practice*, San Diego: Academic press.

Johanson, Lars (2006). Bashkir, *Encyclopedia of Language and Linguistics*, (Eds. E. K. Brown, R. E. Asher, J. M. Y. Simpson), Oxford: Elsevier, s. 693-695.

Kibrik, Aleksandr E. (1991). The Problem of Endangered Languages in the USSR, *Endangered Languages*, eds. R. H. Robins, e. M. Uhlenbeck, s. 257-273.

Krauss, Michael (1992). The World's Language in Crisis, *Language*, 68, s. 4-10.

Krauss, Michael (2007). Classification and Terminology for Degrees of Language Endangerment, *Language Diversity Endangered*, (Ed. M. Brenzinger), Berlin-New York: Mouton de Gruyter, s. 1-8.
McCarty, Teresa, Tove Skutnabb-Kangas, Ole Henrik Magga (2008). Education for Speakers of Endangered Languages, *The Handbook of Educational Linguistics*, eds. Bernard Spolsky, Francis M. Hult, USA&UK: Blackwell Publishing, s. 297-312.
Menz, Astrid (2013). Tehlikedeki Türk Dilleri: Gagauzca Örneği, (Çev. Gülin Dağdeviren), *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 145-156.
Nettle, Daniel ve Suzanne Romaine (2000). *Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages, The Extinction of the World's Languages*, USA: Oxford University Press.
Pentikäinen, Oskari ve Tom Trier (2004). *Between in Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks*, European Centre for Minority Issues (http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/working_paper_21b.pdf).
Salminen, Tapani (2007). Europe and North Asia, *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*, (Ed. C. Moseley), London-New York: Routledge pub., s. 211-282.
Simons, Gary F. ve M. Paul Lewis (2013). The world's languages in crisis: A 20-year update, *Responses to Language Endangerment, In honor of Mickey Noonan*, (Eds. G. Rei-Doval, K. Wheatley), John Benjamins
(http://www-01.sil.org/~simonsg/preprint/Wisconsin%20Symposium.pdf).
Skutnabb-Kangas, Tove (2000). *Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?,* Lawrence Erlbaum Associates.
Spolsky, Bernard (2004). *Language Policy, Key Topics in Sociolinguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
Terrill, Angela (2002). Why make books for people who don't read? A perspective on documentation of an endangered language spoken from Solomon Island, *International Journal of the Sociology of Language*, 155-156, s. 205-219.
Tsunoda, Tasaku (2005). *Language Endangerment and Language Revitalization*, Berlin: Mouton de Gruyter pub.
Yefimov, Valery (2012). Preserving Linguistic and Cultural Diversity in the Republic of Sakha (Yakutia): Foresight Project, *Linguistic and Cultural Diversity in Cyberspace*, Proceedings of the 2nd International Conference, Moscow, s. 116-122.

Elektronik Kaynaklar

Lewis, M. Paul, Gary F. Simons ve Charles D. Fennig (2013) *Ethnologue: Languages of the World*, Seventeenth edition, Dallas, Texas: SIL International. Online version: http://www.ethnologue.com
UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger (http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap.html).
www.tehlikedekidiller.com
The Red Book of the Peoples of the Russian Empire
www.eki.ee/books/redbook/dolgans.shtml
www.eki.ee/books/redbook/chulym_tatars.shtml
www.eki.ee/books/redbook/baraba_tatars.shtml
United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CrimeOfGenocide.aspx
http://ibt.org.ru/english/about_en.htm

TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ: GENEL BİR BAKIŞ

Selcen Koca Sarı

1. Dilbilimsel Çeşitlilik ve Türk Dili Ailesi

1.1. Dilbilimsel çeşitlilik

Genelden özele doğru ayırt edici yapısal özellikleri ile birbirinden ayrılan dil aileleri, diller ve dillerin alt grupları dünyadaki dilbilimsel çeşitliliği oluşturmaktadır. Etnolinguistik ve kültürel çeşitlilikle yakından ilgili olan dilbilimsel çeşitliliğin meydana gelmesinde pek çok etken belirleyici olabilmektedir. Dildeki doğal değişimler, yer değiştirme/göç, din değiştirme vb. farklı kültür ve medeniyet dairelerine dahil olma, sosyal ve ekonomik yaşamdaki değişimler ve farklı dil ya da dillerle etkileşimde bulunma dilbilimsel çeşitliliğin oluşumunda etkili faktörlerdir.

Dilbilimsel çeşitlilik üç şekilde gözlenmektedir:

1) Artmakta,
2) Stabil/durağan kalmakta (değişmemekte),
3) Azalmakta (Nichols 1992: 232).

Dilbilimsel çeşitliliğin artması, zaman içerisinde yukarıda belirtilen sebeplere bağlı olarak gerçekleşir. Çeşitliliğin artmasında bir ata dilden pek çok dilin gelişmesi söz konusudur. Yapısal değişiklikler ikincil dilde meydana gelmekte, böylece bir ata dilden, yapısal olarak çeşitli pek çok dil gelişmektedir. Dilbilimsel çeşitliliğin stabil/durağan kalması, çağdaş dağılımların yapısal özelliklerinin daha standart bir şekilde yayılmış ilk çeşidinin değişmemesinden kaynaklanmaktadır. Böylece değişik alanlardaki farklı şekillerin ayrımı grup içi çeşitlilik olarak gruplar arası çeşitliliğe de yerleşmektedir. Dil ölümü bağlamında değerlendirilen dilbilimsel çeşitliliğin azalması ise pek çok sebebe bağlanabilir. Savaş ve doğal afet gibi yıkıcı faktörlerin tüm toplumu dilleriyle birlikte yok etmesi, başka dillerin yayılma alanlarının ve etkilerinin artması (örneğin Latincenin batı Avrupa'da yayılması Etrüsk dili, Venetik ve İtalik gibi bazı yerel dillerin yok olmasına sebep olmuştur), prestijli dilin baskın etkisi ile bölgesel normlar nedeniyle bazı yapısal özelliklerin diğer dillere yayılması ve böylece standardizasyonun genişlemesi dillerin dolayısıyla da dilbilimsel çeşitliliğin yok oluşuna neden olan faktörlerin başında gelmektedir. Dilbilimsel çeşitliliğin fazla oluşu ya genetik akrabalığa dayalı grupların fazla olduğu ya da yapısal özellik ve tiplerin çok sayıda olduğu anlamına gelmektedir. Bu sebeple dilbilimsel çeşitlilik, genetik ve yapısal çeşitlilik olmak üzere iki farklı grup altında incelenebilir (Nichols 1992: 232).

1.2. Türk dilleri ailesi

Her ne kadar genetik ilişki tartışmasız biçimde ispatlanamasa da Türkçenin, Moğolca ve Tunguzca, bazı araştırıcılara göre Kore ve Japonca ile birlikte Altay dil ailesine mensup olduğu kabul edilir. Altay dil ailesi içerisinde Türkçe gerek konuşur sayısı gerekse dilbilimsel çeşitlilik açısından en büyük dil grubunu oluşturmaktadır. Türk dili ailesinin kaç farklı dilden meydana geldiğine dair görüş birliğine dayanan bir veri bulunmasa da bu konudaki çalışmalarda sözlü ve yazılı Türk dillerinin toplam sayısının yaklaşık 50 kadar olduğu belirtilmektedir. Türkçe dilbilimsel çeşitlilik açısından zengin bir dildir. Türkçede dilbilimsel çeşitliliğinin meydana gelmesinde, Türklerin tarihi süreç içerisinde göç ve yer değiştirmeler sonucu birbirlerinden farklı ve uzak coğrafyalarda yaşaması, farklı kültür, medeniyet ve dillerle etkileşimde bulunması, çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar etrafında gelişmesi etkili olmuştur. Türk dilinin alt kollara ayrışma tarihi bazı silik izler dışında yazılı belgelerle takip edilememektedir. Ancak, genel kabule göre, önce İlk Türkçe döneminde Çuvaşça, sonra sırasıyla Halaççа ve Yakutça Genel Türkçeden kopmuş olmalıdır (Demir 2006: 120). Türk dili içinde farklı dilbilimsel özelliklere sahip değişkelerin varlığına Eski Türkçe olarak adlandırılan tarihsel dönemlerden itibaren rastlanmaktadır. Ancak asıl büyük ayrışma 13. yüzyıldan sonra gerçekleşmiş ve Osmanlı, Çağatay ve Kıpçak sahalarında standartlaşan üç büyük yazı dili ortaya çıkmıştır. Bunlar uzun bir süre Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesi olarak da adlandırılmış, ilk ikisi daha etkin olmak üzere genel geçer yazı dilleri olarak kullanılmışlardır. 20. yüzyılın başında Sovyet Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması gibi Türk dünyasında meydana gelen köklü değişiklikler sonucunda yeni yazı dilleri ortaya çıkmıştır (Demir 2006: 121).

© Tudora Arnaut

Daha önce de belirttiğimiz gibi bir ana kaynaktan türemiş olan dillerin birbiriyle ve gelişmiş oldukları kaynak dil ile ilişkileri, aralarındaki ilişkiler de göz önünde bulundurularak nasıl adlandırılacakları ve sınıflandırılacakları dilbiliminin henüz çözümlenememiş sorunlarından biridir. Türkçenin kolları ve bu kolların alt gruplarının nasıl sınıflandırılması ve adlandırılması gerektiği, Türkçenin dilbilimsel çeşitliliğinin belirlenmesinde hangi kriterlerin karakteristik ve ayırt edici özellik olarak belirtilmesi gerektiği hususunda farklı görüş ve tutumlar mevcuttur. Özellikle 20. yüzyıldan itibaren Türkçenin bağımsız standart diller haline getirilen kollarının nasıl adlandırılması gerektiği Türkolojinin önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Türkiye Türkolojisinde Türkçenin kolları ve alt gruplarının adlandırılmasında dil, lehçe (uzak ve yakın lehçe), şive veya ağız/diyalekt terimlerinden hangisinin kullanılması gerektiği hususunda birbirinden farklı görüşler vardır. Türkiye Türkolojisinde genel Türkçenin alt gruplarını adlandırmada başlıca iki farklı görüş bulunmaktadır: Türk dillerinin birliğini savunan bilim adamlarının bazıları Türkçenin kollarını dil-lehçe-(şive/ağız) terimleri ile sınıflandırırken, diğer bir kısmı ise yurtdışı Türkolojisindeki alışkanlıklara uygun bir biçimde Türkçenin kollarının hepsini dil, bu dillere ait alt grupları ise diyalekt olarak adlandırırlar. Türkiye Türkolojisinde kullanılan lehçe terimi bir dilin bilinen ve takip edilebilen tarihinden önce, karanlık bir devirde kendisinden ayrılmış olup çok büyük ayrılıklar gösteren kolları olarak, şive ise bir dilin, bilinen tarihi seyri içinde ayrılmış olup bazı ses ve şekil ayrılıkları gösteren kolları, bir topluluğun ayrı gruplarının birbirinden farklı konuşmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Alt gruplara işaret eden ağız kavramı bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kolları, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmaları için kullanılmaktadır. Ağızlarda ses (söyleyiş), şivelerde ses ve şekil, lehçelerde ise ses ve şekilden başka kelime ayrılıkları, kelime sahasına inen ayrılıklar bulunur (Demir 2006: 123). Günümüzde Türkiye Türkolojisinde şive terimi genel olarak kullanılmamakta bunun yerine daha çok ağız ve diyalekt terimleri tercih edilmektedir. Türkiye Türkolojisinde dil-lehçe-şive tartışmalarının temelinde Sovyet Devrimi sonrası Türkçe kaynaklı yazı dillerinin ortaya çıkış biçimi ve adlandırılması, yeni adların Türkiye dışındaki Türkologlar tarafından benimsenmesi ve Türkiye Türkolojisinde genel olarak kabul görmemesi yatmaktadır (Demir 2006: 120). Türkiye dışındaki Türkolojide standart yazı dili haline gelmiş veya çeşitli sebepler nedeniyle (coğrafi ayrılık, farklı dil ve kültürlerle etkileşim) bağlı bulunduğu gruptan bazı karakteristik özelliklerle ayrılan Türkçenin tüm kolları dil olarak, yazı dili olmayan, bağlı bulunduğu dil ile aralarındaki fark sadece söyleyiş veya farklı kelime tercihine dayanan, fakat bağlı bulunduğu dil ile anlaşılma oranı çok yüksek olan dilin alt grupları ise diyalekt olarak adlandırılmaktadır. Türkiye dışındaki Türkolojinin ve Türkiye Türkolojisinin bu konuda birbirinden farklı tutum ve görüşlere sahip olması Türkçenin kollarının sınıflandırılmasında ve bu grupların/alt grupların adlandırılmasında genel kabul gören bir uygulamanın gelişmemesine sebep olmuştur. Daha açık bir ifade ile belirtmek gerekirse, günümüzde Türkçenin değişkelerinin sayısının belirlenmesi ve alt gruplarının sınırlarının çizilmesi konusunda herhangi bir görüş birliği yoktur.

1.3. Türkçenin dönemleri ve Türk dillerinin tasnifi

Türkçe 6. yüzyıldan itibaren yazılı belgelerle takip edilebilmektedir. Bu tarihten önceki Türk dilleriyle ilgili tarihi kaynaklar bulunmamakta, var olan az sayıdaki kaynaklarda ise bu diller ile ilgili yeterli ve doyurucu bilgiler bulunmamaktadır. Türkçenin ilk dönemi olan Eski Türkçeden önceki Hun, Bulgar, Hazar, Peçenek ve Kuman dilleriyle ilgili bugün elimize ulaşan veri sadece birkaç unvan, boy, şahıs ve yer ismidir.

Türkçenin yazılı metinlerle takip edilebilen yazı dili tarihi dönemleri ise şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

Eski Türkçe Dönemi

1) Köktürk/Orhun Türkçesi (6-8. yüzyıl)
2) Uygur Türkçesi (9-15. yüzyıl)
3) Karahanlı Türkçesi (11-13. yüzyıl)

Orta Türkçe Dönemi

I. Doğu kolu

1) Harezm Türkçesi (13-14. yüzyıl)
2) Erken Çağatay Türkçesi (15-16. yüzyıl)

II. Batı kolu

1) Kıpçak Türkçesi (14-16. yüzyıl)
2) Oğuz Türkçesi (13-15. yüzyıl)

Modern Öncesi (İlk Modern) Türkçe Dönemi

1) Çağatay Türkçesi (Orta ve geç dönem Çağatayca) (16-20. yüzyıl)
2) Osmanlı Türkçesi (Orta ve geç dönem Osmanlıca) (16-20. yüzyıl)
3) Azerbaycan Türkçesi (Orta Azerbaycan Türkçesi dönemi) (16-20. yüzyıl)
4) Karayca ve Ermeni Kıpçakçası (Johanson 1998: 85-86).

Türk dillerini ve alt gruplarının birbiriyle ilişkilerini belirlemek için pek çok tasnif çalışması yapılmıştır: W. Radloff (1883), G.J. Ramstedt (1917), A.N. Samoyloviç (1922), J. Nemeth (1917), L. Ligeti (1941), N.A. Baskakov (1952), R.R. Arat (1953), T. Tekin (1995), G. Schönig (1997, 1998) vd. Türkologlar çeşitli kriterlere göre Türk dillerini tasnif denemesinde bulunmuşlardır. Türk dillerinin tasnifinde Türklerin yaşadığı coğrafyaların birbirine konumuna göre yönler (kuzey, güney vb.), Türklerin yaşadıkları coğrafi bölgelerin adları (Sibirya, Volga vb.), boy adları (Oğuz, Kıpçak vb.) ile çeşitli karakteristik dil özellikleri (ol- fiili, d, z, r seslerinin değişimleri vb.) ayırt edici kriterler olarak kullanılmıştır. Modern Türk dillerinin tasnifinin yapılmasında Türkçe konuşurlarının dinamik yapısı nedeniyle coğrafik ve genetik kriterlere dayalı bir sınıflandırma yapmak oldukça güçtür. Johanson'un Türkçenin yayıldığı yerler ile genetik ve tipolojik özelliklerini de göz önünde bulundurarak yaptığı tasnif şu şekildedir:

1) Güneybatı/Oğuz Türkçesi

Batı kolu: Türkiye Türkçesi, Gagauzca, Azerbaycan Türkçesi
Doğu kolu: Türkmence ve Horasan Türkçesi
Güney kolu: İran'daki (Kaşkay, Sungur, Aynallu vd.) ve Afganistan'daki (Afşar) Oğuz diyalektleri
Salarca da güneybatı Türkçesi grubuna dahil edilmektedir.

2) Kuzeybatı/Kıpçak Türkçesi

Batı kolu: Kumukça, Karaçay-Malkarca, Kırım Tatarcası ve Karayca
Kuzey kolu: Tatarca (Kazan Tatar, Mişer, Batı Sibirya) ve Başkurtça
Güney kolu: Kazakça, Karakalpakça, Kıpçak Özbekçesi, Nogayca ve Kırgızca

3) Güneydoğu/Uygur Türkçesi

Batı kolu: Özbekçe ve diyalektleri (Oğuz Özbek vb.)
Doğu kolu: Yeni Uygur Türkçesi, Tarançi ve Kaşgar, Yarkend, Hoten, Kerya, Çerçen, Aksu, Kuça, Turfan vb. doğu Türkçesi diyalektleri

4) Kuzeydoğu/Sibirya Türkçesi

Kuzey kolu: Yakutça ve Dolganca
Güney kolu: Kuzeydoğu/Sibirya Türkçesinin güney kolu kendi içinde dört alt gruba ayrılabilir:

a) Sayan Grubu: Tuvaca (Soyot, Urankay) ve Tofaca (Karagas)

b) Yenisey Grubu: Hakasça, Şorca ve ilgili diyalektler (Sagay, Kaça, Kızıl), (Fu-yü Kırgızcası Yenisey grubuyla büyük benzerlikler göstermektedir.)

c) Çulım Türkçesi ve diyalektleri (Küerik vb.)

d) Altay Türkçesi: Altay (Oyrot) ve Tuba, Kumandı, Ku, Teleüt ve Telengit gibi diyalektleri

Sarı Uygur Türkçesi ise Kuzeydoğu/Sibirya Türkçesinin güney koluna yakındır.

5) Çuvaşça/Bulgar Türkçesi

6) Halaççа/Argu Türkçesi (1998: 82-83).

1.4. Türklerin yaşadığı ve Türkçenin konuşulduğu yerler

Günümüzde Türkler farklı yoğunluklarla Kuzey, Orta, Batı Asya, Sibirya, Kafkaslar, Avrupa, Balkanlar, Çin'in doğu Türkistan bölümü ile Ortadoğunun bazı bölgelerinde çoğunlukla da Türkiye, Kuzey Kıbrıs ve komşusu olan ülkelerde (İran, Irak, Suriye), Orta Asya'daki diğer bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan) ve Rusya Federasyonu'ndaki özerk Türk Cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Bunlara ilaveten özellikle son zamanlardaki göçler sonucunda Orta ve Kuzey Avrupa, ABD ve Avustralya'da da çok sayıda Türk bulunmaktadır. Günümüzde 6 bağımsız Türk Cumhuriyeti vardır: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Türkiye ve Özbekistan. Aynı zamanda Rusya Federasyonu bünyesinde pek çok özerk Türk bölgesi vardır: Başkurdistan, Tataristan, Çuvaşistan, Hakasya, Tuva, Yakut, Altay Cumhuriyeti, Kabardin-Balkar ve Karaçay-Çerkes. Ayrıca Türklere ait otonom bölgeler de vardır. Bunlar Batı Çin'deki Sincan Uygur otonom bölgesi, kuzeyinde Ukrayna ile sınırları bulunan doğu Moldova'da yer alan Gagauzya otonom bölgesi ve Ukrayna'daki Kırım Tatarlarının yaşadığı Kırım otonom bölgesidir.

Günümüzde Türkçe resmi dil, azınlık dili ve göçmen dili/diaspora statüsüyle Türklerin yaşadığı ülke ve bölgelerde konuşma-iletişim, yazı-edebiyat ve sözlü-görüntülü yayın dili olarak kullanılmaktadır. Türkçe konuşanlar arasında en büyük grubu Türkiye Türkleri oluşturmaktadır. Tüm Türkçe konuşurları içerisinde Türkiye Türkçesi konuşurları yaklaşık %40'lık kısmı oluşturmaktadır. Her ülkede geçerli olan koluyla Türkçe Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'da tek resmi dil iken, Kazakistan ve Kırgızistan'da resmi dil olma işlevini Rusça ile paylaşmaktadır. Rusya Federasyonu'nda yer alan 12 özerk cumhuriyette Türkçenin farklı kolları Rusça ve diğer bölge dilleri ile birlikte resmi veya yasal dil olarak kullanılmaktadır. Kuzey Kafkasya Cumhuriyetlerinden Dağıstan'da Kumuk ve Nogay Türkçeleri, Kabartay-Malkar Cumhuriyeti'nde Malkar Türkçesi, Karaçay-Çerkez Cumhuriyetinde Karaçay Türkçesi, Stavropol Krayında Kafkas Türkmencesi çok milletli yapı içinde günlük konuşma, yazı, eğitim-öğretim ve basın-yayın dili olarak tanınmıştır (Özkan 2007: 286). Türk otonom bölgelerinden Kırım otonom bölgesinde Kırım Tatarcası, Gagauz otonom bölgesinde diğer bölge dilleriyle birlikte Gagauzca resmi diller arasındadır. Ayrıca Sincan Uygur Özerk bölgesinde de Uygur Türkçesi diğer resmi dillerle birlikte resmi dil kabul edilmiştir. Afganistan'da ise Türkmen ve Özbekçe yakın zamanda ülkenin üçüncü resmi dili olarak kabul edilmiştir.

Türkçenin, Türkiye'ye bağlantılı olarak yayılıp geliştiği ve Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra azınlık dili olarak kullanıldığı Balkan ülkelerinden Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Makedonya'da azınlık dili statüsünde olan Türkçe zaman zaman kesintiye uğrasa da eğitim-öğretim dili olarak kullanılmıştır. İran, Irak ve Suriye de Türkçenin azınlık dili olarak kullanıldığı ülkelerdir (Özkan 2007: 288). Moğolistan'daki Kazaklar yazı ve eğitim dili olarak kendi dillerini kullanırlarken,

© Tudora Arnaut

diğer Türkler dillerini sadece konuşma dili olarak kullanabilmektedirler. Çin'in Gansu bölgesinde yaşayan Batı Yugur, Çin'in Çinghay bölgesindeki Salarlar, Rusya'nın Krasnoyarsk krayındaki Dolganlar, Rusya'nın Dağıstan bölgesindeki Nogaylar Türk azınlıklarını oluşturmaktadırlar. 20. yüzyıl ortalarından itibaren Batı, Orta ve Kuzey Avrupa, ABD ve Avustralya'ya göç eden Türkler Türkçeyi günlük konuşma dili olarak kullanmakta, ayrıca bulundukları ülkeye göre değişen uygulamalarla sınırlı da olsa Türkçe eğitim almaktadırlar.

1.5. Türkçenin yazı dilleri

19. ve 20. yüzyıl başlarına kadar Türkçenin Oğuz Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi olmak üzere üç yazı dili bulunmaktaydı. Bunlardan Oğuz Türkçesi yazı dili batı Türklüğünün, Çağatay Türkçesi yazı dili de tüm doğu Türklüğünün ortak yazı dili olarak oldukça yaygın ve işlevsel özelliklere sahipti. Günümüzde 20 farklı Türkçe yazı dili bulunmaktadır. Bunlar Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmence, Gagauzca, Özbekçe, Kırgızca, Kazakça, Tatarca, Çuvaşça, Yakutça, Kumukça, Başkurtça, Uygurca, Karakalpakça, Karaçayca, Balkarca, Nogayca, Hakasça, Tuvaca ve Altay Türkçesi yazı dilleridir. Türkçenin yazı dili çeşitliliği yakın tarihte, 19. veya 20. yüzyıl başlarında meydana gelmiştir. Günümüzde kullanılan Türk yazı dillerinden bazıları, bu tarihlerde milli değişkelerin bir dalı olarak gelişmişlerdir. Başka bir deyişle Türkiye Türkçesi yazı dili Osmanlı Türkçesinden, Özbekçe, Kazakça ve Türkmence gibi yazı dilleri ise Çağatay Türkçesi yazı dilinden meydana gelmişlerdir. Diğer Türk yazı dilleri ise öncelikle Türkologlar ve misyonerler, daha sonra ise Sovyetler birliği ajanları tarafından oluşturulmuştur. Özellikle Sovyetler birliği içerisinde yer alan Türk topluluklarına siyasi ideolojilere dayanılarak yapılan ayrım ve ayrı her bölge grubuna suni bir şekilde yazı dili oluşturulması çeşitli ayrışmalara sebep olmuştur. Bu yazı dillerinin oluşturulmasında çoğu zaman iki etnik grup arasındaki organik bağ ve bütünlük görmezden gelinmiştir. Bununla aynı gruba dahil olan Türk dilleri birbirinde ayrı hüviyet kazanırken birbirinden farklı gruba dahil Türk dillerinden bazıları da tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Örneğin Kazaklara oldukça yakın olan Karakalpaklar, Kazakistan bünyesine dahil edilmeyerek ayrı bir otonom bölgeye ayrılmışlar böylece aslında Kazakçaya çok yakın olan dilleri ayrı bir yazı dili haline gelmiş bununla iki dil arasındaki farklılıklar belirginleşmiştir. Aynı yazı dilini paylaşan Karaçay ve Balkarlar ise Karaçaylar'ın Çerkezlerle birlikte otonom bir cumhuriyete ve Balkarlar'ın ise kökenleri Kafkaslara dayanan Kabardeylerle birlikte ayrı bir otonom cumhuriyete yerleştirilmeleri sonucunda bu iki grup arasındaki diyalekt farlılığına dayanan ayrılıklar, ayrı iki yazı diline sahip olmaları sebebiyle büyük oranda artmıştır (Boeschoten 1998: 2).

© glavarb.ru

1.6. Türkçe konuşur sayısı

Dünya üzerinde birbirinden farklı ve uzak coğrafyalarda, değişik kültür daireleri ve siyasi yapılanmalar içerisinde yaşayan Türklerin ve Türkçenin ana dil veya ilk dil konuşur sayısının tam olarak belirlenmesi pek çok açıdan zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu tür sayısal verilerin tam olarak belirlenememesi bazı verilerin yetersizliği, gerçeği yansıtmaması veya hiç bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle etnik gruplar ve dilleri arasında otomatik bir eşlemenin bulunmaması bu konuda sınırların çizilememesine veya yanlış belirlenmesine sebep olmaktadır. Bazı idari yapılar içerisinde yer alan Türk dili konuşurlarının ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmemesi bununla birlikte azınlık dili konumundaki Türk dillerinin konuşur sayısının tespitinde yetersiz verilerin bulunması bu konuda net bir rakamın ortaya çıkmasını engellemektedir. Türklerin ve Türkçenin konuşur sayısı ile ilgili yapılan çalışmaların bazıları ortalama sayının 140-150 milyon olduğunu belirtirken bazı çalışmalarda ise 300-350 milyon gibi tahmini değerlerden bahsedilmektedir. Bu konu üzerindeki çalışmasında Boeschoten'in (1998: 13-14) belirlediği tahmini konuşur sayısı yaklaşık 126 milyonken, Demir ve Yılmaz (2003: 58) bu sayıyı güncel verilerle tekrar değerlendirerek yaklaşık 148 milyon Türkçe konuşur olduğu tespitinde bulunmuşlardır. Biz bu çalışmada Türklerin ve Türkçenin konuşur sayılarını en son verilere dayanarak tekrar güncelleyeceğiz. Yukarıda belirttiğimiz gibi etnik köken ile dil kullanımı arasında paralelliğin bulunmaması, etnik grupların ana dilleri ve ilk dilleri ile ilgili verilerin eksik ve yetersiz olmasından dolayı belirleyeceğimiz sayı kesin olmaktan öte sadece iyi bir tahminin göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte etnik yapının sayısının belirtilmediği fakat bu etnik grubun ana dil veya ilk dil konuşur sayısına dair herhangi bir verinin bulunmadığı Türk dilleri için etnik grup üyelerinin sayısı ana dil veya ilk dil konuşur sayısı olarak değerlendirilecektir.

Türk Dili	Ülke	Konuşur Sayısı
Altay Türkçesi	Rusya Federasyonu	74,238 (2010)[1]
Aynuca	Çin	6,570 (2000)[2]
Azerbaycan Türkçesi	Azerbaycan	8,172,800 (2009)[3]
	Gürcistan	284,761 (2002)[4]
	Rusya	603,070 (2010)[5]
	İran	15,500,000 (2010)[6]
	Irak	600,000 (1982)[7]
	Ukrayna	45,200 (2001)[8]
	Kırgızistan	18,946 (2014)[9]
	Beyaz Rusya	5,567 (2009)[10]
	Kazakistan	85,292 (2009)[11]
Başkurtça	Rusya Federasyonu	1,584,554 (2010)[12]
Çalkanca	Rusya Federasyonu	1,181 (2010)[13]
Çulım Türkçesi	Rusya Federasyonu	355 (2010)[14]
Çuvaşça	Rusya Federasyonu	1,435,872 (2010)[15]
Dolganca	Rusya Federasyonu	7,885 (2010)[16]
Gagauzca	Moldova	147,500 (2004)[17]
	Bulgaristan	5,000 (2007)[18]
	Ukrayna	31,900 (2001)[19]
	Rusya Federasyonu	13,690 (2010)[20]
Hakasça	Rusya Federasyonu	72,959 (2010)[21]
Halaççа	İran	42,100 (2000)[22]
Horasan Türkçesi	İran	400,000 (1977)[23]
İli Türkçesi	Çin	120 (1980)[24]
Karaçay-Malkarca	Rusya Federasyonu	331,327 (2010)[25]
Karakalpakça	Özbekistan	407,000 (1993)[26]
	Rusya Federasyonu	1,466 (2010)[27]

1 www.perepis2010.ru
2 http://www.ethnologue.com/language/aib
3 www.stat.gov.az
4 http://www.geostat.ge/cms/site_images/_files/english/census/2002/03%20Ethnic%20Composition.pdf
5 www.perepis2010.ru
6 http://www.ethnologue.com/language/azb
7 http://www.ethnologue.com/language/azb
8 http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/
9 www.stat.kg/stat.file/din.files/census/5010003.pdf
10 http://belstat.gov.by/en/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/main-demographic-and-social-characteristics-of-population-of-the-republic-of-belarus/
11 http://www.stat.kz/p_perepis/Documents/pdf
12 www.perepis2010.ru
13 www.perepis2010.ru
14 www.perepis2010.ru
15 www.perepis2010.ru
16 www.perepis2010.ru
17 http://www.statistica.md/public/files/Recensamint/Recensamintul_populatiei/vol_1/6_Nationalitati_de_baza_ro.xls
18 Salminen 2007: 247.
19 http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/
20 www.perepis2010.ru
21 www.perepis2010.ru
22 http://www.ethnologue.com/language/kjf
23 http://www.ethnologue.com/language/kmz
24 http://www.ethnologue.com/language/ili
25 www.perepis2010.ru on.pdf./Census2011final_en.pdf
26 http://www.ethnologue.com/language/kaa
27 www.perepis2010.ru

Karayca	Litvanya	50 (2007)[28]
	Ukrayna	6 (2007)[29]
	Rusya Federasyonu	205 (2010)[30]
Kaşkayca	İran	1,500,000 (1997)[31]
Kazakça	Kazakistan	10,096,763 (2009)[32]
	Çin	1,462,588 (2010)[33]
	İran	3,000 (1982)[34]
	Moğolistan	101,526 (2010)[35]
	Kırgızistan	33,701 (2014)[36]
	Türkiye	600 (1982)[37]
	Özbekistan	808,000[38]
	Tacikistan	595 (2010)[39]
	Rusya Federasyonu	67,573 (2010)[40]
Kırgızca	Kırgızistan	4,193,850 (2014)[41]
	Çin	186,708 (2010)[42]
	Tacikistan	60,715 (2010)[43]
	Rusya Federasyonu	103,422 (2010)[44]
	Kazakistan	23,274 (2009)[45]
	Türkiye	1,140 (1982)[46]
Kırım Tatarcası	Ukrayna	248,200 (2001)[47]
	Bulgaristan	1,370 (2011)[48]
	Romanya	21,272 (2002)[49]
	Türkiye	2,000[50]
	Özbekistan	150,000 (2006)[51]
	Rusya Federasyonu	2,449 (2010)[52]
Kırımçakça	Ukrayna	204 (2001)[53]
	Rusya Federasyonu	90 (2010)[54]
Kumandı Türkçesi	Rusya Federasyonu	2,892 (2010)[55]
Kumukça	Rusya Federasyonu	503,060 (2010)[56]
Nogayca	Rusya Federasyonu	103,660 (2010)[57]

28 Salminen 2007: 252.
29 Salminen 2007: 252.
30 www.perepis2010.ru
31 http://www.ethnologue.com/language/qxq
32 http://www.stat.kz/p_perepis/Documents/.pdf
33 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls
34 http://www.ethnologue.com/language/kaz
35 http://www.toollogo2010.mn/doc/Main%20results_20110615_to%20EZBH_for%20print.pdf
36 www.stat.kg/stat.file/din.files/census/5010003.pdf
37 http://www.ethnologue.com/language/kaz
38 http://www.ethnologue.com/language/kaz
39 http://www.stat.tj/en/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355502192.pdf
40 www.perepis2010.ru
41 www.stat.kg/stat.files/din.files/census/5010003.pdf
42 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls
43 http://www.stat.tj/en/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355502192.pdf
44 www.perepis2010.ru
45 http://www.stat.kz/p_perepis/Documents/pdf
46 http://www.ethnologue.com/language/kir
47 http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality (yasal durum)
48 http://www.ethnologue.com/language/crh
49 http://colectaredate.insse.ro/phc/aggregated/t18.pdf
50 http://www.ethnologue.com/language/crh
51 http://www.ethnologue.com/language/crh
52 www.perepis2010.ru
53 http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/
54 www.perepis2010.ru
55 www.perepis2010.ru
56 www.perepis2010.ru
57 www.perepis2010.ru

Özbekçe	Özbekistan	16,500,000 (1995)[58]
	Çin	10,569 (2010)[59]
	Kazakistan	456,997 (2009)[60]
	Kırgızistan	836,065 (2014)[61]
	Tacikistan	926,344 (2010)[62]
	Türkmenistan	317,000[63]
	Afganistan	Yaklaşık 3,000,000 (2011)[64]
	Rusya Federasyonu	289,862 (2010)[65]
	Türkiye	1,980 (1982)[66]
Salarca	Çin	130,607 (2010)[67]
Sarı Uygurca	Çin	14,378 (2010)[68]
Şorca	Rusya Federasyonu	12,888 (2010)[69]
Tatarca	Rusya Federasyonu	5,310,649 (2010)[70]
	Çin	4,883 (2010)[71]
	Kazakistan	204,229 (2009)[72]
	Ukrayna	73,300 (2001)[73]
	Kırgızistan	28,059 (2014)[74]
	Tacikistan	6,495 (2010)[75]
	Beyaz Rusya	7,316 (2009)[76]
Telengitçe	Rusya Federasyonu	3,712 (2010)[77]
Teleütçe	Rusya Federasyonu	2,643 (2010)[78]
Tofaca	Rusya Federasyonu	762 (2010)[79]
Tubaca	Rusya Federasyonu	1,965 (2010)[80]
Tuvaca	Tuva Özerk	263,934 (2010)[81]
	Çin	2,400 (1999)[82]
	Moğolistan	5,169 (2010)[83]

58 http://www.ethnologue.com/language/uzn
59 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls
60 http://www.stat.kz/p_perepis/Documents/pdf
61 www.stat.kg/stat.file/din.files/census/5010003.pdf
62 http://www.stat.tj/en/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355502192.pdf
63 http://www.ethnologue.com/language/uzn
64 Rennie 2011: 177.
65 www.perepis2010.ru
66 http://www.ethnologue.com/language/uzs
67 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls
68 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls
69 www.perepis2010.ru
70 www.perepis2010.ru
71 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls
72 http://www.stat.kz/p_perepis/Documents/pdf
73 http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/
74 www.stat.kg/stat.file/din.files/census/5010003.pdf
75 http://www.stat.tj/en/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355502192.pdf
76 http://belstat.gov.by/en/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/main-demographic-and-social-characteristics-of-population-of-the-republic-of-belarus/
77 www.perepis2010.ru
78 www.perepis2010.ru
79 www.perepis2010.ru
80 www.perepis2010.ru
81 www.perepis2010.ru
82 http://www.ethnologue.com/language/tyv
83 http://www.toollogo2010.mn/doc/Main%20results_20110615_to%20EZBH_for%20print.pdf

Türkiye Türkçesi	Türkiye	75,627,384 (2012)[84]
	Bulgaristan	605,802 (2011)[85]
	Makedonya	77,959 (2002)[86]
	Kıbrıs	294, 906 (2011)[87]
	Yunanistan	128,000(1976)[88]
	Romanya	28,115 (2002)[89]
	Kosova	18,738 (2011)[90]
	Avrupa	3,052,133 (2010)[91]
	Azerbaycan	38,000 (2009)[92]
	Kazakistan	97,015 (2009)[93]
	Kırgızistan	40,953 (2014)[94]
	Diğer	713,042 (2010)[95]
Türkmence	Türkmenistan	3,430,000 (1995)[96]
	Afganistan	Yaklaşık 600,000 (2011)[97]
	Kırgızistan	2,083 (2014)[98]
	İran	2,000,000 (1997)[99]
	Türkiye	920 (1982)[100]
	Tacikistan	15,171 (2010)[101]
	Rusya Federasyonu	36,885 (2010)[102]
Urumca	Gürcistan	97,700 (2000)[103]
	Ukrayna	95,000 (2000)[104]
Uygurca	Çin	10,069,346 (2010)[105]
	Kazakistan	224,713 (2009)[106]
	Moğolistan	1,000 (1982)[107]
	Kırgızistan	52,456 (2014)[108]
	Türkiye	500 (1981)[109]
	Rusya Federasyonu	3,696 (2010)[110]
Yakutça	Rusya Federasyonu	478,085 (2010)[111]
Toplam Konuşur Sayısı		**175.800.074**

84 http://www.tuik.gov.tr.
85 http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf
86 http://www.stat.gov.mk/Publikacii/PDFSG2014/03-Naselenie-Population.pdf
87 http://www.devplan.org/Nufus-2011/nufus%20son_.pdf
88 http://www.ethnologue.com/country/GR/languages
89 http://colectaredate.insse.ro/phc/aggregated/t18.pdf
90 http://ask.rks-gov.net/
91 http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/diyih.portal?page=yv&id=1
92 www.stat.gov.az
93 http://www.stat.kz/p_perepis/Documents/pdf
94 www.stat.kg/stat.file/din.files/census/5010003.pdf
95 http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/diyih.portal?page=yv&id=1
96 http://www.ethnologue.com/language/tuk
97 Rennie 2011: 177.
98 www.stat.kg/stat.file/din.files/census/5010003.pdf
99 http://www.ethnologue.com/language/tuk
100 http://www.ethnologue.com/language/kir
101 http://www.stat.tj/en/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355502192.pdf
102 www.perepis2010.ru
103 http://www.ethnologue.com/language/uum
104 http://www.ethnologue.com/language/uum
105 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls
106 http://www.stat.kz/p_perepis/Documents/pdf
107 http://www.ethnologue.com/language/uig
108 www.stat.kg/stat.file/din.files/census/5010003.pdf
109 http://www.ethnologue.com/language/uig
110 www.perepis2010.ru
111 www.perepis2010.ru

© G. S. Sagidolda & M. Eskeeva

2. Tehlikedeki Türk Dilleri ve Tehlike Seviyeleri

2.1. Tehlikedeki Türk dilleri: genel bilgi

Diller, belirli sebepler nedeniyle kullanım alanlarının daralması, konuşur sayısının azalma eğilimi göstermesi veya nesiller arası dil aktarımının zayıflaması sonucu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Günümüzde dünya dillerinin pek çoğu yok olma tehlikesi altında veya kritik seviyede yok olma eşiğindedir. Bu konuda yapılan son çalışmalara göre günümüzde yaşayan 7105 dilin %32'sinin tehdit altında bulunduğu, %13'ünün ise kritik seviyede yok olma eşiğinde olduğu tespit edilmiştir (Simons & Lewis 2013: 17). Dünya dillerinin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi, günümüzde Türk dil ve diyalektlerinin de büyük bir kısmı yok olma tehdidiyle karşı karşıyadır. Doğu, Orta, Batı, Güney ve Kuzey Asya ve Doğu Avrupa'da konuşulmakta olan bazı Türk dil ve diyalektleri çeşitli sebepler dolayısıyla tehdit altında veya kritik seviyede tehlike eşiğindedir.

Dillerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalma sebeplerini tek bir etkene bağlamak mümkün değildir. Farklı bölgesel şartlar, çeşitli faktörler ve bazı özel durumlar Türk dil ve diyalektlerini tehdit etmektedir. Dil ölümüne sebep olan faktörler başlıca iki gruba ayrılabilir. Dış ve iç etkenler olarak da tanımlanabilecek bu iki gruptan dış etkenleri oluşturan faktörlerin başında bir etnik grubu diliyle birlikte yok edebilecek doğal afetler, olumsuz coğrafya ve iklim koşulları, ekonomik sıkıntılar veya siyasi nedenler sebebiyle doğal yaşam ortamının terk edilerek başka yerlere göç edilmesi sayılabilir (Crystal 90-91). Bugün Kırım Tatarcası ve Kırımçakça dış etkiler nedeniyle tehlike altındaki Türk dilleri arasında yer almaktadır. İkinci Dünya savaşı sırasında siyasi sebeplerle anayurtlarından göç ettirilen Kırım Tatarları doğal dil ortamlarından uzun süre uzak kalmış, birbirinden farklı ülkelerde dağınık bir şekilde yaşamaları sonucunda da ana dil kullanım alanları önemli ölçüde daralmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında nüfusunun %70'i katledilen ve geriye kalanları da dünyanın çeşitli bölgelerine göç eden Kırımçakların ana konuşur kitlesini kaybetmeleri dillerinin kritik seviyede tehlike altında olmasına neden olmuştur. Dil ölümünde dış etkenlere göre daha tehlikeli ve yaygın olan iç etkenlerin temelinde ise kültürel asimilasyon bulunmaktadır. Kültürel asimilasyonda siyasi, kültürel, ekonomik veya demografik bakımdan baskın kültürün etkisinde kalma ve zaman içerisinde etnik kimliğin baskın kültür içerisinde eriyerek yok olması söz konusudur. Baskın kültür içerisinde azınlık durumundaki veya daha aşağı statüye sahip olan toplum genellikle kendi kültürünü ve dilini terk etme ve baskın toplumun dilini ve kültürünü benimseme eğilimindedir (Brezinger & Graaf 2006: 4). Günümüzde özellikle Rusya Federasyonu, Çin ve İran sınırları içerisindeki Türk dilleri bulundukları bölgelerdeki baskın toplumun etkisiyle kültür ve dilleriyle birlikte etnik kimliklerini de kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

© TÜRKSOY

Geniş iletişim imkanı sağlayan dillere yönelik dil değişimi özellikle son dönemlerde büyük artış göstermiştir. Şehirleşmenin sonucu olarak ticaret ve eğitimde yaygın olarak kullanılan prestijli dilin ana dile kıyasla pek çok açıdan avantajlı oluşu dil değişimini kolaylaştırmaktadır (Brezinger & Graaf 2006: 4). Bu durum özellikle geleneksel yaşam tarzlarını değiştirmek zorunda kalan azınlık gruplarında ortaya çıkmaktadır. Örneğin İran coğrafyasında genellikle kırsal yerleşim yerlerinde göçebe olarak yaşayan Kaşkaylar artan şehirleşme etkisiyle geleneksel yaşam tarzlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum da onların dillerini kullanım yaygınlığı olan Farsça ile değiştirmelerine sebep olmuştur. Pek çok azınlık dili kendi olumsuz sosyal ve ekonomik pozisyonlarını sahip oldukları/eski kültür ve dilleriyle ilişkilendirmektedir. Onlar dillerinin bir daha kullanılmayacağına ve sürdürülmeye değmeyeceğine inanmaktadırlar. Azınlık dillerinin konuşurları dillerini ve kültürlerini ayrımcılığın üstesinden gelme, kendilerinin ve çocuklarının sosyal hareketliliğini geliştirme ve geçimlerini sağlama umuduyla terk etmektedirler (Brenzinger & Graaf 2006: 3). Ana dile karşı olumlu tutum ve etnik bilincin varlığı dillerin korunmasında etkili ve belirleyici olmaktadır. Tehlikedeki Türk dilleri konuşurlarından pek çoğunda ana dili koruma bilinci bulunmaktadır. Özellikle son dönemlerde Şorlar, Gagauzlar, Hakaslar yok olma tehdidiyle karşı karşıya olan dillerini korumak ve geliştirmek için çeşitli önlemler almaktadırlar. Bununla birlikte azınlık konumundaki Türk topluluklarının ana dilleri ile ilgili olumlu ve bilinçli bir tutum geliştirmesine engel olan en önemli faktörlerin başında iyi bir eğitim alma ve iş fırsatlarının baskın ve yaygın dil ile sağlanabilmesi gelmektedir. Özellikle ana dillerinde kaliteli eğitim imkanına sahip olmayan Sarı Uygurlar, ana dilde eğitim hakkı olmayan Halaçlar ana dillerini işlevsiz görmekte ve onları korumak için herhangi bir istek duymamaktadırlar.

Konuşur sayısı bir dilin tehlikede olarak değerlendirilmesinde belirleyici bir ölçüt olarak kabul edilmemektedir. Başka bir deyişle, konuşur sayısı fazla olan dillerde tehlike durumu ortaya çıkabilirken, az konuşuru olan diller güvende olabilmektedir. Bununla birlikte küçük topluluklar dış tehditler ve baskın kültürler karşısında daha kırılgan ve güçsüzdürler. Krauss'a göre 10.000'den az konuşuru olan dillerin hiçbiri güvende değildir (Krauss 2007: 2). Tehlikedeki Türk dillerinin büyük bir kısmı 10.000'den az konuşura sahiptir. Özellikle toplam konuşur sayısı 500'ü geçmeyen Karayca, Tofaca, Fu-yü Kırgızcası, Çulım Türkçesi gibi Türk dilleri kritik seviyede tehlikede olarak değerlendirilmelidir. Dil politikaları da özellikle azınlık gruplarının dillerinin korunmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bulundukları bölgelerde azınlık statüsü kazanmış ve azınlık hakları hükümet tarafından korunan küçük topluluklarda etnik kimlik ve ana dil bilinci gelişebilmekte aksi takdirde azınlıklar baskın toplum arasında zamanla eriyerek asimile olmaktadırlar. 1990'lardan sonra Rusya ve Çin sınırları içerisinde yer alan pek çok küçük Türk topluluğuna yönetim tarafından azınlık statüsü verilmiş ve tehlikedeki dilleriyle ilgili çeşitli önlemler

alınmaya başlanmıştır. Bu durum azınlık durumundaki tüm Türk toplulukları için geçerli olmamakla birlikte bu tür önlemlerin alınmadığı bölgelere nazaran olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmelidir. Örneğin İran'da yaşayan Türk toplulukları yönetim tarafından azınlık olarak kabul edilmemekte, kaybolmakta olan dilleri ve kültürleri ile ilgili hiçbir önlem alınmamaktadır. Ayrıca ülkenin tek resmi dili olması, azınlık dillerinin kullanım alanlarını daraltmaktadır. Bu açıdan bugün İran'daki tehlikedeki Türk dilleri kritik aşamada tehlikede olarak değerlendirilmelidir.

2.2. Yok Olma Tehlikesi Ölçütlerinin Tehlikedeki Türk Dillerine Uygulanması

Herhangi bir dilin canlılık derecesinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi birbiriyle ilişkili aynı zamanda da birbirinden oldukça farklı faktörlerin bulunması nedeniyle oldukça zor bir iştir. Konuşur gruplarının kompleks yapısı, bir topluluk içinde dil kullanım tercihlerinin çeşitlilik göstermesi gibi sebeplerden dolayı herhangi bir dilin kullanım oranının belirlenme çabaları, zorlukları da beraberinde getirmektedir. Dilleri canlılık seviyelerine göre canlı/güvende ve tehlikede olmak üzere ikiye ayırırsak, bir dilin hangi aşamada canlı seviyesinden tehlike durumuna geçtiği, dil kullanımındaki hangi ölçütün bu iki ayrımdaki kırılma noktasını oluşturacağı ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Tek bir ölçütün bu ayrımı belirlemede yeterli olmayacağı açık ise de genel görüşe göre nesiller arası dil aktarımının gerçekleşmediği veya çocuklar tarafından konuşulmayan dilin tehlikedeki dil olarak kabul edildiği görülmektedir.

Dilin canlılığının değerlendirilmesi ve dökümanlama yapılması gereken dillerin seçimi ile ilgili genel kriterler 'Language Endangerment, Research and Documentation-Setting Priorities for the 21st Century' kolokyumunda önerilmiştir. Bu ölçütler çeşitli değişimler yapılarak bugün de kullanılmaktadır (Brenzinger 2007: x). Bu kolokyumda tartışılan ölçütler ve tehlikedeki dillerle ilgili genel değerlendirmeler UNESCO'nun tehlikedeki dilller uzman grubu için bir başlangıç noktası olmuştur. 2001 ile 2003 arasında bu grup 'Language Vitality and Endargerment ve Recommendations for Action Plans' başlıklı raporun ilk taslağını çizmişler, rapor ve tavsiyelerin son hali ise dilbilimciler ve dil planlamacıları tarafından geliştirilerek Mart 2003'te Paris'teki UNESCO toplantısında bulunan tehlikedeki diller konuşma topluluğu üyeleri tarafından hazırlanmıştır. Taslağın son halinde tehlikedeki dillerin dil durumunun özelliklerini anlamaya ve değerlendirmeye yardım edecek dokuz temel faktör belirlenmiştir:

1 Nesiller arası dil aktarımı
2 Net bir şekilde belirlenmiş konuşur sayısı
3 Konuşurların toplam nüfusa oranı
4 Varolan dil alanı/muhitlerin kaybolması
5 Yeni alan/muhit/kaynaklara (dil) karşı tutum ve medya
6 Dilin eğitimi ve edebi kullanımı için materyaller
7 Yönetimin ve kurumların dile karşı tutumları ve politikaları (resmi dilin statü ve kullanımını da içermektedir)
8 Topluluk üyelerinin kendi dillerine karşı tutumları
9 Dökümanların miktar ve niceliği (Brezinger 2007: x-xi).

Her bir dil için bu faktörlere başvurarak, 5'ten 0'a kadar puanlama sistemi UNESCO'nun raporunda teklif edilmiştir. Örneğin Faktör 1'e verilen 5 puanı toplumun tüm üyelerinin miras dili konuştuklarını göstermektedir. Aynı faktör için 0 puanı ise dil konuşurlarının tümünün öldüğünü göstermektedir. Bu yolla hazırlanan rakamlar tablosu ve ele alınan dilde tüm faktörlerin incelenmesi dilin tehlike seviyesinin ve çeşidinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Böyle bir tablo sadece belirli bir toplumun dilinin halihazırdaki durumunun değerlendirilmesinde önemli ölçüt işlevi görmemekte aynı zamanda dilin dökümanlanması, sürdürülmesi veya yeniden canlandırılması için uygun desteklerin formulünü de vermektedir (Brenzinger 2007: xi).

Pek çok araştırıcı tehlikedeki dil olgusu ve bunların dereceleri için çeşitli ölçütler belirlemiş, farklı tehlike aşamalarıyla belirledikleri tehlike derecelerini birbirinden farklı terimlerle etiketlemişlerdir. Bu konuda öncü isimlerden olan Fishman'ın (1991) dillerin canlılık dereceleri ile ilgili çizdiği çerçeve en çok kullanılan ölçütlerden biridir. Fishman'ın 'Graded Intergenerational Disruption Scale (GIDS)' olarak adlandırdığı tablosu şöyledir (Lewis & Simons 2009: 25):

Derece	Açıklama
1	Dil, eğitimde, iş hayatında, medyada ve siyasette milli seviyede yaygın olarak kullanılır.
2	Dil, yerel ve bölgesel medyada ve siyasette kullanılır.
3	Dil, yerel ve bölgesel iş hayatında karşılıklı olarak kullanılır.
4	Dildeki okuryazarlık eğitimle sağlanır.
5	Dil, tüm nesiller arasında sözlü olarak kullanılır ve toplum içinde yazılı şekli etkili bir şekilde kullanılır.
6	Dil tüm nesiller arasında sözlü olarak kullanılır ve çocuklar tarafından ilk dil olarak öğrenilir.
7	Ebeveynlerin nesli dili yeterince bilir ve yaşlılarla konuşabilirler, fakat dil çocuklara aktarılmaz.
8	Dili konuşanlar sadece büyük ebeveynlerin neslidir.

UNESCO dilin nesiller arası aktarımını tehlikedeki dil olgusunu belirlemede ve sınıflandırmada en önemli ölçüt olarak kabul eder. UNESCO'nun (2009) nesiller arasındaki dil aktarımına göre belirlediği tehlikedeki dil seviyeleri şöyledir (Lewis & Simons 2009: 26):

Tehlike Derecesi	Nesiller Arası Dil Aktarımı
Güvende	Dil tüm nesiller tarafından kullanılır, nesiller arası dil aktarımı kesintisizdir.
Kırılgan	Çoğu çocuk dili kullanır, fakat genellikle bazı kullanım alanları ile sınırlıdır (ev gibi).
Kesinlikle Tehlikede	Çocuklar ev ortamında dili, ana dilleri olarak öğrenmezler.
Ciddi Seviyede Tehlikede	Dil büyük ebeveynler ve daha yaşlı nesiller arasında kullanılır, ebeveyn nesli dili anlayabilir, fakat çocuklarıyla veya kendi aralarında dili kullanamazlar.
Kritik Seviyede Tehlikede	Dilin en genç konuşurları büyük ebeveynler veya daha yaşlılardır ve bu nesil de dili kısmen veya nadiren kullanırlar.
Yok olmuş	Dilin hiç konuşuru kalmamıştır.

Lewis ve Simons (2009) tarafından daha önce yapılan çalışma ve değerlendirmelerin geliştirilmesi sonucu, özellikle Fishman'ın GIDS tablosunun genişletilmesi ile oluşturulduğu için 'Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale EGIDS' olarak adlandırılan dilin canlılık derecesini belirleyen en ayrıntılı tablo şu şekildedir (Lewis&Simons 2009: 28-29):

Derece	Etiket	Tanım	UNESCO
0	Uluslararası	Dil pek çok fonksiyonuyla uluslararası yaygınlıkta kullanılır.	Güvende
1	Milli	Dil, eğitimde, iş dünyasında, medyada ve siyasette milli seviyede kullanılmaktadır.	Güvende
2	Bölgesel	Dil, yerel ve bölgesel medyada ve siyasette kullanılır.	Güvende
3	Ticari	Dil, yerel ve bölgesel iş hayatında karşılıklı olarak kullanılır.	Güvende
4	Eğitim	Dildeki okuryazarlık eğitim sistemi ile yaygınlaştırılır.	Güvende
5	Yazılı	Dil sözlü olarak tüm nesiller tarafından kullanılmaktadır ve toplumun bir kısmı yazılı şekli etkili bir şekilde kullanır.	Güvende
6a	Güçlü	Dil tüm nesiller arasında sözlü olarak kullanılır ve çocuklar tarafından ilk dil olarak öğrenilmeye başlar.	Güvende
6b	Tehdit altında	Dil tüm nesiller arasında sözlü olarak kullanılır fakat sadece bazı ebeveyn yaşındaki nesil dili çocuğuna aktarır.	Kırılgan
7	Değişmekte	Ebeveyn nesli kendi aralarında dili kullanacak kadar bilirler, fakat hiçbiri dili çocuğuna aktarmaz.	Kesinlikle Tehlikede
8a	Can Çekişen	Dilin aktif konuşurları sadece büyük ebeveynlerin neslidir.	Ciddi Seviyede Tehlikede
8b	Neredeyse Yok Olmuş	Dilin tek konuşurları büyük ebeveynlerin veya bunlardan daha yaşlıların neslidir. Bunlar da dili kullanmak için çok az imkana sahiptir.	Kritik SeviyedeTehlikede
9	Uyumakta	Dil, etnik gruba kimliğini hatırlatıcı bir miras olarak işlev görür. Sembolik varlığı dışında kullanılmaz.	Yok Olmuş
10	Ölü	Hiç kimse etnik kimlik ile dil arasında ilişki kurmaz, dil sembolik olarak bile anlamsızdır.	Yok Olmuş

Biz bu çalışmada önceden UNESCO ve Ethnologue tarafından belirlenen Türk dillerinin tehlike seviyesini göz önünde bulundurmakla birlikte konuşur sayısı, dil kullanımı, nesiller arası dil aktarımı, eğitimde kullanılan dil, yazı dilinin olup olmaması, dilin statüsü gibi ölçütler kullanarak tehlikedeki Türk dillerinin tehlike derecelerini belirleyeceğiz. Belirli ölçütlerle tespit edilen tehlike seviyeleri UNESCO'nun sınıflandırmasında kullanılan tehlike dereceleri ile tanımlanacaktır. UNESCO'nun tehlike derecesi sınıflandırmasında 'kritik seviyede tehlikedeki diller' ile 'ölü/yok olmuş diller' arasında ayrı bir kategori bulunmamaktadır. Bu çalışmada bu iki tehlike seviyesi arasında yer alan neredeyse yok olmuş dilleri belirten 'ölüm eşiğinde' tanımı ayrı bir kategori olarak belirlenmiş ve sınıflandırmada kullanılmıştır.bk. ek1

3. Tehlikedeki Türk Dilleri

3.1. Afşar

Günümüzde Afşarlar başta İran olmak üzere Türkiye, Azerbaycan ve Afganistan'da yaşarlar. Diğer Türkmen toplulukları ve başka etnik gruplarla karışmış olarak Suriye, Irak ve Kıbrıs'da da Afşarlar bulunmaktadır (Tekcan 2013: 517). 11. yüzyıldan itibaren İran'a yerleşmeye başlayan Afşarlar günümüzde İran'daki Türk toplulukların içinde Azerilerden sonra Kaçarlar ile birlikte en kalabalık grubu oluşturmaktadırlar. İran'daki Afşarların nüfusunun 850.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. İran coğrafyasının büyük bir kısmında dağınık bir şekilde ve yarı göçebe olarak yaşayan Afşarlar, yoğun olarak özellikle Urmiye Gölü'nün kuzey kısımlarındaki dağlık arazilere, Zencan (Hamse) Eyaleti'nin güney kısmına, Hemedan ve Kirmanşah Eyaleti'nin dağlık alanlarına yerleşmişlerdir (Tekcan 2013: 518-519). Afşarlar Kuzey Azerbaycan'da ise Karabağ bölgesinde, Ağacabedi ilçesinde ve Kuba şehrinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan dışında Gürcistan ve Ermenistan'da da az sayıda Afşar bulunmaktadır (Tekcan 2013: 519-520). Toplam nüfuslarının 400.000 olduğu tahmin edilen ve Afganistan'daki en kalabalık üçüncü Türk topluluğu olan Kızılbaş Türkleri arasında da Afşarlar bulunmaktadır. Günümüzde Afganistan Afşarları Kabil, Andhoy ve Herat'ta yaşamaktadırlar. Afganistan'da kimliklerini muhafaza edebilen az sayıdaki Afşarlar Azeri Türkçesi konuşurlar (Tekcan 2013: 520). Suriye ve Irak'ta Türkmenler ve diğer etnik gruplarla karışmış olarak yaşayan Afşarlar genellikle göçebe hayat tarzını devam ettirmektedirler. Günümüzde özellikle İran coğrafyasında pek çok kola ve oymaklara ayrılmış olarak yaşayan Afşarlar İran yönetiminin baskıcı tutumuna rağmen varlıklarını korumuşlardır. Suriye, Irak ve Kıbrıs'a yerleşen Afşarlar ise diğer Türkmenler ve başka etnik unsurlarla karıştıklarından İran Afşarları gibi varlıklarını sürdürememişlerdir. Değişik etnik grupları barındıran Afganistan'da ise Afşarlardan kimliklerini muhafaza edebilenlerin sayısı maalesef sadece on beş kadar aileyle sınırlıdır (Tekcan 2013: 521). Suriye, Irak, Kıbrıs ve Afganistan'da farklı etnik gruplar içerisinde yaşayan Afşarların dili kritik seviyede tehlike altındadır.

3.2. Altay

Altaylar Rusya Federasyonu içerisindeki batıda Kazakistan, doğuda Tuva ve Hakas Cumhuriyetleri, güneyde Moğolistan ile komşu Altay Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. 2010 yılı verilerine göre Altay Özerk Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu 206.168'dir ve bu nüfusun %56.6'sını (114.802) Ruslar, %34.5'ini (69.963) Altaylar ve geriye kalanını ise Kazaklar ile başka etnik gruplar oluşturmaktadır.[1] Altayların büyük bir kısmı farklı etnik kökenlere ve yaşam tarzına sahip gruplardan meydana gelmektedir. Bu durum Altayların dil ve etnik bakımdan birbirinden farklı pek çok gruptan oluşmasına sebep olmuştur. Altay-kizhi etnik grubu Altayların büyük bir bölümünü meydana getirdiği için, onların ismi Altay bölgesindeki tüm kabileler için kullanılmaktadır. Ekonomik hayat, kültür, hayat koşulları, dil ve antropolojik açıdan aralarında büyük farklılıklar bulunan Altaylar, kuzey ve güney olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmaktadırlar. Altaycanın diyalektleri de bu sınıflandırmaya uygun bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. Altaycanın kuzey grubunda Tuba, Kumandı ve Çalkan dilleri yer alırken, genel Altyacanın kendisinin de dahil olduğu güney grubunda Teleüt ve Telengit dilleri bulunmaktadır. Altaycanın kuzey ve güney diyalektleri arasındaki dilbilimsel farklılıklar karşılıklı anlaşmayı engelleyecek kadar fazladır.[2]

1 http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm

2 www.eki.ee/books/redbook/altaics.shtml

1993'te kabul edilen bir yasa ile Altayca Altay Özerk Cumhuriyeti'nin Rusça yanında ikinci resmi dili olarak kabul edilmiştir. Altayca okullarda, basın-yayın organlarında ve genel iletişimde kullanım alanına sahiptir. Bununla birlikte, Altay adı altında yer alan etnik grupların dilleri ölçüsünde olmasa da Altayca da yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Altayların bir kısmının kendi ana dilini konuşmaması, Altaycanın devlet yazışmalarında, mahkeme işlerinde ve diğer bazı alanlarda yaygın kullanım alanlarına sahip olmaması, cumhuriyet içerisinde Altayların Ruslara oranla azınlık olmaları, prestijli ve baskın dil olan Rusçanın etkisini her geçen gün arttırması Altaycanın geleceğini tehdit eden unsurlar arasındadır (Tıdıkova 2013: 525).

3.3. Astrahan Tatarcası

Altın Ordu devletinin yıkılmasından sonra Volga ırmağı ağzı ve çevresindeki bölgelere 15. ve 16. yüzyıllarda hakim olan Astrahan Hanlığının bakiyeleri olan Astrahan Tatarları çeşitli etnik grupların birleşiminden meydana gelmiş bir topluluktur. Etnik bakımdan Volga-Ural Tatarları grubu içerisinde değerlendirilen Astrahan Tatarlarının dilleri, dilbilimsel açıdan *Alabugat Tatarcası*, *Karagaş dili* ve *Yurt Tatarcası* olmak üzere üç gruba ayrılır. Astrahan Tatarcasının diyalektleri kabul edilebilecek bu değişkeler Volga Tatarcasından çok Nogaycaya yakındır (Sokolovski 2004).

Alabugat Tatarları, Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Kalmuk Cumhuriyeti'nin Logan vilayetindeki Ulan-Khal Severny bölgesindeki kasabalarda konuşulmaktadır. Tatar ve özellikle Kalmuk dillerinin güçlü etkisinde kalmış olan Alabugat Tatarcası, Nogaycanın uzak bir diyalekti kabul edilmektedir. 2010 nüfus verilerine göre Alabugat Tatarcasının konuşur sayısı 1.144'tür.[3]

Alabugat Tatarları 1960'da Rusçayla değiştirilene kadar okullarda eğitim dili ve yazı dili olarak Tatarcayı kullanmaktaydılar. Alabugat Tatarlarının toplam nüfusunun çok az olması ve Rusçanın artan etkisi sebebiyle Alabugat Tatarcası günümüzde kritik seviyede tehlike altındadır (Salminen 2007: 261).

Karagaşlar, Nogay Ordu'nun bir kalıntısı olarak 1740'dan beri diğer Nogaylardan izole bir şekilde yaşarlar. Nogaylara ait dilbilimsel ve kültürel geleneği en çok koruyan ve devam ettiren Karagaşlardır. Etnografik verilere göre Karagaşlar aynı zamanda Kundrov Tatarları olarak da isimlendirilmektedir. Bu isimlendirme günümüzde Astrahan bölgesinin Volodarsky rayonundaki Tuluganovka kasabasında yaşayan farklı bir grup Yurt Tatarı için kullanılmaktadır. Kendilerini Nogay-Karagaş olarak da adlandıran Karagaşlar, Astrahan bölgesindeki Krasnoyarsk ve Kharabalinsk rayonlarında yaşamaktadırlar. 1973 verilerine göre kırsal bölgeleri dışında bu rayonlarda yaklaşık 5.000 Karagaş bulunmaktadır. Daha yeni nüfus sayımlarına göre Karagaşlar, Volga-Ural Tatarlarının değil, Nogayların bir alt etnik grubu olarak sınıflandırılmıştır (Sokolovski 2004).

Astrahan Nogayları olarak da adlandırılan **Yurt Tatarları** kendilerini Nogay olarak tanımlamaktadırlar. Astrahan bölgesindeki Privolzhsky, Narimanovsky ve Volodarsky rayonlarındaki kasabalarda ve Zatsarevo (Tyak) bölgesinde yaşamaktadırlar. Sayıları yaklaşık 12.000'dir (Sokolovski 2004).

3.4. Aynu

Aynular yoğun olarak Kaşgar ve Yarkent arasında, Aksu'nun doğusunda ve Hotan bölgesinde, küçük bir kısmı ise Taklamakan kıyısı boyunca dağılmış durumdadır. Aynuların toplam nüfusu 2000 yılı verilerine göre 6.570'dir.[4]

Aynu dili aşırı biçimde bir alt tabaka etkisi ve karışma sonucu giren yabancı öğelerin geniş bir skalasıyla karakterize edilmiştir. Başka bir deyişle önemli miktarda Farsça söz varlığı, Aynucanın geliştiği Uygur temel koduna kopyalanmış, yani Uygurcanın sistemine alınmıştır; bununla birlikte birincil dile ait asıl kelime hazinesi de kısmen korunmuştur. Aynuca fonolojik, morfolojik ve sentaks özellikleri bakımından büyük ölçüde Uygurcaya benzemektedir, fakat söz varlığı önemli ölçüde bu dilden farklılıklar taşımaktadır. Aynuca, alışılmadık toplumsal-iletişimsel koşullar altında şekillenmiş bir konuşma biçimidir. Bazı bilim adamları, Aynucayı iki farklı dilden türemiş karma bir dil olarak kabul etmişlerse

3 www.eki.ee/books/redbook/altaics.shtml

4 http://www.ethnologue.com/language/aib

de, o açıkça Türkçe kökenli olmayan özel bir söz varlığına sahip tam bir Uygur varyantıdır (Johanson 2011: 34). Aynuca üzerine yapılan ilk çalışmalarda Aynucanın aile içi iletişimde, Uygurcanın ise aile dışı genel iletişimde kullanıldığı düşünülmekteydi. Gerçekte, yalnızca yetişkin erkekler bu özel dili bilmektedirler ve söylediklerinin başkalarınca anlaşılmasını istemedikleri zaman Aynucayı, buna gerek olmadığı zaman ise Uygurcayı kullanmaktadırlar (Johanson 2011: 35). Aynular; Türkiye, İran, Afganistan ve Özbekistan'daki yerli bir Türkçe morfosentaksı, kısmen Farsça, kısmen de kökeni bilinmeyen bir söz varlığıyla birleştiren göçebe gruplar olan Abdallarla karşılaştırılmaktadırlar (Johanson 2011: 35).

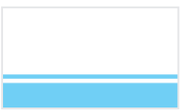
3.5. Başkurt

Başkurt Türkleri, genel olarak Tataristan, Udmurt Cumhuriyeti ve Orenburg, Perm, Sverdlovsk ve Çelyabinsk bölgesi ile çevrelenmiş Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Baltık ülkelerinde Tatarlarla birlikte sayısı az da olsa Başkurtlar da bulunmaktadır. Toplam nüfusu 4 milyondan fazla olan Başkurdistan'da Başkurtlar nüfusun sadece %22'sini oluşturmaktadır (Johanson 2006b: 693). Başkurtların nüfusu son verilere göre (2010) 1.584.554'tür.[5]

Başkurdistan'da nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Tatar ve Ruslar oluşturmaktadır. Bu durum da baskın Tatar ve Ruslar arasında Başkurtların azınlık durumuna düşmelerine sebebiyet vermektedir (Comrie 1981: 50). Tatarca ile yakından ilişkili olan Başkurtça karakteristik özellikler bakımından Kazakçaya da benzemektedir. Başkurtça birkaç ana diyalekte ve pek çok alt diyalekte sahiptir. Doğu veya dağ diyalekti olan Kuvakan; Ay, Argayash, Solyut, Miyas ve Kizil alt diyalektlerine ayrılmaktadır. Güney diyalekti olan Yurmat, Ik-Sakmar alt diyalektini ve merkezî diyalekt grubu ise Kara-İdil ve Dim alt diyalektlerini içermektedir. Güney ve batı diyalektleri arasında önemli farklılıklar bulunmayan Başkurtçanın özellikle güneybatı diyalektleri Tatarcadan büyük ölçüde etkilenmiştir (Johanson 2006b: 694). Ana dil kullanımı ve bilinci Başkurtlar arasında Başkurdistandaki diğer etnik gruplara nazaran daha azdır (Yagmur & Kroon 2003: 8-9). Başkurtlarda ana dili koruma oranı ise sadece %66.2'dir (Comrie 1981: 50). Başkurtça kırsal kesimlerde genel iletişim dili olarak tercih edilmektedir. Bununla birlikte 16. yüzyıldan beri Rusçanın güçlü etkisi altında kalan Başkurtçanın işlevsel kullanımı, Rusçanın baskın ve prestijli dil olması, eğitim dili olarak etkin bir şekilde kullanılması ve Başkurdistan nüfusunun büyük bir çoğunluğunun Ruslardan oluşması gibi sebepler dolayısıyla sınırlanmıştır (Yagmur&Kroon 2003: 2). Özellikle genç nesil arasında Rusçanın tercih edilmesi ve yaygınlaşması, Başkurtçanın kullanım alanının daralmasına sebep olmuştur. Başkurtçayı tehdit eden bir başka dil ise Tatarcadır. Başkurtlar ile Tatarlar arasındaki güçlü genetik ve kültürel ilişki her iki dili de tehdit etmektedir. 1989 yılı verilerine göre Başkurtların %20'sinin Tatarcayı ilk dil olarak kabul ettikleri tespit edilmiştir (Yagmur&Kroon 2003: 8). Ayrıca Başkurtça ve Tatarca arasındaki güçlü etkileşim akraba diller olmalarının da kolaylaştırıcı etkisiyle Başkurtçanın Tatarcayla benzeşmesine ve karakteristik özelliklerini kaybetmesine sebep olmaktadır. Son yıllarda Başkurtçanın korunması ve geliştirilmesine yönelik yönetim tarafından bazı çalışmalar yapılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 1999'da Başkurdistan parlamentosunda, Rusça yanında Başkurtçayı da resmi dil kabul eden bir kanun kabul edilmiştir. Yeni anayasa aynı zamanda ilk ve orta okullarda ana dilin öğretimini desteklemektedir (Yagmur & Kroon 2003: 7).

3.6. Çalkan

'Lebed Tatarları' (Kuğu Tatarları), 'quu-kiji' (Kuğu nehri halkı), 'çalkandu/şalkandu' şeklinde adlandırılan Çalkanlar, Altay Otonom Cumhuriyeti'nin Turaçak bölgesinde yer alan Kurmaç-Baygol, Suranaş, Maysk, Biyka, Tondoşka, Sankino ve Şunarak kasabalarında yaşamaktadırlar. 2000 yılında Rusya'nın az sayıdaki etnik grupları statüsü verilen Çalkanlar, 2010 yılı nüfus verilerine göre toplam 1.181 kişidir. Toplam nüfus içerisinde Çalkanca konuşur sayısı ise 310'dur.[6]

Altay Türkçesinin kuzey diyalektleri arasında yer alan Çalkanca, Altay edebi dilinin baskın etkisi altında bulunsa da birçok özgün fonetik, morfolojik ve leksik özelliğini korumaktadır. Altay Türkçesinin diğer diyalektlerinde olduğu gibi Çalkancanın da kendine özgü yazı dili yoktur. Bu yüzden Altay edebi dilinin ve Rusçanın etkisi altında kalmıştır. Neredeyse tüm Çalkanlar iki dilli (Çalkanca-Rusça) veya üç dillidirler (Çalkanca-Rusça-Altayca) (Tıdıkova 2013: 529). Çalkanca günümüzde dar bir kullanım

5 www.perepis2010.ru

6 www.perepis2010.ru

alanına sahiptir, sadece aile içi iletişimde ve geleneksel ekonomik faaliyetlerde bulunan küçük üretici gruplar tarafından kullanılmaktadır.[7] Fakat Çalkanların toplu halde yaşadıkları bölgelerde Çalkancanın bilinme ve kullanılma oranı yükselmektedir. Bununla birlikte genç nesil arasında kullanımı ise oldukça nadirdir (Salminen 2007: 262).

3.7. Çulım

Çulım Türkleri, Tomsk ve Krasnoyarsk bölgesinde yer alan Çulım nehrinin yukarı kesimleri boyunca yer alan kasabalarda yaşamaktadırlar ve toplam nüfusları 355 kişidir.[8] Çulım Türkçesi en yakından ilişkili olduğu Hakasça, Şorca, Kamas dilinden çeşitli karakteristik özellikleri bakımından ayrılan ayrı bir dil kabul edilmektedir. Çulım Türkçesi aşağı ve orta olmak üzere iki diyalektten oluşmakta, her bir diyalekt ise yerli topluluklar tarafından yönetilmiş, 17. yüzyılın tarihi politik bölgelerinden ismini almış alt diyalektlere ayrılmaktadır. Çulım Türkçesi diyalektleri şöyle tasnif edilmektedir:

1. Aşağı Çulım Diyalekti

a. Küärik ağzı
b. Ketsik ağzı
c. Yeji ağzı
d. Yatsi ağzı
e. Çibi ağzı

2. Orta Çulım diyalekti

a. Tutal ağzı
b. Melet ağzı (Lemskaya 2010: 114-115)

Çulım Türkçesinin diyalektleri arasındaki fark karşılıklı anlaşılırlığı engelleyecek ölçüde fazladır. Bununla birlikte günümüzde sadece iki Orta Çulım alt diyalekti yaşamaktadır. Küärik, Ketsik ve Yatsi alt diyalektleri 1940-1950'lerde Dul'zon'un alan araştırması sırasında yok olmuş, Çibi alt-diyalektinden ise sadece bir konuşur bulunmaktaydı (Lemskaya 2010: 115). Yeji alt-diyalektinin son konuşuru ise 2011 yılında vefat etmiştir. Orta Çulım diyalektini akıcı bir şekilde konuşanların 40 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bunların da hepsi 50 yaşın üstündedir (Harrison&Anderson 2003a: 247). Ayrıca Orta Çulım diyalektinin 20-30 arası pasif konuşuru olduğu belirtilmektedir (Anderson&Harrison 2006: 47). 1970'lerde Çulım halkı Rusların yoğunlukta olduğu büyük kasabalara yerleşmeye zorlanmışlardır. Bu süreçte, Çulım halkı nüfus yoğunluğunu ve geleneksel dil kullanım ortamını kaybederek, baskın Rus nüfusu arasında kaçınılmaz olarak asimile olmuştur (Harrison&Anderson 2003a: 246). Farklı etnik gruplarla birlikte yaşamaları ve yüksek orandaki grup dışı evlilik dillerini Rusça ile değiştirmelerini hızlandırmıştır. Rusçanın ticarette, okulda ve resmi kurumlarda kullanılması, Çulım Türkçesini sadece ev ve sosyal çevrede kullanılmak üzere sınırlandırmıştır. Bununla birlikte Çulım Türkçesinin kullanımı günlük iletişimde bile oldukça sınırlıdır. Kendilerini çevreleyen dilbilimsel çevrenin baskısının çok güçlü olması, Çulımların ana dillerini değiştirmelerine sebep olmuştur.[9] Çulım Türkçesinin kendine özgü bir yazı dili bulunmamaktadır. Bununla birlikte Orta Çulım diyalekti konuşurlarının ortografik sistem oluşturmada bazı kişisel çabaları söz konusudur. Örneğin Tutal ağzı konuşuru Vasiliy Gabov, Rus alfabesine ait harflerde bazı değişiklikler yaparak Çulım Türkçesi için bir yazı sistemi oluşturmuştur (Anderson & Harison 2006: 62).

3.8. Çuvaş

Günümüzde Çuvaşların büyük kısmı Rusya Federasyonu'na bağlı Çuvaş Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Bununla birlikte Tataristan, Başkurdistan, Mari El, Mordva, Udmurtya Cumhuriyetleri'nde; Rusya'nın Samara, Ulyanov, Orenburg, Saratov eyaletlerinde; Sibirya'nın Tümen, Kemerov eyaletleri ve Krasnoyarsk bölgesinde de küçük Çuvaş toplulukları bulunmaktadır (Kıran

7 lingsib.iea.ras.ru/en/languages/chelkan.shtml
8 www.perepis2010.ru
9 www.eki.ee/books/redbook/chulym_tatars.shtml

2013: 318). Çuvaş Cumhuriyeti nüfusunun yaklaşık %70'ini oluşturan Çuvaşların toplam nüfusu 1.435.872'dir.[10] Çuvaşistan nüfusunun 3'te 4'ünden fazlası Çuvaşçayı ana dili kabul etmektedir. Toplam Çuvaşça konuşurlarının yarısından fazlası Çuvaşistan dışında, özellikle Tataristan'ın güney ve güneybatı kısımlarında, Başkurdistan'ın merkez ve batı kısımlarında ve Kuybışev, Ulyanovsk ve Somor bölgelerinde yaşamaktadır. Ayrıca Rusya'nın çeşitli bölgelerinde, batı ve doğu Sibirya'da, Uzak Doğu'da ve bazı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde de az sayıda Çuvaşça konuşuru bulunmaktadır (Johanson 2006d: 243). Çuvaşça Türk dili ailesinin (Ogur) Bulgar kolunun tek modern temsilcisidir. Çuvaşça, Türk dillerinden en farklı olanıdır. Tarihi süreç içerisinde genel Türk dili coğrafyasından uzak kalarak farklı etnik grupların kültür ve dillerinin yoğun etkisi altında kalması Çuvaşçanın diğer Türk dillerinden büyük ölçüde farklılaşmasına neden olmuştur. Çuvaşça önce Ural dillerinin, daha sonraki dönemlerde ise Rusçanın etkisi altında kalmıştır (Comrie 1981: 48). Modern Çuvaşça iki ana diyalekte sahiptir. Yukarı diyalekti olan Viryal, Çuvaşistan'ın kuzey ve kuzeybatısında; aşağı diyalekti olan Anatri ise güney kesimlerinde konuşulmaktadır. Çuvaşçanın diyalektleri arasındaki fark azdır ve bunlar arasındaki ayrım büyük ölçüde leksik derecededir. Anatri diyalektinde Tatarca ödünçleme kelimeler yaygınken, Viryal diyalektinde Marice ve Rusça alıntı kelimeler daha fazladır (Johanson 2006d: 245). 1991'de Rusçanın yanında Çuvaşça cumhuriyetin resmi dili olarak kabul edilmiştir. Prestijli dil olan Rusça, Çuvaşlar arasında genel iletişimde işlevselliğini korumaktadır. Rusça özellikle eğitim ve ticaret alanında halen Çuvaşistan'ın baskın dilidir. Bununla birlikte Çuvaşçayı devam ettirme ve geliştirme isteği genç nesiller arasında bile güçlüdür (Johanson 2006d: 243).

3.9. Dayı

Kargiller olarak da bilinen Dayılar, Afganistan'ın Andhoy şehri ve civarında yaşayan küçük bir etnik gruptur. Bölgedeki Özbek veya Türkmen topluluklarından farklı bir etnik grup olarak değerlendirilmeyen Dayıların nüfuslarına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Doerfer Dayı dilinin, Amu Derya'nın uzak doğusunda yer alan, İran'ın kuzeydoğusundaki en yakın komşuları olan Sarıq ve Ärsarı Türkmence değişkelerinden ayrılan Özbek-Oğuz veya Kuzey Horasan olarak adlandırılan değişkenin bir diyalekti olduğu görüşündedir (Baldauf 2007: 142). Baldauf ise Dayı dilinin morfolojik bakımdan Doerfer'in varsadığından daha çok Oğuz Türkçesine yaklaşırken daha az Doğu Türkçesiyle ortaklaştığı, en çok Özbekçenin Karakol diyalektine ve Andhoy'daki Türkmen değişkesinden ziyade Kuzey Horasan Türkçesine yakın olduğu tesbitinde bulunmuştur (Baldauf 2007: 142). Dayıların küçük bir etnik grup olarak varlıklarını sürdürdükleri Andhoy nüfusunun büyük bir kısmını Paştunlar, Farslar, Özbekler ve Türkmenler oluşturmaktadır. Bölgede Peştuca ve Farsça en prestijli ve yaygın dillerdir. Bu dillerden sonra bölgenin ikinci derecedeki prestijli dilleri ise Özbekçe ve Türkmencedir. Grup içi konuşma dili olmak dışında kullanım alanı bulunmayan Dayı dili, bölgedeki düşük prestijli dillerden biri olarak diğer yüksek statüdeki baskın dillerin etkisi altında kalmakta; bu durum da Dayı dilinin geleceğini ciddi seviyede tehdit etmektedir. Dayılar özellikle bölgedeki Özbekçe ve Türkmenceyi yaygın bir şekilde kullanmaktadırlar (Baldauf 2007).

3.10. Dolgan

1959'lara kadar ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmeyip Yakut olarak isimlendirilen Dolganlar, gerçekte dil ve etnik kültür bakımından büyük ölçüde Yakutlardan farklı özelliklere sahiptirler. Dolganların büyük bir çoğunluğu Taymır (Dolgan-Nenets) yarımadasının güney kısımlarında, Khatongo ve Pyassino ırmağı havzasında ve daha azı ise Yenisey bölgesinde (Dudinka), Anabar Irmağının aşağı kısımlarında yaşamaktadırlar. Taymır bölgesinde Dolganlar, en kalabalık etnik grubu oluşturmaktadırlar. Dolganların nüfusu 2010 yılı verilerine göre 7.885'tir.[11] Dolgancayı bazı araştırmacılar Evenki dilinden büyük oranda etkilenmiş Yakutçanın uzak bir diyalekti olarak kabul ederken bazıları ise karakteristik özellikleri bakımından ayrı bir dil olarak sınıflandırmışlardır. Dolganların daha batıda yer alan grupları Nenetlerin güçlü etkisi altında kalmışlardır. Dolganca yazı dili olmayan sözlü bir dildir. Dolganlar Rusların etki alanı içerisinde yer almasa da özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında bölgede Rus etkisi artmıştır. Özellikle Sovyetler döneminde Dolganlar, başka etnik toplulukların bulunduğu büyük çift-

10 www.perepis2010.ru

11 www.perepis2010.ru

liklere yerleşmeye zorlanmışlar, böylece Rus kültürü ve dili Dolganlar arasında yayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte nesiller arası dil aktarımı Dolganlar arasında güçlüdür. Dolgancanın çok sayıda çocuk konuşuru bulunmaktadır (Salminen 2007: 243). Fakat bazı Dolgan çocukları, yılın büyük bir kısmını evlerinden ve ana dillerinden uzakta geçirmelerine sebep olacak yurtdışındaki okullara gönderilmektedirler. Dolgan aydınlarının çoğu prestijli dil olan Rusça konuşmayı tercih etmektedirler. Dolganlar arasında başarılı bir kariyer sahibi olmanın yolunun, iyi derecede Rusça konuşmaktan geçtiğine dair bir algı vardır.[12] Dolgan nüfusunun azlığı ve Rusçanın baskın pozisyonu nedeniyle Dolganca ciddi seviyede tehlike altındadır (Salminen 2007: 243).

3.11. Duha

Tsaatan (ren geyiği sahipleri) olarak da bilinen Duhalar, batıda Tuva Cumhuriyeti ve kuzeydoğuda Buryat Cumhuriyeti ile sınırdaş kuzey Moğolistan'da yer alan Khövsgöl bölgesinin Tsaagan-Nuur kısmındaki Khövsgöl nehrinin kuzeybatısında yaşayan yarı göçebe bir Türk topluluğudur. Yaklaşık 500 kişiden oluşan Duhaların neredeyse yarısı tayga bölgesinde yaşamakta ve ren geyiği besleyiciliğine dayalı bir hayat sürmektedirler. Duhaların diğer yarısı ise ya Tsagaan-Nuur kasabasına ya da Moğol tarzı büyükbaş hayvancılık yapabildikleri ırmak bölgesinin yakınlarına yerleşmişlerdir (Ragagnin 2013: 438). Diğer Türkçe değişkelerde görülmeyen kendine özgü karakteristik özelliklere sahip olan Duhaca, Sayan Türkçesinin Step grubunda yer almaktadır. Diğer Sayan Türkçesi değişkeleri gibi Duha Türkçesi de önemli ölçüde Moğolcanın etkisi altındadır. Konuşur sayısı 50'yi geçmeyen Duhacanın aktif konuşurlarının hepsi 45 yaşın üzerindedir. Tüm Duhalar Duhaca ve Moğolca olmak üzere iki dillidirler. Yazı dili bulunmayan Duhaca sadece grup içi iletişimde kullanılan bir dildir (Ragagnin 2013: 438).

3.12. Fu-yü Kırgızcası (Mançurya Kırgızcası)

Fu-yü Kırgızları, Çin'in Heilongjiang eyaletinde (yaygın bilinen adıyla Mançurya), Qiqihaer (Çiçihar) şehrine bağlı Fu-yü nahiyesinin çevresindeki köylerde yaşarlar. Adını Amur Irmağı'nın kollarından alan Fu-yü nahiyesi yaklaşık 30,000 kişilik bir yerleşim yeridir. Fu-yü Kırgızları bu çevrede birkaç köye dağılmış durumdalarsa da yoğun olarak Wujazi ve Qijazi köylerinde yaşarlar. Bu iki köyde nüfusun yarıya yakınını Fu-yü Kırgızları oluşturmaktadır. Toplam nüfusları yaklaşık 1.000'i bulan Fu-yü Kırgızlarının 10 kişiden azının ana dilleri olan Fu-yü Kırgızcasını bildikleri tahmin edilmektedir. Son dönemlerde yapılan çalışmalar ise 2000'li yıllardan itibaren Fu-yü Kırgızcasını kullanan neredeyse kimsenin kalmadığını göstermektedir (Ölmez 2010: 400-401). Bugün Fu-yü Kırgızları günlük yaşamlarında Ölöt Moğolcasını ve Çinceyi kullanmaktadır. Fu-yü Kırgızcası ile ilgili çok az bilgi ve dil malzemesi bulunmaktadır. Eldeki sınırlı malzemelerden yola çıkılarak Fu-yü Kırgızcasının Hakasça ve Şorcayla benzerlikler gösterdiği ve bu sebepten dolayı da Güney Sibirya Türk dillerinden Hakasça ile aynı grupta yer alması gerektiği düşünülmektedir. Fu-yü Kırgızları uzunca bir süre Moğolca konuşulan bir çevrede bulundukları için tabii olarak dillerine Moğolcadan çok sayıda sözcük girmiştir (Ponaryadov 2013: 433).

3.13. Gagauz

Gagauzların büyük bir çoğunluğu Moldova'nın Gagauz özerk bölgesi ve Ukrayna'nın Odessa eyaletinde yaşamaktadırlar. Bununla birlikte Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Sırbistan ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde de küçük Gagauz grupları bulunmaktadır. Gagauzca, 1994'te Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde özerklik statüsü kazanmış özerk Gagauz Yeri'nin resmi dillerinden biridir. Moldova'daki Gagauz nüfusu 2004 yılı verilerine göre 147.500'dür.[13] 1989 yılındaki nüfus sayımına göre eski Sovyetler birliğinde yaşayan Gagauzların %80'i iki dillidir ve Gagauzlar ikinci dil olarak Rusça konuşmaktadır. Moldova Cumhuriyeti'nde çoğunluğu oluşturan etnik grubun dili olan Romence, Gagauzların ancak %4'ü tarafından konuşulmaktadır. Gagauzca, Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 1957'de resmi yazı dili olarak kabul edilmiş ve 1959-1962 tarihleri arasında okullarda öğretilmiştir. Gagauzca, günümüzde güney Moldova'nın özerk bölgesi olan Gagauz Yeri ya da Gagauzya'da tüm okullarda müfredatın bir

12 www.eki.ee/books/redbook/dolgans.shtml

13 http://www.statistica.md/public/files/Recensamint/Recensamintul_populatiei/vol_1/6_Nationalitati_de_baza_ro.xls

parçası haline gelmiştir. 1957'den bu yana Gagauzca kitaplar basılmakla birlikte Gagauzca hiçbir zaman gerçek anlamda bir yazı dili haline gelememiştir. Günlük hayatta, bazı profesyonel yazarlardan ve sınırlı sayıda basın-yayın organı dışında hemen hemen hiç kimse Gagauzcayı yazı dili olarak kullanmamaktadır (Menz 2013: 151). Özerklik hareketi çerçevesinde Gagauzlarda etnik bilinç gelişmiş, bununla beraber Rus ve Romenlerle birlikte yaşayan Gagauzlarda diğer etnik gruplar ile aralarındaki en büyük kültürel fark olan dili koruma isteği artmıştır. Bu noktada yayın faaliyetleri artmış, Gagauz dili özerk bölgede tüm öğrenciler için okul müfredatlarında yerini almış, televizyon ve radyo yayınları başlamıştır. Ebeveynler Gagauz dilini aile dili olarak canlandırmışlardır (Menz 2013: 153).

Gagauz Türkçesi ile dil birliği devam eden, Balkan Gagauzcası olarak bilinen (çoğu zaman 'Balkan Türkçesi' altında yer alan) üç grup daha vardır: 1) Makedonya Gagauzları; Makedonya'nın güneydoğusunda, hem Makedonya Cumhuriyeti hem de Yunanistan'ın kuzeyinde yer alan Makedonya bölgesinde yaşamaktadırlar. 2) Türkiye Gagauzları Edirne'deki Surguç bölgesinde yaşamaktadırlar. 3) Bulgaristan'daki Gagauzlar ise Deli Orman'ın Gajal bölgesinde yaşamaktadırlar. 20. yüzyılın başlarında Makedonya'da yaklaşık 4.000, Surguç'ta yaklaşık 7.000, Bulgaristan'da yaklaşık 12.000 Gagauzun bulunduğu belirtilmekte ise de bugün bu sayının çok daha altında bir rakam tahmin edilmektedir. Balkan Gagauzlarının dili Moldova'daki Gagauz otonom bölgesindeki Gagauzların diline göre daha ciddi seviyede tehlikededir. Bu durumun ortaya çıkmasında Balkanlar'da Gagauzların dağınık bir şekilde yaşamaları ve sayılarının az olması etkili olmuştur. Balkanlarda çocukların bir kısmı Gagauzca öğrenmekte, fakat pek çok bölgede Gagauzlar baskın dille ana dillerini değiştirmektedir. Balkan Gagauzcasını etkin bir şekilde konuşan çocuğun kalmadığı tahmin edilmektedir. Özellikle Yunanistan ve Bulgaristan'daki Gagauz gençlerinin Yunan ve Bulgar dillerinde eğitim almaları büyük oranda ana dillerini unutmalarına ve dillerini bu diller ile değiştirmelerine neden olmuştur (Gürgendereli 2013: 278). Pek çok Gagauzca konuşuru hem yakın akrabası olan Türkçe hem de akrabası olmayan Rusça, Bulgarca, Romence ve Yunanca gibi komşu dillerin güçlü etkisi altındadır (Salminen 2007: 247).

3.14. Hakasça

Hakaslar, Sibirya'da Yenisey ırmağının orta kısmı ile Abakan ve Çulım'ın yukarı kısımlarında yer alan Krasnoyarsk bölgesindeki Hakas Otonom Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Hakasya'nın toplam nüfusu 2010 yılı nüfus verilerine göre 532,403'tür. Hakas Otonom Cumhuriyeti nüfusunun % 81,7'sini (427.647) Ruslar, % 12,1'ini (72.959) Hakaslar geriye kalanını ise Alman ve Ukraynalılar oluşturmaktadır.[14] Hakaslar kendi ülkelerinde azınlık durumundadırlar. Günümüzdeki halini 20. yüzyılda alan Hakasça, birbirinden farklı kabile dillerinin toplamından meydana gelmiş bir dildir. Hakasça; Kaç, Sagay, Kızıl, Koybol, Beltir ve Şor gibi birbiriyle yakından ilgili diyalektlerden oluşmuştur. Hakasçanın oluşumunda etkili olan kabile dilleri ise bugün Hakasçanın diyalektleri haline gelmiştir. Hakasçanın Sagay diyalekti Askiz ve Taştıp bölgesinde (Beltir alt diyalekti özel bir grup olarak şekillenmiştir), Kaç diyalekti Altay ve Şira'nın üst Abakan bölgesinde, Kızıl diyalekti Saralin ve Şira bölgelerinde, Şor diyalekti ise Taştıp bölgesinde konuşulmaktadır. Bunlardan Sagay ve Kaç diyalektleri en fazla konuşur sayısına sahip ve en fazla yayılmış olanıdır. Hakasça; Mançu-Tunguz, Çin ve Rus dilleriyle etkileşim içerisinde bulunmuştur. Özellikle Moğolca ve Rusçadan alıntı kelime sayısı oldukça fazladır.[15] Günümüzde Hakas nüfusunun yaklaşık %10'u Hakasça konuşmaktadır. Bu haliyle Hakasça, Hakas Otonom Cumhuriyeti'nin küçük bir azınlık dili olarak görülmektedir. Baskın Rus nüfusu içerisinde azınlıkta kalmaları ve prestijli dil olarak Rusçanın 17. yüzyıldan itibaren gittikçe artan etkisi Hakasçanın kullanım alanının daralmasına neden olmuştur. Hakasça genellikle kırsal bölgelerde ana dil olarak kullanılmaktadır. Kırsal kesimlerde Hakasça çocuklar tarafından konuşulmaktadır, fakat şehirlerde yaşayan ailelerde tipik olarak Rusça tek dilliği yaygındır. Hakasça konuşurlarının çoğunu orta yaşlı veya daha yaşlılar oluşturmaktadır. Son zamanlarda ciddi derecede yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Hakasçayı koruma ve yeniden canlandırmaya yönelik bazı önlemler alınmaktadır. Bu amaca yönelik olarak bir tane başkent Abakan'da olmak üzere birkaç okulda Hakasça öğretimi yapılmaktadır (Salminen 2007: 254).

14 www.perepis2010.ru

15 www.eki.ee/books/redbook/khakass.shtml

3.15. Halaç

Halaççа İran'da; Qom, Arâk ve Savâ şehirleri arasında, Tahran'ın 100 mil güneyinde, 3.000 km karelik bir alanda konuşulmaktadır. Bölgede Halaçların toplam nüfusu 42.100'dür (Doerfer 2008: 102). Halaççа aynı kökenden geldiği varyantlardan oldukça erken bir dönemde -belki 13. yüzyılda- ayrılmış ve daha sonra Farsçanın baskın dil olduğu bir çevrede gelişmiştir. Çok sayıda arkaik özelliği korumuş olan Halaççа, aynı zamanda dikkat çekici tipolojik değişiklere de uğramıştır (Johanson 2011: 29-30). Büyük ölçüde arkaik şekillere sahip olması, Horasan Türkçesi ile olan etkileşimi ve az da olsa Güney Oğuzcası ile olan bağlantıları nedeniyle Halaççа, Türk dilleri arasında özel bir yere sahiptir. Halaççа iki yönden uç noktadadır: Bir taraftan yabancı bir dilin yoğun etkisini taşırken, diğer taraftan ise güçlü bir arkaizm ve otonomi göstermektedir (Doerfer 2008: 107). Halaççа erken dönemlerdeki yalıtım sonucunda eski özelliklerinin birçoğunu devam ettirebilmiştir. Yeni bir çevreye (İran-Oğuz) girmesiyle de birçok yeni unsuru bünyesine katmıştır (Doerfer 2008: 109). 1970'lerde Halaççа üzerine araştırmalar yapan Doerfer, Halaççanın 2020 yılında ölü dil haline geleceğini öngörmüştür. Günümüzde Halaççа tamamen yok olma eşiğinde olmasa da kritik seviyede tehlike altındadır. Kırsal alanlarda, nisbeten izole sayılabilecek köylerde konuşuluyor olması Halaççanın bugüne kadar korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu köylerin bulunduğu kırsal bölgeler etnik bakımdan homojen değildir; Halaçların yaşadığı köylerde farklı etnik gruplar da bulunmaktadır. Dolayısıyla, Halaçlar bu halklarla sürekli temas halindedir (Bosnalı 2012: 51). Bu durum Halaçların dillerini bölgenin ortak iletişim dili olan Farsçayla değiştirmelerine neden olmaktadır. Ayrıca Farsça, İran'ın tek resmi dili olduğu için artmakta olan eğitimin ve haberleşmenin Farslaşmayı da beraberinde getirmesi söz konusudur (Doerfer 2008: 103). Doerfer'e göre dilsel nedenlerden dolayı konumları hakkındaki aşağılık duygusu, Halaçların ana dillerini topluluk içi iletişim "jargonu" olarak görmelerine ve topluluk dışı iletişimlerinde Farsçayı benimsemelerine yol açmaktadır (Bosnalı 2012: 45). Bugün iki dilli olan Halaç toplumunda resmi dil olan Farsça yakın zamana kadar sadece resmi yerlerde, yönetim ve öğretim yerlerinde kullanılmaktaydı, mahalli çevrelerde ise mahalli dille, yani Halaççа ile iletişim sağlanmaktaydı. Son zamanlarda yavaş yavaş resmi dilin (Farsça) mahalli çevrelerde de Halaç dilinin yerini işgal etmeye başladığı görülmektedir (Cemrâsî 2012: 160-161). Günümüzde Halaççа sözlü bir dildir. Öğretimine yönelik hiçbir yazılı materyal olmadığı gibi, medya ve yeni alanlarda kullanımı da söz konusu değildir. Bütün bu olumsuz durumlar Halaççanın gelişimini önemli ölçüde sekteye uğratmakta, sürdürülebilirliğini büyük ölçüde tehlikeye atmaktadır.

3.16. Horasan Türkçesi

Horasan Türkleri, İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Kuzey Horasan ve Razavî Horasan eyaletlerinde yaşamaktadırlar. Bölgedeki Horasan Türklerinin nüfusu ile ilgili resmi veriler bulunmamakla birlikte bu konuda yapılan çalışmalarda Horasan Türklerinin toplam nüfusunun 1.5-2 milyon arası olduğu yönünde tahminler yer almaktadır (Rahimi 2013: 136). Önceleri yanlış bir şekilde Türkmence olarak değerlendirilen Horasan Türkçesi, üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalardan sonra Doerfer tarafından Oğuz grubunun doğu kolunda yer alan ayrı bir değişke olarak tanımlanmıştır (Doerfer 2008: 101). Horasan Türkçesini de kendi içerisinde iki (kuzey ve güney) veya dört (kuzeybatı, kuzeydoğu, merkezi ve güney) alt gruba ayırmak mümkündür (Doerfer & Hesche 1993: 16). İran'da Horasan Türklerinin ana dillerini kullanım oranları ve ana dillerine karşı tutumları bölgeden bölgeye değişmektedir. Örneğin Bocnurd, Kuçan ve Deregez gibi şehirlerde Horasan Türkçesi gündelik hayatta etkin bir şekilde kullanılırken Nişabur, Meşhede, Sebzevar gibi şehirlerde Horasan Türkçesi sadece aile içi iletişimde sınırlı olarak kullanılmaktadır (Rahimi 2013: 137-138). Ana dilin kullanımına yönelik bu farklı tutumların şekillenmesinde yaşanılan bölgedeki farklı etnik grupların varlığı, demografik ve sosyo-ekonomik koşullar belirleyici olmaktadır. Horasan Türklerinin büyük bir çoğunluğu iki dillidir, ancak bu iki dillilik giderek Farsça lehine tek dilliğe dönüşmektedir. Prestijli dil olarak sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan taşıdığı avantajlar Farsçanın sosyal hayatta etkili bir şekilde kullanım alanını genişletmesine buna karşın Horasan Türkçesinin ise işlevsizleşerek kullanım alanının daralmasına ve kısıtlanmasına sebep olmuştur (Rahimi 2013: 137).

3.17. Hoton

Büyük bir kısmı yarı göçebe hayat süren Hoton Türkleri, günümüzde Moğolistan'ın batısında, özellikle Uvs'daki Taryalan ilçesinde yaşamaktadırlar. Kendilerini Uygur olarak tanımlayan Hotonların toplam nüfusu 2010 yılı verilerine göre 11.304'tür (Baljın 2013: 117). Hotonlar ana dillerini büyük ölçüde yitirmişlerdir (Kalafat & Can 2013: 309). Etnik kimliklerini ve dillerini korumaya yönelik hiçbir tedbir ve kendilerine mahsus bir örgütleri yoktur. Unutulmaya yüz tutmuş ana dillerinde eğitim alma hakkı bulunmayan Hotonların dili kritik seviyede tehlike altındadır (Kalafa t& Can 2013: 310).

3.18. İçkin Tatarcası

Kendilerini 'İçkinler' olarak da tanımlayan ve Kazan Tatarlarını oluşturan alt etnik gruplardan biri olan İçkin Tatarları, Ural dağlarının doğusunda yer alan Perm Guberniya ve Orenburg bölgelerinde yaşamaktadırlar. İçkin Tatarları 1585-86 yıllarında Ural dağlarının doğusuna yerleşen Kazan Tatarlarından meydana gelmişlerdir (Iskhakov 2004: 16-17). İçkin Tatarlarının dillerinde Mişer diyalekti olan batı diyalektinin ve Sibirya Tatarcasının dayandığı doğu diyalektinin etkileri görülmektedir (Iskhakov 2004: 16). 18. yüzyıl sonlarında bir kısmı Mişer ve Başkurtlarla birleşen İçkin Tatarları, Mişer veya Başkurt etnonimi içinde sayılmaktaydılar. 1840'lardan sonra ise İçkin Tatarlarının bir bölümü Orenburg Kazakları ile kaynaşmıştır. İçkin Tatarlarında etnik bilincin gelişmiş olduğu görülmektedir. 1926 nüfus sayımlarında kendilerini Tatar olarak tanımlayan İçkin Tatarları, sayı bakımından büyük bir etnik grup olmasa da (1857'de 12.500) günümüzde halen Tatar kimliğini korumaktadırlar (Iskhakov 2004: 17).

3.19. İli

İli Türkçesi, Çin'in Sincan Uygur Otonom bölgesinde yer alan İli vadisinin doğu kısımlarında yaşayan İli Türkleri tarafından konuşulan bir Türk dilidir. İli Türkleri resmi olarak tanınan azınlık statüsündeki bir etnik grup değildir. Bu nedenle nüfusları ile ilgili resmi bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda İli Türkçesinin 30 veya daha fazla aile ya da yaklaşık 120 kişi tarafından konuşulduğu yönünde tahminler bulunmaktadır (Salminen 2007: 249). Diğer Türk dillerinin güçlü etkisi altında kalmış olan İli Türkçesi, Özbekçenin uzak bir diyalektidir. Genç nesil dillerini genellikle Kazakça ve Uygurca ile değiştirmeyi tercih etmektedir. İli Türkçesi konuşurları Kazakça ve Uygurcayı akıcı bir şekilde konuşma eğilimindedirler (Salminen 2007: 249).

3.20. Karaçay-Malkar

Karaçay-Malkarlar, Çerek ırmağının kaynak havzasından batıda Laba ırmağının kaynak havzasına kadar uzanan ve Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi olan Elbruz ve çevresindeki dağlık arazide yaşamaktadırlar. Karaçaylılar ve Malkarlılar birbirinden farklı etnik kökene, dile, kültüre ve tarihe sahip iki ayrı halk değil, aynı dil, kültür ve tarihi paylaşan bir Türk boyudur. Karaçay ve Malkar bu boyun yaşadığı iki farklı coğrafi bölgenin adıdır (Tavkul 2002: 490). Günümüzde Karaçaylılar Karaçay-Çerkes özerk bölgesi içerisinde yer alırken Malkarlılar ise Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti idaresi altında yaşamaktadırlar. Kafkasya dışında Karaçay-Malkarlar, 1943-1944 yıllarında sürgüne gönderildikleri Orta Asya'da, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da küçük topluluklar halinde yaşamaktadırlar. Rusya Federasyonu içerisinde Karaçay-Malkarların toplam nüfusu 331.327'dir.[16] 1886 ve 1905 yıllarında Türkiye'ye göç eden Karaçay-Malkarların toplam nüfusu yaklaşık 20 bindir. Bunun dışında Suriye'de Şam civarında 1.500, ABD'de ise yaklaşık 5 bin Karaçay-Malkarlı yaşamaktadır (Tavkul 2002: 500). Karaçay-Malkarcanın iki diyalekti bulunmaktadır: Karaçay-Malkar yazı dilinin de dayandığı Karaçay bölgesi ve Malkar topraklarının Bashan, Çegem vadilerinde konuşulan diyalekti ile Malkar bölgesinin Çerek vadisinde konuşulan diyalekti (Tavkul 2002: 493).

16 www.perepis2010.ru

3.21. Karakalpak

Karakalpakça 1924'te Sovyetler birliği içerisinde özerk hale getirilmiş, önce Kazakistan, daha sonra Rusya Federasyonu ve 1936'dan bu yana ise Özbekistan'a bağlı özerk cumhuriyet statüsü kazanmış Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nin dilidir. Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nin toplam nüfusunun yaklaşık 1.7 milyon kadar olduğu tahmin edilmekte ve 2007 yılı verilerine göre bu nüfusun yaklaşık 400.000'ini Karakalpaklar, 400.000'ini Özbekler ve 300.000'ini Kazaklar oluşturmaktadır.[17] Ayrıca Özbekistan'ın Harezm ve Fergana bölgesinde ve Türkmenistan'ın Daşoğuz bölgesinde az sayıda Karakalpak bulunmaktadır. Özbekistan'da Karakalpaklar toplam nüfusun yüzde 2'sini oluşturmaktadır ve ikinci dil olarak Özbekçeyi kullanmaktadırlar (Johanson 2006a: 1145). Karakalpakça, Özbekçe etkisi altında kalmış Kazakçanın bir varyantı olarak kabul edilmektedir (Kirchner 1998: 331). Karakalpakçanın diyalektleri üzerine çalışan bilginlerden N. A. Baskakov, Karakalpakçanın Kuzeydoğu ve Güneybatı olmak üzere iki farklı diyalekti olduğunu tespit etmiş; D.S. Nasırov ve O. Ospanov gibi bazı bilim adamları da bu diyalektleri Kuzey ve Güney şeklinde sınıflandırmışlardır. Karakalpakçanın diyalektleri arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır (Özkan 2007: 114). Karakalpak yazı sistemi önemli ölçüde Kazak yazı sisteminden ayrılmaktadır. Bu durum da aslında birbirine çok yakın olan bu iki dilin arasındaki farkların artmasına neden olmaktadır. Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nde Karakalpak ve Özbek Türkçeleri yanında Rusça eğitim veren okullar da bulunmaktadır. Radyo ve televizyon yayınlarında Rusça ve Özbekçenin yanı sıra Türkmence de kullanılmaktadır (Özkan 2007: 114).

3.22. Karay

Karaylar Ortaçağda Ukrayna'daki Lutsk ve Haliç şehirlerine, Litvanya'daki Trakay ve birkaç bölgeye yerleşmeden önce Ukrayna'nın Kırım bölgesinde yer alan Yevpatoriya çevresinde küçük etnik gruplar halinde yaşamaktaydılar. Karayların günümüzdeki başlıca yerleşim yerleri Litvanya'nın başkenti Vilnius yakınlarındaki Trakay ve Polonya'nın bazı bölgeleridir. Bununla birlikte Romanya ve ABD'de de küçük Karay diasporaları bulunmaktadır. 1989 nüfus sayımında Litvanya'da 200, Kırım'da 100 ve diğer çeşitli bazı bölgelerde 200 olmak üzere toplam sayıları 500 olarak belirlenmiştir (Salminen 2007: 252). Kumuk, Karaçay-Malkarca ve Kırım Tatarcası gibi Kıpçak grubu Türk dillerine oldukça yakın olan Karayca, Slav ve Baltık dillerinden de önemli ölçüde etkilenmiştir. Konuşulduğu bölgelere göre Karaycanın çeşitli diyalektlerinden bahsetmek mümkündür: Kırım diyalekti, Trakay diyalekti (Litvanya), Haliç-Lutsk diyalekti (batı Ukrayna).[18] Diyalektleri arasındaki farklılıklar daha çok fonetik ve leksik çeşitliliğe dayanmaktadır. Son zamanlardaki belgeleme çalışmalarına kadar genel olarak ölü bir dil olarak kabul edilen Karayca günümüzde tamamen yok olmasa da kritik seviyede ölüm eşiğindedir. Karaycanın Litvanya'da yaklaşık 50, Haliç'te 6 ve Polonya'da çok az sayıda konuşuru bulunmaktadır. Günümüzde Karaycanın Kırım'da konuşuru bulunmamaktadır (Salminen 2007: 252). Litvanya Karaylarından çoğu 70 yaşın üzerinde olmak üzere yaklaşık 40 kişi ana dilleri olan Karaycayı bilmektedirler (Csató & Nathan 2003: 3). Özellikle Sovyetler döneminde dinlerinin yasaklanması, Karaycanın nesiller arası dil aktarımını sekteye uğratmıştır, çünkü dilleri dini ritüellerinde önemli bir role sahiptir (Csató & Nathan 2003: 3). Ayrıca pek çok kez Karay yazı sisteminin değişmesi Karayların dillerini öğrenmelerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Csató & Nathan 2003: 6). Bulundukları bölgelerde sayılarının çok az olması nedeniyle azınlıkta kalmaları, ana dillerinin yaygın kullanım alanına sahip olmaması Karaycanın sadece yaşlılar tarafından bilinen bir dil olmasına neden olmuştur. Karaylar bulundukları bölgelere göre dillerini Rusça, Lehçe, Ukraince ve Kırım Tatarcası ile değiştirmişlerdir. Son zamanlarda Litvanya Karaylarının dillerini yeniden canlandırmaya yönelik çalışmalar yapılmakta, Karaycanın tamamen yok olmasını önlemek için bazı tedbirler alınmaktadır.

3.23. Kasım Tatarcası

1452'de Kasım Han tarafından kurulan ve 1681'e kadar hüküm süren Kasım Hanlığının hakimiyet bölgesinden ismini alan Kasım Tatarları, günümüzde Ryazan oblastındaki Kasımov şehrinde yaşar-

17 The State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, stat.uz/demographic

18 www.eki.ee/books/redbook/karaims.shtml

lar. Volga Tatarlarını oluşturan etnik gruplardan biri olan Kasım Tatarlarını, Kasım Hanlığına yerleşerek özellikle hanın sarayında ve ordusunda görev alan Kazan Tatarları oluşturmaktadır. Mişerler ve Kazan Tatarlarıyla ortak kültürel özellikler taşıyan Kasım Tatarlarının dilleri, Tatarcanın batı diyalekti olarak tanımlanan Mişer diyalekti ve Kazan Tatarcasının dayandığı merkezi diyalekt arasında geçiş özelliği gösteren orta diyalekt kabul edilmektedir (Iskhakov 2004: 13). 20. yüzyıl başlarında sayıları yaklaşık 4.500 olan Kasım Tatarları kendilerini komşuları olan Mişerlerden dilbilimsel ve kültürel açıdan farklı görmektedirler (Iskhakov 2004: 19). Kasım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu Mişerler tarafından asimile edilmiştir.

3.24. Kaşkay Türkçesi

Merkezi ve güney İran'da konuşulan Oğuz Türkçesinin bir diyalekti kabul edilen Kaşkay Türkçesi, Farsçanın güçlü etkisinde kalarak tipolojik bakımdan büyük ölçüde değişmiş ve genel Türkçenin pek çok özelliğini kaybetmiş bir Türk dilidir. Demografik verilerde İran'daki Kaşkay Türklerinin sayısının 1.5-2.0 milyon olduğu tahmininde bulunulmakta ise de bazı kaynaklar bu rakamların gerçek verilerin çok üstünde olduğunu belirtmiştir (Dolatkhah 2010: 108). Kaşkay Türkçesi konuşur sayısı ile ilgili tahminler 200.000'den 570.000'e kadar çeşitlilik göstermektedir. Birbirinden farklı tahminlerin bulunmasında son dönemlerde büyük bir Kaşkay grubunun İran'ı terk ederek California ve İngiltere'ye yerleşmeleri sebep olmaktadır (Csató 2005: 272). Kaşkay boy birliği etnolinguistik bakımdan heterojen bir yapı arz etmektedir. Kaşkayların çoğunluğu Türkçe konuşmakla birlikte kabile birliği içerisinde İran dillerinden Luri ve Kürtçe konuşan gruplar da bulunmaktadır. Kaşkayların çoğu iki dillidir ve Türkçe yanında sosyal olarak baskın dil olan Farsçayı konuşmaktadırlar (Csató 2001: 108). Tüm Kaşkay çocuklarının zorunlu okul eğitimi almasını öngören eğitim reformu iki dilliğin yaygınlaşmasındaki en etkili faktördür (Csató 2005: 272). Kaşkayların büyük bir çoğunluğu düşük sosyo-ekonomik şartlar altında, güney İran'ın çeşitli yerlilerinin farklı etnolinguistik gruplarından oluşan sakinleri arasında yaşamaktadırlar (Dolatkhah 2010: 109). Özellikle gençler arasında Farsça konuşma eğilimi vardır. Bununla birlikte eğitim ve iş alanlarında Farsçanın baskın ve yaygın dil olması şehirlerde yaşayan Kaşkayların dillerini Farsça ile değiştirmesine sebep olmaktadır. Kaşkayca göçebe hayat tarzına uygun bir değişkedir. Başka bir deyişle Kaşkayca uzun bir süre göçebe hayat yaşayan Kaşkay Türklerinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yapılanmıştır. Bu durum göçebe hayat tarzını bırakıp, şehirlerde yaşayan Kaşkayların ana dillerinin önemini kaybetmesine buna karşın Farsçanın tercih edilmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda Kaşkayca sadece ev ortamında kullanılan bir dil haline gelmiştir (Abadi & Karimmia 2003: 145).

3.25. Kırım Tatarcası

Kırım Tatarlarının anayurtları Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Kırım yarımadasıdır. 1944'te Sovyet idaresi tarafından siyasi sebepler dolayısıyla zorunlu göçe tabii tutulan Kırım Tatarları başta Özbekistan olmak üzere Tacikistan, Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan gibi birbirinden farklı bölgelere yerleştirilmişlerdir. 1967'den sonra anayurtlarına dönme imkanı bulan Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu özellikle Sovyetler Birliğinin dağılışından sonra Kırım'a tekrar yerleşmişlerdir (Salminen 2007: 241). Bununla birlikte 1944'teki zorunlu göçten önce kuzeydoğu Bulgaristan'daki Dobruca bölgesinin güney kısımlarına, Romanya sınırına ve Türkiye'ye yerleşmiş küçük Kırım Tatar grupları da bulunmaktadır. 2001 yılı verilerine göre Kırım Otonom bölgesindeki toplam nüfusun %12.03'ünü oluşturan Kırım Tatarlarının toplam sayısı 248.200'dür.[19] Kırım Tatarcasının konuşur sayısı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu konuda yapılan bazı çalışmalarda Kırım Tatarcasını ilk dil olarak kullananların sayısının 100.000'i geçmeyeceği yönünde tahminler yer almaktadır (Salminen 2007: 241-242). Türkçenin Kıpçak kolunda yer alan Kırım Tatarcası şu diyalektlere sahiptir: Kuzey veya Step diyalekti, Merkez diyalekti ve Güney veya Sahil diyalekti. Kuzey diyalekti başta Nogayca olmak üzere büyük ölçüde Kıpçak Türkçesi özelliği gösteren Kırım Tatarcasının Güney diyalekti Oğuz grubu dillerinden Türkiye Türkçenin izlerini taşımaktadır.[20] Yetişkin

19 http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/

20 www.eki.ee/books/redbook/crimean_tatars.shtml

Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu iki dillidir ve günlük hayatlarında yaygın olarak Rusçayı kullanmaktadırlar. Kırım Tatarcasının kullanımında özellikle yetişkin ve genç nesil arasında büyük bir düşüş vardır. Çocuklukta ana dillerini öğrenen ve kullanan Kırım Tatarları yetişkinlikte ana dillerini kullanmayı bırakmakta, sosyal çevre içerisinde prestijli dil konumundaki Rusçayı tercih etmektedirler. Kırım Tatarcası ise ağırlıklı olarak yaşlılar tarafından kullanılmaktadır (Cabal-Guarro 2013: 154).

3.26. Kırım Türkçesi/Osmanlıcası

Osmanlı döneminde Kırım'a göç eden Türkiye Türklerinin Kırım'ın güney sahilleri boyunca yer alan Yalta bölgesindeki birkaç kasabada konuştukları Kırım Türkçesi aslında Türkçenin bir diyalektidir. Kırım Tatarları ile aynı yerleşim yerlerini paylaşan Kırım Türkçesi konuşurları Kırım Tatarlarının kaderini paylaşmışlar ve zorunlu göçe tabii tutulmuşlardır. En iyi ihtimalle birkaç bin konuşuru bulunduğu belirtilmekte ise de bu kabaca değerlendirme güvenilir bir veri olmaktan çok iyi bir tahmine dayanmaktadır (Salminen 2007: 242).

3.27. Kırımçak

Kırım Yahudileri olarak da bilinen Kırımçakların anayurtları Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Kırım yarımadasıdır. Kırımçaklar, Kırım'da başlıca Karasu Bazar (Belagorsk) ve Simferopol olmak üzere Kerç, Feodosya'da ve Kafkaslar'da (Novarossiisk, Sukhumi) yaşamışlardır. İkinci Dünya Savaşı döneminde toplam nüfusu 8.000 olan Kırımçakların yaklaşık %70'i Naziler tarafından soykırıma uğratılmış, geriye kalanlar ise Türkiye, ABD ve İsrail'e göç etmek zorunda kalmışlardır. Kırım'da kalan veya savaş sonrası dönemde Kırım'a dönem Kırımçaklar bu bölgede azınlıkta kalan etnik bir grup olarak asimilasyona uğramışlardır (Salminen 2007: 255). 2001 yılı nüfus verilerine göre Kırım'daki Kırımçaklar toplam 204 kişidir.[21] Kırımçakların ana dili olan Kırımçakça, Kırım Tatarcasının Güney diyalektine yakın ve İbranice ile Aramice kökenli kelimeleri içeren bir dil varyantıdır (Emirova 2013: 218). Günümüzde sadece 1930'larda veya daha önce doğan Kırımçaklar ana dillerini bilmektedirler, bunların dışında Kırımçak konuşuru yok denecek kadar azdır (Emirova 2013: 217). Kırımçaklar tarafından Rusçanın etkin bir şekilde kullanılması 20. yüzyılın başlarında meydana gelmiştir. Bugün Kırım'da yaşayan Kırımçakların neredeyse tamamı Rusça konuşmaktadır (Salminen 2007: 255).

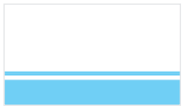
3.28. Kreşin /Kreşen Tatarcası

'Vaftiz edilmiş' veya 'Hristiyanlaştırılmış Tatarlar' olarak da bilinen Kreşinler, Volga Tatarlarını oluşturan dini-etnik gruplardan biri olarak kabul edilmektedir. Ancak Müslümanlığa geçmemiş Kıpçak topluluklarının Hristiyanlığı kabul ettiği yönünde de görüşler vardır. Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup Kreşinler çoğunlukla Tataristan, Udmurtya, Başkurdistan Cumhuriyetlerinde ve Orenburg bölgesinin çeşitli bölümlerinde yaşamaktadırlar. 1920 ve 1926 nüfus sayımlarında ayrı bir etnik grup olarak demografik özellikleriyle ilgili resmi veriler bulunan Kreşinler, bu tarihlerden sonra nüfus sayımlarında Volga Tatarlarının arasında sayılmışlardır.[22] Son zamanlarda tekrar Rusya'daki etnik azınlık gruplarından biri kabul edilen Kreşinlerin 2010 yılı itibariyle Rusya Federasyonu'ndaki toplam nüfusları 34.882'dir.[23] Kreşinler etno-kültürel ve antropolojik bakımdan kendilerini Tatarlardan ayrı bir etnik grup kabul etmektedirler. Özellikle dillerinin 20. yüzyılda Tatar ve Rus çoğunluğunun baskın gücüne direnerek asimile olmadığını iddia eden Kreşinler, Kreşin dilini Tatarcanın bir diyalekti sayan genel görüşe karşın dillerinin Tatarcadan önemli ölçüde ayrıldığı ve farklılaştığı kanaatindedirler. Onlar Tatarcanın İslam dininden büyük oranda etkilendiği, kendi dillerinin ise daha anakronik özellikler sergilediği görüşündedirler.[24]

21 http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/
22 www.kryashen.ru/engl/eng.php
23 www.perepis2010.ru
24 ww.kryashen.ru/engl/eng.php

3.29. Kumandı

Kumandı Türkleri, Güney Sibirya bölgesinde Altay Otonom Cumhuriyeti içinde, bu bölgenin dışında ise Altay Kray'da yer alan çeşitli aymaklarda ve yoğun olarak Biysk şehrinde yaşamaktadırlar. Kumandılar farklı bölgelere dağınık olarak yerleştikleri ve 1920-80'li yıllar arasında ayrı bir etnik grup olarak tanınmadıkları için Altay Bölgesinde Rus, Kemerovo Bölgesinde Şor, Altay Cumhuriyeti'nde ise Altay etnik grupları içerisinde kaydedilmiştirler. Bu durum nüfuslarıyla ilgili kesin bir rakama ulaşmayı zorlaştırmaktadır. 2002 yılından sonra ayrı bir etnik grup olarak kabul edilen Kumandılar, 2010 nüfus verilerine göre 2.892 kişidir.[25] Kuzey Altay diyalektleri arasında yer alan Kumandı Türkçesi Şor, Hakas ve Çulım Türkçeleriyle ortak özellikler göstermektedir. Diğer Altay diyalektleri gibi yazı dilleri yoktur. Kumandıların dili, Sibirya bölgesindeki bütün dillerde olduğu gibi Moğolca ve Rusça etkisi altında kalmıştır (Güner Dilek 2013: 271). Diğer Altay diyalektleri gibi Kumandı Türkçesi de Rusça ve Altay Türkçesinin yaygın kullanım alanı nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kumandılarda iletişimde, eğitimde baskın dil Rusçanın prestijli dil olması ana dilin sosyal işlevini yitirmesine yol açmıştır. Sonuç olarak da, bugün Kumandı Türkçesi sadece belirli bir yaş grubu tarafından konuşulabilen bir dil durumuna gelmiştir (Güner Dilek 2013: 274). Ana dilini iyi bilen ve akıcı olarak konuşan doğal dil kullanıcıları yirminci yüzyılın ortalarında doğmuş olanlardır, 1950-1970 yılları arasında doğanlar ana dillerini kısmen konuşmakta, daha sonra doğan gençler ve çocuklar ise neredeyse hiç konuşmamaktadır (Güner Dilek 2013: 275). Genç nesil çoğunlukla Rusça kullanmayı tercih etmektedir. 1930'ların başında Kumandı Türkçesi öğretmeye yönelik bazı girişimler olmuştur. Günümüzde okullarda eğitim Rusça yapılmakta, Altay Türkçesi ise ayrı bir ders olarak öğretilmektedir.[26]

3.30. Kumuk

Kumuk Türkleri Kafkasya'nın doğusunda, Hazar denizi kıyılarında yer alan Dağıstan bölgesinde yaşamaktadırlar. Kumukların Dağıstan'ın genel nüfusuna oranları yaklaşık %12'dir (Tavkul 2002: 502). Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Kumukların toplam nüfusu 503.060'dır.[27] Kıpçak grubuna dahil olan Kumukçada pek çok Oğuz Türkçesi özelliği görmek mümkündür. Kumukçanın üç ana diyalekti bulunmaktadır: Kuzey (Hasavyurt), Orta (Buynaks) ve Güney (Haydak). Kumukça Kuzey Kafkasya kavimlerinin 1918'de topladığı kurultayda Dağıstan ve Kuzey Kafkasya topluluklarının ortak dili olarak kabul edilmiş ve yakın zamanlara kadar Çeçenlerin, Avarların ve diğer Kafkas kavimlerinin de kullandığı bir konuşma dili olmuştur. Geçmişte çok önemli bir yere sahip olan Kumukça bugün sadece Kumukların yoğunlukla yaşadığı bölgelerde ilkokullarda öğretilmektedir (Özkan 2007: 180-181).

3.31. Lopnur

Önceleri Lopnur Gölü çevresinde ve aşağı Tarım havzasında yerleşmiş olan ve daha sonra kuraklık nedeniyle daha kuzeydeki bölgelere göç eden Lopliklerin (Loptuk, Kara Koşunlar) dili olan Lopnur Türkçesi pratik olarak yok olmuş bir dil kabul edilmektedir. Lobliklerin nüfusu 1950'deki en son sayıma göre 7.000 civarındadır (Johanson 2011: 32).

3.32. Mişer Tatarcası

Kazan Tatarlarından sonra ikinci büyük Tatar grubunu oluşturan Mişerler, yaşadıkları bölgelere göre Kuzey, Güney, Simbir, Batı-Ural ve Kuzeydoğu Mişerleri olmak üzere beş alt gruba ayrılırlar. Mişerler Rusya'nın Gorkiy, Tambov, Penza, Ulyanovsk, Saratov, Volgograd, Ryazan, Orenburg bölgelerinde; Mordva, Tataristan ve Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Ayrıca Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Estonya, Finlandiya gibi ülkelerde ve Rusya'nın Moskova ve Leningrad gibi büyük şehirlerinde yaşayan Tatarların da çoğu Mişer'dir. Mişerlerin nüfusları ile ilgili son veri 1926 yılına aittir. Önceleri kendilerini 'Mişer' veya 'Müslüman'

25 www.perepis2010.ru
26 lingsib.iea.ras.ru/en/languages/kumandy.shtml
27 www.perepis2010.ru

olarak tanımlayan Mişerler, sonradan kendilerini Tatar olarak adlandırmaya başlamışlardır. Bu nedenle sonraki yıllara ait nüfus sayımlarında Mişerler Tatarlarla birlikte kaydedilmişlerdir (Alkaya 2002: 62). Tatar halkının şekillenmesinde rol oynayan en büyük gruplardan biri olan Mişerleri dil, kültür ve gelenek bakımından Kazan Tatarlarından ayırt etmek oldukça güçtür (Alkaya 2002: 59). Bugünkü Tatar edebî dili üç diyalektten meydana gelmiştir: 1. Orta (Kazan) 2. Batı (Mişer) 3. Doğu (Sibirya Tatarları). Tatar edebî dilinin oluşumunda en çok Orta (Kazan) ve Batı (Mişer) diyalektleri etkili olmuştur. Mişer Tatarcası da kendi içinde on iki alt diyalekte ayrılmaktadır (Alkaya 2002: 60). Mişerler Türk olmayan halklar arasında dillerini kaybedip asimile olmalarına rağmen, Türk halkları (özellikle de Tatar ve Başkurtlar) arasında bugüne kadar dillerinin diyalektal özelliklerini korumuşlardır (Zekiyev 2006: 74).

3.33. Nagaybek

I. Petro zamanında Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine dahil olan Nagaybekler, Rusya Federasyonu'nun Çelyabinsk bölgesinde yer alan Nagaybak ve Çabarkul'da yaşamaktadırlar. İlk defa 1926 nüfus sayımlarında ayrı bir etnik grup olarak kabul edilen ve toplam sayıları 11.219 olan Nagaybekler daha sonraki nüfus sayımlarında Tatar kimliği içerisinde gösterilmiştir (Türkoğlu 2012: 485). 2002'de tekrar Tatarlardan ayrı bir etnik grup olarak kabul edilen Nagaybeklerin toplam nüfusu 2010 nüfus verilerine göre 8.148'dir.[28]

3.34. Nogay

Büyük bir çoğunluğu Rusya Federasyonu sınırları içerisinde dağınık bir şekilde yaşayan Nogaylar, başlıca Kırım, Dağıstan, Karaçay-Çerkes, Çeçenistan Cumhuriyetleri ve Astrahan vilayetinin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Ayrıca Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Hollanda, Afganistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nde de küçük Nogay grupları bulunmaktadır (Bulgarova 2013: 139). 2010 yılında yapılan nüfus sayımının sonuçlarına göre Rusya Federasyonu'ndaki Nogayların toplam sayısı 103.660'tır ve bunlardan 87.119'u Nogaycayı ana dili olarak konuşmaktadır.[29] Türkçenin Kıpçak grubunda yer alan Nogayca N. A. Baskakov'a göre üç diyalekte ayrılmaktadır: a) Kara-Nogay diyalekti (Kuma nehrinin aşağı kısımlarında ve Kuzey Dağıstan'daki Aşağı Kuma ve Aşağı Terek arasında kalan bölümde konuşulmaktadır), b) Asıl Nogay diyalekti (Stavropol bölgesinin Açikulak ve Neftekumsk bölgesinde konuşulmaktadır), c) Ak-Nogay diyalekti (Kuban ırmağı ve kollarının Karaçay-Çerkes bölgesindeki kısımlarında ve Mineralnye Vody bölgesinin Kangly kasabasında konuşulmaktadır). Diyalekt farklılıkları coğrafi ayrılıklar ve farklı komşu dillerle etkileşimden kaynaklanmaktadır. Kara Nogay diyalekti Rusça ve Ermenicenin etki alanında gelişirken Ak Nogayca ise Rusça, Çerkesçe, Abazaca ve Karaçaycanın izlerini taşımaktadır.[30] Nogayca Rusya'da yaşayan Nogayların ana dili olarak evlerde, iş yerlerinde ve okullarda kullanım alanına sahiptir. Karaçay-Çerkes ve Dağıstan Cumhuriyetleri'nin anayasalarında Nogayca azınlık dili olarak kabul görmüştür. Bu cumhuriyetlerde sınırlı da olsa okullarda Nogay dili ve edebiyatı dersleri bulunmakta, Nogayca kitaplar yayımlanmakta, radyo ve televizyon programları yapılmaktadır. Karaçay-Çerkes ve Dağıstan Cumhuriyetleri'nin çok uluslu yapısı ortak bir iletişim diline ihtiyacı arttırmaktadır. Bu cumhuriyetlerde ortak iletişim dili Rusçadır (Bulgarova 2013: 139). Prestijli ve baskın dil olan Rusçanın bölgede ortak iletişim dili kabul edilmesi Nogayların büyük bir çoğunluğunun Nogayca-Rusça olmak üzere iki dilli olması sonucunu doğurmuştur. Astrahan, Babayurt (Dağıstan), Kırım Nogaylarının ana dilllerini kullanma sorunları ise daha 20. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Ayrı bir etnik grup olarak tanınmayan Astrahan Nogayları Tatar, Babayurt Nogayları Kumuk ve Kırım'da yaşayan Nogaylar ise Kırım Tatarı olarak kaydedilmişlerdir. Bu durum Nogay çocuklarının dahil edildikleri etnik grubun dilinde eğitim görmesine sebep olmuştur. Bu bölgelerde yaşayan Nogayların dili büyük ölçüde Tatar ve Kumukçanın etkisine maruz kalmıştır (Bulgarova 2013: 140). Küçük ve dağınık topluluklar halinde yaşamaları ve geleneksel yaşam alanları da dahil olmak üzere yerleştikleri tüm bölgelerde komşu dillerin ağır baskısı altında kalmaları Nogayların dilini ciddi şekilde tehdit eden faktörlerdir (Salminen 2007: 260-261). Nogayların yaşadıkları bölgelerde yaygın kullanım alanına sahip prestijli dil olan Rusça, Nogaycanın her kademesinde baskın etkisini göstermektedir.

28 www.perepis2010.ru
29 www.perepis2010.ru
30 www.eki.ee/books/redbook/nogays.shtml

3.35. Nokrat Tatarcası

Volga Tatarlarını oluşturan etnik gruplardan biri olan Nokrat Tatarları Rusya'nın Kirov oblastında ve Tataristan'da yaşamaktadırlar. Nokrat Tatarlarının sayıları 2002 nüfus sayımlarına göre yaklaşık 5.000'dir. Fin-Ugor Marilerle etnik bakımdan karışmış olan Nokrat Tatarlarının dillerinde Marice pek çok kelime bulunmaktadır.[31]

3.36. Perm (Ostyak) Tatarcası

Rusya'nın Perm krayında yaşayan Perm Tatarları, Kazan Tatarları içerisinde değerlendirilen bir etnik gruptur. Perm Tatarları üç etnik grubun birleşiminden meydana gelmiştir: Ostyak adı da verilen Türk-Ugri grubu, Nogay-Kıpçak grubu ve Volga-Tatar grubu (Iskhakov 2004: 15). Bazı bilim adamlarının Ostyak Tatarları olarak da adlandırdığı Perm Tatarlarının sayısı 2002 nüfus sayımına göre 130.000 kadardır.

3.37. Salar

Türk dili dünyasının en doğudaki Müslüman uç topluluğunu oluşturan Salarlar, Çin'in resmi olarak tanınan etnik azınlıklarından biridir. Salarların büyük bir çoğunluğu Salar Özerk Bölgesindeki Xining şehrinde, Gansu'nun Huizu Özerk Bölgesi ile Şinciang'ın İli bölgesinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Gulca şehrinde yaşayan birkaç bin Salar daha vardır (Johanson 2011: 36). Salarların nüfusu 2010 yılı verilerine göre 130.607'dir.[32] Türkmence ile aralarında büyük benzerlikler bulunan Salarca, Oğuz grubu Türk dilleri arasında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Oğuz grubu dillerinden farklı olarak konuşulduğu coğrafya nedeniyle önemli ölçüde komşu Moğol, Tibet ve Çin dillerinin etkisinde kalan Salarca bu dillerin izlerini taşımaktadır (Johanson 2011: 36). Salarlar ana dillerini günlük hayatta ev ve grup içi iletişim dili olarak etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu durum Çin'in tüm bölgeleri için geçerli değildir. Örneğin Gansu eyaleti içerisinde kalanlar ana dillerini neredeyse unutmuşlardır. Bununla birlikte 1990'lardan itibaren Salarlar arasında etnik kültür ve dili öğrenme yönündeki çabalar yoğunlaşmıştır (Ölmez 2010: 404).

3.38. Sarı Uygur

Çin'in nüfusu az etnik grupları arasında yer alan Sarı Uygurlar çoğunlukla Kansu koridorunun en geniş, Kansu (Gansu) eyaletinin ise en dar kesimini oluşturan Sunan Uygur Özerk bölgesinde yaşamaktadırlar. Sarı Uygurlar veya Yugurlar, Moğol kökenli olan ve Moğolca konuşan Doğu Sarı Uygurlar/Yugurlar ile Türk kökenli olan ve Türkçe konuşan Batı Sarı Uygurlarının /Yugurlarının birleşiminden oluşmuştur. Birbirinden farklı bu iki grup resmi olarak Yugur kimliği altında birleştirilmiştir (Bradley 2007: 418). Yugurların toplam nüfusu 2010 yılı verilerine göre 14.378'dir.[33] Yugurların başlıca üç dili bulunmaktadır: Batı Yugur, Doğu Yugur ve Çince. Bunlardan *lingua franca* konumunda olan Çince, Batı ve Doğu Yugurların ortak iletişim dilidir. Bununla birlikte az sayıda Yugur Tibetçe de kullanabilmektedir. Yugur dili yazılı bir dil değildir, Yugurlar yazılı iletişimlerinde Çince yazı sistemini kullanmaktadırlar. Sarı Uygurcanın Türk dilleri arasındaki yeri ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Önceleri Uygurcanın izole edilmiş bir diyalekti olarak kabul edilen Sarı Uygurcanın, günümüzde Hakas grubunun Güney Sibirya dilleriyle ve Lopnur diyalektiyle bağları üzerinde durulmaktadır. Sarı Uygurcanın Eski Uygurca ve eski Kırgızca ile ilişkisi ise henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Sarı Uygurca Tibetçe, Moğolca ve Çincenin komşu varyantlarından ileri derecede etkilenmiştir (Johanson 2011: 36). Genel olarak Çincenin konuşulduğu bir ortamda yaşayan Sarı Uygurlar ana dillerini kullanmak için uygun bir dil çevresine sahip değildirler. Günümüzde Sarı Uygurcanın kullanılırlığı hızla azalmaktadır. Kritik seviyede tehlikedeki Sarı Uygurcayı korumak ve geliştirmek amacıyla son zamanlarda çeşitli önlemler alınmıştır. Sunan Sarı Uygur Özerk İlçe merkezinde Sarı Uygurca eğitim

31 www.gutenberg.us/article/Kazan_Tatars

32 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls

33 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls

programları düzenlenmeye başlanmıştır (Jinwen 2013: 297). Ana okullarda Sarı Uygurca eğitim verilse de henüz ilkokul düzeyinde iki dilli eğitim programları mevcut değildir. Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadığı köylerde Sarı Uygurca öğretmeye yönelik kurslar düzenlenmektedir (Jinwen 2013: 298). Ayrıca Sarı Uygurca çeşitli okullarda ilgi alanı grupları aktiviteleri çerçevesinde öğretilmeye çalışılmaktadır. Bu grup etkinliğinde öğrencilere genel nesnelerin isimleri ve günlük hayatta sıklıkla kullanılan ifadeler öğretilmektedir. Ancak dilin öğretiminde kullanılacak kaynakların ve referans materyallerin yetersizliği Sarı Uygurca eğitimini büyük ölçüde işlevsiz ve yetersiz hale getirmektedir (Ba 2007: 85). Sarı Uygurca öğretimi için düzenlenen bu programlara katılım ise fazla değildir. Sarı Uygurların bir kısmı azınlık dili konumundaki dillerinin kullanım alanının olmadığı ve kendilerine pratik bir fayda sağlamadığını düşünmektedirler (Ba 2007: 86).

3.39. Sibirya Tatarcası

Tarihî Sibir Hanlığının bakiyeleri olan Sibirya Tatarları, Batı Sibirya'nın Tümen, Baraba, Omsk, Novosibirsk, Kemerovo gibi bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Sibirya Tatarlarının Tobol-İrtiş Tatarları, Baraba Tatarları ve Tom Tatarları olmak üzere üçe ayrılmaktadırlar (Alkaya 2008: 4). 1989 nüfus sayımlarına göre nüfusları 227.000 olan Sibirya Tatarlarının büyük bir bölümü tarihi anayurtlarında, Tyumen bölgesinde yaşamaktadır. Sünni Müslüman olan Sibirya Tatarları Ekim Devrimi öncesi kendilerini 'Türk' ve/veya 'Bulgar' olarak adlandıran Kazan Tatarları gibi kendilerini ayrı bir etnik grup olarak tanımlamaktaydılar. Tatarcayı meydana getiren üç büyük diyalektten biri olan Sibirya Tatarcası doğu diyalektini temsil etmektedir. Sibirya Tatarcası da kendi içerisinde üç diyalekte ayrılmaktadır: Tobol-İrtiş (Tümen-Omsk) diyalekti, Baraba (Novosibirsk) diyalekti, Tom (Tomsk) diyalekti. Sibirya'nın tarih boyunca farklı etnik grupların etkileşim içerisinde bulunduğu bir bölge olması özellikle Sibirya Tatarcasında farklı Türk dil ve diyalektlerinin etkilerinin görülmesine sebep olmuştur. Sibirya Tatarcasıyla Başkurtça, Nogayca, Kırgızca, Kazakça, Karakalpakça, Tuvaca, Hakasça ve Altayca gibi Türk dilleri arasında fonetik, morfolojik ve leksik bakımdan pek çok ortaklık görülmektedir (Alkaya 2008: 8). Sibirya Tatarcası özellikle Kazan Tatarcasının büyük ölçüde etkisi altındadır. Bölgeye yüzyıllardır devam eden Tatar göçleri ve Kazan Tatarcasının standart dil olarak prestijli durumu Sibirya Tatarcasının ve diyalektlerinin kendine özgü niteliklerini kaybederek önemli oranda Kazan Tatarcasına yaklaşmasına sebep olmaktadır.

Sibirya Tatarlarının en kalabalık grubu olan **Tobol-İrtiş Tatarları** kendi içinde yaşadıkları bölgelere göre Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriz ve Tara Tatarları olmak üzere beşe ayrılmaktadır (Alkaya 2008: 4). Tobol-İrtiş Tatarlarını meydana getiren bu gruplar ayrıca Tobol-İrtiş Tatarcasının alt diyalektlerini de temsil etmektedir. Sibirya Tatarcasının diyalektleri içerisinde Tatar edebî diline en yakın diyalekt Tobol-İrtiş Tatarcasıdır (Alkaya 2008: 8).

Baraba Tatarları, Novosibirsk bölgesinin batı kısmında yer alan Chonky gölü bölgesinde ve İrtiş ile Om nehirleri arasındaki Baraba steplerinde yaşamaktadırlar. Bu bölgelerde yaşayan Baraba Tatarlarının toplam nüfusunun, 1980'li yılların başında 8.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir (Hacızade 2002: 208). Baraba Tatarcası P. S. Pallas, V. F. Miller, J. G. Georgi gibi araştırmacılar tarafından ayrı bir dil olarak değerlendirilirken, W. Radloff ve takipçileri Baraba Tatarcasını Tatarcanın bir diyalekti olarak kabul etmişlerdir. (Hacızade 2002: 208). Sibirya Tatarcası diyalektleri içerisinde Baraba Tatarcası Tom ve Tobol-İrtiş diyalektleri arasında bir geçiş özelliği göstermektedir. Bununla birlikte karakteristik özellikler bakımından Tatarca, Başkurtça ve Kazakça ile ilişkilendirilebilmektedir (Hacızade 2002: 211). Baraba Tatarları Sibirya Tatarlarının baskın etkisi altında kalmışlardır. Baraba Tatarcası 16-17. yüzyıllarda Kalmukçadan, 18. yüzyıldan itibaren ise büyük oranda Rusça ve Sibirya Tatarcasından etkilenmiştir. Baraba Tatarları arasında daha 19. yüzyılda Tatarca-Rusça iki dilliliği başlamış, bu durum 1930'lardan sonra daha yaygın hale gelmiştir. Bugün neredeyse bütün Baraba Tatarları sosyal hayatta baskın dil olan Rusçayı akıcı bir şekilde konuşmaktadırlar. 1980'lere kadar aralıklı ve sınırlı bir şekilde devam eden Tatarca eğitim bu tarihten sonra tamamen Rusça olarak devam etmiştir. Baraba Tatarcası ev ve grup içi iletişimde sınırlı olarak kullanılmaktadır. Genç nesil Tatarca ve Rusça kullanmayı tercih etmekte, Baraba Tatarcası sadece yaşlılar tarafından konuşmaktadır (Salminen 2007: 238). Kendi dillerine özgü yazı sistemleri bulunmayan Baraba Tatarları, Kazan Tatarcası yazı dilini kullanmaktadırlar. Bu durum Baraba Tatarcasının Kazan Tatarcasına büyük oranda benzemesine ve kendine özgü karakteristik özelliklerinin yok olmasına neden olmaktadır.[34]

34 www.eki.ee/books/redbook/baraba_tatars.shtml

Tom Tatarları ise günümüzde Tomsk eyaletinin Tomsk, Novosibirsk'in Kolıvan ve Kemerovo'nın Yurga rayonunda yaşamaktadırlar (Alkaya 2008: 4). Tom Tatarları kendi içinde Evişte Tatarları, Çat Tatarları ve Kalmak Tatarları olmak üzere üçe ayrılırlar. Bu gruplar aynı zamanda Tom Tatarcasının alt diyalektlerine de işaret etmektedir. Tom Tatarcasında Kazakça, Kırgızca, Tuvaca, Hakasça ve Altayca gibi Türk dillerinin etkisi görülmektedir (Alkaya 2008: 8).

3.40. Soyot

Soyotlar, Rusya Federasyonu'nda yer alan Buryat Cumhuriyeti'nin Okinskiy ve Tunkin bölgelerinde yaşamaktadırlar (Rassadin 2013: 547). 1993 yılına kadar Buryat nüfusu içinde ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmeyen Soyotlar bu tarihten sonra ayrı bir etnik grup olarak tanınmış, 2000 yılında ise Rusya'nın nüfusları az küçük etnik gruplarından biri olarak kabul edilmişlerdir. 2001 yılı nüfus verilerine göre toplam sayıları 2002 olan Soyotlar Buryat Cumhuriyeti'nin Okinskiy bölgesinin toplam nüfusunun %42'sini oluşturmaktadırlar. Soyotça monolithik bir dildir, herhangi bir diyalekti veya alt diyalekti bulunmamaktadır. Soyotça, Türk dilleri arasında en çok Tofa diline benzemektedir. Ayrıca Moğolistan'daki Tsaatan Uygur ve Uryankhay Uygur dilleri ile de oldukça yakındır.[35] Soyotça büyük ölçüde Buryat dili ve Rusçanın etkisi altında kalmıştır. Baskın Buryat kültürü içerisinde azınlıkta kalan Soyotlar 20. yüzyılın sonlarında ana dillerini Buryat dili ile değiştirerek neredeyse tamamen Buryatlaşmışlardır (Rassadin 2013: 546). Bazı araştırmacılara göre Soyotça bugün ölü bir dil olarak kabul edilmektedir. V. İ. Rassadin'in Soyotça üzerine yaptığı derlemelerle neredeyse tamamen unutulan ve pratik kullanım alanı kalmayan Soyot dilinin genel görünümü belirlenmiştir. Günümüzde Soyotçayı yeniden canlandırma amacına yönelik bazı faaliyetler bulunmaktadır. 2001'de Rassadin Buryat Okinskiy bölgesi yönetimi ve Soyot birliğinin talebi üzerine Soyot yazı dilini geliştirilmiş ve Soyotçanın öğretiminde kullanılacak materyaller hazırlamıştır (Rassadin 2013: 549).

3.41. Sungur Türkçesi

Sungur Türkçesi, Kirmanşah bölümünde yer alan Kulyâ'î bölgesindeki küçük bir şehir olan Sungur ve bu şehre komşu olan iki kasabada (Qal'e-ye Ferhâd Xân ve Qarve) konuşulmaktadır. Sungur Türkçesi kendisini çevreleyen Kürtçenin farklı diyalektleri ve İran dillerinin arasında küçük bir Türk dili adası oluşturmaktadır. 1991 nüfus sayımına göre Sungur'un nüfusu 37.772'dir ve günümüzdeki nüfusun ise 40.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Sungur Türkçesinin kendine komşu Türk diyalektlerinin hiçbiri ile doğrudan ilişkisi bulunmamaktadır (Bulut 2005: 241). Yaşadıkları bölgede izole azınlık olarak yaşayan Sungur Türkleri iki dil kullanmaktadırlar: Sungur Türkçesi ve bölgenin baskın dillerinden olan Kürtçe. Özellikle son yüzyılda ise Sungur Türkleri arasında Farsça önemli bir etkiye sahip olmuştur (Bulut 2005: 242). Sungur Türkçesi, Güney Oğuz veya Afşar diyalekt grubunda yer almaktadır (Bulut 2005: 245). Sungur Türkleri yoğun Türk nüfusunun yaşadığı bölgenin dışında kaldıklarından dilleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Farsçanın resmi yazı dili ve eğitim dili olarak kullanılması sebebiyle Sungur Türkçesi sadece sözlü gelenek içerisinde devam ettirilmeye çalışılmaktadır (Atıcı 2013: 146).

3.42. Şor

Şorlar, Kemerova bölgesinin güneyinde ve batı Sibirya'nın doğusunda yer alan Dağlık Şorya bölgesinde yaşamaktadırlar. Şorların toplam nüfusu 14.000 kadardır ve 2010 yılı verilerine göre 2.888 kişi Şorca konuşmaktadır.[36] Şorca tarihî olarak birbirinden ayrı iki diyalektten meydana gelmiştir. Bu diyalektler konuşuldukları bölgelerdeki ırmak isimleri ile tanımlanmıştır: Kondama Şor (güney diyalekti) ve Mrassu Şor (kuzey diyalekti). Şorcanın diyalektleri arasında çok büyük farklar yoktur. Mrassu diyalekti Hakasçanın etkisinde kalırken, Kondoma diyalekti Altaycanın izlerini taşımaktadır. Hakas ve Çulım Türkçelerine yakın olan Şorca, bu dillerden kendine özgü birçok karakteristik özellikle ayrılmaktadır. Bununla birlikte Şorcada Moğolca ve Rusçanın etkisi görülmektedir. 1926'da Rus misyonerler tarafından Kiril alfabesine dayanan Şor alfabesi oluşturulmuş ve 1940'lı yılların başlarına kadar bu yazı sistemi kullanılmıştır. 1980'lerin sonlarına kadar yazı dili olmayan bir dönem geçiren Şorlar bu dönemde tekrar yazı

35 lingsib.iea.ras.ru/en/languages/soiot.shtm

36 www.perepis2010.ru

dillerini oluşturmuşlardır. Rusça konuşan göçmenler tarafından çevrelenmiş bir ortamda yaşamaları ve eğitim dilinin toplum içerisinde baskın ve prestijli dil olan Rusça olması Şorcanın geleceğini tehdit eden etkenlerin başında yer almaktadır. Bununla birlikte toplam Şor nüfusunun %10'undan azı ana dillerini akıcı bir şekilde konuşmaktadır.[37] Rusça, Şorlar arasında sosyal gruplar içerisinde ve ev ortamında temel iletişim dili olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.[38] Şorca konuşurlarının çoğu orta yaşlı veya daha yaşlıdır. Birkaç kırsal kesimde yaşayan aile dışında hemen hemen hiç çocuk konuşuru yoktur. Özellikle son zamanlarda Şorlar arasında milli bilinç ve dil bilincinin arttığını gösteren bazı işaretler bulunmaktadır. Şor aydınları dillerini canlandırmak gayreti içerisine girmişlerdir (Salminen 2007: 267).

3.43. Telengit

Telengitler Altay Otonom Cumhuriyeti'nin Ulagan ve Koş-Ağaç bölgelerinde yaşamaktadırlar. Koş-Ağaç bölgesinde Telengitler Kuray, Çagan-Uzun, Ortolık, Muhor-Tarahta, Beltir, Kokorya köylerinin asıl nüfusunu oluşturmakta, Ulagan bölgesinde ise yoğunlukla Ulagan, Saratan, Balıkça, Yazula, Kara-Küdür, Balıktuyul, Köö, Çibilü, Pasparta, Çibit ve Aktaş köylerinde yaşamaktadırlar. 2000 yılında Rusya Federasyonu'nun az nüfuslu etnik gruplarından biri sayılan Telengitlerin toplam nüfusu 2010 yılı verilerine göre 3.712'dir.[39] Altay Türkçesinin güney diyalektlerinden biri olan Telengitçe kuzey diyalektlerinden Tuba diyalekti ile benzerlikler göstermektedir. Telengitçe N. A. Baskakov'un sınıflandırmasına göre iki ayrı ağızdan meydana gelmektedir: Telengit-Teless ağzı (Çoluşman, Başkaus ırmaklarının ve Altın gölünün güney kesimleri) ve Çuy ağzı (Çuy ırmağı kenarında yer alan bölgeler) (Tazranova 2013: 512). Telengitlerin %97'si Telengitçeyi ana dili olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte yaşadıkları bölgelere göre Telengitlerin ana dil kullanım oranları değişmektedir. Örneğin Koş-Agaç bölgesi Telengitlerinin sadece %16.7'si Telengit dilini ana dili olarak kabul etmektedir (Tıdıkova 2013: 526). Diğer Altay Türkçesi diyalektleri konuşurları gibi çoğunlukla iki dilli (Telengitçe-Rusça) veya üç dilli (Telengitçe-Rusça-Altay Türkçesi) olan Telengitlerin kendi dillerine özgü yazı dilleri bulunmamaktadır. Telengitçe, Altay Türkçesinden fonetik, morfolojik ve söz varlığı bakımından büyük ölçüde farklılıklar taşımaktadır (Tazranova 2013: 511). Bununla birlikte okullarda Altay Türkçesi eğitiminin verilmesi Telengitçenin Altay Türkçesi ile benzeşmesine neden olmaktadır (Tıdıkova 2013: 526).

3.44. Teleüt

Teleütler Altay Otonom Cumhuriyetinin Şebalinsky bölgesinde, Altay'ın Chumyshskiy bölgesinde, Sem nehrinin aşağı kısımlarında, Novosibirsk bölgesinde aynı zamanda Kemerova bölgesinin güneyinde, Bolshay Bachat ve Malyy Bachat nehirlerinin aşağı kesimlerinde yaşamaktadırlar. 2010 yılı verilerine göre Teleüt nüfusu 2.643 kişiden oluşmaktadır.[40] Rusya Federasyonunun az nüfuslu yerli halkları arasında yer alan Teleütler, 1991'e kadar Güney Altay Türklerine dahil bir etnik grup olarak değerlendirilmiştir. Rusça, Altay Türkçesi ve Hakasçanın güçlü etkisi altında kalan Teleütçe, Altay Türkçesinin güney diyalektlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Teleütçe bölgedeki diğer Türk dilleri gibi tarihî süreç içerisinde Moğolca, Rusça ve diğer Sibirya Türk dilleriyle etkileşimde bulunmuştur. Teleütçenin çocuklara aktarılması tamamen durmuş değildir (Salminen 2007: 269). Çocuklar ana dillerini anlamakta, ancak genelde konuşamamaktadırlar. Sovyetler Birliği döneminin son yıllarındaki (1979 yılı) verilere göre evde çocukları ile ana dilinde konuşan Teleütlerin oranı sadece %56'dır. Bununla birlikte günümüzde Altay bölgesinde Teleütçenin seçmeli ders olarak öğretildiği bir okul bulunmaktadır (Belovo ilçesine bağlı Bekovo köyünde). Son yıllarda Teleütçenin yeniden canlandırılması için bazı adımlar atılmaktadır. Yapılan reformlarla gençlerde milli kültür ve ana dili bilincinin kısmen de olsa uyanmasına rağmen Teleütçenin geleceği ile ilgili öngörüler umut verici olmaktan uzaktır (Nağıyeva 2013: 369). Teleütçenin küçük bir diaspora grubunun (belki 18.yy'dan beri) Çin'in kuzey Sincan bölümünde bulunduğu kayıtlıdır. Bu küçük diaspora grubunun bugün dillerini kullanıp kullanmadıkları bilinmemektedir (Salminen 2007: 269).

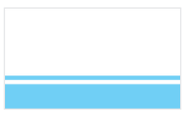
37 lingsib.iea.ras.ru/en/languages/shor.shtml
38 www.eki.ee/books/redbook/shors.shtml
39 www.perepis2010.ru
40 www.perepis2010.ru

3.45. Tofa

Tofalar Rusya Federasyonu'ndaki İrkutsk bölgesinde yer alan Nizhnevdinsk vilayetine bağlı Alygdzher, Nerkha ve Gutara kasabalarında yaşamaktadırlar. 2010 nüfus sayımına göre Tofalar toplam 762 kişidir.[41] Günümüzdeki Tofaca konuşur sayısı ise 35 kişi kadardır (Anderson&Harrison 2003b: 1). Bu rakama ilaveten Alygdzher ve Nerkha'da aynı sayıya yakın pasif konuşurları da eklemek gerekir. Tofacanın tüm akıcı konuşurları 40 yaşının üstündedirler (Salminen 2007: 271). Fonetik, morfolojik ve leksik özellikleri bakımından Tofa dili Tuvacaya oldukça yakındır. Bu sebeple bazı araştırmacılar Tofa dilinin Tuvacanın bir diyalekti olduğu görüşünü savunmuşlardır. Yazı dili bulunmayan Tofacanın iki diyalekti bulunmaktadır: Alygzher ve Gutar. Tofaca; Ket dili, Moğolca, Buryat dili ve Rusçanın önemli ölçüde etkisi altında kalmıştır.[42] Tofalar 17. yüzyılın ortalarından itibaren komşuları Buryatlarla ilişkilerinin devam etmesine rağmen Rusların ve dillerinin etki alanına girmişlerdir. Yerleşim yerlerinde Ruslarla bir arada yaşayan Tofalar eğitim dili başta olmak üzere genel ve yaygın iletişimde Rusçayı kullanmaktadırlar. Günümüzde Tofaca ev içi iletişimde bile baskın ve prestijli dil olan Rusçayla değiştirilmiştir (Rassadin 2013: 546).

3.46. Tuba

Kendilerini Tuba/Tuva kiji veya Jış/Yış kiji olarak tanımlayan Tubalar Rusya Federasyonu'ndaki Altay Otonom Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Tubalar etnik grubuna ait bir dil olan Tuba dili, kuzey Altay diyalektlerinden biridir ve Altay Otonom Cumhuriyeti'nin Maymin, Çoy ve kısmen Turaçak bölgelerinde konuşulmaktadır. 2002 yılına kadar Altay Türklerine dahil edilen Tubalar, bu tarihten sonra Rusya Federasyonu'ndaki az nüfuslu ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmişlerdir. 2010 yılına ait nüfus verilerine göre Tubaların toplam sayısı 1.965'tir ve bunlardan sadece 229'u ana dili olarak Tuba dilini kullanmaktadır.[43] Altay edebi dilinin ve Rusçanın baskın etkisi Tuba dilinin kullanım alanını daraltmaktadır. Tuba etnik kimliğine sahip pek çok kişi ana dili olarak Altay Türkçesini kabul etmektedir. Bununla birlikte Rusların çoğunlukta olduğu yerleşim yerlerinde ise Tubaların ana dili ağırlıklı olarak Rusçadır (Tıdıkova 2013: 528). Yetişkin Tubaların çoğu ya iki dilli (Tuba-Rusça) ya da çoğunlukla üç dillidirler (Tuba-Altayca-Rusça). Tubalar için Rusça genel konuşma dili olarak kabul edilmekte, Altay Türkçesi ise okullarda öğretilmektedir. Bununla birlikte Tubalar güçlü etnik kimlik bilincine sahiptirler ve ana dillerinin yitimi konusunda kaygılanmaktadırlar. Tuba dilini bilen yaşlıların sayısı oldukça az olmakla birlikte bunlar da aile içi iletişimde çocukları ve torunları ile Rusça konuşmayı tercih etmektedirler. Tuba dilini bilen az sayıdaki orta nesil ise çocuklarına ana dil aktarımı yapmamaktadır (Tıdıkova 2013: 529).

3.47. Tuha

Kuzey Moğolistan'da konuşulan bir Türk dili olan Tuhaca, Sayan Türkçesinin Güney Sibirya kolunun doğu diyalektleri arasında yer almaktadır. Özellikle Duhaca ile büyük benzerlikler gösteren Tuhaca ile ilgili çok az veri bulunmaktadır. Tuhacanın yaklaşık 20 yaşlı konuşuru ve 50'li yaşlarda çok az pasif konuşuru bulunmaktadır (Eriksonas 2013: 225).

3.48. Tuva

Tuvaların büyük bir çoğunluğu Rusya Federasyonu içerisinde yer alan, doğuda Buryat Özerk Cumhuriyeti; güneyde Moğolistan; batıda Altay Özerk Cumhuriyeti; kuzeydoğuda İrkutsk oblastı ve kuzeyde Krasnoyarsk oblastı ve Hakas Özerk Cumhuriyeti ile komşu olan Tuva Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Bununla birlikte Moğolistan ve Çin'de de küçük Tuva toplulukları bulunmaktadır. 2010 yılı sayım sonuçlarına göre Tuva Özerk Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu 307.930'dur ve bu nüfusun %82'sini (263.934) Tuvalar oluşmaktadır.[44] 1990'da Tuvaca, Rusça ile

41 www.perepis2010.ru
42 www.eki.ee/book/redbook/tofalars.shtml
43 www.perepis2010.ru
44 www.perepis2010.ru

birlikte resmi dil statüsü kazanmıştır. Günümüzde Tuvaca ders kitapları yayımlanmakta ve okullarda Tuvaca dersler okutulmaktadır. Tuvalar arasında dil bilinci oldukça yüksektir. Neredeyse her yaş grubu Tuvaca bilip konuşmaktadır. Tuvacanın Sibirya'daki diğer Türk dillerine nisbeten sürdürülebilirlik oranı yüksektir. Özellikler nesiller arası dil aktarımının devam etmesi, Tuvacanın aile içinde her kuşak tarafından bilinip kullanılması Tuvacayı canlı tutan etkenler arasındadır (Koçoğlu Gündoğdu 2010: 331). Aynı durum Tuva Özerk Cumhuriyeti dışında yaşayan Tuvalar için geçerli değildir. Çin ve Moğolistan'da yaşayan Tuvalar nüfuslarının az olması sebebiyle kritik seviyede dillerini ve kültürlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.

3.49. Urum

1780'li yıllarda Kırım'dan Ukrayna'nın orta ve kuzey bölgelerine göç ettirilen, daha sonra da kendi istekleriyle Azak Denizi kıyılarına yerleşen (Kasapoğlu Çengel 2004: 58) Urumlar, günümüzde güneydoğu Ukrayna'nın Donetsk bölgesinde birkaç kasabada, Gürcistan'ın Trialeti şehrinde ve Kafkasların başka bazı yerlerinde yaşamaktadırlar. Urumların ana dili olan Urumca Kırım Tatarcasının uzak bir diyalekti olarak kabul edilmektedir. Kıpçak-Oğuz unsurları barındıran Urumca; genel olarak Ermeni Kıpçakçası, Kırım Tatarcası, Karayca, Gagauzca ve Türkiye Türkçesine yakındır. Urumcanın Kıpçak ve Oğuz olmak üzere iki diyalekti bulunmaktadır. Kıpçak diyalekti Kıpçak-Polovets ve Kıpçak-Oğuz ağzı; Oğuz diyalekti ise Oğuz-Kıpçak ağzı ve Oğuz ağzı olmak üzere kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır (Kasapoğlu Çengel 2004: 60). Urumca konuşur sayısı ile ilgili net bir veri bulunmamakta, bu konuda yapılan çalışmalarda birkaç on bin kadar olduğu tahmini yer almaktadır. Urumca konuşurları dillerini yaşadıkları bölgelerdeki baskın dil ile değiştirmeye başlamışlardır. Bu durum nesiller arası dil aktarımını kesintiye uğratacak seviyeye ulaşmıştır. Günümüzde Urumcanın çok az sayıda çocuk konuşuru bulunmaktadır (Salminen 2007: 274).

3.50. Yakut

Sibirya'daki azınlık konumundaki etnik gruplardan biri kabul edilen Yakutlar çoğunlukla Yakut Otonom Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Ayrıca Magadan, İrkutsk, Chito, Amur ve Khabarovsk gibi bölgelerde de küçük Yakut toplulukları bulunmaktadır. Rusya Federasyonu içerisinde Yakutların toplam nüfusu 478.085'dir.[45] Genel Türkçe coğrafyasının en kuzeyinde yer alan Yakutça, Yakut Otonom Cumhuriyeti'nin yaygın dilidir ve cumhuriyet içerisinde yer alan diğer etnik gruplar arasında da konuşulmaktadır (Perryman 2012: 32). Yaklaşık 380.000 ana dil konuşuru bulunan Yakutça, Sibirya'daki diğer Türk dillerine nazaran kullanım alanı bakımından daha yaygındır. Yakutça, Kuzey ve Kuzeydoğu Sibirya'da farklı etnik gruplar tarafından ikinci dil olarak kullanılmaktadır (Gilkison 2012: 23). Pek çok Evenki, Even ve Yukagir konuşuru ikinci dil olarak Yakutçayı konuşmaktadırlar. Yakutların çok erken dönemlerde Sibirya'nın kuzeydoğusuna göç ederek yerleşmeleri onların diğer Türkçe konuşur gruplarla ilişkilerini kesmiştir. Bu durum Yakutçanın diğer Türk dillerinden önemli ölçüde ayrılmasına ve oldukça farklı karakteristik özellikler taşımasına neden olmuştur (Johanson 2006c: 1199). Yakutça, Türk dillerinden Tuva ve Hakasçayla benzer özellikler taşımaktadır. Moğolca ve Tunguz diyalektlerinin güçlü etkisi altında kalan Yakutçada bu dillerin izleri görülmektedir. Yakutçanın diyalektleri arasında Aldan'da oluşan merkez diyalekti, doğu ve batı Lena diyalektleri, Even dilinden etkilenen kuzeydoğu grubu ve Evenki dilinden etkilenen kuzeybatı grubu bulunmaktadır. Yakutçanın diyalektleri arasında çok küçük farklar bulunmaktadır (Johanson 2006c: 1200). Sibirya'daki diğer Türk dillerine kıyasla Yakutçanın sürdürülebilirlik oranı yüksektir. Yakutça yaşlı nesil arasında %100 ve genç nesil arasında ise %86 oranında konuşulmaktadır. Ana dil konuşurlarının azalması daha çok şehirlere yerleşenlerde görülmektedir. Kırsal kesimde, 1910-1930 arasında doğanlarda %100, 1990-2010 arasında doğanlarda %79 oranında ana dil konuşuru bulunan Yakutçanın, şehirlerde kullanım oranı sırasıyla %93 ve %61'e düşmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalarda özellikle genç nesil arasında etnik kimlik ve dil bilincinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 15-19 ve 20-29 yaş grupları içerisinde kültürel kimliği koruma isteği 30-65 yaş arasındaki nesle göre daha güçlüdür (Yefimov 2012: 117). Genç nesilde etnik kimlik ve kültür bilincinin bulunması Yakutçanın geleceği ile ilgili umut verici işaretler olarak görülse de Yakutlar arasında Rusçanın güçlü statüsü Yakutçayı tehdit eden önemli bir unsur olarak belirmektedir.

45 www.perepis2010.ru

4. Tehlikedeki Türk Dillerinin Diasporaları ve Otokton Türk Azınlıkları

4.1. Diaspora Kavramı

Yunanca kökenli bir kelime olan *diaspora* 'dağılma' veya 'dağılmış olan' anlamlarına gelmektedir. Önceleri belli bir grubun başka bir yerleşim alanında meydana getirdiği kolonileşmeyi karşılayan diaspora kavramı daha sonraları anlam genişlemesine uğrayarak çeşitli sebeplerle anavatanından ayrılmış tüm grupları kapsayacak şekilde kullanılmaya başlamıştır. Diaspora kavramı özellikle 1980'lerden sonra sosyal bilimler alanında yaygınlaşarak bilimsel bir terim haline gelmiştir (Anteby-Yemini-Berthomière 2005: 262). Bu konuda yapılan güncel çalışmalarda siyasi, ekonomik, sosyal vb. zorlayıcı sebeplerin yanında gönüllü göçmenlik de diaspora kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Bununla birlikte herhangi bir göçmen grubun diaspora olarak tanımlanabilmesi için bazı kriterler belirlenmiş, böylece diaspora kavramının sınırları tespit edilmiştir. Genel olarak kabul gören Safran'ın diaspora grubu tanımlamasında belirlediği karakteristik özellikler şunlardır:

1) Ortak bir merkezden iki ya da daha fazla bölgeye göç yoluyla dağılma
2) Anavatana ilişkin ortak bir geçmiş, mit ya da vizyonun sürdürülmesi
3) Ev sahibi ülkeye tam olarak aidiyet hissinin duyulmaması ve (kısmen) yabancılık hissi
4) Anavatanın yaşanabilecek ideal ülke olduğu kanısı ve anavatana geri dönebilme isteği
5) Anavatanın kalkınması ve gelişmesi adına işbirliği içinde olunması gerektiği düşüncesi
6) Anavatanla (ticari, akrabalık, politik vd.) karşılıklı ilişkiler içinde bulunulması (Cohen 2008: 6).

Safran'ın bir grubun diaspora olarak tanımlanabilmesi için belirlediği karakteristik özellikler çoğu diaspora grubunu kapsamakla birlikte özellikle toprak kaybederek veya siyasi varlığı son bularak belli bir bölgedeki egemenliğini yitiren devletlerin bu bölgelerde kalan vatandaşlarının statüsü ve kolonileşme veya sömürgecilik faaliyetleri esnasında yaşanan nüfus hareketliliği durumunu karşılamamaktadır. Bu iki farklı durumda yer alan azınlık grupları da diaspora kavramı içerisinde değerlendirilmektedir.

Dünyanın pek çok farklı bölgesinde Türk diasporaları bulunmaktadır. Genellikle zorlayıcı sebepler dolayısıyla anavatanlarından ayrılan göçmen Türk toplulukları tarihî ve modern dönem diaspora grupları olmak üzere başlıca iki kısma ayrılabilir. Tarihî Türk diasporalarını 17. yüzyıldan 19. veya 20. yüzyıl arasındaki toplu göçlerle, modern Türk diasporalarını ise özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra meydana gelen göçlerle sınırlandırabiliriz.

4.2. Asya

4.2.1. Çin

Çin'deki Türk diaspora grupları arasında Kazak, Kırgız, Tatar, Tuva ve Özbek göçmenleri sayılabilir. 2010 yılı nüfus verilerine göre Çin'deki Kazaklar toplam 1.462.588, Kırgızlar 186.708, Özbekler 10.569 ve Tatarlar 4.883 kişidirler.[46] Çin'de yaşayan Tuvalar ayrı bir etnik grup veya azınlık olarak kabul edilmediklerinden resmi nüfus sayımlarında yer almamaktadırlar. Çin'deki Türk diasporalarının yerleşim yerleri genellikle Doğu Türkistan'dır. Bu bölgede Uygurlarla iç içe yaşayan Kazak, Kırgız, Tatar ve Özbek Türkleri dil ve kültür bakımından Uygurların baskın etkisi altında kalmışlardır. Kendi ana dillerine ait yazı dillerinin bulunmaması, yazı dili olarak Uygur yazı dilini kullanmaları ve Uygurların bölgedeki nüfus yoğunluğu gibi sebepler Çin'deki Türk diasporalarının dillerini genellikle sadece konuşma dili olarak kullanmalarına, Uygurcayı ikinci dil olarak benimsemelerine ve yaygın bir şekilde bu dili kullanmalarına sebep olmaktadır. Bununla birlikte doğu Türkistan'da yaşamalarına rağmen Uygur dil ve kültür alanından uzakta varlığını sürdüren Tuvalar hem kültürel hem de dil özellikleri bakımından farklılıklarını korumuşlardır (Özkan 2007: 269).

Çin'deki en büyük Türk diasporasını **Kazaklar** oluşturmaktadır. 2010 yılı nüfus sayımına göre Çin'de toplam 1.462.588 Kazak yaşamaktadır. Kazaklar Çin'de genellikle Sincan'daki İli Özerk bölgesinde, Urumçi, Barköl ve Möri Özerk bölgelerinde yaşamaktadırlar. Kazakların daha küçük grupları Gansu eyaletinin Aksu Kazak Özerk Bölgesine ve diğer başka bölgelere yerleşmişlerdir (Ölmez 2013:

46 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls

399). Çin'deki Kazak diasporası etnik haklar bakımından diğer Türk diasporalarına göre daha iyi durumdadırlar. Kazakların yoğunlukla yaşadıkları bölgelerde Kazakça eğitim veren okullar bulunmaktadır (Zuo 2007: 88). Çin'deki ikinci büyük Türk diasporasını ise **Kırgızlar** oluşturmaktadır. Çin Kırgızları, Çin'in Doğu Türkistan bölümünde başlıca Sincan Bölgesinde yaşamaktadırlar. Doğu Türkistan 1758'de Çin orduları tarafından işgal edilince bölgenin yerel halkları olan Uygur, Kırgız, Kazak ve Özbekler Çin işgaline karşı yıllarca direnmişlerdir. Çin Kırgızlarının bir kısmı ise 1916 ayaklanmasının başarısızlığa uğramasının ardından bugünkü Kırgızistan topraklarından Çin'e göç etmişlerdir. Çin'e olan Kırgız göçleri 1918-1930 yılları arasındaki Basmacı ayaklanması ve 2. Dünya Savaşı dönemlerinde de devam etmiştir (Kokaisl & Kokaislova 2009: 173). 2010 istatistiklerine göre Çin'de 186.708 Kırgız bulunmaktadır.[47] Çin Kırgızlarının büyük bir çoğunluğu Çin'in Kızılsu Kırgız otonom bölgesinde yaşamaktadır. Çin Kırgızları arasında ana dilleri olan Kırgızca tüm yaş grupları tarafından etkin ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Kızılsu bölgesinde ilköğretim kurumlarında Kırgızca öğretim verilmektedir. Okullarda Kırgızca yanında Çince öğretilmesine karşın Çin Kırgızları arasında Çince bilgisi düşük seviyelerdedir. Çin Kırgızlarında etnik kimlik bilinci canlılığını korusa da bazı Kırgız grupları arasında Kırgızca yerine Kazakça, Uygurca veya Tacik dilinin yaygınlık kazandığı görülmektedir (Kokaisl & Kokaislova 2009: 175). Çin Kırgızları aynı zamanda Uygurcayı da kullanabilmektedir. Özellikle Kırgız konuşma dilinde Uygurcadan ödünçlenmiş pek çok kelime bulunmaktadır. Çin Kırgızları, Uygurlar gibi Arap alfabesini kullanmaktadırlar (Kokaisl&Kokaislova 2009: 176). Kırgız nüfusunun yoğunluk kazandığı bir diğer bölge ise İli-Kazak otonom bölgesindeki Tarbagatay dağı ve çevresidir. Tarbagatay Kırgızları veya Budist Kırgızlar olarak da bilinen bu bölgedeki Kırgız grubunun nüfusu 1.870'dir. Bu bölgedeki Kırgızların neredeyse tamamına yakını ana dilleri olan Kırgızca yerine Kazakçayı kullanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etken bölgedeki öğretim dilinin sadece Kazakça sürdürülmesidir (Kokaisl & Kokaislova 2009: 188).

Çin'deki bir diğer Türk diasporasını oluşturan **Özbekler** ise genellikle Sincan Uygur Özerk bölgesinde Tanrı Dağlarının kuzey ve güney taraflarına dağılmış olup Sincan'ın kuzeyinde Urumçi, Yili, Muri ve Guchong'a ve Sincan'ın güneyinde ise Kaşgar, Hoten ve Yarkent'e yerleşmişlerdir. 2010 yılı verilerine göre Çin'deki Özbekler toplam 10.569 kişidirler. Özbekler Çin'de Uygur, Kazak ve Çinlilerle birlikte yaşamaktadırlar. Bu nedenle Çin'deki Özbekçe; Uygurca, Kazakça ve Çincenin etkisi altında kalmıştır. Bunlardan Uygurca Özbekler tarafından en çok kullanılan ikinci dildir. Şehirlerde yaşayan Özbekler dillerini Uygurca ile kırsal kesimde yaşayanlar ise Kazakça ile değiştirmektedirler. Çin'deki Özbeklerin büyük bir çoğunluğu Özbekçe yerine Uygurcayı tercih etmekte sadece bazıları çevrelerinde ve evlerinde Özbekçeyi kullanmaktadırlar (Abdulla 2013: 32). Çin'deki Özbekler ana dillerini öğrenmeye ve çocuklarının ana dillerini öğrenmelerine heveslidirler. Fakat dil öğretiminde kullanılacak materyallerin ve öğretmenlerin olmaması, dilin doğal çevresinin yok olması gibi sebepler bazı zorluklar doğurmaktadır. Özbekçe sosyal fonksiyonunu kaybetmiş, birkaç aile ve genellikle yaşlılar tarafından sınırlı şekilde kullanılan bir dil haline gelmiştir (Abdulla 2013: 33).

17. yüzyılda Altay bölgesinden Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki Kazakistan sınırı yakınlarında bulunan Cungarya bölgesine göçen **Tuvalar** ayrı bir topluluk veya azınlık olarak kabul edilmediklerinden Çin nüfus sayımlarında sayıları ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Yaşam biçimleri ve inanışları bakımından Moğollara benzedikleri için Çin'deki Moğol diasporası içerisinde sayılan Tuvaların toplam nüfusunun 2.400 kadar olduğu tahmin edilmektedir (Yusha 2013: 599). Tuvaların Çin'de yoğun olarak yaşadıkları üç köy bulunmaktadır: Kanas (Hanas), Akkaba ve Kom (Hom) (Ölmez 2013: 415-416). Çin'deki Tuvalar baskın dil olan Çinceyi kullanmayı tercih etmekte, bununla birlikte Kazakça ve Moğolcayı da bilmektedirler. Yazı dilleri olmayan Çin Tuvaları, Moğolca veya Kazakça eğitim veren okullarda eğitim görmektedirler. Bu okullarda ayrıca Çin'in tamamında olduğu gibi zorunlu olarak Çinceyi de öğrenmektedirler (Yusha 2013: 599). Farklı etnik gruplarla bir arada yaşamaları, baskın nüfus içerisinde küçük bir azınlığı oluşturmaları ve öğretim faaliyetlerini ana dillerinde yapamamaları Çin'deki Tuvaları ve dillerini olumsuz şekilde etkilemekte, kültürel asimilasyonu kaçınılmaz kılmaktadır.

Tatarların ticari ve siyasi nedenlerden dolayı Çin'in kuzeybatı ve kuzeydoğu bölgelerine yaptıkları göçler 19. yüzyıl başlarında başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti Uygur Özerk Bölgesinin İli, Çöçek, Sançi, Altay gibi illerinde ve Pekin, Şangay, Tianjin, Harbin gibi şehirlerinde yaşayan Tatarların toplam nüfusu 2010 yılı verilerine göre 4.883'tür (Aierken

47 www.stats.gov.cn

2013:42). Çin Tatarlarının kullandıkları Tatarca Kazan Tatarcasının bir kolu olmakla birlikte, farklı coğrafyalarda yaşama, savaşlar, göç, komşuluk ilişkileri, çevre özellikleri vb. sebepler dolayısıyla özellikle söz varlığı bakımından çeşitli farklılıklar göstermektedir. Çin Tatarları bu bölgede meskun olan Uygur, Kazak ve diğer Türk boylarının yanı sıra Çinlilerden de önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Çin Halk Cumhuriyetinde yaşayan Tatarlar, azınlıkta olmaları, kendi coğrafyalarından ve doğal ortamlarından uzak bulunmaları, okullarda Çince, Uygurca ve Kazakça eğitim görmeleri, büyük şehirlerde yaşamaları, diğer Türk boylarıyla evlenmeleri, eğitim, iş, ticaret gibi yollarla Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki toplum hayatına etkin bir şekilde katılmaları gibi birçok sebepten dolayı, ana dillerini değiştirmekte ve giderek Çin kültürü içinde erimektedirler (Aierken 2013: 53). Kendini çevreleyen baskın diller arasında Çin Tatarcasının kullanım alanlarının daralması, ana dillerinde eğitim haklarının olmaması, sayılarının az olması gibi sebepler Çin Tatarlarının ve dillerinin geleceğini tehdit eden unsurlar arasındadır.

4.2.2. Moğolistan

Moğolistan'da biri Kazak diğeri Tuva olmak üzere başlıca iki Türk diasporasından bahsetmek mümkündür. 2010 yılı nüfus verilerine göre Moğolistan'daki toplam **Kazak** nüfusu 101.526'dır.[48] Moğolistan'daki Kazaklar çoğunlukla Bayan Ölgiy Aymağı'nda yaşamaktadırlar. Bu bölgede nüfusun çoğunluğunu Kazaklar oluşturduğundan yönetim Kazak özerkliğindedir. Bayan Ölgiy Aymağı'nda resmi yazışma dili dahil olmak üzere baskın dil Kazakçadır. Yönetimsel özerklik nedeniyle Kazaklar, ana dillerinde eğitim görebilmekte, basın ve yayın hayatında Kazakçayı kullanabilmektedirler. Bayan Ölgiy Aymağı'nın başat nüfusunu oluşturmaları ve bu bölgede özerklik sahibi olmalarına rağmen Kazaklar, baskın Moğol kültürü ve dili karşısında dil ve kültürel varlıkları tehlike altındaki topluluklardan biri olarak kabul edilmektedir (Akıncı & Dok 2013: 74-75).

Moğolistan'daki diğer bir Türk diasporasını meydana getiren **Tuvalar** ise yoğun olarak Bayan Ölgiy Aymağı Tsengel Sum ve Merkez Sum'u Ölgiy'de, Hövsgol Aymağı Tsagaan Nuur Sum'unda, Hovd aymağı Buyant Sum'unda yaşamaktadırlar. Ayrıca Selenge Aymağı Altanbulag Sum'u, Merkez Aymağı (Ulabator) Zaamar Sum'unda da küçük Tuva toplulukları bulunmaktadır. Moğolistan'daki toplam Tuva nüfusu 2010 yılı verilerine göre 5.169'dur.[49] Moğolistan'ın Bayan Ölgiy aymağı nüfusunun çoğunluğunu Kazaklar oluşturmaktadır. Bununla birlikte Moğolistan'daki Tuvaların en yoğun ve toplu şekilde yaşadıkları bölge de burasıdır. Kazak özerkliğindeki Bayan Ölgiy aymağında Tuvalar ile Kazaklar arasındaki dil ve din farklılığı iki grup arasındaki sınırları çizmiştir. Bu durumun da Tuvaların içe kapanarak etnik kimlik vurgularını arttırmalarında bir dinamik oluşturduğu söylenebilir. Etnik aidiyet bilincinin yanı sıra geleneksel üretim tarzını sürdürmüş olmak bu bölgedeki Tuvaların dil ve kültürlerinin korunmasını sağlayan temel unsurlar olarak değerlendirilebilir (Akıncı&Dok 2013: 74-75). Bayan Ölgiy Aymağı'nda resmi yazışma ve eğitim dili dahil olmak üzere baskın dil Kazakça olmasına rağmen Tuvalar ana dillerinde konuşmaktadır. Bununla birlikte Tuvalar sadece ev ortamında veya kendi grupları arasında ana dillerini konuşmakta bunun dışında ise Moğolca ve Kazakçayı tercih etmektedirler (Akıncı & Dok 2013: 76). Bayan Ölgiy aymağında Moğol ve Kazak okullarına ek olarak 1991'de bir Tuva okulu da açılmıştır. Bu okul Moğolistan'da Tuvaca eğitim veren tek ilköğretim okuludur. Fakat öğretmen ve eğitim materyallerinin yetersizliği, ilköğretimden sonraki eğitim dilinin Moğolca olması, basın ve yayın dilinin Kazakça veya Moğolca olması bu bölgedeki Tuvacanın geleceğini olumsuz şekilde tehdit etmektedir (Akıncı & Dok 2013: 75).

Hovd ve Hövsgöl aymaklarında yaşayan az sayıdaki Tuvaların durumu Bayan Ölgiy aymağında yaşayanlara nisbetle daha kötüdür. Bu bölgelerde yaşayan Tuvalar dil ve kültürlerini neredeyse unutmuşlardır. Nüfuslarının az olması ve baskın Moğol dili etkisinde kalmaları bu bölgelerde Tuvaların dillerini Moğolca ile değiştirmesine zemin hazırlamaktadır. Moğolistan'daki Tuvaların toplu olarak yaşadıkları bölgelerden çoğunlukla ekonomik olumsuzluklar sebebiyle göç ederek dağılmaları Moğolistan'daki Tuvaların ve dillerinin yok olmasına neden olmaktadır. Özellikle son 20 senedir kırsal bölgelerden şehirlere göç eden Tuvaların çoğu Moğollar arasında asimile olarak yok olmuşlardır (Gagaa 2013: 263).

48 http://www.toollogo2010.mn/doc/Main%20results_20110615_to%20EZBH_for%20print.pdf

49 http://www.toollogo2010.mn/doc/Main%20results_20110615_to%20EZBH_for%20print.pdf

4.2.3. Afganistan

18. yüzyıl ortalarına kadar Türk yönetimi altındaki Afganistan'da günümüzde Özbek, Türkmen, Kırgız ve Kazak Türkleri azınlık olarak yaşamaktadırlar. Afganistan'daki Türkler çoğunlukla ülkenin kuzey kesimlerinde bulunmaktadırlar. Afganistan'daki en büyük Türk diasporasını **Özbekler** oluşturmaktadır. Bugün Afganistan'ın kuzeyinde bulunan bölgeye 16. yüzyılda Türkistan'ın Özbekler tarafından fethinden sonra gelmişlerdir. Afganistan'daki Özbek hakimiyeti 19. yüzyıla kadar sürmüş, daha sonra ise Afgan devleti kurulmuştur (Yapp 1995: 47-49). Günümüzde Afganistan'daki Özbek diasporasını çoğunlukla idari yönetimin ve sınırların değişmesinden sonra bu bölgede kalan Özbekler oluşturmaktadır. Yoğunlukla ülkenin kuzeyinde yer alan Faryab, Cüzcan, Belh, Samangan ve Kunduz gibi bölgelerde yaşamaktadırlar. Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Herat, Bala, Murgap, Maymana, Şıbırgan, Akça gibi şehirlere yerleşen Özbeklerin nüfusunun Afganistan'ın toplam nüfusunun %5-9'unu oluşturduğu tahmin edilmektedir. Buna göre Afganistan'daki Özbek nüfusunun 1.5 ila 3 milyon arasında olduğu varsayılabilir. 1979'da Afganistan'daki Özbeklerin ana dillerini basın ve yayında kullanmalarına izin verilmiş; 1993'te ise Özbekçe eğitim veren okullar açılmıştır (Özkan 2007: 247).

Afganistan'daki ikinci büyük Türk topluluğunu oluşturan **Türkmenler** yoğunlukla ülkenin kuzeybatı bölgesindeki Herat, Maymana, Andhoy, Taşkurgan, Bedahşan, Akça ve Katagan gibi şehirlerde yaşamaktadırlar. Afganistan'daki Türkmenlerin bir kısmını 7. yüzyıldan beri bu bölgede yaşayanlar diğer bir kısmını ise 1917'den sonra Sovyet Türkmenistanı'ndan bölgeye göçenler oluşturmaktadır (Yapp 1995: 49). Türkmenlerin nüfusu Afganistan'ın toplam nüfusunun %1-3'ü kadardır, buna göre Afganistan'daki Türkmenlerin 600 bin ila 1 milyon arasında bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. 1979'dan sonra Türkmence Afganistan'da basın-yayın ve eğitim dili olarak kullanılmaya başlamıştır (Özkan 2007: 249). 2004'te Özbekçe ve Türkmence, Darice ve Peştunca gibi milli dillerin yanında Afganistan'ın üçüncü resmi dili olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra Afganistan'da Özbekçe ve Türkmence eğitim veren kurumların sayısında ve basın-yayın faaliyetlerinde artış olmuştur. Böylece Afganistan'daki Özbek ve Türkmenlerin ana dillerini kullanım alanları genişlemiştir.

Afganistan'da Kırgız, Kazak ve Karakalpakların oluşturduğu küçük Türk toplulukları da bulunmaktadır. Ülkenin kuzeybatısındaki Takhar ve Budahşan eyaletlerinde yaşayan Afganistan **Kırgızlar**ının nüfusunun 100.000'in altında olduğu tahmin edilmektedir (Yapp 1995: 49). Afganistan'daki Kırgızların bir kısmı siyasi nedenlerden dolayı önce Pakistan'a daha sonra ise Türkiye'ye göç etmişler, Van'ın Ulupamir köyüne yerleşmişlerdir. Rus ve Çin Kazak bölgelerinden göç ederek Afganistan'a yerleşen **Kazaklar** Afganistan'daki Türk gruplarının en küçüğünü oluşturmaktadır. Sayılarının birkaç bin kadar olduğu tahmin edilen Kazaklar, Afganistan'ın Akça, Andhoy ve Manabad bölgelerinde yaşamaktadırlar (Yapp 1995: 50). Afganistan Kazaklarından bir grup Türkiye'ye göç ederek Kayseri'ye yerleşmişlerdir. Ayrıca 1917 Sovyet ihtilalinden sonra Afganistan'a göç ederek Celalabad bölgesine yerleşen 3-4 bin kadar da **Karakalpak** bulunmaktadır (Özkan 2007: 250). Afganistan'daki bu küçük Türk diasporaları Özbek ve Türkmenlere kıyasla daha ciddi seviyede etnik kimlik ve kültürlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Sayılarının az olması nedeniyle bölgede azınlıkta kalmaları, ana dillerinin kullanım alanının çok sınırlı olması gibi olumsuzluklar bunların dil ve kültürlerini tehdit eden faktörler arasında yer almaktadır.

4.2.4. Tacikistan

Çok eski çağlardan beri Türklerin önemli yerleşim yerlerinden bir olan Tacikistan, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın hakimiyeti altına girmiş, 1929'da Rusya'ya bağlı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla da 1991'de bağımsızlığını kazanmış bir ülke haline gelmiştir. Günümüzde başta Özbekler olmak üzere Türkmenler, Kırgızlar, Uygurlar, Kazaklar, Tatarlar ve Türkiye Türkleri Tacikistan'daki Türk varlığını oluşturmaktadır. Tacikistan'daki en büyük Türk topluluğunu oluşturan Özbekler yoğunlukla ülkenin kuzeyindeki Hoçent ve güneyindeki Kurgan Tepe, Dursunzade illerinde yaşamaktadırlar. Bölgedeki Lakaylar, Konguratlar, Kataganlar, Ballanlar ve Dörmenler kabileleri ile Harezmli aileler de Tacikistan Özbeklerindendir (Yüceoral 2002: 699). 2010 yılı resmi verilerine göre Taciklerden sonra Tacikistan'ın ikinci büyük etnik grubu olan Özbeklerin ülkedeki

toplam nüfusu 1.046.647'dir.[50] **Türkmenler** Tacikistan'ın Kabadiyan, Kumsengir, Çilli Göl mevkilerinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Tacikistan'da Ersarı, Salur, Sağrık, Eski, Arabaçı gibi Türkmen aşiretleri de bulunmaktadır (Yüceoral 2002: 699). Tacikistan'daki Türkmen nüfusu 2010 yılı itibariyle 15.171'dir.[51] **Kırgızlar** Tacikistan'ın Afganistan sınırına yakın bölgelerinde ve Badakşan bölgesinde yerleşmişlerdir. Tacikistan'ın ikinci büyük Türk grubunu oluşturan Kırgızların nüfusu 2010 verilerine göre toplam 60.715'dir.[52] Tacikistan **Uygurları** Özbeklerle aynı bölgelerde, onlarla iç içe yaşamaktadırlar. Tacikistan Uygurları ve Özbeklerini birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. **Kazaklar** Dursunzade, Kabadyan ve Şehrituz'da yaşamaktadırlar. Kazakistan'ın son yıllarda diasporadaki Kazakları Kazakistan'a dönmeye teşvik etme yolundaki teşebbüslerinin etkileri Tacikistan Kazakları üzerinde açık bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle Tacikistan Kazaklarının ülkedeki nüfusları her geçen gün azalmaktadır (Yüceoral 2002: 699). Tacikistan'daki **Tatar** nüfusu 2010 yılı verilerine göre 6.495'dir.[53]

Çok dilli bir ülke olan Tacikistan'da Sovyet döneminde Rusça ortak dil olarak kullanılırken, 1992'de bağımsızlığın kazanılmasından sonra Tacikçe resmi dil ilan edilmiştir (Yüceoral 2002: 700). Bununla birlikte 1996'da Rusça da ülkenin resmi dilleri arasında kabul edilmiştir. Ülkenin ikinci çok sayıda konuşuru bulunan dili Özbekçedir. Taciklerin büyük bir kısmı Özbekçeyi, Özbeklerinde önemli bir kısmı Tacikçeyi iyi şekilde bilmektedir. Bu durum iki dilin karşılıklı olarak etkileşim içerisine girmesine sebep olmuştur Tacikistan'da ilk ve orta öğretim Tacikçe yapılmaktadır. Ancak Rusça ve Özbekçe öğretim veren okullar da bulunmaktadır. Gazete ve dergi yayınlarında, radyo ve televizyon programlarında Tacikçenin yanında Rusça ve Özbekçenin kullanımı mümkündür (Özkan 2007: 139). Ülkenin güney bölgesinde yaşayan, Kazak Türkçesine yakın, ancak Kazakçanın temel özelliklerine sahip olmayan, kısmen Özbekçe etkisinde yaklaşık 500.000 konuşuru ile **Lakay** da Tacikistan'daki Türk dillerinden biridir.[54]

4.2.5. Japonya

Bolşevik İhtilali'nde Çarlık taraftarlarının yenilmesi sonucunda Sibirya bölgesinde savaşan komutanların ordularındaki bazı İdil-Ural Türkleri 1919'dan itibaren Mançurya'ya ve Japonya'nın kontrolündeki bölgelere göç etmeye başlamışlardır. İkinci bir göç dalgası da, 1920-1921 yıllarında ortaya çıkan büyük açlık döneminde gerçekleşmiş ve çok sayıda İdil-Ural Türkü vatanlarını terk ederek, Çin ve Mançurya'ya göç etmiştir. Ayrıca Rusya'nın 19. yüzyılın sonlarında Çin'den, Doğu Çin Demiryolu'nun inşaat ve işletme haklarını almasıyla binlerce Rusya vatandaşı, inşaat bölgelerinde çalışmaya başlamıştır. Demiryolu inşaatında çalışanların arasında çok sayıda Tatar da bulunmaktaydı. 1904 yılından itibaren özellikle Harbin'de Tatar nüfusu artmaya başlamış; Uzakdoğu'daki Türklerin sosyal ve kültürel merkezi 1930 yılında Japonya'ya aktarılana değin Harbin olmuştur. İdil-Ural Türklerinin, Çin ve Kore'den Japonya'ya göç etmelerinin sebepleri arasında daha iyi bir hayat, daha kârlı ticaret gibi düşünceler yanında siyasi sebepler de bulunmaktaydı (Dündar 2004: 77- 78). Özellikle ticaretle uğraşan bazı İdil-Urallı Türkler, aileleri ile beraber yetkililerden özel izinler alarak 1920 yılından itibaren Japonya'ya ve Japonya kontrolündeki Kore'ye göç etmeye başlamıştır. Japonya'ya gelenler Yokohama, Kobe ve Nagoya şehirlerine yerleşmişlerdir. Başlangıçta Yokohama'da diğer şehirlere göre daha kalabalık bir topluluk oluşmuş, ancak daha sonra Tokyo, Kobe ve Nagoya'da da Tatar nüfusu artmaya başlamıştır. Japonya'da halen 10-15 kadar aile bulunmaktadır (Dündar 2004: 81- 87).

4.3. Kafkaslar

4.3.1. Truhmenler

Truhmenler, 17. yüzyılda Mangışlak'tan Kuzey Kafkasya'ya göç ederek Stavropol ve Astrahan'a yerleşen Türkmenlerin oluşturduğu bir diaspora grubudur. Stavropol'da yaşayan toplam Türkmen nüfusu 2010 yılı verilerine göre 15.048'dir (Aslan 2013: 78). Türkmencenin uzak bir değişkesi olarak değerlendirilebilecek Truhmence, Nogay, Tatar, Kalmuk ve Rus dilleri ile etkileşim içerisinde bulunmuştur (Aslan

50 www.stat.tj/en/publication/results/
51 www.stat.tj/en/publication/results/
52 www.stat.tj/en/publication/results/
53 www.stat.tj/en/publication/results/
54 Süer Eker, Lakayca konuşuru ile kişisel görüşme, 26.05.2016, Astana.

2013: 80). Truhmence, Türkmencenin karakteristik bazı özelliklerini korusa da özellikle Kıpçak grubu dillerinden olan Nogaycadan büyük oranda etkilenmekte, bu sebeple kimi Kıpçakça grubuna ait özellikleri de göstermektedir. Truhmenlerin kendi yazı dilleri bulunmamakta, yaşadıkları bölgenin resmi yazı dili olan Rusçayı kullanmaktadırlar (Aslan 2013: 79). Truhmenlerin resmi yazı dili ve resmi dilleri Rusçadır. 2002 nüfus sayımında elde edilen verilere göre Truhmenlerin 11.779'u ana dili olarak Truhmenceyi kullanırken, 1.162'si Rusça ve 176'sı ise diğer dilleri tercih etmektedirler. Truhmenler arasında iki dillik oldukça yaygındır, aynı yıla ait verilere göre Truhmenlerin 10.225'i Rusçayı çok iyi seviyede bilmektedir. Rusça, Truhmenlerin toplum hayatının bütün alanlarında kabul gören ve tercih edilen bir dildir. Ev içinde Truhmenler genel olarak ana dillerini kullanmaktadırlar (Aslan 2013: 85). Çocukların bazıları Truhmenceyi ana dili olarak öğrenmektedir (Salminen 2007: 271).

4.4. Türkiye'deki Türk diasporaları

4.4.1. Kırım Tatar

Kırım'ın 1783'te Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra pek çok Kırım Tatarı bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde göç eden Kırım Tatarlarının bir kısmı Romanya'nın Dobruca bölgesine diğer bir kısmı ise Türkiye'nin Eskişehir ve Polatlı bölgelerine yerleşmiştir. Türkiye'deki Tatarların toplam nüfusunun 150.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir (Jankowski 2000). Günümüzde Türkiye'deki Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu iki dillidir. Başka bir deyişle ana dilleri olan Kırım Tatarcasının yanında Türkiye Türkçesini de bilmektedirler. Sadece yaşlılar Türkçeyi bilmemekte fakat bunlar da Türkçe konuşurlarla iletişim kuracak kadar anlayabilmektedirler. Tatarlar ana dillerini büyük oranda Türkçe ile değiştirmişlerdir. Tatarca sadece ev ortamında ve yaşlılar arasında tercih edilmektedir. Eğitim, basın ve yayın dilinin Türkçe olması, Türkçenin baskın ve prestijli dil konumunda olması ve Tatarcayı korumaya yönelik herhangi bir aktivite veya programın bulunmaması Türkiye'deki Kırım Tatarcasının yok olmasına zemin hazırlayan etkenlerdir (Jankowski 2000).

4.4.2. Uygur

1950'li yıllarda Komünist Çin yönetiminin Türklere karşı uyguladığı asimilasyon politikası, baskılar ve siyasi çatışmalar sonucunda bazı Uygur Türkleri anavatanlarını terk ederek Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. 1954, 1965 ve 1967 yıllarında Türkiye'ye gelerek Kayseri'nin Ahmet Yesevi Mahallesine yerleşen Uygurların nüfusu 2004 yılı verilerine göre yaklaşık 700 kadardır (Karabulut 2005: 24). Uygur Türkleri Türkiye'ye yerleştikleri ilk dönemlerden 1980'li yılların ortalarına kadar dil ve kültürlerini büyük ölçüde muhafaza etmişlerdir. Bu dönemde grup içi evliliğin tercih edilmesi, görsel ve işitsel medyanın etkisinin sınırlı kalması, genç neslin eğitim ve öğretim alanında yeterli imkana sahip olmaması ve Türklerle sosyal temasın sınırlı olması gibi faktörler Uygurların dil ve kültürlerini korumasında etkili olmuştur (Karabulut 2005: 26). 1980'li yıllardan sonra ise Uygur çocuklarının Türkçe eğitim alması, okur-yazar oranının artması, basın-yayın ve iş hayatında prestijli ve baskın dil olan Türkçenin etkisi, Türklerle sosyal ilişki ve temasların artması gibi sebepler dolayısıyla Uygurların çoğu aile içi iletişimde bile Türkçeyi kullanmaya başlamıştır (Karabulut 2005: 30). Türkiye Uygurlarında iki dillilik yerini Türkiye Türkçesi lehine tek dilliliğe bırakmaya başlamıştır. Bu açıdan Türkiye Uygurlarının dili kritik seviyede yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış bir diaspora dilidir.

4.4.3. Özbek

Afganistan'ın siyasi karmaşası ve hayat şartlarının zorluğu gibi nedenler dolayısıyla Özbekler 1982 yılından itibaren Türkiye'ye göç ederek Van, Hatay, Adana, Tokat ve Gaziantep gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Türkiye'deki diğer Türk dillerinde olduğu gibi prestijli dil Türkçenin baskın etkisi Özbekçenin de kullanım alanını her geçen gün daraltmaktadır. Bununla birlikte Özbeklerin birbirine yakın yerlerde toplu bir şekilde yaşadıkları Adana ve diğer bazı Anadolu şehirlerinde ve Türklerle nisbeten sosyal ilişkilerin zayıf olduğu yerlerde etnik kültür ve dilin yaşatıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle Hatay'ın Ovakent beldesindeki Özbekler çocuklarına Özbekçeyi mutlaka öğretmektedirler. Bölgede Özbek göçmenleri için Türkçe okuma-yazma kurslarının bulunması, çocukların Türkçe eğitim-öğretim veren okullara devam etmesi baskın dil olan Türkçenin Özbekler tarafından öğrenilmesini sağlamaktadır. Buna karşın aile içi dil aktarımının canlı olması Özbeklerin dillerini tamamen unutmasına engel olmaktadır (Şahin 2013: 485). Özbekler arasında etnik kimlik bilincinin canlı olması onların Türkiye Türkçesi

lehine tek dilli olmasını engellemekte, sosyal çevre ve yaşam koşulları ise onların iki dilli olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

4.4.4. Kırgız

1917'deki Bolşevik devrimi ve 1949'daki Çin Komünist devrimi ardından Orta Asya'daki göçebe grupların pek çoğu daha izole veya korunaklı yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Çeşitli siyasi sebepler nedeniyle göç etmek zorunda kalan göçebe gruplardan birisi de Pamir Kırgızlarıdır. Pamir Kırgızları, bugün çoğunluğu Kırgızistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Kırgızların çeşitli sebeplerle Çin ile Tacikistan ve Afganistan sınırında yer alan Pamir yaylasına göç etmiş bir koludur. Pamir Asya'daki Himalaya, Karakurum, Kunlun, Tanrı ve Hindukuş Dağları'nın kesiştiği yerde bulunan geniş vadi ve havzalardan oluşan bir yayladır. Pamir bölgesi, Sovyetler Birliği-Afganistan-Çin arasında stratejik bir bölgede yer almaktadır. Bu nedenle çeşitli savaş ve karışıklıkların yaşandığı bölgede Pamir Kırgızları pek çok kere göç etmek zorunda kalmışlardır. Pamir Kırgızlarının ilk göçü 1930'da başlar. Bu tarihte Doğu Türkistan'a göç eden Pamir Kırgızları 1932-1933 yıllarında Rusya'nın Doğu Türkistan'a girmesiyle tekrar Pamir'e dönerler. 1950'lerde tekrar Doğu Türkistan'a göç eden Pamir Kırgızları bir süre sonra yeniden Pamir'e yerleşirler. 1977-1978 yıllarında Pamir Kırgızlarının bir kısmı Pakistan'a göç eder, fakat iklim ve kültürel adaptasyon sürecinde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle dört yıl sonra Türkiye'ye göç etme kararı alırlar (Baran 2014: 45). Pamir Kırgızlarının bir kısmı Pamir'de kalmaya devam ederken diğer bir kısmı ise Türkiye'ye yerleşmiştir. Pamir'de kalan Kırgızların toplam nüfusunun 1.500 kadar olduğu tahmin edilmektedir (Callahan 2007: 4). Pamir bölgesindeki Kırgızlar olumsuz coğrafya ve iklim koşulları altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Bölgenin yüksekliğinin ortalama 3000 metrenin üzerinde olması, kış mevsiminin yaklaşık sekiz ay sürmesi, -50 dereceye kadar düşen hava sıcaklığı ve bölgeye motorlu araçlarla ulaşımın sağlanamaması Kırgızların yaşam koşullarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Pamir Kırgızları coğrafya ve iklime uyum sağlamak için kışın nisbeten karın az yağdığı bölgelere yazın ise yaylalara göç etmekte, geçimlerini de hayvancılıkla sağlamaktadırlar (Callahan 2007: 3-4). Yerleşim bölgelerinden uzak izole ve geleneksel yaşam tarzı Pamir Kırgızlarının dillerini korumasında olumlu bir etkiye sahiptir. Ancak yaşam koşullarının zorluğu, sağlık hizmetlerinin çok sınırlı olması nedeniyle yüksek ölüm oranlarının yaşanması ve sayılarının az olması gibi etkenler Pamir Kırgızlarının etnik bir grup olarak yok olmasına sebep olacak olumsuz faktörlerdir (Çelik-Şavk 2012: 65).

1982'de Türkiye'ye göç eden 1.150 Pamir Kırgızı öncelikle geçici olarak Adana ve Malatya'ya 1983'te ise Van'ın Erciş ilçesine bağlı Altındere Köyü'ne yerleştirilmişlerdir. Altındere Köyü'nün ismi Kırgızların isteğiyle daha sonra Ulupamir olarak değiştirilmiştir (Sağır 2011: 272). Ulupamir'de yaşayan Kırgızların toplam nüfusu 2001 yılı verilerine göre 2,200'dür (Shahrani 2002: 264). Ulupamir Kırgızları kendilerine has kültürlerini canlı tutma konusunda oldukça bilinçlidirler. Ancak eğitim ve basın-yayın dilinin Türkçe olması özellikle genç kuşağın ana dillerini yavaş yavaş Türkçe ile değiştirmelerine sebep olmaktadır (Yılmaz Özkarslı 2013: 578). Ulupamir Kırgızlarının talebi üzerine Kırgızistan'dan bölgeye misafir öğretmenler gönderilmiş ve bu öğretmenler vasıtasıyla okullarda çocuklara Kırgız dili, müziği ve kültürü öğretilmiştir. Olumlu etkileri olan bu uygulama sadece üç sene sürmüştür (Shahrani 2002: 264). Kırgız çocuklarının Türkçe okullarda eğitim görmesi, okur-yazarlık oranının artması ve basın-yayın dili olarak Türkçenin etkisi Ulupamir Kırgızcasının yok olma sürecini hızlandıran etkenlerdir.

Türkiye'de ayrıca az sayıda Kazak, Türkmen, Kumuk ve Karakalpak da bulunmaktadır. 1982 nüfus verilerine göre sayıları bini geçmeyen bu küçük diaspora gruplarının da günümüzde dillerini büyük ölçüde Türkçe ile değiştirdikleri tahmininde bulunabiliriz.

4.5. Avrupa'daki Türk diasporaları

4.5.1. Türk

Türklerin Avrupa'ya büyük çaplı göçü İkinci Dünya savaşı sonrasında demografik ve ekonomik nedenlerden dolayı ortaya çıkan işçi eksikliğine bir yanıt olarak 1960'larda başlamıştır. Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçü artarak 1968-73'te doruğa ulaşmış, 1974'ten sonra ise Avrupa'daki ekonomik kriz nedeniyle büyük oranda azalmıştır (Hale 1995: 325). 1973'te işçi alımının durdurulması ile göçmen Türklerin birçoğunun ülkesine geri döneceği düşünülmüş, ancak 1974'te çıkarılan aile birleştirme yasası ile Avrupa'daki Türk

göçü yeni bir döneme girmiştir. Göçmen işçilerin ailelerini bulundukları yerlere getirmelerine izin verilmesiyle Avrupa'ya Türk göçü devam etmiştir (Yağmur 2002a: 811). Avrupa'ya göçün en önemli sebebi Türkiye'deki yüksek işsizlik düzeyi ve ekonomik sıkıntılardır. Bugün Avrupa'daki toplam Türk nüfusu 3.052.133'tür.[55] Bu Türk nüfusunun ise yaklaşık %75'ini (1.629.480) Almanya'daki göçmenler oluşturmaktadır. Almanya dışında Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerler arasında ise Fransa, Hollanda, Avusturya, İngiltere, Danimarka, İsviçre, Belçika ve İsveç gibi başlıca Orta ve Kuzey Avrupa ülkeleri gelmektedir. Avrupa'ya göç ettikleri ilk dönemlerde 'göçmen/misafir işçi' statüsü verilen Türklere zamanla ülkelerine geri dönecekleri düşüncesiyle yerleşme ve uyum sürecinde kolaylık sağlayacak herhangi bir önlem alınmamıştır. Daha açık bir ifadeyle Avrupa'ya yerleşimin ilk dönemlerinde Batılı devletler tarafından çocukların ana dilde eğitimi, sosyal hizmet haklarının iyileştirilmesi ve oryantasyon sorunu ile ilgili çözümlere dair ciddi bir adım atılmamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Türk derneklerinin kurulması, dini hizmetlerin yerine getirilmeye başlaması, Türk dilinde eğitim veren okulların açılması ve devlet yönetimi tarafından göçmen işçilerin haklarına yönelik iyileştirmeler yapılmasıyla Avrupa'daki göçmen Türklerin nispeten daha iyi yaşam koşullarına sahip olduğu söylenebilir (Yağmur 2002a: 811).

Avustralya, ABD ve Kanada gibi ülkelere göç eden Türklere kıyasla Avrupa'daki Türklerin ana dillerini kullanmaları ve muhafaza edebilmeleri için daha fazla kaynak ve olanak bulunmaktadır (Yağmur 2002a: 811). Avrupa'da yaşayan Türklerin anavatanla bağlarının güçlü olması, göç edilen diğer yerlere göre Türkiye'ye daha yakın olmaları ve genellikle toplu şekilde yaşamaları gibi faktörler Avrupa'daki Türklerin kültür ve dillerini korumalarında etkili olmuştur. Özellikle son yıllarda Türkçe görsel ve işitsel medya programlarının takip edilmesi ve Türkçe gazete, dergi ve kitapların Avrupa'da kolay ulaşılabilir olması da Avrupa'daki Türklerin dil ve kültürlerini canlı tutan etkenlerdir. Avrupa'da yaşayan Türk göçmenler özellikle ana dillerinin korunması konusunda oldukça bilinçli ve duyarlıdırlar. Türkçenin ikinci ve üçüncü kuşak gençler arasındaki statüsü bile oldukça yüksektir. Bir diaspora dili olan Türkçenin bu denli güçlü olmasındaki en önemli etkenlerden biri, Türklerin genellikle grup dışı evlilikler yapmamaları, Avrupa'da doğup büyüyen gençlerin çoğunlukla Türkiye'de evlilik yaparak sürekli birinci kuşak göçmen akımının sağlanmasıdır. Avrupa'daki Türkler bulundukları topluma başarılı bir şekilde uyum sağlarken aynı zamanda kalabalık ve nisbeten dışa kapalı bir grup olmanın verdiği avantajla dil ve kültürlerini muhafaza edebilmektedir. Avrupa'daki Türk diasporasının yakın gelecekte tamamen iki dilli olacağı ama dillerini koruyacakları öngörülmektedir (Yağmur 2002a: 816-817). Bununla birlikte Türkçenin Avrupa'daki geleceğini tehdit eden faktörler de bulunmaktadır. Türklerin bulundukları bölgelerde genellikle azınlıkta kalmaları, bulundukları ülkelerdeki baskın ve prestijli dillere karşın Türkçenin sosyo-ekonomik özelliklerinden dolayı daha düşük statü ve güce sahip olması ve Türkçenin etkili bir şekilde öğretimi için nitelikli öğretmen ve malzemenin bulunmaması gibi etkenler Avrupa'daki Türkçe varyantların geleceğini tehdit etmektedir.

4.5.2. Litvanya Tatar

Lupkalar veya Lupka Tatarları olarak da bilinen Litvanya Tatarları 14. yüzyılda Altın Ordu devletinden ayrılarak bugünkü Belarus, Litvanya ve Polonya topraklarına yerleşen Tatarlardır. Bu bölgedeki Tatarların büyük bir kısmı Belarus'un Minsk bölgesinin batı kısımlarında, Brest'in kuzeydoğu bölgesinde ve Grodno bölgesinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Litvanya'nın güneydoğusu ile Kaunas bölgesinde, Polonya'nın doğu ve batı bölümlerinde de bazı küçük Tatar toplulukları bulunmaktadır. Sovyet rejiminde Litvanya Tatarları ayrı bir etnik grup olarak tanınmadıkları için sayıları ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. L. Cherenkov 1983 yılındaki tespitlerinde Belarus ve Litvanya'da bulunan Tatarların toplam sayısının 7.000 ila 8.000 arasında olduğu tahmininde bulunmuştur. 16. yüzyıl ortalarında Litvanya Tatarları açık bir şekilde Türkçe konuşmayı bırakıp Belarusça konuşmaya başlamışlardır. Bazı entellektüeller 19. yüzyıl ortalarında Rusça ve Lehçeyi tercih etmişlerdir.[56] Tarihî bir diaspora dili olan Litvanya Tatarcası bugün artık ölü bir dildir. Litvanya Tatarcasının dil ölümüne yol açan temel sebepler arasında, Müslümanların Hristiyanlarla evlenmelerini, Litvanya Tatarlarının toplumsal farklılıklarını, sayıca az oluşlarını, ana vatandan tecrit edilmiş olmalarını ve ayrıca dini törenleri yönetmek için gerekli olan diyalektler arası varyantların bulunmayışını saymak gerekir (Mişkiniene & Statkiene 2013: 353).

55 csgb.gov.tr

56 www.eki.ee/books/redbook/lithuanian_tatars.shtml

4.5.3. Finlandiya Tatar

Finlandiya'daki Tatar toplumunun kökeni 1860'larda Rusya'nın Volga-Ural bölgesinden gelen gezici satıcılara dayanır. Bunlardan çoğu Nizhni Novgorod (şimdi Gorkiy) eyaletinde yer alan Sergach bölgesindeki küçük Mişer Tatar köylerinden gelmişlerdir. İlk göçmenlerin ticari başarıları bu bölgedeki Mişer Tatarlarının büyük bir çoğunluğunun o zaman Rus İmparatorluğunun kuzeybatı köşesini oluşturan Finlandiya'ya göçmelerine neden olmuştur. Son göçmenler 1930'lu yılların başlarında gelmişlerdir (Aro&Halen 1995: 123). Finlandiya'nın başlıca Helsinki, Tampere, Jarvenpaa, Turku gibi şehirlerinde yaşayan Tatarlar neredeyse ülkenin her yerine dağılmış durumdadırlar. Günümüzde Finlandiya'daki toplam Tatar nüfusu yaklaşık 800 kadardır.[57] Finlandiya Tatarları evlerinde Mişer Tatar dilini kullanmaktadırlar. Ancak hepsi iki, hatta üç dillidirler. İkinci dilleri Fince ve üçüncü dilleri Finlandiya'nın Finceden başka resmi dili olan İsveççedir (Aro&Halen 1995: 125). 1948 ile 1969 yılları arasında Helsinki'de bir Türk ilkokulu bulunmaktaydı. Ancak okul hem öğrencisizlikten hem de Finlandiya'da okulların yeniden örgütlenmesinden dolayı kapatılmıştır (Aro&Halen 1995: 126). Finlandiya Tatarları sayılarının çok az olması, grup dışı evliliklerin yapılması gibi sebepler nedeniyle Fin etnik yapısı içerisinde asimile olmuşlardır. Son dönemlerde dil kullanımları ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Buna rağmen yaşam koşulları göz önüne bulundurulduğunda Finlandiya Tatarcasının çok az konuşuru olduğu veya hiç konuşuru kalmadığı tahmin edilebilir.

4.5.4. Estonya Tatar

1721'de Estonya ve Livonya'nın Rusya topraklarına katılmasının ardından Rus ordusundaki Tatar donanma subaylarının bir kısmının Talin'de kalmasıyla Estonya'daki ilk Tatar topluluğu oluşmuştur. 1870 ve 1880'lerde ise Tatar tüccarlar Estonya'ya gelmeye başlamışlardır. 1897'deki nüfus sayımlarına göre askeriyeye dahil olanlar dışında Talin'de yaşayan Tatarların sayısı 109 idi. I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve ardından Estonya'nın bağımsızlık savaşı (1918-1920) sırasında pek çok Tatar Estonya'dan Finlandiya, Almanya ve Tataristan'a göç etmiştir. Bununla birlikte Estonya'nın birinci bağımsızlık döneminde yeni Tatar göçmenler Estonya'ya gelmiş ve böylece göç dalgası devam etmiştir. Estonya'daki Tatarlar Talin ve Narva şehirlerine yerleşmişler, buralarda çeşitli Müslüman cemaat ve topluluklar oluşturmuşlardır (Klaas 2015: 5). İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Estonya'ya yerleşen Tatarların büyük bir çoğunluğu günümüzde Nizhniy Novgorod oblastında yaşayan Tatarlardır. Bu Tatarların büyük bir kısmını ise Mişer Tatarları oluşturmaktadır. 1950 ile 1980 yılları arasında Estonya'ya Sovyetler Birliğinin değişik kısımlarından göçler yaşanmıştır. Bu dönemde Estonya'da iş gücü sağlamak amacıyla göç edenlerin arasında Mişer Tatarları dışında Tataristan, Başkurdistan Tatarları ve Rusya'nın diğer bölgelerinden Tatarlar da bulunmaktaydı (Klaas 2015:6). 2011 yılı verilerine göre Estonya'da 1993 Tatar bulunmaktadır. Bunlardan ise 806'sı ana dilini Tatarca olarak kabul etmektedir (Klaas 2015: 10). Özellikle Sovyetler Birliği döneminde Rusça eğitim alma zorunluluğu olan ve asimilasyon faaliyetlerine maruz kalan Estonya Tatarları günümüzde etnik kimliklerini yaşatma ve sürdürme çabası içerisindedirler. Fakat nüfus bakımından güçsüz olmaları, onların aile dili statüsündeki Tatarcayı sosyal iletişimin üzerinde yaygınlaştırmalarına engel olmaktadır.

4.5.5. Polonya Tatar

14. yüzyılda Altın Orda ve Kırım'dan Büyük Litvanya Dükalığı topraklarına göç etmiş olan Polonya Tatarları, günümüzde dillerini tamamen kaybetmiş ancak İslam dinine bağlılıklarını sürdüren bir azınlık grubudur (Altun 2014: 1-2). Polonya Tatarları yoğun olarak Polonya'nın kuzeybatısındaki Litvanya'yla sınır eyaleti olan Podlaskie'de yaşamaktadırlar. Litvanya ile Polonya sınırına yakın bölgelere yerleşen Polonya Tatarları, sınır çizgisinin iki ülke arasında değişkenlik göstermesinden dolayı bazen Litvanya Tatarları bazen Polonya Tatarları bazen de Polonya-Litvanya Tatarları olarak anılmışlardır (Altun 2014: 2). 2002 yılında Polonya'da yapılan nüfus sayımında 447 Polonya vatandaşı kendini "Tatar kökenli" olarak tanımlarken birden fazla etnik köken belirtme imkanı sağlanan 2011 sayımında ise kökenini Tatar olarak belirtenlerin sayısı 1.828'e yükselmiştir. Tatarca Polonya Tatarları arasında artık kullanıl-

57 http://www.finland.org/public/default.aspx?nodeid=46121&contentlan=2&culture=en-US

mamaktadır. Tatar kültürünü koruma ve yaşatma amacıyla bir araya gelen Tatarların kurduğu Zwiazek Tataróv Rzeczypospolitej Polskiej (Polonya Tatarları Derneği) Tatar kültürüyle ilgili etkinliklerin yanı sıra Tatarca kursları düzenlemekte, Tatar kültürü hakkında Lehçe bir dergi yayımlamaktadır (Altun 2014: 2).

4.6. Amerika ve Avustralya'daki Türk diasporaları

Amerika'ya ilk Türk göçü 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Siyasi ve ekonomik sıkıntılar dolayısıyla Amerika'ya göç eden Türklerin büyük bir çoğunluğu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'ye dönüş yapmıştır. Bundan sonraki önemli Türk göçmen dalgası İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle başlamıştır. Gelişmiş eğitim sistemi ve iş bulma imkanı ile tahsilli Türkler için cazip bir ülke olan Amerika'ya 1965'ten sonra önemli miktarda 'beyin göçü' yaşanmıştır (Ertan 2002: 885). Amerika'daki Türk nüfusunun 2010 yılı verilerine göre 500.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.[58] Amerika'nın çeşitli bölgelerinde dağınık halde yaşayan Türkler, Amerika'nın en küçük göçmen gruplarından birini oluşturmaktadır. Amerika'da yaşayan Türkler aralarındaki sosyal iletişimi canlı tutmak için bazı dernekler ve topluluklar oluşturmuşlardır. Bu dernek ve topluluklar tarafından çeşitli organizasyon ve projeler yapılmakta, böylece etnik kimlik ve kültürün tamamen yok olması önlenmeye çalışılmaktadır (Akgün 2000: 112). Amerika'daki Türklerin büyük bir kısmını iyi eğitim almış göçmenler oluşturmaktadır. Bu nedenle Amerika'da yaşayan Türklerin çoğu iki dillidirler. Genel iletişim dilinde yaygın kullanım alanına sahip İngilizceyi tercih eden Türklerin yaklaşık 1/3'ü ise ev ortamında bile İngilizce kullanmaktadır (Akgün 2000: 114).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avustralya nüfusunun azalması ve yeterli işçi gücünün bulunmaması nedeniyle 1967'den itibaren Türkler 'göçmen işçi' statüsüyle Avustralya'ya göç etmeye başlamıştır. Diğer Avrupa ülkelerine olduğu gibi Avustralya'ya göçün temelinde de ekonomik sıkıntılar ve işsizlik yatmaktadır. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkler Avustralya'ya 'geçici göçmen işçi' statüsüyle yerleşmemişler, göçmen Türklere daimi Avustralya ikamet hakkı verildiği gibi istenildiği takdirde vatandaşlık hakkı da tanınmıştır (Yağmur 2002b: 915). Büyük bir kısmı Avustralya'nın Melbourne ve Sidney şehirlerinin banliyölerine yerleşmiş olan Türklerin toplam nüfusu 2010 yılı verilerine göre 71.000'dir. Ekonomik, sosyal statü ve eğitim gibi etmenler göz önünde bulundurulduğunda Türklerin Avustralya'da güçlü bir varlık gösteremedikleri söylenebilir. Bununla birlikte Avustralya'daki Türkler etnik kimlik ve ana dil konusunda bilinçlidirler. Türklerin belirli yerleşim yerlerinde toplu halde yaşamaları, kendi aralarında güçlü bir iletişim ağı oluşturmaları ve grup içi evliliklerin tercih edilmesi gibi faktörlerin dil ve kültürlerini yaşatmada olumlu etkileri bulunmaktadır. Buna karşın Türklerin Avustralya genelinde büyük bir nüfusa sahip olmaması ve ana dilde eğitimin yetersizliği gibi etkenler ise Türkçenin Avustralya'daki geleceğini tehdit etmektedir (Yağmur 2002b: 924).

4.7. Diğer Türk diasporaları

4.7.1. Ahıska Türkleri/Mesketler

'Ahıska Türkleri/Mesketler' İkinci Dünya Savaşı sırasında Gürcistan ile Türkiye sınırında yaşayan Anadolu Türklerini tanımlamak için kullanılmış bir terimdir. Etnik kökenleri ile ilgili birbirinden farklı görüşler olduğundan Ahıska Türkleri Gürcistan'da yoğunlukla yaşadıkları Meskheta bölgesi veya bu bölgedeki bir kale olan Ahıska yer isimleriyle anılmışlardır. 1944'te sürgün edilmeden önce Ahıska Türklerinin büyük bir çoğunluğu Doğu Gürcistan'da yer alan Meskheta bölgesinde yaşamaktaydılar. Bununla birlikte Batı Gürcistan'ın Acara ve İmereti bölgelerine yerleşmiş Ahıska Türkleri de bulunmaktaydı (Ray 2000: 392). Ahıska Türkleri İkinci Dünya Savaşı sırasında siyasi sebepler dolayısıyla Sovyetler Birliğinden Orta Asya'ya sürgün edilen 8 etnik gruptan[59] birisidir. Ahıska Türkleri dışında zorunlu göçe tabi tutulan diğer etnik gruplar zaman içerisinde değişen siyasi koşullarla tekrar anavatanlarına dönebil-

58 ech.case.edu

59 Sürgün edilen diğer etnik gruplar şunlardır: Çeçenler, Inguşlar, Balkarlar, Karaçaylar, Kırım Tatarları, Volga Almanları ve Kalmuklar. Bunlardan Çeçen, Inguş, Balkar, Karaçay ve Kalmukların Stalin'in ölümünden sonra sürgün edildikleri topraklara tekrar yerleşmelerine izin verilmiştir. Kırım Tatarları ancak Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra geri dönüş hakkına sahip olabilmiş, son 15 yılda Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu anavatanları olan Ukrayna'daki Kırım'a dönebilmişlerdir. Volga Almanları ise Sovyet sonrası dönemde büyük bir oranda Almanya'ya göç etmişlerdir.

me imkanı bulmuşlardır. Kasım 1944'te Stalin tarafından zorunlu göçe tabi tutulan Ahıska Türklerinin toplam nüfusunun 90.000-120.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya'da çeşitli bölgelere yerleştirilen Ahıska Türkleri üzerindeki yer değiştirme yasağı 1956'da Stalin'in ölümünden birkaç yıl sonra kaldırılmıştır (Pentikäinen&Trier 2004: 11). Ancak soğuk savaş döneminde, Ahıska Türklerinin topraklarının Sovyetler Birliği ve NATO arasındaki sınır bölgeye komşu olması ve bu açıdan jeopolitik öneminin artması Ahıska Türklerinin anayurtlarına dönme çabalarının engellenmesine neden olmuştur. 1956'dan sonra anavatanlarına dönemeyen Ahıska Türklerinin bir kısmı Orta Asya'da Özbekistan dışındaki başka Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerine göç etmiş, fakat büyük bir çoğunluğu 1989'a kadar Orta Asya'da kalmıştır. 1989 olaylarının ardından Ahıska Türkleri ikinci kez zorunlu göçe tabi tutularak Özbekistan'dan ayrılmışlardır (Pentikäinen&Trier 2004: 12). Bunun üzerine Ahıska Türklerinin büyük bir çoğunluğu Azerbaycan'a, bir bölümü Rusya'nın çeşitli bölgelerine (özellikle merkezî ve güney Rusya'daki bölgeler), Ukrayna'ya, bazıları ise Özbekistan'a komşu Kırgızistan ve Kazakistan'a yerleştirilmişlerdir (Pentikäinen&Trier 2004: 13).

Günümüzde Ahıska Türkleri Rusya, Ukrayna, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye gibi çeşitli ülkelerde diaspora hayatı yaşamaktadırlar (Pentikäinen&Trier 2004: 6). Ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmeyen Ahıska Türklerinin toplam nüfusu ile ilgili resmi veya güvenilir bir veri bulunmamaktadır. Çoğu araştırıcı eski Sovyetler Birliğinde yaşayan Ahıska Türklerinin halihazırdaki sayılarının 27 ile 34.5000 arasında olduğunu tahmin etmektedir. Bunlardan ise 90-110.000'inin Azerbaycan'da, 90-100.000'inin Kazakistan, 50-70.000'inin Rusya, 25-30.000'inin Kırgızistan, 10-15.000'inin Özbekistan ve 5-10.000'inin Ukrayna'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Sovyetler Birliğinden önce ve sonra, resmi ve gayri resmi olarak Türkiye'ye yerleşen 25.000'den fazla Ahıska Türkü vardır (Pentikäinen & Trier 2004: 13).

Ahıska Türklerinin dili Türkiye Türkçenin Doğu Anadolu diyalekti içerisinde değerlendirilmektedir. Türkiye Türkçesi ile Ahıska Türkçesi arasındaki farklılıklar Ahıska Türklerinin değişen sosyolinguistik çevrelerinden ödünçlediği yeni birkaç unsurla sınırlıdır. Ahıska Türkleri, Türkçe yanında Gürcistan'dan sürgün edilmeden önce Gürcüce de konuşmaktaydılar (Pentikäinen&Trier 2004: 10). Özbekistan'a göç eden Ahıska Türklerinin pek çoğu kendi kültür ve dillerini koruyamayarak baskın Özbek kültüründe asimile olmuş ve ana dillerini Özbekçe veya Rusça ile değiştirmişlerdir (Pentikäinen&Trier 2004: 23). Baskın dili Türkçe olmayan birbirinden farklı ülkelerde yaşayan Ahıska Türklerinin neredeyse tamamı çok dillidir. Ana dilleri yanında bulundukları bölgelerin baskın ve prestijli dilini (Rusça, Özbekçe, İngilizce vb.) konuşmaktadırlar. Ev içi iletişimde ve sosyal gruplar arasında Türkçe konuşmayı tercih eden Ahıska Türklerinde etnik kültür ve dil bilinci gelişmiştir. Uzun yıllar diaspora hayatı yaşayan Ahıska Türkleri kullanım alanı daralsa da ana dillerini konuşmayı sürdürmekte, çocuklarının da öğrenmesini sağlamaktadırlar (Avci 2012: 11). Ahıska Türklerinin belirli bölgelerde toplu halde yaşayan grupları (ABD'deki gibi) Türkçe konuşmayı sürdürmekte nisbeten başarılı olmasına karşın birbirinden uzakta ve dağınık bir şekilde yerleşmiş olanlar ana dillerini büyük oranda başka dillerle değiştirmişlerdir (Avci 2012: 12). Ahıska Türklerinin kültürlerinin ve ana dillerinin korunmasında güçlü ve sıkı ilişkilerle bağlı bir toplum hayatına sahip olmaları belirleyici olmaktadır. Etnik bir azınlık grubu olarak bile tanınmayan Ahıska Türklerinin yaşadıkları ülkelerde dil ve kültürlerini koruyacak ve gelişimini sağlayacak hiçbir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Özellikle ana dillerinde eğitim görme haklarının olmaması dillerinin geleceğini tehdit etmektedir. Ayrıca Ahıska Türkleri baskın toplumlar arasında asimile olarak etnik kimliklerini de kaybetmektedirler.

4.8. Otokton Türk azınlıkları

Siyasi sınırların değişmesinden sonra başka bir idari yapı içerisinde kalan Türk toplulukları otokton Türk azınlıklarını (yerli azınlıklar) oluşturmaktadır. Osmanlı devletinin toprak kaybetmesi ve siyasi varlığının sona ermesinin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin idari sınırları dışında kalan bölgelerdeki Türk toplulukları bu tür azınlıkları oluşturmaktadır. Günümüzde Bulgaristan, Yunanistan, Kosova, Romanya gibi Balkan ülkelerinde; Suriye ve Irak gibi Ortadoğu ülkelerinde otokton Türk azınlıkları yer almaktadır.

4.8.1. Bulgaristan

14. yüzyılda Osmanlı'nın bugünkü Bulgaristan topraklarını fethetmesi ile Türklerin Bulgaristan'a göç etme ve yerleştirilme süreci de başlamıştır. Bulgar Türkleri 1878'de doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi sona erince Bulgaristan'daki hakim sosyal ve politik statülerini kaybetmişler ve Bulgarların yönettiği bir devlette azınlık durumuna düşmüşlerdir (Yasemi 1995: 57). Bulgar yönetiminin Türklere karşı gösterdiği baskıcı tutum nedeniyle Bulgar Türkleri zaman zaman Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle 1985'te Bulgar hükümeti Türk azınlığını asimile etmek için harekete geçmiştir. Bütün Türklere Bulgar ad ve soyadları alma zorunluluğu getirilmiş, Türkçe yayınlar ve Türklerin ana dillerini konuşmaları yasaklanmıştır. Bu baskılar altında 1989'da 300.000 Bulgar Türkü Türkiye'ye göç etmiştir (Yasemi 1995: 58). Günümüzde Bulgaristan'daki Türkler yoğunlukla Kardzhali (Kırcali), Razgrad, Targovishte (Eski Cuma), Shumen (Şumnu) ve Silistra (Silistre) bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bulgaristan'ın en kalabalık azınlıklarını oluşturan Türklerin toplam nüfusu 2011 yılı verilerine göre 605.802'dir.[60] 21. yüzyıl başlarına kadar Bulgar yönetiminin Türklere karşı tutumu genellikle olumsuz olmuştur. 1990'lı yılların başında Bulgaristan Türklerinin siyasi güç kazanmaları ile Türkçenin eğitim ve yayın hayatında kullanımının önü açılmıştır. Böylece Bulgaristan'da Türkçe pek çok kitap, dergi ve gazete yayımlanmaya başlamış, okullarda Türkçenin seçmeli ders olarak öğretilmesi sağlanmıştır. 2000 yılında Türkçe televizyon ve radyo yayını yapılmasına izin verilmiş, 2001'de ise Türk çocuklarının okullarda Türkçe eğitim almaları yönünde faaliyetler başlatılmıştır (Turan 2002: 339). Son yılllarda Bulgaristan Türklerinin etnik kimliklerini korumaya yönelik bazı önlemler alınsa da Bulgaristan Türkleri ve dilleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bulgaristan Türkçesi baskın dil olan Bulgarcanın etkisi altındadır. Türkçenin kullanım alanı her geçen gün daralırken Bulgarcanın etkinliği genişlemekte, ev içi iletişim de bile kullanımı artmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar Bulgaristan'daki Türklerin yaklaşık 1/3'ünün ev ortamında bile Bulgarca kullandığını göstermektedir (Bachvarov 1997: 217).

Bulgaristan'da ayrıca az sayıda Tatar ve Gagauz Türkü de yaşamaktadır. 2001 yılı nüfus verilerine göre Bulgaristan'daki toplam Tatar nüfusu 1.803, Gagauz nüfusu ise 540'tır.[61] Daha sonraki yıllara ait nüfus verilerinde ise Tatar ve Gagauzların nüfus bilgilerine dair bir veri bulunmamaktadır.

4.8.2. Batı Trakya

14. yüzyılda Osmanlı hakimiyeti altına giren bugünkü Yunanistan topraklarına bu dönemden itibaren Türkler yerleşmeye başlamışlardır. 19. yüzyılda Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Yunan yönetimine dahil olan Türklerin büyük bir çoğunluğu 1922 nüfus değişimi ile Türkiye'ye göç etmiştir. Günümüzde Yunanistan'da yaşayan Türkler yoğunlukla doğuda Meriç, batıda Karasu, kuzeyde Rodop dağları ve güneyde Ege denizi ile çevrili Batı Trakya bölgesinde yaşamaktadırlar. Yunanistan nüfus verilerine göre 1999 yılında Batı Trakya'da yaşayan Türk nüfusu 98.000'dir. Günümüzde ise bu sayının 100.000'in üzerinde 120.000 ila 130.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Turan 2002: 343). Yunanistan'daki Türklerin azınlık halkları Lozan Antlaşması ve daha sonraki yıllarda Türk ve Yunan hükümeti arasında imzalanan bazı protokollerle güvence altına alınmıştır. Buna rağmen Yunan yönetimi tarafından Türklerin çeşitli hakları büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Lozan Antlaşmasına göre Yunanistan'daki Türk azınlıkların kendi ana dillerini konuşmaları, ana dillerinde eğitim görmeleri, basın ve yayın hayatında kullanabilme hakları bulunmaktadır. Batı Trakya'daki Türkler sınırlı sayıdaki Türkçe eğitim veren ilkokullarda eğitim görmekte, basın ve yayın hayatında Türkçeyi kullanmaktadırlar (Özkan 2007: 56). Buna rağmen baskın Rum etkisi, ekonomik, sosyal vb. faktörler Türklerin asimile olmasına ve bu bölgedeki gücünü kaybetmesine sebep olmaktadır.

4.8.3. Makedonya

Türkler 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın bölgeye hakim olması ile bugünkü Makedonya topraklarına yerleşmeye başlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı hakimiyetinin sona ermesi ile Makedonya toprakları Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Arnavutluk arasında paylaştırılmıştır. Günümüzdeki Makedonya Cumhuriyeti ise

60 http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf

61 http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R7.aspx

1991'e kadar Yugoslavya Federasyonu'na bağlı bir eyalet olarak kalmış, bu tarihte Yugoslavya'nın dağılması ile bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkler Makedonya'da yoğun olarak Üsküp, Manastır, Gostivar, Radoviş, Struga, Strumica (Usturumca) ve İştip merkezlerinde yaşamaktadırlar. Makedonya'daki toplam Türk nüfusu 2002 yılı verilerine göre 77.959'dur.[62] Makedonya'da yaşayan Türklerin büyük bir kısmı İkinci Dünya savaşının ardından yaşanan olumsuzluklar sebebiyle Türkiye'ye göç etmiştir. 1950'lerde Makedonya nüfusunun %15.6'sını oluşturan Türkler göçler nedeniyle hem sayı hem de oran bakımından eski nüfus varlıklarını kaybetmişlerdir (Özkan 2007: 58). Son nüfus verilerine göre (2002) Türkler Makedonya nüfusunun sadece %3.9'unu oluşturmaktadır. 1991 anayasasında Türklerin yoğunlukta olduğu belediyelerde Türkçenin resmi dil olarak kullanımına izin verilmiştir (Çayırlı 2002: 451). Ancak Makedonya'nın bazı bölgelerinde Türk nüfusunun giderek azalması bu kanunun uygulanması karşısında engel teşkil etmektedir. 1944'ten itibaren Türkçe basın-yayın hayatında, radyo ve televizyon programlarında kullanılmaktadır (Çayırlı 2002: 451). İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1944-45 yıllarında Makedonya'da Türkçe eğitim veren okullar açılmış, daha sonraki dönemlerde Türkçe eğitim veren kurumlar zaman zaman sekteye uğrasa da hizmet vermeye devam etmiştir. Makedonya Cumhuriyeti anayasasına göre, Makedonya vatandaşlarının ana dillerinde eğitim görme hakları vardır. Ana dilde eğitim anayasa ile teminat altına alınmış olmasına rağmen, Türklerin ana dilde eğitim hakkına bütün Makedonya'da ulaşmış oldukları söylenemez (Çayırlı 2002: 449). Bu konudaki tutum bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir.

4.8.4. Kosova

Bugünkü Kosova toprakları 14. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı idaresi altında kalmış ve Osmanlı'nın hakimiyet dönemi boyunca Türkler kitleler halinde bu bölgeye göç ederek yerleşmişlerdir. İkinci Dünya savaşı sonrasında kurulan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Kosova 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Sırbistan toprakları içerisinde yer almış, 2008 yılında ise bağımsızlığını kazanmıştır. Günümüzde Türkler yoğunlukla Kosova'nın Prizren, Piriştina, Mamuşa ve Gilan şehirlerinde yaşamaktadırlar. Nüfusun çoğunluğunu Arnavutların oluşturduğu (%92.9) Kosova'da toplam Türk nüfusu 2011 yılı verilerine göre 18.738'dir.[63] Kosova'da Türkçe eğitim zamam zaman kesintiye uğramakla birlikte günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle Türklerin yoğunlukla yaşadıkları bölgelerde Türkçe eğitim veren kurumlar bulunmaktadır. Bununla birlikte 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan olumsuzluklar nedeniyle Kosova Türklerinin bir kısmının Türkiye'ye göç etmesi, baskın Arnavut nüfusu içerisinde azınlıkta kalarak asimile olmaları bölgedeki sayılarının azalmasına neden olmakta bu durum da Türkçe eğitim veren okulların yeterli sayıda öğrenciye ulaşamamasından dolayı kapatılması sonucunu doğurmaktadır (Durmuşçelebi & Koro 2012: 145-146). Türkçenin Balkanlardaki güçlü kalelerinden biri olan Kosova'da Türkçe gücünü her geçen gün kaybetmektedir.

4.8.5. Romanya

Bugünkü Romanya topraklarında başlıca iki Türk diasporası bulunmaktadır. Bunlardan birisi 15. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar süren Osmanlı hakimiyeti döneminde göç ederek Romanya'ya yerleşen Anadolu/Türkiye Türkleri (Oğuz), diğeri ise 17. yüzyıldan sonra Kazan ve özellikle 1783'te Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Kırım'dan gelerek bölgeye yerleşen Tatarlardır (Bozkurt 2008: 15). Romanya'da ayrıca küçük bir Gagauz topluluğu da bulunmaktadır. 2011 yılı verilerine göre toplam nüfusları 28.226 olan[64] Romanya Türklerinin büyük bir çoğunluğu Tatarlar ile birlikte Dobruca bölgesinde yaşamaktadırlar. Osmanlı idaresinden sonraki dönemlerde Romanya Türklerine karşı sergilenen olumsuz tutum ve sosyal, siyasi baskılar sebebiyle bu bölgedeki pek çok Türk Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış, bölgedeki Türk nüfusu günden güne azalmıştır. Osmanlı döneminden beri Türkçe Romanya'da eğitim ve basın-yayın dili olarak geniş bir kullanım alanına sahipti. İkinci Dünya savaşı sonrasında kurulan ve 1989'a kadar süren sosyalist rejim döneminde zaman zaman Türkçe eğitim veren kurumlar kapatılmış ve Türkçenin basın-yayın dili olarak kullanımı yasaklanmıştır. Sosyalist rejimin sona erdiği 1989'dan sonra ise azınlıkların haklarında nisbeten iyileştirmeler yapılmıştır. Bu dönemden sonra

62 http://www.stat.gov.mk/Publikacii/PDFSG2014/03-Naselenie-Population.pdf

63 http://ask.rks-gov.net/

64 http://www.recensamantromania.ro/wpcontent/uploads/2012/02/comunicat_date_provizorii_rpl_2011.pdf

Türkçe eğitim veren kurumlar açılmış ve Türkçenin basın-yayın organlarında kullanımı üzerindeki yasak da kalkmıştır (Bozkurt 2008: 18-19).

Büyük bir çoğunluğu Romanya'nın Dobruca bölgesinde yaşayan Tatarların nüfusu 2011 yılı sayımına göre 20.464'tür.[65] Türklerle birlikte yaşayan Romanya Tatarlarının dilleri Kıpçak ve Oğuz dil özelliklerini taşıyan karma bir dil görünümündedir. Romanya Tatarları eğitimde Türkiye Türkçesini, evlerde ise kendi ağız özelliklerinin izlerini taşıyan yerel dillerini kullanmaktadırlar (Çetin&Gürsoy 2013: 170). Tatarca, Roman Tatarları için genellikle ev dili olarak işlevselliğe sahiptir. Romanya Tatarcasının kendine özgü bir yazı dili bulunmamaktadır. Romanya Tatarları eğitim ve basın-yayın gibi yaygın iletişimde bölgede ana dillerine nisbeten daha prestijli ve güçlü dil olan Türkçeyi kullanmaktadırlar (Eker 2006: 94, 96). Bu durum kısa vadede Romanya Tatarcasının karakteristik özelliklerini kaybederek Türkçeleşebileceği, uzun vadede ise Romanya Tatarcasının bölgedeki varlığını kaybedebileceği ihtimaline zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte diğer bir baskın dil olan Romencenin aile içi iletişimde kullanım oranı da günden güne artmaktadır. Genç neslin Tatarcaya ve Tatar kültürüne ilgisizliği düşünüldüğünde Romanya Tatarcasının zamanla aile ortamında da kullanılmaz hale gelerek konuşur sayısının gittikçe azalacağı düşünülmektedir (Çetin&Gürsoy 2013: 175-176). Aile dahil olmak üzere diğer ortamlarda da iletişim dili olarak Romencenin kullanılması Tatarcanın geleceği açısından kaygı vericidir (Çetin&Gürsoy 2013: 177). Bu durum, hakim dil olan Romencenin kullanım alanının gittikçe genişlemesine küçük bir grup dili olan Tatarcanın ise kullanım oranının azalmasına neden olmaktadır.

4.8.6. Irak

Yaygın bir şekilde Irak Türkmenleri olarak da bilinen Irak Türklerinin bölgedeki varlıkları 7. yüzyılda başlayan, Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde devam eden Türk göçlerine dayanmaktadır (Taylor 2004: 30-31). I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Irak'taki siyasi varlığının son bulması ile bölgede kalan Türkler, Irak yönetimi altındaki etnik bir azınlık grubu haline gelmiştir. Günümüzde Arap ve Kürtlerden sonra Irak'ın üçüncü büyük etnik grubu kabul edilen Türkmenlerin nüfusu ile ilgili güncel ve güvenilir bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte Irak'taki Türkmenlerin demografik verilerine dair yapılan tahminler ise 500.000 ile 3.000.000 arasında değişkenlik göstermektedir (Jenkins 2008, Park 2005). Irak Türkmenleri başta Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tuzhurmatu, Hanekin ve Bağdat gibi şehirler olmak üzere yoğunlukla Irak'ın kuzey kesimlerinde yaşarlar. Irak Türkmenlerinin dilleri Azerbaycan Türkçesi ile İstanbul Türkçesi arasında, güneydoğu Anadolu ağızlarına, özellikle Diyarbakır ve Urfa ağızlarına yakın bir değişkedir (Johanson 2001: 16). Tarihî süreç içerisinde Irak Türkmenleri arasında İstanbul Türkçesi prestijli diyalekt olarak yaygınlık kazandığı için Irak Türkmencesi büyük oranda Azerbaycan Türkçesinden ve onun değişkelerinden farklılaşmıştır (Johanson 2001: 16). Günümüzde Irak Türkmenlerinin büyük bir çoğunluğu iki veya üç dillidir. Irak Türkmenleri anadilleri olan Türkçe yanında eğitim ve kitle iletişim araçlarında etkili bir yeri olan, bölgenin yaygın dili Arapça ile komşuluk, evlilik gibi sosyal iletişimde Kürtçeyi kullanabilmektedirler (Bulut 2000: 161). Irak'ta 1931 yılına kadar Türkmenler için Türkçe eğitim veren okullar bulunmaktaydı. 1931-1970 yılları arasında Türkmenlerin anadillerinde eğitim yapma hakları ellerinden alınmış, bu yıllar arasında eğitim dili zorunlu olarak Arapça devam etmiştir. 1970'de kısa bir süre için Türkçe eğitim yapma hakkına sahip olan Türkmenler, ancak 1991'den sonra Erbil ve Kifri gibi Türkmen nüfusunun yoğun olduğu şehirlerde Türkçe eğitim yapan okullara sahip olmuşlardır. 2003 yılından sonra ise Irak'ta Türkçe eğitim veren kurumların sayısı artmıştır (Anwar 2012: 5-6).

4.8.7. İran

İran Azerileri veya İran Türkleri olarak da bilinen Azerbaycan Türkleri, hem Farslardan sonra İran'ın en büyük etnik grubu hem de İran'daki en büyük Türk etnik gruptur. İran, Azerbaycan Cumhuriyeti de dahil olmak üzere Azeri nüfusunun en yoğun olduğu ülkedir. İran Azerileri, İran'ın Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan sınırına yakın Güney Azerbaycan bölgesinde, yoğunlukla başkent Tahran olmak üzere Tebriz, Erdebil, Zencan ve Urumiye gibi şehirlerde yaşamaktadırlar. İran Azerilerinin nüfusları ile ilgili herhangi bir resmi veri bulunmamaktadır. İran'daki Azerbaycan Türklerinin nüfuslarına dair yapılan

65 http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/02/comunicat_date_provi zorii_rpl_2011.pdf

tahmini tespitler de çeşitlilik göstermektedir. İran Azerilerinin nüfusunun ülkenin toplam nüfusunun en az %15 en fazla %25-%30'unu (Elling 2013, CIA Factbook) oluşturduğuna dair tahmini veriler bulunmaktadır. Ethnologue'un son verilerine göre ise İran Azerilerinin toplam nüfusu 18.700.000'dür.[66] İran'ın tek resmi dili konumundaki Farsça günlük genel iletişim dili olarak, eğitim ve diğer resmi işlemlerde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Buna karşın Güney Azeri Türkçesi olarak da bilinen İran Azeri Türkçesi yazılı ve sözlü ölçünleri bulunmadığı için konuşur sayısının çokluğuna rağmen günlük ihtiyaçları karşılayan, yerel bir dil statüsündedir. İran coğrafyasında Farsça geçmişte olduğu gibi günümüzde de üst dil, Türkçe ise alt dil konumundadır. İran anayasası Farsça dışındaki dillerin kullanımıyla ilgili sınırlı bir serbestlik tanımakla birlikte, Azeri Türkçesi resmi eğitim, öğretim ve iletişim dili değildir. Ülkede geçici Türkçe kursların dışında, Türkçe öğretim yapan herhangi bir resmi öğretim kurumu bulunmamaktadır (Eker 2008: 191). Günümüzde Tahran'da ve diğer büyük şehirlerde Azerice yayımlanan birkaç dergi ve haftalık gazete bulunmaktadır. Ayrıca İran yasalarıyla sınırlanmış olsa da çeşitli kültürel etkinliklere izin verilmektedir (Bani-Shoraka 2007: 161). Hakim ve yaygın dil olan Farsçanın etkisi, İran Azerileri arasında iki dilliliğin artmasına ve ikinci dil olarak Farsçanın ön planda yer almasına sebep olmuştur. Bu durum şimdilik Azerbaycan Türkçesinin yok olacağı anlamını taşımasa da ilerleyen süreçte bu dilin hem yapısında daralma, hem konuşur sayısında düşme hem de işlevinde azalmalar olacağı öngörülmektedir (Bosnalı 2007: 216-217). Bununla birlikte İran Azerileri grup içi iletişimde ve gayri resmi ortamlarda anadillerini kullanma isteği göstermektedirler (Nercissians 2001: 69). Teknolojik gelişmeler sayesinde kitle medya-iletişim araçlarının yaygınlaşması ile Türk uydu yayınlarının İran Azerileri tarafından takip edilmesi İran'da Türk kimliğinin ve dilinin prestij kazanmasında ve böylece İran Azerileri arasında Türk kimliğinin ve dilinin yeniden canlanma sürecine girmesinde etkili olmuştur (Bani-Shoraka 2007: 166).

İran'daki ikinci büyük Türk diasporasını İran ile Türkmenistan sınırındaki bölgelerde yaşayan **Türkmenler** oluşturmaktadır. İran'ın Gülistan eyaletinin büyük bir bölümü ile Kuzey Horasan eyaletinin kuzeyini kapsayan ve Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan Türkmensahra bölgesinde yaşayan Türkmenlerin nüfusları ile ilgili resmi bir veri bulunmamakla birlikte bölgede yaklaşık 2.000.000 Türkmen'in yaşadığı tahmin edilmektedir (Dieji 2011: 35). 1881'de Türkmenlerin Türkmenistan'daki Göktepe Kalesi'nde Çarlık Rusyası ordusuna yenilmesinden sonra, İran ve Çarlık Rusyası arasında yapılan Ahalteke antlaşması çerçevesinde, iki tarafta yaşayan Türkmenler arasına sınır çekilmiş; güneydeki Türkmenler İran sınırları içinde kalırken kuzeydeki Türkmenler ise önce Çarlık Rusyası, daha sonra Sovyetler Birliği ve Türkmenistan sınırları içinde kalmıştır (Deveci 2009: 52). İran Türkleri, küçük diyalekt farklılıkları bir tarafa bırakılırsa, Türkmenistan Türkçesini kullanırlar. Türkmenistan'da kullanılan yazı dili, İran Türkmenleri arasında da geçerlidir (Dieji 2011: 36). İran'da yaşayan diğer azınlık grupları gibi Türkmenler de ana dillerinde eğitim alma hakkına sahip değillerdir. Türkmenlerin kendi dillerinde yayın yapabildikleri birkaç yayınevleri ve dergileri vardır.

İran'daki bir diğer Türk diasporasını **Kazaklar** oluşturmaktadır. Çoğunlukla Kuzey İran'ın Gülistan bölgesinde; başta Gürgen olmak üzere Günbed ve Bender Türkmen şehirlerinde yaşayan Kazaklar, Bolşevik Devriminden sonra (1917) oluşturulan Sovyet rejiminin Stalin yönetimindeki baskıcı politikaları nedeniyle Kazakistan'dan önce Türkmenistan'a daha sonra da İran'a göç etmişlerdir. 1930'lardan beri İran'da yaşayan Kazakların bir kısmı Sovyetler Birliğinin dağılması ve Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Kazakistan'a dönüş yapmış, bir kısmı ise İran'da kalmaya devam etmiştir. İran Kazaklarının nüfusları ile ilgili resmi bir veri bulunmamakla birlikte günümüzde İran topraklarındaki Kazakların sayısının 5-6.000 olduğu tahmin edilmektedir. 1960'larda vatandaşlık hakkı elde eden İran Kazakları, topluluk içi evliliklerle (endogami) etnik yapılarını, kültür ve geleneklerini korumaya çalışmaktadırlar. Bununla birlikte İran Kazakları da İran coğrafyasında yaşayan diğer azınlık grupları gibi ülkenin hakim ve yaygın dili olan Farsçayı ikinci dil olarak kullanmaktadırlar. Ayrıca günümüzde genç nesil arasında kültürel çözülmelerin ve asimilasyonun başladığı bilinmektedir.[67]

Ayrıca İran'da Bayat Türkleri, Kaçar Türkleri, Karapapak Türkleri, Ebî Verdî/Bu'l Verdî Türkleri, Şahsevenler, Karadağlılar ve Hamse Türkleri gibi pek çok tarihî Oğuz boyu da yaşamaktadır. 11. yüzyılda Selçukluların bölgeye hakim olmasıyla İran'a yerleşen **Bayat Türkleri** günümüzde Halaç, Şahseven

66 www. ethnologue.com/language/azb/19

67 İran Kazakları ile ilgili bölüm Mahdi Saebi ve Mohammed Tabarsa tarafından hazırlanan 'Iranian Kazakh Town' adlı belgeselden (https://www.youtube.com/watch?v=Vu87tOaxBj8) ve Zohreb Soleimani'nin kişisel sitesinde (http://www.zsoleimani.com/photos/iranian-kazakhs/) yer alan bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ve Afşar Türkleriyle birlikte Bayadistan'ın Aşağı Bayat bölgesinde yaşamaktadırlar (Bulut 2002: 679). Sayıları ile ilgili resmi bir veri bulunmayan Bayat Türklerinin büyük bir kısmı anadilleri yanında bölgenin resmi ve hakim dili olan Farsçayı da kullanmaktadırlar. Bayat Türklerinin yaşadıkları bölgelerde anadillerinde eğitim veren kurumlar olmadığı için öğretim din adamları tarafından Türkçe olarak yapılmaktadır. Bayat Türkleri kendi dillerinde yazılı kaynaklara sahip olmadıklarından Azerbaycan Türkçesinin yazılı kaynaklarından faydalanmaktadırlar (Bulut 2002: 680-681). Bu durum da Bayat Türkçesinin kendine özgü özelliklerinin yok olmasına sebep olmaktadır.

Az sayıdaki nüfuslarına rağmen uzun süre (1794-1920/25) İran'a hakim olan **Kaçarlar**, günümüzde Gürgan'ın Sovarşaku ve Mazenderan eyaletinin Hezan-Cebir bölgesinde yaşarlar. Karagözlü, Teymurtaş, Karabayat, Karakoyunlu, Horasanî, Karaî, İslamlu, Soluklu gibi etnik gruplardan oluşan Kaçarların nüfusları 25-30.000 civarındadır (Caferoğlu 1988: 68). Özellikle yerleşik hayata geçtikten sonra daha fazla Fars dili ve kültürü etkisinde kalan Kaçarların dili de İran'daki diğer Türk dilleri gibi Azerbaycan Türkçesiyle önemli ölçüde benzerlikler taşımaktadır (Özkan 2007: 84).

Şahsevenler güneyde Savelan dağları eteklerine, batıda Karasu ırmağı boyuna kadar uzayan bugünkü İran Azerbaycanı'nın kuzeydoğu bölgesinde yaşamaktadırlar. Toplam nüfusları 180-200.000 olarak tahmin edilen Şahsevenlerin dilleri Azerbaycan Türkçesinin bir diyalektidir (Caferoğlu 1988: 68-69).

Kültür ve gelenek bakımından Şahsevenlerle büyük ölçüde benzer özellikler gösteren **Karadağlılar**, kendi adlarını taşıyan Karadağ bölgesinde yaşamaktadırlar. Sayıları yaklaşık 75-80.000 olan Karadağlıların dili Azerbaycan Türkçesinin bir diyalektidir (Caferoğlu 1988: 69).

1923 yılı Rusya-İran harpleri esnasında İran'a yerleşen **Karapapaklar**, günümüzde Uşnu'nun doğusundaki Sulduz eyaletinde yaşamaktadırlar. Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'da bulunan Karapapaklar ise Osmanlı-Rus savaşları sırasında tamamıyla Türkiye'ye göç ederek Kars, Muş, Ağrı ve Sivas'a yerleşmişlerdir. Borçalı-Kazak boyundan gelen Karapapaklar, pek çok etnik grubun yer aldığı bir ortamda yaşamalarına rağmen dil ve kültürlerini korumuşlardır (Caferoğlu 1988: 69). İran'daki Karapapak nüfusunun 15-20.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Caferoğlu 1988: 70).

Hamseler ikisi Arap üçü Türk toplam beş kabilenin birleşiminden meydana gelmiş yapay bir etnik gruptur. **Eynallu/İnallular, Boharlu/Baharlular** ve **Neferler** Hamseler içerisinde yer alan Türk kabileleridir (Caferoğlu 1988: 70). Bunlardan Eynallu/İnallular Şiraz'ın güneydoğusundaki Darab bölgesinin sınırında yer alan Fesâ'da yaşamaktadırlar. Hamseler içerisindeki Türklerin sayısının 100.000'i aşkın olduğu tahmin edilmektedir (Caferoğlu 1988: 70).

Tahran eyaletinin Veramin ve Kum bölgelerinde yaşayan **Kengerlu**ların sayıları yaklaşık 30.000-35.000'dir (Caferoğlu 1988: 70). **Boçagçiler** ise İran'ın Kerman ve Belücistan eyaletlerine yerleşmiş bir Türk kabilesidir. Sayıları 30-35.000'i aşan **Karâyiler** ise Horasan eyaletindeki Torbete-Heydeî'nin güneyine yerleşmişlerdir (Caferoğlu 1988: 71). İran'ın doğusunda Şiraz yakınlarında yaşayan **Ebî Verdi/Bu'l Verdi Türklerinin** bugünkü nüfusunun 40.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Özkan 2007: 86). Ayrıca İran coğrafyasında Karaçorlular, Temirtaş ve Goudâri Türkleri, Karagözlüler, Mişkin Türkleri, Çardovlu/Çardaveru Türkleri, Mukaddamlar, Derilü, Şamlu, Hudabentlu, İmarlu ve Ağaçeri Türkleri gibi küçük Türk boyları da bulunmaktadır (Caferoğlu 1988: 71).

4.8.8. Suriye

Yaygın bir şekilde Suriye Türkmenleri olarak bilinen Suriye Türkleri, yoğun olarak Suriye'nin Şam, Lazkiye, Hama, Halep, Humus ve Rakka şehirlerinde yaşamaktadırlar. Şam bölgesinde yaşayan Türkmenler Şam Türkmeni olarak bilinirken, Halep ve Rakka bölgesindekiler Halep veya Culap Türkmeni, Lazkiye'dekiler ise Bayır-Bucak Türkmeni olarak adlandırılmaktadır. Suriye hükümeti tarafından ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmeyen Suriye Türkmenleri nüfus kayıtlarında Müslüman nüfus arasında değerlendirildiği için ülkedeki Türkmen nüfusu tam olarak bilinememektedir. Bununla birlikte 200.000 ile 3.500.000[68] arasında değişen değerlerde tahminler bulunmaktadır.

68 ORSAM-Ortadoğu Türkmenleri Programı, Rapor No:14, Kasım 2011. Suriye'de Değişimin Ortaya Çıkardığı Toplum: Suriye Türkmenleri, Hazırlayanlar: Ali Öztürkmen, Bilgay Duman, Oytun Orhan.

Suriye Türkmenlerinin dilleri Türkiye Türkçesine çok yakındır. Suriye'deki Türkmenler ana dilleri olan Türkçe yanında, bölgenin resmi ve yaygın dili olan Arapçayı da ikinci dil olarak kullanmaktadırlar. Suriye'deki Türkler Ermeniler ve Süryaniler gibi Suriye hükümeti tarafından ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmedikleri için ana dillerinde eğitim veren kurumlar yoktur. Suriye'deki Türkler Arapça öğrenim almaktadır. Suriye'de Türkçenin basın-yayın, eğitim, ekonomik, sosyal faaliyetlerde kullanılmaması ve hükümetin Arap kimliğini ve kültürünü Türklere benimsetme yönündeki çalışmaları bölgedeki Türklerin kimliklerini kaybetmelerinde etkili olmuştur. Örneğin Rakka bölgesindeki Kullar obası adı verilen bir Barak obası Türk kimliği özelliklerini tamamen yitirerek Araplaşmıştır. Budaklar ise her ne kadar kendilerine özgü gelenek ve kültürlerini devam ettirseler de Arapçayı yaygın bir şekilde kullanmakta, kendi dillerini büyük ölçüde yok olmaya mahkum etmektedirler (Umar 2002: 599). Suriye'de büyük gruplar halinde yaşayan Türkmenler, milli benliklerini koruyabildikleri halde küçük gruplar halinde yaşayanlar büyük ölçüde Araplaşmışlardır.[69] 2011'de başlayan ve günümüzde devam etmekte olan Suriye İç Savaşı, bölgedeki Türkmenleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Muhalif hareketler içerisinde yer alarak, haklarını korumak isteyen pek çok Türkmen hayatını kaybetmiş, tutuklanmış veya başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır.

4.8.9. Lübnan

Lübnan'daki Türk varlığı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyetinden daha önceye, 13. yüzyıla dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyetinden önce Lübnan topraklarına yerleşerek yaklaşık 50 yıl öncesine kadar konar-göçer yaşam tarzını sürdüren ve yaygın bir şekilde Türkmen olarak bilinen Türkler, daha çok Lübnan'ın kuzey sınır bölgesine yakın olan Akkar bölgesi ile Bekaa Vadisi içerisindeki Baalbek bölgesinde yaşamaktadırlar. Ayrıca ülkenin başkenti Beyrut'ta ve ikinci büyük şehri olan Trablus'ta da az sayıda Türkmen bulunmaktadır (Aydemir 2013a: 164-165). Lübnan'da Türkmenler dışında Sultan Abdülhamid zamanında Girit'ten bölgeye gönderilmiş muhacir Türkler de bulunmaktadır. Girit muhaciri Lübnan Türklerinin neredeyse tamamı Lübnan'ın kuzeybatısında, Trablus'ta yaşamaktadır. Lübnan Türklerinin büyük bir kısmını ise 1940 sonrası iş imkanı elde etme gibi ekonomik sebeplerle Türkiye'den bölgeye göç eden Türkler oluşturmaktadır (Aydemir 2013a: 163, 171). Lübnan Türklerinin günümüzdeki nüfuslarına dair herhangi bir resmi veri bulunmamaktadır. Lübnan Türkleri ile ilgili yapılan bir saha çalışmasına göre Lübnan'da 17.500 Türkmen, 9.000 Girit muhaciri Türk ile 1940 sonrası Türkiye'den bölgeye göç eden 30.000 Türk bulunmaktadır. Buna göre Lübnan'daki toplam Türk nüfusunun 56.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Aydemir 2013b: 241-242). Lübnan coğrafyasında Arapça ve Fransızcanın hakim ve prestijli diller olması ve Türkçenin öğretimin herhangi bir aşamasında kullanılmaması Lübnan Türkleri arasında Türkçenin etkinliğini kaybetmesine neden olmaktadır. Lübnan Türkleri etnik kimlik ve kültürlerini canlı tutmaya çalışsalar da anadillerinin grup içi iletişimde bile gücünü yitirdiği, nesiller arası dil aktarımının zayıfladığı görülmektedir. Lübnan Türkçesinin en genç konuşurları büyük ebeveynler ve daha yaşlılardır (Aydemir 2013b: 245-246).

5. Yok olan Türk dilleri

5.1. Dil ölümü

Dil ölümü, en basit şekilde bir dilin konuşurunun kalmaması olarak tanımlanabilir. Bu tanımdaki bir dilin 'konuşurunun kalmaması/bulunmaması' durumu bir dili konuşan etnik grubun tamamen yok olması veya etnik grubun varlığını devam ettirmesine rağmen bu gruba ait etnik dilin konuşurunun kalmaması şeklinde iki şekilde meydana gelebilir. Herhangi bir dilin konuşurunun kalmaması, ölü dilleri belirlemede kullanılan en temel ve pratik ölçüt olarak görülse de durum bu basit ve net tanımın sınırlarını aşacak derecede karmaşıktır. Başka bir deyişle, yazı dili olarak varlığını sürdüren ancak genel iletişimde kullanılmayan (Latince vb.), iletişim kurulmasını sağlayamayacak kadar az kişi tarafından bilinen veya akıcı konuşuru bulunmadığı için yaygın şekilde kullanılmayan (tek konuşuru kalan diller) dillerin ölü olup olmadığı konusunda farklı görüş ve uygulamalar vardır. Ölü dillerin tespitindeki en önemli sorunlardan biri ise günümüzde temsilcileri bulunan tarihî dillerin ölü dil kategorisinde yer alıp almayacağı noktasındadır. Örneğin günümüzde yaygın kullanım alanlarına sahip İtalyanca, İspanyolca ve Fransızca gibi diller tarihî bir dil olan Latinceden gelişmişlerdir ve günümüzde bu diller ile geliştikle-

69 ORSAM-Ortadoğu Türkmenleri Programı, Rapor No:14, Kasım 2011. Suriye'de Değişimin Ortaya Çıkardığı Toplum: Suriye Türkmenleri, Hazırlayanlar: Ali Öztürkmen, Bilgay Duman, Oytun Orhan.

ri ortak ana/kaynak dil arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Devamı niteliğinde canlı temsilcileri olan Latinceyi bu noktada ölü bir dil olarak kabul edip etmeme konusunda herhangi bir görüşbirliği yoktur (Thomason 2001: 223-224).

Dil ölümü modern bir fenomen değil insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Tarihî kaynak veya belgeler sayesinde hakkında bilgi sahibi olduğumuz ancak bugün var olmayan pek çok dil vardır. Günümüzde takip edilebilen dil ölümlerine sebebiyet veren faktörler tarihî süreç içerisinde yok olan diller için de geçerlidir. Geçmişteki ile günümüzdeki dil ölümü hızı arasında bir kıyaslama yapmak tarihî dillerle ilgili bilgilerimizin sınırlı olmasından dolayı oldukça zordur. Dillerin bugün daha hızlı öldüğü görüşü ise çoğunlukla genel çıkarımlara dayanmaktadır. Bu kanaatin oluşmasında özellikle yirminci yüzyılda ulus-devletlerin sayısında önemli bir artış olması ve dolayısıyla resmi dillerin tanınması, yazı dili gibi standart şekillerde ortak kullanım sağlanmasının pek çok azınlık dili veya değişkesi üzerinde oluşturduğu olumsuz baskı etkili olmuştur (Crystal 2010: 88).

Dil ölümüne sebep olan faktörler başlıca iki gruba ayrılabilir. Dış ve iç etkenler olarak da tanımlanabilecek bu iki gruptan dış etkenleri oluşturan faktörlerin başında bir etnik grubu diliyle birlikte yok edebilecek deprem, kasırga, tsunami, sel, volkanik patlama gibi doğal afetler sayılabilir (Crystal 2010: 90). Ayrıca olumsuz coğrafya ve iklim koşulları, ekonomik sıkıntılar veya siyasi nedenler sebebiyle doğal yaşam ortamının terk edilerek başka yerlere göç edilmesi de dil ölüm sürecini başlatan faktörler arasındadır (Crystal 90-91). Dil ölümünde dış etkenlere göre daha tehlikeli ve yaygın olan iç etkenlerin temelinde ise kültürel asimilasyon bulunmaktadır. Kültürel asimilasyonda siyasi, kültürel, ekonomik veya demografik bakımdan baskın kültürün etkisinde kalma ve zaman içerisinde etnik kimliğin baskın kültür içerisinde eriyerek yok olması söz konusudur. Etnik kimliğin yok olması da dil ve kültürün kaçınılmaz şekilde ölümüne yol açmaktadır. Kültürel asimilasyonda baskı altındaki etmik grubun dil ölümü üç temel aşamada meydana gelmektedir. İlk aşamada siyasi, sosyal, ekonomik ve psikolojik sebepler baskın kültürün dilinin diğer grup tarafından kullanılması yönünde baskı oluşturur. İlk aşamadaki bu baskı ikinci aşamada iki dilliliği ortaya çıkarır. Bu aşamada insanlar eski dillerini konuşup anlayabilirken yeni dillerini gittikçe daha iyi kullanmaya başlarlar. Daha sonraki aşamada bu iki dillilik oldukça hızlı bir şekilde düşüşe geçer ve eski dil yerini yenisine bırakmaya başlar. Dil ölümünün gerçekleştiği üçüncü aşamada ise genç nesil yeni dilinde iyice ustalaşır ve kendini onunla tanımlamaya başlar. Bu aşamada ihtiyaçlarını karşılamak için ana dilinin gereksiz olduğunu fark eder ve hatta etnik dilinden utanç duyar (Crystal 2010: 99).

5.2. Ölü Türk dilleri

Dünya literatüründe ölü Türk dilleri ve değişkeleri üzerine yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte yaşamakta olan (canlı), tehlikede ve ölü dünya dillerini sınıflandıran çalışmalar yapan UNESCO ve Ethnologue gibi kurumlar ortaya koydukları çalışmalarda ölü Türk dil ve değişkelerini de belirtmişlerdir. Genellikle 20. yüzyıldan sonra yok olan dilleri ölü dil olarak sınıflandıran UNESCO'ya göre Hakasçanın Kamas diyalekti, Karaycanın Kırım diyalekti ve Soyotça bugün ölü Türk dil ve değişkeleridir. Ethnologue'da belirtilen ölü diller de 20. yüzyıldan sonra konuşuru kalmayarak yok olmuş dillerdir. Bu ölçütlere göre Ethnologue Çağatay Türkçesi ve İran'daki Türk dillerinden biri olan Selçuk Türkçesini ölü Türk dilleri olarak değerlendirmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi tarihî dillerin dil sınıflandırmalarındaki yerleri belirsizdir. Bazı araştırmacılar bu dillerin kendisinden gelişen dillerle aralarındaki organik bağı göz önünde bulundurarak ölü diller olarak görülemeyecekleri fikrini savunurken bu görüşe karşı olanlar ise tarihî diller ile yaşamakta olan temsilcilerinin arasında büyük oranda farklılıkların bulunması, kendisinden gelişen dillerin kaynak dilin pek çok karakteristik özelliğini göstermemesi gerekçeleriyle tarihî dilleri ölü dil olarak değerlendirmektedirler. Tarihî dilleri ölü diller olarak belirtirsek bilinen tarihî Türk dillerinden olan Peçenek dili, Hazar dili, Hunca, Avarca, Kumanca, Bulgar Türkçesi, Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerini içine alan Eski Türkçe, Eski Oğuz Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesi bugün yok olmuş dillerdir. Bu diller arasında Peçenek, Hun, Hazar ve Avar dili ile ilgili bugün elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Bu dillerle yazılmış kaynak eserlerin olmaması, başka dillerde yazılmış kaynak eserlerde haklarında yüzeysel bilgilerin verilmesi ve birkaç kelimeden oluşan sınırlı sayıdaki dil malzemesi bunların Türk dili ailesindeki yeri ve daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan dillerden hangilerine kaynaklık ettikleri konusunda herhangi bir bilgi vermez. Bu nedenle bu Türk dillerini ölü diller olarak

© Maria Chertikova

sınıflandırmak gerekir. Konuşma dilinden daha çok yazı dili olarak değerlendirilebilecek Çağatay ve Osmanlı Türkçesi de bu dillerden gelişen ve organik olarak ilişkili bir Türk dili olmadığından ölü Türk dilleri olarak belirlenebilir. 11. yüzyıldan itibaren Orta ve Doğu Avrupa'da etkin bir şekilde kullanılan Kumanca ise genel Türkçede Kıpçak grubu Türk dillerinin geliştiği dil olarak görülmekle birlikte tarihî bir konuşma dili olarak 17. yüzyıl ortalarına veya sonlarına kadar Macaristan'da varlığını sürdürmüş, bu tarihten sonra ise yok olmuştur (Kincses Nagy 2013: 168).

Tarihî Türk dilleri dışında 20. yüzyıldan sonraki dönemlerde yok olan dillerden biri olarak belirlenen Soyotça bazı araştırmacılara göre çoktan ölmüş bir dil olarak değerlendirilirken bazılarına göre henüz ölü bir dil olarak görülmemektedir. Sadece yaşlılar tarafından kısmen bilinen, pratik kullanım alanı kalmayan Soyotça ile ilgili son yıllarda yeniden canlandırma çalışmaları yapılmaktadır (Rassadin 2013: 549).

EK 1: TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİNİN TEHLİKE DURUMLARI

Dil	Konuşur Sayısı	Nesiller Arası Dil Aktarımı	Dil Kullanımı	Eğitim Dili	Yazı Dili	Dilin statüsü	Tehlike Derecesi
Gagauz	173.920	Çocukların büyük bir kısmı Gagauzca bilmektedir.	Gagauzların % 89'u Gagauzcayı genel iletişim dili olarak kullanmaktadır. Gagauzca-Rusça veya Romence iki dilliliği vardır.	Gagauzca, Rusça, Romence	Var	Resmi dil (Gagauzya otonom bölgesi)	Kırılgan/ tehdit altında
Kaşkay	1.500.000	Çocukların büyük bir kısmı Kaşkayca bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Kaşkayca-Farsça iki dilliliği yaygındır.	Farsça	Yok	Konuşma dili	Kesinlikle tehlikede
Afşar	yaklaşık 1.000.000	Çocukların bir kısmı Afşarca bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde tüm yaş grupları tarafından sınırlı olarak kullanılmaktadır. Afşarca-Farsça iki dilliliği yaygındır.	Farsça	Yok	Konuşma dili	Kesinlikle tehlikede
Sungur Türkçesi	yaklaşık 40.000	Çocukların bir kısmı Sungur Türkçesini bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde tüm yaş grupları tarafından sınırlı bir şekilde kullanılmaktadır. Sungur Türkçesi-Farsça iki dilliliği hakimdir.	Farsça	Yok	Konuşma dili	Ciddi seviyede tehlikede
Salar	70.000	Az sayıda çocuk Salarca bilmektedir.	Yerel ve informal iletişimde tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Salarca-Çince, Uygurca veya Tibetçe iki dilliliği yaygındır.	Çince, Uygurca	Yok	Konuşma dili	Ciddi seviyede tehlikede
Horasan Türkçesi	400.000	Çocukların bir kısmı Horasan Türkçesini bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde sınırlı olarak Horasan Türkçesi, genel iletişimde Farsça kullanılmaktadır. Horasan Türkçesi-Farsça iki dilliliği yaygındır.	Farsça	Yok	Konuşma dili	Ciddi seviyede tehlikede
Baraba Tatarcası	yaklaşık 8.000	Az sayıda çocuk Baraba Tatarcasını bilmektedir.	Yaşlı nesil tarafından kullanılmaktadır. Genç nesil genel iletişimde Rusça veya Tatarcayı tercih etmektedir. Baraba Tatarcası-Rusça, Tatarca iki dillilik veya Rusça, Tatarca tek dillilik hakimdir.	Rusça	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Kırım Tatarcası	457.540	Çocukların bir kısmı Kırım Tatarcası bilmektedir.	Çoğunlukla yaşlı nesil tarafından kullanılmaktadır. Kırım Tatarcası-Rusça veya Ukraynaca iki dillilik yaygındır.	Rusça, Ukraynaca ve sınırlı olarak Kırım Tatarcası	Var	Resmi dil (Kırım Özerk bölgesi)	Ciddi seviyede tehlikede
Karay	56	Nesiller arası dil aktarımı bitmiştir.	Sadece az sayıda yaşlı tarafından bilinmektedir. Litvanca, Lehçe ve Rusça tek dillilik hakimdir.	Litvanca, Lehçe ve Rusça	Yok	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde
Kırımçak	200	Nesiller arası dil aktarımı bitmiştir.	Sadece 70 yaş üstü yaşlılar tarafından bilinmektedir. Rusça tek dillilik hakimdir.	Rusça, İngilizce	Yok	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde

Nogay	87.410	Çocukların büyük bir kısmı Nogayca bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Nogayca-Rusça veya Karaçay-Malkarca iki dilliliği yaygındır.	Genellikle Rusça, sınırlı olarak Nogayca	Var	Konuşma dili	Ciddi seviyede tehlikede
Alabugat Tatarcası	yaklaşık 400	Çok az sayıda çocuk Alabugat Tatarcasını bilmektedir.	Genellikle yaşlı nesil tarafından kullanılmaktadır. Alabugat Tatarcası-Rusça iki dillilik veya tek dillilik hakimdir.	Rusça	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Urum	192.700	Az sayıda çocuk Urumca bilmektedir.	Genellikle yaşlı nesil tarafından kullanılmaktadır. Urumca-Rusça veya Ukraynaca iki dillilik hakimdir.	Rusça ve Ukraynaca	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Karakalpak	410.410	Çocukların büyük bir kısmı Karakalpakça bilmektedir.	Genel iletişim dili olarak tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Karakalpakça-Rusça ve Özbekçe iki dillilik vardır.	Karakalpakça, Rusça	Var	Resmi dil (Karakalpakistan)	Kesinlikle tehlikede
Kumuk	426.550	Çocukların büyük bir kısmı Kumukça bilmektedir.	Genel iletişim dili olarak tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Kumukça-Rusça iki dillilik yaygındır.	Rusça, sınırlı olarak Kumukça	Var	Konuşma dili	Ciddi seviyede tehlikede
Karaçay-Malkar	310.730	Çocukların neredeyse tamamı Karaçay-Malkarca bilmektedir.	Nüfusun %97'si Karaçay-Malkarcayı genel iletişim dili olarak kullanmaktadır. Karaçay-Malkarca-Rusça iki dillilik vardır.	Rusça, Karaçar-Malkarca	Var	Resmi dil (Karaçay-Çerkes ve Kabardian-Balkar özerk bölgeleri)	Kırılgan/ tehdit altında
Başkurt	1.221.340	Çocukların büyük bir kısmı Başkurtça bilmektedir.	Genel iletişim dili olarak tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Başkurtça-Rusça veya Tatarca iki dillilik yaygındır.	Rusça, Başkurtça	Var	Resmi dil (Başkurdistan)	Kırılgan/ tehdit altında
İli	120	Çok az sayıda çocuk İli Türkçesini bilmektedir.	Çok az sayıda yaşlı tarafından bilinmektedir. Genel olarak Uygurca veya Kazakça iki dillilik yaygındır. Genç ve orta nesilde Uygurca veya Kazakça tek dillilik yaygındır.	Uygurca	Yok	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde
Sarı Uygur	4.600	Çok az sayıda çocuk Sarı Uygurcayı bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde kullanımı azalmaktadır. Sarı Uygurca-Çince iki dillilik veya Çince tek dillilik yaygındır.	Çince	Yok	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde
Aynu	6.570	Az sayıda çocuk Aynuca bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde sınırlı olarak Aynuca, genel iletişimde ise Uygurca kullanılmaktadır. Sarı Uygurca-Uygurca iki dillilik yaygındır.	Uygurca	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Dolgan	1.050	Az sayıda çocuk Dolganca bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde tüm yaş grupları tarafından sınırlı olarak kullanılmaktadır. Dolganca-Rusça iki dillilik veya Rusça tek dillilik yaygındır.	Rusça	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Yakut	450.000	Çocukların büyük bir kısmı Yakutça bilmektedir.	Genel iletişimde tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Yakutça-Rusça iki dillilik yaygındır.	Rusça ve Yakutça	Var	Resmi dil (Yakut Cumhuriyeti)	Kırılgan/ tehdit altında

Çulım	44	Nesiller arası dil aktarımı bitmiştir.	Orta yaş ve daha yaşlı nesil tarafından bilinmektedir. Rusça tek dillilik hakimdir.	Rusça	Yok	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde
Duha	yaklaşık 50	Çok az sayıda çocuk Duhaca bilmektedir.	Orta yaş ve yaşlı nesil tarafından kullanılmaktadır. Moğolca tek dillilik yaygındır.	Moğolca	Yok	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde
Hakas	42.600	Az sayıda çocuk Hakasça bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde sınırlı olarak Hakasça, genel iletişimde ise Rusça kullanılmaktadır. Hakasça-Rusça iki dillilik veya Rusça tek dillilik hakimdir.	Rusça, sınırlı olarak Hakasça	Var	Resmi dil (Hakas Cumhuriyeti)	Ciddi seviyede tehlikede
Mançurya Kırgızcası /Fu-yü Kırgızcası	>10	Nesiller arası dil aktarımı bitmiştir.	Çok az sayıda yaşlı tarafından bilinmektedir. Moğolca veya Çince tek dillilik hakimdir.	Moğolca, Çince	Yok	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde
Tuba	381	Nesiller arası dil aktarımı bitmiştir.	Az sayıda yaşlı tarafından kullanılmaktadır. Tubaca-Rusça, Altay Türkçesi iki dilliği veya Rusça, Altay Türkçesi tek dilliliği hakimdir.	Rusça, Altay Türkçesi	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Çalkan	855	Çok az sayıda çocuk Çalkanca bilmektedir.	Az sayıda yaşlı tarafından kullanılmaktadır. Çalkanca-Rusça, Altay Türkçesi iki dilliği veya Rusça, Altay Türkçesi tek dilliliği hakimdir.	Rusça, Altay Türkçesi	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Kumandı	1044	Nesiller arası dil aktarımı bitmiştir.	Orta yaş veya daha yaşlı nesil tarafından kullanılmaktadır. Kumandı Türkçesi-Rusça, Altay Türkçesi iki dilliği veya Rusça, Altay Türkçesi tek dilliliği hakimdir.	Rusça, Altay Türkçesi	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Şor	2.840	Çok az sayıda çocuk Şorca bilmektedir.	Orta yaş veya daha yaşlı nesiller tarafından kullanılmaktadır. Şorca-Rusça iki dillilik veya Rusça tek dillilik yaygındır.	Rusça	Var	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Teleüt	2.650	Çok az sayıda çocuk Teleütçe bilmektedir.	Az sayıda aile tarafından aile içi iletişimde kullanılmaktadır. Teleütçe-Rusça, Altay Türkçesi iki dilliği veya Rusça, Altay Türkçesi tek dilliliği hakimdir.	Rusça, Altay Türkçesi	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Telengit	2.292	Çok az sayıda çocuk Teleütçe bilmektedir.	Az sayıda aile tarafından aile içi iletişimde kullanılmaktadır. Telengitçe-Rusça, Altay Türkçesi iki dilliği veya Rusça, Altay Türkçesi tek dilliliği hakimdir.	Rusça, Altay Türkçesi	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Tofa	90	Nesiller arası dil aktarımı bitmiştir.	Az sayıda yaşlı nesil tarafından kullanılmaktadır. Tofaca-Rusça iki dillilik veya Rusça tek dillilik hakimdir.	Rusça	Yok	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde

Soyot	?	Nesiller arası dil aktarımı bitmiştir.	20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ölü bir dil olarak kabul edilen Soyotçanın pratik kullanım alanı bulunmamaktadır. Soyotların tamamının ana dili Buryatçadır. Son dönemlerde Soyotçayı yeniden canlandırma çalışmaları yapılmaktadır.	Buryatça, Rusça	Var	Konuşma dili	Ölüm eşiğinde
Altay	57.400	Çocukların bir kısmı Altay Türkçesi bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Altay Türkçesi-Rusça iki dillilik yaygındır.	Rusça, Altay Türkçesi	Var	Resmi dil (Altay Otonom Cumhuriyeti)	Ciddi seviyede tehlikede
Tuva	283.400	Çocukların büyük bir kısmı Tuvaca bilmektedir.	Tüm yaş grupları tarafından genel iletişimde kullanılmaktadır. Tuvaca-Rusça veya Moğolca iki dillilik yaygındır.	Rusça, sınırlı olarak Tuvaca	Var	Resmi dil (Tuva Cumhuriyeti)	Kesinlikle tehlikede
Halaç	42.100	Az sayıda çocuk Halaçça bilmektedir.	Ev ve aile içi iletişimde tüm yaş grupları tarafından sınırlı olarak kullanılmaktadır. Halaççа-Farsça iki dillilik veya Farsça tek dillilik yaygındır.	Farsça	Yok	Konuşma dili	Kritik seviyede tehlikede
Çuvaş	1.077.420	Çocukların büyük bir kısmı Çuvaşça bilmektedir.	Genel iletişimde tüm yaş grupları tarafından kullanılmaktadır. Çuvaşça-Rusça iki dillilik hakimdir.	Rusça, sınırlı olarak Çuvaşça	Var	Resmi dil (Çuvaş Cumhuriyeti)	Kırılgan/ tehdit altında

EK 2: TÜRK DİLLERİ TASNİFİNE GÖRE TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ[70]

Güneybatı/Oğuz Türkçesi	Batı kolu	Gagauzca
	Doğu kolu	Horasan Türkçesi
	Güney kolu	Kaşkay Türkçesi
		Sungur Türkçesi
		Afşar Türkçesi
		Salar
Kuzeybatı/Kıpçak Türkçesi	Batı kolu	Kumuk
		Karaçay-Malkar
		Kırım Tatarcası
		Urum
		Karay
		Kırımçak
	Kuzey kolu	Mişer
		Baraba
		Başkurt
		Kreşin
	Güney kolu	Karakalpak
		Nogay
		Alabugat Tatarcası
Güneydoğu/Uygur Türkçesi	Doğu kolu	Aynu
Kuzeydoğu/Sibirya Türkçesi	Kuzey kolu	Yakut
		Dolgan
	Güney kolu/Sayan grubu	Tuva
		Tofa
		Soyot
		Tuha
	Güney kolu/ Yenisey grubu	Hakas
		Şor
		Fu-yü Kırgızcası
	Güney kolu/Çulım Türkçesi	Çulım
	Güney kolu/Altay Türkçesi	Altay
		Tuba
		Kumandı
		Teleüt
		Telengit
		Çalkanca
	Güney kolu	Sarı Uygur
Çuvaşça/Bulgar Türkçesi		Çuvaş
Halaççа/Argu Türkçesi		Halaç

70 Tablo Lars Johanson'un (1998: 82-83) tasnifinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ek 3: DÜNYADAKİ BELLİ BAŞLI TÜRK DİASPORALARI ve OTOKTON TÜRKLER

Ahıska Türkleri	Rusya Federasyonu
	Ukrayna
	Özbekistan
	Kazakistan
	Kırgızistan
	Azerbaycan
	Gürcistan
	Türkiye
	ABD
Azerbaycan Türkleri	Gürcistan
	Rusya Federasyonu
	İran
	Irak
	Ukrayna
	Kırgızistan
	Kazakistan
	Beyaz Rusya
	Türkiye
Gagauzlar	Türkiye
	Rusya Federasyonu
	Brezilya, ABD
Karakalpaklar	Afganistan
Kazaklar	Çin
	İran
	Moğolistan
	Kırgızistan
	Türkiye
	Özbekistan
	Tacikistan
	Rusya Federasyonu
	Afganistan
Kırgızlar	Çin
	Tacikistan
	Rusya Federasyonu
	Kazakistan
	Türkiye
	Afganistan
Kırım Tatarları	Bulgaristan
	Romanya
	Türkiye
	Özbekistan
	Rusya Federasyonu
Özbekler	Çin
	Kazakistan
	Kırgızistan
	Tacikistan
	Türkmenistan
	Afganistan
	Rusya Federasyonu
	Türkiye

Tatarlar	Çin
	Kazakistan
	Ukrayna
	Kırgızistan
	Tacikistan
	Beyaz Rusya
	Litvanya
	Finlandiya
	Estonya
	Polonya
Tuvalar	Çin
	Moğolistan
Türkiye Türkleri	ABD
	Avustralya
	Bulgaristan
	Makedonya
	Yunanistan
	Romanya
	Kosova
	Avrupa
	Azerbaycan
	Kazakistan
	Kırgızistan
	Özbekistan
	Suriye
	Irak
Türkmenler	Afganistan
	Kırgızistan
	İran
	Türkiye
	Tacikistan
	Rusya Federasyonu
Uygurlar	Kazakistan
	Moğolistan
	Kırgızistan
	Türkiye
	Rusya Federasyonu

Kaynaklar

Abadi, Hassan Siavosh ve Amin Karimnia (2003). A sociolinguistic study of Kashkay Turkic and its gradual extinction, *Turkic Languages* 7, s. 144-145.

Abdulla, Adalaiti (2013). Field Research on the Uzbek Language in China, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 25-34.

Aierken, Ailiaikeban (2013). Ses ve Söz Bakımından Kazan Tatarcası ile Çin Tatarcası Arasındaki Farklılıklar, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 41-72.

Akgün, Birol (2000). The Turkish Diaspora in the United States and Its Role in Promoting Turkish-American Relations, *Turkish Yearbook of International Relations*, 31 (2), s. 99-117.

Akıncı, R. Ebrar ve Birol Dok (2013). Tsengel Tuvalarının Türkiye Deneyimi: Kültür ve Dil Varlığının Canlandırılmasında Kültür Aşırı Girişimler, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 73-84.

Alkaya, Ercan (2002). Mişer Tatarları, *Türkler*, (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 58-63.

Alkaya, Ercan (2008). Sibirya Tatar Türkleri ve Dilleri, *Turkish Studies,* V. 3/7, Fall, s. 1-16.

Altun, Hilal Oytun (2014). Polonya Tatarlarında Kişi Adları, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 1-1, Ocak, "Kültürümüzde İsim", (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), s. 1-19.
Anderson, Gregory ve David K. Harrison (2006). Ös tilı: Towards a comprehensive documentation of Middle and Upper Chulym dialects, *Turkic Languages*, 10, s. 47-72.
Anteby-Yemini, Lisa ve William Berthomière (2005). Diaspora: A Look Back on a Concept, *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem*, 16, s. 262-270 bcrfj.revues.org/257
Aro, Jussi ve Harry Halen (1995). Finlandiya Türk Halkları, *Dünyada Türkler*, (Ed. Margaret Bainbridge), (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Say Yayınları, s. 123-127.
Aslan, Sema (2013). Truhmen: Kuzey Kafkasya'da Tarihi Bir Türkmen Diaspora Değişkesi, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 75-87.
Menz, Astrid (2013). Tehlikedeki Türk Dilleri: Gagauzca Örneği, (Çev. Gülin Dağdeviren), *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 145-156.
Atıcı, Abdulkadir (2013). Sungur Türkçesi Atasözü Örnekleri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, s. 143-166.
Avci, Omer (2012). Understanding the Culture of Ahiska Turks in Wheaton, Illinois: A Case Study, *The Qualitative Report*, V. 17, Article 87, s. 1-23 (www.nova.edu/ssss/QR/QR17/avci.pdf).
Aydemir, Özgür Kasım (2013a). Türk Dili Haritasına Bir Katkı: Lübnan'daki Türkler ve Türkçe, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 5, No. 1, s. 159-173.
Aydemir, Özgür Kasım (2013b). Lübnan Türkmenleri ve Dilleri, *Tehlikedeki Diller Dergisi,* Kış, s. 239-257.
Ba, Zhanlong (2007). A Sociantropological Analysis of the Function of Yugur-Nationality Schools, *Chinese Education and Society*, V. 40, No. 2, s. 77-88.
Bachvarov, Marin (1997). The Current Ethnic Panorama in Bulgaria, *GeoJournal*, S. 43, s. 215-224.
Baldauf, Ingeborg (2007). The Dāyı~Kārgıl of Andkhoy: Language, History and Typical Professions. Discourse on Local Identity, in: *Identities in Afghanistan-Afghan Identities*, ASIEN 104, s. 135-152.
Baljın, Otgonbaatar (2013). Moğolistan'da Yaşayan Bir Türk Boyu: Hotonlar, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 117-124.
Baran, Mine (2014). Pamir Yaylası'ndan Ulupamir Köyü'ne: Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekanın Dili, *Bilig*, S. 68, s. 43-58.
Boeschoten, Hendrik (1998). The Speakers of Turkic Languages, *The Turkic Languages*, (Eds. L. Johanson- É. Á. Csató), London-New York: Routledge pub., s. 1-15.
Bosnalı, Sonel (2012). Dil Edinimi Açısından Halaççanın Konumu, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 32, s. 45-67.
Bozkurt, Giray Saynur (2008). Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı, *Karadeniz Araştırmaları,* C. 5, S. 17, s. 1-31.
Bradley, David (2007). East and Southeast Asia, *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*, (Ed. C. Moseley), London-New York: Routledge pub., s. 349-422.
Brenzinger, Matthias (2007). Language Endangerment Throughout the World, *Language Diversity Endangered*, (Ed. M. Brenzinger), Berlin-New York: Mouton de Gruyter, s. ix-xvii.
Brenzinger, Matthias ve Tjeerd de Graaf (2006). Language Documentation and Maintenance, *Encyclopedia of Life Support* Systems (EOLSS 6.20B.10.3), UNESCO www.eolss.net/
Bulgarova, Mariya (2013). Nogay Dilinin Bugünkü Durumu ve Kullanım Alanları, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 139-142.
Bulut, Christiane (2002). Bayadistan (İran)'daki Türk Kavimleri, Çev. Çağlar Enneli, *Türkler*, (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 679-694.
Bulut, Christiane (2005). Iranian Influences in Sonqor Turkic, *Linguistic Convergence and Areal Diffusion, Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic*, (Eds. *É. Á.* Csató, B. Isaksson, C. Jahani), New York: Routledge, s. 241-269.
Cabal-Guarro, Miquel (2013). Linguistic Vitality, Uses and Attitudes Amongst The Crimean Tatar Youngsters: A Pre-Study of the Simferopol Students, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 143-156.
Caferoğlu, Ahmet (1988). *Türk Kavimleri*, (İkinci baskı), İstanbul: Enderun Kitabevi.
Callahan, Ted (2007). The Kyrgyz of the Afghan Pamir Ride On, *Nomadic Peoples*, V. 11, No. 1 (report_ted_callahan_afghan_pamir_ride_on_eng%20(2).pdf).
Cemrâsî, Ali Asgar (2013). Halaç Çocuklarının Dillerini Öğrenmeleri Sorunu ve Halaççanın Yok Olması Tehlikesi, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 157-162.
Cohen, Robin (2008). *Global Diasporas, An Introduction*, London&New York: Routledge Taylor&Francis.
Comrie, Bernard (1981). *The Languages of the Soviet Union*, Cambridge: Cambridge University Press.
Crystal, David (2010). *Dillerin Katli*, (Çev. Gökhan Cansız), İstanbul: Profil Yayıncılık.
Csató, Éva Ágnes (2001). Present in Kashkay, *Turkic Languages* 5, s. 104-119.
Csató, Éva Ágnes (2005). Copying in Kashkay, *Linguistic Convergence and Areal Diffusion, Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic,* (Eds. É. Á. Csató, B. Isaksson, C. Jahani), New York: Routledge, s. 275-283.
Csató, Éva Ágnes (2010). Report on an Uppsala workshop on Karaim studies, *Turkic Languages,* 14, s. 261–282.
Csató, Éva Ágnes ve David Nathan (2003). Multimedia and the Documentation of Endangered Languages, *Language Documentation and Description*, (Ed. Peter K. Austin), London: The Hans Rausing Endangered Languages Projest, s. 73-84 (ttp://www.dnathan.com/eprints/dnathan_etal_2004_multimedia.pdf)
Çayırlı, Necati (2002). Makedonya Türkleri, *Türkler*, (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 444-454.
Çelik Şavk, Ülkü (2012). Alt Ağızlar Grubu Olarak Pamir Kırgızcası, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, S. 1, s. 57-66.
Çetin, Mustafa ve Aynur Gürsoy (2013). Romanya Kırım Tatar Toplumu Arasında Tatar Türkçesinin Kullanımı ve Geleceği, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 167-182.
Demir, Nurettin (2006). Türkiye'de Dil-Lehçe-Şive-Ağız Tartışmaları, *Türkiye'de Dil Tartışmaları*, (Der. A. Menz-C. Schröder), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 119-146).
Demir, Nurettin ve Emine Yılmaz (2003). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
Doerfer, Gerhard (2008). İran'daki Türk Dilleri, (Çev. Sultan Tulu), *Dil Araştırmaları Dergisi,* S. 3, s. 99-110.
Doerfer, Gerhard ve Wolfram Hesche (1993). *Chorasantürkish: Wörterlisten, Kurzgrammatiken, Indices*, Wiesbaden: Harrassowitz.

Dolatkhah, Sohrab (2010). Kashkay People, Past and Present, *Bilig*, S. 53, s. 103-114.
Durmuşçelebi, Mustafa ve Bedrettin Koro (2012). XX. Yüzyılda Kosova'da Türkçe Öğretim Programlarının Uygulanması, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32/1, s. 137-154.
Dündar, Ali Merthan (2004). Japonya Türk-Tatar Diasporası, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (Kasım 2004), s. 75-89.
Eker, Süer (2006). Ekstra Küçük Bir Dil Olarak Romanya 'Tatar Türkçesi', *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* C. 23, S. 2, s. 85-100.
Emirova, Ayşe (2013). Kırımçak Türkçesi Üzerine: Anlamı, Kullanım Alanları ve Kırımçakların Etnik Kimliklerinin Oluşumunda Dil Faktörünün Yeri, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 217-223.
Eray, Fatih (2012). Kumuk Türkçesinin İlk Grameriyle İlgili Tespitler, *TÜBAR*, XXXII, s. 59-71.
Erdal, Marcel ve İrina Neskaya (2006). Introduction, *Exploring the Eastern Fronties of Turkic*, (Eds. M. Erdal, İ. Nevskaya), Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, s. vii-xiv.
Eriksonas, Tomas (2013). On the Phonology and Morphology of the Taiga-Sayan Tuha Language, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 225-246.
Ertan, Sevgi (2002). Amerika'daki Türklerin Tarihi, *Türkler*, (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 881-889.
Gagaa, Zolbayar (2013). Moğolistan'daki Tuva Dilini Yok Olmadan Kurtarma Yolları, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 262-264.
Gilkison, Aaron M. (2012). The Turkic and Mongolian Language Families, *A Manual Ethnicity and and Development in Siberia*, The Havighurst Center for Russian and Post-Soviet Studies Colloqium, s. 22-24 (www.units.miamioh.edu/havighurstcenter/links/documents/ManualofEthnicityandDevelop
mentin iberia.pdf).
Güner Dilek, Figen (2013). Diller Nasıl Tehlike Sürecine Girer? Kumandı Türkçesinden Tespitler, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 271-276.
Gürgendereli, Rifat (2013). Yunanistan Kum Çiftliği (Orestiada) Urlu (Thourio) Köyünde Gagavuzlar, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 277-286.
Hacızade, Naile (2002). Baraba Tatarları ve Onların Dil Özellikleri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, s. 205-213.
Hale, William (1995). Batı Avrupa'da Türk Göçmenleri, *Dünyada Türkler*, (Ed. Margaret Bainbridge), (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Say Yayınları, s. 325-338.
Harrison, K. David ve Gregory Anderson (2003a). Middle Chulym: Theoretical aspects, recent fieldwork and current state,*Turkic Languages*, 7, s. 245-256.
Harrison, K. David ve Gregory Anderson (2003b). Natural and Obsolescent change in Tofa, *Symposium of South Siberian Turkic Languages*
livingtongues.org/docs/And.Har.SSibpap%20copy.pdf.
Iskhakov, Damir M. (2004). The Tatar Ethnic Community, *Anthropology&Archeology of Eurasia*, Vol. 43, No. 2 (Fall 2004), pp. 8-28.
Jankowski, Henryk (2000). Crimean Tatars and Noghais in Turkey, *Rocznik Tatarow Polskich*, V.6, s. 118-126 (www.iccrimea.org/scholarly/jankowski.html).
Jinwen, Zhong (2013). Sarı Uygur Dili ve Son Zamanlarda Yapılan Bazı Çalışmalar, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 297-299.
Johanson, Lars (1998). The History of Turkic, *The Turkic Languages*, (Eds. L. Johanson- É. Á. Csató), London-New York: Routledge pub., s. 81-125.
Johanson, Lars (2006a). Uzbek, *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, (Eds. Keith Brown, Sarah Ogilvie), Oxford: Elsevier, s. 1145-1148.
Johanson, Lars (2006b). Bashkir, *Encyclopedia of Language and Linguistics*, (Eds. E. K. Brown, R. E. Asher, J. M. Y. Simpson), Oxford: Elsevier, s. 693-695.
Johanson, Lars (2006c). Yakut, *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, (Eds. Keith Brown, Sarah Ogilvie), Oxford: Elsevier, s. 1199-1202.
Johanson, Lars (2006d). Chuvash, *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, (Eds. Keith Brown, Sarah Ogilvie), Oxford: Elsevier, s. 243-245.
Johanson, Lars (2011). *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*, (Çev. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz), Ankara: Hacettepe Yayınları.
Kalafat, Yaşar ve Turan Can (2013). Kaybolmakta Olan Türk Topluluklarından Hoton/Hatun Türkleri ve Türk Halk İnançlarındaki Yerleri, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 309-316.
Karabulut, Ferhat (2005). Dil Ölümü Bağlamında Kayseri'de Yaşayan Uygur Türk Toplumu, *Bilig,* S. 35, s. 17-47.
Kasapoğlu Çengel, Hülya (2004). Urum Türkleri ve Folkloru, *Milli Folklor,* S. 61/Bahar, s. 58-67.
Khabtagaeva, Bayarma (2009). *Mongolic Elements in Tuvan*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
Kıran, Albina (2013). Sibirya Çuvaşlarının Günümüzdeki Nüfusu, Dini, Dili, Kültürü, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 317-330.
Kincses-Nagy, *É*va (2013). Yok Olan Bir Halk ve Yok Olan Bir Dil: Macaristan'daki Kumanlar ve Kumanca, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, S. 2, s. 157-170.
Kirchner, Mark (1998). Kazakh and Karakalpak, *The Turkic Languages*, (Eds. L. Johanson- É. Á. Csató), London-New York: Routledge pub., s. 318-332.
Knüppel, Michael (2009). Qašqā'ı Tribal Confederacy ii. Language, *Encyclopaedia Iranica*, online edition www.iranicaonline.org/articles/qasqai-tribal-confederacy-ii-language
Knüppel, Michael (2010). Turkic Languages of Persia: An Overview, *Encyclopaedia Iranica*, online edition www.iranicaonline.org/articles/turkic-languages-overview

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan (2013). Söz Varlığı Temelinde Tuva Türkçesinin Durumu, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 331-337.

Kokaisl, Petr, Pavla Kokaislova (2009). *The Kyrgyz-Chilren of Manas, Kırgızdar-Manastın Baldarı,* Prague: Alterra and Za hranice.

Kononov, A. Nikolayeviç (2009). *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi*, (Çev. Nazım Muradov, Yakup Sevimli), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Krauss, Michael (2007). Classification and Terminology for Degrees of Language Endangerment, *Language Diversity Endangered*, (Ed. M. Brenzinger), Berlin-New York: Mouton de Gruyter, s. 1-8.

Lemskaya, Valeriya (2010). Middle Chulym: The state of the art, *Turkic Languages*, 14, s. 113-126.

Lemskaya, Valeriya ((2013). Çulım Türk Ağızları: Yok Olma Tehlikesinde Olan Bir Dilin Saha Araştırması, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 349-352.

Lewis, Paul and Gary F. Simons (2009). Assessing Endargerment: Expanding Fishman's GIDS.
www.lingv.ro/resources/scm_images/RRL-02-2010-Lewis.pdf

Mişkiniene, Galina ve Natela Statkiene (2013). Kaynak Eserlere ve Anket Sonuçlarına Göre Litvanya Tatarlarının Ölüm Törenleri ve Bazı Dil Malzemeleri, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 353-362.

Nağıyeva, Nigar (2013). Rus Kaynaklarında Teleütler, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 363-372.

Nathan, David (2000). The Spoken Karaim CD: Sound, Text, Lexicon and 'Active Morphology' for Language Learning Multimedia, *Studies on Turkish and Turkic Languages,* (Eds. A. Goksel, C. Kerslake), Wiesbaden: Harrassowitz, s. 405-413
www.dnathan.com/papers/karaimcd2.pdf

Nichols, Johanna (1992). *Linguistic Diversity in Space and Time*, London: University of Chicago Press.

Ölmez, Mehmet (2013). Çin'deki Türk Dilleri ve Bugünü, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M. Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 397-422.

Özkan, Nevzat (2007). *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Pentikäinen, Oskari ve Tom Trier (2004). *Between in Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks*, European Centre for Minority Issues
www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/working_paper_21b.pdf

Perryman, Travis (2012). The Sakha, *A Manual Ethnicity and and Development in Siberia*, The Havighurst Center for Russian and Post-Soviet Studies Colloqium, s. 32-33 www.units.miamioh.edu/havighurstcenter/links/documents/ManualofEthnicityandDevelopmentinSiberia.pdf

Ponaryadov, Vadim (2013). Fu-yü Kırgızcası Üzerine Moğolcanın Etkisi Hakkında, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 433-436.

Ragagnin, Elisabetta (2011). *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia: Description and Analysis*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

Ragagnin, Elisabetta (2013). Taiga Vs. Steppe Sayan Turkic Varieties in Khövsgöl Aymag in Mongolia, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 437-441.

Rahimi, Mousa (2013). Dil Hayâtiyeti Bağlamında Horasan Türklerinin Bugünkü Durumu, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, s. 131-142.

Rassadin, Valentin Ivanovich (2013). The Problems of Revival and Preservation of Languages of Some Small Turkic Peoples of South Siberia (On an Example of Tofalar and Soyot Languages), *Middle-East Journal of Scientific Research* 17/(4), s. 546-550.

Ray, Kakoli (2000). Repatriation and De-territorialization: Meskhetian Turks' Conception of Home, *Journal of Refugee Studies*, Vol. 13, No. 4, s. 391-414.

Rennie, Ruth (ed.) (2011). *Afghanistan in 2011, A Survey of the Afghan People*, The Asia Foundation.

Sağır, Adem (2011). Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri ile Oş-Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı ve Kıyaslamalı Bir Çözümleme, *Turkish Studies*, V. 6/4, s. 263-286.

Salminen, Tapani (2007). Europe and North Asia, *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*, (Ed. C. Moseley), London-New York: Routledge pub., s. 211-282.

Shahrani, M. Nazif (2002). *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan, Adaptation to Closed Frontiers and War,* USA: University of Washington Press.

Simons, Gary F. ve M. Paul Lewis (2013). The world's languages in crisis: A 20-year update, *Responses to Language Endangerment, In honor of Mickey Noonan*, (Eds. G. Rei-Doval, K. Wheatley), John Benjamins
www-01.sil.org/~simonsg/preprint/Wisconsin%20Symposium.pdf

Sokolovski, Sergei (2004). The 'Tatar Nation' Controversy in the Russian Census, *Nationalism, Identity and Regional Cooperation: Compatibilities and Incompatibilities,* Special Convention Centro per l'Europa Centro Orientale e Balcanica in Association with ASN, Bologna University Forlì, Italy, 4-9 June 2002 (old.iea.ras.ru)

Şahin, Kadriye (2013). Zorunlu Göçün Anadil Üzerine Etkisi: Hatay'ın Ovakent Beldesinde Yaşayan Özbekler, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 477-490.

Tavkul, Ufuk (2002). Kafkasya ve Çevresindeki Türk Topluluklar, *Türkler*, (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,s.489-519.

Tazranova, Alyona (2013). Altaycanın Telengit Lehçesinin Telengit-Teless ve Çuy Ağızlarının Bazı Farklılıkları, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 511-516.

Tekcan, Münevver (2013). Türkiye Dışındaki Afşarlar, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 517-524.

Thomason, Sarah G. (2001). *Language Contact*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Thomsen, Kaare (1985). Sarı Uygurların Dili ve Salarca, (Çev. İlhan Çeneli), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 191-197.

Tıdıkova, Nadejda (2013). Altay Cumhuriyeti'nin Az Sayılı Yerli Halklarının Dilleri ve Kültürleri, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 525-530.

Turan, Ömer (2002). XX. Yüzyılda Türk Toplulukları, *Türkler*, (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 331-360.

Türkoğlu, İsmail (2012). Türk, Türkiye Dışındaki Türkler, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, s. 482-487.

Woonho, Choi, You Hyun-Jo ve Kim Juwan (2012). The Documentation of Endangered Altaic Languages and the Creation of a Digital Archive to Safeguard Linguistic Diversity, *International Journal of Intangible Heritage*, V. 7, s. 114-122.

Yagmur, Kutlay ve Sjaak Kroon (2003). Ethnolinguistic Vitality Perceptions and Language Revitalization in Bashkortostan, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, S. 24, s.319-336.

arno.uvt.nl/show.cgi?fid=115333

Yağmur, Kutlay (2002a). Batı Avrupa'daki Türk Göçmen Gruplarının Sosyo-Kültürel ve Dilbilimsel Özellikleri, *Türkler*, (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 810-817.

Yağmur, Kutlay (2002b). Avustralya'daki Türk Göçmen Grubunun Sosyal ve Dilsel Özellikleri, *Türkler,* (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 913-925.

Yapp, Malcolm (1995). Afganistan'da Türk Halklar, *Dünyada Türkler*, (Ed. Margaret Bainbridge), (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Say Yayınları, s.47-65.

Yasemi, Firoze (1995). Bulgaristan'ın Türk Halkları, *Dünyada Türkler*, (Ed. Margaret Bainbridge), (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Say Yayınları, s. 55-65.

Yefimov, Valery (2012). Preserving Linguistic and Cultural Diversity in the Republic of Sakha (Yakutia): Foresight Project, *Linguistic and Cultural Diversity in Cyberspace*, Proceedings of the 2nd International Conference, Moscow, s. 116-122.

Yılmaz Özkarslı, Şirin (2013). Geleneklerini Yaşatmaya Çalışan Bir Türk Topluluğu: Ulupamir Kırgızları, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 569-586.

Yuan-Xin, Wang (1994). Çin'deki Türk Diyalektleri Araştırma Tarihi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yusha, Zhanna (2013). Çin'deki Tuvaların Bugünkü Dil Durumu, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M.Erdal-Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 599-602.

Yüceoral, S. Kamil (2002). Tacikistan ve Tacikistan Türklerine Genel Bir Bakış, *Türkler*, (Ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.695-701.

Zuo, Xiulan (2007). China's policy towards minority languages in a globalising age, *Transnational Curriculum Inquiry*, 4 (1), s.80-91 (nitinat.library.ubc.ca/ojs/index.php/tci).

Elektronik Kaynaklar

Lewis, M. Paul, Gary F. Simons ve Charles D. Fennig (2013) *Ethnologue: Languages of the World*, Seventeenth edition, Dallas, Texas: SIL International

Online versiyon:
www.ethnologue.com

UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger:
www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap.html

UNESCO Endangered Languages of Indıgenous Peoples of Siberia:
lingsib.iea.ras.ru/en
lingsib.ies.ras.ru/en/languages/tofa.shtml
lingsib.iea.ras.ru/en/languages/soiot.shtml
lingsib.iea.ras.ru/en/languages/chelkan.shtml
lingsib.iea.ras.ru/en/languages/chelkan.shtml
lingsib.iea.ras.ru/en/languages/kumandy.shtml

The Red Book of the Peoples of the Russian Empire:
www.eki.ee/books/redbook/dolgans.shtml
www.eki.ee/books/redbook/karaims.shtml
www.eki.ee/books/redbook/dolgans.shtml
www.eki.ee/books/redbook/khakass.shtml
www.eki.ee/books/redbook/shors.shtml
www.eki.ee/book/redbook/tofalars.shtml
www.eki.ee/books/redbook/altaics.shtml
www.eki.ee/books/redbook/baraba_tatars.shtm
www.eki.ee/books/redbook/introduction.shtml
www.eki.ee/books/redbook/crimean_tatars.shtml
www.eki.ee/books/redbook/lithuanian_tatars.shtml

Living Tongues Instıtute for Endangered Languages:
www.livingtongues.org

Kreşinler:
www.kryashen.ru/engl/eng.php

Urum Projesi:
projects.turkmas.voa.gr/urum
www.christusrex.org/www1/pater/source/urums.html

Kazan Tatarları:
www.gutenberg.us/article/Kazan_Tatars

Ukrayna nüfus verileri:
2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality
2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results

Azerbaycan nüfus verileri:
www.stat.gov.az

Gürcistan nüfus verileri:
www.geostat.ge/cms/site_images/_files/english/census/2002/03%20Ethnic%20Composition.pdf

Kırgızistan nüfus verileri:
www.stat.kg/stat.file/din.files/census/5010003.pdf

Kazakistan nüfus verileri:
www.stat.kz/p_perepis/Documents/pdf

Moldova nüfus verileri:
www.statistica.md/public/files/Recensamint/Recensamintul_populatiei/vol_1/6_Nationalitati_de_baza_ro.xls

Özbekistan nüfus verileri:
stat.uz/demographic

Beyaz Rusya nüfus verileri:
belstat.gov.by/en/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/main-demographic-and-social-characteristics-of-population-of-the-republic-of-belarus

Rusya Federasyonu nüfus verileri:
www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm
www.perepis2002.ru
www.perepis2010.ru

Çin nüfus verileri:
www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/excel/A0201.xls
www.stats.gov.cn

Moğolistan nüfus verileri:
www.toollogo2010.mn/doc/Main%20results_20110615_to%20EZBH_for%20print.pdf

Tacikistan nüfus verileri:
www.stat.tj/en/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355502192.pdf
www.stat.tj/en/publication/results/

Türkiye nüfus verileri:
www.tuik.gov.tr

Kıbrıs Türk Cumhuriyeti nüfus verileri:
www.devplan.org/Nufus-2011/nufus%20son_.pdf

Bulgaristan nüfus verileri:
www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf

Makedonya nüfus verileri:
www.stat.gov.mk/Publikacii/PDFSG2014/03-Naselenie-Population.pdf
Kosova nüfus verileri: ask.rks-gov.net

Romanya Nüfus verileri:
www.recensamantromania.ro/wpcontent/uploads/2012/02/Comunicat_DATE_PROVIZORII_RPL_2011.pdf
colectaredate.insse.ro/phc/aggregated/t18.pdf

Yurtdışındaki Türk nüfusu verileri:
www.csgb.gov.tr/csgbPortal/diyih.portal?page=yv&id=1

Finlandiya nüfus verileri:
www.finland.org/public/default.aspx?nodeid=46121&contentlan=2&culture=en-US

ABD Nüfus verileri:
ech.case.edu

TÜRK DİLLERİNİN TEHLİKEDE OLMA DERECELERİ VE İLİŞKİ KAYNAKLI ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

N. Engin Uzun

1. Tehlikedeki diller

Kapsamlı ve güvenilir bir kaynak olarak *Ethnologue*, bugün yeryüzünde 6 milyardan fazla insanın 7 binden fazla dili konuştuğunu söyler (bkz. Lewis, Simons ve Fennig 2014). Dil başına ortalama yaklaşık 900 bin kişi düşerken konuşucu sayılarının dünya dillerine göre dağılımını gösteren aşağıdaki tablodan anlaşılacağı gibi, gerçekte, dünya dillerinin yarısından fazlası 10 binden az kişi tarafından konuşulmaktadır:

Konuşucu Sayısı Aralığı	Dil Sayısı	Konuşucu Sayısı
100.000.000 to 999.999.999	8	2.543.460.358
10.000.000 to 99.999.999	80	2.458.383.987
1.000.000 to 9.999.999	305	929.591.638
100.000 to 999.999	937	294.626.823
10.000 to 99.999	1.811	61.565.414
1.000 to 9.999	*1.978*	*7.613.358*
100 to 999	*1.062*	*466.128*
10 to 99	*338*	*12.944*
1 to 9	*137*	*541*
...		...
Toplamlar	7.106	6.295.712.191

Tablo 1: Birinci dil konuşucu sayısına göre dünya dillerinin dağılımı (Ethnologue'dan basitleştirilerek)

Ethnologue'un bu tablosuna göre 100 milyonun üstünde konuşura sahip olan dil sayısı 8'dir. Bu dilleri, dünya nüfusunun yaklaşık %40'ına denk gelen 2,5 milyar civarında kişi konuşurken, konuşucu sayısı binin altında olan diller ise, toplamda %1 bile olmayan konuşucu oranıyla, dünya dillerinin %56'sını kaplamaktadır. Dillerin büyük bir çoğunluğu (%68'i) konuşucu sayısı olarak 1.000-100.000 kişi aralığına oturmaktadır, yani nominal ortalamanın (900 bin) en az 9 kat daha altına...

Yukarıdaki sayısal panoramayı dramatik hale getiren olgu, konuşucu sayısı nispeten çok düşük olan dillerin teker teker ölüyor olmasıdır! UNESCO'nun '*Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlas*ı (Atlas of the World's Languages in Danger)' (bkz. Moseley 2010) 1950'li yıllardan bu yana yok olma tehlikesi altındaki dil sayısını 2471, ölen dil sayısını ise 231 olarak verir. Simons ve Lewis 2013'e göre, 1950 yılından bu yana ölen dillerin tüm dillere oranı %5'tir (s.17). *Ethnologue* bu oranı 2014 yılında 373 dille %6 olarak revize etmiştir, yani yıl başına düşen ölü dil sayısı 6'dır. Michael Krauss'a göre eğer hiçbir şey yapılmazsa, 2100 yılına kadar dünya dillerinin %90'ı yok olacaktır (Krauss 1992: 7). Austin ve Sallabank, en iyi tahminlerde bile oranın %50 olduğunu söyler (2011:2). Bu öngörülerin haklılığı, dünyada konuşucusu sayısı 1000'in altında olan 2000 kadar dil olduğu düşünülürse, açıkça görülür (bkz. Tablo 1).

2. Tehlikede olma dereceleri

Diller, doğal konuşucusu kalmayınca ölmüş demektir. Bu açıdan konuşucu sayısındaki azalma, ölmeye giden yolda en önemli işarettir. Bununla birlikte yok olma tehlikesindeki dilleri saptamak için konuşucu sayısına bakmak yeterli değildir. *Ethnologue* ve *UNESCO Atlası* gibi kaynaklara kısa bir göz atmayla bile anlaşılacağı gibi, birçok dil nispeten daha çok konuşucuya sahip olmasına karşın konuşucusu daha az olan pek çok dile göre daha çok tehlikededir. Bunun tersi, konuşucu sayısı daha az olmasına karşın devam etme gücü daha çok olan diller de bulunmaktadır. Dilin yok olmasına giden yolda konuşucusu kalmamak yalnızca bir sonuçtur ama süreç, bu sonucu hazırlayan ve genellikle de dil-dışı olan etmenler barındırmaktadır.

Dillerin kalıcılığını belirleyen en önemli etmen, onların ebeveynler tarafından çocuklara öğretilip öğretilmiyor olmasıdır. Eğer kuşaklar arasında güçlü bir *dil aktarımı* (language transfer) yoksa, hem konuşucu sayısı hem de dili kullanma alanları zamanla azalıp daralır. Kuşaklararası aktarım ne kadar güçlü ve sürekli ise dillerin yaşamsallığı da o kadar güçlü ve sürekli olur. Fishman 1991, dili alt kuşaklara aktarma işinde ortaya çıkan bozulmanın şiddetini, tıpkı 'Richter Ölçeği' gibi derecelendirerek saptamaya yarayan bir ölçek önerir. Bu ölçek, düzey sayısı büyüdükçe bozulmanın şiddetinin de artığını söyler:

Düzey	Betimlenişi
1	Dil eğitimde, çalışma hayatında, kitle iletişim araçlarında ve ulusal çaptaki yönetim işlerinde kullanılmaktadır.
2	Dil yerel ve bölgesel kitle iletişim araçlarında ve yönetim işlerinde kullanılmaktadır.
3	Dil yerel ve bölgesel çalışma hayatında (topluluğun) hem içindekiler (*insider*) hem de dışındakiler (*outsider*) tarafından kullanılmaktadır.
4	Yazı eğitim yoluyla aktarılmaktadır.
5	Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve toplum içinde yazılı olarak etkin biçimde kullanılmaktadır.
6	Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve çocuklar tarafından ilk dil olarak öğrenilmektedir.
7	Çocuk sahibi kuşak dili kendisinden yaşlı olanlarla konuşacak kadar bilmektedir ama onu çocuklara aktarmamaktadır.
8	Dilin tek konuşucuları büyük ebeveynlerdir.

Tablo 2: Fishman 1991'in Kademeli Kuşaklararası Kopukluk Ölçeği

Tablo 2'deki betimlemelerden anlaşılacağı gibi Fishman 1991'in ölçeği kopukluğu, dillerin ne çapta (ülke, bölge) kimler tarafından (yaşlılar, ebeveynler, çocuklar) ve ne gibi işlevlerle (eğitim, iş hayatı, yönetim işleri vb.) kullanıldığına göre düzey düzey belirlemektedir. Dilin kullanım alanlarının belirli bir bölgeyle, yöreyle sınırlı olması, yalnızca konuşma dili olarak kullanılması, eğitim dili olmaması, kurumsal olarak öğretilmemesi gibi görünümlerle kuşaklararası aktarmadaki kopukluk derecesi artmakta, dilin çocuklara öğretilmeyip yalnızca yaşlılar tarafından kullanılıyor olmasıyla da en şiddetli (8.) dereceye ulaşılmaktadır. Krauss 1997 bu ölçeği, yaş grupları olarak detaylandırır:

a	Dil neredeyse bütün çocuklar da dahil bütün kuşaklar tarafından konuşulmaktadır.
a-	Dil bütün çocuklar veya çocukların çoğu tarafından öğrenilmektedir.
b	Dil bütün yetişkinler, ebeveyn yaşı ve üzerindekiler tarafından konuşulmaktadır ama çok az çocuk tarafından öğrenilmektedir ya da hiçbir çocuk tarafından öğrenilmemektedir.
b-	Dil 30 yaş ve üstü yetişkinler tarafından konuşulmaktadır ama genç ebeveynler tarafından konuşulmamaktadır.
c	Dil yalnızca 40 yaş ve üstü yetişkinler tarafından konuşulmaktadır.
c-	Konuşucuların hepsi 50 yaş ve üstündedir.
-d	Konuşucuların hepsi 60 yaş ve üstündedir.
d	Konuşucuların hepsi 70 yaş ve üstündedir.
d-	Tüm konuşucular, 10'dan az sayıda ve 70 yaş ve üstündedir.
e	Yok olmuştur, konuşucusu bulunmamaktadır.

Tablo 3: Krauss 1997'nin Tehlikedeki Diller Ölçeği

Dillerin toplumdilbilimsel statüleri üzerine UNESCO tarafından yaptırılan bir çalışmada (bkz. Brenzinger ve diğ. 2003), Fishman 1991'in kuşaklararası aktarımı ile Krauss 1997'nin konuşucu sayısı ve yaş etmenlerinin yanı sıra dillerin yaşamsallığında belirleyici olduğu düşünülen birkaç başka etmen daha dikkate alınır:

1. Etmen: kuşaklararası dil aktarımı
2. Etmen: konuşucu sayısı
3. Etmen: konuşucuların toplam nüfustaki oranları
4. Etmen: dil kullanım alanlarındaki değiştirimler
5. Etmen: yeni alanlara ve medyaya yanıt verebilme
6. Etmen: dil eğitimi ve okuma-yazma için materyallerin uygunluğu
7. Etmen: resmi statü ve kullanımı içeren yönetimsel ve kurumsal dil tutumları ve politikalar
8. Etmen: topluluk üyelerinin kendi dillerine karşı tutumları
9. Etmen: dokümantasyonun türü ve niteliği

Her bir etmen için ayrı ayrı ölçeklendirme öneren Brenzinger ve diğ. 2003'ün, örneğin Fishman 1991'e dayanan ilk etmenine göre, bütün kuşaklar tarafından kesintisizce kullanılan dil, *güvende* olan dildir. Diller güvende olmaktan *güvensiz* olmaya, oradan da yok olmaya varan tehlike dereceleri sergilemektedir ama Tablo 4'te görüleceği gibi dereceler bu kez büyükten küçüğe doğru şiddetlenmektedir:

Tehlikede Olma Derecesi	Kademe	Konuşucu Nüfusu
güvende (safe)	5	Dil çocuklardan başlamak üzere bütün yaş grupları tarafından kullanılmaktadır.
güvensiz (unsafe)	4	Dil bütün ortamlarda ancak bazı çocuklar tarafından kullanılmaktadır; Bütün çocuklar için ancak sınırlı ortamlarda kullanılmaktadır.
açıkça tehlikede (definitely endangered)	3	Dil çoğunlukla ebeveyn kuşağı ve onlardan daha yaşlı olanlar tarafından kullanılmaktadır.
ciddi tehlikede (severely endangered)	2	Dil çoğunlukla büyük ebeveyn kuşağı ve onlardan daha yaşlı olanlar tarafından kullanılmaktadır.
çok ciddi tehlikede (critically endangered)	1	Dil çoğunlukla büyük ebeveyn kuşağı arasında bile çok az kişi tarafından kullanılmaktadır.
yok olmuş (extinct)	0	Konuşucusu bulunmamaktadır.

Tablo 4: UNESCO'nun 1. Etmeni: Kuşaklararası Dil Aktarımı

UNESCO Atlası bu ölçeği, tanımları açısından biraz revize ederek ve 'Güvensiz' derecesine 'Kırılgan' diyerek kullanır:

güvende	Dil tüm kuşaklar tarafından konuşulmaktadır; kuşaklararası aktarım kesintisizdir. *>> Atlas'ta yer almamaktadırlar.*
Kırılgan (vulnerable)	Dili çocukların çoğu konuşmaktadır ama bazı alanlarla sınırlı olabilir (sözgelimi evde)
Açıkça tehlikede	Dili çocuklar evde anadili olarak öğrenmemektedir
Ciddi tehlikede	Dil büyük ebeveynler ve daha yaşlı olan kuşaklar tarafından konuşulmaktadır; ebeveyn kuşağı onu anlamaktadır ama onu çocuklarına karşı veya aralarında konuşmamaktadırlar
Çok ciddi tehlikede	En genç konuşucuları büyük ebeveynler ve yaşlılardır; dili kısmen ve sık olmayacak kadar konuşmaktadırlar.
Yok olmuş	Konuşucusu kalmamıştır *>> Atlas'ta 1950'li yıllardan bu yana yok olmuşsa yer almaktadır.*

Tablo 5: UNESCO'nun 'Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası'

Lewis ve Simons 2010, Fishman 1991 ile Brenzinger ve diğ. 2003'ü harmanlayarak bugün *Ethnologue* tarafından da küçük tanım değişiklikleriyle kullanılan daha geniş bir ölçek önerisi getirir:

Düzey	**Adı**	**Betimlenişi**
0	*uluslararası*	Dil uluslararasında ticaret, bilgi alış verişi ve uluslararası politikada geniş biçimde kullanılmaktadır.
1	*ulusal*	Dil ulusal düzeyde eğitimde, iş hayatında, kitle iletişim araçlarında ve yönetim işlerinde kullanılmaktadır.
2	*yöresel*	Dil bir ulusun ana yönetimsel altbölümlerinde eğitimde, iş hayatında, kitle iletişim araçlarında ve yönetim işlerinde kullanılmaktadır.
3	*yaygın iletişim*	Dil bir yöredeki dil farklılıklarını aşmak üzere ama resmi bir statüsü olmaksızın iş hayatında ve kitle iletişimi araçlarında kullanılmaktadır.
4	*eğitimsel*	Dil, kurumsal olarak desteklenen yaygın eğitim sistemi yoluyla standartlaşma ve süreklilik sergileyen yazın eşliğinde dinç bir kullanıma sahiptir.
5	*gelişen*	Dil, henüz yaygınlaşmamış veya süreklilik sergilemeyen ama bazıları tarafından kullanılan standartlaşmış bir formda yazını olan dinç bir kullanıma sahiptir.
6a	*dirençli*	Dil, bütün kuşaklar tarafından yüzyüze iletişimde kullanılır ve durum süreklilik gösterir.
6b	*tehdit altında*	Dil, bütün kuşaklar arasında yüzyüze iletişimde kullanılmaktadır ama kullanıcılarını yitirmektedir.

7	*değiştirilen*	Çocuk sahibi kuşak, dili kendi aralarında kullanmakta ama çocuklara aktarmamaktadır.
8a	*ölmeye yakın*	Dilin kalan aktif kullanıcıları yalnızca büyük ebeveynler ve daha yaşlı olanlardır.
8b	*neredeyse yok olmuş*	Dilin kalan aktif kullanıcıları yalnızca dili kullanma şansını çok az bulan büyük ebeveynler veya daha yaşlı olanlardır.
9	*uyuyan*	Dil etnik topluluk için miras kalan kimliğin bir hatırlatıcısı olarak hizmet vermektedir ama kimsede sembolik yeterlilikten fazlası bulunmamaktadır.
10	*yok olmuş*	Dil artık kullanılmamaktadır ve artık kimse o dille bağlantılı bir etnik kimliği korumamaktadır.

Tablo 6: Lewis ve Simons 2010'un 'Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Kopukluk Ölçeği'

Ölçeğin ilk 7 düzeyi, tehlikeden çeşitli derecelerde uzak olan, yani belirli derecelerde 'güvende' olan dillerdir. Yaşamsallığının tehlikede olduğu diller, 'tehdit altında (6b)' ve 'değiştirilen (7)' dillerdir ve bu iki gruba girenlerin dünya dilleri arasındaki oranı, Tablo 7'den okunabileceği gibi toplam 1519 dille %21'dir. Tehlikede olmanın ötesinde ama henüz ölmemiş (8a, 8b ve 9) olan 915 dil ise, dünya dillerinin %13'ünü oluşturmaktadır. *UNESCO Atlası*'na göre 598 'kırılgan', 646 'açıkça tehlikede', 528 'ciddi tehlikede' ve 576 'çok ciddi tehlikede' olan dil bulunmaktadır.

DÜZEY	SAYI	ORAN
0	6	0.1
1	95	1.3
2	69	1.0
3	175	2.5
4	215	3.0
5	1,563	22.0
6a	2,549	35.9
6b	1,055	14.8
7	464	6.5
8a	288	4.1
8b	424	6.0
9	203	2.9

Tablo 7: Dünya Dillerinin Yaşamsallık Statülerine Göre Dağılımı (Ethnologue'dan)

3. Tehlikede olmanın nedenleri ve sonuçları

Yukarıda 2-6 arası tablolarla sunulan ölçeklerde yer alan statülere genel olarak baktığımızda, dillerin tehlike derecelerini belirleyen düzey ve tanımlamalarda bir iki özelliğin dikkat çekici olduğunu görürüz:

Birincisi, düzey tanımlamalarında nedenler ile sonuçların içiçe girmiş olmasıdır. Tanımlardaki toplumsal ve politik saptamalar nedenseldir ama dilin öğrenimi, öğretimi ve kullanımı ile ilgili toplumdilbilimsel saptamalar sonuçsaldır. Oysa dillerin yok olma tehlikesine yol açan nedenleri, bu nedenlerin yol açtığı sonuçlardan dikkatlice ayırmak gerekir. Austin ve Sallabank, dillerin tehlikede olmasına yol açan nedenleri dört başlık altında toplar (bkz. 2011:5):

i. Doğal afetler, kıtlık, hastalık
ii. Savaş ve soykırım
iii. Asimilasyon veya ulusal birlik adına baskı
iv. Kültürel/politik/ekonomik baskınlık

Görüldüğü gibi dilleri tehlikeye düşüren nedenlerin hiçbiri dilsel değildir. Yani hiçbir dil kendi iç dinamikleri nedeniyle değiştirilmemekte, zamanla aşınıp çürümemekte ve sonuçta yok olmamaktadır. Tüm bunlar dillerin başına, dil-dışı nedenlerle gelmektedir.

© Dimitri Popozoglo

Austin ve Sallabank 2011'e göre dillerin tehlikede olmasına yol açan nedenlerin birkaçı veya hepsi bir arada etkili olabilirken hangisinin nerede ne kadar etkili olduğunu belirlemek kolay olmayabilir. Bununla birlikte, yukarıdaki nedenler arasında bir ayrım yapmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz: İlk iki etmen ilkece soyutlanmış bir alanda yaşayan ve yine ilkece tek dilli olan toplulukların nüfus açısından azalıp yok olmasını anlatmaktadır. Tabii ki bu iki neden, toplulukların tamamen yok olmayıp onların başka toplulukların içine katılmasına da yol açmış olabilir. Bu durumlar da dahil, üçüncü ve sonuncu etmenler açısından konuşan sayısındaki azalma, dillerden birini konuşanların artık ilişkideki diğer dil(ler)i konuşmaya başlamaları anlamına gelebilir. Diller çeşitli nedenlerle sonuçta daha az insan tarafından daha az alanlarda ve daha az sıklıkla konuşulmaya başlamakta ve bu dillerden boşalan alanları derece derece başka diller doldurmakta, 'aynı dil alanında aynı zamanda konuşulan (bkz. Thomason 2001a: 2)', yani *dil ilişkisi* (langauge contact) içinde bulunan diller arasında *dil değiştirimi* (language shift) yaşanmaktadır. Ölçeklerde dikkat çeken ikinci yön de, işte bu noktada ortaya çıkmaktadır: Tehlikede olma dereceleri ile dil değiştiriminin yoğunlukları arasında örtük de olsa bir korelasyonun bulunmaktadır; dil değiştirimi ne kadar yoğunsa değiştirilen dilin tehlikede olma derecesi de o kadar yüksek olmalıdır.

Ne var ki dil değiştirimi sürecine giren diller arasındaki etkileşimin dillerin statüleri üzerindeki sonuçları, dil ilişkisinin kendine özgü koşullarına bağlı olarak farklılık sergileyebilir. O'Shannessy, her dil ilişkisi durumunda dillerden birinin yok olma tehlikesine düşmesi gerekmez, der. Bununla birlikte ilişki sonucu baskın dilin etkisinde kalan diğer dil, Fishman 1991 doğrultusunda kullanım profili ve alanı açısından daraldıkça daralır, sonunda çoğu zaman ve çoğu yerde kullanılmaz olup baskın dille değiştirilebilir. Üçüncü bir yol olarak dil değiştirimi pijın, kreol veya karma dil gibi yeni dil türlerini de doğurabilir (2011: 79-87). Dil değiştirimin sonuçlarını benzer ayrımlarla ele alan Winford, dil değiştiriminin bir dili dereceli olarak veya tamamen yok olmaya götürdüğü durumlarda, değiştirilen dilde aşınma ve çürümeler olduğunu, yok olmakta olan dilin yapısal olarak hedef dile benzemeye, *yakınlaşma* (convergence)'ya başladığını söyler (2003:16). Yoğun dil ilişkisi durumlarında, tipik olarak da tehlikedeki dil durumlarında yapısal özellikler bir dilden diğer dile yayılır, *ilişki-kaynaklı* (contact-induced) özellikler yoluyla diller yapısal olarak birbirine benzemeye başlar (bkz. O'Shannessy 2011: 80). Demek ki dillerin tehlikede olma dereceleri ile dil değiştiriminin diller üzerindeki sonuçları arasında kapsam ve boyutlar açısından bir korelasyon olabilir. Bir dil ne kadar tehlikedeyse diğer dil veya dillerden de o kadar çok etkilenmiş olmalıdır. O halde, tehlikedeki bir dilde ilişki-kaynaklı özelliklerin kapsamı ve boyutları o dilin ne kadar tehlikede olduğunu dilsel olarak gösterebilir.

Dil ilişkisini toplum-dil ekseninde ve ikidililik bağlamında görerek dillerarası etkileşim çalışmalarını tarihsel dilbilimden toplumdilbilimsel düzleme çekmede bir dönüm noktası oluşturan Weinreich

© Eskeyeva & Sagidolda

1953, bu alanda yapılacak çalışmaların hedefini toplumsal yapı ile dil yapıları arasındaki '*karışım* (interference)'ı betimlemek olarak görür. Ne var ki sonraki literatürde ilişki-kaynaklı değişmelerin kapsamı, boyutları ve tüm bunların dillerin yapılarına yönelik etkileri üzerine oldukça karmaşık ve tartışmalı saptamalar ortaya atılmıştır.

Hiç şüphesiz diller arası ilişkinin görünen en belirgin sonuçları, dillerin sözvarlığı üzerinde olur. Bir dilde, tehlikede olsun olmasın, ilişki-kaynaklı alınmış binlerce sözcük olabilir. Yaygın olarak ö*dünçleme* (borrowing) diye bilinen bu süreç sözcükler, bileşikler, deyimler gibi sözlüksel yapılarla sınırlı kalmaz. Sesler, seslem yapıları, ezgi gibi sesbilimsel; ekler, kaynaşmalar gibi biçimbilimsel; sözcük dizilişi, tümce yapılanması gibi sözdizimsel öğe ve özellikler de ödünçlenebilir. Thomason and Kaufman 1988, ilke olarak herşey alınabilir, der. Curnow 2001, söylemsel yapılara kadar uzayan bir listeleme yapar.

İlişkideki diller arasında öğelerin ödünçlenmesi zamansal bir sıralanış sergileyebilir. Moravcsik 1975'e göre sözlüksel olmayan (yapısal) öğeler, daha önce sözlüksel ödünçleme yapılmamışsa yapılmaz. Thomason and Kaufman 1988, dil ilişkisinin şiddetine göre şöyle bir sıralama önerir:

i. Aşama:	Yalnızca sözlüksel ödünçleme
ii. Aşama:	Küçük yapısal ödünçleme
iii. Aşama:	Daha yapısal ödünçleme
iv. Aşama:	Nisbeten büyük yapısal ödünçleme
v. Aşama:	Ağır yapısal ödünçleme

Bu sıralamaya göre ilk aşamada yalnızca sözcükler transfer edilmektedir. Sonraki aşamada bağlaçlar ve partikeller gibi işlevsel sözcükler alınır. Bu aşamayı ilgeçler, türetimseller ve bazı eklerin ödünçlendiği aşama izler. Tipolojide küçük değişimlere neden olan ana yapısal özelliklerin transfer edilmesini ise sonunda dilde tipolojik bozulmaya yol açan büyük yapısal özellikler izler. Yapısal işlemlere uğramış ödünçlemeler, Heine and Kuteva 2002'ye göre bir dilbilgiselleştirmedir.

Sözlüksel ödünçleme aşaması için hangi tür sözcüklerin daha kolay veya zor transfer edileceğine dair de bir hiyerarşiden söz edilebilir. Adlar ve sıfatlar gibi içerik sözcükleri, adıllar ve bağlaçlar gibi işlev sözcüklerine göre daha kolay alıntılanır. Bu tür sözcükler içinde kültürel kavramlar, yiyecek adları, yeniliklere dair terimler gibi temel sözvarlığı öğesi olmayan öğeler önce alıntılanır (Ödünçlenemenin toplumsal etmenleri için bkz. Winford 2003:37-42). İlişkideki dillere '*kod karıştırımı* (code-mixing)' açısından bakan Muysken, ödünçleme için önceki önerileri de toparlayan şöyle bir sözlüksel hiyerarşi önerir (2000:74):

adlar > sıfatlar > eylemler > ilgeçler > sıralama bağlaçları > niteleyiciler > belirleyiciler > bağımsız adıllar > kaynaşık adıllar > yantümce bağlaçları

Ödünçlenen öğelerin yeni dilde uğradığı işlemler açısından ayrımlar yapmak da mümkündür. Johanson 1992, genel literatürdeki 'ödünçleme' ve 'karıştırım' terimlerine karşı çıkarak ilgili süreçlere topluca 'kopyalama (copying)' der. 'Kopyalama modeli'ne göre dilsel veya yapısal bir öğe dile yapı, anlam ve kullanım sıklığı açılardan ya bütün özellikleriyle birlikte 'genel (global)', ya ancak bazı özellikleriyle 'seçilmiş (selective)' ya da bu iki yolla birlikte 'karma (mixed)' kopyalama yoluyla aktarılır (Modelin Türkçe tanıtımı için bkz. Johanson 2007: 29-37).

Öte yandan, ilişki-kaynaklı değişmelerin yapısına yönelik olduğu gibi, ilişkideki dilin doğasına yönelik kısıtlamalardan da söz edilebilir. Bu açıdan, aktarılacak materyalin 'maliyeti' süreçte belirleyici olabilir. Eğer ilişkideki iki dil tipolojik olarak yakın ise, benzer yapılanmalardaki öğelerin aktarılması daha kolay olabilir. Örneğin, tümceler arası bağlantıları ulaç ve ortaçlarla kuran ve bu açıdan sözlüksel bağlaçlar açısından 'fakir' olan bir dilin diğer dillerden yoğun olarak bağlaçlar alması, bu tipolojisinin sonucu olabilir. Bununla birlikte tipolojik yakınlık bir önkoşul olmadığı gibi tipolojisi farklı diller arasında da son derece etkin alıntılamalar olabilir (O'Shannessy 2011: 88).

Tipolojiden bağımsız bir yapılanma özelliği olarak dillerdeki *belirtisiz* (unmarked) yapılar *belirtili* (marked) yapılara göre daha az işlem gerektirdiği için aktarılmaya daha yatkın yapılardır. Belirtili yapılar, daha fazla yapılanma ve malzeme transferi gerektirdiği için daha zor transfer edilir, öğrenilmesi daha geç olur. Aynı nedenle, değiştirilmekte olan dil, baskın dilde olmadığı için eğer varsa belirtili özelliklerini atabilir, zorunlu ise seçimlik konuma düşürebilir veya onları artık belirtili olmayacak biçimde aşırı genellemelere sokabilir (Bu yönde ayrımlar ve çeşitli dillerden örneklemeler için bkz. Palosaari and Campbell 2011: 113-114).

Herhangi bir öğe dilin karmaşık yapıları ile içiçe ise, yani öğenin görünürlüğü düşükse, alıntılanması da o kadar zor olabilir (Winford 2003:95-96). Saydamlık Johanson 2007'de 'yapılılık' derecesi, yani 'ögeleri karmaşık bir şekilde iç içe geçmiş olan bir alt sistemde bulunan ilişkiler ağı içerisindeki entegrasyon derecesi' olarak algılanır ve ama arkasından hemen eklenir: Bu etmenin ne kadar devrede olduğunundan emin olunamaz (2007:59-61). Johanson 2007, belirtililiği de işin içine katarak bazı özelliklerin dillerde kopyalanmak için daha 'çekici (attractive)' olduğunu söyler. Örneğin Türkçenin eklemeli bir dil oluşu, bu doğrultuda Özbekçenin ad durum eklerinin Tacik diline aktarılmış olması, böyle bir çekiciliğin sonucu olarak görülebilir (Koptjevskaja-Tamm 2011:574).

Son olarak, ilişki-kaynaklı özelliklerin içeriği ve boyutları ilişkinin süresi, şiddeti ve konuşucuların dillere karşı tutumları gibi dilbilimsel olmayan etmenlerden etkilenebilir. İlişki-kaynaklı 'birçok yakınlaşma, muhtemel etkinin kaynağı hakkında açık hükümleri imkansız kılacak kadar geride (Johanson 2007:124) olabilir. Bu nedenle ilişki-kaynaklı özelliklerin, ilişkinin süresine göre ayrıştırılması gerekebilir. Örneğin eski sonuçlar zamanla yerlileşme süreci yaşamış olabilirken yeni özelliklerde 'özgün' malzeme ve yapı henüz korunuyor görünebilir.

Öyle görünüyor ki aynı dilsel alanda konuşulan diller birbirlerinden nedeni ne olursa olsun sözvarlığı ve yapı bakımlarından şu ya da bu derecede etkilenmekte, belirli süreçlerde ve sürelerde ilişki-kaynaklı özellikler kazanmaktadır. Bununla birlikte ilişkideki diller arasındaki etkilenmelerin nedenleri ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan değişmelerin kapsamı, sırası ve dilsel boyutları karmaşık süreçlere dayanmaktadır. Bu karmaşıklığı anlamayı ayrıca güçleştiren bir olgu da, dillerdeki değişmelerin dil ilişkisinin yanı sıra veya dışında, dilin kendi iç süreçlerinin çalışması sonucu da ortaya çıkmış olabilmesidir. Koptjevskaja-Tamm'a göre tüm bu açılardan ilişki-kaynaklı değişme aslında kestirilemezdir ama bu yönde yapılacak araştırmalarının şöylesi genel dilbilim sorularına yanıt arayabileceğini söyler: Bir dildeki değişim dil ilişkisi sonucu olabilir mi? Bu değişimler belirli türdeki dillere mi özgüdür? Dil ilişkisine bağlı değişme için diller arasında ne gibi eşleşmeler olmaktadır ve bu eşleşmeler için ne gibi gerekirlikler vardır? Belirli bir değişim diğerlerinden bağımsız mıdır, yoksa bir değişim başka değişimlerin ortaya çıkmasını da beraberinde getirir mi? Dilsel değişimler ne gibi toplumdilbilimsel dizilerle korelasyon içindedir? İlişkideki iki dilin yapısına bakarak, herhangi birinde ne gibi değişim olacağını öngörebilir miyiz? (2011: 569-572'den sadeleştirerek).

4. Tehlikedeki Türk dilleri

Türk dillerinin neler olduğu (dil-lehçe ayrımı sorunu), adlandırılışları (farklı yerel adlandırmalar), köken olarak nasıl sınıflandırılacakları (tarihsel ve coğrafi ayrımların birbirinden gereğince ayrışmaması) ve bugünkü coğrafyada nerelerde kimler tarafından konuşulduğu (dağınık topluluklar) hakkında olduğu gibi Türk dillerinin başka dillerden hangi yönlerde ve ne boyutlarda etkilendiğine yönelik de oldukça kabarık bir Türkoloji literatürü bulunmaktadır ama hangi Türk dillerinin tehlikede olduğu ve tehlikede olma dereceleri ile bu dillerin sergilediği ilişki-kaynaklı özelliklerin kapsam ve boyutları arasında bir korelasyon olup olmadığı konuları pek tartışılmamış görünmektedir.

'Son Sesler' projesinde (http://tehlikedekidiller.com) tehlikedeki Türk dilleri için bir liste önerilmiştir ama bu listede dillerin konumlarının hangi ölçütlere göre belirlendiği ve tehlike derecelerinin neler olduğu henüz açıklanmamıştır. Lewis ve Simons 2010'un ölçeğine dayanarak dilleri bütün statülere göre kataloglayan en kapsamlı liste, *Ethnologue*'dur. *UNESCO Atlası* ile birlikte benzer derecelendirmelere dayalı devam eden bir başka projede (bkz. www.endangeredlanguages.com) birçok Türk dili 'tehlikede' gösterilmiştir ama hem bu iki kaynak arasında, hem de bu kaynaklarla *Ethnologue* arasında Türk dillerinin dikkate alınışı ve tehlike derecelerinin belirlenişi açılarından önemli farklılıklar bulunmaktadır. İlk görünen farklılık, birinde 'tehlikede' diye gösterilen bazı dillerin diğerinde yer almamasıdır. Bunun yanı sıra bazı dillerin hangi değişkelerinin ayrı birer dil olarak ele alınacağı konusunda da örtüşmemeler bulunmaktadır. Listelerde aynı dil için tehlike derecelerinin farklı olması ise ayrı bir uyuşmazlıktır. Her üç listenin, belki de 'Son Sesler' projesinde tanınanlarla da birlikte karşılaştırılması ve onlardan hareketle daha rafine bir liste hazırlanması işi, başlı başına yeni bir iddia olarak görünmektedir.

Tehlikede olma derecelerini yalnızca tehlikedeki dillerle sınırlamayıp bütün dünya dilleri için kapsayıcı bir liste öneren *Ethnologue*'a göre 41 Türk dilinin 'kuşaklararası kopukluk' derecelerine göre statüleri şöyledir:

Dil	Ülke	Statü	K. Sayısı	Ethnologue'taki Adı
-	-	0 Uluslararası	-	-
Türkçe	Türkiye	1 Ulusal	46.300.000	*Turkish*
Azerice	Azerbaycan	1 Ulusal	6.000.000	*Azerbaijani, North*
Kazakça	Kazakistan	1 Ulusal	5.000.000	*Kazakh*
Türkmence	Türkmenistan	1 Ulusal	3.500.000	*Turkmen*
Kırgızca	Kırgızistan	1 Ulusal	2.500.000	*Kyrgyz*
Özbekçe	**Özbekistan**	1 Ulusal	16.500.000	*Uzbek, Northern*
Uygurca	**Çin, Kazakistan**	2 Yöresel	9.000.000	*Uyghur*
Tatarca	Rusya F.	2 Yöresel	4.000.000	*Tatar*
Yakutça	Rusya F.	2 Yöresel	450.000	*Yakut*
Altayca	Rusya F.	2 Yöresel	57.500	*Altai, Northern*
Teleütçe	Rusya F.	2 Yöresel	57.500	*Altai, Southern*
İran Azericesi	**İran**	3 Yaygın iletişim	15.500.000	*Azerbaijani, South*
Afgan Özbekçesi	Afganistan	3 Yaygın İletişim	3.000.000	*Uzbek, Southern*
Çuvaşça	Rusya F.	4 Eğitimsel	2.000.000	*Chuvash*
Başkurtça	Rusya F.	4 Eğitimsel	1.150.000	*Bashkort*
Karaçay-Balkarca	Rusya F.	4 Eğitimsel	300.000	*Karachay-Balkar*
Tuvaca	Rusya F.	4 Eğitimsel	250.000	*Tuva*
Kırım Tatarcası	Ukrayna	4 Eğitimsel	250.000	*Crimean Tatar*
Kumukça	Rusya F.	5 Gelişen	425.000	*Kumyk*
Karakalpakça	**Özbekistan**	5 Gelişen	400.000	*Karakalpak*
Gagavuzca	Moldova,	5 Gelişen	138.000	*Gagauz*
Nogayca	Rusya F.	5 Gelişen	87.000	*Nogai*

Hakasça	Rusya F.	5 Gelişen	42.500	*Khakas*
Kaşkayca	**İran**	6a Dirençli	1.500.000	*Kashkay*
Kazan Tatarcası	Rusya F.	6a Dirençli	101.000	*Tatar, Siberian*
Horasan Türkçesi	**İran**	6a Dirençli	400.000	*Khorasani Turkish*
Halaççа	**İran**	6a Dirençli	50.000	*Khalaj, Turkic*
Urumca	Gürcistan	6b Tehdit Altında	100.000	*Urum*
Salarca	**Çin**	6b Tehdit Altında	70.000	*Salar*
Aynuca	**Çin**	6b Tehdit Altında	6.500	*Ainu*
Şorca	Rusya F.	6b Tehdit Altında	3.000	*Shor*
Dolganca (Sahaca)	Rusya F.	6b Tehdit Altında	1.000	*Dolgan*
Balkan Türkçesi	Türkiye	7 Değiştirilen	327.000	*Balkan Gagauz Turkish*
Sarı Uygurca	**Çin**	8a Ölmeye Yakın	4.000	*Yugur, West*
İli Türkçesi	**Çin**	8a Ölmeye Yakın	120	*Ili Turki*
Karagasça	Rusya F.	8b Neredeyse Yok Olmuş	100	*Karagas*
Kırımçakça	Ukrayna	8b Neredeyse Yok Olmuş	200	*Krimchak*
Karayimce	Litvanya	8b Neredeyse Yok Olmuş	50	*Karaim*
Çulımca	Rusya F.	8b Neredeyse Yok Olmuş	44	*Chulym*
Çağatayca	Türkmenistan	10 Yok Olmuş	0	*Chagatai*
Selçukça	**İran**	10 Yok Olmuş	0	*Salchuq*

Tablo 8 Ethnologue'a Göre Türk Dillerinin Statüleri

Bu tabloda Türk dillerinin hiçbiri Uluslararası (0) konumda yer almamaktadır. Listede 6 Ulusal (1), 5 Yöresel (2), 2 Yaygın İletişim (3), 5 Eğitimsel (4), 4 Dirençli (6a), 5 Tehdit Altında (6b), 1 Değiştirilen (7), 2 Ölmeye Yakın (8a), 4 Neredeyse Yok Olmuş (8b) ve 2 Yok Olmuş (10) statülerinde 41 dil yer almaktadır. Bu görünümüyle Türk dilleri *Ethnologue*'un, Uyuyan (9) statüsü hariç bütün tehlikede olma derecelerini örneklemektedir.

Ulusal Türk dilleri en az 2,5 milyonun üzerinde konuşucusu bulunan ve hepsi de belirli bir ülkede ticaret, bilgi alış verişi ve uluslararası politikada geniş biçimde kullanılan 'resmi' dillerdir. Türkçe bu diller arasında yalnızca konuşucu sayısı fazlalılığı ile değil, diğer diller özellikle kentsel alanlarda ve entellektüel hayatta uzun yıllardan bu yana Rusça ve Farsça ile yaygın bir ikidillilik ortamında kullanılırken aynı dönemler boyunca ülkede resmi olarak desteklenen baskın bir dil konumunda olmakla da ayrılmaktadır. Yöresel diller ile Ulusal diller arasında iki özellik dikkat çekmektedir; ilk iki Yöresel dil Uygurca ve Tatarca, bölgede başka dillerin de (sırasıyla Çince ve Rusça) resmi dil olması nedeniyle bu statüye düşmüş görünmektedir, yoksa konuşucu sayısı açısından bazı Ulusal dillerden daha fazla konuşucuya sahiptirler. Yöresel diller arasındaki Altayca ve Teleütçe ise, Tatarca ve Uygurcadaki etkinin tam tersi doğrultuda konuşucu sayısı, tehdit altındaki birçok dildekinden daha düşüktür. Zaten *UNESCO Atlası* bu dilleri Açıkça ve Ciddi Tehlikede statüsünde görmektedir. Yakutça ise bu iki dile göre daha yüksek konuşucu sayısına sahip olduğu için olsa gerek *UNESCO Atlası*'nda tehlike derecesi Kırılgan olarak görülen bir dildir. İran Azericesi birçok yöresel ve ulusal dilden daha yüksek sayıda konuşucuya sahip olmasına karşın *Ethnologue*'da Afgan Özbekçesi ile birlikte bir alt statüde, yöresel farklılıkları kapsayıcı Yaygın İletişim dili olarak görülmektedir. Bu iki dil Farsça ve Tacikçe ile çok dinamik ikidillilik ilişkisi içindedir. Eğitimsel diller, okul müfredatlarında eğitim dili olarak yer alan, çeşitli kitle iletişim araçlarında kullanılan ve bir şekilde anayasal tanınırlığı olan ama ülkenin tamamında (ulusal) veya belirli bir bölgesinde (yöresel) kullanılmayan dillerdir. Yoğun ikidillilik ortamlarında kullanılan bu statüdeki dillerden Çuvaşça ve Yakutça nisbeten yüksek konuşucu sayıları ile dikkat çekmektedir. Kırım Tatarcası ise *UNESCO Atlası*'nda Kırılgan olarak tanımlanmaktadır. Gelişen diller, resmi tanınırlıkları olsa da kullanımı baskın dillerin etkisi altında sınırlı kalan ama yazısıyla, yazınıyla kullanım alanlarını genişletip etkinleştirmeye çalışan dillerdir. Karakalpakça hariç diğerleri Rusçanın sınırlayıcı etkisi

© Mariya D. Chertykova

altındadır. *Atlas*, Nogaycayı ve daha şiddetli olmakla üzere Hakasçayı tehlikedeki diller olarak görmektedir. Dirençli dillerin birçoğu *UNESCO Atlası*'nda Kırılgan ve ciddi derecelerde tehlikede olan diller olarak görülür. Tehdit Altındaki dillerle birlikte sonraki statülerde yer alan dillerin neredeyse tamamı *Atlas*'ta da çeşitli derecede ciddi olarak tehlikede görülen dillerdir.

5. İlişki-kaynaklı özellikler

Türk dillerinin ilişki-kaynaklı özellikleri üzerine yapılmış çok az sistematik çalışma bulunmaktadır. Bu yöndeki özellikler genel betimlemelerde ya hemen hemen hiç (bkz. Ercilasun 2007) ya da çok az yer alır (bkz. Johanson ve Csato 1998). Bu çalışmalardan, dillerin yapısını genel çizgileriyle betimlemek hedeflendiği için diller arası etkileşimlere özel olarak odaklanılmadığını anlıyoruz. Bu yönde Çulımca üzerine yapılmış kapsamlı bir betimleme olan Li ve diğ. 2008 de, örneğin, ilişki-kaynaklı özelliklere çok sınırlı olarak yer vermiştir.

İlişki-kaynaklı özellikleri açısından Türk dillerinin doğrudan ele alındığı çalışmalardan oluşan bir koleksiyonda (Bkz. Boeschoten ve Johanson 2006) sınırlı sayıda Türk dili spesifik konular çerçevesinde ('Makedonya Türkçesi' için bkz. Matras 2006; Gagavuzca için bkz. Menz 2006; Karayimce için bkz. Csato 2006; İran Azericesi, Halaççа ve Kaşgayca için bkz. Kıral 2006), diğer birkaç Türk dili ise başka dillere etkileri açısından ele alınmıştır. Aynı koleksiyonda 'Batı Rumeli Türkçesi' için daha genel bir betimleme getiren Friedman 2008, ilişki-kaynaklı özellikler açısından kapsamlı bir derlemedir. Kıral 1997 İran Azericesine Farsçanın etkisini, Soper 1987 Özbekçe ve Kaşgaycanın Tajik dili ile sözdizim etkileşimlerini ele alan derinlemesine çalışmalardır. Bir başka toplu çalışmada (bkz. Johanson ve Utas 2000), Türk-İran bölgesi dilleri çerçevesinde Kıral 2000 Halaççayı, Menz 2000 Gagavuzcayı ilişki-kaynaklı özellikleri açısından bir dilbilgisel kategori ('rivayet') için betimlemektedir.

Johanson 2007, doğrudan Türk dillerinin ilişki-kaynaklı özellikleri üzerine belirli bir betimleme çerçevesi ('kopyalama modeli') izlenerek yazılmış çok oylumlu bir tartışmadır. Birçok Türk dilinin ilişki-kaynaklı özellikleri tarihsel dönemlere uzanan açıklamalarla ve ilişkideki dillerde ortaya çıkan karşılıklı değişmeler açısından örneklenmektedir. 'Son Sesler' Projesi çerçevesinde çıkarılan *Tehlikedeki Diller Dergisi*'nde yer alan bazı çalışmalarda ise (bkz. Bacanlı 2012, Csaki 2012, Csato 2012, Menz 2013) tehlikedeki birkaç Türk dili ancak yer yer, ilişki-kaynaklı özellikleriyle betimlenmiştir.

Şimdi Tablo 8'e geri dönerek yukarıda anılan çalışmalardan toplayabildiğimiz bilgiler çerçevesinde Türk dillerinin ilişki-kaynaklı özelliklerine, listedeki Ulusal olanlardan başlamak üzere ve statülere göre tek tek bakalım ve sonuçta, bu dillerin ilişki-kaynaklı özellikleriyle tehlike dereceleri arasında bir korelasyon veya hiyerarşi benzeri sıralanışlar olup olmadığını sorgulamaya çalışalım.

(1) Ulusal diller: En fazla konuşucu sayısına sahip TÜRKÇE (Johanson ve Csato 1998), başta Farsça olmak üzere onlarca dilden sözcük almıştır. Sesbilimsel olarak 'yabancı' sözlüksel öğelere karşı güçlü bir adaptasyon işlemi uygulayan Türkçede yerli sözcüklerde görülmeyen çift ünsüz birliktelikleri (***tr****en (<Fr.)*, *da****rp*** *(Ar.)* vb.) bolca rastlanır; yabancı sözcükler arka sıradan ünlülerle ünsüzlerin ince sesletilişlerini korur: (***k****ar* (<Frs.), *hakika****t****-i* (<Ar.). Ses envanterinde yalnızca yabancı sözcükler için bir ünsüz (/j/) bulundurur. Farsçadan ve Arapçadan gelme *ve, ya, veya, ya…ya…, hem…hem…, ne…ne…, amma* gibi birçok bağlaç kullanır. Farsçanın bir (*ki*) bağlacını alternatif yan tümce bağlayıcısı olarak Hint-Avrupa tarzı kullanır. Pekçok yabancı ad ve sıfatı *et-, ol-, yap-* gibi yardımcı eylemlerle kombine eder. AZERİCE (Schönig 1998a), önceleri Farsçadan ve Farsça yoluyla Arapçadan, son zamanlarda ise Rusçadan sözvarlığı açısından yoğun biçimde etkilenmiştir. Uzun ünlü bulunmayan bu dilde 'hemze' ve 'ayn' içeren Arapça kökenli sözcüklerde bu kapanma sesleri yerine uzun ünlü kullanılır. Tümce ezgisi Farsçadan etkilenmiştir, bu nedenle soru partikeli yerine çoğunlukla yükselen ezgi

© TÜRKSOY

kullanılır. Son dönemde alınan Rusça sözcüklerden ses uyumuna uymayanlar yazıda değilse de konuşmada Azericenin ses sistemine uydurularak sesletilir. Belirlilik artikeli bulunmayan Azericede bu işlevi görmek üzere Farsça *hemin* ('aynısı') kullanılır. Dilde Arapça-Farsça birçok bağlaç (*ve, hem, ya, eger, ne...ne...*) yerli *de/da* bağlacının yanı sıra kullanılır. Azericenin en belirgin yabancı etkisi, *ki* sözdizimsel bağlacının çok işlevli olarak kullanılmasıdır. Farsçadan kopyalanmış birçok bileşik eylem vardır: *heyat sür-* vs. ÖZBEKÇE (Boeschoten 1998), önceleri Farsçanın, şimdilerde Rusçanın yoğun sözlüksel etkisi altındadır. Fars etkisi daha eski ve yaygın olduğu için bu dile ait bazı ekler, hatta önekler bile kendi dilinde olmayan kullanımlar bulabilmiştir: *na-toğri* ('yanlış'), *be-orin* ('dışarıda') (Johanson 1998:37, Boeschoten 1998:378). Eski alıntılarda yerlileşme stratejilerinin uygulandığı gibi yeni Rusça sözcükler de Kiril ile özgün yazılsa bile dile uyarlanarak sesletilmektedir. Latin yazısında yabancı sesler için ayrılmış harf bulunmamaktadır. Farsçanın etkisiyle bazı türetim eklerinde alomorfi gelişmemiştir (Johanson 1998:32): *her zaman-dur*, *kitap-dur* gibi. KAZAKÇA (Kirchner 1998a), **ö**nceden Arapça, Farsça ve Moğolcanın, son olarak da Rusçanın etkisiyle birçok ödünçleme sözcük bulundurmaktadır. Önceleri Arap ve Fars yazısına uyarlanan Rusça sözcükler, Kiril kullanıldığında özgün biçimleriyle yazılmaktadır ve okunuşlarda dilde olmayan sesler gözardı edilmektedir. *eger* edatı Farsçadan çok önceleri alınmış bir öğedir. Kazakçadaki tek bağlaç olan *zene* ('ve'), Rusçadan kopyalanan yapılarda kullanılan bir bağlaçtır. *ama* ve *veya* karşılığı kullanılan bağlaçlar Farsçadan alınmadır. Nazal ve akıcı seslerle başlayan yabancı sözcüklere önsesler getirilir (Johanson 1998:31): *orıs <rus*. TÜRKMENCE (Schönig 1998b) önceleri Arapça ve Farsçadan, son zamanlarda ise Rusçadan etkilenmiştir. Ses envanteri Rusça kelimeler için fazladan bir /c/ sesi içerir. Sistemin izin vermediği çift ünsüzle biten veya başlayan yabancı sözcüklere bağlayıcı ünlü ekler (*fikr > pikir*), yani uyarlama yapar. Rusça kelimeler Kiril ile yazıldığında orijinal yazımı korunur ama söyleyişte uyarlama yapılır. Bu, ses uyumuna uymayan Rusça kelimeler için de geçerlidir. Yerli *de/da* bağlacının yanı sıra Arapça-Farsça bağlaçlar bulunur: *ve, hem, emma, eğer*. KIRGIZCA (Kirchner 1998b), eski Moğolca alıntıların yanı sıra Arapça ve Farsçadan Çağatay ve Özbek dilleri aracılığıyla birçok sözcük almıştır. Yeni dönem Rusça alıntılarda sözcükler çoğunlukla Kırgızcaya uyarlanarak sesletilmektedir: *Frunze (bir şehir adı) > Purunza* gibi.

(2) Yöresel diller: UYGURCA (Hahn 1998a), **ö**nceleri Farsça ve Tacik Dili, şimdilerde ise Çince ve Rusçanın sözlüksel etkisi altındadır. Eski alıntılarda yerlileşme uygulayan bu dilde yeni Rusça sözcükler Rusçadaki gibi sesletilir. Çince sözcüklerde geçen retrofleks sesler alveopalatal olarak sesletilir. Ses sisteminde yalnızca yabancı sözcüklerde geçen 5 ayrı ses barındırır. Arapçadan bağlaç almıştır (Johanson 1998:48): *peqat* ('ama'). TATARCA (Berta 1998a) sözvarlığı olarak Moğolca, Arapça, Farsça ve Rusçanın etkisinde kalmıştır. Rusçadan gelen sözcükler için üç ünlüsü, bir ünsüzü (/f/) vardır. Eskiden Moğolca, şimdilerde Rusça, ayrıca Tunguz dilinin etkisi altındadır. Rusçadan gelen sözcüklerin bazıları asimile olmuşken özellikle modern yaşam ve bilim sözcükleri Rusçadaki gibi söylenir. İki ünlü arasında /h/'ye dö-

nüşen /s/ kuralı Rusça sözcüklerde uygulanmaz. Normalde son hecede olan sözcük vurgusu başka birkaç tür ve sayıdaki sözcükle birlikte Rusçadan alıntı sözcüklerde de uygulanmaz. Sonunda çift ünsüz bulunan bazı Rusça sözcüklere 3. kişi iyelik eki *-(t)A*, araya fazladan bir ünlü alarak eklenir: *oçerk>*oçerk-ta* ama *oçerkata*. Rusça bazı eylemler *gın-* ('kıl-') yardımcı eylemi kombine edilerek kullanılır.

(3) Yaygın iletişim dilleri: Bu statüdeki iki dil de konuşuldukları ülkelerde resmi dil konumunda değildir ama konuşucu sayıları açısından tehlikede değildirler. Buna karşın etken bir ikidililik alanında kullanıldıkları için dil-ilişkisi açısından ilginç görünümler sergilemeye aday dillerdir. Johanson 1998c ve 2007'de bu yönde bolca örnek aktarır. Her iki dilde de çok sayıda alıntılanmış ve çeşitli görevlerde kullanılan tamlama ve ilgeç öbekleri bulunur. İRAN AZERİCESİnde ayrıca Farsçadan alınma karşılaştırma eki kullanılır: böwüxtar ('daha büyük') (Johanson Johanson 1998c: 329). Niteleme öbeklerinde belirsiz artikel görevindeki bir sözcüğünün sıfatlardan sonra değil de önce gelmesi Farsçadaki benzer yapıların etkisi olarak görülür. Yantümcenin sağa dallanması da Farsçanın bir etkisi olarak görülür.

(4) Eğitimsel diller: ÇUVAŞÇA (Clark 1998), önceleri Mari ve Tatarca, şimdilerde Rusçanın sözlüksel etkisi altındadır. Eski alıntılarda yerlileşme uygulayan bu dil, yeni Rusça sözcükler için bir ünlü (/o/), 7 ünsüz bulundurur. BAŞKURTÇA (Berta 1998a), sözvarlığında Moğolca, Arapça, Farsça ve Rusçanın etkisi olan bir dildir. Rusçadan gelen sözcükler için 3 ünlüsü, yabancı sözcükler için kullandığı 5 ünsüzü varken yabancı sözcüklerdeki hece yapılarını korur. KARAÇAY-BALKARCA (Csaki 2012), Osetçe ve Rusçanın etkisi altında olan bir dildir. Yabancı sözcükler için /f/, /v/, /c/ seslerini bulundurur. Osetçe ve Kafkas dillerinin etkisiyle titremsiz obstruentlerin üflemeli-üflemesiz varyantları oluşmuştur. Sayılar ve sayı sistemi Osetçedir. TUVACA, Moğolca (Halka) ve Rusça ile ilişki halindedir. Tibetçenin etkisiyle çift ünsüzle başlayan hecelere izin verir. Eylemden ad türeten ek *-l* Moğolcadandır. Yerli olan *baza, bolyaş* (ve), *azı* (veya) bağlaçlarının yanı sıra Rusçanın bağlaçlarını da kullanır.

(5) Gelişen diller: KUMUKÇA (Berta 1998), Kafkas dilleri ve Rusçanın etkisi altındadır. Yabancı sözcükler için /f/, /v/, /c/ seslerini bulundurur. Bazı değişkelerinde Kafkas dillerinden gelen sözcükler için gırtlaksıl kapanma sesi vardır. GAGAVUZCA (Menz 2013), Rusça ve Bulgarcanın etkisi altındadır. Slav dillerinin etkisiyle palatalleşmiş ön ünsüzler bulunur. Tersinlenmiş tamlama yapısı, Slav dilleri tarzındadır. Temel diziliş ÖEN'dir. İlgi tümceleri Rusça, Bulgarca tarzı sağa dallanmalıdır ve tümcenin başı olan bağlayıcı bir sözcük (*ani*) barındırmaktadır. NOGAYCA (Csato ve Karakoç 1998), *UNESCO Atlası*'nda Açıkça Tehlikede olan dil olarak görülmektedir. Arapça, Farsça, Moğolca ve Rusça birçok sözcük barındırır. Eski dönem alıntılama olarak Arapça ve Farsça sözcükler sesletim olarak Nogaycanın ses sistemine uyarlanmıştır ama yeni dönem Rusça sözcüklerde uyarlanma görülmez. Ses sisteminde Rusça kelimeler için kullanılan 5 ünsüz bulunur. HAKASÇA (Schönig 1998c), *UNESCO Atlası*'na göre Ciddi Tehlikededir. Farsça ve Rusçanın etkisindedir. Tibetçenin etkisiyle çift ünsüzle başlayan hecelere izin verir hale gelmiştir. Rusçadan kopyalanmış ve ünlü uyumuna uymayan *-nay, -skay* ekleri bulunmaktadır (ayrıca bkz. Johanson 1998: 39). Yerli *paza* ('ve') bağlacının yanı sıra Rusçadan *a* ('ama') gibi bağlaçlar da kullanılır. Bu dilde ilgi tümceleri *xay(zı)* ('hangi') adılıyla da kurulmaktadır.

(6a) Dirençli diller: HALAÇÇA (Doerfer 1998), Farsçanın etkisindedir. Bu dilin etkisiyle bazı ünlüleri değişmiştir: (ö>e, ü>i). Ünlü uyumu bozulmuştur. Belirtisizlik ve olumsuzlama yapıları Farsçadan alınarak kullanılmaktadır. İyelikli sahip oluş anlatımları doğrudan sahip oluşlu anlatılmaktadır: *Hat varum* ('Atım var'). Numaralar Farsçadandır, özellikle para ve zaman anlatımlarında sıkça kullanılır. Tati dilinden emir için önek almıştır. Bu dilde bolca Farsça tamlama ('izafet') yapısı bulunur (Kıral 2006). KAŞKAYCA (Soper 1987) temel fiil çekimlerinin Farsçaya yakınlaştığı söylenir (Soper 1987). Kaşkaycada soru partikeli yerine ezgi kullanılır (Johanson 2007: 88). Bu dilde *-(I)p* ile kurulan birleşik eylemlerin kullanımının sınırlanması, benzer yapıların Farsçadan kopayalanmasının sonucudur (Johanson 2007: 90-91). Görünüş-zaman-kip ayrımları Farsçaya göre şekillenmiştir (Soper 1987, Johanson 2007: 95).

(6b) Tehdit altında diller: Bu gruba giren dillerden SALARCA (Hahn 1998b), Çincenin yoğun etkisi altında bu dilden koşaç eylemini, yan tümce bağlayıcısını almış, sayı sıfatı + ad sıralanışını yine bu dilin etkisiyle değiştirmiştir. Kişi ekleri arasında tekil-çoğul ayrımı kalkmıştır. Moğolca etkisiyle yönelme durumlu sahiplik anlatımları kurmaktadır. Ağırlıklı olarak Çinceden alınmış retrofleks sesler artık bu dilin ses envanterine yerleşmiştir. ŞORCA Rusçadan bağlaç almıştır (Johanson 1998: 48): *no* ('ama')

(7) Değiştirilen: *Ethnologue*'da 'Gagauz' Türkçesi olarak görülen ama konuşulduğu yöreler açısından Friedman 2006'nın 'Batı Rumeli Türkçesi' dediği BALKAN TÜRKÇESİ (Friedman 2006), Makedonca ve Sırp-Hırvatçanın yoğun etkisinde kalmıştır. Bu dilde /ö/ > /o/ değişmesi (*böyle > boyle),* /h/ sesinin atılması (*hoca>oca, tahta>taata, sabah>saba),* /ı/, /u/, /ü/ seslerinin /i/'ye dönüşmesi (*subaşı>subaşi, kutu>kuti, köprü>küpri),* ikiz seslerin tekleşmesi (*elli>eli),* ünlü uyumunun bozulması (*evımın, olmiş*), yönelme ve kalma durumlarının birleşmesi (*Üsçüp'te cidam Üsküp'e gideceğim),* cinsiyet belirleyici eklerin kullanılması (*çingenka, dayitsa),* küçültme eki olarak *-çe*'nin kullanılması (*kızçe, insançe),* yerli türetim eklerinin aşırı kullanımı *(-çi, -li, lik*: *akşamlık, memnuniyetlik, ressamçı*) niteleyicilerde uyumun olması (*bunlar çocuklar* (*<bu çocuklar*)), tamlanan-tamlayan yapılanması (*familiası adamin),* iyelik ve tamlayan eklerinin atılması (*takdir madalya verildi*; *Tito yolundan giderek)*, mastar yantümcesinin çekimli istek yan tümceleri ile ve analitik bağlayıcılarla yer değiştirmesi *(lazımdır çalışalım, Sen lazım bilesen)*, soru ve olumsuzlamada Slav tipi sözlüksel öğeler kullanma (*Olor mi sizde celam? Yoktur bizimle gelesin. Bu cece gelemem se çok var işım) ve* sözcük dizilişinin ÖEN olması (*Babasi Alinin her gün gider pazara alsin alma.*) Slav dilleriyle ilişkinin açık sonuçlarıdır.

(8a) Ölmeye yakın diller: Kırılgan olarak görülen Horasan Türkçesi hariç *Atlas*'ta da iki ayrı derecede ciddi olarak tehlikede görülen dillerdir. SARI UYGURCA (Hahn 1998b) Tibetçe, Moğolca ve Çincenin etkisinde kalmıştır. Tibetçenin etkisiyle çift ünsüzle başlayan hecelere izin verme özelliği bazı yerli sözcüklerde bile görülür. İyelik paradigmasında tekil-çoğul ayrımı neredeyse tamamen kalkmıştır.

(8b) Neredeyse yok olmuş diller: KARAGASÇA (Schönig 1998c), Moğolca ve Rusçanın etkisindedir. KARAYİMCE (Berta 1998b) İbranice, Lehçe, Rusça gibi dillerin yoğun etkisi altındadır. Bu dilde bazı ünsüzlerin ön konumlarda palatalleşmesi, Slav dili etkisidir. Slav kökenli *-ka* ve *-ça* ekleri dişillik göstermek üzere kullanılır: *oruska* ('Rus kadın'), *dostça* ('kız arkadaş'). Rusçadan alınma üstünlük partikelleri kullanır. Slav dillerinin etkisiyle asıl sayılarla yapılan nitelemelerde çoğul eki kullanır. Kibar sesleniş için İbranicenin etkisiyle iyelikli anlatım kullanır. Konuşma dilinde Slavca *eto* ile Türkçe *ol*'un karışımı olan bir gösterme adılı kullanır: *etol* ('o'). Slav kökenli bağlaçlar vardır. Slav dillerinin etkisiyle tersinlenmiş sözcük dizilişli tamlama yapıları vardır. Slav kökenli araç ekinin çevresel özellikleri olduğu gibi alınmıştır. Karşılaştırma yapısı Slav tipindedir. Soru partikeli Lehçeden alınmıştır. Temel diziliş ÖEN'dir. Yan tümceler bağlayıcı öğe ile sağa dallanmaktadır. ÇULIMCA (Bacanlı 2012; Schönig 1998c), sözvarlığı açısından yoğun biçimde Rusçanın etkisindedir. Ruscadaki /ts/, /cş/, /v/, /f/, /x/ ünsüzleri Rusca kökenli kelimelerde kullanılır. Sözcük dizilişinde Rusçanın etkisiyle eylemin sonda olmadığı kullanımlar vardır (Ayrıca bkz. Li ve diğ. 2008: 99-101). İşaret zamirleri ve sıfatlar ile adlar arasında Rusçadaki gibi uyum oluşabilmektetir (Bacanlı 2012).

6. Genel gözlemler

Buraya kadar aktarılan saptamaları genel görünüm açısından değerlendirecek olursak, gerek ilişki-kaynaklı özelliklerin bütün derecelerde izlenmesi bakımından, gerekse dillerin her bir özellik türünde nasıl etkilendikleri bakımından ortada çok büyük boşluklar bulunmaktadır. Verilerin yetersizliği nedeniyle ortaya, dillerin tehlike dereceleri ile sergiledikleri ilişki-kaynaklı özellikleri arasında eksiksiz bir korelasyon ve hiyerarşi koyabilme noktasından çok uzağız. Bununla birlikte bazı genel gözlemlere ulaşmak da olanaklı görünmektedir.

Sözvarlığının birçok dilden alıntılanmış içerik sözcükleriyle dolu olması, bütün Türk dilleri için uzun bir geçmişi olan ve halen devam eden genel bir görünüm olsa gerektir. Johanson 2007 Arapça, Farsça ve Moğolca başta olmak üzere Türk dillerinin hepsinin tarih boyunca ödünç kelimeleri serbestçe aldığını söyler (2007: 25). Türk dillerinin ilişkide olduğu diller arasına Rusça, Çince başta olmak üzere onlarca dili katabiliriz. İşlev sözcükleri olarak en çok alıntılanan sözcük, bağlaçlardır; bağlaç alıntılama hemen bütün tehlike derecelerinde gözlenmektedir. Buna karşılık farklı tipolojideki dillerden eylem almanın yolu, tehlike sınırlarının üstündeki dillerde bile gözlendiği gibi (1., 2. ve 4. dereceler) yabancı eylemleri adlaştırarak yerli yardımcı eylemlerle kombine etmek olarak görünmektedir. Diğer işlev sözcükleri olarak yabancı sayıları ve sayı sistemlerini kullanma, Eğitimsel dil düzeyinde başlamaktadır (4. ve 6a. dereceler). Bu türde yabancı koşaç (6b.), üstünlük partikeli (8b.), gösterme adılı ve soru partikeli (8b.) kullanma durumları daha alttaki derecelerde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Azericede Farsça belirtililik partikelinin kullanımı, eğer bu bir sözlüksel alıntılama değilse, o derecedeki bir dil için ileri öğe olarak görünmektedir.

Ses envanteri ve yapıları olarak yabancı sesletişleri uyarlama (1.) en üst derecedeki dillerde karakteristik bir görünümken özgün sesletişi korumaya, hemen (2., 4.) başlayan bir özellik olarak rastlanmaktadır. Yabancı seslere envanterde yer verme, bu konumdaki seslerin sayısındaki artışla birlikte belirli bir derecelenme sergilemektedir: 1. derecedeki dillerde 1-2 ses varken bu konumdaki ses sayısı 2. ve 5. derecelerde 4-5 arasına çıkmaktadır. Bu açıdan 4. derecedeki Çuvaşça ve Başkurtça envanterinin 8 yabancı ses barındırması bu sıralanmayı bozmaktadır. Ulusal dillerde gözlenen yasaklı sesdizilişlerine izin verme, daha alt derecedeki dillerde de yaygınca görünmektedir. Yerli seslerde varyantlaşma daha sonra görülürken (4., 5.) yerli seslerin birebir değişmesi ise tehlikenin çok daha ileride olduğu (6a., 7., 8b.) dillerde görülebilmektedir. Soru partikeli kullanma yerine tümce ezgisinin kullanılması, sesbilimsel ilişki-kaynaklı özellik olarak Ulusal dil konumundaki Azerice için ileri bir öğedir (krş. Kaşgayca).

Türk dilleri, birçok yabancı sözcük ile birlikte yabancı türetim eklerini de alıntılamıştır. İran Azericesi (3.) bu açıdan karşılaştırma eki kullanmakla öne çıkar. Sözlüksel cinsiyetin biçimbilimsel olarak kodlanması, bu tür ekleri kullanmanın ileri derecesi (7., 8b.) olarak görünmektedir. Bununla birlikte alıntılanan türetim eklerinin ünlü uyumuna uymaması daha önceki tehlike aşamasında (5.) görülmektedir. Ünlü uyumunun kök sözcüklerde bozulması, tehlikenin yaklaştığı aşamalarda (6a., 7.) ortaya çıkabilmektedir. Ne var ki hem öneklerin yerli sözcüklere eklenmesi, hem de bazı yerli eklerde ünlü uyumunun bozulması, 1. derecedeki Özbekçe için ileri bir özellik olarak görünmektedir, çünkü olumsuzlama için önekin kullanıldığı Halaççа, epey alt derecelerde (6a) yer almaktadır.

Türk dillerinin en belirgin özelliği olarak tamlamalarda tamlanan üzerinde kodlanan kişi-sayı uyumunun zayıflaması (6b.) ya da tamamen yitmesi (7., 8a.) ve durum eklerinde sentezleşme (7.) Türk dillerinde biçimsözdizimsel özelliklerin ileri derecede etkilenişine dair örneklerdir. Sayı uyumunu tamlayan üzerinde kodlama da bu derece (7., 8b.) dillerde görünen bir özelliktir.

Dilbilgisel kategoriler olarak olumsuzlama ve belirtililik yapıları Dirençli dillerde (6a) görünürken bu statüdeki dillerde dilbilgisel paradigmaların ilişki dilindeki ayrımlara göre ayrışması da bu düzeyde (6a.) gerçekleşmiştir. (6a) düzeyinde iyelik anlatımının tamlamalı yerine sahip oluşlu anlatımına rastlanmaktadır. Karşılaştırma yapıları tehlike sınırlarının altında (8b) görülmektedir.

Sözdizimsel olarak tamlama yapılarında tersinleme yapmak, yani Türk dillerinde karakteristik olan ‘tamlayan+tamlanan’ sırasını bozmak, orta derecelerden aşağıya doğru ilerlemek üzere birçok dilde görülmektedir (5., 6a., 6b., 7., 8b.). Tümcede sözcük dizilişinin ÖNE olmaktan çıkması, hatta ana yapılanma olması, çok ileri derecede tehlike statülerinde (7., 8b.) görülmektedir. Bu çerçevede yantümcelerin sağa dallanmalı olarak ilgi adılları ile bağlanması da 5., 7. ve 8b. derecelerinde alternatif yol olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan Türkçede, daha baskın olarak Azericede bulunan sağa dallanmış yan tümce yapılanması da ileri bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

7. Sonuç

Diller çeşitli dil-dışı nedenlerle yok olma tehlikesine düşebilmektedir. Bu nedenlerin diller üzerindeki sonuçları, Koptjevskaja-Tamm 2011’in sıraladığı birbirinden ilginç sorularla genel dilbilimin araştırma alanına girmektedir. Burada özel olarak öne çıkardığımız ‘Dillerin tehlikede olma dereceleri ile bu dillerin ilişkide olduğu dillerden etkilenmelerinin kapsam ve boyutları arasında bir korelasyon olabilir mi? Bu korelasyona bağlı olarak tehlike dereceleri ile ilişki-kaynaklı özelliklerin kapsam ve boyutları belirgin hiyerarşiler sunar mı?’ sorularından hareketle Türk dilleri üzerine yapılmış betimlemelere sınırlı, hızlı ve yüzeysel bir bakış göstermektedir ki olası açık ve ikna edici yanıtlara ulaşmaktan henüz çok uzağız. Bununla birlikte ortada, ilişki-kaynaklı özelliklerin, derecelerin yukarısına ve aşağısına doğru anlamlı olabilecek ayrışmalar sergilediğine dair ipuçları bulunmaktadır. Ne var ki bu yönde sistematik saptamalara ulaşmak için tehlike derecelerini daha ayrıntılı toplumbilimsel ölçütlere dayandıran ve ilişki-kaynaklı özellikleri daha kapsamlı betimleyen çalışmalara ayrı ayrı ama karşılıklı olarak ihtiyaç olduğu açıktır. Bu doğrultulardan birinde yetkinliğe ulaşıldıkça, diğeri için de daha güvenilir ve kolaylaştırıcı bir zemin oluşacaktır. Bu nedenle tehlikedeki diller alanı, hem tehlikelerin nedenleri hem de bu nedenlerin diller üzerindeki sonuçlarına yönelik ilgi çekici bir disiplinlerarası çalışma alanı açmaktadır.

Kaynaklar

Austin, P. A. ve J. Sallabank (2011). "Introduction". *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*, Yay. Peter K. Austin ve Julia Sallabank, Cambridge Üniversitesi Yayını, s.1-24.

Bacanlı, E. (2012). "Çulım Türkleri ve dilleri" . *Tehlikedeki Diller Dergisi 2012 (Kış)*, s.67-84.

Berta, A. (1998a). "Tatar and Bashkir". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.283-300.

Berta, A. (1998b). "West Kipchak Languages". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.301-317.

Boeschoten, H. (1998). "Uzbek". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-New York, s.357-378.

Boeschoten, H. ve L. Johanson (2006). *Turkic Languages in Contact*: Turcologica 61, Harrassowitz Verlag, Weisbaden.

Brenzinger, M., A. Yamamoto, N. Aikawa, D. Koundiouba, A. Minasyan, A. Dwyer, C. Grinevald, M. Krauss, O. Miyaoka, O. Sakiyama, R. Smeets ve O. Zepeda (2003). *Language vitality and endangerment*, UNESCO Dokümanı, Paris.

Clark, L. (1998). "Chuvash" *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.434-452.

Csaki, E. (2012). "Karaçayca Sözvarlığının Karakteristik Özellikleri". *Tehlikedeki Diller Dergisi 2012 (Kış)*, s.47-56.

Csato (2012). "Lithuanian Karaim". *Tehlikedeki Diller Dergisi 2012 (Kış)*, s.33-45.

Csato, E. A ve B. Karakoç (1998) "Noghay". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.333-343.

Csato, E. A. (2006). "Copying word order properties". *Turkic Languages in Contact*, (Yay.: Boeschoten, H. ve L. Johanson 2006, Turcologica 61, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, s.152-157.

Curnow, T. J. (2001). "What language features can be "Borrowed"?". *Non-canonical Marking of Subjects and Objects* (Yay.: Aikhenvald, D. M. ve M. Onishi), Benjamins, Amsterdam, s.412-436.

Doerfer, G. (1998). "Turkic Languages of Iran". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.273-282.

Ercilasun, A. B. (2007". *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift*, Multilingual Matters Ltd., Clevedon.

Friedman, V. A. (2006). "West Rumelian Turkish in Macedonia and Adjacent Areas". *Turkic Languages in Contact*, (Yay.: Boeschoten, H. ve L. Johanson 2006Turcologica 61, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, s.152-157.

Hahn, R. F. (1998a). "Uyghur". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.379-396.

Hahn, R. F. (1998b). "Yellow Uyghur and Salar". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.397-402.

Heine B. and T. Kuteva (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge Üniversitesi Yayını, Cambridge.

Johanson ve Csato (1998). *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork.

Johanson, L. (2006). "Turkic language contacts in a typology of code interaction" *Turkic Languages in Contact*, (Yay.: Boeschoten, H. ve L. Johanson 2006) Turcologica 61, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, s.4-26.

Johanson, L. (1998). "The Structure of Turkish". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.30-66.

Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. TDK Yayını, Ankara.

Johanson, L. ve B. Utas (2000). *Evidentials, Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.

Kıral, F. (1997). "Syntaktische Einflüsse des Persischen auf das gesprochene Aserbaidschanisch von Iran". Basılmamış Doktora Tezi, Mainz Üniversitesi.

Kıral, F. (2000). "Reflections on *-miš* in Khalaj". *Evidentials, Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* (Yay.: Johanson L. ve B. Utas), Mouton de Gruyter, Berlin-New York, s. 89-102.

Kıral, F. (2006). "Izafet construction in Turkic varieties of Iran". *Turkic Languages in Contact*, (Yay.: Boeschoten, H. ve L. Johanson 2006, Turcologica 61, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, s.158-165.

Kirchner, M. (1998a). "Kazakh and Karakalpak". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.318-332.

Kirchner, M. (1998a). "Kirghiz". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-New York, s.344-256.

Koptjevskaja-Tamm, M. (2011). "Linguistic Typology and Language Contact". *The Oxford Handbook of Linguistic Typology* (Yay.: Song, J. J.), Oxford Üniversitesi Yayını, s.568-590.

Krauss, M. E. (1992). "The world's languages in crisis" *Language*, Cilt 68, Sayı 1 (1992), s. 4-10.

Krauss, M. E. (1997). "The indigenous languages of the North: a report on their present state". *Northern Minority Languages: Problems of Survival,* (Yay.) Hiroshi Shoji ve Juha Janhunen, Ulusal Etnoloji Müzesi, Osaka, s.1-34.

Lewis, M. P. ve G. F. Simons (2010). "Assessing endangerment". Expanding Fishman's GIDS: *Revue Roumaine de Linguistique 55(2)*, s. 103–120.

Lewis, M. P., G. F. Simons, and C. D. Fennig (2014). *Ethnologue: Languages of the World, 17. Baskı,* Dallas, Texas: SIL International.

Li, Y.S., H.Y. Lee, H. Choi, G.S. Kim, D. E. Lee ve M. Ölmez (2008). *A Study of The Middle Chulym Dialect of The Chulym Language*, Seul Ulusal Üniversitesi Yayını, Seul.

Matras, Y. (2006). "Layers of convergent syntax in Macedonia Turkish". *Turkic Languages in Contact*, (Yay.: Boeschoten, H. ve L. Johanson 2006, Turcologica 61, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, s.46-62.

Menz, A. (2000). "Indirectivity in Gagauz". *Evidentials, Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* (Yay.: Johanson L. ve B. Utas), Mouton de Gruyter, Berlin-New York, s. 103-114.

Menz, A. (2006). "On complex sentences in Gagauz". *Turkic Languages in Contact*, (Yay.: Boeschoten, H. ve L. Johanson 2006, Turcologica 61, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, s.139-151.

Menz, A. (2013). "Tehlikedeki Türk Dilleri: Gagauzca Örneği". *Tehlikedeki Diller Dergisi 2012 (Kış)*, s.145-156.

Moravcsik, E.A. (1975). "Borrowed Verbs". *Wiener Linguistische Gazette 8*: s.3-30.

Moseley, C. (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3. Baskı, UNESCO Yayınları, Paris.

Muysken, P. 2000, *Bilingual Speech: A Typology of Code-Switching*, Cambridge Üniversitesi Yayını.

O'Shannessy, C. (2011). "Language contact and change in endangered languages". *The Cambridge Handbook of Endangered Languages* (Yay. Peter K. Austin ve Julia Sallabank), Cambridge Üniversitesi Yayını, s.78-99.

Palosaari, N. Ve Campbell L. (2011). "Structural aspects of language endangerment" *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*, Yay. Peter K. Austin ve Julia Sallabank, Cambridge Üniversitesi Yayını, s.100-119.

Schönig, C. (1998a). "Azerbaijanian" *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.248-260.

Schönig, C. (1998b). "Turkmen". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.260-272.

Schönig, C. (1998c). "South Siberian Turkic". *The Turkic Languages* (Yay.: Johanson L. ve E.A. Csato), Routledge, Londra-NewYork, s.403-416.

Simons, G.F. ve Lewis M. P. (2013). "The world's languages in crisis: A 20-year update". Basılmamış Bildiri, 26. Dilbilim Sempozyumu, Winsconsin Üniversitesi, Milwaukee.

Soper, J. D. (1987). *Loan Syntax in Turkic and Iranian: The Verb Systems of Tajik, Uzbek and Qashqay*, Los Angeles.

Thomason, S. G. (2001). *Language Contact: An Introduction*, Edinburg Üniversitesi Yayını, Edinburg.

Thomason, S. G. and T. Kaufman (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Kaliforniya Üniversitesi Yayını, Kaliforniya.

Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*, The Hague:Mouton.

Winford, D. (2003). *An Introduction to Contact Linguistics*, Blackwell Yayınları.

MUTUAL INTELLIGIBILITY AMONG THE TURKIC LANGUAGES

Robert Lindsay

Introduction

The Turkic family of languages with all important related dialects was analyzed on the basis of mutual intelligibility: (1) To determine the extent to which various Turkic lects can understand each other. (2) To ascertain whether various Turkic lects are better characterized as full languages in the own in need of ISO codes from SIL or rather as dialects of another language. (3) To analyze the history of various Turkic lects in an attempt to write a proper history of the important lects. (4) To attempt to categorize the Turkic languages in terms of subfamilies, sub-sub families, etc. The results were: (1) Rough intelligibility figures for various Turkic lects, related lects and Turkish itself were determined. Surprisingly, it was not difficult to arrive at these rough estimates. (2) The Turkic family was expanded from Ethnologue's 41 languages to 53 languages. Splitting: a number of new languages were created from existing dialects, as these dialects were better characterized as full languages than as dialects of another tongue. Lumping: a few existing languages were eliminated and re-analyzed as dialects of another or newly created language. (3) Full and detailed histories for many Turkic lects were written up in a coherent, easy to understand way, a task sorely needed in Turkic as histories of Turkic lects are often confused, inaccurate, controversial, and incomplete. (4) A new attempt was made at categorizing the Turkic family that rejects and rewrites some of the better-known characterizations.

What is the Turkic language family?

Turkic is a large family usually thought to consist of about 40 languages stretching from Turkey all the way to China. Most of the languages are fairly close to each other, and it's often been said that they are all mutually intelligible, and you can go from Turkey all the way to the Yakut region of Siberia and be understood the whole way.

Why a 90 % intelligibility requirement for splitting languages from dialects?

of course all Turkic languages are not mutually intelligible, but as with many myths, there is a certain amount of truth there. That is because the languages, while generally not above 90% mutually intelligible, which is my requirement to be dialects of a single tongue instead of full languages on their own, do have varying degrees of intelligibility.

So where to draw a line between a dialect and a language? I chose 90% mutual intelligibility (MI). 90% and above, we are dealing with dialects of a single tongue, and below 90% intelligibility, we are dealing with separate languages. Once again, this is justified by common sense.

Once mutual intelligibility of two lects reaches 80%, conversations about complex, educated and technical subjects start experiencing difficult communication. Two speakers can still communicate in a basic way, particularly in face-to-face conversation where speech can be slowed and nonverbal communication can be used. But not everyone wants to talk about the weather, and if two lects cannot discuss the complex issues of the day without problems, one can make the case that now we have two different tongues.

I chose 90% MI because that seems to be where *Ethnologue* cuts off a language from a dialect. You will note, especially in *Ethnologue's* Mexico section where many scientific intelligibility studies have

1 **Acknowledgments:** This paper could not be written without the generous support and kind, wise heart of Professor Süer Eker of Başkent University in Ankara, who is in charge of the book project where this article is published. Süer also assisted in quite a bit of the research. Of those who assisted in my research, probably no one was more important than the calm, patient, brilliant Field Linguist David Anderson of the Living Tongues Institute in Salem, Oregon. The depth and breadth of his knowledge of Khakassian and Tuvan languages is stunning and he provided a huge amount of clarification about critical issues surrounding these languages.
Tamás Csernyei Hacettepe University in Ankara provided concise and in depth critical comments on a pre-publication version of the paper. He also helped with references and formatting. Csernyei's knowledge of Turkic as a whole is breathtaking.
Sema Demir, also a professor at Başkent, helped with some critical comments on the same early version of the paper and helped with the Turkmen section. Sohrab Dolatkhah, a post-doctorate researcher at the Ecole Pratique des Hautes Etudes at the Sorbonne, Paris, provided some clear and concise comments on the South Azeri and Kashkay lects in Iran. Tomas Ericksonas, graduate student at the Institute for Asian and African Studies, University of Helsinki has extensive knowledge of Tuvan languages. This knowledge was essential for the writing of the Tuvan sections of this paper.
Sam Poova Esla's knowledge of Iranian Turkic helped with the South Azeri section. Ackhat Maneshev provided some valuable background on little known Siberian Tatar tongues. Professor Stavros Skopeteas provided good information about the little known Urum language.

been done, that in general, lects with intelligibility of another lect below 90% are considered to be separate languages. Also in many cases, such as Aragonese and Spanish (80% mutual intelligibility or MI), Asturian and Spanish (80% MI or possibly as low as 25% MI for hardcore Asturian or Leonese), Galician and Spanish (85% MI) that once again, we seem to be looking at 90% as a cut-off figure.

Also on the Spain page of *Ethnologue*, the editors refused to split off Valencian from Catalan (94% MI), instead claiming it is merely a dialect of Catalan as opposed to a separate language as Valencian activists claim. In fact, in debates about whether or not Valencian is a separate language or a dialect of Catalan, the overwhelming scholarly consensus it is not a separate language but instead is simply a Catalan dialect.

In support of this claim, the 94% MI figure is typically trotted out as proof of Valencian's dialectal nature.

Meankeli is split from Finnish on the basis of an 80% MI with Finnish.

In addition, Victor Mair, a well-known linguist who specializes in Chinese languages, agreed that 90% is a good cutoff point (Mair 2009).

The truth is that MI in Turkic is much less than proclaimed.

The aim of this paper is to attempt to shed light on the mysterious question of Turkic MI about which many myths have sprung up.

In addition, the paper will attempt to divide the Turkic lects into separate languages and associated dialects based on either structural difference or MI or both.

How to determine intelligibility?

Structural difference is another method of determining whether we are dealing with two separate languages. Once two lects get divergent enough, linguists generally think we are dealing two separate languages. This way of dividing languages up based on structural divergence is not particularly controversial.

Another way to divide languages from dialects is MI. The typical rejoinder is that such measures are always arbitrary and subjective, and hence have no meaning and should not even attempt to be quantified. However, intelligent MI measurements are not generally controversial among linguists, who tend to agree on such judgments as they are based on common sense.

For those who require more rigorous science, intelligibility tests have been tested and designed over a period of 40 years, particularly by the Summer Institute of Linguistics (SIL). SIL has refined these measures down to a fine art, and they have a high degree of scientific reliability which has been checked in multiple ways. Others have come up with their own rather ad hoc intelligibility tests, which tend to show similar results to the better tests and again agree with speakers' basic judgments.

Although structural divergence and MI are two different measures, they fall together well. This is because at a certain degree of structural divergence, two different lects start experiencing a difficult time understanding each other. Increased structural divergence leads to difficult MI.

Wild, often angry and heated debates rage, typically on the Internet, about the MI of various lects. Most of the screaming about this issue is not being done by sober-minded linguists but instead is being done and as a general rule they tend to be hotheads, cranks and irrational people who generally know little to nothing about linguistics.

Just because the general public, which is highly ignorant of such things, behaves irrationally about this question is no reason why objective linguistic social scientists should shy away from the debate. As mentioned earlier, among calm, rational scientific linguists, the issues of language vs. dialect and MI are not particularly controversial as they tend to fall in line with people's intuitive judgments and basic common sense.

© Nükhet Okutan

How was intelligibility measured in this study?

intelligibility was measured via conversations with native speakers and linguists working with Turkic tongues. In addition, the relevant literature was consulted and expert opinions about whether a given lect was seen as a separate language or a dialect of something else were analyzed.

In addition, linguists' judgments about structural divergence of given lects was utilized.

One critique sometimes raised is that native speaker judgment and even linguist opinions may be inferior to actual MI studies in determining MI.

There is a problem with this in that these well-founded MI studies have simply not been done on Turkic languages. The only MI studies in Turkic have been two studies testing Turkish and North Azeri. So if we are only going to use well-founded MI studies to determine MI, this paper could not have been written. Until such actual MI studies are done, it is best to simply rely on statements made by native speakers.

One problem with saying we need more formal MI studies is that these studies are not often done because few linguists are interested in doing them. Even for determining percentages of MI, we often just ask native speakers of Lect A, and they tell us they have, for example, 65% intelligibility of Lect B. Or we ask a linguist who studies the language, and they say Lect A has, for example, ~85% or 75% intelligibility of Lect B. This is just a rough estimate by the linguist.

How is MI typically determined by linguists? In determining MI, *Ethnologue* researchers first simply ask native speakers of Language A how much they can understand of Language B.

They ask different groups, males and females of all ages. There are generally few to no deliberate false statements given; however, subjects must be interviewed individually and not in groups.

One oddity is that males of Lect A often report higher MI of Lect B than females do. This is due to bilingual learning, as Lect A males have been outside the village interacting with other males from Lect B for work purposes, whereas females stay in the Lect A village and have have no contact with Lect B speakers. In MI studies, we look for "virgin ears" and try to rule out bilingual learning as it contaminates results.

So most MI determinations in the literature are determined either by asking native speakers or by querying linguists who study the language. Actual MI studies are not often done, but when they are, they typically find the same MI as the native speakers and linguists find, or, if they differ, the MI studies actually find lower MI than the native speakers and linguists reported, as native speakers and linguists tend to overestimate MI.

There will be few to no false positives (languages split off when they are actually dialects of a single tongue, otherwise known as excessive splitting) via MI determination with any method.

If native speakers or linguists say Lect A is not intelligible with Lect B, then that is the fact, since their errors will occur in overestimation rather than underestimation. So all splits based on MI queries are justified. The only problem you will have in MI queries is false negatives.

Since queries tend to be biased upwards in terms of MI, at times, speakers of Lect A will say they have full intelligibility of Lect B when in fact, if you do a study, it may come out to ~82%. So all splits will be justified, but some splits that should be made will not be made (some full languages will be referred to as dialects of another tongue). In other words, excessive splitting is unlikely but excessive lumping is much more of an issue.

How many Turkic languages?

One might ask how many Turkic languages there are?

Ethnologue lists 41 different languages, one of them possibly extinct.

In this treatment, I expand *Ethnologue's* 41 Turkic languages to 53 separate languages utilizing measures of MI, structural divergence and the judgments of native speakers and linguists. At least one of the 53 languages may have gone extinct recently.

The subject of MI and the consequent division of Turkic on that basis has not seen a lot of research. Hence this is a pilot study intended to stimulate new research into this question. For many of the lects analyzed below, information is lacking or controversial in a number of areas. Where this is the case, I suggest topics in need of further study and elaboration.

Internal classification of Turkic

In addition, I attempted some tentative work at internal classification of Turkic into families and subfamilies.

Although there have been many attempts at internal classification of Turkic, there has been no generally agreed-upon classification, although Tekin's recent attempt has been popular.

I welcome all critical comments about this article from sober-minded persons, particularly native speakers of Turkic tongues, Turcologists and other linguists.

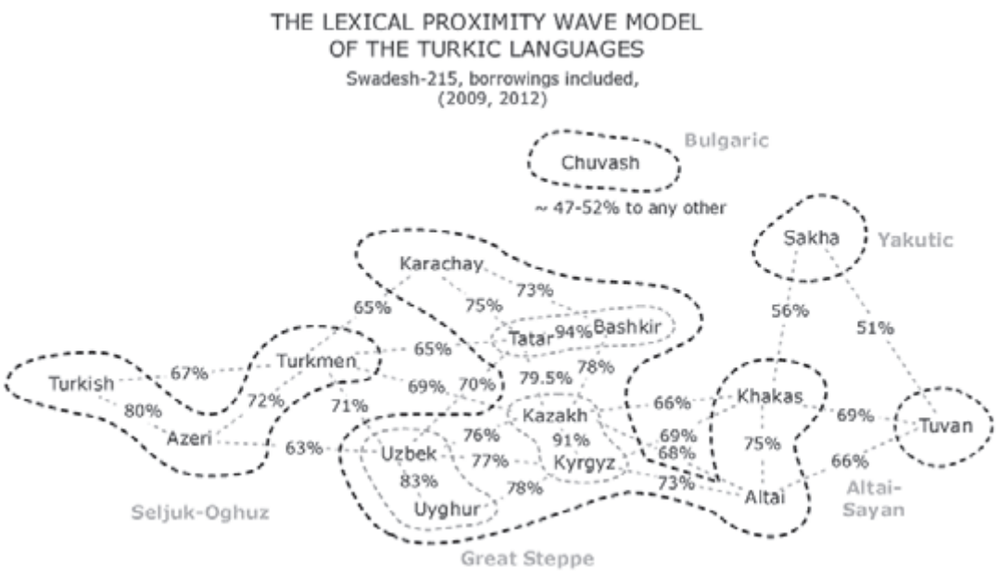

Figure 1: A Swadesh-215 list with borrowings included to represent actual speech - a good model for a rough test of intelligibility. All percentages represent cognates shared between any two lects. 90%+ cognates = dialects of a single language. 80% = ~70% intelligibility. 70% = ~40% intelligibility. 60% = ~10% intelligibility. Below 60% = essentially zero intelligibility.

Bulgaro-Turkic

The Proto-Bulgaro-Turkic homeland may have originally been situated in the Siberia near the Proto-Turkic homeland but to the west near northern Kazakhstan, the Ishim-Tobol-Irtysh Steppe and the Baraba Steppe in southern Siberia near northern Kazakhstan and adjacent areas in northern Kazakhstan in the Kokshetau Plateau and Kazakh Uplands around Petropavl and Pavlodar all the way south to Tengi Koli.

To the west, it may have extended all the way over to the southern edge of the Urals near Magnitodorsk and Chelyabinsk. A possible vision of this homeland would be an area of wide, often-flooding rivers, sloughs, channels, backwaters and small lakes with ample vegetation such as swampy areas with reeds and grains and large wet meadows.

The proto-Bulgaro-Turkics may have operated small boats in this area. There were many fish and crustaceans to harvest from the waters, and the area was rich in wildlife, particularly waterfowl. Many land animals are also drawn to areas with plenty of water. The proto-Bulgaro-Turkics may well have used bows and arrows and spears to harvest wildlife.

The association of Proto-Bulgaro-Turkic with the Andronovo Culture, known from archaeology and especially its Akalul and Fedorovo branches in southern to far southern Siberia, is well-known. Fedorovo is known from 1100-1200 in the area from the Tobol River east through the Ishim Steppe to the Irtysh River and then east again through the Baraba Steppe to the upper Ob Basin near Tomsk. Akalul is known from the southeastern edge of the Urals to the steppes of the Ishim-Irtysh Basin from 1200-1700 BCE.

This puts Proto-Bulgaro-Turkic in the Andronovo region anywhere from 900-1300 BCE and possibly all the way from 900-1700 BCE and gives us an initial date for Proto-Bulgaro-Turkic of 3300-3700 YBP (years before present). All other things being considered, the upper theory of 3700 YBP seems best.

Some researchers have tried to associate Andronovo with Proto-Indo-Iranian. The association of Andronovo with Indo-Iranian has many problems. In particular, the Fedorovo and Akalul Cultures seem a poor fit for Proto-Indo-Iranian which was probably in the area, particularly the southeast of the Akalul area, but they were there far earlier, from 1500-2500 BCE, and by 1500 BCE, they were already well on the way to the south towards Transoxonia. Further, I am not aware of any Proto-Indo-Iranian borrowings in Proto-Bulgaro-Turkic.

Oghuric

The time period for Oghuric's split from Proto-Bulgaro-Turkic is typically placed at 500-1000 BCE. Weighing the evidence, the best scenario is for an early split for Oghuric around 1000 BCE. They then migrated to the west, possibility fleeing some invaders of some sort.

In their new home on the Volga, the Oghurics were separated from the rest of Turkic for close to 2,500 years until contacts occurred with Tatar in the last several hundred years. This combined with a very early separation and isolation from all other early Turkic groups near the Urheimat accounts for the extreme divergence of Oghuric and its sole living remnant, Chuvash. This follows from linguistic theory whereby the most divergent member of a language family is frequently the one that is the most geographically removed from the main group.

Volga Bulgaric

Chuvash (Lewis et al 2009c), spoken by 1,325,382 people in the Republic of Chuvashia (Tishkov 2009), is the most divergent language of all Turkic. Some classifications even split Turkic into Chuvash in one high level branch and all of the rest into another huge branch, which is then further subdivided. For instance, Tekin says that all Turkic languages descend from a language called Proto-Chuvash-Turkic or pre-Turkic (Tekin 1990).

This treatment follows Tekin's model and calls the large family Bulgaro-Turkic. Chuvash has extremely poor intelligibility with all of the rest of Turkic at 0-15%. Generally it is zero. The best figure is Uzbek-Chuvash at ~10-15%.

Macro-Turkic

Proto-Turkic

The Proto-Turkic homeland is the subject of much debate. Many scholars simply refuse to postulate on its location, stating that its location is simply uncertain. However, enough material has been gathered via historical analysis and reconstruction of Proto-Turkic that we can make a guess at the Proto-Turkic Urheimat.

A good hypothesis would be somewhere in the upper reaches of the Irtysh River Basin in far northeastern Kazakhstan and northwest China, from around Lake Zaysan east to the source of the river in the Mongolian Altai, extending north to the Altai Krai in far southern Russia. This is the area where four countries, Kazakhstan, China, Russia, and Mongolia, all come together.

At some point there would have then been an eastern movement out of the Tobol-Ishim-Irtysh area, possibly following the Irtysh River east towards Lake Zaysan. This movement occurred some time between 425-1000 BCE.

Although the dating is uncertain, Proto-Turkic may have broken up into its initial branches around 400-425 BCE. Those branches were Proto-Kipchak-Karluk, Proto-Yakutic and Proto-Orkhon-Oghuz-Karakhanid. That means that proto-Turkic existed from around 425-1000 BCE, as Bulgaric left around 1000 BCE to head to the west, so Proto-Turkic is dated to 3000 YBP.

Orkhon-Oghuz-Karakhanid

This group is typically placed in the Southern group of Turkic alongside Oghuz, Seljuk and Yugur-Salar, possibly because of a presumed common lineage. However, linguistically, their common relationship is not very clear, and the relationship of Oghuz-Seljuk to Orkhon-Karakhanid is more indirect than direct.

Certainly there are retentions of archaic Orkhon-Karakhanid forms that can be found in Oghuz-Seljuk (mostly from Karakhanid), but similar forms can also be found in Karluk languages, which obviously also got them from Karakhanid. Further, Proto-Oghuz looks more like a sister to Karakhanid than a descendant like Khalaj. Nor is Proto-Oghuz a direct descendant of Old Uyghur – Yuguric is instead. Proto-Oghuz probably split off very early from Old Uyghur rather than being directly descended from it.

Rather than retentions, we should be looking at shared innovations between Orkhon-Karakhanid and Oghuz-Seljuk, and there is little evidence for this. Therefore, the separation of Orkhon-Karakhanid as a separate node from Southern or Oghuz-Seljuk seems to be valid.

One question is whether there is enough resemblance between Orkhon-Karakhanid, Orkhon Old Turkic, Uyghur-Karakhanid, Karakhanid, and Old Uyghur to justify creating a coherent group here, much less an entirely separate node of Macro-Turkic. The available evidence is certainly suggestive, as there are parallels between these languages in lexis and particularly in grammar and phonology.

One objection that has been raised is that there is presently a dearth of material from these ancient languages, and therefore it is impossible to arrive at any conclusive statements about whether they form a coherent group sufficiently different as to be split off from the rest of Macro-Turkic. It is true that we lack a full picture of these languages, however, recent publications have devoted entire chapters to a comprehensive look at some of them. Orkhon Old Turkic in particular seems well described.

At any rate, what material we do have seems sufficient to not only collocate these languages into a group but also to split them off as a separate node entirely, if only due to the extreme divergence of their existing descendants, Khalaj and Yuguric.

Orkhon-Oghuz-Kharakanid split off from Proto-Turkic around 300 BCE. Proto-Oghuz may have then split off from this group very early, perhaps around 250 BCE. Karakhanid then split off from Old Uyghur and Proto-Orkhon Turkic in 100 BCE. Orkhon Old Turkic proper formed around 500 CE.

Orkhon Old Turkic

Commonly called Old Turkic, a better name for this extinct language is **Orkhon Turkic**, the same language as used in the Orkhon carvings. It split off in 500 CE.

Uyghur-Karakhanid

Kharakhanid

Both of the Karakhanid languages, **North Kharakhanid** and **South Karakhanid**, are long since extinct.

Arghu

Khalaj is often said to be a descendant of an ancient language called **Arghu**. Arghu is little known.

Khalaj

Khalaj (Lewis et al 2009i), in reality a macrolanguage, is spoken in Iran by 40,000 people in 47 villages around the religious city of Qom north of Arāk in the Central Province (Knüppel 2010), and was until recently thought to be a dialect of South Azeri. However, in 1968, Gerhard Doerfer showed that Khalaj was a separate language that actually preserved several archaic features not found in any other Turkic languages (Doerfer 1971). Another account was written earlier, the first study of the language (Minorsky 1940). It is now properly seen as a separate branch of Turkic in its own right (Tekin 1990).

Khalaj is often placed in the Southern Oghuz-Seljuk branch of Turkic, probably due to its origins with the Karakhanid, Orkhon Turkic and Old Uyghur languages. Geographically, this is indeed the southern branch, but there are many reasons to argue against a geographical classification of Turkic. Language family classifications are better done in terms of common features or how archaic the languages are. Khalaj, Yugur and Salar all originate from this grouping, and all are quite different from all other Turkic languages.

Khalaj has been undergoing Persianization for about 20 years, and presently language death is beginning.

It has many odd archaisms that cannot be found in Old Turkic, nor do they exist in Chuvash and Yakut (Doerfer 1989). These forms probably go all the way back to Proto-Turkic.

It is probably best seen as an offshoot of the extinct South Karakhanid language (Mudrak 2002). It may also go back to an ancient language called Arghu (Johanson and Csató 1998). Karakhanid, Old Uyghur and Orkhon Old Turkic were all spoken in the Altai region around this time.

Khalaj has been in Iran a long time, during which a strong Oghuz layer was laid on top of the ancient Karakhanid base. Khalaj is often mistakenly placed with the rest of the Oghuz-Seljuk languages probably due to massive Oghuz borrowing that went in during the long period that they were in Iran. But is this Oghuz layer what is so important about Khalaj? At any rate, since when is language classification done on the basis of borrowings? If that were the case, English could should be classified as a Romance language due to Latin and French borrowings.

There is an interesting theory that at one point the Khalaj were in Afghanistan before moving to Iran.

There is good evidence from Pashtun oral literature and sources written in Dari and Pashto that the Khalaj may be the parent group of the famed Pashtun tribes. The homeland of the Pashtuns is in western Afghanistan in a region called Ghor. Next to Ghor resided the Turkic Khalaj tribes (no doubt speaking Khalaj). The vast majority of the Khalaj apparently lost their identity early, dropped their Turkic language and adopted the Pashtun language (Sierakowska-Dyndo 2013).

The descendants of these Turkic tribes are thought to be the Ghilzai, who, together with the Durrani, make up the two largest Pashtun tribes in Afghanistan (Sierakowska-Dyndo 2013). So the Pashtuns

derive in part from Turks, and Turkish traditions, similar to the Pashtuns' own ways of life, were adopted. The other large group, the Durrani, have never accepted the Ghilzai as equals. Instead they see themselves as the only Pashtun tribe in the land. The Durrani were the Pashtuns that existed before the Khalaj become Pashtuns.

All of this must have happened quite some time ago, probably before 1000 CE. A small group of Khalaj who retained their native language at some point, probably long ago, must have moved into Iran. We know that the move from Afghanistan to Iran must have occurred long ago because the huge Oghuz layer in Khalaj indicates a long presence in Iran.

During his initial studies 60 years ago, Minorsky, who spoke Turkish, found he was able to understand a fair amount of Khalaj due to its substantial Oghuz overlayer.

Doerfer, who led several expeditions to the Khalaj region around 1970, concluded that Khalaj, which has several dialects, is actually an independent group of small languages (Knüppel 2009). The dialects show remarkable and wide differences, probably due to the ancient time depth of Khalaj, one of the oldest Turkic languages.

The following are the dialects of Khalaj (Doerfer 1998: 276):

Western Khalaj: Borz-abad and Xalt-abad

Northern Khalaj: Vashqan, Mehr-e Zamin, and Chahak

Northeastern Khalaj: Mushakiya, Espit, Safid-ala, Ahmad-abad, Baghe, Yek, and Salafchegan.

Southern Khalaj: Shana

Central Khalaj: Xarrab

East Central Khalaj: Mouan, Sorxadeh and Mansurabad

Khalaj Proper: Many dialects, 33 different ones.

At the very least, Western Khalaj, including the dialects of Borzabad and Xaltabad, must be split off as a separate language. Its differences from the rest are so great that even the other Khalaj speakers say that Western Khalaj is not their language (Doerfer 1998: 276).

Western Khalaj then is a separate language from Khalaj proper.

Much more data is needed on the Khalaj lects, as there appear to be one or more structurally separate languages in this group (Knüppel 2009).

Old Uyghur

Yuguric (Yugur-Salar)

Yuguric is the name I give to the group that is usually referred to as Yugur-Salar. This group is often placed in the Southern or Orkhon-Oghuz-Karakhanid family, apparently for geographic reasons, but this classification does not explain the extreme divergence of Yuguric.

Yuguric is typically placed in the Southern branch of Turkic as a separate branch in that group apparently due to its roots in Orkhon-Kharakanid, the same base from which Khalaj springs.

But it should not be placed there (which in its case is not even a geographical classification as Yugur is spoken in northern China) because it is not even partially intelligible with any other Southern languages. Although a lot of this is due to heavy Sinitic, Tibetan and Mongolic layers of borrowings, the truth is that even Yuguric's Turkic words are often barely recognizable due to the extreme sound changes they have undergone. Yuguric has undergone the most extreme sound changes of any Turkic group, mostly due to the borrowings mentioned above.

Yugur lacks any obvious connection to the Oghuz-Seljuk languages, so it is wrong to put it in with them.

© Nükhet Okutan

Yuguric is as different from the rest of Turkic as Khalaj. Indeed, they share similar origins in Uyghur-Karakhanid - Yuguric originating in Old Uyghur and Khalaj in South Kharakhanid. Old Uyghur probably split off from Uyghur-Karakhanid around 100 BCE. In order to illustrate the profound divergence of Yuguric, it should be joined with Khalaj in a separate node away from Turkic proper.

Yugur, Western Yugur, Yellow Yugur, or Saryg Yugur is not the same language as Uyghur. Yugur is a language spoken by 12,297 people in Gansu Province, China. It is spoken from north Menyuen northwest towards Yumen along the Hexi Corridor and the Old Silk Road. Other languages in the area are Mongolian, Chinese and Tibetan. Yugur probably emerged between 700-840 CE in various places along the Silk Road as a sort of a trader's jargon.

Yugur should not be confused with Eastern Yugur or Shira Yugur which is a Mongolic language. The Shira Yugur are the furthest east group of the Yugur who probably originally spoke a Turkic lect but then switched to Mongolic.

The first theory of Yugur origins is that it is related to Khakas, and indeed it is sometimes said to be most closely related to the Khakas language and is also grouped with Mrass Shor, Ös and Khakas (Tekin 1990). There are resemblances to Khakas mostly in the grammar and somewhat in the phonology of Yugur, but the lexicon shows little resemblance. Yugur grammar and phonology shows more similarity to Orkhon-Kharakanid than to anything else.

Yugur is often grouped with Khakas because one theory is that Yugur emerged from the Yenisei Kirghiz tribes grouped around Lake Zaysan. This group may have been speaking proto-Yenisei Kyrgyz or even better, proto-Altay-Khakas. Despite this grouping, Yugur probably has almost zero intelligibility with any Khakassian tongue or indeed with the rest of Turkic other than the Salar languages.

The second theory is that Yugur emerged from the Old Orkhon Turkic culture after it was destroyed by the Yenisei Kirghiz tribes in 840 CE. According to this theory, the Yugur might have migrated to Turfan and Ganzhou. Hence, Yugur is most closely related to Old Orkhon Turkic. This theory may also explain the similarities with Yenisei Kirghiz.

The third theory is one promoted by the Yugur people themselves. Yugur people themselves say that they moved from Ganzhou to Turfan after the introduction of Islam (Tenishev 1966). This would mean a movement along the Silk Road from the Kingdom of Kocho where Old Uyghur was spoken to where they are today.

Kocho was a Buddhist-Manicheanist Uyghur civilization that existed during the Idiqut Phase of Uyghur culture. It was created around 860 CE where the Old Uyghur language was spoken, and even

today, this region is considered to be the center of Uyghur culture. Islam was introduced to this region from 934-960 CE.

This hypothesis also explains the similarities between the name Yugur and Uyghur. Indeed, the furthest eastern state of the Uyghurs was the Ganzhou Kingdom (the state was also known as Yugor State) located in Ganzu Province from 870-1036 CE. The descendants of these people refer to themselves as the Yellow Yugur, which is the very group we are discussing here.

A fourth theory is that Yugur is its own branch of Turkic, one that is poorly understood.

Probably the best theory is the third one, that Yugur is a descendant of the Old Uyghur language. However, there has been some minor Yenisei Kirghiz influence on Yugur via migrants from the north of the Yugur area, which may explain the existence of the first theory and part of the second theory.

Salar

Salar (Lewis et al 2009n), actually a macrolanguage, is a language spoken by 21,000 people (Dwyer 2001) in Qinghai Province, China, and has its own separate branch within Turkic (Tekin 2010). This classification will follow Tekin to some extent, but instead of putting Salar in its own branch, we put both Yugur and Salar together as Yuguric into a high-level branch. The Salars have been in China since 1400 CE, and their language has been heavily influenced by Chinese and Tibetan.

Salar is a Turkic classification mystery, as it is typically placed in different groups, and there appears to be no consensus regarding where to put it. The origins of Salar are probably located in the breakup of Karakhanid into Chagatai in the 1300's. Therefore, Salar might best be placed in the Karluk branch with Uyghur and Uzbek.

However, rather than putting Salar in Karluk with Chagatai, the best way to see Salar is that it arose around 1400 CE from a Yugur base along the Silk Road. New merchants speaking Chagatai were doing business in the area.

Hence, the Yugur (Old Uyghur) base which affected the grammar was overlain with a Chagatai layer which affected the lexicon, the result being a sort of Yugur-Chagatai mixed language which then underwent extensive Sinitic, Mongolic and Tibetic influence, mostly in phonology. The best way to view Salar is as a Uyghuric tongue. Yugur is straight up from Old Uyghur, and Chagatai itself came from an Old Uyghur-Karakhanid base. Old Uyghur is the common link between the two inputs to the language.

Salar is so different from other Turkic languages that intelligibility between it and the most of the rest of Turkic (other than Yugur) is probably close to zero. Salar is also close to Uyghur and Yugur, particularly Yugur. It has been dramatically affected by Mandarin and the Dongxiang Mongolic language.

Salar consists of two full languages, Eastern Salar and Western Salar. The Salar languages are surrounded by Mongolic languages such as Santa, Monguor, Baoan and Hezhou in addition to Chinese, a Sinitic language. Tibetan is spoken to the south.

Eastern Salar has been heavily influenced by Chinese and Tibetan. It is spoken in the center of Gansu Province.

Western Salar has been influenced more by Uyghur and Kazakh than by Sino-Tibetan. As a result, the two Salar varieties are not intelligible with each other (Dwyer 2001); hence Western Salar and Eastern Salar are separate languages. Western Salar is spoken in the far northwest of Qinghai Province from the towns of Linxia in Gansu west towards the city of Xining in Qinghai.

Western Salar has some asymmetrical intelligibility with Uyghur due to significant Uyghur influence. Interviews with Western Salar speakers in Urumqui, Ghulja, Yili, and Qinghai and with Uyghur speakers who have traveled to the Western Salar speaking area have uncovered lopsided intelligibility between Western Salar and Uyghur (Dwyer 2015).

Western Salar is completely unintelligible to Uyghur speakers, but Uyghur is partly intelligible to Western Salar speakers (Dwyer 2015). This lopsided intelligibility strongly suggests significant bilingual learning of Uyghur on the part of Western Salar speakers who are likely to have learned some of Uyghur, a major language in the region and suggests that Uyghur speakers have not bothered to learn Western Salar, a minor language in the region.

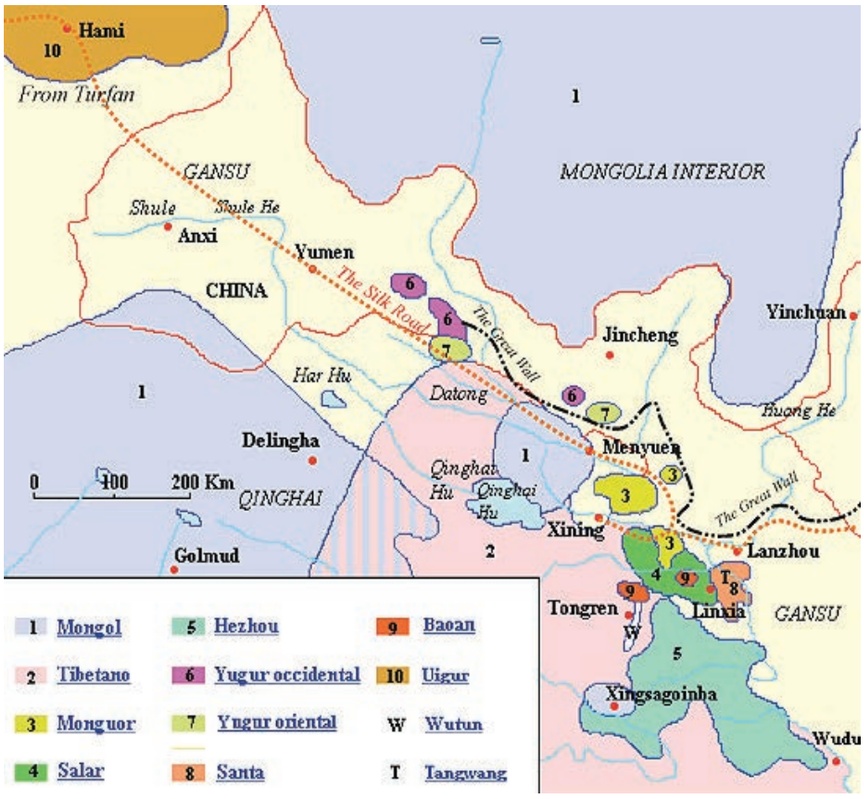

Figure 2: The location of the highly divergent Western or Sarigh Yugur(6) and Eastern Salar languages (4) in China is shown here. Eastern or Shera Yugur (7) is actually a Mongolic language. The other languages are Mongolic and Tibetan.

Yakutic (Sakhaic)

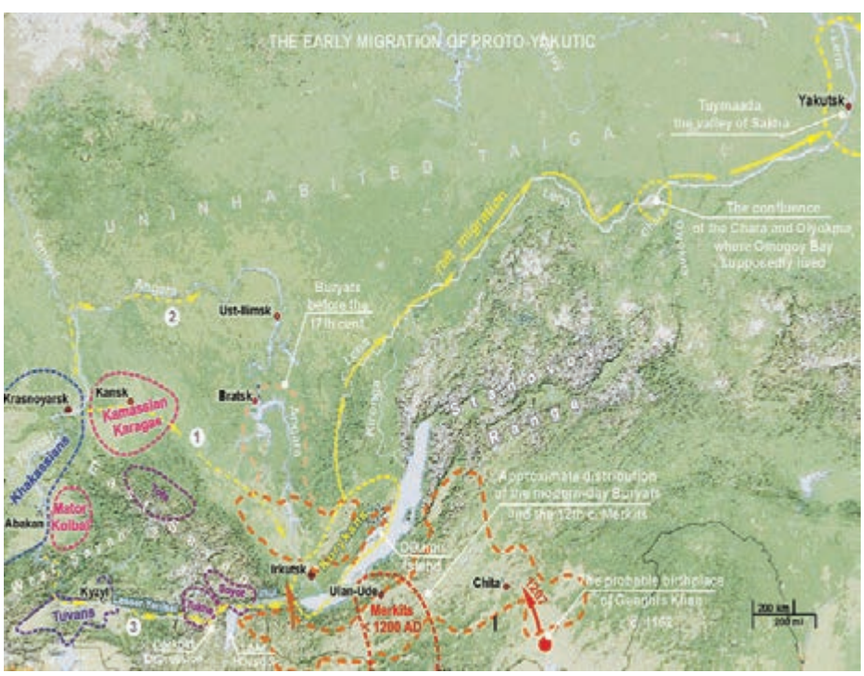

Figure 3: Map showing three possible routes taken by proto-Yakuts from the Urheimat in the Sayans, first to Lake Baikal as the Kuryakans and later to the Lena River. The route labeled (3) may be the most accurate one. Also shows some other languages and their locations at various historical times and the present.

Yakutic is best put into a separate node alongside with Khalaj/Yuguric. Yakutic does not have any clear or obvious relationship with any other Turkic tongue. It has typically been thrown in with a grouping called Siberian which is more of a geographic grouping than anything else. The suggestion then is that Yakutic shares some Siberianisms in phonology, grammar and lexis with the rest of the grouping.

However, a close look at the so-called Siberianisms reveals that nearly all of them are more properly seen as retentions or archaisms rather than true Siberian innovations. Some of the phonological Siberianisms look more like Mongolic or areal Sprachbund (Mongolic, Sinitic and Tibetic) influences. There is perhaps a single Siberian innovation that would remain after all of the old words have been accounted for.

In recent years, a case has been made for connecting Yakutic and Tuvan or Tuvaic (Stachowski 2011). Although there are surely similarities between the two, especially between Yakutic and Tofa, these appear to be more indirect than direct – meaning that Tofa may have developed under a Yakutic substratum.

However, there are some minor resemblances between Yenisei Kirghiz and Yakutic. This looks more indirect relationship than a direct one. What might have happened was that Proto-Yakutic was an early influence on early Siberian languages or possibly that some or more Yenisei Kirghiz languages developed on a Proto-Yakutic substratum.

Various ages have been given for Proto-Yakutic, one of the first languages to split off Proto-Turkic. These dates range from 200-900 BCE. The best analysis shows that that the later dates are better than the earlier ones. A good date for Proto-Yakutic is 300 BCE. The of the Proto-Yakutic homeland is hard to pinpoint, but a good guess might be high in the West Sayan Range along the Yenisei River near the present town Ust-Ula very close to Khakassia. In recent years, South Samoyedic languages like Mator, Koibal and Kamass were spoken in this area.

At some point, the Proto-Yakut began moving south down the Yenisei past Kyzyl to the Lesser Yenisei on Yenisei Steppe near the Mongolian border, slowly following the river through the Darkhut Depression towards Lake Hovsagol through the modern territory of the Soyot and Dukha.

When this journey was undertaken is not known, but it was probably complete by 100 CE. They remained in this area for 400 years. Soyot and Dukha may have been affected by Yakutic substrate. In fact, the name Dukha looks remarkably like Yakut. By 500 CE, they were undergoing another movement east towards the western shore of Lake Baikal, where they were known from Chinese sources as the Kuryakans from 500-900 CE.

Yakut has 453,288 speakers and is one of the official languages of the Republic of Sakha in Siberia (Moseley 2010k). Yakut, Tuvaic, and Khakassian languages have 0% intelligibility with the rest of Turkic (Eker 2013). In particular, Yakutic has 0% intelligibility not only with the rest of Turkic but also with the rest of the Siberian Turkic language group in which it is erroneously placed. The reason for this is Yakutic's strong Yeniseian, Mongolic, and Russian influences.

For instance, the closest language to Yakutic is Tuva, but the intelligibility between the two is 0%. 26% of Yakut vocabulary is made up of borrowings from Mongolic and 33% of Russian borrowings (Ratloff 1908).

The specific Mongolian languages are thought to be Middle Mongolian from 1200-1300 continuing to 1400-1600 and Middle Buryat probably from the same period (Kaluzynkski 1962). Proto-Mongolian as reconstructed does not look a lot different from Middle Mongolian (Pakendorf 2007). The heavy Yeniseien influence is probably because Yakut developed from a Yeniseien substrate.

There is some Tungusic influence in Yakut, mostly from Evenki, but it is controversial. Some sources say there is little Tungusic influence on Yakut, and there resemblances that exist are typically Yakut borrowings into Evenki and not the other way around.

This theory underestimates the Tungusic influence on Yakut, which is considerable, most of it from Evenki but also some from Even (Anderson 1998). The main influences on Yakut are Mongolic and then later Russian. Tungusic and Yeniseien are seen as lesser influences, possibly based on Tungusic and Yeniseien substrates in Yakut.

The Mongolic borrowings are somewhat mysterious. Mongolic speakers began moving into the Lake Baikal region in the 1000's in response to the expanding Khitan Empire in Mongolia. Yakut speakers, known at that time as Kuryakans, resided on the southwest side of the lake from 500-1000 CE. The Mongolic group that moved to Baikal, while they lived next to the Yakut for around 200 years, does not look to be the source of much of the heavy Mongolic borrowing in Yakut.

However, starting in the early 1200's and possibly continuing into the 1300's, the Yakut began moving north out of the Baikal area towards the Lena River due to Mongol campaigns against the nearby Turkic Yenisei Kirghiz and others. The campaign against the Yenisei Kirghiz occurred from 1206-1209 (Pakendorf 2007). Not all of them left the area, and the Yakut that remained as Kurykans transformed into the Buryats, a Turkic group that took up a Mongolic tongue.

Although the main movement occurred over 200 years later, some small Yakut groups had already started moving up the Lena by the year 1000 CE (Pakendorf 2007). The main Mongolian expansion outside of Mongolia began only in 1206-1259 CE during the Mongol Empire. This coincides with the beginnings of the Mongolic borrowings into Yakut. This still leaves the major part of Mongolic and Buryat borrowings into Yakut from 1200-1600 poorly explained.

1. Dolgan (Тыа киси) (Lewis et al 2009d), spoken by 4,865 people (Tishkov 2009) in Dudinka and Khatanga counties in former Taymyr (Dolgan and Nenets) Autonomous District and in Anabar County in the Republic of Sakha (Yakutia), (Moseley 2010a) is sometimes said to be a dialect of Yakut (Tekin 2010).

This was the standard view until the 1950's, when Turkic scholars decided that Dolgan was a separate language. Experts say that this is a different language from Yakut, and it is not mutually intelligible with Yakut (UCLA Language Materia ls Project a). Furthermore, Dolgan speakers refuse to use Yakut learning materials because they are too different from Dolgan (Eker 2013).

The last word on the matter appears to come from Pakendorf, who did fieldwork for her PhD among the Yakut. According to her, there is low MI between Dolgan and Yakut due to Dolgan innovations, phonetic changes, changed semantics for shared lexis and significant borrowing from Evenki. It qualifies as a separate language on both sociopolitical (the Dolgans see themselves as speaking a separate language) and structural grounds (Pakendorf 2007).

However, there are claims that Dolgan speakers have excellent intelligibility with Yakut speakers in the northwestern part of the Yakut zone (Northwestern Yakut). The reason for this may be the heavy Evenki influence on Northwestern Yakut (Pakendorf 2007).

Dolgan differs considerably from Yakut due to strong influences from the Evenki (Tungusic) language (Humphreys and Mits 1991c). Dolgan was originally a Yakut dialect called Vilyuy, but it split off recently (around 1650-1700 CE) and transformed itself into a separate language (Stakowski 2011) and underwent independent development (Johnson 2011).

The best theory is that Dolgan are Evenki speakers from the Dolgan and other tribes who switched to Yakut (Anderson 1998). Yakut and Dolgan now form their own branch of Turkic (Tekin 1990). On this matter, Tekin is certainly correct. I have followed Tekin in this treatment by splitting off Yakutic as one of two nodes below Macro-Turkic and above Common Turkic.

Figure 4: Map showing the Siberian Turkic languages.

Turkic (Common Turkic)

Central (Yenisei Kirghiz or Siberian)

Tuvan (Tuvaic)

Tofa and Tuvan, spoken by 252,474 people (Tishkov 2009) in Siberia, form a separate branch of Turkic close to Altay in Tekin's classification (Tekin 2010). They are not intelligible with each other, but there are said to be intelligible dialects linking them. Intelligibility between the two may be as high as 85% going by glottochronology (Dybo 2006), but reported intelligibility is much lower (Eriksson 2013).

Each one has a separate written form. Tofa and Tuvan differ in other ways; for instance, each one has a nominal case that the other one lacks, and conditionals also differ between the two languages, with Tofa retaining an older form (Anderson 2004). Tuvan has borrowed heavily from Mongolic and recently from Russian.

The entire group of Tuvan languages is referred to as the Sayan languages. They are split into two groups: *Steppe Sayan*, encompassing Tuvan and Tuha, and *Taiga Sayan*, encompassing Dukha, Tofa, Soyot, and Todzhin.

The Tuvans were ruled by Mongolics prior to 200 CE. It is not known what language they spoken at this time. Around 500 CE, they were conquered by Turkics. Proto-Tuvan probably goes back to around 250 CE. The location may be in the Lesser Yenisei region around the Yenisei Steppes where Soyot and Dukha are now spoken all the way over to Lake Khövsgöl.

Steppe Sayan

Steppe Sayan consists of two languages: Tuvan and Tuha.

At least part of Steppe Sayan was influenced by Yeniseian, as these people used to speak the Kol' language but were assimilated to Tuvan. However, we do not know which part of Tuvan was affected by Yeniseian.

The Western Tuvan lects have been heavily influenced by the Southern Altay Telengit dialect (Dougherty undated).

Tuha, Tuhalar, Toha, Uighur Urianghai or Uriankhay, the furthest east of the Sayan lects, is spoken by a small group of only 20-30 members of the Soyt tribe, all elderly, with some passive speakers in their 50's.

It is spoken in and around the villages of Tsagaan-Üür and Üürin-Tsagaan in the Tunka Valley in the far north of Mongolia in the Khövsgöl Aymag district to the east of Lake Khövsgöl from the shores of the lake north to the border with Buryatia (Eriksonas 2012). They are cattle-herders in contrast to the Dukha on the other side of the lake who are reindeer herders (Ragagnin 2012).

One theory is that, like the Tofa, they were originally speakers of the Samoyedic language Mator who switched over to a Turkic tongue (Eriksonas 2012).

Another theory, one that I follow in this treatment, is that Tuha is a Steppe Sayan language, albeit with some features setting it aside from the rest of Steppe Sayan. This theory also states that instead of being Turkicized Samoyedics, the Tuha at base are the descendants of ancient Kurykan Turks (early Yakut) from the 700's who did not move north and get assimilated to the Buryats like most of their contemporaries (Ragagnin 2012). At the moment, the latter theory seems to be preferred.

The Tuha moved into the region around 1600-1650 CE (Eriksonas 2012). This is apparently a group of Soyot who split off from the rest of Soyot when the others moved north into Buryatia long ago. Since Soyot and Tuha have been separated for ~400 years, there is probably difficult intelligibility between them.

Tuha pronouns were mostly borrowed from Mongolic and differ dramatically even from Dukha pronouns. The Tuha have a harder time speaking to the Tuva than other Steppe Sayan do.

For instance, the Tuha cannot understand Tuva textbooks, while the Monchak can (Eriksonas 2012). 30% of Tuha words are from Mongolic.

Tuha may not be intelligible with any other Tuvan language.

Tuva has a variety of sometimes divergent dialects that are sometimes considered to be separate languages. However, on close examination, all of these are more properly seen as Tuvan dialects rather than full languages.

Altai Tuvan, Altai Sayan, Tuwa, or Menggu is a Tuvan dialect spoken by people in three different countries, in the Bayan Ölgei (Olgii) and Khovd Aimak region of western Mongolia (the Mongolian Altai) as Gök Monjaq, Aq Soyan and Xara Soyan and across the border by in Xinjiang Province in three villages near Kanas Lake (Johanson 2001). The speaker population totals less than ~3,500 people -~1,850 in Mongolia and 1,700 people in China (Atwood 2004).

Altai Tuvan has heavy Mongolian influence. It has been split off from Tuvan for since 1730 (Mongush 2012b), and the dialect is quite different from Tuva (Johanson 2001). Recent investigators characterize Altai Tuvan as a separate language (Living Tongues 2007a). It is also referred to as a highly divergent dialect of Tuvan.

However, reports indicate that Altai Tuvan, at least the Jungar Tuvan variety, is completely intelligible with Tuvan (Todoriki 2010), hence Jungar Tuvan is a dialect of Tuvan and not a separate language.

Dzungarian Tuvan or Jungar Tuvan, also known as Khövsgöl Tuvan, Kubsugul Uriangkhai, Khövsgöl Tuvan, or Tuxa (Janhunen and Salminen 1993), is spoken by 1,700 speakers (Atwood 2004) in the northernmost part of Sinkiang in the Uyghur Republic of China near the borders of Kazakhstan and Mongolia in the Chinese Altai. They live in the villages of Akkaba in Habahe/Kaba County, and Kanas, and Kom-Kanas in Burqin County (Atwood 2004). The Jungar Tuvans split off from the Altai Tuvans in Mongolia and moved into China between 1700-1800 CE. Their language has many Kazakh and Mongolian words layered onto a Tuvan base.

Jungar Tuvans in China understand radio broadcasts in Tuvan proper well. Reports say that intelligibility is still excellent between Jungar Tuvan and Tuvan Proper (Todoriki 2010). In addition, Jungar Tuvan texts are easy to read from a Tuvan perspective (Anderson 2013).

Jungar Tuvan in China and Altai Tuvan in Mongolia were formerly part of one dialect, but they became separate around 1900 and have since undergone separate development, the form in Mongolia undergoing heavy Mongolian influence and the form in China coming under heavy Chinese influence (Dougherty undated). In recent years, communication has become more difficult between Jungar Tuvans and Mongolian Tuvans (until recently part of one group) due to massive Chinese borrowings going into Jungar Tuvan (Mongush 2012b).

This dialect is simply Altai Tuvan as spoken in China.

Tsengel Tuvan is the name of the one of the Altai Tuvan dialects spoken in Mongolia. It has recently been characterized by David Harrison as a separate language (Harrison undated b) spoken by 1,500 people in far northwestern Mongolia near the borders of Russia and China. Tsengel is a district of Bayan-Ölgii Province in western Mongolia. The capital of Tsengel is Khushoot. This dialect is spoken in the village of Tsengel Sum in Bayan-Ölgii province.

Tsengel Tuvan is simply one of the two Altai Tuvan dialects spoken in Mongolia along with Monchak.

Tsengel Tuvans either cannot or will not use Tuvan language materials (Bavuu-Syuryun and Salchak 2012); nevertheless, classes are somehow held in Tuvan in this area (Atwood 2004). However, the Tsengels' rejection of Tuvan materials seems to have more to do with social and ethnic factors than linguistic ones (Anderson 2013).

The divergence between Tsengel Tuvan and the rest of Steppe Tuvan may be great enough to split it off as a separate language (Anderson 2013). However, Tsengel speakers may have good understanding of Tuvan since that is what David Harrison spoke with them while he was studying them (Anderson 2013). Tsengel Tuvan appears to be a dialect of Tuvan, but this remains somewhat up in the air.

Monchak, Kök-Monchak, Monjak, or Mondzhak is the name of another Altai Tuvan dialect in Mongolia. K. David Harrison states that Monchak and Tsengel Tuvan are two separate languages, and that Monchak (Harrison undated a) is a moribund language spoken by less than 150 people (Harrison 2007) in the village of Buyant in Khowd province, Western Mongolia (Atwood 2004).

The Monchaks lived in the Eevi River region of Xinjiang Province, China until they moved into Mongolia around 1930 (Harrison 2007), so this is simply a late movement of Jungar Tuvan speakers from China into Mongolia. Harrison's rationale for stating that Monchak and Tsengel Tuvan are separate languages is not known. In contrast to the Tsengel Tuvans, the Monchak report that they are able to use Tuva textbooks (Eriksonas 2012). However, there is no Tuvan language instruction in the Monchak region (Atwood 2004).

Expert opinion at the moment holds that Monchak and Jungar Tuvan at least are not separate languages in their own right but instead are ethnolects or sociolects, or in other words, dialects, of Tuvan Proper (Anderson 2013).

Hovd or Kovd is a second Mongolian Tuvan dialect reported by Harrison (Harrison 2006), apparently also subsumed under Altai Tuvan. Kovd is a town 80 miles southwest of the Tsengel region near Khar-Us Lake. Based on what can be gleaned from the meager data on Internet sites, Hovd appears to be the same language as Monchak (Enduring Voices 2010).

On the other hand, there are also 6,000 speakers of apparently a more or less normal variety of the Tuvan language living in the Hovd region (Johnson 2001), so Hovd may refer to this group.

Khoton, characterized by some as a separate language, is said to be yet another Altai Tuvan spoken in Mongolia.

Khoton apparently refers to a group called the Tsaatan Khoton (Wind of Mongolia 2011). This group has its origins in a Soyot or more probably Tuha group that was taken prisoner by Mongolian speakers. They decided while in captivity to abandon Turkic in favor of a Mongolian language.

Khoton simply means "Turk" in Mongolic. They presently speak Buryat (Tatár 1979).

In this treatment, I have subsumed the Monchak dialect in Mongolia and the Jungar Tuvan and Tsengel Tuvan dialects in China under the umbrella of a single dialect, Altai Tuvan. Altai Tuvan is a Steppe Sayan dialect consisting of three subdialects, Tsengel Tuvan, Monchak and Jungar.

Taiga Sayan

The ancestors of Taiga Sayan and Todzhin speakers arrived in the region as Proto-Samoyedic speakers ~2,000 BCE. Around the same time, Evenki (Tungusic) and Yeniseian speakers moved into the Tuvan area. Soon afterward, Turkic speakers (probably proto-Yakuts) moved up from the south and began to influence these Samoyedic, Yeniseian and Tungusic groups.

Taiga Sayan is composed of at least four different languages – Soyot, Tofa, Dukha, and Todzhin.

Southeast Tuvan or Kyzyl Tuvan may be a separate language according some scholars. However, it could be intelligible with Todzhin. Until this is cleared up, SE Tuvan will remain an unclassified Taiga Sayan lect.

Kyzyl Tuvan is a Taiga Sayan variety spoken around Lake Tere-Khöl southeast of the city of Xyzyl in the far southeast of Tuva near the Mongolian border (Ragagnin 2009). Preliminary analysis suggests that the Tere-Khöl dialects are similar to the northeastern group containing Todzhin and may be a dialect of the Todzhin language (Mongush and Sat. 1967). Tofa speakers cannot understand Kyzyl Tuvan (Eriksson 2013).

Tofa, Tofalar or Karagas, spoken (Salminen 2007a) south of the city of Nizhneudinsk and in the villages of Alygdzher, Nerkha and Verkhnyaya Gutara in Nizhneudinsk County in Irkutsk Province, has a number of archaic features that are not present in Tuvan and also has heavy Mongolian influences (Rassadin 2005b). The name Karagas should be discouraged as it more properly refers to the extinct South Samoyedic group by that name.

Tofa split from Todzhin/Tuva in ~1750.

Tofa was formed by layering Tuva onto a Samoyedic base (Janhunen and Salminen 1993). The fact that there are quite a few similarities between Tofa and Yakut (Rassadin 1978) implies that Yakut may also have been part of the Tofa substratum, or perhaps the Tofa were Yakut speakers who switched to a Tuvan lect.

Tofa is presently moribund, with only 35 speakers, all over age 40 (Anderson and Harrison 2003). Tofa is currently undergoing obsolescence as a language, and the vowel harmony system in particular is starting to fall apart (Anderson 2004).

Recent investigators characterize Tofa as a separate language. However, one source says that Tofa, Dukha and Todzhin are largely mutually intelligible (Harrison 2002). Nevertheless, recent reports say that Tofa has difficult intelligibility not only with Tuva but also with the closely related Todzhin (Mongush 2012a).

According to Valentin Rassadin, Tofa is not mutually intelligible with Todzhin even though there is only a single mountain ridge separating them. Rassadin also said that a Tofa man once went to the Xyzyl region of Tuva where they speak the Kyzyl Tuvan dialect (close to Todzhin), and the Tofa speaker could not understand Kyzyl Tuvan at all (Eriksonas 2013).

Of course, the Tofa have probably never even ventured down to Lake Hövsgöl to even meet the Dukha speakers, much less speak to them (Eriksonas 2013). Tofa had difficult intelligibility of Soyot

© Nükhet Okutan

(Donahoe 2003). Recent intelligibility testing has shown that Tofa is indeed a separate language (Anderson 2013).

Todzhin, Todzhu or Northeastern Tuvan, is spoken by 4,406 people (Tishkov 2009) in the Tuva region. Todzhin is more properly placed in the Taiga Sayan group (Rassadin 2013) than in the Steppe Sayan group. There has long been a suggestion that the Tofa and the Todzhin are the same people, but this is not the case.

The Todzhin appear to be a group of Tuva speakers who have assimilated to the Tofa group and have taken up reindeer herding (Donahoe 2003).

They were recognized as separate peoples (probably speaking separate languages) even prior to 1700 CE (Donahoe 2003). Traditionally placed in Steppe Sayan, Todzhin is better placed in Taiga Sayan. The reason Todzhin is so different is due to the fact that they used to speak a Samoyedic tongue – the Mator, Koibal, Kamas, and Karagas were all in the region - and were assimilated to Turkic.

Recent investigators feel that Todzhin is a separate language (Living Tongues 2007a). Tuva speakers refer to Todzhin as a separate language (Donahoe 2003). A report said that Tuvans could hardly understand the “harsh and loud” Todzhin language at all (Kosterin and Zaika 2004).

Nevertheless, Todzhin, Tofa and Dukha are said to be largely mutually intelligible (Harrison 2002). However, a Tuva magazine reported that even the closely-related Tofa and Todzhin had difficult intelligibility (Mongush 2012a). Valentin Rossadin states that Tofa and Todzhin are not mutually intelligible (Eriksonas 2013).

In recent years, Todzhin has been used less and less, and the Todzhins increasingly use Literary Tuvan.

Soyot was spoken in the Oka and Tuka regions of Buryatia in Russia (Rassadin 2005b). The center of their territory was southwest of the city of southwest of the city of Irkutsk just north of the Mongolian border. The Soyots, like the rest of Taiga Sayan, apparently originally spoke a Samoyedic language, but they were Turkicized at some point. One source says the Turkicization may have occurred between 600-700 CE or possibly even earlier (Rassadin 2013).

Between 1600-1650 CE, the Soyots left the Lake Khövsgöl region of Mongolia and moved north to the Buryatia area. The ones that stayed behind probably became the Tuha. Another account says that

around 1650 CE, Soyot became separated from (Greater) Dukha. The Samoyedic group went to Soyot (and probably went north out of Mongolia), and the Turkic group went to Dukha-Tuha (and probably stayed in Mongolia).

Soyot was still widely spoken up until the 1920's, but then the group began abandoning it for Buryat. Soyot in Buryatia is apparently extinct (Todoriki 2010). It probably went extinct sometime after the early 1990's when it was still spoken by a few old men (Rassadin 2005b). The group now speaks a dialect of Buryat that has been creolized from a Soyot base (Todoriki 2010). Nevertheless, there are still some elderly people who remember quite a few words.

As Soyot split from Tofa long ago and hence pursued an independent track of development, the Tofa had a hard time understanding Soyot, which they referred to as a separate language. Todzhin intelligibility of Soyot is unknown, but if the Tofa had a hard time of it, the Todzhin no doubt did too, as these two languages are very close.

Tsaatan or Dukha, also known as Mongolian Reindeer Tuvan or Caatan (Salminen 2007a), is spoken by about 250 speakers west of Lake Khövsgöl in the mountainous western half of Khövsgöl Aimak in the far northernmost part of Mongolia near the border with the Tuva region and Buryatia. This is a part of a group that split off from the Todzhin as they were shifting from Samoyedic to Turkic. An already Turkicized group went to the Dukha and a group that was still Samoyedic but later shifted to Turkic went to the Soyots.

The Greater Dukha made up two different groups (Donahoe 2003). One group, the northeastern group, has been in the area since 1600-1650 CE, and another group, the southwestern group, only left the Tuva region in the 1940's. It appears that the northeastern group is actually the Tuha, and the southwestern group is the Dukha.

Some of the Dukha also came from the Tere-Khöl region in the 1940's (Ragagnin 2006).

Dukha has a very close relationship with Todzhin, differing mostly only in a number of Mongolian loans (Donahoe 2003). Since their arrival in the region, Dukha has undergone heavy Mongolianization (Ragagnin 2006). Dukha also has several features that differ from Tuvan.

Dukha is not intelligible with Tuva or any other Tuvan language (Fitzhugh 2002) and is therefore a separate language. However, other researchers report that Dukha is largely mutually intelligible with Tofa and Todzhin (Harrison 2002). Yet Dukha is part of a dialect chain with Tofa, which implies that they are separate languages. Dukha is also very close to Soyot.

Mongolian researchers created an alphabet for Dukha that has also proved useful for Tofa since they have similar sound systems (Rassadin 2013). This shows the close relationships of these two languages.

Dukha is definitely a separate language within Greater Tuvan (Anderson 2013).

Khakassian

Khakas (Lewis et al 2009h), a macrolanguage, is in its own branch of Turkic in Tekin's classification (Tekin 2010). In Tekin's classification, Mrass Shor is together with Ös, Khakas and Yugur in a single group (Tekin 1990). Shor is sometimes said to be a dialect of Khakas.

Yet intelligibility between the two may only be ~55% going by glottochronology (Dybo 2006).

Khakas is spoken by 42,600 people (Anderson 2004) in the western half of the Minusinsk Steppe region on the upper Yenisei in southern Siberia, mainly in the Republic of Khakassia but also in Uzhur and Sharypovo counties in Krasnoyarsk Region and in adjacent parts of the Republic of Tuva in the Russian Federation (Moseley 2010i). Turkish has zero intelligibility of Khakas (Tekin 1978).

Recent work indicates that Khakas is made up of a complex dialect continuum (Anderson and Harrison 2006, Anderson 2013). Dialects of Khakas include Abakan, Beltir, Kachin (Kaca, Khaas, Xaas), Koibal (Xoibal), Xyzyl (Khyzyzl, Xyzyl), Sagai (Sagaj, Saghai), Yarin and Shor.

Xyzyl is unintelligible with the rest of Khakas, as far apart from the rest of Khakas as Ös is (Living Tongues 20007a). Therefore, Xyzyl is a separate language (Anderson 2012). Xyzyl is spoken along the upper reaches of the Ijus (Üüs) River in northern Khakassia and Krasnoyarsk Kray. Xyzyl has a very close relationship with the Melet dialect of Ös (Anderson 2004); indeed, Xyzyl Khakas is actually transitional to Melet or Upper Ös (Anderson 2013).

Intelligibility tests showed that Xyzyl failed intelligibility tests with the Shor and Sagai Khakas dialects, but did better when tested with Xaas. Xyzyl speakers reject the Khakas label for their language. The verbal system in Xyzyl is very different from all of the rest of Khakas. (Anderson 2013).

All in all, there seems to be a good basis for splitting Xyzyl off from the rest of Khakas, though the evidence is somewhat equivocal (Anderson 2013).

Kamas or Kamas Turk is the source of much confusion. Kamass, often listed as a dialect of Khakas, is actually a Samoyedic language that only went extinct in the past few decades. A group of Kamass speakers abandoned their Samoyedic language for Khakas some time ago, and therein lies the confused belief that Kamas is a Khakas dialect.

The truth is that one language, Samoyedic Kamas, died in 1989 when Klavdia Plotnikova died. It was spoken in the eastern part of the Minusinsk region in what is now the Krasnoyarsk Region. The language became gradually restricted to the Kan and Mana River Basins and their sources on the far northwestern slopes of the Eastern Sayan Mountains. The last Kamas-speaking community lived in the village of Abalakovo (Moseley 2010e).

The Turkic Kamas dialect of Khakas then went extinct in 2010 (Moseley 2010f).

There is some confusion between the Shor language proper and the Shor dialect of Khakas.

Shor Khakas is spoken by descendants of Mrass Shor speakers who moved across the Kuznetskiy Alatau to the Minusinsk region into the Khakas region between 1500-1800 CE. It has a lot of Shor elements, and this is a Shor dialect somewhat restructured into a Khakas dialect.

Shor Khakas is apparently a dialect of Khakas and not a separate language (Anderson 2013).

Koibal has a similar origin with Kamas Khakas.

Koibal represents another group of Samoyedic speakers who abandoned their Samoyedic lect for Turkic in recent centuries (Anderson 2013). Koibal had a large Samoyedic substrate. It was spoken in Abalakovo village in the Krasnoyarsk Region alongside Samoyedic Kamass.

There are now reports that it has gone extinct (Moseley 2010f). Koibal was sparsely attested so it is hard to make judgments about it, but it seems that it was a dialect of Khakas and not a separate language (Anderson 2013).

Koibal and Kamas were the two dialects of the Kamas Samoyedic language. It seems clear that when many Kamas speakers shifted to Turkic, speakers of the two dialects carried their names over to Khakas, as Koibal Kamass became Koibal Khakas and Kamas Kamass became Kamas Khakas, with both of them probably subsumed under the label Kamas Turkic.

Yarin were former speakers of the Yeniseian language Yarin or possibly the more commonly known Arin which went extinct in the 1730's (Anderson 2005) as speakers shifted to Khakas (Georg 2003).

Sagai, along with Xaas, is the basis for *Literary Khakas*, which is an artificial language not much different from actual Sagai. Sagai is presently expanding at the expense of all of the other lects (Anderson 2005). Sagai is best seen as a Khakas dialect and not a separate language (Anderson 2013).

Xaas, Kacha or Kachin is sometimes seen as a separate language, but a better analysis is that it is a Khakas dialect (Anderson 2013).

© Nükhet Okutan

Beltir is sometimes seen as a separate language.

This group formerly spoke Tuvan but shifted to Khakas around 1800 (Anderson 2005). There is a Tuvan substrate in this dialect, but it also is best characterized as a dialect of Khakas (Anderson 2013).

Speakers of all Khakas lects have traditionally referred to all of the other Khakas varieties as "languages" (Anderson 2013). That does not seem to be enough to split them all off into separate languages, but it does seem to imply significant divergence in the lects.

Khakas then consists of one language, Literary Khakas, under which a complex dialect continuum is subsumed, and another language, Xyzyl, which is a structurally separate language.

Fuyü Gïrgïs, also known as Manchurian Kirghiz, is not related to Kirghiz as its name suggests; instead it is more closely related to Khakas, Chulym and Yugur (Johnson 2011). The name Kirghiz probably derives from the ethnonym of the speakers of the Siberian languages as Yenisei Kirghiz people.

This language is spoken in Heliojang County in northeastern China in and around Fuyu County, Qihar, 180 miles north of Harbin (Hu and Imart 1987).

It was originally an outlying dialect of Khakas whose speakers split off and moved to China from Russia possibly around 1700 CE, but it is now best seen as a separate language. In 1980, it was spoken by a majority of adults in about 100 homes in the town, but since then, most adults have switched over to Mongolian and most of the children are now speaking Mandarin Chinese that is taught at school (Hu and Imart 1987).

It is spoken by only 10 elderly people out of a group of 730 people (Salminen 2007a). In truth, Fuyü Gïrgïs is moribund, there are no more full speakers, and the 10 speakers are better characterized as semi-speakers or rememberers who recall some words (Dwyer 2015).

Actual intelligibility between Fuyü Gïrgïs and Khakas is unknown, however, Khakas may have had significant intelligibility (except for some Mongolian loans) of Fuyü Gïrgïs when it was a full language (Dwyer 2015). There is probably no good way to determine Khakas-Fuyü Gïrgïs intelligibility now that Fuyü Gïrgïs is moribund. For the moment, it seems best to leave Fuyü Gïrgïs as a full Turkic language rather than a Khakas dialect.

© Nükhet Okutan

Shor

Shor, actually a macrolanguage, is sometimes thought to be a dialect of Khakas (Tekin 2010), but this is may be a confusion between the *Shor dialect of Khakas* and Shor proper, which according to *Ethnologue* is a separate language.

Indeed, glottochronology indicates that intelligibility between Shor and Khakas may only be ~55% (Dybo 2006). Nevertheless, Shor, Khakas, and Xyzyl speakers can communicate face to face in a somewhat difficult and muddled way (Anderson 2013), but the same can be said of Spanish and Portuguese speakers (intelligibility 54%) and Spanish and Italian speakers (intelligibility ~35%), so that does not mean much in the end.

Shor is spoken by less than 1,000 people (Salminen 2007a) in Siberia along the river valleys on the southwestern slopes of the Kuznetskiy Alatau Range in Kemerovo Province (Anderson 2004).

The Shors were formed between 1500-1600 CE by a mixing of Ugric, Samoyedic, Yeniseian and Turkic groups in Mountain Shoria south of the Kemerovo region (Stukova 2006). The Shors briefly had their own district called Shoria, but it was eliminated in 1939, and the region later developed into one of the largest industrial areas in the USSR, the Kuzbass Region.

Actually, there are two different dialects of Shor, and their differences are great (Janhunen and Salminen 1993: 44); so great, in fact, that they can be seen as separate languages.

Southern or Kondoma Shor (spoken along the Kondoma River) may be close to Northern Altay and is actually a separate language.

Northern or Mrass Shor (spoken along the Mrass River) is close to Khakas and is also a separate language.

There are claims that Mrass and Kondoma are more or less mutually intelligible (Ager 2008-2013). At any rate, presently dialect leveling is occurring in all of Shor.

However, the conclusion of a symposium in conjunction with the publication of *Shorica: A Shor Electronic Database* in July 2001 was that Kondoma and Mrass are very different lects that typologically show features of two separate languages which have only recently begun to merge into a single literary language (Stukova 2006).

But this merging process has been slowed by the deep differences between the two languages. Therefore, Shor (Literary Shor) is a pluricentric language that constitutes two separate languages – Kondoma and Mrass – within it.

One classification has Mrass grouped with Ös, Khakas and Yugur, while Kondoma is grouped with Lower Chulym and the Kumandin and Chelkan Northern Altay languages (Tekin 1990). The intelligibility of Kondoma with Northern Altay and of Mrass with Khakas is not known, but Mrass and Sagai Khakas appear to be close.

However, glottochronology indicates that Shor itself may have only 55% intelligibility with Khakas and ~40% with the Altay group (Dybo 2006), so it does not look like either Shor language is part of either the Altay or Khakas language group.

The Shor macrolanguage is presently moribund (Anderson 2004).

More recent scholarship has cast doubt on the connection of Kondoma with Northern Altay and instead connects it with the Southern Altay Teleut language. On the eastern edge of the Kondoma region, Kondoma gives way to Mrass, which then transitions to the Sagai dialect of Khakas (Funk 2005a).

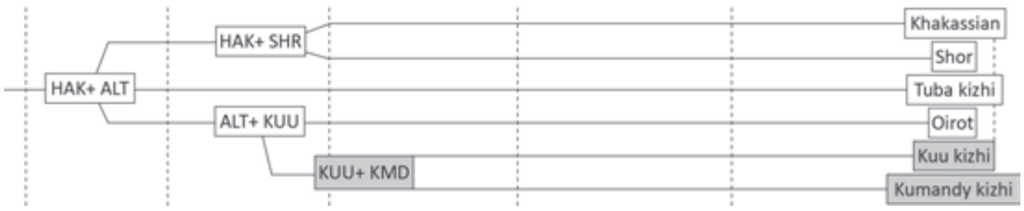

Figure 3: Glottochronology for Khakas, Shor, and the Altay languages. This chart shows that Khakas and Shor are quite separate and that Kumandin is a separate language from the rest of Northern Altay. From Dybo 2006.

Ös (Chulym)

Chulym or Ös is actually a macrolanguage, often said to be a dialect of Khakas, whereas Lower Chulym is said to be a dialect of Northern Altay (Tekin 1990). Chulym is indeed very close to Khakas although they are separate languages – certain Upper Chulym dialects are transitiosnal to certain Khakas lects (Anderson 2013).

Middle and Lower Chulym are spoken on the middle part of the Chulym River, a tributary to the upper Ob', mainly in Tegul'det County in Tomsk Province and Tyukhtet County in the Krasnoyarsk Region north of the Altai Mountains in the Ob River Basin near the city of Novokuznetsk (Salminen 2007a).

Chulym or Ös is made up of two dialects, Middle Chulym or Ös and Upper Chulym, which are mutually intelligible (Anderson and Harrison 2006, Anderson 2013). The difference between Upper and Middle Chulym is less than that between British and American English (Anderson 2013). Upper Chulym is closer to Khakas.

Nevertheless, the *Melet or Middle Chulym* and the *Tutal or Upper Chulym* dialects, spoken in two different villages – Melet and Tutal (Anderson 2013) - show evidence of having been separated for quite some time, 200-300 years.

Upper or Tutal Ös is transitional to Xyzyl Khakas (Anderson 2013).

Ös split off (Janhunen and Salminen 1993) from Khakas between 1700-1800 CE, and the language has since undergone independent development with Ös being influenced by Selkup (a Samoyedic language) and Siberian Tatar with additional influences from Ob-Ugric and Yeniseian.

Actually, the best analysis is that Ös speakers were mostly Yeniseian (probably Pumpokol) speakers and partly speakers of the Uralic Ob-Ugric Khanty language (Anderson 2013) until 1750 CE when they abandoned their Yeniseian tongue for a Turkic language.

Ös is often grouped with Mrass Shor, Khakas and Yugur (Tekin 1990). *Ethnologue* says that Ös is very close to Shor, and the two may even be the same language. Others feel that Shor and Ös are the same language as Khakas. However, Ös speakers cannot understand Khakas, so they cannot be part of one language.

K. David Harrison, who has studied the language extensively, says that attempts to lump Ös in with both Khakas and Shor are incorrect, and it is distinct from either of them (Anderson and Harrison 2006).

Ös then is a separate language. Ös has only 20 speakers remaining, all over 60 years old.

Lower Chulym deserves its own *Ethnologue* entry according to Harrison, which implies that he does not believe it is a dialect of Northern Altay. Harrison states that the closest language to Ös is actually Lower Chulym. This means that Lower Chulym is not as close to Northern Altay as had been theorized.

In addition, Russian missionaries to the Altai in the 1830's said that Lower Chulym speakers could not understand Northern Altay and vice versa (Kharlampovich et al 2001). Lower Chulym is different enough from Ös such that there is difficult intelligibility between the two (Beaumont 2013). In addition, Ös speakers say that Lower Chulym written materials are unrecognizable (Living Tongues 2007b), meaning they are two separate languages.

Lower Chulym is commonly grouped with Kumandin, Chelkan (Northern Altai) and Kondoma Shor.

Lower Chulym was heavily Tatarized or Tatar-like when last recorded (Living Tongues 2007b, Anderson 2013). In 2006, Lower Chulym Chulym was reported to be extinct (Anderson and Harrison 2006). Another report stated that it went extinct in 2011.

However, recent indications are that Lower Chulym is not yet extinct, and there are still a few speakers left (Anderson 2013).

Küärik is said to be a third major dialect of Lower Chulym, spoken along the lower course of the Kiya River, a tributary of the Chulym. Some observers say it was a separate language, but the truth is that this was a dialect of Lower Chulym (Anderson and Harrison 2004, Anderson 2013). At any rate, it went extinct around 1900, but not before it was documented by V. V. Radlov around 1850 (Funk 2005b).

There were a number of tribes who spoke what were apparently Chulym lects that have since gone extinct. These include the *Yachin*, *Kumysh*, *Shuy* and *Kamlar* lects formerly spoken in the former Kuznetsk district of Tomskaya Province. All of these groups were Russified at some time in the 1800's, quit speaking their languages and started speaking Russian instead (Funk 2005b).

Altay

Altay, a macrolanguage, is spoken in the Altai region of Russia where China, Russia and Mongolia all come together. Altay is split into *Northern Altay* (Lewis et al 2009l) and *Southern Altay* (Lewis et al 2009o), and intelligibility between the two is poor.

Intelligibility between the two may be 55% going by glottochronology (Dybo 2006). In Tekin's newer classification of Turkic, Northern and Southern Altay form two completely separate related branches (Tekin 2010). All of Altay has less than 25,000 speakers (Anderson 2004). Altay has been influenced by Mongolian and Samoyedic.

Turkish intelligibility of Altay is extremely low, close to zero (Tekin 1978).

However, Northern Altay is a macrolanguage, not even a single language; instead, it is made up of three languages: Kumandin, Chelkan and Tuba. Northern Altay is spoken by 4,000 people in the northeastern river valleys of the Altay region in Siberia.

© Nükhet Okutan

The Northern Altay languages Kumandin and Chelkan, together with Lower Chulym and Kondoma Shor, now form a grouping (Tekin 1990). All of Northern Altay derives from Turkicized Nenets and Yeniseian speakers, and references to the group go back as far as 600-800 CE (Potapov 1969).

Southern Altay, a macrolanguage, is spoken by ~20,000 people in the central and southwestern river valleys of the Altai region of Siberia, and is composed of two languages: Oirot Altay and Teleut, with Telengit as a Teleut dialect.

Reports indicate that there is sometimes difficult intelligibility among Cheklans, Kumandins, Teleuts, Telengits, and Tubalars (Galiullina 2011). This implies that all of these are separate languages.

However, we lack data on the intelligibility of Altay Kizhi and Teleut/Telengit. Teleut at least is probably not fully intelligible with Altay Kizhi (Potapov 1969). There is a suggestion that the Telengits may have a hard time communicating with the Altay Kizhi, but it is not proven yet.

Altay is better seen as a geographical grouping rather than a linguistic one; some taxa included under Altay may be better placed elsewhere, and some lects now outside of Altay may actually be better put into Altay (Anderson 2013).

Indeed, no linguist who has looked at the data has ever felt that Altay represented a single taxon, and multiple splits in Altay beyond Northern and Southern are slowly gaining acceptance (Anderson 2013).

An alternative view is that both Southern Altay and Northern Altay, consist of dialects that are clearly distinct from each other but are nevertheless used in communication with speakers of other dialects (but obviously not with speakers of the other, fully distinct languages also referred to as Altay). In other words, speakers of Southern Altay languages communicate with each other via their own languages as do speakers of Northern Altay languages with other Northern Altay speakers, however, communication between Northern and Southern Altay is not possible. (Salminen 2014).

However, in the future we shall probably see more splits in Altay, as Anderson suggests.

For one thing, linguists have already stated that Kumandin and Teleut are structurally separate languages, Kumandin being separate from Northern Altay and Teleut being separate from Southern Altay (Bitkeeva 2005, Funk 2005a). Since Telengit may be a dialect of Teleut (Anderson 2013), if Teleut is separate, then Altai Kizhi, being the only Southern Altai lect left, must be a separate language also.

© Nükhet Okutan

If Kumandin separate, then that leaves a Northern Altay containing Tubalar and Chelkan. However, Tubalar probably split from the rest of Northern Altai in 700-800 CE, 1200-1300 YBP (Potapov 1969). Tubular is closer to Khakas and Shor than to the rest of Northern Altay, and glottochronology indicates that intelligibility between Tubalar and the rest of Northern Altay must be poor (Dybo 2006).

That leaves us with only Chelkan, which is then a separate language by default. So as we can see, based on the judgments of current linguists working with these lects, there are already at least five languages in Altay, which is exactly what was determined in the current treatment.

Northern Altay

Kumandin (Bitkeeva 2005) is spoken by 1,044 people according to the Russian census (Tishkov 2009) in Krasnogorskoye, Solton, Kytmanovo and Tselinnoye counties in the Altai Region and in adjacent counties in the Republic of Altay as well as in the towns of Tashtagol and Sheregesh in Kemerovo Province. The 1,044 figure may be too low (Moseley 2010j); the actual number is probably ~5,000.

Kumandin is generally thought to be a Northern Altay dialect (Tekin 2010), but it is actually an independent language closely related to Shor and Khakas. The reason for advocating a split is apparently on structural grounds (Bitkeeva 2005). On phonetic grounds, Kumandin is close to both Khakas and Shor.

Friar Makarii Glukarev, a Russian missionary to the Altai from 1829-1844, that the Kumandins could not understand Southern Altay text and vice versa (Kharlampovich et al 2001). Kumandin is grouped with Chelkan, Lower Chulym and Kondoma Shor (Tekin 1990). Based on lexicostatistics, Kumandin may have 80% intelligibility with Altay Kizhi or Chelkan (Dybo 2006).

Chelkan or Kuu-Kizhi (Tazranova 2005) is another Northern Altay dialect (Tekin 2010) that is actually a separate language. It is grouped with Lower Chulym, Kumandin and Kondoma Shor (Tekin 1990). Chelkan is spoken by 539 people according to the Russian census (Tishkov 2009) in the villages of Kurmach-Baygol, Suranash, Malyy Chibechen' and Itkuch in Turochak County (Salminen 2007a).

The figure of 539 speakers is presumably too low (Moseley 2010j); the actual figure is probably ~2,500. Based on glottochronology, Chelkan may have ~80% intelligibility of Kumandin and as such is a separate language (Dybo 2006). The Chelkans probably split off and become a separate group around 1625 CE (Potapov 1969). At one time, they had a close relationship with the Kondoma Shors.

Tuba, Tubalar, or Tuu-Kizhi (Humphreys and Mits 1991a) is another Northern Altay dialect that is in truth a separate language. Tuba is spoken by 439 people (Tishkov 2009) in the region of Turochak, Choya, and Mayma counties in the Republic of Altay in the Russian Federation (Salminen 2007a).

The 439 figure is presumably too low (Moseley 2010j); the actual figure is probably ~2,500. It is very far from the rest of Northern Altay.

In fact, Tuba is closer to Khakas and Shor than to the rest of Northern Altay and it is also further from the rest of Northern Altay than Southern Altay itself based on glottochronology (Dybo 2006).

Looking at glottochronology, intelligibility of Tuba with the rest of Northern Altay is probably low, on the order of 40% or less (Dybo 2006). References to the Tuba may go back as far as 700-800 CE (Potapov 1969), which would make sense in light of the fact that it is the most divergent of all Altay languages.

Southern Altay

The Southern Altay group is split into three different groups – the Altay Kizhi, the Teleuts, and the Telengits.

The Southern Altai group may have split up around 1750 CE after their parent group, the Teleses, was attacked by a Kazakh feudal lord named Kochkorbai in the 1750's. They sought protection and received it from the Russians. Another view is that they go back further, as the Altay Kizhi and Teleuts are listed as separate groups as far back as the 1200's (Potapov 1969).

References to the Telengit as a separate group go all the way back to the 700's. It appears that Southern Altai may go back 1,000 years or more.

Southern Altay Proper, Altay Kizhi or Oirot Altay (Janhunen and Salminen 1993) is spoken by about 6,000 people in the central and southwestern valleys of the Altai Region. This is apparently a separate language from Teleut.

The intelligibility of Altay Kizhi with Telengit is not known (Galiullina 2011).

This language is the basis for the Standard Altay language, which has been taught in schools and used in the in the media by all Altai speakers 70 years now. The best term for this language may be Altay Kizhi. The term "Oirot" is confusing and best avoided, as all of Altay was called Oirot until the 1940's.

Teleut, (Janhunen and Salminen 1993) classed as a Southern Altay dialect (Tekin 2010), is a separate language altogether according to *Ethnologue*.

Russian missionaries to the Altai in the 1830's said that Teleut and other Southern Altay speakers could not understand each other's texts (Kharlampovich et al 2001). Teleut speakers cannot use materials written in the Altay Kizhi language (Nevskaya 2005).

Recently, scholars studying Teleut have decided that instead of being an Altay dialect, it is more properly seen as an independent language with a particularly close relationship with the Kondoma Shor language (Funk 2005a).

Teleut is spoken (Salminen 2007a) by 1,892 people (Tishkov 2009) mostly in the western Kemerovo region. The homeland of the Teleuts is in Shebalino County in the Republic of Altay, but many were dispersed between 1600-1800 CE. Now the bulk of Teleut speakers are located north of the actual Altay region in the Bachat region in Belovo, Gur'yevsk and Novokuznetsk counties in the western part of Kemerovo Province and in the Chumysh region of Tselinnoye County in the east of Altay Province (Salminen 2007a).

Telengit is a Southern Altay dialect spoken in the Altai region by 2,314 people (Tishkov 2009). Intelligibility with Altay Kizhi is unknown (Galiullina 2011) but is probably difficult. The Telengits may be relative newcomers to the region, having come recently from the Tuvan country (Potapov 1969).

Indeed, the Western dialect of Tuvan is similar to Telengit. The Telengits may have originally been Tuva speakers who switched to an Altai dialect.

The Telengits may have only split off from the Teleuts around 1600 CE (Potapov 1969). However, other reports say that the Telengits split off from the Steppe Altay around 700 CE and moved to the high mountains where they have stayed raising sheep ever since (Mote 2004). Intelligibility data for Telengit and Altay Kizhi needed.

However, there is a possibility that Telengit is simply a dialect of the Teleut language.

A local Teleut who is also a good linguist believes that Telengit is merely a dialect of Teleut. Intelligibility between Telengit and Teleut has not yet been tested, even anecdotally (Anderson 2013). Arguing against the notion that Telengit is a Teleut dialect is the suggestion that Teleut and Telengit may experience difficult intelligibility (Galiullina 2011) with each other.

For the last 200 years, a small diaspora group of Southern Altai, supposedly Teleuts, composing only 50 people, has been living in the Altai region of Sinkiang Province, China (Salminen 2007a). However, there are claims that the Southern Altai dialect that they speak is similar to Telengit, not Teleut. They are said to speak a Telengit-like dialect that has come under the influence of other languages in China. This group may still retain their language.

Karluk-Kipchak

The Karluk-Kipchak grouping generally inhabits the Great Steppe region of Eurasia stretching from the area west of the Tian Shan near Lake Balkash in the Zhetsu Region of southeastern Kazakhstan all the way to Ukraine or even Lithuania.

The Karluk-Kipchak Homeland is probably around the Upper Irtysh River (Black Irtysh) area in the Altai Mountains. This area encompasses the region from the source of the Irtysh River in the Mongolian Altai Range to Lake Zaysan in northeastern Kazakhstan. Karluk-Kipchak split off from Proto-Turkic around 300 BCE, and the Karluk languages themselves may have split off from Karluk-Kipchak very soon afterwards.

Karluk

The Proto-Karluk homeland existed near the Altai Range before 600 CE. There was a later movement of Karluk speakers down to the Tian Shan Range between between 650-800 CE. Karluk began to break up soon after the southward movement, perhaps as early as 730 CE.

Chagatai

Chagatai was an ancient Turkic language that was a very popular and important Turkic koine in Central Asia during the Medieval Period. It was formed by an old Uyghur-Karakhanid base combined with later Karluk and Kipchak influences. This language formed after the Mongols invaded of the region they inhabited in the 1200's. The era of Classical Chagatai was in the 1500's.

It was particularly widely spoken in Afghanistan. Whether Chagatai could best be described as Uyghur or Uzbek is a uncertain. Some sources refer to Classical Chagatai as Uyghur, and indeed it was spoken by members of the Uyghur ethnic group. Others refer to Chagatai as Old Uzbek. Under the Soviet classification, Chagatai was treated as Old Uzbek, and Chagatai was used as part of the base for the creation of literary Uzbek around the time that Chagatai went extinct.

It is usually thought to have gone extinct in 1921.

However, in 1965, a man named László Szimonisz sent a letter to Gerhard Doerfer reporting that Chagatai was still spoken in an area south of Tehran where he had stayed recently (Doerfer 1969, p. 13). The name or exact location of the group of speakers was not given, and the claim remains unproven.

Turcologists say that even if a small group of speakers exists, this is not particularly important as the language for all intents and purposes died as a true literary language in 1921. One expert said that

© Nükhet Okutan

finding a small group of Chagatai speakers would be akin to finding some speakers of Ottoman Turkish at this late date in Turkey (Suer 2014). As far as we are concerned here, Chagatai is extinct.

Nevertheless, Chagatai is used as one of the languages of instruction for children of the Dāyı ethnic group living around the Andkhŏy Oasis and in the neighboring districts of Qaramqŏl and Arabgul in the far northwest Afghanistan (Baldauf 2007b). There may be a long tradition of Uzbeks in Afghanistan using Chagatai as a written language (Baldauf 2007a).

Considering that the lexicon of Dāyı Turkic is heavily Southern Uzbek, all members of the Dāyı ethnic group speak Southern Uzbek (Baldauf 2007b) and Chagatai could be seen as Old Uzbek, Dāyı children should be able to understand instruction in Chagatai well. In addition, Chagatai is still widely studied by students in Turkey.

Uyghur or New Uyghur (a macrolanguage) and Uzbek (a macrolanguage) are fairly close, but they are still probably only ~75% intelligible. Uyghur is spoken in Sinkiang Province, China.

There is huge dialect diversity in Uyghur, some believe it represents more than one language (Hahn 1998), and in fact, Uyghur does appear to be more than one language

There is excellent intelligibility (over 90%) between all Uyghur dialects (Imin 2013, Dwyer 2015). Lop Nur is the exception, as it is actually a separate language.

MI between Turkish and Uyghur is low, ~20% (Tekin 1978).

Ili Turki (Lewis et al 2009e) is a dialect of Uyghur, traditionally characterized as a separate language close to Uzbek, spoken in the eastern parts of the Ili Valley in the Uyghur Autonomous Region in Sinkiang, China. It is said to be distinct from Uyghur itself (Salminen 2007a). However, according to Adrienne Dwyer, Ili Turki is indistinguishable from the Central Uyghur spoken in the Ili Gujia region of Xinjiang (Lewis et al 2009e).

Ili Turki speakers arrived in Sinkiang from the Fergana Valley in Uzbekistan and Kyrgyzstan around 1800. At the time it was thought to be linguistically close to Uzbek, and traditionally, the dialect was often characterized as an outlying dialect of Uzbek with heavy influence from other Turkic languages. However, Ili Turki has apparently assimilated heavily to Uyghur in the 200 years since speakers moved from the Uzbek area. Hence, Ili Turki is best seen as an outlying Uzbek dialect that moved from the

© Nükhet Okutan

Fergana Valley to Xinjiang 200 years ago and has since undergone such Uyghur influence via Central Ili Gujia Uyghur that it is now a Uyghur dialect.

It is spoken by only 30 or so families, and the younger speakers are shifting to Kazakh or Standard Uyghur.

According to *Ethnologue*, Ili Turki is a mixture between Chagatai (Proto-Uzbek-Uyghur) and a Kipchak dialect of Uzbek (Grimes 2000), possibly Kwarezm-Kipchak Oghuz, that has since undergone heavy Uyghur influence to the point where it is now a dialect of Central Uyghur.

Lop Nur was traditionally thought to be a Uyghur dialect, is possibly better considered to be a separate language. The present characterization of Lop Nur as a Uyghur dialect has more to do with politics than science as both Uyghurs and the Chinese state have a strong political motivation to call Lop Nur a Uyghur dialect. Lop Nur is not particularly close to Standard Uyghur; in fact, it is as close (or closer to) Kirghiz as is to Uyghur (Dwyer 2015).

The Lop Nur or Lopliks are an ethnic group who live near the marshes in the northeast part of the semi-dry lake in the Tarim Basin (Stein 1912).

They have traditionally live along the lower stretches of the Tarim River where it emptied into the the Tarim Basin into several lakes called Karakoshun (which the Chinese refer to by its Mongolian name Lop Nur) that shifted as the Tarim shifted its course and ended in different places (Stein 1912).

Actually, Karakoshun is the name of one of the lakes in the Tarim Delta while Lop Nur is the name for another of the lakes.

They were able to fish along the riverine poplar and Toghrak forests of the Lower Tarim and in the marshy lakes of the River Delta. They sporadically sowed fields with both barley and oats when the weather permitted and lived in mud brick homes. They also killed wild camels for their meat (Stein 1912).

Already by 1906 the old way of life along the riparian forests of the Lower Tarim and the lakes of the Tarim Basin was beginning to be lost as the Lop Nur moved northward to new settlements as far as Karashar. At this time, the Lop Nur had already abandoned their old nomadic way of live in the marshes for a more settled life of sedentary farming along the Lower Tarim for 1-2 generations (Stein 1912).

In 1906, the Lop Nurs were living chiefly at the settlements of Charklik and Abdal. In Charklik, they had settled into farming life, and at Abdal, the last remains of Lop Nur traditional hunting and fishing life with reed huts remained, to which wheat farming had recently been added. The traditional way of life utilized camels for transportation and wool for clothing, carpets and other things. Clothing was sheepskins, cotton "Chapans," felt socks and leather "Charuks." Winters were extremely cold; the area resembled a frozen desert at that time of year and the rivers were covered with ice (Stein 1912).

At this time, heavy Tamarisk growth was encroaching on the fields to the north of Charklik due to desiccation Fields in this area were much drier, being cultivated only every 2-3 years. Further north, heavy sand dunes were covered with dead Tamarisk in a sandy jungle as the area grew drier. North of Abdal was a salt-covered steppe with briny lagoons full of reed beds and large shallow lakes that filled and dried up depending on the year. Further north were salt pools, dry salt-covered lake beds and then an old riverine jungle, now dead and extremely eroded and swept with harsh winds, icy and in the Arctic-like winter (Stein 1912).

The ancient capital of the Lop Nor, possibly named Yamen, was located even further to the north, in an area with eroded sand dunes, icy winds and an occasional salty oasis. It was probably a location on the old Silk Road (Stein 1912).

Lop Nur Lake was very large in 1928, reaching 1,200 square miles. In 1952 and 1972, human intervention, including a large reservoir, made conditions in the Lop Nur region much worse as the Tarim River tributaries that fed the lakes in the area began to be diverted upstream for agriculture, and large dams were constructed, causing further serious desiccation This resulted in the drying out of all of the lakes and the death of the extensive poplar and Tamarisk forests along the lower course of the river. Extensive cutting of the forests for firewood only worsened matters. Beginning in 2000 in an effort to reclaim the ecosystem, water was diverted back into the system and a forest restoration project was begun.

The Lop Nur region was originally referred to as Loulan or the Loulan Kingdom and later Shanshan, a Chinese tributary state from 55 CE, from ancient times of the Earlier and Later Han Dynasties until the T'ang Dynasty. The residents were speakers of the Indo-European language Tocharian. Charklik was the main settlement of the Loulan region. The Loulan region was located just to the west of the Chinese border at that time. During the Han Dynasties, this was the area from which Chinese Western expansion first originated (Stein 1912).

From 300's-400's CE, it was controlled by speakers of the ancient Indian language Gandhari Prakrit, written in a script called Kharoṣṭhī, who were led by a Maharaja.

This era was related to immigration the city of Gandara in the Kushan Empire in what was then called northwestern India (now the Northwest Territories of Pakistan and far eastern Afghanistan) who moved into the area in 200 CE. They also brought Buddhism to the region. From the 400's-600's, the area was gradually abandoned due to attacks by nearby nomadic states. From the 700's-800's CE, the area was controlled by Tibetans. The Tibetans lost the area in the middle of the 800's CE.

They are different from the Uyghur ethnically and anthropologically, that is, they look different from the Uyghur. Instead of looking like the Iranid Caucasian-Mongoloid mixed Uyghur, they look Mongolian (Stein 1912). Their physical features resemble the Kirghiz, which is interesting as Lop Nur is close to the Kirghiz language. One account says that the Lop Nur are simply the original Uyghurs who never mixed in with the Iranian Caucasoids who came after 1300. Therefore the original Uyghurs were Mongolic types, which is in accord with the historical data.

Lop Nur is nearly dead. Its condition is similar to Fuyü Gïrgïs. Lop Nur is moribund with only a few semi-speakers remaining. It was probably last spoken as a full language in the 1960's. Excellent Lop Nur recordings were made at this time, but they were thought to have been lost, destroyed in the Cultural Revolution. However, they have just recently surfaced and should be a valuable addition to Uyghur studies.

From a century ago, we have excellent evidence that Lop Nur was not the same language as Uyghur. In 1906, Lop Nur was not inherently intelligible to Uyghur speakers from Yarkant and Khotan (Stein

1912). It is dubious that Lop Nur became intelligible to Uyghur speakers in the sixty years between 1908 and the 1960's. The fact that Lop Nur was not intelligible to Uyghur 100 years ago provides cautious evidence for the characterization of Lop Nur as a separate language.

At any rate, besides mutual intelligibility, a good case could probably be made for splitting Lop Nur on structural grounds. If Lop Nur really is closer to Kirghiz than it is to Uyghur, it makes no sense to call it a Uyghur dialect.

Uzbek is actually a macrolanguage. Uzbek is spoken in Uzbekistan and Afghanistan, with some outlying speakers in China. MI between Turkish and Uzbek is similar to Turkish and Uyghur, ~10% (Tekin 1978). Uzbek and Kazakh are not fully intelligible with each other (MI may be ~75%), but there is an intelligible dialect between them.

Äynu, Aini, Aynu, Ainu, Eyni or Abdal is a mysterious language spoken in the Xinjiang region by a nomadic ethnic group called the Äynu. Äynu is spoken only by the males of the ethnic group. The females all speak Uyghur. The language is a sort of a secret tongue. Äynu males speak Äynu when around Uyghurs so the Uyghurs cannot understand them, but they speak Uyghur at home and to Äynu females who do not speak Äynu.

The Äynu people are very much disliked by the Uyghur for unknown reasons, and there is much discrimination against them.

Äynu is an odd language. Many people say it is not even Turkic at all, others say it is Turkic with a heavy layer of Iranian vocabulary, and others say that it is Iranian with Uyghur grammar. It has been commonly characterized as a mixed language, and if so, it is not even Turkic at all, as mixed tongues are outside of known language families since they are so mixed between two different major language families that it is uncertain which major group they are primarily a part of.

Some are so thoroughly mixed together that classification attempts fail and the language is simply characterized as a mixed language outside of any known language family. The theory of Äynu as a mixed language was investigated but found to be wanting.

Probably the best characterization of Äynu is of a Uyghuric language with Iranian vocabulary (Johanson 2001).

Further, there is controversy about whether Turkic layer is Uyghur or Yugur.

Uzbek is a macrolanguage spoken by millions of people mostly in Uzbekistan. Turkish intelligibility of Uzbek may be low, around 20% if we base it on Tekin's analysis of Turkish-Uyghur intelligibility, as Uzbek and Uyghur are very similar.

Northern Uzbek, spoken in Uzbekistan, is a separate language (Lewis et al 2009m). It has many Russian loans.

Northern Uzbek is spoken in Chimkent and to the north of Tashkent. The Tashkent dialect is the basis for the standardized language (Sengupta 2003).

Southern Uzbek, spoken in Afghanistan, is a separate language (Lewis et al 2009q). Southern Uzbek has many Persian loans. There is fair intelligibility between two two Uzbek languages, but there are significant differences in the grammar.

Kipchak

The Kipchak languages are all descended from the Kimak Confederation which ruled the area around Lake Zaysan. They came under heavy influence of Proto-Oghuz-Karakhanid-Uyghur languages in this area from 100-400 BCE. The Kipchak languages were connected with the era of the Golden Horde between 1200-1500 CE. During this period, these dialects were collectively known as Middle Kipchak (Johanson and Csató 1998).

© Nükhet Okutan

Most of them probably did not begin to split off until later around the 1500's or even later which explains the high degree of multiple intelligibility among them. The classic formulation of Kipchak omits Nogay and includes Kazakh. Both are incorrect. Nogay is very much a Kipchak language, and Kazakh is a Karluk language that is often wrongly placed in this group.

Cuman

Certain Kipchak lects are best seen as the descendants of the ancient Cuman Kipchak tongue spoken in the Middle Ages. A number of lects are said to be ancestors of Cuman, and it is hard to sort out which ones best represent the ancient tongue.

A good case can be made that the Karaim and Crimean Tatar languages along with Krypchak, Karachay-Balkar,and Kumyk are the best examples of living Cuman languages today. Karaim speakers are the descendants of actual Cuman Kipchak speakers who were converted to Judaism during the reign of the Khazar Khaganate.

Kazakh-Kirghiz

Kazakh-Kirghiz is the name of a single language with two dialects that is generally seen as two separate languages, Kazakh and Kirghiz. Since on a linguistic basis, these lects are best seen as dialects of a single tongue as opposed to separate languages, it is best to characterize them in this way.

The problem is that both Kirghiz and Kazakh are designated as the official languages of two separate nations, Kazakhstan and Kyrgyzstan. Each dialect has its own written version. So for political and social reasons, Kazakh and Kirghiz are regarded as two separate languages, but this characterization has no basis linguistically.

Kirghiz (Lewis et al 2009j) and Kazakh are very closely related, and there is full intelligibility in regular conversations between the two dialects. The vowel system of Kirghiz differs from Kazakh with regard to the presence of certain progressive features such as labialization. Both Kirghiz and Kazakh were regarded as a single language - (Kara) Kirghiz - by Russian linguists in the 1800's (Eker 2015).

The best way to refer to these two lects today is that they are a single language with two dialects, Kirghiz and Kazakh. The best name for it is Kazakh-Kirghiz, following the tradition of Serbo-Croatian where the two major dialects of the language represent the name of the language itself. Karluk is another

© Nükhet Okutan

possible name for this language, but it should be discarded because it also includes Uzbek (Eker 2015). In addition, they have been growing closer to each other recently. Kazakh and Kirghiz only split in recent years. Kirghiz is spoken in Kyrgyzstan.

One view holds that Kirghiz forms its own separate branch of Turkic (Tekin 2010). But if Kirghiz is really a part of a single language called Kazakh-Kirghiz, then how can the Kirghiz dialect be in one separate branch of Turkic and Kazakh be in another? It makes no sense.

Kirghiz is also close to Altay. The Altay influence is related to the Dzungarian Invasion in 1600-1900 CE, but recently Kirghiz has been strongly influenced by Kazakh.

MI between Turkish and Kirghiz is about the same as with Kazakh - ~15% (Tekin 1978).

The roots of Kirghiz are probably located in the extinct East Kipchak language. The Kirghiz tribe is mentioned already in the Orkhon inscriptions from around 730 CE, and they may have already been speaking East Kipchak by then.

Fergana Valley Kirghiz, Fergana Kipchak, Kuman, or Qomanian is spoken in the south of Kyrgyzstan and in Uzbekistan in the Fergana Valley. This lect is the descendant of the Fergana Kipchak language that went extinct in the late 1920's.

This dialect has a lot of Uzbek influence (Johanson and Ragagnin 2006).

The dialects spoken in Uzbekistan look more Uzbek than Kirghiz. The relationship of this dialect to Khwarezm-Kipčak Uzbek spoken in the same area is not known. Perhaps they are one and the same, or perhaps these are two distinct dialects. The situation remains confused. Intelligibility with either Uzbek or Kirghiz is unknown.

Xinjiang Kirghiz is spoken in Xinjiang, China. This dialect has acquired quite a few Chinese loans (Johanson and Ragagnin 2006). Other than a few Chinese loans in Xinjiang Kirghiz and some Russian loans in Standard Kirghiz, intelligibility with Standard Kirghiz is full (Dwyer 2015).

Kazakh is a dialect of the Kazakh-Kirghiz language spoken in Kazakhstan. Kazakh speakers say that Tatar has 40-50% intelligibility with careful listening. Kazakh may have ~75% intelligibility of Nogay and Uzbek.

Kazakh has near full intelligibility with Kirghiz in daily conversation (Suer 2015). Turkish speakers say their intelligibility of Kazakh is close to zero, at least at first.

Karagash Nogay is an outlying dialect of the Nogay language. It is spoken in Krasnoyarskiy and Kharabali counties in Astrakhan Province in Russia. They moved there in the late 1700's.

In recent years, Russian linguists have made a case that Karagash Nogay is a separate language and not a dialect of Kazakh or Nogay (Arslanov 1997a).

Nevertheless, we should reject this categorization on intelligibility grounds because Karagash has 98% intelligibility with Kazakh.

Hence, it is therefore a dialect of Kazakh (Moseley 2010h). The 2010 Russian census reported 34 Karagash speakers.

Khwarezm-Kipčak Uzbek has a close relationship with Tatar (UCLA Language Materials Project b), but intelligibility with Tatar is probably only 50%.

In its present form, it is spoken in Uzbekistan by nomads in the north-central region in Northern Khorezm in the kishlaks of the Fergana Valley and among the Kuramas of the Tashkent Oasis (Sengupta 2003). It is best seen as a Kazakh dialect (Salminen 2007a). This dialect has a weak status today (Johanson and Ragagnin 2006).

Khwarezm-Kipčak Uzbek is thought to be an ancestor of the extinct Cuman language spoken this region (Howarth 1883). The relationship of Khwarezm-Kipčak Uzbek to the dialects known as Fergana Kipchak, etc. is not known, however they may also be the descendants of Old Cuman based on the alternative names for the lect. We are not even sure they are different; perhaps they are the same dialect. The situation is very confused.

South Kazakhstan Oghuz, traditionally considered part of the Uzbek language, is actually probably similar to Khwarezm-Kipčak Uzbek and hence is a Kazakh dialect. However, originally it was very close to Kharezm Uzbek Oghuz, which is a dialect of the Northeastern Langar Khorosani Turkic language. In fact, Kwarezm Uzbek Oghuz and South Kazakhstan Oghuz could be seen as the northern and southern parts of a what was formerly single lect.

South Kazakhstan Oghuz was probably also a dialect of this Khorosani Turkic language, but presently it has heavily assimilated to Khwarezm-Kipčak Uzbek to the point where it is part of the same dialect as Khwarezm-Kipčak Uzbek (Eker 2015).

Since the 1920's, it has come under heavy influence of the Kazakh language and the Oghuz elements of this dialect have been steadily decreasing (Ektazarov 2014).

It has also come under the influence of the Karlukized literary Uzbek language which these people use to write. The case system has been particularly affected by literary Uzbek. There are also influences from Chagatai (Old Uzbek) in the instrumental case (Ektazarov 2014).

Speakers are ethnic Uzbeks. In some towns, there has been a heavy shift to Kazakh. South Kazakhstan Oghuz is seen by speakers as the last remains of an ancient feudal past which is best abandoned, and Kazakh is seen as the language of modernity. The speech of many of the younger generation looks more like either Standard Uzbek or Standard Kazakh than South Kazakhstan Oghuz. The most fluent speakers are often elderly, in their 70's and 80's (Ektazarov 2014) .

This lect is probably the last remains of the ancient Oghuz language spoken 1,000 years ago. The Old Oghuz traces are mostly seen in the lexicon, which has many old words (Ektazarov 2014).

Sometimes considered endangered, the lect nevertheless has 80,000 speakers (Ektazarov 2014).

Karakalpak is so close to Kazakh that since the Soviet Revolution most Turcologists have referred to it as a dialect of Kazakh (Tekin 2010). Nevertheless, Karakalpak and Kazakh have separate written forms. Karakalpak has 98% intelligibility with Kazakh; therefore, Karakalpak is a dialect of Kazakh.

Karakalpak has been split from Kazakh for 400 years. However, the situation may be more confused than this as Northeastern Karakalpak is very close to Kazakh (perhaps the 98% intelligibility referred to here) and Southwestern Karakalpak is more similar to Uzbek.

There may be another Karakalpak dialect spoken in Fergana Valley (Menges 1947).

Karachay-Balkar

Karachay-Balkar (Lewis et al 2009f) is spoken by 302,748 people (Tishkov 2009) in parts of the Karachay-Cherkessia and Kabardino-Balkaria Republics (Moseley 2010g) in the Caucasus to the west of Dagestan. Karachay-Balkar is made up of two nearly identical dialects - *Karachay-Baksan-Chegem* and *Balkar*. Karachay-Balkar may have split off from the rest of Kipchak around 850 BCE (Figure 9).

This language has a close relationship with Kumyk (Campbell and King 2013). Karachay-Balkar has some Circassian and Kabardian influences.

Mutual comprehension between Turkish and Karachay-Balkar is very low, perhaps ~15% (Tekin 1978).

Kipchak A is the shorthand for a possible Kipchak dialect spoken by an unnamed group south of Iran, according to reports (Doerfer 1969, p. 13). As far as we know, no Kipchak languages are spoken in Iran at this time. The claim, which dates back to the 1960's, remains unproven as yet. If this dialect exists, it may look something like Karachay-Balkar.

Karaim (Lewis et al 2009g), actually a macrolanguage, is the language of two groups. One is a group of Turkic speakers who were converted to Judaism during the Khazar period and practice a unique form of Judaism called Karaite Judaism. The other group are related non-Jews called Karaylar-Karaites (*Karaylar* means "Karaim" in the Karaim language). This is a syncretic, non-Jewish sect who believes in both Mohammad and Jesus as prophets.

The Karaylar-Karaites are a group of Karaite Jews who left Karaite Judaism in the early 1800's and intermarried with Muslim Crimean Tatars, hence the belief in the prophethood of Mohammad and Jesus.

Linguistically, it is closest to Kumyk and Karachay-Balkar. According to the latest Russian census, only 88 speakers of Karaim are left in the Russian Federation out of a population of 600 Karaim in Moscow, but other reports put this figure even lower or even say that Karaim is extinct in the RF. Karaim has strong Hebrew influences in its syntax. Turkish intelligibility of Karaim may be anywhere from ~10% (Tekin 1978) to ~65-70% (Eker 2013).

There are actually two varieties of Karaim.

Lithuanian, Northwestern, Trakay or Troki Karaim is now spoken in only in the town of Trakai, Lithuania (Boeschoten 1998) by a small number of elderly people. Lithuanian Karaim has only 50 speakers left (Salminen 2007b) out of a population of 200 Karaim in Trakai and Vilnius. The Karaims arrived in Lithuania in 1397-1398 from Crimea along with the Lithuanian Tatar population, so they have been split from Ukrainian Karaim for over 600 years. This also indicates that Lithuanian Karaim was derived from Crimean Karaim and not Ukrainian Karaim.

Ukrainian, Southwestern or Halich Karaim is spoken now only in the town of Halich, Galicia, in Western Ukraine (Boeschoten 1998). Often thought to be extinct, this language is better seen as moribund as there remain a few, possibly more than a dozen, elderly speakers over age 70 with good knowledge of the language remaining out of a population of 800 Karaim living in Crimea, Kiev and Lvov. However, the language is rarely used in daily life.

Ukrainian Karaim or Southwestern Karaim may be a better descriptor for this language as Halich was only one of two major dialects of Ukrainian Karaim. The other major dialect was called Lutsk.

© Nükhet Okutan

Lutsk may be extinct, although it was still alive in 1978 (Németh 2011). Lutsk and Halich were probably mutually intelligible.

The differences between Lithuanian Karaim and Ukrainian Karaim are so great that the two communities use Polish or Russian in order to communicate (Johanson and Csató 2010). Intelligibility between the two Karaims is probably ~70% based on glottochronology (Dybo 2006).

Therefore, Ukrainian Karaim and Lithuanian Karaim appear to be separate languages. All speakers of both Karaims are over 60 years old.

Ukrainian Karaim is very close to Nogay (Tekin 1990). Nevertheless, based on glottochronology, Karaim intelligibility with Tatar, Kumyk, and Nogay may be poor (Dybo 2006).

Crimean Karaim also went extinct in the early 20th Century. Whether Crimean Karaim was an independent language or a dialect of Halich Karaim is not known. Crimean Karaim was the closest to Turkish of the Karaim lects. Ukrainian Karaim and Crimean Karaim had heavy Slavic influences that extended all the way to morphosyntax.

Polish Karaim is alleged to be another Karaim dialect, but its existence is dubious (Eker and Kasapoglu 2009). Karaim is said to be extinct in Poland (Salminen 2007b). However, reports say there are 20 older speakers of Karaim remaining in Poland (Boeschoten 1998) out of a population of 150 living in Warsaw, Wroclaw and Gdansk.

After the Bolshevik Revolution, many Ukrainian Karaims fled to Poland. But, many of the original Lithuanian Karaims lived on the border of Lithuania and Poland. The best analysis is that Polish Karaim speakers arrived in the region at the same time as the Lithuanian Karaim and speak Lithuanian Karaim.

Krymchak, the language of the Crimean Jews, is often said to be a dialect of Crimean Tatar.

It is also very similar to Karaim (Eker and Kasapoglu 2009). However, there are differences in phonology, morphology and also lexicon between the other two Jewish Turkic languages (Anonymous 2012). Many of the words are different in Krymchak and Karaim. The genesis of the Krymchak language is somewhat mysterious, but it appears to be a split off Karaim.

The differences between Krymchak and Crimean Tatar are great enough that in 1997, the Russian Academy of Sciences recognized Krymchak as an independent language (Anonymous 2012). Although

© Nükhet Okutan

intelligibility data between Krymchak and Crimean Tatar is not known, the decision was apparently made because Krymchak is a structurally separate language.

We should follow the lead of the Russians then and recognize Krymchak as a separate language, not a Crimean Tatar dialect (Anonymous 2012).

Most Krymchak speakers were murdered by Nazis in World War 2, and many of the rest went to the US and Israel or assimilated their speech to the Crimean Tatar language. Krymchak is nearly extinct (Salminen 2007a), with only 29 speakers left (Tishkov 2009), all older than 70 years old, and even they use Krymchak only rarely. The name Krymchak is probably related to the Russian word "Crimchani" which means people who live in Crimea.

Kumyk is spoken (Lewis et al 2009k) in far northeastern Dagestan by 458,921 people (Tishkov 2009). Kumyk has five dialects - Buinaksk, Khaitag, Khasavyurt, Podgorniy, and Terek - and all are quite divergent; however, they are all said to be mutually intelligible (Minorities At Risk Project 2006). Kumyk is close to Tatar, Nogay and Crimean Tatar.

By lexicostatistics, Nogay and Kumyk are closer than Tatar and Bashkir, and hence may be part of a single language (Dybo 2006). Kumyk may have split from the rest of Kipchak around 1100 CE (Figure 9).

Kumyk was created by the fusion of Oghur, Oghuz and Kipchak lects piling on top of each other in layers one after the other. It has also come under considerable influence from Caucasian languages such as Dargwa, Chechen and Avar along with Indo-Iranian languages like Ossetian. Intelligibility of Kumyk and Tatar may be ~80% based on glottochronology.

Kumyk may also have ~80% intelligibility with Kazakh and Nogay (Eker 2013). Intelligibility testing for Kumyk and Nogay would be nice.

Kipchak-Tatar

Tatar

Tatar or Kazan Tatar (Lewis et al 2009) is spoken by 5,347,706 people in Tatarstan (Tishkov 2009). MI between Turkish and Tatar is very low - ~15% (Tekin 1978). However, Kazakh native speakers say that Kazakh has 50% intelligibility of Tatar.

Ural Tatar is spoken by the Ural Tatars who arrived in the region to the north of the Bashkirs, after migrating there from the Volga Region around 1450 CE. Intelligibility with the rest of Tatar is not known. Some say this is a separate language, but until we get better data, we will consider it a dialect of Tatar.

Mishar Tatar is spoken in the region between *Tibir Tatar* and Kazan Tatar. It is sometimes characterized as a separate language, but without intelligibility data, it is not possible to split it, and it must be seen as a dialect of Tatar.

Part of the Mishars' identity in Chuvashia centers around their dialect, and Mishar Tatar's differences with Kazan Tatar are a big part of Mishar identity (Vovina 2006). However, Kazan Tatars say that Mishar Tatars speak the same language they do. Mishar Tatar is apparently a dialect of Kazan Tatar.

There are reports that Russian linguists believe that Mishar Tatar is a distinct language separate from Kazan Tatar, but until we get more information, we should not split it off.

Beserman Tatar is a dialect of Kazan Tatar, but it is poorly known.
Mishar Tatar, *Ural Tatar*, *Beserman Tatar* and Kazan Tatar are together as a single group.

Estonian Tatar, Finnish Tatar, Lithuanian Tatar and Polish Tatar are Tatar dialects spoken or formerly spoken in the Baltic region by the ancestors of Kazan and Mishar Tatars who moved into the area (Eker and Kasapoglu 2009). Polish and Lithuanian Tatar are extinct, but Estonian and Finnish Tatar still have a few speakers.

The Polish Tatars arrived in Poland in the 1390's.
Polish Tatar went extinct around 1700 CE (Eker 2013).
The Lithuanian Tatars are Crimean Tatar and Nogay speakers who arrived in the 1390's CE.
Their language, *Lithuanian Tatar*, went extinct in 1450 CE (Humphreys and Mits 1991d).

The Estonian Tatars are descendants of Kazan Tatars who arrived in the 1870's. The 2003 census recorded 1,229 speakers of *Estonian Tatar*. Estonian Tatar probably has full intelligibility of Kazan Tatar.

There is a small *Finnish Tatar* community in Finland registered as an official ethnic group of the country. They speak Mishar and often mix a lot of Finnish in with it (Ståhlberg 2013). The intelligibility of Finnish Tatar with Kazan Tatar is unknown; hence it is not known if it is an independent language or a Tatar dialect.

Bashkir (Lewis et al 2009b) is spoken by 1,379,727 people in Bashkortostan (Tishkov 2009) and 1.6 million more in the Russian Federation (Moseley 2010c). Tatar and Bashkir split around 1550 CE. Bashkir and Tatar are even closer than Kazakh and Kirghiz based on lexicostatistics, and they must have only split in the last 300 years.

They are better seen as mutually intelligible dialects of a single tongue which are regarded as separate languages for sociopolitical reasons.

In fact, intelligibility between Bashkir and Tatar is over 90%. They differ mainly phonetically while the lexicon and grammar are much the same, although both have standardized written forms that may differ in some ways. Until the 20th Century, both languages used a common written form. Bashkir scholars regard Bashkir and Tatar as a single tongue (Güzel 2015).

Bashkir has a considerable Hungarian influence due to close contact with the South Mansi language related to Hungarian (Róna-Tas et al 2011). The influence is mainly seen nowadays in Bashkir phonology.

Tatar is close to Nogay, Kumyk and Crimean Tatar. These four languages may have begun splitting up (Figure 9) around 1300 CE. Tatar-Bashkir split off from the rest around 1500 CE.

MI between Turkish and Bashkir is very low, ~10% (Tekin 1978).

Siberian Tatar

Siberian Tatar, consisting of Baraba Tatar, Omsk Tatar and other Tatar dialects, spoken in the Baraba steppes in the western parts of Novosibirsk Province in Siberia and to the east in the Omsk Region (Salminen 2007a), is a separate language from Kazan Tatar spoken in the Volga Basin to the west (Tekin 2010).

Siberian Tatar is quite archaic, setting it apart from Kazan Tatar, and MI with Kazan Tatar is sometimes said to be impossible. In addition, all three Siberian Tatar dialects, Baraba, Sibir and Tomsk, are quite remote from each other also, and the distance is so great that it is said to often prevent mutual comprehension. In fact, there is said to be a dialect continuum between Siberian Tatar and Kazan Tatar. Generally Siberian Tatar speakers say that they speak a separate language from Kazan Tatar.

However, speakers of Siberian Tatar say that the dialects can communicate together well, so the situation is confused (Maneshev 2013).

Considering that there is disagreement on the MI of Kazan Tatar and Siberian Tatar, intelligibility testing would be a good idea. Kazan Tatars should be tested to see how much of Siberian Tatar they can understand. All Siberian Tatar speakers have apparently learned to understand Kazan Tatar since it is used in the schools and as a literary language in the Siberian Tatar region (Maneshev 2013).

Siberian Tatar is probably a recent movement of Tatar speakers from the Volga east to Siberia.

Further, new research suggests that Siberian Tatar is more closely related to Siberian languages like Shor and should be placed in the Yenisei Kirghiz group rather than the Kipchak group where it presently resides.

One study examined 40 Siberian Tatar speakers' articulatory phonetics via MRI and found that consonantal pharyngealization exists in Siberian Tatar, similar to Shor, where it was proven to exist 15 years ago (Ryzhikova et al 2012).

In Baraba it is phonemic or even one of the principal features of the consonantal system; in Tomsk it is simply an allophonic variant or even more minimally, in free variation with important sounds; and in Sibir, its status is unclear. In Sibir Tatar, pharyngealization may operate on vowels also in conjunction with vowel harmony, specifically palatal harmony. This would be similar to Tuvan, where a glottal vowel harmony system exists.

The new data lines up with earlier Soviet researchers who suggested on linguistic and anthropometric grounds that the Siberian Tatars and their language were closer to Siberian languages and ethnic groups than to the Kazan Tatars and their language (Ryzhikova et al 2012).

Siberian Tatar is a dialect chain encompassing many different dialects, and there may be up to 300,000 speakers.

A change request was recently turned in to SIL to recognize Siberian Tatar as a separate language. The requester noted that Siberian Tatar was very different structurally from Kazan Tatar. In addition, a well-known Russian linguist supported the claim that Siberian Tatar is a separate language. In light of this recent evidence, it is best to split Siberian Tatar as a separate language.

Tibir, Sibir or Tobol-Irtysh Tatar is an early split from Kipchak that split off soon after Baraba did around 800 CE. Sibir Tatar is poorly documented.

Some reports say that Sibir Tatar is close to the Mrass Shor language (Nixon 2005). Sibir Tatar is thought to be midway between Kazan Tatar and Baraba/Tomsk Tatar.

Baraba Tatar split off from the Kipchak around 800 CE, so it has had quite a bit of time to separate.

Baraba Tatar is almost extinct and is spoken on the Baraba Steppes in the western parts of Novosibirsk Province (Moseley 2010b) just north of Kazakhstan 200 miles east of the city of Tomsk. There are 8,000 members of the ethnic group, but only the elderly speak Baraba Tatar.

The 2002 census recorded only eight speakers of Baraba Tatar (Tishkov 2009). The younger ones have all shifted either to Kazan Tatar or Russian.

© Nükhet Okutan

This dialect has experienced heavy influence from Kazan Tatar in the past century, probably mostly via the educational system.

Recently, a Russian linguist made the case, perhaps on structural grounds, that of the Siberian Tatar lects, at the very least Baraba Tatar was a distinct language and not a Kazan Tatar dialect (Dmitrieva 1997). This study is in line with native speaker and recent linguistic judgment that has suggested that at least some of Siberian Tatar qualifies as more than a Kazan Tatar dialect.

Tomsk or Tom Tatar is spoken to the east of Baraba Tatar and is grouped together with it in a special group. Tomsk Tatar is now nearly extinct.

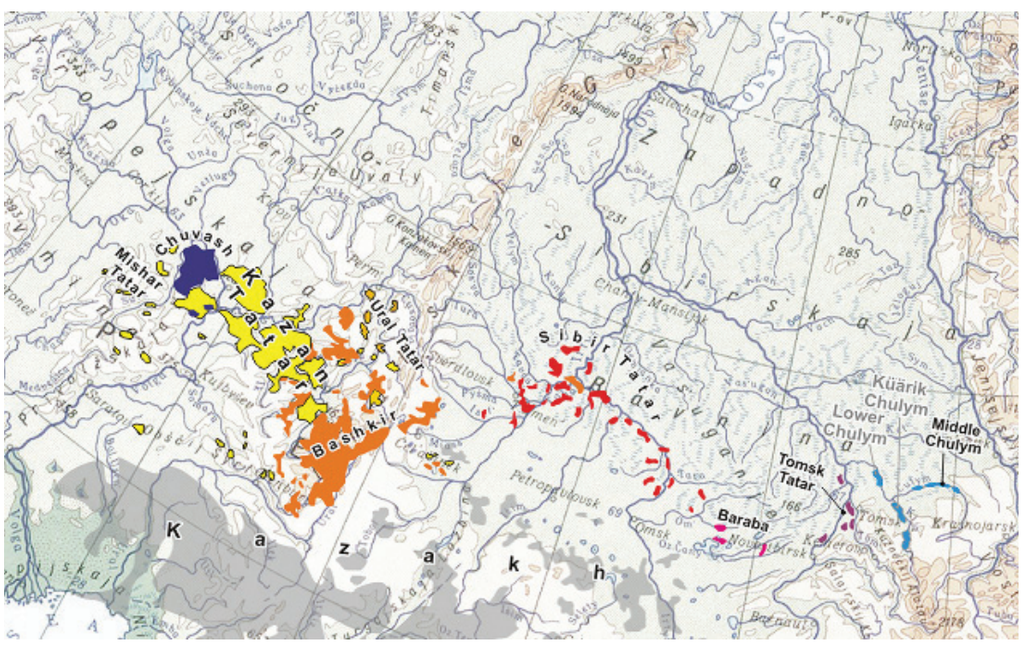

Figure 6: Mishar Tatar (yellow), Kazan Tatar (yellow), Bashkir (orange), Ural Tatar (yellow-orange), Sibir Tatar (red), Baraba Tatar (rose), and Tomsk Tatar (purple). Lower, Kuarik (part of Lower) and Middle Chulym are in blue. From Bruk and Apenchenko 1964.

Nogay and Kazakh are very close but appear to be separate languages. Both are also close to Karakalpak, and Kirghiz is close to but slightly further apart than all three of them. Nogay (Johanson 2006) has 90,020 speakers in Dagestan and Stavropol (Tishkov 2009). The Nogay people lived with the Crimean Tatar for centuries in Crimea, so there is probably high intelligibility between these two languages (Eker 2013). However, Crimean Tatar speakers in Turkey say that Nogay is unintelligible to them (Jankowski 2000).

Nogay is also close to Tatar, Karachay-Balkar and Kumyk. Nogay intelligibility with Tatar, Karachay-Balkar, Kumyk and Kazakh may be ~80%.

On glottochronology, Nogay and Kumyk are closer than Tatar and Bashkir and as close as Kazakh and Karakalpak; hence they may be dialects of a single tongue (Dybo 2006). Nogay split off from the rest of Kipchak around 1400 CE.

Turkish intelligibility of Nogay may be very low, ~10% (Tekin 1978).

In 1928, the Soviets created two separate literary languages for Nogay, one based on Black (Kara) Nogay and the other based on White (Aq) Nogay. This indicates there may be substantial differences between the two dialects. In 1938, the Kara Nogay literary language was abolished, and Aq Nogay was made the official literary language. Prior to the Revolution, the Nogays used Kazan Tatar and Crimean Tatar as literary languages.

There are three main dialects – Central or Proper Nogay, Qara or Black Nogay, and Aq or White Nogay (Matthews 1951). Differences are often described as slight, but that may not be true.

Nogay Proper or Central Nogay is spoken in the Stavropol region. It has good intelligibility with Qara Nogay and Turkish Nogay.

Qara, Black or Northern Nogay is spoken in Dagestan and like Alabugat Tatar is under heavy Kumyk influence (Boeschoten 1998). Intelligibility with Kumyk is unknown. It has good intelligibility with Nogay Proper and Turkish Nogay.

Aq, White or Western Nogay is spoken in Chechnya and by the Kuban River and its tributaries and in the Mineralnye Vody District in Karachay-Cherkessia. It is under heavy Cherkessian influence (Boeschoten 1998). White Nogay differs markedly from Black and Central Nogay (Matthews 1951). There is a suggestion that Nogay Proper may have difficult intelligibility of White Nogay (Karakoc 2014). This would seem logical due to the significant divergence of White Nogay due to influences from Cherkess. More research is needed to study this matter further.

Alabugat Tatar and Yurt Tatar are two varieties of Nogay that are spoken outside the Nogay region in Southern Russia. They are a group of outlying Nogay dialects spoken in the Astrakhan region of Russia in close proximity to one another. The Nogay ethnic group in that area totals 30,000, but many of them have abandoned their language.

Salminen describes them as separate languages (Salminen 2007b). Both are almost extinct.

A shift to Kazan Tatar was already underway over 60 years ago . These two dialects are described as “mixed languages”, Alabugat being a Nogay-Kumyk mix and Yurt being a Nogay-Tatar mix (Matthews 1951).

Alabugat Tatar is spoken on the northwest shore of the Caspian Sea in the village of Severnyy at the station of Ulan-Khol in Lagan’ County in the Kalmyk Republic (Moseley 2010a). The name of the ethnic group is the Utar-Alabugaty. They settled here in the early 1600’s with the Yurts. Like Qara Nogay, this dialect has come under heavy Kumyk influence. The 2010 Russian census reported 1,144 speakers of this dialect.

In recent years, Russian linguists have made a case that Alabugat Tatar is a distinct language as opposed to being a dialect of Kumyk or Nogay (Arslanov 1997a). However, it is uncertain on what

grounds they made this judgment Until we get more information, we should be on the safe side and not split it off yet. In the future, we may be able to split off Alabugat Tatar as a separate language. Intelligibility of this dialect with Kumyk and Nogay Proper is not known.

Yurt or Babayurt Tatar is spoken in Volga (Privolzhskiy), Nariman and Volodarskiy counties in Astrakhan Province, and also in the suburbs of the city of Astrakhan. The Yurts, like the Utar-Alabugaty, came to the area in the early 1600's. Both groups were fleeing the Kalmyks. Yurt has come under heavy Kazan and Mishar Tatar influence. According to the 2010 Russian census, there are 31 households where Yurt Tatar is the primary language.

Recently, Russian linguists made the case that Yurt Tatar was a distinct language as opposed to a Kazan Tatar or Nogay dialect (Arslanov 1997c). But it is not known why they made this judgment Until we get more information, we should not split off this dialect. In the future, we may be able to split off Yurt Tatar as a separate language. Intelligibility data for Yurt Tatar with Nogay Proper and Kazan Tatar is unknown.

There are or were additional outlying Nogay communities in Crimea, Turkey, Romania and Bulgaria.

Dobrujan Nogay is or was spoken in the town of Mihail Kogălniceanu (Karamurat) and the villages of Lumina (Kocali), Valea Dacilor (Hendekkarakuyusu) and Cobadin (Kubadin) in the Dobruja region of Romania and Bulgaria.

Tahsin Gemil, eminent Tatar historian, states that no one speaks Nogay in Dobruja anymore as they have all shifted to Crimean Tatar (Eker 2013). However, a report from 1999 stated that there were still 200 speakers remaining in Romania.

Crimean Nogay is said to be spoken in Crimea in a few villages on the steppes in the far north of the peninsula.

As Turkish Nogays, who speak a Crimean Nogay dialect 200 years removed from Crimea, could communicate with Dagestani Nogays well (Eker 2013), it is highly probable that any remaining Crimean Nogays could likewise communicate well with Dagestani Nogays.

It is probable that many Russian loans have gone into Crimean Nogay in the last 200 years, but Dagestani Nogay has likewise been dramatically affected not just by many Russian loans but by heavy Russian influence at all levels of the language, including phonetics, so there should be no problems with communication. Further, most Dagestani Nogays are bilingual in Russian, so any Russian loans in Crimean Nogay should not be a problem at any rate (Eker 2013).

The number of Nogay speakers in Crimea is unknown because they are subsumed under Crimean Tatar into one group of 20,000 speakers by SIL. It is not even certain if the Crimean Nogay dialect exists anymore, as, like the Dobrujan Nogays, the Nogays here have been undergoing a process of linguistic assimilation.

As early as 1951, reports stated that the Crimean Nogays were already shifting to Southern Crimean Tatar (Matthews 1951).

Turkish Nogay is spoken in Turkey in small, impoverished villages, often near Turkish Crimean Tatar speakers (Jankowski 2000). Villages are located in southern, western and central Turkey. Over time, 300,000 Nogays have migrated to Turkey, but many have lost their native language and shifted to Turkish.

When Dagestani Nogays came to Turkey recently on a visit, the only language that both had in common was Nogay. Turkish Nogays and Dagestani Nogays were able to communicate very well during the visit, although Turkish Nogays came to Turkey around 1800 from the Crimea, not from Dagestan. Turkish Nogays now feel that Dagestan is their homeland as opposed to Crimea, their true homeland (Eker 2013).

Crimean Tatar

Crimean Tatar, a macrolanguage, has good but not full intelligibility with Turkish.

Crimean Tatar speakers say that Turks cannot understand their language (Dokuzlar 2010). Turkish speakers argue instead that Crimean Tatar is 100% intelligible with Turkish.

Crimean Tatar does have a close relationship with Turkish due to the Crimeans' close relationship with the Ottoman Empire, whereas the Kipchak languages just to the north such as Bashkir and Tatar lacked this close connection to the Ottomans (Eker 2013).

Intelligibility between Turkish and Crimean Tatar is about 65-70%. However, after a few days' exposure, they can understand each other much better (Eker 2013). Nevertheless, the intelligibility of Crimean Tatar and Turkish may be exaggerated.

Some Crimean Tatar children living in Turkey never learned Crimean Tatar and speak only Turkish. Although Crimean Tatar is spoken around them, these children reportedly cannot understand it at all (Jankowski 2000). Crimean Tatar and Turkish have separate written forms.

Crimean Tatar is very closely related to but not intelligible with Tatar. Crimean Tatar speakers in Romania were given Tatar textbooks to use, and they could not understand a word in them (Eker 2013). The language is also close to Kumyk and Nogay.

However, Crimean Tatar speakers in Turkey say that Nogay is unintelligible to them (Jankowski 2000).

Crimean Tatar split off from the rest of Kipchak around 1250 CE (Figure 9). It has experienced considerable Oghuz influence; in fact, some say it is a Kipchak-Oghuz mixed language.

There are different lects within Crimean Tatar: Northern Crimean Tatar, Central Crimean Tatar, Southern Crimean Tatar, Turkish Crimean Tatar and Dobruja Crimean Tatar (Humphreys and Mits 1991b). The northern dialect (*Northern Crimean Tatar*) has been influenced heavily by Nogay, and the southern dialect (*Southern Crimean Tatar*) has undergone so much Turkish influence that it is now a dialect of Turkish.

In Crimea where **Northern Crimean Tatar** is spoken, there is difficult intelligibility between the Southern and Northern lects, which makes sense as the former is simply Turkish, and the latter is Crimean Tatar, a different language. Northern Crimean Tatar is spoken by a group called Nogays (not related to the Nogay language spoken to the south in and near the Caucasus) who live on the Crimean Steppe in the north of the peninsula. The base of this language is Kipchak-Nogay.

Central Crimean Tatar is an artificial language created by the Soviets by mixing Northern Crimean Tatar and Southern Crimean Tatar together, but they used Central Crimean Tatar, a descendant of the Cuman language heavily influenced by Oghuz and spoken by the Tat Tatar people of the Crimean Mountains, as a base. This new language is now understood by speakers of both lects.

Central Crimean Tatar is hard to characterize. Although it is intelligible with Southern Crimean Tatar, it does not appear to be fully intelligible with Anatolian Turkish, while Southern Crimean Tatar is. It is probably better seen as a dialect of Northern Crimean Tatar rather than a dialect of Turkish.

It ought to be placed in Kipchak-Tatar along with the rest of Crimean Tatar, although to be completely correct, it would be placed outside of Kipchak-Tatar altogether and put into Kipchak-Cuman, as it is actually a descendant of Cuman. Central Crimean Tatar shows the difficulties, dilemmas and contradictions involved in Turkic classification.

Dobruja Crimean Tatar, the Crimean Tatar spoken in the Dobruja Region of Romania and Bulgaria is said to be a relatively pure form of Crimean Tatar as Crimean Tatar in Crimea has been heavily influenced by Russian, and Turkish Crimean Tatar has been heavily influenced by Turkish (Jankowski 2000). This is best characterized along with Northern Crimean Tatar as a Kipchak dialect, but whether it is more Kipchak-Cuman or Kipchak-Nogay is not known.

The genesis of Dobruja Crimean Tatar occurred in 1250 CE when Crimean Tatar speakers came to Dobruja from Crimea, and Turkmen speakers came from Anatolia, and both mixed their languages

onto a Slavic-Turkic (Kipchak) mixed base (Csernyei 2014). Since then, Dobruja Tatar has come under dual foreign pressures, Slavic and Turkic – it is under heavy Bulgarian influence, and the influence of Turkish is also strongly felt (Eker and Kasapoglu 2009). Dobruja Crimean Tatar has full intelligibility of Crimean Tatar in Crimea and hence is a dialect of Crimean Tatar (Eker 2013).

Ukrainian Urum, spoken by 40,000 Urums (Podol'skii 1985) in a dozen villages in Mariupol, Ukraine by Greek Ukrainians, is a dialect of Crimean Tatar. Ukrainian Urum is also close to Karaim, Gagauz and Turkish.

However, a number of web sources treat Ukrainian Urum as if it is a separate language, and Ukrainian Urums were not happy with education via Crimean Tatar, as they said it was not their language (Anonymous 2013). However, Ukrainian Urum is intelligible with Crimean Tatar (Eker 2015). Based on the preponderance of evidence, at the moment it is best to place Ukrainian Urum as a Crimean Tatar dialect.

Ukrainian Urum is derived from a movement of Greeks out of Crimea to Mariupol in the late 1700's. The story is that Catharine the Great moved them out of the Crimea to Mariupol as part of a political game with the Khanate of Crimea. While in Crimea, they must have shifted to a Turkic lect that looked a lot like Crimean Tatar and Ukrainian Karaim (Podol'skii 1985).

The Greeks that live near Mariupol speak a Greek lect called Mariupol Greek that may well be a separate language from Greek itself. Ukrainian Urum consists of 12 mutually intelligible dialects, one for each village (Garavets undated).

Ukrainian Urum is in danger of extinction (Opoudjis 2013), as it is in much worse shape than even Georgian Urum.

Turkish Crimean Tatar is spoken by a group of Crimean Tatars who have been living in Turkey for some time now. Most of them arrived from 1880-1905 as immigrants from both Dobruja and Crimea. Their villages are impoverished, and the language is mostly spoken by people aged 40 and older, especially by the oldest generation.

It is not known whether this language is better characterized as a Kipchak or Oghuz language. Originally it was Kipchak, but it has come under heavy Turkish Oghuz influence. If it is Kipchak, it still remains to be seen if this language is more Kipchak-Cuman or more Kipchak-Nogay.

Language shift to Turkish is ongoing. The group does not want their children to learn Crimean Tatar because they feel it will hinder their Turkish. Turkish Crimean Tatar has undergone heavy changes since it has been in Turkey, and Turkish Crimean Tatar speakers in Turkey say they often have difficult intelligibility with the Crimean Tatar spoken in the Crimea, mostly due to the huge number of Russian loans that have recently gone into Crimean Tatar and the heavy Turkish influence that Turkish Crimean Tatar has come under (Jankowski 2000).

In addition, Turkish speakers in Turkey, even the children of Turkish Crimean speakers, say they cannot understand Turkish Crimean Tatar at all unless they have learned it, so it is not a Turkish dialect.

Taken all together, Turkish Crimean Tatar is a separate language.

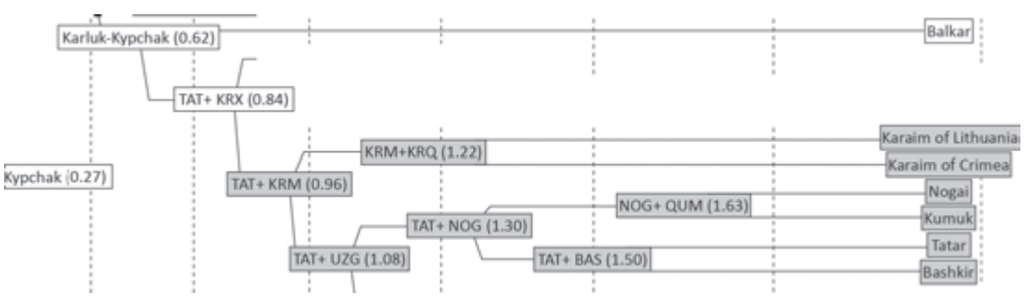

Figure 1: Chart shows the close relationship between Karaim, Nogay, Kumyk, and Tatar-Bashkir. Note that glottochronology shows that Nogay and Kumyk are even closer than Tatar and Bashkir, implying that Nogay and Kumyk may be a single language. From Dybo 2006.

Southern (Oghuz-Seljuk-Karakhanid)

Oghuz-Seljuk

The Southern (Oghuz-Seljuk-Karakhanid) branch is one of the three principal branches of Common Turkic, the other two being Central/ Karluk-Kipchak and Yenisei Kirghiz. Most of the languages in this group were part of the Uyghur Empire that ruled from 500-900 CE in Dzungaria, the Gobi Desert, Mongolia and the Tarim Basin. The original languages of this group were Orkhon Old Turkic, Old Uyghur and Karakhanid, which are all extinct.

Facial reconstructions of the Oghuz people indicate that they were originally a Mongoloid people who then became much more Caucasoid after intermixing with the heavily-Caucasoid population in the Near East, generally Iranid tribes and Anatolians.

From 600-750, the Oghuz Confederation called the Tokuz Oghuz was centered around Issyk Kul Lake in far northeastern Kyrgyzstan in the Tian Shan. This area is along the Silk Road. In 744-755, many Turkic tribes fleeing east out of Turkestan in the face of the expanding Uyghur Khaganate may have merged with this group.

Chased out by invaders, the Oghuz left this area sometime between 750- 900 CE and moved down along the Tian Shan west to the Lower Syr Darya River before ending up in the area between the Aral and Caspian Seas around the Urtyurk Plateau in what is now southwestern Kazakhstan, where they are known from 750-1055 CE as the Oghuz Yabgu State.

By the 1100's, they were conquered by Kipchaks from the Kimak Khaganate The group then moved down into Iran were they later became the Seljuk Empire, which is the beginning of the Seljuk-Oghuz split. The Oghuz began calling themselves Turkmen and Turcomen starting in the 900's, supplanting the Oghuz appellation. By 1200, the transformation was complete, and the Oghuz no longer existed as an entity.

Oghuz

Turkmen

Turkmen is actually not a single tongue but is more properly seen as a macrolanguage.

Turkmen or Standard Turkmen has fairly low intelligibility with Turkish at around 40%. Turkmen has been strongly affected by Karluk and Kipchak languages. Turkmen is best seen as the living remnant of the earliest Oghuz languages or "Early Oghuz" spoken around Dzungaria in northwestern China. Nowadays this region corresponds to the northern half of Xinjiang Province and is mostly inhabited by Uyghur speakers.

Turkmen has a variety of dialects, including Chovdur, Yomud, Ersarin, Saryn, and Saryq, all of which are quite divergent. The best available evidence indicates that the Yomud, Ersarin, Saryn and Saryq dialects are all mutually comprehensible with each other and with Standard Turkmen (Lement 2013).

However, there are reports that when Turkmen was being standardized with the Teke dialect in the 1930's, linguists translated a brochure from Russian into Teke Turkmen. When they took it to Kerki Province, the tribesmen there were not able to read it. This province is now called Lebap Province, and they speak an odd dialect that is a combination of Turkmen, Uzbek and Tajik. This may be the same as the Ersarin dialect. Whether Ersarin is still unintelligible with Teke at present is not known.

The Teke, Yomud, Salir, Gokleng and Alili dialects seem to be less divergent whereas Çovdur, Ersarin and Saryq are further apart (Clark 1998).

Trukhmen is spoken by 18,000 people (Salminen 2007a) in the Stavropol Region and Astrakhan Province in the Russian Federation and is traditionally said to be a dialect of Turkmen (Tekin 2010), however, these Turkmen speakers left Turkmenistan around 1700 CE for the Caucasus, and since then, Trukhmen has been under the heavy influence of Nogay and Russian (Eker 2013).

Trukhmen has lost some of its Turkmen features due to prolonged contact with Nogay and other languages in the region. Trukhmen is closer to the Turkmen dialect Çovdur than it is to the official Turkmen language (Demir 2013-2014). Trukhmen intelligibility with Turkmen is ~82% (Demir 2014). This is similar to the intelligibility between other closely related languages such as Spanish and Galician.

Trukhmen then is a separate language.

Seljuk

The Seljuk languages are said to be fully mutually intelligible, but that is not actually the case, as we shall see below.

The Seljuk languages consolidated during the reign of the Seljuk Empire from 1037-1194 CE. Seljuk underwent some minor influences from Kipchak and Karluk, but their impact was not great. With the defeat of the Seljuks in first East and then West Kharakhanid states by the Kara-Khitans, the Seljuk Empire collapsed. When their leader Ahmad Sinjar died in 1156, the nine atabegs became de facto independent and soon thereafter, effectively collapsed. A while later, only the Sultanate of Rum remained.

The Seljuk languages started splitting up around this time, the Khorasani Seljuqs giving rise to Khorasani Turkic, the Sultanate of Rum giving rise to Ottoman Turkish, the Kermani Seljuks and the Atabeg of Ildeniz probably giving rise to Azeri, the Atabeg of Saljur possibly giving rise to Salchug, the Turcoman Beghlik and the atabegs of Bori and Zangi probably giving rise to Turkmen, and the Kwarzemshahs probably giving rise to the Kwarzem-Oghuz dialect.

The Seljuk lects then have been splitting up for 800 years, nearly as long as Spanish, Portuguese and related lects of Iberia. From 1300-1800, Seljuk languages have come under the influence of Kipchak (via Tatar) and Karluk (via Uzbek).

First of all, it is important to objectively define the boundaries of Western and Southern Seljuk which are frequently blurred. Western Seljuk should be only one group – Ottoman Turkish and related languages – in effect, Turkish, the Gagauzes and Urum. Yet another group is Southern Seljuk, encompassing Azeri and related languages. Many classifications put Turkish and Azeri into the same group, but I feel that this is in error. Azeri, Qashqai, Sonqori, Afshar and Khorasani Turkic are closer to each other than they are to Turkish, Gagauz, etc.

Western Seljuk

Western Seljuk is best seen as a grouping of Anatolian Turkish and related languages that excludes Azeri and related languages which are better put in Southern Seljuk. These are the languages of the Greater Anatolia region that was conquered by the Seljuks and largely converted to Sunni Islam. Most of these people were Turkicized not only culturally but also linguistically.

After the breakup of the Seljuk Empire in 1056, out of nine atabegs, only the Sultan of Rum remained, lasting from 1077- 1307. In the mid-1200's, this reign splintered into small units after the Mongol conquest. By the end of the century, the region began to be transformed into the Ottoman Empire under Osman I, an empire also formed by people who were originally Oghuz.

Turkish

Turkish is of course the most important language in this group, but it is so well known that there is not much to say about it. However, on the question of the Turkish dialects of Eastern Turkey being essentially dialects of North Azeri, this assertion is not correct. True, they are quite close to North Azeri, but they are even closer to Turkish, and speakers cannot communicate easily with North Azeris.

Syrian Turkmen speak a dialect very similar to that spoken by the Iraqi Turkmen, although the dialect spoken by the Syrian Turkmen may be closer to Turkish than the Iraqi Turkmen dialect is. While Iraqi Turkmen is best seen as a dialect of South Azeri, Syrian Turkmen is probably better seen as a dialect of Turkish.

Meshketian Turkish is a dialect of Turkish spoken in Georgia, albeit a divergent one. It is similar to the North Azeri language and the northeastern dialects of Turkish, but it is fully intelligible with Turkish (Eker 2013). They left the Ottoman Empire in 1829. This area of Georgia was conquered by the Ottoman Empire in 1578, and most of this group originated via this conquest. However, a few Turks had migrating into this area since 1000-1200 CE.

Salminen lists *Crimean Turkish* as a separate language (Salminen 2007b). This is reported to be an outlying dialect of Turkish spoken in a number of villages on the southern shore of Crimea in the Yalta region (Salminen 2007a). There may be 3,000 speakers left, but this may be an exaggeration. Intelligibility with Turkish is not known, nor is their history. Most of this group has probably dissipated by now and has mingled with Central and Northern Crimean Tatar.

This entry is confusing. It could be a confusion with Southern Crimean Tatar, which is a Turkish dialect. One expert felt that this may be a reference to Yaliboyu Crimean Tatar or the Seashore or Southern dialect of Crimean Tatar, which sounds a lot like Anatolian Turkish (Eker 2013). As Crimean Turkish is often given as another name for Southern Crimean Tatar, this seems to be the best analysis.

Karamanli Turkish was spoken by Greek Christians in Cappadocia, a region in central Turkey. They originally spoke Greek but switched over to Turkish. There were also Slavic (Bulgarian) elements in this speech due to Greeks, Bulgarians and Turks all living in close proximity to each other and mass convergence taking place among the languages. All Karamanli Greeks moved to Greece in the population exchange of 1924. There are still a few speakers of Karamanli Turkish left. Karamanli has full intelligibility with Turkish, over 95% (Eker 2013).

Eastern Anatolian Turkish is one of the most divergent of Turkish dialects. It is often said to be a dialect of North Azeri instead of Turkish. The truth is that this dialect has full intelligibility with Turkish – 95% (Eker 2013). Turkish native speakers say that Eastern Anatolian speakers cannot communicate easily with North Azeris, so it is not a North Azeri dialect.

Southeastern or Kurdistani Turkish is spoken in the center of the Kurdish area of Turkey in the border cities of Mardin, Sirnak, Hakkari and in Bitlis, Siirt and Batman to the north. Turkish speakers say it is hard to understand. The ability of Turkish speakers to understand this dialect depends on their education, language ability and the context of the communication. As a general rule, Turkish has intelligibility of over 90% of Southeastern Turkish (Eker 2014).

Cypriot Turkish is a dialect of Turkish spoken on the island of Cyprus off the coast of Turkey in the Mediterranean. Cypriot has been split from Turkish proper since 1550 CE, so one would expect some divergence. It has some interesting differences between it and Standard Turkish.

In addition, it has a number of Greek borrowings as the Cypriots live in close proximity to a large Greek community, and many of them speak Greek also. Reports indicate that there are sometimes problems in intelligibility between Cypriot Turkish and Standard Turkish. However, experts state that Standard Turkish has no serious intelligibility problem with Cypriot Turkish (Eker 2014).

Southern Crimean or Yalibolou Tatar is a dialect of Turkish, albeit with some Russian vocabulary (Eker 2013), however the central and northern dialects are different, and intelligibility between them and Turkish is difficult at times. While Southern Crimean Tatar is intelligible with Central Crimean Tatar, it is not fully intelligible with Northern Crimean Tatar.

The fact that Southern Crimean Tatar is fully intelligible with Turkish is responsible for much of the angry confusion surrounding Crimean Tatar and Turkish. Many Turks say that Crimean Tatar is fully intelligible with Turkish, but they are probably referring to the Southern dialect and not Crimean Tatar proper (Central Crimean Tatar) or Northern Crimean Tatar. This dialect is the result of the migration of Anatolian Turks to the Crimea from 1478-1774 when it was still under the shaky control of the Ottomans.

Georgian Urum, spoken by Greeks in K'vemo K'art'li in eastern Georgia, is very close to Turkish because it was derived from a movement of Turkish-speaking Pontic Greeks who left Anatolia around 1800.

Although the base of Georgian Urum is Turkish, and it is closer to Turkish than to any other language, Georgian Urum has many Russian loans.

However, speakers of Eastern Anatolian Turkish in Erzerum, a city in Eastern Turkey, have excellent understanding of Georgian Urum except for some Greek and Russian loans. Nevertheless, initial MI may be hampered by differences in suprasegmentals between the two dialects (Eker 2015).

Georgian Urum is not closely related to Ukrainian Urum.

Georgian Urum has only 1,500 speakers and seems headed for extinction. There is a salvage linguistics project currently going on there via professors from Greece (Skopeteas et al 2011).

Georgian Urum is best seen as a Turkish dialect.

Urum is a the name for a cluster of dialects spoken by Turcophone Greeks in Southeast Ukraine, Georgia, and Turkey. Typically represented as a single tongue, the truth is it is not even a language at all, and instead it represents dialects of two different languages.

There are three different types of Urum. Georgian is a dialect of Turkish, Ukrainian Urum is a dialect of Crimean Tatar, and Turkish Urum may be extinct.

Turkish Urum is said to be spoken in Turkey.

However, the evidence suggests that it may be extinct assuming it ever existed in the first place. All Greek Christians left Thrace in 1924, while all Turks left Greece as part of the "population exchange" agreement. For the time being, we will treat Turkish Urum as either a nonexistent or at best an extinct language (Eker 2014).

Gagauz

Gagauz, a macrolanguage, has very high intelligibility with Turkish at possibly 75-80% based on glottochronology (Dybo 2006).

Balkan Gagauz Turkish, Danube Turkish or Danubian Turkish is listed as a separate language by SIL (Lewis et al 2009a), which also claims that Balkan Gagauz is distinct from Gagauz Proper. The Balkan Gagauz Turks live in Bulgaria, far west Turkey, Greece, Macedonia and Romania (Boeschoten 1998), however in Greece and Macedonia, they may no longer speak Balkan Gagauz Turkish.

It is mainly spoken in the coastal region to the north of and inland from Varna in Bulgaria, which represents the original Gagauz territory.

There are only 400 speakers left in Bulgaria and a few in Romania (Boeschoten 1998), but there are many more in Turkey. In Turkey, this language is often called Thrace Turkish or Rumelian Turkish. Turkish speakers in Turkey say Rumelian Turkish is hard to understand.

Reports from Bulgarians on the Balkan Gagauz Turkish speakers in northern Bulgaria say that Turks find it very hard to understand them, and the Balkan Gagauz find it very hard to understand Anatolian Turkish. There seems to be little doubt that this language is different from Anatolian Turkish.

Khardzali Turkish is another type of Turkish that is spoken in town of Khardzali in the Rhodopean region of southern Bulgaria. Although this is said to be different from Balkan Gagauz Turkish, until we get better information regarding just how different is is from Balkan Gagauz Turkish along with intelligibility information between the two lects, it is best for now to leave it as a dialect of Balkan Gagauz Turkish. More work is needed on this little-known dialect.

Gagauz is spoken by people called the Gagauz, Christians living in the Gagauz Autonomous Region of Moldavia who strangely enough speak a Turkish language with many Slavic loanwords. Gagauz is one of the three official languages of the region, the other two being Romanian and Russian.

There are accusations that the government is doing little to preserve and promote the Gagauz language here (Anonymous 2014).

Both Gagauz languages are presently being heavily influenced by Turkish.

There is little data available on intelligibility vis a vis Anatolian Turkish and Gagauz, but apparently SIL felt that there enough differences in terms of language structure or intelligibility issues to justify calling it a separate language.

Turcologists living in Turkey say that they can understand over 90% of Gagauz, but they added that they teach Turkish languages and literature, so they are probably not representative of the average Anatolian Turkish speaker (Eker 2015).

The Gagauz arrived in Bessarabia, now Moldova, from their original settlements in Bulgaria about 200 years ago due to persecution by Ottoman Turks. Many Bulgarians moved with them and ended up living around the Gagauz and sometimes intermarrying with them.

But if Balkan Gagauz has low intelligibility with Anatolian Turkish, surely the same language after 200 years in Moldova has not gotten any closer to Turkish. In other words, if Balkan Gagauz has poor intelligibility of Anatolian Turkish, surely Gagauz must also because it is the same language, only different in that it moved from Bulgaria to Moldova 200 years ago.

200 years does not seem to be enough time for a new language to develop over in Moldova, but SIL says that Balkan Gagauz is different from Gagauz, apparently structurally (Lewis et al 2009a). We have no data on MI between Balkan Gagauz and Gagauz. This information is needed if we wish to determine if we have one language here or two.

Southern Seljuk

This group is from the southern part of the Seljuk Empire. This area was conquered by the Seljuks, but the culture and much of the language was left intact. The conquered people were Iranic Muslims, and the Seljuks respected them as fellow Muslims, largely left them alone and did not pressure them to speak Turkic. Persian was even the official language of the Seljuk Empire. Some of these tribes were Turkicized over time, but many retained their Iranian languages. Hence, Turkicization in this region was incomplete.

It was due to the incomplete Turkicization of this area that we see so much Turkic-Iranian mix in these languages such that they are often incorrectly described as Turkic-Iranian mixed languages. At any rate, all Iranian Turkic lects have been very heavily Persianized in lexis and in some cases even in grammar.

The relationship between Azeri and Turkish is often overstated. I do not feel it is correct to put Azeri and Turkish in the same Western Seljuk group.

Azeri is closer to Qashqai, Sonqori, Afshar, and Khorasani Turkic (Turkic languages of Iran) than it is to Turkish and Gagauz. Therefore, placing Azeri in Southern Seljuk and Turkish in Western Seljuk is rational. Southern Seljuk then encompasses Azeri and related dialects and languages such as Qashqai, Sonqori, Afshar and Khorasani Turkic.

The placement of Khorasani Turkic is controversial. It is often placed in a separate group called Eastern Oghuz along with Turkmen. However, since we are splitting Seljuk off from Oghuz, it is best to leave only Turkmen in Oghuz and put all other Oghuzic languages into Seljuk. Khorasani Turkic is in between South Azeri and Turkmen, but it is closer to Turkmen. Hence it is often placed in a group with Turkmen.

However, Khorasani Turkic is closest of all to Afshar which has had tremendous effects on the language. As Afshar is best placed in Southern Seljuk with Azeri-type languages, it would be best to put Khorasani Turkic there too.

Azeri is a language spoken in two dialects – North Azeri which is spoken in Azerbaijan, and South Azeri which is spoken in Iran.

North Azeri is spoken in Azerbaijan. North Azeri and Turkish are often said to be completely intelligible with each other, but this is not true, although the situation is interesting.

First of all,, many of the neologisms that went into Turkish following Ataturk's Ozturkche language reforms are not intelligible to North Azeri speakers (Doerfer 1998). In addition, North Azeri retains many of the Persian and Arabic loans that were stripped from the language during the reforms, so North Azeri speakers can nearly understand Ottoman Turkish better than Modern Turkish.

In particular, northeastern Turkish dialects are very close to North Azeri. The Eastern Anatolian dialects of Turkish are closer to North Azeri than to Turkish and are often listed as North Azeri dialects, but the truth is people who reside in the region that say that even these dialects are not fully intelligible with North Azeri.

Turkish-North Azeri MI is good. After a few weeks of close contact, they can communicate fairly well (Eker 2013).

Three intelligibility studies have been conducted on Turkish-North Azeri MI. The first found 49% intelligibility, rather low (Fraenkel 1962). Two other studies were done, one showing 66% and the other showing 92% (Roos et al 2009). The average for all three studies was 69%. The wide range implies that there may be some bilingual learning or other external factor involved which complicates MI calculations.

Turkish-North Azeri intelligibility is overrated, particularly on the Turkish side. Azeris say that Turks and Azeris communicate pretty well in Baku, but this is only because Azeris adjust their speech to include a lot of Turkish words instead of native Azeri words in order to make themselves more understood. In addition, Azeri speakers who go to Turkey say that they are either not understood or people laugh at them and tell them they speak like a very old Turkish person (in other words, they are speaking an archaic version of Turkish).

This MI of Turkish and North Azeri is changing now due to increased contact. Nowadays due to exposure to Turkish TV, most North Azeri speakers can speak Turkish well, and due to exposure to North Azeri TV, Turks understand a lot more North Azeri than they used to. On the other hand, North Azeris have a lot of motivation to learn Turkish because it is a large, prestigious language, but most Turks have little interest in learning North Azeri, as they do not see it as useful or worth their time.

Azeri is split into the North Azeri and South Azeri dialects. Although the two are completely intelligible, there are large differences in phonology, syntax and loan words.

South Azeri, spoken by 13 million people (Windfuhr 2012) in the northwest of Iran, is a dialect of the Azeri language. South Azeri is best seen as a heavily mixed Turkic-Iranic-Arabic language. They are an Iranian people who lost their Iranian language and shifted to a Turkic dialect.

Intelligibility between Turkish and South Azeri is controversial but seems to be full at over 90% (Eker 2013), however, native speakers say that South and North Azeri are closer to each other than either one is to Turkish (Esla 2014), which implies that while South Azeri is intelligible with both North Azeri and Turkish, it is better seen as a dialect of the Azeri language and not a dialect of Turkish proper.

North and South Azeri have been split for only 200 years, since Iran lost its northern territories in 1812. The MI of South Azeri and North Azeri has been decreasing in recent decades because when they were politically separated, South Azeri came under serious Persian influence and adopted many Persian loans, and North Azeri increasingly adopted a more purist official language (Johanson 2011). Nevertheless, South Azeri native speakers say intelligibility between North and South Azeri is 98% (Eshoo 2014).

Salčuk or Salchug (Knüppel 2010) is a poorly known dialect spoken to the south and southwest of Kerman in southeastern Iran. Almost nothing is known of this dialect.

Ethnologue says it was a separate language and claims it is already extinct (Lewis et al 2009o). The name Salchug was probably derived from the term Seljuk, a well-known term in Turkic linguistics and history (Esla 2014). There are claims that it was probably a dialect of South Azeri.

Galūgāh, another Southern Seljuk dialect, is a South Azeri dialect, albeit a divergent one.

It is spoken in Iran on the eastern part of the southern shore of the Caspian Sea (Knüppel 2010). The term Galūgāh may be a geographical term (Esla 2014).

Zanjan is a Turkic dialect spoken in the Iranian province of that name that is transitional between South Azeri and Qashqai (Doerfer 1998). Others imply that it is a dialect of South Azeri (Grimes 1996). Actually, it is considered to be one of the four main dialects of Azeri, in this case the southeastern one (Windfuhr 2012). The term Zanjan appears to be a geographical term for the province where the dialect is spoken (Esla 2014).

The people in this region continued to speak an Iranian language until about 300 years ago. After that, many Turkic speakers began migrating to this area from Iranian Azerbaijan and the Ardabil region. They gradually became the majority, and most of the Iranian speakers began to give up their language in favor of the Turkic dialect. Now Zanjanis are considered a Turkic people, but there are still some villages that still speak an Iranian language. So this dialect is a result of Iranian speakers shifting to Turkic over the last few hundred years.

Teimurtash, Teimuri, Timuri, or Taimour is a dialect spoken in by 7,000 people in Mazandaran, Iran (Grimes 2000a). It is apparently similar to Salchug. Like Salchug, it is said to be a South Azeri dialect (Grimes 1996). This dialect is little known.

The term Teimouri is probably a tribal appellation (Esla 2014). This appears to be a group of Mongols called the Timuri that lives in Khorasan and speaks "Turkish."

They came from Herat in Afghanistan in 1838 and are probably related to the Hazara (Oberling 2008). They should not be confused with speakers of a Mongolian language of the same name also spoken in Iran.

Pichaqchi, Pishagchi, or Bucaqchi is an Azeri-type dialect related to South Azeri, Shahsevan, Aynallu and Afshar. This appears to be another dialect of Azeri.

It is spoken in western Azerbaijan by 1,000 people (Grimes 2000a). This is yet another Oghuzic dialect spoken by a tribe in Iran.

Ethnologue lists Pishagchi (Pichaqchi, Bucaqchi) as a dialect of South Azeri (Lewis et al 2014).

Shahsevan or Shahsavan is an Azeri dialect spoken mostly in Markazi Province, Iran. The Shahsevan say they are not Azeris and that they do not speak Azeri. Instead, they call themselves Shahsevan and say they speak Shahsevan.

Shahsevan may date back only to 1720, when the group presumably adopted a Turkic tongue due to mass violence displacing settled tribes in the area initiated by a local leader known as Nadir Shah. Prior to that, they spoke some non-Turkic, probably Iranic, lect. Some believe that they are simply Kurds who adopted a Turkic language.

Ethnologue lists Shahsavani (Shahsevan, Shahsavan) as an Azeri dialect. This dialect has 130,000 speakers. Shahsevan has some structural differences from Azeri, and in some respects it looks more like Qashqai, especially the second person singular verbal declination, and in phonetics, the letter *Q* is pronounced *gh* and not *g* as in Azeri. In Iran, some people say it is a separate language, and others say it is an Azeri dialect.

The reasons for stating it is a language seem to be on sociopolitical grounds as Shahsevan speakers do not live in the Azeri region and do not identify themselves as Azeris or Farsis. They were referred to as frontier nomads in the 1800's, and 50,000 of them still live a nomadic life today.

© Nükhet Okutan

Like the Aynallus and Afshars, the Shahsevan have roots in the Shahsevan Confederacy. All three - Shahsevan, Aynallu and Afshar - are former Quizilbash Turkmen Confederacies dating back to 1500-1600 CE. Intelligibility between Shahsevan and Azeri is not known but is likely to be good.

Tat is the name of Azeri dialect groups that live near in various places in the Shahsevan speak very similar Azeri dialects. Tats are simply the settled agricultural peoples of the area. Many Tats are former Shahsevan, and many Shahsevan are former Tats who gave up sedentary life to be nomadic.

Paradonba, Sharak and Ali-Qurchi are three dialects spoken in the Iranian villages of Paradonba, Sharak and Ali-Qurchi that are said to be close to Qashqai (Doerfer 1998). However, a better description of them would be to say they are dialects of South Azeri (Dolatkhah 2013).

All eight of the South Azeri dialects above are spoken by Iranians who refer to their dialects as "Turchi," and local Farsi speakers refer to these dialects as "Torki." In South Azeri-type dialects, *k* > *ch*, hence the difference between the Farsi and South Azeri terms for "Turkic" above. This change also applies to most other loans in South Azeri (Esla 2014).

Iraqi Turkmen is better seen as a dialect of South Azeri (Tekin 1990) than as a dialect of Turkish. Intelligibility with Turkish is around 90%, and while Iraqi Turkmen is similar to both Turkish and South Azeri, it is closer to South Azeri (Eker 2013), and hence is better seen as a dialect of South Azeri than as a dialect of Turkish. Still, the pronunciation is very different from Azeri's.

It has much Arabic influence and has also been influenced dramatically by Turkish, which the speakers use as a literary language.

It is quite similar to Afshar (Johanson 2001). This dialect has a close relationship with Sonqori in Iran, and there may be a dialect chain between them.

Qashqai, spoken by 570,000 people (Windfuhr 2012) in Nurabad and Firuzabad in Iran, is very closely related to South Azeri, and until recently it was regarded as a South Azeri dialect.

The ancestors of the Qashqai are believed to have originated from near the Caspian Sea (Tehrani 2010). They migrated south to the Zagros Mountains about 500 years ago.

Qashqai has heavy Persian influences, and Persianization is ongoing (Bulut 2006).

© Nükhet Okutan

Qashqai has relatively low intelligibility of Turkish and Turkmen - 15% with Turkmen and 30% with Turkish (Dolatkhah 2013). Intelligibility with non-Seljuk languages is not good. In the text below, the expert quoted refers to Qashqai as Kashkay.

"Previously, Kashkay was understood to be a dialect of Azerbaijani (Cafaroğlu & Doerfer 1959: 281). Currently, it is considered a language in its own right. This conclusion is made on the basis of both sociolinguistic data and pure linguistic characteristics. The main argument in this regard is that Kashkay shows a great divergence from other Oghuz languages, particularly Standard Turkish and to a lesser extent Azeri (especially that spoken in the Republic of Azerbaijan).

There is, however, a great degree of interintelligibility (about 70-80%) between Kashkay and Azeri spoken in northwestern Iran. An average Kashkay would understand also other languages of Oghuz branch, such as Turkish and Turkmen, though only to a limited extent. This is mainly because they show significant morphophonological differences." (From Dolatkhah 2012: 32).

Äynallu is typically described as a South Azeri dialect (Lewis et al 2014), but is actually best described as a Qashqai dialect (Dolatkhah 2013). It is spoken by 5,000 people in Iran in the region of Hamadan and Fars Province, especially to the north of Shiraz (Johanson 2001) in the same area as Qashqai. The Aynallu are a former members of the Qizilbash Turkmen Confederacy dating back to 1500-1600. Presumably the dialect dates from this period.

Sonqori (Bulut 2006) is a little known language spoken in Iran (Knüppel 2010) by 40,000 people in Sonqor (Sunqur), east of Kermānšāh in a large valley set off from the rest of Kurdistan. It is often described as a dialect of South Azeri, but that is not true, as South Azeri native speakers say they cannot understand Sonqori.

Menges early on characterized it with Äynallu and Qashqai as a Southern Seljuk language transitional between South Azeri and Khorasani Turkic (Menges 1951). This implies that it is similar to Afshar, as Afshar is described as transitional between South Azeri and Turkmen. So Sonqori may be similar to Afshar, except it is closer to Qashqai than Afshar is.

But it has features that set it apart from Afshar (Windfuhr 2012). Sonqori is also described as transitional between South Azeri and Qashqai (Doerfer 1998). However, unlike Äynallu, Sonqori is not close to Qashqai (Dolatkhah 2013).

Looking at all of the evidence above, Menges' characterization may be the best one (although it is not close to Qashqai or Khorasani Turkic), and it does appear that Sonqori qualifies as a structurally separate South Seljuk language.

Sonqori is an odd language. In some ways, it shares similarities with the Iraqi Turkmen dialect, and in other ways, there seem to be layers of some more archaic Turkic elements that are hard to characterize.

It has been strongly affected by Indo-Iranian languages, especially Kurdish (speakers are surrounded by Kurdish speakers) and Persian. There is massive Iranian borrowing in the lexicon. It has also borrowed quite a bit of morphosyntax from Iranian. Phonology has also been affected (Bulut 2006).

Some have wondered if Sonqori is Turkic or Iranian.

But the deeply rooted base of the language – the pronouns, locative adverbs and verbs, postpositional morphology, a small base of case inflection, and perhaps most importantly of all, an intact system of verbal paradigms – remains Turkic. In this realm of Sonqori, there has been no borrowing. Nevertheless, much of the case system is being replaced with a borrowed Persian system of prepositional phrases (Bulut 2006).

Sonqori has an uncertain relationship with the very similar nearby Bayat dialect.

Bayat is typically described as a South Azeri dialect (Lewis et al 2014), but in fact it is a dialect similar to Sonqori spoken in Iran by Kurds near the same region as Sonqori. It is spoken in the isolated mountain region of Bayadistan east of Hamadan. They are a mixed group. There are also some Bayats in Turkey, but they speak a dialect of Turkish.

The Bayats in Turkey say there are two different Bayat groups in the country, one called Iranian Bayats and another called Mongol Bayats, which may refer to the first and second groups below.

The first group of Bayats is said to have come into the area were one of the 25 original Oghuz tribes. They arrived in Anatolia, Central Asia, Transcaucasia and Iran with the Seljuks, from 1000-1050 (Doerfer 1988). Some moved on from Iran to Kirkuk in Iraq and from there went on to Anatolia. The famous poet of the Ottoman Empire, Fuzûlî, was a Bayat from Iraq who wrote in Azeri.

A second group, related to the Bayids, the third largest of the four main Mongolian clans, is said to have come to Iran via the Mongol invasion of the 1200's.

The present Bayat group in Turkey contains both of these groups.

However, Turkish scholars reject the idea that links the Oghuz Bayats with the Mongol Bayats (Bayeddin 1989).

A different theory notes that the Bayats, a group known as Khorasan Bayats, fought fierce wars with the Mongols, even killing Genghis Khan's son in law. The Mongols later killed many Bayats in revenge. The theory that the Bayats came to Iran with the Mongol army does not necessarily mean that the Bayats were Mongols. Perhaps the Mongols defeated the Khorasan Bayats and then took the conquered group with them to Iran as part of their army (Aydin 1984). This theory helps to explain both their Asiatic appearance and the Mongolic and early Turkic words in the lexicon.

One theory of the meaning of the appellation Bayat is that it is derived from the Mongolian plural of *bayan* "rich" (Doerfer 1988). Once again this hints at a Mongolian origin of some sort.

Indeed, there is evidence that the Bayats fought for different Mongol armies, including Camoka's and Genghis Khan's. The allegiances of steppe tribes were shaky, and they would fight one group and later unite with their former enemies against another group.

Bayat is interesting as it has Turkic archaisms such as *değin* "squirrel" from Proto-Turkic ***dEgiŋ** "squirrel". In Anatolian Turkish, *değin* typically has the meaning of "til, until." The Bayats also are said to have a more Asian appearance than most Oghuz tribes.

There is not as much Iranian influence in this dialect as there is in Sonqori, however, like Sonqori, this dialect has had its entire syntax deeply affected by Iranian. Most of the older Bayat-speaking women are monolinguals (Bulut 2006). Whether this is a dialect of Sonqori or a separate language is not known, as we have no intelligibility data. More data is needed.

Khorasani Turkic

Khorasani Turkic, actually a macrolanguage, is spoken by 400,000 people, mostly Turkmen (Johanson and Ragagnin 2006), in the Khorasan region of Iran (Windfuhr 2012), and may have~40% intelligibility with Turkish. Although Khorasani Turkic is said to be a dialect of Turkmen (Tekin 1990), it is actually partway between South Azerbaijani and Turkmen and is not a dialect of either; however, it is closer to Turkmen than it is to South Azeri.

The truth is that it is closer to Afshar than to any other Turkic language due to massive Afshar influence on Khorasani Turkic. Khorasani Turkic intelligibility with Afshar is not known, but as Khorasani Turkic is not even intelligible within itself, it cannot be fully intelligible with Afshar. But the language that has influenced Khorasani Turkic more than any other is probably Persian via massive borrowings.

There are actually three separate languages within Khorasani Turkic.

Khorasani Turkic consists of six lects: Northwest (Bojnurd), North (Quean), Northeast (Gujgt), Langar, South (Soltan-abad), and Southeast (Xarw-e and ‘Olya) (Doerfer 1998 p. 275).

These six groups then represent three separate entities: Northwest Khorasani Turkic, North-Northeast-Langar Khorasani Turkic, and South-Southeast Khorasani Turkic. The three are not mutually intelligible, (Doerfer 1998 p. 275) hence they are best seen as separate languages.

Although Doerfer offers the fact that there are transitional dialects between these languages as evidence against their status as languages (Doerfer 1998 p. 275), that seems weak, as quite a few closely related languages have transitional dialects connecting them.

The relationship seems more similar to the Ukrainian-Belarussian-Russian, Czech-Slovak, Bulgarian-Macedonian, Catalan-Aragonese, Asturian-Galician, and Galician-Portuguese relationships - very closely related languages that are not fully intelligible with each other but which have intelligible transitional dialects connecting them.

Northwest Khorasani Turkic is a language consisting of the Bojnurd dialect.

North-Northeast-Langar Khorasani Turkic is a language encompassing the Gujgt, Langar and Quean dialects and possibly Oghuz Uzbek and Dāyı.

Oghuz-Uzbek or Kwarzem-Oghuz is a dialect spoken in that some now place in its own branch of Oghuz (Tekin 1990). The Kwarzem-Oghuz dialect has marginal intelligibility with Uzbek, and many Uzbeks cannot understand it (Cash et al 2012).

Kwarzem-Oghuz is spoken in the southwest of Uzbekistan in the old Khiva State in the southern Khorezm Province and around Urganch (Cash et al 2012) and in adjacent areas of Karakalpakistan in Bukhara Oblast and in Turkmenistan (Johanson and Ragagnin 2006). It is said that this is an Uzbek dialect that was influenced by Turkmen (Salminen 2007a), but instead it was probably influenced by Khorasani Turkic, which is close to Turkmen.

It is best seen as an outlying dialect of North-Northeast-Langar Khorasani Turkic spoken in Uzbekistan.

It is separated from the rest of the language by Sarıq and Ärsarı Turkmen (Doerfer and Hesche 1993). This dialect is even more Oghuz and less Eastern Turkic than Doerfer had assumed (Baldauf 2007b).

Dāyı, Dāyı Turkic or Kārgıl is a Turkic dialect spoken in the far northwest of Afghanistan by possibly 3,000 people. It is said to have elements of both Uzbek and Turkmen in it.

© Nükhet Okutan

But the best analysis is that this is a dialect of North-Northeast-Langar Khorasani Turkic.

It is particularly close to Kwarzem Oghuz (though with some differences) but is spoken outside of Uzbekistan in Afghanistan. The morphology looks most like Qorakŏl Northern Uzbek, a Northern Uzbek dialect. Phonologically it looks a lot like Turkmen, however the morphological similarities with Uzbek cause locals to compare it more to Uzbek than to Turkmen. Dāyı vocabulary is mostly Andkhoy Southern Uzbek, a Southern Uzbek dialect with some Turkmen and Kipchak Uzbek (a Kazakh dialect) influences (Baldauf 2007b).

Locals describe the language as between Uzbek and Turkmen (Baldauf 2007b). This is different from core Khorasani Turkic, which is described as midway between Azeri and Turkmen. However, North-Northeast-Langar Khorasani Turkic may be quite a bit different from the rest of Khorasani Turkic, and instead of being midway between Turkmen and Azeri like the core language, it may be midway between Turkmen and Uzbek.

Dāyı appears to be dying out, and most speakers seem to be elderly. Most speakers have switched over to Andkhoy Southern Uzbek, and the few remaining speakers are bilingual in this Southern Uzbek dialect and sometimes code-switch in it. Many Dāyı also speak Dari Persian. Many of the remaining speakers are semi-speakers who learned Dāyı in childhood but have now forgotten much of their Dāyı. Their Dāyı has become heavily contaminated with Uzbek and can be seen as "Uzbekized." However, a few older speakers resisted this change out of pride for their roots, and their Dāyı has remained intact (Baldauf 2007b).

It is interesting to note that in the home-based schools of the region, the old Turkic literary language Chagatai is used as one of the languages of instruction, often using the literature of Navā'ī or Makhdūmquly's poetry (Baldauf 2007b). Navā'ī was a Uyghur poet from Herat, Afghanistan, who wrote in Classical Chagatai of the 1400's.

There is a long tradition of Afghan Uzbeks using Chagatai as a written literary language (Baldauf 2007b).

The Dāyı reside along the Amu Darya River in the oasis city of Andkhŏy and in the neighboring districts of Qaramqŏl and Arabgul. Kårgärxåna or Kårgilxåna is a quarter of Andkhŏy named after the most important subgroup of the Dāyı, the Kārgillä. The majority of the Dāyı community in the city is located in the southern portion of the center of the city. Other Dayi speakers reside in Båyıbustån, Quryån,

© Nükhet Okutan

Låfi, around the Bålåisår Fortress in Tavåči in a locale called Supijånåγå Kŏčasi, in Tŏqquzdaray and in the southeastern village of Åltıbŏlak. However, Dāyı speakers in Åltıbŏlak speak Turkmen, not Dāyı (Baldauf 2007b).

The Dāyı are subdivided into a number of subtribes, including the Gärxur; the Kārgillä/Kā:rgär/Kārgällä/Kā:rgıl/Kārgil (the most important subgroup); the Nisāylä/Nisailä, of which the Šāγāllä are a subgroup; the Qaradaha, which may not exist; the Säbätfurüš; the Sārqamıš/Sārıqamıš; the Tŏqsawāyli/Tŏxsawāi/Tŏxtawāy; and the Tŏqumŏγrı (Baldauf 2007b). Most of these groups may no longer speak Dāyı. Gärxur and Kārgillä may be the same group as may the Tŏqsawāyli and Tŏqumŏγrı.

A number of groups around the Andkhŏy Oasis, including the Arab, the Aymāq, the Dä:yäkči or Dähyäkči, the Kiyikči, the Jat, the Jŏgi, the Lŏli, the Qızılbāš, the Urgänji and the Šıx are said to speak unknown Turkic lects, at least as second languages (Baldauf 2007b).

Judging by their name, the the Dä:yäkči or Dähyäkči may well speak Dāyı.

The Aimaq and the Qizilbash are well-known ethnic groups in Afghanistan encompassing up to hundreds of thousands of members.

Aymāq refers to the Aimaq, a group of nomadic pastoralists who live in western Afghanistan and the Khorasan region of Iran with a few in Turkmenistan, but they speak Aimaq Persian, a dialect of Persian, not Turkic. Aymāq is a Mongolian word meaning “tribe” or “grazing territory.”

The Qızılbāš are probably related somehow to the old Qizilbash Turkmen Confederacy dating from the 1500’s. Aynallu Qashqai and Afshar speakers are both part of this confederacy. This suggests that the Qızılbāš may have some relationship to Aynallu and/or Afshar speakers.

Arab is probably short for Arabgul, one of the districts that border on the city of Andkhŏy where a number of Dāyı speakers reside.

The Urgänji live in a neighborhood in Andkhŏy called Urganjikhāna and are said to speak Dāyı, but further investigation reveals that they speak a “special language” like the Kiyikči (Baldauf 2007b).

Dāyı speakers say that the Kiyikči do not speak Dāyı but instead speak a “special language” like the Urgänji (Baldauf 2007b).

Ingeborg Baldauf, the pre-eminent scholar of Dāyı searched for the Kiyikči language in this region from 1978-2007. She was always told that the language existed, but for over 20 years, she was not been able to find anyone who speaks it (Baldauf 2007a).

The nature of the Urgänji and Kiyikči "special languages" is not known.

Urgänji was a term formerly used by residents of Bukhara to refer to the Kwarzem Oghuz. The group is named after the town of Urgench (Khalid 1998).

Lŏli was a general term formerly used for the Gypsies of Central Asia who were defined more by profession than by ethnicity (Khalid 1998).

The term Dähyäkči or Dä:yäkči is probably related to the Uzbek word *dahyakchi* "harvest tax collector, sharecropper under the *dahak* system" (Dirks 2005). Like Lŏli, this term seems to refer more to a profession than a specific ethnic group.

Nothing is known of the Jat, the Jŏgi, and the Šıx.

The Turkic lects that any of these groups speak are not known, and the entire situation is very poorly researched. In the absence of data to the contrary, a good provisional hypothesis is that these tribes may speak some sort of Khorasani Turkic lects, perhaps similar to Dāyı.

It is not known for sure where the Dāyı originated, but there are a number of theories (Baldauf 2007b).

Some mention a tribe of Teke Turkmen speakers called the Karagel' that existed in the 1800's Dāyı (Baldauf 2007b). The name closely resembles the name of the largest group of Dāyı, the Kārgillä.

Some Dāyı cite the oral traditions of their elders, who say that the Dāyı migrated from Iran to Afghanistan 200-300 years ago. A local ethnographer stated that the Dāyı or Dā:ī:lar as he referred to them, said that their homeland was a place called Sarıyāγāč in Iran (Baldauf 2007b).

The historical document *Fihris at-Tavārīkh* written by Riżā Qulı Khān, mentions that the leader of the region at the time, Shāh 'Abbās, imported a group of Afshar speakers into Andkhoy. The Andkhoy ruling class was partly Afshar as recently at the early 1800's. Sufijān Āγā was an important Dāyı scholar from Andkhoy 60-70 years ago, he claimed that the Dāyı descended from the Afshār or Awshār, a Turkmen tribe (Baldauf 2007b).

The theories about the Dāyı being related to Afshar speakers are uncertain because Dāyı does not look much like Kabuli Afshar, the Afshar dialect spoken in Afghanistan (Doerfer and Hesche 1989). Nevertheless, Khorosani Turkic, of which Dāyı is a dialect, has been heavily influenced by the Afshar language, so a connection with Afshar is possible on linguistic grounds. The Afshar theory is the only one that has at least some supporting linguistic evidence, as the linguistic connection between Dāyı and the Turkmen language is poor.

Some locals state that the Dāyı originate from the Qara, a Turkmen grouping (Baldauf 2007b).

The name Qara once again resembles Kārgıl, another name for the Dāyı dialect.

The sources said that after they moved to Andkhoy, the Dāyı tongue of the Qara underwent major structural charges so that now the only remains of Turkmen influence are in some of the phonology. There may be something to this theory, as the Qara grazing grounds in the 1800's were to the west of Andkhoy (Baldauf 2007b).

Another theory is that the proposed that the original name of the Kārgillä or Dāyı was *Karkililär,* "people from Karki." Karki is a town in Turkmenistan located 75 miles north of Andkhoy on the Amu Darya River. Andkhoy is home to many recent immigrants, but most of these people are aware of their status as muhajir and the Dāyı do not refer to themselves this way. If the Dāyı indeed came from Karki, they did not come in the last 100 years (Baldauf 2007b). But they may have come from Karki 200-300 years ago.

Both of the theories of a Turkmen origin for the Dāyı suffer from a lack of linguistic evidence (Baldauf 2007b) as the connection between Dāyı and the Turkmen language is not good.

Southern Khorasani Turkic is a language encompassing the Southern Soltan-abad and the Southeastern Xarw-e and ‘Olya dialects.

Afshar, Afsar or Afsari is typically said to be a dialect of South Azeri (Lewis et al 2014), but this is not the case.

It is spoken by 600,000 people in Turkey, Syria, and especially Iran - where it is spoken by 290,000 people - and Afghanistan (Grimes 1996). The speakers in Iran are in the Beyadistan and Hamadan regions. Like Aynallu, the Afshar are a former Qizilbash Turkmen Confederacy dating back to the 1500’s.

There are two sets of Afshar dialects in Iran (Knüppel 2010). The Afshar language is spoken differently in different parts of Iran.

One group of speakers, the larger one, is in the Qazvin area and northeast of Tehran, including the group speaking the *Solaymānābād* dialect of Afshar southwest of Hamadān. This group is close to South Azeri.

The second and smaller group speaking the *Pugerd* and *Āštiān* dialects of Afshar is more closely related to Qashqai. These dialects are spoken to the north of the Khalaj-speaking area.

It is this dialect that is the source of the dialect spoken by the Afghan Afsharis (Windfuhr 2012).

Another dialect commonly referred to in the literature is *Kabuli Afshar* (Grimes 1996), spoken in Kabul, Afghanistan (Knüppel 2010). The Kabul dialect is spoken in what is described as the homeland of Afshars, the place where they came to Iran from.

All three of these groups are described as transitional between South Azeri and Qashqai (Doerfer 1998).

Afshars in Turkey are said to speak Anatolian Turkish. Perhaps they dropped their language upon the move to Turkey.

Afshar has experienced very heavy borrowing from Persian, especially Dari Persian in Afghanistan where the language originated, such that some have the impression that it is a mixed Dari-South Azeri language. However, it is better to see Afshar as primarily a Turkic language than as a mixed language.

Afshar is not as close to South Azeri as Qashqai is. The specialist view for now is summarized by Gerhard Doerfer who says Afshar is not a South Azeri dialect (Doerfer 2011) and instead has a close relationship with Qashqai. Intelligibility with Qashqai is not known.

However, the language that is closest of all to Afshar is Khorasani Turkic, which has experienced huge Afshar influence.

South Azeri speakers state that Afshar is not an Azeri dialect. Other South Azeris say that they can understand Afshar well, and some Afshars agree that South Azeris can understand them (Azertos 2006). Yet South Azeris often say the same thing about Qashqai, and Qashqai has only ~75% intelligibility with South Azeri. However, people often interpret 70-80% intelligibility as full intelligibility. For instance, many Turks say they have full intelligibility of Azeri (~69% average over two studies).

At the moment, the best way to view Afshar is as a separate language with a close relationship to Khorasani Turkic. Intelligibility testing for this language would be very helpful.

Beriberi is a hypothesized Turkic language (Knüppel 2010) that may be spoken in a few villages in Khorasan, Iran. Its possible existence was mentioned by Doerfer (Doerfer 1969, pp. 15-16). In fact, Beriberi is not even a Turkic language at all. The truth is that a group called the Hazara-Berberi (Bethany

© Nükhet Okutan

World Prayer Center 1997) does indeed live in that part of Iran. This is a large nomadic group of 67,000 people that immigrated to Iran from Afghanistan. They speak Hazangari (Bethany World Prayer Center 1997), an Indo-Iranian language that is very closely related to Persian.

Oghuz Languages		
1. Western Oghuz		
	1.1.Western Oghuz (that is, “Turkish”)	
	1.2. Central Oghuz	
		1.2.1. Azerbaijani, or to be more exact, southerm Azerbaijani dialects
		1.2.2. Dialect of Galugāh (eastern coast of the Caspian Sea)
		1.2.3. Salčuk (south and southwest of Kermān)
	1.2. Southern Oghuz	
		1.3.1. Afšār (western and southwestern Iran, and inKabul)
		1.3.2. Qašqā'i (the provinces of Hamadan and Fārs, Especially in the region north of Shiraz)
		1.3.3. Aynallu (the provinces of Hamadan and Fārs, Especially in the region north of Shiraz)
		1.3.4. Songori (in Songor/Sungur, east of Kermānšāh)
2. Eastern Oghuz		
	2.1. Northeastern Oghuz	
		2.1.1. Khorasani (Khorasan-Turkish, northeastren Iran, province of Khorasan)
	2.2. Northwestern Oghuz	
		2.2.1. Turkmen (northeastren Iran province of Khorasan)

Figure 2: Table showing the Oghuz languages in a popular current version of the family.

The Internal Classification of Turkic

What follows is my attempt at an internal classification of the Turkic languages.

I moved Khalaj, Yugur-Salar and their parents Kharakhanid and Old Uyghur subsumed under a group called Uyghur-Kharakhanid into a separate level of Turkic on the same level as Common Turkic, that is, Uyghur-Karakhanid is one node and Common Turkic is another node. I did this to show what I feel is the profound divergence of the Khalaj and Yugur-Salar languages.

Originally there was Bulgaro-Turkic. Oghuzic split off first, of which only Chuvash survives.

A unit I call Orkhon-Kharakhanid-Uyghur broke off from this. The first breakaways from Turkic were two languages - Old Orkhon Turkic known from the Orkhon script carved into stone - and Uyghur-Karakhanid.

Several languages then broke off from Uyghur-Karakhanid, including Old Uyghur, North Kharakhanid, and South Kharakhanid. Of this group of four languages, only Khalaj and Yuguric remain.

Yakutic also deserves its own branch, as it is quite archaic and is not properly linked with any group, even the Siberian group (more of a geographic grouping than anything else).

Some would place Khalaj into a large section of Southern Turkic on a par with Oghuz-Seljuk. This is because this archaic language has spent so long in Iran that a great deal of Oghuz-Seljuk influence has gone into it via borrowings as late influences.

But are these superficial late borrowings what is really striking about Khalaj? Of course not. What is striking about it is its deep archaic nature, and the best way to portray that is via a very deep high-level ranking just below Chuvash. Putting Khalaj in Oghuz is like putting English in Romance due to all the French and Latin borrowings.

If one is to split off Khalaj as Doerfer has done in his latest classification, one really must split off Yakutic also. Yakutic has not been convincingly shown to be related to any other Turkic group, though attempts have been made to connect it with Yenisei Kirghiz, especially Tuvan. These attempts are not yet wholly convincing. Yakutic is nearly as far away from the rest of Turkic as Khalaj is. In order to represent its profound differences, it is best to split it off as a node from Macro-Turkic.

Beyond Khalaj, Yuguric, Yakutic and Chuvash, I place all of the rest of Turkic into a large grouping that I call Turkic Proper or Common Turkic. This is the group that we usually think of when we think of Turkic, and this group in general can be shown to be a relatively tight-knit grouping.

How to Read the Table

Any entry following a large capital letter is a full language (A., B., C., D., etc.). Entries above those with no letters in front of them are families and subfamilies. Entries following small letters are dialects (a., b., c., etc.). Entries following two small letters (aa., ab., ac., etc.) are subdialects.

* Indicates an extinct language.
? Indicates that there is some sort of a question about the lect.
The questions fall into two areas.
The first area refers to doubt as to whether the lect even exists at all anymore.

The second area refers to known existing lects for which the status about whether they are full languages or dialects of another tongue is still very much up in the air. These lects generally have a close relationship with a known full language which points towards a dialectal classification, but on the other hand, there is also evidence that they may be fairly divergent, which indicates that they could be full languages.

All lects with a ? after them are urgently in need for further work to clear up questions about either their existence or the language vs. dialect problem.

Bulgaro-Turkic
- Volga Bulgaric
  - A. Chuvash

Macro-Turkic
- Orkhon-Kharakhanid
- Orkhon Old Turkic
- Old Uyghur-Karakhanid
  - A. Old Uyghur*
- Yuguric
  - B. Yugur (Western Yugur, Yughur)
  - C. Western Salar
  - D. Eastern Salar
- Karakhanid
  - D. North Karakhanid*
  - E. South Karakhanid*
- Khalaj
  - F. Khalaj
  - G. Western Khalaj

Yakutic
- Yakut
  - A. Yakut
  - B. Dolgan
    - a. Northwestern Yakut

Common Turkic (Turkic Proper)
Central (Yenisei Kirghiz)
Altay
- Northern Altay
  - A. Kumandin
  - B. Chelkan (Kuu-Kizhi)
  - C. Tuba (Tubalar, Tuu-Kizhi)
- Southern Altay
  - D. Southern Altay Proper (Altay Kizhi, Oirot Altay)
  - E. Teleut (Telengut)
    - a. Telengit

Khakassian
Khakas
- A. Khakas
  - a. Kamas
  - b. Shor Khakas
  - c. Koibal
  - d. Yarin
  - e. Sagai
  - f. Xaas (Kacha, Kachin)
  - g. Beltir
- B. Xyzyl
- C. Fuyü Gïrgïs

Shor
- D. Southern Shor (Kondoma Shor)
- E. Northern Shor (Mrass Shor)

Ös (Chulym)

F. Ös
a. Upper Chulym (Tutal Chulym)
b. Middle Chulym (Melet Chulym)
ba. Yachin
bb. Kumysh
bc. Shuy
bd. Kamlar
G. Lower Chulym
a. Küärik

Tuvan

Steppe Tuvan
A. Tuvan
a. Altai Tuvan (Altai Sayan, Tuwa, Menggu)
b. Dzungarian Tuvan (Jungar Tuvan)
ba. Tsengel Tuvan
bb. Monchak (Hovd, Kovd, Monjak, Mondzhak, Kök-Monchak)
B. Tuha (Tuhalar, Toha, Uighur Uriangkhai,Uriankhai)
Taiga Tuvan
C. Tofa (Tofalar)
E. Soyot
F. Dukha (Tsaatan)
G. Todzhin (Todzhu, Northeastern Tuvan)
H. Southeast Tuvan (Kyzyl Tuvan)?

Kipchak-Karluk
Karluk

A. Kazakh-Kirghiz
a. Kirghiz
aa. Xinjiang Kirghiz
ab. Fergana Valley Kirghiz?
b. Kazakh
ba. Karagash Nogay
bc. Khwarezm-Kipčak Uzbek
bd. South Kazakhstan Oghuz
c. Karakalpak
ca. Northeastern
cb. Southwestern
cc. Fergana Valley?

Chagatai

A. Uyghur (New Uyghur)
a. Ili Turki
B. Lop Nur
C. Aynu
Uzbek
B. Northern Uzbek
C. Southern Uzbek

Kipchak
Cuman

Karachay-Balkar

A. Karachay-Balkar
  a. Karachay
  b. Balkar
  c. Kipchak A?

B. Kumyk

Crimean Tatar

C. Crimean Tatar
  a. Northern Crimean Tatar
  b. Central Crimean Tatar
  c. Dobruja Crimean Tatar
  d. Ukrainian Urum

D. Turkish Crimean Tatar

Karaim

F. Ukrainian Karaim
G. Lithuanian Karaim
H. Crimean Karaim?
I. Krymchak

Kipchak-Tatar

A. Tatar (Kazan Tatar)
  a. Ural Tatar
  b. Beserman Tatar
  d. Polish Tatar
  d. Lithuanian Tatar
  e. Estonian Tatar
  f. Bashkir

B. Mishar Tatar?
C. Finnish Tatar
D. Siberian Tatar
  a. Tomsk Tatar (Tom Tatar)
  b. Tibir Tatar (Sibir Tatar, Tobol-Irtysh Tatar)
  c. Baraba Tatar

E. Nogay
  a. Turkish Nogay
  b. Dobrujan Nogay
  c. Crimean Nogay
  d. Yurt Tatar?
  e. Alabugat Tatar?

Southern (Oghuz-Seljuk)
Oghuz
Turkmen

A. Turkmen
  a. Yomud
  b. Ersarin
  c. Saryn
  d. Saryq
  e. Teke
  f. Salir
  g. Gokleng
  h. Alili

B. Trukhmen
  a. Chovdur

Seljuk
Western Seljuk

A. Turkish
- a. Meshketian Turkish
- b. Karamanli Turkish
- c. Eastern Anatolian Turkish
- d. Southeastern Turkish
- e. Southern Crimean Tatar (Yaliboyu Crimean Tatar)
- f. Syrian Turkmen
- g. Georgian Urum
- h. Cypriot Turkish

Gagauz

C. Gagauz Proper
D. Balkan Gagauz Turkish

Southern Seljuk

A. Qashqai
- a. Äynallu

B. Azeri
- a. North Azeri
- b. South Azeri
  - ba. Salčuk (Salchug)
  - bb. Galūgāh
  - bc. Zanjan
  - bd. Teimurtash (Teimuri, Timuri, or Taimour)
  - be. Syrian Turkmen
  - bf. Paradonba
  - bg. Sharak
  - bh. Ali-Qurchi
  - bi. Shahsavan
  - bj. Tat
  - bk. Pichaqchi

C. Sonqori
- a. Bayat

Khorasani Turkic

D. Northwest Khorasani Turkic (Bojnurd)
E. North-Northeast-Langar Khorasani Turkic
- a. Gujgt
- b. Langar
- c. Quean
- d. Oghuz-Uzbek Northern Uzbek (Kwarzem-Oghuz Northern Uzbek)?
- e. Dayı?

F. Southern Khorasani Turkic
- a. Southern
  - aa. Soltan-abad
- b. Southeastern
  - ba. Xarw-e
  - bb. ‘Olya

G. Afshar

*** Extinct**
? Existence or language status uncertain.

Thoughts on Pan-Turkic Intelligibility

The intelligibility of Turkish and the Central Asian Turkic languages like Uzbek, Kazakh, Kyrgyz and Turkmen is much exaggerated.

Speakers of these languages who went to study in Turkey in recent years said they had problems with the Turkish language. After the fall of the USSR, many people from these newly independent nations visited Turkey, but they had to bring interpreters with them to communicate with Turks. It's true that Turkish TV is not much watched in the Central Asian Turkic nations, but probably the main reason for that is because Central Asian Turkic speakers can't understand it. They can't even understand the simplified Turkish used in these broadcasts.

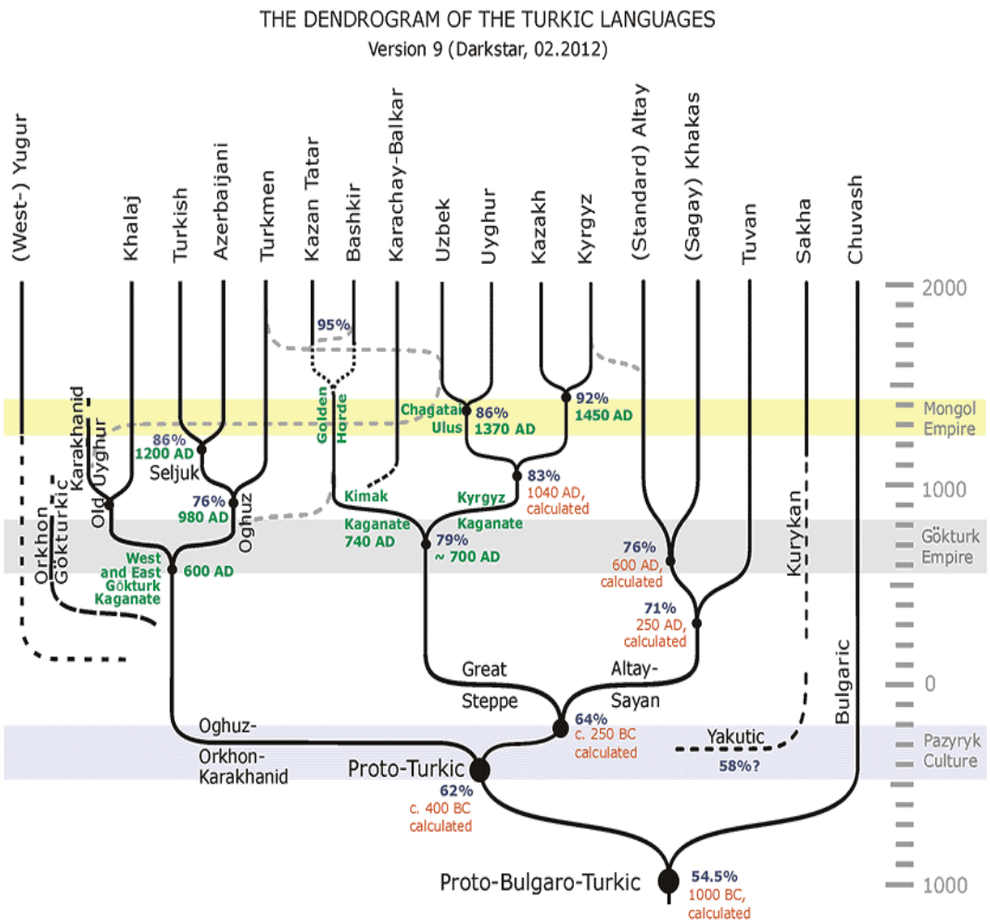

Figure 3: A dendrogram of the Turkic languages showing approximate dates of splits from larger groups or families.

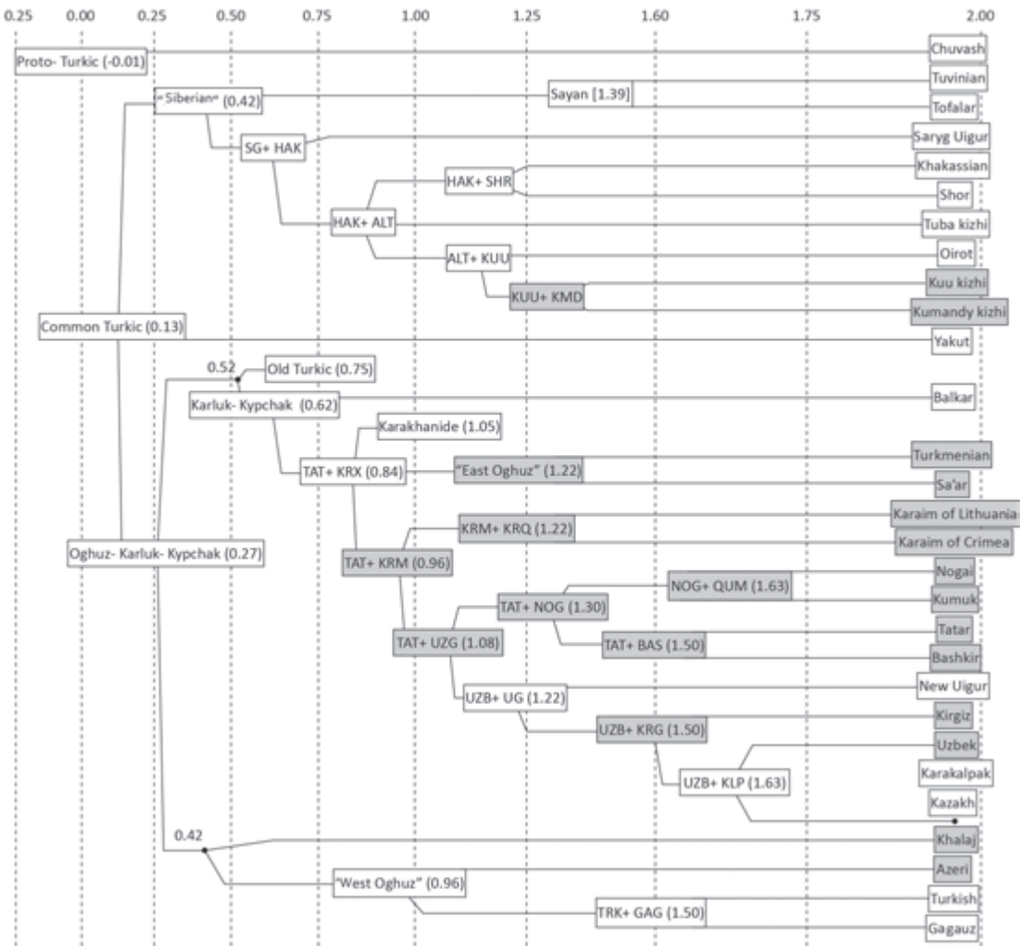

Figure 4: Glottochronology of the Turkic languages from Dybo 2006.

References

Ager, Simon (1998-2013). "Shor (Шор тили)" *Omniglot*.

Anderson, Gregory D. S. (1998). "Historical Aspects of Yakut (Saxa) Phonology," in Turkic Languages 2 (2): 1-32. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Anderson, Gregory D. S. (2004). The Languages of Central Siberia: introduction and overview. Leipzig, Germany: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.

Anderson, Gregory D. S. (2005). "Indigenous sources of variation in Abakan Khakas," in *Language contact in South Central Siberia.* Wiesbaden, Germany: Otto Harrassowitz Verlag.

Anderson, Gregory (May 21, 2012). "NG explorers help record Xyzyl language." National Geographic Society.

Anderson, Gregory D. S. Linguist at Living Tongues Institute for Endangered Languages. Personal communication. December 2013.

Anderson, Gregory D. S. and Harrison, David K. (2003). "'Natural' and obsolescent change in Tofa." Salem, Oregon: Living Tongues Institute for Endangered Languages.

Anderson, Gregory D. S. and Harrison, David K. (2004). "Shaman and Bear, Siberian prehistory in two Middle Chulym texts," in Vajda, Edward J., editor. Languages and prehistory of Central Siberia. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Anderson, Gregory D. S. and Harrison, David K. (2006). "Ös Tili (Middle and Upper Chulym dialects): Towards a comprehensive documentation." Salem, Oregon: Living Tongues Institute for Endangered Languages.

Anderson, Greg and Harrison, David K. (July 7, 2008). "Enduring Voices field expedition to Siberia (Chulym River region)." Salem, Oregon: Living Tongues Institute for Endangered Languages.

Anonymous (December 21, 2012). "Памятники письменности крымчаков (Krimchak inscriptions)." *Why Save Languages?* Tacoma, Washington and Simferopol, Ukraine.

Anonymous (March 9, 2013). "Crimean Tatar revival." *Why Save Languages?* Tacoma, Washington and Simferopol, Ukraine.

Anonymous (August 14, 2014). "Gagauz authorities say Gagauz language is not needed." *Turkists*.

Arslanov L. Sh. (1997a). "Alabugatskikh tatar (nogaitsev) iazyk," in *Iazyki mira - Tyurkskie iazyki*, p. 172-187. Moscow: Indrik.

Arslanov L. Sh. (1997b)."Astrakhanskikh nogaitsev-karagashei iazyk," in *Iazyki mira - Tyurkskie iazyki,* p 187-194. Moscow: Indrik.

Arslanov L. Sh. (1997c). "Yurtovskikh tatar (astrakhanskikh nogaitsev) iazyk," in *Iazyki mira - Tyurkskie iazyki*, p. 506-513. Moscow: Indrik.

Atwood, Christopher P. (2004). "Tuvans," in Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire. *Modern World History Online*. New York: Facts On File, Inc.

Aydin, Mehmet (1984). *Bayat-Bayat boyu ve Oguzlarin tarihi*. Ankara: Hatiboglu Yayinevi.

Azertos (January 21, 2006). "Afshar/Qaskay Turks." MEIC - Middle East countries - Iran. *Middle East Information Center*.

Baldauf, Ingeborg. (2007a). "Sprache als Baustein für eine neue Freiheit," p. 33, in *Forschung Spezial: Geisteswissenschaften*.

Bonn: Deutsche Forschungsgemeinschaft (German Research Foundation, DFG)
Baldauf, Ingeborg. (July 2007 or 2007b). The Dāyı~Kārgıl of Andkhoy: Language, History and Typical Professions: Discourses on Local Identity. ASIEN 104, pp. 135-152.
Bavuu-Syuryun, Mira (2011). "Sociolinguistic notes on Tuvinians China." *The New Research of Tuva* 1.
Bavuu-Syuryun, Mira and Aelita Salchak (October 21, 2012). "Philologists work on teaching Tuvan language issues in Mongolia." *The New Research of Tuva* 4.
Beaumont (July 17, 2013). "Chulym - the unwritten language of the Turkics." Bangkok: *Freelang Magazine*.
Berta, Arpad (1998). "Turkic languages of Iran," in Johanson, Lars and Éva Á Csató, editors. *The Turkic languages*. London: Routledge.
Bethany World Prayer Center (1997). "Prayer profile - The Hazara-Berberi of Iran." Colorado Springs, Colorado.
Bitkeeva, A. N. (2005) "The Kumandin language," in Funk, D. A., V. Y. Gusev and A. N. Bitkeeva, editors. *Endangered languages of indigenous peoples of Siberia*. Moscow: Department of Northern and Siberian Peoples, Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences.
Boeschoten, Hendrik (1998). "Speakers of Turkic Languages," Johanson, Lars and Éva Á Csató, editors. *The Turkic languages*. London: Routledge.
Bruk, S. I. and V. S. Apenchenko (1964). *Atlas narodov mira* [Atlas of the peoples of the world]. Moscow.
Bulut, Christiane (2005). "Iranian influences in Sonqor Turkic," in Csató, Éva Ágnes; Bo Isaksson, and Carina Jahani, editors. *Linguistic convergence and areal diffusion: Case studies from Iranian, Semitic and Turkic*, 241-271. New York: Routledge Courzon.
Bulut, Christiane (2006). "Syntactic traces of Turkic-Iranian continuity," in Johanson, Lars and Christiane Bulut, editors. *Turkic-Iranian contact areas*: historical and linguistic aspects. Wiesbaden, Germany: Otto Harrassowitz Verlag.
Caferoğlu, A. and Doerfer, G. (1959). "Das aserbaidschanische," in *Philologiae Turcicae Fundamenta* 1, 280-307. Wiesbaden.
Campbell, George L. and King, Gareth (2013). Compendium of the world's languages. New York: Routledge.
Cash, Jennifer, John Eidson, Bettina Mann, and Martin Ramstedt (2012). Max Planck Institute for Social Anthropology report 2010 – 2011, volume I p. 21. Halle/Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology.
Csernyei, Tamás. Professor of Turkic Linguistics. Hacettepe University, Ankara, Turkey. Personal communication. January 2014.
Demir, Sema Alsan. Linguistics professor at Bashkent University, Ankara, Turkey. Personal communication. December 2013, January 2014.
Dirks, William. (2005). O'zbekcha / Inglizcha Lug'at (Uzbek / English Dictionary), p. 64. Tashkent: The Central Asian Heritage Group.
Dmitrieva, L. V. (1997). "Barabinskikh tatr iazyk," in Iazyki mira - *Tyurkskie iazyki*, p. 199-205. Moscow: Indrik.
Doerfer, Gerhard (1969). "Die Turksprachen Irans." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 13-23.
Doerfer, Gerhard (1971). *Khalaj materials*. Bloomington, Indiana: Indiana University Publications.
Doerfer, G. (December 15, 1988). "Bayat." *Encyclopaedia Iranica*.
Doerfer, Gerhard (1989). "Die kopula im Chaladsch," in Heissig, W. and K. Sagaster, editors. Gedanke und wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe, pp. 106-12. Wiesbaden, Germany: Otto Harrassowitz Verlag.
Doerfer, Gerhard and Hesche, Wolfram. (1993). Chorasantürkisch. Wörterlisten-Kurzgrammatiken-Indices, 6-7.
Wiesbaden.
Doerfer, Gerhard and Hesche, Wolfram. (1989). "Afšār-e Nānakčī," in Südoghusische materialien aus Afghanistan und Iran, pp. 71-123. Wiesbaden.
Doerfer, Gerhard (1998). "Turkic languages of Iran," in Johanson, Lars and Éva Á Csató, editors. *The Turkic languages*. London: Routledge.
Doerfer, G. (August 18, 2011). "Azerbaijan VII. Azeri Turkish." *Encyclopaedia Iranica*.
Dokuzlar, Uygar. Crimean Tatar speaker. Personal communication. April 2010.
Dolatkhah, Sohrab (2012). "Elements for a grammar of Kashkay, a Turkic language of Iran (unpublished PhD dissertation)." Paris: Ecole Pratique des Hautes Etudes.
Dolatkhah, Sohrab. Post-doctorate researcher at Ecole Pratique des Hautes Etudes at the Sorbonne, Paris. Personal communication. December 2013.
Donahoe, Brian Robert (2003). A line in the Sayans: History and divergent perceptions of property among the Tozhu and Tofa of South Siberia. PhD dissertation. Bloomington, Indiana: Department of Anthropology, Indiana University.
Dougherty, William H. (Undated). "The Tuvinian Autonomous Soviet Socialist Republic."
Dwyer, Arienne M. (May 21, 2001). "Salar grammatical sketch." *DOBES: Documentation of Endangered Languages*. Hanover, Germany: Volkswagen Foundation.
Dwyer, Arienne M. Professor, Department of Linguistic Anthropology, University of Kansas, Lawrence, Kansas. Personal communication. August 2015
Dybo, Anna (2006). *Khronologija Tyurkskikh jazykov i lingvisticheskije kontakty rannikh Tyurkov* (The chronology of the Turkic languages and the linguistic contacts of the early Turks). Moscow.
Eker, Süer and Kasapoglu, Çengel Hülya (September 20-24, 2009). "Kipchak Turkic as a part of the Balkans and Eastern Europe history-geography." *Lucrările Simpozionului Internațional Cartea*. Bucharest: Editura Biblioteca Bucurestilor.
Eker, Süer. Professor, Department of Turkish Language and Literature, Baskent University, Ankara, Turkey. Personal communication. November-December 2013.
Eker, Süer. Professor, Department of Turkish Language and Literature, Bashkent University, Ankara, Turkey. Personal communication. August 2014.
Eker, Süer. Professor, Department of Turkish Language and Literature, Baskent University, Ankara, Turkey. Personal communication. April and September 2015.
Enduring Voices (December 13, 2010). "Monchak Tuvan goat color and pattern naming system." *Youtube*.
Eriksonas, Tomas (May 23-26, 2012). "On the phonology and morphology of the Taiga-Sayan Tuha language." Presented at the 4th International Turkish Research Symposium. Hacettepe University, Ankara.
Eriksonas, Tomas. Graduate student at the Institute for Asian and African Studies, University of Helsinki, Finland. Personal communication. December 2013.
Erdal, Marcel and Nevskaya, Irina (2006). "Introduction," in *Exploring the eastern frontiers of Turkic*. Wiesbaden, Germany: Otto Harrassowitz Verlag.
Eshoo, Jacklin. South Azeri speaker. Personal communication. August 13, 2014.
Esla, Sam Poova. South Azeri and Turkish speaker. Personal Communication. July 17, 2014.
Ektazarov, Juliboy (Summer/Winter 2014). *Об огузских говорах с угрозой исчезновения в южном казахстане* (An endangered Oghuz dialect in southern Kazakhstan). *Endangered Turkic Languages: Turkic Languages* Volume III, Issue 4-5, in print.

Fitzhugh, William W., editor (2002). 2001-2002 *Mongolia field report: Mongolia's Arctic connections: the Hovsgol Deerstone project*, p. 37. Washington DC: Arctic Studies Center, Smithsonian Institution.
Fraenkel, Gerd. (1962). "Mutual intelligibility between Turkish of Turkey and Azerbaijani," in Nicholas Poppe, editor. *American studies in Altaic linguistics*, Bloomington: Indiana University.
Funk, D. A. (2005a) *Worlds of shamans and storytellers*.
(A study of Teleut and Shors materials): Résumé. Moscow: Nauka.
Funk, D. A. (2005b). "The language of the Chulym Turks," in Funk, D. A., V. Y. Gusev and A. N. Bitkeeva, editors. *Endangered languages of indigenous peoples of Siberia*. Moscow: Department of Northern and Siberian Peoples, Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences.
Galiullina, Julia (September 26, 2011). *Red book of dying languages*. Moscow: The Voice of Russia.
Garkavets, Alexander (Undated). "North Azovian Urums - Greeks speaking Turkic language." *Christus Rex*.
Georg, Stefan (2003). "The gradual disappearance of a language family: The case of Yeniseian," in Janse, Mark and Sijmen Tol, editors. Language death and language maintenance: Theoretical, practical and descriptive approaches, p. 96. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
Grimes, Barbara F., editor (1996). "Languages of Iran," in Ethnologue: *languages of the world,* thirteenth ed. Dallas: Summer Institute of Linguistics.
Grimes, Barbara F., editor (2000). "Ili Turki," in Ethnologue: *languages of the world*, fourteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Grimes, Barbara F., editor (2000a). "Azeri" in Ethnologue: *languages of the world*, fourteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Güzel, Sinan. Professor, Department of Turkic Languages and Literature, Izmir Katib Chelbi University, Izmir, Turkey. Personal communication. April 2015.
Hahn, Reinhard F. (1998). "Uyghur," in Johanson, Lars and Éva Á. Csató, editors. *The Turkic languages*. London: Routledge.
Harrison, K. David (Undated a). "Fieldwork: Monchak 2002." *K. David Harrison, PhD. webpage at Swarthmore University*.
Harrison, K. David (Undated b). "Fieldwork: Tsengel Tuvan 2002." *K. David Harrison, PhD. webpage at Swarthmore University*.
Harrison, K. David (2002). "Tofa," in Encyclopedia of the world's minorities. Chicago: Fitzroy Dearborn.
Harrison, K. David (2006). "South Siberian sound symbolism," in Languages and prehistory of Central Siberia. Edited by Vajda, Edward J. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
Harrison, K. David (2007). When languages die: the extinction of the world's languages and the erosion of human knowledge. Oxford: Oxford University Press.
Howarth, Henry H. (February 10, 1883). "The Turkish Elements in Magyar," in *The Academy: A Weekly Review of Literature, Science and Art,* January-June 1883, Volumes 23-24. London: Alexander and Shephard.
Hu, Zhen-hua and Imart, Guy (1987). Fu-Yü Gïrgïs: A tentative description of the easternmost Turkic language. Bloomington, Indiana: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies
Humphreys, Andrew and Mits, Krista (1991a). "Altaics," in The red book of the peoples of the Russian Empire. Tallinn: NGO Red Book.
Humphreys, Andrew and Mits, Krista (1991b). "Crimean Tatars," in The red book of the peoples of the Russian Empire. Tallinn: NGO Red Book.
Humphreys, Andrew and Mits, Krista (1991c). "Dolgans," in The red book of the peoples of the Russian Empire. Tallinn: NGO Red Book.
Humphreys, Andrew and Mits, Krista (1991d). "Lithuanian Tatars," in The red book of the peoples of the Russian Empire. Tallinn: NGO Red Book.
Imin, Tursanjan. Professor, Institute of Uyghur Culture and Literature, Northwest University for Nationalities, Lanzhou, Gansu, China. Personal communication. December 2013.
Jankowski, Henryk (2000). "Crimean Tatars and Noghais in Turkey". *Türk Dilleri Araştırmaları [Studies on the Turkic Languages]* 10: 113-131. Ankara: Sanat Kitabevi
Janhunen, Juha and Salminen, Tapani (December 18-28, 1993). UNESCO red book on endangered languages: Northeast Asia.
Johanson, Lars (August 18, 2011). "Azerbaijan IX. Iranian Elements in Azeri Turkish." *Encyclopaedia Iranica*.
Johanson, Lars (2001). "Discoveries on the Turkic linguistic map." Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul Publication 5.
Johanson, Lars (2005). "Introduction: Converging codes in Iranian, Semitic And Turkic," in Csató, Éva Ágnes, Bo Isaksson, and Carina Jahani, editors. Linguistic convergence and areal diffusion: Case studies from Iranian, Semitic and Turkic 14. New York: Routledge Courzon.
Johanson, Lars (2006). "On the roles of Turkic in the Caucasus area," in McMahon, April, Yaron Matras and Nigel Vincent, editors. Linguistic areas, pp. 160-181. London: Palgrave Macmillan.
Johanson, Lars and Ragagnin, Elizebetta (2006). "Central Asia and Mongolia," in Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society, Volume 3. Ammon, Ulrich, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, and Peter Trudgill, editors. Berlin: Walter de Gruyter.
Kaluzynkski, Stanislaw (1962). Mongolische elemente in der jakutischen sprache. Warsaw, 'S-Gravenhage: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Mouton & Co.
Karakoc, Birsel (June 2014). "Az konuşurlu bİr Türk dİlİ: Nogayca ve Nogaylar üzerİne. [A Turkic language with few speakers: Nogay language and Nogay People]." *Nogai Ногайцы*.
Khalid, Adeeb. 1998. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, p. 190. Berkeley: University of California Press.
Kharlampovich, Konstantin Vasil'evich and Haney, James Lawton (translator and editor) (2001). Archimandrite Makarii Glukharev - founder of the Altai Mission. Lewiston, New York: Edwin Mellon Press.
Knüppel, Michael (April 15, 2010). "Turkic languages of Persia: An overview." *Encyclopaedia Iranica*.
Kosterin, O. E. and Zaika, V. V. (2003). "Odonatological expeditions to the Tyva Republic (Tuva) 2000-2002." *IDF-Report* 5, 1-44.
Lement, Victoria C. (2013). To-Z - "To-Z: Culture of Türkmenistan. Türkmenistan." *Countries and Their Cultures*.
Lemskaya, V. M. (2013). "О Словообразовании В Чулымско-Тюркском Языке **(**On Chulym Turkic word formation)." *Tomsk State Pedagogical University Bulletin* 10, 128-131.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009a). "Balkan Gagauz Turkish," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009b). "Bashkir," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009c). "Chuvash," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.

Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009d). "Dolgan," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009e). "Ili Turki," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009f). "Karachay-Balkar," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009g). "Karaim," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul," Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009h). "Khakas, in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009i). "Khalaj," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009j). "Kirghiz," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009k). "Kumyk," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009l). "Northern Altai," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009m). "Northern Uzbek," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009n). "Salar," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009o). "Salchug," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition . Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009p). "Southern Altai," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009q). "Southern Uzbek," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2009r). "Tatar," in Ethnologue: *languages of the world*, sixteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Lewis, M. Paul, Gary F. Simons and Charles D. Fennig, editors (2014). "South Azerbaijani" in Ethnologue: *languages of the world*, seventeenth edition. Dallas, Texas: SIL International.
Living Tongues Institute for Endangered Languages (2007-present a). "Altai-Sayan language and ethnography project." Salem, Oregon: Living Tongues.org.
Living Tongues Institute for Endangered Languages (2007-present b). "The Ös documentation project." Salem, Oregon: Living Tongues.org.
Mair, Victor H. Professor of Chinese at the University of Pennsylvania. Personal communication. January 2009.
Maneshev, Ackhat. Sibir Tatar speaker, Russian Federation. Personal communication. December 2013.
Matthews, W. K. 2013 (1951). *Languages of the USSR*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
Menges, Karl H. (1947). *Qaraqalpaq grammar*. Translated from German by Leora P. Cunningham. New York: King's Crown Press.
Menges, K. H. (1951). "Research in the Turkic dialects of Iran (Preliminary report on a trip to Persia)." *Oriens* 4, 273-79.
Minorities At Risk Project (December 31, 2006). "Assessment for Kumyks in Russia." College Park, MD: University of Maryland Center for International Development and Conflict Management.
Minorsky, V. (1940). "The Turkish dialect of Khalaj." *Bulletin of the School of Oriental Studies*.
Mongush, D. A., and Sat, Sh. Ch. (1967). "Development of the Tuvan language during the Soviet period," 42-46. Xyzyl: Tyvanyŋ Nom Ündürer Cheri.
Mongush, D. A. (2012a). "The Tophas and the Soyots: Historical and ethnographic essay." *The New Research of Tuva* 2.
Mongush, D. A. (2012b). "Tuvans Xinjiang: Twenty years later." *The New Research of Tuva* 4.
Moseley, Christopher (ed.) (2010a). "Alabugat Tatar," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010b). "Baraba Tatar," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010c). "Bashkir," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010d). "Dolgan," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010e). "Kamas," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010f). "Kamas Turk," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010g). "Karachay Balkar," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010h). "Karagash," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010i). "Khakas," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010j). "Northern Altai," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Moseley, Christopher (ed.) (2010k). "Yakut," in *Atlas of the world's languages in danger*, 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing.
Mote, Victor L. (2004). "Altai." Encyclopedia of Russian history. *Encyclopedia.com.*
Mudrak, O. A. (2002). *Ob utochnenii klassifikatsii tyurkskikh jazykov s pomosch'ju morphologicheskoj lingvostatistiki* [On the clarification of the Turkic languages classification by means of morphological linguostatistics]. Sravnintelno-istoricheskaja grammatka tyurkskikh jazykov. Regionalnyiye rekonstruktsii. Moscow.
Németh, Michał (2011). "A different look at the Lutsk Karaim sound system (from the second half of the 19th century)," in *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, Elżbieta Mańczak-Wohlfeld, ed. Vol. 128. Warsaw: Jagellonian University Press.
Nevskaya, I. A. (2005). "Teleut," in D. A. Funk, V. Y. Gusev and A. N. Bitkeeva, editors. *Endangered languages of indigenous peoples of Siberia*. Moscow: Department of Northern and Siberian Peoples, Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences.
Nixon, Melody (September 23, 2005). "About today's Teleuts. Teleuts - the hidden people in Siberia." *Sibirga SNTC Native News and Culture*. Ontario, Canada: Miighan-Kurt Company.
Oberling, Pierre (December 15, 2008). "Khorasan i. Ethnic groups." *Encyclopaedia Iranica*.

Ögel, Bahaeddin (1989). Türk mitolojisi - Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar [Turkic mythology]. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Opoudjis, Aka (April 10, 2004). "*λληνιστεύκοντος* [The status of Urum]." Melbourne, Australia.
Pakendorf, Brigitte (2007). *Contact in the prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and genetic perspectives*. PhD dissertation, Universiteit Leiden. Utrecht: LOT.
Podol'skii, Baruch (1985). *A Greek Tatar-English glossary*. Wiesbaden, Germany: Otto Harrassowitz Verlag.
Potapov, L. P. (1969). *Ethnic composition and origin of Altaians - historical ethnographical essay*. Leningrad: "Science" Publishing House, Leningrad Branch.
Ragagnin, Elisabetta (2006). "The position of Dukhan among the Tuvan dialects," in Erdal, Marcel and Irina Nevskaya, editors. *Exploring the eastern frontiers of Turkic. Wiesbaden*, Germany: Otto Harrassowitz Verlag.
Ragagnin, Elisabetta (2009). "A rediscovered Lowland Tofan variety in Northern Mongolia." *Turkic Languages* 13, 225-245.
Ragagnin, Elisabetta (2012). "Taiga vs. Steppe Sayan Turkic varieties in Northern Mongolia," in *Dilleri ve kültürleri yok olma tehlikesine maruz türk toplulukları konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bildiriler* [The 4th International Turkish Research Symposium: Turkic communities whose languages and cultures are endangered], Yayina Hazirlayanlar, Mikail Cengiz and Tevfik Orçun Özgün, editors. Ankara: Hacettepe University Hospitals Printing House.
Rassadin V. I. (1978). *Morfologija tofalarskogo jayzka v sravnitel'nom osveščenii* [The morphology of Tofa in comparative perspective]. Moscow: Izdatel'stvo 'Nauka'.
Rassadin, V. I. (2005a). "The Soyot language," in Funk, D. A., V. Y. Gusev and A. N. Bitkeeva, editors. *Endangered languages of indigenous peoples of Siberia*. Moscow: Department of Northern and Siberian Peoples, Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences.
Rassadin, V. I. (2005b). "The Tofalar Language," in Funk, D. A., V. Y. Gusev and A. N. Bitkeeva, editors. *Endangered languages of indigenous peoples of Siberia*. Moscow: Department of Northern and Siberian Peoples, Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences.
Rassadin, Valentin Ivanovich (2013). "The problems of revival and preservation of languages of some small Turkic peoples of South Siberia (On an example of Tofa Soyot languages)."*Middle-East Journal of Scientific Research* 17:4, 546-550.
Radloff, Wilhelm (1908). Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St-Pétersbourg. VIII Série. St. Petersburg: Classe Historico-Philologique.
Róna-Tas, András, Árpád Berta and László Károly (2011). Tucologica #84: *West Old Turkic: Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden, Germany: Harrassowitz Verlag.
Roos, Marti; Hans Nugteren, Zhong Jìnwén (July 28, 2009.) *The Turkic language family.*
Ryzhikova, Tatiana, Iraida Selyutin, Nikolai Urtegeshev, and Andrey Letyagin (2012). "MRI verilerine göre Sibirya Tatarlarin girtlak sesletimleri аринализация в языке сибирских татар (по данным мрт) [Pharyngealization in the Siberian Tartars' language (MRI investigation)]." *Karadeniz: An International Quarterly Journal of Social Science* 5:19, 503-51.
Salminen, Tapani (2007a). "Europe and North Asia," in *Encyclopedia of the world's endangered languages*, 211–280, edited by Christopher Moseley. London & New York: Routledge.
Salminen, Tapani (2007b). "Endangered languages of Europe," in *Language diversity endangered*, edited by Matthias Brenzinger. Berlin: Mouton de Gruyter.
Salminen, Tapani. Professor of Finno-Ugrian Language Studies, Department of Finno-Ugrian Languages and Cultures, University of Helsinki, Helsinki, Finland. Personal communication. September 2014.
Sengupta, Anita (2003). *The formation of the Uzbek nation-state: A study in transition*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
Sierakowska-Dyndo, Jolanta (2013). *The boundaries of Afghans' political imagination: the normative-axiological aspects of Afghan tradition*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
Skopeteas, Stavros, Violeta Moisidi, Eleni Sella-Mazi and Efy Yordanoglu (2011). "Urum documentation project." Bielefeld, Germany: University of Bielefeld.
Skopeteas, Stavros. Professor of Linguistics at University of Bielefeld, Bielefeld, Germany. Personal communication. December 2013.
Stachowski, Marek (2011)."Siberian languages in contact, 1: Collective numerals in Yakut, Dolgan, Tuvinian, Tofalar and some other Turkic languages." In *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, Vol. 128. Elżbieta Mańczak-Wohlfeld, ed. Warsaw: Jagellonian University Press.
Ståhlberg, Sabira (July 6, 2013). "Tatars in Finland." *Sabirien*.
Stein, Marc Aurel (1912). Ruins of Desert Cathay: Personal Narrative of Explorations in Central Asia and Westernmost China, Volume 1, , p. 342. London: Macmillan.
Stukova, Natalia (2006). "The sociolinguistic situation in Mountain Shoria. Exploring the eastern frontiers of Turkic," in Erdal, Marcel and Irina Nevskaya, editors. *Exploring the eastern frontiers of Turkic. Wiesbaden*, Germany: Otto Harrassowitz Verlag.
Tatár, Maria Magdolna (1979). "The Khotons of Western Mongolia." *Acta Orientalia Hungarica XXXIII* 1, 1-39.
Tazranova, A. R. (2005). "The Chelkan language," in Funk, D. A., V. Y. Gusev and A. N. Bitkeeva, editors. *Endangered languages of indigenous peoples of Siberia*. Moscow: Department of Northern and Siberian Peoples, Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences.
Tehrani, Jamshid J., Mark Collard, and Stephen J. Shennan. (December 12, 2010). The cophylogeny of populations and cultures: Reconstructing the evolution of Iranian tribal craft traditions using trees and jungles. *Phil. Trans. R. Soc. B.*
Tekin, Talat (1978). "Türk dilleri ailesi (Turkic family of languages)." *Turk Dili* 37:318, 173-183.
Tekin, Talat (1990). "A new classification of the Turkic languages." *Tr'irlc Dilleri Arastirnmlarl* 5, 18.
Tenishev, E. and Todayeva, B. (1966). Yazyk zhyoltykh ujghurov [The language of the Yellow Uyghurs]. Moscow.
Tishkov, V. A., V. V. Stepanov, D. A. Funk, and O. I. Artemenko (2009). *Status of and support for linguistic diversity in the Russian Federatio*n. Moscow: Institute of Ethnology and Anthropology of the Russian Academy of Sciences, Ministry of Education and Science, Russian Federation, Centre for National Issues related to Education, Federal Institute for the Development of Education.
Todoriki, Masahiko (July-September 2010). "Tuwa-ren: The emerging ethnic identity of the Altai-Tuvans in Xinjiang." *Journal Of Eurasian Studies* 2:3, 91-103.
UCLA Language Materials Project a (Undated). "Tatar." Los Angeles: UCLA International Institute Center for World Languages.
UCLA Language Materials Project b (Undated). "Yakut." Los Angeles: UCLA International Institute Center for World Languages.
Vovina, Olessia (September 2006). "Islam and the creation of sacred space: The Mishar Tatars in Chuvashia." *Religion, State & Society* 34:3, p. 258.
Wind of Mongolia (November 21, 2011). "Trekking in Altai - Mongolia - Altai Tavan bogd - trekking tour (11 days, 11 nights)." *Extreme Mongolia*.
Windfuhr, Gernot (March 29, 2012). "Iran VII. Non-Iranian languages (7) Turkic languages." *Encyclopaedia Iranica*.

KAFKASYA TÜRK DİLLERİ
SOSYOPOLİTİK GENEL BİR BAKIŞ

Ali Asker
Ramazan Alpaut

© elbrusoid.org

Giriş

Türklerin Kafkasya tarihindeki rolünden söz ederken Türkçenin de aynı bölgedeki ağırlığı bir tarihsel olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih boyunca büyük güçlerin mücadelesine sahne olan Kafkasya'da Türk unsuru her zaman varlığını korumuştur. Tarihsel süreçte Kafkaslar'da en uzun süre egemen olanlar da yine Türk devletleridir. Bu nedenle bazı dönemler dışında Kafkasya toplumsal, siyasal ve kültürel anlamda Türk havzası içindedir. Türk kültürü bölgedeki diğer hakların kültürleriyle etkileşim içinde daha da zenginleşmiş, Türkçe de bölgenin prestijli ortak dili olarak kullanılmıştır. Uzun süre Kafkasya'daki çok sayıda topluluğun ortak iletişim dili olan Türkçenin bu işlevi, Rus İmparatorluğunun bölgeyi işgali sonucunda bu etkiyi yitirme risk ve tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Yoğun şekilde sürdürülen Ruslaştırma politikalarına karşın, Türk dili bölgedeki ortak anlaşma dili olma özelliğini Sovyet devrimine değin korumuştur. Bu durum Sovyet egemenliği kurulduktan sonra bir süre daha devam etmiştir. Sovyetler Birliği döneminde her bölgede ve alanda olduğu gibi Kafkasya'da da Rusça, baskın ve başat bir konuma getirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kafkasya'nın kuzey bölgesi Rusya'nın sınırları içinde kalmıştır. Çalkantılı geçen bu ilk dönemlerde bölgenin diğer halkları gibi Türk halkları da değişik örgütlenmeler ve organizasyonlar içinde sosyal ve kültürel varlıklarını ve birliklerini sürdürmeye çalışmışlardır. Bu süreçte üzerinde önemle durulan konulardan biri de dil sorunsalı olmuştur. Çok sayıda farklı topluluğun bulunduğu Kafkasya bölgesinde toplumsal bütünlüğü korumadan, dilin korunması da adeta imkânsızdır. Kendilerine özgü 'unique' özellikleri bulunmakla birlikte, büyük ölçüde benzer şartlar altındaki Kafkasya Türk toplulukları dillerini koruma ve geliştirme yolunda birçok objektif ve sübjektif zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır.

Dil, içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak değişen ve gelişen dinamik bir olgudur. Bu nedenle, bu değişim ve gelişim sürecini doğrudan etkileyen şartları ve durumu tespit etmek ve yürütülen dil politikalarını da bu bağlamda ele almak gerekmektedir.

1. Kafkasya'da Türkçenin coğrafi ve idari sınırları

Kafkasya bölgesinin coğrafi, idari, kültürel ve resmi sınırları farklı özellikler taşımakta, kuzey ve güney ayrımı ve bu ayrımın hangi sınırları içerdiği politik ve bilimsel tartışmalara konu olmaktadır.[1]

1 Kafkasya'nın sınırlarının belirlenmesi konusunda değişik yaklaşımların ele alındığı bir çalışma için bk. Ямсков А. Н. О Кавказе и его границах. *Этнографическое обозрение*. 2013, № 5, с. 66-76.

Kafkasya'nın sınırlarının belirlenmesi ve isimlendirilmesiyle ilgili tartışmaların ortaya çıkmasında Rusya Çarlığı'nın bölgeyi işgaliyle ilgili geliştirdiği strateji etkili olmuştur. Bilimsel ve politik literatürde 'Güney Kafkasya' ve 'Kuzey Kafkasya'nın yanı sıra, 'Büyük Kafkasya' ve 'Küçük Kafkasya' kavramları da kullanılmaktadır. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya tanımlaması daha ziyade Sovyet sisteminin bir ürünüdür. Rusların öteden beri 'Kafkasardı' (Zakavkaziya), Türkçede kullanılan 'Transkafkasya', 'Mavera-yı Kafkas' gibi adlandırmaların tartışmasız kabul edilmesi ve 'Kafkasya' toponimi ile sadece Kuzey Kafkasya'yı kastetmek yanlış olacaktır. Jeopolitik anlamda Kafkasya bir bütündür. Sadece, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kafkasya'nın kuzey kısmı Rusya sınırları içerisinde kalmıştır. 19 Ocak 2010 tarihinde RF Devlet Başkanı'nın 82 No'lu kararnamesiyle Güney Federal Bölgesinden bazı federe birimler ayrılmış ve 'Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi' tesis edilmiştir. Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi; *Dağıstan Cumhuriyeti, İnguş Cumhuriyeti, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti, Çeçenistan Cumhuriyeti* ve *Stavropol Krayı* gibi federe birimlerden oluşmaktadır. Bu idari bölgenin kurulmasının nedeni, bölgedeki istikrarsızlık ve mevcut durumu kontrol altına almada karşılaşılan zorluklardır. Nitekim Kuzey Kafkasya bugün de Rusya'nın en istikrarsız bölgesi olarak nitelendirilebilir. Bölgedeki terör ve şiddet olayları, organize suç çeteleri, ekonomik ve sosyal sorunlar ve din-devlet çatışmasının çok farklı boyutlara taşınmasından dolayı, Moskova bu bölge konusunda çok daha dikkatli olmaya ihtiyaç duymaktadır.

Rusya Devlet İstatistik Kurumunun 2010 yılı nüfus sayımı verilerine göre Kuzey Kafkasya federal bölgesinin nüfusu 9,496,791'dir.[2] Kuzey Kafkasya federal bölgesinin merkezi Pyatigorsk[3] (Beşdağ) şehridir.[4] Rus siyasi yazınında jeopolitik çerçevede 'Kuzey Kafkasya ve Dağıstan' kavramının kullanıldığının vurgulanması gerekir Zira idari anlamda Dağıstan Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi sınırları içinde bulunmasına karşın, ülke topraklarının bir kısmı Güney Kafkasya bölgesinde yer almaktadır.

Kuzey Kafkasya, çok farklı etnik kimliklerin ve toplulukların bir arada yaşadıkları oldukça 'kozmopolit' bir bölgedir. Bölgede Türk topluluklarının tarih boyunca her zaman özel bir ağırlığı olmuştur. Bölgedeki Türk dilleri Kumuk, Karaçay-Balkar, Nogayca ve Azerbaycan Türkçeleri[5] (Dağıstan'ın güneyi) Kuzey Kafkasya'nın önemli dilleri olarak bilinmektedir.

2014 yılının ilkbaharında Moskova'daki 'Özden' adlı bir Kumuk derneği Moskova merkezli ve Dağıstan'ın ova bölgesinde yayın yapan 'iKunak' radyosu aracılığıyla bir test programı gerçekleştirmiştir. Programda, sunucu Kumukça, konuklar ise Karaçay-Balkar, Nogay ve Kırım Tatarca konuşuyorlardı. Yayın sonrası yapılan değerlendirme, bu lehçelerin birbirinden çok da farklı olmadığını doğruladı. Ayrıca program kaydedilerek söz konusu toplulukların mensupları arasında da paylaşıldı. Soru sorulan dinleyicileri bazı durumlarda farklı bir lehçeyi kendi lehçeleri olarak algılamışlardır.

2. Kafkasya tarihinde Türkçe

Tarihin farklı dönemlerinde Türk dilleri statü, işlev ve prestij bakımından farklılıklar göstermiştir. Sovyet rejimi Kafkaslarda iktidarını sağlamlaştırmadan önce Türkçe Kuzey Kafkasya'da baskın bir konuma sahip *genelgeçer dil* niteliğindeydi.

2 RF'nin nüfus sayımı verileri için bk. www.perepis-2010.ru

3 Aslında bu şehrin isminin Türkçeye 'Beşdağ' olarak çevrilmesi gerekiyor. Nitekim burası *Beştau*, *Bişdag* gibi isimlerle bilinen çok eski Türk iskân birimlerindendir. Yazılı kaynaklarda 1334'te ilk kez İbni Batuta'nın seyahatnamesinde *Biş-dag* şeklinde geçmektedir.

4 bk. Asker A. Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan, İçinde*: Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler* (Erhan Büyükakıncı - Eyüp Bacanlı). Atatürk Kültür Merkezi 2012, (s. 533-610), s. 535.

5 Stalin politikaları sonucunda 'Türk' isminin ve 'Türk dili' kavramlarının ortadan kaldırılarak 'Azerbaycanlı' ve 'Azerbaycan dili' kavramlarının yerleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan durum dil ve mantık kurallarını da zorlamaktadır. Örneğin, 'Gürcistan Azerbaycanlıları', 'İran Azerbaycanlıları', 'Dağıstan Azerbaycanlıları'. Bu yüzden yazımızda Dağıstan'da yaşayan bu topluluğu diğer Türk topluluklarından ayırmak ve kavram karmaşasına yol vermemek için 'Azerbaycan Türkleri' ve 'Azerbaycan Türkçesi' kavramlarını kullanmayı tercih ediyoruz. Çok benimsen bir yol olmasa da bir halkın ve onun dilinin adlandırılması konusunda ortada pek seçenek bırakmamaktadır. Öte yandan bölgede yaşayan Türklerin Azerbaycan'dan göç edip bu bölgeye yerleştiklerine dair yanlış bir intiba uyanmamalıdır. Zira Derbent şehri dâhil, Dağıstan'ın güneyi eski Azerbaycan toprakları olarak Çarlık döneminde ilhak edilmiş ve ilerleyen dönemlerde Azerbaycan'ın yönetim bütünlüğünden koparılmıştır.

Arap alfabesinin kullanıldığı dönemde Türkçe metinlerin okunuşu Arap yazısının bir tür yazılı Esperanto özelliği nedeniyle daha bütüncüldü. Latin ve Kiril alfabelerinin tatbik edilmesiyle lehçeler arasındaki ayrışma derinleşse de lehçeler arası belirgin bir farklılığın söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin, bugün Karaçay ve Balkarca arasındaki fark son derece azdır.

Azerbaycan aydınlarından Abbaskulu Ağa Bakıhanov (1794-1847) ünlü 'Gülistan-i İrem' eserinde Dağıstan'da çok sayıda dil ve lehçenin kullanıldığına vurgu yaparak, Kumukça lehçeli Türkçenin 'Kaytak'ın aşağı bölgesinde, Şamhal[6] mülkündeki ve Kumuk'taki tüm ovalarda kullanıldığını', ayrıca başka yörelerin de ahalisinin birçoğunun da bu dili bildiğini' yazmaktadır. [7] A. Bakıhanov aynı eserde şu hususa da dikkat çekmektedir: 'Balkar ve çevresindeki Çegem, Baksan, Bizengi ahalisi ve başkaları bugün de Türk dilinin Kumuk lehçesini konuşuyorlar. Belli ki bunlar aynı topluluktur.'

Elbruz Dağı ve Kuban Irmağı © Ufuk Tavkul

Kuzey Kafkasya'da geleneksel olarak Targu Şavhallığının dili olan Kumukça, diğer toplulukların dillerini de etkilemiştir. Dini kitaplar aracılığıyla, eğitimle, topluluklar arası iletişimle Kumukça komşu halkların yaşadıkları bölgelere de nüfuz ediyordu. O dönemde Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Kumukça da edebiyatta kendine yer bulmuştu. Bu nedenle Kumukça Avar, Dargi, Çeçen, Çerkes, Lak vb. diğer Kuzey Kafkasya dilleri üzerinde etkili olmuştur. Türkçeden kopyalanan çok sayıda kelime Kafkas toplumlarının dillerinin söz varlığına dahil olmuştur. Bu dillerdeki Farsça ve Arapça kelimelerin de büyük çoğunluğu Türkçe vasıtasıyla geçmiştir. Adıge ve Vaynahların İslamlaşması sürecinde Kumukça çok önemli bir rol oynamıştır. Kumuk davetçiler komşu halklar arasında İslam dinini yayarken kendi dillerini kullanmışlardır.

Kuzey Kafkasya'da Türkçenin Türkler dışındaki topluluklar tarafından öğrenilmesindeki temel neden, bu dilin halklar arası iletişim aracı olmasından kaynaklanıyordu. Başka halklarla iletişim kurmak ve dış dünyaya açılmak için Türkçenin öğrenilmesi bölge hakları açısından son derece önemliydi. Örneğin, Kabartay prensleri yazışmalarını Türkçe yapıyorlardı. İmam Şamil Avarcanın yanı sıra Kumukça da biliyordu. 1837 yılında M. Y. Lermontov Tiflis'ten S. A. Rayevski'ye şöyle yazıyordu: 'Tatar dilini öğrenmeye başladım. Bu dil Avrupa'da Fransızca kadar gerekli bir dildir. Sonuna kadar öğrenemeyeceğim. Sonuç itibarıyla faydalı olabilirdi. ' İ. Andronikov ve M. Refili'ye göre M. Y. Lermontov 'Tatar dili' derken Tiflis'te, ünlü maarifçi Mirza Fethali Ahundov'un yardımıyla öğrendiği Azerbaycan Türkçesini kastetmektedir. Nitekim M. F. Ahundov, 1834 yılından itibaren Tiflis'te, Baron Rozen'in sekretaryasında tercümanlık görevinde bulunuyordu.[8]

Türkçenin, özellikle de Kumukça ve Azerbaycan Türkçesinin bölgede baskın olduğunu, değişik dönemlerde yazılmış eserler aracılığıyla da görebilmekteyiz. [9] L. N. Tolstoy'un 'Hacı Murad' adlı eserinin neşrinde, 'Dağlı Sözleri Lügati'nde yer alan kayda göre, Kafkasya'da çok sayıda küçük aşiretler

6 *Şavhal* veya *şamhal*, Kumuk Türklerinin tarihteki siyasî birliklerinde hanların unvanıdır.
7 Bakıxanov A. *Gülüstani-İrəm* (Tərcumə eden: M. Əskərli), 'Minarə', Bakı 2000, s. 25-26.
8 'Татарский' язык. http://m-y-lermontov. ru/lermontov/item/f00/s01/e0001342/index. shtml. bk. : *Лермонтовская энциклопедия* (Гл. ред. В. А. Мануйлов). 'Советская энциклопедия', Институт русской литературы АН СССР (Пушкинский дом). Научно-редакционный совет издательства. Москва 1981.
9 Bu konuda bk: Гусейнов Г. -Р. А. -К., Ибрагимов М. -Р. А., Оразаев Г. М. -Р. Кумыки в истории языковой ситуации Дагестана XX века (коллизии, паллиативы и перспективы), http://kumukia. ru/article-9290.html. Алиев К. С. Къумукъ тилни тарихинден. *Ленин ёлу.* 10.03.1990.

İyne Tav
© Ufuk Tavkul

kendi dillerini kullanırken ortak bir dile sahip değildirler. Bu bölgede konuşulan lehçe ve dillerin sayısı yaklaşık olarak altmıştır. Fakat aşiretler arasında kullanılan ortak iletişim dili Tatarca (Türkçe) olup iki koldan ibaretti: 1) Güneydoğu Kafkasya'da Azerbaycan, 2) Kuzeydoğuda Kumukça. Neredeyse her bir dağlı, aşiretler arası kullanılan dillere ve komşu aşiretlerin dillerine aşina idi.[10]

Fin Türkolog Gustaf John Ramstedt 1903 yılında Kumukçanın Kuzey Kafkasya'da *lingua franca* olduğunu yazıyordu.[11] Türkçenin Kuzey Kafkasya'daki rolü konusuna Türk aydınlarının yazılarında da değinilmektedir. Düşünce adamı, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucularından M. E. Resulzade şöyle yazmaktadır: "*Dağıstan, Türk Cumhuriyeti değilse de, pek mühim Türk unsuruna malik Müslüman bir cumhuriyettir. Bu Cumhuriyette Türkçenin haiz olduğu ehemmiyetle Türk harsının günden güne artan tesiri ve Türkçenin memlekette lisan-ı resmî olarak tahakkuk etmek üzere bulunması, Dağıstan'ı bir Türk cumhuriyeti gibi telakki ettirebilir.*"[12] M. E. Resulzade Kumukça ve Azerbaycan Türkçesiyle ilgili olarak sözlerine şöyle devam etmektedir:

> "Türk kavimlerinin Dağıstan'daki ehemiyyeti yalnız adedlerindeki nisbî ekseriyetle tamam olmuyor. Türkler kısmen şehirlerde, kısmen de deniz kıyısı ile nehir sahillerinde vâki' münbit arazide yaşadıklarından, seviye ve medeniyet itibarı ile ahalinin nisbeten müterakkî kısmını teşkil ederler. İlave olarak, Türkçe, bilhassa Kumukça'nın Dağıstan'da şumüllü bir rolü vardır. Kumukça diğer Dağıstan Türkçeleri'ne ve Şimalî Kafkasya'da mevcut Karaçay Türkçesi ile Bulgar Türkçesi'ne nisbetle yazılı edebiyat nokta-i nazarından faiktir. İlave olarak, Kumukça bütün Dağıstan'da beynelmilel bir lisan mahiyetini haizdir. Yekdiğerinin lisanından anlamayan Dağıstan kavimleri kendi aralarında ya Kumukça veyahut Azerbaycanca anlaşır. Tahrir lisanı ulema arasında Arapça, son zamanlardan beri kısmen de Türkçedir. Dağıstan ulemasından Elkadarlı Hasan Efendi Âsâr-ı Dağıstan nam tarihini Azerbaycan Türkçesi ile yazmıştır. Kumukça, Azerbaycan Türkçesi'nin şiddetli tesiri altındadır. Dağıstan'ın umumen ve Kumukça'nın hususen şiddetli cenup tesiri altında olduğunun her türlü şüpheden vâreste olduğunu Azerbaycan Dârülfünûnu profesörlerinden *Kırımlı Çobanzâde* te'yid eder."[13]

Muhtemelen Kumukça'nın bu konumu ve eğitimli kesim tarafından arasında yaygın şekilde kullanılması, bu dilin Dağlı Cumhuriyetinin resmi dillerinden biri durumuna getirmiştir.

10 Толстой Л. Н. *Полное собрание сочинений в 90 томах*, Т. 35. Москва 1950.
11 Рамстедт Г. Й. Мое путешествие на Землю кумыков (Аксай глазами финского тюрколога). *Ёлдаш* 22. 08. 2008
12 Resulzade M. E. *Kafkasya Türkleri*. İstanbul. 1928. http://rasulzade.org/books/2_10.html
13 Resulzade M. E. *Kafkasya Türkleri*. İstanbul. 1928. http://rasulzade.org/books/2_11.html

3. Demografik trendler: mevcut durum ve istatistiki veriler

Tubanlı Köl
© Ufuk Tavkul

2010 tarihli tüm Rusya genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Kafkasya Türkleriyle ilgili demografik veriler şu şekildedir: Kumuklar – 503,000; Balkarlar -112,924, Karaçaylar –218,403;Nogaylar – 103,660; Dağıstan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri-130,919 nüfusa sahiptir. Böylece, 2010 yılı verilerine göre Kuzey Kafkasya'daki toplam Türk nüfus 1,068,906'dır. [14] Öte yandan 2002 yılı verilerine göre Balkarların nüfusunu 108,000; Nogayların 90,666; Kumukların 422,499 ve Karaçayların ise 192,000 idi. Buna göre 2002 yılı Kuzey Kafkasya'daki Türk halklarının toplam nüfusunun 827,620 olduğunu, halklar bazında Karaçaylarda % 13,6; Balkarlarda % 4,1; Kumuklarda % 19'luk bir artış olduğu görülmektedir. Bu süreçte Kafkasya'daki bazı toplulukların nüfusun ise azaldığı gözlemlenmiştir. Örneğin, Kabartaylarda % 0,6; Adıgeylerde ise % 2,87 oranında bir azalma söz konusudur. Dil kullanımı açısından ise 2010 yılı verileri şu şekildedir: Kumukça – 426,212; Karaçay-Balkarca - 305 364, Nogayca – 87,119'dur. Türklerin büyük çoğunluğu Dağıstan'da yaşamaktadır. 2010 yılı verilerine göre sayısı 603,062 olan toplam Türk nüfusunun 431,736'sı Kumuk, 130,919'u Azerbaycan Türkü ve 40,407'si Nogaylardan ibarettir.[15]

Sovyet dönemindeki politikalar Dağıstan Türklerinin bölünmesi yönündedir. Sovyet sonrası dönemde ise Türk halkları arasında kültürel ortak bilincin geliştiğini, topluluklar arası yakınlaşmanın hızlandığını gözlemliyoruz. Bu yakınlaşma etnik kültürel projeler sayesinde daha sağlıklı ve yoğun bir hale gelmiştir.

Dağıstan'da Sovyet hükümetinin kurulmasıyla hem Kumuk Türkleri hem de diğer Kafkasya toplumları Sovyet rejiminin etnik temelli politika ve uygulamalarının nesnesi haline gelmiştir. Bu politikaların genel amacı, eskiden beri Kafkasları kontrol altına almak ve Rusça konuşan Sovyet halkı (homosoveticus) oluşturmaktı.[16] Rusya'nın Avrasyacılık ekolü savunucularından Nikolay Trubetskoy (1890-1938) Kumuk Türkleri aleyhine Avarları ve Dargileri, Azerbaycan Türkleri aleyhine ise Lezgileri desteklemek gerektiğini yazıyordu. Nikolay Trubetskoy'un bu konudaki düşünceleri şöyle özetlenebilir: Dağıstan'ın kuzeyinde Avarca ve Kumukça, güneyinde ise Azerbaycan Türkçesi etkin bir biçimde kullanılıyor. Bu dillerden birinin 'halklar arası iletişim dili' olması gerekir. Kumukça, neredeyse Kuzey Kafkasya'da (Hazar denizinden başlayarak Kabartay'a kadar), Azerbaycan Türkçesi ise Güney Kafkasya'nın önemli kısmına (Karadeniz sahili boyu hariç), ayrıca Doğu Anadolu, Kürdistan ve Kuzey İran'a hâkimdir. Her iki dil de Türk dilidir. Ekonomik hayatta bu 'halklar arası diller' yerel dilleri sıkıştırmaktadır. Dağıstan'ın güney avullarının[17] çoğu 'Azerbaycanlı'laşmıştır. Rusya, Dağıstan'ın Türkleşmesine müsaade etmemelidir. Aksi takdirde Kazan'dan Anadolu ve Kuzey İran'a dek topyekûn bir Türk alanı oluşacaktır. Bu da Rus karşıtı ve ayrılıkçı Turancı düşüncelerin gelişmesine uygun bir ortam hazırlar. Dağıstan, Avrasya'nın bu bölgesinin Türkleşmesinin önündeki doğal bariyer olarak kullanılmalıdır. Dağıstan'ın kuzey ve batı bölgelerinde durum nispeten kolaydır. Burada Gunib ve Hunzah bölgelerinin ahalisinin ana dili olan Avarcanın Andi, Kazikumuk, kısmen Dargi ve kısmen Zakatala bölgelerinde de resmi dil olması gerekir. Avar edebiyatı, Avarca basının teşvik edilmesi, söz

14 Данные Всероссийской переписи населения 2010 г. http://www. gks.ru/free_doc/new_site/ perepis2010/croc/ perepis_ itogi1612.htm

15 Данные Всероссийской переписи 2002 г. http://www. perepis2002. ru/index. html?id=17

16 Aliyev K. Sovyet iktidarları ve Kumuk Türkleri, *Ёлдаш*, 19.09.2014. Ayrıca; *Yeni Türkiye*. *Kafkaslar Özel Sayısı*, X, Temmuz-Aralık 2015, s. 196 vd.

17 *Avul* kelimesinin anlamı konargöçer Türk boylarında, birkaç aileye ait çadırlardan oluşan topluluk ve bu topluluğun konakladığı yerdir. Kelime Kafkasya'da *aul* olarak kullanılmakta ve 'köy' anlamına gelmektedir.

Kafkasya tipleri
© loc.gov

konusu bölgelerin ilkokullarında ve ortaokulların müfredatında zorunlu ders olarak yer alması gerekir. [18] 1930'lu yıllarda Türk Kafkası'nın kimlik ve düşünce dünyasına iki darbe indirildi. Bunlardan ilki 'Türk' adının yasaklanması, diğeri ise Rus Kiril alfabesine geçiş oldu. 1938'de Dağıstan Türklerine (Terekemelerine) 'Türk' adı yerine resmen 'Azerbaycanlı' ismi verildi. Ayrıca 'Türk' yerine 'Dağıstanlı' adı ikame edildi. 'Türk' adı ise 'feodal, işgalci ve istilacı' bir kimliğin ifade aracı olarak nitelendirildi. Bu doğrultuda Dağıstan'ın tarih, kültür, edebiyat ve dil anlayışı da değiştirildi. Kumuk Türkleri ise, eski tarihlerinde N. Marr'ın deyimiyle 'Türkleştirilmiş Lezgiler' olarak nitelendirildi.[19] Aynı coğrafyada yaşayan bir halkın nasıl olur da yarısı Türkleşirken diğer kendi dilini ve kültürünü devam ettirebilmiştir sorusu sorulmamıştır. [20]

Görüldüğü üzere, Sovyet egemenliği döneminde Kafkasya'da Türk topluluklarının dil ve kültürleriyle başat konumda olmaları rejim tarafından kabul edilememiştir. Küçük toplulukların dil ve kültürlerinin geliştirilmesinin temel nedeni, azınlık haklarının korunması değil, Türk kültür potasındaki 'farklı' kimlikleri geliştirerek Türklüğün etki alanını daraltmaktır. 1920'li yıllarda uygulanan 'korenizatsiya' (yerlileştirme) politikası çerçevesinde millî azınlıkların dillerini, kültürlerini destekleme süreci 1937-1939 yıllarına gelindiğinde durduruldu ve yerini 'Ruslaştırma' politikasına bıraktı. Bu politika sonucunda sadece küçük azınlıklar değil aynı zamanda nispeten 'büyük' azınlıklar ve hatta uluslaşmış topluluklar üzerindeki Ruslaştırma politikası ciddi bir şekilde etkisini göstermeye başladı.

4. Yasal statü, eğitim, basın ve kültür

4.1. Yasal statü

Kuzey Kafkasya ülkelerinde dil politikaları, yasal statülerin belirlenmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Çünkü iç içe geçmiş ve bir arada yaşayan, Türk ve Türk olmayan etnik kimlikler, dil ve kültür politikalarıyla ilgili bir tehdit algısı içinde bulunuyorlardı. Yaşadıkları coğrafi özellikler ve içinde bulundukları sosyal ve siyasi koşulların çeşitliliği dil politikalarının belirlenmesi sürecinde etkisini göstermiştir. Dil politikaları konusunda özgün bir görünüm sunan Kafkasya ülkesi, Dağıstan'dır. Çok kimlikli Dağıstan

18 Трубецкой Н.С. О народах Кавказа (1925). İçinde: Трубецкой Н.С. Наследие Чингисхана, "Аграф", Москва 2000, с.472-480.

19 K. Aliyev ay.

20 2011 yılında Dağıstan'da yaptığımız saha araştırması sırasında karşılaşılan kimlik sorunuyla ilgili yapılan mülakatlarda Kumuk aydınlarının en çok üzerinde durduğu konu 'Türk' adının kullanımıyla ilgiliydi. Saha araştırmasında 'Türk dilli halklar' kavramı geçmekteydi. Kumuk aydınları bununla ilgili itirazlarını şu şekilde dile getirmişlerdir: 'Biz burada asılsız, mesnetsiz tezlere karşı mücadele ederken kimliğimizin 'Türk' yerine 'Türk dilli' olarak nitelendirilmesinden de büyük üzüntü duymaktayız. Zaten karşıt tezin amacı, bu kavramlar üzerinden hareket ederek kimliğimizi kabullenmemektir.

© Ramazan Alpaut

Cumhuriyetinde resmi dilin statüsü diğer cumhuriyetlerden farklı biçimde belirlenmiştir. Zira Dağıstan sadece Rusya'nın değil, aynı zamanda dünyanın en fazla etnik kimliklerini barındıran ülkelerinden biridir. Dağıstan Cumhuriyeti Anayasasının 11. maddesine göre 'Dağıstan Cumhuriyetinin devlet dilleri Rusça ve diğer halkların dilleridir. Dağıstan Cumhuriyeti'nde ülkede yaşayan tüm halkların ana dilinin korunması, öğrenilmesi ve gelişmesi güvence altına alınır.' Bunun yanı sıra anayasada Dağıstan dillerinin hangi diller olduğuna dair herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Yoğun bir şekilde müzakere edilen 'Dağıstan Halklarının Dillerine Dair Kanun' tasarısı henüz yasalaşmamıştır. Bu metnin bildirge nitelikli bir belgenin ötesine geçememe ve dillerin durumunu olumlu yönde etkilememe endişesi de yok değildir. Dahası, mevcut haliyle bu metin etnik kimlikler arasında çatışma doğurabilecek niteliktedir. Zira gerek anayasada, gerekse kanun tasarısında koruma altına alınan dillerin hangi diller olduğu açık bir şekilde belirtilmemiştir. Kanun tasarısı ve gerekçe metninde bazı dillere, örneğin Kaytak veya Kubaçi dillerine yer verilmemiştir. Tasarıda yazısız Ando-Tsez grubu dillerinin reel durumunun iyileştirilmesine dair herhangi bir husus da bulunmamaktadır.

Yürürlükteki mevzuata göre Dağıstan'da bugün on dört resmi dil bulunmaktadır. 2002 yılında yapılan istatistiklerde Dağıstan'da otuz altı etnik kimlik belirtilmiştir.[21] Bu milliyetlerden on dördü Dağıstan'ın yerli halkı olarak kabul edilmektedir. Aslında böyle bir düzenleme ne Dağıstan Anayasası'nda ne de herhangi bir yasal düzenlemede yer almıştır. Fakat 1994 yılında kabul edilen anayasaya göre Dağıstan Cumhuriyetinin yürütme erki Devlet Konseyine aitti (5. Bölüm, 87-103. maddeler). Anayasayla böyle bir hükümet rejiminin öngörülmesinin nedeni kırılgan etnik yapının ortaya çıkarabileceği çatışmaları önlemekti. Anayasanın 88. maddesine göre Devlet Konseyi on dört üyeden ibaret olacaktır ve Halk Meclisi (parlamento) tarafından seçilecektir. Devlet Konseyi; Başkan, Başkan Yardımcısı (bu göreve hükümet başkanı atanacaktı) ve üyelerden ibaret idi. Devlet Konseyi üyeleri ülkenin çok kimlikli yapısı dikkate alınarak oluşturulacaktır. Devlet Konseyinin yapısını ve işleyişini düzenleyen ilgili kanunda[22] da konsey üyelerinin hangi milliyetlerin temsilcilerinden oluşacağı belirtilmemiştir. Böylece on dört etnik kimlikten oluşan Devlet Konseyi üyeleri *de facto* yerli halk olarak kabul edilmişlerdir.[23]

Kanun tasarısında, yasalaştığı takdirde uzun vadede sorunlar doğurabilecek bir hususta da bahsetmek gerekir. Metinde etnik grupların 'yoğun şekilde yaşadıkları bölgeler'de dille ilgili belli haklar öngörülmüştür. Bu hükmün belirlenmesinde halkların geleneksel olarak yaşadıkları bölgeler dikkate

21 Тишков В. А. Республика Дагестан, http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k_/ respublika2.html#_ftnref21.

22 Закон Республики Дагестан от 16. 08. 94 О Государственном Совете Республики Дагестан (по состоянию на 17 июля 2006 года), http://russia. bestpravo. ru/dagest/data02/tex13981. htm

23 Asker A. ay. s. 544-545.

© Ramazan Alpaut

alınmamıştır. Ülke yönetimi, bilakis yaylacılık (yaylak hayvancılığı) sonucunda geçici iskân elde eden ahaliyi, söz konusu bölgelerde daimi iskâna yönlendirmektedir. Bu politika, yaylacılık sayesinde ova bölgelere yerleşen dağlılara bir tür iskân affı getirmektedir. Bu hukuka aykırı uygulamalardan mağdur olanlar da genellikle Türk halklarıdır.

Kanun tasarısı eğitim dilinin geliştirilmesi açısından etkin bir mekanizma öngörmezken sadece bugünkü durumu tasvir etmekle yetinmiştir. Dillerin kullanımı, eğitim ve yayılma seviyesine ilişkin veriler iyimser bir tablo çizmemektedir. Nitekim uygulamadaki mevzuat dille ilgili statükoyu değiştirmezken dillerin öğrenilmesini vatandaşların bireysel çabalarına bırakmıştır. Söz konusu mevzuat 'Bu dili neden öğrenmem gerekir?' sorusuna cevap vermemektedir. Oysa kişilerin, başka dilleri öğrenmekle elde edecekleri kazanımların neler olacağını bilmeleri gerekir. Bu tür teşvik edici enstrümanların mevzuatta belirtilmemesi durumunda bugünkü dil politikasında herhangi olumlu gelişme sağlanamayacaktır. Kamu yönetimi ve parlamento faaliyetleri alanında da dillerin kullanımı ikinci plandadır. Herhangi bir resmi dil, yalnızca kişinin ortak iletişim dilini (Rusça) bilmediği takdirde kullanılabilecektir. Kanun tasarısı günümüzde, Dağıstan'daki gerçekleri görmezden gelen birçok hüküm içermektedir. Örneğin, parlamento oturumlarında, Rusça bilmeyen herhangi bir milletvekili, Dağıstan halklarının herhangi birisinin dilini konuşma hakkına sahiptir. Bu durumda konuşma, Rusçaya çevrilecektir. Öncelikle, günümüz şartlarında Rusça bilmeyen birisinin Halk Meclisine seçilmesi veya Rusça bilmeyen birisinin memuriyete alınması, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ihtimaldir. Gerçeklikle bağdaşmayan bu tür hükümlerin yerine, dil politikalarına olumlu katkı yapabilecek başka bir hüküm getirilebilirdi. Belediye veya memuriyete alınan kişilerde zorunlu olmasa bile, Dağıstan dillerinden birisini bilmesini teşvik edecek yasal hükümlerin kanun tasarısında yer alması isabetli olacaktır. Milletvekilleri, genelde fiilen etnik gruplardan birisini temsil eder. Bunu dikkate alarak, milletvekillerine yerel dillerden birini bilme zorunluluğu getirilebilirdi. Dolayısıyla, kanun tasarısında dil bilmekle ilgili herhangi bir denetim, değerlendirme ve teşvik mekanizması öngörülmemiştir. Şunu da vurgulamak gerekir ki dil bilmek 'biliyorum/bilmiyorum' seçeneğine dayalı basit bir beyandan ibaret değildir. Dil bilgisini ölçmek için seviyeyi belirleyen profesyonel enstrümanların işlenip hazırlanması gerekir. Kanun tasarısına göre Dağıstan'ın milli dillerinde (Avar, Dargi, Kumuk, Lezgi, Lak, Tabasaran, Nogay, Tat (Musevi), Çeçen ve Azerbaycan) radyo yayınları yapılacaktır. Bu düzenleme Ando-Tsez dillerine ilişkin durumu değiştirmeyecektir. Kaytak ve Kubaçi dilleri konusu, bu dillerin Dargicenin bir ağzı olarak kabul edildiği için tamamen unutulmuştur. Bahsi geçen diller Avar ve Dargilerin uluslaşma süreçlerinin nesnesi olmuş, ayrı bir dil oldukları gerçeği siyasi nedenler yüzünden görmezden gelinmiştir. Bu durumun zaman zaman ciddi tartışmalar doğurduğunu, zaten gergin olan durumu olumsuz yönde etkilediğinin vurgulanması gerekir.

© Salimet Maylıbayeva

Türk dilleri günümüzde Dağıstan'ın yayım dünyasında kendine yer bulmuştur. Ayda birkaç saat olmak kaydıyla Kumuk, Nogay ve Azerbaycan Türkçesinde radyo ve televizyon programları yapılmaktadır. Haftada yedi kez ve toplam elli dakikaya değin Kumukça radyo yayını yapılmaktadır. Dağıstan Devlet Radyo Televizyon Yayım Şirketi bir saat, Rusya Devlet Radyo Televizyon Yayım Şirketi ayda bir kez yarım saat Kumukça yayın yapmaktadır.

4.2. Kumukça

Resmi basın yayın organları dışında internet siteleri de Kafkasya Türkleri ve Türkçe ile ilgili yayın yapmaktadırlar. Birçok internet sitesi arasında Kumuk Türklerine ait 'Kumuk Dünyası' çok başarılı proje olarak bilinmektedir.[24] Kumuk dilinde Nisan 1917'de yayım hayatına başlayan *Yoldaş* gazetesi Kumukçanın yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır. *Yoldaş*, Dağıstan'ın en eski gazetelerinden biridir. Gazetenin ilk genel yayın yönetmeni, Kumuk aydını ve politikacısı C. Korkmasov idi. Değişik dönemlerde *Yoldaş*, *Zaman*, *Müsavat*, *İşçi Halk*, *Al Bayrak*, *Dağıstan Fukarası* adlarıyla yayımlanan gazete 1930'lardan 1990'ların başına değin Dağıstan Komünist Parti teşkilatının organı olmuş ve *Lenin Yolu* adıyla yayımlanmıştır. *Yoldaş* yaklaşık 5 bin tirajla, hafta bir kez yayımlanmaktadır. [25] Bunun dışında *Tangçolpan* (tirajı 1,000'in altında), *Karçıga* adlı çocuk dergisi (tirajı yaklaşık 2,150), *Dağıstan Katın* (tirajı yaklaşık 500) ve ayrıca 7 ilçe çaplı gazete (tirajları 1,000-2,000 arası) yayımlanmaktadır. Dağıstan'da Türk dillerinde kitap yayını da yapılmaktadır. Devlet neşriyatı tarafından her sene Kumukça on kitap yayımlanmaktadır. Bu kitapların tirajı 300'ü aşmamaktadır. Yazarların kendi olanakları veya sponsor desteği yayımladıkları kimi kitapların tirajı 1,000'e kadar yükselebilmektedir.[26]

Türk dilleri toplumsal ve kültürel faaliyetlerle de temsil edilmektedir. Dağıstan'da Nogay, Kumuk ve Azerbaycan Türkçesinde tiyatro oyunları sergilenmektedir. Eğitim alanında ise Türk dillerinin öğretilme alanı gittikçe daraltılmaktadır. Şehirlerde bu diller ya seçmeli ders olarak okutulmakta ya da hiç verilmemektedir. Şehirlerin tümü Türk halklarının geleneksel olarak yaşadıkları bölgelerde bulunmaktadır. Bu durum sosyo-demografik açıdan olumsuz bir durum ortaya çıkarmaktadır. Kırsal yerleşim bölgelerinde ilkokullarda (1-4 sınıflar) eğitim dili Türkçedir. Orta ve lise düzeyinde ise zorunlu ana dili ve edebiyat dersinin verilmesi kaydıyla, eğitim dili Rusçadır. 1-11 sınıflarda eğitim-öğretim dili Rusçadır, ayrıca ana dili ve edebiyat dersleri verilmektedir. .

24 www. kumukia. ru
25 http://yoldash. etnosmi. ru/about. php
26 Mülakat verileri. 12.01.2014

© orv. gov. ru

Rusya'da öğrencilerin seçimi ve yüksek eğitim kurumlarına yerleştirilmesi amacıyla yapılan Tek Devlet Sınavı'nda öğrenciler ana dillerinden sınav veremedikleri için, ana dillerinin öğrenilmesi sınav başarısı bağlamında teşvik edici nitelikte değildir. Kreş ve anaokulu vb. okulöncesi eğitim kurumlarında eğitim dili Rusçadır. Dağıstan Devlet Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Kumukça dâhil, ana dili öğretmenleri hazırlayan bir bölüm bulunmaktadır. Üniversitede Dağıstan dilleri kürsüsü bulunmasına karşılık, diğer diller için ayrı bir kürsü bulunmamaktadır. Bugün Dağıstan Cumhuriyetinde Kumukçanın öğretildiği 176 eğitim kurumu bulunmaktadır.

2010 yılı verilerine göre 426,212 kişi Kumukça bilmektedir. Bu da Kumuk topluluğunun toplam % 85'lik oranına tekabül etmektedir.[27] Çeçenistan Cumhuriyeti bölgesel yönetim verilerine göre Kumuk yurttaşların bu ülkedeki nüfusu 22,000'den fazladır.[28] (2010 verilerine göre 12,000'in üzerinde). Çeçenistan'daki Kumuklar en organize topluluktur. Buradaki en aktif kuruluş 'Töre' adlı milli kültürel özerklik örgütüdür. Bugün ülkedeki Kumuk dernekleri ülke çapında Çeçen Cumhuriyeti Türk Dernekleri Birliği kurulmasını amaçlamaktadırlar. Bu birliğe aynı zamanda Nogaylar ve Ahıska Türkleri de dâhil edilecektir. Birliğin amacı milli kültürel özerkliği sağlamak ve geliştirmektir.

4.3. Nogayca

Nogayca, Kuzey Kafkasya'nın birkaç bölgesinde kullanılmaktadır. İdari birimlerin yeniden çizilmesiyle Nogaylar da Çeçen-İnguş sınırları içinde kalmışlardır. Böylece Kuzey Kafkasya'da Nogaylar üç değişik idari birim arasında dağıtılmışlardır. 'Nogay Bozkırı' şu şekilde parçalanmıştır: Kara Nogay, Kızılyar, Tarumov ilçeleri Dağıstan sınırları içinde yer alırken, Kayasulı ve Açıkulak Stavropol'da kalmıştır. Şelkovski ilçesi ise Çeçen-İnguş ÖSSC'ye verilmiştir. Karaçay-Çerkes'te *Nogay Davısı* (Ногай давысы 'Nogay sesi')[29] adlı gazete yayımlanmaktadır. Ulusal bir gazete olarak *Nogay Davısı* gazetesinde ülkedeki siyasi ve sosyal gelişmelerin yanı sıra Nogayların tarih ve kültürüne ilişkin yazılar da yer almaktadır. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti Halk Meclisi tarafından çıkarılan gazetenin tirajı 2,400'dür. Dağıstan'da yaşayan Nogayların gazetesi *Şöl Tavısı* (Шоьл тавысы – 'Bozkır Sesi') Nogayca olarak hafta bir kez 2,500 tirajla yayımlanmaktadır. Gazetenin ilk sayısı 10 Kasım

27 Данные Всероссийской переписи 2010 и 2002 гг. http://www. perepis2002. ru/index. html?id=17. http://www. gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm. Айбазова З. Современное положение тюркских языков Северного Кавказа (из доклада 'Положение тюркских языков Северного Кавказа в свете возможной ратификации Российской Федерацией Европейской хартии региональных языков или языков национальных меньшинств', 2013 г. http://www. elbrusoid. org/articles/language/412408/

28 Bu veriler 2009'da Çeçenistan Cumhuriyetinde Kumuk Kültürü Günü'nde Milliyet, Dış İlişkiler, Yayın ve Enformasyon Bakanının konuşmasında dile getirilmiştir. http://kumukia. ru/news-138. html

29 http://nogay-davysy. smi09. ru/

1931 günü Karanogay ilçesinin Terekli-Mektep köyünde 'Kızıl Bayrak' adıyla çıkmaya başlamış, 1966 yılında *Şöllik Mayag* ('Çöl Feneri') adıyla yayımlanmıştır. 1991'den itibaren *Şöl Tavısı* olarak yayımlanan gazeteye 1996'da resmî statü kazandırılmıştır. Gazete, haftada bir kez yaklaşık üç bin tirajla basılmaktadır.[30] Karaçay-Çerkes'te üç ayda bir, bin tirajlı *Mametekey* (Маметекей - 'Karahindiba') isimli çocuk dergisi çıkarılmaktadır.[31] Ayrıca Dağıstan'da 250 tirajlı *Laşın* (Лашын -'Laçin') dergisi,[32] 450 tirajlı *Bayterek* (Байтерек - 'Kavak') isimli edebiyat dergisi yayımlanmaktadır.[33] Stavropol bölgesinde Nogayların yaşadıkları Neftekum ilçesinde Rusça *Степные новости* 'Bozkır Haberleri' adlı bir gazete yayımlanmaktadır. Karaçay-Çerkes'te haftada birkaç kez 20 dakika Nogayca radyo yayını yapılmaktadır. Aynı şekilde, Karaçay-Çerkes Devlet Teleradyo Komitesinde haftada bir kez 40 dakika olmak üzere Nogayca program yapılmaktadır.

Nogay dili ve edebiyatı dersi haftada üç saat olmak kaydıyla okulların ders programlarında yer almaktadır. Nogayca dersinin okutulduğu okul sayısı altmış beştir. 2010 yılı istatistik verilerine göre nüfus bazında 103,660 kişiden 87. 119'u, yani toplam nüfusun % 84'ü Nogayca bilmektedir. [34] 2002 yılında bu oran % 99 idi.[35]

Nogaycanın öğrenilmesi sürecinde karşılaşılan esas sorunlardan biri, yeterli metodik ve edebi literatürün bulunmamasıdır. Bu sorun eğitim, kültür ve basın hayatında Nogayca bilen gazeteci, spiker, TV ve radyo çalışanı, öğretmen temini sorununu da beraberinde getirmektedir. Yegane Nogay filolojisi kürsüsü, Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi Karaçay ve Nogay Filolojisi bölümüdür.

Nogayların en büyük sorunu farklı siyasi sınırlar içinde bölünmüş bir halk durumunda olmalarıdır. Nitekim temsil ve toprak gibi sorunların kaynağında da bölünmüşlük olgusu yatmaktadır. Nogayların bu durumun düzeltilmesi yolundaki uzun süreli çabaları henüz bir sonuç vermemiştir.

4.4. Karaçay-Balkarca

Karaçay-Balkarca iki komşu ülkenin, Kabartay-Balkar (Malkar) Cumhuriyeti ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetinde, devlet dili statüsüne sahiptir. Fakat adı geçen ülkelerin anayasalarında farklı diller olarak belirtilmiştir. Bilimsel terminolojide *Karaçay-Balkarca* kullanılmaktadır.

Karaçay-Çerkes'te Karaçay-Balkarca *Karaçay* (Къарачай) adlı gazete yayımlanmaktadır. Gazetede ülkenin politik ve sosyal yaşamına, ayrıca Karaçay-Balkar kültürüne dair yazılar yer almaktadır. Dört sayfalık gazete 8,200 tirajla basılmaktadır. Ayrıca, sponsor desteği ile renkli ve resimli *İlyaçin* (Илячин – 'Şahin') isimli çocuk dergisi yayımlanmaktadır. Dergi ulusal çapta yayınlanmazken düzenli olarak da basılmamaktadır. Karaçay-Balkar basın dünyasında haftada beş defa yayımlanan 3,850 tirajlı 'Zaman' ('Заман')[36] adlı bir gazete de bulunmaktadır.[37] Gazetenin sahibi Kabartay-Balkar parlamentosu ve hükümetidir. Edebi ve toplumsal içerikli yazıların yayınlandığı *Mingi Tau* (Минги-тау – 'Elbrus Dağı') dergisi iki ayda bir kez, 2,000 tirajla yayımlanmaktadır. Ayrıca tirajı 1,100'e ulaşan *Nür* (Нюр -'Nur') isimli çocuk dergisi de yayımlanmaktadır. Kitap basımı açısından Kabartay-Balkar'daki durum Karaçay-Çerkes'ten daha iyidir. Devlete ait yayın evi dışında özel yayın evleri tarafından Karaçay-Balkarca kitap neşri yapılmaktadır. Bir yılda yaklaşık 10-15 Karaçay-Balkarca kitap basılmaktadır.

Her gün bir saat olmak kaydıyla Karaçay-Balkarca radyo yayını ve Kabartay-Balkar Televizyon ve Radyo Şirketinde her sabah 1-2 saat Karaçay-Balkarca yayın yapılmaktadır.

Bugün Karaçay-Balkarca, eğitim dili olarak 20. yüzyılın başlarında Kumukça ve Azerbaycan Türkçesinin geçtiği süreci yaşamaktadır. Ülkede Karaçay-Balkarcanın sadece ilkokullarda değil daha ileri kademelerde de eğitim dili düzeyine yükseltilmesi amacıyla Kaşhatau ve Yaniköy'de bir pilot uygulama başlatılmışsa da bugün devam etmemektedir. Kabartay-Balkar Cumhuriyetinde Balkar Dili Kürsüsü, Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesinde ise Karaçay ve Nogay Filolojisi Kürsüsü bulunmaktadır. Bu

30 http://sh-tavisi. etnosmi. ru/about. php; http://rdpress. ru/cgi-bin/dependent. pl?id=1293452530
31 http://deti090. ucoz. ru/
32 http://www. rdpress. ru/
33 http://www. nogay. net/index. php/ru/22-smi/zhurnaly/18-bajterek
34 Данные Всероссийской переписи 2010 г., http://www. gks. ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612. htm
35 Данные Всероссийской переписи 2002 г. , http://www. perepis2002. ru/index. html?id=17
36 *Къарачай*. http://karachay. smi09.ru/
37 *Заман*. http://zaman. smikbr.ru/index1.php

© TÜRKSOY

kürsülerin isimlerinin dilbilimsel nedenlerle sırasıyla 'Karaçay-Balkar Dili Kürsüsü' ve 'Karaçay-Balkar ve Nogay Filolojisi Kürsüsü' olarak değiştirilmesi uygun olacaktır. Akademik düzeyde ortak Karaçay-Balkar gramerinin yenilenmesi, eskimiş ders kitapları üzerinde yeniden çalışılması ve güncellenmesi, farklı alanlarda sözlüklerin hazırlanması gerekmektedir.[38] Bu çerçevede, Karaçay ve Nogay Filolojisi Kürsüsü Başkanı, UNESCO Kürsüsü Şubesi Başkanı[39] Tamara Aliyeva tarafından Karaçay-Balkarca 45 ders kitabı, ayrıca çocuklara yönelik yöntem ve eğitim materyalleri hazırlanmıştır.[40] Fakat mali zorluklar nedeniyle bugüne dek sadece bir kitap 'Harifle' (Alfabe) yayımlanabilmiştir. Yine kaynak yetersizliği yüzünden 2015 yılında söz konusu uygulama durdurulmuştur. Günümüzde Karaçay-Çerkes ve Kabartay-Balkar'da Karaçay-Balkar dili sadece ders olarak okutulmakta ve eğitim yılına bağlı olarak haftada 3-5 saatlik bir eğitim verilmektedir.[41] Karaçay-Çerkes'te 111, Kabartay-Balkar'da 89 okulda Karaçay-Balkarca ders olarak okutulmaktadır.[42]

Eğitim öğretim dışında Karaçay-Balkarcanın öğrenilmesine yönelik faaliyetlerin de yürütüldüğünü vurgulamak gerekir. 26 Kasım 2013'ten itibaren Kabartay ve Balkar dillerinin öğrenilmesine yönelik 'ТелеStudio' adlı proje uygulamaya girmiştir. Proje KBC 1. Kanalında başlatılmış olup Rusya Bilimler Akademisi Kabartay-Balkar Cumhuriyeti Bilimsel Merkezinin (RBA KBCM) Bilişim ve Bölgesel Yönetim Sorunları Enstitüsü, KBC Hükümeti ve RBA KBCM uzmanları tarafından hazırlanmıştır. Proje, ağırlıklı olarak iletişim dilinin geliştirilmesine yönelik olup belli düzeyde gramer bilgileri de sunmaktadır. Projenin hedef kitlesi her yaştan insanlardır.[43] Bugün Karaçay-Balkarca bilenlerin sayısı 305,364 yani toplam nüfusun % 92'si kadardır.[44]

5. Azerbaycan Türkçesi

1923-1928 yıllarında Azerbaycan Türkçesi Dağıstan okullarında tek resmi dil olarak okutulmuştur. Bugün Azerbaycan Türkçesi Dağıstan Cumhuriyetinin resmi dillerinden biri statüsüne sahiptir. *Derbent* (Dərbənd) gazetesi 20 Ağustos 1920'den bu yana yayımlanmaktadır ve hazırda bu gazetenin tirajı 2,500 adettir. 1922'den itibaren Dağıstan Komünist Parti teşkilatının organı olarak *Dağıstan Füqarası* adıyla yayım hayatını sürdüren gazete Ekim 1931'den sonra *Kolhoz Yolu*, Mart 1932'den itibaren *Lenin Bayrağı* adıyla yayımlanmıştır. 1960'ların başlarına değin N.Hruşev döneminde millî okullar kapatılarak bu okullarda Rusça eğitime geçilmiştir. *Derbent* gazetesi de şehir gazetesiyle birleştirilerek Rusça yayıma başlamıştır. Bu 1963'e kadar devam etmiştir. 1963'ten itibaren *Kənd Mayakı* (Köy Feneri) adıyla Azerbaycan Türkçesinde yayımlanmaya başlamıştır.[45] Dağıstan'da Okullarda Azerbaycan Türkçesi

38 Gazete 924 yılından itibaren yayımlanmaktadır. Önce *'Къарахалкъ'* (Kara halk- Fukara) adıyla yayınlanan gazete 1931'den itibaren *'Leninçi jol'* (Ленинчи жол-Lenin Yolu jol) adıyla çıkmaya başlamıştı. 1944'de Balkarların sürülmesinden sonra yayınını durduran gazete, 1957'de Balkarların aklanmasından sonra *'Kommunizmge Jol'* (Коммунизмге жол' – 'Komünizme Yol' adı altında yayımlanırken, 1992'den *'Zaman'* adıyla çıkmaktadır.

39 Язык карачаево-балкарского народа нуждается в специальных мерах по сохранению, считают ученые, http://www. kavkaz-uzel. ru/articles/205907/. 02.05.2012.

40 UNESCO Kürsüsü Şubesi, Karaçay Çerkes Devlet Üniversitesi Bilim Konseyinin 31 Ocak 2010 tarihli kararıyla tesis edilmiştir.

41 Новые учебные материалы разработаны в Карачаево-Черкесском госуниверситете, http://www. riakchr. ru/novye-uchebnye-materialy-razrabotany-v-karachaevo-cherkesskom-gosuniversitete. 27.03.2014

42 Mülakat. 10.08.2014.

43 http://karachaevsk. info/news/soxranim-li-my-rodnoj-yazyk. html

44 http://www. telestudio.pro/

45 Данные Всероссийской переписи 2002 и 2010 гг.

Kafkaslar Bölgesindeki Etnik Gruplar © wikipedia_ commons

dersleri verilmektedir. Derbent'te aynı zamanda Uluslararası 'Gülistan' Edebiyatçılar İttifakı ve Azerbaycan Devlet Dram Tiyatrosu faaliyet göstermektedir. Bölgedeki Türkler her ne kadar uzun yıllar Rusçanın etkisi altında kalsalar da kendi dillerini korumuşlardır. Halkın toplu yaşadıkları bölgelerde 79 okul ve 15 anaokulu/kreş ana dili öğretimi faaliyetinde de bulunmaktadır. Dağıstan'ın güneyindeki halkın kendi dillerini korumalarında en önemli etkenlerden biri de Azerbaycan'ın bu konuda yaptığı yardımlardır.[46] Şunu da vurgulamak gerekir ki ülkedeki tirajı 2,500 adet olan Azerbaycan Türkçesinde yayınlanan tek gazete "Derbent" gazetesi Kiril alfabesiyle yayımlanmaktadır. Okullarda Azerbaycan Türkçesinde eğitimin Latince okutulmasına rağmen gazetenin Kiril alfabesiyle çıkarılması (Latince çıkarılmasına müsaade edilmemektedir) doğal olarak gazeteye olan ilgiyi azaltmaktadır.

6. Tespitler ve sonuç

Günümüzde Kuzey Kafkasya bölgesindeki yerel dillerin ne derecede korunduğunu veya geliştiğini tespit etmeyi sağlayabilecek objektif veriler bulunmamaktadır. Basın-yayın dünyasındaki dergi ve gazetelerde, kitap ve bilimsel makalelerde yer alan veriler ya resmi rakamlardır ya da bu rakamların doğruluk ihtimali zayıftır. Zira bölgedeki dil hareketlerini takip edecek, sahada yakın gözlem ve tespitlerde bulunabilecek çalışmalar yapılmamaktadır. Bu konudaki tespitler en iyi durumda uzman görüşlerine veya halk içinden bazı kesimlerle yapılan mülakatlara dayalıdır. Mülakat ve anketlerin

http://www. gks. ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612. htm, http://www. perepis2002. ru/index. html?id=17

46 Dərbənd, http://derbend. etnosmi.ru/about.php

doğru yanıtlanması, dahası saha araştırması yapılmasındaki engeller, bölgedeki güvenlik zafiyeti gibi faktörler sağlıklı sonuçlar elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Bunun dışında dil bilmekle ilgili oranlar oldukça nispidir. Çünkü nüfus sayımında kişilerin dil bilme ölçütlerinin belirlenmesinde, yazabilme yeteneğine ve düzeyine ilişkin soru yer almamaktadır.

Dilin korunması ve gelişmesini etkileyen en önemli faktör o dili konuşan halkın bir arada ve toplu şekilde yaşamasıdır. Bu anlamda en dezavantajlı konumda bulunan Nogay toplumudur. Nitekim Nogaylar Rusya Federasyonu'nun üç farklı federe birimi arasında bölünmüş durumda yaşamaktadırlar. Günümüz itibarıyla Nogayların toprak ve temsil sorunları devam etmekte, ulusal ve kültürel talepleri de tam anlamıyla gerçekleşememektedir. 'Birlik' teşkilatı, Nogay topraklarında bir *federe okrug* oluşturma talebiyle Stavropol ve Dağıstan yönetimlerine defalarca müracaatta bulunmasına rağmen bu talep karşılanmamıştır.

Karaçay-Balkarlar da idari birim anlamında iki ayrı cumhuriyette yaşamaktadırlar.

Büyük çoğunluğu ova bölgelerinde yaşayan Kumukların demografik yapısı yürütülen politikalar sonucunda önemli ölçüde bozulmuştur. Ayrıca Kumuk topluluğu Çeçen Cumhuriyeti ve Kuzey Osetya sınırları içinde bırakılmakla kısmen bölünmüştür.

Bir dilin doğal biçimde gelişmesi için bir başka önemli etken de o dile ilişkin talebin güncel tutulmasıdır. Gerek günlük yaşamda, gerekse okul ve yüksek eğitim kurumlarında etnik dillerin öncelikli yere sahip olmadığı görülmektedir. Birçok eğitim kurumunda ise bu dillere karşı ikinci dereceli ders muamelesi yapılmaktadır. Oysa bu yönde teşvik edici politikaların uygulanması, motivasyon ve saygınlık faktörlerinin etkin hale getirilmesi bölge dillerinin korunması ve geliştirilmesi açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Kafkasya bölgesinde Türkçe belirli bir ölçüde yazılı ve görsel basında temsil olunmaktadır. Fakat dijital yayıncılığın gelişmesi ve uydu yayıncılığının yaygınlaşması izleyicinin önüne sayısız, hesapsız seçenekler sunarken yerel televizyon ve radyo yayınlarının işlevselliği önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu yüzden yerel televizyon ve radyolar eski konumlarını hızla kaybetmektedirler. Bu olumsuz şartların yanı sıra bölge dillerinde sunulan programların içerik ve kalite açısından zayıf olduğunu da vurgulamak gerekir. Genç kuşakların izleyici profilinin ilgisini çekebilecek program yayıncılığının bulunmaması nedeniyle genelde bu tür programların izleyici kitlesi yaşlı kuşakların mensuplarıdır. Bu yüzden genç kuşakların ana dillerine olan duyarlığı azalırken, dillerin gelişmesi amacıyla ayrılmış yayın süreleri de verimsiz kullanılmaktadır. Basın ve yayıncılık alanındaki yetersizlikler izleyici kitlesini Rusça yayınlara kaydırmaktadır. Dillerin korunması ve geliştirilmesi söz konusuysa o zaman programların daha cazip ve verimli hale getirilmesi üzerinde çalışmak gerekir. Kırsal kesimlerde kentlere oranla Türk topluluklarının ana dillerini kullanma oranları daha yüksektir. Zira buralarda halk, etnik terkibi itibariyle daha homojen olduğu için günlük yaşamda ana dillerini aktif şekilde kullanmaktadır. 2010 yılı verilerine göre köylerde yaşayan Karaçay nüfus % 61, Balkar nüfusu % 53, Kumuk nüfusu % 49 Nogay nüfusu ise % 71'dir.[47]

Küçük yaştan itibaren çocuklarda ana dili kültürünün oluşturulmasına ilişkin projelerin hazırlanarak uygulanması büyük önem taşımaktadır. Çoklu ortam araçları, bilgisayar oyunları ve yazılımlar, çizgi filmleri, edebi eserlerin elektronik ortama aktarılması ve seslendirilmesi gibi faaliyetler dillerin gelişmesine yeni ivme kazandırabilecektir.

Dil öğrenmek, kişilerin ve toplumların bireysel çabasına bırakılacak kadar basit bir mesele değildir. Zira günlük konuşma, dilin gelişmesi veya geliştirilmesi anlamına gelmez.

Kafkasya'daki Türk dillerine ekonomik, siyasi, idari, kültürel ve diğer alanlarda kapı açılması gerekir. Bunun için devlet desteğinin sağlanması önemli şarttır. Diğer taraftan sivil toplum örgütleri ve özel teşebbüslerin ilgili projelerin hazırlanması ve uygulanması yönünde çaba göstermeleri gerekir.

Türk dillerinin bölgesel düzeyde daha etkin hale gelmesi için alfabe sistemlerinin uyumlulaştırılması gerekir. Ayrıca, edebi normların belirlenmesinde mümkün olduğu kadar ortak payda sağlayabilecek etnik-kültürel bir kurumun tesisi edilmesine de ihtiyaç vardır.

47 Saleh T. Dağıstan azərbaycanlılarının tarixindən, http://bao.az/categories_Tarix/subcategories_azerbaycan-tarix/product_4852804374. 28.12.2014.

ETNO-DEMOGRAFİK VERİLER IŞIĞINDA SİBİRYA GRUBU TÜRK DİL DEĞİŞKELERİ

Gülsüm Killi Yılmaz

Hakasya
Butraxtı Köyü
© Gülsüm Killi Yılmaz

1.Giriş: Sibirya'daki yerli etnik unsurlar, dilleri, idari yapı

Sınırları çeşitli çalışmalarda az çok farklılık göstermekle birlikte Sibirya denildiğinde bugün coğrafi olarak Ural Dağlarının doğusundan Büyük Okyanus'a kadar uzanan geniş topraklar anlaşılmaktadır. Yaklaşık 12.000.000 km^2'lik yüz ölçümü ile Rusya Federasyonu (bundan sonra RF) topraklarının %87'sini kaplayan Sibirya nüfus yoğunluğunun en az olduğu bölgelerden biridir (Oleh 2005: 6-8). Türk, Moğol, Mançu-Tunguz, Samoyed, Fin-Ugor, Paleo-Asya gibi çok çeşitli dil ailelerine bağlı 40'tan fazla dil ya da diyalektin temsilcileri olan etnik gruplar bölgenin yerli sakinlerini oluşturuyorsa da genel olarak ağırlıklı nüfus bölgeye sonradan gelmiş olan Slav unsurlardır.

Sibirya sadece coğrafi bir adlandırma olmayıp aynı zamanda idari bir bölgenin de adıdır. Coğrafi olarak Sibirya bölgesinde üç idari bölge yer almaktadır: Ural Federal Bölgesi (*Ural'skiy federal'nıy okrug*), Sibir Federal Bölgesi (*Sibirskiy federal'nıy okrug*) ve Uzak Doğu Federal Bölgesi (*Dal'nevostoçnıy federal'nıy okrug*). Bu federal bölgelerin de cumhuriyet (*respublika*), bölge (*kray, oblast'*), ulusal bölge (*natsional'nıy oblast'*) gibi birimlerden oluşan kendi içinde idari-politik ve bölgesel yapılanması söz konusudur. Sibirya'da varlığını sürdüren Türk toplulukları merkezi Novosibirsk olan Sibir Federal Bölgesi'nden merkezi Habarovsk olan Uzak Doğu Bölgesi'ne yayılan alanda ya kendi adlarını taşıyan cumhuriyetlerde ya da farklı cumhuriyet veya bölge (*kray*) gibi idari yapılar içinde kendilerine ait ulusal bölge (*natsional'nıy oblast'*), bölge (*kray, oblast'*), ulusal rayon (*natsional'nıy rayon*) ya da rayonlarda yaşarlar. Sibir Federal Bölgesi'nde yer alan Altay Cumhuriyeti, Tıva Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti *titüler* (yaşadıkları cumhuriyete kendi adını veren) Türk topluluklarının yaşadıkları idari yapılardır. Ayrıca Sibir Federal Okruğu içinde yer alan Buryatya Cumhuriyeti, Altay Bölgesi (*Altayskiy kray*), Baykal Gerisi Bölgesi (*Zabaykal'skiy kray*), Krasnoyarsk Bölgesi (*Krasnoyarskiy kray*), İrkutsk Bölgesi (İrkutskaya oblast'), Kemerovo Bölgesi (*Kemerovskaya oblast'*), Omsk Bölgesi (*Omskaya oblast'*) ve Tomsk Bölgesi (*Tomskaya oblast'*) gibi idari birimlerde de çeşitli rayon ya da köylerde yaşayan daha az nüfusa sahip çeşitli topluluklar vardır. Uzak Doğu Federal Okruğu'nda sadece Saha (Yakut) Cumhuriyeti'nde titüler halk konumunda olan Saha Türkleri ile Saha Türklerinin bir parçası olarak kabul edilebilecek olan Dolganların bir kısmı varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Ural Federal Bölgesi'nden Sibir Federal Bölgesi'ne kadar pek çok idari birim içinde Sibirya Tatarları bulunmaktadır.

Sibirya'nın diğer (Türk olmayan) yerli halklarından Mansiler Urallar'da ve Urallar'ın doğusunda; Nenets, Hantı, Selkuplar kuzeyde Batı Sibirya'da, Ob nehri havzasında yaşarlar. Doğu Sibirya'nın kuzeyinde, Yenisey bölgesi Ket topraklarıdır. Taymır Bölgesi'nde Nganasan, Enets, ve Nenetsler; daha doğuda Kolıma bölgesinde Yukagirler; kuzeydoğuda Çukotka Yarımadasında Çuvanlar, Çukçalar, Koryaklar ve Eskimolar; Kamçatka'da Koryak ve İtelmenler; Komandor adalarında Aleutlar; daha güneyde Doğu Sibirya'da, Buryatlar, Uzak Doğu bölgesinde, Priamur, Primorye ve Sahalin'de

Nivhler, Ulçlar, Nanaylar, Oroçlar, Oroklar (Ulta), Negidallar ve Udegeler bulunur. Yenisey'den Büyük Okyanus'a kadar geniş bir alana dağılmış olarak Evenkler; Sibirya'nın kuzeydoğusunda ve Ohotsk denizi kıyılarında Evenler yaşar. Moğolların bir kolu olan Buryatlar dışında hepsi de oldukça az nüfuslu ve dillerinin konuşur sayısı oldukça azalmış olan gruplardır. Örneğin Paleo-Asya halklarından Kerekler sadece 4 kişidir. RF genelinde Kerekçe konuşan 10 kişi kaydedilmiştir. Mançu-Tunguz dillerinden Oroç dilini bilen 8 kişi vardır.

Sibirya'da varlığını sürdüren yerli etnik gruplar ve diller/değişkeler bağlı oldukları dil ailesine göre aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir:

	ETNONİM	NÜFUS (2010)	DEĞİŞKE	Konuşur Sayısı (2010)
TÜRK	Altay	74238	Altay	55720
	Çalkandu (Çelkan, Çalkan)	1181	Çalkandu (Çalkan)	310
	Çulım (Çulım Türkü)	355	Çulım (Çulım Türkü)	44
	Dolgan	7885	Dolgan	1054
	Hakas	72959	Hakas	42604
	Kumandı	2892	Kumandı	738
	Saha (Yakut)	478085	Saha(Yakut)	450140
	Sibirya Tatarı	6779	Sibirya Tatar	?
	Soyot	3608	Soyot	-
	Şor	12888	Şor	2839
	Telengit	3712	Telengit	(Altaycanın ağzı)
	Teleüt	2643	Teleüt	975
	Tofa (Karagas)	762	Tofa (Karagas)	93
	Tuba	1965	Tuba	229
	Tıva (Tıva)	263934	Tıva (Tıva)	253673
	Tıva-Toju	1858	Tıva-Toju	(Tıvacanın ağzı)
MOĞOL	Buryat	461389	Buryat	218557
MANÇU-TUNGUZ	Even (Lamut)	22383	Even (Lamut)	5656
	Evenk	37843	Evenk	4802
	Nanay	12003	Nanay	1347
	Negidal	513	Negidal	74
	Oroç	596	Oroç	8
	Orok (Ulta)	295	Orok (Ulta)	47
	Udege	1496	Udege	103
	Ulç	2765	Ulç	154
FİN-UGOR HALKLARI	Hantı	30943	Hantı	9584
	Mansi (Vogul)	12269	Mansi (Vogul)	938
SAMOYED	Enets	227	Enets	43
	Nenets	44640	Nenets	21926
	Nganasan	862	Nganasan	125
	Selkup	3649	Selkup	1023
PALEO-ASYA HALKLARI	Alyutor	-	Alyutor	25
	Çukça	15908	Çukça	5095
	Çuvan	1002	Çuvan	-
	İtelmen	3180	İtelmen	82
	Kamçadal	1927	Kamçadal	-
	Kerek	4	Kerek	10
	Koryak	7953	Koryak (Alyutor)	1665
	Aleut	482	Aleut	45
	Eskimo	1738	Eskimo	508
	Ket	448	Ket	213
	Yukagir	1603	Yukagir	370
	Nivh (Gilyak)	4652	Nivh (Gilyak)	198

Tablo1: Sibirya'daki yerli halklar ve dilleri[1]

1 Nüfus verileri *Vserossiyskaya perepis' naseleniya 2010*'dan derlenmiştir (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm).

2. Toplumsal ve hukuki konum

Sibirya'da varlığını sürdüren dilbilimsel değişkeleri toplumsal ve hukukî olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Titüler diller ve az nüfuslu yerli halkların dilleri. Nüfus bakımından baskın olup olmama göz önüne alınmaksızın 1990'lardan itibaren Rusya Federasyonu içinde yer alan idari yapılara (cumhuriyetlere) adını veren ulus veya etnik grup için *titüler halk/ulus*, (Ru. *titul'nıy narod, titul'naya natsiya*), dilleri için de *titüler dil* (Ru. *titul'nıy yazık*) terimi kullanılmaya başlanmıştır. Rusya Federasyonu Anayasası'na göre Cumhuriyetler Rusçanın yanı sıra kendi resmî devlet dillerini belirleme hakkına sahiptir[2]. Dolayısıyla titüler dil ile resmî devlet dilleri büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu açıdan bakıldığında kendi adlarını taşıyan cumhuriyet idari yapısı içinde yaşayan Saha, Tıva, Altay ve Hakaslar titüler ulus, dilleri de titüler dillerdir. Bu cumhuriyetlerde titüler diller Rusçanın yanı sıra resmî devlet dilleri olarak da ilân edilmişlerdir.

Altaylardan
© Erhan
Büyükakıncı

Rusya Federasyonu yasalarınca nüfusu 50.000'in altında olan halklar *az nüfuslu halklar* kategorisini oluşturmaktadır (Mihal'çenko 2006: 112). Ancak özellikle Sibirya'daki yerli halkların büyük bir bölümünü kapsayan "az nüfuslu yerli halk" kavramı aslında nüfus dışında toplumsal, kültürel ve ekonomik konulara da vurgu yapmaktadır. Nüfusu 50.000'in altında bulunan, atalarının geleneksel olarak yaşadığı topraklarda yaşayan, geleneksel yaşam ve üretim biçimini koruyan ve kendini bağımsız bir etnik grup olarak tanımlayan gruplar "Rusya Federasyonu'nun *az nüfuslu yerli halkları*" olarak sayılmaktadırlar. "Rusya Federasyonu'nun Az Nüfuslu Yerli Halklarının Haklarının Garantisi Hakkında Federal Yasa" [3] uyarınca söz konusu etnik grupların ana dillerinin korunması, ana dillerinde bilginin alınması ve yayılması, kitle iletişim araçlarının kurulması gibi hakları devlet tarafından garanti altına alınmıştır (Mihal'çenko 2006: 98). 24 Mart 2000 yılında yayımlanan "Rusya Federasyonu'nun Az Nüfuslu Yerli Halkları (Ru. *Korennıye maloçislennıye narodı Rossiyskoy Federatsii*)" listesinde Sibirya'da varlığını sürdüren Türk dilli etnik gruplardan Kumandılar, Telengitler, Teleütler, Tofalar, Tıvalar, Tıva-Tojular, Çalkandılar, Çulımlar, Şorlar ayrıca dil bakımından Buryatlaşmış olan Soyotlar yer almıştır. 2013 yılında bu listeye Evenk Bölgesi'nde yaşayan Yessey Sahaları da eklenmiştir[4]. Başka bir deyişle titüler uluslar olarak nitelenen Saha, Tıva, Hakas, Altaylar dışında kalan diğer tüm gruplar az nüfuslu yerli etnik azınlıklardır.

Bugün Rusya Federasyonu'nda 44 etnik unsur "Az nüfuslu yerli Sibirya, Kuzey Kıyı ve Uzak Doğu Yerli Halkı" kategorisindedir. Eskiden beri var olan "az nüfuslu yerli kuzey halkı" kategorisine dâhil olan halkların ve konuştukları değişkelerin sayısı giderek artmakta, bu kategorinin kapsamı da genişlemektedir. Bugün "Az nüfuslu yerli Sibirya, Kuzey Kıyı ve Uzak Doğu Yerli Halkları" olarak adlandırılan kategoride sadece Sibirya'da değil, Kafkasya ve Rusya'nın Avrupa kısmında yer alan bazı halklar da yer almışlar böylece başta 26 etnik adı kapsayan kategorideki etnik unsurların sayısı 44'e kadar yükselmiştir.[5] Bunların 40'ı Kuzey Sibirya ve Uzak Doğu bölgesinde yaşamaktadır (Lehanova 2008:

2 *Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii, Stat'ya 68,* http://www.constitution.ru/ 10003000/10003000-5.htm

3 *Sayt konstitutsii Rossiyskoy Federatsii: Federasl'nıy zakon ot 30 aprelya 1999 g. N 82-F3 "O garantiyah prav korennıh maloçislennıh narodov Rossiyskoy Federatsii" (s izmeneniyami i dopolneniyami)* http://constitution.garant.ru/act/right/180406/#block_1

4 *BestPravo: İnformatsionno-pravovoy portal: Postanovleniye Pravitel'stva RF ot 24.03.2000 N 255: O Yedinom pereçne korennıh maloçislennıh narodov Rossiyskoy Federatsii: http://www.bestpravo.ru/federalnoje/bz-akty/h1r.htm*

5 Sibirya'daki yerli halklar Sovyet öncesi ve Sovyetler Birliğinin ilk yıllarındaki resmî belgelerde "yerliler (Ru. *tuzemtsı*)", "Kuzey kıyılarında yaşayan kabileler (Ru. *plemena naselyayuşçiye severnıye okrainı*)", "kuzey kıyılarının halk ve kabileleri (Ru. *narodnosti i plemena severnıh okrain*)" gibi adlarla anılmışlardır. Sovyetler Birliği döneminde 1925 yılında "küçük Kuzey halkları (Ru. *malıye narodı Severa*)" adı altında 26 halkın adı kaydedilmiştir. Önceleri Aleutlar, Dolganlar, İtelmenler, Ketler, Koryaklar, Mansiler, Nanaylar, Negidallar, Nenetsler, Nganasanlar, Nivhler, Oroklar, Oroçlar, Saamlar, Selkuplar,

27). Daha önce başka bir etnik grubun parçası olarak görülen bazı grupların ayrı bir etnik grup olarak tanınması da bu kategorideki halkların sayısındaki artışın başka bir sebebidir. Türk gruplar açısından bakıldığında, daha önce Altayların içinde sayılan Teleüt, Çalkandu, Kumandı, Tuba gruplarının 2002 yılındaki listeye ayrı etnik gruplar olarak yansıdığı görülür. Dilleri bağımsız bir değişke sayılmayan ve Altaycanın bir ağzını konuşan Telengitler ile Tıvacanın bir ağzını konuşan Tıva-Tojular da bu listede ayrı etnik gruplar olarak yer alırlar.

Rusya Federasyonu'nda bugün 150'den fazla dilin varlığından söz edilmektedir. Bunun yaklaşık olarak 100'ü ise Rusya'daki yerli halkların dilidir. Geriye kalanlar ise çeşitli göçmen ya da diaspora biçiminde yaşayan halkların dilleridir (Karaulov 2002; Garibova 2012: 190). 2010 nüfus sayımı verilerine göre nüfusu 142.856.536 kişi olan ve bu nüfusun yaklaşık % 80'ini Slav unsurların oluşturduğu (Ruslar 111,016.896, Rus Kazaklar 67.573, Ukrainler 1,927.988, Beyaz Ruslar ise 521,443) Rusya Federasyonu'nun titüler ve resmî devlet dili olan Rusça, 137,494,893 kişi tarafından konuşulmaktadır[6]. Bu durumda RF genelinde, Rusya Federasyonu'nda yaşayan Rus olmayan unsurların hepsi, bölgesel olarak farklı nüfus bileşimleri olsa bile nüfus bakımından baskın olmayan unsurdur ve işlev alanları ve konuşur sayısının büyüklüğü göz önüne alındığında dil bakımından da Rusçanın baskısı altındadır.

3. Etno-demografik durum

Etnik grubun sayısı ile dilin konuşurlarının sayısı her zaman birbiriyle örtüşmez. Özellikle uluslar arası diller söz konusu olduğunda konuşur sayısı etnik grubun sayısını geride bırakabilmektedir. Dilsel canlılık azaldığında ise genellikle konuşur sayısı etnik grubun sayısının gerisinde kalır (Kibrik 1992: 68). Etnik grubun sayısının çokluğu başlı başına dilin varlığını garanti etmemekle birlikte az nüfuslu grupların farklı dilli baskın gruplar içinde erime olasılığı daha yüksektir. Titüler halkın azınlıkta olduğu ve çoğunlukla kentlerde yaşadığı cumhuriyetlerde Rusçaya eğilim daha güçlü olmakta ve yerli dillerin fiilî olarak kullanımını engellemektedir. Kentlileşme etnikler arası karışık evliliklerin de artmasına sebep olduğundan etnik ve dilsel asimilasyonu hızlandırmaktadır (Garibova 2012: 221).

Rusya Federasyonu'nda demografik özelliklerine göre etnik unsurlar çok nüfuslu (nüfusu bir milyondan fazla olan), *orta nüfuslu* (nüfusu yüzlerce bin ile 50.000 arasında ifade edilenler) ve *az nüfuslu* (nüfusu 50.000'in altında olanlar) olarak sınıflandırılır (Neroznak 1996: 5). Bu durumda Sibirya'daki tüm titüler uluslar (Saha, Tıva, Hakas, Altay) orta düzeyde nüfusa sahip uluslardır. Geriye kalanlar ise az nüfuslu olarak nitelendirilir.

Sibirya'daki pek çok politik-idari birimde yerli halklar titüler ulus konumunda olsalar bile Rus nüfus önemli bir ağırlığa sahiptir. Ancak bir taraftan yeniden yapılanma sürecinin başladığı SSCB'nin son yıllarında ulusal bilinçte canlanma ile ulusal dil ve kültürlerin korunmasına yönelik tedbirlerin artırılması, diğer taraftan SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan ekonomik durgunluk, belirsizlik ortamı, etnik çatışma tehlikesi vb. sebebiyle Slav asıllı unsurun bir bölümünün Rusya'nın iç bölgelerine kitleler halinde göç etmesiyle (Arefyev 2014: 51, 95; Sleptsov 2013: 13) yerli nüfusun oranı göreceli bir artış göstermiştir. Bu durum özellikle Saha ve Tıva Cumhuriyetlerinde daha açık olarak gözlenebilmektedir (Garibova 2012: 205).

Saha Türkleri Sibirya'nın yerli halkları içinde en büyük nüfus gücüne sahip olan gruptur. Sahaları Moğolların bir kolu olan Buryatlar izler. Daha sonraki en kalabalık gruplar yine titüler halk konumundaki Tıva, Altay ve Hakas Türkleridir. Geriye kalan Türk etnik grupların nüfusu RF genelinde 12.888 (Şorlar) ile 355 (Çulımlar) arasında değişmektedir.

Son iki nüfus sayımı (2002 ve 2010) verileri değerlendirildiğinde Saha, Tıva ve Altaylarda nüfus artarken Hakas, Şor, Kumandı, Teleüt, Tıva-Tojular, Tofalar ve Çulımların nüfusunda gerileme gözlenir. Gerileme gözlenen grupların hepsi (Hakaslar dışında) kendine ait bir ulusal idari yapıdan yoksun olan, Rus nüfusun ağırlıklı olduğu bölgelerde çeşitli köylerde veya şehirlerde dağınık olarak yaşayan gruplardır. Tıva-Tojulardaki nüfus azalışı dikkat çekicidir. Bu durum muhtemelen Tıva Cumhuriyeti'nde

Tofalar, Udegeler, Ulçlar, Hantılar, Çuvanlar, Çukçalar, Evenkler, Evenler, Enetsler, Eskimolar ve Yukagirleri kapsayan bu listeye 1993 yılında resmî olarak Güney Sibirya'da yaşayan dört etnik grup daha eklenmiştir: Kumandılar, Teleütler, Tıva-Tojular ve Şorlar (R.V. Sulyandziga, Kudryaşova, P.V. Sulyandziga 2003: 6; Bulatova, Vahtin, Nasilov 1997: 6)

6 *Federal'naya slujba gosudarstvennoy statistiki (Rosstat) ... İnformatsionnıye materialı ob okonçatel'nıh itogah Vserossiyskoy perepisi naseleniya 2010 goda*. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/ perepis2010/perepis_itogi1612. htm

yaşayan, ayrı bir etnik grup sayılmakla birlikte konuştuğu değişke Tıva Türkçesinin ağzı olarak sayılan ve standart Tıvacanın etkisinde bulunan Tojuların, kendilerini Tıva olarak nitelemesi ile ilişkilidir. Demografik açıdan en zayıf grup 204'ü Tomsk Oblastı'nda, 145'i Krasnoyarsk Krayı'nda olmak üzere 349 kişiden oluşan Çulım Türkleridir. Bu gerileme 2002-2010 arasında çok daha keskin bir görünüm sergiler. 8 yıl içinde Çulım nüfus neredeyse yarı yarıya azalmıştır.

	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2002	2010
Saha (Yakut)	240687	241889	236125	295223	326531	380242	443852	478085
Tıva (Tıva)		794	99864	139013	165426	206160	243442	263934
Altay	39062	46495 (Oyrot)	44654	54614	58879	69409	67239	74238
Hakas	45608	52045	56032	65368	69247	78500	75622	72959
Şor	12601	16044	14938	15950	15182	15745	13975	12888
Dolgan	656	-	-	4718	4911	6584	7261	7885
Telengit	3415	-	-	-	-	-	2399	3712
Soyot	229	-	-	-	-	-	2769	3608
Kumandı	6335	-	-	-	-	-	3114	2892
Teleüt	1898	-	-	-	-	-	2650	2643
Tuba	12 (Çernevıye Tatarı)	-	-	-	-	-	1565	1965
Çalkandu	-	-	-	-	-	-	855	1181
Tıva-Toju	-	-	-	-	-	-	4442	1858
Tofa (Karagas)	2829 (Karagas)	-	476	570	576	722	837	762
Çulım (Çulım Türkü)	-	-	-	-	-	-	656	355

Tablo 2: 1926-2010 arasında Sibirya grubu Türk topluluklarının (Rusya Federasyonu ölçeğinde) nüfusları[7]

4.Etnik-dil çevresi

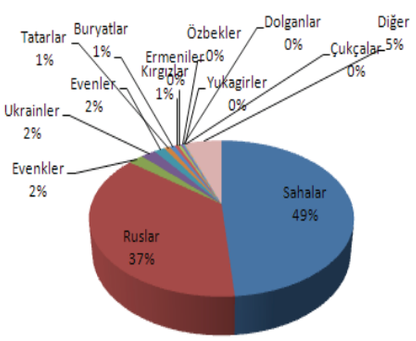
Farklı dilli gruplarla ilişkilerin artışı dilsel canlılığın kaybolma riskini yükseltmektedir (Kibrik 1992: 69; Vahtin, Golovko 2004: 115). Özellikle dili çok daha prestijli olan grup ile bir arada yaşama baskın olmayan dilin varlığını olumsuz olarak etkiler. Evliliklerin etnik karakteri de etnik-dilsel canlılığı belirleyen etkenlerden biridir. Etnik temasın yoğun olduğu durumlarda etnikler arası karışık evliliklerin sayısı artabilmektedir. Bu tür karışık evliliklerden doğan çocuklar genellikle baskın dile geçtiğinden dilin kuşaktan kuşağa aktarımı olasılığı zayıflar (Kibrik 1992: 69).

Bölgeden bölgeye oranlar değişse de Sibirya'nın genelinde en büyük nüfus ağırlığına sahip grup Ruslar başta olmak üzere Slav unsurlardır. 1581'de Sibir Hanı Küçüm'ün Rus-Kazak ordularına yenilmesiyle birlikte Ruslar Sibirya topraklarına adım atmışlar, 17. yüzyılın başında ise hemen hemen bütün Sibirya topraklarını ele geçirmişlerdir. 19. yüzyılın başında yerlilerle ticaretin serbest bırakılması, sanayileşme, demiryolunun inşası, dolayısıyla bölgeye ulaşımın kolaylaşması bölge nüfusunun Slav unsur lehine artmasına sebep olmuştur. 19. yüzyılda göçebe ve konar-göçer hayat tarzı sürdüren yerlilerin yerleşik hayata geçirilmesi ve geleneksel yaşam biçimlerinden uzaklaşmak zorunda bırakılmaları; Sovyetler Birliği kurulduktan sonraki dönemde, 1950-1960'lı yılların ortalarında yerlilerin yaşadığı küçük köylerin yok edilerek bu ahalinin nüfusun etnik açıdan karışık olduğu daha büyük köylere yerleştirilmeleri; etnikler arası ilişkilerin artmasıyla birlikte karışık evliliklerin artması; bireysel tarım ve hayvancılıktan sovhoz sistemine geçiş; ekonomik güçlükler; Sovyetler Birliği döneminde köylerde ya-

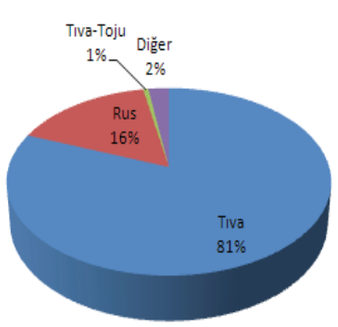
7 Çalışmanın tamamında kullanılan çeşitli yıllara ait demografik veriler Demoskop weekly http://demoscope.ru; Vserossiyskaya perepis' naseleniya 2002 goda http://www.perepis2002.ru ve Vserossiyskaya perepis' naseleniya 2010 http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/ perepis_itogi1612.htm sitelerinden derlenmiştir.

şayan yerli çocukların internat adı verilen yatılı bölge okullarına gönderilmeleri ve böylece çocukların kendi dil çevrelerinden uzakta büyümeleri dil ilişkilerinin artmasına ve etnik sınırların kaybolmasıyla yerlilerin gittikçe Rus nüfus içinde erimesine sebep olmuştur. Diğer taraftan 1950'lerin sonundan itibaren anadilinde eğitim-öğretimin ebeveynlerin rızasına bırakılması, eğitim-öğretimde yerli dillerin rolünün azaltılması, yerli dillerinin saygınlığını kaybetmesi sonucu anadili öğreniminin gereksiz görülmesi ve eğitim-öğretim alanından yerli dillerin neredeyse tamamen kaldırılması, kentlerde stratejik önemdeki görevlerde, yönetim işlerinde daha çok Rusların ya da Rus dillililerin tercih ediliyor olması (Garibova 2012: 192-198) özellikle az nüfusa sahip olan gruplarda Rus diline geçiş sürecini hızlandırmıştır (Belozyorova 2008: 12; Killi Yılmaz 2010: 71-74; Aref'yev 2014: 47).

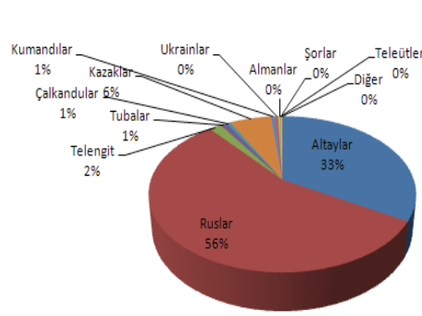
Saha (Yakut) Cumhuriyeti ve SSCB'ye daha geç katılan Tıva Cumhuriyeti dışında Sibirya'nın bütün bölgelerinde, Rus nüfus baskın durumdadır. Bugün Tıva Türkleri Sibirya'da yaşadıkları cumhuriyette en büyük nüfus ağırlığına sahip olan yerli halktır (Tıva %80,95; Rus: %16,05). Saha Cumhuriyeti'nde ise neredeyse nüfusun yarıya yakınını Saha Türkleri oluşturmaktadır (%48,66 Saha Türkü; %36,89 Rus). Altaylar Altay Cumhuriyeti'nin genel nüfusunun yaklaşık %34'ünü, Hakaslar ise Hakasya Cumhuriyeti'nin genel nüfusunun ancak %12'sini (Rus nüfus %80, 32) oluşturur (bkz. Şekil 1, 2, 3, 4).

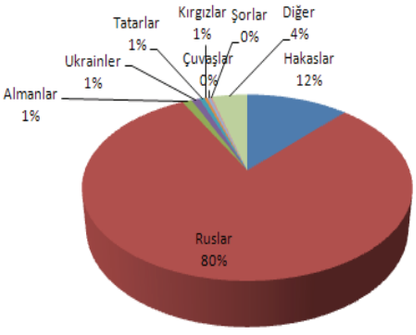
Şekil 1: Saha (Yakut) Cumhuriyeti'ndeki etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Şekil 2: Tıva Cumhuriyeti'ndeki etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Şekil 3: Altay Cumhuriyeti'ndeki etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Şekil 4: Hakasya Cumhuriyeti'ndeki etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Saha Cumhuriyeti Even, Evenk, Yukagir, Çukça gibi çok farklı kökenden yerli etnik grupları bünyesinde bulundurmasıyla etnik ve dil ilişkileri bakımından oldukça farklı bir görünüm sergiler. Söz konusu etnik unsurlar daha çok Saha Cumhuriyeti'nin kuzey kısmında yer alan ulusal rayon konumundaki idari yapılar içinde ve ayrıca Saha Cumhuriyeti içinde dağınık olarak yaşarlar. Yakın zamana kadar Saha Türklerinin bir alt-etnik grubu sayılan ve dilleri de Saha Türkçesinin ağzı olarak görülen Dolganlar Cumhuriyet'in kuzeyinde yer alan Anabar (Dolgan-Evenk) Ulusal Rayonu'nda (*Anabarskiy natsional'nıy (Dolgano-evenkiyskiy) rayon*) yaşarlar. Bu halkların genel nüfus içindeki ağırlıkları son derece düşüktür. "Az nüfuslu yerli halk" kategorisinde bulunan bu etnik gruplardan en kalabalıkları olan Mançu-Tunguz halklarından Evenklerin oranı yaklaşık % 2,19 iken Evenler % 1,57'dir. Paleo-Asya halklarından Yukagirler % 0,13, Çukçalar ise % 0,06'lık bir nüfus oranına sahiptir.

Altaylarda yol pazarı
© Erhan Büyükakıncı

Büyük kısmı Saha Cumhuriyeti dışında Taymır (Dolgan-Nenets) Rayonu'nda yaşayan Dolganların Saha Cumhuriyeti'ndeki ağırlığı ancak % 0,19'dur. Nüfusun geriye kalan büyükçe bir kısmını ise bu bölgeye Rusya'nın iç kısımlarından, Kafkasya ve Orta Asya'dan gelen Slav, Türk ve çeşitli Kafkas halkları gibi çok çeşitli etnik kökenden gruplar oluşturur.

Etnik Unsurlar	Nüfus	%
Sahalar	466,492	48,66
Ruslar	353,649	36,89
Evenkler	21,008	2,19
Ukrainler	20,341	2,12
Evenler	1,5071	1,57
Tatarlar	8,122	0,84
Buryatlar	7,011	0,73
Kırgızlar	5,022	0,52
Ermeniler	3,691	0,38
Özbekler	3,332	0,34
Dolganlar	1,906	0,19
Yukagirler	1,281	0,13
Çukçalar	670	0,06
Diğer	50,932	5,31
Toplam	958,528	

Tablo 3: Saha Cumhuriyeti'nde yaşayan etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Tıva Cumhuriyeti'nin etnik bileşimi çok daha sade bir tablo oluşturur. Nüfusun %80'inden fazlasını Tıvaların oluşturduğu Tıva Cumhuriyeti'nde tek yerli azınlık Tıva Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda yer alan dağlık ve ormanlık bölgeyi kapsayan Toju Kojuun'unda (*Todjinskiy rayon (kojuun)*) izole bir yaşantı süren ve Tıvacanın Toju ağzını konuşan Tıva-Tojulardır ve genel nüfus içindeki oranları da %0,6 civarıdır. Hem demiryolunun henüz Tıva Cumhuriyeti'ne kadar ulaşmamış oluşu hem de bölgenin diğer bölgelere göre daha az sanayileşmiş olması sebebiyle daima daha az göç alan bir bölge olan Tıva Cumhuriyeti'nde Slav nüfus başta olmak üzere dışarıdan göç eden nüfusun oranı düşüktür. Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve etnik çatışmalar da Slav nüfusun bu bölgeden Rusya'nın farklı bölgelerine göçünü tetiklediğinden 90'lardan bugüne Tıva nüfusun genel nüfus içindeki oranı düzenli bir artış göstermektedir.

Tıva Türkleri
© Gülsüm Killi Yılmaz

Etnik Unsurlar	Nüfus	%
Tıva	249,299	80,95
Rus	49,434	16,05
Tıva-Toju	1,856	0,6
Diğer	7,341	2,38
Toplam	307,930	

Tablo 4: Tıva Cumhuriyeti'nde yaşayan etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Altay Cumhuriyeti'nde nüfusun % 33,37'sini Altaylar oluşturur. Altay Cumhuriyeti'nde Ruslardan sonra ikinci etnik unsur Kazak Türkleridir. Koş-Agaç Rayonu'nda yaşayan Kazaklar nüfusun yaklaşık % 6,07'sini oluşturur. Altay Cumhuriyeti'nde "az nüfuslu yerli halk" kategorisinde bulunan unsurların hepsi de daha önce Altayların güney ve kuzey olarak sınıflandırılan alt gruplarıdır. Bu gruplardan Kumandıların büyük kısmı Altay Cumhuriyeti dışında Altay Kray'ında yaşarlar (1401 kişi). Kemerovo Bölgesi'nde de 225 Kumandı yaşamaktadır. Daha önce Altayların alt-etnik gruplarından sayılan Teleütler Altay Cumhuriyeti'nde sadece 37 kişidir. Teleütlerin asıl kütlesi Altay Cumhuriyeti dışında Kemerovo Oblastı'nda yaşarlar. Kemerovo Oblastındaki nüfusları 2,520 kişidir.

Etnik Unsurlar	Nüfus	%
Altay	68,814	33,37
Rus	114,802	55,68
Telengit	3,648	1,76
Tubalar	1,891	0,91
Çalkandu	1,113	0,53
Kazaklar	12,524	6,07
Kumandılar	1,062	0,51
Ukrainlar	1,010	0,48
Almanlar	700	0,33
Şorlar	87	0,04
Teleütler	37	0,01
Diğer	480	0,23
Toplam	206,168	

Tablo 5: Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Gırtlak Şarkıcısı © Erhan Büyükakıncı

Hakasya Cumhuriyeti titüler etnik unsurun nüfus bakımından en düşük oranda olduğu cumhuriyettir. Bölgeye demiryolu ulaşımının bulunuşu, sanayileşmenin yüksek düzeyde oluşu ve iklim koşullarının Sibirya'nın diğer bölgelerine göre daha elverişli olması sebebiyle daha fazla göç çeken bir bölgedir. Rus nüfusun oranı % 80'den fazladır. Hakasya Cumhuriyeti'nde yaşayan, "az nüfuslu yerli halk" kategorisinde yer alan tek etnik unsur Şorlardır. Ancak Hakasya Cumhuriyeti'nde yaşayan Şorlar Hakas etnik unsurunun bir parçası olarak görülmektedir.

Etnik Unsurlar	Nüfus	%
Hakaslar	63643	11,95
Ruslar	427647	80,32
Almanlar	5976	1,12
Ukrainler	5039	0,94
Tatarlar	3095	0,58
Kırgızlar	1875	0,35
Çuvaşlar	1824	0,34
Şorlar	1150	0,21
Diğer	22154	4,15
Toplam	532403	

Tablo 6: Hakasya Cumhuriyeti'nde yaşayan etnik unsurların genel nüfus içindeki oranları

Hakasya Cumhuriyeti sınırları dışında kalmakla birlikte tarihsel olarak Hakasların yaşadığı bölgelerden olan Krasnoyarsk Bölgesi'nde, 2010 verilerine göre 4,102 Hakas yaşamaktadır. Rus nüfus ile kuşatılmış olan bu gruplar büyük ölçüde dilsel açıdan Ruslaşmış durumdadır.

Titüler uluslar dışında kalan gruplar Rus nüfusun yoğun olarak bulunduğu çeşitli bölgelerde varlıklarını sürdürürler. Bu gruplar içinde sayıca en büyüğü (12,888 kişi) yoğunluklu olarak Kemerovo Bölgesi'nde (10672 kişi) yaşayan Şorlardır. Şorlar ayrıca Hakasya'da Askiz ve Taştıp rayonlarında (1150 kişi), Krasnoyarsk Krayı'nda (161 kişi), Altay Krayında (118 kişi) ve Altay Cumhuriyeti'nde (87 kişi) yaşarlar. Bugün daha çok büyük köy ve kasabalarda yaşayan Şorların tek başına çoğunluğu oluşturduğu hiçbir yerleşim birimi yoktur (R.V. Sulyandziga, D. A. Kudryaşova, P. V. Sulyandziga 2003: 103). Şor ve Teleütlerin yerli azınlık olduğu Kemerovo Bölgesinde nüfusun yaklaşık %94'ünü Ruslar oluşturur. Şorların bu bölgede genel nüfus içindeki oranı yaklaşık %0,4 iken (1,0672 kişi) Teleütlerin oranı sadece % 0,1'dir (2,520 kişi).

Pazırık Kurganından © Erhan Büyükakıncı

Sayıca en yüksek ikinci az nüfuslu yerli halk kategorisindeki grup Dolganlardır (RF genelinde 7,885 kişi). Krasnoyarsk Bölgesi içindeki Taymır (Dolgan-Nenets) Rayonu'nda ve Saha Cumhuriyeti içinde ulusal bölge konumundaki Anabar rayonunda (*Anabarskiy natsional'nıy dolgano-evenkiyskiy ulus*) yaşarlar. Krasnoyarsk Bölgesindeki Dolganların nüfusu 5,810 kişi iken Saha Cumhuriyeti'nde yaşayan Dolganların sayısı 1,906 kişidir. Dolganlar yoğun olarak bulundukları bölgelerde bile Rus, Nganasan ve Sahalarla karışık olarak yaşarlar. Yaklaşık %30'unu yerli Kuzey halklarının (Dolgan, Nenets, Enets, Nganasan, Selkup, Ket, Evenk) oluşturduğu bölgede Dolganlar yerli halklar içinde en kalabalık etnik gruptur[8] (Sulyandziga, D.A. Kudryaşova, P.V. Sulyandziga 2003: 15). Ulaşımı oldukça güç, sert iklim koşullarında ve izole denebilecek bir biçimde yaşayan Dolganlar az nüfuslu yerli kuzey halkları içinde nüfusu düzenli artış gösteren az sayıda gruptan biridir. Bunda dışa göç düşüncesinin ve etnik olarak karışık evliliklerin azlığı etkendir (Krivonogov 2001: 20-24).

İrkutsk Bölgesi'nde Nijneudinsk rayonunda sadece üç küçük kasabada yaşayan Tofalar devrim öncesinde de Ruslar ve komşuluğunda yaşadıkları Buryatlarla ilişki içinde olmuşlarsa da bu ilişki daha çok ticaret ve kısmen kültür alanıyla sınırlı kalmıştır. SSCB sonrasında Ruslarla ilişkilerin yoğunlaşmasıyla etnikler arası karışık evliliklerin sayısı artmıştır. 1970-94 yıllarında dünyaya gelen çocukların yarısından fazlasının anne babasının sadece birinin Tofa olduğu bilinmektedir. Rusyalı etnolog V.P. Krivonogov 1998 yılında yayımladığı çalışmasında Tofa nüfus içinde hem anne hem de baba tarafından Tofa olanların oranının sadece %30,4 olduğunu belirtmektedir(Krivonogov 1998: 52). 2010 verilerine göre 762 kişi olan Tofalarda 2002 yılına kadar düzenli nüfus artışı görülmekle birlikte (Bkz. Tablo 2) nüfusun çoğu dilin ve kültürün taşıyıcısı değildir (Krivonogov 1998: 12; Killi Yılmaz 2010: 196).

Demografik açıdan en zayıf grup Tomsk Oblastı'nda Tegyuldet rayonuna ve Krasnoyarsk Krayı'nda Tyuhtet rayonuna bağlı çeşitli köy ve rayon merkezinde yaşayan Çulım Türkleri Rus nüfus içine dağılmış olarak bulunurlar. Toplam nüfusları ancak 349 kişi (204'ü Tomsk Oblastı'nda 204, Krasnoyarsk Krayı'nda 145 kişi) olan Çulım Türklerinin çoğunluğu oluşturduğu tek birim 1996 verilerine göre Tyuhtet rayonuna bağlı Paseçnoye köyüdür (%53). Ruslarla ve Rus dillilerle evlilik oranının yüksek olduğu Çulımların (Bacanlı 2012a: 69) aradan geçen yirmi yıla yakın süre de göz önüne alındığında günümüzde hiçbir birimde çoğunluğu oluşturmadığı öngörülebilir (Killi Yılmaz 2011a: 89).

8 Rayon Yönetiminin resmi sayfasında 01.01.2013 itibarıyla verilen Taymır rayonunun etnik unsurlara göre nüfus dağılımı şöyledir: Dolganlar: 5393; Nenetsler 3494; Nganasan 747; Evenk 266; Enets 204; Ket 19 ve Selkup 9 kişi (Taymırskiy (Dolgano-nenetskiy) munitsipal'nıy rayon: ofitsial'nıy sayt organov vlasti munitsipal'nogo rayona: http://www.taimyr24.ru/about/)

Geleneksel giysileri içinde Saha Türkleri (Homusçut "Ağız Kopuzu Çalan Sanatçı") © Gülsüm Killi Yılmaz

Aslında Sahaların Saha Cumhuriyeti dışında yaşayan bir grubu olan Yessey Sahalarına 2013 yılından itibaren "az nüfuslu yerli halk" statüsü verilmiştir. Krasnoyarsk Bölgesi içindeki Evenk Bölgesinde (*Evenkiyskiy munitsipal'nıy rayon*) Yessey Gölü civarında yaşayan Yessey Sahalarının konuştuğu değişke, Evenklerle ve Samoyedlerle yoğun etnik ve dilsel ilişkiler sebebiyle Saha Türkçesinden farklılaşmıştır. 2010 nüfus verilerine göre Krasnoyarsk Krayı'nda 1468 Saha kaydedilmiştir. 2002 nüfus verilerine göre Evenk Bölgesinde 949 kişi kendini Yessey Sahası olarak tanımlamıştır.[9]

Sayıca diğer az nüfuslu gruplara göre "kalabalık" bir grup sayılabilecek olan Soyotlar 2010 verilerine göre RF genelinde 3608 kişidir. Buryatya Cumhuriyeti içinde Tunkin ve Oka rayonlarında yaşayan Soyotların yaşadıkları bölgeye 18. yüzyılda Buryat ve Moğolistan'dan gelen Hongodorların yerleşmesiyle Soyotların etnik sınırları bozulmuş, yoğun olarak Buryat-Moğol etnik-dil ikişkileri başlamıştır. 2001 verilerine göre Oka-Soyot Ulusal Rayonu'nda yaşayan 4615 kişiden 2002'si Soyottur. Hem geleneksel yaşam biçimi kesintiye uğrayan hem de etnik sınırları bozulan Soyotlar dilsel açıdan neredeyse tamamen Buryatlaşmış durumdadır (Jukovskaya, Oreşkina, Rassadin 2002: 166-169).

5. Konuşur sayıları

Dilin konuşur sayısının çokluğu tek başına dilin canlılığını sürdürmesinde belirleyici olmasa da önemli ölçütlerden biridir. Bir dilin konuşur sayısı ne kadar fazla ise tehlikeye düşme olasılığı o kadar zayıflamaktadır. Dil bilgisinin dilin tek iletişim aracı olarak kullanımından temel gramer bilgisi ya da pasif dil bilgisine kadar pek çok derecesi bulunduğundan bir dilin gerçek konuşur sayısını belirlemek güç olabilmektedir (Kibrik 1992: 68). Dillerin konuşur sayıları konusundaki verilerin de toplandığı 2010 nüfus sayımında kişiler kendi dil bilgilerini kendileri değerlendirdiği için sonuçların gerçekten dili aktif olarak konuşanları mı yoksa sadece temel gramer bilgisine sahip kişileri mi yansıttığı belirsiz kalmaktadır.

2010 verilerine Rusya Federasyonu'nda 137,494,893 kişi, yani nüfusun yaklaşık %97'sinin konuştuğu Rusça, hem konuşur sayısı hem de işlev alanlarının genişliğiyle Rusya Federasyonu'nda konuşulan tüm dilleri geride bırakmaktadır. Genel olarak nüfus yoğunluğunun az olduğu Sibirya'daki yerli dillerde bu durum daha belirgin bir biçimde ortaya çıkar.

9 *Ria novosti:* Yesseyskiye yakutı poluçili status i l'gotı maloçislennogo naroda http://ria.ru/society/20130207/921720474.html; *Evenkiya: Ofitsial'nıy sayt organov MSU Evenkiyskogo munitsipal'nogo rayona:* http://www.evenkya.ru/infoeg/life/esseyskie_yakuty_tozhe_malyy_narod.html

2010 verilerine Sibirya'daki Türk dil değişkelerinin konuşur sayıları aşağıdaki gibidir:

Değişke	Konuşur Sayısı	Konuşan Etnik Gruplar	
Altay	55,720	Altay	506,20
		Rus	1,437
		Kazak	2,839
		Diğer	824
Çalkandu	310	Çalkandu	287
		Altay	8
		Rus	11
		Ukrain	1
		Diğer	3
Çulım	44	Çulım	17
		Rus	20
		Azerbaycan Türkü	1
		Mari	1
		Beyaz Rus	2
		Komi	1
		Diğer	2
Dolgan	1054	Dolgan	930
		Rus	31
		Saha	8
		Diğer	?
Hakas	42604	Hakas	41,308
		Rus	722
		Alman	62
		Tatar	36
		Tıva	46
		Çuvaş	20
		Diğer	410
Kumandı	738	Kumandı	522
		Rus	18
		Altay	11
		Kumuk	139
		Diğer	48

Saha	450140	Saha	406,126
		Rus	8356
		Buryat	409
		Tatar	377
		Diğer	34,872
Sibirya Tatar	(Tatarca)	-	-
Soyot	-	-	-
Şor	2839	Şor	2626
		Rus	112
		Tatar	6
		Özbek	18
		Hakas	12
		Diğer	?
Telengit	(Altayca)	Telengit	3516
Teleüt	975	Teleüt	938
		Rus	13
		Tatar	7
		Altay	5
		Diğer	12
Tofa	93	Tofa	87
		Diğer	6
Tuba	229	Tuba	211
		Azerbaycan T.	1
		Tıva	7
		Altay	7
		Diğer	3
Tıva	253673	Tıva	249,658
		Rus	1482
		Buryat	101
		Tıva-Toju	1,844
		Diğer	588
Tıva-Toju	(Tıvaca)		

Tablo 7: 2010 yılı nüfus verilerine göre Sibirya'da varlığını sürdüren Türk dil değişkelerinin konuşur sayıları[10]

10 Veriler *Vserossiyskaya perepis' naseleniya 2010*'dan *derlenmiştir* (www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm).

Altaylardan
© Erhan
Büyükakıncı

Dili konuşan farklı etnik grupların sayısı bakımından özellikle Sahaca özel bir görünüm sergiler. Sahacanın eskiden beri Saha topraklarında yaşayan Even, Evenk, Çukça, Yukagir gibi çeşitli yerli halklar yanında çeşitli dönemlerde, çeşitli amaçlarla bu bölgeye yerleşen Ruslar ile iletişimde *lingua franca* olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bugün de en çok farklı etnik gruplar tarafından konuşulan ve/veya ana dili olarak benimsenen değişke Saha Türkçesidir. Saha Cumhuriyeti'nde yaşayan ve az nüfuslu yerli Kuzey, Sibirya ve Uzak Doğu halkı sayılan yerli etnik gruplarda (Evenkler, Evenler, Dolganlar, Yukagirler ve Çukçalar) Sahacayı bilme oranı yüksektir. Örneğin Evenklerin %80,3'ü (16,74 kişi), Evenlerin %73,3'ü (11,503 kişi), Dolganların %93,1'i (1,775 kişi) Saha Türkçesini bilmektedir. Ana dili kaybının yüksek olduğu bu grupların büyük bölümünün Rusça-Sahaca iki dilli olduğunu söylemek mümkündür (Aref'yev 2014: 295). Çukçalar dışındaki yerli gruplarda hem Sahacayı bilenlerin hem de Sahacayı anadili sayanların oranı etnik dilini bilen ve etnik dilini anadilini sayanları geride bırakmaktadır.

Konuşur sayısının çokluğuna rağmen özellikle genç kuşakta hem Saha Türklerinde hem de diğer yerli azınlıklarda ana dili kaybı süreci Rus dilinin lehine devam etmektedir (İvanova 2005; Nikolayev 2007; Sleptsov2013: 18). Buna rağmen özellikle son yıllarda Saha Türkçesinin eğitim-öğretim alanında daha etkin kullanımı dolayısıyla bazı çalışmalarda Sahacanın Saha Cumhuriyeti'nde varlığını sürdüren ve dilleri tehlike altında kabul edilen "az nüfuslu yerli Kuzey halkları"nın dillerini, hatta Rusçayı baskı altında tuttuğuna dikkat çekilmektedir (Aref'yev 2014: 296).

Sibirya'ın genelinde çok uzun süredir bu bölgede yaşayan yerli Rusların titüler dili bildiği ve ana dili saydığı durumlar da olmakla birlikte, Sibirya Türk dil değişkelerini konuşanların sayısı hiçbir grupta etnik unsurun nüfusunu aşmamaktadır.

Titüler grubun demografik, politik, ekonomik vb. gücüyle orantılı olarak Ruslar arasında yerli dilin bilinme oranı da yükselmektedir. Saha Cumhuriyet'inde 7229 etnik Rus (% 2,04) Sahaca bilirken 1308 etnik Rus (%0,36) ana dilinin Sahaca olduğunu belirtmiştir. Bu oranlar yerli nüfusun en büyük orana sahip olduğu Tıva Cumhuriyeti'nde %2,02 (1001 kişi) ve %0,20 (103 kişi)'dir. Titüler unsurun genel nüfus içindeki payının daha düşük olduğu Altay Cumhuriyeti'nde Rus nüfus içinde Altayca bilenler %0,87(1000 kişi), Altaycayı ana dili sayanlar ise %0,09'luk (110 kişi) bir orana sahiptir. Genel nüfusun %80'inden fazlasını Rusların oluşturduğu Hakasya Cumhuriyeti'nde Hakasça bilen Rusların oranı % 0,11 (485 kişi) iken Hakasçayı ana dili sayanların oranı %0,01'dir (65 kişi).

6.Çok dillilik

Sibirya grubu Türk dil değişkelerinin konuşurları genellikle en az iki dillidir. Tek dillilere ancak çok yaşlı kesimde rastlanır. Saha, Tıva gibi demografik gücü yüksek gruplarda etnik dil-Rusça biçimindeki iki dillilik yaygınken, az nüfuslu yerli gruplarda ve genç kuşak arasında Rusça-etnik dil biçimindeki iki dillilik yaygındır ve aynı gruplarda tek Rus dilliliğe geçiş de yaygın bir olgudur. Yerli dillerin konuşur sayısı ve işlev alanları daraldıkça tek Rus dilli kuşağın yaş sınırı da daha yaşlı kesime doğru kaymaktadır. Sadece etnik dilini bilenlere ancak en yaşlı kuşakta ve nadiren rastlanır. Genellikle etnik dilini bilenler aynı zamanda Rusça bilgisine de sahiptir. RF genelinde etnik olarak Rus olan Rus dilinin konuşurları genellikle tek dilli ya da pasif olarak iki dilli iken, yerli dillerin konuşurları Rusçaya hâkimdirler ve aktif biçimde kullanırlar.

Sibirya'nın pek çok bölgesinde, özellikle yerli nüfusun oranının düşük olduğu bölgelerde görülen iki dillik türü, dillerin işlevsel olarak eşit olmadığı "asimetrik iki dillilik" türüdür (Mihal'çenko 2006: 27). Rusça eğitim-öğretim, yönetim, bilim, sanat, kitle iletişim gibi bütün önemli işlev alanlarını kuşatırken yerli diller genellikle aile içi günlük iletişim ve en iyi durumda arkadaş çevresi ile iletişim alanlarına sıkışıp kalmıştır. Saha ve Tıva gibi demografik gücü yüksek olan toplumlar dışında Rusçanın aile içi ve günlük iletişim alanını da ele geçirmesi söz konusudur.

2010 verilerine göre Rusça bilenlerin oranı Saha Türklerinde %89,34, Tıvalarda %81,91; Altaylarda %93,67; Hakaslarda %98,52'dir. Etnik dilini bilenlerin oranı Sahalarda%86,01, Tıvalarda , %96,70'i, Altaylarda %70,60, Hakaslarda %61,11'dir. Rusça bilme oranı ile etnik dil bilenlerin oranı ters ilişki içindedir. Rusça bilme oranının en yüksek olduğu Hakaslarda etnik dilini bilenlerin oranı en düşüktür. Tıvalar ise en yüksek düzeyde etnik dilini bilme oranına sahipken Rusça bilenler açısından en düşük orana sahiptir. Bu oranlar yaşadıkları bölgelerdeki genel nüfus içindeki oranlarıyla da uyumludur. Yaşadıkları bölgede en düşük nüfus oranına sahip olan Hakaslarda etnik dili bilenlerin oranı en düşük, Rusça bilenlerin oranı en yüksek iken, yaşadıkları bölgede en büyük nüfus oranına sahip olan Tıvalarda etnik dilini bilenlerin oranı en yüksektir. Titüler dil toplulukları içinde etnik dili bilenlerin oranının Rusça bilenleri geçtiği tek topluluk Tıvalardır.

7. Dile karşı tutum

Dile bağlılık etnik-dilsel canlılığı belirleyen önemli ölçütler arasında sayılmaktadır. Dile bağlılık dil topluluğunun üyelerinin ait olduğu etnik grubun dilinin bildirişim açısından faydalı ve saygınlığı konusundaki iç değerlendirmelerinin tümüdür. Dile bağlılık özellikle etnik dilin ana dili olarak kabul edilmesi, eğitim ve iletişim dili olarak tercih edilmesi biçiminde kendini gösterir (Mihal'çenko 2006: 261-262). Dile bağlılık ya da diğer dil toplulukları tarafından söz konusu dile dilsel hoşgörünün bulunmayışı ulusal bilinç ve uluslar arası ilişkiler konusunda bazı olumsuzlukların bulunduğuna işaret eder (Borgoyakova, Guseynova 2012: 234).

Ana dili kavramı dil bilgisi yanında etnik aidiyet duygusu ile de yakından ilgili olduğundan (Zamyatin, Pasanen, Saarikivi 2012: 8-9) etnik grupta dilin konuşurlarının sayısı ile ana dili olarak sayanların sayısı örtüşmeyebilmektedir. Sibirya grubu Türk dil değişkelerine bakıldığında genellikle etnik dilini ana dili sayanların oranı etnik dilin konuşur sayısını geçmektedir. Bu etnik kimliğe ve diline bağlılığın devam ettiği biçiminde yorumlanabilir. Bu konuda nüfus ve konuşur sayısı en az olan Tofa ve Çulım Türkleri istisna teşkil ederler. Bu durum söz konusu gruplarda etnik bilincin kaybolmakta olduğu ve ana dile bağlılığın azaldığı biçiminde yorumlanabilir.

	Etnik grup	Nüfus	Etnik Dilini Bilenler	%	Etnik Dilini Ana Dili Sayanlar	%
1	**Saha**	478085	406.126	84,94	445212	93,12
2	**Tıva**	263934	249.658	94,59	259638	98,37
3	**Altay**	74238	50620	68,16	62005	83,52
4	**Hakas**	72959	41308	56,61	47728	65,41
5	**Şor**	12888	2626	20,37	4456	34,57
6	**Dolgan**	7885	930	11,79	4803	60,91
7	**Telengit**	3712	3516 (Altayca)	94,71	3659 (Altayca)	98,57
8	**Soyot**	3608	-	-	-	-
9	**Kumandı**	2892	522	18,04	705	24,37
10	**Teleüt**	2643	938	35,48	1597	60,42
11	**Tuba**	1965	211	10,73	428	21,78
12	**Tıva-Toju**	1858	1844 (Tıvaca)	98,24	1855 (Tıvaca)	99,83
13	**Çalkandu**	1181	287	24,30	645	54,61
14	**Tofa**	762	87	11,41	32	4,19
15	**Çulım**	355	17	4,78	10	2,81

Tablo 8: 2010 yılı nüfus verilerine göre Sibirya'da varlığını sürdüren Türk halklarında (RF genelinde) etnik dilini bilen ve ana dili olarak kabul edenlerin etnik grubun sayısına göre oranları

Saha Türklerinde etnik dilini bilenlerin oranı % 86,01 iken etnik dilini ana dili sayanların oranı % 94,3'tür. En fazla farklı dil grubundan yerli azınlığı bulunduran Saha Cumhuriyeti'nde yerli grupların hem Sahaca bilgisi hem de ana dili olarak sayma oranının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Saha Cumhuriyeti'ndeki yerli azınlıklar olan Even, Evenk ve Yukagirlerde Sahaca bilenlerin ve ana dili olarak sayanların oranı etnik dilini bilenlerin ve ana dili sayanların oranını aşmaktadır. Bu gruplarda Rusça bilme oranı Sahaca bilenlerden yüksek olmakla birlikte ana dilini Rusça sayanların oranı düşüktür. En büyük yerli azınlık Evenklerde nüfusun %80,32'si Sahaca bilirken %80,99'u ana dilini Sahaca saymaktadır. Kendi etnik dillerinde bu oran sırasıyla %5,61 ve %6,40'tır. Rusça bilenlerin oranı %90,27 olmasına rağmen Rusçayı ana dili olarak sayanların oranı sadece %12,07'dir. Saha Türkçesinin bir alt değişkesi gibi görülen Dolganlarda hem Sahaca bilenlerin oranı hem de Sahacayı ana dili olarak sayanların oranı oldukça yüksektir. Etnik dilini bilenler (Dolganca) %5,03 iken Sahaca bilenlerin oranı %93,12'dir. Sahacayı ana dili sayanların oranı ise daha yüksektir (%93,01). Bunda Saha Cumhuriyeti'ndeki eğitim-öğretim kurumlarında Sahacanın baskın biçimde kullanılıyor olmasının payı vardır (Aref'yev 2014: 296).

	Etnik Nüfus	Rusça Bilenler	Sahaca Bilenler	Etnik Dilini Bilenler	Ana Dilini Rusça Sayanlar	Ana Dilini Sahaca Sayanlar	Etnik Dilini Ana Dili Sayanlar
Sahalar	466,492	416,780 (%89,34)	401,240 (%86,01)	401,240 (%86,01)	27,027 (%5,79)	438,664 (%94,03)	438,664 (%94,03)
Ruslar	353,649	353,335	7,229	353,335	351,248	1308	351,248
Evenkler	21,008	18,964	16,874	1,179	2,536	17,016	1,346
Ukrainler	20,341	20,300	166	8,868	15,180	44	5,068
Evenler	15,071	13,677	11,503	3,350	2,003	9,848	3,089
Tatarlar	8,122	8,084	326	2,845	4,994	132	2,941
Buryatlar	7,011	6,952	345	2,965	3,113	148	3,739
Kırgızlar	5,022	4,725	145	3,426	360	57	4,561
Ermeniler	3,691	3,538	41	2,502	458	7	3,214
Özbekler	3,332	3,054	92	2,182	348	34	2,904
Dolganlar	1,906	1,637	1,775	96	59	1,792	53
Yukagirler	1,281	1,239	634	289	563	400	306
Çukçalar	670	670	69	272	333	44	287

Tablo 9: Saha Cumhuriyeti'nde yaşayan halkların dil bilgisi ve ana dili saydıkları diller

Dolganların asıl kütlesi Krasnoyarsk Krayı içinde yer alan Taymır (Dolgan-Nenets) Rayonu'nda (5810 kişi) yaşamaktadır. Ana dilini bilen Dolganların çoğu Kranoyarsk Bölgesinde yaşayan Dolganlardır (793 kişi). 2010 nüfus verileri Taymır Yarımadası'nda yaşayan Dolganlarda Sahacanın daha az kabul gördüğünü, buna karşılık Dolganca ve Rusça bilenlerin ve ana dili sayanların oranının daha yüksek olduğunu işaret eder. Krasnoyarsk Krayı içindeki Dolganlarda ana dilini bilenlerin oranı sadece 13,64 iken Dolgancayı ana dili sayanların oranı %80,67'dir. Bu da dil kaybı yaşanmasına rağmen etnik bilincin ve dile bağlılığın yüksek olduğuna işaret eder.

Dolganlar	Dili Bilenler		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	7,885	%	7,885	%
Dolganca	930	11,79	4,803	60,91
Rusça	7,463	94,64	1,256	15,92
Sahaca	1,800	22,8	1,801	22,84
Nenetsçe	8	0,1	3	0,03
Nganasan	5	0,06	-	-
Evenkce	2	0,02	-	-
Evence	2	0,02	-	-

Tablo 10: Dolganlarda RF genelinde dil bilgisi ve ana dili saydıkları diller

	Krasnoyarsk Bölgesi				Saha Cumhuriyeti			
Dolganlar	**Bilinen Diller**		**Ana Dili Sayanlar**		**Bilinen Diller**		**Ana Dili Sayanlar**	
Toplam nüfus	5,810	%	5,810	%	1906	%	19,06	%
Dolganca	793	13,64	4,687	80,67	96	5,03	53	2,78
Rusça	5,658	97,38	1,100	18,93	1637	85,88	59	3,09
Sahaca	19	0,32	3	0,05	1775	93,12	1,792	94,01
Nganasan	5	0,08	-	-	-	-	-	-
Nenets	8	0,13	3	0,05	-	-	-	-

Tablo 11: Kranoyarsk Bölgesi'nde ve Saha Cumhuriyeti'nde yaşayan Dolganların dilbilgisi ve ana dili saydıkları diller.

Sibirya 'da varlığını sürdüren Türk etnik gruplar içinde Tıvalar etnik dilini bilen ve ana dili sayan oranının en yüksek olduğu gruptur. Etnik dilini bilen Tıvaların oranı %96,80 iken etnik dilini ana dili sayanların oranı %98,97'dir. Rusça bilenlerin oranının yüksekliğine rağmen Rusçayı ana dili sayanlar sadece %0,95'tir. Bu da etnik bilinç ve ana diline bağlılığın yüksekliği biçiminde yorumlanabilir. Tıva Cumhuriyeti'nde yaşayan "az nüfuslu Kuzey halkı" kategorisindeki tek yerli azınlık Tıva-Tojulardır. Tojular 1991 yılında az nüfuslu halklar listesine girene kadar Tıvaların içinde sayılmışlardır. Bugün ise yerli azınlık sayılmakla birlikte dilleri eskisi gibi Tıvacanın bir ağzı olarak görülmeye devam etmektedir. Tojuların neredeyse tamamı Tıvacayı bilmekte (%99,29) ve ana dili saymaktadır (% 99,83). Tojularda ana dilini bilme ve ana dili sayma oranı Tıvalardan yüksektir. Bu durum ulaşılması güç bir bölgede, Rus dilli nüfus ile daha az iletişim içinde, izole bir yaşantı sürmeleriyle açıklanabilir.

	Etnik Nüfus	**Rusça Bilenler**	**Tıvaca Bilenler**	**Etnik Dilini Bilenler**	**Ana Dilini Rusça Sayanlar**	**Ana Dilini Tıvaca Sayanlar**	**Etnik Dilini Ana Dili Sayanlar**
Tıva	249299	204,213 (%81,91)	241,092 (%96,70)	241,092 (%96,70)	2,383 (%0,95)	246,741 (%98,97)	246,741 (%98,97)
Rus	49,434	49,419	1,001	49,419	49,286	103	49,286
Tıva-Toju	1,856	1,320	1,843	1,843	3	1,853	1,853

Tablo 12: Tıva Cumhuriyeti'nde yaşayan halkların dil bilgisi ve ana dili saydıkları diller

Tojular	**Bilinen Diller**		**Ana Dili Sayanlar**	
Toplam nüfus	1,858	%	1,858	%
Tıvaca	1,844	99,24	1,855	99,83
Rusça	1,322	71,15	3	0,16
Moğolca	123	0,69	-	-

Tablo 13: Tojuların (RF genelinde) dil bilgisi ve ana dili saydıkları diller

Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan Altayların (Altay-Kiji) %70,60'ı Altaycayı bilmekte ve %86'sı Altaycayı ana dili saymaktadır. Altayların %93,67'si Rusçaya vakıfken Rusçayı ana dili sayanların oranı %12,32'dir. Altay Cumhuriyeti'nde de yerli azınlık konumunda bulunan grupların hepsi de (Telengit, Çalkandu, Kumandı, Tuba) 2000'lere kadar Altay Türklerini oluşturan alt-etnik gruplar ve dilleri de Altay Türkçesinin farklı alt değişkeleri olarak görülüyordu (Killi Yılmaz 2011b: 29).

	Etnik Nüfus	Rusça Bilenler	Altayca Bilenler	Etnik Dilini Bilenler	Ana Dilini Rusça Sayanlar	Ana Dilini Altayca Sayanlar	Etnik Dilini Ana Dili Sayanlar
Altay	68814	64464 (%93,67)	48583 (%70,60)	48583 (%70,60)	8482 (%12,32)	59185 (%86,00)	59185 (%86,00)
Rus	114802	114758	1000	114758	114567	110	114567
Telengit	3648	3124	3480	3480	38	3607	3607 (Altayca)
Tubalar	1891	1885	303	201	1102	364	421
Çalkandu	1113	1111	194	277	423	58	631
Kazaklar	12524	11008	2683	11138	604	151	11745
Kumandılar	1062	1061	64	212	688	29	343
Ukrainlar	1010	1010	8	334	775	4	227
Almanlar	700	698	-	125	626	-	72
Şorlar	87	87	7	12	62	6	19
Teleütler	37	37	9	9	11	10	16

Tablo 14: Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan halkların dil bilgisi ve ana dili saydıkları diller

Telengitler dışındaki Altayları oluşturan alt etnik gruplarda Altayca bilme oranı oldukça düşüktür. Genellikle kendi konuştukları değişkeyi ana dili olarak belirtmişlerdir. Rusça bilgisi ise %100'e yakındır. Ayrıca Rusçayı ana dili olarak sayma oranının da yüksek olduğu dikkat çeker. Örneğin Tubaların %16,02'si, Çalkanduların %17,43'ü, Kumandıların %6,02'si Altaycayı bildiğini ifade etmiştir. Sadece Telengitlerde bu oran %95,39'dur. Etnik dilini bilenlerin oranı Tubalarda %10,62, Çalkandularda %24,88, Kumandılarda %19,96'dır. Tubaların %19,24'ü Altaycayı ana dili sayarken %22,26'sı Tubacayı, %58,27'si Rusçayı; Çalkanduların %5,21'i Altaycayı, %56,69'u Çalkanducayı, %38'i Rusçayı; Kumandıların %2,73'ü Altaycayı, %32,29'u Kumandıcayı, %64,78'i ise Rusçayı ana dili olarak belirtmiştir. Altayları oluşturan alt-etnik grupların kendilerini bağımsız etnik gruplar, dillerini de ayrı değişkeler olarak saymalarını etnolinguistikten çok etnopolitik bir mesele olarak değerlendiren S. V. Litvinov bu gruplarda Altaycayı bilme oranındaki düşüklüğün gerçeği yansıtmadığı görüşündedir. Düşük oranların Altayca karşısındaki olumsuz tutumu ve Altaylarla birleşme konusundaki problemi ortaya koyduğunu belirtir (Litvinov 2005: 57). Telengitler de bağımsız bir etnik grup sayılmalarına rağmen Altaycayı ana dili sayma oranı Altay-Kijilerden bile daha yüksektir. Buna karşılık Rusçayı ana dili sayanların oranı sadece %1,32'dir.

Telengitler	Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	3712	%	3712	%
Altayca	3516	94,71	3659	98,57
Rusça	3188	85,88	49	1,32
Kazakça	101	2,72	1	0,02
Tıvaca	2	0,05	-	-

Tablo 15: Telengitlerin (RF genelinde) bildiği ve ana dili saydığı diller

2010 yılı nüfus verileri Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan Altay alt grupları olan Çalkandular ve Tubalarda dilbilgisi ve etnik dilini ana dili sayma konusunda farklı eğilimleri göstermektedir. Nüfusları daha az olan Çalkandularda ana dilini bilenler %24,3'tür. Çalkanduların yarısından fazlası 56,59 etnik dilini ana dili saymaktadır. Daha kalabalık olan Tubalarda ise etnik dilini bilenler sadece %10,73 oranındadır. Nüfusun büyük çoğunluğu Rusçayı ana dili saymaktadır. Tubalarda etnik dilin yerini Altayca almış gibi görünmektedir. (%58,82). Her iki gruptada Altaycayı bilenler %16 civarında olmakla birlikte ana dilini Altayca sayanların oranı Çalkandularda %5,24 iken Tubalarda %19,18'dir.

Geleneksel giysileri içinde Hakas Türkü © Gülsüm Killi Yılmaz

Çalkandular	Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	1181	%	1181	%
Çalkanduca	287	24,3	645	54,61
Rusça	1178	99,74	472	39,96
Altayca	200	16,93	62	5,24
Kumandıca	4	0,33	1	0,08
Tubaca	2	0,16	-	
Tıvaca	2	0,16	-	
Kazakça	2	0,16	-	
Şorca	-	-	1	0,08

Tablo 16: Çalkanduların (RF genelinde) bildiği ve ana dili saydığı diller

Tubalar	Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	1965	%	1965	%
Tubaca	211	10,73	428	21,37
Rusça	1959	99,69	1156	58,82
Altayca	317	16,13	377	19,18
Kumandıca	1	0,05	-	-
Çalkandu	-	-	3	0,15
Hakasça	1	0,05	1	0,05

Tablo 17: Tubaların (RF genelinde) bildiği ve ana dili saydığı diller

Altay Cumhuriyeti'ndeki yerli azınlıklardan sayılan Kumandıların (1061 kişi) büyük bölümü Altay Kray'ında Solton ve Krasnogorsk rayonlarındaki köylerde (1401 kişi) ve ayrıca Kemerovo Bölgesinde (225 kişi) yaşarlar. RF genelinde Kumandılarda ana dilini Rusça sayanların oranı oldukça yüksektir. (%73,85). Kendi etnik dilini bilen (%19,96) ve ana dili sayan (%32,29) Kumandıların çoğu Altay Cumhuriyeti içinde yaşayan Kumandılardır. Bu durum Şorlarda olduğu gibi köken birliği olan titüler bir ulusun idari yapısı içinde yaşamanın dilsel canlılığı desteklediği ve etnik bilinci canlı tuttuğu biçiminde yorumlanabilir. Kemerovo Bölgesi'nde yaşayan Kumandılarda ise etnik dilini bilen ve ana dili sayanların oranı oldukça düşüktür.

Kumandılar	Dili Bilenler		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	2892	%	2892	%
Kumandıca	522	18,04	705	24,37
Rusça	2890	99,93	2136	73,85
Altayca	79	2,7	39	1,34
Tubalarca	3	0,1	-	-
Şorca	3	0,1	2	0,06
Çalkanduca	2	0,06	-	-

Tablo 18: Kumandıların (RF genelinde) bildiği ve ana dili saydığı diller

	Altay Cumhuriyeti				Altay Krayı				Kemerovo Bölgesi			
Kumandılar	Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar		Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar		Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	1,062	%	1062	%	1,401	%	1401	%	225	%		%
Kumandıca	212	19,96	343	32,29	276	19,70	301	21,48	15	6,66	30	13,33
Rusça	1,061	99,90	688	64,78	1,401	100	1,093	78,01	224	99,55	190	84,44
Altayca	64	6,02	29	2,73	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 19: Altay Cumhuriyeti, Altay Krayı ve Kemerovo'da yaşayan Kumandıların bildiği ve ana dili saydığı diller

Çoğunluğu Kemerovo Bölgesi'nde yaşayan (2520 kişi) Teleütler ayrıca Altay Cumhuriyeti (37 kişi) ve Altay Krayı'nda yaşarlar (19 kişi). Altay Krayı'ında yaşayan ve tamamı Rusça bilen 19 Teleütün 13'ü ana dili olarak da Rusçayı belirtmiştir. Geriye kalan 6 kişinin ana dili tercihi hakkında veri yoktur. Yoğunluklu bulundukları Kemerovo Bölgesi'nde etnik dilini bilen ve ana dili sayanların oranı Altay Cumhuriyeti'nde yaşayanlara göre yüksektir. Ancak Altay Cumhuriyeti'ndeki sayıları (sadece 47 kişi) düşünüldüğünde yine de etnik dilini bilen ve ana dili sayanların oranının yüksek olduğu düşünülebilir. RF genelinde bakıldığında Teleütlerde etnik dilini ana dili sayanların oranı (%60, 42) etnik dilini bilenlerden (%35,48) çok daha fazladır.

Teleütler	Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	2,643	%	2643	%
Teleütçe	938	35,48	1597	60,42
Rusça	2,637	99,77	1027	38,85
Altayca	14	0,52	11	0,41
Tatarca	6	0,22	6	0,22
Şorca	1	0,03	1	0,03
Kumandıca	1	0,03	-	-

Tablo 20: Teleütlerin (RF genelinde) bildiği ve ana dili saydığı diller

	Kemerovo Bölgesi				Altay Cumhuriyeti			
Teleütler	Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar		Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	2,520	%		%	37	%	37	%
Teleütçe	906	35,95	1547	61,38	9	24,32	16	43,24
Rusça	2514	99,76	967	38,37	37	100	11	29,72
Altayca	-	-	-	-	9	24,32	10	27,02

Tablo 21: Kemerovo Bölgesi ve Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan Teleütlerin bildiği ve ana dili saydığı diller

Hakasya Şorları (Bayramı Kutlaması) © Gülsüm Killi Yılmaz

Titüler ulus olmalarına rağmen demografik gücü diğer titüler uluslara göre daha düşük olan ve kendi cumhuriyetlerindeki oranları %12 civarında olan Hakaslarda etnik dilini bilenlerin oranı %61,11'dir. Ana dilini Hakasça olarak sayanların oranı ise %69,91'dir. Rusçayı ana dili sayma oranı ise diğer cumhuriyetlere göre çok daha yüksektir (%29, 96). Hakasya Cumhuriyeti'ndeki tek yerli azınlık sayılabilecek grup Şorlardır. Ancak Hakasya'da burada yaşayan Şorlar ayrı bir etnik grup olarak algılanmamakta, Hakasları oluşturan alt-etnik gruplardan biri olarak görülmekte, konuştukları değişke de Hakas Türkçesinin ağzı olarak ele alınmaktadır. Buna rağmen Şorlarda Hakasçayı ana dili sayanların oranı sadece %8,69'dur. Şorcayı ana dili sayanlar (%46,69) ile Rusçayı ana dili sayanların (%44,26) oranı birbirine yakındır.

	Etnik Nüfus	Rusça Bilenler	Hakasça Bilenler	Etnik Dilini Bilenler	Ana Dilini Rusça Sayanlar	Ana Dilini Hakasça Sayanlar	Etnik Dilini Ana Dili Sayanlar
Hakaslar	63,643	62,706 (%98,52)	38,897 (%61,11)	38,897 (%61,11)	19,073 (%29,96)	44,497 (%69,91)	44,497 (69,91)
Ruslar	427,647	427,495	485	427,495	426963	65	426,963
Almanlar	5,976	5,967	59	1,280	5336	11	623
Ukrainler	5,039	5,025	13	1,905	3894	3	1,132
Tatarlar	3,095	3,082	20	1,188	2039	5	1,041
Kırgızlar	1,875	1,776	22	1,435	182	6	1,672
Çuvaşlar	1,824	1,822	20	616	1305	-	519
Şorlar	1,150	1,148 (%99,82)	85 (%7,39)	340 (%29,56)	537 (%46,69)	100 (%8,69)	509 (%44,26)

Tablo 22: Hakasya Cumhuriyeti'nde yaşayan etnik unsurların bildiği ve ana dili saydığı diller

	Sahalar	%		Tıvalar	%
Toplam nüfus	477,304	100	Toplam nüfus	263,768	100
Sahaca	445,212	93,27	Tıvaca	259,638	98,43
Rusça	31,952	6,69	Rusça	3986	1,51
Buryatça	22	0,004	Sahaca	17	0,006
Evence	20	0,004	Buryatça	15	0,005
Evenkçe	14	0,003	Moğolca	13	0,004
Dolganca	3	0,0006	Hakasça	13	0,004
Yukagirce	2	0,0004	Tubalarca	6	0,002
			Altayca	5	0,001

	Altaylar	%		Hakaslar	%
Toplam Nüfus:	74,189	100	Toplam nüfus	72,915	100
Altayca	62,005	83,57	Hakasça	47,728	65,45
Rusça	10,970	14,7	Rusça	25,066	34,37
Çalkanduca	659	0,88	Tıvaca	45	0,06
Tubalarca	429	0,57	Bulgarca	14	0,02
Kazakça	30	0,04	Sahaca	10	0,01
Kumandıca	7	0,009	Şorca	7	0,009
Teleütçe	6	0,008	Tatarca	7	0,009
Şorca	2	0,02	Kazakça	7	0,009
			Altayca	3	0,004
			Çalkandu	2	0,002
			Çuvaşça	2	0,002

Tablo 23: Titüler ulusların ana dili saydığı diller.

Sibirya'da varlığını sürdüren Türk yerli azınlıklar içinde nüfus bakımından en büyük az nüfuslu yerli halk olan Şorların ana kütlesi Kemerovo'da yaşamaktadır (10672 kişi). Ayrıca Hakasya Cumhuriyeti (1150 kişi), Krasnoyarsk Krayı (161), Altay Krayı (118) ve Altay Cumhuriyeti'ne (87 kişi) dağılmış olarak yaşayan Şorlarda Rusçayı ana dili sayma oranı her yerde daha yüksektir. Bulundukları bölgeye göre etnik dilini bilenlerin ve etnik dilini ana dili sayanların oranı değişiklik göstermektedir. Ana kütlenin Kemerovo Bölgesi'nde yaşamasına rağmen Hakasya'daki Şorlarda hem ana dili bilgisi hem de etnik dilini ana dili sayanların oranı Kemerovo bölgesindeki Şorlardan daha yüksektir. Sadece 87 Şor'un yaşadığı Altay Cumhuriyeti'nde etnik dilini bilenlerin oranı düşük olmasına rağmen (%13,79) Şorcayı ana dili sayanların oranı tamamen Rus dilli çevre içinde yaşadıkları Krasnoyarsk Krayı ve Altay Krayı'nda yaşayan Şorlara göre daha yüksektir (%21,83). Bu durum titüler ulusun aynı etnik kökenden olduğu bir etnik çevrede yaşamanın dili ve etnik bilinci canlı tutmada olumlu etki yaptığı biçiminde açıklanabilir. Rusya Federasyonu'nda yaşayan Şorların geneline bakıldığında Şorcayı bilenlere göre ana dili olarak sayanların oranının daha yüksek olduğu, buna karşılık Rusçayı ana dili sayanların daha fazla olduğu görülür. Bu da kendine ait bir idari yapısı bulunmayan, ayrıca Rus dilli nüfusla iç içe yaşayan Şorlarda asimilasyon sürecinin ilerlemekte olduğu biçiminde yorumlanabilir.

Şorlar	Bilinen Diller		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	12888	%	12888	%
Şorca	2626	20,37	4456	34,57
Rusça	12848	99,68	8255	64,05
Hakasça	94	0,72	100	0,77
Altayca	13	0,1	6	0,046
Tatarca	9	0,06	2	0,015
Kazakça	5	0,03	-	-
Teleütçe	2	0,01	3	0,023
Tıvaca	2	0,01	-	-

Tablo 24: Şorların (RF genelinde) bildiği ve ana dili saydıkları diller

	Kemerovo Bölgesi				Hakasya Cumhuriyeti			
Şorlar	Bilinen Diller		Ana dili Sayanlar		Bilinen Diller		Ana dili Sayanlar	
Toplam nüfus	10,672	%	10,672	%	1,150	%	1,150	%
Şorca	2144	20,08	3,754	35,17	340	29,56	509	44,26
Rusça	10,635	99,65	6,860	64,28	1,148	99,82	537	46,69
Hakasça	-				85	7,39	100	8,69

Hakas (Kaça) Ailesi © Gülsüm Killi Yılmaz

	Krasnoyarsk Krayı				Altay Krayı				Altay Cumhuriyeti			
Şorlar	Bilinen Diller		Ana dili Sayanlar		Bilinen Diller		Ana dili Sayanlar		Bilinen Diller		Ana dili Sayanlar	
Toplam nüfus	161	%	161	%	118	%	118	%	87	%	87	%
Şorca	24	14,90	26	16,14	117	99,15	12	10,16	12	13,79	19	21,83
Rusça	161	100	135	83,85	11	9,32	106	89,83	87	100	62	71,26
Altayca									7	0,08	6	0,06

Tablo 25: Şorların yaşadığı çeşitli bölgelerde bildiği ve ana dili saydığı diller

Canlı Sibirya grubu Türk dil değişkeleri içinde en kritik durumda bulunan değişkeler Tofa ve Çulım Türkçeleridir. RF genelinde Tofaca bilen 93 kişidir. Bunun 87'si etnik Tofadır. Çulım Türkçesini bilen kişi sayısı ise 44'tür. Bunun 17'si etnik Çulımdır. Zaten çok az nüfuslu olan bu gruplarda etnik grubun %90'ından fazlası ana dilini Rusça saymaktadır. Sadece bu gruplarda dili bilen sayısı ana dili sayanların gerisinde kalmaktadır. Bu da etnik bilinç ve dile bağlılık seviyesinde düşüşü işaret eder.

Çulımlar	**Bilinen Diller**		**Ana Dili Sayanlar**	
Toplam nüfus	355	%	355	%
Çulım Türkçesi	17	4,78	10	2,81
Rusça	355	100	343	96,61
Hakasça	2	0,56	1	0,28

Tablo 26: Çulımların (RF genelinde) bildiği ve ana dili saydıkları diller

Tofalar	**Dili Bilenler**		**Ana Dili Sayanlar**	
Toplam nüfus	762	%	762	%
Tofaca	87	11,41	32	4,19
Rusça	761	99,86	723	94,88

Tablo 27: Tofaların (RF genelinde) bildiği ve ana dili saydıkları diller

Dilleri artık ölü kabul edilen ve 2010 verilerine göre 3608 kişi olan Soyotların %92,07'si yaşadıkları bölgenin titüler dili olan Buryatçayı, %0,41'i Moğolcayı, %92,01'i Rusçayı bildiğini belirtmiştir. Buryatçayı ve Rusçayı bilenler arasındaki fark son derece düşük olsa bile "az nüfuslu yerli halk" statüsündeki gruplar içinde Rusçanın geri planda kaldığı tek grup Soyotlardır. Soyotlar etnik dillerini kaybetmekle birlikte bugün temel olarak Buryatça-Rusça iki dillidirler. Aynı nüfus sayımı verilerine göre nüfusun %98,22'si ana dili olarak Buryatçayı belirtmiştir. Rusçayı ana dili sayanların oranı sadece %62'dir.

Soyotlar	Dili Bilenler		Ana Dili Sayanlar	
Toplam nüfus	3,608	%	3,608	%
Soyotça	-	-	-	-
Buryatça	3,322	92,07	3,544	98,22
Rusça	3,320	92,01	62	1,71
Moğolca	15	0,41	-	-

Tablo 28: Soyotların bildiği ve ana dili saydıkları diller

Sibirya'daki dil değişkelerinin konuşur sayısının azalmasının sebepleri arasında SSCB döneminde Rusçanın artan öneminden ötürü yerli halkın temsilcisi olan ailelerin çocuklarının sadece konuşma dili olarak ana dillerini bilmelerininin yeterli olacağı konusundaki yerleşmiş düşünceleri ile 1960'lı yıllarda yerli halkların temsilcileri arasında okullarda ana dilinin öğretilmesine olumsuz bir yaklaşımın oluşmuş olması da sayılmaktadır. Özellikle kendisi de yeterli ana dili bilgisine sahip olmayan 1960-1970'li yıllarda eğitim almış olan kuşağın temsilcileri çocuklarının da ana dilini öğrenmesini gereksiz bulmaktadır (Belozyorova 2008: 12). Rus dilinin eğitim-öğretim sisteminde de öncelikli olarak kullanımı sonucunda 1980-1990'lı yılların sonlarında ana dili kaybı ile ilgili eğilimler görülmeye başlanmıştır. Yerli diller ancak günlük konuşma aracına dönüşürken, özellikle az nüfuslu gruplarda genç kuşak ana dilini tamamen kaybetmiştir. Örneğin Kemerovo Bölgesinde yaşayan Şor ve Teleütlerde 1980'li yılların ortalarında ana dili sadece günlük konuşma dili olarak korunurken okul öncesi ve okul çağındaki çocuklar ana dilini artık bilmemekteydi Hakasya ve Altay Cumhuriyetlerinde de durum çok farklı değildir. Hakasya'da Sovyetler Birliği döneminde Hakas çocukların ancak %50'si ana dilini öğrenmiştir. Bugüne kadar bu oran gittikçe azalmaktadır. Üstelik çocuklar için artık Hakas dili "ikinci dil" durumundadır (Belozyorova 2008: 13).

Sibirya'nın çeşitli bölgelerinde çeşitli aralıklarla yerli halkların dillerinin kullanımına ilişkin anket çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar, en çok konuşur sayısına sahip olan Sahaca'nın bile aile içi günlük iletişim ile arkadaş çevresiyle iletişimde yoğun olarak kullanıldığını, halka açık alanlarda ise Rusçanın ön plana çıktığını göstermektedir. 2007-2008 yıllarında yapılan anket çalışmasına göre ankete katılanların aile içi günlük iletişiminde Sahacayı kullanımı %72 (çocuklarla iletişimde) ile %89,2 (yaşlı akrabalarla iletişimde) arasında değişmektedir. Üstelik geçmiş yıllarda yapılan çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırıldığında geçen süreçte aile içinde çocuklarla iletişimde etnik dilin kullanımının artarak devam ettiği görülmektedir. 1980 yılında yapılan anket çalışmasına göre yüksek öğrenim görmüş Saha anne-babaların %52'si çocuklarıyla Sahaca konuşmayı tercih etmekteydi. 2008 yılında yapılan çalışmada bu oran %85'tir. 1980 yılındaki çalışmaya göre çocukların %78'i aile içinde Sahacayı kullanırken 2008 yılındaki çalışmaya göre bu oran %87,1dir. 2008 yılındaki çalışmaya göre dilin arkadaş çevresinde kullanım oranı %45,1'tir. Ancak halka açık konuşmalarda Sahaların %21,3'ü Sahacayı tercih ederken %41,1'i Rusçayı, %37,6'sı ise iki dili de tercih etmektedir (Sleptsov 2013: 37-42, 48).

Hakasya Cumhuriyeti'nde 2002, Tıva Cumhuriyeti'nde 2003 ve Altay Cumhuriyeti'nde 2004 yılında yapılan anketlere göre ise anne babayla iletişimde ana dilin daha çok kullanıldığını düşünen Tıvaların oranı %76, Altayların %61, Hakasların oranı ise %46'dır. Anne babalarıyla iletişimde temel olarak Rusçayı kullandıklarını ifade edenlerin oranı Hakaslarda %22; Altaylarda %10; Tıvalarda %5'tir. Her iki dili de kullananların oranı sırasıyla %14, % 11 ve %8'dir. Aynı anket çalışmalarına göre Hakas anne babalar okul çağına kadar olan çocuklarla iletişimlerinde en çok Rusçayı kullanırlar (%47). Bazen Rusça bazen de Hakasçayı kullananların oranı %21'dir. Okul çağındaki çocuklarla iletişimde Rusçanın kullanım oranı biraz daha yüksektir (%50). Hem Rusça hem Hakasçayı kullananların oranı %23'tür. Altay ve Tıva ailelerde çocuklarla iletişimde baskın dil ulusal dildir. Altay ailelerde okul

çağına kadar olan çocuklarla iletişimlerinde Altaycayı kullananların oranı %65 iken okul çağındaki çocuklarla iletişimde Altaycayı kullananların oranı %44'tür. Tıvalarda bu oran %74 ve 61'dir. Altaylarda okul çağına kadar olan çocuklarda Rusça kullanım oranı %18 iken Tıvalarda %7'dir. Okul çağındakilerde ise bu oran Altaylarda %27, Tıvalarda %11'dir (Litvinov 2005: 58-59). Tüm bu veriler hem Rusçanın eğitim-öğretim süreci içindeki baskın rolü hem de çocukların okulda Rus dilli çevre ile daha çok iletişime geçmesi dolayısıyla okul çağındaki çocuklarla iletişimde Rusçanın ön plana çıktığını göstermektedir.

Sarçın/Çeçbe (At Bağlama Direği) © Gülsüm Killi Yılmaz

6. Sibirya'daki Türk dil değişkelerinin tehlike derecesi

Rusya'daki araştırmacılar "az nüfuslu halklar" tarafından konuşulan bütün dil ve diyalektleri yok olma tehlikesi bulunan diller olarak kabul etmektedir. Ancak nüfusu 50.000'in çok üzerinde olan dil topluluklarında da dilsel canlılığın tehlikede bulunması söz konusudur (Solntsev, Mihal'çenko 2000: XI). 2010 yılı nüfus sayımı verileri genel olarak az nüfuslu yerli halk kategorisindekilerin çoğunun etnik dilini bilmedikleri ve temel iletişim dili olarak Rusçayı kullandıklarını (%99,8) göstermiştir (Aref'yev 2014: 278, 285).

Rusyalı toplumdilbilimci Yu. N. Karaulov RF'deki dilleri bildirişimsel kaynakları ve diller tarafından yerine getirilen işlevlerin tamlığı olarak tanımladığı iki ölçüte göre inceleyerek dillerin korunma gereksiniminin seviyesini belirlemeye çalışmıştır. Dillerin 1-7 arasında derecelendirildiği Karaulov'un ölçeğinde konuşur sayısı en az, işlev alanları en dar olan, "temel gereksinimleri" en az karşılanan diller 1. seviyede bulunurken konuşur sayıları ve işlev alanları en çok olan Rusça, Tatarca, Çuvaşça 7. seviyede bulunur. Bu ölçekte Sibirya'daki Türk dil değişkelerinden Çalkandu 3. seviyede; Şorca 4. Seviyede; Altayca, Hakasça 5. seviyede; Sahaca 6. seviyede gösterilmiştir (Karaulov 2002).

Rusya'daki dilleri dili konuşan etnik grubun nüfus gücü, dilin iletişim gücü, titüler federe birim ve dışındaki kullanımı, tarihteki işlevi gibi bakımlardan sınıflandıran M.A. Goryaçeva'nın sınıflandırmasında Türk dillerinden Tatarca ile Rusça birinci sırada yer alırken, Başkurtça ve Çuvaşçayla birlikte Tıvaca ve Sahaca ikinci sırada yer almıştır. Goryaçeva'nın sınıflandırmasında Altayca üçüncü, Hakasça ise son sırada bulunmaktadır (Bacanlı 2012b: 632).

"Ethnologue" Dünya Dilleri sitesinde yer alan, dilin kullanıldığı alanlar ile yazı ve dilin kuşaklar arasındaki aktarımına göre dillerin tehlikede bulunuş derecesini belirlemeyi amaçlayan "Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği"ne dayalı olarak[11] dillerin 0 (uluslararası alanda kullanılan diller) ile 10 (ölü dil) arasında derecelendirildiği sınıflandırmada Sibirya grubu Türk dil değişkelerinden Çulım Türkçesi ve Tofaca (Karagas) dilin sadece büyük ebeveynler kuşağında ya da daha yaşlı kişiler tarafından kullanıldığı ve nadiren kullanım fırsatının bulunduğu dilleri işaret eden *(8b) yok olmak üzere (nearly extinct)* seviyesinde; Dolganca, Şorca ile Tuba, Çalkandu ve Kumandıları içine alan Kuzey Al-

11 "Ethnologue" Dünya Dilleri sitesinde, dünyadaki dillerin canlılık derecesini gösteren ve M. Paul Lewis ve Gary F. Simons tarafından geliştirilen EGIDS *Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale* "Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği"ve dillerin bulundukları ülkelerdeki resmî olarak tanınması bakımından diller sınıflandırılmıştır (https://www.ethnologue.com/about/language-status; Lewis, Simons 2010).

Pazırık Kurganından © Erhan Büyükakıncı

tay değişkeleri kullanıcılarını kaybetmekte olan ve sadece yüz yüze iletişimde kullanılan dilleri belirten *(6b) tehdit altında (threatened)* seviyesinde; Hakasça bazıları tarafından standart biçimde edebiyatta kullanılan, yoğun olarak kullanılmakla birlikte geniş ölçüde yaygın ve istikrarlı olmayan dilleri işaret eden *(5) gelişen (developing)* seviyesinde; Tıvaca kurumsal olarak desteklenen, yaygın eğitim sistemi sayesinde standardizasyona ve sürekli bir edebiyata sahip olan ve yoğun olarak kullanılan dilleri işaret eden (4) eğitim (*educational*) seviyesinde; Güney Altay değişkeleri ile Sahaca eğitim, iş, kitle iletişim ve yönetimde ulusun önemli idari alt birimlerinde kullanılan dilleri işaret eden (2) *bölgesel* (*provincial*) seviyesinde bulunmaktadır (Lewis, Simons 2010).[12]

Red Book on endangered languages: Europe'ta Stephem Wurm'un geliştirdiği dillerin tehlikede oluş potansiyelinin 1 (ölü)'den 6'ya (tehlikede olmayan) kadar derecelendirildiği ölçeğe göre Mançurya Kırgızcası, Çulım Tatarcası, Tofa (2) yok olmak üzere (*nearly extinct languages*): Tıva Türkçesinin Moğolistan'da konuşulan değişkeleri Tsaatan, Hövsgöl Uryanhay, Altay Uryanhay, Şor (3) ciddî derecede tehlikedeki diller (*seriously endangered languages*); Sibirya Tatarları, Hakas, Kuzey Altay, Güney Altay, Teleüt (4) tehlikedeki diller *(endangered languages*) ve Teleüt dışında hepsi de aynı zamanda bölgesel olarak yok olmak üzere (2) ve Teleüt ise (1) bölgesel olarak ölü seviyesinde; Dolgan (5) potansiyel olarak tehlikedeki diller (*potentially endangered languages*) olarak sınıflandırılmıştır.[13] Salminen Sahaca ve Tıvacanın "hissedilir bir Rusça baskısı olmakla birlikte tehlikede olmadıklarını" kaydetmiştir (Bacanlı 2012b: 632).

UNESCO'nun başka bir çalışması *Atlas of the World's Languages in Danger* (2010) 'da dillerin kuşaktan kuşağa aktarılabilmesi potansiyeline göre dillerin güvende (*safe*)-ölü (*extinct*) arasında altı seviyede sınıflandırıldığı tehlike derecesi ölçeğine göre sadece bağımsız Türk cumhuriyetlerinde konuşulan diller güvende kabul edilmiştir. Sibirya grubu Türk dil değişkelerinden Saha ve Tıva savunmasız (*vulnerable*); Güney Altay, Hakas, Sibirya Tatarcası, Güney Altay kesinlikle tehlikede (*definitely endangered*), Şor, Kuzey Altay, Duha (Tsaatan) ciddi tehlikede (*severely endangered*); Tofa, Çulım Türkçesi, Mançurya Kırgızcası, Hövsgöl Uryanhaycası kritik tehlikede (*critically endangered*); Soyot ölü (*extinct*) olarak belirtilmiştir.[14]

12 Ethnologue: https://www.ethnologue.com/about/language-status.

13 UNESCO Red Book on endangered languages: Europe by Tapani Salminen http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html.

14 *Atlas of the World's Languages in Danger* (2010): http://www.unesco.org/culture/languages-atlas

7. Değerlendirme

Sibirya'da varlığını sürdüren ve hemen hemen ortak bir tarihsel süreci paylaşan yerli etnik gruplar kendilerine özgü koşullar dolayısıyla bugün pek çok ortak özelliğin yanı sıra farklılıklar da içeren toplumdilbilimsel görünümler sergilemektedir. Sibirya grubu Türk topluluklarının en fazla nüfusa sahip olan grubunun bile nüfusu 500.000'e ulaşamamaktadır. Genellikle Rus dilli çevreyle kuşatılmış olmalarından dolayı yoğun dilsel ilişkiler içindedirler. Rusya Federasyonu'nun resmî dili olan Rusçayı bilmeyen tek dilliler ancak toplumun en yaşlı kesimi ya da çok küçük çocuklardır. Yerli etnik unsurun demografik gücünün yüksek olduğu Saha ve Tıvalarda yaygın iki dillilik biçimi genellikle etnik dil-Rusça biçimindeki iki dillilik iken demografik gücü düşük olanlarda Rusça-etnik dil biçimindeki iki dillilik yaygındır. Demografik güç azaldıkça tek Rus dillilerin sayısı artmaktadır.

Etno-demografik veriler Sibirya grubu Türk dil değişkelerindeki dilsel canlılığın korunmasında bu değişkeleri konuşan etnik grupların içinde yaşadıkları idari yapı ve etnik çevrenin önemli olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan kendine ait idari sınırlar içinde yaşayanlar, köken birliği olan (aslında alt-etnik grubu bulunduğu) başka bir titüler halkın idari yapısı içinde yaşayanlar ve farklı bir etnik grubun (Rus, Buryat) baskın olduğu idari yapıların içinde yaşayanlar olarak ayırmak mümkündür. Saha ve Tıvalarda olduğu gibi kendine ait bir idari birim içinde yaşayan, demografik gücü yüksek, diğer etnik gruplara göre daha büyük nüfus yoğunluğuna sahip titüler uluslarda etnik dil bilgisi ve ana diline bağlılık daha yüksekken nüfusun ve diğer etnik unsurlara göre nüfus oranının düştüğü Altaylarda ve Hakaslarda dil bilgisi ve ana dile bağlılık durağan ya da düşüşte görülür. Diğer taraftan bugün ayrı etnik gruplar olarak tanımlanan ve köken birliği içinde bulunduğu titüler ulusun idari yapısı içinde yaşayan Tuba, Çalkandu gibi Altay alt etnik grupları ya da Hakasya Cumhuriyeti'nde yaşayan Şorlar gibi unsurlarda ise Rus nüfusun yoğun olduğu sıradan rayonlarda yaşayan gruplara göre dil bilgisi ve dile bağlılık daha yüksektir. Tamamen Rus nüfus içinde yaşayan, çok az sayıda kalan Tofa ve Çulımlarda kendi dilini konuşan ve ana dili sayanların oranları oldukça düşüktür. Nitekim Buryatlarla iç içe yaşayan Soyotların dilinin aktif konuşuru bulunmamaktadır. Dilsel canlılık derecelendirmelerinde ölü olduğu ifade edilen Soyotça bugün ancak öğrenilen ya da yaşlılar tarafından hatırlanan dil durumundadır. Etno-demografik veriler özellikle demografik gücü düşük ve kendine ait bir idari yapı içinde yaşamayan gruplarda dilin varlığının ve etnik bilincin canlı tutulması için ek tedbirler alınması ve söz konusu değişkelerin bir an önce modern yöntemlerle kayıt altına alınması gerekliliğine işaret etmektedir.

Kaynaklar

Aref'yev A.L. (2014). *Yazıki korennıh maloçislennıh narodov Severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka v sisteme obrazovaniya: istoriya i sovremennost'*, Moskva: Tsentr sotsial'nogo prognozirovaniya i marketinga.

Bacanlı E. (2012a). Çulım Türkleri ve Dilleri. *Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages*, 2012, Kış/Winter, 68-84.

Bacanlı E. (2012b). Sibirya'daki Saha (Yakutistan), Tıva, Hakasya, Altay Cumhuriyetleri: Uzaktaki Kimlikler ve Diller. *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar ile İlişkiler* (Ed. Erhan Büyükakıncı-Eyüp Bacanlı), 615-690.

Belozyorova M.V. (2008). Problemı sohraneniya yazıka u korennıh narodov yujnoy sibiri. *Vestnik kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'turı i iskusstv: Jurnal teoretiçeskih i prikladnıh issledovaniy*, No.6, Kemerovo, 12-14.

Borgoyakova T.G., A. V. Guseynova (2012). Demografiçeskaya moşçnost' hakasskogo yazıka i yazıkovaya loyal'nost' jiteley Hakasii. *Mir nauki, kul'turı, obrazovaniya*, No. 5(36), 2012, 233-237.

Bulatova N. Ya., N. B. Vahtin, D. M. Nasilov (1997) Yazıki maloçislennıh narodov Severa. *Maloçislennıye narodı Severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka: Problemı sohraneniya i razvitiya yazıkov*, Sank-Peterburg: İLİ RAN, 6-27.

Garibova J. (2012) *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar Dil Sorunu Yeniden Biçimlenen Kimlikler* (Ed. Sema Arslan, Rena Salehova), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Jukovskaya N. L., M. V. Oreşkina, V.İ. Rassadin (2002). Soyotskiy yazık. *Yazıki narodov Rossii. Krasnaya kniga. Entsiklopediçeskiy slovar'-spravoçnik,* Moskva: "Academia", 164-170.

Karaulov Yu. N. (2002) Etnokul'turnaya i yazıkovaya situatsiya v sovremennoy Rossii: lingvistiçeskiy i kul'turnıy plyuralizm. Mir russkogo slova, No:3, 26-99 (Spravoçno-informatsionnıy portal GRAMOTA.RU: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_106

Kibrik A. Ye. (1992). *Oçerki po obşçim i prikladnım voprosam yazıkoznaniya (Universal'noye, tipovoye i spetsifiçnoye v yazıke),* Moskva: İzdatel'stvo moskovskogo universiteta.

Killi Yılmaz G. (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu*, Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yay.

Killi Yılmaz G. (2011a). Çulım Türklerinin Dil Durumu, *MTAD*, 8(2), Haziran 2011, 85-97.

Killi Yılmaz G. (2011b). Altay Türklerinin Dil Durumu, *MTAD*, 8(3), Kasım 2011, 24-60.

Krivonogov V. P. (1998) *Etniçeskiye protsessı u maloçislennıh narodov Sredney Sibiri*, Krasnoyarsk: İzd-vo KGPU.

Krivonogov V. P. (2002). Yazıkovaya situatsiya u maloçislennıh tyurkskih narodov Sredney Sibiri. *Yejegodnik instituta sayano-altayskoy tyurkologii*, VI, Abakan: İzdatelstvo Hakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.F.Katanova, 59-66.

Lehanova F. M. (2008). Polojeniye yazıkov korennıh maloçislennıh narodov Severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka v Rossiyskoy Federatsii. *Predstavleniye yazıkov narodov Rossii i stran SNG v rossiyskom segmente interneta. Seminar Rossiyskogo komiteta Programmı YUNESKO "İnformatsiya dlya vseh" i Mejregional'nogo tsentra biblioteçnogo sotrudniçestva v ramkah Mejdunarodnoy konferentsii "EVA 2007 Moskva". Sbornik dokladov*, Moskva: Mejregional'nıy tsentr biblioteçnogo sotrudniçestva, 27-31.

Lewıs M. Paul, Simons Gary F. (2010). Assessing Endangerment: Expanding Fishman's GIDS, *Revue Roumaine de Linguistique*, 55(2) http://www-01.sil.org/~simonsg/preprint/EGIDS.pdf
Litvinov S. V. (2005). Yazıkovaya situatsiya v respublikah Altay, Tıva, Hakasiya. *Gumanitarnıye nauki v Sibiri*, No.3, 2005, 56-59.
Makkonnell G. D., V. Solntsev, V. Mihal'çenko (2000). *Pis'mennıye yazıki mira: Rossiyskaya Federatsiya. Sotsiolingvistiçeskaya entsiklopediya*, Moskva: İnstitut yazıkoznaniya RAN.
Mihal'çeko V., V. Solntsev (2000). *Vvedeniye. Pis'mennıye yazıki mira: Rossiyskaya Federatsiya. Sotsiolingvistiçeskaya entsiklopediya* (Ed. G.D. MakKonell, V.M. Solntsev, V.Yu. Mihal'çenko, vd.), Kvebek-Moskva, X-XLIX.
Mihal'çenko V. Yu. (Otv.Red.) (2006). *Slovar' sotsiolingvistiçeskih terminov*, Moskva.
Neroznak V.P. (2002). Yazıki maloçislennıh narodov Rossii: problemı ekologii i revitalizatsii, *Yazıki narodov Rossii. Krasnaya kniga*, Moskva: Akademiya, 5-12.
Oleh L.G. (2005). İstoriya Sibiri, Rostov-na Donu: "Feniks", Novosibirsk: "Sibirskoye soglaşeniye".
Sleptsov P.A. (Red.) (2013). *Sovremennaya etnoyazıkovaya situatsiya v Respublike Saha* (Yakutiya), Novosibirsk: Nauka.
Sulyandziga R. V., D.A. Kudryaşova, P. V. Sulyandziga (2003). Korennıye maloçislennıye narodı Severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka Rossiyskoy Federatsii: Obzor sovremennogo polojeniya, Moskva.
Vahtin N. B. (2004). Yazıki narodov severa. *Vestnik Rossiyskoy akademi nauk*, Tom 74, No:4, 301-309: Vivos vov: N.B. Vahtin, Yazıki narodov severa" (http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/VRAN/2004/VAKTTIN.HTM)
Vahtin N.B., Ye. V. Golovko (2004). *Sotsiolingvistika i sotsiologiya yazıka,* Sank-Peterburg: İzdatel'skiy tsentr "Gumanitarnaya Akademiya", Yevropeyskiy universitet v Sank-Peterburge.
Zamyatin K., A. Pasanen, Ya. Saarikivi (2012). *Kak i zaçem sohranyat' yazıki narodov Rossii*?, Helsinki.

Genel Ağ Kaynakları

Atlas of the World's Languages in Danger: http://www.unesco.org/culture/languages-atlas
BestPravo: İnformatsionno-pravovoy portal: Postanovleniye Pravitel'stva RF ot 24.03.2000 N 255: O Yedinom pereçne korennıh maloçislennıh narodov Rossiyskoy Federatsii: http://www.bestpravo.ru/federalnoje/bz-akty/h1r.htm
Demoskop weekly http://demoscope.ru
Ethnologue: https://www.ethnologue.com/about/language-status
Evenkiya: Ofitsial'nıy sayt organov MSU Evenkiyskogo munitsipal'nogo rayona: http://www.evenkya.ru/infoeg/life/esseyskie_yakuty_tozhe_malyy_narod.html
Federal'naya slujba gosudarstvennoy statistiki (Rosstat). İnformatsionnıye materialı ob okonçatel'nıh itogah Vserossiyskoy perepisi naseleniya 2010 goda: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm
İvanova N. (2005). "Çtobı v tsentre vnimaniya ostavalils' tolerantnost' i vzaimoponimaniye…". İLİN*: İstroriko-geografiçeskiy, kul'turologiçeskiy jurnal*, No:4 (45), 2005. İlin-yakutsk.narod.ru/2005-4/43.htm.
Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii, Stat'ya 68, http://www.constitution.ru 10003000/10003000-5.htm
Nikolayev A. (2007). Sovremennıye tendentsii razvitiya Respubliki Saha (Yakutiya). *DEBRİ*: www.debri.dv.ru/article/973.
Ria novosti: Yesseyskiye yakutı poluçili status i l'gotı maloçislennogo naroda http://ria.ru/society/20130207/921720474.html
Sayt konstitutsii Rossiyskoy Federatsii: Federasl'nıy zakon ot 30 aprelya 1999 g. N 82-F3 "O garantiyah prav korennıh maloçislennıh narodov Rossiyskoy Federatsii" (s izmeneniyami i dopolneniyami) http://constitution.garant.ru/act/right/180406/#block_1
"Sibir"-Regional'noye informatsionnoye agenstvo: http://ria-sibir.ru/news/print/1546.html
Taymırskiy (Dolgano-nenetskiy) munitsipal'nıy rayon: ofitsial'nıy sayt organov vlasti munitsipal'nogo rayona: http://www.taimyr24.ru/about
Vserossiyskaya perepis' naseleniya 2002 goda http://www.perepis2002.ru
Vserossiyskaya perepis' naseleniya 2010, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm.

ENDANGERED TURKIC LANGUAGES OF CHINA

Arienne M. Dwyer

1. Typology and endangerment: An overview

1.1. Speakers and geographical distribution

Chinese Turkic languages are spoken primarily in Chinese Turkestan (Xinjiang) in northwestern China, regions that are contiguous with Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Tuvan Republic, among other Turkophone Central Asian dominions. Turkic groups also reside on the edges of the Tibetan plateau in the Gansu corridor linking Chinese Turkestan with China proper and along the upper reaches of the nearby Yellow River, as well as far the northwest in Manchuria. Turkic speakers in China number close to 13 million[1], and constitute about eight ethnolinguistic groups in China: Uyghurs and other sedentary Tarim Basin residents (officially 10.7 million), Kazakhs (1.46 million), Kyrgyz (186,708), Salars (130,607), Uzbeks (10,569), Sarïg Yuğurs (ca. 7,000), Tatars (3,556), Tuva (3,260), and Fuyü Kyrgyz (880). All but Tuva and Fuyü Kyrgyz are ethnic groups (Chinese *minzu*) accorded official recognition by the Chinese state. All but the largest four have decreased in population since the 2000. In addition to Uyghur, five languages (Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Tatar and Tuva) are comparatively well-described, although those with small populations in China (Uzbek, Tatar, and Tuva) have through language contact diverged from their varieties spoken west of the Pamirs (and in the case of Tuva, in south Siberia).

Several branches of Turkic are represented: West-Central Kïpchak (Kazakh, Tatar), Altay-Kyrgyz (Kyrgyz, Lopnur "Uyghur," and possibly other Tarim basin varieties), Southeastern (Uyghur, Uzbek), Oghuz (Salar), and Yenisei Turkic (Sarïg Yuğur, Fuyü "Kyrgyz") and Sayan Turkic (Tuva).

The Turkic groups found exclusively in China include the Sarïg Yuğurs, Salars, Fuyü Kyrgyz, and various small Turkic and mixed language varieties (mostly found in Xinjiang). The latter include Abdals (a.k.a. Aynu~Eynu) and Dolans (who are both officially Uyghur), and Tagliq (who are officially Kyrgyz).

1.2. Language endangerment

This article focuses on the Turkic languages of China which are endangered, and only briefly mentions the other Turkic languages found there. *Endangerment* refers to the possibility that the language variety may cease being used. The degree of endangerment is determined by criteria such as domains of use (e.g. home, school, market, government), size of the speaker (not ethnic) population, and the official status of the language (recognized or unrecognized; taught in schools or not; having an official writing system or not). Criteria to assist linguists, communities, and governments assess endangerment were developed by Fishman (1991, originally eight criteria), and updated by UNESCO (2003, nine criteria) and Lewis and Simons (2010, ten criteria, with subdivisions). For a detailed comparison of these assessment systems, and their application to languages, see Dwyer 2012. Table 1 below summarizes these endangered assessment models, showing the maximal version with ten criteria. (The model is called EGIDS, since it is an Extended version of Fishman's original "Graded Intergenerational Disruption Scale" (GIDS).)

Table 1. EGIDS and UNESCO scales
(adapted from Lewis & Simons 2010, Fishman 1991, UNESCO 2003)

EGIDS level	EGIDS label	EGIDS description	UNESCO Descriptor	UNESCO Factor
0	International	The language is used internationally for a broad range of functions.	Safe	4 (existing domains)
1	National	The language is used in education, work, mass media, government at the nationwide level.	Safe	4 (existing domains)
2	Regional	The language is used for local and regional mass media and governmental services.	Safe	4 (existing domains)
3	Trade	The language is used for local and regional work by both insiders and outsiders.	Safe	4 (existing domains)

1 All are the official figures from the 2010 census, except for Fuyü (Janhunen 1996); Sariğ and Shera Yuğurs are subsumed under Yuğurs (13,700) and Tuvans are subsumed under Mongols.

4	Educational	Literacy in the language is being transmitted through a system of public education.	Safe	6 (literacy domains)
5	Written	The language is used orally by all generations and is effectively used in written form in parts of the community.	Safe	6 (literacy domains)
6a	Vigorous	The language is used orally by all generations and is being learned by children as their first language.	Safe	1 (intergen-erational transmission)
6b	Threatened	The language is used orally by all generations but only some of the child-bearing generation are transmitting it to their children.	Vulnerable	1 (intergen-erational transmission)
7	Shifting	The child-bearing generation knows the language well enough to use it among themselves but none are transmitting it to their children	Definitely Endangered	1 (intergen-erational transmission)
8a	Moribund	The only remaining active speakers of the language are members of the grandparent generation.	Severely Endangered	1 (intergen-erational transmission)
8b	Nearly Extinct	The only remaining speakers of the language are members of the grandparent generation or older who have little opportunity to use the language.	Critically Endangered	1 (intergen-erational transmission)
9	Dormant	The language serves as a reminder of heritage identity for an ethnic community. No one has more than symbolic proficiency.	Extinct	4, Grade 1 (highly limited domains)
10	Extinct	No one retains a sense of ethnic identity associated with the language, even for symbolic purposes.	Extinct	4, Grade 1 (highly ltd. domains)

An EGIDS rating is provided for each language discussed in this chapter; the above table is provided for reference to those ratings. For some languages, I provide two EGIDS ratings, when my own assessment differs from that of the *Ethnologue* (Lewis et al. 2015).[2]

While it is possible to consider at least one *variety* (e.g. dialect, vernacular) of every single Turkic language to be endangered in comparison to the titular languages of the CIS (e.g. Chinese varieties of Kazakh and Kyrgyz, or small regional varieties of modern Uyghur), this article leaves the detailed exploration of these latter varieties for a longer treatment. Nonetheless, enough contextual information is provided about these major Turkic varieties to show their role in the region.

The endangerment status of the main Turkic varieties of China is summarized in Table 2 below. Minor varieties (e.g. Lopnur, Eynu, Ili Turki, Täränchi, and Dolan Uyghur, etc.) are discussed in this article but omitted from the table. Languages are listed in descending order of *speaker* population size (which in most cases must be estimated, since comprehensive surveys have not been possible, and the census only counts ethnic affiliation). For all but the three largest groups, schooling in the language is unavailable; the available school language's code is given in parentheses (e.g. cmn Mandarin). Most populations are declining or showing modest increases in the past decade, with the exception of the Salars; however, the number of speakers in all populations does not appear to be increasing. Nonetheless, speaker attitudes towards their languages are largely positive (6 of 9 varieties below).

2 EGIDS scores are included for every language in the *Ethnologue*, which is currently the most comprehensive encyclopedic catalogue of the world's languages. By virtue of its scale, the work's data for Chinese Turkic languages is partly out of date, leading to more moderate EGIDS scores than the actual current language status *in situ*, according to this author. One of the flaws of the EGIDS model is that regional languages automatically receive a very safe score (e.g. Uyghur's "2 provincial" status), even if all the other indicators point to rapid shift. Any differences in assessment are explained in each section below.

Table 2. Major Turkic Languages of China: Endangerment Overview

Lang	spkrs.	pop.	EGIDS	Status	Orthography	Schools	Media	attitudes
Uyghur	10 m.*	10.07 m.	2	provincial; vigorous	yes - Arabic	limited	TV, radio, print	positive
Kazakh	1.4 m.*	1.46 m	3	trade; vigorous	yes - Arabic	limited	some TV, radio, print	positive
Kyrgyz	180,000*	186708	5 (2)**	written	yes - Arabic	limited	some TV, radio, ltd print	positive
Salar	80000*	130607↑	7	shifting	no	(cmn)	none	negative
Uzbek	5000*	10569↓	8a (5)**	moribund	yes - Arabic	(uig)	no	neutral
S. Yuğur	4600*	7000*	8a	moribund	no	(cmn)	none	positive
Tuva	3000*	3260	6b	threatened	no (mvf, kaz, cmn)	(mvf,cmn)	none	positive
Tatar	800↓	3556↓	8b	moribund	no (kaz, uig)	(kaz, cmn)	none	positive
Fuyü Gïrgïs	10*	880	9 (8b)**	nearly extinct	no	(cmn)	none	negative

*Estimated size. (Sarïg Yuğur population, also estimated, listed with Shera Yuğur in census.)

**Our assessment differs from that of the (*Ethnologue*); see individual language descriptions below.

Below, we turn to the generalizations that can be made regarding the language-contact environment and formal characteristics of these languages.

1.3. Language contact environment

The high degree of mutual intelligibility already enjoyed by Turkic languages across Eurasia is even more pronounced among the Turkic languages of China, due to their contact with dominant languages. All Turkic speaking regions of China are in contact with *two* varieties of Mandarin Chinese. In the media, schools, and government, Turkic speakers interact with Standard Mandarin in both spoken and written form. In everyday interactions, however, Turkic speakers encounter and use the local variety of Mandarin (Northeast for Fuyü, and Northwest Mandarin for all others.) The latter is a variety of northern Chinese whose syntax and morphology have come to closely resemble that of Turko-Mongolic languages: it is a head-final SOV language with a rudimentary case system and clause chaining.

Uyghur is a regional lingua franca in Xinjiang, which has resulted not only in widespread Turkic multilingualism in the region, but also in convergence in the lexicon and other areas of language between Uyghur and particularly the numerically smaller Turkic languages there. Thus for example, Chinese Uzbek is largely indistinguishable from Standard Uyghur.

1.4. Overview of language features

Since several branches of Turkic are represented in China, the main generalization that can be drawn is, as expected of languages on the periphery, that there tends to be both striking innovations and also in some instances conservation of Old Turkic elements.

Starting with the sound system, with the exception of Kïpchak (esp. Lobnur), the symmetrical system of eight (short) vowel phonemes (a ä i ï o ö u ü)[3] tends to be more weakly preserved in roots then in core Turkic areas. None of the languages have phonemic vowel length, except Kïpchak, as can be seen in Table 3 below.

3 The languages described here use many orthographies; in order to allow these data to be comparable, I have regularized all forms to one orthography, which includes the following: *c z ž š č ǰ j x ğ h* to represent IPA [tsʰ ʣ/z ʒ ʃ ʧʰ ʤ j χ ʁ/ɣ h], and *ä e ë i ï ö ü* to represent [ɛ e ə i ɨ ø y]. A colon (:) represents vowel length.

Table 3. Vowel phoneme inventories (OT=Old Turkic)

OT	a	ä	e	i	ï	o	u	ö	ü	a:	ä:			i:	ï:	o:	u:	ö:	ü:
Uy	a	ä	e	i	ï	o	u	ö	ü										
Kaz	a	æ	e	i	ï	o	u	ö	ü										
Kyr	a		e	i	ï	o	u	ö	ü	a:		e:				o:	u:	ö:	ü:
Uzb	a	ä	e	i		o	u	ö	ü										
Tat	a	ä	e	i	ï	o	u	ö	ü										
Tuv	a	ä	e	i	–	o	u	ö	ü	a:	ä:	e:		i:		o:	u:	ö:	ü:
Fuyü	a			i	ï	o	u	ö	ü										
Slr	a		e	i	ï	o	u	ö	ü										
SYuğ	a		e	i	ï	o	u	ö	ü	ah		eh	əh			oh	uh	öh	

Front rounded vowels tend to merge with their back counterparts, as well front i and back ï. Further, in several languages (e.g. Uzbek, Salar) front/back distinctions are blurred by centralization. Thus /ü/ /ö/ and /o/ are generally realized as [ʏ], [œ], [ɔ]~[ʊ], and the central vowel /ï/ (IPA ɨ) is often realized as [ɤ] or [ə] (and indeed, the phoneme is often in most Chinese grammars as /ə/), while ä is usually realized as [ɛ]. Uyghur distinguishes an open ä [ɛ] (orthographically e) from a closed e [e] (orthographically é).

As in Old Turkic, not all distinctions hold for secondary syllables. In roots and secondary syllables, consonant and vowel harmony is generally preserved in native Turkic syllables and elsewhere disrupted; in some systems (such as Salar and Uzbek), the vowel inventories tendentially lose front rounded vowels.

The consonant inventories are shown below. A number of languages (Salar, Fuyü, Sarïg Yuğur) realize the phonemic voicing distinction in obstruents as an aspiration distinction (Dwyer 2007). Some languages (like Fuyü Gïrgïs) only distinguish the "voiced" from "voiceless" stops in Chinese loans. The v~w alternation is allophonic, and these, with ž, h, and f, arose via contact. Distinctions between χ~ğ or χ~q are typically allophonic, though backness harmony in such consonants has been disrupted.

Table 4. Consonantal phonemes

OT		b	t	d	k	g	q		ğ			s	z	š		č	ǰ		m	n	ŋ	l
Uy	p	b	t	d	k	g	q	χ	ğ	f	w	s	z	š	ž	č	ǰ	h	m	n	ŋ	l
Kz	p	b	t	d	k	g	q	χ	ğ	f	v	s	z	š		č	ǰ	h	m	n	ŋ	l
Kir	p	b	t	d	k	g	q	χ	ğ	f	v	s	z	š		č	ǰ	h	m	n	ŋ	l
Uz	p	b	t	d	k	g	q	χ	ğ	f	v	s	z	š	ž	č	ǰ	h	m	n	ŋ	l
Ta	p	b	t	d	k	g	q	χ	ğ	f	w	s	z	š		č	ǰ	h	m	n	ŋ	l
Tv	p	b	t	d	k	g	q	x	ğ	f	w	s	z	š		č	ǰ	h	m	n	ŋ	l
Fuyü	p	b	t	d	k	g	q		ğ	f	v	s	z	š		č	ǰ	h	m	n	ŋ	l
Sa	p	b	t	d	k	g	q	x	ğ	f	v	s	z	š		č	ǰ	h	m	n	ŋ	l
SY	p	b	t	d	k	g	q	x	ğ	f	v	s	z	š		č	ǰ	h	m	n	ŋ	l

In addition to the consonant distinctions above, Salar and Sarïg Yuğur (under contact with Mandarin and Tibetan) also distinguish a retroflex series of spirants (ʂ ʐ t ʂ dʐ) and the uvular stop ġ [ɢ]. Chinese Tatar also distinguishes [ʐ].

Some of Chinese Turkic including Salar and Sarïg Yuğur contrast initial obstruents have surface contrasts based on aspiration (p : pʰ), whereas canonical Turkic languages in western Eurasia contrast nonfinal consonants, especially stops, in voicing (p : b). These surface contrasts are almost certainly the result of contact with Chinese.

While the canonical syllable structure in Turkic tends towards a CV(C) shape, many of the smaller and eastern Chinese Turkic languages tend towards CV(N) (N= n/ng), under the influence of Mandarin syllables. As a rule of thumb, heavy syllables attract pitch and accent; accent is typically realized as stress. Lexical stress falls on the last syllable of native stems, yet diachronic deletion and epenthesis have resulted in unpredictable stress for some native words.

In their lexicons, the Turkic languages of China share both a basic Turkic vocabulary, as well as a number of loanwords from Mandarin Chinese. Some examples of shared basic vocabulary of Turkic origin can be seen in Table 5 below:

Table 5. Cognates in Chinese Turkic Languages (In IPA; [e ə ɛ ø y j š] = e ë ä ö ü y ʃ, respectively)

Uyghur	Kazakh	Kyr	Uzbek	Tatar	Tuva	Salar	S. Yuğur	English
at	at	at	at	at	at	at~aht	at	name
eri-	eri-	eri-	eri-	erï~jerï-	eri-	irï-	jer-	melt
ejuq	ajïw	aju:	äjiq	ajïw~ajuw	adïx	atïx	(gïušung)	bear
ämes	emes	emes	emäs	emäs~imäs	emes	emes	emes	not, none
is	ïs	is~ïs	is	is	ïš	(tydyn)	ïs	smoke
išlät-	istet-	ištet-	išlät-	ïšlät-	istet-	(jarï-)	(jimsa-)	work
ojna-	ojna-	ojno-	ojnä-	ojna-	ojna-	ojna-	ojna-	play
oqur	oqïr	aqïr	axir	oqur	dosğaar	soğo	so	trough
öpkä	ökpe	öpkö	öpkä	öpkä	ökbä	oxen~öxen	öhkbe	lung
üzük	üzik	üzük	üzik	üzïk~üzük	üzük	uzix	üzğan	broken

Data adapted from: Nurbek et al. 1990 (where /ï/ is represented as ə).

As for the Chinese loans, they are not just words representing technical innovations in the last century (e.g. *bingshang*, 'refrigerator'), but also many foods (*bä(j)säj* 'cabbage', *č(j)ezi* 'eggplant', *jangjü* 'potato', *lazi* 'chili pepper'. Those Turkic languages spoken in Xinjiang —unlike those spoken elsewhere in China— additionally have a number of Indo-European loans via Russian, due to the close relationship in the 1950s between the Soviet Union and China, such as *bolka* '(loaf) bread', *kämpit* 'candy,' *kompjuter* 'computer,' *(i)radi'jo* 'radio,' *aptobus* 'bus,' *pojuz* 'train,' *mašina* 'car; machine.' Such terms of Russian origin are entirely absent from the Turkic languages of the Tibetan plateau (Salar and Sarïg Yuğur).

Since the early 1980s, Chinese and Russian terms for the same concept often alternate in Xinjiang Turkic languages, due to both the widespread multilingualism in Chinese, such as *marožnja ~ bingǰiling* 'ice cream', *janfon*[4] *~ shouǰi* 'mobile phone.' When a Chinese term is preferred, it is often due to its shorter word length, e.g. *dianši* 'television' vs. *televisor*.

Persian lexemes are abundant in Uyghur and Uzbek, for which both Persian and Arabic supply a good deal of abstract and legal vocabulary. Neither is true in Salar (where Arabic is limited to religion) nor among the Buddhist Sarïg Yuğurs and Tuvans (where almost no Perso-Arabic vocabulary occurs).

Chinese Turkic languages are, like other Turkic languages, agglutinating, with tense/aspect mood, voice, person suffixation on verbs and suffixes such as number and case on nouns. The function of cognate verbal suffixes, at least, may vary widely from other Turkic languages. The differentiation and declination of word classes (including e.g. adjective reduplication), nominal functionality (e.g. nouns can function as adjectives), or verbal classes (e.g. finite vs. non-finite) is however nearly identical to that of other Turkic languages. When formal or semantic anomalies in morphology exist, these are generally due to language contact effects.

1.5. Time depth of Turkic languages in China

The presence of Turkic languages in China dates to the ninth century CE: a relatively shallow time depth dating back only 12 centuries. (Yet for Turkic, this constitutes a long and illustrious time depth.) With the fall of the Old Turkic Uyghur khanate, an (Old) Uyghur kingdom flourished in the Tarim Basin from the 9th to at least the 13th century; one of those early Yenisseien waves of Turkic diaspora established a small kingdom further south in the Hexi corridor, and these peoples became know as Yuğurs. Somewhat later, during the 11–12th centuries, some of the ancestors of the modern Uyghurs in the Tarim basin, the Perso-Arabic influenced Qarakhanids, settled in the southwestern Tarim Basin

4 *jan* (tkc.) 'side, pocket' + *[tele]fon* 'phone'

near Kashgar, followed by Chaghatay speakers. In the meantime, another small group of Yenisei Turkic speakers migrated from Siberia and Qarakhanid Turkic (11–12th c.), and settled in Manchuria in what would become northeastern China. Then, with the Mongol incursions from Transoxiana to central China in the 13th century came the ancestors of the modern Salars. In the centuries that followed, as the languages of Kïpchak speakers were in the process of differentiating somewhat during the 15–18th centuries, these different groups nomadized over the Tianshan mountains, and settled in and around the Ghulǰa valley and even to a forested oasis south of the Tianshan mountains known as Lopnur. The descendents of some nomadic Turks in the Tarim Basin had became sedentary; some co-mingled with the Qarakhanids or had intermarried some centuries earlier with the descendents of the Old Uyghur khanate at Turfan or even their Tocharian or Iranian-speaking neighbors. With geographic, social or economic isolation, some of these groups differentiated over time, giving rise to the differences we see in the Tarim Basin today.

We will now survey the Turkic languages of China by family, providing some key characteristics and discussing their endangerment status.

2. Southeastern Turkic languages

The Southeastern Turkic languages are Uyghur and Uzbek, both spoken overwhelmingly in Xinjiang. Uzbek is barely spoken in China, but Uyghur comprises both the modern standard language —which serves as a lingua franca for Turkic speakers in Xinjiang— but also includes the varieties of SE Turkic spoken in the oases around the Tarim Basin and Yili valley, including the Taranchi, Ili (Yili) Turki, and Dolan varieties. (Some early classifications erroneously referred to Sarïg (Yellow) Yuğur (S. Siberian) and Salar (Oghuz) as SE Turkic. Occasionally also Sarïqolï (Iranian) is also erroneously classed as SE Turkic, probably since the latter group is officially but misleadingly called "*Tajik*" in China.) The varieties of SE Turkic spoken in Xinjiang differ not in syntax, but in phonology, morphology, and vocabulary.

2.1. Uyghur

EGIDS: 2 (provincial) (*Ethnologue*) ; viability: 6a (vigorous).

Endonym: [ˀujˈʁur] Exonyms: Wéiwùér, Uyghur~Uigur

Uyghurs (Ch. *Weiwu'er* 维吾尔族) numbered 10,069,346 according to the 2010 census, and are the largest Turkophone group in China, and the fifth largest ethnic group overall in China.

The language of Ghulǰa (Yili), together with that of the capital Ürümchi is the basis for Modern Standard Uyghur (MSU).

Uyghur enjoys a privileged *language status* compared to other Turkic languages; being the titular language of the so-called Xinjiang Uyghur Autonomous Region and enjoying the support of print and broadcast media (and, until 2002, schooling), the Uyghur language can still be considered vigorous and not endangered. Nonetheless, bilingualism in Chinese is now obligatory and is widespread; knowledge of Chinese is promoted (for Uyghur and other Chinese Turkic speakers) as the key to economic success. Thus, the domains for even Uyghur are shrinking rapidly. While speakers are not yet shifting to Chinese, the Uyghur language is replete not only with lexical copies, but also syntactic copying that can sound to elders like "translatese" (Cabras 2016).

"Modern Uyghur" is typically used an umbrella designation for the sedentary peoples of the Tarim Basin, the Qumul oasis, the Ili (Yili, Ghulǰa) valley, and the southern Junggarian Basin – in other words, those officially designated Uyghur within the borders of modern Xinjiang. It is dubious that all these varieties ultimately derive from the same Turkic source. Linguistically speaking, Modern Standard (Literary) Uyghur is derived from Chaghatay with a Qarakhanid admixture, and its speakers occupied the Tarim basin since the 9th century. The pre-Uyghur admixture (early eastern Turki) had contact with nomadizing Kïpchak and Mongolian speakers since the 13–15th centuries; Persian and Arabic (the latter generally via the former) between the 11–15th centuries, Kazakh and Manchu since the 17th century, and Russian since the 19th century. Russian influence was particularly strong between 1920–

1950; (*kommunist partijisi* 'communist party', *gezit* 'newspaper', *ajrodrom* 'airport', *aptobus* 'bus')). Iterative Chinese settlements in the area have resulted in some very early Old Chinese loans (Old Uyghur *bitik* 'writing' from Old Chinese *bit* 筆 'pen'), but the main influence of Chinese on the language has occurred since 1960.

There has been near-continuous contact between Uyghurs east and west of the Pamirs (sometimes termed Eastern and Western Turkestan, respectively), despite periodic interruptions due to local and colonial powers. WIth the rise of the modern nation-state, the two literary varieties, Standard Xinjiang Uyghur, and Standard Soviet Uyghur (now Standard CIS/Kazakhstani/Kyrgyzstani Uyghur) were standardized with a few differences. Chinese (Xinjiang) Uyghur is said to be based on Ghulǰa (Yili) Uyghur, but features were also drawn from the city of Ürümchi Uyghur (such as the articulation of /v/ as [w], whereas in Soviet Uyghur it is [v]), as well as from other "Central dialects," from Qumul to Yarkand. Chinese Uyghur uses an Arabic-derived alphabet, Uyghur *äräb jezïqï*, while Standard CIS Uyghur uses an Cyrillic-derived alphabet, Uyghur *siril yezïqï*; and in the lexicon where Standard Xinjiang Uyghur is heavily influenced by Chinese, in particular Mandarin Chinese, while Standard Soviet Uyghur is heavily influenced by Russian. These literary languages, *ädäbij til*, contrast with the spoken, non-normatized language, *ǰanlïq til*.

As for *linguistic characteristics,* in phonology, the following Standard Uyghur features are prominent: vowel-raising (*ejïq* 'bear,' *balï-lar* 'child-PL'), vowel devoicing and consonantalization (/it/ [ʔi̥ʃtʰ] 'dog'), and relatively weak vowel harmony of the apical-velar type (*Qäshqär* 'Kashgar', *öt-kän* 'pass-NARR').

In morphology, a nonanterior imperfective (present/future) is realized with a grammaticalized converbial form of the old copula *-A-dur*, as the suffix *-idu* (*bar-idu* 'S/he goes'). There are extensive actional/aspectual light verbs (helping verbs). About forty percent of the lexicon are Perso-Arabic copies; Chinese and Russian copies each constitute less than 5% of the modern Uyghur lexicon. From the 14–15th centuries, Persian copies increased to nearly 50% of the lexicon, particularly for abstract ideas and concrete objects; most other copies are from Arabic through Persian. Technical vocabulary tends to come from European languages, particularly Russian, though since the 1970's, Chinese technical vocabulary dominates.

The *classification* of modern Uyghur still awaits empirical refinement. In terms of linguistic features, there is a clear South-North division of modern Uyghur varieties, with the varieties in the oases to the extreme southern Tarim Basin forming one group, and northern varieties (the northern Tarim oases, the Junggarian Basin, and Ghulǰa) forming another. Between these two, the variety of Kashgar and environs shares characteristics with both northern and southern types. In addition, the language of Lop Nor —which in this author's opinion is likely not Uyghur at all— has been classified as a third major "dialect" division of Uyghur. Thus, traditional classifications identify three main "dialects", consisting of several "vernaculars." With small variations, all of these classifications are basically the same 3 groups (Tenishev 1984:4, Baskakov 1960, Kaidarov 1969:56ff, Osmanov 1990; Hahn 1998):

(1) Central [Northern]: (T: Turfan, Kuchar, Aqsu, Maralbeshi, Yarkand), also Qumul, Ghulǰa/Yili, Dolan, Tarim

(2) Southern: (T: Hotan, Guma, Lop, Cheriya, Keriya) (some would include Kashghar and A(r) tush in this category).[5]

5 There is general agreement of the South-North ("Central") division, as well as of which oases constitute "Central" Uyghur,

The varieties that can reliably be identified as modern Uyghur end here. The above authors also identify a third "Uyghur dialect", "Eastern": the Lopnur "dialect," but it is best considered a variety of Kïpchak. Please see the Kïpchak section for details.

Classifications appear to have been based on an ideological imperative to identify all the languages of the sedentary Turkic speakers of modern Xinjiang as "Uyghur," and to subclassify them according to the spatial dimensions of the Tarim Basin. Thus, traditional classifications have given us "north, south and east" Uyghur, and have included Lops and Dolans and (at least officially) Eynus as "Uyghurs." the varieties of Lopnur "Uyghur" (see Kïpchak).

The criteria used to classify the Uyghur dialects have included pronunciation (e.g. rounding harmony *joldaš* vs. *joldoš* 'friend' and consonant assimilation: /+lAr/ *qïz-zar* 'girl-pl.' (Osmanov id., Tenishev id.); suffix morphology (e.g. the present-future tense first-person singular suffix *bar-imen~-idimen~-itmen* 'I go/will go' (Osmanov, Tenishev), and the abilitative suffix *-al/äl~-jal/jäl*); and various idiosyncratic vocabulary items.

One variety of Uyghur in the Tarim basin, in Kälpin, has the same preconsonantalization as in Sarïg Yuğur: Kälpin aht 'horse'.

2.2. Uzbek

EGIDS 8a Moribund (according to the *Ethnologue*: 5a "dispersed")[6]

Endonym: [øzbɛk]Exonym: Wuzebieke 乌孜别克族, Uzbek

Classification: Uzbek, Northern

The Uzbeks in China reside largely (85%) in western and southern cities, especially in Yining, but also Chöchäk, Kashgar, Yarkand, Qarghilik and Ürümchi. Uzbeks originally came from the Ferghana Valley and environs as traders and craftspeople, especially to Yarkand during the Mongol Yuan period, and later to Kashgar, Yarkand, and Aqsu during the 1750s after the Manchu Qing conquest of the Junggars. Merchant caravans. Besides being tradespeople, they were also farmers,.

Only 10,569 (according to the 2010 census nationally) count as Uzbeks in China, a decline from 12,370 in 2000.[7] An unknown percentage of them actually speak the language; all Xinjiang Uzbeks speak Uyghur. Many also use Kazakh and Mandarin. Uzbeks tend to be well-educated and report a 98% literacy rate (in Chinese, according to the 2000 census). Literacy in Turkic is via Uyghur, since only a few Uzbek-language books are published each year (in a virtually identical Arabic-based orthography to that of Chinese Uyghur.

As a Southeastern Turkic language, Uzbek is structurally extremely close to Uyghur; constant contact with the latter has ensured that differences between Uzbek and Uyghur in Xinjiang are largely in pronunciation. Chinese Uzbek and Uyghur share the same phonemic inventory (*b p d t g k q f s z ž š č ǰ x ğ h m n ŋ l r w j* ; *a ä e i o u ö ü*) but the distribution and realization of these phonemes

which occupies 75% of the Uyghur area and 80% of its population (Osmanov 1990:58). of the Uyghur-speaking population. The main point of contention among scholars has been if Kashgar and A(r)tush varieties belong to the Southern or the Central group. Also, the "Central" varieties were subdivided into north, east, and south varieties (id.).

6 The *Ethnologue* also claims the language is "vigorous," which is only true of Uzbekistani Uzbek.

7 For an alternate speaker figure, 5,000 was cited (Chen 1997).

differs somewhat. Conservative features include Xinjiang and Standard Uzbek (of Uzbekistan) both lack Uyghur's vowel raising (e.g. Uz. *anča* : Uy. *ančä* 'much', Uz. *bala-lar*, Uy. *bali-lar* 'children'). The innovations that Uzbek has undergone in contact with Persian are also present in Xinjiang Uzbek: vowel derounding (Uz. *bišik* : Uy. *böšük* 'cradle') and vowel disharmony, including the realization of /a/ as [ɔ] (e.g. *arqa* [ɔrqʰa]: Uy. [arqʰa] 'back'). In Chinese Uzbek, /e/ has a wider distribution than in Uyghur: /e/ occurs not only in unstressed initial syllables (Uy., Uz. *keräk* 'necessary') and loanwords (Uy., Uz. *telefon*), but in Chinese Uzbek also in stressed initial syllables, as long as they are closed: Ch. Uz. *jer* : Uy. *jär*).

Where Xinjiang and Standard Uzbek differ is that Xinjiang Uzbek has under Uyghur influence has re-acquired a distinction between high rounded vowels /u/ : /ü/ and /o/ : /ö/. Thus Std. Uz. *guzäl* : XJ Uz., Uy. *güzäl* 'beautiful'; Std. Uz. *kol* : XJ Uz., Uy. *köl* 'lake'.

In the lexicon, Xinjiang Uzbek, like Uyghur, has also acquired many Chinese loans and lacks many of the Russian loanwords that Standard Uzbek has. Unlike Uyghur, however, Xinjiang Uzbek has preserved some of the Kipchaq stratum that is also present in Standard Uzbek, e.g. säpsäp 'dowry'. (The Chinese online encyclopedia Baidu.com makes the erroneous and ideological claim that XJ and Std. Uzbek share "only a 50% similarity"). Xinjiang Uzbek has no official orthography (the Perso-Arabic Uyghur script, Cyrillic, or Latin is used), no media outlets or schools in the language. Uzbeks have maintained the language as a domestic vernacular (primarily in Yili) but use Uyghur (together with Mandarin and Kazakh) outside the home.

3. The Kïpchak languages

The Kïpchak languages of China are Kazakh, Kyrgyz, and Tatar – all officially recognized groups. In addition, Lopnur Turkic (which is officially classified as "Uyghur") also should be classed as Kïpchak.

3.1. Kazakh

EGIDS: Level 3 (Trade); Status: Vigorous, Used in Wider communication.

Classification: West-Central Kïpchak - Central Asian sub-branch.

Endonym: [qazax]Exonym: *Hasake* **哈萨克族**, Kazak, Kazax, Qazaq.

Kazakh is a sub-regional lingua franca, used by a number of groups in northwestern Xinjiang (Dwyer 1998) and cannot be considered endangered; these languages "serve important functions for business and intergroup communication. They are learned outside of the home either formally or informally and often have a standardized (though perhaps not officially sanctioned) written form" (Lewis and Simons 2010).

The Kazakhs numbered 1,462,588 (2010 census), the overwhelming majority of which are monolingual speakers (Ethnologue 2015). They primarily live in northwest and northern Xinjiang in the Yili valley and the Junggarian Basin (esp. Altai), as well as in Möri/Barköl (Mulei/Balikun) counties, and the Haxi Mongolian Autonomous. Some live in Gansu (Aqsu county) and Qinghai provinces. Chinese Kazakhs have a 'double minority' status, in that their language is subordinate to the regional lingua franca, Uyghur. So while spoken Kazakh is vigorous (among Kazakhs at least) and language attitudes are uniformly positive, Uyghur is omnipresent, and a sizable number (about 15%) use Mandarin, too. Kazakh, in turn, as a local

lingua franca (or subregional interlanguage) for certain Turko-Mongolic speakers of northern Xinjiang, including Oirats, Dauers, Tuvans, and Tatars, as well as the multilingual Tungusic-speaking Sibe. Those Chinese Kazakhs who are literate in their own language (97% in the 2000 census) use a Perso-Arabic script that differs slightly from that of Uyghur and Uzbek. There are a limited number of books, journals, and broadcast media available in Kazakh (the Urumqi People's Broadcasting and the Xinjiang People's Station, broadcast in Mandarin, Uyghur, Kazakh and Oirat Mongolian).

The language differs from Kazakhstani Kazakh primarily in the fairly trivial ways discussed in section 1 above; since it is a well-described language, any grammar can be consulted for the features common to both varieties, e.g. *q* appearing mostly in the literary languages as in *qabar* 'news'.

The minor differences can be summarized as follows. While colloquial Kazakh on both sides of the Pamirs lacked *v, f,* and *ʦ*, these non-native sounds are still rendered *w, p,* and *s* more widely in Chinese Kazakh. Thus, we'd be much more likely to hear [pæmilija] in Chinese Kazakh than [familija]. Colloquial Chinese Kazakh is likely to have the metathesized forms, *čaqpï* [ʧaqpə] 'axe', cf. *šäkpi* [ʃækpi] 'hat' (cf. Kazakhstani Kazakh *šapqï* 'axe', *šapke* 'hat'). The latter two examples also show ChK. *č* occurring only a variant of š. Rounding harmony is slightly better preserved in Chinese than Kazakhstani Kazakh stems (*žürüsti, qulun* vs. *žüristi, qulïn*). The plural suffix *+LAr* in Chinese Kazakh shows the first consonant in free variation between *l~d* (*taw-lar~dar* 'mountains', *bala-lar~dar* 'children'), whereas Kazakhstani Kazakh shows an invariable lateral form: *tawlar, bala-lar* (Li 1992). In the lexicon, besides the obvious Chinese loans in Chinese Kazakh, in the Turko-Mongolic lexicon, there are very few differences. These include e.g. ChK. *tartpa* vs. KazK. *shalgï* 'sickle', *sibirtki* vs. *sïpïrgïsh* 'broom', and *yälägän* vs. *shilapsin* 'basin' (Li 1992). Contact with Uyghur has had a recent impact on the lexicon and morphophonology of Chinese Kazakh.

3.2. Tarim Kyrgyz

Status: 5 Written.[8]

Classification: Kïpchak - Altay-Kyrgyz sub-branch

Endonym: [qïrʁïz] Exonym: *Ji'erjisi* 吉尔吉斯族, *Kirgiz*, (*K'erke'ze* refers *only* to the Kyrgyz west of the Pamirs, and never ot the Chinese Kyrgyz).

Kyrgyz in China numbered 186,708 in the 2010 census. The number of speakers was said to be 60,000 Northern Kirghiz and 40,000 Southern Kirghiz in 2000 (Shearer and Sun 2002). The population today is widely spread, though centered around the mountainous areas to the north of Aqsu in the Tarim basin, including the Qizilsu Kyrgyz Autonomous County, where 80% of the Kyrgyz in China live (Qizilsu 1982). Historically, it is likely that the Kyrgyz ranged and lived also further eastward in the Tarim basin, including possibly in the Lop Nur area, given the Kyrgyz-like features of the Turkic spoken there (see 3.4 below, Lopnur). Small Kyrgyz groups are located to the north in the Ghulǰa valley and to the southwest near the Afghan border, i.e. in Wuqia, Akqi, Akto, Tekes, Zhaosu, Baicheng, and Wushi counties.

As with Uyghur and Kazakh, Chinese Kyrgyz enjoys status as a statutory provincial language in

8 The *Ethnologue* rates Kyrgyz as an EGIDS 2,but its provincial status is *de facto* limited to having a standardized written language; its geographic scope is extremely small and thus does not merit even sub-regional status as Kazakh does (see below and Dwyer 1998).

Xinjiang, with limited books, media, and some primary and secondary schooling in the language and use in most domains. Speakers have uniformly positive attitudes and many older speakers are monolingual. Chinese Kyrgyz, like Chinese Kazakhs, also use Uyghur and Mandarin as primary regional languages; the small number of Chinese Kyrgyz who inhabit the mountainous Pamiri region also use Dari as an interlanguage. In turn, Kyrgyz is used as a local interlanguage by Sarïqolïs (who are erroneously referred to as *Tajiks*).

Written Kyrgyz in China has been standardized to an Arabic-based orthography that is similar to that for Chinese Kazakh. These orthographies differ from the Arabic-based Uyghur orthography primarily in that the hamza is not required to precede vowel-initial words. In all three orthographies, front/back vowel distinctions are consistently represented, except for *i/ï*, which are both represented as *i*. These two sounds are claimed in most grammars to have 'merged' in these three languages; while there is clearly no phonemic distinction between i/ï in the modern languages, *i~ï* variation occurs according to the backness of the word. The literacy rate in the L1 may reach as high as 80%–85%, whereas literacy in Chinese is 59%[9]

Tarim basin Kyrgyz preserves most Old Turkic vowel length distinctions, with the exception of *ii/ïï* (it has *aa,ää, oo, öö, uu, üü and ii*). Like CIS Kyrgyz, it has rounding and backness harmony in vowels, and has typical Kïpchak consonant harmony (e.g. plural *+LAr*: *lar/ler/lor/lör/dar/der/dor/dör/tar/ter/tor/tör*). In morphology, Tarim Kyrgyz has six cases; dative and directive are one. The vaunted north-south distinction between Kyrgyz varieties is based on the Qizilsu river, where the southern variety has more Uyghur influence than that of the north (Li 1992). These are fairly trivial distinctions in e.g. voicing, in the south: [p p t k] *paja* 'haystack,' *palta* 'axe,' *tarbəz* 'watermelon,' *kim* 'who?' vs. the north: [m b d g] *maja, gim* etc. (Li 1992).

Chinese Kyrgyz is distinct from Fuyü Gïrgïs of Manchuria: the latter is not a Kïpchak language at all, see section 4.2 below.

3.3. Tatar

Endangerment status: 8b moribund (Tatar populations outside of China are recognized, EGIDS 7 (*Ethnologue)*)

Endonym: [tatar]Exonym: *Tata'er* 塔塔尔族, historically Dadan; Tartar

Classification: Kïpchak - West-Central Branch, Volga-Kïpchak sub-branch.

The Chinese Tatars constitute the smallest officially recognized ethnic group in China; their numbers have declined from from 4,873 in 1990 to 3,556 in 2010. The number of speakers may be as low as 800 in China (Chen and Lei 1985). Most are descendants of 19th century Volga Tatars, who fled Czarist influence. Today, they live in northwestern Xinjiang herding areas (Burqin, Qitai) and cities (Ghulǰa, Chöchäk, Altay) and Ürümchi. Tatar has influenced Chöchäk Uyghur and Kazakh.

Language domains are limited to conversation and singing, and to older adults. Younger Tatars speak Uyghur and/or Kazakh. The Tatar language is therefore shifting rapidly to Uyghur and Kazakh, whose contact effects are substantial. Since there is no writing system for Tatar in China, written Kazakh and Uyghur are used as instead as literary

9 http://www.ethnologue.com/language/kir

languages. Chinese Tatars tend to be highly educated and multilingual, with most all literate in Chinese, Kazakh and Uyghur. (2000 census, via the *Ethnologue*.[10]

Their language is an archaic variety of Tatar combined with innovations from Southeastern Turkic and Xinjiang Kïpchak (primarily Kazakh). Such convergence features in the sounds system include the despirantization of *f* to *p*, as in colloquial Uyghur (Tat., Uy. *däptär* 'notebook'), and the presence of initial *ǰ-* [ʤ] ('land, earth') as in Kïpchak. Chinese Tatar also frequently has voiced initials stops (e.g. *dürt* 'four'), unlike Uyghur. Vowel harmony is limited to backness (second syllables have *e, ä* or *ï, a*). Disharmonic stems are also common (e.g. CTat. *bilïq* 'fish,' *pialä* 'dish' (cf. Volga Tat. *balïq, pïyala*). Chinese Tatar has a vowel height inversion that resembles neither Qazan Tatar nor modern Uyghur: CTat *e*: Uy. *i* (*tel* 'tongue'); CTat *i* (*min* 'I') : Uy. *ä* ; CTat o (*toz* 'salt'): Uy. *u*, *kön* 'day', *qul* 'arm':

CTat	e	i	o	ö	u
Uy	i	ä	u	ü	o

Morphological innovations include the extensive use of aspect/actional light verbs as the second verb in a V_1-*(y)(I)p* V_2 construction. Other innovations (also under Uyghur influence) in non-finite morphology include the use of the simultative -*GAč* (and its derivative -*GAčKA* 'because'), the limitative -*Gičä*, and the purposive -*GAli*.

The lexicon, with some exceptions, closely resembles that of modern Uyghur, e.g. CTat, Uy. *čiragh* 'lamp,' *čapan* 'chapan, Central Asian overcoat' CTat., Uy. *qulup* 'lock'. Some of these items are absent in modern Qazan Tatar, though present early 20th c. Tatar (Yusupova et al. 2013:169). Certain terms, however appear to be maintained from early 20th c. Tatar and not present in either Uyghur or modern Qazan Tatar, e.g. CTat. *klit* (Uy. *ačquč,* CKaz *ašquš*) 'key.'

3.4. Lopnur Turkic ("Lopnur Uyghur")

EGIDS: 9. Moribund.

Endonym: [loptuq]Exonym: Lopliq, Lopluq, Lobnur

Classification: Altay-Kyrgyz Turkic. Known erroneously as Lopnur "Uyghur", the Lopnur variety belongs to the Kïpchak subgroup, but with some archaic features and also Southeastern Turkic influence via Uyghur and its antecedents.

The genitive case is an example of an archaic feature (+*NI*, not +*ning* as in modern Uyghur, resulting in merger with accusative +*ni*) with Kïpchak morphophonology: the consonant and vowel are maximally harmonic (vowel backness and roundness, consonant is homorganic with preceding consonant, *n* after vowel- and glide-final stems), e.g.: *ǰugan-ni* 'woman who has already had a child-GEN/ACC' , *öj-nü* 'home-GEN/ACC' (cf. Std. Uy. *ǰuwan-nïng*, *öj-nïng*), *söz-üm-mü* 'word-1POSS-GEN/ACC 'my word', *at-tï* 'horse-GEN/ACC', *jük-kü* 'load-GEN/ACC', note the voiceless finals in *bäk-ki* '*beg* ruler-GEN/ACC' and *baq-qï* 'garden-GEN/ACC'. Sibilants show full to partial harmony: *siz-zi* 'you-GEN/ACC', but *nas-sï* 'snuff-GEN/ACC', *umash-tï* 'gruel-GEN/ACC', *jighash-tï* 'firewood-GEN/ACC (Mirsultan 1999).

An example of the influence of Southeastern Turkic is the general tendency of postpositions or case suffixes to be governed by the (southeastern type) genitive +*NIng* as a liaison string after personal and demonstrative pronouns, e.g.: *Bu jutta turmajdimän ajrilsam* ***siz-zïng wilen*** 'If I am separated from you, I will not stay in this place' (Osmanov 1999:101).

Another notable feature includes the absence of initial **j-* before *i*: *iraq* 'far', *ipäk* 'silk', but cf. *jigash* 'firewood' (id.).

10 http://www.ethnologue.com/language/tat

4. Yenisei Turkic

4.1. Sarïg Yuğur

EGIDS status: 8a (Moribund) — The only remaining active users of the language are members of the grandparent generation and older.

Endonym: [sarɨ joʁɨr]Exonyms: Ch. *Xību Yugu* 西部裕固族, Western Yuğur, Sari Yogur, Sarïg, Sarygh Uygur, Sary-Uighur, Yellow Uighur

Classification: Yenisei Turkic.

The Sarïg Yuğurs number only 4,600 (Bradley 2007), with an ethnic population of 7,000 (Bradley 2007). They reside primarily in the western part of Gansu province's Sunan Yuğur Autonomous County in the Hexi corridor near Zhangye (historical Ganzhou). In the same area live the Mongolic-speaking Shera Yuğur (a.k.a. Eastern Yuğur). Sarïg Yuğurs migrated from Siberia during the breakup of the Old Turkic khanate in the 9th century; their language most closely resembles South Siberian Turkic but also contains Old Turkic archaisms such as its counting system and the use of the copula *dro* (< *dur*).

The language is moribund due to the small population and very restricted domains for its use (conversation, trade, religious practice, and oral literature). Education is in Chinese, with the majority becoming literate in Chinese. Despite the lack of an orthography or schools, speakers have favorable attitudes towards their language.[11]

Its phoneme inventory closely resembles that of Salar, particularly the presence of a retroflex obstruent series ʂ ʐ ʈʂʰ ʈʂ and a palatal series ɕ tɕʰ tɕ (rather than palato-alveolar as in other Turkic languages), and initial obstruent contrasts being based on aspiration rather than voicing, all showing the result of heavy contact with Sinitic and Tibetan (Dwyer 2007). The lexicon, too, shows contact with Sinitic, Tibetan, and to a lesser degree, Mongolian., particularly given the neighboring Shera Yuğur language.

In phonology, vowel-voiceless consonant interactions have resulted in vowel spirantization (a.k.a. preaspiration) in Sarïg Yuğur, e.g. *aʰt* 'horse,' a feature also found to a lesser degree in Salar and the Kälpin variety of Uyghur (Dwyer 2000). This consonantalization corresponds to glottalization in Tuvan and Tofa. Vowel harmony is largely absent.

Sarïg Yuğur morphosyntax also shows the unmistakable influence of Sinitic and Tibetan: the preference for pronominal subject marking and subsequent loss of personal verbal agreement markers; the absence (largely) of possessive marking; and the elevation of perspective (a.k.a. evidentiality) marking to nearly obligatory for all declarative utterances. The latter shows the influence of Tibetan, though the morphemes are Turkic. For example in the following narrative utterance: *īške köz par mī-dro* two eye-EXIST COP-XINFR 'He has two eyes.' (Malov 1967, transcription normatized here), we can observe the absence of possessive marking on 'eye'.

To non-Turkologists, perhaps the most well-known feature of Sarïg Yuğur is its anticipating counting system, a remnant from Old Turkic. So *per otus* one thirty 'twenty-one' is expressed as 'one (on the way to) thirty'.

11 Ethnologue http://www.ethnologue.com/language/ybe

In terms of documentation, the language has two dictionaries (Lei 1992, Malov 1957); three grammars (Malov 1957, Tenishev 1976a, and Roos 2000), and two collections of texts (Malov 1967, Roos 2000).

4.2. Gïrgïs (Fuyü Kyrgyz)

EGIDS status: 8b (Nearly extinct)

Endonym: [qərʁəs]Exonym: Fuyü Gïrgïs, Fuyü Kyrgyz, Manchurian Kirghiz

Classification: Yenisei Turkic - Khakas [kjh]

The Fuyü Gïrgïs self-identify as "Kyrgyz," and Fuyü 富裕 is the name of the county, north of Qiqihar, in western Heilongjiang province (Manchuria). While those self-identifying as such may number up to 800 (Salminen 2007) or 900 (Janhunen 1996), there is only at most a handful of rememberers who are only semi-speakers; the language is moribund. (Salminen 2007 optimistically mentions "ten speakers," but this number appears to reflect the situation of the 1980s; since the 2000s, there are only rememberers.) They are officially recognized as Chinese Kyrgyz (Ch. *Ji'erjisi* 吉尔吉斯), but the language variety is South Siberian Turkic, not Kïpchak. They are likely Oirat Mongolian in origin (local Mongols used to call them *Oirat* before 1949), they have lived in Manchuria since the late 18th century, today are on the left bank of the Nenjiang river in Wujiazi village. Originally pastoralists, they came be semi-agriculturalists who practiced both shamanism and Tibetan Buddhism. The Fuyü Gïrgïs number about 1100, and in the 1980s, there were reportedly about 100 households of speakers (Hu and Imart 1987:2–3). Today there are no speakers and only a few rememberers of the language left; Chinese influence is pervasive.

The language is moribund; a few speakers can remember a few words. In the 1980s, apparently about 10 very old people were fluent. There is no writing system and no support for the language. Apart from elderly rememberers of a few lexical items, everyone (from child through middle and early old age) speaks primarily Mandarin Chinese, and secondarily Mongolian.

Fuyü Gïrgïs is a variety of Khakas, belonging to the Yenisei (a.k.a. Altay-Sayan) subgroup. Comparisons of Gïrgïs with Xinjiang Kyrgyz (Hu 1983, Tenishev 1997), and with south Siberian Turkic languages such as Khakas (Hu and Imart 1987, Schönig 1997, 1998) have shown that Gïrgïs diverges sharply from Kïpchak Turkic, and is a South Siberian Turkic language, with some Mongolian and Chinese features.

South Siberian features include medial *-z-* < Old Turkic **d* as in *azax* 'foot,' *büzex* 'high,' *ġozon* 'hare.' A portion of OT voiceless consonants are realized as voiced in Fuyü, e.g. *gem* 'who?' *güz* 'autumn.'

FY Gïrgïs has a seven-vowel system (*a ä i o ö u ü*) with front and back oppositions except for /i/). Only secondary vowel length exists, the result of deletion (e.g. *aas* 'mouth,' *too* 'mountain' < *ağïz*, *tağ*); Hu and Imart (1987:24–25) report 8 long vowels (with the addition of /ee/). The consonantal inventory is a typical one for Chinese Turkic languages, with stops contrasting phonemically for voicing, alveolar and palato-alveolar spirant series (s z ʃ ʒ ʧ ʤ). As in Salar and Sarïg Yuğur, the phonetic realizations of these obstruents has been affected by Chinese, such that p/b t/d k/g q/ɢ contrast in aspiration, not voicing, at least in Chinese loanwords, or the pairs p/b t/d k/g q/ɢ are in free variation between aspiration and voicing.

An /r/ allophone, [ɻ] , appears in Chinese loans (*ʤaɻän* 'Tibetan person'). Gïrgïs displays vowel harmony (largely backness, with occasional rounding harmony) as well as consonant harmony in suffixes (Hu and Imart 1987:24–25). For example, plural *+LAr* has consonant voicing harmony and sonorant dissimilation (*qoj-lar* 'sheep' vs. *ġol-dar* 'hands'), but not the vowel rounding harmony present in Xinjiang Kyrgyz (which also has *+lor/lör/dor/dör/tor/tör*), though some report rounding harmony limited to back vowels in some Fuyü examples (*qoj-lor* 'sheep', *qol-dor* 'hands'). These limited vowel and consonant harmony features can also be seen in the interrogative *MA*, realized as *ma/me/ba/be/pa/pe.* In stems, there is a certain amount of disharmony in backness, e.g. *qadex* 'hard.'

The maximal syllable shape is (C)V(C); (CVC_1C_2 is possible where C_1 is *r/l* and C_1 is a voiceless stop, e.g. *durt* 'four'). Like Salar, Gïrgïs the spirantization of final *-G > x* and final devoicing are common (*yas* 'spring' < *yaz*).

In the lexicon, Fuyü Gïrgïs shows Yenisein characteristics. The numerals 40–90 are *durdon, bi[ʒ]en, alten, čiten, sigi[ʒ]en, toğuzon.* The reflexive pronoun is *bos*. The language has a number of Mongolian loans: *mürün* 'river,' *dalaj* 'ocean'; the cardinal directions *asar* 'east,' *usar* 'west,' *ilger* 'south,' *geder* 'north'; *arben* 'many,' *noğon* 'green.' It has and virtually no Arabic or Persian loans.

In grammar, Fuyü Gïrgïs also shows Yenisei rather than Kïpchak features. Fuyü usually has the pronominal first person plural verbal agreement ending *-bes/bis* (rather than the 'possessive type' *-k/q*) e.g. for the past tense; thus, Fuyü *bar-de-k* 'we went' vs. Xinjiang Kyrgyz *bar-de-bes*. Historically, the past tense negative suffix was *-been/peen-*: *bar-been-min* (cf. XJ Kyrgyz *bar-ba-ğan-men*) 'I didn't go.' There are three imperfectives, present *-de/te*: *bar-de-min* 'I am going' (cf. XJ Kyrgyz *bar-a jat-a-män*); present-future: -A(j) (*bar-a-men* 'I go'), negated with *-ǰool-* [ʤo:l]: *bar-ǰool-min* 'I won't go', cf. XJ Kyrgyz *bar-ba-j-men*). Finally there is a present "progressive" *-tur-*: *bar-tur-min.*

Fuyü distinguishes directive *-sar* for non-human objects from the dative case; XJ Kyrgyz does not distinguish dative and directive.

The main study to date is Hu and Imart (1997). On classification, see Schönig 1998; on the lexicon, see Li Y. et al. 2007. Other references include Doerfer 1997.

4.3. Tuvan

EGIDS status: 6b (Threatened). Language of recognized nationality: Mongolian.

Endonym [tɨva]Exonym: Ch. *Tuwa* 图佤族, Dyba, Kök Mungak, Tuvin, Tuwa

Classification: South Siberian - Sayan Turkic (ISO 639-3 tyv)

The Tuvans of China numbered 3260 (2010 census), with approximately 2,400 speakers (Wu 1999). They are without ethnic *minzu* status in China, where Tuvans are officially grouped with Mongols. One of the few Turkic groups that still lives predominantly from animal husbandry (with some farming), they live in Altai county (aimaq) in Altay prefecture in northern Xinjiang, coterminous to the Tuva Republic. Tuvans also live in Burjin, Habahe, and Fuyun. They call themselves *(Kök-)Monchaq* or *Tuwa*; the language is generally used in the familial domain, and to a limited extent in communication with local Kazakhs and Oirat Mongols. The local lingua franca is Kazakh. Primary and some secondary schooling is available to the Tuvans in Mongolian, Kazakh (especially in Alaxaak and Kökdogay) and Mandarin Chinese, with secondary and tertiary schooling primarily or exclusively in Mandarin. Chinese Tuvan lacks a writing system; it is sometimes written in the (Sogdian) Mongolian script. They are one of a small number of Chinese Turkic languages that are Buddhists (in addition to Sarïg Yuğur).

Maintenance of the language is facilitated by their geographic isolation, as well as by positive attitudes towards the language. The main Chinese Tuvan populations live in compact communities in valleys around Kanas lake, several hours from the nearest town. These communities were until recently largely only Tuvan; a recent law mandating that businesses there be run only by Tuvans has hastened some intermarriage with Han entrepreneurs (based on my July 2015 interviews in Hom and Kanas).

In phonetics, Chinese Tuvan also preserves many of the OT phonetic distinctions that Siberian Tuva has, such as OT *d*: OT *adigh,* Sib. Tuva *adïg*, C.Tuva *adïx;* OT *qud-* 'pour' , cf. *kut-* 'burn' (cf. Uy., Kaz. *quy-*). Where Chinese Tuvan diverges from Tuvan spoken to the north is the lack of pharyngealization: *at* 'horse' (cf. $a^{ɦ}t$), *et* 'meat,' *ot* 'grass.' Vowel harmony is confined to backness distinctions, e.g. locative *-da/de/ta/te,* conditional *-za/sa/ze/se*. In these ways, Chinese Tuvan more closely resembles Kazakh and Uyghur.

In morphological forms, however, Chinese Tuvan is closer to Siberian Turkic thank Kïpchak or SE Turkic, e.g. the first person optative -Ayn (Uy, Kaz. *-Ay*), and the negative converb, Ch. and Sib.Tuvan *-BAyn* (cf. Uy, Kaz. *-mAy*).

In the lexicon, the Mongolian, Kazakh, and Chinese influences on the language is particularly strong, leading to a divergence with Siberian Tuva. For example, OT *uruq* 'rope' is realized in Siberian Tuvan and Khakas as *uruq* 'lasso', but Chinese Tuvan, Uyghur, and Uzbek have **arğamča*, a conflation of OT **uruq* and Kïpchak **arqan* 'rope' (cf. Kaz., Kyr. *arqan*). Borrowings from Chinese are predominantly in the terminology of territorial administrative units and tools of daily use (television, computer, refrigerator). References on Xinjiang Tuva include Mongush 1996 and Mawkanuli 1999.

As can be seen from the above descriptions, three Northeastern Turkic languages are represented in China. Sarïg Yuğur and Fuyü Gïrgïs represent different branches of South Siberian a*zaq*-Turkic, while Tuvan represents Sayan Turkic. We turn now to the only Southwestern Turkic language in China, Salar.

5. Oghuz - Salar

EGIDS status: 7 (shifting) (Ethnologue: 6b, threatened)

Endonym: [sala] Exonym: *Sala* 撒拉族, Salar (slr)

Classification: peripheral - mixed; Eastern Salar has Chinese and Tibetan adstrata (especially lexicon and phonology); Western Salar has Uyghur and Kazakh adstrata.

The Salars are likely related to the modern Salor-Turkmen, likely Western Turkestan (Central Asian) origins, from area south of present-day Samarkand. They arrived in Amdo Tibet in the 14th c. C.E. About 1500 Salars moved to Xinjiang in the late 18th and late 19th centuries. The Salars numbered 130,607 in the 2010 Chinese census and their population is increasing; of these, at least 80% are speakers. Most live in Amdo Tibet, primarily in Xunhua and Hualong counties (Qinghai province) and Jishishan county (Gansu province); nearly 4000 others live in Yili (Ghulǰa) county in Xinjiang. The former areas in Qinghai and Gansu constitute Eastern Salar (ES); the Xinjiang variety is Western Salar (WS).

In terms of language use, the majority of L1 speakers use Salar as bilinguals (Salar-Chinese or Salar-Amdo Tibetan in ES, Salar-Kazakh or Uyghur in WS); children are increasingly abandoning the language after acquiring Mandarin in primary school (Dwyer 1992-2016, personal observation; Ma 2007). The L2 users are primarily male traders. The Ethnologue estimates there are 10,000 monolinguals, primarily older women in informal and domestic domains. Language attitudes are mixed, with speakers viewing their language as both an object of historical pride but of little modern utility. Since there is no official orthography and no schooling available in the language, at most 60% of Salars are only literate in L2 (primarily Mandarin). As Muslims, the Salars have historically embraced most all of the various Sunni orders represented in western China; today, most Salars view themselves as either 'reformed' (Ikhwani) or 'traditional' (one of several Sufi orders).

The Salar sound inventory has added a retroflex series of obstruents ʂ tʂ ʐ; the first two are phonemic in Chinese and Tibetan loans, and all three alternate freely with palato-alveolar obstruents in the rest of the lexicon, e.g. ʂɻpa 'eighteen', fatʂo et- 'be nauseated', oʁʐɻ~oʁɻɨ 'thief'. A palatal series ɕ tɕ tɕʰ corresponds to Turkic palatal-alveolar obstruents, e.g. tɕʰiχ- 'go out' (Dwyer 2007). Salar, like Sarïg Yoğur, has high front vowel devoicing and consonantalization, e.g. *ikki* [ʔi̯ʃkʰi] 'two' (id.)

In morphology, person agreement marking on verbs has largely been lost, and perspective marking (direct/indirect) is generally required, e.g. *Men geshong-ë var-ji*. 'I went to town (direct experience).' *U geshong-ë var-miš*. 'S/he went to town (indirect experience)' (Dwyer 1992 in situ research).

In lexis, the personal pronoun paradigm entirely lacks **siz*; *sen* and *seler* are the sole second person singular and plural pronouns, respectively. The first person plural pronoun is *piser.* Besides Oghuz (SW) Turkic lexemes such as *seǰi* 'sparrow', some lexemes reflect South Siberian Turkic phonology, e.g. *čorge-~čörge-* 'spin, twist, weave', cf. Tuvan *čörge-*, Common Turkic *yörge:-* 'wrap up; swaddle' (Dwyer 2007).

The two Salar varieties show language contact effects; in phonetics, morphosyntax and lexis, Eastern Salar more closely resembles Mandarin, while Western Salar has some Uyghur features. For example, Eastern Salar has merged front round *ü ö* with unrounded vowels *u o*, e.g. *uš~uč* 'three', *gor-* [kor-] 'see'; Western Salar preserves the front/back contrasts (e.g. ES *kul-* / WS *kül-* 'laugh' as below). For actional and aspect nuances in the predicate, Eastern Salar uses the Sinitic/Bodic strategy of an adverb + main verb, whereas Western Salar uses the Turkic strategy of a main verb + a light (helping) verb:

ES*U lorčuqqa kule-miš.*[s/he suddenly laugh-PERF.indir] 'S/he burst out laughing'

WS *U kül yür-ǰi.*[s/he laugh go-PERF.dir] (Dwyer 1992 in situ research)

Two Chinese-Salar dictionaries of Salar currently exist (Lin 1992, Han and Ma 2010). Other major studies of the language are Major previous studies: Tenishev (1964, 1976a), Dwyer (2007).

6. Concluding remarks

The Turkic languages of China, whether endangered or not, clearly show both direct inheritances from their respective Turkic families as well as areal language-contact effects. The personal pronouns **biz* and **siz* can be used as an example of the range of inherited features found in Chinese Turkic languages. It is primarily Chinese Kazakh and Uyghur which have balanced paradigms with reflexes of both **biz* and **siz*, and distinguish informal and polite forms of the second person (Kaz. *biz*; *sen*, *siz, sender, sizder*; Uig. *biz; sen, siz, siler, sizler*). Salar, Sarïg Yuğur, Tuvan, and Fuyü lack a second person polite form (Salar, SY *sen, seler*; Tuva *sen, siler~sirer*; Fuyü *sin*, *sirir*). At least in the case of Oghuz Salar, the lack of a second person polite form is an innovation, as e.g. Turkmen maintains this distinction. At the same time, many of these modern Chinese Turkic reflexes reflect features of the Turkic subfamilies, e.g. Northeast and Southeast Turkic **biz*: Kazakh, Uyghur *biz* ; South Siberian Turkic **Bis* : Ch. Tuvan *bis*, Fuyü *pis*, Sarïg Yuğur *mïs~mïz~mïster.*

The Turkic languages of China, including the endangered ones, show extensive language-contact effects. For example, unsurprisingly the strong Mongolian influence on the Tuvan lexicon is readily apparent; Chinggisid Mongolian also had a small effect on the lexicons of Sarïg Yuğur and Salar. Nonetheless, the phonological and lexical impact of other Siberian Turkic languages is also apparent in all but standard Uyghur and Chinese Kazakh.

The early loans in the lexicons of many of these languages include Indo-European **tümen* '10,000', cf. Tocharian *t(u)mane*; Old Turkic *böz* 'linen', cf. Greek *bussos*; O.T. *biti-* 'to write', cf. Old Chinese *piet* 'writing brush.' Tibetan elements - lexis and perspective marking - are present in Salar.

Mandarin Chinese, being the national language, is present in the lexis of all the Chinese Turkic languages, and also in the morphosyntax (e.g. resultative complements) and discourse particles of all but Chinese Uyghur and Chinese Kazakh. The presence of Mandarin is felt most strongly in those languages that are closer to China proper and have smaller populations.

With the primacy of Mandarin in all but the private sphere - education, the media, trade, and intergroup communication - even those relatively non-endangered Turkic languages of China can be considered threatened. Further, distinct sub-varieties of major Turkic languages of China (for example, Lopnur, a.k.a. Lopnur «Uyghur», Dolan, etc.), have already all but disappeared, due to the intense homogenizing pressure not of Chinese, but of the standard language, in this case Uyghur.

Bibliography

Bradley, David (2007). East and Southeast Asia. In C. Moseley (ed.), *Encyclopedia of the world's endangered languages*. London: Routledge, 349–424.

Cabras, Giulia (2016). Commutation de code entre le Ouïghour et le Chinois: Une étude de cas sur la communauté linguistique Ouïghoure de Ürümchi. Paris: INALCO, unpublished doctoral dissertation.

Chen Shiliang (ed.) (1997). *Tujue yuyan bijiaoxue [Comparative Study of the [Chinese] Turkic languages]*. Ürümchi: Xinjiang renmin.

Chen Zongzhen and Lei Xuanchun (1985). *Xībù Yùgùyǔ Jiānzhì [Concise grammar of Western Yuğur]*. Minzu: Beijing.

Doerfer, G. (1997). Rezension zu Hu Zhenhua & G. Imart, Fu-yü Gïrgïs. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 147.1:238.

Dwyer, Arienne M. (1998). The Texture of Tongues: Languages and Power in China. In William Safran, ed., Nationalism and Ethnic Politics 4.1/2: Special Issue. *Nationalism and Ethnoregional Identities in China*. Frank Cass, pp. 68–85.

Dwyer, Arienne M. (2000). Consonantalization and Obfuscation. In Göksel, Asli & Celia Kerslake (eds.) *Studies on Turkish and Turkic Languages*. *Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics. Lincoln College, Oxford, 12-14 August 1998* (Turcologica 46). Wiesbaden: Harrassowitz, pp. 423–432.

Dwyer, Arienne M. (2007). *Salar: a study in Inner Asian areal contact processes*, *Part I: Phonology*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Dwyer, Arienne M. (2012). Tools and techniques for endangered-language assessment and revitalization. In Trace Foundation (eds.) *Minority Language in Today's Global Society*. New York: Trace Foundation.

Fishman, Joshua A. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevendon: Multilingual Matters.

Hahn, Reinhard F. (1998). Uyghur. in Johanson, Lars; Csató, Éva Ágnes, *The Turkic Languages*. Routledge.

Han Jianye and Ma Chengjun (2010).撒维汉词典 [A Salar-Uyghur-Chinese dictionary]. Beijing: Minzu.

Hoppe, Thomas (1995). *Die ethnischen Gruppen Xinjiangs: Kulturunterschiede und interethnische Beziehungen*. Hamburg: Institut für Asienkunde.

Hu Zhenhua (1983). Heilongjiang Fùyùxian de Keerkezezu ji qi yuyan tedian [The Qïrghiz of Heilongjiang's Fuyü county and their linguistic features]. *Zhongyang minzu xueyuan xuebao* 2: 65-69.

Hu Zhenhua and Guy Imart (1987). Fu-yü Gïrgïs. A tentative description of the easternmost Turkic language. *Papers on Inner Asia* 8. Bloomington, Indiana: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies.

Janhunen, Juha (1996). Mongolic languages as idioms of intercultural communication in northern Manchuria. In Wurm Stephen A., Peter Mühlhäusler, and Darrell T. Tryon (eds.) *Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific*, Asia, and the Americas. Vol. 3. Berlin: Mouton de Gruyter, p. 832.

Kaidarov, Abdu-Ali Tuganbaevich (1969). *Razvitie sovremennogo uigurskogo literaturnogo yazyka. Vol. I: Uigurskie dialekty i dialektnaya osnova literaturnogo yazyka*. Almaty.

Lei Xuanchun (1992). *Xibu Yugu Han Cidian* [Western Yuğur-Chinese Dictionary]. Chengdu.

Lewis, M. Paul and G. F. Simons (2010). Assessing endangerment: Expanding Fishman's GIDS. *Revue Roumaine de Linguistique* 55(2):103–120. http://www.lingv.ro/RRL 2 2010 art01Lewis.pdf and http://www-01.sil.org/~simonsg/preprint/EGIDS.pdf. Accessed 11 January 2011.

Lewis, M. Paul, Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (eds). (2015). *Ethnologue: Languages of the World.* Eighteenth edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: http://www.ethnologue.com.

Li Sen (1992). Xinjiang Tujue yuzu yuyan fangyan chutan: Xinjiang Tujue yuzuyuyan 1995 nian diaocha yanjiu zongjie. *Yuyan yu fanyi* 4: 4-13.

Li Yongsong, Mehmet Ölmez and Kim Juwon (2007). Some Newly Identified Words in Fuyu Kirghiz (Part 1). *Ural-Altaische Jahrbücher* (Neue Folge) 21: 141–169.

Lin Lianyun 林莲云 (1992). 汉撒拉、撒拉汉词汇 *[Chinese-Salar, Salar-Chinese lexicon]*. Chengdu: Sichuan renmin.

Ma Wei (2007). Socioeconomic Change and Language Endangerment. M.A. Thesis, University of Kansas.

Malov, S. E. (1957). *Jazyk zheltykh ujgurov. Slovar' i grammatika*. Alma Ata.

Malov, S. E. (1967). *Jazyk zheltykh ujgurov. Teksty i perevody*. Moscow.

Mawkanuli, Talant (1999). The phonology and morphology of Jungar Tuva. Unpublished Indiana University PhD dissertation.

Mongush, M.V. (1996). Tuvans of Mongolia and China. *International Journal of Central Asian Studies* 1: 225–243.

Nurbek 努兒別克 et al., eds. (1990). Zhōngguó Tūjué yǔzú yǔyán cíhuì jí 中國突厥語族語言詞彙集 [A Chinese Turkic-language vocabulary list]. Běijīng: Mínzú 民族出版社.

Osmanov, Mirsultan (1990). *Hazirqi zaman Uyghur tilining di'alektliri*. Ürümchi: Shinjang Ma'arip/Xīnjiāng Jiàoyù.

Osmanov, Mirsultan [Wusimannuofu, Mi'ersulitang], 乌斯曼诺夫・米尔苏里唐 (1999). 现代维吾尔语罗布泊方言*Xiandai Weiwu'er yu Luobubo fangyan*. Di 1 ban. Wulumuqi: Xinjiang da xue chu ban she.

[Qizilsu=] Qizilsu Qirghiz Autonomous Prefecture Gazeeteer editorial group, eds. (1985). *Kezelesu Keerkeze zizhizhou gaikuang* [The Conditions of Qizilsu Qirghiz Autonomous County]. Urumchi: Xinjiang People's Press.

Roos, Martina Erica (2000). *The Western Yuğur (Yellow Yuğur) Language: Grammar, Texts, Vocabulary*. University of Leiden Dissertation.

Salminen, T. (2007). Europe and North Asia. In C. Moseley (ed.), *Encyclopedia of the world's endangered languages*, 211–282. London: Routledge.

Schönig, Claus (1997. A new attempt to classify the Turkic languages. *Turkic Languages* 1: 117–133; 2: 262–277.

Schönig, Claus (1998). Anmerkungen zum Fu-yü-Kirgisischen. In *Bahşı Ögdisi. Festschrift für Klaus Röhrborn anläßlich seines 60. Geburtstages. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi* 21: 317–348.

Tenishev, E.R. (1964). *Salarskie teksty*. Moskva: Nauka.

Tenishev, È. R. (1976a). *Stroj saryg-jugurskogo jazyka.* Moskva: Nauka.

Tenishev, È. R. (1976b). *Stroj salarskogo jazyka.* Moskva: Nauka.

Tenishev, È. R. (1997). Saryg-jugurskij jazyk. In Tenishev, E. R. (ed.), *Jazyki mira: Tjurkskie jazyki*, 345-354. Moscow: Indrik.

Tenishev, È. R. (1997). Jazyk fujujskich kirgizov. *Jazyki mira. Tjurkskie jazyki*. Bishkek.

UNESCO Ad hoc expert group on endangered languages (Matthias Brenzinger, Arienne M. Dwyer, Tjeerd de Graaf, Collette Grinevald, Michael Krauss, Osahito Miyaoka, Nicholas Ostler, Osamu Sakiyama, María E. Villalón, Akira Y. Yamamoto, Ofelia Zapeda). (2003). *Language vitality and endangerment*. Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, Paris, 10-12 March 2003. Online: http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf

Wu Hongwei. (1999). *The Tuwa language*. Shanghai: Shanghai Far East Publishers.

Yusupova, A. S. et al. (2013). Features of the Language of Tatars Living in China. *Middle-East Journal of Scientific Research* 17 (2): 168-172. Online: http://shelly.kpfu.ru/e-ksu/docs/F1523128653/Skopus.kitaj.pdf Accessed on 13 June 2014.

«ҚЫТАЙ ТҮРКІЛЕРІ: ҚЫРҒЫЗДАР,ҰЙҒЫРЛАР, ЙОҒҰРЛАР (САРЫ ҰЙҒЫРЛАР)» ДАЛАЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯ

Eskeyeva Mağripa
Sagidolda Gülğayşa

Екінші экспедиция.

Экспедицияны қаржыландырған ұйым: Түркі Академиясы. Астана қаласы.

Мерзімі: 15.09.2012–25.09.2012.

Бағыты: Қазақстан – ҚХР – Қазақстан.

Экспедиция бағыты**:**

Астана –Үрімші – Қашқар – Артуш (Қызыл су) – Қашқар –Үрімші – Ляньжоу –Үрімші – Астана.

Құрамы- 2 адам:

филология ғылымдарының докторы, профессор Ескеева Мағрипа,

филология ғылымдарының докторы, профессор Сағидолда Гүлғайша.

Экспедицияның Мақсаты**:**

1. Қытайдағы түркі халықтарының (қытай қырғыздарының, Қашқар ұйғырларының және сары ұйғырлардың) жаһандану үдерісіндегі лингво-этномәдени ерекшеліктерін зерттеу үшін эмпирикалық материалдар жинақтау, қытай ғалымдарының ғылыми зерттеулерімен танысу;

2. Қытай Халық Республикасы Ганьсу провинциясына ұйымдастырылған далалық экспедиция (07.07.2012–17.07.2012) барысында жинақталған аз санды түркі этносы – йоғурлардың (сары ұйғырлардың) тілі мен этномәдениеті жайлы текстологиялық, видео, аудио және фото материалдарды ғылыми тұрғыдан игеру, сары ұйғырлар жайлы қытай ғалымдарының зерттеулерінің көшірмелерін алу.

15.09. 2012 –Астана – Үрімші бағыты бойынша жолға шықтық (әуе жолымен).

15.09. 2012 -QINTIAN туристік фирмасымен келісімшарт (№0000781; №0000782) жасалып, фирма Қашқар қаласы мен маңындағы ұйғыр қыстақтарын, Қырғыз автономиялы облысының орталығы Артуш қаласын, басқа да қырғыз айылдарын аралатуды, Ляньжоу қаласына сапар ұйымдастыруды, сондай-ақ экспедиция мүшелерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуді міндеттенді.

Үрімші қаласындағы түркітанушы ұйғыр ғалымдарымен кездесу ұйымдастырылып, Түркі Академиясының зерттеу бағыты, экспедицияның мақсат-міндеттері жайлы мәлімдеме жасалды. Қытай түркологиясының және Қазақстан түркологиясының бағыт-бағдары, өзекті мәселелері мен зерттеу нәтижелері туралы пікір алмасу болды.

Қытай қырғыздарының өкілдері – филология ғылымдарының докторы, профессор Макелек Өмұрбайұлымен, саясаттану ғылымының кандидаты, доцент Қайрат Айлантымен кездесіп, экспедиция жұмысын тиімді жүзеге асыру мәселелері қарастырылды.

Қытайдағы қырғыз интеллигенциясы (ғылыми және шығармашылық интеллигенция) жайлы мәліметтер мен фотосуреттер алынды.

Орта Азия институтының Үрімші филиалы директорының орынбасары Қайрат Айланты, қырғыз халқының өкілі (сол жақта).

Түркітанушы ғалым, PhD доктор Ығпал (Қашқар ұйғырларының өкілі).

Қырғыз әншісі.

Тоғыз құмалақ жарысы.

16.09.2012 – Үрімші қаласындағы қырғыз ұлтының өкілдерімен (ғалымдар, өнер адамдары, журналистер, жазушылар т.б.) кездесу ұйымдастырылып, экспедицияның мақсаты мен міндеттері жайлы мәлімдеме жасалып, қытай қырғыздарының тілі, ауыз әдебиеті үлгілері, тұрмыс-тіршілігі мен кәсібі, ұлттық тағамдар, ұлттық киім үлгілері т.б. бойынша материалдар алынды.

Бүркітші.

Қырғыз қыздарының көрпе тысын кестелеу сәті.

Алаша тоқу. Суретті түсірген З.Жұмахы.

17.09. 2012 – Үрімші–Қашқар бағытына жолға шықтық (әуе жолымен). Қашқар қаласындағы қырғыздармен кездесіп, Қызылсу Қырғыз Автономиялы облысының орталығы Артуш қаласы мен қырғыз айылдарын аралаудың жоспары жасалды, қырғыздардың мәдениеті (киім үлгілеріне, салт-дәстүріне, дініне, тағам мәдениетіне т.б. қатысты фото суреттер мен видео жазбалар) мен тілі (тірі тілдік деректер, ауыз әдебиеті үлгілерінің мәтіндері, ғылыми, әдеби, публицистикалық стильдегі шығармалар, халық әндерінің мәтіндері т.б.) бойынша материалдар жинақталды. Қашқар қаласындағы мұражайдан қырғыздар тарихы мен мәдениетіне қатысты жәдігерлердің фото суреттері түсірілді.

Қырғыз манасшысы.

Еліктің сирағы сапталған сегіз өрім қырғыз қамшысы.

Кестеленген қомуз қабы. Суретті түсірген Зайыр Жұмахы.

Жайлауда

Киіз үй тігу.

Саятшылық. Қызылсу қырғыздары..

Томағалы бүркіт.

Қашқар қаласының маңындағы (60 км.) түркітану ғылымының атасы, алғашқы түрколог Махмуд Қашқаридың кесенесі және оның маңындағы көне қорғандар бойынша фото-суреттер, видео-кадрлар түсірілді.

Махмуд Қашқари кесенесі.

Махмуд Қашқари зираты.

Махмуд Қашқари кесенесі маңындағы ескі қорым.

Қашқар қаласы.

Қашқар қаласының келіншектері.

Қашқарлық ұйғыр ақсақалы.

Ескі Қашқар қаласы.

Қашқар қаласындағы ұйғыр шайханасы.

Дихан жігіт.

Қашқар қаласы маңындағы қыстақ тұрғындары. Ұйғыр әйелдері.

18.09. 2012 – Қашқар–Артуш бағытына жолға шықтық (автокөлікпен). Қырғыз автономиялық ауданындағы Манастану орталығының директоры, тарихшы-этнограф Зайыр Жұмахымен кездесіп экспедиция жұмысын тиімді жүргізу мәселелері қарастырылды. Түркі мәдениетідегі ерекше құбылыс – жыраулық дәстүр жайлы, қырғыз манасшылары туралы мәліметтер алынды.

Манастану орталығының директоры, тарихшы-этнограф Зайыр Жұмахы қырғыз қарияларымен бірге.

Артуш (Қызылсу) қаласындағы қырғыз этносының өкілдерімен, басқа да қырғыз айылдарының тұрғындарымен кездесулер ұйымдастырылып, Түркі академиясының зерттеу бағыты жайлы, экспедицияның мақсат-міндеті туралы мәлімдеме жасалып, қырғыздардың тарихы, тілі жайлы жазбаша мәліметтер жинақталды. Артуш қаласындағы Өлкетану мұражайындағы қырғыз мәдениетін - ұлттық киім үлгілерін, қолөнерін, ата кәсібін, салт-дәстүрін, діни ұстанымдарын т.б. көрсететін экспонаттардың фото-суреттері түсірілді.

Жүн сабау. Қырғыз келіншектері. Суретті түсірген Зайыр Жұмахы.

Бие сауу. Суретті түсірген Зайыр Жұмахы.

Қырғыз сырмағы және қол диірмен.

Қырғыздың әнші қызы. Суретті түсірген Зайыр Жұмахы.

Қызылсудағы Наурыз мерекесі. Оттан секіру салты. Суретті түсірген Зайыр Жұмахы.

Экспедиция барысында Артуш қаласындағы ескі кітаптар сататын шағын дүкеннен шағатай жазба әдеби тілінің өкілі Ә.Науаи өлеңдерінің (30 рубаят, 110 ғазал) XYII ғасырдың соңғы жылдары көшірілген қолжазбасы табылды. Көлемі 101 бет. Қолжазба бұрын ғылыми айналымға түспеген. Қолжазбаның толық фото көшірмесі алынды. Осы дүкеннен билеп тұрған адам бейнесіне ұқсас сурет қашалған шағын тас табылды. Петроглиф бұрын мамандардың қолына түспеген, ғылыми-семиотикалық сипаттама жасалмаған. Тастың фото суреттері алынды.

Ә.Науаи өлеңдері көшірмесінің мұқабасы.

Қолжазбаның алғашқы беттері.

Петроглиф бейнеленген тас.

18.09. 2012 – Артуш–Қашқар–Үрімші бағытына жолға шықтық (автокөлікпен).

19.09. 2012 – Үрімші – Ляньжоу бағытына жолға шықтық (әуе жолымен).

20. 09. 2012 – Ляньжоу университеті Орталық Азия зерттеу институтының директоры профессор Ян Шудың қабылдауында болып, Түркі академиясының атынан 14 кітап (Онтология, Альманах және монографиялар) институт кітапханасына сыйға берілді. Қабылдауға Солтүстік–шығыс халықтары университетінің профессоры Хы Уей Гуанг, Солтүстік–шығыс халықтары университетінің аға оқытушысы Хуан Мей, Ляньжоу университетінің профессоры Хунгли, Ляньжоу университетінің докторанттары Арслан Яғлақар, Жан Уйе т.б. қатысты. Кездесуде Қазақстан мен Қытай Халық Республикасы арасындағы достық қарым-қатынас, Қытайдағы түркітектес шағын этностардың тарихы мен тілі, әдебиеті мен өнері, этнографиясы басқа да рухани-мәдени құндылықтар жүйесінің қазіргі қалып-күйі, зерттелу деңгейі жайлы пікірлесу болды.

Экспедиция мүшелері Ляньжоу университеті Орталық Азия зерттеу институтының директоры профессор Ян Шудың қабылдауында.

Ляньжоулық әріптестермен бірге экспедиция барысын талқылау сәті.

Профессор Хы Уей Гуангмен бірге сары ұйғырлар жайлы материалдарды өңдеу сәті.

Уйғу (Йоғур/Сары ұйғыр) Автономиясының орталығы Сунань қаласы.

Йоғур отбасы.

Йоғур бойжеткені.

Йоғур бозбаласы.

Йоғур жігіті.

Түйе қомдау. Суретті түсірген Хы Уей Гуанг.

Будда ғибадатхаасының ішкі көрінісі.

Ши ору. Суретті түсірген Хы Уей Гуанг.

Орта жастағы әйелдің ұлттық киімі. Суретті түсірген Хы Уей Гуанг.

Йоғур әйелдерінің ұлттық киім үлгілері.

Малды ауыл.

Йоғурлардың ұлттық тағамдары.

Жазушы Йоғур Төмер ел ақсақалымен.

Сунань мұражайындағы йоғурлар мәдениетіне қатысты көне жәдігерлер.

Экспедиция барысында.

21–23.09. 2012 – Ляньжоулық әріптестер мен докторанттардың көмегімен сары ұйғыр аңыз-ертегілерінің, тұрмыс-салт жырларының, мақал-мәтелдердің,халық әндерінің, жұмбақтардың, мазмұны жазылып алынды, мәтіндері транскрипцияға түсірілді.Сары ұйғырлардың тілі мен этномәдениеті жайлы Сунань уезінде жинақталған жазбаша, видео, аудио, фото материалдар жүйеленіп, 100 фото материалдың түсініктемелері жазылды.

24.09.2012– Ляньжоу – Үрімші бағытымен жолға шықтық (әуе жолымен).

25.09.20012 – Үрімші – Астана бағытына жолға шықтық (әуе жолымен).

«Түркі халықтары мен мемлекеттерінің тарихи-мәдени мұрасы және интеграциялық үдерістер» бағдарламасы аясындағы «Түркі терминологиясы және лексикографиясы» тақырыбындағы ғылыми-зерттеу Жобасының мақсат-міндеттеріне орай зерттеу жұмыстарына қажет тілдік материал жинау үшін 15.09.2012 –25.09.2012 аралығында Қытай Халық Республикасына ұйымдастырылған далалық экспедиция нәтижесінде:

ҚОРЫТЫНДЫ НӘТИЖЕ

I. Қытай қырғыздарының тілі мен этномәдениеті бойынша:

– 80 видео-кадр (сұхбат – 10, қытай қырғыздарының тұрмыс-тіршілігі мен кәсібі, қолөнері, салт-дәстүрі, музыкасы т.б);

– 61 аудио материал (рецепиенттердің сөзі -10, қытай қырғыздарының халық музыкасы, халық жырлары - 51);

– 370 фото-сурет (қытай қырғыздарының өкілдері, қытай қырғыздарының тұрмыс-тіршілігі, кәсібі, қолөнері, салт-дәстүрі, ұлттық киімі, сары ұйғырлар мекендейтін қалалар мен елді мекендердің көрінісі, географиялық ерекшеліктері, табиғаты, өсімдіктер т.б.);

– қытай қырғыздарының тілі, тарихы, мәдениеті жайлы қытай тілінде жарияланған ғылыми еңбектерден үзінділердің және көпшілік-танымдық мақалалардың ксеро-көшірмесі (150 бет);

– қытай алфавитімен жазылған 20 ертегі, 10 аңыз, 20 тұрмыс-салт жыры, 30 жұмбақ, 20 халық әнінің мәтіні, 40 мақал-мәтел (ксеро-көшірме);

– қытай қырғыздарының тілі бойынша сөздер тізбесі (120 сөз).

II. Йоғурлардың (сары ұйғырлардың) тілі мен этномәдениеті бойынша:

– 4 сары ұйғыр халық әнінің мәтіні транскрипцияға түсіріліп, 20 халық әнінің мазмұны жазылып алынды;

– 4 ертегінің транскрипциясы жасалып, 10 ертегінің мазмұны жазылды;

– 20 мақал-мәтелдің транцкрипциясы жазылып алынды;

– 300 фото материалдың түсініктемесі жазылды.

III. Қашқар өңірін мекендейтін ұйғырлардың тілі мен этномәдениеті бойынша:

– 10 видео-кадр (сұхбат – 6, қытай қырғыздарының тұрмыс-тіршілігі мен кәсібі, қолөнері, салт-дәстүрі, музыкасы т.б);

– 11 аудио материал (респонденттердің сөзі);

– 35 фото-сурет (қашқар ұйғырларының өкілдері, тұрмыс-тіршілігі, кәсібі, қолөнері, салт-дәстүрі, Қашқар қаласының және қыстақтардың көрінісі т.б.);

IV. Экспедицияның мақсат-міндетінен тыс орындалған жұмыстар:

– Әлішер Новаи өлеңдерінің кітап түрінде түптелген көшірмесі табылды. XYII ғасырдың соңында көшірілген қолжазбаның көлемі 101 бет. Қолжазба бұрын ғылыми айналымға түспеген. Қолжазбаның толық фото көшірмесі алынды;

– Петроглиф қашалған тас табылды. Петроглиф бұрын мамандардың қолына түспеген, ғылыми-семиотикалық сипаттама жасалмаған. Тастың фотосуреттері алынды.

ПРОБЛЕМА ЯЗЫКОВОЙ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ МЕЖДУ ДРЕВНЕ- И СРЕДНЕТЮРКСКИМИ ПИСЬМЕННЫМИ ПАМЯТНИКАМИ И СОВРЕМЕННЫМИ ТЮРКСКИМИ ЯЗЫКАМИ

Зулейха А Хабибуллина

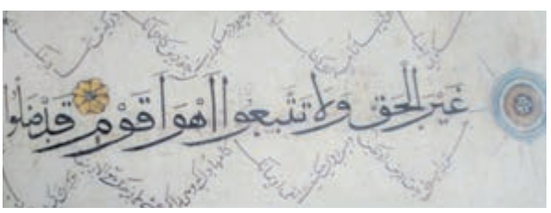
© Selcen Küçüküstel

Изучению тюркских письмаенных памятников уделялось и уделяется серьезное внимание исследователями-тюркологами различных тюркских языков. Изучение языка памятников в сравнении с современными тюркскими языками помогает определить место и роль письменных памятников среди тюркских языков.

В научной литературе были высказаны различные мнения о месте языка древнетюркских памятников в системе современных тюркских языков. В. В. Радлов писал, что огузские языки сохранили больше всех других характер языка памятников (Радлов, 1897: 45). С. Е. Малов в классификации тюркских языков относит язык памятников к древним и называет ‘огузским’ (Малов, 1951: 7). В. Г. Кондратьев находит тесную генетическую связь языка надписей с огузскими и якутским языками (Кондратьев, 1967: 6). По классификации Н. А. Баскакова, язык орхоно-енисейских памятников относится к уйгуро-тукюйской подгруппе уйгуро-огузской группы восточно-хунской ветви тюркских языков.

И. А. Батманов писал, что ‘тувинский, киргизский, хакасский, шорский и алтайский языки более, чем другие, были генетически связаны между собой и с языком енисейских памятников. Лингвистические особенности рунических эпитафий А. М. Щербак сближает с огузскими и карлукско-уйгурскими языками (Щербак, 1970: 130-132).

В то же время эти ученые признают, что элементы языка памятников сохранились в большинстве современных тюркских языков. С. Е. Малов подчеркивал, что язык орхоно-енисейских памятников ‘трудно представить пока по нашему недостаточному знанию как предка того или иного определенного современного нам тюркского языка’. По его мнению, ‘…все эти памятники или языки всех этих памятников служат общим фоном, общей канвой для древней истории большинства тюркских языков’. По Н. А. Баскакову, ‘…все эти памятники принадлежат различным тюркским народам, весьма близким друг другу по языку’. И. А. Батманов признает, что во всех тюркских языках ‘…в той или иной степени сохраняется немало соответствий языку памятников древнетюркской

© Emek Üşenmez

© Selcen Küçüküstel

рунической письменности' (Батманов, 1962: 3). Он писал: 'Наивно было бы думать, что какой-нибудь современный (например, киргизский) язык является продуктом прямого, равномерного и непосредственного развития языка памятников' (Батманов, 1962: 6).

Необходимо принять во внимание и тот факт, что в V–VIII вв. н. э. основные племена, составившие современные тюркские народы, жили на территории Монголии, Алтая и Казахстана. Это был один из сложнейших в истории тюркских народов периодов после эпохи великого переселения народов и до монгольского нашествия, когда в результате войн и других причин тюркские кочевые племена были в постоянном передвижении, перемещении, смещении: одни племена исчезали, и часть их входила в состав других народностей, другие племена уходили с мест своего обитания и растворялись в составе других племен в результате ассимиляции или растворяли эти племена. Таким образом, 'появлялись и исчезали целые племена, роды', и их язык или диалекты с небольшой разницей были в постоянном взаимодействии, взаимопоглощении, а также взаимообогащении.

Все вышесказанное позволяет утверждать, что древнетюркские письменные памятники и их язык являются общим достоянием большинства современных тюркских народов и языков. Они (т. е. современные тюркские языки и язык древнетюркских памятников) связаны опосредствованно, через сложные этапы развития тюркского языкового коллектива (Кайдаров, 1969: 47).

Такого же мнения придерживались и придерживаются многие тюркологи, ведущие исследования в общетюркологическом плане. Так, например, на бесплодность и неоправданность попыток 'привязать' те или иные письменные памятники и их некоторые факты к какому-нибудь одному современному тюркскому языку в свое время указывал Э. В. Севортян (Севортян, 1961: 141).

Т. М. Гарипов рассматривает древнетюркские источники на руническом, уйгурском, согдийском, манихейском и брахми шрифтах как общетюркское языковое наследие, которое 'отнюдь не сводимо лишь к одной группировке живых языков' (Гарипов, 1979: 17).

Язык рунических памятников Э. Р. Тенишев рассматривает как 'запись древнетюркского койне смешанной (огузско-уйгурской) природы, первый литературный вариант в истории тюркских языков', что его невозможно определить, руководствуясь чисто генетическим принципом, как 'древне-огузский', 'предок' современных южнотюркских языков (Тенишев 1976: 170). По этому поводу К. М. Мусаев пишет: 'Круг смешанных языков нельзя ограничивать только огузскими и уйгурскими, здесь участвовали элементы и других тюркских племен' (Мусаев 1984: 68). Именно этим можно объяснить возможность сблизить почти все современные тюркские языки по определенным параметрам с памятниками рунического письма. Различие лишь в том, что некоторые языки до наших дней сохранили ряд особенностей, свойственных языкам древнетюркских памятников (это в основном окраинные языки), а другие в силу специфики их развития не сохранили тех особенностей, хотя в реликтовом состоянии некоторые элементы все же имеются. Например: 1) в говорах башкирского языка употребляются диссимилятивные сочетания *-лт-, -нт-, -рт-, -нк-*,-ŋq-, характерные древнетюркскому, а также некоторым современным тюркским языкам (например: *biltämä* ~ лит. *bildämä* 'филе', *mentär* ~ лит. *mendär* 'подушка', *küptänke* ~ лит. *küptäge* 'давнее', *qapaŋqы* ~ лит. *qar*aŋхы'темный'); 2) словообразовательные аффиксы -aq/-äk/-ök, *-xat* в говорах башкирского языка представляют собой редкие реликтовые

© Selcen Küçüküstel

явления, посредством которых образованы существительные *sat*aq ~ лит. *sata* ‘развилина, развилка (вилы, дерево, реки)’, *yataq* ‘дневное лежбище животных’ ~ лит. *yataq* ‘ночлег’, *yätem-äk* ~ лит. йәтем ‘сирота’, *kötök* ~ лит. *k*ötög ‘ожидание, надежда’, прилагательные *talanxat* ~ лит. *yalanxas* ‘голый’, *bol-xat* ~ лит. *bolarxan* ‘беспорядочный’ и т. д.

К. Аширалиев в работе ‘Древние тюркские элементы в современных тюркских языках’ (Аширалиев 1969) приходит к выводу, что в языках пяти классификационных групп (туркменском; узбекском, уйгурском; тувинском, хакасском; киргизском, алтайском; казахском и каракалпакском) отмечается сходство с языком рунических памятников в слоговой структуре слова, в функционировании основных грамматических категорий, а также сохранение большей части древней лексики.

Исследованию отношения современных тюркских языков к наиболее крупным памятникам XI в. ‘Дивану лугат ат-тюрк’ М. Кашгари и ‘Кутадгу билиг’ Ю. Баласагунлы посвящены многие работы, в которых отмечаются различные подходы исследования. Одни авторы стремятся прямо возвести какой-либо современный тюркский язык к названным памятникам или одному из них как непосредственный продолжатель их языка. Другие ограничиваются лишь констатацией имеющихся лексических параллелей, третьи – указывают на возможность установить более древнее состояние слов или корней того или иного современного тюркского языка.

Исследуя язык отдельного источника ‘Памятника в честь Тоньюкука’ в его отношении к другим тюркским языкам, Г. Айдаров устанавливает, что бóльшая часть слов его основного словарного фонда является общей для всех современных тюркских языков (Айдаров, 1959: 10-12.). Например: термины родства (*oγul* ‘сын’, *qız*‘девушка’); слова, относящиеся к анатомии человека (*boγuz* ‘горло’, *til* ‘язык’); названия животных (*arslan* ‘лев’, *böri* ‘волк’); слова, относящиеся к духовной жизни, временным понятиям, мертвой и живой природе и т. д. ‘ (Айдаров, 1959: 23).

Г. Айдаровым были сопоставлены вся лексика текста памятника в честь Тоньюкука с соответствующими словами современного туркменского языка (Айдаров, 1961: 73-76). Сравнение показало, что большая часть слов основного словарного фонда памятника является характерной и для туркменского языка.

Словарь Махмуда Кашгари содержит ценный материал для разностороннего, глубокого изучения и для прослеживания закономерностей развития лексики и семантики тюркских языков различных ареалов. Как отмечает Т. М. Гарипов, из слов, снабженных Махмудом Кашгари языковыми и диалектными пометами, ‘…лишь немногие могут быть локализованы исключительно в регионе Урало-Поволжья, как принадлежащие преимущественно башкирам, татарам, ямакам или кыпчакам (чаще всего совместно с огузами, суварами, ягма и другими). Зато почти все эти лексемы имеют точные параллели в современных урало-поволжских языках. Некоторые же из них, будучи некогда утраченными, предстают как вновь обретенные, что особенно ценно с научной точки зрения (Гарипов, 1972: 49). Например, слово *qat* ‘ягода, плод’, приводимое Махмудом Кашгари с пометами ямак, қыпчаq, кай, татар, джумул, в башкирском, казахском и ряде других языков присутствует лишь в составе сложных слов: башк. *qaraxat*, каз. *karaγ*at , тат. *qarlıgan* – ‘смородина’; МК *töz*- ‘проголодаться’ имеет связь с башк. *tüz*-, тат. *tüz*-, каз. *töz*- ‘терпеть, выносить’ (сравните башкирскую поговорку: *tüzgängätüş teyer* ‘Терпеливому

© Selcen Küçüküstel

грудинка достанется'); МК *suvuq* 'жидкий' (о хвосте) употребляется в башкирском языке в форме şıyıq, в татарском *sıyek* – 'жидкий вообще', в диалектах этих языков сохранилось более древнее значение этих слов 'гибкий, упругий': башк. диал. şıyık *sıbık*, тат. диал. *sıyekçıbık* 'эластичный прут'.

По данным А. К. Курышжанова, все слова, указанные Махмудом Кашгари как кыпчакские, '…в фонетическом, грамматическом и лексическом отношениях в конечном счете не отличаются от общетюркских. Многие слова и формы, характерные, по данным Махмуда Кашгари, для других тюркских языков, встречаются и в кыпчакских письменных памятниках, однако не исключено и обратное явление: чисто кыпчакские особенности иногда можно проследить в письменных памятниках других тюркских народов. Исключение составляют некоторые фонетические признаки, ставшие атрибутами современных кыпчакских языков' (Курышжанов, 1972: 59).

К такому же выводу приходит и Э. Р. Тенишев, отметивший, что сравнение языков огузов и кыпчаков по данным Махмуда Кашгари 'обнаруживает большое сходство их фонетики, морфологии и значительную смешанность, что позволило Махмуду Кашгари в ряде случаев объединить оба языка… даже отрывочные данные позволяют делать вывод как о близости отдельных языков друг другу (кыпчакского и огузского, булгарского и суварского, тохси и ягма), так и об общей смешанности древнетюркских племенных языков' (Тенишев, 1973: 59, 61).

Многие слова, зафиксированные в словаре Махмуда Кашгари, не употребляющиеся в современных тюркских языках, оказываются широкоупотребительными в памятниках тюркских языков. Как отмечал В. И. Асланов, проанализировавший небольшую часть лексических параллелей, встречающихся в словаре Махмуда Кашгари и в письменных памятниках, относимых к азербайджанскому языку, в частности в 'Диван'е Кады Бурханетдина (XIV в.), многие слова, ставшие в современном азербайджанском языке архаизмами, употреблены в письменных памятниках (Асланов, 1972: 62).

М. Ш. Рагимов, сопоставляя лексику словаря Махмуда Кашгари с данными азербайджанского языка и его диалектов, выделил пять групп совпадающих между ними слов, которые отсутствуют в современном азербайджанском литературном языке: 1) слова, совпадающие с зафиксированными в 'Диван лугат ат-тюрк' Махмуда Кашгари как по форме, так и по значению; 2) слова, совпадающие по значению, но несколько расходящиеся по фонетическому облику; 3) слова, близкие по значению и форме; 4) слова, исторически являющиеся отглагольными именами; 5) составные слова, первые компоненты которых совпадают или же близки по значению и форме (Рагимов, 1972: 75–82).

По мнению К. М. Мусаева, 'при сопоставлении лексики других тюркских языков с лексикой Махмуда Кашгари можно установить подобные же группы соответствий, которые в количественном отношении будут варьировать по разным языкам и диалектам' (Мусаев, 1984: 71).

М. Н. Хыдыров, исследуя отношение современного туркменского языка к языку памятника 'Кутадгу билиг' Юсуфа Баласагунлы, считает, что в лексике 'Кутадгу билиг' почти все слова, за исключением сравнительно небольшого числа заимствований, являются общими для тюркских языков. Большая часть их встречается и в современных тюркских языках. Однако в употреблении,

© Selcen Küçüküstel

лексико-семантических особенностях и грамматических формах этих слов в ‘Кутадгу билиг’ и в тюркских языках имеются некоторые различия. Сравнивая отдельные явления и слова туркменского языка с указанным памятником, М. Н. Хыдыров приходит к выводу, что ‘основные расхождения между ‘Кутадгу билиг’ и современными тюркскими языками заключаются, во-первых, в различиях между устной речью и письменным языком того времени; во-вторых, они связаны с изменениями, возникшими в процессе развития этих языков после XI в. ‘ (Хыдыров, 1970: 40–41).

Н. А. Баскаков считал, что ‘Кутадгу билиг’, в котором нашла отражение литературная традиция, является классическим образцом литературного языка с уйгурско-карлукской основой, получившего наибольшее развитие при Караханидах. ‘Варианты единого литературного языка ‘тюрки’ впоследствии соответственно дифференцировались в национальные литературные языки, которые благодаря общей основе и общим литературным традициям остались близкими друг другу’ (Баскаков, 1970: 13–17). А. М. Щербак связывает язык ‘Кутадгу билиг’ с языками огузской и карлукско-уйгурской группы (Щербак, 1970: 22). Э. Н. Наджип полагал, что ‘Кутадгу билиг’ создан на карлукско-уйгурском литературном языке XI в. (Наджип,1974: 85). По мнению Э. Р. Тенишева, ‘язык ‘Кутадгу билиг’ смешанный, отличающийся от народно-разговорного языка караханидов, – искусственный литературно-книжный язык средневековья. Истоки этого языка восходят к периоду орхоно-енисейских памятников. Язык поэмы ‘Кутадгу билиг’ представляет собой образец литературного языка высокого стиля, весьма популярного в свое время, однако давно оторвавшегося от народной (караханидской) основы, которая сама бесследно исчезла. Этот памятник принадлежит не одному, а многим тюркоязычным народам Средней Азии и является их общим достоянием, общим культурным богатством… Тюркские литературные языки древнего периода – языки искусственно созданные. Они лишь в незначительной степени опираются на живые языки, поэтому при изучении истории современных литературных и разговорных тюркских языков ими надо пользоваться с большой осторожностью, привлекая в основном как типологический материал’ (Тенишев, 1970: 30–31).

Лексика многих памятников тюркских языков периода, непосредственно следующего после ‘Кутадгу билиг’, словаря Махмуда Кашгари, близка к лексике этих памятников. Как отметил в свое время А. К. Боровков, архаическая лексика среднеазиатского тефсира XII–XIII вв. сближает зык этого памятника с языком ‘Атебат ал-Хакаик’, языком памятников XI в. ‘Кутадгу билиг’ и ‘Диваном’ Махмуда Кашгари и с памятниками более раннего периода (Боровков, 1963: 17).

© Selcen Küçüküstel

Ряд ученых выявляют древнетюркский пласт конкретного языка, сопоставляя лексику современного литературного языка и его диалектов с данными древнетюркского словаря.

Такое сопоставление дает богатый фактический материал для дальнейших исследований в области исторической лексикологии и диалектологии конкретного тюркского языка, помогает выявлению архаичных элементов, уяснению причин их исчезновения и закономерностей восстановления. Так, Г. Сапарова обнаруживает древние слова (из ДТС), которые употребляются в лексике разных диалектов туркменского языка и отражают его древние диалектные особенности: *kölük* ‘вьючное животное’ (МК I, 392); *ulaγ* ‘вьючное животное, верховой конь’; *joγurt* ‘кислое молоко’ и т. д.

В работе К. Ф. Кулиевой собранные в исследуемом ареале древнетюркские слова рассматриваются с точки зрения истории языка. В ходе исследования автор на основе древнетюркских письменных памятников сделал попытку реконструкции и доказал древнее происхождение ряда диалектных слов (Кулиева, 1989: 26). Историко-лингвистический анализ древнетюркского лексического пласта в азербайджанских говорах на территории Грузии представлен в исследовании Т. А. Гараева (Гараев, 1981). В работе рассматриваются семантические особенности древних слов, изучается морфологическая структура именных частей речи, некоторые же из них подвергаются этимологическому анализу. В работе А. Ш. Тагирзаде характеризуется фонетический, морфологический, лексический пласт древнетюркского языка в диалектах и говорах азербайджанского языка (Тагирзаде, 1983).

Г. Г. Левин, характеризуя фоно-семантические особенности лексико-семантических параллелей древнетюркского и якутского языков, выявляет следующие подгруппы: 1) основы, совпадающие по форме и значению; 2) основы, совпадающие по форме, но несколько расходящиеся по значению; 3) основы, имеющие закономерные фонетические изменения без семантических сдвигов; 4) основы, имеющие закономерные фонетические и некоторые семантические отличия; 5) основы, подвергшиеся наиболее сильным фонетическим изменениям (Левин, 1997).

Изучению вопроса отношения языка памятников древнетюркской письменности к татарскому языку посвящены работы В. Х. Хакова (Хаков 1965), М. З. Закиева (Закиев 1986), Р. Г. Ахметьянова(Ахметьянов 1981; 1989), Д. Б. Рамазановой (Рамазанова 1978), С. И. Исхаковой (Исхакова 1973: 36-39), Р. К. Рахимовой (Рахимова 1986: 57–70), А. Х. Нуриевой (Нуриева 1984), Ф. С. Баязитовой (Баязитова, 1982: 3–8), И. С. Насипова (Насипов 1994) и др.

© Tudora Arnaut

Результаты исследований башкирских ученых позволили выявить в современном башкирском языке ряд фонетических, лексических и морфологических элементов, общих с языком древнетюркских памятников, выяснить историческое развитие башкирского языка. Так, например, в работе Дж. Г. Киекбаева (Киекбаев 1958), посвященной сравнительно-историческому исследованию фонетики, характеризуется происхождение звуков башкирского языка, прослеживаются основные трансформации в системе первичных согласных и гласных. Основные концепции ученого о развитии башкирской лексики изложены в книге ‘Лексика и фразеология современного башкирского языка’ (Киекбаев 1966). В ней прослеживаются исторические процессы в области лексики, впервые в башкирском языкознании на основании теории общности урало-алтайских языков включены в разряд исконно башкирской лексики слова, общие для башкирского, монгольских и тунгусо-маньчжурских языков. Генетическое родство урало-алтайских языков основательно исследуется в монографии Дж. Г. Киекбаева ‘Основы исторической грамматики урало-алтайских языков’ (Киекбаев 1996). Общность структурных моделей многих грамматических категорий исследуемых языков достигается на основе разработанной автором теории определенности и неопределенности.

Ф. Г. Хисамитдиновой рассматривается употребление сочетаний сонантов и глухих смычных согласных в некоторых говорах башкирского языка на стыке основы и аффиксов, а также двух слов. Например: *сред. г. awıltaş ~ лит. awıldaş* ‘одноаулец’, *караид. г. qorqoltoq* ‘хронический кашель’, *дем. г. eyentek* ‘молоко, выжатое из вымени’, *сред. г. boroŋqo ~ лит. boroŋxo*‘древний’, *караид. г. küptänke ~ лит. küptänge* ‘давнее’, *сред. г. tarqan ~ лит. tarxan* ‘тархан’ и т. п. Это явление, характерное для отдельного тюркского, а также языка древнетюркских памятников, по мнению ученого, восходит к пратюркскому языку (Хисамитдинова 1980, 1989).

Опыт сравнительно-исторического исследования исторической морфологии представлен в работах А. М. Азнабаева и В. Ш. Псянчина (Азнабаев, Псянчин 1983), в которых сопоставляются материалы башкирского языка и его диалектов с родственными языками, а также языковыми данными письменных памятников на основе теории определенности и неопределенности.

Изучению вопроса отношения языка памятников древнетюркской письменности к башкирскому языку посвящена работа М. А. Ахметова ‘Глагол в языке орхоно-енисейских памятников’ (Ахметов 1978), где автор, во-первых, выявил все корневые глаголы и аффиксы словообразования, спряжения, формообразования глагола, их фонетические варианты, значения и функции в языке памятников; во-вторых, проследил частоту употребления каждого аффикса; в-третьих, определил следы древних говоров в области глагола; в-четвертых, проследил существование глагольных основ и форм (а также их значений и функций) языка памятников в современном башкирском языке и его диалектах. По данным его исследований, 95% глагольной лексики древнетюркских памятников сохранилось в современном башкирском языке. Г. Д. Ибрагимова (Ибрагимова 2002) изучает отношение башкирского языка к языкам древнетюркских и старотюркских памятников на материале имен числительных.

Формирование и развитие лексики, фонетики, грамматического строя современного башкирского литературного языка исследуется в коллективной монографии ‘Очерки истории башкирского литературного языка’ (Ишбердин и др. 1989, 1993), в котором рассматриваются

© Selcen Küçüküstel

вопросы становления башкирского литературного языка с древнейших времен до настоящего времени, проводится периодизация его истории, анализируются истоки тюрки Урало-Поволжья и языка башкирских фольклорных произведений.

В монографии К. З. Ахмерова ‘Из истории башкирской письменности’ (Äхмäров 1972) история развития башкирского алфавита и орфографии рассматривается в связи с историей народа. В работе дается характеристика тюркской письменности – руническое, уйгурского, арабского письма.

В выявлении и изучении тюркоязычных памятников Башкортостана достигнуты значительные успехи. Так, в монографии Р. Х. Халиковой ‘Язык башкирских шежере и актовых документов XVIII–XIX вв. ‘ (Халикова 1990) излагается язык письменных памятников башкир XVIII–XIX вв. , изучается фонетика, лексика, грамматика языка шежере и актовых документов. В книге И. Г. Галяутдинова ‘Тарих нама-и булгар’ Таджетдина Ялсыгулова представлен грамматический очерк и полный словарь тюркской части лексики языка памятника Таджетдина Ялсыгулова (Галяутдинов 1990). Проблеме исторического развития лексики башкирского языка по данным древнетюркских письменных памятников посвящены работы З. А. Хабибуллиной (Хабибуллина 2004, 2008). Изучение языка письменных памятников позволило языковедам пересмотреть ранее существовавшую точку зрения, согласно которой башкирский язык был отнесен к младописьменным. Результаты исследований позволили установить, что башкиры до начала XX в. пользовались локальным вариантом письменного языка тюрки Урало-Поволжья.

Таким образом, вопрос об отношении языка современных тюркских народов и языка древних памятников вырос в самостоятельную актуальную проблему исторической тюркологии, разработка ее постепенно приобретает систематический характер.

Литература

Азнабаев, А. М.; Псянчин, В. Ш. (1983). Историческая морфология башкирского языка (Опыт сравнительно-исторического исследования). Уфа.

Айдаров, Г. (1959). О языке памятника Тоньюкук и его отношении к некоторым современным тюркским языкам. Автореф. дис… к. филол. н. Алма-Ата.

Айдаров, Г. (1961). Некоторые сходные слова памятника Тоньюкук и современного туркменского языка. Изв. АН ТССР. Сер. обществ. наук. №4. С. 73–76.

Асланов, В. И. (1972). «Дивану лугат-ит тюрк» М. Кашгари и азербайджанский язык. Советская тюркология. №1. С. 61–74.

Ахмеров, К. З. (1972). Из истории башкирской письменности. Уфа: Баширское книжное издательство.

Ахметов, М. А. (1978). Глагол в языке орхоно-енисейских памятников. Уфа: БГУ.

Ахметьянов, Р. Г. (1981). Общая лексика духовной культуры народов Среднего Поволжья. М.: Наука.

Ахметьянов, Р. Г. (1989). Общая лексика материальной культуры народов Среднего Поволжья. М.: Наука.

Аширалиев, К. (1969). Древние тюркские элементы в современных тюркских языках *(на материале орхоно-енисейских памятников*). Автореф. дис… к. филол. н. Фрунзе.

Баскаков, Н. А. (1960). Тюркские языки. М.: Наука.

Баскаков, Н. А. (1962). Введение в изучение тюркских языков. Изд. 1-е. М.: Высшая школа.

Баскаков, Н. А. (1970). Роль уйгуро-карлукского литературного языка караханидского государства в развитии литературных тюркских языков средневековья. Советская тюркология. №4. С. 13–17.

Батманов, И. А., Арагачи, З. Б., Бабушкин, Г. Ф. (1962). Современная и древняя енисеика. Фрунзе, С. 3.

Баязитова, Ф. С. (1982). Древний пласт лексики мензелинского говора. Исследования по исторической диалектологии татарского языка. Казань.

Боровков, А. К. (1963). Лексика Среднеазатского тефсира *XII–XIII* вв. М.

Галяутдинов, И. Г. (1990). «Тарих нама-и булгар» Таджетдина Ялсыгулова (Лингвистический анализ списков памятника. Грамматический очерк, лексика, сводный текст и перевод). Уфа.

Гараев, Т. Г. (1981). Историко-лингвистический анализ древнетюркского лексического пласта в азербайджанских говорах на территории Грузинской ССР. Автореф. дис… к. филол. н. Баку.

Гарипов, Т. М. (1979). Кыпчакские языки Урало-Поволжья. Опыт синхронической и диахронической характеристики. М.: Наука.

Гарипов, Т. М. (1972). Махмуд Кашгари и кыпчакские языки Урало-Поволжья. Советская тюркология. №1. С. 47–51.

Закиев, М. З. (1986). Проблемы языка о происхождении волжских татар. Казань. 304 с.

Ибрагимова, Г. Д. (2002). Отношение башкирского языка к древнетюркским и старотюркским памятникам письменности (На материале имен числительных). Автореф. дис… к. филол. н. Уфа. 26 с.

Исхакова, С. И. (1973). Древнетюркские элементы в народно-разговорном языке западносибирских татар. Советская тюркология. №6. С. 36–39.

Ишбердин, Э. Ф., Халикова, Р. Х., Галяутдинов, И. Г. и др. (1989). Очерки истории башкирского литературного языка. М.: Наука.

Ишбирҙин, Э.Ф., Халикова Р.Х., Ғәләүетдинов И.Ғ. (1993). Башҡорт әҙәби теленең тарихы. Өфө: Китап.

Кайдаров, А. Т. (1969). К проблеме языковой преемственности древних и современных уйгуров. Известия АН КазССР, сер. обществ. №1. С. 45–50.

Киекбаев, Дж. Г. (1996). Основы исторической грамматики урало-алтайских языков. Уфа: Китап. 368 с.

Киекбаев, Ж. Ғ. (1966). Хәҙерге башҡорт теленең лексикаһы һәм фразеологияһы. Өфө.

Киекбаев, Ж. Ғ. (1958). Башҡорт теленең фонетикаһы. Өфө.

Кондратьев, В. Г. (1967). Об отношении языка памятников тюркской рунической письменности к другим тюркским языкам. Филология и история тюркских народов. Тюркологическая конференция в Ленинграде, 7–10 июня 1967 г.: Тез. докл. . С. 3–9.

Кулиева, К. Ф. (1989). Древнетюркский пласт кубинского и дербентского диалектов азербайджанского языка. Автореф. дис… к. филол. н. Баку. 26 с.

Курышжанов, А. К. (1972). Махмуд Кашгари о кыпчакском языке. Советская тюркология. №1. С. 52–60.

Левин, Г. Г. (1997). Лексико-семантические параллели орхоно-тюркского и якутского языков (в сравнении с алтайским, хакасским, тувинским языками). Автореф. дис… к. филол. н. Якутск.

Малов, С. Е. (1951). Памятники древнетюркской письменности. М.–Л.

Мусаев, К. М. (1984). Лексикология тюркских языков. М.: Наука.

Наджип, Э. Н. (1974). Сравнительный анализ текстов наманганского и каирского списков «Кутадгу билиг». Советская тюркология. №6. С. 85.

Насипов, И. С. (1994). Древнетюркский пласт диалектной лексики мензелинского говора татарского языка. Автореф. дис… к. филол. н. Казань.

Нуриева, А. Х. (1984). Семантические изменения древнетюркских слов в татарском языке. Татарский язык: Лексика и грамматика. Семантика. Казань.

Халикова, Р. Х. (1990). Язык башкирских шежере и актовых документов *XVIII–XIX* вв. М.

Рагимов, М. Ш. (1972). «Дивану лугат-ит-тюрк» Махмуда Кашгари и древнетюркские элементы в диалектах и говорах азербайджанского языка. Советская тюркология. №1. С. 75–82.

Рамазанова, Д. Б. (1978). Пермь татарлары сөйләше лексикасының Көнчыгыш төрки телләр белән уртак моментлары. Источниковедение и история тюркских языков. Казань.

Рахимова, Р. К. (1986). Из древнетюркского пласта кожевенной лексики татарского языка. Исследования по лексике и грамматике татарского языка. Казань, С. 57–70.

Сапарова, Г. (1976). Некоторые заметки о взаимоотношениях туркменских диалектов и древнетюркской лексики. Лингвистическая география, диалектология и история языка. Ереван. С. 387–391.

Севортян, Э. В. (1961). Современное состояние и некоторые вопросы исторического изучения тюркских языков в СССР. Вопросы методов изучения истории тюркских языков. Ашхабад, С. 141.

Тагирзаде, А. Ш. (1983). Древнетюркский лексико-грамматический пласт в диалектах и говорах азербайджанского языка. Автореф. дис… к. филол. н. Баку.

Тенишев, Э. Р. (1970). «Кутадгу билиг» и «Алтун ярук». Советская тюркология. №4. С. 30–31.

Тенишев, Э. Р. (1976). О наддиалектном характере языка тюркских рунических памятников. Turcologica. К 70-летию акад. А.Н. Кононова. Л.

Тенишев, Э. Р. (1973). Тюркская историческая диалектология и Махмуд Кашгарский. Советская тюркология. №6. С. 54–61.

Хаков, Х. В. (1965). Татар әдәби теле тарихы буенча очерклар. Казан. 120 с.
Хабибуллина, З. А. (2004). Лексика современного башкирского языка в сравнении с языком древнетюркских письменных памятников. Дисс… к. филол. н. Уфа. 194 с.
Хабибуллина З.А. (2008). Древнетюркские названия животного мира современного башкирского языка. Уфа: Изд-во БГПУ. 152 с.
Халикова, Р. Х. (1990). Язык башкирских шежере и актовых документов *XVIII–XIX* вв. М.: Наука, 200 с.
Хисамитдинова, Ф. Г. (1980). Консонантые сочетания башкирского языка типа “сонорный + глухой смычный” в историческом освещении. Автореф. дис… к. филол. н. Уфа.
Хисамитдинова, Ф. Г. (1989). История башкирского языка. Материалы по исторической фонетике: учеб. пособие. Уфа.
Хыдыров, М. Н. (1970). Отношение туркменского языка к языку «Кутадгу билиг». Советская тюркология. №4. С. 40–41.
Щербак, А. М. (1970). Енисейские рунические надписи. К истории открытия и изучения. Тюркологический сборник. М. С. 111–134.
Щербак, А. М. (1970). О фонетических особенностях “Кутадгу билиг” и древнеуйгурском консонантизме. Советская тюркология. №4. С. 22–28.
Radloff, W. (1897). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. Neue Folge.

Uluslararası Türk Akademisi
Hodja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

SON SESLER KAYBOLMADAN
BEFORE THE LAST VOICES ARE GONE

TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ I
ENDANGERED TURKIC LANGUAGES I

KURAMSAL VE GENEL YAKLAŞIMLAR
THEORETICAL AND GENERAL APPROACHES

Majority of natural human languages existing in the world, each of which is a reflection of the cultural, social, linguistic and cognitive creativity of the human mind and of mankind, are at the verge of extinction due to the processes of globalization, neo-colonialism and repressive politics resulting in the domination of economically powerful languages over others. UNESCO studies show that a considerable number of languages spoken in the world are in danger of becoming extinct by the end of the twenty first century. Many Turkic languages, especially those with limited numbers of speakers and few or no attempts to document and to preserve them are endangered or moribund.

The project *Endangered Turkic Languages* contributes to the efforts of the international scientific community aimed at documentation and preservation of endangered Turkic languages. Its goals are to raise or strengthen public awareness of this situation, to define Turkic endangered linguistic varieties, to describe their present sociolinguistic situation and the state of their research, to indicate ways and methodologies of language documentation and preservation, and to instigate further discussions and joint studies that should take into account the previous work on these varieties.

The first result of the project are these four volumes written by well-known general linguists and Turcologists from different countries who contributed their articles devoted to endangered Turkic languages.

Süer Eker & Ülkü Çelik Şavk

It is a unique edition uniting, for the first time in Turcology studies, chapters devoted to theoretical issues of language endangerment, language politics, with language classification chapters that present the linguistic situation in different parts of the Turkic world and describe each Turkic endangered language individually with unprecedented completeness. Some examples of linguistic research based on material of Turkic endangered languages conclude this edition. The present edition...can be rightfully defined as an encyclopedia of Turkic endangered languages.

Irina Nevskaya & Marcel Erdal

Takım Numarası: 978-9944-237-47-5 (Tk)
ISBN 978-9944-237-48-2